

सिद्धत-कुलतिलक पूज्यपाद श्रीमत् तत्त्ववाचस्पत्य

पाद-प्रणीत-प्रकाशित-पुस्तकान्येतानि ॥

१ आशुबोध व्याकथम् १०	२६ याचसत्त्वम्	
२ धातुपादर्थः १	(संस्कृत उद्दिष्टविधान)	१००
३ ध्वनिसौम सङ्गानिधि. (संस्कृत विधान)	२७ कादम्बरी सटीक	४
	२८ राजप्रशस्ति	=
४ सिद्धान्तकौमुदीसरलाटीकासहित ११	२९ अनुमान चिन्तामणि तथा	
५ सिद्धान्तविन्दुसार (वेदान्त ॥०	अनुमानदीपिति	४
ईतलादानादि पद्धति (वङ्गाक्षरैः) ४	३० सर्वदर्शनसंग्रह	१
७ गयाश्राद्धादि पद्धति	३१ भाषिणी विलास सटीक	१
८ शब्दान्तर रत्न ॥॥०	३२ हितोपदेश सटीक	॥०
९ वाक्यमञ्जरी (वङ्गाक्षरैः) १०	३३ भाषापरिच्छेद मुक्तावलीसहित	
१० अन्धमञ्जरी तथा उत्तर रत्नाकर	३४ वल्लभिविवाहवाद	
.. सटीक ॥ =	३५ दशकुमार चरित सटीक	१
११ वेणोसङ्कार नाटक सटीक १	३६ पारभाषेन्दु शेखर	१०
१२ सुन्दरानन्द नाटक १॥०	३७ कविवर्यपुष्प (वोपदेश कृत)	१०
१३ रत्नवती ॥०	३८ चक्रदत्त वैद्यकी	१
१४ मालाविकाग्निमित्र सटीक १॥	३९ उषा दशक सटीक	२
१५ धनञ्जय विजय नाटक सटीक १०	४० मेदिनी कोष	
१६ महायोरचरित नाटक १॥०	४१ पञ्चतन्त्रम्	
१७ सङ्घातच कौमुदी सटीक २	४२ श्रीविष्णु यन्त्राः सङ्कलितम् २०	
१८ कैयकरणभूषणसार ॥०	४३ विहङ्गोदतरङ्गिणी (चम्पूकाव्य)	
१९ लीलावती ॥०	४४ माधवचम्पू	
२० वाजसमिन् ॥०	४५ तर्कसंग्रह	
२१ शिशुपावध सटीक भाष ४	४६ राजा कमुनाद सङ्कलित	
२२ क्रियाः अर्जुनीय (सटीक) २॥०	४७ प्रसङ्गायक नाटक	
२३ कुमारसम्भव मूर्धन्यसङ्कलित सटीक १०	४८ श्रीजयदेव सविधिरचित	
२४ कुमारसम्भव उ १०	४९ १० - कङ्कामणि (श्रीमत्	
२५ अट्टकम् परिचिन्तो	५० - राधा - सङ्कलित)	

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहः

अत्रि)(विष्णु)(हारीत)(याज्ञवल्क्य)(उशना)
(अङ्गिरा)(यम)(आपस्तम्ब)(संवर्त्त)
(कात्यायन)(बृहस्पति)(पराशर)
(व्यास)(शंख)(लिखित)(दक्ष)
(गौतम)(शतैतप)(वशिष्ठ) प्रणीत

स्मृतिसङ्ग्रहः

विष्णु-पुत्र-धर्म-शास्त्र

श्रीजोबानन्द विद्यासागर-भट्टाचार्येण

भक्तान्तरा

कृष्णकामिभगवत्

सरस्वतीर्यन्त्र

मुद्रितः

इ. १८७६

धर्मशास्त्रमङ्गलस्य पूर्वार्धं सूचीपत्रम् ।

१ लघुप्रतिमं हिता	
२ अतिमं हिता	१३
३ वृद्धातिमं हिता	४७
४ विष्णुस्मृतिः	६०
५ नमोऽर्चनस्मृतिः	१८७
६ वृद्धहारीत मं हिता	१८४
७ याज्ञवल्क्यस्मृतिः	४१०
८ श्रीगणेशधर्मशास्त्रम्	४८७
९ श्रीगणेशस्मृतिः	१०१
१० आह्निकस्मृतिः	५५४
११ यमस्मृतिः	५६०
१२ आपनाम्बस्मृतिः	५६८
१३ सम्बन्धस्मृतिः	५८४
१४ कात्यायनस्मृतिः	६०३
१५ वृद्धस्मृतिस्मृतिः	६४४

धर्मशास्त्रसङ्ग्रहस्य पुनरार्द्ध सूचीपत्रम् ।

१६ पराशरसंहिता	१
१७ बृहत्पराशरसंहिता	४१
१८ लघुव्याससंहिता	४१०
१९ व्याससंहिता	५२१
२० शङ्खसंहिता	५४३
२१ लिखितसंहिता	६७५
२२ दक्षसंहिता	७८१
२३ गौतमसंहिता	८०३
२४ शातातपसंहिता	८३५
२५ वशिष्ठसंहिता	८५६
२६ बृहद्गौतमसंहिता	८८०

लघु अत्रिमं हितायाम् ।

—००—

हुताग्निहोत्रमामोक्षं मत्तिं श्रुतवतां वरम् ।
 उपगम्य च पृच्छन्ति ऋषयः शंमिन्नव्रताः ॥
 भगवन् । केन दानेन जपेन नियमेन च ।
 शुध्यन्ते पातकैर्युक्ता स्तं ब्रवीषि महासुने ॥
 श्रविष्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
 सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
 प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपे स्तथा ।
 शुद्धिकामाः प्रशुच्यन्ते पातकैर्म्या न संशयः ॥
 प्राणायामान्पवित्रांश्च व्याहृती प्रणवन्तथा ।
 पवित्रपाणिरासीनोऽश्वभ्यस्य ब्रह्म नेति कम् ॥
 आवत्तेयेत्सदायुक्तः प्राणायामान् पुनः पुनः ।
 आकेशाग्रादानखान्तात्तपस्तप्यत उत्तमम् ॥
 निरोधाज्जायते वायुर्वायोरग्निर्हि जायते ।
 तापेनापोहि जायन्ते ततोऽन्तः शुध्यन्ते त्रिभिः ॥
 तथा चर्मं तथानङ्गा दं षा अभ्यर्ति धर्मतः ।
 तथेन्द्रियकर्तृतां दोषा दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥
 प्राणायामैर्देहेत् दोषा दहन्त्याभिष्व किल्बिषम् ।
 प्रत्याहोरेण विषयान्धार्य नानैश्वरान् गुणान् ॥
 न च तोषेण तपसा न स्वाद्यैर्न चेच्छया ।
 गतिं गन्तुं सुराः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम् ॥
 योगात्सम्प्राप्यते ज्ञानं योगादन्मस्य लक्षणम् ।

लघु अत्रिसंहितायाम् ।

योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तः सदा भवेत् ॥
 प्रणवाद्या स्तथा वेदाः प्रणवे पर्यवस्थिताः ।
 वाग्मयः प्रणवः सर्वं स्तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
 प्रणवे विनियुक्तस्य व्याहृतीषु च समस्तु ।
 त्रिपदायां च गायत्रीं न भयं विद्यते कश्चित् ॥
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परं तपः ।
 ब्रह्माणो चैव गायत्री पावनं परमं स्मृतम् ॥
 समाहृतीकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिः पठेदायत. प्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 इत्यादि यस्मृती प्रथमाऽध्यायः ।

प्राणायामां स्तथा कर्तव्याश्चाविधिरतन्द्रितः ।
अहोरात्रिकतस्यापास्तत्तृणादेव शुध्यति ॥
कर्मणा मनसा वाचा यदेनः कुरुते निधिः ।
अतिष्ठत् सर्वमन्यायां प्राणायामैस्तु शुध्यति ॥
प्राणायामैरेव आत्मानं संयम्यान्ते पुनः पुनः ।
दग्धादग्निर्वापि चतुर्विंशत्यनं तपः ॥
क्रातुं जप्त्वाप इत्येतदग्निष्टुतं त्वं प्रति ।
कृष्णान्धं पञ्चमोद च सुरार्पणं विदुर्दति ॥
मक्तजप्त्वाभ्यं पानायं गिवत्तद्वन्धमेव च ।
सुवर्णमपहृत्यापि कृष्णं द्रवति तन्मनः ॥
हविष्मन्तीयमभ्यस्य नतमंह इतोव च ।
सूक्तान् पौरुषं जप्त्वा मुक्तये गुरुतत्पराः ॥
सव्याहृतोक्ताः सप्रणवाः प्राणायामास्तु पादयः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अपि भूषहबं मासात् पुनत्यहरहः कृताः ॥
 अपि वापुस्तु निमज्जन्वा विः पठेद्वर्षम् ॥
 यथाश्चमेध क्रतुराट् तादृश मनुव्रवीत् ॥
 आरभ्ययज्ञः चतस्य हविर्यज्ञो विंशमवि ॥
 परिचर्ययज्ञः शूद्रस्तु जपयज्ञोऽहिजनेत्तमः ॥
 आरभ्ययज्ञाजपयज्ञो विंशतिं दशभिर्गुणैः ॥
 उपांशु स्वाच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 अधरोष्ठविभागो वा विश्वासोपांशुलक्षणः ॥
 निर्विकारेण वक्त्रेण मनसा मानसः स्मृतः ॥
 सहस्रपरमां देवीं गतमध्यं दद्यात्तुम् ॥
 गायत्री यः पठेद्विप्रो न स पापेन लिप्यते ॥
 क्षत्रियो बहुवीर्यस्य तदेवापटमात्मनः ॥
 विशेत्ते वैश्यशूद्रास्तु जपहोमैर्हिजनेत्तमः ॥
 यथाश्वा रथहीनास्तु रथो ब्राह्मैर्यथा विनर ॥
 एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ॥
 यथासं मधुसंयुक्तं मधु कान्येन संयुतम् ॥
 एवं तपस्य विद्या च संयुक्तं भेषजं महत् ॥
 विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ॥
 कुतश्चैतैरपि वर्तन्ते मनोर्न प्रतिपद्यते ॥

इति आर्चयस्मृती द्वितीयोऽध्यायः ।

यस्य कार्यं यतः सार्धं कृतं वेद्यञ्च साध्यते ॥
 सर्वं तत्तस्य वेदाग्निर्दहत्यग्नि रिवेत्थबम् ॥
 यथा जातवलो वाग्निर्दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ॥
 तथा दहति वेदज्ञः कर्मजन्दोषमात्मनः ॥

यथा महाहृदे लोष्टं क्षिप्तं सर्वं विनश्यति ॥
 एवमात्मकृतं पापं त्वगौ दहति देहिनः ।
 न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मैरतिभवेत् ॥
 अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दहन्ति कर्म नैतरत् ।
 तपस्तपति योऽरुख्ये मुनिर्मूलफलाशनः ॥
 ऋचमेकाच्च योऽधीति तच्च तानिच तत्फलम् ।
 वेदाभ्यासो यथायत्नया महायज्ञक्रिया क्षमा ॥
 नाशयत्याशु पापानि महापातकजान्यपि ।
 इतिहासपुराणाभ्यां वेत्तुं समुपवृत्तयेत् ॥
 विभेद्यल्पश्रुताद्देवाभ्यामयं प्रेरयिष्यति ।
 याजनाध्यापनाद्दानात्तयैवाहुः प्रतियहात् ॥
 विप्रेषु न भवेदोषो स्वल्पनाकेममाहिते ।
 शङ्कास्थानि समुत्पन्ने भक्ष्यभोज्यप्रतियहे ॥
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तन्मे निगदतः शृणु ।
 सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहं मतं परम् ।
 येषां जपेद्य होमैद्य तिलकल्पय संव्रता ॥
 अथमर्पणं वेदवतं शृङ्खल्यस्तरुक्षमा ।
 कुष्माण्डः पावमनय दूर्गा साकिर्द्वैतं च ॥
 शतरुद्रं धर्मगिरिं तिसुपर्णं महाव्रतम् ।
 अनियद्वाद्यंस्तोभामामानि व्याहृतिं स्तथा ॥
 गार्कडानि च सामानि गायत्रीं रैवतं तथा ।
 पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥
 अश्वनिङ्गा वाहस्पत्यं च वाक्सुक्ताश्चासृतं तथा
 गोसुक्ताश्चावसुक्ताश्च इन्द्रशुद्धेय सामानि ॥

त्रोक्ष्याज्यदीहानि रथन्तरश्च मग्नेव्रतं वामदेव्यं वृहच्च ।
एतानि जघ्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ॥
अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।
लोकास्त्रयस्तेन भवन्ति दत्ताः यः काञ्चनङ्गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥

सर्वेषामेव दानानामैकजन्मानुगं फलम् ।
हाट-रुक्षितिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥
सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकदंभाः ।
काञ्चना यत्र प्रासादा स्तत्र गच्छन्ति गोप्रदाः ॥
वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ।
तिलक्षौद्रे ण सियुक्ता स्तर्पयित्वा यथाविधि ॥
प्रीयतां धर्मराजेति यद्वा मनसि वर्त्तते ।
यावज्जीवकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ॥
सुवर्णनाभं यो दद्यात् सुमुखं कृतमागंकम् ।
तिलैर्दद्यात्तस्य पुष्पफलं पुण्यं च यत् शृणु ॥
सा सुवर्णधरा धेनुसशैलवनकानना ।
या तु सागरपर्यन्ता भवेद्दत्ता न संशयः ॥
तिलान् कृणाजिने कृत्वा सुवर्णमधुसपिषा ।
ददाति यस्तु विप्राय सर्वं त्ररति दुष्कृतम् ॥

इति आत्रेयस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ रहस्य प्रार्थितानि व्याख्यास्यामः ॥
सामान्यस्त्रोगमनरहस्यरहस्यप्रकाशे प्रकाशपावनश्रुतिष्ठेत् ।
अथवापसु निमज्ज्य त्वात्तिरात्नन्तरत्समं दीयमावर्त्य श्रुते
जीवन्मृत्युधे कन्यादूषणे इन्द्र गङ्गा इत्यापः पीत्वा मुच्यते ।
वेदस्यकगुणा वापि सद्यः शोधनमुच्यते ॥

एकादशगुणा वापि रुद्रानावर्त्य शुध्यति ।

महापातकोपपातकेभ्यो मलिनीकरणेभ्यो मुच्यते ।

त्रिपदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके ।

त्रिः कृत्योऽन्तर्जले प्रोक्ता भवंपापं व्यपोहति ॥

ब्राह्मणीगमने स्नात्वा उदंकुम्भं ब्राह्मणान् क्षत्रिय
वैश्यागमने तापसं विराट्त्व्यं शुद्धति गुरुदाराङ्गत्वा ऋषभ
हादशावृत्त्यं शुद्धति अपेयं पीत्वाधमर्षणेनापः पीत्वा
शुध्येत् । अशक्तप्रायश्चित्ते सर्वरात्रि मनुशोच्य शुध्येत् अग्नि
सोमोमिन्द्रसोमाकन्यादपो विमुच्यते सोमं राजानमिति
जपित्वा विषदा अग्निदायविमुच्यन्ते ।

सर्वेषामेव पापानां सङ्करं समुपस्थिते ॥

दशसाहस्रमभ्यस्तः गायत्री शोधनी परा ।

ब्रह्महा गुरुतल्पे वा गामी गम्या तथैव च ॥

स्वर्णस्तेयो च गोघ्नो च तथा विस्त्रभाघातकः ।

शरणागतघातो च कुटमाक्षित्यकार्यवृत्तः ॥

एवमाद्येषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चिरम् ।

प्राणायामान् यः कुर्यात् सूर्यस्यादयनं प्रति ॥

सूर्योदयनमप्राप्य निश्चिन्ना धीतकल्पया ।

भवन्ति भास्वीराकोरा विधमाडव पावका

न हि ध्यानेन सदृग पर्वतमैह वदन्ते ।

श्वपाकेष्वपि मुञ्चानो धीनिमेवात्र क्षप्यते ॥

ध्यानमेव वरा धर्मो ध्यानमेव परं तपः ।

ध्यानमेव परं गाँच तस्माद्ग्रीवमपरा भवेत् ॥

सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यानं नियतमभ्यसेत् ।

सर्वदा ध्यानयुक्तश्च तपस्वी पंक्तिपावनः ॥

इति आत्रेयस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य तु ॥

वर्तुलश्चैव वैश्यस्य शूद्रस्याभ्युपचरणं स्मृतम् ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च श्रीहस्ताशन एव च ॥

मण्डलान्युपजीवन्ति तस्मात् कूर्वीत मण्डलम् ।

यातुधानाः पिशाचाश्च कूराश्चैव तु राक्षसाः ॥

हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जिते ।

गोमयं मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति त्रिस्थितम् ॥

यत्र कापतितम्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

यतिश्च ब्रह्मचारी च पक्षान्नस्वामिना वृभौ ॥

तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥

तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ।

वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पियं पिबति वा द्विजः ॥

सुरापानेन तत्तुल्यं मनुः स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहाल्लवणव्यञ्जनादि च ॥

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुञ्जीत किल्बिषम् ।

अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्वितम् ॥

तथैव वृषलस्यान्नं ब्राह्मणेन निमन्वितम् ।

ब्राह्मणात्तं ददच्छूद्रं शूद्रात्तं ब्राह्मणा ददत् ॥

उभावेतावभोज्यान्वौ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।

अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियात्तं पयः स्मृतम् ॥

अहं अपि संवितायाम् ।

वैश्वानरं वाचमेवाहं गृह्णाहं अधिरं भूतम् ।
 गृह्णाहे नोदरस्ते न योऽधिगच्छति मेयुनम् ॥
 यस्याहं तस्य ते पुत्रा यस्याच्छुक्रं प्रवर्तते ।
 गृह्णाहरसपुष्टाङ्गौ अधीयानोऽपि नित्यशः ॥
 जिह्वा चापि अपत्यापि गतिमूर्ध्नि च विन्दति ।
 यस्तु वेदमधीयानः गृह्णावमुपभुञ्जति ॥
 गृह्णा वेदफलं याति गृह्णत्वं चाधिगच्छति ।
 स्रुतस्रुतकपुष्टाङ्गो हि ज गृह्णावभाजनम् ॥
 अहमेव न जानामि कष्टां यानिहमिष्यति ।
 श्वानस्तु समजन्मानि नवजन्मानि शकरः ॥
 गृध्रो दादगजन्मानि इत्येव मनुरवधोत् ।
 परपाकमुपासन्ते हे हिजा गृह्णमेधिनः ॥
 ते वै स्वरत्वमुद्वत्वं श्वत्वञ्चैव धिगच्छति ।
 आहं दक्का च भुक्ता च मेयुनं योऽधिगच्छति ॥
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासे रितसोभजः ।
 उच्छिष्टेन तु सम्युष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ॥
 भूमौ निधाय तद्द्रव्यमाचान्तः शचितामिमात् ।
 स्पृशन्ति विन्दयः पादौ य आचामयत परान् ॥
 भूमिगेस्ते संमार्ज्ज्ज्या न तेरप्रयता भवन्तः ।
 आचान्तोऽप्य शचिस्तावदावन्त्यान् मनूहृतम् ॥
 उदन्तेभ्यः शचिस्तावदावन्त्यान्लगाधनम् ।
 आसने पादमारीप्य ब्राह्मणो यस्तु भुञ्जति ॥
 मुखेन यमितं चात्र तुभ्यं गोमांसभक्षणम् ।
 उपदंशावशेषं वा भोजनं मुखनिःसृतम् ॥

द्विजातीनामभोज्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 पीतशेषन्तु यत्तोयं ब्राह्मणः पिवते पुनः ॥
 अपेयं तद्वेदापः पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 अनुवंशन्तु भुञ्जीत नानुवंशन्तु संविशेत् ॥
 अनुवंशन्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जीत नार्द्रवासस्तु संविशेत् ॥
 आर्द्रपादस्तु भुञ्जानो दीर्घमायुरवाप्नुयात् ।
 अनार्द्रपादः शयने दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
 आयुश्च प्राप्नुवो भुङ्क्ते यमस्य दक्षिणामुखः ।
 श्रियं प्रत्यङ्मुखि भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ॥
 शावे शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरे पिव ।
 आतुरव्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 अतिक्रान्ते दशाहे तु विरात्र मशुचिर्भवेत् ।
 सम्बत्सरे व्यतीति तु स्पृष्ट्वैवुषो विशुध्यति ॥
 निर्देशं ज्ञातिमरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च ।
 सवासा जलमाप्नुत्य शुद्धो भवति मानवः ॥
 अशुद्धं स्वयमप्यन्नं न शृहस्तु यदि स्पृशेत् ।
 विशुध्यत्युपवामेन भुङ्क्ते कच्छेण स द्विजः ॥
 सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
 सूतकेनैव शुद्धिः स्यान्मृतस्यान्निर्देशे शुचिः ॥
 सूतके सूतकं स्पृष्ट्वा स्नानं शावे च सूतके ।
 भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञानादुपवासस्त्रयहं भवेत् ॥
 मृगमयानांश्च पांचाणां दशाहे शुचिरिष्यते ।
 स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥

सूतके सूतके चैव सूतान्ते च प्रसूतके ।
 तस्मात्तु सङ्गताशीचे सूताशीचे न शुध्यति ॥
 सूतकाद्विगुणं शावं शावाद्विगुणमात्तवम् ।
 आर्त्तवाद्विगुणा सूतिस्तन्तोऽधिशवदाहकः ॥
 अनुगच्छेद्यथा प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
 खात्वा सचैलं सृष्ट्वाग्निं दृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 रजता शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भक्षणा शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृन्मयम् ॥
 नोदन्वतोऽश्वसि स्नानं क्षुरकस्य तथैव च ।
 अन्तर्वीक्ष्य पतिः कुर्वन् प्रजां भवति ध्रुवम् ॥
 दम्पती शिशुना सार्द्धं सूतके दग्धमेऽहनि ।
 चौरं कुर्यात्ततः पूता दानभोजनयोग्यताः ॥
 जलमध्ये जलं देयं पितृणां जलमिच्छताम् ।
 घनस्थाने न दातव्यं पितृणां नोपगच्छति ॥
 रात्रिं हत्वा विभागन्तु ह्येता भागौ पूर्वं एव च ।
 उत्तरांशः प्रभातेन युज्यते सूतसूतके ॥
 इति पश्येत् भुक्त्वा तु पादकारोक्षणं कृतम् ।
 स्वात्वेन्द्रव्रतमादाय देवताभ्यो निवेदयेत् ॥
 अपूपं लवणं मुद्गं गुडमियं यथा हविः ।
 दत्त्वा ब्राह्मणपत्नीभ्यो निशि भोजनमेव च ॥
 चतुर्थेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकमातयज्जतः ।
 पुण्याहं वाचयित्वा ते भोक्तव्यं गुडमिच्छता ॥
 अपुण्याहं तु भुञ्जीत विप्रो धन्यं मजानतः ।
 तस्य जातिमयं भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं ध्रुवं भवेत् ॥

विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थिते ।
 कन्यामृतमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥
 हविष्मत्या स्नापर्यित्वा अन्यवस्त्रमलङ्घिता ।
 युञ्जानामाहुतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्त्तते ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं पतितं शुनम् ।
 भोज्यान्तरं प्रयुज्यन्ते स्नात्वा मानं स्तृचं जपेत् ॥
 आर्त्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्तेऽन्धकातराः ।
 तदन्नं च्छेदयित्वा तु कुशचारी पिवेदपः ॥
 ये तां दत्त्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम्
 आर्त्तवाभिप्लुता नारी, आर्त्तवाभिप्लुता मिथ ॥
 भाषयित्वा तु सधाहादुपवासस्तयोर्भवेत् ।
 उदक्यायाः करिणाथ भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 प्राजापत्यं अमत्या चेत् त्विरात्रं स्पृष्टभोजने ।
 तदस्ताभाजनञ्चैव विगुणं सह भोजने ॥
 चतुर्गुणतदुच्छिष्टे पानैर्यि त्वर्द्धमेव च ।
 उदक्यायाः सम्पदस्य मन्त्रं भुक्त्वावकामतः ॥
 उपवासिनं शुद्धिः स्यात्पिवेद् ब्रह्मसुवर्चलम् ।
 आर्त्तवा यदि चण्डालमुच्छिष्टेन तु पश्यति ॥
 अस्नातकालं नाश्रीयादासीना वाग्यता बहिः ।
 पादकृच्छन्तु यः कुर्याद् ब्रह्मकृच्छ्रं पिवेत् पुनः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणां मनुशासनात् ।
 मृतसूतकसम्पर्के ऋतुं दृष्ट्वा कथं भवेत् ॥

पश्चात्तत्कालं नाश्रीयाद्भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ।
 चार्त्तवाभिप्लुता नारी चण्डालं स्मृत्यते यदि ।
 चार्त्तवाभिप्लुता नारी चार्त्तवाभिप्लुता स्मृत्यते ।
 छात्रोपवासी कुर्याच्च पञ्चगव्येन शुध्यति ॥
 कच्छमेकहस्तेना तु तदर्थं चान्तरोक्षितं ।
 चातुरा या चतुस्त्राता खानकस्य कथं भवेत् ॥
 छात्रा छात्रा पुन स्पृश्य दमस्तत्त्वस्वनातुरः ।
 वस्त्रापनयनं कृत्वा भस्मना परिमार्जयेत् ॥
 इत्या तु यज्ञितो दानं पुण्याहिन विमुच्यति ।
 इति श्राव्येयस्मृतौ पञ्चमोऽध्यायः ।
 इहा कृत्यतेऽथ देवराजो महाश्रुतिः ।
 स्वर्गं वाग्मिनां यन् पयिष्ठश्च द्रव्यहर्षतिमः ॥
 भगवन् ' केन दानेन स्वर्गं सुखमेधते ।
 यदक्षय महाभाग ' त्वं ब्रूहि वदताम्वरः ॥
 एवं पृष्टं स इन्द्रेण देवदेवपुरोहितः ।
 वाचस्पतिर्महातेजो ब्रूहस्पतिं कवाच ह ॥
 हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानञ्च वामवः ।
 एतत्प्रयच्छमानोऽपि स्वर्गं सुखमेधते ॥
 सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरद्र वस्त्रं च ।
 सर्वमेव भवेत्तं वसुधां यः प्रयच्छति ॥
 फलाकृष्टां महीं दद्यात् मवीजो मस्यमालिनीम् ।
 यावत् सूर्यकरा लोके तावत् सर्गे महीयते ॥
 इति श्राव्येयस्मृतौ धर्मश्रीस्तं सम्पूर्णम् ।

अत्रिमंहिता ।

श्रीगणेशाय नमः ॥

हुताग्निहोत्रमासीनमविं वेदविदां वरम् ।

सर्वशास्त्रविधिज्ञातमृषिभिश्च नमस्कृतम् ॥

नमस्कृत्य च ते सर्वद्वन्द्वं वचनमब्रुवन् ।

हितार्थं सर्वलोकानां भगवन् । कथयस्व न ॥

अत्रिरुवाच ॥ वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञा । श्रद्धां पृच्छथ मगयमे-

तत् सर्वं संप्रवक्ष्यामि यथादृष्टं यथाश्रुतम् ।

मर्जतोर्थान्पुपस्पृश्य सर्वान् देवान् प्रणम्य च ।

जप्तानु सर्वसूक्तानि सर्वशास्त्रानुमारतं ॥

सर्वपापहरं नित्यं सर्वसगयनागनम् ।

चतुर्णामपि वर्णानामत्रिः शास्त्रमकल्पयत ॥

ये च पापकृता लोके ये चान्ये धर्मदूषकाः ।

सर्वे पापैः प्रमुच्यन्ते अत्रेदं शास्त्रमुत्तमम् ॥

तस्मादिदं वेदविद्भिर्ध्येतव्यं प्रयत्नतः ।

शिष्येभ्यश्च प्रवक्तव्यं सद्वृत्तेभ्यश्च धर्मतः ।

अकुलीनं ह्यसद्वृत्तौ जडे शूद्रे शठे द्विजे ।

एतेष्वेव न दातव्यमिदं शास्त्रं द्विजात्तमैः ॥

एकमप्यक्षरं यस्तु गुरुः शिष्ये निवेदयेत् ।

पृथिव्यां नास्ति तद्व्यं यद्वत्त्वा ह्यनृणी भवेत् ॥

एकाक्षरं प्रदातारं यो गृहं नाभिमन्यते ।
 मृनां यो नियतं मत्वा चाच्छासेत्यपि जायते ॥
 वेदं यद्वीत्वा यः कथिष्यान्नश्चेवावमन्यते ।
 स सद्यः पशुतां याति सम्भवानेकविंशतिम् ॥
 श्वानि कर्माणि कर्माणां दूरे मन्तोऽपि मानवा ।
 प्रिया भवन्ति लोकस्य स्त्री स्त्री कर्मस्य वस्यता ॥
 कर्म विप्रस्य यजन दानमध्ययनं तपः ।
 प्रतिग्रहोऽध्यापनश्च याजनश्चेति वृत्तयः ।
 क्षत्रियस्यापि यजनं दानमध्ययनं तपः ।
 शस्त्रोपजीवनं भूतस्त्रयश्चेति वृत्तयः ॥
 दानमध्ययनं वापि यजनश्चेति वै विप्रः ।
 शूद्रस्य वार्त्ता शूद्रपा द्विजानां कारककर्म च ॥
 मयेव धर्मोऽभिहितः सस्थिता यत्र वर्णिनः ।
 बहुमानमिह प्राप्य प्रयान्ति परमां गतिम् ॥
 ये त्यक्तारं स्वधर्मस्य परधर्मं व्यवस्थिताः ।
 तेषां गान्धिकरी राजा स्वर्गलोके महीयते ।
 आत्मीये मन्विता धर्म्यं शूद्रोऽपि स्वर्गमश्नुते ।
 परधर्मो भवेत्याज्यः सुरुपपरदारवत् ॥
 बध्यो राजा स वै शूद्रो जपहोमपरश्च यः
 ततो राष्ट्रस्य हन्तासौ यथा वज्रेण वै जलम् ॥
 प्रतिग्रहोऽध्यापनश्च तर्कविक्रयविक्रयः ।
 याज्यं चतुर्भिरप्येतैः क्षत्रविट्पतनं स्मृतम् ॥
 सद्यः पतति मांसेन लाचया लघणेन च ।
 अह्नेष शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

अत्रतासानधीयाना यम भैक्षचरादिजाः ।
 तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदं बधैः ॥
 विद्वद्भोज्यमविद्यांसो येषु राष्ट्रेषु भुञ्जते ।
 तेऽप्यनादृष्टमिच्छन्ति महद्वा जायते भयम् ॥
 ब्राह्मणान् वेदविदुषः सर्वं शास्त्रविशारदान् ।
 तम वर्षति पर्जन्यो यत्रैतान् पूजयेन्नृपः ॥
 तयो लोकास्तयो वेदा आश्रमाश्च त्रयोऽग्नयः ।
 एतेषां रक्षणार्थाय संसृष्टा ब्राह्मणाः पुरा ॥
 उभे सन्ध्ये समाधाय मीनं कुर्वन्ति ते द्विजाः ।
 दिव्यवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥
 य एवं कुरुते राजा नृपदोषपरीक्षणम् ।
 यशः स्वर्गं नृपत्वञ्च पुनः क्रीषं समुदयेत् ॥

दुष्टस्य दण्डः सुजनस्य पूजा न्यायेन कोषस्य च संप्रवृत्तिः ।
 अथक्षपातोऽर्थिषु राष्ट्ररक्षाः पञ्चैव वृत्ताः कथिता नृपाणाम् ॥
 यत् प्रजःपालने पुण्यं प्राप्नुवन्तीह पार्थिवः ।
 न तु क्रतुसहस्रेण प्राप्नुवन्ति द्विजोत्तमाः ॥
 अलाभे देवखातानां हृदेषु च सरःसु च ।
 उद्धृत्य चतुरः पिण्डान् पारके स्नानमाचरेत् ॥
 वसाश्रुकमसृङ्मज्जा मूत्रमिदं कर्णविस्रखाः ।
 श्लेष्मास्थि दूषिकाः स्वेदो दादशैते नृणां मलाः ।
 षष्ठां षष्ठां क्रमेणैव कृद्विरुक्तां मनोषिभिः ।
 मृदारिभिश्च पूर्वेषामुत्तरेषान्तु वारिणा ॥
 शीघ्रमङ्गलनीयासाश्रनसूयाऽसृहा दमः ।
 स्रक्षणाणि च विप्रस्य तथा दानं दयापि च ॥

न मुक्तान् गुणिनां कस्मिन् स्तीति चान्यान् गुणानपि
 न हनेत्याद्यदोषांश्च मानमूया प्रकीर्त्तिता ॥
 यमस्य परिहारश्च न संगोप्यनिमित्तैः ।
 याचार्ण्यं व्यपस्थानं गौरवमित्यभिधीयते ॥
 पशुना चरणं नित्यमप्रमत्तविवर्जनम् ।
 एतद्भिन्नं प्रोक्तं स्युषिभिर्धर्मैर्दार्ढ्यैः ।
 शरीरं पीड्यते येन शमेन त्वशमेन वा ।
 अत्यन्तं तत्र कुर्यात्ति यनायासं मत्तये ॥
 यद्येतत्पक्षेन कर्त्तव्यं मत्तापः सवत्सपः ।
 न स्युः सेतुं परदार्यं मास्यं वा परिकीर्त्तिता ।
 वाक्शमाध्यात्मिकं वापि दुःखमनपादोपरं ।
 न कुर्यात्ति न चाहंति तमद्वयमिधानतः ॥
 अहन्त्यहनि दातव्यमदानेनात्मरात्मना ।
 स्तीकादपि प्रयत्नेन दानमित्यभिधीयते ।
 परस्मिन् वन्धुवर्गे वा मित्रे हेत्ये रिपो तथा ।
 आत्मवद्वर्त्ति तस्य हि दयंया परिकीर्त्तिता ।
 यद्येतैर्लक्षणैर्युक्तो गृहस्थोऽपि भवेद्विजः ।
 स गच्छति परं स्थानं जायते नैह वै पुनः ॥
 अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव धाम्निनम्
 आतिथ्यं वेगदेवय इष्टमित्यभिधीयते ।
 वापोऽकृपतहागार्दिदेवत्तयतनानि च ।
 अन्नप्रदानमागमाः पूर्त्तमित्यभिधीयते ॥
 इष्टं पूर्त्तिं प्रकर्त्तव्यं ब्राह्मणेन प्रियव्रतः ।
 इष्टं न लभते स्वर्गं पूर्त्तिं न मोक्षमाप्नुयात् ॥

इष्टापूर्त्तौ द्विजातीनां सामान्यौ धर्ममाधनौ ।
 अधिकारी भवेच्छूद्रः पूर्त्तौ धर्मो न वैदिके ॥
 यमान् खेवेत सततं न नित्यं नियमान् बुधः ।
 यमान् पतत्यकुर्वाणी नियमान् केवलान् भजन् ॥
 आनृशंस्त्वं क्षमा सत्यमहिंसा दानमार्जवम् ।
 पीतिः प्रसादो माधुर्यं मार्दवञ्च यमा दश ॥
 शौच मित्र्या तपोदानं स्वाध्यायोपस्थनिग्रहः ।
 व्रतमौनोपवासाश्च स्नानञ्च नियमा दश ॥
 प्रतिकृतिं कूशमयीं तीर्थवारिषु मज्जयेत् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत अष्टभागं लभेत सः ॥
 मातरं पितरं वापि भ्रातरं सुहृद्गुरुम् ।
 यमुद्दिश्य निमज्जेत द्वादशभागफलं लभेत् ॥
 अपुत्रैर्गैव कर्त्तव्यं प्रवर्त्तनिधिः सदा ।
 पिण्डोदकक्रियाहेतोर्यस्यात्तस्यात् प्रयत्नतः ॥
 पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतो मुखम् ।
 ऋणमग्निं सनयति अमृतत्वञ्च गच्छति ॥
 जातमात्रेण पुत्रेण पितृणामनृणी पिता ।
 तदर्द्धि शुद्धिम्भ्रं प्राति नरकात्तायते हि सः ॥
 जायन्ते बहवः पुत्रा यद्येकापि गयां व्रजेत् ।
 यजते साश्वमेधञ्च नीलं वा ह्यपमुत्सृजेत् ॥
 काङ्क्षन्ति पितरः सर्वे नरकात्तरभौरवः ।
 गयां यास्यति यः पुत्रः स नस्वाता भविष्यति ॥
 फल्गुतीर्थे नृरः स्नात्वा दृष्ट्वा देवं गदाधरम् ।
 गयाशीर्षं पदाक्रम्य मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥

महानदीमुपस्पृश्य तर्पयेत् पितृदेवताः ।
 अक्षयान् लभते लोकान् कुलञ्चैव समुद्धरेत् ॥
 शङ्कास्थाने समुत्पन्ने भक्ष्यभोगविवर्जिते ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तस्मै निगदतः शृणु ॥
 अक्षारलक्षणं भैक्षं पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ।
 त्रिरात्रं शङ्खपुष्पीस्वा ब्राह्मणः पथसा सह ॥
 मद्यभाण्डाद्दिजः कथिदज्ञानात् पियते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य मुच्यते केन कर्मणा ॥
 पलाशविलुपत्राणि कुमान् पद्यान्युदुम्बरम् ।
 काथयित्वा पिवेदापस्तिरात्रिणैव शृण्वति ॥
 सायंप्रातस्तु यः सन्ध्यां प्रमादद्दिक्कर्मणः सकृत् ।
 गायत्र्यामु सहस्रं हि जपेत् स्नात्वा समाहित
 शंकाकालेऽथ वा 'यान्त' म्यितः स्नानजपादह
 ब्रह्मकृच्चै चरद्भक्त्या दानं दत्त्वा 'यशश्न'ति ।
 गवां शृङ्गादके स्नात्वा महानद्यपमर्शमे ।
 समुद्रदगेनेनैव व्यालदष्ट शुचिर्भवेत् ॥
 वृकश्वानयुगालेस्तु यद् दष्टश्च ब्राह्मणः ।
 'हृगण्यादकसमिध' एत प्राश्य न्विगृह्यति ॥
 ब्राह्मणो तु शुना दष्टा जम्बुकेन वृकण वा ।
 उदितं ग्रहनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥
 सव्रतश्च गुना दष्टस्त्वग्रुक्मुपसासयेत् ।
 स एतं यावत् प्राश्य व्रतगेप समापयेत् ॥
 माहात् प्रमादात् संनानादव्रतभङ्गं तु कारयेत् ।
 त्रिरात्रेणैव गुह्यत पुनरेव व्रतो भवेत् ॥

ब्राह्मणात् यदुच्छिष्टमश्रत्यज्ञानतोद्भिजः ।
 दिनद्वयं तु गायत्र्या जप कृत्वा विशुद्धयति ॥
 क्षत्रियात् यदुच्छिष्टमश्रत्यज्ञानतोद्भिजः ।
 तिरानेण भवेच्छुद्धिर्यथा क्षत्रे तस्या विशि ॥
 अभोज्यात् यथा भुक्त्वा स्त्रीशूद्रोच्छिष्टमेव वा ।
 जग्धा मांसमभक्ष्यन्तु सप्तरात्रं यवान् पिवेत् ॥
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य षण्मासान् कच्छमाचरेत् ॥
 असंस्पृष्टेन संस्पृष्टः स्नानं तेन विधीयते ।
 तस्य चोच्छिष्टस्य श्रोत्रात् षण्मासान् कच्छमाचरेत् ॥
 अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥
 वपनं मेखला दण्डो भेक्षचर्य्यव्रतानि च ।
 निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्म्मणि ॥
 गृहशुद्धिं प्रवक्ष्यामि अन्तःस्थशवदृषिताम् ।
 प्रायोज्यं मृगमयं भाण्डं मित्रमन्नं तथैव च ॥
 गृहान्निष्क्रम्य तत्तमर्च्यं गोमयेनोपलेपयेत् ।
 गोमयेनोपक्षिप्याथ क्वागेनाप्रापयेत् पुनः ।
 ब्राह्मैर्मन्त्रैस्तु पूतन्तु हिरण्यं कृत्वाग्निभिः ।
 तेनैवोभ्युक्ष्य तद्देशम् शुद्धते नात्र संशयः ॥
 राज्ञान्यैः श्वपण्डैर्व्याधि वज्रादिचालिता द्विजः ।
 पुनः कुर्वीत संस्कारं पश्चात् कच्छत्रयश्चरेत् ॥
 शुना चैव तु संस्पृष्टस्तस्य स्नानं विधीयते ।
 तदुच्छिष्टन्तु संप्राश्य यत्नेन कच्छमाचरेत् ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि सूतकस्य विनिर्णयम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्चैव कथयिष्याम्यतः परम् ।
 एकाहाच्छुद्धाते विप्रो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 व्रहात् केवलवेदस्तु निर्गुणो दशभिर्दिनैः ॥
 व्रतिनः शास्त्रपूतस्य आहिताग्नेस्तथैव च ।
 राज्ञस्तु सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति ब्राह्मणः ॥
 ब्राह्मणो दशरात्रेण द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ।
 सपिण्डानान्तु सर्वेषां गौतमः साप्तपौरुषः ।
 पिण्डार्थादक दानञ्च भावार्थाच्च तथानुगम् ॥
 चतुर्थे देशरात्रे स्यात् पण्डिते पञ्चमे तथा ।
 षष्ठे चैव त्रिरात्रं स्यात् मममे तत्रैव वा ॥
 अष्टमे दिनमेकान्तु नवमे प्रहरद्वयम् ।
 दशमे स्नानमात्रेण सूतके तु श्चिमेवेत् ॥
 मृतसूतके तु दामोना पत्नानाञ्चानुनीमिनाम्
 स्वामितुल्यं भवेच्छीच मृतं स्वामिनि यानिकम्
 शवस्पृष्टतृतीयम् सचेलः स्नानमाचरेत् ।
 चतुर्थे मममेव स्यादेव शवर्वधे स्मृतः ॥
 एकत्र संस्कृतान्तु मातृणामेकभोजिनाम् ।
 स्वामितुल्यं भवेच्छीच विभक्तानां पृथक् पृथक् ॥
 उष्ट्रीक्षीरमवीक्षीरं यमात्रं मृतसूतके ।
 पाचकात्र नवयारं भुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 सूतकावमधस्माद्य यस्तु प्राश्नाति मानवः ।

विराजमुपवासः स्यादेकरात्रं जले वसेत् ॥
 महायज्ञविधानन्तु न कुर्यात्सृतजन्मनि ।
 होमं तत्र प्रकुर्वीत शुष्कान्नेन फलेन वा ॥
 बालस्त्वन्तर्दशाहं तु पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 सद्यएव विशुद्धिः स्यान्न प्रेतं नैव सूतकम् ॥
 कृतं हस्तं कुर्वीत उटकं पिण्डमेव च ।
 स्वधाकारं प्रकुर्वीत नामोच्चारणं मेव च ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैवं मन्त्रे पूर्वकृतं तथा ।
 यज्ञे विवाहकाले च सद्यः शौचं विधीयते ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेष्वनन्तरासृतसूतकं ।
 पूर्वमङ्गल्यन्तार्थस्य न दोषश्चातिरविवीत् ॥
 सृतसंजननादूर्ध्वं सूतकादौ विधीयते ।
 स्यगेनाचमनाच्छुद्धिः सूतिकाच्चेन्न म स्पर्शित् ॥
 पञ्चमेऽहनि विज्ञेयं संस्पर्शं चतुर्थस्य तु ।
 सप्तमेऽहनि वैश्यस्य विज्ञेयं स्पर्शनं बुधैः ॥
 दशमेऽहनि शूद्रस्य कर्त्तव्यं स्पर्शनं बुधैः ।
 मासेनैवात्मशुद्धिः स्यात्सूतके सृतके तथा ॥
 व्याधितस्य कंदर्थस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीभित्तस्य विशेषतः ।
 व्यसनोक्तचिह्नस्य पराधीनस्य नित्यम् ।
 स्वाध्यायव्रतहीनस्य नैतत् सूतकं भवेत् ॥
 द्वे कृच्छ्रे परिवर्त्तिषु कन्याया कृच्छ्रमेव च ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रमातु स्याद्विस्तृतं सान्तपनं स्मृतम् ।
 कुञ्जवामनखञ्जेषु गर्हितेऽथ जङ्घेषु च ।

जात्यन्वयधारे मूले न दोषः परिवेदने ।
 क्रीवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपि वा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
 पिता पितृमहो यस्य अग्रजो वापि कस्यचित् ।
 नाम्नहोदाधिकारोऽस्ति न दोषः परिवेदने ॥
 भार्यामरणपक्षे वा देशान्तरगतेऽपि वा ।
 अधिकारी भवेत् पुत्रस्तथा पातकमयुते ॥
 ज्येष्ठो म्नाता यदा नष्टो नित्यं रोगसमन्वितः ।
 अनुज्ञातस्तु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 नाम्नयः परिविन्दन्ति न वेदा न तपांसि च ।
 न च याद्वै कनिष्ठो वै विना चैवाभ्यनुज्ञया ॥
 तस्मादस्मिं सदा कुर्याच्छ्रुतिस्मृत्युदितश्च यत् ।
 नित्यं नैमित्तिकं काम्यं यच्च स्वर्गस्य साधनम् ॥
 एकैकं वर्धयेन्नित्यं शक्ते कृणो च ह्रासयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणविधिः ॥
 एकैकं ग्राममग्न्यान्नाहारं त्रीणि पूर्ववत् ।
 ब्रह्मं परञ्च नाग्नीमदतिकृच्छ्रतदुच्यते ॥
 इत्येतत् कथितं पूर्वं महापातकनाशनम् ॥
 वेदाभ्यामरतं क्षुत्तं महायज्ञक्रियापरम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापुण्यतकजान्यपि ॥
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठे द्वाविंशैवाप्सु मुख्यदृक् ।
 जप्ता सहस्रं गायत्र्या शुद्धिर्ब्रह्मवधादृतः ॥
 पयोदुग्धरविलैश्च कुशाश्वत्थपलाशयोः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा पर्णकृच्छ्रस्तदुच्यते ॥

पञ्चगव्यञ्च गोक्षीरदधिमूत्रशक्कृतम् ।
 जग्ध्वा परेऽङ्गुपवसे देव सान्तपनो विधिः ॥
 पृथक्सान्तपनैर्द्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनं स्मृतम् ॥
 त्रग्रहं सायं त्रग्रहं प्रातस्त्रग्रहं भुङ्क्ते त्वयाचितम् ।
 त्रग्रहं परञ्च नाश्रीयत् प्राजापत्योविधिः स्मृतः ॥
 सायं तु द्वादश ग्रासा प्रातः पञ्चदश स्मृताः ।
 अयाचिते चतुर्विंशः परेऽङ्गुनशनं स्मृतम् ॥
 कुक्कुटाण्डप्रमाणं स्यादद्यावदयस्य मुखं विशेत् ।
 एतदग्रासं विजानीयाच्छुद्धार्थं क्रावशोधनम् ॥
 त्रग्रहमुष्णं पिवेदापस्त्रग्रहमुष्णं पिवेत् पयः ।
 त्रग्रहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥
 षट्पलानि पिवेदापस्त्रिपलं तु पयः पिवेत् ।
 पलमेकन्तु वै सर्पिस्तप्तकृच्छ्रं विधीयते ॥
 दध्ना च त्रिदिनं भुङ्क्ते त्रग्रहं भुङ्क्ते च सर्पिषा ।
 क्षीरेण तु त्रग्रहं भुङ्क्ते वायुभक्षो दिनत्रयम् ।
 त्रिपलं दधिक्षीरेण पलमेकं तु सर्पिषा ।
 एतदेव व्रतं पुण्यं वैदिकं कृच्छ्रमुच्यते ॥
 एकभुक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसी दिवंसानेकविंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥
 पिण्याकदधिशक्तूनां पासश्च प्रतिवासरम् ।
 एकैकमपवासः स्यात् सौम्यकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥

एषां विरात्रमभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुषइत्येष ज्ञेयः पञ्चदशाहिकः ॥
 कपिलागोस्तु दुग्धाया धारोष्णं यत्पयः पिबेत् ।
 एष व्यासकृतः कृच्छ्रः श्वेपाकमपि शोधयेत् ॥
 निशायां भोजनञ्चैव तेज्ज्ञेयं नक्तमेव तु ।
 अनादिष्टेषु पापेषु चान्द्रायण मथोदितम् ॥
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टैर्हि गुणदक्षिणैः ।
 यत्फलं समवाप्नोति तथा कृच्छ्रैस्सर्पोधन ॥
 वेदाम्यामरतः क्षान्ता धर्मशास्त्राण्यवेक्षयेत् ।
 शौगाधार्समायुक्ता गृहस्थाऽपि हि मुच्यते ॥
 उक्तमेतद्विजातीनां महर्षेः । श्रूयतामिति ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि स्त्रीशूद्रपतनानि च ॥
 जपस्तपस्तीर्थयात्रा प्रव्रज्या मन्त्रसाधनम् ॥
 देवताराधनञ्चैव स्त्रीशूद्रपतनानि यत् ॥
 जीवद्वर्त्तरि या नारी उपोष्य व्रतचारिणी ।
 आयुष्यं हर्षतः भर्तुः सा नारी नरकं व्रजते ॥
 तीर्थस्नानार्थिनी नारी पतिपादोदकं पिबेत् ।
 शङ्करस्यापि विष्णोर्वा प्रयाति परमं पदम् ॥
 जीवद्वर्त्तरि वौमाङ्गी मृतं वापि सुदक्षिणम् ।
 आग्ने यज्ञे विवाहे च पत्नी दक्षिणतः सदा ॥
 सोमः शौचं ददौ तामां गन्धर्व्वीय तथाङ्गिरा
 पावकः सर्व्वमध्यं च मध्यं वै योषितां सदा ॥
 जनमना ब्राह्मणा ज्ञेयः संस्कारैर्हि जउणते ।
 विद्यया याति विप्रत्वं श्रोत्रियस्त्रिभिरेव च ॥

वेदशास्त्राण्यधीते यः शास्त्रार्थं च निषेवते ।
 तदासौ वेदवित् प्रोक्तो वचनस्तस्य पावनम् ॥
 एकोऽपि वेदविद्वन्मैत्रं यं व्यवस्येद्विजोत्तमः ।
 स ज्ञेयः परमो धर्मो नाज्ञानामयुतायुतैः ॥
 पावका इव दीप्यन्ते जपहोमैर्द्विजोत्तमाः ।
 प्रतिग्रहेण नश्यन्ति वारिणा इव पात्रकः ॥
 तान् प्रतिग्रहजान् दीषान् प्राणायामैर्द्विजोत्तमाः ।
 उत्सादयन्ति विहांसो वायु र्मेघानिवाम्बरे ॥
 भुक्ताचम्य यदा विप्रः शार्द्रपाणिस्तु तिष्ठति ।
 लक्ष्मीर्वलं यशस्ते ज आयुश्चैव प्रहोयन्ते ॥
 यस्तु भोजनशालायामासनस्थ उपस्पृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 पात्रोपरिस्थितं पात्रं यः संस्थाप्य उपस्पृशेत् ।
 तस्यान्नं नैव भोक्तव्यं भुक्ता चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 न देवास्तृप्तिमायान्ति दातुर्भवति निष्फलम् ।
 हस्तं प्रक्षाल्य यस्त्वापः पिवेद्भुक्ता द्विजोत्तमः ।
 तदन्नमसुरैर्भुक्तं निराशः पितरो गताः ॥
 नास्ति वेदात् परं शास्त्रं नास्ति मातुः परो गुरुः
 नास्ति दानात् परं मित्रं हि लोके परत्र च ॥
 अपात्रे ह्यपि यदन्नं दहत्यासप्तमं कुलम् ।
 हव्यं देवा न शृण्वन्ति कथञ्च पितरस्तथा ॥
 आयसेन तु पात्रेण यदन्नमुपदीयते ।
 अन्नं विष्ठासमं भोक्तुर्दाता च नरकं व्रजेत् ॥
 इतरेण तु पात्रेण दीयमानं दिचक्षणः ।

न दद्याद्दामहस्तेन प्रायसेन कदाचन ॥
 मृगमयेषु च पालेषु यः श्राद्धे भोजयेत् पितृन् ।
 अन्नदाता च भोक्ता च तावेव नरकं व्रजेत् ॥
 अभावे मृगमये दद्यादभुजातस्तु ते हि जैः ।
 तेषां वचः प्रमाणं स्यादतश्चानृतमेव च ॥
 सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरोप्यमयेषु च ।
 भिक्षादानं न धर्मोऽस्ति भिक्षुर्भुङ्क्ते तु किल्बिषम्
 न च कांस्येषु भक्ष्यादापद्यापि कदाचन ।
 पलागे यतयोऽश्रन्ति गृहस्थः कांस्यभाजनं ॥
 कांस्यकर्म्यं च यत्पापं गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्यभोजो यतिश्चैव प्राप्नुयात् किल्बिषं ततो ॥
 अथाप्यदाहरन्ति ॥ सौवर्णायसताम्रेषु कांस्यरोप्यमयेषु च
 भुञ्जन् भुञ्जन् दृश्येत् दृश्ये मेव परिग्रहात् ॥
 यतिरस्ति जनः दद्याद्विद्या दद्यात् पुनर्जनेन
 तद्देव मेरुणा त्वयं तज्जल सागरोपमम् ।
 चरन्त्याधुकरो व्रत्तिमपि स्नेहकुलादपि ।
 एकाव नैव भोज्यं ब्रह्मपतिकुलादपि ॥
 अनापदि चरद्वयम् मिदं भेषं गृहं वसन् ।
 दगगाव पिबेदन्मापस्य वाहमेव च ॥
 गोमूत्रेण तुं समिधं यावत् छतपाचितम् ।
 एतद्वयमिति प्रोक्तं भगवानचिरञ्जीवोत् ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव विद्यार्थी गृहपाषाण ।
 अश्वगः च वृत्तियः पठेत् भिक्षुकाः स्मृताः ॥

षष्मासान् कामयेन्मर्त्या गर्भिणीमेव च स्त्रियम् ।
 आदत्तजननादृद्धमेवं धर्मो विधीयते ॥
 ब्रह्महा प्रथमश्चैव द्वितीयं गुरुतल्पयः ।
 तृतीयन्तु सुरापाऽयं चतुर्थं स्त्रियमुच्यते ॥
 पापानाश्चैव संसर्गः पञ्चमं पातकं महत् ।
 एषामेव विशुद्धार्थं चरेद्दर्शास्त्रनुकमात् ॥
 त्रीणि कृच्छ्राण्यकामश्चेद्ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अर्हन्तु ब्रह्महत्यायाः क्षत्रियेषु विधीयते ॥
 षट्भागो हादशश्चैव विट्शूद्रयोस्तथा भवेत् ।
 त्रीन् मासान्नक्तमश्रीयाद्भूमौ शयनमेकं च ॥
 स्त्रीघातः शुद्रपतेऽप्येवं चरेत् कृच्छ्राद्भवेव च ।
 रजकः शैलपथ्यैव वेणुकर्मोपैजौवनः ॥
 एतेषां यस्तु भुङ्क्ते वै द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 सर्वान्त्यजानां गमने भोजने मुग्धवेशने ॥
 परार्केण विशुद्धिः स्याद्भगवानत्रिगव्रवीत् ।
 चाण्डालभाण्डे यत्तीयं पीत्वा चैव द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रयावकाहारः सप्तविंशदहान्यपि ।
 संस्पृष्टं यस्तु पक्कान्नमन्त्यजैर्वापुःपदकषया ॥
 अजानाद्ब्राह्मणोऽश्रीयात् प्राजापत्यार्हमाचरेत् ।
 चाण्डालान्नं यदा भुङ्क्ते चातुर्वर्ण्यस्य निष्कृतिः ॥
 चान्द्रायणं त्रिदिप्रः क्षत्र्यः सान्तेपनं चरेत् ॥
 षड्रात्रमाचरेद्दैत्यः पञ्चगव्यं तथैव च ।
 विरात्रमाचरेच्छूद्रो दानं दत्त्वा विशुद्धयति ॥
 ब्राह्मणो वृक्षमारूढश्चाण्डालो मूलसंस्पृशः ।

फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
 नक्तभोजी भवेद्दिप्रो घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 एकवृत्तसमारूढयाण्डाली ब्राह्मणस्तथा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।
 अहीरातोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 एकयाखासमारूढयाण्डाली ब्राह्मणा यदा ।
 फलान्यत्ति स्थितं तत्र प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 विरद्वोरोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्त्रिया स्नेच्छस्य सम्पर्काच्छुद्धिः मान्तरपने तथा ।
 तमश्च्छ पुनः कृत्वा शुद्धिरेषाभिधीयते ॥
 सम्बर्त्तत यथा भार्यां गत्वा स्नेच्छस्य सङ्गताम् ।
 सचेतं स्नानमादाय घृतस्य प्रायनेन च ॥
 स्नात्वा नदुदकेद्यैव घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ।
 संशुद्धोतामपत्यार्थमन्यैरपि तथा पुनः ॥
 चाण्डालस्नेच्छश्चर्पचकपालव्रतधारिणः ।
 अकामतः स्त्रियो गत्वा पराकेच विशुद्ध्यति ॥
 कामतस्तु प्रसूतो वा तत्समो नाम स ग्रायः ।
 स एव पुरुषं सत्रं गर्भो भूत्वा प्रजायते ॥
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तो विस्मृतं कुरुते द्विजः ।
 तैलाभ्यक्तो घृताभ्यक्तयाण्डालं क्षुण्णते द्विजः ।
 अहीरातोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 केशकीटनखस्त्रायुः श्लेष्मिण्यष्टकमेव च ।

स्मृद्वा नदुग्दके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 मत्स्यगोमूत्रजम्बुकास्थीनि नखपुष्पकपर्दिकाः ।
 स्मृद्वा स्नात्वा हेमतप्तघृतं पीत्वा विशुद्धयति ॥
 गोकुले कन्दुशालायां तैलचक्रेक्षुचक्रयोः ।
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीणाञ्च व्याधितस्य च ॥
 न स्त्री दूषयति जारेण ब्राह्मणोऽवेदमंशा ।
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
 पूर्वं स्त्रियः सुरैर्भुक्ताः सोमगन्धर्ववह्निभिः ।
 भुञ्जते मानवाः पश्चान्न ता दूषयन्ति कर्हिचित् ॥
 असवर्णस्तु यो गर्भः स्त्रीणां योनौ निषेच्यते ।
 अशुद्धा सा भवेन्नारी यावद्गर्भं न भुञ्जति ॥
 विमुक्ते तु ततः शक्ये रजसापि प्रदृश्यते ।
 तदा सा शुद्धयते नारी विमलं काञ्चनं यथा ॥
 स्वयं विप्रतिपन्ना या यदि वा विप्रतारिता ।
 बलान्नारी प्रभुक्ता वा चौरभुक्ता तथापि वा ।
 न त्याज्या दूषिता नारी न कामोऽस्या विधीयते ॥
 ऋतुकाले उपासीत पुष्पकालेन शुद्धयति ॥
 रजकश्चर्मकारश्च नटी वरुड एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिन्नाश्च सप्तैते चांज्यजाः स्मृताः ॥
 एषां गत्वा स्त्रियो मोहाङ्गता च प्रतिगृह्य च ।
 छच्छाब्दमाचरे ज्ञानान्दज्ञानादैन्दवदयम् ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी स्नेच्छैर्वा पापकर्मभिः ।
 प्राजापतयेन शुद्धयत ऋतुप्रसवणेन तु ॥

लवाहृता स्वयं वापि परप्रेरितया यदि ।
 सकृद्वक्ता तु या नारी प्राजापत्येन युज्यति ॥
 प्रारब्धदोषतपसां नारीणां यद्व्रजो भवेत् ।
 न तेन तद्व्रतं तामां विनश्यति कदाचन ॥
 मद्यसंस्पृष्टकुक्षेषु यत्तायं पिबति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन युज्यत पुनः संस्कारमर्हति ॥
 अन्त्यजस्य तु ये वृत्ता बहुपुष्पफलोपगाः ।
 उपभोग्यास्तु ते सर्वे पुष्पेषु च फलेषु च ॥
 चाण्डालेन तु संस्पृष्टं यत्तायं पिबति द्विजः ।
 कृच्छ्रपादेन युज्यत आपस्तम्बीब्रवीन्मुनिः ॥
 स्त्रीमापानेन पिबन्तस्त्वीरजोमद्यमेष च ।
 एभिः सन्दृष्टे कृपितोऽपि पीत्वा कथं विधिः ॥
 एकं द्रव्यं वाजसनेयि विजातानां विगोधनम् ।
 प्रायश्चित्तं पुनश्च नक्तं शूद्रस्य दापयेत् ॥
 मद्योवाप्ती सर्वेन तु विप्रस्य सन्नमाचरेत् ।
 पर्युषितं चर्होरात्रमन्तरिक्षे दत्तव्यम् ॥
 शिरःकरणैरुपादाद्य सुरया दम्भं नश्यते ।
 दण्डपटवित्तयेकाहं चरेद्देवमनुकेमात् ॥

पलायनाद्वर्जितः ॥ प्रमादोऽप्यपि मया संकल्पितः । विजातानां
 गोमूत्रयावकाशेन दण्डपटवित्तयेन युज्यति ॥
 मद्यपस्य निपादय यम्भुवर्तेः प्रजोत्तमः ।
 न देवा भुञ्जन्त न च न पिबन्ति न पिबन्ति ॥
 चित्तिभ्रष्टा तु या नारी यत्तुभ्रष्टा च व्याधितः
 प्राजापत्येन युज्यतः प्राजापत्यं नो भवेद्दण्डः ॥

ये च प्रव्रजिता विप्राः प्रव्रज्याग्निजलावहाः ।
 अनाशकान्निवर्त्तन्ते चिकीर्षन्ति गृहस्थितिम् ॥
 धारयेच्चीणि कृच्छ्राणि चान्द्रायणमथापि वा ।
 जातकर्मणादिकं प्रोक्तं पुनः संस्कारमर्हति ॥
 नाशौचं नोदकं नाशु नोपवादानुकम्पने ।
 ब्रह्मदण्डहतानां तु न कार्यं कटधारणम् ॥
 स्नेहं कृत्वा भयादिभ्यां यस्वेतानि समाचरेत् ।
 गोमूत्रयावकाहारः कृच्छ्रमेकं विशोधनम् ॥
 वृद्धः शौचम् नैर्लभः प्रत्याख्यातभिषक् क्रियः ।
 आत्मानं घातयेद्यस्तु भृग्वन्यनशब्दं भिः ॥
 तस्य विगतमशौचं द्वितीये त्वांस्थमञ्चयम् ।
 तृतीये तूदकं कृत्वा चतुर्थं यादमाचरेत् ॥
 यस्यैकापि गृहे नास्ति धेनुर्वत्मानुचारिणी ।
 मङ्गलानि कुतस्तस्य कुतस्तस्य तमःत्रयः ॥
 अतिदोहातिवाहाभ्यां नासिकाभेदनेन वा ।
 नदीपर्वतसंरोधमृते पादोनमाचरेत् ॥
 अष्टागवं धर्महलं षड्गवं व्यावहारिकम् ।
 चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवं गववध्यकृत् ॥
 द्विगवं वाहयेत् पादं मध्यङ्गं तु चतुर्गवम् ।
 षड्गवं तु विष्णुदोक्तं पूर्णाहस्त्वष्टभिः स्मृतं ॥
 काष्ठलोष्टगुल्लगोमूत्रं कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ।
 प्राजापत्यं चरेन्मृत्वा अतिकृच्छ्रन्तु आयसैः ॥
 प्रायश्चित्ते तत्तद्योर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनुदुत्सहितां गाञ्च दद्यादप्राय दक्षिणाम् ॥

शरभोद्ग्रहयात्रागान् सिंहशार्दूलगर्भान् ।
 हत्वा च शूद्रहत्यायाः प्रायश्चित्तं विधीयते ॥
 मार्जारगोधानकुलमण्डूकाश्च पतत्रिणः ।
 हत्वा चार्हं पिवेत् क्षीरं कृच्छ्रं वा पादिकञ्चरेत् ॥
 चाण्डालस्य च संस्पृष्टं विष्णुवृक्षस्यैव वा ।
 तिरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्तोच्छिष्टं तथाचरेत् ॥
 बापीकूपतडागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।
 उदरेदघटयतं पूर्णं पञ्चगव्येन शुभ्रति ॥
 अस्थिचर्मावसिक्तेषु खरखानादिदूषिते ।
 उदरेददं कं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥

गोदीहने चर्मपुटे च तोयं यन्त्राकरं कारुक्कगिन्धिहस्ते ।
 स्त्रीबालवृद्धाचरितानि ग्रान्थप्रत्यक्षदृष्टानि शचीनि तानि
 प्राकारगोधे विषमप्रदेशे सेनानिवेगे भवन्त्येव दाहे ।
 आरव्यशस्त्रेषु महोत्सवेषु तथैव दापा न विकल्पनोया ॥
 प्रपाप्मरग्ये भूढकस्य कृपे द्रोण्यां जलं कांगविनिर्गतम् ।
 श्वपाकचण्डालपरिपहे तु पीत्वा जलं पञ्चगव्येन शुभ्रि ॥

तैत्तिरीयविष्णुवृक्षसंस्पृष्टं कौपं यदि जलं पिवेत् ।
 तिरात्रेणैव शुद्धिः स्यात् कुम्भे भान्तपनं तथा ॥
 क्लिन्नभिन्नगत्रं यत् स्यादज्ञानाददं पिवेत् ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तमकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
 उद्वाचारं खरोक्षारं भानुपाशारमेव च ।
 प्रायश्चित्तं चरेत् पीत्वा तमकृच्छ्रं द्विजोत्तमः ॥
 वणवाञ्छने संस्पृष्टं उच्छिष्टम् द्विजोत्तमः ।
 पञ्चगव्यापितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुभ्रति ॥

शुचि गोदसिक्ततोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।
 चर्मभाण्डैस्तु धाराभिस्तथा यन्वीकृतं जलम् ॥
 चण्डालेन तु संस्पृष्टः स्नानमेव विधीयते ।
 उच्छिष्टस्तु च संस्पृष्टस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
 आकराहृतवस्तूनि नाशुचीनि कदाचन ।
 आकराः शुचयः सर्व्वे वर्जयित्वा सुराकरम् ॥
 भ्रष्टाभ्रष्टयवाश्चैव तथैव चणकाः स्मृताः ।
 खजूरश्चैव कपूरमन्यदभ्रष्टतरं शुचि ॥
 अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीभिराचरितानि च ।
 अदुष्टाः सतत धारा वातोद्धृताश्च रेखवः ॥
 बहूनामेव लग्नानामेकश्चेद्दशुचिर्भवेत् ।
 अशौचमेकमात्रस्य नेतरेषां कथञ्चन ॥
 एकपङ्क्त्य पविष्टानां भोजनेषु पृथक् पृथक् ।
 यद्येको लभते नीलीं सर्व्वेऽन्तेऽशुचयः स्मृताः ॥
 यस्य पटे पट्टसूत्रे नीलीरक्तोहि दृश्यते ।
 निरात्रं तस्य दातव्यं शेषाश्चैवोपवासिनः ॥
 आदित्येऽस्तमिते रात्रावसृश्यं स्पृशते यदि ।
 भगवन् । .केन शुद्धिः स्यात्ततो ब्रूहि तपोधन । ॥
 आदित्येऽस्तमिते रात्रौ स्पृशन् हीनं दिवा जलम् ।
 तेनैव सर्व्वं शुद्धिः स्याच्छवस्यैष्टन्तु वर्जयेत् ॥
 देशकालवयः शक्तिं पापञ्चावेक्षयेत्ततः ।
 प्रायश्चित्तं प्रकल्प्य स्याद्यस्य चोक्ता न निष्कृतिः ॥
 देवयात्राविवाहेषु यज्ञप्रकरणेषु च ।
 उत्सवेषु च सर्व्वेषु स्पृष्टास्पृष्टिर्न विद्यते ॥

आरनासं तथा क्षीरं कन्दुकं दधिशक्तवः ।
 स्नेहपक्वञ्च तक्रञ्च शूद्रस्यापि न दूष्यति ॥
 आर्द्रमांसं घृतं तैलं स्नेहास्य फलमश्ववाः ।
 अन्यभाण्डस्थिता एते निष्क्रान्ताः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
 अज्ञानात् पिवते तोयं ब्राह्मणः शूद्रजातिषु ।
 अहोरात्रोषितः स्नात्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 आहिताग्निमु यो विप्रो महापातकवान् भवेत् ।
 अप्सु प्रक्षिप्य पात्राणि पश्चादग्निं विनिर्दिशेत् ॥
 यो गृहीत्वाऽविवाह्नाग्निं गृहस्य इति मन्यते ।
 अयं तस्मै न भोक्तव्यं दृष्ट्वापीको हि सः स्मृतः ॥
 दृष्ट्वापाकस्य भुञ्जानः प्रायश्चित्तं चरद्द्विजः ।
 प्राणानप्सु विराचय्य घृतं प्राश्य विगृह्णाति ॥
 वैदिके लौकिके वापि हृतोच्छिष्टे जले क्षितौ ।
 वैश्वदेवं प्रकुर्वीति पञ्चमनापनक्षये ॥
 कनीयान् गुणवान् श्रेष्ठः श्रेष्ठये चिर्गुणो भवेत् ।
 पृथ्वेः पाणिं गृहीत्वा च गृह्णाग्निं धारयेद्दक्षः ।
 जेष्ठये द्यदि निर्दोषो गृह्णायादग्निमपतः ।
 नित्यं नित्यं भवेत्तस्य ब्रह्महत्या न मयः ॥
 महापातकसम्पृष्टैः स्नानमेव विधीयते ।
 स स्मृष्टस्य यदो भुङ्क्ते स्नानमेव विधीयते ॥
 पतितैः सह स'सर्गं मा'माहं भ्रासमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासाहं न विगृह्णाति ॥
 लक्ष्म्याहं पतितस्यैव सकृदभुक्ता द्विजोत्तमः ।
 अविज्ञानाच्च तदभुक्ता लक्ष्म्यं सान्नपनश्चरेत् ॥

पतितान्नं यदा भुक्तं भुक्तं चाण्डालवेश्मनि ।
 मासार्धेन्तु पिवेद्द्वारि इति शातातपोऽब्रवीत् ॥
 गोब्राह्मणहतानाञ्च पतितानां तथैव च ।
 अग्निना नच संस्कारः शङ्खस्य वचनं यथा ॥
 यद्याण्डालीं द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।
 विभिः कृच्छ्रे विगृहेत प्राजापत्यानुपूर्वशः ॥
 पतिताञ्चान्नमादाय भुक्त्वा वा ब्राह्मणो यदि ।
 कृत्वा तस्य समुत्सर्गमतिकृच्छ्रं विनिर्दिशेत् ॥
 अन्यहस्ताच्छ्वे चिष्टं काष्ठलोद्गृह्णानि च ।
 न स्पृशेत्, तथोच्छिष्टमहोरात्रं कृभाचरेत् ॥
 चाण्डालं पतितं स्नेच्छं मृदभाण्डं रजस्वलाम् ।
 द्विजः स्पृष्ट्वा न भुञ्जीत भुञ्जानो यदि संस्पृशेत् ॥
 अतः परं न भुञ्जीत त्यक्त्वा न्नं स्नानमाचरेत् ।
 ब्राह्मणैः समनुज्ञात स्त्रिरात्रमुपवासयेत् ।
 सष्टतं यावकं प्राश्य व्रतशेषं समापयेत् ॥
 भुञ्जानः संस्पृशेद्यस्तु वायसं कुक्कुटं तथा ।
 त्रिरात्रेणैव शुद्धिः स्याद्योच्छिष्टस्त्वहेन तु ॥
 आरूढो नैष्ठिके धर्मे यस्तु प्रज्यवते पुनः ।
 चान्द्रायणं चरेण्मासमिति शातातपोऽब्रवीत् ॥
 पशुवेश्याभिगमनं प्राजापत्यं विधीयते ।
 गवां गमन्ने मनुप्रोक्तं व्रतं चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 अमानुषीषु गोवर्जमुदक्यायामयोनिषु ।
 रेतः सिक्त्वा जले चैव कृच्छ्रं सान्त्तपनञ्चरेत् ॥
 उदक्यां सूतिकां वापि अन्यजां स्पृशते यदि ।

विराजेणैव शुद्धिः स्याद्विधिरेव पुरातनः ॥
 संसर्गं यदि गच्छेच्च दुदृक्त्वात्मा तथान्यजेः ।
 प्रायश्चित्ती स विज्ञेयः पूर्वं स्नानं समाचरेत् ॥
 एकरात्रचरेत्स्नानं पुरीषे तु दिनत्रयम् ।
 दिनत्रयं तथा पाने मैथुने पञ्च सप्त वा ॥
 भोजने तु प्रसक्तानां प्राजापत्यं विधीयते ।
 दम्स्तकाष्ठे त्वहोरात्रमेष शौचविधिः स्मृतः ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा श्रानचण्डालवायसैः ।
 निराहारा भवेत्तावत् स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा उद्भृजस्वुकगम्बरैः ।
 पञ्चरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्पृष्टं रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या ब्राह्मणी च या
 एकरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या चरित्यौ च या ।
 तिराज्येण विशुद्धिः स्याद्वाससस्य वचनं यथा ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या वेगप्रसम्भवा ।
 चतुरात्रं निराहारा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मण्या शूद्रसम्भवा ।
 बह्मणेण विशुद्धिः स्याद्ब्राह्मणीकामकारतः ॥
 अकामतश्चरेद्देवं ब्राह्मणी स्नानतः स्पृशेत् ॥
 चतुर्णामपि वर्णानां शुद्धिर्वा प्रकीर्तिता ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टो ब्राह्मणो ब्राह्मणेन यः ।
 भोजने मूलचारे च शङ्कस्य वचनं यथा ॥
 स्नानं ब्राह्मणसंस्पर्शं जपहोमौ तु चरित्ये ।

वैश्ये नक्तञ्च कुर्वीत शूद्रे चैव उपोषणं ॥
 चर्मको रजको वैश्यो धीवरो नटकस्तथा ।
 एतान् स्पृष्ट्वा द्विजो मोहादाचामेत् प्रयतोऽपि मन् ॥
 एतैः स्पृष्टो द्विजो मित्यमेकरात्रं पयः पिवेत् ।
 उच्छिष्टैस्त्रैस्त्रिगुणं स्याद्दुतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 यस्तु छायां श्वपाकस्य ब्राह्मणस्तृधिगच्छति ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 अभिशस्त्रो द्विजोऽरखे ब्रह्महत्याव्रतं चरेत् ।
 मामोपवासं कुर्वीत चान्द्रायणमथापि वा ॥
 दृष्ट्वा मिथ्यापर्याग्नं भूणहत्याव्रतं चरेत् ।
 अभ्रभक्षो द्वादशाहेन पराकेणैव शुद्धयति ॥
 शठञ्च ब्राह्मणं हत्वा शूद्रहत्याव्रतं चरेत् ।
 निर्गुणं सगुणो हत्वा पराकव्रतमाचरेत् ॥
 उपपातकसयुक्तो मानवो म्रियते यदि ।
 तस्य संस्कारकर्त्ता च प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 प्रभुञ्जानोऽतिसस्त्रेहं कदाचित् स्पृशते द्विजः ।
 विरावमाचरेन्नक्तैर्निस्त्रेहमथ वाचरेत् ॥
 विडालकाकादुच्छिष्टं जग्ध्वा श्वनकुलस्य च
 केशकीटावपन्नञ्च पिवेद्ब्राह्मीं सुवर्चसम् ॥
 उष्ट्रयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।
 स्नात्वा विप्रो जितत्रांसः प्रौणायामेन शुद्धयति ॥
 सव्याहृतीं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिःपठेद्वा श्वतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 शक्तद्विगुणगोमूत्रं सर्पिर्दद्याच्चतुर्गुणं ।

क्षीरमष्टगुणं देयं पञ्चगव्ये तथा दधि ।
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूरी ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।
 सभी ती तुल्यदोषौ च वसतो नरके चिरं ॥
 अजा गावौ महिष्यश्च अमेध्यं भक्षयन्ति याः ।
 दुग्धं हव्यं च कव्यं च गोमयं न विलेपयेत् ॥
 जनस्तनीमधिका वा या चान्या स्तनपायिनौ ।
 तासां दुग्धं न होतव्यं हुतं चैवाहुत भवेत् ॥
 ब्राह्मीदने च सोमे च सीमन्तोदयने तथा ।
 जातश्राद्धे नश्राद्धे भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 राजाङ्गं हरत तेजः शुद्राङ्गं ब्रह्मवर्चसं ।
 स्वसुतावच्च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमखं ॥
 स्वसुता अप्रजाता च नाश्रीयात्तदगृहे पिता ।
 अन्नं भुङ्क्ते तु मायायां पृथं स नरक व्रजेत् ॥
 अधीत्य चतुरो वेदान् सर्व्यास्यार्थतत्तुवित् ।
 नरेन्द्रभवने भुक्त्वा विद्यायां जायते कृमिः ॥
 नवश्राद्धे विपक्षे च पण्मासे मासिकेऽधिके ।
 पतन्ति पितरस्तस्य यो भुङ्क्ते नापदि द्विजः ॥
 चान्द्रायणं नवश्राद्धे पराको मासिकं तथा ।
 विपक्षे चैव कृच्छ्रः स्यात् पण्मासे कृच्छ्रमेव च ।
 आदिके पादकृच्छ्रः स्यादेकाहः पुनराश्रित्वे ॥
 ब्रह्मवर्च्यमनाधाय मासश्राद्धे धु पर्वसु ।
 दादयाहे विपक्षेऽपि यस्तु भुङ्क्ते द्विजोत्तमः ॥
 पतन्ति पितरस्तस्य ब्रह्मलोकं गता अपि ॥
 एकादशेऽहोरात्रं भुक्त्वा संशयने नराहं ।

उपोथ्य विधिवद्विप्रः कृष्णाण्डौ जड्यादृष्टं ॥
 पक्षे वा यदि वा मामे यस्य नाश्रन्ति वे द्विजाः
 भृक्षा दुरात्मनस्तस्य द्विजस्यान्द्रायुणं चरेत् ॥
 यश्च वेदध्वनिध्वान्तं नच गोभिरलङ्घितम् ।
 यश्च बालैः परिवृत श्मशानमिव तदगृहं ॥
 हास्येऽपि बहवो यत्र विनाऽधर्मं वदन्ति हि ।
 विनरपि धर्मयास्त्रेण स धर्मः पावनः स्मृतः ॥
 हीनवर्णं च यः कुर्यादज्ञानादभिवादनं ।
 तत्र स्नानं प्रकुर्वीत घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 समुत्पन्ने यदा स्नाने भुङ्क्ते वापि पिवेद्यदि ।
 गायत्रप्रष्टसहस्रं तु जपेत् स्नात्वा समाहितः
 अङ्गुल्या दन्तकाष्ठञ्च प्रत्यञ्चं लवणं तथा ।
 मृत्तिकाभक्षणञ्चैव तुल्यं गोमांसभक्षणं ॥
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिशमीषु च ।
 कार्पास दन्तकाष्ठञ्च विष्णोरपि हरेच्छ्रियं ॥
 सूर्यवातनखायाम्बु स्नानवस्त्रघटोदकं ।
 मार्जनीरेणुकेशाम्बु हर्न्त पुण्यं दिवाकृतं ॥
 मार्जनीरजकेशाम्बु देवतायतनोद्भवं ।
 तेनावगुण्ठितं तेषु गङ्गाश्च प्लुतएव सः ॥
 मृत्तिकाः सप्त न ग्राह्या वल्मीकि मृषिकस्थले ।
 अन्तर्जले श्मशानान्ते वृक्षमूले सुरालये ।
 हृषभैश्च तथोत्खाते श्रेयस्कामैः सदा बुधैः ॥
 शुचौ देशेऽनु संपाह्या कर्कराश्मविवर्जिता ।
 पुरीषे मैथुने होमे प्रस्त्रावे दन्तधावने ।

खानभोजनजप्येषु मदा मौनं समाचरेत् ॥
 यस्तु संवत्सरं पूर्णं भुङ्क्ते मौनेन सर्वदा ।
 युगकोटिसहस्रेषु स्वर्गलोके महीयते ॥
 खानं दानं जपं हामं भोजनं दातार्षेन ।
 प्रौढपादो न कुर्वीत स्वाध्यायं 'पटुतर्पणं' ॥
 सर्वेष्वपि यो दद्यात् पातयित्वा दिजोत्तमं ।
 नाशयित्वा तु ततः सर्वं शृणुह्यप्यफलं लभेत् ॥
 ग्रहणोदाहसंकान्ता स्वाणाञ्च प्रसवे तथा ।
 दानं नैमित्तिकं ज्ञेयं रात्रौ चापि प्रशस्यते ॥
 क्षौमजं वायु कार्पासं पटुसखमथापि वा ।
 यज्ञोपवीते यो दद्यात्सर्वदानफलं लभेत् ॥
 कांस्यस्य भोजनं दद्यादष्टतर्पणं सर्गोभनम् ।
 तथा भक्त्या दिव्येन अग्नेर्होमफलं लभेत् ॥
 यादृक्काले तु यो दद्यात्क्षौमनो च उपानहो ।
 स गच्छत्यन्यमार्गोऽपि अश्वदानफलं लभेत् ॥
 तैलपात्रं तु यो दद्यात् सपुष्पं समाहितम् ।
 स गच्छति ध्रुवं स्वर्गं नरो नास्त्यत्र मगधम् ॥
 दुर्भिक्षे अश्वदाता च समिन्ने च 'हरिण्यद' ।
 पानीयदस्तु ह्यन्यं च स्वर्गलोके महीयते ।
 यावदहं प्रसता गोमूत्रावत मू पुष्टिर्वा स्मृता ।
 पुष्टिर्वी तेन दत्ता म्यादिदृष्टिं गच्छेदात यः ।
 तेनाग्नयो दत्ता सम्यक् पितृभ्यो न तर्पिता ।
 देवाय प्रजिताः सर्वे यो ददाति गवाञ्छिकं ॥
 जन्मप्रभृतं यत्पापं मातृकं पैतृकं तथा ।

तत् सर्वं नश्यति क्षिप्रं वस्त्रदानान्न संशयः ॥
 कृष्णाग्निश्च यो दद्यात् सर्वोपस्करसंयुतम् ।
 सहरक्षरकस्थानात् कुलान्येकोत्तरं शतम् ॥
 आदित्यो वरुणो विष्णुर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ।
 शूलपाणिस्तु भगवानभिनन्दन्ति भूमिदम् ॥
 बालुकानां कृता राशि र्यावत् सप्तर्षिमण्डलम् ।
 गते वर्षे शते चैव पलमेकं विशीर्यति ॥
 क्षयश्च दृश्यते तस्य कन्यादानेन चैव हि ।
 आतुरे प्राणदाता च, लीणि दानफलानि च ॥
 सर्वेषामेव दानाणां विद्यादानं ततोऽधिकम् ।
 पुत्रादिस्वजने दद्याद्विप्राय च न कैतवे ॥
 सकामः स्वर्गमाप्नोति निष्कामो मोक्षमाप्नुयात् ।
 ब्राह्मणे वेदविदुषि सर्वशास्त्रविशारदे ॥
 मातृपितृपरे चैव ऋतुकालाभिगामिनि ।
 शौलचारिवसंपूर्णे प्रातःस्नानपरायणे ॥
 तस्यैव दीयते दानं यदीच्छेच्छेय आत्मनः ॥
 संपूज्य विदुषो विप्रानन्येभ्योऽपि प्रदीयते ।
 तत्कार्यं नैव कर्तव्यं न दृष्टं न श्रुतं मया ॥
 अतः परं प्रवक्ष्यामि ब्राह्मकर्मणि, ये द्विजाः
 पितृणामक्षयं दानं दत्तं येषान्तु निष्फलम् ॥
 न ह्येनाङ्गो न रोगो न श्रुतिस्मृतिविवर्जितः ।
 नित्यञ्चानृतवादी च तांस्तु ब्राह्मे न भोजयेत् ॥
 हिंसारतं च श्कपटं उपगूह्य श्रुतं च यः ।
 किङ्करं कपिलं काणं श्वित्विणं रोगिणस्तथा ॥

दुःखभाणं शीर्णकेशं पाण्डुरोगं जटाधरं ।
 भारवाहकमुग्रञ्च द्विभार्यं वृषलीपतिं ॥
 भेदकारी भवेच्चैव बहुपीडाकरोऽपि वा ।
 हीनातिरिक्तगात्रोवा तमप्यपनयेत्तथा ॥
 बहुभोक्ता दीनमुखो मत्सरी क्रूरबुद्धिमान् ।
 एतेषां नैव दातव्यः कदाचिद् वै प्रतियहः ॥
 अथ चेन्मन्त्रविद्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदृषणैः ।
 अदृश्यं तं यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥
 श्रुतिः स्मृतिश्च विप्राणां नयने हि प्रकीर्तिते ।
 काण्डे स्यादेकहीनोऽपि ह्यभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ।
 न श्रुतिर्न स्मृतिर्गम्य न शीलं न कुलं सतः ।
 तस्य ग्राहं न दातव्यं त्वन्धकस्याचिरव्रवीत् ॥
 तस्माद्देहेन शास्त्रेण ब्राह्मण्यं ब्राह्मणस्य तु ।
 न चैकैव वदेन भगवानचिरव्रवीत् ॥
 योगस्य लोचनेयुक्तः पादापञ्च प्रगच्छति ।
 लौकिकज्ञस्य शास्त्रोक्तं पश्येच्चैवाचरति ॥
 वदेद्य ऊर्ध्वभिर्गतिं दृष्टिमान् शास्त्रवदवित् ॥
 व्रतिनश्च कुलीनश्च श्रुतिस्मृतिरतं मदा ।
 तादृशं भोजयेच्छास्त्रे पितृणामन्नं भवेत् ॥
 यावतो यमते ग्रामान् पितॄणां दासतेजसाम् ।
 पिता पितामहमेव ज्ञेयं तपितामहः ।
 नरकस्था विमुच्यन्त ध्रुवं गच्छन्ति त्रिपिष्टपम् ॥
 तस्मादिष्टं पराक्षत ग्राहकाले प्रयत्नतः ॥
 न निर्व्वपति यः ग्राहं प्रसीतपिष्टकां द्विजम् ।

इन्द्रक्षये मासि मामि प्रायश्चित्ती भवेत्तु सः ॥
 सूर्य्यं कन्यागते कुर्याच्छ्राद्धं यो न गृह्णाश्रमी ।
 घनं पुत्रान् कुलं तस्य पितृनिश्वासपीडया ॥
 कन्यागते सवितरि पितरो यान्ति सत्सुतान् ।
 शून्या प्रेतपुरी सर्वा यावद्वृश्चिकदर्शनम् ॥
 ततो वृश्चिकसंप्राप्ते निराशाः पितरोगताः ।
 पुनः स्वभवनं यान्ति शापं दत्त्वा सुदारुणम् ॥
 पुत्रं वा भ्रातरं वापि दौहित्वं पौत्रकं तथा ।
 पितृकार्यं प्रसक्ता ये ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 यथा निर्मन्यनादग्निं सर्वकाष्ठेषु तिष्ठति ।
 तथा स दृश्यते धर्मश्राद्धदानान्न संशयः ॥
 सर्वशास्त्रार्थगमनं सर्वनीर्थावगाहनम् ।
 सर्वयज्ञफलं विन्याच्छ्राद्धदानान्न संशयः ॥
 महापातकसंयुक्तो यो युक्तश्चोपपातकैः ।
 घनैर्मुक्तो यथा भानूराहुमुक्तश्च चन्द्रमाः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वपापं विलङ्घयेत् ।
 सर्वसौख्यं स्वयं प्राप्तः श्राद्धदानान्न संशयः ॥
 सर्वेषामेव दानानां श्राद्धदानं विशिष्यते ।
 मेरुतुल्यं कृतं पापं श्राद्धदानं विशेषनम् ॥
 श्राद्धं कृत्वा तु मूर्त्यो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पशु स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं भवेत् ॥
 एतत् सर्वं मया ख्यातं श्राद्धकाले समुत्थिते ।
 वैश्वदेवे च होमे च देवताभ्यर्चने जपे ॥

अक्षतं तेन विप्रायसृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥
 व्यवहारानुपूर्वेण धर्मेण बलिभिर्जितम् ।
 अनियाकं पयस्तेन हृताकं यज्ञपालने ॥
 देवो मुनिर्द्विजो राजा वैश्यं शूद्रो निषादकः ।
 परस्मैच्छोऽपि चाण्डालो विप्रा दशविधाः स्मृताः ॥
 सन्ध्यां स्नानं जपं होमं देवतानित्यपूजनम् ।
 अतिथिं वैश्वदेवञ्च देवब्राह्मण उच्यते ॥
 शाके पत्रे फले मूले वनवासे सदा रतः ।
 निरतोऽहरहः यात्रे स्म विप्रो मनिरुच्यते ॥
 वेदान्स्ते पठते नित्यं सर्वमङ्गं परित्यजेत् ।
 साङ्ख्ययोगविचारस्यः स विप्रो दिज उच्यते ॥
 अस्त्राहताश्च धन्वांसः मयामि मयेममुखे ।
 आरम्भे निजिता येन स विप्रः क्षत्र उच्यते ॥
 कृषिकर्मरतो यय गवाश्च प्रतिपालकः ।
 वाणिज्यव्यवसायश्च स विप्रो वैश्य उच्यते ॥
 नाचालवणसमिथ्यं कुसुमं शीरसपिपः ।
 विज्ञेता मधुमांमानां स विप्रः शूद्र उच्यते ॥
 शौरश्च तम्करगो व सवको दशकस्तथा ।
 मतस्यमामि सदाश्रमो विप्रो निषाद उच्यते ॥
 ब्रह्मतत्त्वं न जानाति ब्रह्मसूत्रेण गर्वितः ।
 तेनैव स च पापेभ्य विप्रः परददाहृतः ॥
 वापाकृपतडागानामारामस्य मरुसु च ।
 निःशङ्क रोधकश्चैव स विप्रो क्षीरश्च उच्यते ॥
 क्रियाहीनश्च मुग्धश्च सर्वधर्मविवर्जितः ।

निर्दयः सर्वभूतेषु विप्रस्थाण्डानुच्यते ॥

विंहीनाश्च पठन्ति शास्त्रं शास्त्रेण हीनाश्च पुराणपाठाः ।

एणहीनाः कृषिणी भवन्ति भ्रष्टास्ततो भागवता भवन्ति ॥

ज्यातिर्विदो ह्यथर्वाणः कीराः पौराणपाठकाः ।

आद्वे यज्ञे महादाने वरणीयाः कदाच न ॥

आद्वश्च पितरं धीरं दानं चैव तु निष्फलम् ।

यज्ञे च फलहानिः स्यात्तस्मात्तान् परिवर्जयेत् ॥

आविकथितकारश्च वैद्यो नक्षत्रपाठकः ।

चतुर्विप्रा न पृज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ।

मागधो माधुरथैव कापटः कीटकानज्जौ ।

पञ्च विप्रा न पृज्यन्ते बृहस्पतिसमा यदि ॥

क्रयक्रीता च या कन्या पत्नी सा न विधीयते ।

तस्यां जाताः सुतास्तेषां पितृपिण्डं न विद्यते ॥

अष्टशल्यागतो नीरं पाणिना पिवते द्विजः ।

सुरापानेन तत्तुल्यं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ॥

ऊर्ध्वजङ्घेषु विप्रेषु प्रक्षान्य चरणद्वयम् ।

तावच्चाण्डालरूपेण यावद्गङ्गां न मज्जति ॥

दीपशय्यासनच्छाया कार्पासं दन्तधावनम् ।

अजारेणस्पृशं चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥

गृहाद्वशगुणं कूपं कूपाद्वशगुणं तटम् ।

तटाद्वशगुणं नद्यां गङ्गांसंख्यां न विद्यते ।

स्रवद्वयद्वब्राह्मणं तीर्थं रहस्यं चतुर्थं तथा ।

वापीकूपे तु वैश्यस्य शौद्रं भाण्डोदकं तथा ॥

तीर्थस्नानं महादानं यच्चान्यत्तिलतर्पणम् ।

अद्भुतं न कुर्वीत महागुरुनिपाततः ॥
 गङ्गा गया त्वमावस्था तृदिव्यादे चयेऽहनि ।
 मघापिण्डप्रदानं स्यादन्यत्र परिवर्जयेत् ॥
 हुतं वा यदि वा तैलं पयोवा यदि वा दधि ।
 चत्वारो ह्याज्यमंस्थानं हुतं नैव तु वर्जयेत् ॥
 शुक्लेतानृषयो धर्मान् भाषितानविषा स्वयम् ।
 इदमूचुर्महात्मानं सर्वं ते धर्मानिष्ठिताः ॥
 य इदं धारयिष्यन्ति धर्मेयास्त्रमतन्द्रिताः ।
 इह लोके ययः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टपम् ॥
 विद्वार्थी लभते विद्यां धर्मकामो धनानि च ।
 आयुष्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥
 इति श्रीभद्रिमहर्षिस्मृतिः समाप्ता ।

श्रीरामचन्द्राय नमः ॥

—००—

अथ वृद्धावेयम्भृतिप्रारम्भः ॥

अज्ञानतिमिरान्धस्य वृत्तेनानेन केशव । ।
प्रसीद सुमुखोनाथ । ज्ञानदृष्टिप्रदो भव ॥
हताग्निहोत्रमासीन मत्विं श्रुतवतां वरम् ।
उपगम्य प्रपृच्छन्ति ऋषयः संशितव्रताः ॥
भगवन् ! केन दानेन जप्येन नियमेन च ।
शुद्ध्यन्ति पातकेयुक्ता स्तद्ब्रूहि त्वं महामुने ॥
अपि ख्यापितदोषाणां पापानां महतां तथा ।
सर्वेषां चोपपातानां शुद्धिं वक्ष्यामि तत्त्वतः ॥
प्राणायामैः पवित्रैश्च दानैर्होमैर्जपैस्तथा ।
शुद्धिकामाः प्रमुच्यन्ते पापेभ्यश्च द्विजर्षभाः ॥
प्राणायामान् पवित्रांश्च व्याहृतिं प्रणव तथा ।
पवित्रपाणिरासीनो ह्यप्यसेद्ब्रह्म नैत्यिकं ॥
आवर्तयेत्सदा विप्रः प्राणायामीन् पुनः पुनः ।
आकेशादानखापान्तु तपस्तप्यत उत्तमम् ॥
निरोधाज्जायते वीर्यं वीर्योरग्निर्हि जायते ।
अग्नेरापोऽभिजायन्ते ततोऽन्तः शुद्ध्यते त्रिभिः ॥
त्वक्चर्ममांस रूधिर मेदोमज्जास्थिभिः कृताः ।
तथेन्द्रियकृता दोषाः दह्यन्ते प्राणनिग्रहात् ॥

प्राणायामैर्दंष्ट्रेहीषान् धारणाभिष किंश्चिषान् ।
 प्रत्याहारेण विषयान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
 नच तीव्रेण तपसा न स्वाध्यायैर्नचेज्यया ।
 गतिं गन्तुं हिजाः शक्ता योगात्संप्राप्नुवन्ति याम् ॥
 योगात्संप्राप्यते स्नानं योगाद्धर्मस्य लक्षणम् ।
 योगः परं तपो नित्यं तस्माद्युक्तं सदा भवेत् ॥
 प्रणवाद्या स्तथा देवाः प्रणवे पशुर्पस्थिताः ।
 वाङ्मयः प्रणवः सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत् ॥
 प्रणवे नित्ययुक्तस्य व्याहृतापु च सप्तसु ।
 त्रिपुंदायां च गायत्र्यां न भयं विद्यते कश्चित्
 एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामं परं तपः ॥
 गायत्री ब्राह्मणी प्रोक्ता पावनं परमं त्वयम् ।
 सव्याहृति सप्रणवा गायत्री गिरसा सह ॥
 त्रिपुंदायत प्राणः प्राणायामं स उच्यते ।
 इति बृहत्संहितायां प्रथमोऽध्यायः ॥
 प्राणायामांस्तु यः कुर्याद्यथाविधि समाहित
 अष्टोरात्रकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
 कर्मणा मनसा वाचा यदेन कुरुते निश्चयः ।
 उत्तिष्ठन् पूर्वसंस्मर्याया प्राणायामैस्तु पृथ्यति
 प्राणायामैः स्वमात्मानं संयम्यास्ते पुनः पुनः ॥
 दश हादशभिर्वापि चतुर्विंशत्यपरं तपः
 कौक्यं जप्त्वापि इत्येतदामिष्टं च त्रिच प्रति ॥
 कृष्णाय पावमानाय सुरापोऽपि 'ह' पृथ्यति
 सकृज्जप्त्वापि वामीयं शिवसङ्कल्पमेव च ॥
 सुवचं मपहृत्यापि चण्डावति निर्मलः ॥

हविष्मांस्तु यमभ्यस्य न तमभ्य इतीति च ।
 सूक्तं तु पीरुषं जप्त्वा मुच्यते गुरुतत्पगः ॥
 सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ।
 अपि स्मूणहनं मासात्पुनस्त्यहरहः कृताः ।
 अथवाष्पुनिमज्जन्त स्त्रिः पठेदधमर्षणम् ॥
 यथाश्वमेध क्रतुराट्तादृशं मनुरब्रवीत् ।
 आरभ्य यज्ञः क्षत्रस्य हविर्यज्ञो विशामपि ॥
 पाकयज्ञस्तु शूद्राणां जपयज्ञो द्विजोत्तमः ।
 आरभ्य यज्ञाज्जपयज्ञो विशिष्टो दशभिर्गुणैः ॥
 उपांशु स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ।
 उपांशुस्तु चलज्जिह्वादशनच्छद ईरितः ॥
 निर्विकारेण वक्त्रेण मनसां मानसः स्मृतः ।
 सहस्रं परमां देवीं शतमध्यं दशावराम् ॥
 गायत्रीं यः पठेद्विप्रः न स ग्रापेन लिप्यते ।
 क्षत्रियो बाहुवीर्येण तरेदापदमात्मनः ॥
 वित्तेन वैश्याशूद्रौ तु जपहीमै द्विजोत्तमः ।
 यथाश्व रथहीनास्तु रथो वाश्वैर्यथा विना ॥
 एवं तपोऽप्यविद्यस्य विद्या वाप्यतपस्विनः ।
 यश्चात्मं मधुसंयुक्तं मधु वान्नेन संयुतम् ॥
 एवं तपश्च विद्याश्च संयुक्तं भेषजं महत् ।
 विद्यातपोभ्यां संयुक्तं ब्राह्मणं जपतत्परम् ॥
 कृत्स्नितैरपि वर्तन्त एनो न प्रतियुञ्जते ॥
 इति ब्रह्मसंहितायां द्वितीयोऽध्यायः ॥

अथाकार्यशतं सायं कृतं वेदस्य साध्यते ।
 सर्वं हिनस्ति वेदाम्नि दहत्यग्नि रिवेन्धनम् ॥
 यथा जातबलो वज्रि दहत्यार्द्रानपि द्रुमान् ।
 तथा दहन्ति वेदज्ञाः कर्मजं दीपमात्मनः ॥
 यथा महाक्रुदे लोष्टं क्षिप्रमस्यु विनश्रति ।
 एवमात्मकृतं पापं त्वयी दहति देहिनः ॥
 न वेदबलमाश्रित्य पापकर्मरतो भवेत् ।
 अज्ञानाच्च प्रमादाच्च दहेत्कर्म च नेतरत् ॥
 तपस्तपति योऽरुण्ये सुनिर्मूलफलाशनः ।
 ऋचमेकां च योऽधीते तच्छतानि च तत्फलम् ॥
 वेदाभ्यासांस्त्वह शक्त्या महायज्ञक्रियाचमाः ।
 नाशयन्त्याशु पापानि महापातकजान्यपि ॥
 इतिहासपुराणाभ्यां वेदं समुपहृजयेत् ।
 विभेत्यल्पश्रुताद्देदी मामयं प्रतरिष्यति ॥
 याजनाध्यापनाहानात्तद्येवाहुः प्रतियहात् ।
 विप्रेषु नभवेद्दीपो ज्वलनार्कसमा द्विजाः ।
 शङ्कास्थाने समुत्पद्ये भक्ष्यभोज्यप्रतिग्रहे ।
 आहारशुद्धिं वक्ष्यामि तस्मै निगूढतः शृणु ।
 सर्ववेदपवित्राणि वक्ष्याम्यहमतः परम्
 एषां अपेयं होमेयं शुध्यन्ति मस्तिना जनाः ॥
 अघमप्यथ देवव्रतं शुद्धयत्यः धारक्षमाः ।
 कृष्णाण्डाः पावमानाश्च दुर्गासावित्रयापि च ।
 शतकद्रमद्यर्वागिरसं त्रिसुपर्णमश्वाव्रतम् ॥
 अतिष्ठन् गाः पद्मोमाः सामनि व्याहृतस्तथा ।

गारुडानि च सामानि गायत्रीं रैवतन्तथा ॥
 पुरुषव्रतञ्च भावञ्च तथा वेदकृतानि च ॥
 अवलिङ्गा वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तञ्च ब्रुवंस्तथा ॥
 गोसूक्तञ्चाश्वसूक्तञ्च इन्द्रशुद्धेश्च सामनि ।
 मीण्याज्यदोहानि रयन्तरं अग्ने ब्रतं वामदेव्यं वृहच्च ॥
 नि जप्यानि पुनाति पापाज्जातिस्मरत्वं लभते यदिच्छेत् ।
 रैरपत्यं प्रथमं सुवर्णः भृवैर्णवी सूर्यसुताय गावः ॥
 आश्वयस्ते न भवन्ति दत्ता यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ॥
 सर्वेषा मेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥
 हाटकक्षितिधेनूनां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥
 सर्वकामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ॥
 काञ्चना यत्र प्रासादा स्तव नच्छन्ति गोप्रदाः ।
 वैशाखां पौर्णमास्यान्तु ब्राह्मणान् सप्त पञ्च वा ॥
 तिलान् चौद्रेण संयुक्तांस्तर्पयित्वा यथाविधि ।
 प्रीयतां धर्मराजिति तद्देश्मनि स वर्धते ॥
 यावज्जीवद्यतं पापन्तत्तृणादेव नश्यति ।
 सुवर्णानि तु यो दद्यात् सुमुखं कृतमङ्गलम् ॥
 तिलैर्दद्यात्तु यो भूमिन्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 ससुवर्णा धरा धेनुः सशैलवनकांनना ॥
 या तु सागरपर्यन्ता भवेदत्ता न स शयः ।
 तिलान् कृष्णाजिर्न हत्वां सुवर्णमधुसर्पिषः ॥
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।
 इति वृक्षान्यस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

अथातो रहस्यप्रायश्चित्तानि व्याख्यास्यामः सामान्य
मगम्यागमनन्दुन्नभोजनात्तो रहस्यो रहस्यं प्रकाशव्या
वनमनुतिष्ठेत् । अथवाप्सुनिमज्जन् स मन्दोऽयं विराट्पत्य
शुध्येत् । गोवैश्यबधे कन्यादूषणे इन्द्रश्च इत्यपः पीत्वा मुच्यते ।

वेदस्यैव गुणं जप्त्वा सद्यः शोधनमच्यते ।

एकादशगुणान्वापि रुद्रानाहत्य शुध्यति ॥

महापातकोपपातकेभ्यो मलिननीकरणेभ्यो मुच्येत । हि-
पदा नाम गायत्री वेदे वाजसनेयके द्विः कृत्वाऽस्तर्जने प्राञ्च
विमुच्येत महेनसः ॥

ब्राह्मणीगमने स्वात्वादकुम्भान् ब्राह्मणाय दद्यात्
क्षत्रियावेश्यागमने तापसास्तिरावृत्य शुध्यति ॥ शूद्रागमने
अघमर्षणं विराट्पत्य शुध्यति । गुरुदारान् गत्वा वृषभहादगः
हृत्या शुध्यति अप्येयं पीत्वा अघमर्षणेनापि पीत्वा विशुध्यति

अशक्तः प्रायश्चित्ते सर्वरात्रमनुगोच्य शुध्यति ॥ अग्निर्सोम
इन्द्रसोम इति जपित्वा कन्यादूषो विमुच्यते ॥

सोमं राजानमर्मात् जपित्वा विषदा अग्निदाय विमुच्यते
सर्वपापमिव पापानां सहरे समुपस्थितः ॥

दशसाहस्रमभ्युक्ता गायत्री गोघ्नो परा ।

ब्रह्मजा गुरुतप्ती वाऽगम्यागामी तथैव च ॥

ध्वनीक्षीयी च गोघ्नश्च तथार्णवस्त्रभघातकः ।

शरणागतघातार्थं च कूटमाक्षी त्वकार्यकत् ॥

एवमादौषु चान्येषु पापेष्वभिरतश्चरम् ।

प्राणायामांस्तु यः कुर्यात् सूर्योदयनं प्रति ॥

सूर्योदयनं प्राप्य निर्मला धीतकल्मषाः ।

भवन्ति भास्कराकारा विधूमा इव पावकाः ॥
 न हि ध्यानेन सदृशं पवित्रमिह विद्यते ।
 स्वपाकेष्वपि भुञ्जानो ध्यानेनैवात्र लिप्यते ॥
 ध्यानमेव परो धर्मो ध्यानमेव परन्तपः ।
 ध्यानमेव परं शौचं तस्माद्ध्यानपरो भवेत् ॥
 सर्वपापप्रसक्तोऽपि ध्यायन् निमिषमुच्यते ।
 पुनस्तपस्वी भवति पङ्क्तिपावनपावनः ॥
 इति वृद्धात्रियस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ।

चतुरस्रं ब्राह्मणस्य त्रिकोणं क्षत्रियस्य च ॥
 वर्तुलं चैव वैश्यस्य शूद्रास्याभ्युक्ष्यं स्मृतम् ।
 ब्रह्मा विश्वस्य रुद्रश्च श्रीर्हृताग्र एव च ॥
 मण्डलान्युपभुञ्जन्ते तस्मात् कुर्वन्ति मण्डलम् ।
 यातुधानाः पिशाचाश्च क्रूराश्चैव तथा सुराः ॥
 हरन्ति रसमन्नस्य मण्डलेन विवर्जितम् ।
 गामपैर्मण्डलं कृत्वा भोक्तव्यमिति निश्चितम् ॥
 यत्र क्व पति तस्यान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 यतिश्च ब्रह्मचरो च पक्वान्स्वामिना बुभौ ॥
 तयोरन्नमदत्त्वात् भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 यतिहस्ते जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ॥
 तद्वैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जले सागरोपमम् ।
 वामहस्तेन यो भुङ्क्ते पयः पिवति यो द्विजः ॥
 सुरापानेन सत्तुल्यमित्येवं ममुरब्रवीत् ।
 हस्तदत्तास्तु ये ज्ञेहाक्षवणं व्यञ्जनानि च ।

दातारं नोपतिष्ठन्ति भोक्ता भुङ्क्ते च किस्त्रिषम् ॥
 अभोज्यं ब्राह्मणस्यान्नं वृषलेन निमन्त्रितम् ।
 ब्राह्मणात् ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् ॥
 उभावेतावभोज्यान्नौ भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ।
 अमृत ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः कृतम् ॥
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं कृतम् ।
 शूद्रान्नं नोदरस्थेन योऽधिगच्छति मेथुनम् ॥
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ।
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गीऽधीयानोऽपि च नित्यगः ॥
 जुहूश्चापि जपं वापि गतिमर्हा न विन्दति ।
 यस्मिन्वेदमधीयानं शूद्रान्नमुपभुङ्गते ॥
 शूद्रो वेदफलं याति गृहत्वं चाधिगच्छति ।
 मृतमस्तकपुष्टाङ्गी द्विजः शूद्रान्नभोजी च ॥
 अहमेव न जानामि कां कां योनिं गमिष्यति ।
 ध्यानसु मत्तं जन्मानि नय जन्मानि शूकर ॥
 गृह्णाद्यादगं जन्मानि इत्येष मनुरवधीत ।
 परपाकमुपासन्ति ये द्विजा गृहमेधिनः ॥
 ते वै श्वरत्वं गृध्रत्वं च त्वत्वं चानुभूयन्ति हि ।
 यादं दत्त्वा च भुज्जानं मेथुनं योऽधिगच्छति ॥
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासु रेतसो भुज्जः ।
 उच्छिष्टेन तु संभृष्टोऽव्यङ्ग्यस्तः कथञ्चन ।
 भूमौ निधाय तददव्यमाचान्नं दक्षितामियात् ॥
 अगन्ति विन्दवः पादौ यः प्राचामयत परान् ।
 भूमिगोस्ती समाज्ञाता न तैरप्रयत्ना भवेत् ।

आचान्तोऽप्यशुचिस्तावद्यावत्पात्रमनुद्धृतम् ॥
 चहृतेऽप्यशुचिस्तावद्यावन्मण्डलशोधनम् ।
 आसने पादमारोप्य ब्राह्मणी यत् भुञ्जते ॥
 मुखेन वमित चात्रं तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
 उपदंशावशेषं वा भोजने मुखनिःसृतम् ॥
 द्विजातीनामभोज्यं तत् भुक्त्वा चाद्रायणं चरेत् ।
 पीतशेषंतु यत्तोय ब्राह्मणः पिबते पुनः ॥
 अपेयं तद्भवेदन्मः पीत्वा चाद्रायणं चरेत् ।
 आर्द्रपादसु भुञ्जीत नार्द्रपादसु संविशेत् ॥
 आर्द्रपाद सु भुञ्जानो दीर्घं मायु रवाप्नुयात् ।
 अनार्द्रपादशयनो दीर्घां श्रियमवाप्नुयात् ॥
 आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 श्रियः प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋतं भुङ्क्ते उदङ्मुख
 शवि शवगृहं गत्वा श्मशाने वान्तरूपि वा ।
 आतुरं व्यञ्जनं कृत्वा दूरस्थोऽप्यशुचि भवेत् ॥
 अतिक्रान्ते दशाहे तु विराज मशुचिर्भवेत् ।
 संवत्सरेऽप्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यति ॥
 अशुहः स्वयम्पान्यानशुङ्गं यदि स्पृशेत् ।
 स शुध्यत्यपवासेन भुङ्क्ते कृच्छ्रेण स द्विजः ॥
 सृतकं सृतके स्पृष्ट्वा स्नान शवि च सृतके ।
 भुक्त्वा पीत्वा तदज्ञानं दुपवर्त्तमानो भवेत् ॥
 मृगमयानां च पालाशां दाहे शुद्धि रितिष्यते ।
 स्नानादिषु प्रयुक्तानां त्यागएव विधीयते ॥
 सृतके मृतके चैव मृतके च प्रसृतके ।

तस्मात्सु संहताशौचे स्मृताशौचे न शुध्यति ॥
 सूतकाद् द्विगुणं शावं शावाद्द्विगुणमार्तवम् ।
 आर्तवाद्द्विगुणं सूति स्तुतोऽधिशवदाहकः ॥
 अनुगम्येच्छया प्रेत मञ्जातोबन्धुमेव च ।
 स्नात्वा सचैलं स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भस्मना शुध्यते कांस्यं पुनः पाकेन मृत्तमम् ॥
 उदन्वदम्भसा स्नानं चुरकमं तथैव च ।
 अस्तर्वक्ष्णा रतीकुर्वन्नप्रजा भवति ध्रुवं ॥
 दम्पत्योः मिश्रुना सार्धं स्नतके दगमेऽहनि ।
 स्नानं क्षीरं पिता कुर्याद् भवेद्ददानादियोग्यता ॥
 केशादि दूषिते तीरे न कुर्यात्तिलतर्पणं ।
 जलमध्ये जलं देयं पितृणां जलमश्नुतां ॥
 रात्रिं कुर्यात् विभागन्तु ह्ये भागौ पूर्वणवत् ।
 उत्तरांगः प्रभातेन युज्यते ऋतुसूतके ॥
 यदि पश्येदृतुं पूर्वं क्रूरवारे स्मृतिः स्मृता ।
 स्नात्वेन्द्रं व्रतमादाय देवताभ्यां निवेदयेत् ।
 अपूप लवण मुद्ग गूडमिश्रं तथा हविः ॥
 दत्त्वा ब्राह्मणपुत्राभ्यां निमि भोजनमेव च ।
 चतुर्थेऽहनि कर्तव्या ऋतुगुप्तिर्य यत्नतः ।
 पुण्याहं वाचयित्वा तु ऋतुतन्त्रं पृष्ट्विमच्छता ।
 विवाहे वितते तन्त्रे होमकाल उपस्थितः ।
 कन्यास्मृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ।
 हविष्यत्या स्नापयित्वा तन्त्रदक्षै रलङ्कृताम् ॥

बुद्धानां मादृतिं कृत्वा ततः कर्म प्रवर्तते ॥
 प्रथमेऽहनि चण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातकी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं चण्डालम्पतितं शुनम् ।
 भोज्यान्तरे तु सम्पृश्यन् स्नात्वा वाचस्पतिं जपेत् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं दृष्ट्वा भुङ्क्ते तु कामतः ॥
 तदन्नं छर्दयित्वा तु कुशवारि पिवेदपः ।
 ये तां दृष्ट्वा तु यो भुङ्क्ते प्राजापत्यं विशोधनम् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं मार्तवाभिप्लुताभिधः ।
 भाषते यदि संमौहा दुपवासस्तयोर्भवेत् ॥
 उदक्यायाः करेणाय भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 प्राजापत्यं मसत्याचेत् द्विरात्रं स्पृष्टभोजने ॥
 तद्वस्तभोजने चैव त्रिगुणं सह भोजने ।
 चतुर्गुणं तदुच्छिष्टे पानीयेऽर्थादमेव च ॥
 उदक्यायाः समीपस्थं मन्त्रं भुक्त्वा त्वकामतः ।
 उपवासेन शुद्धिः स्यात्पिवेद् ब्रह्म सुवर्चसं ॥
 आर्तवा यदि चण्डालं मुच्छिष्टान्तु प्रपश्यति ।
 आस्नानकालान्नाश्रीयादासीना वाग्यता वृद्धिः ।
 पादकृच्छ्रं ततः कुर्याद् ब्रह्म कूर्चं पिवेत् पुनः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विप्राणां मनुशासनात् ॥
 आर्तवाभिप्लुतां नारीं मार्तवाभिप्लुतां स्पृशेत् ।
 स्नात्वा उपवासं कुर्यातां पञ्चगव्येन शुध्यतः ॥
 कृच्छ्रमेकचरैस्त्वा तु तदन्नं चान्तरीकृते ।
 आतुरा या ऋतुर्भुत्वा स्नानकर्म कथं भवेत् ॥

स्नात्वा स्नात्वा पुनः स्पृश्या दशकद्वयस्वनातुराः ।
 वस्त्रापनयनं कृत्वा भक्षना परिमार्जनम् ॥
 दत्त्वा तु शक्तितो दानं पुण्याहेन विशुध्यति
 ब्राह्मणानां करैर्मुक्तं तोयं शिरसि धारयेत् ॥
 सर्वतोर्यंतटात्पण्याद्विशिष्टतरमुच्यते ।
 रजस्वलायाः प्रेतायाः संस्कारं नाचरेद्द्विजः ॥
 ऊर्ध्वं निरात्मात् स्नातायाः श्रावधर्मेण दाहयेत् ।
 रजस्वले च द्वे स्पृष्टे चातुर्वर्णस्य याः स्त्रियः ॥
 अतिकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं कृच्छ्रमेकं क्रमेण तु ।
 रजस्वलायाः स्नातायाः पुनरेव रजस्वला ॥
 विंशतेर्दिवसादूर्ध्वं निरावमशुचिर्भवेत् ।
 प्रसूतिका तु या नारी स्नानतो विंशतेः परम् ॥
 रजस्वला तु सा प्रोक्ता प्राक्तु नैमित्तिकं रजः ।
 शुद्धा नारी श्रद्धासाः पुनरातिवदर्थने ॥
 वस्त्रं तु मर्निनं लज्जा तिलमाप्रुत्य शुध्यति ।
 आतुर स्नानमप्राप्नो दशकत्व स्वनातुरः ॥
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शतो भविष्यति ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे नाद्यात् स्नात्वा मुक्ते तु भुञ्जते ॥
 अमुक्तयो रस्तगयो रद्याद् दृष्टा परेऽहनि ।
 यस्य स्वजन्मनस्तत्र गृह्णेत् शयिभास्करो ॥
 व्याधिः प्रवाहे मृत्युश्च दारिद्र्यञ्च महदभयम् ।
 तस्माद्दानं च होमश्च देवताभ्यर्चनं जपम् ॥
 कुर्यात्तस्मिन् दिने यत्ने तस्य शान्तिर्भविष्यति ।
 सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुयस्त्रे दिवाकरे ॥

यो नरः स्नाति तत्तीर्थे समुद्रे सेतुबन्धने ।
 उपोष्य रजनौ मेकां राहुयस्ते दिवाकरे ॥
 सप्तजन्मकृतं पापं तत्क्षणादेव नश्यति ।
 सोमेऽप्येवं सूर्यतुल्यं तस्मात् सर्वं समाचरेत् ॥

इति ब्रह्मवैवर्तस्य पञ्चमोऽध्यायः ॥
 इति श्रीब्रह्मवैवर्तस्य प्रोक्तं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥

विष्णुस्मृतिः ॥

महामते । महाप्राज्ञ । सर्वशास्त्रविशारदः ॥
 अक्षीणकर्म बन्धस्तु पुरुषो द्विजसत्तमः ।
 सततं किं जपन् जप्यं विबुधः किमनुस्मरन् ॥
 मरणे यज्जपं जप्यं यच्च भाव मनुस्मरन् ।
 यच्छ्रद्धात्वा द्विजश्रेष्ठ । पुरुषो मुक्त्यु मागतः ॥
 परम्यद् मवाप्नोति तस्मै वद महामुनेः ।
 श्रीनक उवाच ॥ इदमेव महाराज । पृष्टवांस्ते पितामह
 भीष्मं धर्मभृतां श्रेष्ठं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥
 युधिष्ठिर उवाच ॥ पितामह महाराज सर्वशास्त्रविशारद
 प्रयाणकाले यस्मिन् स्थे सूरिभिस्तत्त्वचिन्तकैः ।
 किन्नु स्मरन् कुरुश्रेष्ठ । मरणे पर्युपस्थिते ॥
 प्राप्नुयात् परमां सिद्धिं श्रोतुं मिच्छामि तद्वद ॥
 भीष्म उवाच ॥ अदभुतं च हितं सूक्ष्मं उक्तं प्रश्रित्वयानघ
 शृणुष्व अवहितो राजन् ! नारदेन पुरा श्रुतम् ॥
 श्रौत्वा साहजं जगद्बीजमनन्तं लोकसाक्षिणम् ।
 पुरा नारायणदेवं नारदं परिपृष्टवान् ॥
 नारद उवाच ॥ त्वमस्मरं परं ब्रह्म निगुणं तमसः परम्
 आहुर्वैद्यं परं धाम ब्रह्मादिं कमलोद्भवम् ॥
 भगवन् ! भूतभक्ष्येण ! अहधानैर्जितेन्द्रियैः ।

कथं भक्तैर्विचिन्त्योऽसि योगिभिर्देहमोक्षिभिः ॥

किञ्च जप्यं जपेन्नित्यं कल्पमुत्थाय मानवः ।

कथं बुद्धन् सदा ध्यायन् ब्रूहि तत्त्वं सनातनम् ॥

श्रीश उवाच ॥ श्रुत्वा तत्त्वतु देवैर्वैवाक्यं वाचस्पतिः स्वयम् ।

प्रोवाच भगवान् विष्णुर्नारदं वरदः प्रभुः ॥

श्रीभगवानुवाच ॥—

हन्त ते कथयिष्यामि इमां दिव्यामनुस्मृतिम् ।

मरणे मामनुस्मृत्य प्राप्नोति परमां गतिम् ॥

यामधीत्य प्रयाणे तु मदभावाद्योपपद्यते ।

ओङ्कार मयतः कृत्वा मां नमस्कृत्य नारुद ॥

एकाग्रः प्रयतो भूत्वा इमं मन्त्र मुदीरयेत् ।

अवशेनापि यस्मान्नि कीर्तिर्तु सर्वपातकैः ।

पुमान् विमुच्यते सद्यः सिंहलस्तै र्मुगैरिव ॥

ओमित्येव परं ब्रह्म शाश्वतं परमव्ययम् ।

एतदुच्चारयन्मर्त्यो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सर्वमो मिति चोच्यते ।

मम्यन्नेऽसुरसंयाने नम्यते च मुमुक्षुभिः ॥

मोक्षश्च ज्ञानिनां प्रोक्तो मोक्षश्चाज्ञानिनां स्मृतः ।

अस्य यादृग्विधो भावस्तस्य तादृग्विधो हरिः ॥

भवे भवनविश्वाब्जं भूतानां हितकाम्यया ।

सृजते आत्मनात्मन आत्मन्येवं स्वमायया ।

हरिरेव सतां नित्यं शरण्यः शरणार्थिनाम् ॥

नहि नारायणोदन्य स्त्रिषु लोकेषु विद्यते ।

वसत्यमृतमक्षय्यं यस्मिन् लोकाः ससागराः ॥

तएव सृजते लोकान् सृष्टिकाले जगत्प्रभुः ।
 तेजांसि येन दिव्यन्ते महोत्पन्नेन तेजसा ॥
 वासुदेवात्मकं सर्वं तत्तेजोऽपि हि नान्यथा ।
 वासनाद्यास्त ये भावाः संभवन्ति युगे युगे ॥
 लोकव्यवहितार्थाय स्वीपकाराय नो हरिः ।
 यतस्वीत्पद्यते विश्वं यस्मिन्नेव प्रक्षिप्यते ॥
 चराचरविस्मृष्टं सोऽप्युतः पुरुषोत्तमः ।
 अव्यक्तं शाश्वतं देव प्रभव पुरुषोत्तमम् ॥
 प्रपद्ये प्राञ्जलिर्विष्णु मलय्यं भक्तवत्सलम् ।
 पुराणं पुरुषं दिव्य मदभुक्तं लोकपावनम् ॥
 प्रपद्ये पुण्डरीकाक्षं देवं नागायणं हरिम् ।
 लोकनाथं सहस्राक्षं मत्तर परमं पदम् ॥
 भगवन्तं प्रपन्नोऽस्मि भूतभव्यप्रभुं विभुम् ।
 स्वष्टार सर्वलोकानां मनस्तं विश्वतोमुखम् ॥
 पद्मनाभ हृषीकेश प्रपद्ये सत्यमण्युतमम् ।
 हिरण्यगर्भं ममृतभूगर्भं परतः परम् ॥
 प्रभु विभुमनाद्यन्त प्रपद्ये तं रविप्रभम् ।
 सहस्रशीषं पुरुषं महर्षिं सत्यभावनम् ॥
 प्रपद्ये सूक्ष्ममचलं वरेण्यं मभयप्रदम् ।
 नारायणं पुराणिशं योगात्मानं सनातनम् ॥
 मन्त्रानां सर्वमत्मानां प्रपद्ये ध्रुवमोक्षरथम् ।
 गं प्रभुः सर्वलोकानां येन सर्वमिदं ततम् ॥
 चराचरगुरुर्देवः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 यस्मादुत्पद्यते ब्रह्मा पद्मयानिः पितामहः ॥

ब्रह्मयोनिर्हि विष्वस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 चतुर्भिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां पञ्चभिरेवच ॥
 हूयते च पुनर्द्वाभ्यां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 पर्जन्यः पृथिवी सस्यं कालो धर्मः क्रियाक्रिये ॥
 गुणाकरः स मे विष्णुर्वासुदेवः प्रसीदतु ।
 अग्निसोमार्कताराणां ब्रह्मरुद्रेन्द्रयोगिनां ॥
 यस्तेजयति तेजांसि स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 कार्यं क्रियाच करणं कर्त्ता हेतुः प्रयोजनम् ।
 अक्रिया करणी कार्यं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 शमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य गर्भस्य यो रिपुः ।
 रिपुगर्भस्य यो गर्भः स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 अबलो येन बालेन कंसमङ्गी महाबलः ॥
 चाणूरो निहतो रङ्गि स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 ब्रह्मः करवरे यस्य स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥
 येन क्रान्तास्त्रयो लोका दानवाश्च वशीकृताः ॥
 शरणं सर्वभूतानां स मे विष्णुः प्रसीदतु ।
 योगावास ! नमस्तुभ्यं सर्वावास । वरप्रद । ॥
 सर्वादि वासनाद्यादि वासुदेव । प्रधानकृत् ।
 यज्ञगर्भ । हिरण्याङ्ग । पञ्चयज्ञ । नमोऽस्तु ते ॥
 चतुर्मूर्तिः परब्रह्म लक्षानन्दवराचित । ।
 अजस्त्वमगमः पन्था श्रमूर्तिर्विश्वमूर्तिर्धृक् ॥
 श्रीकर्तः ! पञ्चकालज्ञ । नमस्ते ज्ञानसागर । ।
 अव्यक्ताद्यप्रकृतमुत्पन्नमव्यक्तादयः परोऽक्षरः ॥
 यथात्परतरन्नास्ति तमस्मि शरणं गतः ।

न प्रधानो न च महान् पुरुषयेतनो ह्यजः ॥
 अनयोम्यः परतरन्तमस्मि शरणं गतः ।
 चिन्तयन्तोऽपि यन्नित्यं ब्रह्मे शानादयः प्रभुम् ॥
 निश्चयं नाधिगच्छन्ति तमस्मि शरणं गतः ।
 जितेन्द्रियाः जितात्मानो ज्ञानध्यानपरायणाः ॥
 यं प्राप्य न निवर्त्तन्ते तमस्मि शरणं गतः ।
 एकाग्रिन जगत् कृत्स्नमवष्टभ्य विभुः स्थितः ॥
 अथाहो निर्गुणो नित्यस्तमस्मि शरणं गतः ।
 सांसारिकाग्निगतस्तेजो या च तारा मयी सृतिः ॥
 दिवि संजायते यो यः स महात्मा प्रसीदतु ।
 सूर्यमर्धस्थितः सोमस्तस्य मध्ये च यास्मिता ॥
 भूतवाद्याचरा दीप्तिः स महात्मा प्रसीदतु ।
 सगुणं निर्गुणदासो नक्षत्रवान् चेतनो ह्यजः ॥
 ब्रह्मः सर्वगतो देहो स महात्मा प्रसीदतु ।
 साहस्रबागाय ये चाब्दे सिद्धाय परमर्षयः ॥
 यं विदित्वा विमुच्यन्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
 अय्यज्ञः समधिष्ठाता ह्यचिन्त्यः सटमत्पराः ॥
 आस्थितः प्रकृतिं भुङ्क्ते स महात्मा प्रसीदतु ।
 चेतनः पञ्चधा भुङ्क्ते प्रकृतिं पञ्चभिर्मूर्ध्नि ॥
 निर्विकारः नमस्तेऽग्रे साहस्रे चैतन्मूर्ध्नि ॥
 अतीन्द्रियः नमस्तुभ्यं शिष्टैर्व्यक्तेर्न मोक्षके ॥
 ये च त्वां नाभिजानन्ति ससाधे सुचरन्ति ते ।
 कामक्रोधविनिर्मुक्ता भक्तास्त्वां प्रविशन्ति च ॥
 अय्यस्तमस्य हृद्द्वारा मनोभूतेन्द्रियाणि च ।

त्वयि तानि चलेषु त्वं न तेषु त्वं न ते त्वयि ॥
 एकत्वान्यत्वनानात्वं ये विदु र्यान्ति ते परम् ।
 समोऽहं सर्वभूतेषु न मे द्वेष्योऽस्ति न प्रियः ॥
 समत्वमभिकाङ्क्षन्तश्च त्वया वै नान्यचेतसः ।
 चराचरमिदं सर्वं भूतग्रामञ्चतुर्विधम् ॥
 त्वया त्वय्येव तत्प्रोक्तं मूले मणिगणाद्भव ।
 स्वष्टो । भोक्तासि कूटस्थो ह्यतत्त्वस्तत्त्वसञ्चितः ॥
 श्रकर्ता हेतुरचरः पृथगात्मन्यवस्थितः ।
 न मे भूतेषु संयोगो न भूतत्वगुणाधिकः ॥
 अहङ्कारेण बुद्ध्या वा न मे यागास्त्रिभिर्गुणैः ।
 न मे धर्मो ह्यधर्मो वा नामभोजनवा पुनः ॥
 जरामरणमोक्षार्थं त्वां प्रपन्नोऽस्मि सर्वदेव ।
 विषयैरिन्द्रियैर्वापि न मे भुयः समागतः ॥
 ईश्वरोऽस्मि जगन्नाथ । किमृतः परमुच्यते ।
 भक्तानां यद्वितं देव । तदेहि त्रिदशेश्वर । ॥
 पृथिवीं यातु मे घ्राणं यातु मे रसनञ्जलम् ।
 रूपं हुताशनं यातु स्पर्शं यातु च मारुतम् ॥
 श्रोत्रमाकाशमप्येतु मनो वैकारिणः पुनः ।
 इन्द्रियाणि गुणान् यातु स्वाप्सु स्वासु च योनिषु ॥
 पृथिवी यातु सलिलमापोऽग्निं मनसोऽनिलम् ।
 वायुराकाशमप्येतु मनश्चाकाशमेव च ॥
 अहङ्कारं मनो यातु मोहनं सर्वदेहिनाम् ।
 अहङ्कारस्तथा बुद्धिं बुद्धिरव्यक्तमेव च ॥
 प्रधानं प्रकृतिं यातु गुणसाम्ये व्यवस्थितः ।

वियोगः सर्वकरणैर्गुणैर्भूतैश्च मेऽभवत् ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव प्रकृतिं प्रविशन्तु मे ।
 निष्कैवल्यं पदं देवकाक्षितं परमन्तपः ॥
 एकीभावस्त्वया मेऽस्तु न मे जन्म भवेत्पुनः ॥
 नमो भगवते तस्मै विष्णवे प्रभविष्णवे ।
 त्वदबुद्धिस्तद्गतप्राणस्वद्विक्तस्वत्परायणः ॥
 त्वामेवाहं स्मरिष्यामि मरणे पर्युपस्थिते ।
 पूर्वदेहिक्लृता ये मे व्याधयः प्रविशन्तु माम् ॥
 आर्दयन्तु च दुःखानि ऋणं मे न भवेदिति ।
 उपदिष्टन्तु मे सर्वे व्याधयः पूर्वचिन्तिताः ॥
 अन्तर्गन्तुमिच्छामि तद्विष्णोः परमम्यदम् ।
 अहं भगवतस्तस्य मम वासः सनातनः ॥
 तस्याहं न प्रणश्यामि सच्च मे न प्रणश्यति ।
 कर्मेन्द्रियाणि संयम्य पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि च ।
 दशेन्द्रियाणि मनसा ह्यहङ्कारिणं वा पुनः ।
 अहङ्कारं तथा बुद्धौ बुद्धिमात्मनि योजयेत् ॥
 आत्मबुद्धीन्द्रियमप्येदं बुद्धौ बुद्धेः परायणम् ।
 समायमपि तस्याहं येन सर्वमिदन्ततम् ॥
 आत्मनात्मनि योज्यं ममात्मन्यनुसंस्मरेत् ।
 एवं बुद्धेः परस्वबुद्धौ लभते न पुनर्भवम् ॥
 ओं नमो भगवते तस्मै देहिनां परमात्मने ।
 नारायणाय भक्तानामेकनिष्ठाय शाश्वते ॥
 हृदिस्थाय च भूतानां सर्वेषां च सदात्मने ।
 इमामनुकृतिर्दिव्या वैष्णवीं प्रापनाय नोम् ॥

स्वयम्बिबुधश्च पठेद्यत्र तत्र समभ्यसेत् ।
 मरणे समनुप्राप्ते यस्त्विमामनुसंशरेत् ॥
 अपि पापसमाचारः स याति परमाङ्गतिम् ।
 यद्यहङ्कारमाश्रित्य यज्ञदानतपःक्रियाः ॥
 कुर्वन्तत्फलमाप्नोति पुनरावर्तते नतु ।
 अभ्यर्चयन् पितृदेवान् पठन् जुह्वन् बलिन्ददन् ॥
 ज्वलदग्निं शरेद्यो मां लभते परमाङ्गतिम् ।
 यज्ञोदानं तपः कर्म पावनानि मनीषिणाम् ॥
 यज्ञोदानं तपस्तप्तात्कुर्यादाशाविर्वर्जितः ।
 पौर्णमास्याममावास्यां द्वादश्यां च विशेषतः ॥
 श्रावयेच्छुद्धधानांश्चमद्भक्तांश्च विशेषतः ।
 नम इत्येव यो ब्रूयान्मद्भक्तः शृङ्खयान्वितः ॥
 तस्याक्षयो भवेत्लोकः श्वपाकस्यापि नारद । ।
 किं पुनर्ये यजन्ते मां साधकाविधिपूर्वकम् ॥
 अद्वावन्तो यतात्मान स्ते मां यान्ति मदाश्रिताः ।
 कर्माण्याद्यन्तवन्तीह मद्भक्तोऽनन्तमश्नुते ॥
 मामेव तस्माद्वैवर्षे । ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ।
 अवाप्स्यसि तपःसिद्धिं लभ्यसेऽप्यपदं मम ।
 अज्ञाना मिच्छया ज्ञानं दद्याद्दर्शोपदेशनम् ॥
 कृत्स्नां वा पृथिवीं दद्यात्तेन तुल्यं न तत्फलम् ।
 अस्मात् प्रदेय साधुभ्यो जन्मवन्धंभयापहम् ॥
 अश्वमेधमहस्त्राणां सहस्रं यः समाचरेत् ।
 नासी फल मवाप्नोति मद्भक्तैर्यदवापते ॥
 भीष्म उवाच ॥ एवं पृष्टः पुरा तेन नारदेन सुरर्षिणा ।

यदुवाच तथा शम्भुस्तदुक्तं तव सुवतः । ॥
 त्वमप्येकमना भूत्वा ध्येयं ज्ञेयं गुणाधिकम् ।
 भज सर्वेण भावेन परमात्मानं मन्त्रयम् ॥
 श्रुत्वैतत् नारदो वाक्यं दिव्यं नारायणेरितम् ।
 अत्यन्तभक्तिमान् देवे एकान्तित्वं मुपैयिवान् ॥
 नारायणं सृष्टीन् देवं दशवर्षाण्यनन्यभाक् ।
 इदं जपन्ने प्राप्नोति तद्विष्णोः परमम्पदम् ॥
 किं तस्य बहुभिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्ब्रतैः ।
 नमो नारायणायेति मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥
 नारायणाय नमः श्री मिति वेदगन्धं
 यो नित्यमेव मनसापि समभ्यस्येच्च
 पापैः प्रमुच्य परमे तृषयातिविष्णोः-
 स्थानं हि सर्वं मिति वेदविदो वदन्ति ॥
 किं तस्य दानैः किं तीर्थैः किं तपोभिः किमध्वरैः ।
 यो नित्यं ध्यायति देवं नारायणं मनन्यवी ॥
 वीरवासा जपो वापि त्रिदण्डो गण्ड एववा ।
 भूषितो वा द्विजश्रेष्ठ न त्रिद्वं धर्मकारणम् ॥
 ये नृशमा दुरात्मानः पापधर्मविवर्जिताः ।
 तैःपि यान्ति परं स्थानं नारायणपरायणाः ॥
 अन्यथा मन्दबुद्धीनां प्रतिभर्तुः दुरात्मनाम् ।
 कुतर्कज्ञानदृष्टीनां विश्वं क्लेशदयत्तनाम् ॥
 नमो नारायणायेति ये विदुर्ब्रह्म शाश्वतम् ।
 अतकालं जपन्नेति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥
 आचारहीनैःपि मुनिप्रवीरभक्त्या विहीनाः तु विन्दन्तीःपि

तैत्थं नारायणशब्दमात्रं विमुक्तपापो विशतेऽच्युतां गतिम् ॥

कान्तारवनदुर्गेषु कृत्स्नेष्वापत्सु संयुगे ।

दस्युभिः सन्निरोधेच नामभि र्मां प्रकीर्तयेत् ॥

न दिव्यपुरुषो धीमान् येषु स्थानेषु मां स्मरेत् ।

क्षीरव्याघ्र महासर्पैः क्रूरैरपि न बाध्यते ॥

जन्मान्तरसहस्रेषु तपोध्यानसमाधिभिः ।

नराणां क्षीणपापानां कृष्णे भक्तिः प्रजायते ॥

नामास्ति याति शक्तिश्च पापे निर्हरणे हरेः ।

श्वपचोऽपि नरः कर्तुं क्षमस्तावन्न किल्बिषम् ॥

न तावत् पापमस्तीह यावन्नामहतं हरेः ।

अतिरेक भयादाहुः प्रायश्चित्तान्तरं बुधाः ॥

गत्वा गत्वा निवर्तन्ते चन्द्रसूर्यादयो ग्रहाः ।

अद्यापि न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥

वासुदेवात्परमस्ति मङ्गलं न वासुदेवात्परमस्ति पावनम् ।

वासुदेवात्परमस्ति दैवतं न वासुदेवं प्रणिपत्य सीदति ॥

मां रहस्यां परमामनुस्मृतिं ह्यधीत्य बुद्धिं लभतेच नैष्ठिकम् ।

विहाय दुःखानि विमुच्य सङ्कटात्

स वीतरागो विचरेन्मही मिमाम् ।

गङ्गायां मरणं चैव दृष्ट्वा भक्तिं च केशवे

ब्रह्मविद्याप्रबोधश्च ज्ञात्यस्य तपसः फलम् ॥

इति विष्णु स्मृतिः समाप्ता ॥

श्रीगणेशाय नमः ।

ब्रह्मरात्र्यां व्यतीतायां प्रवृद्धे पञ्चसम्भवे ।
विष्णुः सिसृक्षुर्भूतानि ज्ञात्वा भूमिं जलानुगाम् ॥
जलक्रीडारुचि शुभं कल्पादिषु यथा पुरा ।
वाराहमास्थितिरूपमुज्जहार वसुन्धराम् ॥
वेदपादो गृपददः क्रतुवक्त्रश्चितामुखः ।
अग्निजिह्वो दर्भरांसा ब्रह्मशैर्षो महातपाः ॥
अहोरात्रेक्षणो दिव्यो वेदाङ्गश्रुतिभूषणः ।
आज्यनासः श्वस्तुङ्गः सामघोषमहास्वनः ॥
धर्मसत्यमयः श्रीमान् कर्मविक्रमसत्कृतः ।
प्रायश्चित्तमयो वीरः प्रांशुजानुर्महावृषः ॥
उद्रावन्तो होमलिङ्गो बीजौषधिमहाफल ।
वेद्यन्तरात्मा मन्त्रस्फिग्विकृतः सोमशीणितः ॥
वेदस्कन्धो हविर्गन्धो हव्यकव्यादिवेगवान् ।
प्राग्वशकायो दुर्तिमान् नानादीक्षाभिरन्वितः ॥
दक्षिणाहृद्यो योगमहामन्त्रमयो महान् ।
उपाकर्म्मोष्ठरुचिरः प्रवर्ग्याङ्गभूषणः ॥
नानाच्छन्दोगतिपथो गुह्योर्पानषदासनः ।
छायापन्नोसहायोऽसौ मणिशृङ्गद्वोदितः ॥
महीं सागरपर्यन्तां सशैलवनकाननाम् ।
एकार्णवजलभ्रष्टामेकार्णवगतः प्रभुः ॥

दंष्ट्रायेण समुद्धृत्य लोकानां हितकाम्यया ।
 आदिदेवो महायोगी चकार जगतीं पुनः ॥
 एवं यज्ञवराहेण भूत्वा भृतहितार्थिना ।
 उद्धृता पृथिवी सर्वा रसातलगता पुरा ॥
 उद्धृत्य निखले स्थाने स्थापिता च तथा स्वके ।
 यथास्थानं विभज्यापस्तङ्गता मधुसूदनः ॥
 सामुद्राश्च समुद्रेषु नादेयाश्च नदीषु च ।
 पल्लवेषु च पाल्लव्यः सरःसु च सरोवराः ॥
 पातालसप्तकं चक्रे लोकानां सप्तकं तथा ।
 क्षोपानामुदधीनाञ्च स्थानानि विविधानि च ॥
 स्थानपालांक्षोक्पालाश्चदीपैर्लवनस्पतीन् ।
 ऋषींश्च सप्त धर्मज्ञान् वेदांश्च साङ्गान् सुरासुरान् ॥
 पिशाचोरगगन्धर्व्वयक्षराक्षसमानुषान् ।
 पशुपक्षिमृगाद्यांश्च भूतयामंश्चतुर्विधम् ॥
 भेषेन्द्रचापसम्पातान् यज्ञांश्च विविधांस्तथा ॥
 एवं वराहो भगवान् कृत्वेदं सचराचरम् ।
 जगज्जगाम लोकानामविज्ञातां तदा गतिम् ॥
 अविज्ञातां गतिं याते देवदेवे जनाहर्त्तने ।
 वसुधा चिन्तयामास का धृतिर्मे भविष्यति ॥
 पृच्छामि कश्यप शत्वा स मे वक्ष्यत्यसंशयम् ।
 मदीयां वहते चिन्ता नित्यमेव महामुनिः ॥
 एवं स निश्चयं कृत्वा देवी स्त्रीरूपधारिणी ।
 जगाम कश्यपं द्रष्टुं दृष्ट्वांस्ताञ्च कश्यपः ॥
 नीलपङ्कजपत्राक्षीं शारदेन्दुनिभाननाम् ।

अलिसङ्कालकां शुभां वन्धुजीवाधरां शुभाम् ॥
 सुशुभसृष्टदशनां चारुनामां नतभ्रुवम् ।
 कम्बुकण्ठीं संहतोरुं पीनीरुजघनस्थलीम् ॥
 विरेजतुस्ततो यस्याः समी पीनी निरन्तरौ ।
 मत्तेभकृन्मसङ्काशी श्रातकुम्भसमद्युती ॥
 मृणालकोमलौ बाह्व करौ किशलयोपमौ ।
 रुक्मस्तम्भनिभावूरू गूढे श्लिष्टे च जानुनी ॥
 जङ्घे विरोमे सुषमे पादावतिमनोरमौ ।
 लघनश्च घनं मध्यं यथा केशरिणः शिशोः ॥
 प्रभङ्गता नखास्त्राम्ना रूपं सर्वमनोहरम् ।
 कुर्वाणां वीक्षितैर्नित्यं नीलोत्पलयुता दिशः ॥
 कुर्वाणां प्रभया ह्येवीं तथा वितिमिरा दिशः ।
 सुसूक्ष्मशक्तवसनां रत्नोत्तमविभूषिताम् ॥
 पदन्यासैर्वसुमतीं सपद्मामिव कुर्वतीं ।
 रूपयौवनसम्पन्नां विनीतवदुर्पास्थिताम् ॥
 समीपमागतां दृष्ट्वा पूजयामास कश्यपः ।
 उवाच तां वरारोहि । विज्ञात हृद्गतं मया ॥
 धरे । तव विशालाक्षि । गच्छ देवि । जनार्दनं ।
 स ते वक्ष्यत्यशेषेण भाविनी ते यथा स्थितिः ॥
 चीरोदे वसतिलस्य मया ज्ञाता शुभानने ! ।
 ध्यानयोगेन चार्व्वङ्गि । तर्ज्ज्ज्ञानं तत्प्रसादतः ॥
 इत्येवमुक्ता सम्पूज्य कश्यपं वसुधा ततः ।
 प्रययौ केशवं द्रष्टुं चीरोदमथ सागरम् ॥
 सा ददर्शामृतनिधिं चन्द्ररश्मिमनोहरम् ।

पञ्चनक्षोभसंजातवीचीशतसमाकुलम् ॥
 हिमवच्छतसङ्काशं भूमण्डलमिवापरम् ।
 वीचीहस्तैर्धवलितैराङ्गयानमिव क्षितिम् ॥
 तैरेव शुभ्रतां चन्द्रे विदधानमिवामिशम् ।
 अन्तरस्थेन हरिणा विगताशेषकल्पवम् ॥
 यस्मात्तस्मात् सुशुभ्रां तनुमूर्च्छिताम् ।
 पाण्डुरं खगमागम्यमधोभुवनवर्त्तिनम् ॥
 इन्द्रनीलकङ्काराक्यं विपरीतमिवाप्यरम् ।
 फलावलीसमुद्भूतवनसङ्घसमाचितम् ॥
 निम्नोक्तमिव शेषाहेर्विस्तीर्णं तमतीव हि ।
 तं दृष्ट्वा तच्च मध्यस्थं ददृशे केशवाक्षयम् ॥
 अनिर्देश्यपरामाणमनिर्देश्यार्जिसंयुतम् ।
 शेषपर्यङ्कशं तस्मिन् दृदर्श मधुसूदनम् ॥
 शेषाद्विफणरत्नाण्डुर्विभाव्यं मुखाम्बुजम् ।
 शशाङ्कशतसङ्काशं सूर्यायुतसमप्रभम् ॥
 पीतवाससमक्षोभ्यं सर्वरत्नविभूषितम् ।
 मुकुटेनार्कवर्णेन कुण्डलाभ्यां विराजितम् ॥
 संवाह्यमानाङ्घ्रियुगं लक्ष्म्या करतलैः शुभैः ।
 शरीरधारिभिः शस्त्रैः सेव्यभानं समन्ततः ॥
 तं दृष्ट्वा पुण्डरीकाक्षं ववन्दे मधुसूदनम् ।
 जानुभ्यामवनीं गत्वा विज्ञापयति चाप्यथ ॥
 उद्धृताहं त्वया देव । रसातलतलङ्गता ।
 स्वे स्थाने स्थापिता विष्णो ! लोकानां हितकाम्यथा ॥
 तस्माधुना मे देवेश ! का धृतिर्वै भविष्यति ।

एवमुक्तमदा देव्या देवा वचनमब्रवीत् ॥

वर्णाश्रमाचाररताः शस्त्रैकतत्परायणाः ।

त्वां धरे ! धारयिष्यन्ति तेषां तद्भार आहितः ॥

एवमुक्ता वंशुमती देवदेवमभाषत ।

वर्णानाश्रयमाणाश्च धर्मान् वद'सनातनान् ।

त्वत्तोऽह आतुमिच्छामि त्वं 'ह मे परमा गतिः ॥

नमस्ते देव । देवेश । देवारिवनमृदन ।

नारायण । जगन्नाथ । शङ्खचक्रगदाधर । ॥

पद्मनाभ । हृषीकेश । महाशूलपराक्रम ।

अतोऽन्द्रिय । सुदुष्यार । देव । शार्ङ्गधनुर्वर । ॥

वराह । भौम । गोविन्द । पुराण । पुरुषोत्तम ।

हिरण्यकेश । विश्वान्त । यज्ञमूर्ति । निरञ्जन । ॥

क्षेत्र । क्षेत्रज्ञ । लोकेश । भनिलान्तरगायक ।

यन्त्रमन्त्रवहाक्षित्य । विदवेदाङ्गविग्रह । ॥

जगत्तोऽस्य समयस्य सृष्टिसंहारकारक । ॥

सर्वधर्माज्ञ । धर्माङ्ग । धर्मयानि । वरपद ।

विश्वकर्मनामृत । श्याम । मधुर्लैटभमृदन । ॥

वृक्षतां वृक्षणाजुग । मवे । मयैतिश्रोत ।

वरण्यानघ । जौमृताव्यय । निर्व्याणकारक । ॥

आपरायन । अपांस्यान । चैतन्याधार । 'नक्षिय ।

सप्तगोर्धाध्वरगुरो । पुराण । पुरुषोत्तम ।

भृवाचर । सुसुक्ष्मेश । भक्तवत्सलपावन ।

त्वं गतिः सर्वदेवानां त्वं गतिर्ब्रह्मवादिनाम् ॥

तथा विदितवेद्यानां गतिस्त्वं पुरुषोत्तम ।

प्रपन्नास्मि जगन्नाथ ! ध्रुवं वाचस्पतिं प्रभुम् ॥
 सुमह्यस्यमन्त्राष्टयं वसुखिलं वसुप्रदम् ।
 महायोगबलोपितं प्रशिर्गर्भं धृतार्चिषम् ॥
 वासुदेवं महात्मानं पुण्डरीकाक्षमच्युतम् ।
 सुरासुरगुरुं देव विभुं भूतमहेश्वरम् ॥
 एकच्युतं चतुर्वक्त्रं जगत्कारणकारणम् ।
 ब्रूहि मे भगवन् । धर्माद्यातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान् ॥
 आश्रमाचारमयुक्तान् सरहस्यान् समग्रहान् ।
 एवमुक्तं देवगः पुनः क्षीणोमभाषत ॥
 शृणु देवि । धर्मः धर्माद्यातुर्वर्ण्यस्य शाश्वतान् ।
 आश्रमाचारमयुक्तान् सरहस्यान् समग्रहान् ॥
 ये तु त्वां धारयिष्यन्ति मन्त्रस्तेषां परायणान् ।
 निषणा भव वामोरुः । काशनेऽस्मिन् वरासने ॥
 सुखामीना निबोध त्वं धर्माद्विगदतां मम ।
 शृणु वैश्वान् धर्मान् सुखामीना धरा तदा ॥
 इति वैश्वे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चेति वर्णोच्यत्वारः । तेषां
 माया द्विजातयः । तेषां निषेकाश्च । श्रमगानान्तो मन्त्रवत्
 क्रियासमूहः । तेषाञ्च धर्माः ब्राह्मणस्याध्यापयन क्षत्रियस्य
 शस्त्रनिष्ठता वैश्यस्य पशुपालनं शूद्रस्य द्विजातशुश्रूषा । द्विजा-
 नां यजनाध्ययनं । अथैतेषां वृत्तयः । ब्राह्मणस्य याजनप्रति-
 ग्रही क्षत्रियस्य क्षितिवापं कृषिभारक्षकाधिक्यकुसीदयोनिषे-
 प्रणानि वैश्यस्य, शूद्रस्य सर्वशिल्पानि । आपदान्तारा वृत्तिः ।

क्षमा सत्यं दमः शौचं दानमिन्द्रियसंयमः ।

अहिंसा गुरुशुश्रूषा तीर्थानुसरणं दया ॥

आर्जवत्वमलोभश्च देवब्राह्मणपूजनम् ।

अनभ्यसूया च तथा धर्मः मामान्यउच्यते ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

अथ राजधर्माः ॥ प्रजापरिपालनं वर्णाश्रमाणां स्वे स्वे धर्मे व्यवस्थापनम् । राजा च जाङ्गलं पशव्यं शस्योपेतं देशमाश्रयेत् वैश्यशूद्रपादञ्च तत्र धन्वन्तमहीवारिवृक्षगिरि-दुर्गाणामन्यतमं दुर्गमाश्रयेत् । तत्र ग्रामाध्यक्षानपि कुर्यात् । देशाध्यक्षान् । शताध्यक्षान् । देशाध्यक्षांश्च । ग्रामदोषाणां ग्रामाध्यक्षः परीहारं कुर्यात् । अशक्तो दश-ग्रामाध्यक्षाय निवेदयेत् । सोऽप्यशक्तः शताध्यक्षाय । सोऽप्यशक्तो देशाध्यक्षाय । देशाध्यक्षोऽपि सर्वात्मना दोषमुच्छिन्द्यात् । आकरशुल्कतरनागवनेष्वाप्तान्नियुञ्जीत । धर्मिष्ठान् धर्मकार्येषु । निपुणानर्थकार्येषु । शूरान् संग्रामकर्मसु । उग्रानुग्रेषु षण्डान् स्त्रीषु ॥ प्रजाभ्यो वक्ष्यर्थं सम्बत्सरेण धान्यतः षष्ठमंशमादद्यात् । सर्वशस्येभ्यश्च द्विकं शतम् । पशुहिरण्येभ्यो वस्त्रेभ्यश्च । मांसमधुवृत्तीष-भिगन्धमूलफलरसैदाह पत्राजिनमृद्गाण्डाश्मभाण्डवैदलेभ्यः षष्ठभागम् । ब्राह्मणेभ्यः करदानं न कुर्यात् ते हि राज्ञी धर्मकरदाः । राजा च प्रजाभ्यः सुकृतदुष्कृतषष्ठांशभाक् । स्वदेशपण्याञ्च शुल्कांशं दशममादद्यात् परदेशपण्याञ्च विंश-तितमम् । शुल्कस्थानमपक्रामन् सर्वापहारित्वमाप्नुयात् ।

शिल्पिनः कर्मजीविनश्च शूद्राश्च मासेनैकं राज्ञः कर्म
 कुर्युः । स्वाम्यमात्यदुर्गकोषदण्डराष्ट्रमित्राणि प्रकृतयः ।
 तदूषकांश्च हन्यात् । स्वराष्ट्रपरराष्ट्रयोश्च चारिचक्षुः स्यात् ।
 साधूनां पूजनं कुर्यात् । दुष्टांश्च हन्यात् । शत्रुमित्रोदासी-
 नमध्यमेषु सामभेददानदण्डान् यथाहं यथाकालं प्रयुञ्जीत ।
 सन्धिविग्रहयानासनसंश्रयहैधीभावांश्च यथाकालमाश्रयेत् ।
 चैत्रे मार्गशीर्षे वा यात्रां यायात् । परस्य व्यसने वा ।
 परदेशावाप्ती तद्देशधर्मान्नोच्छिन्द्यात् । परेणाभियुक्तश्च
 सर्वात्मना राष्ट्रं गोपायेत् । नास्ति राज्ञां समरे तनुत्या-
 गसदृशोधर्मः । गोब्राह्मणनृपतिमित्रधनदारंजौवितरक्षः
 णादये हतास्ते स्वर्गभाजः । वर्णसङ्कररक्षणार्थं च । राजा
 पुरावाप्ती तु तत्र तत्कुलीनमभिषिञ्चेत् ॥ न राजकुलमु-
 च्छिन्द्यात् । अन्यत्राकुलीनराजकुलात् । मृगयाक्षस्तीपा-
 नेषभिरतिं न कुर्यात् । वाक्पारुष्यदण्डपारुष्ये च नार्थ-
 दूषणं कुर्यात् । आद्यद्वाराणि नोच्छिन्द्यात् । नापात्रवर्षी
 स्यात् । आकरेभ्यः सर्वमादद्यात् ॥ निधिं लब्ध्वा तदर्द्धं
 ब्राह्मणेभ्यो दद्यात् द्वितीयमर्द्धं कोशे प्रवेशयेत् । निधिं
 ब्राह्मणो लब्ध्वा सर्वमादद्यात् । तृतीयश्चतुर्थमंशं राज्ञे
 दद्यात् चतुर्थमंशं ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमादद्यात् । वैश्वश्च-
 तुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् ब्राह्मणेभ्योऽर्द्धमशमादद्यात् ।
 शूद्रश्चावाप्तं द्वादशधा विभज्य पञ्चांशान् राज्ञे दद्यात्
 पञ्चांशान् ब्राह्मणेभ्योऽंशद्वयमादद्यात् । अनिवेदितवि-
 ज्ञातस्य सर्वमपहरेत् । स्वनिहिताद्राज्ञे ब्राह्मणवर्जं
 द्वादशमंशं दद्युः । परनिहितं स्वनिहितमिति ब्रुवंस्तत्सर्वं

दण्डमावहेत् ॥ बालानाथस्त्रीधनानि च राजा परिपालयेत् । शीरहृतं धनमवाप्य सर्वमेव सर्ववर्णैर्म्यो दद्यात् अनवाप्य च स्वकीयादेव दद्यात् । शान्तिस्वस्त्ययनैर्दैवोपघातान् प्रशमयेत् । परचक्रोपघातार्थं शस्त्रनित्यतया वेदेतिहासधर्मशास्त्रार्थकुशलं कुलीनमव्यङ्गं तर्पास्त्रिनं पुरोहितञ्च वरयेत् । शुचीनलुब्धानवहिताव्यक्तिसम्पन्नान् सर्वार्थेषु च सहायान् स्वयमेव व्यवहारान् पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सार्द्धम् । व्यवहारदर्शने ब्राह्मणं वा नियुञ्ज्यात् । जन्मकर्मव्रतोपेताश्च राजा सभासदः कार्यारिपौ मित्रे च ये समाः 'कामक्रोधलोभादिभिः' कार्यार्थिभिरनाहार्याः । राजा च सर्वकार्येषु सखत्सराधीनः स्यात् । देवब्राह्मणान् सततमेव पूजयेत् । तद्वसेवी भवेत् । यज्ञयाजी च । नचास्य विषये ब्राह्मणः क्षुधात्तोऽवसीदेत् । नचान्योऽपि सत्कर्मनिरतः । ब्राह्मणेभ्यश्च भुवं प्रतिपादयेत् । येषाञ्च प्रतिपादयेत्तेषां स्ववंश्यानन्तरप्रमाणं दानच्छेदोपवर्णनञ्च पटे ताम्रपत्रे वा लिखितं स्वमुद्राङ्कितञ्चागामिनृपविज्ञापनार्थं दद्यात् । परदत्ताञ्च भुवं नापहरेत् । ब्राह्मणेभ्यः सर्वदायान् प्रयच्छेत् । 'सर्वतस्वात्मानं' गोपायेत् सुदर्शनश्च स्यात् । विषघ्नान्दमन्त्रधारी च । नापरीक्षितमुपयुञ्ज्यात् । क्षितपृथ्वाभिभाषी स्यात् । बर्ध्वापि न भ्रुकुटीमाचरेत् । अपराधानुरूपञ्च दण्डं दण्डेषु दापयेत् । मस्यग्दण्डप्रणयनं कुर्यात् । द्वितीयमपराधं न कस्यचित् क्षमेत् । स्वधर्ममपालयन्नादण्ड्योनामास्ति राज्ञः ।

यश्च श्यामो लोहिताक्षो दण्डश्चरति निर्भरः ।

प्रजास्तत्र विवर्द्धन्ते नेता चेत् साधु पश्यति ।
 स्वराष्ट्रे न्यायदण्डः स्यादभ्युदयदण्डश्च शत्रुषु ।
 सुहृत्स्वजिह्वाः स्निग्धेषु ब्राह्मणेषु क्षमान्वितः ।
 एवमुक्तस्य नृपतेः शिलोष्केनापि जीवतः ।
 विस्तीर्यते यशोलोके तैलविन्दुरिवाम्भसि ।
 प्रजामुखे सुखी राजा तद्वत्खे यश्च दुःखितः ।
 स कीर्तियुक्ते लोकेऽस्मिन् प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

जालस्थार्कमरीचिगतं रजस्त्वमरेणुमंज्ञकम् । तदष्टकं
 लिख्यम् । तत्त्रयं राजमर्षपः । तत्त्रयं गौरसर्षपः । तत्षट्कं
 यवः । तत्त्रयं कृष्णलम् । तत्पञ्चकं माषः । तद्वादशकम-
 च्छार्दम् । अच्छार्दमेव सचतुर्माषिकं सुवर्णः । चतुःसुवर्णकी
 निष्कः । द्वे कृष्णले समधृते रूप्यमापकः । तत्षोडशक
 धरणम् । ताम्रकार्षिकः कार्षापणः ।

पणानां द्वे शते सार्धं प्रथमः साहस्रः स्मृतः ।
 मध्यमः पञ्च विज्ञेयः सहस्रं त्वेव चोत्तमः ॥
 इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अथ महापातकिना ब्राह्मणवर्जं सर्वं बध्नाः । न शारो-
 रो ब्राह्मणस्य दण्डः । स्वदेशाद्ब्राह्मणं कृताङ्गं विवासयेत् ।
 तस्य च ब्रह्महत्यायामगिरस्त्रं पुरुषं ललाटे कुर्यात् ।
 सुराध्वज सुरापाने । शूद्रपदं स्तेये । भगं गुरुतल्पगमने ।
 अन्यत्रापि बध्यकर्म्मणि तिष्ठन्तं समग्रधनमक्षतं विवासयेत् ।

कूटशासनकर्तृं च राजा हन्यात् । कूटलेख्यकारांश्च । गर-
 दाग्निदप्रसह्यतस्करान् स्त्रीबालपुरुषघातिनश्च । ये च धान्यं
 दशभ्यः कुम्भेभ्योऽधिकमपहरेयुः । धरिममेयानां शताद-
 पप्रधिकं । ये चाकुलीना राज्यमभिकामयेयुः । सेतुभेद-
 कांश्च प्रसह्यतस्काराणाम्बावकाशभक्तप्रदांश्च । अन्यत्र राजा-
 शक्तेः स्त्रियमशक्तभर्तृकां तदतिक्रमणाञ्च । हीनवर्णोऽधि-
 कवर्णस्य येनाङ्गेनापराधं कुर्यात्तदेवास्य श्रातयेत् । एकास-
 नोपवेशी कट्यां कृताङ्गो निर्व्वीक्ष्यः । निष्ठोव्योष्ठद्वयविहीनः
 कार्य्यः अवशन्दयिता च गुदहीनः । आक्रोशयिता च
 विजिह्वः । 'दर्पेण धर्मोपदेशकारिणो राजा तप्तमासेचये-
 नैलमास्ये । द्रोहेण च नामजातिग्रहणे दशाङ्गुलीऽस्य
 शङ्कुर्लिखेयः । श्रुतदेशजातिकर्मणामन्यथावादी कार्षा-
 पणशतद्वयं दण्ड्यः । काणखञ्जादिनां तथावाद्यपि कार्षा-
 पणद्वयम् । गुरुनास्त्रिपदं कार्षापणशतं । परस्य पतंनी-
 याक्षेपे कृते तूत्तमसाहसं । उपपातकयुक्ते मध्यमम् त्रैवि-
 द्यद्वद्वाक्षेपे जातिपूगानाञ्च । आमदेशयोः प्रथमसाहसम् ।
 व्यङ्गतायुक्ताक्षेपे कार्षापणशतम् । मातृयुक्ते तूत्तमं सवर्णा-
 क्रोशने द्वादशपणान् दण्ड्यः । हीनवर्णाक्रोशने षड्दण्ड्यः ।
 यथाकालमुत्तमसवर्णाक्षेपे तत्प्रमाणोदण्डः । तयोर्व्वा
 कार्षापणास्तयः शुक्लवाक्याभिधानि त्वेवमेव । पारजायौ
 सवर्णागमने तूत्तमसाहसं दण्ड्यः । हीनवर्णागमने मध्य-
 मम् गौगमने च । अन्यागमने बध्यः पशुगमने कार्षाप-
 णशतं दण्ड्यः ॥ दोषमनाख्याय कन्यां प्रयच्छंश्च ताञ्च
 विभ्रयात् । अदुष्टां दुष्टामिति द्वुवद्भुत्तमसाहसम् । गजा-

श्रीङ्गोघाती त्विककरपादः कार्यः । विमांसविक्रयी कार्षापणशतम् ग्राम्यपशुघाती च । पशुस्वामिने तन्मूल्यं दद्यात् । आरण्यपशुघाती पञ्चाशतं कार्षापणान् । पक्षिघाती मत्स्यघाती च कार्षापणान् । फलोपगमद्रुमच्छेदी कौटोपघाती तूत्तमसाहसं दण्ड्यः । पुष्पोपगमद्रुमच्छेदी मध्यमम् । वल्लीगुल्मलताच्छेदी कार्षापणशतम् । तृणच्छेद्येकं सर्व्वं च तत्स्वामिनां तदुत्पत्तिम् ॥ हस्तेनावनोरयिता दशकार्षापणान् । पादेन विंशतिं । काष्ठेन प्रथमसाहसम् । पाषाणेन मध्यमम् । शस्त्रेणोत्तमम् । पादकेशांशुककरलुण्ठने दशपणान् दण्ड्यः । शोणितेन विना दुःखमुत्पादयिता द्वाविंशत्पणान् । सह शोणितेन चतुःषष्टिं । करपाददन्तभङ्गे कर्णनासाविकर्त्तने मध्यमम् । चेष्टाभोजनवाग्रोधे प्रहारदाने च । नेत्रकन्धराबाहुसक्थं सभङ्गे चोत्तमम् । उभयनेत्रभेदिनं राजा यावज्जीवं बन्धनाच्च विमुञ्चेत् । तादृशमेव या कुर्यात् । एकं बहूनां निघ्नतां प्रत्येकमुक्ताद्दण्डाद्विगुणः । क्रोशन्तमभिधावतां तत्समीपवर्त्तिनां संसरताञ्च । सर्व्वं च पुरुषपीडाकरास्तुल्यानव्ययं दद्युः ॥ ग्राम्यपशुपीडाकराश्च । गोश्रीङ्गजापहार्य्यैकपादकरः कार्यः अजाव्यपहार्य्यैककरश्च । धान्यापहार्य्यैकादशगुणं, दण्ड्यः । शस्यापहारौ च ॥ पुवर्णरजतवस्त्राणां पञ्चाशतस्वयधिकमपहरन् विकरः तदूतमेकादशगुणं दण्ड्यः । सूत्रकार्पासगोमयगुडदधिक्षीरतिलतृणलवणसृङ्गपद्मिमतस्यष्टतैलमांसमधुवैदलवेषुमृणमलोहदण्डानामपहर्त्ता मूलप्राप्तिगुणं दण्ड्यः । पक्वानामाञ्च

पुष्पहरितगुल्मवल्लीलतापर्णानामपहरणे पञ्चकृत्तान् ।
 शाकमूलफलानाञ्च रक्षापहार्युत्तमसाहसम् । अनुक्तद्र-
 व्याणां मपहर्ता मूलप्रसमम् । स्तेनाः सर्वमपहृत-
 धनिकस्य दापयः ॥ ततस्तेषामभिहितदण्डप्रयोगः । येषां
 देयः पत्न्यास्तेषामपयदायो कार्षापणानां पञ्चविंशति दण्डः
 आसनाहंस्यामन मददश्च । पूजाहंमपूजयंश्च । प्रातिवेश्यब्रा-
 ह्मणे निमन्त्रणातिक्रमे च । निमन्त्रयित्वा भोजनादायिनश्च ।
 निमन्त्रितस्तथेतु प्रकृतवानभुञ्जानः सुवर्णमाषकं निमन्त्रयितुश्च
 द्विगुणमसम् ॥ अभक्ष्येण ब्राह्मणदूषयिता षोडशसुवर्णान् ।
 जात्यपहारिणा शतं सुरया बध्यः । क्षत्रियं दूषयितुस्तदर्धं ।
 वैश्यं दूषयितुस्तदर्धमपि । शूद्रं दूषयितुः प्रथमसाहसम् ।
 कामकारेणास्पृश्यस्त्वैवर्षिकं स्पृशन् बध्यः । रजस्वलां शि-
 फाभिस्ताडयेत् । पशून्धनोदकसमीपेऽशुचिकारी पणशतं ।
 तच्चापास्यात् । गृहभृकुड्यादुपभेत्ता मध्यमसाहसं दण्डः ।
 तच्च योजयेत् । गृहेषोडाकरं द्रव्यं प्रक्षिपन् पणशतं ॥ साक्षा-
 रण्यापलापी च । प्रीषितस्याप्रदाता च । पितृपुत्राचार्यया-
 ज्ञत्विजामन्यान्पार्तितत्यागी च । न च तान् जह्यात् । शूद्र-
 प्रव्रजितानां देवे पित्रेऽभोजकश्च । अयोग्यकर्मकारी च ।
 समुद्रगृहभेदकः । अनियुक्तः शपथकारी पशूनां पुंस्त्वोपघा-
 तकारी च । पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणं दशपणो दण्डः ।
 यस्तयोश्चान्तरः स्यात्तस्योत्तमसाहसम् । तुलामानकटकर्म-
 कर्तृश्च ।

तदङ्गटे कूटवादिनश्च द्रव्याणां प्रतिकूपविक्रयिकश्च ।
 सम्भूश्वणिनां पण्यमनवेणावरुस्यतां । प्रत्येकं विक्रीणताञ्च ।

गृहीतमूल्यं पण्यन्तु क्रेतुर्नैव दद्यात्तस्यासौ सादृशं दाप्यः ।
 राज्ञा च पण्यतं दण्ड्यः । क्रीतमक्रीणतो या हानिः सा
 क्रेतुर्वै स्यात् । राजविनिषिक्तं विक्रीणतस्तदपहारः ।
 तारिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दण्य पणान् दण्ड्यः । ब्रह्म-
 चारिवानप्रस्थमिच्छुगुर्विणीतीर्थानुसारिणां नाविकः शौल्-
 क्रिकः शुल्कमाददानथ । तच्च तेषां दद्यात् । द्यूने कृटा-
 ब्बदेविनां करच्छेदः । उपधिदेविनां सन्दंशच्छेदः । ग्राम्य
 भेदकानां करच्छेदः । दिवा पशूनां वृकादुपघाते पाते
 त्वनापदि पालदोषः । विनष्टफणुमूल्यञ्च स्वामिने दद्यात् ।
 अननुज्ञातां दुहन् पञ्चविंगलिकार्षापणान् दण्ड्यः । महिषो
 चेच्छस्यनाशं कुर्यात्तत्पालकस्वष्टौ माषकान् दण्ड्यः ।
 अपाङ्गाया स्वामी अश्वक्षुद्रो गर्हर्भी वा । गौश्चेत्तदर्जं
 तदर्जं मजाविकं । भक्षयित्वोपविष्टेषु द्विगुणं । सर्व्वस्य
 स्वामिने विनष्टशस्यमूल्यञ्च । पथिग्राममीमान्ते न दोषः
 यमावृते च अल्पकानां उत्कृष्टवृषभसूतिकानाञ्च । यस्तत्त-
 मवर्णान् दास्ये नियोजयेत्तस्मात्तमसाहसदण्डः । त्यक्त-
 प्रव्रज्यो राज्ञो दास्यं कुर्यात् । भृतक्षयापूर्व्वकाले भृतिं
 यजन् सकलमेव मूल्यं दद्यात् । राज्ञे च पण्यतं दद्यात्
 गृहोषेण यद्विनश्येत्तत् स्वामिने । अन्यत्र देवोपघातात् ।
 ामी चेद्भृतक्रमपूर्व्वे काले, जह्यात्तस्य सर्व्वं मूल्यं दद्यात् ।
 पण्यतञ्च राजनि अन्यत्र भृतकं दायात् । यः कन्यां पूर्व्व-
 तामन्यस्मै दद्यात् स चौरवच्छास्यः । वरदोषं विना निर्दोषां
 रित्यजन् पत्नीञ्च अजानन् प्रकाशं यः परद्रव्यं क्रीणी-
 त्तत्त तस्यादोषः । स्वामी द्रव्यमाप्नयात् । यद्यप्रकाशं

होनमृत्पञ्च क्रीणीयात्तदा क्रीता विक्रीताश्च चौरवच्छास्त्री ।
 मण्ड्रव्यापहर्ता विवास्यः तत्सम्बिदं यच्च लङ्घयेत् ।
 निक्षेपापहार्यर्थद्विद्विहितं धनं धनिकस्य दाय्यः । रात्रौ
 चौरवच्छास्यः यच्चानिक्षिप्तं निक्षिप्तमिति ब्रूयात् । सीमाभि-
 . त्तरमुत्तमसाहसं दण्डबित्वा पुनः सीमां लिङ्गान्वितां
 कारयेत् । जातिस्त्र्यंशकरस्याभक्ष्यस्य भक्षयिता विवास्यः
 अभक्ष्यस्याविक्रयस्य च विक्रयी देवप्रतिमाभेदकस्योत्तमसाह-
 दण्डनीयः । भिषङ्मिथ्याचरन्नुत्तमेषु पुरुषेषु । मध्यमे
 मध्यमं तिर्यक्षु प्रथमम् । प्रतिश्रुतस्याप्रदायी तद्दापयित्वा
 प्रथमसाहसं दण्ड्यः । कूटसाक्षिणां सर्वस्वापहारः कार्यं
 चत्कीचोपजीविनां सभ्यानाञ्च । गोचर्यमात्राधिकां भु-
 मन्यस्याधीकृतां तस्मादांनिर्गोचरान्यस्य यः प्रयच्छेत् स ब-
 ध्धः । ऊनाञ्चेत् षोडशसुवर्णान् दण्ड्यः ।

एकोऽश्वीयादपदुत्पन्नं नरः सम्वत्सवं फलम् ।
 गोचर्यमात्रा सा क्षीणी स्तोका वा यदि वा बहुः
 ययोर्निक्षिप्तआधिस्तौ विवदेतां यदा नरो ।
 यस्य भुक्तिः फलं तस्य बलात्कारं विना कृता ॥
 सागमेन च भोगेन भुक्तं सम्यग्यदा भवेत् ।
 आहर्ता लभते तत्र नापहार्यन्तु तत् कश्चित् ॥
 पिता भुक्तन्तु यदद्रव्यं भुक्त्याचारेण धर्मेतः ।
 तस्मिन् प्रेते न वाच्याऽसौ भुक्ता प्राप्तं हि तस्य त
 निभिरेव च या भुक्ता पुरुषेर्भूयैवानिधि ।
 लेख्याभारेऽपि तां तत्र चतुर्धः समवाप्नुयात् ॥
 नखिनां दंष्ट्रिणाञ्चैव नृक्षिणामाततायिनाम् ।

हस्यस्नानां तथान्येषां बधे हन्ता न दीवभाक् ॥

गुरुं वा बालवृद्धौ वा ब्राह्मणं वा बहुश्रुतम् ।

आततायिनमायान्तं हन्यादेवात्रिचरियन् ॥

नाततायिवधे दीघो हन्तुर्भवति कथन ।

प्रकाशं वाऽप्रकाशं वा मन्युस्तन्मन्युमुच्छति ॥

उद्यतासिविषाग्निश्च शापोद्यतकरं तथा ।

आथर्वणेन हन्तारं पिशुनञ्चैव राजसु ।

भार्यातिक्रामणञ्चैव विद्यात् सप्ताततायिनः ।

ययोवित्तहरानन्यानाहुधर्मार्थहारकान् ॥

उद्देशतस्ते कथिता धरे । दण्डविधिर्मयम् ।

सर्वेषामपराधानां विस्तरादतिविस्तरः ॥

अपराधेषु चान्येषु ज्ञात्वा जीतिं धनं वयः ।

दण्डं प्रकल्पयेद्राजा सन्मन्त्र्य ब्राह्मणे सह ॥

दण्ड्यं प्रमोचयन् दण्ड्यादङ्घ्रिगुण्यं दण्डमावहेत् ।

नियुक्तश्चाप्यदण्ड्यानां दण्डकारी नराधमः ॥

यस्य चौरः पुरे नास्ति नान्यस्त्रीगो न दुष्टवाक् ।

न साहसिकदण्डघ्नौ स राजा शक्रलोकभाक् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

अथोत्तमर्णोऽधमर्णादयथादत्तमर्थं गृह्णीयात् । द्विकं कंचतुष्कं पञ्चकञ्च शतं वर्णानुक्रमेण प्रतिमासम् सर्वे णि वा स्वप्रतिपन्नां हर्षि ददुः । अङ्कतामपि वत्सराति मेष यथाविहिताम् । आध्युपभोगे वृद्ध्यभावः । दैवराजोप- तादृते विनष्टमाधिमुत्तमर्णो दद्यात् । अन्तवृद्धौ प्रविष्टा- मपि । न स्यावरमाधिमृते वचनात् गृहीतधनप्रवेशार्थ-

साक्षिणी न परीक्ष्याः । अथ साक्षिणः कुलजावृत्तवित्तसम्पत्त्या
यत्नस्तपस्विनः पुत्रिणीधर्मज्ञाप्रधीयानाः सत्यवन्तस्त्रैवि-
द्यवृद्धाश्च । अभिहितगुणसम्पन्नउभयानुमतएकोऽपि ।
द्वयोर्विवदमानयोर्यस्य पूर्ववादस्तस्य साक्षिणः प्रष्टव्याः ।
आधृत्यं कार्यवशादयत्र पूर्वपक्षस्य भवेत्तत्र प्रतिवादिनोऽपि ।
उद्दिष्टसाक्षिणि मृते देशान्तरगते वा तदभिहितज्ञातारः
प्रमाणम् । समक्षदर्शनात् साक्षी व्यवसायाद्वा । साक्षिणश्च
सत्येन पूयन्ते । वर्णिनां यत्र बधस्तत्कानृतेन । तत्पावनाय
कुष्माण्डीभिर्द्विजोऽग्निं जुहुयात् । शूद्रएकाह्निकं गोद-
शकस्य ग्रासं दद्यात् । स्वभावविकृतो मुखवर्णविनाशेऽस-
स्वन्नप्रलापे च कूटसाक्षिणं विद्यात् । साक्षिणश्चाह-
यादित्योदये कृतशपथान् पृच्छेत् । ब्रूहीति ब्राह्मणं
पृच्छेत् । सत्यं ब्रूहीति राजन्यम् । गोवीजकाञ्चनैर्वैश्यम् ।
सर्वमहापातकैस्तु शूद्रम् । साक्षिणः आवयेत् । ये
महापातकिनी लोका ये चोपपातकिनस्ते कूटसाक्षि-
णमपि । जननमरणान्तरे कृतहानिश्च । सत्येनादित्यस्तपति
सत्येन भाति चन्द्रमाः । सत्येन वाति पवनः । सत्येन
भूर्धारयति । सत्येनापस्तिष्ठन्ति । सत्येनाग्निस्तिष्ठति ।
सत्यं सत्येन । सत्येन देवाः । सत्येन यक्षाः ॥

अश्वमेधसहस्रं सत्यं तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्राहं सत्यमेव विशिष्यते ॥

जानन्तोऽपि हि ये साक्ष्ये तष्टीभूता उपासते ।

ते कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्या दण्डेन वाप्यथ ॥

एवं हि साक्षिणः पृच्छेद्वर्णानुक्रमतो नृपः ।

यस्मिन् साक्षिणः सत्यां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ॥

अन्यथावादिनो यस्य भुवस्तस्य पराजयः ।

बहुलं प्रतिगृह्णीयात् साक्षिद्वेधे नराधिपः ॥

संयुक्तं गुणोत्कृष्टान् गुणिवेधे द्विजोत्तमान् ।

यस्मिन् यस्मिन् विवादे तु कूटसाक्ष्यवृतं वदेत् ।

तत्तत्कार्यं निवर्त्तत कृतं वाप्यकृतं भवेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽष्टमोऽध्यायः ॥

अथ समयक्रिया । राजद्रोहसाहसेषु यथाकामम् ।

क्षेपस्तेष्वेवार्थप्रमाणम् । सर्वेष्वेवार्थेषु मूच्यं कनकं कल्पयेत् ।

३ कृष्णलोने शूद्रं दूर्वाकरं शापयेत् । द्विकृष्णलोने

लकरम् । त्रिकृष्णलोने रजतकरम् ।

४ कृष्णलोने सुवर्णकरम् । पञ्चकृष्णलोने शीतोद्भूतमही-

रम् । सुवर्णाङ्गे कोशो देयः शूद्रस्य । ततः परं यथाहं

गन्तुं कविशेषाणामन्यतमम् । द्विगुणेश्च यथाभिहिता

यक्रिया वेद्यस्य । त्रिगुणे राजन्यस्य । कोशवज्जं चतुर्गुणे

ब्रह्मण्यस्य । न ब्राह्मणस्य कोशं दद्यात् । अन्यवागामि-

नसमग्रनिबन्धनक्रियातः । कोशस्थानि ब्राह्मणं शीतोद्भूत-

ोकरमेव शापयेत् । प्रागदृष्टदोषमद्येऽप्यर्थे द्विजानामन्य-

मेव कारयेत् । सत्सु विदितसच्चरितं न महत्यर्थेऽपि ।

योक्ता वर्तयेच्छीर्षं । अभियुक्तश्च दिव्यं कुर्यात् ।

द्रोहसाहसेषु विनापि शीर्षवर्त्तनात् । स्त्री ब्राह्मण-

लासमर्थरोगिणां तुला देया । सा च न वाति वायी ।

एतमर्थं द्रोहकाराणामग्निर्देयः । शरद्व्योषयोश्च न

पैत्तिकब्राह्मणानां त्रिषं देयं । प्रावृषि च न श्लेषज्या-

अर्द्धितानां भीरुणां श्वासकासिनामम्बुजीविनाञ्चोदकम् ।
हेमन्तशिशिरयोश्च नास्तिकेभ्य कोशो देयः न देशे
व्याधिमयकोपसृष्टे च ।

सचैलं स्नातमाह्वय सूर्योदयउपोषितम् ।

कारयेत् सर्वदिश्यानि देवब्राह्मणसन्निधौ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

अथ धटः । चतुर्हस्ताञ्छितो द्विहस्तायतः । तत्र सार-
हक्षोद्भवपञ्चहस्तायतो भयतः शिख्या तुला । ताञ्च सुवर्णका-
रकांस्यकाराणामन्यतमोविधृयात् । तत्र चैकस्मिन् शिख्ये
पुरुषमारोपयेद्वितीये प्रतिमानं शिलादि । प्रतिमानपुरुषौ
समधृतौ सुचिह्नितौ कृत्वा पुरुषमवतारयेत् । धटश्च समयेन
गृह्णीयात् तुलाधारत्र ॥ •

ब्रह्मज्ञो ये स्मृता लोका ये लोकाः कूटमानिणः ।

तुलाधारस्य ते लोकानुलं धारयतोमृषा ॥

धर्मपर्यायश्च नैर्धटइत्यभिधीयते ।

त्वमेव धट । जानीषे न विदुर्यानि मानुषाः ॥

व्यवहाराभिगस्तोऽयं मानुष मुलप्रते त्वयि ।

तदेनं संगयादन्माद्वन्मतस्त्रातुमर्हमि ॥

ततस्वारीपयेच्छिख्ये भूय एवाय तं नरम् ।

तुलितो यदि वर्जित ततः स धर्मतः शुचिः ॥

शिख्यञ्चेदेक्षमन्नेषु भूयस्वारीपयेन्नरम् ।

एवं निःसंगयं ज्ञानं यतो भवति निर्णयः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

अथाग्निः । षोडशाङ्गुलं तावदन्तरं मण्डलं सप्तकं

कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखस्य प्रसारितभुजद्वयस्य सप्ताश्वत्य
पत्राणि करयोर्दद्यात् । तानि च करद्वयसहितानि सूत्रेण
वेष्टयेत् । ततस्तवाग्निवर्णं लोहपिण्डं पञ्चाशत्पलिकं सं-
न्यसेत् । तमादाय नातिद्रुतं नाविलम्बितं मण्डलेषु
पदन्यासं कुर्वन् व्रजेत् । ततः सप्तमण्डलमतीत्य-
भूमौ पिण्डं जह्यात् ।

यद्यन्यचिह्नितकरस्तमशुद्धं विनिर्दिशेत् ।
न दग्धः सर्वथा यस्तु स वै शुद्धो भवेन्नरः ॥
भयादा पातयेद्यस्तु दग्धो वा न विभाव्यते ।
पुनस्तं धारयेत् पिण्डं समयस्याविशोधनात् ॥
करी विमृदितव्रीहेस्तस्यादादेव लक्षयेत् ।
अभिमन्त्र्यास्य करयोर्लोहपिण्डं ततो न्यसेत् ॥
त्वमग्ने । सर्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् ।
त्वमेवाग्ने । विजानीषि न विदुर्यानि मानवाः ॥
व्यवहाराभिग्रस्तोऽयं मानुषः शुद्धिमिच्छति ।
तदेनं संशयादस्याङ्गमन्त्रस्वातुमर्हसि ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ॥

अथौदकम् । पङ्कगैवालदुष्टग्रहमन्त्रस्य जलीकादिव-
र्जितेऽभसि । तत्र नाभिमन्त्रस्यारागद्वेषिणः पुरुषस्यान्यस्य
जानुनी गृहीत्वाभिमन्त्रित्वाः प्रविशेत् । तत्समकालञ्च
नातिरू रमृदुना धनुषा पुरुषोऽपरं शरक्षेपं कुर्यात् ।

तच्चापरञ्च पुरुषो यवेन शरमानयेत् ।
तन्मध्ये यो न दृश्येत स शुद्धः परिकीर्तितः ॥
अन्यथा त्वविशुद्धः स्यादेकाङ्गस्यापि दर्शने ।

त्वमन्मः । सर्वभूतानामन्तश्चरसि साक्षिवत् ॥
 त्वमेवाग्नी । विजानोषि न विदुर्यानि मानुषाः !
 व्यवहाराभिगन्तोऽगं मानुषस्त्वयि मज्जति ।
 तदेनं संशयादस्मादन्मैतस्मात्तुर्महसि ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

अथ विषम् । विषाण्यदेयानि सर्वानि कृते हिमाचली-
 ङ्गवाष्काङ्गात् । तस्य च यवसप्तकं घृतप्लुतमभिगस्ताय-
 दद्यात् ।

विषं वेगजमापितं सुखेन यदि जीर्यते ।
 विषुडं तस्मिन्नि द्यात्वा श्विसान्नि विमर्जयेत् ॥
 विषत्वाद्विषमत्वात् कृद् । त्वं सर्वदेहिनाम् ।
 त्वमेव विष । जानीषि न विदुर्यानि मानुषाः ॥
 व्यवहाराभिगन्तोऽगं मानुषः श्रुदिमिच्छति ।
 तदेनं संशयादस्मादन्मैतस्मात्तुर्महसि ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ॥

अथ कोशः । उग्रान् देवान् ममभ्यर्च्य तत्स्नानोदकात्
 प्रक्षतिप्रदं पिबेत् ।

इदं सदा न कृतमिति व्याहरन् देवताभिमुखः ।
 यस्य पश्येत्तुविमताहाविमताहारयापि वा ॥
 रोगोऽग्निर्जातिमरणं राजतङ्गमयापि वा ।
 तमण्डं विजानोयात्तथा शुद्धं विषमर्थये ।
 दिव्ये च शुद्धं पुरुषं सत्कुर्यादात्मिको नृपः ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ॥

अथ द्वादश पुत्रा भवन्ति । स्त्री चैत्रे संकृतायामुत्

पादितः स्वयमौरसः प्रथमः । निगुक्तायां सपिण्डे नोत्तम-
वर्णेन वीत्पादितः चेतजो द्वितीयः । पुत्रिकापुत्रस्तृतीयः ।
यस्तस्याः पुत्रः स मे पुत्रो भवेदिति या पित्रा दत्ता सा पुत्रिका
पुत्रिकाविधिना प्रतिपादिता पित्रभाटविहीना पुत्रिकैव ।
पौनर्भवस्तुतुर्थः अक्षता भूयःसंस्कृता पुनर्भू । भूयस्त्वसंस्कृतापि
परपूर्वा । कानीनः पञ्चमः । पित्रगृहेऽसंस्कृतयै वीत्पादितः ।
स च पाणिग्राहस्य गृहे च गूढोत्पन्नः षष्ठः । यस्य तत्पजस्त-
स्यासौ सहोढः सप्तमः । गर्भिणी या संस्क्रियते तस्याः
पुत्रः स च पाणिग्राहस्य दत्तकश्चाष्टमः । स च मातापित्रभ्यां
यस्य दत्तः क्रीतश्च नवमः । स च येन क्रीतः त्र्यमुपगतो
दशमः । स च यस्योपगतः अपचिदस्त्वेकादशः । पित्रा
माता च परित्यक्तः स च येन गृहीतः यत्र कचनीत्-
पादितश्च द्वादशः । एतेषां पूर्वः पूर्वः श्रेयान् । स एव
दायहारः । स चान्यान्विभृयात् । अनूढानां स्ववित्तानुरूपेण
संस्कारं कुर्यात् । पतितक्लीवाचिकित्सरोगविकला स्वभा-
गहारिणः । ऋक्थग्राहिभिस्ते भर्त्तव्याः । तेषाञ्चौरसाः
पुत्रा भागहारिणः । नतु पतितस्य पतनीये कर्मणि कृते
त्वनन्तरोत्पन्नाः । प्रतिलोमासु स्त्रीषु चोत्पन्नाश्चाभागिनः
तत्पुत्राः पैतामहेऽप्यर्थे अंशग्राहिभिस्ते भरणीयाः ।
पश्चार्थहरः स पिण्डदायी । एकोढानामप्येकस्याः पुत्रः
सर्वासां पुत्रएव च । भ्रातृणामेकजातानाञ्च । पुत्रः पित्र-
वेत्तालाभेऽपि पिण्डं दद्यात् ।

पुत्राञ्चो नरकादयणात् पितरं लायते सुतः ।

तस्मात् पुत्र इति प्रीतः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥

ऋणमस्मिन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।

पिता पुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतोमुखम् ॥

पुत्रेण लीकान् जयति पौत्रेणानन्तरमश्नुते ।

अथ पुत्रस्य पौत्रेण ब्रध्नस्याप्नोति पिष्टपम् ॥

पौत्रदौहित्रयोर्लीके विशेषो नोपपद्यते ।

दौहित्रोऽपि ह्यपुत्रं तं सन्तारयति पौत्रवत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ॥

समानवर्णासु पुत्राः सवर्णा भवन्ति । अनुलोमासु मातृ-
वर्णाः । प्रतिलोमास्वार्थविगर्हिताः । तत्र वैश्यापुत्रः शूद्रेण-
योगवः । पुंस्तसमागधौ क्षत्रियापुत्रौ वैश्यशूद्राभ्यां । चाण्डा-
लवैदेहकसुताश्च ब्राह्मणीपुत्राः शूद्रविट्क्षत्रियैः । सङ्करसङ्करा-
द्यामंख्येयाः । रङ्गावतरणमायोगवानां । व्याधता पुक्तसानां ।
सुतिक्रिया मागधानां । बध्यघातित्वं चाण्डालानाम् ।
क्षीरद्या तज्जीवनञ्च वैदेहकानाम् । अश्वसारथ्यं सूतानां ।
चाण्डालानां वहिर्ग्रामनिवसनं मृतचेलधारणमिति विशेषः ।
सर्वेषाञ्च समानजातिभिर्विचाराः स्वपितृवित्तानुहरणञ्च ।

सङ्करे जातयस्त्वेताः पितृमातृप्रदर्शिताः ।

प्रच्छन्ना वा प्रकाशा वा वेदितव्याः स्वकर्माभिः ॥

ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा देहत्यागोऽनुपस्कृतः ।

क्षीबालाभ्युपपत्तौ च वाद्यानां सिद्धिकारणम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ॥

पिता चेत् पुत्रान् विभजेत्तस्य स्वेच्छा स्वयमुपात्तेऽर्थे ।
पैतामहे त्वर्थे पितृपुत्रयोस्तुल्यं स्वामित्वम् । पितृविभक्ता-
विभागानन्तरोत्पन्नस्य भागं दद्यात् । अपुत्रस्य धनं पत्न्या-

भिगामि । तदभावे दुहितृगामि । तदभावे पितृगामि ।
तदभावे मातृगामि । तदभावे भ्रातृगामि । तदभावे भ्रातृ-
पुत्रगामि । तदभावे बन्धुगामि । तदभावे सकुलप्रगामि ।
तदभावे सहाध्यायिगामि । तदभावे ब्राह्मणधनवर्जं राज-
गामि । ब्राह्मणार्थी ब्राह्मणानाम् । वानप्रस्थधनमाचार्यी-
गृहीयात् गृथ्थीवा ।

संसृष्टिनस्तु संसृष्टी सोदरस्य तु सोदरः ।

दद्यादपहरेच्चांशं जातस्य च मृतस्य च ॥

पितृमातृसुतभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।

आधिवेदनिकं बन्धुदत्तं शुक्लमन्वाधेयकमिति स्त्रीधनम् ।
ब्राह्मादिषु चतुर्षु विवाहेष्वप्रजायामतीतायां तद्वर्त्तुः ।
शेषेषु च पिता हरेत् । सर्वेष्वेव प्रसूतायां यदनं तद्वहि-
तृगामि ।

पत्न्यो जीवति यः स्त्रीभिरलङ्कारो धृतो भवेत् ।

न तं भजिरन् दायादा भजमानाः पतन्ति ते ॥

अनेकपितृकाणाञ्च पितृतो भागकल्पना ।

यस्य यत् पैतृकं रिक्तं स तदगृह्णोत नेतरः ॥

इति वैश्वदेवधर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणस्य चतुर्षु वर्णेषु चेत् पुत्रा भवेयुस्ते पैतृकमुक्तं
दशधा विभजेयुः । तत्र ब्राह्मणीपुत्रश्चतुरींशा-
नादद्यात् । क्षत्रियापुत्रश्चीन् । द्वार्षशी वैश्यापुत्रः । शूद्रापु-
त्रस्त्वेकं अथ चेच्छूद्रापुत्रवर्जं ब्राह्मणस्य पुत्रतयं भवेत्तदा
तदनं नवधा विभजेयुः । वर्णानुक्रमेण चतुस्त्रिंशद्भागकृतानं-
शानादद्युः । वैश्यवर्जमष्टधाकृतं चतुरस्त्रीनैकश्चादद्युः । क्ष-

त्रियवर्जं सप्तधाकृतं चतुरो द्वावेकश्च । ब्राह्मणवर्जं षड्धाकृतं
 त्रीन् द्वावेकश्च । क्षत्रियस्य क्षत्रियवैश्याशूद्रापञ्चैष्वधमे
 विभागः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियौ पुत्रौ स्यातां तत्
 सप्तधाकृताद्वनाद् ब्राह्मणश्चतुरींश्यानादद्याप्नोन् राजन्यः
 । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मणवैश्यौ तदा षड्धाविभक्तस्य चतुरीं
 शान् ब्राह्मण आदद्याद्वावंशी वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य ब्राह्मण
 शूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तदनं पञ्चधा विभजेयातां चतुरीं
 शान् ब्राह्मणस्वादद्यादेक शूद्रः । अथ ब्राह्मणस्य क्षत्रियस
 वा क्षत्रियवैश्यौ स्यातां तदा तदनं पञ्चधा विभजेयात्
 औनंशान् क्षत्रियस्वादद्याद्वावंशी वैश्यः । अथ ब्राह्मणस्य
 क्षत्रियस्य वा क्षत्रियशूद्रौ पुत्रौ स्यातां तदा तदनं चतु
 र्विभजेयातां त्रीनंशान् क्षत्रियस्वादद्यादेकं शूद्रः । अ
 ब्राह्मणस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य वा वैश्यशूद्रौ पुत्रौ स्यातां
 तदा तदनं त्रिधा विभजेयातां द्वावंशी वैश्यस्वादद्यादेक
 शूद्रः । अथैकपुत्रा ब्राह्मणस्य ब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः सर्वहाराः
 क्षत्रियस्य राजन्यवैश्यौ । वैश्यस्य वैश्यः । शूद्रः शूद्रस्य
 द्विजातीनां शूद्रस्त्वेकः पुत्रोर्ध्वहरः । अपुत्रः कृत्स्नस्य य
 शतिः सातार्धस्य द्वितीयस्य । मातरः पुत्रभागानुसारं
 भागहारिण्यः । अनूढाश्च दुहितरः । समवर्णाः पुत्राः समा
 नंशानादद्युः । ज्येष्ठाय अष्टमुह्यारुं ददुः । यदि द्वौ ब्राह्म
 णौपुत्रौ सप्रातामेकः शूद्रोपुत्रस्तदा ब्राह्मणपुत्रावष्टौ भागा
 नादद्यातामेकं शूद्रापुत्रः । अथ शूद्रापुत्रावभौ सप्रातामेकौ
 ब्राह्मणपुत्रस्तदा षड्विभक्तसप्राथस्य चतुरींश्यान् ब्राह्मण

स्वादद्यादुद्वावंशौ शूद्रापत्नौ । अनेन क्रमेणान्यत्वाप्यंशक-
ल्पना भवति ।

विभक्ताः सहजीवन्तो विभजेन् पुनर्यदि ।
समस्तत्र विभागः सप्रज्जैष्ठं तत्र न विद्यते ॥
अनुपन्नं पितृद्रव्यं श्रमेण यदुपार्जितम् ।
स्वयमीहितलब्धं तन्नाकामो दातुर्महति ॥
पैतृकन्तु यदा द्रव्यमनवाप्य यदाप्नुयात् ।
न तत पुत्रैर्भजेत् सार्द्धमकामः स्वयमर्जितम् ॥
वस्त्रं पत्रमलङ्कारः कृतान्नमुदकं स्त्रियः ।
योगक्षेमं प्रचारय न विभाज्यञ्च पुस्तकम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः ॥

मृतं द्विजं न शूद्रेण निर्हारयेत् । न शूद्रं द्विजेन ।
पितरं मातरञ्च पुत्रा निर्हरेयुः । न द्विजं पितरमपि शूद्राः
ब्राह्मणमनाथं ये ब्राह्मणा निर्हरन्ति ते स्वर्गलोकभाजः ।
निर्हृत्य च बान्धवं प्रेतं सत्कृत्याप्रदक्षिणेन चित्तामभिगम्याप्सु
सवाससो निमज्जनं कुर्युः । प्रेतस्योदकनिर्वपणं कृत्वैकपिण्डं
कुशेषु दद्यात् । परिवर्त्तितवाससश्च निम्बपत्राणि विदश्या
द्वार्यश्मनि पदन्यासं कृत्वा गृहं प्रविशेयुः । अक्षतांश्चाग्नौ
क्षिपेयुः चतुर्थे दिवसेऽस्थिमञ्चयं कुर्युः । तेषाञ्च गङ्गाभसि
गन्धेपः । यावत्सङ्क्रमसि पुरुषस्य गङ्गाभसि तिष्ठति
तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोकमधिर्तिष्ठति । यावदाशीर्च
तावत् प्रेतस्योदकं पिण्डमेकञ्च दद्यात् । क्रीतलब्धाशनाश्च
न वेयुः । अमांसाशनाश्च । स्थण्डिलशायिनश्च । पृथक् शायि-
श्च । ग्रामान्निष्कृम्याशीचान्ते कृतश्मशुकर्माणि स्तिलकलकैः

सर्षपकल्कैर्वा स्नाताः परिवर्त्तितवाससो गृहं प्रविशेयुः ।
तत्र शान्तिं कृत्वा ब्राह्मणानाञ्च पूजनं कुर्युः । देवाः परो-
क्षदेवाः प्रत्यक्षदेवा ब्राह्मणाः । ब्राह्मणैर्लोका धार्यन्ते ।

ब्राह्मणानां प्रसादेन दिवि तिष्ठन्ति देवताः ।

ब्राह्मणाभिहितं वाक्यं न मिथ्या जायते क्वचित् ॥

यद्ब्राह्मणास्तुष्टतमा वदन्ति तद्देवताः प्रत्यभिनन्दयन्ति ।

तुष्टेषु तुष्टाः सततं भवन्ति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥

दुःखान्वितानां मृतवान्धवानामाश्वासनं कुर्यैरदीनसत्त्वाः ।

वाक्यैस्तु यैर्भूमि तवाभिधासेत् वाक्यान्यहं तानि मनोऽभिरामे ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥

यदुत्तरायणं तदहर्द्देवानाम् । दक्षिणायणं रात्रिः ।
सम्बत्सरोऽहोरात्रः तच्चिंशता मासः माना द्वादश वर्षम् ।
द्वादशवर्षशतानि दिव्यानि कलियुगम् । द्विगुणानि द्वापरम् ।
त्रिगुणानि त्रेता चतुर्गुणानि कृतयुगम् । द्वादशवर्षसहस्राणि
दिव्यानि चतुर्युगम् । चतुर्युगानामेकसप्तनिर्मन्वन्तरम् ।
चतुर्युगसहस्रञ्चकल्पः । स च पितामहसग्राहः । तावती
चामस्य रात्रिः । एवंविधेनाहोरात्रेण मासवर्षगणनया सर्व-
मेव ब्रह्मणो वर्षशतमायुः । ब्रह्मायुषा च परिच्छिन्नः पौरुषो
दिवसः । तस्यान्ते महाकल्पः । तावत्येवास्य निशा ।
पौरुषाणामहोरात्राणामतीतानां संख्यैव नास्ति । न च
भविष्याणाम् । अनाद्यन्तता कालस्य ॥

एवमस्मिन्निरालम्बे काले सततयाग्रिनि ।

न तद्भूतं प्रपश्यामि स्थितिर्यस्य भवेद्भ्रुवा ॥

गङ्गायाः सिकताधारास्तथा वर्षति वासवे ।

शक्या गणयितुं लोके न व्यतीताः पितामहाः ॥
 चतुर्दश विनश्यन्ति कल्पे कल्पे सुरेश्वराः ।
 सर्वलोकप्रधानाश्च मनवश्च चतुर्दश ॥
 बह्वीन्द्रमहस्त्राणि दैत्येन्द्रनियुतानि च ।
 विनष्टानीह कालेन मनुजेष्वथ का कथा ॥
 राजर्षयश्च बहवः सर्वे समुदिता गुणैः ।
 देवा ब्रह्मर्षयश्चैव कालेन निधनं गताः ॥
 ये समर्था जगत्पद्मिन् सृष्टिमंहारकारिणः ।
 तेऽपि कालेन लीयन्ते कालोहि दुर्गतिक्रमः ॥
 आक्रम्य सर्वैः कालेन परलोकञ्च नीयते ।
 कर्मप्राशवशो जन्तु का तव परिदेवना ॥
 जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतमथ च ।
 अर्थं दुष्परिहार्यं ऽस्मिन्नास्ति लोके सहायता ॥
 शोचन्तो नोपकुर्वन्ति मृतस्येह जना यतः ।
 अती न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्याः स्वशाक्ततः ॥
 सुकृतं दुष्कृतञ्चोभौ सहायौ यस्य गच्छतः ।
 बान्धवैस्तस्य किं कार्यं शोचद्भिरथवा न वा ॥
 बान्धवानामशौचे तु स्थितिं प्रेती न विन्दति ।
 अतस्त्वभ्येति तानेव पिण्डतोयंप्रदायिनः ॥
 अर्वाक् सपिण्डीकुरणात् प्रेती भवति यो मृतः ।
 प्रेतलोकगतस्यान्नं सौदकुर्मं प्रयच्छत ॥
 पितृलोकगतस्यान्नं शब्दे भुङ्क्ते स्वधामयम् ।
 पितृलोकगतस्यास्य तस्माच्छादं प्रयच्छत ॥
 देवत्वे यातनास्थाने तिर्यग्योनौ तथैव च ।

मानुष्ये च तथाप्नोति श्राद्धं दत्तं खवान्धवैः ॥
 प्रेतस्य श्राद्धकर्तुंश्च पुष्टिः श्राद्धे कृते ध्रुवम् ।
 तस्माच्छ्राद्धं सदा कार्यं शोकं त्यक्त्वा निरर्थकम् ॥
 एतावदेव कर्त्तव्यं सदा प्रेतस्य बन्धुभिः ।
 नोपकुर्यान्नरः शोकात् प्रेतस्यात्मनएव वा ॥
 दृष्ट्वा लोकमनाक्रन्दं म्रियमाणंश्च बान्धवान् ।
 धर्ममेकं सहायार्थं वरयध्वं सदा नराः । ॥
 मृतोऽपि बान्धवः शक्नो नानुगन्तुं नरं मृतम् ।
 जायावर्जं हि सर्वस्य याम्यः पन्था विरुध्यते ॥
 धर्मैकोऽनुयात्येनं यत्र कंचन गामिनम् ।
 नन्वसारे नृलोकेऽस्मिन् धर्मं कुरुत मा चिरम् ॥
 श्वः कार्यमद्य कुर्वीत पृथ्वीं चोपराह्लिकम् ।
 न हि प्रतीजते मृत्युः कृतं वास्य न वाऽकृतम् ॥
 क्षेत्वापण्यगृहामक्तमन्यत्र गतमानसम् ।
 वृकीवीरणमासाद्य मृत्युरादाय गच्छति ॥
 न कालस्य प्रियः कश्चिद्द्वेष्यश्चास्य न विद्यते ।
 आयुष्ये कर्मणि क्षीणे प्रमत्तं हरते जनम् ॥
 नाप्राप्तकालो म्रियते बिद्धः शरशतैरपि ।
 कुशाग्रेणापि संस्पृष्टः प्राप्तकालो न जीवति ॥
 नौषधानि न मन्वाश्च न ह्योमा न पुनर्जपाः ।
 त्रायन्ते मृत्युर्नोपेतं जैरया वापि मानवम् ॥
 आगामिनमनर्थं हि प्रविधानशतैरपि ।
 न निवारयितुं शक्नोस्तत्र का परिदेवना ॥
 यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् ।

तथा पूर्वकृतं कर्म कर्त्तारं विन्दते ध्रुवम् ॥
 अव्यक्तादीनि भूतानि व्यक्तमध्यानि चाप्यथ ।
 अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवना ॥
 देहिनोऽस्मिन् यथा देहे कौमारं यौवनं जरा ।
 तथा देहान्तरप्राप्तिर्धीरस्तत्र न मुह्यति ॥
 गृह्णातीह यथा वस्त्रं त्यक्त्वा पूर्वधृताम्बरम् ।
 गृह्णात्येवं नवं देहं देही कर्मनिबन्धनम् ॥
 नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः ।
 नचैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥
 अच्छेदोऽयमदाह्योऽयमक्लेदोऽशोष एव च ।
 नित्यः सततगः स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥
 अव्यक्तोऽयमचिन्त्योऽयमविकार्योऽयमुच्यते ।
 तस्मादेवं विदित्वैनं नानुशोचितुमर्हथ ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥

अथाशीचव्यपगमे सुस्नातः सुप्रक्षालितपाणिपाद आचा-
 न्तस्त्वेवंविधान् ब्राह्मणान् यथाशक्त्युदङ्मुखान् गन्धमाल्य-
 वस्त्रालङ्कारादिभिः पूजितान् भोजयेत् । एकवन्मन्वानृहेतै-
 कोद्दिष्टे । उच्छिष्टसन्निधावेकमेव तन्नामगोत्राभ्यां पिण्ड-
 निर्वपेत् । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु दक्षिण्याभिपूजितेषु प्रेत-
 नामगोत्राभ्यां दत्ताक्षय्योदकश्चतुरङ्गलपृथ्वीस्तावदन्तरास्ता-
 वदधःखाता वितस्यायतस्तिष्ठः कर्षूः कुर्यात् । कर्षूसमोपे-
 वाग्नितयमुपसमाधाय परिस्तीर्य तत्रैकैकस्मिन्नाहुतितयं
 जुहुयात् । सोमाय पितृमने स्वधा नमः । अग्नये कथ्यवाह-
 नाय स्वधा नमः । यमायाङ्गिरसे स्वधा नमः । स्थानत्रये च

प्राग्वत्पिण्डनिर्वपणं कुर्यात् । अन्नदधिष्टतमधुमांसैः कषूचयं
 पूरयित्वैतदिति जपेत् । एवंमृताहे प्रतिमासं कुर्यात् ।
 सम्वत्सरान्ते प्रेताय तत्पितृ तत्पितामहाय तत्प्रपिता-
 महाय च ब्रह्मणान् देवपर्वान् भोजयेत् । अत्राग्नीकरण-
 मावाहनं पाद्यञ्च कुर्यात् । संसृ जतु त्वा पृथिवीसमानैव-
 इति च प्रेतपाद्यपात्रे पितृपाद्यपात्रवये योजयेत् । उच्छिष्ट-
 सन्निधौ पिण्डचतुष्टयं कुर्यात् । ब्राह्मणांश्च स्वाचान्तान्-
 दत्तदक्षिणांश्चानुव्रज्य विसर्जयेत् । ततः प्रेतपिण्डं पाद्य-
 पात्रोदकवत् पिण्डवये निदध्यात् । कर्पूत्रयसन्निकर्षेऽप्येव-
 मेव । सपिण्डीकरणं मामिकायैवद्वादशाहं यावत् कृत्वा
 त्रयोदशेऽङ्गिं वा कुर्यात् । मन्त्रवर्जं हि शूद्राणां द्वादशे-
 ऽङ्गि । सम्वत्सराम्यन्तरे यद्यधिमामो भवेत्तदा मामिकार्थं
 दिनमेकञ्च वर्द्धयेत् ।

सपिण्डीकरणं स्त्रीणां कार्यमेवं तथा भवेत् ।

यावज्जीवं तथा कुर्याच्छ्राद्धन्तु प्रतिवत्सरम् ॥

अर्वाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्वत्सरात् कृतम् ।

तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्याद्वर्षं द्विजन्मने ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥

ब्राह्मणस्य सपिण्डीनां जननमरणयोर्द्वादशाहमशीचम् ।
 द्वादशाहं राजन्यस्य । पञ्चदशाहं वैश्यस्य । मासं शूद्रस्य ।
 सपिण्डता च पुरुषे सक्षमे विनिर्वर्त्तते । अशीचे होमदान
 प्रतिग्रहस्थाध्याया निवर्त्तन्ते । नाशीचे कस्यचिदन्नमशीयात् ।
 ब्राह्मणादीनामशीचे यः सकृदेवान्नमश्नाति तस्य तावदशीचं
 यावत्तेषाम् । अशीचापगमे प्राग्वच्चित्तं कुर्यात् । सवर्णस्या-

शौचे द्विजो भुक्त्वा स्रवन्ती मासाद्य तन्निमग्नस्तिरघमर्षणं
जप्तोत्तीर्थं गायत्र्यष्टसहस्रं जपेत् । क्षत्रियाशौचे ब्राह्मण-
त्वे तदेवोपोषितः कृत्वा शुद्धति । वैश्याशौचे राजन्यश्च ।
तेश्याशौचे ब्राह्मणस्त्रिरात्रोपोषितश्च । ब्राह्मणाशौचे राजन्यः
क्षत्रियाशौचे वैश्यः स्रवन्ती मासाद्य गायत्रीशतपञ्चकं जपेत् ॥

वैश्यश्च ब्राह्मणाश्चैवे गायत्र्याष्टशतं जपेत् ।

शूद्राशौचे द्विजो भुक्ता प्राजापत्यव्रतञ्चरेत् । शूद्रश्च
द्वेजाशौचे स्नानमाचरेत् । शूद्रः शूद्राशौचे स्नातः पञ्चगव्यं
पेवेत् । पत्नीनां दासानामानुलोम्येन स्वाभिनस्तुल्यमशौचम् ।
ते स्वाभिन्यात्मीयम् । हीनवर्णानामधिकवर्णेषु तदपगमे
शुद्धिः । ब्राह्मणस्य चचविट्शूद्रेषु षड्रात्रविरात्रैकरात्रैः ।
त्रियस्य विट्शूद्रयोः षड्रात्रविरात्राभ्याम् । वैश्यस्य शूद्रेषु
द्रात्रेण । मासतुल्यैरहोरात्रैर्गर्भस्त्रावे । जातमृतं मृतजाते
। कुलस्य सद्यःशौचम् । अदन्तजाते बाले प्रेते सद्यएव ।
। स्याग्निसंस्कारो नोदकक्रिया । दन्तजाते त्वक्कतचूडे त्वहो-
त्रेण । कृतचूडे त्वसंस्कृते विरात्रेण । ततः परं यथोक्तका-
न । स्त्रीणां विवाहः रुस्कारः । संस्कृतासु स्त्रीषु नाशौचं
मतिः पितृपक्षे । तत्प्रसवमरणे चेत् पितृगृहे स्यातां तदे-
रात्रं विरात्रञ्च । जननाशौचमध्ये, यद्यपरं जननाशौचं
। तदा पूर्वाशौचव्यपगमे शुद्धिः । रात्रिशेषे दिनद्वयेन ।
। तते दिनद्वयेण । मरणाशौचमध्ये ज्ञातिमरणेऽप्येवम् ।
। वा देशान्तरस्थजननमरणे शेषेण शुद्धेत् । व्यतीतेऽशौचे
वत्सरान्तस्त्वेकरात्रेण । ततः परं स्नानेन । आचार्य्यं
नामहं च व्यतीते विरात्रेण ॥

अनौरसेषु पुत्रेषु जातेषु च मृतेषु च । परपूर्वाष्ट
 भार्यासु प्रसूतासु मृतासु च । आचार्यपत्नीपु-
 त्रोपाध्यायमातुल्यं शूरशूर्यसहाध्यायिष्वेति ते त्वेकरा-
 त्रेण । स्वदेशराजनि च । असपिण्डे स्ववेश्मनि
 मृते च । भृग्वग्न्यनाशकाम्बुसंग्रामविद्युन्नृपहतानां नाशौ-
 चम् । न राज्ञां राजकर्मणि । न व्रतिनां व्रते । न सविषां
 सत्वे । न कारुणां स्वकर्मणि । न राजाज्ञाकारिणां तदि-
 च्छया । न देवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोः । न देशवि-
 प्लवे । आपद्यपि च कष्टायाम् । आत्मत्यागिनः पतिताश्च
 नाशौचोदकभाजः । पतितस्य दासी मृतेऽङ्गि पादाभ्यां घट-
 मपवर्जयेत् । उद्वन्धनमृतस्य यः पाशं च्छिन्यात् स तप्तकु-
 ष्ठेण शुद्ध्यति । आत्मघातिनां संस्कर्त्ता च । तदशुपातकारी
 च । सर्वस्यैव प्रेतस्य बान्धवैः सहाशुपातं कृत्वा स्नानेन ।
 अकृते त्वस्थिसञ्चये सचैलस्नानेन । द्विजः शूद्रप्रेतानुगमनं
 कृत्वा स्रवन्तीमासाद्य तन्निमग्नस्त्रिरघमर्षणं जोष्वत्तीर्थं
 गायत्राष्टसहस्रं जपेत् । द्विजप्रेतस्याष्टशतम् । शूद्रः प्रेतानु-
 गमनं कृत्वा स्नानमाचरेत् । चिताधूमसेवने सर्वे वर्णाः
 स्नानमाचरेयुः । मैथुने दुःस्वप्ने रुधिरोपगतकण्ठे वमन-
 विरेकयोश्च । श्लेष्मशुकर्मणि कृते च । शवस्पृशञ्च स्पृष्ट्वा रज-
 स्वलाचाण्डालयूपीश्च । भक्ष्यवर्जं पञ्चनखशवं तदस्थि सस्ने-
 हश्च । सर्वेष्वेतेषु स्नानेषु पूर्वं वस्त्रं नृप्राक्षालितं विभृयात् ।
 रजस्वला चतुर्थेऽङ्गि स्नानाच्छुद्ध्यति । रजस्वला हीनवर्णा
 रजस्वलां स्पृष्ट्वा न तावदश्रीयाद्यावन्न शुद्धा । सवर्णमधि-
 करणां वा स्पृष्ट्वा स्नात्वाश्रीयात् । क्षुत्वा सुप्ता भोजनाध्ययने

ग्रीत्वा स्नात्वा निष्ठोऽव्य वासः परिधाय रथ्यामाक्रम्य मूलपु-
टीषे कृत्वा पञ्चनखस्य सन्नेहास्थि स्पृष्ट्वा चाचामेत् ।
शण्डालस्नेच्छसम्भाषणे च । नाभेरधस्तात् प्रवाहेषु च
हायिकैर्मलैः सुराभिर्व्योपहतो मृत्योयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य शुद्ध-
त । अन्यत्रोपहतो मृत्योयैस्तदङ्गं प्रक्षाल्य स्नानेन । वक्त्रोप-
तस्तूपोष्य स्नात्वा पञ्चगव्येन । दशनच्छदोपहतश्च ॥

वसा शुक्रमसृङ्गज्जाम्बविट्कर्णविड्गन्धाः ।
श्लेष्माशुद्रूपिका खेदो द्वादशैते नृणां मलाः ॥
गौडी माध्वी च पैशौ च विज्ञेया त्रिविधा सुरा ।
यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजातिभिः ॥
माधूकमैक्षवं टाङ्गं कीलं खार्जूरपानसे ।
मृद्विकारसमाध्वीके मैरेयं नारिकेलजम् ॥
अमेध्यानि दशैतानि मद्यानि ब्राह्मणस्य च ।
राजन्यस्यैव वैश्यस्य स्पृष्टेतानि न दुष्यतः ॥
गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्य पितृमेधं समाचरन् ।
प्रेताहारैः समं तत्र दशरात्रेण शुध्यति ॥
आचार्यं स्वमुपाध्यायं पितरं मातरं गुरुम् ।
निर्हृत्य तु व्रती प्रेतान्न व्रतेन वियुज्यते ॥
आदिष्टी नोदकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् ।
समाप्ते तूदकं कृत्वा विरात्रेण विशुध्यति ॥
ज्ञानंतपोऽग्निराह्नारो मृगमनोवायुप्रपाञ्चनम् ।
वायुः कर्मार्ककाली च शुद्धिकर्तृणि देहिनाम् ॥
सर्वेषामेव शौचानामन्नशौचं परं स्मृतम् ।
योऽन्ने शुचिर्हि स शुचिर्न मृदारिशुचिः शुचिः ॥

क्षान्त्या शुद्धयन्ति विद्वांसो दानेनाकार्यकारिणः ।

प्रच्छन्नपापा जप्येन तपसा वेदवित्तमाः ॥

मृत्तोयैः शुद्धयते शोध्यं नदी वेगेन शुद्धयति ।

रजसा स्त्री मनोदुष्टा संन्यासेन द्विजोत्तमाः ॥

अद्विर्गात्राणि शुद्धयन्ति मनः सत्येन शुद्धयति ।

विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्धयति ॥

एष शौचस्य ते प्रोक्तः शारीरस्य विनिर्णयः ।

नानाविधानां द्रव्याणां शुद्धेः शृणु विनिर्णयम् ॥

इति वेषणवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः ॥

शारीरैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्व्या यंदुपहतं तदत्यन्तोपहतम् ।

अत्यन्तोपहतं सर्वं लोहभाग्डमनौ प्रक्षिप्तं शुद्धयत् । मणि-
मयमश्ममयमजञ्च सप्तरात्रं महीनिखनेन । शृङ्गदंष्ट्रास्थि-
मयं तक्षणेन । दारवं मृत्तमयञ्च जघ्नात् । अत्यन्तोपहतस्य
वस्त्रस्य यत्प्रक्षालितं विरज्येत तच्छिन्द्यात् । सौवर्णराज-
ताम्रमणिमयानां निर्लेपानामग्निः शुद्धिः । अश्ममयानाञ्च-
मसानां ग्रहाणाञ्च । चरुसुकुम्बवाणामुष्णेनाम्भसा । यज्ञ-
कर्मणि यज्ञपात्राणां पाणिना संमार्जनेन । स्फाशूर्पशकट-
मुषलीलूखलानां प्रोक्षणेन । शयनयानासनानाञ्च । बह-
नाञ्च धान्याजिनरज्जुतान्तववैदलसूतकर्पासवाससाञ्च
शाकमूलफलपुष्पाणाञ्च । तणकः शृङ्गशृङ्गपलाशानां च । एत-
ेषां प्रक्षालनेन । अत्यानाञ्च । ऊषैः कौशेयाविकयोः । अरि-
ष्टकैः कुतपानाम् । श्रीफलैरंशुपदानाम् । गौरसर्षपैः क्षौ-
माणाम् शृङ्गास्थिदन्तमयानाञ्च । पद्माक्षैर्मृगलोभिकानाम्
ताम्ररौतिलिपुसीसमयानामम्बोदकेन । भस्मना कांस्यली

योः । तक्षणेन दारवाणाम् । गोबालैः फलसम्भवानाम् ।
 ऋक्षेण संहतानाम् । उत्पवनेन द्रव्याणाम् । गुडादौना-
 रक्षविकाराणां प्रभूतानां गृह्णनिहितानां वार्यग्निदानेन ।
 र्वलवणानाञ्च । पुनः पाकेन मृगमयानाम् । द्रव्यवत्कृतशौ-
 र्णां देवतार्चानां भूयः प्रतिष्ठापनेन । असिद्धस्यान्नस्य या-
 मावमुपहतं तन्मात्रं परित्यज्य शेषस्य कण्डनप्रक्षालने
 र्यात् । द्रोणाद्यधिकं सिद्धमन्नमुपहतं न दुष्यति । तस्यो-
 तमावमपास्य गायत्र्याभिमन्त्रितं सुवर्णाभः प्रक्षिपेत्
 तस्य च प्रदश्येदग्नेः ।

पक्षिजग्धं गवाघातमवधूतमवक्षुतम् ।
 दूषितं केशकोटैश्च मृदः क्षेपेण शुद्धानि ॥
 यावन्नापैत्यमेध्याक्तादन्धो लेपश्च तत्कृतः ।
 तावन्मृद्वारि देय स्यात् सर्वासु द्रव्यशुद्धिषु ॥
 अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्ननरजा मलाः ।
 पत्न्यानश्च विशुद्धान्ति सोममूर्त्यांशुमारुतैः ॥
 रथ्याकर्दमतोगानि स्पृष्टान्यन्यश्चवायसैः ।
 मारुतैर्नैव शुद्धान्ति पक्षेष्टकचितानि च ॥
 प्राणिनामथ सर्वेषां मृद्भिरङ्गिश्च कारयेत् ।
 अत्यन्तोपहतानाञ्च शौचं नित्यमेतन्द्भितः ॥
 भूमिष्ठमुदकं पुण्यं वैदृष्णं यत्र गोर्भवेत् ।
 अव्याप्तञ्चेदमेध्यं न तद्वदेव शिलागतम् ॥
 वह्निप्रज्वालनं कुर्यात् कूपे पक्षेष्टकाचिते ।
 पञ्चगव्यं न्यसेत् पश्चान्नवतीयसमुद्भवे ॥
 जलाशयेष्वथालेषु स्थावरेषु वसुधरे ।

कूपवत् कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम् ॥
 त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।
 अदृष्टमङ्गिर्निर्णीतं यच्च वाचा प्रशस्यते ॥
 नित्यं शुद्धः कारुहस्तः पण्यं यच्च प्रसारितम् ।
 ब्राह्मणान्तरितं भोक्तव्यमाकराः सर्वएव च ॥
 नित्यमास्यं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने ।
 प्रस्रवे च शुचिर्वत्सः श्वा मृगग्रहणे शुचिः ॥
 श्वभिर्हतस्य यन्मांसं शुचि तत् परिकीर्तितम् ।
 क्रव्याद्विश्वं हतस्यान्यैश्चाण्डालाद्यैश्च दस्युभिः ।
 ऊर्ध्वं नाभिर्यानि खानि तानि मेध्यानि निर्दिशेत् ।
 यान्यधस्तान्यमेध्यानि देहाच्चैव मलाश्चुप्रताः ॥
 मक्षिका विप्रुषश्चाया गौर्गजाश्वमरीचयः ।
 रजोभूर्त्वायुरग्निश्च मार्जारश्च सदा शुचिः ॥
 नोच्छिष्टं कुर्वन् मुख्या विप्रुषोऽङ्घ्रिं न यान्ति याः ।
 न श्मश्रूणि गतान्यास्यं न दन्तान्तरवेष्टितम् ॥
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयत परान् ।
 भौमिकैस्ते समाज्ञेया न तैरप्रयतो भवेत् ॥
 उच्छिष्टे न तु संस्पृष्टो द्रव्यहस्तः कथञ्चन ।
 अनिधायैव तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ॥
 मार्जनोपाञ्जनैर्वैश्वं प्रोक्षणेन च पुस्तकम् ।
 समार्जनेनाञ्जनेन सेकेनाङ्गिखनेन च ॥
 दाहेन च भुवः शुद्धिर्वासेनाप्यथवा गवाम् ।
 गावः पवित्रं मङ्गल्यं गोषु लोकाः प्रतिष्ठिताः ।
 गावो वितन्वते यज्ञं गावः सर्वाघसूदनाः ॥

शोमूनं गोमयं सर्पिः क्षीरं दधि च रोचना ।

षडङ्गमेतत्परमं मङ्गल्यं सर्वदा गवाम् ॥

शृङ्गोदकं गवां पुण्यं सर्वाघविनिशूदनम् ।

गवां कण्डूयनश्चैव सर्वकल्मषनाशनम् ।

गवां ग्रामप्रदानेन स्वर्गलोके महीयते ॥

वां हि तीर्थे वसतीह गङ्गा पुष्टिस्तथा सारजसि प्रवृद्धा

क्ष्मीः करीषे प्रणतौ च धर्मस्तासां प्रणामं सततञ्च कुर्यात् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्राह्मणस्य वर्ष्मणिक्रमेण चतस्रो भार्या भवन्ति
 ऋत्विजस्य । द्वे वैश्यस्य । एका शूद्रस्य । तासां
 वर्ष्मणिदने पाणिर्पादौ । असवर्ष्मवेदने शरः क्षत्रिय-
 न्यया । प्रतीदो वैश्यकन्यया । वर्मनदशान्त शूद्रकन्यया ।
 सगोत्रां न समानार्थप्रवरां भार्यां विन्देत् मातृतस्त्वा
 क्षमात् पुरुषात् पितृतश्चामप्तमात् । नाकुलीनाम् नच
 ाधिताम् । नाधिकाङ्गीम् । न हीनाङ्गीम् । नातिक-
 म्नाम् । न वाचाटाम् । अथाष्टौ दिवाहा भवन्ति ।
 ऋद्धौ देव आर्षः प्राजापत्यो गान्धर्व आसुरो राक्षस पेशा-
 शेति । आङ्गय गुणवते कन्यादानं ब्राह्मः । यज्ञस्य ऋत्विज-
 ष । गोमिथुनग्रहणेनार्षः । प्रार्थिताप्रदानेन प्राजाप-
 ः । द्वयोः सकामयोर्भार्तापितृरहितो धोगो गान्धर्वः ।
 वैष्णसुरः । युद्धहरणेन 'राक्षसः' सुप्तप्रमत्ताभिगमनात्
 गार्धः । एतेष्वप्याश्वत्वारो धर्म्याः । गान्धर्वीर्ऋषि राज-
 गनाम् । ब्राह्मीपुत्रः पुरुषानेकविंशतिं पुनौते । देवी-
 तश्चतुर्दश । आर्षीपुत्रश्च सप्त । प्राजापत्यश्चतुरः । ब्राह्मेण

विवाहेन कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं गमयति । दैवेन स्वर्गम् ।
 प्राजापत्येन देवलोकम् । गान्धर्वेण गन्धर्वलोकं गच्छति ।
 पिता पितामही भ्राता सकुल्यो मातामही माता चेति क-
 न्याप्रदाः । पूर्वाभावे प्रकृतिस्थः परः परः ।

ऋतुतयमुपास्यैव कन्या कुर्यात् स्वयम्बरम् ।

ऋतुत्रये व्यतीते त्व प्रभवत्यात्मनः सदा ॥

पितृवैश्वानि या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।

सा कन्या वृषली ज्ञेया हरंस्तां न विदुष्यति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥

अथ स्त्रीणां धर्माः । भर्तुः समानव्रतचारित्वम् । श्वश्रु-
 र्गुरुगुरुदेवतातिथिपूजनम् । सुसंस्कृतोपस्करता । अमुक्त-
 हस्तता । सुगुप्तभाण्डता । मूलाक्रियास्वनभिरतिः । मङ्गला-
 चारतत्परता । भर्त्तरि प्रवासितेऽतिकर्मक्रिया । परगृहेष्व-
 नभिगमनम् । द्वारदेशगवाक्षकेषु नावस्थानम् । सर्वकर्म-
 स्वस्वतन्त्रता । बाल्ययौवनवार्द्धकेष्वपि पितृभर्तृपुत्राधीनता ।

मृते भर्त्तरि ब्रह्मचर्यं तदन्वारोहणं वा ।

नास्ति स्त्रीणां पृथक्यज्ञो न व्रतं नापुत्रपोषणम् ।

पतिं शुश्रूषते यत्तु तेन स्वर्गे महीयते ॥

पत्यौ जीवति या योषिदुपवासव्रतञ्चरेत् ।

आयुः सा हरते भर्तुर्नरकश्चैव गच्छति ॥

मृते भर्त्तरि साध्वी, स्त्री, ब्रह्मचर्यं व्यवस्थिता ।

स्वर्गं गच्छत्यपुत्रापि यथा ते ब्रह्मचारिणः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥

सत्रर्णासु बहुभार्यासु विद्यमानासु ज्येष्ठया सह धर्मं

पार्थं कुर्यात् । मिश्रासु च कनिष्ठयापि समानवर्ण्या ।
मानवर्णाभावे त्वनन्तरयैवापदि च । नन्वेव द्विजः शूद्रया ।

द्विजस्य भार्या शूद्रा तु धर्मार्थं न भवेत् क्वचित् ।

रत्यर्थमेव सा तस्य रागान्धस्य प्रकीर्त्तिता ॥

हीनजातिस्त्रियं मोहादुद्वहन्तो द्विजातयः ।

कुलान्येव नयन्त्याशु ससन्तानानि शूद्रताम् ॥

दैवपितृप्रातिथेयानि तत्प्रधानानि यस्य तु ।

नादन्ति पितृदेवास्तु नच स्वर्गं स गच्छति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षड्विंशोऽध्यायः ॥

प्रस्य स्पृष्टाञ्जाने निषेककर्म । स्पन्दनात् पुरा पुंसवनम्

ऽष्टमे वा सीमन्तोन्नयनं । जाते च दारके जातकर्म ।

तैचव्यपगमने नामधेयं । मङ्गल्यं ब्राह्मणस्य । बलवत् क्षत्रि-

प्रधनोपेतं वैश्यस्य । जुगुप्सितं शूद्रस्य । चतुर्थे मासप्रादि-

र्शनम् । षष्ठेऽन्नप्राशनम् । तृतीयेऽध्वे चूडाकरणम् ।

एव क्रियाः स्त्रीणाममन्त्रकाः । तासां समन्त्रको विवाहः ।

ऽष्टमेऽध्वे ब्राह्मणस्योपनयनं । गर्भैकादशे रात्रिः ।

द्वादशे विशः । तेषां मुञ्चज्यावल्वजमय्यो मौञ्चप्र । का-

शणविकान्युपवीतानि वासांसि च । मार्गवैयाघ्रवा-

ने चर्मणि । पालाशखादिरोडुंस्वरा दण्डाः । केशा-

लाटनासादेशतुल्याः सर्व एव वा । भवदायं भवन्मध्यं

स्तञ्च भैक्ष्यचरणम् ।

आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्त्तते ।

आद्वाविंशात् क्षत्रबन्धोराचतुर्विंशतेर्विशः ॥

अतजङ्घं त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।

सावित्री पतिता ब्राह्म्या भवन्त्यार्यविगर्हिताः ॥

यदयस्य विहितं चर्मं यत्सूत्रं या च मेखला ।

यो दण्डी यच्च वसनं तत्तदस्य व्रतेश्वपि ॥

मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुम् ।

अप्सु प्रास्य विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मन्त्रवत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तविंशोऽध्यायः ॥

अथ ब्रह्मचारिणां गुरुकुले वासः । सन्यास्योपासनम् ।
पूर्वां सन्यां जपेत्तिष्ठन् पश्चिमामासीन । कालहयमभिषे-
काग्निकर्मकरणम् । अप्सु दण्डवन्मज्जनम् । आहृता-
ध्ययनम् । गुरोः प्रियहिताचरणम् । मेखलादण्डाजिनो-
पवीतधारणम् । गुरुकुलवर्जं गुणवत्सु भैक्ष्याचरणम् ।
गुर्वनुज्ञातो भैक्ष्याभ्यवहरेणम् । आहृततलवणशुक्तपय्युषि-
तमृत्युगीतस्त्रीमधुमांसाप्लनोच्छिष्टप्राणिहिंसाशील परिवर्ज-
नम् । अधः शय्या । गुरोः पूर्वोत्थानं चरमं संवेशनम् ।
कृतसन्योपासनञ्च गुर्वभिवादनं कुर्यात् । तस्य च-
व्यत्यक्तकरं पादावुपस्पृशेत् । दक्षिणं दक्षिणेनेतरमितरेण ।
स्वञ्च नामासग्राभिवादनान्ते भोःशब्दान्तं निवेदयेत् ।
तिष्ठवासीनः शयानो भुञ्जानः पराङ्मुखश्च नासग्राभिभाषणं
कुर्यात् । आसीनस्योभ्यस्थितः कुर्यात्तिष्ठतोऽभिगच्छन्नाग-
च्छतः प्रत्युद्गम्य पञ्चाङ्गावन् धावतः । पराङ्मुखस्याभिमुख-
दूरस्थस्यान्तिकमुपेत्य । शयानस्य प्रपश्य । तस्य च चक्षुर्विषये
न यथेष्टासनः स्यात् । नचास्य केवलं नाम ब्रूयात् । गति-
चेष्टाभाषितादिकं नास्य कुर्यात् । तत्रास्य निन्दापरी-
वादौ सग्रातां न तत्र तिष्ठेत् । नास्यैकासनो भवेत् ।

ऋते शिलाफलकनीयानेभ्यः । गुरोर्गुरौ सन्निहिते गुरुव-
हर्त्तेत । अनिर्दिष्टो गुरुणा स्वान् गुरुत्राभिवादयेत् ।
बाले समानवयसि वाध्यापके गुरुपुत्रे गुरुवहर्त्तेत । नास्य
पादौ प्रक्षालयेत् नाच्छिष्टमश्रीयत् । एवं वेदं वेदी वेदान्
वा स्वीकुर्यात् । ततो वेदाङ्गानि । यस्त्वनधीतवेदोऽन्यत्र
श्रमं कुयप्रादमौ ससन्तानः शूद्रत्वमेति । मातुरग्रे विजननं
द्वितीयं मौञ्जिवन्धनम् । तत्रास्य माता सावित्री भवति
पिता त्वाचार्यः । एतेनैव तेषां द्विजत्वम् । प्राङ्मौञ्जीव-
न्धनाद्विजः शूद्रसमो भवति । ब्रह्मचारिणा मुग्धेन जटि-
लेन वा भाव्यम् । वेदस्वीकरणादूर्ध्वं गुर्वनुज्ञातस्तस्मै वरं दत्त्वा
स्वायात् । ततो गुरुकुलएव जन्मनः शेषं नयेत् । तत्राचार्यं
प्रेते गुरुवद्गुरुपुत्रे वर्त्तेत । गुरुदारेषु सवर्णेषु वा । तद-
भावेऽग्निशुश्रूषुर्नैष्ठिको ब्रह्मचारी सप्रात् ॥

एवञ्चरति यो विप्रो ब्रह्मचर्यममनन्दितः ।

स गच्छत्युत्तमं स्थानं न चेहा जायते पुनः ॥

कामतो रितसः सेको व्रतस्थस्य द्विजन्मनः ।

अतिक्रमं व्रतसप्राहुर्ब्रह्मज्ञा ब्रह्मवादिनः ॥

एतस्मिन्नेनमि प्राप्ते वसित्वा गर्हभाजिनम् ।

सप्तागारं चरेद्भैक्ष्यं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ॥

तर्भ्या लब्धेन भैक्षेण वर्त्तयन्ने कालिंकम् ।

उपस्पृशंस्त्रिषवणमब्देन स विशुद्धयति ॥

स्वप्ने सिक्ता ब्रह्मचारी द्विजः शुक्रमकामतः ।

स्नात्वार्कमर्चयित्वा त्रिः पुनर्भामित्वा च जपेत् ॥

अकृत्वा भैक्ष्यचरणमममिध्य च पावकम् ।

अनातुरः सप्तरात्रमवकीर्णं व्रतञ्चरेत् ॥

तच्चेदभ्युदियात् सूर्यः शयानं कामकातरः ।

निस्त्रोचेद्वाप्यविज्ञानाज्जपन्नुपवसेद्दिनम् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥

यस्तूपनीयं व्रतादेशं कृत्वा वेदमध्यापयेत्तमाचारं
विद्यात् । यस्त्वेनं मन्त्रेनाध्यापयेत्तमुपाध्यायमेकदशं वा
यो यस्य यज्ञे कर्माणि कुर्यात्तस्मिन् विद्यात् । नापरी-
क्षितं याजयेत् नाध्यापयेत् नोपनयेत् ॥

अधर्मेण च यः प्राह यश्च धर्मेण पृच्छति ।

तयोरन्यतरः प्रैति विद्वेषं वाधिगच्छति ॥

धर्मार्थौ यत्र न ग्रातां युष्मा वापि तद्विधा ।

तत्र विद्या न व्रतव्या शुभं वीजमिजोपरि ।

विद्याह वै ब्राह्मणसाजगाम गोपाय मा शिवधिरुहमस्मि
अभ्युदयात्तद्विद्यताम न मां दुष्टा वीरिवती तथा स्याम् ।
यमेव विद्याः शुद्धिमग्रत्तं मेधाविन ब्रह्मचर्योपपन्नम्
यस्तेन द्रुह्येत् कतमाय नाह तस्मै मां व्रया विधिपाथ ब्रह्मन् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ॥

आवर्णां प्रौष्ठपद्यां वा च्छन्दां प्रपाकृत्याडेपञ्चमान-
मासानधीयीत । ततस्तेषामुत्सर्गं वहिः कुर्यान्नानुपाक-
तानां । उत्सर्गोपाकर्षणोर्मध्ये वेदाङ्गाध्ययनं कुर्यात् ।
नाधीयीताहोरात्रं चतुर्दश्यष्टमीषु च । न त्वन्तरयज्ञस्मृतके ।
नेन्द्रियप्रयाणे । न वार्ति चण्डपवने । नाकालवर्षविदुरा-
त्स्तनितेषु । न भूकम्पोत्कापातदिग्दाहेषु । नान्तःशवे

ग्रामे । न शस्त्रसंपाते । न श्वश्रुगालगर्हभनिर्झादे । न
वादितशब्दे । न शूद्रपतितयोः समीपे । न देवतायतन-
श्मशानचतुष्पथरथ्यासु । नोदकान्तः । न पीठीपहित-
पाद । न हस्त्यश्वोद्गनौगीयानेषु । न वान्तः । न विरि-
क्तः । नाजीर्णी । न पञ्चनखान्तरागमने । न राजश्रोत्रि-
यगोब्राह्मणव्यसने । नोपाकर्मणि । नोत्सर्गे न साम-
ध्वनावग्ययुषी । नापररात्रमवीत्य शयीत । अभियुक्तोऽप्य-
नध्यायेष्वध्ययनं परिहरेत् । यस्मादनध्ययनाधीतं नेह-
नामुक्त फलदम् । तदध्ययनेनायुषः क्षयो गुरुशिष्ययोश्च ।
तस्मादनध्यायवर्जं गुरुणा ब्रह्मलोककामेन विद्या सच्छि-
ष्यक्षेत्रेषु वसव्या । शिष्येण ब्रह्मारम्भावसानयोगुंरोः पां-
दोपसंग्रहणं कार्यम् । प्रणवश्च व्याहर्त्तव्यः । तत्र च
यद्वचोऽधीते तेनास्याज्येन पितॄणां तृप्तिर्भवति । यद्यजूर्धि
तेन मधुना । यत्सामानि तेन पयसा । यच्चायर्व्वणक्तेन
मांसेन । यत्पुराणेतिहामवेदाङ्गधर्मशास्त्राण्यधीते तेनास्या-
ज्येन यश्च विद्यामासाद्यास्त्रिलोके तथा जीवेन्न सा तस्य
परलोके फलप्रदा भवेत् । यश्च विद्यया यशः परेषां हन्ति ।
अनुज्ञातश्चान्यस्मादधीयानान्न विद्यामादद्यात् । तदादा-
नमस्य ब्रह्मणः स्तेयं नरकाय भवति ।

लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।

आददीत यतो ज्ञानं न तं दृष्ट्वेत् कदाचन ॥

उत्पादकब्रह्मदात्रोर्गरीयान् ब्रह्मदः पिता ।

ब्रह्मजन्म हि विप्रस्य प्रेत्य चेह च शाश्वतम् ॥

कामान्माता पिता चैनं यदुत्पादयती मिथः ।

सम्भूतिं तस्य तां विद्यादयदयोनाविह जायते ॥

आचार्यस्तस्य यां जाति विधिवद्देदपारगः ।

उत्पादयति सावित्रा सा सत्या साजगामरा ॥

य आहृणीत्यवितथेन कर्णावदुःखं कुर्वन्नमृतं संप्रयच्छन्
तं वै मन्येत् पितरं मातरञ्च तस्मै न दुह्येत् कृतमस्य जानः

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे विंशोऽध्यायः ॥

तयः पुरुषस्यातिगुरवो भवन्ति । माता पिता आच-
र्यथ । तेषां नित्यमेव शुश्रूषणा भवितव्याम् । यत्ते ब्रू-
स्तत्कुर्यात् । तेषां प्रियहितमाचरेत् । न तैरननुज्ञा-
किञ्चिदपि कुर्यात् ।

एतएव तयो वेदा एतएव तयो सुराः ।

एतएव तयो लोका एतएव तयो ज्ञयः ॥

पितागार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्माता गुरुर्गृहवनीयः ।

सर्वे तस्यादृता धर्मा यस्यैते तय आदृताः ॥

अनादृतास्तु यस्यैते सर्व्वास्तस्याफलाः क्रियाः ।

इमं लोकं मातृभक्त्या पितृभक्त्या तु मध्यामम् ॥

गुरुशुश्रूषया त्वेवं ब्रह्मलोकं समश्नुते ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकविंशोऽध्यायः ॥

राजत्वे क्श्त्राच्चिदाधर्मप्रतिषेधुरपाधरायपितृवरमाता
महमातुलश्वशुरज्येष्ठभ्रातृसर्वान्यनयाचार्यवत् । पत्न-
एतेषां सवर्णाः । मातृश्वसा पितृश्वसा ज्येष्ठा स्वसा च
श्वगुरुपितृवरमातुलत्विजां कनीयसां प्रत्युत्थानमेवाभि-
वादनम् । ज्येष्ठवर्णानां गुरुपत्नीनां दृगादभिवादनं
पादोपसंस्पर्शनम् । गुरुपत्नीनां गालीसादनाञ्जनकेशसंय

मनपादप्रक्षालनं न कुर्यात् । असंस्तुतापि परपत्नी
भगिनीति वाच्या पुत्रीति मातेति वा । न च गुरूणां
त्वमिति ब्रूयात् । तदतिक्रमे निराहारो दिवसान्ते तं
प्रसाद्याश्रीयान् । न च गुरुणा सह विगृह्य कथां कुर्या-
त् । नैव चास्य परीवादम् । न चानभिप्रेतम् ।

गुरुपत्नी तु युवतिर्वाभिवादेग्रह पादयोः ।

पूर्णे विंशतिवर्षे च गुणदोषौ विजानता ॥

कामन्तु गुरुपत्नीनां युवतीनां युवा भुवि ।

अभिवादनकं कुर्यादसावहमिति ब्रुवन् ॥

विप्रोऽथ पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।

गुरुदारेषु कुर्वीत सतां धर्ममनुस्मरन् ॥

वित्तं बन्धुवैयः कर्म विद्या भवति पञ्चमो ।

एतानि मानस्थानानि गरीयो यदुयदुत्तरम् ॥

ब्राह्मण दशवर्षञ्च शतवर्षञ्च भूमिपम् ।

पिता पुत्रौ विजानीयाद्ब्राह्मणस्तु तयोः पिता ॥

विप्राणां ज्ञानतो ज्यैष्ठ्यं क्षत्रियाणान्तु वीर्यतः ।

वैश्यानां धान्यधनतः शूद्राणामेव जन्मनः ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्वाविंशोऽध्यायः

अथ पुरुषस्य कामक्रोधलोभाख्यं रिपुत्वयं सुघोरं भवति ।
परिग्रहप्रसङ्गाद्विशेषेण गृह्णाश्रमिनः । तेनायमाक्रान्तोर्गत-
पातकमहापातकानुपातकीपपीतकेषु प्रवर्तते । जातिस्त्रंश-
करेषु सङ्करीकरणेष्वपात्रीकरणेषु च । मलावहेषु प्रकीर्ण-
केषु च ।

त्रिविधं नरकस्येदं द्वारं नाशनमात्मनः ।

कामक्रोधस्तथा लोभस्तस्मादेतत्त्रयं त्यजेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥

मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि ।

अतिपातकिनस्त्वेते प्रविशेयुर्ह्येताशनम् ।

न ह्यन्या निष्कृतिस्तेषां विद्यते हि कथञ्चन ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ।

ब्रह्महत्या सुरापानं ब्राह्मणसुवर्णहरणं गुरुदारगमन-
मिति महापातकानि । तत्संयोगश्च ।

सम्बत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।

एकयानभोजनाशनशयनैः । यौनस्त्रीवमीखसम्बन्धात्
सद्यएव ।

अश्वमेधेन शुद्धैर्महापातकिनस्त्वमे ।

पृथिव्यां सर्वतोर्धानां तथानुसरेणेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ।

यागस्थस्य क्षत्रियस्य वैश्यस्य च रजस्वलायाश्चान्तर्व्व-
द्वयाश्चाविगोत्रायाश्चाविज्ञातस्य गर्भस्य शरणागतस्य च वा-
तनं ब्रह्महत्यासमानोति । कौटसाह्यं सुहृदुबध एतौ सुरा-
पानसमौ । ब्राह्मणस्य भूम्यपहरणं निक्षेपापहरणं सुवर्ण-
स्तेयसमम् । पितृव्यमातामहमातुलश्वशुरं नृपपत्न्यभिगमनं
गुरुदारगमनसमम् । पितृष्वसृमातृष्वसृस्वसृगमनञ्च । श्रोत्रि-
यत्विगुपाधायमित्थपत्न्यभिगमनञ्च । स्वसुः सख्याः सगोत्रा-
या उत्तमवर्णायाः कुमार्या अन्त्यजाया रजस्वलायाः शरणा-
गतायाः प्रव्रजिताया निक्षिप्तायाश्च ।

अनुपातकिनस्त्वेते महापातकिनो यथा ।

अश्वमेधेन शुद्धयन्ति तीर्थानुसरणेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्त्रिंशोऽध्यायः ।

अनृतवचनमुत्कर्षे । राजगामि च पैशुन्यम् । गुरोश्चा-
लोकनिर्वन्धः । वेदनिन्दा । अधीतस्य च त्यागः । अग्निमा-
ह्वपितृसुतदाराणाञ्च । अभोज्यान्नाभक्ष्यभक्षणम् । परस्वाप-
हरणम् । परदाराभिगमनम् । अयाज्ययाजनम् । विकर्मणा
जीवनञ्च । असत्प्रतिग्रहश्च । चत्रविट्शूद्रगोबधः । अवि-
क्रीयविक्रयः । परिवित्तितानुजेन ज्येष्ठस्य परिवेदनम् ।
तस्य च कन्यादानम् । याजनञ्च । ब्राह्म्यता । भृतकाध्या-
पनम् । भृताच्चाध्यायनादानम् । सर्वाकरेष्वधिकारः । महा-
यन्त्रप्रवर्तनम् । द्रुमगुल्मवल्लीलतीषधीनां हिंसा । स्त्रीजी-
वनम् । अभिचारबलकर्मसु प्रवृत्तिः । आत्मार्थं क्रियारम्भः ।
अनाहिताग्निता । देवर्षिपितृऋणानामनपाक्रिया । अस-
च्छास्त्राभिगमनम् । नास्तिकता । कुशीलवता । मद्यपस्त्री-
निषेवणम् । इत्युपपातकानि ।

उपपातकिनस्त्वेते कुर्युश्चान्द्रायणं नराः ।

पराकञ्च तथा कुर्युर्यजिषुर्गोमखेन वा ।

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तत्रिंशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणस्य रुजः करणम् । अपेयमद्ययोर्घ्रातिः जैह्वग्रम् ।

पशुषु मैथुनाचरणं पुंसि च । इति जातिभ्रंशकराणि ।

जातिभ्रंशकरं कर्म कृत्वा न्यतममिच्छया ।

कुर्यात् सान्तपनं कृच्छ्रं प्राजापत्यमनिच्छया ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टाविंशोऽध्यायः ।

शाम्यारण्यानां पशूनां हिंसा सङ्करीकरणम् ।

सङ्करीकरणं कृत्वा मासमश्नीत यावकम् ।-

कृच्छातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तन्तु कारयेत् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्यभा-
षणं शूद्रमेवनमित्यपात्नीकरणम् ।

अपात्नीकरणं कृत्वा तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।

शीतकृच्छ्रेण वा भूयो महासान्त्वयनेन वा ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

पक्षिणां जलचराणां जलजानाञ्च घातनम् । कृमिकौ-
टानाञ्च । मद्यानुगतभोजनम् । इति मलावहानि ।

मलनीकरणीयेषु तप्तकृच्छ्रं विशोधनम् ।

कृच्छातिकृच्छ्रमथवा प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकम् ।

प्रकीर्णपातके ज्ञात्वा गुरुत्वमथ लाघवम् ।

प्रायश्चित्तं बुधः कुर्याद् ब्राह्मणानुमतः सदा ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ।

अथ नरकाः । तामिस्रम् । अन्वतामिस्रम् । रौरवम्
महारौरवम् । कालसूतम् । महानरकम् । संजीवनम्
अवीचि । तापनम् । सम्प्रतापनम् । संवातकम् । काकोलम् ।
कण्डूलम् । कुट्टानम् । पूतिमृत्तिकम् । लोहशङ्कुः । ऋचो
सम् । विषमपन्यानम् । कण्टकशाल्मलिः । दीपनदी । अमि
पलवनम् । लोहचारकमिति । एतेष्वक्तप्रायश्चित्ता अतिपा-
तकिनः पर्यायेण कल्पं पच्यन्ते । महापातकिनो मन्वन्त-

२५ । अनुपातकिनपातुर्युगम् । कृतसङ्करोक्तरणाव सवत्-
सरसहस्रम् । कृताजातिभ्रंशकरणाश्च । कृतापालीकरणाश्च ।
कृतमलिनोक्तरणाश्च । पकोर्णकपातकिनय बहन् वर्षयुगान् ।

कृतपातकिन सर्वे प्राणत्यागादनन्तरम् ।

याम्यं पथ्यानभासाद्य दुःखमश्नन्ति दारुणम् ॥

यमस्य पुरुषैर्वीरैः कण्ठमाणा यतस्ततः ।

सुशुच्छ्रेणानुकारिण नीजमानाश्च ते यथा ॥

ध्वभिः शृगालैः कव्यादैः काककङ्कवकादिभिः ।

अग्निमुखैर्भक्ष्यमाणा भुजङ्गैर्हृदिकैस्तथा ॥

अग्निना दह्यमानाश्च नद्यमानाश्च कण्टकैः ।

ककचैः पाटप्रमानाश्च पीड्यमानाश्च लण्डा ॥

क्षधया व्यथमानाश्च घोरैर्व्याघ्रगणे तथा ।

पूयगोणितगन्धेन मूर्च्छमानाः पदे पदे ॥

पान्थानं लिखिततनाद्यमानाश्च किङ्करैः ।

काककङ्कवकादीनां भीमानां सदृशाननैः ॥

कचित् काथ्यन्ति तेतेन ताड्यन्ति मुगलैः कचित् ।

प्रायमोषु च विध्यन्ति शिलानु च तथा कचित् ॥

कचिद्वान्तमथाश्नन्ति कचित् पूयमसृक् कचित् ।

कचिदिष्टां कचिन्नास पूयगन्धि सुदारुणम् ॥

अन्धकारेषु तिष्ठन्ति दारुणेषु तथा कचित् ।

कुमिभिर्भक्ष्यमाणाय बद्धितुण्डैश्च दारुणैः ॥

कचिच्छीतेन बाध्यन्ति कचिद्वा मेध्यमध्यगाः ।

परस्परमथाश्नन्ति कचित् प्रेताः सुदारुणाः ॥

कचिदुभूतेन ताड्यन्ति क्षम्यमानास्तथा जघ्नि ॥

कचित् क्षिप्यन्ति वाणीवैरुत्कृत्यन्ते तथा कश्चित् ॥
 कण्ठेषु दत्तपादाश्च भुजङ्गाभोगवेष्टिताः ।
 पीड्यमानास्तथा यन्त्रैः कथ्यमाणाश्च जानुभिः ॥
 भग्नघृष्टगिरीग्रीवाः सूचीकण्ठाः सुदारुणाः ।
 कूटागारप्रसाणैश्च शरीरैर्यातनाचमैः ॥
 एवं पातकिनः पापमनुभूय सुदुःखिताः ।
 तिर्यग्ग्योनौ प्रपद्यन्ते दुःखानि विविधानि च ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ पापात्मनां नरकेष्वनुभूतदुःखानां तिर्यग्ग्योनयो-
 भवन्ति । अतिपातकिनां पर्यायेण सर्वाः स्थावरयोनयः ।
 महापातकिनाञ्च कृमियोनेयः । उपपातकिनां जलजयोनयः ।
 कृतजार्तिभ्रंशकराणां जलचरयोनयः । कृतसङ्करीकरण-
 कर्मणां सृगयोनयः । कृतापातीकरणकर्मणां पशुयोनयः ।
 कृतमलिनोकरणकर्मणां मनुष्येष्वस्पृश्ययोनयः । प्रकीर्णेषु
 प्रकीर्णो हिस्त्राः क्रयादा भवन्ति । अभोज्यान्नाभक्ष्याशी
 कृमिः । स्तेनः श्येनः । प्रकष्टवर्त्मापहारी विलेशयः । आखु-
 धान्यहारी । हंसः कांस्यापहारी । जलं हृत्वाभिप्लवः । मधु-
 दयः । पयः काकः । रसं श्वा । घृतं नकुलः । मांसं गृध्रः ।
 वसां मद्गु । तैलं तैलपायिक । लवणं वोचिवाक् । दधि-
 वलाका । कौशेयं हृत्वा भवति तिनिरिः । क्षीमं दर्दुरः ।
 कार्पासतान्त्व क्रौञ्चः । गोधा गाम् । वान्तुदो गुडम् ।
 कुच्छुन्दरिर्गन्धान् । पत्रशाकं वर्ही । कृतान्नं श्वावित् ।
 अकृतान्नं शल्लकः । अग्निं वकः । गृहकार्यपस्करम् । रक्त-

वासांसि जविस्तविकः । गजं कूर्मः । अश्वं व्याघ्रः । फलं
बुधं वा मर्कटः । ऋक्षः स्त्रियम् । यानमुद्रः । पशूनजः ।
प्रेतः पारजायी ॥

यद्वा तद्वा परद्रव्यमपहृत्य बलान्नरः ।

अवश्यं यानि तिर्यक्त्वं जग्ध्वा चैवाहुतं हविः ॥

स्त्रियोऽप्येतेन कल्पेन हत्वा दीपमवाप्नुयुः ।

एतेषामेव जन्तूनां भार्यात्वमुपयान्ति ताः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुश्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ नरकानुभूत दुःस्थानां तिर्यक्त्वमुत्तीर्णानां मनुष्येषु लक्ष-
णानि भवन्ति । कुष्ठप्रतिपातकी । ब्रह्महायक्ष्मी । सुरार्पः
श्यावदन्तकः । सुवर्षहारः कुनखः । गुरुतल्पगो दुश्चर्मा ।
पूतिनासः पिशुनः । पूतिवक्तः सूचकः । धान्यचौरोऽङ्गहीनः
मिश्रचौरोऽतिरिक्ताङ्गः । अन्नापहारकस्त्वामयावी । वागप-
हारको मूकः । वस्त्रापहारकः श्वित्नी । अश्वापहारकः पङ्गुः ।
देवब्राह्मणकोशको मूकः । लोलजिह्वो गरदः । उन्मत्तोऽग्निदः ।
गुरुप्रतिकूलोऽपस्मारो । गोघ्नस्त्वन्यः । दीपापहारकश्च ।
काणश्च दीपनिर्व्वापकः । तपुचामरसीसकविक्रयी रजकः ।
एकशफविक्रयी मृगव्याधः । कुण्डाशी भगास्यः । घाण्टिकः
स्तेनः । वार्द्धुषिको भ्रामरी । मिष्टाश्लेकाको वातगुल्मी ।
समयभेत्ता खल्वाटः । शीपदन्तकीर्णः । परवृत्तिघ्नो दरिद्रः ।
परपीडाकरो दीर्घरोगी ।

एवं कर्मविशेषेण जायन्ते लक्षणान्विताः ।

रोगान्वितास्तथान्धाश्च कुञ्जखञ्जैकलोचनाः ॥

वामना वधिग मृका दुर्बलाश्च तथापरे ।

तस्मात् सर्वः प्रयत्नेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कृच्छ्राणि भवन्ति । त्रहं नाश्रीयात् प्रत्यहञ्च
विषवणं स्नानमाचरेत्ति प्रतिस्नानमप्यसु मन्त्रनं मग्नहिर-
घमर्पणं जपेत् शिवास्थितस्तिष्ठेत् रात्रावामीन कर्मणिऽन्ते
पयस्विनीं दद्यादित्यघमर्पणम् । त्राहं सायं त्राहं प्रात-
स्त्राहमयावितमश्रीयादेव प्राजापत्यः । त्रहमुष्णाः पित्रे द-
पस्त्रहमणं घृतं त्राहमुष्णं पयस्त्राहञ्च नाश्रीयादेव तप-
कृच्छ्रः । एष एव शीते शीतकृच्छ्रः । कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयः ॥
दिवसेकविंशतिक्षपणम् । उदकमक्तूनां मासाभ्यवहारे णे
दककृच्छ्रः । विमाभ्यवहारेण मूलकृच्छ्रः । बिल्वाभ्यवहारेण
शीफलकृच्छ्रः पञ्चाशतिर्वा । निराहारस्य द्वादशाहेनैव
पराक । गोमूत्रगोमयजोग्दविसर्पिं कुशोदकान्येकदिव-
समश्रीयाद्द्वितीयमुपवसेदेतत्सान्तपनम् । गोमूत्रादिभि
प्रत्यहाभ्यस्मैर्मासान्तपनम् । त्रहमाभ्यस्तैश्चातिसान्तप-
नम् । पिण्याकाचमतक्रोदकसक्तूनामुपवासान्तरितोऽभ्य-
वहारमुलापुरुषः । कुशपलाशोडुम्बरपद्मगङ्गपुष्पीवटब्रह्म-
सुवर्चलानां पत्रैः कथितस्याम्भसः प्रत्येकं पानेन पण-
कृच्छ्रः ॥

कृच्छ्राण्येतानि सर्वाणि कुर्वीत कृतपावनम् ।

नित्यं त्रिषवणस्त्रायी अथ गायी जितेन्द्रियः ॥

स्त्रीशूद्रपतितानाञ्च वर्जयेच्चाभिभाषणम् ।

पवित्राणि जपेन्नित्यं जुहुयाच्चैव शक्तिः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्चत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ चान्द्रायणम् ।

ग्रामानविकारानश्रीयात्तांश्चन्द्रकलाभिहृदी क्रमेण व-
पेदानीं क्लामपेद्वावास्यां नाश्रीयादपि चान्द्रायणो यय-
मवा । पिपीलिकाप्रधाया । यस्यामावास्या मध्ये भवति
य पिपीलिकाप्रधाया । यस्य पौर्णमासी स ययमधाः । अष्टौ
रात्रान् प्रतिदिवसं मासमश्रीयात् स यतिचान्द्रायणः ।
भावं प्रातश्चतुरश्चतुरं स शिशुचान्द्रायणः यथा कथञ्चित्
पशून् तं विगतीं शशिनाश्रीयात् स सामान्यचान्द्रायणः ॥

व्रतजितत् पुरा भूम कृत्वा संपर्षयो वरम् ।

प्राप्तवन्तः परं स्थानं ब्रह्मा ब्रह्मस्थैव च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ कर्माभिवात्तकृतैर्गुरुमात्मानं मन्वेतात्कार्यं प्रस-
त्तमात्रकं श्रययेत् । न ततोऽग्नी जुहुयात् । न चात्र बलि-
कर्मा । अशृतं श्रय्यजान् शृतञ्चाभिमन्त्रयेत् । श्रय्यनाणि
वृक्षां कुर्यात् । ब्रह्मां देवानां पदवी कर्मानां सृष्टिर्विद्याणां
गेमां मृगानां महिषो मृगानां स्वधितिर्वनानां शीतः पवित्र-
पथेति रेभन्निति दर्भान् बध्नाति । शृतञ्च तमश्रीयात् पात्रे
नैषिद्य । ये देवा मनीजाता मनीजुषः सुदृढा नृचपितरः ।
नः पान्तु ते नोऽवन्तु तेभ्योनमस्तेभ्यः स्मार्हत्यात्मानि
जुहुयात् । अथाचान्तो नाभिरालभे । मन्वाः पीता भव-

न्तो ययमापोऽस्माकमुदरे यवाः । ता अममनमौ वा अपच्य
अनागमा सन्तु देवीरमृता ऋता वृद्ध इति । विरावं मेधावी
षट्पात्रं पापकृत् । समरावं पीत्वा महापातकिनामन्यतम
पुनाति । द्वादशरात्रेण पूर्वपुरुषकृतमपि पापं निर्देहति
मासं पीत्वा सर्वपापानि । गीनिर्हारमुक्तानां यवानामेक
विंशतिरावन्न ।

यत्राऽसि धान्यराजोऽसि वारुणी मधुसंयुतः ।
निर्णीहः सर्वपापानां पवित्र ऋषिभिः स्मृतम् ॥
हृतमेव मधु यवा आपो वा अमृतं यवाः ।
सर्वं प्रणीत मे पापं यद्ये किञ्चन दुष्कृतम् ॥
वाचा कृतं कर्मकृतं मनसा च विचिन्तितम् ।
अलक्ष्मीं कान्तकर्णीञ्च नागध्वं यवा । मम ॥
शशूकगायत्रीढञ्च उच्छिष्टोपहतञ्च यवा ।
सावपितोरशुश्रूषां पुनोर्ध्वञ्च यवा । मम ॥
गणान्नं गणिकान्नञ्च शूद्रान्नं आतृपुनकम् ।
चौरस्थान्नं नवयान्नं पुनोर्ध्वञ्च यवा । मम ॥
॥ इति त्रैलोक्ये वर्ज्यास्त्ये अष्टापञ्चारे तत्ततोऽध्यायः ।

सार्गशीर्षोऽल्लैकादश्यास्तु त्रिपिणो पादपानं भगवन्तं च
सुदेवमर्चयेत् । पुष्पधूपानुलेपनक्षौपजैत्र्येतीह्मणन्यैः ।
व्रतमेतत् सप्तत्यारं कृत्वा पाथ्येभ्यः पूतो भवति । याव
ज्जीवं कृत्वा श्वेतक्षीपमाप्नोति । उभयद्वादशीष्वेकं स्वर्गलोकां
प्राप्नोति यावज्जीवं कृत्वा विष्णोर्लोकमाप्नोति । एवमे
पञ्चदशीष्वपि ।

ब्रह्मभृतममावास्यां पौर्णमास्यान्तथैव च ।
 योगभृतं परिचरन् केशवं महदाप्नुयात् ॥
 दृश्येत सहितौ यस्यां दिवि चन्द्र वृहस्पती ।
 पौर्णमासी तु महती प्रोक्ता सम्बत्सरे तु सा ॥
 तस्यां दानोपवासाद्यमन्नतं परिकीर्तितम् ।
 तथैव द्वादशी शुक्ला या स्याच्छ्रवणसंयुता ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

वने पर्णकुटीं कृत्वा वसेत् त्रिप्रवणं स्नायात् स्वकर्म चा-
 चक्ष्णाणीं शरीरे ग्रामे भैक्ष्यमाचरेत् तृणशायी च स्यात् । एत-
 न्नहावतं दास्यन् हत्वा द्वादशसम्बत्सरं कुर्यात् । यागस्य
 पात्रं वा । गुर्विणीं रजध्वलां वा । अविगोलां वा ना-
 रोम् । शिवं वा । नृपतिवधे महान्वतमेव द्विगुणं कुर्यात् ।
 पादोनं क्षत्रियवधे । अर्धं वैश्यवधे । तद्वर्धं शूद्रवधे । सर्वेषु
 शवशिरोध्वजी स्यात् । सर्वेषु जीविषु क्षयो स्यात् । मासमेकं
 कृतपावनो गवानुगमनं कुर्यात् आसीनास्वासीत स्थितासु
 स्नितः स्यात् अवसन्नाञ्चीकरेत् भयेस्थश्च रन्ते तासां
 भीतारिक्वाणमकृत्वा नाकन कुर्यात् गोप्तीणं स्नायात्
 शीरसेयं वर्तेत । एतद्भीतं गोवधे कुर्यात् । गजं कृत्वा
 पञ्च नीलान् वृषभान् दद्यात् । तुरगं वास । एकहासनम-
 नद्वाहं खरवधे । मेषाजवधे च । सुवर्णकृष्णलमुद्रवधे ।
 खानं हत्वा विराचमुपैवसेत् । हत्वा मूषकमार्जारनकुल-
 मण्डूककुण्डुभाजगराणामन्यतममुपोषितः कृषरान्नं भोज-
 यित्वा लोहदण्डं दक्षिणां दद्यात् । गोधोलूककाकभक्षवधे

विराजमुपवसेत् । हंसवक्रबलाकमद्गुवानरस्थे नभासचक्रवा-
 कानामन्यतमं हत्वा ब्राह्मणाय गां दद्यात् । सर्पं हत्वाभ्रौ-
 कार्णायसीम् । षण्डं हत्वा पलालभारकम् । वराहं हत्वा-
 घृतकुम्भम् । तित्तिरिं तिलद्रोणम् । शुक्रं विहायनं वत्सम् ।
 क्रीच्चं विहायणम् । क्रव्यादमृगबधे पयस्विनीं गां दद्यात् ।
 'अक्रव्यादमृगबधे वत्सतरीम् । अनुक्तमृगबधे विराजं
 पयसा वर्त्तेत । पक्षिवधे नक्ताशी स्यात् रूप्यमाषकं वा
 दद्यात् । हत्वा जलचरमुपवसेत् ।

अस्थिमताञ्च सत्वानां सहस्रस्य प्रमापणे ।
 पूर्णे चानस्यनस्थान्तु शूद्रहत्याव्रतञ्चरेत् ॥
 किञ्चिदेव तु विप्राय दद्यादस्थिमतां बधे ।
 अनस्थां चैव हिंसायां प्राणादामेण शुध्यति ॥
 फलदानान्तु वृत्तीणां छेदने जप्यमृक्शतम् ।
 गृह्यवल्लीलतानाञ्च पुष्टितानाञ्च वीरुधाम् ॥
 अन्नजानाञ्च सत्वानां रसजानाञ्च सर्वशः ।
 फलपुष्पोद्भवाञ्च घृतप्राशी विशोधनम् ॥
 छट्टजानामोषधीनां जातानाञ्च स्वयं वने ।
 वृथालक्षे तु नच्छेदुगां दिनमेकं पथीव्रतम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुरापः सर्वकर्मवर्जितः कणान् वर्षमश्नीयात् । मलानां
 मद्यानां चान्यतमस्य प्राशनं 'चान्द्रायणं' कुर्यात् । लशुन-
 पलाण्डुगृह्णेत नृभिर्विडूराहग्रास्यकुक्कुटवानरगोमांसभक्षणे
 च । सर्वेष्वेतेषु द्विजानां प्रायश्चित्तान्ते भूयः संस्कारं कु-

र्यात् । वपनमेखलादण्डभैक्ष्यवर्याव्रतानि पुनःसंस्कार-
कर्मणि वर्जनीयानि । शशकगल्लकगोधाखड्गकूर्मवर्जं पञ्च-
नखमांसाशने सप्तरात्रमुपवसेत् । गणगणिकास्तेनगायना-
न्नानि भुक्त्वा सप्तरात्रं पयसा वर्त्तेत । तत्रकान्नं चर्मकत्तुं च ।
वाहुषिककदर्थदीक्षितवडनिगडाभिगम्भण्डानाञ्च । पुं-
श्वलीदाभिकचिकित्सकनृथकक्रूरोग्रोच्छिष्टभोजिनाञ्च ।
अवीरास्त्रोसुवर्णकारमपन्नपतितानाञ्च । पिशुनानृतवादि-
क्षतधर्मात्सरसविक्रियिणाञ्च । शैलघतन्तुवायकतघ्नरजका-
नाञ्च । कर्मकारनिषादरङ्गावतारिविणेशस्त्रविक्रियिणाञ्च ।
श्वजीविग्रोण्डिकतेलिकचैलनिर्णेजकानाञ्च । रजस्वलासहो-
पपतिवेश्मनाञ्च । म्रूणघ्नावेक्षितमुदक्या संस्पृष्टं पतक्षिणा-
वलीढं शुना संस्पृष्टं गवाघ्रातञ्च । कामतो यदा संस्पृष्टम-
वहृतम् । मत्तक्रुद्धातुराणाञ्च । नार्चितं वृथामांसं च ।
पाठोनरोहितराजीवसिंहतुण्डशकुलवर्जं सर्वमत्स्यमांसा-
शने त्रिरात्रमुपवसेत् । सर्वजन्तुमांसाशनेषु च । आपः
सुगमाण्डस्थाः पीत्वा सप्तरात्रं शङ्खपुष्पीशृतम्पयः पिवेत् ।
मद्यमाण्डस्थाश्च पञ्चरात्रम् । सोमपः सुगपस्याघ्रायास्यगन्ध-
मुदकमग्नस्त्रिरघमर्षणं जम्बा घृतप्राशनो भवेत् । खरोष्ट्र-
काकमांसाशने चान्द्रायणं कुर्यात् । प्राश्याज्ञातं सूनास्थ
शुष्कमांसञ्च । क्रव्यादमृगपक्षिमांसाशने तप्तलच्छम् । कल-
विङ्गप्लवचक्रवाकहंसरज्जुदलमारसदात्यूहशुकसारिकावक-
वलाकाकोकिलखञ्जरीटाशने त्रिरात्रमुपवसेत् । एकशफी-
भयदन्ताशने च । तित्तिरिकापिञ्जललावकवर्त्तिकामयूर-
वज्र सर्वपक्षिमांसाशने चाहोरात्रम् । कीटाशने दिनमेकं

ब्रह्मसुवर्चलां पिवेत् । शुनां मांसाशने च । च्छ्वाककरका
 शने सान्त्वनम् । यवगोधूमपयोविकारं स्नेहाक्तं शुक्तं
 खाण्डवञ्च वर्जयित्वा पर्युषितं तत्प्राश्योपवसेत् । ब्रश्चना-
 मेध्यप्रभवाहोहितांश्च वृक्षनिर्यासान् । शालूकवृथाकसरसं-
 यावपायमापूपशकुलोदेवान्नानि हवींषि च । गोऽजामहिषौ-
 वर्ज्जं सर्वपयांसि च । अनिर्दशाहानि तान्यपि । स्यन्दिनी-
 सन्धिनीविवत्साक्षीरञ्च । अमेध्यभुजश्च । दधिवर्जं केव-
 लानि च शुक्तानि । ब्रह्मचर्याश्रमी श्राद्धभोजने त्रिरात्र-
 मुपवसेत् दिनमेकं चोदके वसेत् । मधुमांसाशने प्राजा-
 पत्यम् । विडालकाकनकुलाखूच्छिष्टभक्षणे ब्रह्मसुवर्चलां
 पिवेत् । स्त्रीच्छिष्टाशने दिनमेकमुपोषितः पञ्चगव्यं पिवेत् ।
 पञ्चनखविष्ण्वाशने सप्तरात्रम् । आमश्राद्धाशने त्रिरात्रं
 पयसा वर्त्तेत । ब्राह्मणः शूद्रोच्छिष्टाशने सप्तरात्रम् । वैश्यो-
 च्छिष्टाशने पञ्चरात्रम् । राजन्योच्छिष्टाशने त्रिरात्रम् ।
 ब्राह्मणोच्छिष्टाशने त्वेकाहम् । राजन्यः शूद्रोच्छिष्टाशी
 पञ्चरात्रम् । वैश्याच्छिष्टाशी त्रिरात्रम् । वैश्यः शूद्रो-
 च्छिष्टाशी च । चाण्डालान्नं भुक्त्वा त्रिरात्रमुपवसेत् ।
 सिद्धं भुक्त्वा पराकः ।

असंस्कृतान् पशून्मन्त्रैर्नाद्याद्विप्रः कथञ्चन ।

मन्त्रैस्तु संस्कृतानद्याच्छाश्वतं विधिमास्थितः ॥

यावन्ति पशुरीमाणि तर्वाक् कृत्वेह मारणम् ।

वृथा पशून् प्राप्नोति प्रेत्य चेह च निष्कृतिम् ॥

यज्ञार्थं पशवः सृष्टाः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

यज्ञोहि भूल्यै सर्वस्य तस्मादयज्ञे बधोऽबधः ॥

न तादृशं भवत्येनो मृगं हन्तुर्धनार्थिनः ।
 यादृशं भवति प्रेत्य वृथामांसानि खादतः ॥
 औपध्यः पशवो वृक्षास्तित्यञ्चः पक्षिणस्तथा ।
 यज्ञार्थं निधनं प्राप्ताः प्राप्नुवन्तुप्रथितौः पुनः ॥
 मधुपर्कं च यज्ञे च पितृदैवतकर्मणि ।
 अत्रैव पशवो हिंस्या नान्यत्रेति कथञ्चन ॥
 यज्ञार्थेषु पशून् हिंसन् वेदतत्त्वार्थविद्विजः ।
 आत्मानञ्च पशून्श्चैव गमयतुप्रत्तमां गतिम् ॥
 गृहे गुरावरण्ये वा निवसन्नात्मवान् द्विजः ।
 नावेदविहितां हिंसामापद्यपि समाचरेत् ॥
 या वेदविहिता हिंसा नियतास्त्रिंशराचरे ।
 अहिंसामेव तां विद्याद्विदाद्वर्गो हि निर्वर्भौ ॥
 योऽहिंसकानि भूतानि हिनस्त्यात्मसुखेच्छया ।
 स जीवंश्च मृतश्चैव न क्वचित् सुखमेधते ॥
 यो बन्धनबधक्लेशान् प्राणिनां न चिकीर्षति ।
 स सर्वस्य हितप्रेप्सुः सुखमत्यन्तमश्नुते ॥
 यज्ञायति यत्कुरुते रतिं बध्नाति यत्न च ।
 तदवाप्नोति यत्नेन यो हिनस्ति न किञ्चन ॥
 नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।
 न च प्राणिबधः स्वर्ग्यस्तस्मान्मांसं विवर्जयेत् ॥
 समुत्पत्तिञ्च मांसस्य बध्बन्धौ च देहिनाम् ।
 प्रसमीक्ष्य निवर्त्तेत सर्व्वमांसस्य भक्षणात् ॥
 न भक्षयति यो मांसं विधिं हित्वा पिशाचवत् ।
 स लोके प्रियतां याति व्याधिभिश्च न पीड्यते ।

अनुमन्ता विगसिता निहन्ता क्रयविक्रयी ।
 संस्कर्त्ता चोपहर्त्ता च खादकश्चेति घातकाः ॥
 स्वमांसं परमांसेन यो वर्द्धयितुमिच्छति ।
 अनभ्यर्च्यपितृन् देवांस्ततोऽन्यो नास्त्वपुण्यकृत् ॥
 वर्षे वर्षेऽश्वमेधेन यो यजेत शतं समाः ।
 मांसानि च न खादेद्यस्तस्य पुण्यफलं समम् ॥
 फलमूलाग्रनैर्दिव्यैर्मुन्यन्नानाञ्च भोजनैः ।
 न तत्फलमवाप्नोति यन्मांसपरिवर्जनात् ॥
 मांसं भक्षयिताऽमुत्र यस्य मांसमिहाश्नहम् ।
 एतन्मांसस्य मांसत्वं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 ॥ इति वैश्वं धर्मशास्त्रे एकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

सुवर्णस्यैकद्राक्षे कर्माचक्षणी सुफलमर्पयेत् । बधा-
 त्प्राणाहा प्रयतो भवति । महाव्रतं द्वादशाङ्गानि वा
 कुर्यात् । निक्षेपापहारी च । धान्यधनापहारी च कृच्छ्र-
 मष्टम् । मनुष्यस्त्रीकूपक्षेत्रवापीनामपहरणे चान्द्रायणम् ।
 द्रव्याणामल्पसाराणां सान्तपनम् । भक्ष्यभोज्यपानग्रह्या-
 सनपुष्पमूलफलानां पञ्चगव्यपानम् । तृणकाष्ठद्रुमशुष्का-
 न्नगुडवल्कचर्माभिपाणां विरात्रमुपवसेत् । मणिमुक्ताप्रदा-
 लतापरजनायः कस्यानां द्वादशाहं कर्णानश्नीयात् । का-
 पीमकोटजोर्णायपहरणे द्वादशं पयसा वर्त्तेत । द्विशके-
 कणकहरणे विरात्रमुपवसेत् । पक्षिगन्धोपधिरज्जुपेदला-
 नामपहरणे दिनमुपवसेत् ॥

दत्त्वेवापहृतं द्रव्यं धनिकस्याप्युपायतः ।

प्रायश्चित्तं ततः कुर्यात् कल्मषस्यापनुत्तये ॥
 यदयत्परेभ्य आदद्यात् पुरुषस्तु निरङ्कुशः ।
 तेन तेन विहीनः स्यादयत्नं यत्नाभिजायते ॥
 जीवितं धर्मकामौ च धने यस्मात् प्रतिष्ठितौ ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धनहिंसा विवर्जयेत् ॥
 प्राणिहिंसापरो यस्तु धनहिंसापरस्तथा ।
 महादुःखं मवाप्नोति धनहिंसापरस्तयोः ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथागम्यागमने महाव्रतविधानेनाहं चौरवासा वने
 प्राजापत्यं कुर्यात् । परदारगमने च । गोव्रतं गोगमने
 च । पुंस्ययोनावाकाशेऽप्यसु दिवा गोयाने च सवासाः
 स्नानमाचरेत् । चाण्डालीगमने तत्साम्यमवाप्नुयात् । अ-
 भ्रान्तश्चान्द्रायणद्वयं कुर्यात् । पशुवेश्यागमने प्राजाप-
 त्यम् । सकृद्दुष्टा स्त्री यत् पुरुषस्य परदारे तद्व्रतं
 कुर्यात् ॥

यत्करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनादुहिजः ।
 तद्भैक्ष्यभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

यः पापात्मा येन सह संयुज्यते स तस्यैव प्रायश्चित्तं
 कुर्यात् । मृतपञ्चनखात् कृपादत्यन्तोपहताच्चोदकं पीत्वा
 ब्राह्मणस्त्रिरात्रमुपवसेत् । इग्रहं राजन्यः । एकाहं वैश्यः ।
 शूद्रो नक्तम् । सर्वे चान्ते व्रतस्य पञ्चगव्यं पिवेयुः ॥

पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्राह्मणस्तु सुरां पिवेत् ।

उभौ तौ नरकं यातो महारौरवसंज्ञितम् ।

पर्वानारोग्यवर्जमृतावगच्छन् पत्नीं तिरावमुपवसेत् ।

कूटसाक्षी ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् । अनूदकमूत्रपुरीषकरणे
सचैलस्नानं महाव्याहृतिहोमश्च । सूर्याभ्युदितनिर्भुक्तः
सचैलस्नातः सावित्रप्रष्टशतमावर्त्तयेत् । श्वशृगालविड्व-
राहखरवानरवायसपुंश्चलीभिर्दंष्टः स्रवन्तीमासाद्य षोडश
प्राणायामान् कुर्यात् । वेदाग्न्युत्सादौ विषवणस्त्रायधः
शायी सम्बत्सरं सकृद्भैक्ष्येण वर्त्तते । समुत्कर्षानृते गुरो-
श्चालीकनिर्बन्धे तदाक्षेपणे च मांसं पयसा वर्त्तते । नास्ति-
का नास्तिकवृत्तिः कृतघ्नः कूटव्यवहारी ब्राह्मणवृत्तिघ्नश्चैत-
सम्बत्सरं भैक्ष्येण वर्त्तते । परिवित्तिः परिवित्ता या च परि-
वित्ता या च परिविद्यते दाता याजकश्च चान्द्रायणं कुर्यात् ।
प्राणिभूषण्यलीमविक्रयी तप्तकच्छं कुर्यात् । आर्द्रौषधिगन्ध-
पुष्पफलमूलचर्मवैतवैदलतुषकपालकेशभस्मास्थिगोरसपिण्या
कतिलतैलविक्रयी प्राजापत्यम् । श्लेष्मजतुमधूच्छिष्ट-
शङ्खत्रपुशक्तिसीसकृण्णलोहीडुस्वरखड्गपात्रविक्रयी चान्द्रा-
यणं कुर्यात् । रक्तवस्त्ररङ्गरत्नगन्धगुडमधुरसीर्णविक्रयी
विराचमुपवसेत् । मांसलवणलाक्षाक्षीरविक्रयी चान्द्रायणं
कुर्यात् । तच्च भूयश्चीपनयेत् । उष्ट्रेण खरेण वा गत्वा
नग्नः स्नात्वा सुप्ता भुक्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्यात् ॥

जपित्वा त्रीणि सावित्राः सहस्राणि समाहितः ।

मांसं गोष्ठे पयः पीत्वा मुच्यतेऽसत्प्रतिग्रहात् ॥

अयाज्ययाजनं कृत्वा परेषामन्त्यकर्म च ।

अभिचारमहीनञ्च लिभिः कृच्छ्रैर्व्यपोहति ॥
 येषां द्विजानां सावित्री नानूचेत यथाविधि ।
 तांश्चारयित्वा त्रीन् कृच्छ्रान् यथाविधुपनापयेत् ॥
 प्रायश्चित्तं चिकीर्षन्ति विकर्मस्थास्तु ये द्विजाः ।
 ब्राह्मण्याच्च परित्यक्तास्तेषामपेयतदादिशेत् ॥
 यद्गर्हितेनार्जयन्ति कर्मणा ब्राह्मणा धनम् ।
 तस्योत्सर्गेण शुद्ध्यन्ति जपेन तपसा तथा ॥
 वेदोदितानां नित्यानां कर्मणां समतिक्रमे ।
 स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनम् ॥
 अवगूर्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रं निपातने ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 एनस्त्रिभिरनिर्णिक्तैर्नार्थं कञ्चित् समाचरेत् ॥
 कृतनिर्णेजनांश्चेतान्न जुगुप्सेत धर्मवित् ।
 बालघ्नांश्च कृतघ्नांश्च विशुद्धानपि धर्मतः ।
 शरणागतहन्तृश्च स्त्रोहन्तृश्च न सवसेत् ॥
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वापूषनषोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥
 अनुक्तनिश्चुतौनाञ्च पापानामपनुत्तये ।
 शक्तिञ्चावेक्ष्य पापञ्च प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ रहस्यप्रायश्चित्तानि भवन्ति । स्रवन्तीमासाद्य
 मातः प्रत्यहं षोडश प्राणायामान् कृत्वैककालं हविष्याशी
 णसेन पूतोब्रह्महा भवति । कर्मणोऽन्ते पयस्विनीं गां

दद्यात् । व्रतेनावमर्षणेन च सुरापः पूतो भवति । गायत्री-
दशसाहस्रजपेन सुवर्णस्तेयकृत विरात्रीपोषितः पुरुष-
सूक्तजपहोमाभ्यां गुरुतल्पगः ॥

यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापापनोदनम् ॥
प्राणायामं द्विजः कुर्यात् सर्वपापापनुत्तये ।
दहन्ते सर्वपापानि प्राणायामैर्द्विजस्य तु ॥
सव्याहृतिं सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
त्रिः पठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
अकारञ्चापुप्रकारञ्च मकारञ्च प्रजापति ।
वेदत्रयान्निरदुहं दभूभुवःस्वरितीति च ॥
विभ्यएव च वेदेभ्यः पादं पादमदूदुहत् ।
तदित्यर्चोऽस्याः सावित्र्याः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥
एतदक्षरमेताञ्च जपन् व्याहृतिपूर्विकाम् ।
सन्ध्योर्वेदविदुषो वेदपुण्येन युज्यते ॥
सहस्रकृत्वस्त्वभ्यस्य वहिरेतत्त्रिकं द्विजः ।
महतोऽपेनसो मासात्त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥
एतयाऽपरिसंयुक्ता काले च क्रियया स्वया ।
विप्रक्षत्रियविड्जातिर्गर्हणं याति साधुषु ॥
ओङ्कारपूर्विकास्तिस्सो 'महाव्याहृतयोऽवप्रयाः ।
त्रिपदा चैव गायत्री विज्ञेयं ब्रह्मणोमुखम् ॥
योऽधीतेऽहन्यहन्येतां त्रीणि वर्षाण्यतम्रितः ।
स ब्रह्म परमभ्येति वायुभूतः खमृत्तिमान् ॥
एकाक्षरं परं ब्रह्म प्राणायामः परन्तपः ।

सावित्प्रासु परं नास्ति मौनात् सत्यं विशिष्यते ॥
 क्षरन्ति सर्ववैदिक्यो जुहोतियजतिक्रियाः ।
 अक्षरं त्वक्षरं ज्ञेयं ब्रह्मा चैव प्रजापतिः ॥
 विधियज्ञाज्जपयन्त्री विशिष्टो दग्धभिर्गुणैः ।
 उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रो मानसः स्मृतः ॥
 ये पाकयज्ञाश्चत्वारो विधियज्ञसमन्विताः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
 जपेनैव तु संसिद्धेद्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यत्र वा कुर्यान्मौनो ब्राह्मण उच्यते ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथातः सर्ववेदपवित्राणि भवन्ति । येषां जपैश्च होमैश्च
 द्विजातयः पापेभ्यः पूयन्ते । अघमर्षणं देवकृतं शुद्ध-
 वत्यः तरत्सम्पदीयं कुष्माण्डाः पावमान्यः दुर्गासावित्री
 अनोषद्गाः पदस्तीमाः सामानि वग्राहृतयः भारुण्डानि
 चन्द्रसामपुरुषव्रते भासं वार्हस्पत्यं गोसूक्तं अश्वसूक्तं साम-
 नीचन्द्रसूक्ते च शतरुद्रियं अथर्वशिरः तिसुपर्णं महाव्रतं
 नारायणीयं पुरुषसूक्तञ्च ।
 लोण्याज्यदोहानि रथन्तरञ्च अग्निव्रतं वामदेयं वृहच्च ।
 एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तन् जातिस्मरत्वं लभते य इच्छेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ त्याज्याः । ब्राह्मणः पतितास्त्रिपुरुषं मातृतः पितृत-
 क्षाशुद्धाः सर्वे एवाभोज्याश्चाप्रतिग्राह्याः । अप्रतिग्राह्येभ्यश्च

प्रतिग्रहप्रसङ्गं वर्जयेत् । प्रतिग्रहेण ब्राह्मणानां ब्राह्म्यं तेजः
 प्रणश्यति । द्रव्याणां वाऽविज्ञाय प्रतिग्रहविधिं यः प्रतिग्रहं-
 कुर्यात् स दाता सह निमज्जति । प्रतिग्रहसमर्थश्च यः
 प्रतिग्रहं वर्जयेत् स दातृलोकमाप्नोति । एधोदकमूलफला-
 भयामिषमधुशयप्रासनगृहपुष्पदधिशकांश्चाभ्युद्यतान्न निर्गु-
 देत ॥

आह्वयाभ्युद्यतां भिक्षां पुरस्तादनुचीदिताम् ।
 आह्वां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकर्मणः ॥
 नाश्रन्ति पितरस्तस्य दशवर्षाणि पञ्च च ।
 नच हव्यं वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥
 गुरुन् भृत्यान् ज्जिहीर्षुरर्चिष्यन् पितृदेवताः ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु लपेत् स्वयं ततः ॥
 एतेष्वपि च कार्येषु समर्थस्तत्प्रतिग्रहे ।
 नादद्यात् कुलटापण्डपतितभ्यस्तथा द्विषः ॥
 गुरुषु त्वभ्यतीतेषु विना वा तैर्गृहे वसन् ।
 आत्मनोवृत्तिमन्विच्छन् गृह्णीयात् साधुतः सदा ॥
 अर्द्धिकः कुलमितञ्च दासगोपालनापिताः ।
 एतं शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

अथ गृहाश्रमिणस्त्रिविधोऽर्थः भवति । शुल्कः श्रवसाऽ-
 मितश्चायः । शुल्के नार्थेन यदैहिकं करोति तदेवमासाद-
 यति । यच्छ्रवलेन तन्मानुष्यम् । यत्क्षणेन तत्तिर्य्यक्तम् ।
 स्ववृत्त्युपार्जितं सर्वं सर्वेषां शुल्कम् । अनन्तरवृत्त्युपात्तं

श्वस्तम् । अन्तरितवृत्त्युपात्तञ्च कृणुम् ।

क्रमागतं प्रीतिदायं प्राप्तञ्च सह भार्यया ।

अविशेषेण सर्वेषां धनं शुल्कं प्रकीर्त्तितम् ॥

उत्कीचशुल्कसप्राप्तमविक्रीयस्य विक्रये ।

कृतोपकारादाप्तञ्च श्वस्तं समुदाहृतम् ॥

पार्श्विकद्युतचौर्याप्तं प्रतिरूपकसाहसौ ।

व्याजेनोपार्जितं यच्च तत्कृणुं समुदाहृतम् ॥

यथाविधेन द्रव्येण यत्किञ्चित् कुरुते नरः ।

तथाविधमवाप्नोति स फलं प्रेत्य चेह च ॥

॥ इति वैश्वे धर्मशास्त्रे अष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥

गृहाश्रमी वैवाहिकाग्नौ पाकयज्ञान् कुर्यात् । सायं
प्रातश्चान्नहोतम् । देवताभ्योजुहुयात् । चन्द्रार्कसन्निकर्ष-
विप्रकर्षयोर्द्दर्शपूर्णमासाभ्यां यजेत । प्रत्ययनं पशुना । शर-
दग्रीष्मयोश्चाग्रहायणेन । ब्रीहियवयोर्वा पाके । तैवार्धिकाभ्य-
धिकान्नः प्रत्यब्दं सोमिन । वित्ताभावे द्रष्ट्या वैश्वानर्या ।
शूद्रान्नं यागे परिहरेत् । यज्ञार्थं भिक्षितमवाप्तमर्थं सकल-
मेव वितरेत् । सायं प्रातर्वैश्वदेवं जुहुयात् । भिक्षां च
भिक्षवे दद्यात् । अर्चितभिक्षादानेन गोदानफलमवाप्नोति ।
भिक्षवभावे तन्मात्रं गवां दद्यात् । वल्ली वा प्रक्षिपेत् । भुक्त-
ऽप्यग्ने विद्यमाने न भिक्षुकैः प्रत्याचक्षीत । कण्डूनी पेप्रणी
चुम्नी कुम्भउपस्करइति पञ्चसूना गृहस्थस्य । तन्निष्कृत्यर्थञ्च
ब्रह्मदेवभूतपितृनरयज्ञान् कुर्यात् । स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञः ।
होमो दैवः । बलिर्भौतः । पितृतर्पणं पितरः । नृयज्ञश्चाति-

थिपूजनम् ।

देवतातिथिभृत्यानां पितृणामात्मनस्तथा ।

न निर्वपति पञ्चानामुच्छ्वसन्न स जीवति ॥

ब्रह्मचारी यतिभिर्भुज्यते गृहाश्रमात् ।

तस्मादभ्यागतानेतान् गृहस्थो नावमानयेत् ॥

गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तुपते तपः ।

ददाति च गृहस्थसु तस्माज्जिष्ठो गृहाश्रमी ॥

ऋषयः पितरो देवा भूतान्यतिथयस्तथा ।

आश्रयते कुटुम्बभग्नस्तस्माच्छ्रेष्ठो गृहाश्रमी ॥

निवर्गमेवां सततान्नदानं सुरार्चनं ब्राह्मणपूजनञ्च ।

स्वाध्यायमेवां पितृतर्पणञ्च कृत्वा गृही शक्रपदं प्रयाति ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनषष्ठितमोऽध्यायः ॥

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय मूलपुरीषोत्सर्गं कुर्यात् । दक्षि-
णभिमुखो रात्रौ दिवा चोदङ्मुखः सन्ध्ययोश्च । नाप्रच्छादि-
तायां भूमौ । न फालकशायाम् । न च्छायायाम् । न चो-
षरे । न शादले । न ससत्वे । न गर्त्ते । न वल्मीके । न
पथि । न रथ्यायाम् । न पराशुचौ । नोद्यानि । नोद्यानोद-
कसमीपयोः । नाङ्गानि । न भस्मानि । न गोमये । न गोव्रजे ।
नाकाशि । नोदके । न प्रत्यनिलानलेन्द्रकस्त्रीगुरुब्राह्मणा-
नाञ्च । नैवावगुण्ठितशिराः ॥ 'श्लोष्टेष्टकाभिः परिमृज्य
गुदं गृहीतशिशोल्यायाद्भिर्मृद्भिश्चोद्धृताभिर्गन्धलेपक्षयकरं
शौचं कुर्यात् ॥

एका लिङ्गे गुदे तिस्रस्तथैकत्र करे दश ।

उभयोः सप्त दानव्या मृदस्तिस्त्रसु पादयोः ॥
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ।
 त्रिगुणञ्च वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ पालाशं दन्तधावनं नाद्यात् । नैव श्लेष्मातकारि-
 ष्टविभीतकधववधन्वनजम् । न च बन्धूकनिर्गुण्डीश्रियुति-
 ल्वतिन्दुकजम् । न च कोविदारशमीपीलुपिप्पलेद्गु-
 ग्गुलुजम् । न पारिभद्रकान्तिकामोचकशास्त्रलीशणजम् ।
 न मधुरम् । नान्म्लम् । नोर्द्ध्वशृष्कम् । न शुशिरम् । न पुति-
 गन्धि । न पिच्छिलम् । न दक्षिणांपराभिमुखः । अद्याच्चो-
 दङ्मुखः प्राङ्मुखोवा । वटासनार्कखदिरकरञ्जवदर-
 सर्जनिम्बवारिमेदापामार्गमालतीककुभविल्वानामन्यतमम् ।
 कषायं तिक्तं कटुकञ्च ॥

कनीन्यग्रसमस्थौल्यं सकूर्चं द्वादशाङ्गलम् ।
 प्रातर्भूत्वा च यतवाक् भक्षयेदन्तधावनम् ॥
 प्रक्षाल्य भुक्त्वा तज्जह्याच्छुचौ देशे प्रयत्नतः ।
 अमावास्यां नचाश्रीयादन्तकाष्ठं कदाचन ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ द्विजातीनां कनीनिकामूले प्राजापत्यं नाम ती-
 र्थम् । अङ्गुष्ठमूले ब्राह्मणम् । अङ्गुल्यधे देवम् । तर्जनीमूले
 पितृग्रम् । अनङ्गुल्याभिरफेनिलाभिर्न शूद्रैककरावर्जिताभि-
 रचराभिरङ्गिः शुचौ देशे स्वासीनोऽन्तर्जानुः प्राङ्मुखश्चोद-

ङ्मुखोवा तन्मनाः सुमनाश्चाचामेत् । ब्राह्मेण तीर्थेन तिरा-
चामेत् । द्विःप्रमृज्यात् । खान्यङ्गिर्मूर्ध्नि हृदयं स्पृशेत् ।

हृत्कण्ठतालुगामिषु यथासंख्यं द्विजातयः ।

शुद्धेपरन् स्त्री च शूद्रश्च सक्तस्स्पृष्टाभिरन्ततः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥

अथ योगक्षेमार्थमीश्वरमुपगच्छेत् । नैकोऽध्वानं प्रप-
द्येत । नाधार्मिकैः सार्द्धम् । न वृषलैः । न द्विषद्भिः । नाति-
प्रत्यूषसि । नातिसायम् । न सन्ध्ययोः । न मध्याह्ने न सन्नि-
हितपानीयम् । नातितूर्णम् । न रात्रौ । न सन्ततं व्याल-
व्याधितान्तैर्वाहनेः । न हीनाङ्गैः । न रोगिभिः । न दीनैः ।
न गोभिः । नादान्तैः । यवसोदकैर्वाहनानामदत्त्वात्मनः
क्षुत्तृष्णापनोदने न कुयर्पात् । न चतुष्पथमधितिष्ठेत् ।
न रात्रौ वृक्षमूलम् । न शून्यालयं न तृणम् । न पशूनां-
बन्धनागारम् । न केशतुषकपालास्थिभस्माङ्गारान् । न का-
र्पासास्थि । चतुष्पथं प्रदक्षिणीकुयर्पात् देवताञ्च प्रज्ञातांश्च
वनस्पतीन् । अग्निब्राह्मणगणिकापूर्णकुम्भादर्शच्छतध्वज-
पताकाश्रीवृक्षवर्द्धमाननन्द्यावर्त्तांश्च तालदन्तचामराश्वगजा-
जगोदधिक्षीरमधुसिद्धार्थकांश्च वीणाचन्दनायुधार्द्रगोमय-
पुष्पशाकगोरोचनादूर्वाप्ररोद्धांश्च* उष्णीषालङ्कारमणिकनक-
रजतवस्त्रासनयानामिषांश्च भृङ्गारोद्धृतीर्व्वरारज्जुबद्धपशु-
कुमारीमीनांश्च दृष्ट्वा प्रयादिति । अथ मत्तोन्मत्तव्यङ्गान् दृष्ट्वा
निवर्त्तेत । वान्तविविक्तमुण्डमलिनवसनजटिलवामनांश्च ।
कषायिप्रव्रजितमलिनांश्च । तैलगुडशुष्कगोमयेन्धनदणकुश-

गलाशभस्माङ्गारांश्च । लवणक्लीवासवनपुंसककार्पासरज्जु-
निगडमुक्तकेशांश्च । वीणाचन्दनार्द्रशाकोष्णीषालङ्करणकु-
मारीः प्रस्थानकालेऽभिनन्दयेदिति । देवब्राह्मणगुरुवस्तुदी-
क्षितानां च्छायां नाक्रामेत् । निष्ठनवान्तरुधिरविण्मूत्र-
म्लानोदकानि वा । न वत्सतन्त्रीं लङ्घयेत् । प्रवर्षति न
गवन् । न वृथा नदीं तरेत् । न देवताभ्यः पितृभ्यश्चेदकामं
प्रदाय । न बाहुभ्याम् । न भिन्नया नावा । न कच्छमधि-
तिष्ठेत् । न कूपमवलोकयेत् न लङ्घयेत् ॥

वृद्धभारिनृपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।

पन्था देयो नृपस्त्वेषां मान्यः स्नातश्च भूपतिः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिषष्टितमोऽध्यायः ॥

परनिपानेषु न स्नानमाचरेत् । आचरेत् पञ्चपिण्डागु-
दृत्यापदि । नाजीर्णं । न चातुरः । न नग्नः । न रात्रौ राहु-
दर्शनवर्जम् । न सन्ध्ययोः । प्रातःस्नायग्रहणकिरणयस्तां
गचीमवलोक्य स्नायात् । स्नातः शिरो नावधुनेत् । नाङ्गेभ्य-
स्तोयमुद्धरेत् । न तैलवस्तु स्पृशेत् । नाप्रक्षालितं पूर्वघृतं
।सनं विभ्रयात् । स्नातः सोष्णीषो धौतवाससी विभ्रयात् ।
। न च्छान्द्यजपतितैः सह सम्भाषणं कुर्यात् । स्नायात्
। स्रवणदेवखातसरोवरेषु । उद्धृताद्भूमिष्ठमुदकं पुण्यं
षावरात् प्रस्रवणं तस्मान्नादेयं तस्मादपि साधुपरिगृ-
हीतं सर्वतएव गाङ्गम् । मृत्तीयैः कृतमलापकर्षोऽप्यु निम-
ग्नपोहिष्ठेति तिसृभिर्हिरण्यवर्णा इति चतसृभिरिदमापः प्र-
हृतइति चतुर्थमभिमन्त्रयेत् । ततोऽप्यु निमग्नस्त्रिरघम-

र्षणं जपेत् । तद्विष्णोः परमं पदमिति वा । द्रुपदा सावित्रीं
 वा । युञ्जते मन इत्यनुवाकं वा । पुरुषसूक्तं वा । स्नातश्चा-
 द्रवामा देवपितृतर्पणमन्मस्य एव कुर्यात् । परिवर्त्तितवा-
 माश्चेत्तीर्थमुत्तीर्थ्य । अकृत्वा देवपितृतर्पणं स्नानवस्त्रादि न
 पीडयेत् । स्नात्वाचम्य विधिवदुपसृशेत् । पुरुषसूक्तेन
 प्रह्वयं पुरुषाय पुष्पाणि दद्यात् । उदकाञ्जलिं पश्चात् ।
 आदावेव दिव्येन तीर्थेन देवतानां कुर्यात् । तदनन्तरं पि-
 त्रेण पितृणाम् । तत्तादौ स्ववश्यानां तर्पणं कुर्यात् । ततः
 सम्बन्धिवान्धवानाम् । ततः सुहृदाम् । एवं नित्यस्नायो
 स्यात् । स्नातश्च पवित्राणि यथाशक्ति जपेत् । विशेषतः सा-
 वित्रीं त्ववश्यं जपेत् पुरुषसूक्तञ्च । नैताभ्यामधिकमस्ति ॥

स्नातोऽधिकारी भवति दैवे पित्रे च कर्मणि ।

पवित्राणां तथा जप्ये दाने च विधिर्नादितः ॥

अलक्ष्मीः कालकर्णी च दुःखघ्नं दुर्विचिन्तितम् ।

स्नातस्य जलमात्रेण नश्यते इतिधारणा ॥

याम्यं हि यातनादुःखं नित्यस्नायी न पश्यति ।

नित्यस्नानेन पूयन्ते येऽपि पापकृतो नराः ॥

॥ इति वैष्णवेऽध्यायेऽध्यायः ॥

अथातः सुस्नातः प्रक्षालितपाणिपादः स्वाचान्तो देवता-
 र्चायां स्थले वा भगवन्तमनादिनिधनं वासुदेवमभ्यर्चयेत् ।
 अश्विनैः प्राणैस्त्वेते इति कीचकीयमन्त्रेणाष्टव्य जीवस्य
 भगवतो जीवादानं दत्त्वा युञ्जते मन इत्यनुवाकेनावहनं
 कृत्वा जानुभ्यां पाणिभ्यां शिरसा च नमस्कारं कुर्यात् ।

आपोहिष्ठेति तिसृभिरर्घ्यं निवेदयेत् । हिरण्यवर्णा इति
चतसृभिः पाद्यम् । शत्र आपो धन्वन्या इत्याचमनीयम् । इद-
मापः प्रवहत इति स्नानीयम् । रथे स्वर्लेषु वृषभराजा इत्य-
नुलेपना लङ्कारौ । युवा सुवासा इति वासः । पुष्पवतीस्ति-
पुष्पम् । धूरसि धूपमिति धूपम् । तेजोऽसि शुक्रमिति दीपम् ।
दधिक्रावण इति मधुपर्कः । हिरण्यगर्भ इत्यष्टाभिर्नैवेद्यम् ।

चामरं व्यजनं मात्रां छत्रं पानासने तथा ।
सावित्रेणैव तत् सर्वं देवाय विनिवेदयेत् ॥
एवमभ्यर्च्य च जपेत् सूक्तं वै पौरुषं ततः ।
तेनेव जुहुयादाजं य इच्छेत्शाश्वतं पदम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥

न नक्तं गृहीतेनोदकेन देवपितृकर्म कुर्यात् ।
वन्दनमृगमदागुरुकर्पूरकुङ्कुमजातीफलवर्जमनुलेपनं न
दद्यात् । न वासी नीलीरक्तम् । न मणिसुवर्णयोः प्रतिरूप-
मलङ्करणम् । नागन्धिः । नोगन्धिः । न कण्टकिजम् ।
कण्टकिजमपि शुक्तं सुगन्धिकं दद्यात् । रक्तमपि कुङ्कुमं
जलजञ्च दद्यात् । न धूपार्थं जीवजातम् । न घृततैलं विना
केचन दीपार्थं । नाभक्ष्यं नैवेद्यार्थं । न भक्ष्ये अप्यजामहि-
तीचीरे । पञ्चनखमत्स्यवराहमांसानि च ।

प्रयतश्च शुचिर्भूत्वाऽसर्वमेव निवेदयेत् ।
तन्मनाः समना भूत्वा त्वराक्रोधविवर्जितः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥

अथाग्निं परिसमूह्य पर्युक्ष्य परिस्तीर्यत्र परिषिच्य सर्वतः
पाकादग्रमुद्धृत्य जुहुयात् । वासुदेवाय सङ्कर्षणाय प्रद्युम्ना-
यानिरुद्धाय पुरुषाय सत्यायाच्युताय वासुदेवाय । अथाग्नये
सोमाय मित्राय वरुणाय इन्द्रायेन्द्राग्निभ्यां विश्वेभ्यो देवेभ्यः
प्रजापतये अनुमत्यै धन्वन्तरये वास्तोष्पतये अग्नये स्विष्टिक्क-
तंच । ततोऽन्नशेषेण वलिमुपहरेत् । भक्ष्योपभक्ष्याभ्यामभितः
पूर्वेणान्नेः । अवानामासीति त्वलानामासीति नितन्तीना-
मासीति क्षिप्रणिकानामासीति सर्वासाम् । नन्दिनि सुभगे
समङ्गलि भद्रकालीतिस्वस्थिष्वभिप्रदक्षिणाम् । स्थूणायां
ध्रुवायां श्रिये । हिरण्यकेश्यै वनंस्पतिभ्यः । धर्माधर्मयोर्द्वारं
मृत्यवे च । उदपाने वरुणाय । विष्णवे इत्युलूखले । मरुद्भ्य
इति दृशदि । उपरिशरणे वैश्रवणाय राज्ञे भूतेभ्यश्च । इन्द्रा-
येन्द्रपुरुषेभ्य इतिपूर्वार्द्धे । यमाय यमपुरुषेभ्य इतिदक्षि-
णार्द्धे । वरुणाय वरुणपुरुषेभ्य इतिपश्चार्द्धे । सोमाय सोम-
पुरुषेभ्य इत्युत्तरार्द्धे । ब्रह्मणे ब्रह्मपुरुषेभ्य इतिमध्ये । ऊर्ध्वं
माकाशाय । दिवाचरिभ्यो भूतेभ्य इतिस्थण्डिले । नक्तचरि-
भ्य इतिनक्तम् । ततो दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पित्रे पितामहाय
प्रपितामहाय मात्रे, पितामह्यै प्रपितामह्यै स्वनामगोत्रा
भ्याञ्च पिण्डनिर्व्वपणं कुर्यात् । पिण्डानाञ्चानुलेपनपुष्पधप-
नैवेद्यादि दद्यात् । उदककलशमुपनिधाय स्वस्त्ययनं वाच-
येत् । श्वकाकश्वपक्षानां भुवि गैर्वापेत् । भिक्षाञ्च दद्यात् ।
अतिथिपूजने च परं फलमधितीहेत् । सायमतिथिं प्राप्तं
प्रयत्ने नार्चयेत् । अनाशितमतिथिं गृहे न वासयेत् । यथा

।र्णानां ब्राह्मणः प्रभुर्यथा स्त्रीणां भर्ता तथा गृहस्थस्या-
तिथिः । तत्पूजायां स्वर्गमाप्नोति ॥

अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
तस्मात् सुकृतमादाय दुष्कृतान् प्रयच्छति ॥
एकरात्रं हि निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।
अनित्या हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥
नैकग्रामीणमतिथिं विप्रं साङ्गतिकं तथा ।
उपस्थितं गृहे विद्याद्भार्या यत्राग्नयोऽपि वा ॥
यदि त्वतिथिधर्मेण क्षत्रियो गृहमागतः ।
भक्तवत्सु च विप्रेषु कामं तमभिपूजयेत् ॥
वैश्यशूद्रावपि प्राप्तौ कुटुम्बेऽतिथिधर्मिणौ ।
भोजयेत् सह भृत्यैस्तावानृशंस्यं प्रयोजयन् ॥
इतराण्यपि सख्यादीन् संप्रीत्या गृहमागतान् ।
प्रकृतान्नं यथाशक्ति भोजयेत् सह भार्यया ॥
सुवासिनीं कुमारीञ्च रोगिणीं गुर्विणीं तथा ।
अतिथिभरोऽय एवैतान् भोजयेदविचारयन् ॥
अदत्त्वा यस्तु एतेभ्यः पूर्वं भुङ्क्तेऽविचक्षणः ।
स भुञ्जानो न जानाति श्वगृध्वैर्जग्धिमात्मनः ॥
भुक्तवत्सु च विप्रेषु भृत्येषु स्त्रेषु चैव हि ।
भुञ्जयीतां ततः पश्चादवशिष्टान् दम्पती ॥
देवान् पितॄन् मनुजान्श्च भृत्यान् गृह्याश्च देवताः ।
पूजयित्वा ततः पश्चाद्गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
अघं स केवलं भुङ्क्ते यः पचत्यात्मकारणात् ।
यन्न शिष्टाशनं ह्येतत् सतामन्नं विधीयते ॥

स्वाध्यायेनाग्निहोत्रेण यज्ञेन तपसा तथा ।
 नचाप्नोति गृही लोकान् यथा त्वतिथिपजनात् ॥
 सायंप्रातस्त्वतियये प्रदद्यादासनोदकम् ।
 अन्नञ्चैव यथा शक्त्या सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥
 प्रतिश्रयं तथा शय्यां पादाभ्यङ्गं सदीपकम् ।
 प्रत्येकदानेनाप्नोति गोप्रदानसमं फलम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तप्रश्नितमोऽध्यायः ॥

चन्द्रार्कीपरगि नाश्रीयात् । स्नात्वा मुक्तयोरश्रीयात् ।
 अमुक्तयोरस्नंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा चापरेऽङ्गि । न गोब्राह्मणी-
 परगिऽश्रीयात् । न राजव्यसने । प्रवसिताग्निहोत्री यदा-
 ग्निहोत्रं कृतं मन्येत तदाश्रीयात् । यदा कृतं मन्येत वैश्व-
 देवमपि । पर्वणि च यदा कृतं मन्येत पर्व । नाश्रीयाच्चा-
 जीर्णे । नार्द्धरात्रे । न मध्याह्ने । न सन्ध्ययोः । नार्द्ध-
 वासाः । नैकवासाः । न नग्नः । न जलस्थः । नोत्कुटुकः ।
 न भिन्नासनगतः । न च शयनगतः । न भिन्नभाजने । नोत्-
 सङ्गे । न भुवि । न पाणौ । लवणञ्च यत्न दद्यात् नचाश्री-
 यात् । न बालकान्निर्भर्त्सयेत् । नैको मिष्टम् । नोद्धृत-
 स्नेहम् । न दिवा धानाः । न रात्रौ तिलसंयुक्तम् । न दधि
 सक्तुन् । न कोर्विदारवटपिप्पलशाणशाकम् । नादत्त्वा । ना-
 हुत्वा । नानार्द्धपादा । नानार्द्धकरमुखश्च । नोच्छिष्टश्च
 घृतमादद्यात् न चन्द्रार्कतारका निरीक्षित । न मूर्धानं
 स्पृशेत् । न ब्रह्म कीर्त्तयेत् । प्राङ्मुखोऽश्रीयात् दक्षिणा-

मुखो वा । अभिपूज्यान्नम् । सुमनाः स्वप्नानुलिप्तः । न निः-
शेषकृत् स्यात् । अन्यवदधिमधु मोदकेभ्यः ।

नाश्रीयाद्भार्थ्या सार्द्धं नाकाश न तथात्यित' ।
वह्नां प्रेक्षमाणानां नैकस्मिन् वहवस्तथा ॥
शून्यागारे वह्निगृहे देवागारे कथञ्चन ।
पिवेन्नाञ्जलिना तोयं नातिसौहित्यमाचरेत् ॥
न तृतीयमथाश्रीयान्नचापथ्यं कथञ्चन ।
नातिप्रगे नातिसायं न सायं प्रातराशितः ॥
न भावदुष्टमश्रीयान्न भाण्डे भावदूषिते ।
शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्त्यिकाम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥

नाष्टमीचतुर्दशीपञ्चदशीषु स्त्रियमुपेयात् । न ग्राहं
मुक्ता । न ग्राहं दत्त्वा । नोपनिमन्वितः ग्राह्यः । न स्नात्वा ।
न हुत्वा । न व्रती । नोपोथ्य मुक्ता वा । न दीक्षितः । न
देवायतनश्मशानशून्यालयेषु । न वृक्षमूलेषु । न दिवा । न
सन्ध्ययोः । न मलिनाम् । न मलिनः । नाभ्यक्तम् । नाभ्य-
क्त' । न रोगार्ताम् । न रोगार्त' ।

न हीनार्द्धीं नाधिकार्द्धीं तथैव च वयोधिकाम् ।
नोपेयादगुर्विणीं नारीं दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥

नाद्रपादः स्वप्यात् । नोत्तरापरावाक्शिरा' । न

नमः । नार्द्रवंशे । नाकाग्नि । न पलाश शयने । न
पञ्चदारुक्ते । न गजभग्नक्ते । न विदुरदग्धक्ते न भित्रे ।
नाग्निव्युष्टे । न घटासिक्तद्रुमजे । न श्मशानशून्यालय-
देवतायतनेषु । न चपलमध्ये । न नारीमध्ये । न धान्यगो-
. गुरुहुताशनसुराणामुपरि ।

नोच्छिष्टो न दिवा स्वप्यात् सन्ध्यायोर्न च भस्मनि ।

देशे न चाशुचौ नाद्रे न च पर्वतमस्तके ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ न कञ्चनावमन्येत । न च हीनाङ्गाधिकाङ्गा-
न्मूर्खान् धनहीनानवहमेत् । न हीनान् सेवेत । स्वाध्या-
यविरोधि कर्म नाचरेत् । वयोऽनुरूपं वेशं कुर्यात् श्रुत-
स्याभिजनस्य धनस्य देशस्य च । नोद्धत । नित्यं शास्त्रा-
द्यवेक्षी स्यात् । सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यात् ।
न नाम्नीत्यभिभाषित । न निर्गन्धोगन्धिरक्तञ्चामात्यं विभृ-
यात् । विभृयाज्जलजं रक्तमपि । यष्टिञ्च वैष्णवोम् । कम-
ण्डलुञ्च सोदकम् । कार्पासमुपवीतम् । रौक्मे च कुण्डले ।
नादित्यमुद्यन्तमीक्षेत । नाम्स्तं यान्तम् । न वासमा ति-
रोहितम् । न चादर्शं जलमश्रुगतम् । न मध्याह्ने । न
क्रूडस्य गुरोर्मुखम् । न तैलीदकयोः स्वच्छायाम् । न
मलवत्यादर्शे । न पत्नीं भोजनसम्भूये । न स्त्रियं नग्नाम् ।
न कञ्चन मेहमानम् । न चालानभ्रष्टकुञ्जरम् । न च वि-
षमस्थोवृषादियुक्तम् । न मत्तम् । नामेध्यमग्नौ प्रक्षिपेत् ।
नासृक् । न विषम् । नापस्त्रपि । नाग्निं लङ्घयेत् । न

पादौ प्रतापयेत् । न कुशैस्तेषु वा परिमृज्यात् । न कांस्य-
 भाजने चार्पयेत् । न पादं पादेन । न सुवमालिखेत् ।
 न लोष्टमर्द्दी स्यात् । न तृणच्छेदी स्यात् । न दन्तैर्नख-
 लोमानि च्छिन्यात् । द्यूतं वर्जयेत् बालातपसेवाञ्च ।
 वस्त्रोपानहमाख्योपवीतान्यन्यधृतानि न धारयेत् । न
 शूद्राय मतिं दद्यात् नोच्छिष्टहविषी न तिलान् । न
 चास्योपदिशेद्धर्मं न व्रतम् । न संहताभ्यां पाणिभ्यां शिर-
 उदरञ्च कण्डूयेत् । न दधिसुमनसौ प्रत्याचक्षीत । नात्मन
 स्रजमपकर्षयेत् । सुप्तं न प्रबोधयेत् । नोदकग्रामभि-
 भाषेत न स्त्रेच्छान्यजान् । अग्निदेवब्राह्मणसन्निधौ प्रद-
 क्षिणम् पाणिमुद्धरेत् । न परक्षेत्रे चरन्तीं गामाचक्षीत न
 पिवन्तं वत्सकम् । नोद्धतान् प्रहर्षयेत् । न शूद्रराज्ये
 निवसेत् नाधार्मिकजनाकीर्णं । न संवसेद्द्वैद्यहीनः । नो-
 पसृष्टे । न चिरं पर्वते । न वृधाचेष्टां कुर्यात् । न नृत्य-
 गीते । नास्फोटनं कार्यम् । नास्त्रीञ्चं कीर्तयेत् । नानृ-
 तम् । नाप्रियम् । न किञ्चिन्मर्माणि स्पृशेत् । नात्मानम-
 वजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः । चिरं सन्स्रोपासनं कुर्यात् ।
 न सर्पशस्त्रैः क्रीडेत । अनिमित्ततः स्वानि
 स्वानि न स्पृशेत् । परस्य दण्डं नोद्ग्रच्छेत् । शास्यं
 शासनार्थं ताडयेत् । तन्वा वेणुरस्त्रेण रज्ज्वा वा पृष्टे ।
 देवब्राह्मणशास्त्रमहात्मनां भरीवादं परिहरेत् । धर्मवि-
 रुद्धौ चार्थकामौ । लोकविद्विष्टञ्च धर्ममपि । पर्वसु शान्ति-
 होमं कुर्यात् । न तृणमपि च्छिन्यात् । अलङ्कृतश्च तिष्ठेत् ।
 एवमाचारसेवी स्यात् ॥

श्रुतिस्मृत्युदितं सम्यक्माधुभिश्च निषेवितम् ।
 तमाचारं निषेवेत धर्मकामो जितेन्द्रियः ॥
 आचारात्तमते चायुराचारादीक्षिता गतिम् ।
 आचारादनमक्षय्यमाचारादन्यलक्षणम् ॥
 सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।
 यद्वधानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकसप्ततितमोऽध्यायः ॥

दमयमेन तिष्ठेत् । दमयेन्द्रियाणां प्रकीर्त्तितः दान्त-
 स्यालं लोकं परश्च । नादान्तस्य क्रिया काचित् समृध्यति ॥
 दमः पवितं परमं मङ्गल्यं परमं दमः ।
 दमेन सर्वमाप्नोति यत्किञ्चिन्मनसेच्छति ॥
 दशार्द्वयुक्तेन रथेन याति मनोवशेनार्थपथानुवर्त्तिना ।
 तच्चेद्वय नापहरन्ति वाजिनस्तथागतं नावजयन्ति शत्रवः ॥
 आपुर्यमाणमचलप्रतिष्ठं समद्रुमापः प्रविशन्ति यद्वत् ।
 तद्वत् कामा यं प्रविशन्ति सर्वे स शान्तिमाप्नोति न कामकामी ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ आद्वेप्सुः पूर्वद्युर्ग्राहणानामन्तयेत् । द्वितीयेऽङ्गि
 शुक्लपक्षस्य पूर्वार्द्धे कृष्णपक्षस्यापराह्णे विप्रान् सुस्नातान्
 स्वाचान्तान् यथाभूयो विद्याक्रमेण कुशोत्तरेष्वासनेषूपवेश-
 येत् । हो दैवे प्राङ्मुखो तीर्थे पित्रे उदङ्मुखान् एकैक-
 मुभयत्र वेति । आमश्चाद्वेपु काम्येपु च प्रथमं पञ्चकेनाग्निं
 हुत्वा । पशुश्चाद्वेपु मध्यमपञ्चकेन । अमावास्यामूत्तमपञ्च-

केन । आग्रहायण्या ऊर्द्धं कृष्णाष्टकासु च क्रमेणैव प्रथम-
मध्यमोत्तमपञ्चकैः । अन्वष्टकासु च । ततो ब्राह्मणानुज्ञातः
पितृनावाहयेत् । अपयान्वसुरा इति आहविघ्नकर्तृन् ।
यातुधानानपसार्थं तिलैर्यातुधानानां विसर्जनं कृत्वा । एत
पितरः सत्त्वांस्तान् अमाय सन्वेतद्वः पितर इत्यावाहनं कृत्वा
कुश तिलमिश्रेण गन्धोदकेन यस्तिष्ठत्यमृतागाविति यन्मे-
मातेति च पाद्यं निर्वर्त्य निवेदयार्थं कृत्वा निवेद्य चानुलेपनं
कृत्वा कुशतिलवस्त्रपुष्पालङ्कारधपदीपैर्यथाशक्त्या विप्रान्
समभर्च्य हतष्टुत्मन्द्रमादायादित्यारुद्रावसव इति वीच्याग्नौ
करवाणीत्युक्त्वा तत्र विप्रैः कुर्वित्युक्ते आहुतित्रयं दद्यात् ।
ये मामकाः पितर एतद्वः पितरोऽयं यज्ञे इति च हविरनु-
मन्त्रणं कृत्वा यथोपपन्नेषु पात्रेषु विशेषाद्रजतमयेष्वन्नं
नमो विश्वेभ्यो देवेभ्य इत्यन्नमादौ प्राङ्मुखोर्निवेदयेत् ।
पित्रे पितामहाय प्रपितामहाय च नामगोत्राभ्यामुदङ्मुखेषु ।
तददत्सु ब्राह्मणेषु यन्मे प्रकामा अहोरात्रैर्यद्वा
क्रव्यादिति जपेत् । इतिहासपुराणधर्मशास्त्राणि चेति ।
उच्छिष्टसन्निधौ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु पृथिवी दूर्वी रक्षिता-
इत्येकं पिण्डं पित्रे निदध्यात् । अन्तरीक्षं दूर्वी रक्षिता-
इति द्वितीयं पितामहाय । द्यौर्दूर्वी रक्षिता इति तृतीयं
प्रपितामहाय । अत्र पितरः प्रेता इति वासोदेयम् । वीरान्नः
पितरो धत्त इत्यन्नम् । अन्नपितरो मादयध्वं यथाभागमावृ-
षायध्वमिति दर्भमूले करघर्षणम् । उर्जं वहन्तीरित्यनेन
सोदकेन प्रदक्षिणं पिण्डानां विकरणं सेचनं कृत्वा अर्घ-
पुष्पधूपालेपनान्नादिभक्ष्यभोज्यानि च निवेदयेत् । उदक-

पात्रञ्च मधुघृततिलैः संयुक्तञ्च । भुक्तवत्सु ब्राह्मणेषु तृप्तिमा
 गतेषु मामेवैष्टेत्यन्नं सत्तणमम्युक्ष्यान्नविकिरमुच्छिष्टाग्रतः
 कृत्वा तृप्ताभवन्तः सम्पन्नमिति पृष्टोदङ्मुखेष्वाचमनमादौ
 दत्त्वा ततः प्राङ्मुखेषु दत्त्वा ततश्च सुसुप्रोक्षितमिति श्राद्ध-
 देशं संप्रोक्ष्य दर्भपाणिः सर्वं कुर्यात् । ततः प्राङ्मुखाग्रतो-
 यन्मे नाम इति प्रदक्षिणं कृत्वा प्रत्येत्य च यथाशक्ति दक्षि-
 णाभिः समभ्यर्च्याभिरमन्तु भवन्त इत्युक्त्वा तैरुक्तोऽभिरताः
 स्मरन्ति देवाश्च पितरश्चेत्यभिजपेत् । अक्षय्योदकञ्च नाम-
 गोवाभ्यां दत्त्वा विष्टे देवाः प्रीयन्तामिति प्राङ्मुखेभ्य-
 स्ततः प्राञ्जलिरिदं तन्मनाः सुमना याचेत् । दातारो नोऽभि-
 वर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च । श्रद्धा च नो मा व्यगमद्बहु देयञ्च
 नोऽस्त्विति । तथास्त्विति ब्रूयुः । अन्नञ्च नोबहु भवेदतिथींश्च
 लभेमहि । याचितारश्च नः सन्तु मा च याचष्य कञ्चन ।
 इत्येताभ्यामाशिवः प्रतिगृह्य ।

वाजिवाजे इति ततो ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ।

पूजयित्वा यथान्यायमनुव्रज्याभिवाद्य च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अष्टकासु दैवपूर्वकं शाकमांसापूपैः श्राद्धं त्वन्वष्टकास्त्र-
 ष्टकावदङ्गौ दैवपूर्वमेवं कृत्वा माते पितामह्यै प्रपितामह्यै
 च पूर्ववद्ब्राह्मणान् भोजयित्वा रुक्षिणाभिश्चाभ्यर्च्यानुव्रज्य
 विसर्जयेत् । ततः कर्षूः कुर्यात् । तन्म ले प्रागुदगम्युषस-
 माधानं कृत्वा पिण्डनिर्वपणम् । कर्षून्त्रयमूले पुरुषाणां
 कर्षून्त्रयमूले स्त्रीणाम् । पुरुषकर्षून्त्रयं सान्ने नोदकेन पूर-

यत् । स्त्रीकर्षूत्रयं सान्नेन पयसा । दध्ना मांसेन पयसा च
प्रत्येकं कर्षूत्रयं पूरयित्वा जपेद्भवतीभ्योऽस्तु चाक्षरम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥

पितरि जीवति यः श्राद्धं कुर्यात् स येषां पिता कुर्यात्-
त्तेषां कुर्यात् । पितरि पितामहे च जीवति येषां पितामहः
कुर्यात्तेषां कुर्यात् । त्रिषु जीवत्सु नैव कुर्यात् । यस्य
पिता प्रेतः स्यात् सपित्रे पिण्डं निधाय प्रपितामहात् परं
द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता पितामहश्च प्रेतौ स्यातां स
ताभ्यां पिण्डी दत्त्वा पितामहपितामहाय दद्यात् । यस्य
पितामहः प्रेतः स्यात् स तस्मै पिण्डं निधाय प्रपिताम-
हात्परं द्वाभ्यां दद्यात् । यस्य पिता प्रपितामहश्च प्रेतौ
स्यातां स पित्रे पिण्डं निधाय पितामहात् परं द्वाभ्यां
दद्यात् ।

मातामहानामप्येवं श्राद्धं कुर्याद्विचक्षणः ।

मन्त्रीहेण यथान्यायं शेषाणां मन्त्रवर्जितम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अमावास्यास्तिस्त्रीऽष्टकास्तिस्त्रीऽन्वष्टका माघी प्रौष्ठपदू-
र्द्धं कृष्णत्वयोदशी त्रीहियवपाकी चेति ।

एतांस्तु श्राद्धकालान् वै नित्यानाह प्रजापतिः ।

श्राद्धमेतेष्वकुर्वाणो नरकं प्रतिपद्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥

आदित्यसं क्रमणं विषुवद्वयं विशेषेणायनद्वयं व्यती-
पातीजन्मर्चमभ्युदयश्च । एतांस्तु आद्वकालान् वै काम्यानाह
प्रजापतिः । आद्वमेतेषु यद्वत्तं तदानन्त्याय कल्पते ॥

मम्यारात्रयोर्न कर्त्तव्यं आद्वं खलु विचक्षणैः ।

तथोरपि च कर्त्तव्यं यदि स्याद्राहुदर्शनम् ॥

राहुदर्शनदत्तं हि आद्वमाचन्द्रतारकम् ।

गुणवत् सर्व्वकामीयं पितृणामुपतिष्ठते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्म्यशास्त्रे सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥

सततमादित्येऽङ्गि आद्वं कुर्व्वन्नारोग्यमाप्नोति । सौभाग्यं
चान्द्रं । समरविजयं कीजे । सर्व्वान् कामान् बीधे ।
विद्यामभीष्टां जीवे । धनं शौक्रे । जीवितं शनैश्चरे ।
स्वर्गं कृत्तिकासु । अपत्यं रोहिणीषु । ब्रह्मवर्चस्वं सौम्ये कर्म
सिद्धिं रौद्रे । भुवं पुनर्वसौ पुष्टिं पुष्ये । श्रियं सर्पे । सर्व्वान्
कामान् पैत्रे । सौभाग्यं भाग्ये । धनमार्थ्यमणे । ज्ञातिश्रेष्ठं
हस्ते । रूपवतः सुतां स्वाद्रे । वाणिज्यसिद्धिं स्वातौ ।
कनकं विशाखासु । मित्राणि मैत्रे । राज्यं शाक्रे । कृषिं
मूले । समुद्रयानसिद्धिमाप्ये । सर्व्वान् कामान् वैश्वदेवे ।
श्रेष्ठमभिजिति । सर्व्वान् कामान् श्रवणे । लवणं वासवे ।
आरोग्यं वारुणे । कुप्यद्रज्यमाजे । गृहमाहिर्वर्ध्ने । गाः
पौष्णे । तुरङ्गमाश्विने । जीवितं याम्ये । गृहसुरूपा
स्त्रियः प्रतिपदि । कन्यां वरदां द्वितीयायाम् सर्व्वान् कामां
स्तृतीयायाम् । पशुंश्चतुर्थ्याम् । श्रियं पञ्चम्याम् । दूत-
विषयं षष्ठ्याम् । कृषिं सप्तम्याम् । वाणिज्यमष्टम्याम् ।

पशून्नावम्याम् वाजिनो दशम्याम् । ब्रह्मवर्चस्विनः पुत्राने-
कादश्याम् । आयुर्वसुरान्यजयान् द्वादश्याम् । सौभाग्यं
त्रयोदश्याम् । सर्वकामान् पञ्चदश्याम् शस्त्रहतानाम् ।
आर्द्धकर्मणि चतुर्दशी शस्ता । अपि पितृगीते गार्थं
भवतः ।

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।

प्राष्टट्काले ऽसिते पक्षे त्रयोदश्यां समाहितः ॥

मधूत्कटेन यः आर्द्धं पायसेन समाचरेत् ।

कार्तिकं सकलं मासं प्राक्छाये कुञ्जरस्य च ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥

अथ न नक्तं गृहीतेनोदकेन आर्द्धं कुर्यात् । कुशा-
भावे कुशस्थाने काशान् दुर्वां वा दद्यात् । वाससोऽर्थेकार्पा-
सोऽयं सूत्रम् । दशां विवर्जयेद् यद्यप्याहतवस्त्रजा स्यात् ।
उग्रगन्धीन्यगन्धीनि कण्टकिजातानि रक्तानि च पुष्पाणि ।
शुक्लानि सुगन्धीनि कण्टकिजातान्यपि जलजानि रक्तान्यपि
दद्यात् । वसां मेदूच्च दीपार्थं न दद्यात् । घृतं तैलं वा
दद्यात् । जीवजं सर्वधूपार्थं न दद्यात् । मधुघृतसंयुक्तं
गुग्गुलुं दद्यात् । चन्दनकुङ्कुमकपूरगुग्गुलुकादन्यनुलेप-
नार्थं । न प्रत्यक्षलवणं दद्यात् हस्तेन च घृतव्यञ्जनादि ।
तैजसानि पात्राणि दद्यात् । विशेषतो राजतानि । खड्ग-
कुतपक्ष्णाजिनतिलसिद्धार्थकाक्षतानि च पवित्राणि रक्षो-
घ्नानि चेति दद्यात् । पिप्पलीमुकुन्दकभृस्तृणशिशुसर्षप-

सुरसासर्जकमुवर्चलकुम्भाण्डालावुवार्त्ताकुपालङ्गप्रोपोढकौत-
ण्डुलीयककुसूत्रपिण्डालुकमहिषीक्षीराणि वर्जयेत् । राज-
माघमसूरपर्युषितकतलवणानि च । कोपं परिहरेत् ।
नाश्रुपातयेत् । न त्वरां कुर्यात् । घृतादिदाने तैजसानि
पात्राणि खड्गपात्राणि फल्गुपात्राणि च प्रशस्तानि । अत्र च
श्लोको भवति ॥

सौवर्णराजताम्याञ्च खड्गेनौडुम्बरेण च ।

दत्त मक्षय्यतां याति फल्गुपात्रेण चाप्यथ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥

तिलैर्ब्रीहियवैर्मासैरङ्गिर्मूलफलैः शाकैः श्यामाकैः
प्रियङ्गुभिर्नीवारैर्मुद्गेर्गोधूमैश्च मासं प्रीयन्ते । द्वौ मासौ
मत्समांसेन । चीन्हारिणेन । चतुरश्वीरभ्रेण पञ्च शाकु-
नेन । षट्छागेन । सप्त रौरवेण । अष्टौ पार्षतेन । नव गव-
येन । दश माहिषेण । एकादश कीर्मेण । सम्बत्सरं गव्येन
पयसा तद्विकारैर्वा । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥

कालशाकं महाशल्कं मांसं वाघ्रीणसस्य च ।

विषाणवर्ज्या ये खड्गास्तांस्तु भक्षामहे सदा ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे ऽशीतितमोऽध्यायः ॥

चाक्षमासनमारोपयेत् । 'न पंदा स्मृते । उच्छिषणं
भूमिगतमजिह्मस्याशठस्य वा । दासवर्गस्य तत्पित्रे भाग-
धेयं प्रचक्षते ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकाशीतितमोऽध्यायः ॥

दैवे कर्मणि ब्राह्मणं न परीक्षेत । प्रयत्नात् पितृषु परीक्षेत ।
हीनाधिकाङ्गान् विवर्जयेत् । विकर्मस्थांश्च वैङ्गालव्रतिकान्
हथालिङ्गिनो नक्षत्रजीविनो देवलकांश्च चिकित्सकान् अनूढा-
पुत्रान् तत्पुत्रान् बहुयाजिनो ग्रामयाजिनः शूद्रयाजिनोऽ-
ग्रज्याजिनो ब्राह्म्यांस्तदयाजिनः पर्वकारान् सूचकान् भूत-
काध्यापकान् भूतकाध्यापितान् शूद्रान्पुष्टान् पतितसंसर्गान्
अनधीशानान् सन्ध्योपासनाननुष्ठान् राजसेवकान् नम्रान्
पितृमातृगुर्वग्निस्वाध्यायत्यागिनश्चेति ॥

ब्राह्मणापसदा ह्येते कथिताः पङ्क्तिदूषकाः ।

एतान् विवर्जयेच्छेषाच्छात्रकर्मणि पण्डितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे द्व्यशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ पङ्क्तिपावनाः । विष्णुचिकेतः पञ्चाग्निर्ज्यैष्ठसा-
मगो वेदपारगो वेदाङ्गस्याप्येकस्य पारगः पुराणेतिहास-
व्याकरणपारगो धर्मशास्त्रस्याप्येकस्य पारगस्तैर्धर्मपूतो यज्ञ-
पूत स्तपःपूतः सत्यपूतो मन्त्रपूतो गायत्रीजपनिरतो ब्रह्म-
देयानुसन्तानस्त्रिसुपर्णो जामाता दौहित्रश्चेति । विशेषेण
च योगिनः । अत्र पितृगीता गाथा भवति ॥

अये स स्यात् कुलेऽस्माकं भोजयेद्यस्तु योगिनम् ।

विप्रं श्राद्धे प्रयत्नेन येन दृष्ट्यामहे वयम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥

न स्नेच्छविषये श्राद्धं कुर्यात् । न गच्छेन्नेच्छविषयम् ।

परनिपानेष्वपः प्रीत्वा तत्साम्यमुपगच्छतीति ॥

चातुर्वर्ण्यवस्थानं यस्मिन् देशे न विद्यते ।

स स्वेच्छदेशो विज्ञेय आर्यावर्त्तस्ततः परः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥

—

अथ पुष्करेषु श्राद्धम् । जप्यहोमतपांसि च । पुष्करे
स्नानमावतः सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । एवमेव गयाशीर्षे
अक्षयवटे अमरकण्ठकपर्वते वराहपर्वते यत्न क्वचन नर्मदा-
तीरे यमुनातीरे गङ्गायां विशेषतः कुशावर्त्ते विष्वके नील-
पर्वते कनखले कुजाम्ने भृगुतुङ्गे, केदारि महालये नङ्गन्ति-
कायां सुगन्ध्यायां शाकम्भ्यां फल्गुतीर्थे महागङ्गायां त्रिह-
लिकाश्रमे कुमारधारण्यां प्रभासे यत्न क्वचन सरस्वत्यां
विशेषतः ।

गङ्गाद्वारे प्रयागे च गङ्गासागरसङ्गमे ।

सततं नैमिषारण्ये वाराणस्यां विशेषतः ॥

अगस्त्याश्रमे कण्वाश्रमे कौशिक्यां सरयूतीरे शोणस्य
ज्योतिषायाश्च सङ्गमे श्रीपर्वते कालोदके उत्तरमानसे वङ्ग-
वायां मतङ्गवाण्यां सप्तर्षे विष्णुपदे स्वर्गमार्गपदे गोदा-
वर्यां गोमत्यां वेत्तवत्यां विपाशायां पितस्तायां शतद्रुतीरे
चन्द्रभागायां इरावत्यां सिन्धुस्तीरे दक्षिणे पञ्चनदे श्रीजसे ।
एवमादिष्विष्टान्येषु तीर्थेषु सरिद्धरासु सर्वेष्वपि स्वभावेषु
पुलिनेषु प्रस्रवणेषु पर्वतेषु निकुञ्जेषु वनेषूपवनेषु गोमय-
पलिप्तेषु मनोज्ञेषु । अत्र च पितृगीता गाथा भवन्ति ॥

कुलेऽस्माकं स जन्तुः स्यादयो नो ददयाञ्जलाञ्जलीन् ।

नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः ॥

अपि जायेत सोऽस्माकं कुले कश्चिन्नरोत्तमः ।
 गद्याशीर्षे वटे आङ्गं यो नः कुर्यात् समाहितः ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्रा यद्ये कोऽपि गयां ब्रजेत् ।
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ वृषोत्सर्गः कार्त्तिक्यामाश्वयुज्यां वा । तत्तादावेव
 वृषभं परीक्षेत । जीवदत्सायाः पयस्त्रिन्ध्याः पुत्रं सर्वलक्ष-
 णोपेतं नीलं लोहितं वा मुखपुच्छपादशृङ्गशृङ्गं यूयस्या-
 च्छादकम् । ततो गवां मध्ये सुसन्निद्धमग्निं परिस्तीर्य पौष्णं
 चक्रं पयसा अपयित्वा पूषा गा अन्वेतु न इह रतिरिति च
 त्वा वृषमयस्कारस्त्वङ्गयेत् । एकस्मिन् पार्श्वे चक्रेणापर-
 स्मिन् पार्श्वे शूलेन । अङ्कितञ्च हिरण्यवर्णा इति चतसृभिः
 शत्रोदेवैति च स्नापयेत् । स्नातमलङ्कृतं स्नातालङ्कृताभि-
 शतमृभिवत्सतरीभिः सार्द्धमानीय रुद्रान् पुरुषसूक्तं तुषा-
 ग्डीश्च जपेत् । पिता वत्सेतिवृषभस्य दक्षिणे कर्णे पठेत्
 इमञ्च ।

वृषोहि भगवान् धर्मश्चतुष्पादः प्रकीर्त्तितः ।
 वृषोभि तमहं भक्त्या स मे रक्षतु सर्व्वतः ॥
 एन युवानं पतिं वो ददास्यनेन क्रीडन्तीश्चरथ प्रियेण ।
 महामहिप्रजया स्नातनुभिर्मरिधांम द्विषते सोम । राजन् ॥ ॥
 वृषं वत्सतरीयुक्तमैशान्यां कारयेद्दिशि ।
 होतुर्वन्वयुगं दद्यात् सुवर्णं कांस्यमेव च ॥
 अयस्कारस्य दातव्यं वितनं मनसेषितम् ।

भोजनं बहुसर्पिष्कं ब्राह्मणांश्चात्र भोजयेत् ॥
 उत्सृष्टो वृषभो यस्मिन् पिवत्यथ जलाशये ।
 जलाशये तत्सकलं पितृस्तस्योपतिष्ठति ॥
 शृङ्गेणोल्लिखते भूमिं यत्र कचन दर्पितः ।
 पितृणामन्नपानं तत् प्रभूतमुपतिष्ठति ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षडशीतितमोऽध्यायः ।

अथ वैशाख्यां पौर्णमास्यां कृष्णशृङ्गाजिनं सुदर्शशृङ्ग
 सप्यस्त्रुरं मौक्तिकलाङ्गूलभूषितं कृत्वा आविके वस्त्रे च
 प्रसारयेत् । ततस्तिलैः प्रच्छादयेत् । सुवर्णनाभिञ्च कुर्यात् ।
 आहतेन वासोयुगेन प्रच्छादयेत् । सर्व्वगन्धरत्नैश्चालङ्कृत
 कुर्यात् । चतसृषु दिक्षु चत्वारि तैजसपात्राणि क्षीरद्रधि
 मधुघृतपूर्णानि निधायाहिताग्नेये ब्राह्मणायालङ्कृताया
 वासोयुगेन प्रच्छादिताय दद्यात् । अत्र च गाथा भवन्ति ॥

यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सस्त्रुरं शृङ्गसंयुतम् ।
 तिलैः प्रच्छादय वासोभिः सर्व्वरत्नैरलङ्कृतम् ॥
 सममुद्रगुहा तेन मणेलवनकानना ।
 चतुरन्ता भवेदंता पृथिवी नात्र संशयः ॥
 कृष्णाजिने तिलान् कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ।
 ददाति यस्तु त्रिप्राय सर्व्वं तुरति दुष्कृतम् ॥
 ॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्ताशीतितमोऽध्यायः ॥

अथ प्रसूयमाना गौः पृथिवी भवति तामलङ्कृतां ब्राह्म-

गाय दत्त्वा पृथिवीदानफलमाप्नोति । अत्र च गाथा
भवति ।

सवत्सा रोमतुल्यानि युगान्युभयतोमुखीम् ।

दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति अद्धानः समाहितः ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥

—

मामः कार्त्तिकोऽग्निदैवत्यः । अग्निश्च सर्वदेवानां मुख-
म् । तस्मात्तु कार्त्तिकं मासं वहिःस्नायी गायत्रीजपनिरतः
सकृदेव हविष्याशी संवत्सरकृतात् पापात् पूतो भवति ।

कार्त्तिकं सकलं मासं नित्यस्नायी जितेन्द्रियः ।

जपन् हविष्यभुग्दाता सर्वपद्मैः प्रमुच्यते ॥

इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकोनवधितितमोऽध्यायः ॥

मार्गशीर्षशुक्लपञ्चदश्यां मृगशिरःसंयुक्तायां चूर्णित
लवणस्य सुवर्णनाभं प्रस्थमेकं चन्द्रोदये ब्राह्मणाय प्रदाप-
येत् । अनेन कर्मणा रूपसौभाग्यवानभिजायते । पीषी-
चेत् पुष्ययुक्ता स्यात्तस्यां गौरसर्पपक्वोदत्तिं तशरीरो गञ्ज-
घृतपूर्णकुम्भेनाभिषिक्तः सर्वौषधिभिः सर्वगन्धैः सर्वबीजैश्च
स्नातो घृतेन भगवन्तं वासुदेवं स्नापयित्वा गन्धपुष्पधूपदीप-
नैवेद्यादिभिश्चाभ्यर्च्य वैष्णवैः शाकैर्वाहंस्पत्यैश्च मन्त्रैः पावकं
कुत्वा ससुवर्णेन घृतेन ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेत् । वासी-
युगं कर्त्वे दद्यात् । अनेन कर्मणा पुष्यते । माघी मघायुता
चेत्तस्यां तिलैः आढं कृत्वा पूतो भवति । फाल्गुनी फल्-
गुनोयुता चेतस्यात्तस्यां ब्राह्मणाय सुसंस्कृतं स्वास्तीर्णं शयनं

निवेद्य भार्यां मनोज्ञां रूपवतीं द्रविणवतीञ्चाप्नोति । ना-
 र्थ्यपि भर्तारम् । चैत्री चित्रायुता स्यात्तस्यां चित्रवस्त्रप्रदानेन
 सौभाग्यमाप्नोति । वैशाखी विशाखायुता चेत्तस्यां ब्राह्मण-
 सप्तकं क्षौद्रयुक्तैस्तिलैः सन्तर्प्य धर्मराजानं प्रीणयित्वा
 पापेभ्यः पूतो भवति । ज्यैष्ठ्ये ज्येष्ठायुता चेत्तस्यां कृत्तूपान-
 हप्रदानेन गवाधिपत्यं प्राप्नोति । आषाढात्माघाढायुक्ताया-
 मन्नपानदानेन तदेवाक्षयप्रमाप्नोति । श्रावण्यां श्रवणयुक्तायां
 जलधेनुं सान्नां वासोयुगाच्छादितां दत्त्वा स्वर्गमाप्नोति ।
 प्रौष्ठपदां प्रौष्ठपदायुक्तायां गोदानेन सर्वपापविनिर्मुक्ती-
 भवति । आश्वयुज्यामश्विनीगते चन्द्रमसि घृतपूर्णं भाजनं
 सुवर्णयुतं विप्राय दत्त्वा दीप्ताग्निर्भवति । कार्तिकी कृत्ति-
 कायुता चेत्तस्यां सितमुच्चाणमन्यदर्शं वा शशाङ्कीदये सर्व-
 शस्यरत्नगन्धोपेतं दीपमध्ये ब्राह्मणाय दत्त्वा कान्तारभगं
 नश्यति । वैशाखशुक्लतृतीयायामपोषिताऽऽजतेर्वासुदेवमभ्यर्च्य
 तानिव हुत्वा दत्त्वा च सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । यच्च तस्मि-
 न्नहनि प्रयच्छति तदक्षयप्रमाप्नोति । पोष्यां सज्जनीतायां
 कृष्णपक्षद्वादश्यां सोपवासस्तिलैः स्नातस्तिलोदकं दत्त्वा
 तिलैर्वासुदेवमभ्यर्च्य तानिव हुत्वा दत्त्वा भुक्त्वा च पापेभ्यः
 पूतो भवति । मार्ग्यां समतीतायां कृष्णद्वादश्यां सोपवासः
 श्रवणं प्राप्य वासुदेवाग्रतोमहावर्त्तिद्वयेन दीपद्वयं दद्यात् ।
 दक्षिणपार्श्वे महारजनरक्तेन समग्रेण वाससा घृततुला
 मष्टाधिकां दत्त्वा वायव्यपार्श्वे तिलतैलतुलां साष्टां दत्त्वा
 श्वेतेन समग्रेण वाससा । एतत्कृत्वा कृतकृत्यो यस्मिन्
 राष्ट्रेऽभिजायते यस्मिन् देशे यस्मिन् कुले स ततोऽञ्जली

भवति । आश्विनं सकलं मासं ब्राह्मणेभ्यः प्रत्यहं घृतं प्रदद्यादश्विनौ प्रीणयित्वा रूपं भाग्भवति । तस्मिन्नेव मासि प्रत्यहं गोरसैर्ब्राह्मणान् भोजयित्वा राज्यभाग्भवति । प्रतिमासं रेवतोयुते चन्द्रमसि मधुघृतयुतं रेवती-प्रीत्यै परमान्नं ब्राह्मणान् भोजयित्वा रेवतीं प्रीणयित्वा रूपभाग्भवति । माघे मासेऽग्निं प्रत्यहं तिलैर्हुत्वा सघृतं कुल्माषं ब्राह्मणान् भोजयित्वा दीप्ताग्निर्भवति । सर्वां चतुर्दशीं नदीजले स्नात्वा धर्मराजानं पूजयित्वा सर्वपापेभ्यः पूतो भवति ।

यदीच्छेद्विपुलान् भोगान् चन्द्रसूर्यग्रहोपगान् ।

प्रातःस्नायी भवेन्नित्यं द्वौ मासौ माघफाल्गुनौ ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवतितमोऽध्यायः ॥

अथ कूपकर्तुं स्तव्यवृत्ते पानीये दुष्कृतस्यार्द्धं विनश्यति । तडागकुन्नित्यदृष्टो वारुणं लोकमश्नुते । जलप्रदः सदा दृष्टो भवति । वृक्षारोपयितुर्ह्यत्राः परलोके पुत्रा भवन्ति । वृक्षप्रदो वृक्षप्रसूनैर्देवान् प्रीणयति फलैश्चातिथीन् क्षायया चाभ्यागतान् देवे वर्षत्युदकेन पितृन् । सेतुकृत् स्वर्गमाप्नोति देवायतनकार्यस्य देवायतनं करोति तस्यैव लोकमाप्नोति । सुधासिक्तं कृत्वा यशसा विराजते । विविक्तं कृत्वा गन्धर्वलोकमाप्नोति । पुष्पप्रदानेन श्रीमान् भवति । अनुलेपनप्रदानेन कीर्त्तिमान् भवति । दीपप्रदानेन चक्षुषान् सर्वतोऽज्वलश्च । अन्नप्रदानेन बलवान् । धूपप्रदानेनोर्ध्वं गच्छति । देवनिष्ठायापनयनाद्गोप्रदानफलमाप्नोति । देवा-

यतनमार्जनात्तदुपलेपनाद्ब्राह्मणोच्छिष्टमार्जनात् पादा
दिशौचोदकल्पपरिचरणाच्च ॥

कूपारामतडागेषु देवतायतनेषु च ।

पुनःसंस्कारकर्त्ता च लभते मौलिकं फलम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे एकनवतितमोऽध्यायः ॥

सर्वदानाधिकमभयप्रदानम् । तत्प्रदानेनाभीप्सितं
लोककाप्नोति भूमिप्रदानेन च । गोचर्ममात्रमपि भुवं
प्रदाय सर्वपापेभ्यः पूतो भवति । गोप्रदानेन स्वर्गलोकमा-
प्नोति । दशधेनुप्रदो गोलोकान् । शतधेनुप्रदो ब्रह्मलोकान् ।
सुवर्णशृङ्गीं रौप्यसुरां मुक्तालाङ्गुलां कांस्योपदोहं वस्त्रो-
त्तरीयां दत्त्वा धेनुरोमसंख्यानि वर्षाणि स्वर्गलोकमाप्नोति ।
विशेषतः कपिलाम् । दान्तं धुरन्धरं दत्त्वा दशधेनुप्रदो
भवति । अश्वदः सूर्यसालोकामाप्नोति । वासीदशन्द्रसालो-
कम् । सुवर्णदानेनागिसालोकम् । रूपप्रदानेन रूप्यम् ।
तैजसानां पात्राणां प्रदानेन पात्रं भवेत् सर्वकामानामौषध-
प्रदानेन च । लवणप्रदानेन च लावण्यम् । धान्यप्रदानेन
दृढिं शस्यप्रदानेन च । अन्नदः सर्वम् । धान्यप्रदानेन सौभा-
ग्यम् । अकीर्त्तितानां मन्येषां दानात् स्वर्गमवाप्नुयादिति ।
तिलप्रदः प्रजामिष्टां इन्धनप्रदानेन दीप्ताग्निर्भवति । आस-
नप्रदानेन स्थानम् । शय्याप्रदानेन भार्याम् । उपानयदाने-
नाश्वतरायुक्तं रथम् । कुतप्रदानेन स्वर्गम् । तालवृन्तचामर-
प्रदानेनाध्वसुखित्वम् । वास्तुप्रदानेन नगराधिपत्यम् ॥

यद्यदिष्टतमं लोके यच्चास्ति दयितं गृहे ।

तत्तद्गुणवते देयं तदेवाचक्ष्यमिच्छता ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दिनवतितमोऽध्यायः ॥

अब्राह्मणे दत्तं तत्सममेव पारलौकिकम् । द्विगुणं
ब्राह्मणब्रुवे । सहस्रगुणं प्राधीते । अनन्तं वेदपारगे । पुरो-
हितस्वात्मन एव पात्रम् । स्वसा दुहिता जामातरश्च पात्रम् ।

न वार्यपि प्रयच्छेत् वैडालव्रतिके द्विजे ।
न वकव्रतिके पापे नावेदविदि धर्मवित् ॥
धर्मध्वजी सदालुब्धश्चाद्विकी लोकदाम्भिकः ।
वैडालव्रतिको ज्ञेयो हिंस्रः सर्वाभिसन्धिकः ॥
अधोदृष्टिर्नैकृतिकः सार्थसाधनतत्परः ।
शठो मिथ्याविनीतश्च वकव्रतधरोद्विजः ॥
ये वकव्रतिनो लोके ये च मार्जारलिङ्गिनः ।
ते पतत्यन्धतामिस्त्रे तेन पापेन कर्मणा ॥
न धर्मस्थापदेशेन पापं कृत्वा व्रतं चरेत् ।
व्रतेन पापं प्रच्छाद्य कुर्वन् क्लीशूद्रदम्भनम् ॥
प्रेत्येह चेदृशो विप्रो गृह्यते ब्रह्मवादिभिः ।
कृशनाचरितं यच्च तद्वै रक्षांसि गच्छति ॥
अलिङ्गो लिङ्गिवेशेन यो वृत्तिमुपजीवति ।
स लिङ्गे नाहरत्येन स्तिर्यग्ग्योनी प्रजायते ॥
न दानं यशसे दद्यान्नभयान्नोपकारिणे ।
न नृत्यगीतशीलेभ्यो धर्मार्थमिति निश्चितम् ॥
॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे दिनवतितमोऽध्यायः ॥

गृही बलीपलितदर्शने वनाश्रयो भवेत् । अपत्यस्य
चापत्यदर्शनेन वा । पुत्रेषु भार्यां निक्षिप्य तयानुगम्यमा
नो वा । तवापग्नौनुपचरेत् । अफालकृष्णेन पञ्चयज्ञात्
हापयेत् । स्वाध्यायं च न जह्यात् । ब्रह्मचर्यं पालयेत्
चर्मचौरवासाः स्यात् । जटाश्मश्रुलोमनखांश्च विभ्रयात्
विषवणस्त्रायी स्यात् । कपोतवृत्तिर्मांसनिचयः सम्बत्सर
निचयो वा । सम्बत्सरनिचयो पूर्वनिचितमाश्वयुज्य
जह्यात् ॥

ग्रामादाहृत्य वाश्रीयादष्टौ ग्रासान् वने वसन् ।

पुटेनैव पलाशेन पाणिना शकलेन वा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥

वानप्रस्थस्तपसा शरीरं शोधयेत् । ग्रीष्मे पञ्चतपा
स्यात् । आकाशशायी प्रावृषि । अर्द्रवासा हिमन्ते
नक्ताशी स्यात् । एकान्तरह्यन्तरत्वन्तराशी वा स्यात्
पुष्पाशी । फलाशी । शाकाशी । पर्णाशी । मूलाशी
यवान्नं पचान्तयोर्व्वा सकृदश्रीयात् । चान्द्रायणैर्वा वर्त्तत
अश्वकुट्टः । दन्तोलूखलिकोवा ॥

तपोमूलमिदं सर्वं देवमानुषजं जगत् ।

तपोमध्यं तपोऽन्तश्च तपसा च तथावृतम् ॥

यदुधरं यद्वरापं यद्दूरं यच्च दुष्करम् ।

सर्वं तत्तपसा साध्यं तपोहि दुरतिक्रमम् ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥

अथ विश्वाश्रमेषु पक्तकषायः प्राजापत्यामिष्टिं कृत्वा सर्वं वेदं दक्षिणां दत्त्वा प्रब्रज्याश्रमी स्यात् । आत्मन्यग्नी-
नारीप्र भिक्षार्थं ग्रामामयात् । सप्तागारिकं भैक्ष्यमाद-
द्यात् । अन्नाभे न व्यथेत । न भिक्षुकं भिक्षेत । भुक्तवति
जनेऽतीते पावसम्पाते भैक्ष्यमादद्यात् । मृगमये दारुपात्रि-
लावपात्रे वा । तेषाञ्च तस्याग्निः शुद्धिः स्यात् । अभिपू-
जितलाभादुद्विजेत । शून्यागारनिकेतनः स्यात् । वृक्षमू-
लनिकेतनो वा । न ग्रामे द्वितीयां रात्रिमावसेत् । कौपी-
नाच्छादनमात्ममेव वसनमादद्यात् । दृष्टिपूतं न्यसेत्
पादम् । वस्त्रपूतं जलमादद्यात् । सत्यपूतं वदेत् । मनः-
पूतं समाचरेत् । मरणं नाभिकामयेत जीवितञ्च । अति-
वादांस्तितिचेत । न कञ्चनावमन्येत । निराश्रीः स्यात् ।
निर्नमस्कारः ॥

वास्यैकं तक्षतो वाहुं चन्दनेनैकमुक्षतः ।

नाकल्याणं च कल्याणं तयोरपि च चिन्तयेत् ॥

प्राणायामधारणाध्याननित्यः स्यात् । संसारस्यानि-
त्यतां पश्येत् । शरीरस्याशुचिभावम् । जरया रूपविप-
र्ययम् । शरीरमानसागन्तुकव्याधिभिश्चोपतापम् । सह-
जैश्च । नित्यान्धकारे गर्भे वसतिं मूलपुरीषमध्ये च । तत्र च
शीतोष्णदुःखानुभवनम् । जन्मसमये योनिसङ्कटनिर्गमान्ध-
हृदुःखानुभवनम् । बाल्ये मोहं गुरुपरवश्यताम् । अध्यय-
नादनेकक्लेशम् । यौवने च विषयप्राप्तावमार्गेण तदवाप्नो-
विषयसेवनाद्वरके पतनम् । अप्रियैर्वसतिं प्रियैश्च विप्रयो-
गम् । नरकेषु च सुमहद्दुःखम् । संसारसंश्रुतौ तिर्य्य-

ग्रीवादिषु च । एवमस्मिन् सततपापिनि संसारे न कि-
 ञ्चित् । यदपि किञ्चिद् : खापेक्षया सुखसंज्ञं तदप्यनित्यम् ।
 तस्मै वाशक्तावलभने वा महद् : खम् । शरीरं चेदं समधा-
 तुकं पश्येत् वसारुधिरमांसास्थिमोक्षमज्जाशुक्रात्मकं चर्मा-
 बनङ्गं दुर्गन्धिं च मलायतनं सुखयतैरपि वृत्तं विकारि-
 प्रयत्नाद्भूतमपि विनाशि कामक्रोधलोभमोहमदमात्सर्य-
 स्थानं पृथिव्यग्नेजोवाय्वाकाशात्मकं अस्थिशिराधमनिस्त्रा-
 युयुतं रजस्वलं षट् त्वक्पेशि अस्यां त्रिभिः शतैः षष्ठ्यधि-
 कैर्धार्थ्यमाणम् । तेषां विभागः । सूक्ष्मैः सह चतुःषष्टिर्द-
 शनाः, विंशतिर्नखाः, पाणिपादशलाकाश्च, षष्टिरङ्गुलीनां
 पञ्चाङ्गुलि, द्वे पाष्णीयः, चतुष्टयं गुल्फेषु, चत्वार्यङ्गुली-
 चत्वारि जङ्घयोः, द्वे द्वे, जानुकपोलयोः द्वे द्वे अक्षतालू-
 षकश्चोष्णिफलकेषु, भगास्थ्येकं, पृष्ठास्थि पञ्चचत्वारिंशद्भागं,
 पञ्चदशास्थ्योनि यौवा, जान्वेकं, तथा हनुः, तन्मूले च
 द्वे द्वे ललाटाक्षिगण्डे, नासा घनास्थिका, अर्बुदैः स्थान-
 कैश्च सार्द्धं दासमतिः पार्श्वकाः, उरः सप्तदश, द्वौ शङ्खकौ,
 चत्वारि कपालानि शिरश्चेति । शरीरेऽस्मिन् सप्तशिराश-
 तानि । नव स्नायुशतानि । धमनीशते द्वे । पञ्चपेशीश-
 तानि । लुद्रधमनीगामेकोनविंशलक्ष्णाणि नवशतानि षट्-
 पञ्चाशद्वमन्यः । लक्षत्रयं श्मश्रुकेशकूपानाम् । सप्तोत्तरं
 मर्म्भशतम् । सन्धिशते द्वे । त्वत्पञ्चाशद्रोमकोटयः सप्तष-
 ष्टिश्च लक्षाणि । नाभिरोजोगुदं, गुक्रं शोणितं शङ्खको मृद्धा
 कण्ठोद्धदयश्चेति प्राणायतनानि । बाहुद्वयं जङ्घाद्वयं
 मध्यं शोर्षमिति षडङ्गानि । वसा वया अवहननं नाभिः

क्लोमो यकृत् झीहा क्षुद्रान्धं वृक्षौ वस्तिः पुरीषाधानमामा-
शयोद्दयं स्थूलान्धं गुदमुदरं गुदकोष्ठम् । कनीनिके
अक्षिकूटे शष्कुली कर्णौ कर्णपत्रकौ गण्डौ भ्रुवौ शङ्खकौ
दन्तवेष्टाघोष्ठौ ककुन्दरे वक्षणी वृषणी वृक्षौ श्लेष्मसङ्घातकौ
स्तनी उपजिह्वा स्फिचौ बाह्व जङ्घे ऊरुपिण्डके तालदरं
वस्तिशीर्षौ चिवुकं गलगुण्डिके अवटश्चेत्यस्मिन् शरी-
रके स्थानानि । शब्दस्पर्शरसरूपगन्धाश्च विषयाः । नासि-
कालोचनत्वग्जिह्वाश्रोत्रमिति बुद्धीन्द्रियाणि । हस्ती पादौ
पायूपस्थं जिह्वेति कर्मेन्द्रियाणि । मनोबुद्धिरात्मा चाव्यक्त-
मितीन्द्रियातीताः ॥

इदं शरीरं वसुधे । क्षेत्र मित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञमिति तद्विदः ॥

क्षेत्रज्ञमेव मां विद्धि सर्वक्षेत्रेषु भाविनि ! ।

क्षेत्रं क्षेत्रज्ञविज्ञानं ज्ञेयं नित्यं मुमुक्षुणा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे षष्ठवतितमोऽध्यायः ॥

ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये करे करमितरं न्यस्य तालुस्था-
चलजिह्वोदन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् स्वनासिकाग्रं पश्यन् दिश-
श्चानवलोकयन् विभीः प्रशान्तात्मा चतुर्विधत्या तत्त्वैर्यतीतं
चिन्तयेत् । नित्यमतीन्द्रियमगुणं शब्दस्पर्शरसरूपगन्धातीतं
सर्वज्ञमतिस्थूलं सर्वगमत्सूक्ष्मं सर्वतःपाणिपादं सर्वतो-
ऽक्षिशिरोमुखं सर्वतःसर्वेन्द्रियशक्तिम् । एवं ध्यायेत् । ध्यान-
निरतस्य च संवत्सरेण योगाविर्भावो भवति । अथ निरा-
कारे लक्षवन्धं कर्तुं न शक्नोति तदा पृथिव्यग्नेजोवाय्वा-
काशमनोबुद्ध्यात्माव्यक्तपुरुषाणां पूर्वं पूर्वं ध्यात्वा तत्र

तच्च लक्ष्मन्तत् परित्यज्यापरमपरं धरायेत् । एवं पुरुषधरा-
नमारभेत । अत्राप्यसमर्थः स्वहृदयपद्मस्यावाङ्मुखस्य मध्ये
दीपवत् पुरुषं धरायेत् । तत्राप्यसमर्थो भगवन्तं वासुदेवं
किरीटिनं कुण्डलिनमङ्गदिनं श्रीवत्साङ्गं वनमालाविभू-
षितोरस्कं सौम्यरूपं चतुर्भुजं शङ्खचक्रगदापद्मधरं चरण-
मधरागतभुवं धरायेत् । यद्वप्रायति तदाप्नोति ध्यानगुह्यम् ।
तस्मात् सर्वमेव चरं त्यक्त्वा अक्षरमेव धरायेत् । नच पुरुषं
विना किञ्चिदप्यक्षरमस्ति । तं प्राप्य मुक्तो भवति ॥

पुरमाक्रम्य सकलं शेते यस्मान्महाप्रभुः ।

तस्मात् पुरुष इत्येवं प्रोच्यते तत्त्वचिन्तकैः ।

प्रायात्रापररात्रेषु योगी नित्यमतन्द्रितः ।

धरायेत् पुरुषं विष्णुं निर्गुणं पञ्चविंशकम् ॥

तत्त्वात्मानमगम्यच्च सर्वतत्त्वविवर्जितम् ।

असक्तं सर्वभृच्चैव निर्गुणं गुणभोक्तृ च ॥

वहिरन्तश्च भूतानामचरं चरमेव च ।

सूक्ष्मत्वात्तदविज्ञेयं दूरस्थञ्चान्तिके च तत् ॥

अविभक्तञ्च भूतेन विभक्तमिव च स्थितम् ।

भूतभक्ष्यभवद्रूपं ग्रसिष्णुं प्रभविष्णु च ॥

ज्योतिषामपि तज्ज्योतिस्तमसः परमुच्यते ।

ज्ञानं ज्ञेयं ज्ञानगम्यं हृदि सर्वस्य विष्ठितम् ॥

इति क्षेवं तथा ज्ञानं ज्ञेयञ्चोक्तं समासतः ।

मङ्गलकृतद्विज्ञाय मङ्गावायोपपद्यते ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥

इत्येवमुक्त्वा वसुमती जानुभ्यां शिरसा च नमस्कारं

कृत्वोपाच । भगवंस्वत्समीपे सततमेवं चत्वारि महाभूता-
लयान्याकाशः शहरूपी वायुश्चक्ररूपी तेजश्च गदारूपश्चो-
ऽश्मोरुहरूपि अहमपानेनैव रूपेण भगवत्पादमधःपरिव-
र्त्तिनी भवितुमिच्छामि । इत्येवमुक्तीभगवांस्तथेत्युवाच ।
वसुधापि लब्धकामा तथा चक्रे देवदेवश्च तुष्टाव । श्रीं नम-
स्ते देवदेव वासुदेव आदिदेव कामदेव महीपाल अनादि-
मधःनिधन प्रजापते सुप्रजापते महाप्रजापते ऊर्जस्यते वाच-
स्यते जगत्पते दिवस्यते वनस्यते पथस्यते पृथिवीपते सलिल-
पते दिक्पते महत्पते मरुत्पते लक्ष्मीपते ब्रह्मरूप ब्राह्मण-
प्रिय सर्वग अचिन्त्य ज्ञानगम्य पुरुहूत पुरुष्टुत ब्रह्मस्य
ब्रह्मप्रिय ब्रह्मकायिक महाकायिक महाराजिक-
चतुष्महाराजिक भास्वर महाभास्वर सप्त महाभाग स्वर
तुषित महातुषित प्रतर्द्दन परिनिर्मित अपरिनिर्मित वश-
वर्त्तिन् यज्ञ महायज्ञ यज्ञयोग यज्ञगम्य यज्ञनिधन अजित
वैकुण्ठ अपार पर पुराण लेख्य प्रजाधर चित्वागखण्डधर
यज्ञभागहर पुरोडाशहर विश्वक् विश्वधर शुचिशिवः अच्यु-
तार्चन घृतार्चिः खण्डपरशो पद्मनाभ पद्मधर पद्मधाराधर
हृषीकेश एकशृङ्ग महावराह द्रुहिणं अच्युत अनन्त पुरुष
महापुरुष कपिल सांख्याचार्य विश्वक्मेन धर्माधर्मद
धर्माङ्ग धर्मवसुप्रद वरप्रद विष्णो जिष्णो सहिष्णो कृष्ण
पण्डरीकाक्ष नारायण परायण जगत्परायण नमोनम इति ॥

सुत्वा त्वेवं प्रसन्नेन मनसा पृथिवी तदा ।

उताच सम्मुखं देवं लब्धकामा वसुधरा ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रेऽष्टनवतितमोऽध्यायः ॥

दृष्ट्वा श्रियं देवदेवस्य विष्णोर्गृहीतपादां तपसा ज्वलन्तीम् ।

सुतप्तजाम्बूनदचारुवर्णां पप्रच्छ देवीं वसुधाप्रहृष्टा ॥

उन्निद्रकोकनदचारुकरे वरेण्ये ।

उन्निद्रकोकनदनाभि गृहीतपादे ॥

उन्निद्रकोकनदसद्मसदास्थितीते ।

उन्निद्रकोकनदमधप्रसमानवर्णे ॥

नीलाञ्जनेत्रे तपनीयवर्णे शुक्ताम्बरे रत्नविभूषिताङ्घ्रि ।

चन्द्रानने सूर्यसमानभासे महाप्रभावे जगतःप्रधाने ॥

त्वमेव निद्रा जगतः प्रधाना लक्ष्मीर्घृतिः श्रीर्विरतिर्जया च ।

कान्तिः प्रभा कीर्त्तिरथो विभूतिः सरस्वती वागथ पावनी च ॥

स्वधा तितित्वा वसुधा प्रतृष्टा स्थितिः सुदीक्षा च तथा सुनीतिः ।

ख्यातिर्विशाला च तथानसूया स्वाहा च मेधा च तथैव बुद्धिः ॥

आक्रम्य सर्वान्तु यथा त्रिलोकीं तिष्ठत्ययं देववरोऽसिताङ्घ्रि ।

तथा स्थिता त्वं वरदे तथापि पृच्छाम्यहं ते वसतिं विभूत्याः ॥

इत्येवमुक्तां वसुधां वभाषे लक्ष्मीस्तदा देवरवाग्रतस्था ।

सदा स्थिताहं मधुसूदनस्य देवस्य पाश्वरे तपनीयवर्से ॥

अस्याज्ञयायं मनसा स्मरामि श्रियायुतं तं प्रवदन्ति सन्तः ।

संस्मारणे वाप्यथ यत्नवाहं स्थिता सदा तच्छृणु लोकधात्रि ॥

वसाम्यथार्के च निशाकरे च तारागणान्ये गगने विमेषे ।

मेघे तथालम्बपयोधरे च शक्राधुधान्ये च तडित्प्रकाशे ॥

तथा सुवर्से विमले च रूपेण रत्नेषु वस्त्रेष्वमलेषु भूमे ।

प्रासादमालासु च पाण्डुरासु देवालयेषु ध्वजभूषितेषु ॥

सद्यः कृते चापयथ गोमये च मत्ते गजेन्द्रे तुरगे प्रहृष्टे ।

तथैव तथार्णवमन्त्रिते च विप्रे तथैवाध्ययनप्रपन्ने ॥

सिंहासने चामलके च विल्वे च्छले च शङ्खे च तथैव पद्मे ।
 दीप्ते हुताग्ने विमले च खड्गे आदर्शविम्बे च तथास्थिताहम् ॥
 पूर्णोदकुम्भेषु सचामरेषु सतालवृन्तेषु विभूषितेषु ।
 भृङ्गारपात्रेषु मनोहरेषु मृदिस्थिताहञ्च नवोद्धृतायाम् ॥
 क्षीरे तथा सर्पिषि शादले च क्षीद्रे तथा दध्नि पुरन्धिगात्रे ।
 देहे कुमार्याश्च तथा सुराणां तपस्विनां यज्ञभृताञ्च देहे ॥
 शरे च संग्रामविनिर्गते च स्थितानृते स्वर्गसदःप्रयाते ।
 वेदध्वनौ वापत्रय शङ्खशब्दे स्वाहास्वधायामथ वाद्यशब्दे ॥
 राजाभिषेके च तथा विवाहे यज्ञे वरे स्नातशिरस्यथापि ।
 पुण्येषु शुक्लेषु च पर्वतेषु फलेषु रम्येषु सरिह्वरासु ॥
 सरःसु पूर्णेषु तथा जलेषु सशादलोयां भुवि पद्मखण्डे ।
 वने च वस्त्रे च शिशौ प्रहृष्टे साधौ नरे धर्मपरायणे च ॥
 आचारसेविन्यथ शास्त्रनित्ये विनीतवेशे च तथा सुवेशे ।
 सुशृङ्गदान्ते मलवर्जिते च मिष्टाशने चातिथिपूजके च ॥
 स्वदारतुष्टे निरते च धर्मे धर्मोत्कटे चात्यशनाद्विरक्ते ।
 सदा सपुण्ये च सुगन्धिगात्रे सुगन्धलिप्ते च विभूषिते च ॥
 मत्से स्थिते भूतहिते निविष्टे क्षमार्चिते क्रोधविवर्जिते च ।
 स्वकार्यदत्ते परकार्यदत्ते कल्याणचिन्ते च सदाविनीते ॥
 नागीषु नित्यं सुविभूषितासु पतिव्रतासु प्रियवादिनीषु ।
 अमुक्तहस्तासु सुतान्वितासु सुगुणभाण्डासु बलिप्रियासु ॥
 सम्मृष्टवेश्मासु जितेन्द्रियासु कलिव्यपेतासु बिलोलुपासु ।
 धर्मव्यपेक्षासु दयान्वितासु स्थिता सदाहं मधुसूदने तु ॥

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे नवनवतितमोऽध्यायः ॥

धर्मशास्त्रमिदं श्रेष्ठं स्वयं देवेन भाषितम् ।

ये त्रिजाधारयिष्यन्ति तेषां स्वर्गे गतिः परा ॥

इदं पवित्रं मङ्गल्यं स्वर्गमायुष्यमेव च ।

ज्ञानञ्चैव यशस्यं च धनसौभाग्यवर्द्धनम् ॥

अध्येतव्यं धारणीयं श्राव्यं श्रोतव्यमेव च ।

श्राद्धेषु श्रावणीयं च भूतिकामैर्नरैः सदा ।

इदं रहस्यं परमं कथितं वसुधे । तव ॥

मया प्रसन्नेन जगद्धितार्थं सौभाग्यमेतत् परमं रहस्यम्

दुःखप्रनाशं बहुपुण्ययुक्तं शिवालयं शाश्वतधर्मशास्त्रम् ।

॥ इति वैष्णवे धर्मशास्त्रे शततमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चियं आभगवद्विष्णुसंहिता ॥

लघुहारीतः ।

—००—

ये वर्णाश्रमधर्मस्थास्ते भक्ताः केशवं प्रति ।
इतिपर्वं त्वया प्रोक्तं भूर्भुवःस्वर्हिजोत्तमाः ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नो ब्रूहि सत्तम । ।
येन सन्तुष्यते देवो नारसिंहः सनातनः ॥
अत्राहं कथयिष्यामि पुरातनमनुत्तमम् ।
ऋषिभिः सह संवादं हारीतस्य महात्मनः ॥
हारीतं सर्वधर्मज्ञमासीनमिव पावकम् ।
प्रणिपत्याब्रुवन् सर्वे मुनयोधर्मकाङ्क्षिणः ॥
भगवन् ! सर्वधर्मज्ञ ! सर्वधर्मप्रवर्तक । ।
वर्णानामाश्रमाणाञ्च धर्मान्नोब्रूहि भार्गव ॥
समासादुयोगशास्त्रञ्च विष्णुभक्तिकरं परम् ।
एतच्चान्यच्च भगवन् । ब्रूहि नः परमो गुरुः ॥
हारीतस्तानुवाचाथ तैरेवं चीदितो मुनिः ।
शृण्वन्तु मुनयः । सर्वे । धर्मान् वक्ष्यामि शाश्वतान् ॥
वर्णानामाश्रमाणाञ्च योगशास्त्रञ्च सत्तमा । ।
सन्धार्य्य मुच्यते मर्त्या जन्मसंसारबन्धनात् ॥
पुरा देवो जगत्स्त्रष्टा परमात्मा जलोपरि ।
सुष्वाप भोगिपर्यङ्के शयने तु श्रिया सह ॥
तस्य सुप्तस्य नाभौ तु महत् पद्ममभूत् किल ।
पद्ममध्येऽभवद् ब्रह्मा वेदवेदाङ्गभूषणः ॥

स चीक्री देवदेवेन जगत् सृज पुनः पुनः ।
 सोऽपि सृष्ट्वा जगत् सर्वं सदेवासुरमानुषम् ॥
 यन्नसिद्धार्थमनघान् ब्राह्मणान्मुखतोऽसृजत् ।
 असृजत् क्षत्रियान् वाहो वैश्यान्प्युरुदेशतः ॥
 शूद्रांश्च पादयोः सृष्ट्वा तेषाञ्चैवानुपूर्वशः ।
 यथा प्रोवाच भगवान् ब्रह्मयोनिं पितामहः ॥
 तद्वचः संप्रवक्ष्यामि शृणुत द्विजसत्तमाः । ।
 धर्मं यशस्यमायुषं मर्त्यं मोक्षफलप्रदम् ॥
 ब्राह्मण्यां ब्राह्मणेनैवमतपन्नी ब्राह्मणः स्मृतः ।
 तस्य धर्मं प्रवक्ष्यामि तद्व्योमं देशमेव च ॥
 कृष्णसारो मृगो गन्धर्वाणां भावेन प्रवर्त्तते ।
 तस्मिन्देसे वसेदंमः । पश्यति द्विजसत्तमाः ! ॥
 षट् कर्माणि निजान्पुत्राहर्षाहर्षस्य महात्मनः ।
 तैरेव सततं यन्तु दत्तेषु सुखमेधते ॥
 अध्यापनं चाध्ययनं दानं यजनं तथा ।
 दानं प्रतिग्रहश्चेति षट् कर्माणीति चोच्यते ॥
 अध्यापनञ्च त्रिविधं धर्मार्थसुखकारणात् ।
 शुश्रूषाकरणञ्च त्रिविधं परिकीर्त्तितम् ॥
 एषामन्यतमाभ्यां शुश्रूषाचारो भवेद्द्विजः ।
 तत्र विद्या नृणां साक्षात्पुरुषेण हितैषिणा ॥
 योग्यानध्यापयित्वा नान्योग्यानपि वजयेत् ।
 विदितात् प्रतिशुद्धीयाद्दृष्ट्वै धर्मप्रसिद्धये ॥
 वेदञ्चैवाभ्यसेन्नित्यं शुची देशे समाहितः ।
 धर्मशास्त्रं तथा पाठ्य ब्राह्मणैः शुद्धमानसैः

वेदवित्पठितव्यञ्च श्रोतव्यञ्च दिवा निशि ।
 स्मृतिहीनाय विप्राय श्रुतिहीने तथैव च ।
 दानं भोजनमन्यच्च दत्तं कुलविवाशनम् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन धर्मशास्त्रं पठेद्द्विजः ।
 श्रुतिस्मृती च विप्राणां चक्षुषी देवनिर्मिते ।
 काणस्तत्रैकया हीनो द्वाभ्यामन्धः प्रकीर्तितः ॥
 गुरुश्रुश्रूषणञ्चैव यथान्यायमतन्द्रितः ।
 सायं प्रातरुपासीत विवाहाग्निं द्विजोत्तमः । ॥
 सुस्नातस्तु प्रकुर्वीत वैश्वदेवं दिने दिने ।
 अतिथीनागताञ्छक्त्या पूजयेदविचारतः ॥
 अन्यानभ्यागतान् विप्राः ! पूजयेच्छक्तितो गृही ।
 स्नादारनिरतो नित्यं परदारषिवर्जितः ॥
 कृतहोमस्तु भुञ्जीत सायं प्रातरुदारधीः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो नाधर्मे वर्तयेन्नतिम् ॥
 स्वकर्म्मणि च संप्राप्ते प्रमादान्न निवर्तते ।
 सत्यां हितां वदेद्वाचं परलोकहितैषिणीम् ॥
 एष धर्मः समुद्दिष्टो ब्राह्मणस्य समासतः ।
 धर्ममेव हि यः कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥
 इत्येष धर्मः कथितो मयायं पृष्टो भवद्भिस्त्वखिलाघहारी ।
 वदामि राज्ञामपि चैव धर्मान् पृथक् पृथग्बोधत विप्रवर्याः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

क्षलादोनां प्रवक्ष्यामि यथावदनुपूर्वशः ।

यषु प्रवृत्ता विधिना सर्वे यान्ति परां गतिम् ॥

राज्यस्यः क्षत्रियश्चापि प्रजाधर्मेण पालयन् ।
 कुर्यादध्ययनं सम्यग्यजेद्यज्ञान् यथाविधि ॥
 दद्याद्दानं द्विजातिभ्यो धर्मबुद्धिसमन्वितः ।
 स्वभार्यानिरतो नित्यं षड्भागार्हः सदा नृपः ॥
 नीतिशास्त्रार्थकुशलः सन्धिविग्रहतत्त्ववित् ।
 देवब्राह्मणभक्तश्च पितृकार्यपरस्तथा ॥
 धर्मेण यजनं कार्यमधर्मपरिवर्जनम् ।
 उत्तमां गतिमाप्नोति क्षत्रियोऽप्येवमाचरन् ॥
 गोरक्षां कृषिवाणिज्यं कुर्याद्वैश्यो यथाविधि ।
 दानं देयं यथाशक्त्या ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥
 दम्भमोहविनिर्मुक्तस्तथा वागनसूयकः ।
 स्वदारनिरतो दान्तः परदारविवर्जितः ॥
 धनैर्विप्रान् भोजयित्वा यज्ञकाले तु याजकान् ।
 अभ्युत्थञ्च वर्त्तेत धर्मेष्वादेहपातनात् ॥
 यज्ञाध्ययनदानानि कुर्यान्नित्यमतन्द्रितः ।
 पितृकार्यपरश्चैव नरसिंहार्चनापरः ॥
 एतद्वैश्यस्य धर्मोऽयं स्वधर्ममनुतिष्ठति ।
 एतदाचरते योहि स स्वर्गी नरव संशयः ॥
 वर्णत्रयस्य शुश्रूषां कुर्याच्छूद्रः प्रयत्नतः ।
 दासवद्ब्राह्मणानाञ्च विशेषेण समाचरेत् ॥
 अयाचितप्रदाता च कष्टं वृत्त्यर्थमाचरेत् ।
 पाकयज्ञविधानेन यजेद्देवमतन्द्रितः ॥
 शूद्राणामधिकं कुर्यादर्चनं न्यायवर्तिनाम् ।
 धारणं जीर्णवस्त्रस्य विप्रस्योच्छिष्टभोजनम् ।

स्वदारेषु रतिश्चैव परदारविवर्जनम् ॥

इत्थं कुर्यात् सदा शूद्रो मनोवाक्कायकर्म्मभिः ।

स्थानमैन्द्रमवाप्नोति नष्टपापः सुपुण्यकृत् ॥

वर्गेषु धर्मा विविधा मर्याक्ता यथातथा ब्रह्ममुखेरिताः पुरा ।

शृणुष्वमवाश्रमधर्ममाद्यं मयाच्यमानं क्रमशो मुनीन्द्राः ॥

॥ इति ह्यारीते धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

उपनीतो मानवकां वसेद्गुरुकुलेषु च ।

गुरोः कुले प्रियं कुर्यात् कर्मणा मनसा गिरा ॥

ब्रह्मचर्यमधःशयन तथा वज्ररूपासना ।

सदृक्कृष्णान् गुरोर्देवाह्नां ग्रासश्चेन्धनानि च ।

कुर्यादध्ययनञ्चैव ब्रह्मनारौ यथाविधि ।

विधिं त्यक्त्वा प्रकुर्वाणो न स्वाध्यायफलं लभेत ॥

यः कश्चित् कुरुते धर्मे विधिं हित्वा दुरात्मवान् ।

न तत्फलमवाप्नोति कर्वाणोऽपि विधिच्य तः ॥

तस्माद्देवतानौह नरंत् स्वाध्यायमिदये ।

श्रीचाचारमशेषं तु गित्तयेद्गुरुमन्निधौ ॥

अजिनं दण्डकाष्ठञ्च मेखलाञ्चीपवीतकम् ।

धारयेदप्रमत्तश्च ब्रह्मचारी संभावित ॥

सायं प्रातश्चरेद्धैवं भोज्यार्थं संयतेन्द्रियः ।

आचम्य प्रयतो जित्य. न कुर्याद्दन्तधावनम् ॥

कृत्वञ्चोपानहञ्चैव गन्धमाल्यादि वर्जयेत् ।

नृत्यगीतमथालापं मैथनञ्च विवर्जयेत् ॥

हस्त्यश्वारोहणञ्चैव मत्तजित् संयतेन्द्रियः ।

सन्ध्योपास्तिं प्रकुर्वीत ब्रह्मचारी व्रतस्थितः ॥

अभिवाद्य गुरोः पादौ सन्ध्याकर्मावसानतः ।

तथा योगं प्रकुर्वीत मातापितृभ्यो भक्तितः ॥

एतेषु त्रिषु नष्टेषु नष्टाः स्युः सर्वदेवताः ।

एतेषां शासने तिष्ठेद्ब्रह्मचारी विमत्सरः ॥

अधीत्य च गुरोर्वेदान् वेदौ वा वेदमेव वा ।

गुरवे दक्षिणां दद्यात् संयमी ग्राममावसेत् ॥

यस्यैतानि सुगुप्तानि जिह्वोपस्थोदरं करः ।

संन्याससमयं कृत्वा ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यया ॥

तस्मिन्नेव नयेत् कालमाचार्येयं यावदायुषम् ।

तदभावे च ततपुने तच्छिष्ये वायवा कुले ॥

न विवाहो न संन्यासो नैष्ठिकस्य विधीयते ॥

इमं योविधिमास्थाय त्यजेद्देहमतन्द्रितः ।

नेह भूयोऽपि जायेत ब्रह्मचारी दृढव्रतः ॥

अथ ब्रह्मचारी विधिना समाहितश्चरेत् पृथिव्यां गुरुसेवने रतः ।

संप्राप्य विद्यामतिदुर्लभां शिवां फलञ्च तस्याः सुलभं तु विन्दति ॥

॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

गृहीतवेदाध्ययनः श्रुतशास्त्रार्थतत्त्ववित् ।

असमानार्पणोत्तमं हि कन्यां सम्भ्रातृकां शुभाम् ॥

सर्वावयवसंपूर्णां सुवृत्तामुद्दहेन्नरः ।

ब्राह्मेण विधिना कुर्यात् प्रशस्तेन द्विजोत्तमः ॥

तथान्ये बहवः प्रोक्ता विवाहा वर्णधर्मतः ।

शौपासनञ्च विधिवदाहृत्य द्विजपुङ्गवाः ! ॥

सायं प्रातश्च जुहुयात् सर्वकालमतन्द्रितः ।
 स्नानं कार्यं ततो नित्यं दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 उषःकाले समुत्थाय कृतशौचो यथाविधि ।
 मुखे पर्युषिते नित्यं भवत्यप्रयतो नरः ॥
 तस्माच्छुष्कमथार्द्रं वा भक्षयेद्दन्तकाष्ठकम् ।
 करञ्जं खादिरं वापि कदम्बं कुरवं तथा ॥
 सप्तपर्णप्रश्निपर्णीजम्बनिम्बं तथैव च ।
 अपामार्गञ्च विल्वञ्चार्कञ्चोडुम्बरमेव च ॥
 एते प्रशस्ताः कथिता दन्तधावनकर्म्मणि ।
 दन्तकाष्ठस्य भक्षश्च समासेन प्रकीर्तितः ॥
 सर्वे कण्टकिनः पुण्याः क्षीरिणश्च यशस्विनः ।
 अष्टाङ्गुलेन मानेन दन्तकाष्ठमिहोच्यते ।
 प्रादेशमात्रमथवा तेन दन्तान् विशोधयेत् ॥
 प्रतिपत्पर्वषष्ठीषु नवम्याञ्चैव सत्तमाः ।।
 दन्तानां काष्ठसंयोगाद्दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
 अभावे दन्तकाष्ठानां प्रतिषिद्धदिनेषु च ।
 अपां द्वादशगण्डूषैर्मुखशुद्धिं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा मन्त्रवदाचम्य पुनराचमनं चरेत् ।
 मन्त्रवत् प्रोक्ष्य चात्मानं प्रक्षिपेदुदकाञ्जलिम् ॥
 आदित्येन सह प्रातर्मन्देहा नाम राक्षसाः ।
 युद्धयन्ति वरदानैर्ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥
 उदकाञ्जलिनिक्षेपा गायत्र्या चाभिमन्विताः ।
 निघ्नन्ति राक्षसान् सर्वान् मन्देहास्थान् द्विजेरिताः ॥
 ततः प्रयाति सविता ब्राह्मणैरभिरक्षितः ।

मरीच्याद्यैर्महाभागैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥
 तस्मान्न लङ्घयेत् सन्ध्यां सायं प्रातः समाहितः ।
 उल्लङ्घयति यो मोहात् स याति नरकं ध्रुवम् ॥
 सायं मन्त्रवदाचम्य प्रोक्ष्य सूर्यस्य चाञ्जलिम् ।
 दत्त्वा प्रदक्षिणं कुर्याज्जलं स्पृष्ट्वा विशुद्धप्रति ॥
 पूर्वां सन्ध्यां सनत्तत्रामुपासीत यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावद् यावदादित्यदर्शनात् ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां सादित्याञ्च यथाविधि ।
 गायत्रीमभ्यसेत्तावदयावत्तारा न पश्यति ॥
 ततश्चावसथं प्राप्य कृत्वा होमं स्वयं बुधः ।
 सञ्चिन्त्य पोष्यवर्गस्य भरणार्थं विचक्षणः ॥
 ततः शिष्यहितार्थाय स्वाध्यायं किञ्चिदाचरेत् ।
 ईश्वरञ्चैव कार्यार्थमभिगच्छेद्द्विजोत्तमः ॥
 कुशपुष्पेभ्यनादीनि गत्वा दूरं समाहरेत् ।
 ततो माध्याह्निकं कुर्याच्छुचौ देशे मनोरमे ॥
 विधिं तस्य प्रवक्ष्यामि समासात् पापनाशनम् ।
 स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषात् ॥
 स्नानार्थं मृदुमानीय शुद्धाक्षततिलैः सह ।
 सुमनाश्च ततो गच्छेन्नदीं शुद्धजलाधिकाम् ॥
 नद्यां तु विद्यमानायां न स्नायादन्यवारिणि ।
 न स्नायादल्पतोयेषु विद्यमाने बह्मदके ॥
 सरिहरं नदीस्नानं प्रतिस्त्रोतःस्थितश्चरेत् ।
 तडागादिषु तोयेषु स्नायाच्च तदभावतः ॥
 शुचिदेशं समभ्युक्ष्य स्थापयेत् सकलाम्बरम् ।

मृत्तोयेन स्नानं देहं लिप्सेत् प्रक्षाल्य यत्नतः ॥
 स्नानादिकञ्च संप्राप्य कुर्यादाचमनं बुधः ।
 सोऽन्तर्जलं प्रविश्याथ वाग्यतो नियमेन हि ।
 हरिं संस्मृत्य मनसा मज्जयेच्चोरुमज्जले ॥
 ततस्तीरं समामाद्य आचम्यापः सगन्धतः ।
 प्रोक्षयेद्धारुणैर्मन्त्रैः पावमानीभिरेव च ॥
 कुशाग्रकृततोयेन प्रोक्ष्यात्मानं प्रयत्नतः ।
 स्थानापृथिवीतिमृद्धान्ने इदं विष्णुरिति द्विजाः । ॥
 ततो नारायणं देवं संस्मरेत् प्रतिमज्जनम् ।
 निमज्यान्तर्जले सम्यक् क्रियते चाधमर्षणम् ॥
 स्नात्वा क्षततिलैस्तद्वैवर्षिपितृभिः सह ।
 तर्पयित्वा जलं तस्मान्निष्पीड्य च समाहितः ॥
 जलतीरं समामाद्य तत्र शुक्ले च वाससी ।
 परिधायोत्तरीयञ्च कुर्यात् केशान्न धनयेत् ॥
 न रक्तमुल्गणं वासो न नीलञ्च प्रयस्यते ।
 मलाक्तं गन्धहोनञ्च वर्जयेदम्बरं बुधः ॥
 नतः प्रक्षालयेत् पादौ मृत्तोयेन विचक्षणः ।
 दक्षिणन्तु करं कृत्वा गोकर्णकृतिवत् पुनः ॥
 त्रिः पिवेदीक्षितं त्रायमास्य द्विः परितार्जयेत् ।
 पादौ गिरस्ततोऽभ्युज्य त्रिभिरास्यमुपस्पृशेत् ॥
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याश्च कृत्वा समुपस्पृशेत् ।
 तथैव पञ्चभिर्मूर्ध्नि स्पृशेदेवं समाहितः ॥
 अनेन विधिनाचम्य ब्राह्मणं शुद्धमानसः ।
 कुर्वीत दर्भपाणिस्तदङ्मुखः प्राङ्मुखोऽपि वा ॥

प्राणायामत्रयं धीमान् यथान्यायमतन्द्रितः ।
 जपयज्ञं ततः कुर्याद्वाग्वीं वेदमातरम् ॥
 त्रिविधो जपयज्ञः स्यात्तस्य तत्त्वं निबोधत ।
 वाचिकश्च उपांशश्च मानसश्च त्रिधाकृतिः ॥
 त्रयाणामपि यज्ञानां श्रेष्ठः स्यादुत्तरोत्तरः ॥
 यदुच्चनीचोच्चरितैः शब्दैः स्पष्टपदाक्षरैः ।
 मन्त्रमुच्चारयन् वाचा जपयज्ञस्तु वाचिक ॥
 शनैरुच्चारयन्मन्त्रं किञ्चिदोष्ठी प्रचालयेत् ।
 किञ्चिच्छ्रवणयोग्यः स्यात् स उपांशुर्जपः स्मृतः ॥
 धिया पदाक्षरश्रेण्या अवर्णमपदाक्षरम् ।
 शब्दार्थचिन्तनाभ्यान्तु तदुक्तं मानसं स्मृतम् ॥
 जपेन देवता नित्यं स्तुयमाना प्रसीदति ।
 प्रसन्ने विपुलान् गोवान् पाप्नुवन्ति मनीषिणः ॥
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च महामर्षाश्च भीषणाः ।
 जपितान्नोपसर्पन्ति दूरादेव प्रयान्ति ते ॥
 ऋन्द ऋष्यादि विज्ञाय जपेन्नान्वमतन्द्रितः ।
 जपेदहरहर्ज्ञात्वा गायत्रीं मनसा द्विजः ॥
 सहस्र परमां देवीं शतमध्यां दशावराम् ।
 गायत्रीं यो जपेन्नित्यं स न पापेन लिप्यते ॥
 अथ पुष्पाञ्जलिं कृत्वा भानवे चोर्ध्वाङ्गकः ।
 उदृत्यञ्च जपेत् सूक्तं तच्चक्षुरिति चापरम् ॥
 प्रदक्षिणमुपावृत्य नमस्कुर्याद्दिवाकरम् ।
 ततस्तीर्थेन देवादीनङ्गिः सन्तर्पयेद्द्विजः ॥
 स्नानवस्त्रान्तु निष्पीड्य पुनराचमनं चरेत् ।

तद्वज्रक्तजनस्येह स्नानं दानं प्रकीर्तितम् ॥
 दर्भासीनो दर्भपाणिर्ब्रह्मयज्ञविधानतः ।
 प्राङ्मुखो ब्रह्मयज्ञं तु कुर्याच्छ्राममन्वितः ॥
 ततोऽर्घ्यं भानवे दद्यात्तिलपुष्पाक्षतान्वितम् ।
 उत्थाय मूर्धपर्यन्तं हंसः शुचिश्चदित्युवाच ॥
 ततो देवं नमस्कृत्य गृहं गच्छेत्ततः पुनः ।
 विधिना पुरुषसूक्तस्य गत्वा विष्णुं समर्चयेत् ॥
 वैश्वदेवं ततः कुर्यादलिकर्मविधानतः ।
 गोदोहमात्रमाकाङ्क्षेदतिथिं प्रति वै गृही ॥
 अष्टष्टपूर्वमज्ञातमतिथिं प्राप्तमर्चयेत् ।
 स्वागतासनदानेन प्रत्युत्थानेन चारुना ॥
 स्वागतेनाग्नयस्तुष्टा भवन्ति गृहमेधिनः ।
 आसनेन तु दत्तेन प्रीतो भवन्ति देवराट् ॥
 पादशीचेन पितरः प्रीतिमायान्ति दुर्लभाम् ।
 अन्नदानेन युक्तेन तृप्यते हि प्रजापतिः ॥
 तस्मादतिथये कार्यं पूजनं गृहजितम् ।
 भक्त्या च शक्तितो नित्यं विष्णोर्र्चादनन्तरम् ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्यात् परिव्राड्ब्रह्मचारिणं ॥
 अकल्पितान्नादुद्धृत्य सव्यञ्जनं प्रचिताम् ।
 अकृते वैश्वदेवेऽपि भिक्षौ च गृहमागतं ।
 उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विमर्शयेत् ॥
 वैश्वदेवाकृतान् दोषाञ्छक्ती भिक्षुर्व्यपोहितम् ।
 नहि भिक्षुकृतान् दोषान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
 तस्मात् प्राप्ताय यतये भिक्षां दद्यात् समाहितः ।

विष्णुर्वै यन्नच्छायइति निश्चय्य भावयेत् ॥
 सुवानिनीं क्षमरोच्च भोजयित्वा नरानपि ।
 बालवृद्धां चतुर्ष्वपि स्वयं भुञ्जीत वा गृही ॥
 प्राङ्मुखोऽङ्गमुखो वापि भौनी च मितभाषकः
 शत्रुमादौ नमस्कृत्य प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥
 एवं प्राणार्हुतिं कुर्यान्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ।
 ततः स्वादुकरान्नञ्च भुञ्जीत सुसमाहितः ॥
 आचम्य देवतामिष्टां संस्मरन्नुदरं स्पृशेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां कञ्चित् कालं नयेद्बुधः ॥
 ततः सन्ध्यामुपासीत बहिर्गत्वा विधानतः ।
 कृतहोमसु भुञ्जीत रात्रौ चातिथिभोजनम् ॥
 सायं प्रातर्द्विजातीनामग्नं श्रुतिचोदितम् ।
 नान्तराभोजनं कुर्याद्ग्नहीवसमोविधिः ॥
 शिष्यान्वाध्यापयेच्चापि अजध्याये विसर्जयेत् ।
 स्मृत्युक्तानखिलांश्चापि पुराणोक्तानपि द्विजः ॥
 महानवम्यां द्वादश्यां भरण्यामपि पर्वसु ।
 तथात्रयतृतीयायां शिष्यान्वाध्यापयेद्द्विजः ।
 माघमासे तु सप्तम्यां रथ्याख्यायां तु वर्जयेत् ॥
 अध्यापनं समभ्यञ्जन् स्नानकाले च वर्जयेत् ॥
 नीयमानं शवं दृष्ट्वा महीस्थं वा द्विजोत्तमाः ।
 न पठेद्बुद्धित श्रुत्वा सन्ध्यन्तरां तु द्विजोत्तमः ॥
 दानानि च प्रदेयानि गृहस्थेन द्विजोत्तमाः ।
 हिरण्यदानं गोदानं पृथिवीदानमेव च ॥
 एवं धर्मो गृहस्थस्य सायंभूत उदाहृतः ।

यएवं श्रद्धया कुर्यात् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥

ज्ञानोत्कर्षश्च तस्य स्यान्नारसिंहप्रसादतः ।

तन्नाम्नुक्तिमवाप्नोति ब्राह्मणो द्विजसत्तमाः । ॥

एव हि विप्राः । कथितो मया वः समासतः शाश्वतधर्मराशिः ।

गृही गृहस्थस्य सतोहि धर्मं कुर्वन् प्रयत्नाद्वरिमेति युक्तम् ॥

॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि वानप्रस्थस्य सत्तमाः । ।

धर्माश्रमं महाभागाः । कथ्यमानं निबोधत ॥

गृहस्थः पुत्रपौत्रादीन् दृष्ट्वा पलितमात्मनः ।

भार्य्यां एतेषु निःक्षिप्य सह वा प्रविशेदनम् ॥

नखरोमाणि च तथा सितगात्रत्वगादि च ।

धारयन् जुहुयादग्निं वनस्थोविधिमाश्रितः ॥

धान्यैश्च वनसंभृतैर्नीवाराद्यैरनिन्दितैः ।

शाकमूलफलेर्वापि कुर्यान्नित्यं प्रयत्नतः ॥

त्रिकालस्नानयुक्तम् कुर्यात्तीव्रं तपस्तदा ।

पक्षान्ते वा समश्रीयान्मामान्ते वा स्वपक्वभुक् ॥

तथा चतुर्थकाले तु भुञ्जीयादष्टमेऽथवा ।

षष्ठे च कालेऽप्यथवा वायुभक्षोऽथवा भवेत् ॥

घर्मे पञ्चाग्निमध्यस्थस्तथा वर्षे निराश्रयः ।

हेमन्ते च जले स्निग्धानयेत् कालं तपस्वरन् ॥

एवञ्च कुर्वता येन क्षतबुद्धिर्यथाक्रमम् ।

अग्निं स्वात्मानि कृत्वा तु प्रव्रजेदुत्तरां दिशम् ॥

आदेहपातं वनगो मौनमास्थाय तापसः ।

स्मरन्तीन्द्रियं ब्रह्म ब्रह्मलोके महीयते ॥

तपोहि यः सेवति वन्द्यवासः समाधियुक्तः प्रयतात्मरात्मा ।

विमुक्तपापो विमलः प्रशान्तः स याति दिव्यं पुरुषं पुराणम् ॥

॥ इति हारीतः श्रीमद्भागवतं पञ्चमोऽध्यायः ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि चतुर्थं श्रममुत्तमम् ।

अद्या तद्गुणाय तिष्ठन्मुचेत बन्धनात् ॥

एवं वनाश्रमे तिष्ठन् पातयंश्चैव किल्बिषम् ।

चतुर्थमाश्रमं गच्छेत् संन्यासविधिना द्विजः ॥

दत्त्वा पितृभ्यां देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च यत्नतः ।

दत्त्वा श्राद्धं पितृभ्यश्च मानुषेभ्य स्तथात्मनः ॥

इष्टिं वैश्वानरौ कृत्वा प्राङ्मुखोदङ्मुखोऽपि वा ।

अग्निं स्वाग्निं संरोप्य मन्त्रवित् प्रव्रजेत् पुनः ॥

ततः प्रभृति पुत्रादौ स्नेहालापादि वर्जयेत् ।

बन्धूनामभयं दद्यात् सर्वभूताभयं तथा ॥

त्रिदण्डं वैणवं सम्यक् सन्ततं समपर्वकम् ।

वेष्टितं कृष्णगोवालरज्जुमच्चतुरङ्गलम् ॥

शौचार्थं मानसार्थञ्च मुनिभिः समुदाहृतम् ।

कौपीनाच्छादनं वासः कन्यां शीतनिवारिणीम् ॥

पादुके चापि गृह्णीयात् कुर्यान्नान्यस्य संग्रहम् ।

एतानि तस्य लिङ्गानि यतः प्रोक्तानि सर्वदा ॥

संगृह्य कृतसंन्यासी गत्वा तीर्थमनुत्तमम् ।

स्नात्वा चम्य च विधिवद्ब्रह्मपूतेन वारिणा ॥

तर्पयित्वा तु देवांश्च मन्त्रवज्रास्करं नमेत् ।

आत्मनः प्राङ्मुखो मौनो प्राणायामवयं चरेत् ॥
 गायत्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा ध्यायेत् परंपदम् ॥
 स्थित्यर्थमात्मनोनित्यं भिच्चाटनमथाचरेत् ।
 मायंकाले तु विप्राणां गृहाख्यभ्यवपद्य तु ।
 सम्यक् याचेच्च कवलं दक्षिणेन करेण वै ॥
 पात्रं वामकरे स्थाप्य दक्षिणेन तु शेषयेत् ।
 यावतान्नेन दृष्टिः स्यात्तावद्भैक्षं समाचरेत् ॥
 ततोनिवृत्य तत्पात्रं संस्थाप्यान्यत्र संयमौ ।
 चतुर्भिरङ्गुलैश्चाद्य ग्रासभावं समाहितः ॥
 सर्वव्यञ्जनसंयुक्तं पृथक् पात्रे नियोजयेत् ।
 सूर्यादिभूतदेवेभ्यो दत्त्वा संप्रोक्ष्य वारिणा ।
 भुञ्जीत पात्रपुटके पात्रे वावभ्यंतो यतिः ॥
 बटकाश्वत्थपर्णेषु कुम्भीतैन्दुकपात्रके ।
 कोविदारकदम्बेषु न भुञ्जीयात् कदाचन ॥
 मलाक्ताः सर्वं उच्यन्ते यतय कांस्यभोजिनः ॥
 कांस्यभाण्डेषु यत् पाको गृहस्थस्य तथैव च ।
 कांस्ये भोजयतः सर्वं किल्बिषं प्राप्नुयान्तयोः ॥
 भुक्त्वा पात्रे यतिर्नित्यं ज्ञालयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
 न दूष्यते च तत्पात्रं यज्ञेषु चमसादिव ॥
 अथाचम्य निदिध्यास्य उपतिष्ठेत् भास्करम् ।
 जपध्यानेतिहासैश्च द्विनशेषं नयेद्बुधः ॥
 कृतसन्ध्यस्ततो रात्रिं नयेद्देवगृहादिषु ।
 हृत्पुण्डरीकनिलये ध्यायेदात्मानमव्ययम् ॥
 यदि धर्मरतिः शान्तः सर्वभूतसमो वशी ।

प्राप्नोति परमं स्थानं यत्प्राप न निवर्त्तते ॥
 त्रिदण्डभृदयोहि पृथक् समाचरेच्छनैः शनैर्यस्तु वह्निर्मुखाच्चः
 संमुख्य संसारसमस्तबन्धनात् स याति विश्वोरमृतात्मनः पदम्
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

वर्णानामाश्रमाणाञ्च कथितं धर्मलक्षणम् ।
 येन स्वर्गापवर्गञ्च प्राप्नुवन्ति द्विजातयः ॥
 योगशास्त्रं प्रवक्ष्यामि सङ्क्षेपात् सारमुत्तमम् ।
 यस्य च श्रवणादुद्यान्ति मोक्षश्चैव मुमुक्षवः ॥
 योगाभ्यासबलेनैव न श्रेयः पातकानि तु ।
 तस्मादयोगपरो भूत्वा ध्यायेन्नित्यं क्रियापरः ॥
 प्राणायामेन वचनं प्रत्याहारेण चेन्द्रियम् ।
 धारणाभिवर्धे कृत्वा पूर्वं दुर्धर्षणं मनः ॥
 एकाकारमना मन्दं बुधैरुपमलामयम् ।
 सूक्ष्मात् सूक्ष्मतरं ध्यायेत् जगदाधारमुच्यते ॥
 आत्मानं वहिरन्तस्थं शुद्धचामीकरप्रभम् ।
 रहस्ये कान्तमासीनो ध्यायेदामरणान्तिकम् ॥
 यत्सर्वप्राणि हृदयं सर्वेषाञ्च हृदि स्थितम् ।
 यच्च सर्वज्जैर्ज्ञेयं सोऽहमस्मीति चिन्तयेत् ॥
 आत्मलाभसुखं यावत्तपोध्यानमुदीरितम् ।
 श्रुतिस्मृत्यादिकं धर्मं तद्विरुद्धं न चाचरेत् ॥
 यथा रथोऽश्वहीनस्तु यथाश्वो रथिहीनकः ।
 एवं तपश्च विद्या च संयुतं भैषजं भवेत् ॥
 यथाश्वं मधुसंयुक्तम् मधुवान्नेन संयुतम् ।

उभाभ्यामपि पक्षाभ्यां यथा खे पक्षिणां गतिः ।
 तथैव ज्ञानकर्मभ्यां प्राप्यते ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 विद्यातपोभ्यां संपन्नो ब्राह्मणो योगतत्परः ।
 देहद्वयं विहायाश्च मुक्तो भवति बन्धनात् ।
 न तथा क्षीणदेहस्य विनाशो विद्यते कश्चित् ॥
 मया ते कथितः सर्वो वर्णाश्रमविभागशः ।
 संचिपेण द्विजश्रेष्ठा । धर्मस्तेषां सनातनः ॥
 श्रुत्वैवं मुनयो धर्मं स्वर्गमोक्षफलप्रदम् ।
 प्रणम्य तमृषिं जग्मुर्मुदिताः स्वं स्वमाश्रमम् ॥
 धर्मशास्त्रमिदं सर्वं हारीतमुखनिःसृतम् ।
 अधीत्य कुरुते धर्मं स याति परमां गतिम् ॥
 ब्राह्मणस्य तु यत् कर्म कथितं वाहुजस्य च ।
 ऊरुजस्यापि यत् कर्म कथितं पादजस्य च ।
 अन्यथा वर्त्तमानस्तु सद्यः पतति जातितः ॥
 यो यस्याभिहितो धर्मः स तु तस्य तथैव च ।
 तस्मात् स्वधर्मं कुर्वीत द्विजो नित्यमनापदि ॥
 वर्णाश्रित्वारो राजेन्द्र । चत्वारश्चापि चाश्रमाः ॥
 स्वधर्मं ये तु तिष्ठन्ति ते यान्ति परमां गतिम् ॥
 स्वधर्मेण यथा नृणां नारसिंह प्रसीदति ।
 न तुष्यति तथान्येन कर्मणा मधुसूदनः ॥
 अतः कुर्वन्निजं कर्म यथाकालमतन्द्रित ।
 सहस्रानीकदेवेशं नारसिंहं च सालयम् ॥
 त्पन्नवैराग्यबलेन योगी ध्यायेत् परं ब्रह्म सदा क्रियावान् ।
 तं सुखं रूपमनन्तमाद्यं विहाय देहं पदमेति विष्णाः ॥
 ॥ इति हारीते धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

—००—

अश्वरीषस्तु तं गत्वा हारीतस्याश्रमं नृपः ।
 ववन्ते तं महात्मानं बालार्दसदृशप्रभम् ॥
 संस्पृष्टकुशलस्तेन पूजितः पद्मभासने ।
 उपविष्ट स्तुती विप्रमुवाच नृपनन्दनः ॥
 भगवन् । सर्वधर्मज्ञ । तत्त्ववेत्ता । परात्परः ।
 पृच्छामि त्वां महाभाग । परं धर्ममव्ययम् ।
 ब्रूहि वर्णायमाणान्तु । तित्यनेमिन्निकज्जियाः ।
 कर्त्तव्या मुनिशार्दूल । नारीणाञ्च नृपस्य च ।
 स्वरूपं जीवपरयोः कथं सोत्तपशस्य च ।
 तत्प्राप्ते साधनं ब्रह्मन् । वक्तुमर्हसि सुव्रत ।
 एवमुक्तस्तु विप्रर्षिस्तेन राजर्षिणा तदा ।
 उवाच परमप्रीत्या नमस्तुत्य जनार्दनम् ॥
 शृणु राजन् । प्रवक्ष्यामि सर्वं वेदोपहृतम् ।
 यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं पृच्छतो मम भूपते । ॥
 तदब्रवीमि परं धर्मं शृणुष्वैकाग्रमानसः ।
 सर्वेषामिव देवानां मनादिः पुरुषोत्तमः ॥
 ईश्वरस्तु स एवान्ते जगतो विभुरव्ययः ।
 नारायणो वासुदेवो विष्णुर्ब्रह्मात्मनो हरिः ॥
 स्रष्टा धाता विधाता च स एव परमेश्वरः ।
 हिरण्यगर्भः सविता गुणधृद्धिर्गुणोऽव्ययः ॥
 परमात्मा परं ब्रह्म परं ज्योतिः परात्परः ।
 इन्द्रः प्रजापतिः सूर्यः शिवो वक्त्रिः सनातनः ॥

सर्व्वात्मकः सर्वसुहृत् सर्वभृद्भूतभावनः ।
 यमो च भगवान् कृष्णो मुकुन्दोऽनन्तएव च ॥
 यज्ञो यज्ञपतिर्यज्वा ब्रह्मण्यो ब्रह्मणः पतिः ।
 स एव पुण्डरीकान्तः श्रीशो नाथोऽधिपो महान् ॥
 सहस्रमूर्धा विश्वात्मा सहस्रनरपादवान् ।
 यद्गत्वा न विवर्त्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
 चतुर्भिः शोभनोपागैः साध्योऽयं सुमहात्मनः ।
 तुरीयपदयोर्भक्त्या सुमिद्धोऽयं सुदाहृतः ॥
 तं स्वीकुर्वन्ति विद्वांसः स्वस्वरूपतया सदा ।
 नैसर्गिकं हि सर्वेषां दास्यमेव हरेः सदा ॥
 स्वाम्यं परस्वरूपं स्यादास्यं जीवस्य सर्वदा ।
 ज्ञात्वा त्यात्मनो रूपं स्वाम्यं दास्यमिति स्थितिः ॥
 दास्यमेव परं धर्मं दास्यमेव परं हितम् ।
 दास्ये नैव भवेन्भुक्तिरन्यथा निरयं भवेत् ॥
 विष्णोर्दास्यं परा भक्तिरेषा तु न भवेत् क्वचित् ।
 तेषामेव हि संस्पृष्टं निरयं ब्रह्मणा नृप । ॥
 नारायणस्य दासा ये न भवन्ति नराधमाः ।
 जीवन्त एव चण्डाला भविष्यन्ति न संशयः ॥
 तस्मादास्यं पणं भक्तिमालम्ब्य नृप्सत्तम । ।
 नित्यं नैमित्तिकं सर्वं कुर्यात्पीत्यै हरेः सदा ॥
 तस्य स्वरूपं रूपञ्च गुणंश्चापि विभूतयः ।
 ज्ञात्वा समर्चयेद्दिष्णु यावज्जीव मतन्द्रितः ॥
 तमेव मनसा ध्यायेद्वाचा सङ्गीतयेत्प्रभुम् ।
 जपेच्च जुहुयाद्भक्तो तद्दानेकविलक्षणः ॥

शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिधारणं दास्यलक्षणम् ।
 तन्नामकरणञ्चैव वैष्णवन्तदिहोच्यते ॥
 अवैष्णवाश्च ये विप्रा हर्षदास्ते नराधमाः ।
 तेषां तु नरके वासः कल्पकोटिशतैरपि ॥
 तदादि वर्षसञ्चारी मन्त्ररत्नार्थतत्त्ववित् ।
 वैष्णवः स जगत्पूज्यो याति विष्णोः परं पदम् ॥
 अचक्रधारी यो विप्रो बहुवेदश्रुतोऽपि वा ।
 स जीवन्नेव चण्डालो मृतो निरयमाप्नुयात् ॥
 तस्मात्ते हरिसंस्काराः कर्तव्या धर्मकाङ्क्षिणाम् ।
 अयमेव परं धर्मः प्रधानं सर्वकर्मणाम् ॥
 इति बृहहारीतस्मृती विशिष्टधर्मशास्त्रे पञ्चसंस्कार-
 प्रतिपादनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अम्बरीषउवाच ॥

भगवन् । वैष्णवाः पञ्च संस्काराः सर्वकर्मणाम् ।
 प्रधानमिति यच्चाक्तं सर्वैरेव महर्षिभिः ॥
 तद्विधानं ममाचक्ष्व विस्तरेणैव सुव्रत ! ।

हारीत उवाच ।

शुण राजन् । प्रवक्ष्यामि निर्मला वैष्णवाः क्रियाः ॥
 यदुक्तं ब्रह्मणा पूर्वं वसिष्ठाद्यैश्च वैष्णवैः ॥
 संस्काराणां तु सर्वेषा माद्यं चक्रादिधारणम् ॥
 तत् कर्तव्यं हि सर्वेषां पिधीनां वै द्विजन्मनाम् ।
 आचार्यं संश्रयेत् पूर्वमनघं वैष्णवं द्विजम् ॥
 शुद्धसत्वगुणोपेतं नवज्याकर्मकारणम् ।
 सत्सम्प्रदायसंयुक्तं मन्त्ररत्नार्थकोविदम् ॥

ज्ञानवैराग्यसपन्नं वेदवेदाङ्गपारगम् ।
 शासितारं सदाचार्यैः सर्वधर्मविदाम्बरम् ॥
 महाभागवतं त्रिप्रं सदाचारनिषेवणम् ।
 आलोक्य सर्वशास्त्राणि पुराणानि च वैष्णवाः ॥
 तदर्थमाचरेद्यस्तु आचार्यः स उदाहृत ।
 आस्तिक्यमानसं सद्गिरुपेतं धर्मवत्सलम् ॥
 ब्रह्मध्यानं सदाचारे गुरुशुश्रूषतत्परम् ।
 सम्वत्सरं प्रतीच्याथ तं शिष्यं शासयेद्गुरुः ॥
 तस्यादौ पञ्च संस्कारान् कुर्यात् समविधानतः ।
 प्रातः स्नात्वा शुची-देशे पृजयित्वा जनार्दनम् ॥
 स्नातं शिष्यं भगानीय तेनेव सह देशिकः ।
 स्नाप्य पश्चादृतेर्गव्यैश्चक्रादीनर्चयेत्ततः ॥
 पुष्पैर्धूपैश्च दीपैश्च नेवेद्यैर्विविधैरपि ।
 तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैरर्चयेत् पुरतो हरेः ॥
 अग्नी होम प्रकुर्वीत ब्रह्माधानान्निर्पुर्वकम् ।
 पौरुषेण तु सक्तेन पायसं घृतमिधितम् ॥
 आज्येन मूलमन्त्रेण हुत्वा चाष्टोत्तरं शतम् ।
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या जुहुयात् प्रयतो गुरुः ॥
 पश्चादग्नी विनिर्दिष्टं चक्राद्यायुधपञ्चकम् ।
 पृजयित्वा सप्तस्वारं ध्यात्वा तद्वक्त्रिमण्डले ॥
 षडक्षरेण जुहुयादाज्यं विंशतिसंख्यया ।
 सर्वैश्च हेतिमन्त्रैश्च एकेकाज्याहुतिं क्रमात् ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा स शिष्यो वक्त्रिमात्मवान् ।
 नमस्कृत्वा ततो विष्णुं जप्त्वा मन्त्रवरं शुभम् ॥

प्राङ्मुखं तु समासीनं शिथमेकाग्रचेतसम् ।
 प्रतपेच्चक्रगङ्गी द्वौ हेतिभिर्मन्त्रमुच्चरन् ॥
 दक्षिणे तु भुजे चक्रं वामांसे गङ्गमेव च ।
 गदां च भालमध्ये तु हृदये नन्दकं तदा ॥
 मस्तके तु तथा शार्ङ्गं मङ्गयेद्विमलं तदा ।
 पश्चात् प्रक्षाल्य तोयेन पुनः पूजां समाचरेत् ॥
 होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 एवं तापः क्रियाः कार्याः वैष्णव्यः कल्मषापहाः ॥
 प्रधानं वैष्णवं तेषां तापसंस्कारमुत्तमम् ।
 तापसंस्कारमात्रेण परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 केचित्तु चक्रगङ्गी द्वौ प्रतप्ते बाहुमूलयोः ।
 धारयन्ति महात्मानश्चक्रमेकं तु वापरे ॥
 वैष्णवानां तु हेतीनां प्रधानं चक्रमुच्यते ।
 तेनैव बाहुमूलौ तु प्रतप्ते नाङ्गयेद्बुधः ॥
 जात पुत्रे पिता स्नात्वा होमं कृत्वा विधानतः ।
 तेनाग्निनैव सन्तप्तचक्रेण भुजमूलयोः ॥
 अङ्गयित्वा शिशोः पश्चान्नाम कुर्याच्च वैष्णवम् ।
 पश्चात्सर्वाणि कर्माणि कुर्वीतास्य विधानतः ॥
 अङ्गयित्वा स चक्रेण यत्किञ्चित्कर्म सञ्चरेत् ।
 तत्सर्वं याति वैफल्यमिष्टापूर्तादिकं नृप ॥
 कारयेन्मन्त्रदीक्षायां ज्वक्रभ्याः पञ्च हेतयः ।
 चक्रं वै कर्मसिद्ध्यर्थं जातकर्मणि धारयेत् ।
 अचक्रधारी विप्रस्तु सर्वकर्मसु गर्हितः ॥
 अयैष्णवः समापन्नो नरकं चाधिगच्छति ।

चक्रादिचिह्नरहितं प्राकृतं कलुषान्वितम् ॥
 अवैष्णवस्तु तं दूरात् श्वपाकमिव सन्त्यजेत् ।
 अवैष्णवस्तु यो विप्रः श्वपाकादधमः स्मृतः ।
 अश्राद्धे यो ह्यपाङ्क्त्यो रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
 अवैष्णवस्तु यो विप्रः सर्वधर्मयुतोऽपि वा ।
 गवां षण्डति विज्ञेयः सर्वकर्मसु नार्हति ॥
 तस्माच्चक्रं विधानेन तप्तं वै धारयेद्द्विजः ।
 सर्वाश्रमेषु वसतां स्त्रीणां च श्रुतिचोदनात् ॥
 अनायुधासो असुता अदेवा इति वै श्रुतिः ।
 चक्रेण तामपवप इत्युक्ता समुदाहृतम् ॥
 अपेत्यमङ्कमित्युक्तं वपेति श्रवणं तदा ।
 तस्माद्वै तप्तचक्रस्य चाङ्कनं मुनिभिः श्रुतम् ।
 पवित्रं विततं ब्राह्मणं प्रभोर्गानि तु धारितम् ॥
 श्रुत्यैव चाङ्कयेद्गानि तद्ब्रह्मसमवाप्तये ।
 यत्ते पवित्रमर्चिषप्रमग्ने र्वीतमनन्तरा ॥
 ब्रह्मेति निहितन्नैव ब्रह्मणो श्रुतिवर्हितम् ।
 पवित्रमिति चैवाग्निरग्निर्वै चक्रमुच्यते ॥
 अग्निरेव सहस्रारः सहस्रा नेमिरुच्यते ।
 नेमितप्ततनुः सूर्यो ब्रह्मणा समतां व्रजन् ॥
 यत्ते पवित्रमर्चिषप्रमग्नेस्तु न सुनिहितः ।
 दक्षिणे तु भुजे विप्री विभ्रयाद्वै सुदर्शनम् ॥
 सथ्ये तु शङ्खं विभ्रयादिति ब्रह्मविदो विदुः ।
 इत्यादि श्रुतिभिः प्रोक्तं विष्णोश्चक्रस्य धारणम् ॥
 पुराणेष्वितिहासेषु सात्विकेषु स्मृतिष्वपि ।

शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणं नृप ॥
 यः श्राद्धे भोजयेद्विप्रः पितॄणां तस्य दुर्गतिः ।
 शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिविहृतैः प्रियतमैर्हरैः ॥
 रहितः सर्वधर्मेभ्यश्च्युतो नरकमाप्नुयात् ।
 रुद्रार्चनं विपुण्ड्रस्य धारणं यत्न दृश्यते ॥
 तच्छूद्राणां विधिः प्रोक्तो न विजानां कदाचन ।
 प्रतिलोमानुलोमानां दुर्गागणसुभैरवाः ॥
 पृजनीया यदार्च्येण वित्त्वचन्दनधारिणाम् ।
 यत्तराजमभूतानि विद्याधरगणाम्नादा ॥
 चण्डालानामर्चनीया मयमांसनिषेवणम् ।
 स्ववर्णपिहितं धर्ममेवं ज्ञात्वा समाचरेत् ॥
 कदाचैवात्र ब्राह्मणस्तु शूद्रेण समतां ब्रजेत् ।
 यत्नभूतार्चनात् सत्यश्चण्डालत्वमवाप्नुयात् ॥
 न भस्म धारयेद्विप्रः परमाण्डुगतोऽपि वा ।
 मोहाद्वै विभ्रयाद्यस्तु समुरापो भवेदध्रुवम् ॥
 तिर्जञ् पुण्ड्रधरं विप्रं पट्टास्वरधरं तथा ।
 श्वपाक इव वीजेत न सम्भाषेत कुत्रचित् ।
 तस्माद्विजातिभिर्धार्ष्ट्यं मूर्ध्वपुण्ड्रविधानतः ॥
 मृदा शुभ्रेण सततं सान्तरालं मनोहरम् ।
 स्नात्वा शुद्धेऽपि पूर्वाङ्गे विश्वामभ्यर्च्य देशिकः ॥
 ज्ञातं शिष्यं संनाह्य 'होमं' कुर्वीत पूर्ववत् ।
 परीमावेति सूक्तेन पायस मधुमिश्रितम् ॥
 हृत्पदमूलमन्तेण शतमष्टोत्तरं घृतम् ।
 स्थण्डिले तु ततः पश्चान्मण्डलानि यदा क्रमात् ॥

दीक्ष्यस्थमध्ये चत्वारि विन्यसेत् पुरतो हरेः ।
 विलिखेत्तत्र पुण्ड्रादि विस्तारायामभेदतः ॥
 तेष्वर्चयेत्ततो धीमान् केशवादीननुक्रमात् ।
 तत्र तत्र च तन्मूर्तिं ध्यात्वा मन्त्रैः समर्चयेत् ॥
 गन्धपुष्पादि सकलं मन्त्रेणैवार्चयेद्गुरुम् ।
 प्रदक्षिणं मनुव्रज्य स शिष्यः प्रणमेत्तथा ॥
 तद्वाहो निक्षिपेच्छिष्यः केशवादीननुक्रमात् ।
 हृदि विन्यस्य पुण्ड्राणि गुरुक्तानि स वैष्णवः ॥
 शस्त्रेणैव मृदा पञ्चाद्विभ्रयात् सुसमाहितः ।
 त्रिसन्ध्यासु मृदा विप्रो यागकाले विशेषतः ॥
 आद्वे दाने तथा होमे स्वाध्याये पितृतर्पणे ।
 अक्षालुरुर्ध्वपुण्ड्राणि विभ्रयाद्द्विजसत्तमः ॥
 आद्वो होमस्तथा दानं स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 भस्मीभवन्ति तत्सर्वं मूर्ध्वं पुण्ड्रं विनाकृतम् ॥
 ऊर्ध्वं पुण्ड्रं विना यस्तु आद्वं कुर्वीत स द्विजः ।
 सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकं चाधिगच्छति ॥
 ऊर्ध्वं पुण्ड्रं विहीनन्तु यः आद्वे भोजयेद्द्विजम् ।
 अग्नन्ति पितरस्तस्य विण्मूलं नात्र संशयः ॥
 तस्मात्तु सततं धान्यमूर्ध्वं पुण्ड्रं द्विजन्मकः ।
 धारयेन्न तिर्यक् पुण्ड्रमापद्यपि कदाचन ॥
 तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं चण्डालमिव सन्त्यजेत् ।
 सोऽनर्हः सर्वकृत्येषु सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 ऊर्ध्वं पुण्ड्रं विहीनः सन् सन्ध्याकर्ण्य समाचरेत् ।
 सर्वं तद्राक्षसैर्नीतं नरकञ्च स गच्छति ॥

यदि स्यात्तु मनुष्याणा मूर्ध्वपुण्ड्रविवर्जितम् ।
 द्रष्टव्यमेव तत्किञ्चित् श्मशानमिव तद्भवेत् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रं मृदा शुभ्रं ललाटे यस्य दृश्यते ।
 चण्डालोऽपि हि शृङ्गात्मा विष्णुलोके महीयते ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रस्य मध्ये तु ललाटे सुमनोहरे ।
 लक्ष्म्या सह समासीनो रमते तत्र वै हरिः ॥
 निरन्तरालं यः कुर्यादूर्ध्वपुण्ड्रं द्विजाधमः ।
 स हि तत्र स्थितं विष्णुं श्रियञ्चैव व्यपोहति ॥
 अथ दमूर्ध्वपुण्ड्रन्तु यः करोति द्विजाधमः ।
 कल्पकोटिसहस्राणि रौरवं नरकं व्रजेत् ॥
 तस्माद्वागान्वितं पुण्ड्रभरेद्विष्णुपदाकृति ।
 ललाटादिषु चाङ्गेषु सर्वकर्मसु वैष्णवः ॥
 नासिकामूलमारभ्य ललाटान्तेषु विन्यसेत् ।
 अङ्गुलद्वयमात्रन्तु मध्यच्छेद्रं प्रकल्पयेत् ॥
 पार्श्वे चाङ्गुलमात्रन्तु विन्यसेद्द्विजसत्तमः ।
 पुण्ड्राणामन्तराले तु चारिद्रां धारयेच्छ्रियम् ॥
 ललाटे पृष्ठयोः कण्ठे मुजयोरुभयोरपि ।
 चतुरङ्गुलमात्रन्तु विभ्रयादायकं द्विजः ॥
 उरस्यष्टाङ्गुलं धार्यं भुजयोरायतं तदा ।
 उदरे पार्श्वयोर्नित्यमायतन्तु दशाङ्गुलम् ॥
 केशवादि नमोऽन्तैश्च प्रीणनाद्यैरनुक्रमात् ।
 ललाटे केशव रूपं कुक्षौ नारायणं न्यसेत् ॥
 वक्षःस्थले माधवञ्च गोविन्दं कण्ठदेशतः ।
 विष्णुञ्च दक्षिणे पार्श्वे वाह्ये च मधुसूदनम् ॥

त्रिविक्रमन्तु वामांसे वामनं वामपार्श्वतः ।
 श्रीधरं वामबाहौ तु हृषीकेशं तदा भुजे ॥
 पृष्ठञ्च पद्मनाभन्तु श्रीवे दार्मदरं तदा ।
 तत्प्रक्षालनतीयेन वासुदेवात् मूर्धनि ॥
 केशवस्तु सुवर्णाभिः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 शुकाम्बरधरः सीम्यो मुक्ताभरणभूषितः ॥
 नारायणो घनश्यामः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
 पीतवासा मणिनयैर्भूषणैर्हृत्पद्मोभितः ॥
 माधवश्चोत्पलप्रख्यश्चक्रशार्ङ्गगदासिभृत् ।
 चित्रमाख्याम्बरधरः पुण्डरीकविभेक्षणः ॥
 गोविन्दः शशिवर्णः स्यात्पद्मशङ्खगदासिभृत् ।
 रक्तारविन्दपादाब्जस्तम्भकाञ्चनभूषणः ॥
 गौरवर्णो भवेद्विष्णुश्चक्रशङ्खहलामिभृत् ।
 क्षीमाम्बरधरः स्रग्वी केयूराङ्गदमूषितः ॥
 अरविन्दनिभः श्रीमान् मधुजित्कमलाननः ।
 चक्रं शार्ङ्गञ्च मुमलं पद्मं दोर्भिर्विभर्त्यसौ ॥
 त्रिविक्रमो रक्तवर्णः शङ्खचक्रगदासिभृत् ।
 किरीटहारकेयूरकुण्डलैश्च विराजितः ॥
 वामनः कुन्दवर्णः स्यात् पुण्डरीकायतनेक्षणः ।
 दोर्भिर्वज्रं गदां चक्रं पद्मं हैमं विभर्त्यसौ ॥
 श्रीधरः पुण्डरीकाख्यं चक्रशार्ङ्गं च पद्मधृक् ।
 रक्तारविन्दनयनी मुक्तादामविभूषितः ॥
 विद्युद्वर्णो हृषीकेशश्चक्रशार्ङ्गहलामिभृत् ।
 रक्तमाख्याम्बरधरः पुण्डरीकावतंसकः ॥

इन्दनीलनिभश्चक्रशङ्खपद्मगदाधरः ।

पद्मनाभः पीतवासा श्वित्तमाल्यानुलेपनः ।

दामोदरः सार्वभौमः पद्मशार्ङ्गसिशङ्खभृत् ॥

पीतवासा विशालाक्षो नानारत्नविभूषितः ।

एवं पुण्ड्राणि सततं धारयेद्वैष्णवोत्तमः ॥

पुण्ड्रसंस्कार इत्येवं शिषेणापि च कारयेत् ।

मन्त्रशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥

इति पुण्ड्रसंस्कारो द्वितीयः ।

तृतीयं नाम संस्कारं कुर्वीत शुभवासरे ॥

स्नात्वा संपूज्य देवेशं गन्धपुष्पादिभिर्गुरुन् ।

नानाधिदैवतं पञ्चात् पूजयेत् प्रयतात्मवान् ॥

हादशैव तु मासास्तु केशवाद्यैरधिष्ठिताः ।

आरभ्य मार्गशीर्षं तु यदा संख्या द्विजोत्तमः ॥

यस्मिन्मासि भवेद्दीक्षा तन्मूर्त्तिर्नाम चोदितम् ।

नृसिंहरामकृष्णाख्यं दासनाम प्रकल्पयेत् ॥

शक्त्या दशावताराणां वर्जयेन्नाम वैष्णवः ।

नाम दद्यात्प्रयत्नेन वैष्णवं पापनाशनम् ॥

यस्य वै वैष्णवं नाम नास्ति चेत्तु द्विजन्मनः ।

अनामिकः स विज्ञेयः सर्वकर्मसु गर्हितः ॥

चक्रस्य धारणं यस्य जघतकर्मणि सम्भवेत् ।

तत्र वै मासनामापि दद्याद्द्विप्रो विधानतः ।

ध्यात्वा समर्चयेन्नाममूर्त्तिं मन्त्रेण देशिकः ॥

धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बुलञ्च समर्पयेत् ।

प्रदक्षिणं मनुब्रज्य भक्त्या सम्यक् प्रणम्य च ॥
 तन्मन्त्रं मूलमन्त्रं वा जपेत्साहस्रसङ्ख्याया ।
 पश्चाद्भोमं प्रकुर्वीत शतमष्टोत्तरं हविः ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च जुहुयात् सर्पिषा तदा ।
 नाम दद्यात् ततः शिष्यं मन्त्रतोये समाप्नुतम् ॥
 ततः पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा होमशेषं समापयेत् ।
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाद्यैश्च तोषयेत् ॥
 एवं हि नामसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
 गुणयोगेन चान्याजि विष्णोर्नामानि लौकिके ॥
 विशिष्टं वैष्णवं नाम सर्वकर्मसु चोदितम् ।
 हरेः परं पितुर्नाम यो ददात्यपरं सुतम् ॥
 अतिरोचनकं दिव्यं तृतीयं श्रुतिचोदितम् ।
 तस्माद्भगवतो नाम सर्वेषां मुनिभिः स्मृतम् ॥
 ॥ इति नामसंस्कारः स्मृतः ॥

एवं तृतीयसंस्कारं कृत्वा वे वैदिकोत्तमः ॥
 चतुर्थमन्त्रसंस्कारं कुर्वीत द्विजसत्तमः ।
 ततः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् जगतां पतिम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं तु मन्त्ररत्नं जपेद्गुरुः ॥
 स्नातं शिष्यं समाह्वय सुवेषं समलङ्कृतम् ।
 आदाय कलशं रम्यं पुवित्रोदकपूरितम् ॥
 पञ्चत्वक्पल्लवयुतं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
 मङ्गलद्रव्यसंयुक्तं मन्त्रेणैवाभिमन्त्रयेत् ॥
 सम्भार्जयेत् ततः शिष्यं तज्जलेन कुशैः शुभैः ।

सूक्तैश्च विष्णुदेवतैः पावमानैस्तदैव च ॥
 अष्टोत्तरशतं पञ्चान्मन्त्ररत्नेन मार्जयेत् ।
 अभिविच्य ततो मूर्ध्नि शुक्लवस्त्रधरं शुचिम् ॥
 स्वलङ्घनं समाचान्त मूर्ध्व पुण्ड्रधरं तदा ।
 पवित्रहस्तं पद्माक्षमालया समलङ्घनम् ॥
 निवेश्य दक्षिणे स्वस्य आसने कुशनिर्मिते ।
 स्वगृह्योक्तविधानेन पुरतोऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 मध्वाज्यमिश्रितं रम्यं पायसं जुहुयाद्गुरु ॥
 अष्टोत्तरशतं पञ्चादाज्यं मन्त्रद्वयेन च ।
 मूलमन्त्रेण जुहुयाच्चरुं घृतविमिश्रितम् ॥
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांस्तथैव च
 एकैकमाहुतिं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 ततः प्रदक्षिणं कृत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
 आचार्यं स्वगुरुं नत्वा जपेद्गुरुपरम्पराम् ॥
 मातरं सर्वजगतां प्रपद्येत श्रियं ततः ।
 त्वं माता सर्वलोकानां सर्वलोकेश्वरप्रिये ! ।
 अपराधशतैर्जुष्टं नमस्तेन मम च्युतम् ।
 एवं प्रपद्य लक्ष्मीं तां श्रियं सद्गुरुभावतः ॥
 नित्ययुक्तं तया देव्या वात्सल्यादिगुणान्वितम् ।
 शरण्यं सर्वलोकानां प्रपद्येत सनातनम् ।
 नारायण ! दयासिन्धो ! वात्सल्यगुणसागर ! ॥
 एनं रक्ष जगन्नाथ ! बहुजन्मापराधिनम् ।
 इत्याचार्येण सन्दिष्टः प्रपद्येत जनार्दनम् ॥

प्रपद्येत ततः शिष्यो गुरुमेव दयानिधिम् ।
 गुरो । त्वमेव मे देव स्वमेव परमा गतिः ॥
 त्वमेव परमो धर्मः स्वमेव परमं तपः ।
 इति प्रपन्नमाचार्यो निवेश्य पुरतो हरेः ॥
 प्राग्ग्रेषु समासीनं दर्भेषु सुसमाहितः ।
 स्वाचार्यं पुरतो ध्यात्वा नमस्कृत्वाथ भक्तिमान् ॥
 गुरोः परम्परां जप्त्वा हृदि ध्यात्वा जनार्दनम् ।
 कृपया वीक्षितं शिष्यं दक्षिणं ज्ञानदक्षिणम् ॥
 निक्षिप्य हस्तं शिरसि वामं हृदि च विन्यसेत् ।
 पादौ गृहीत्वा शिष्यस्तु गुरोः प्रयतमानसः ॥
 भो । गुरो । ब्रूहि मन्त्रं मे ब्रूयादिति दयानिधे । ।
 अध्यापयेत्ततस्तस्मै मन्त्ररत्नं शुभाह्वयम् ॥
 सन्नप्रासञ्च समुद्रञ्च सर्पिषण्डोऽधिधैवतम् ।
 सार्धमध्यापयेच्छिष्यं प्रयतं शरणागतम् ॥
 अष्टाक्षरं द्वादशार्णं षट्कुक्षिं वैष्णवीं तदा ।
 रामकृष्णनृसिंहाख्यान् मन्त्रान् तस्मै निवेदयेत् ॥
 न्यासे वाप्यर्चने वापि मन्त्रमेकान्तिनं श्रयेत् ।
 अवैष्णवोपदिष्टेन मन्त्रेण नरकं व्रजेत् ॥
 अवैष्णवाद्गुरोर्मन्त्रं यः पठेद्वैष्णवो द्विजः ।
 कल्पकोटिसहस्राणि पच्यते नारकात्मना ॥
 अचक्रधारिणं यस्तु मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ।
 रौरवं नरकं प्राप्य चाण्डालीं योनिमाप्नुयात् ॥
 तस्माद्दीक्षाविधानेन शिष्यं भक्तिसमन्वितम् ।
 मन्त्रमध्यापयेद्दिहान् वैष्णवं पापनाशनम् ॥

अनधीत्य द्वयं मन्त्रं योग्यवैष्णवमुत्तमम् ।
 अधीत्य मन्त्रसंसिद्धिं न प्राप्नोति न संशयः ॥
 जातकर्मणि वा चौले तदा मौञ्जनिबन्धने ।
 चक्रस्य धारणं यत्र भवेत्तस्य तु तत्र वै ॥
 उपनीय गुरुः शिष्यं गृह्योक्तविधिना ततः ।
 अध्यापयेच्च सावित्वं तपोमन्त्रं द्वयं शुभम् ॥
 प्राप्तमन्त्रं स्ततः शिष्याः पूजयेच्छ्रद्धया गुरुम् ।
 गोभृहिरण्यरत्नाद्यैः वा सोभिर्भूषणैरपि ॥
 सद्वक्ता शासयेच्छिष्यमाचार्यः संगितव्रतः ।
 स्वरूपं साधनं साध्यं मन्त्रेणास्मै निवेदयेत् ॥
 द्वयेन वृत्तियाथात्म्यं सम्यगस्मै निवेदयेत् ।
 आचार्याधीनवृत्तिस्तु संयतस्तु वसेत् सदा ॥
 कर्मणा मनसा वाचा हरिमेव भजेत् सुधीः ।
 यावच्च तीरपातन्तु द्वयमावर्तयेत्सदा ॥
 एवं हि विधिना सम्यग्मन्त्रसंस्कारसंस्कृतः ।
 ॥ इति मन्त्रसंस्कारश्चतुर्थः ॥

मन्त्रार्थतत्त्वविदुषं यागतन्त्रे नियोजयेत् ।
 पूर्व्वह्ने पूजयेद्देवं तस्य प्रियतरं शुभः ॥
 मन्त्ररत्नविधानेन गन्धपुष्पादिभिर्गुरुः ।
 अर्चयित्वाचुप्यतः भक्त्या ह्येवं पूर्व्ववदाचरेत् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैः पायसं घृतमिश्रितम् ।
 आज्यं मन्त्रेण होतव्यं शतमष्टोत्तरं तदा ॥
 शक्त्या च वैष्णवैर्मन्त्रैः सर्वैर्होमं समाचरेत् ।

एकैकमाहुतिं हुत्वा सर्वावरणदेवताः ॥
 प्रणवादिचतुर्थ्यन्तै स्तेषां वै नामभिर्यजेत् ।
 होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेत्तदा ॥
 मन्त्ररत्नेन तद्विम्बं पुष्पाञ्जलिशतं यजेत् ।
 प्रणम्य भक्त्या देवेशं जप्त्वा मन्त्रमनुत्तमम् ॥
 आह्वय प्रणतं शिष्यं तद्विम्बं दर्शयेद्गुरुः ।
 कृपयाथ ततस्तस्मै दद्याद्विम्बं हरे । गुरुः ॥
 एनं रक्ष जगन्नाथ । केवलं कृपया तव ।
 अर्चनं यत्कृतं तेन विभो ! स्वीकर्तुं मर्हसि ॥
 एवं लब्ध्वा गुरोर्विम्बं पूजयेत्तं प्रयत्नतः ।
 हिरण्यवस्त्राभरणयानशय्यासनादिभिः ॥
 ततः प्रभृति देवेशमर्चयेद्ब्रह्मिणा सदा ।
 श्रौतस्मार्त्तागमोक्तानां ज्ञात्वान्यतममचुरतम् ॥
 ॥ इति वृद्धहारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे पञ्चसंस्कार-
 विधानं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥

अम्बरीष उवाच ।

भगवन् । सर्वमन्त्राणां विधानं मेम सुव्रत ! ।
 ब्रूहि सर्वमशेषेण प्रयोगं सार्थसंस्कृतम् ॥

हारीत उवाच ॥

शृणु राजन् । प्रवक्ष्यामि मन्त्रयोग मनुत्तमम् ।
 यथोक्तं विष्णुना पूर्वं ब्रह्मणा परमात्मना ॥
 सर्वेषामिव मन्त्राणां प्रथमं गुह्यमुत्तमम् ।
 मन्त्ररत्नं नृपश्रेष्ठ ! सदो मुक्तिफलप्रदम् ॥

सर्वेष्वर्थप्रदं पथ्यं सर्वेषां सर्वकारप्रदम् ।
 यथोच्चारणमात्रेण परितुष्टो भवेत्तरि ॥
 देवकालादिनियमभरितत्वादियोधनम् ।
 स्वरवर्णादिदीपश्च पौरशरणकं न तु ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रास्तथेतराः ।
 तस्याधिकारिणः सर्वे सत्यशीलमुणा यदि ॥
 पञ्चसंस्कारमम्भवाः प्रहायन्तोऽनसूयकाः ।
 भक्त्या परमयाविष्टा शुक्लास्तस्याधिकारिणः ॥
 पञ्चविंशत्यक्षरो यन्तः पदेः षष्ठिः समन्वितः ।
 ताकाद्वयं परं ज्ञेयं मन्तरं ह्यमनु तदा ॥
 गदाश्वपतिविद्यादिः सखिता जगतां पतिम् ।
 तथा विद्याऽनपाविष्टा भंयुतः परमः पुमान् ॥
 नारायणोऽभ्युतः श्रीमान् बालः पुत्रः पात्रात् ।
 नायः सुगैलः सुलभः सर्वज्ञः शक्तिमान् परः ।
 आपदुज्ज्घुः सदा भित्तं परिपूर्णमनीश्वरः ।
 दशसुग्राहिः खविता नेत्रेभ्यो हृदिमान् विभुः ।
 प्रपद्ये चरणौ तस्य परमं श्रेयसे भन ।
 शोभते विपद्येऽनित्यं सर्वावस्थासु भव्यदा ॥
 निमेषं निरन्तरः कौस्तुभं करपापात्मम् ।
 एवमर्धं त्रित्वैव पञ्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥
 नारायणो महाभक्तो गायत्री च परा शुभा ।
 स्वयं नारायणः श्रीमान् देवता समुदाहृतः ॥
 करयोः स्थलयोराद्य मन्त्रं विन्यसेद्विजः ।
 शेषाक्षराणि देवानि चतुर्विंशतिर्वरेण ॥

षट्पदैरङ्गलिभ्यास जनेषु च यथाक्रमम् ।
 षट्पदैः कृत्वा मन्त्रार्थैश्च यथाक्रमम् ॥
 भृङ्गिभाले नेत्रनासाग्रवर्षेषु तत्रानने ।
 भुजयोर्हृत्प्रदेशे च स्तनयोर्नाभिमण्डले ॥
 पृष्ठे च जघने कटोरुर्वीर्जान्वेष पादयो ।
 पञ्चविंशत्तराण्यस्य क्रमेणाङ्गेषु विन्यसेत् ॥
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पश्चादध्यान समाचरेत् ।
 इन्दीवरदलश्यामं कीटिष्ठार्द्राग्निवर्चसम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वभरणभूषितम् ।
 पद्मासजस्थं देवेशं पुण्डरीकनिभेक्षणम् ॥
 रत्नारविन्दसदृशदिव्यहस्तपदाञ्चितम् ।
 मारुणिक्य मङ्गलानि नो न कुन्तलशीर्षजम् ॥
 पोतवस्त्रकैः सुभारत्नं वनमालाविराजितम् ।
 दिव्यचन्दनलिताङ्गीं दिव्यपुष्पावतंसकम् ॥
 हारकुण्डलकेशून् नूपुरादिविराजितम् ।
 कटकैरङ्गुलीयेषु पोतवस्त्रेण शोभितम् ॥
 शङ्खपद्मशङ्खचक्रपाणिनं पुरुषोत्तमम् ।
 वामाङ्गे चिन्तयेत्तस्य देवीं कमलं लोचनाम् ॥
 तदङ्गीं सुकुमाराङ्गीं सर्वलक्षणशोभिताम् ।
 दुकूलवस्त्रसंयुक्तां सर्वाभरणभूषिताम् ॥
 तप्तकाञ्चनरङ्गाभ्यां पीतोद्गतपयोधराम् ।
 रत्नकुण्डलसंयुक्तां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ॥
 दिव्यचन्दनलिताङ्गीं दिव्यपुष्पावतंसकाम् ।
 मातुलुङ्गं च रत्नाब्जं दर्पणं वरदं तथा ॥

देवीं च विभ्रतीं दोर्भिश्चित्तयेदिष्टदां सदा ।
 एवं ध्यात्वा परं नित्यमर्चयेदच्युतं विजः ॥
 यथात्मनि तथा देवे ज्ञानकर्म समाचरेत् ।
 अर्चयेदुपचारैश्च मनसा वा जनार्दनम् ॥
 आवाहनासने पादमर्घ्यमाचमनीयकम् ।
 स्नानं वस्त्रोपवीते च भूषणं गन्धमेव च ॥
 पुष्पं धूपं तथा दीपं नैवेद्यं च प्रदक्षिणम् ।
 नमस्कारञ्च ताम्बूलं पुष्पमालां निवेदयेत् ॥
 नमस्कृत्वा गुरुन् पश्चाज्जपेन्मन्त्रं समाहितः ।
 अष्टोत्तरसहस्रन्तु शतमष्टोत्तरं तथा ॥
 ध्यायन्वै मनसा देवं जपेदेकाग्रमानसः ।
 प्राङ्मुखोदन्मुखो वापि समासीनः कुशासने ॥
 विसन्ध्यासु जपेद्देवं सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदावन्ते जपस्यास्य प्राणायामान् समाचरेत् ॥
 पूरकः कुम्भको रेच्यः प्राणायामस्त्रिलक्षणः ।
 वामेन पूरयेद्वायुं बाह्यं नासा जपन्मनुम् ॥
 उभाभ्यां धारणं वायोः कुम्भकं समुदाहृतम् ।
 तद्वेचनं दक्षिणेन रेचणं समुदाहृतम् ॥
 पर्यावृत्त्या पुनश्चैवं प्राणायामत्रयं क्रमात् ।
 पूरके कुम्भके चैव रेचके च विशेषतः ॥
 अष्टाविंशतिवारं तु जपन् मन्त्रं समाहितः ।
 उत्तमं मुनिभिः प्रोक्तं प्राणायामं नृपोत्तमम् ॥
 जपन् द्वादशवारं तु उत्तमं तत्प्रकीर्तितम् ।
 षड्वारन्तु कनीयः स्यात्त्रिवार मधमं स्रुतम् ॥

मनसैवाच्येद्देवं पश्चादर्थं विचिन्तयेत् ।
 प्राणायामत्रयं कृत्वा पश्चान्नासं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः कृत्वा सन्ध्यादिकर्म च ।
 धृतोर्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ॥
 धृत्वा पद्माक्षमालां च सन्निधा वासने स्थितः ।
 भूतशुद्धिविधानञ्च कृत्वा मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥
 अष्टाक्षरस्य मन्त्रस्य गुरुर्नारायणः स्मृतः ।
 छन्दश्च दैवी गायत्री परमात्मा च देवता ।
 जपश्चाष्टाक्षरो मन्त्रः सर्वपापप्रणाशनः ॥
 सर्वदुःखहरः श्रेष्ठान् सर्वकामफलप्रदः ।
 सर्वदेवात्मको मन्त्रस्ततो मोक्षप्रदो नृणाम् ॥
 ऋचो यजूंषि सामानि तथैवांश्वर्यणानि च ।
 सर्वमष्टाक्षरान्तस्थं तच्चान्यदपि वाङ्मयम् ॥
 सर्वार्थो वेदगर्भस्थः वेदाश्चाष्टाक्षरे स्थिताः ।
 अष्टाक्षरस्तु प्रणवे अकारे प्रणवः स्थितः ॥
 इह लौकिकमेश्वर्यं स्वर्गाद्यं पारलौकिकम् ।
 कैवल्यं भगवत्त्वञ्च मन्त्रोऽयं साधयिष्यति ॥
 सकृदुच्चारणान्नृणां चतुर्वर्गफलप्रदम् ।
 स्वरूपं साधनं प्राप्यं ददाति हि समञ्जसा ॥
 महापापं चातिपापं विद्यते वोपपापकम् ।
 जपादस्य मनोराशु प्रणश्यन्ति न संशयः ॥
 अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 सकृदष्टाक्षरं जप्त्वा लभते नात्र संशयः ॥
 गवामयुतदानस्य पृथिव्या मण्डलस्य च ।

कन्याशतसहस्रस्य गजाश्वानां तथैव च ॥
 दानस्य यत्फलं नृणां सत्पात्रे नृपनन्दन ! ।
 शतवारं मनुं जप्त्वा तत्फलं सर्वमाप्नुयात् ॥
 सार्थं समुद्रं सन्नगासं सर्षिचण्डोऽधिदैवतम् ।
 अष्टाक्षरमनुज्जम्बा विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 पदत्रयात्मकं मन्त्रं चतुर्थ्या सहितं तदा ।
 स्वरूपसाधनोपेयमिति मत्वा जपेद्बुधः ॥
 प्रणवेन स्वरूपं स्यात् साधनं नमसा तथा ।
 संविभक्त्या चतुर्थ्यात् पुरुषार्थो भवेन्ननोः ॥
 अकारच्चाप्युकारञ्च मकाराञ्चेति तत्त्वतः ।
 तान्येकदा समभवत्तदोमित्येतदुच्यते ॥
 तस्मादोमिति प्रणवो विज्ञेयः साक्षरात्मकः ।
 वेदत्रयात्मकं ज्ञेयं भूर्भुवःस्वरितीति वै ॥
 अकारस्तु भवेद्विष्णु स्तद्वेद उदाहृतः ।
 उकारस्तु भवेत्तत्त्वमीर्यजुर्वेदात्मको महान् ॥
 मकारस्तु भवेज्जीव स्तयोर्दास उदाहृतः ।
 पञ्चविंशाक्षरः साक्षात् सामवेदस्वरूपवान् ॥
 पञ्चविंशोऽयं पुरुषः पञ्चविंश आत्मेति श्रुतेः ।
 आत्मा पञ्चविंशः स्यादिति ममात्मानं संस्मरेत् ॥
 इत्यौपनिषदं ह्यर्थं विदित्वा स्वं निवेदयेत् ।
 अवधारणमन्येतु मध्यमार्गं वदन्ति ह ॥
 तदेवाग्नि स्तदायु स्तत्सूर्य स्तदपि चन्द्रमाः ।
 इत्येवं धारणश्रुतेरेवमेवोपहृतम् ॥
 उकारेणैव श्रीशब्दः प्रीच्यते मुनिसत्तमैः ।

न्यायेन गुणसिद्धिस्तु तस्यैव श्रीपतेर्वरौ ॥
 श्रीरस्येशाना जगतो विष्णुपत्नीति वै श्रुतिः ।
 कल्याणगुणसिद्धिस्तु लक्ष्मीभर्तुश्च नेतरा ॥
 सामानाधिकरण्यत्वात्कारणत्वं तदोच्यते ।
 अकार एव सर्वेषामक्षराणां हि कारणम् ॥
 अकारो वै सर्वा वागित्यादि श्रुतिवचस्तथा ।
 स्पर्शीष्मभिर्यज्यमानो नानाबहुबिधोऽभवत् ॥
 कारणत्वं तथैवास्य विष्णोर्वै जगतां पतेः ।
 तस्मात् स्रष्टा च दाता च विधाता जगतां हरिः ॥
 रक्षिता जीवलीकस्य गुणवानेव सर्वगः ।
 अनन्या विष्णुना लक्ष्मीर्भास्करेण प्रभा यथा ॥
 लक्ष्मी मनुपगामिनीमिति श्रुतिवचो महत् ।
 तस्मादकारो वै विष्णुः श्रीर्गणैव जगत्पतिः ॥
 लक्ष्मीपतित्वं तस्यैव नान्यस्येति सुनिश्चितम् ।
 नित्येवैषा जगन्माता हरेः श्रीरनपायिनी ॥
 यथा सर्वगतो विष्णुस्तथैवैषा जगन्मयी ।
 तस्मादकारो वै विष्णुर्लक्ष्मीभर्ता जगत्पतिः ॥
 तस्मिंश्चतुर्थीयुक्तत्वात् त्रिपदस्य च संग्रहः ।
 अकारप्रथमां तस्माच्चतुर्थ्यां संग्रहं नतु ॥
 तच्च श्रुतिविरोधत्वान्न युक्तमिति चोदितम् ।
 महर्षे ब्रह्मणे त्वा वै श्रीमित्यात्मानं युञ्जीत ॥
 परस्य चात्मानां तस्माद्भेदस्तत्र सुनिश्चितः ॥
 त्वमस्माकं तपस्यैव श्रुत्युक्तमपि पार्थिव ! ।
 तौ शाश्वतौ विषचिता वियन्ताविति वै तथा ॥

गृभिष्वदया प्रागेववात्मा न विश्वभृत् ।
 असोयमर्त्यो मर्त्येन नयेनेत्येवयोनिता ॥
 इत्यादि श्रुतयो भेदं वदन्ति परजीवयोः ।
 दास्यमेवात्मनां विष्णोः स्वरूपं परमात्मनः ॥
 साम्यं लक्ष्मोवरप्रोक्तं देवादीनां तथात्मनाम् ।
 अनन्यशेषरूपा वै जीवास्तस्य जगत्पतेः ॥
 दास्यं स्वरूपं सर्वेषामात्मनां सततं हरेः ।
 भगवच्छेषमात्मानमन्यथा यः प्रपद्यते ॥
 स चैव हि महापापी चण्डालः स्यात् नसंशयः ।
 तस्मात्कारवाच्योऽसौ पञ्चविंशात्मकः पुमान् ॥
 अकारवाच्यस्थेयस्य दास एवाभिधीयते ।
 अनुज्ञानाश्रयो नित्यो निर्विकारोऽव्ययः सदा ।
 देहेन्द्रियात् परो ज्ञाता कर्त्ता भोक्ता सनातनः ॥
 मकारवाच्यो जीवोऽसौ दान एव हरेः सदा ।
 योगस्याकारवाच्यस्य विष्णोरस्य जगत्पतेः ॥
 स्वस्वामिनोरुकारेण ह्यवधारणमुच्यते ।
 स जीवः स्यादतः स्वामी सर्वदा नृपसत्तम ! ॥
 अनयोर्नान्यथेत्युक्तमुकारेण महर्षिभिः ।
 इत्येवं प्रणवस्यार्थं प्रणवस्य पदस्य तु ॥
 आत्मनश्च स्वरूपत्वाद्भिजिय मृषिसत्तमैः ।
 सर्वेषामेव मन्त्राणां कारणं प्रणवः स्मृतः ॥
 तस्माद्ब्राह्मणतयो जातास्ताभ्यो वेदत्रयं तथा ।
 भूरित्येव हि ऋग्वेदो भुव रिति यजुस्तथा ॥
 स्व रिति सामवेदः स्यात्प्रणवो भूमवःसु वः ।

भूर्विष्णुश्च तदा लक्ष्मीर्भुव इत्यभिधीयते ॥
तयोः स्वरिति जीवस्तु सव इत्यभिधीयते ।
अग्निर्वायु स्तथा सूर्यस्तेभ्य एव हि जज्ञिरे ॥
य एता व्याहृतीहुंत्वा सर्वं वेदं जुहोति वै ।
प्रसङ्गात्महितं चेदं मन्त्रशेषमुदीर्यते ॥
अस्वातन्त्र्यात्तु जीवानामधीनं परमात्मनः ।
नमसा प्रोच्यते तस्मान्नहन्ताममतोऽपितम् ॥
स्वरूपादित्विवर्गस्य संसिद्धिर्न तु सैव हि ।
नमसा रहितं सर्वं विफलं सम्प्रकीर्तितम् ॥
नमसैव हि संसिद्धिर्भवेदत्र न संशयः ।
पुरतः पृष्ठतश्चैव पार्श्वतश्चावशेषतः ।
नमसेवेक्ष्यते राजन् । त्रिवर्गः सर्वदेहिनाम् ॥
मकारेण स्वतन्त्रः स्यान्नरकस्तं निषिध्यति ।
तस्माच्च नम इत्यत्र स्वातन्त्र्यप्रमपनोदति ॥
इन्द्राक्षरस्तु भवेन्मृत्युस्तन्द्राक्षरस्तु हि शाश्वतम् ।
ममेति इन्द्राक्षरं मृत्युर्नममेति तु शाश्वतम् ॥
न ममेति च सर्वत्र स्वातन्त्र्यरहिताय वै ।
युज्यते मुनिभिः सम्यक् सर्वकर्मसु पार्थिव । ॥
तस्मात्तु नमसा युक्ता मन्त्राः सर्वे च पार्थिव । ।
सर्वसिद्धिप्रदा नृणां भवन्त्यत्र न संशयः ।
नमसा रहिता ये तु न तु मुक्तिप्रदा नृणाम् ॥
तस्मात्तु नमसैवैषां पारतन्त्र्यत्वमीशितुः ।
पारतन्त्र्याल्लभेत् सिद्धिं स्वातन्त्र्यान्नाशमेत्यति ॥
दास्यमेव हि जीवानां प्रोच्यते नमसैव तु ।

नमसा रहितं लोके किञ्चिदत्र न विद्यते ॥
 नमो देवेभ्यो नम इति येषामीशे तथा मनः ।
 हृतश्चिदेनो नमसा अविवाक्येति वै श्रुतिः ॥
 क्षयैरकारः सम्प्रोक्तो नकारस्तं निषिध्यति ।
 तस्मात्तु नर इत्यत्र नित्यत्वेनोच्यते जनः ॥
 नारा इति समूहत्वे बाहुल्यत्वाज्जनस्य च ।
 तेषामयनमावासस्तेन नारायणः स्मृतः ॥
 महाभूतान्यहङ्कारो महदव्यक्तमेव च ।
 अण्डं तदन्तर्गता ये लोकाः सर्वे चतुर्दश ॥
 चतुर्विधशरीराणि कालः कर्मेति वै जगत् ।
 प्रवाहरूपेणैवैषां नारत्वेनोच्यते बुधैः ॥
 तेषामपि निवासत्वान्नारायण इतीरितः ।
 अन्तर्वह्निश्च जंगतो धाता सच सनातनः ॥
 स्रष्टा नियन्ता शरणं विधाता भूतभावनः ।
 माता पिता सखा स्नाता निवासश्च सुहृद्गतेः ॥
 योनौ श्रियः श्रीः परमस्तेन नारायणः स्मृतः ।
 नराणां सर्वजगतामयनं शरणं हरिः ॥
 तस्मान्नारायण इति मुनिभिः सम्प्रकीर्त्यते ।
 सर्वेषु देशकालेषु सर्वावस्थासु सर्वदा ॥
 तस्यैव किङ्करोऽस्मीति चतुर्धा परमात्मनः ।
 भगवत्परिचर्यैव जीवानां फलमुच्यते ॥
 तद्विना किं शरीरेण यातनस्य जनस्य तु ।
 यस्मिन् शरीरे जीवानां न दास्यं परमात्मनः ॥
 तदेव निरयं प्रोक्तं सर्वदुःखफलं भवेत् ।

दास्यमेव फलं विष्णोर्दास्यमेव परं सुखम् ॥
 दास्यमेव हरेर्मोक्षं दास्यमेव परं तपः ।
 ब्रह्माद्याः सकला देवा वशिष्ठाद्या महर्षयः ।
 काङ्क्षन्तः परमं दास्यं विष्णोरेव यजन्ति तम् ॥
 तस्माच्चतुर्थ्या मन्त्रस्य प्रधानं दास्यमुच्यते ।
 न दास्यं हन्ति जीवानां नाशहेतुः परस्य हि ॥
 इत्थं सञ्चिन्त्य मन्त्रार्थं जपेन्मन्त्रमतन्द्रितः ।
 अविदित्वा मनोरथं जपेत् प्रयतमानसः ॥
 न संसिद्धिमवाप्नोति स्वरूपञ्च न विन्दति ।
 संसारञ्च समुद्रञ्च सर्षिचण्डोऽधि दैवतम् ॥
 सार्धं न यज्ञं सद्धानं मन्त्रमेवम्पूजयेत् ।
 नारायणार्घं गायत्री देवी चन्द्रोऽधिदेवता ॥
 परमात्मा च लक्ष्मीशो विष्णुरेवाच्युतो हरिः ।
 प्रणवस्तु भवेद्बीजं चतुर्थी शक्तिरुच्यते ॥
 ऋहोल्काय महोल्काय विष्णूल्काय तथैव च ।
 जाल्काय सहस्रोल्काय पञ्चाङ्गो न्यास उच्यते ॥
 हन्मूर्ध्निश्च शिखायाञ्च कवचो नेत्रयोन्यसेत् ।
 पञ्चाङ्गन्यासमित्युक्तं सर्वमन्त्रेषु वैष्णवैः ॥
 यदा त्रयेण कुर्वीत षडङ्गं तु यथाक्रमम् ।
 मूर्ध्नि नने च हृदये भुजयोर्जघने तथा ॥
 पृष्ठे च जान्वीः पद्मयोर्मन्त्राणानि यदा न्यसेत् ।
 अष्टाक्षराण्यष्टदिक्षु क्रमेण तदनन्तरम् ॥
 नासिकायां तथाक्ष्णीश्च श्रोत्रयोरानने तथा ।
 कण्ठे च स्तनयोर्नाभौ गुह्ये च तदनन्तरम् ॥

अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ।
 ज्वालामहासुचक्राय त्रैलोक्याय तदन्तरम् ॥
 आधारकालचक्राय दशदिक्षु यथाक्रमम् ।
 स्वाहान्तं प्रणवाद्यन्तं न्यसेच्चक्राणि वैश्ववः ॥
 एवमप्रासविधिं कृत्वा पञ्चाङ्गप्राशनं समाचरेत् ।
 हृदये प्रतिमायां वा जले सपितृमण्डले ॥
 वक्त्रे च स्थण्डिले स्वापे चिन्तयेद्दिशुमव्ययम् ।
 बालार्ककोटिसङ्काशं पीतवस्त्रं चतुर्भुजम् ॥
 पद्मपत्रविशालाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
 चक्रमञ्जं गदां शङ्खं चतुर्दोर्भिर्धृतं तथा ॥
 त्रीभूमिसहितं देवमासीनं परमासने ।
 तत्र चाधारशक्त्याद्यैर्धर्माद्यैः सूरिभिर्धृतैः ॥
 दिव्यरत्नमये पीठे पङ्कजेऽष्टदले शुभे ।
 तत्कार्णिकोपरितले तप्तकाञ्चनसन्निभे ॥
 देवीभ्यां सहितं तस्मिन्नासीनं पङ्कजासने ।
 चिन्तयेद्दक्षिणे पार्श्वे लक्ष्मीं काञ्चनसन्निभाम् ॥
 पद्महस्तविशालाक्ष्मीं दुकूलवसनां शुभाम् ।
 वामे दूर्वादलश्यामां विचित्राम्बरभूषिताम् ॥
 चिन्तयेद्दक्षिणीं देवीं नीलोत्पलधरां शुभाम् ।
 महिष्यष्टदलाग्रेषु चिन्तयेद्भृतचामराम् ॥
 एवं ध्यात्वा 'हरिं' तित्कं जपेत्प्रयतमानसः ।
 स्नातः शुक्ताम्बरधरः कृतकृत्यो यथाविधि ॥
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।
 शुचिः कृष्णाजिनासीनः प्राणायामी च न्यासकृत् ॥

शङ्खचक्रगदाखड्गशङ्खं पद्मान्यनुक्रमात् ।
 तार्क्ष्यं च वनमालाञ्च सुद्रा अष्टौ प्रपूजयेत् ॥
 पञ्चात् ध्यात्वा जगन्नाथं मनसेवार्चयेद्द्विभुम् ।
 गन्धपुष्पादि सकल मन्त्रेणैव निवेदयेत् ॥
 अर्जेनाभ्यर्चिती विष्णुः प्रीती भवति तत्क्षणात् ।
 अयुतं वा सहस्रं वा तिसन्ध्यासु जपेन्मनुम् ।
 विष्णोः समानरूपेण शाश्वतं पदमाप्नुयात् ॥
 आयुष्कामी जपेन्नित्यं षण्मासं नियतेन्द्रियः ।
 अयुतं तु जपेन्नित्यं सहस्रं जुहुयाद् दृढम् ॥
 आयुर्निरामयं सप्तदशभवेद्द्विंशताधिकम् ।
 विद्याकामी जपेद्द्विंशं तिसन्ध्यासु अयुतं मनुम् ॥
 जुहुयाद्विभक्ते पुष्पैः सहस्रं नियतेन्द्रियः ।
 अष्टादशानां विद्यानां भवेद्द्विंशसं सप्तो द्विजः ॥
 विवाहार्थी जपेन्नित्यमेवं वर्षे वतुष्टयम् ॥
 राजहोमी सहस्रं तु लभेत्कन्यां सुनीमितान् ।
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं अयुतं वत्सरत्रयम् ॥
 पद्मेर्वा पद्मपद्मेर्वा तथा होरी श्रियं लभेत् ।
 भूकामी तु जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ॥
 दूर्वाभिर्जुहुयात्तद्वत्सप्तभूमिभूमौ स्थिताम् ।
 राज्यकामी जपेन्नित्यं पञ्चदशं त्रयुतं तथा ॥
 सहस्रं जुहुयात् निष्कं पात्रमं दृढमिन्द्रियम् ।
 चक्रवर्ती भवेत् सद्यः पद्मानर्त्तः प्रसादतः ॥
 द्वादशाब्दं जपेद्देवं सततं विजितेन्द्रियः ।
 आत्महोमी तु यो नित्यमिन्द्रियं लभति नरः ॥

लक्ष्मपेच्च यो नित्यं त्रिंशद्वर्षं जितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मत्वं वा शिवत्वं वा समाप्नोति न संशयः ॥
 यावज्जीवं तु यो नित्यमयुतं सुषमाहितः ।
 सहस्रं वा शतं वापि होतव्यं वङ्गिमण्डले ॥
 आज्येन चरुणा वापि तिलैर्वा शर्करान्वितैः ।
 पद्मै र्वा विल्वपत्रै र्वा समिद्धिः पिप्पलस्य वा ।
 कोमलैस्तुलसीपत्रैरर्चयित्वा सनातनम् ॥
 अनन्तविहगेशानां क्षिप्रमन्यतमो भवेत् ।
 किमत्र बहunoक्तेन सर्वसिद्धिप्रदो नृणाम् ॥
 श्रीमदष्टाक्षरो मन्त्रो नित्यप्रियतमो हरेः ।
 आसीनो वा शयानो वा तिष्ठन्वा यत्र कुत्रचित् ॥
 जपेदष्टाक्षरं मन्त्रं तस्य विष्णुः प्रसीदति ।
 मंस्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वप्रक्षेपु दौक्षितः ॥
 अभितः सर्वदेवानां यो जपेत्सततं मनुम् ।
 ब्रह्मघ्नो वा कृतघ्नो वा महापापयुतोऽपि वा ॥
 अष्टाक्षरस्य जप्तारं दृष्ट्वा पापैः प्रमुच्यते ।
 अष्टाक्षरस्य जप्तारो यथा भागवतोत्तमाः ॥
 पुनन्ति सकलं लोकं सदेवासुरमानुषम् ।
 अष्टाक्षरस्य जप्तारं प्रणमेद्वयस्तु भक्तितः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 अचिन्त्यमेतन्माहात्म्यं मृनोरस्य जगत्पते ॥
 न हि वक्तुं मया शक्यं ब्रह्मादिति दशैरपि ।
 अथ वक्ष्यामि माहात्म्यं द्वादशार्णस्य पार्थिव ।
 यस्योच्चारणमात्रेण द्वादशाब्दफलं लभेत् ।

नमो भगवते नित्यं वासुदेवाय शार्ङ्गिणे ॥
 प्रणवेन समायुक्तं द्वादशार्णमनुं जपेत् ।
 पूर्ववत्प्रणवस्याहं नमसश्च महामनोः ॥
 ऐश्वर्यं च तथा वीर्यं तेजः शक्तिरनुत्तमा ।
 ज्ञानं बलं यदेतेषां षष्ठां भगवद्वीरितः ॥
 एभिर्गुणैः पूर्ववाक्यैः स एव भगवान् हरिः ।
 नित्या च या भगवती प्रीच्यते मुनिमत्तमैः ॥
 ऐश्वर्यरूपा सा देवी सुभगा कमलालया ।
 ईश्वरी सर्वजगतां विष्णुपत्नी सनातनो ॥
 तस्याः पतित्वा धीशस्य भगुवानिति चोच्यते ।
 तस्मात् तु भगवान् श्रीमानेकार्थो मुनिभिः स्मृतः ॥
 भगवानिति शब्दोऽयं तथा पुरुषइत्यपि ।
 निरुपाधौ च वर्तेत वासुदेवोऽखिलात्मनि ॥
 वक्ष्यन्ति केचिद्भगवान् ज्ञानवानिति सत्तमाः ।
 तद्वासुदेवेनोक्तं स्यात्सामान्यत्वात्ततोऽन्यथा ॥
 तस्मात्कल्याणगुणवान् श्रीमान् योऽसौ जगत्पतिः ।
 स एव भगवान् विष्णुर्वासुदेवः सनातनः ॥
 भगवते श्रीमते चेत्येकार्थो हि प्रीच्यते बुधैः ।
 गुणवान् भगवानेव सृष्टिस्थितिर्विनाशकृत् ॥
 द्वौ द्वौ गुणावधिष्ठाय सर्वाद्वयमकरोत्पुनः ।
 प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च सङ्कर्षण इतीरितः ॥
 भगवान् वासुदेवोऽसौ सृष्ट्यादप्रमकरोत् स्वयम् ।
 ऐश्वर्यवीर्यवान् सर्गे प्रद्युम्नः पर्यपद्रवत ॥
 तेजःशक्तिं समाविश्य अनिरुद्धो ह्यपालयत ।

बलज्ञाने तथा द्वे तु सङ्घर्षणो ह्यधिष्ठितः ॥
 अक्रोद्धगवानेव संहारं जगतः पुनः ।
 एव षड्गुणपूर्णत्वात् पतित्वात्त्वपि च श्रियः ॥
 मर्गादेः कारणत्वाच्च भगवानिति चोच्यते ।
 सर्वतासौ समस्तं च वसत्यत्रेति वै यतः ॥
 ततः स वासुदेवेति विहङ्गिः परिपद्यते ।
 चतुर्थी पूर्वविद्धिद्रात् केङ्कर्तार्यं महात्मनः ॥
 एव ज्ञात्वा मनोरथं द्वादशार्णस्य चक्रिणः ।
 संसिद्धिं परमाप्नोति सम्यगावृत्य चेतसा ॥
 गत्वा गत्वा निवर्तन्ते सर्वक्रतुफलैरपि ।
 तद्वत्त्वा न निवर्तन्ते द्वादशाक्षरचिन्तकाः ॥
 द्वादशार्णं सल्लज्जम्नू सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 ब्रह्महत्यादिपापानि तत्संसर्गलतानि च ॥
 द्वादशार्णं मनोर्ज्ज्मृन् दहत्यग्निर्विवर्द्धनम् ।
 सर्वसौभाग्यसुखदं पुत्रपौत्राभिवर्द्धनम् ॥
 सर्वकामप्रदं नृणामायुरारोग्यवर्द्धनम् ।
 देवत्वगमरेशत्वं शिवब्रह्मत्वमेव च ॥
 द्वादशार्णं मनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः ।
 दुराचारोऽपि सर्वांगी कृतघ्नो नास्तिकोऽपि वा ॥
 द्वादशार्णमनुं जप्त्वा विष्णुमायुज्यमाप्नुयात् ।
 प्रजापतिं कश्यपश्च मनुः द्वायम्भुवस्तथा ॥
 सप्तर्षयो वृतश्चैते ऋषयस्तस्य कीर्त्तिताः ।
 वशिष्ठ कश्यपोऽतिथि निष्कामिवय भीतमः ॥
 जमदग्निर्भरद्वाजश्चैते ममम हर्षयः ।

भगवान् वासुदेवो वै देवतास्य प्रकीर्तितः ॥
 कृन्दश्च परमा दैवी गायत्री समुदाहृता ।
 साधकानां सदा राजन् । कामधेनुरितीरितः ॥
 दशाङ्गुलीषु तलयोर्द्वादशार्णानि विन्यसेत् ।
 पदैश्चतुर्भिरङ्गेषु विन्यसेत्तदनन्तरम् ॥
 चतुरङ्गेषु विन्यस्य मन्त्रेणोत्तरयोर्द्वायोः ।
 मूर्ध्नास्य नेत्रयोर्नासाकर्णयोर्भुजयोः स्तथा ।
 हृदि कुक्षौ तथा गुह्ये जर्वोर्जान्त्रोश्च पादयोः ॥
 मन्त्राणानि तु विन्यस्य क्रमेणैव नृपोत्तम ।।
 अचक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥
 तथा त्रैलोक्यचक्राय जहाचक्राय वै तथा ।
 असुरान्तकचक्राय पातालप्रणवादिकम् ॥
 हृदयादिषडङ्गेषु यथा तस्य प्रयोजयेत् ।
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्गे समामीनं श्रिया सह ॥
 नीलजीमूतसङ्काशं तप्तकाञ्चनभूषणम् ।
 पीताम्बरधरं देवं रक्ताञ्जदललोचनम् ॥
 दीर्घैश्चतुर्भिर्दोर्भिश्च सर्वाभरभूषितैः ।
 शङ्खचक्रगदाशार्ङ्गान् विश्राणं परमेश्वरम् ॥
 नानाकुसुमसम्बन्धनीलकुन्तलशोर्षजम् ।
 श्रीवत्सकीस्तुभोरस्कं वनमालाविभूषितम् ॥
 समाश्लिष्टं श्रिया दिव्या पद्मयाः पद्महस्तया ।
 स्तयमानं विमानस्थेर्देवगन्धर्वकिन्नरैः ॥
 मुनिभिः सनकाद्यैश्च सेवितञ्च सुरर्षिभिः ।
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं जपेन्मन्त्रं समाहितः ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं सुगन्धकुसुमैः सदा ।
 सालग्रामादिकस्थानेष्वर्चऽमामं जपेद् बुधः ॥
 जपित्वा दशसाहस्रं यावज्जीवं समाहितः ।
 वैष्णवं पदमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥
 आयुष्कामी जपेन्नित्यं वत्सरं विजितेन्द्रियः ।
 संख्या द्वादशसाहस्रं होमं तिलसहस्रकम् ॥
 लभेतायुः शतसमा दुःखरोगविवर्जितम् ।
 विवाहकामी षण्मासं जपेन्नित्यं जितेन्द्रियः ॥
 आज्यहोमी सहस्रन्तु लभेत्कन्यां सलुक्ष्णाम् ।
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं वत्सरन्तु सहस्रशः ॥
 साज्यैश्च ब्रीहिभिर्होमी सहस्रं श्रियमाप्नुयात् ।
 राज्यमिन्द्रपदं वापि शिवत्वं ब्रह्मतामपि ॥
 बहुकालं विल्वपत्रैः कमलैर्वा जपेन्मनुम् ।
 जुहुयाच्च जपेन्नित्यं तत्तत्प्राप्नोत्यसंशयम् ॥
 यं यं कामयते चित्ते तत्र तत्र नृपोत्तमः ।
 जुहुयाच्चा लतीपुष्पैरयुतं विजितेन्द्रियः ॥
 तां तां सिद्धिमवाप्नोति पदं चाप्नोति वैष्णवम् ।
 द्वादशार्णमनुना पक्षे पक्षे द्विजोत्तमः ॥
 द्वादश्यां पूजयेद्विष्णुं कोमलैः सुलसीदलैः ।
 विष्णुतुल्य वपुः श्रीयमान् । मोदते परमे पदे ॥
 द्वादशार्णमनोरेवंविधानं प्रोच्यते नृपः ।
 अथ ते सम्प्रवक्ष्यामि षडक्षरमनोरिदम् ॥
 विधानं सर्वफलदं जन्ममृत्युविक्रान्तनम् ।
 ओं नमो विष्णवे चेति षडक्षरमुदाहृतम् ॥

पूर्ववत्प्रणवस्यार्थं नमः शब्द उदाहृतः ।
 व्याप्तत्वादप्रापकत्वाच्च विष्णुरित्यभिधीयते ॥
 सदैकरूपरूपत्वात् सर्वात्मत्वादिभुत्वतः ।
 अनामयत्वादीशत्वाद्भस्त्वत्वाद्दृष्टित्वतः ।
 यथेष्टफलदातृत्वादिष्णुरित्यभिधीयते ॥
 णकारो बलमित्युक्तः षकारः प्राण उच्यते ।
 तयोस्तु सङ्गतिर्यत्र तदात्मे तु प्रचरते धृतिः ।
 तस्मात् षकारषकारावनुमंहितमुत्तमम् ।
 सप्राणं सबलं देव । स हितामुत्तमां तु यः ॥
 तस्यैवायुष्यमित्युक्तं नेतरस्यैव च श्रुतेः ।
 एतदेव हि विद्वांसो वक्ष्यन्ते ये महर्षयः ॥
 एवं वक्ष्यामहे किन्तु किमुत व्यामहे वयम् ।
 इमौ णकारषकारावसुसंहितमेति यत् ॥
 तदेव विष्णुः कृष्णेति जिष्णुरित्यभिधीयते ।
 विष्णवे नम इत्येष मन्त्रः सर्वफलप्रदः ॥
 ऐश्वर्यं तु विकारः स्यात्तादात्म्यासद्वयं स्मृतम् ।
 ऐश्वर्यद्वयबीजं स्याद्विष्णुमन्त्रमनुत्तमम् ॥
 तत् षडर्णविधानेन केवलं वै जपेमहि ।
 इत्युक्त्वा मुनयः सर्वे वेदवेदान्तपारगाः ॥
 परित्यज्येतरं धर्मं तदेकशरणं गताः ।
 एवं महामनुं जप्त्वा विधानेनाच्युतं गताः ॥
 तस्मादेतन्महामन्त्रं सर्वसिद्धिप्रदं नृप ।
 सकदुच्चारणेनास्य हरिस्तत्र प्रसोदति ॥
 ब्रह्माद्याः सनकाद्याश्च मुनयश्च जपन्ति हि ।

च्छन्दसु तस्य गायत्री देवता विष्णुरचुतः ॥
 स्यादोम्बीजं नमः शक्तिर्मनोरस्य प्रकीर्तितम् ।
 त्रिभिः पदैः षडङ्गेषु यथासंख्यं सुविन्यसेत् ॥
 अङ्गुलीष्वपि चाङ्गेषु मन्त्रार्णानि यथाक्रमात् ।
 मूध्रार्णस्य हृदये वाङ्मोः पृष्ठे गुह्ये यथाक्रमम् ॥
 विन्यस्य चक्रन्यासं च पञ्चाङ्गानिषु तन्मयम् ।
 प्रणवेनोन्मुखीकृत्य हृत्पङ्कजमधोमुखम् ॥
 विकासयेच्च मन्त्रेण विमलं तस्य केशरम् ।
 तस्योपरि च वङ्गप्रर्कसोमविम्बानि चिन्तयेत् ॥
 तत्र रत्नमयं पीठं तन्मध्येऽष्टदलाम्बुजम् ।
 तस्मिन् कोटिशशाङ्काभं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं युवानं पद्मलोचनम् ।
 कोटिकन्दर्पलावण्यं नीलभ्रूलतिकालकम् ॥
 श्लक्ष्णनासं रक्तगण्डं विम्बितोज्ज्वल कुण्डलम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मधारणं दोर्भिरुज्ज्वलैः ॥
 कंयूराङ्गदहाराद्यैर्भूषणैश्चन्दनैरपि ।
 अलङ्कृतं गन्धपुष्पै रक्तहस्ताङ्घ्रिपङ्कजम् ॥
 मुक्ताफलाभदन्तालं वनमालाविभूषितम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं दिव्यपीताम्बरं हरिम् ॥
 तप्तकाञ्चनवर्णाभं पद्मया पद्महस्तया ।
 समाश्लिष्टमसुं देवं ध्यात्वा विष्णुमयो भवेत् ॥
 मनसैवोपचाराणि कृत्वा मन्त्रं जपेत्ततः ।
 विसन्ध्यासु जपेन्नित्यं सहस्रं साष्टकं द्विजः ॥
 विष्णोर्लोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ।

पूर्ववज्जपहीमाज्यं कृत्वा सिद्धिं वरलभेः ॥
 भगवत्सन्निधौ वापि तुलसीकाननेऽपि वा ।
 समाहितमना जप्त्वा षड्र्यं नियतेन्द्रियः ॥
 तिलहोमायुतं कृत्वा सर्वसिद्धिमवाप्नुयात् ।
 एवं विष्णुमनवेः प्रोक्तं विधानं शृण्वसत्तम ! ॥
 विधानैरधुनामुख्य मन्त्रस्यापि ब्रवीमि ते ।
 षडक्षरं दाशरथेस्तारकब्रह्म कथ्यते ॥
 सर्वैश्वर्यप्रदं नृणां सर्वकामफलप्रदम् ।
 एतमेव परं मन्त्रं ब्रह्मरुद्रादिदेवताः ॥
 ऋषयश्च महात्माबो मुक्ता जप्त्वा भवाम्बुधौ ।
 एतन्मन्त्रमगस्त्यस्तु जप्त्वा रुद्रत्वमाप्नोयात् ॥
 ब्रह्मत्वं काश्यपो जप्त्वा कौशिकस्त्वमरेशताम् ।
 कार्तिकेयो मनुत्वञ्च इन्द्राकौ गिरिनारदौ ॥
 बालखिल्यादिमुनयो देवतात्वं प्रपदिरे ।
 एष वै सर्वलोकानामैश्वर्यस्यैव कारणम् ॥
 इममेव जपेन्मन्त्रं रुद्रस्त्रिपुरधातकः ।
 ब्रह्महत्यादि निर्मुक्तः पृज्यमानोऽभवत् सुरैः ॥
 अद्यापि काश्यां रुद्रस्तु सर्वेषां त्यक्तजीविनाम् ।
 दिशत्येतन्महामन्त्रं तारकब्रह्मनामकम् ॥
 तस्य श्रवणमात्रेण सर्व एव दिवं गताः ।
 श्रीरामाय नमो ह्येष तारकब्रह्मनामकः ॥
 नान्नां विष्णोः सहस्राणां तुल्यैव महामनु ।
 अनन्तो भगवन्नन्तो नानेव तु समाः कृताः ।
 स्थियो रमणसामर्थ्यात्सौकर्यगुणगौरवात् ॥

श्रीराम इति नामेदं तस्य विष्णोः प्रकीर्तितम् ।
 मया नित्ययुक्तत्वाद्राम इत्यभिधीयते ॥
 रकारमैश्वर्यबीजं मकारस्तेन संयुतः ।
 अवधारणयोगिन रामेत्यस्मान्मनोः स्मृतः ॥
 शक्तिः श्री रुच्यते राजन् । सर्वाभीष्टफलप्रदा ।
 श्रियो मनोरमो योऽसौ स राम इति विश्रुतः ॥
 चतुर्थ्या नमसश्चैव सोऽर्थः पूर्ववदेव हि ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च अगस्त्याद्या महर्षयः ॥
 कृन्दश्च परमा देवी गायत्री समुदाहृता ।
 श्रीरामो देवता प्रोक्तः सर्वैश्वर्यप्रदो हरिः ॥
 अहलीष्वपि चाङ्गेषु न्यासकर्माद्यबीजतः ।
 मूध्रार्णवे हृदये पृष्ठे गुह्ये चरणयोस्तथा ॥
 वैष्णवाश्च गुरोः पञ्चसंस्कारविधिपूर्वकम् ।
 अधीत्य मन्त्रं विधिना पश्चाद्देवं जपेद्बुधः ॥
 ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः स्त्रियः शूद्रास्तथेतराः
 मन्त्राधिकारिणः सर्वे ह्यनन्यशरणा यदि ॥
 स्नानादिकृतकृत्यः सन्नद्धः पुण्ड्रः पवित्रधृत् ।
 कृष्णाजिगे समासीनः प्राणायामी च न्यासकः
 ध्यायेत्कमलपत्राक्षं जानकीसहितं हरिम् ।
 नैव ध्यानं प्रकुर्वीत विग्रहे सति शार्ङ्गिणः ॥
 चन्दनागुरुकपूरवासिते रत्नमण्डपे ।
 अतिनैः पुष्पमालाद्यैर्धर्पैर्दिव्यैर्विराजिते ॥
 तन्मध्ये कल्पवृक्षस्य छायायां परमासने ।
 ज्ञानारत्नमये दिव्ये सौवर्णे सुमनोहरे ॥

तस्मिन् बालार्कसङ्काशे पङ्कजेऽष्टदले शुभे ।
 वीरासने समासीनं वामाङ्गञ्चितसीतया ॥
 सुस्निग्धशाहलश्यामं कोटिवैश्वानरप्रभम् ।
 युवानं पद्मपताक्षं कनकाम्बरशोभितम् ॥
 सिंहस्कन्धानुरूपांसं कम्बुग्रीवं महाहतुम् ।
 पीनवृत्तायतस्निग्धमहाबाहु चतुष्टयम् ॥
 विशालवक्षसं रक्तहस्तपादतलं शुभम् ।
 बन्ध कस्मितमुक्ताभदन्तीष्ठहयशोभितम् ॥
 पूर्णचन्द्राननं स्निग्धं भ्रूयुगं घननासिकम् ।
 रम्भोरुद्वयमानीलकुन्तलं स्मितचन्दनम् ॥
 तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम् ।
 हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च भूषणैः ॥
 श्रोक्त्वक्कौस्तुभाभ्याञ्च वैजयन्त्या विभूषितम् ।
 हरिचन्दनंलिप्ताङ्गं कस्तुरीतिलकाञ्चितम् ॥
 शङ्खचक्रधनुर्वाणान् विभ्राणं दीर्भिरायतैः ।
 वामाङ्गे सुस्थितां देवीं तप्तकाञ्चनसन्निभाम् ॥
 पद्माक्षीं पद्मवदनां नीलकुन्तलशीर्षजाम् ।
 आरूढयौवनां नित्यां पीनोन्नतपयोधराम् ॥
 दुकूलवस्त्रसम्बितां भूषणैरुपशोभिताम् ।
 भजतां कामदां पद्महस्तां सीतां विचित्रयेत् ॥
 लक्ष्मणं पश्चिमे भङ्गि दृष्टच्छत्रं महाबलम् ।
 पार्श्वे भरतशत्रुघ्नौ बालव्यजनपाणिनौ ॥
 अपतस्तु हनूमन्तं बद्धाञ्जलिपुटं तथा ।
 सुग्रीवं जाम्बवणञ्च सुषेणञ्च विभोषणम् ॥

नीलं नलञ्चाङ्गदंष्ट्रं ऋषभं दिक्षु पूजयेत् ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च जाबालिरथ कश्यपः ॥
 मार्कण्डेयश्च मौद्गल्यस्तथा पर्वतनारदौ ।
 द्वितीयावरणं प्रोक्तं रामस्य परमात्मनः ॥
 धृष्टिर्जयतो विजयः सुराष्टो राष्ट्रवर्धनः ।
 अलको धर्मपालश्च सुमन्तुश्चाष्टमन्त्रिणः ॥
 तृतीयावरणं तस्य तत्र चन्द्रादिदेवताः ।
 कुमुदाद्याश्च दण्डाद्या विमाने चान्तरीयकाः ॥
 एवं ध्यात्वा जगन्नाथं पूजयेन्ननसाऽपि वा ।
 षट्सहस्रं जपेन्मन्त्रं जुहुयाच्च सहस्रकम् ॥
 जुहुयाच्चरुणा वापि शतं पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 एवं संपूज्य देवेशं यावज्जीवमतन्द्रितः ॥
 तद्देहपतने तस्य सारूप्यं परमे पदे ।
 विद्या स्त्री राज्यवित्ताद्यं यं यं कामयते हृदि ॥
 अन्यं देवं नमस्कृत्वा सर्वसिद्धिमाप्नुयात् ।
 विना वै वैष्णवं मन्त्रमन्यमन्त्रान्विसर्जयेत् ॥
 तमेव पूजयेद्रामं तन्मन्त्रं वै जपेत् सदा ।
 अन्यथा नाशमाप्नोति इह लोके परत्र च ॥
 अद्वितीयं यदा मन्त्रं तारकब्रह्मनामकम् ।
 जपित्वा सिद्धिमाप्नोति अन्यथा नाशमाप्नुयात् ॥
 सावित्री मन्त्ररत्नञ्च तथा मन्त्रद्वयं शुभम् ।
 सर्वमन्त्रं जपेत् पूर्वं संसिद्ध्यर्थं जपेत् सदा ॥
 अजपेत्तान्महामन्त्रान्नतु संसिद्धिमाप्नुयात् ।
 तस्माच्छक्त्या जपित्वैतान् पश्चान्मन्त्रं प्रयोजयेत् ॥

विद्यास्त्रीवित्तराज्यादिरूपारोग्यजयार्थिनः ।
 पुष्पाजप्रविल्वरक्ताञ्ज जातिदूर्वाङ्कुरैस्तथा ॥
 आरक्तकरवीरैश्च हुत्वा सिद्धिमवाप्नुयुः ।
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति तिलहोमेन वैष्णवः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 सायं प्रातश्च जुहुयात् षण्मासं विजितेन्द्रियः ॥
 यावज्जीव जपेद्यस्तु भक्त्या राममनुस्मरन् ।
 सदारपुत्रः सगणः प्रेत्य स्वर्गं महीयते ॥
 षट्कारयुक्तं स्वाहान्तं रामास्तं सम्प्रकीर्तितम् ।
 सर्वापत्सु जपेन्मन्त्रं रामं ध्यात्वा महाबलम् ॥
 चोराग्निशत्रुसम्बाधे तथा रोगभयेषु च ।
 तोयवातग्रहादिभ्यो भयेषु च सभक्तिकम् ॥
 शङ्खचक्रधनुर्वाणपाणिनं सुमहोबलम् ।
 लक्ष्मणानुचरं रामं ध्यात्वा राक्षसनाशनम् ॥
 सहस्रान्तु जपेन्मन्त्रं सर्वापद्गो विमुच्यते ।
 सूर्योदये यदा नाशमुपैति ध्वान्तमाशु वै ॥
 तथैव रामस्मरणादिनाशं यान्त्युपद्रवाः ।
 एवं श्रीराममन्त्रस्य विधानं ज्ञायते नृप ॥
 विधानं कृष्णमन्त्रस्य वक्ष्यामि शृणु पार्थिव । ।
 श्रीकृष्णाय नमो ह्येष मन्त्रः सर्वार्थसाधकः ॥
 कृष्णंति मङ्गलं नाम यस्य वार्चं प्रवर्त्तते ।
 भक्तीभवन्ति राजेन्द्र ! महापातककोटयः ॥
 सकृत् कृष्णंति यो ब्रूयाद् भक्त्या वापि च मानवः ।
 पापकोटिविनिर्मुक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥

अश्वमेधसहस्राणि राजसूयशतानि च ।
 भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा समाप्नोति न संशयः ॥
 गवाश्च कन्यकानाञ्चा ग्रामाणाञ्च युतानि च ।
 दत्त्वा गोदावरीं कृष्णा यमुना च सरस्वती ॥
 कावेरी चन्द्रभागादिस्नानं कृष्णेति योऽसमम् ।
 कृष्णेति पञ्चकृज्जप्त्वा सर्वतीर्थफलं लभेत् ॥
 कोटिजन्मार्जितं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतः कृतम् ।
 भक्त्या कृष्णमनुं जप्त्वा दह्यते तूलराशिवत् ॥
 अगम्यागमनात्पापादभक्ष्याणाञ्च भक्षणात् ।
 सकृत् कृष्णमनुं जप्त्वा मुच्यते नात्र संशयः ॥
 सकृद् भूवाचकः शब्दो णश्च निर्वृतिवाचकः ।
 उभयोः सङ्गतिर्यत्र तद्ब्रह्मेत्यभिधीयते ॥
 णकारश्च प्रकारश्च बन्त्राणां बुभौ स्मृतौ ।
 आत्मन्येतौ समायुक्तौ जगतोऽस्यापि कृष्णतः ॥
 तस्मात् कृष्णेति मन्त्रोऽयं वाचकः परमात्मनः ।
 कृष्णेति परमो मन्त्रः सर्वत्रदाधिकः स्मृतः ॥
 श्रियः सतः प्राणपदात् ओङ्कृष्ण इति वै स्मृतः ।
 एवमर्थं विदित्वैव पश्चान्मन्त्रं जपेद् बुधः ॥
 सर्वकामप्रदत्वाच्च जीजं कान्दर्पमुच्यते ।
 नित्यानपाया श्रीशक्तिर्मणोरस्य प्रयुज्यते ॥
 देवर्षिं नारदस्तस्य गृह्यन्ती कृन्दुचरते ।
 देवता रुक्मिणी भर्ता कृष्णः सर्वफलप्रदः ॥
 पूर्ववद्विधिना मन्त्रं गृहीत्वा वैष्णवाद्गुरोः ।
 स्नानवस्त्रादिभिः शङ्खः कृत्यं कृतोर्ध्वं पुण्ड्रं धृत् ॥

तुलसीकानने रम्ये देशे वा प्राङ्मुखः शुभे ।
 कुशे कृष्णाजिने वापि पुष्पे वा शुभवासरे ॥
 समासीनस्तु कुर्वीत प्राणायामांश्च पूर्ववत् ।
 आदिवीजेन कुर्वीत षडङ्गेषु यथाक्रमम् ॥
 अङ्गुलीष्वपि तेनैव न्यासकर्म समाचरेत् ।
 मुखे वाह्ये च हृदये ध्वजे जान्वीश्च पादयोः ॥
 विन्यस्य मन्त्रवर्णानि चक्रं न्यासं ततः कृतम् ॥
 पूर्ववन्मन्त्रपादीनि स्मरेच्छाभरणं न च ॥
 विचित्रशुभपर्यङ्के दिव्यकल्पतरो रधः ।
 सुगन्धपुष्पसङ्कीर्णं सर्वतः सुविचित्रिते ॥
 तस्मिन् देव्या समासीनं रुक्मिण्या रुक्मवर्षया ।
 नीलोत्पलाभं कन्दर्पलावण्यं पद्मलोचनम् ॥
 चन्द्राननं जवापुष्परक्तहस्तपदाम्बुजम् ।
 नीलकुञ्चितकेशञ्च सुकपोलं सुनासिकम् ॥
 सुम्नूयुगं सुविम्बोष्ठं सुदन्तालिविराजितम् ।
 उन्नतांसं दीर्घदाहुं पीनवक्षसमव्ययम् ॥
 निरङ्गचन्द्रनखरं सर्वलक्षणलक्षितम् ।
 श्रीवत्सकीस्तुभोद्भासं वनमालामहोरमम् ॥
 पीताम्बरं मूषणाढ्यं बालार्कभ सुक्लण्डलम् ।
 हारकेयूरकटकैरङ्गुलीयैश्च शोभितम् ॥
 मौक्तिकान्वितनासाभं वस्तूरीतिलकाञ्चितम् ॥
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गं सदैवारूढयौवनम् ॥
 मन्दारपारिजातादिकुसुमैः कबलीकृतम् ।
 अर्घ्यमुक्ताहारैश्च तुलसी वनमालया ॥

चक्रशङ्खसमेताभ्यामुद्बाहुभ्यां विराजितम् ।
 इतराभ्यां तथा देवीं समाश्लिष्टं निरन्तरम् ॥
 अलङ्कृताभिः सत्यादिमहिषीभिः समावृतम् ।
 कालिन्दी सत्यभामा च मित्रविन्दा च सत्यवित् ॥
 सुनन्दा च सुशीला च जाम्बवती सुलक्षणा ।
 एता महिष्यः संप्रोक्ताः कृष्णस्य परमात्मनः ॥
 ताभिश्च राजकन्यानां सहस्रैः परिसेवितम् ।
 तारकावृत्तराजैव शोभितं निधिभिर्वृतम् ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यमर्चयित्वा जपेन्मनुम् ।
 सालग्रामे च तुलसीवने वा स्थण्डिले हृदि ॥
 स्मृत्वा जपेत् त्रिसन्ध्यासु षट्सहस्रं मनुं द्विजः ।
 विष्णुतुल्यवपुः श्रीमान्विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति इह लोके परत्र च ।
 विद्यार्थी वेणुगायन्तं जपेत् ध्यायन् ऋतुत्रयम् ॥
 जुहुयात् कुसुमैः शम्भौ विद्यासिद्धिमवाप्नुयात् ।
 आयुष्कामी तु पूर्वार्द्धे वत्सरान् ह्ययुतं जपेत् ॥
 ध्यायेच्छिशुतनुं कृष्णं तिलैर्हुत्वायुराप्नुयात् ।
 कन्यार्थी तु जपेत्सायं षोडशं त्रयुतं हरिम् ॥
 ध्यात्वा सहस्रं जुहुयात्ताजैर्मधुविमिश्रितैः ।
 स्त्रियं लभेत् स्वाभिमतं रूपैर्दार्यवतीं सतीम् ॥
 सम्पत्कामी जपेन्नित्यं मध्याह्ने तु ऋतुत्रयम् ।
 हारकायां सुधर्मायां रत्नसिंहासनस्थितम् ॥
 शङ्खादिनिधिभी राजकुलैरपि सुसेवितम् ।
 हारादिभूषणैर्युक्तं शङ्खाद्यायुधधारिणम् ॥

ध्यात्वा संपूज्य होमं च जपसायुतं सङ्कश्या ।
 अन्नविष्वदलैर्वापि होमं मधुविमिश्रितम् ॥
 शाश्वतीं श्रियमाप्नोति कुवेरसदृशो भवेत् ।
 रूपलावण्यकामी तु राममण्डलमध्वगम् ॥
 ध्यायन् त्रिमासमयुतं जप्त्वा लावण्यवान् भवेत् ।
 एवं कृष्णमनोरस्य माहात्म्यं परिकीर्तितम् ॥
 अनन्तान् भगवन्मत्नान् वक्तुं शक्यं न ते मया ।
 वाराहं नारसिंहञ्च वामनं तुरगाननम् ॥
 क्रमेणैव तु वक्ष्यामि यथावच्छृणु पार्थिव । ।
 हुङ्कारं प्रथमं बीजं आद्यं वाराहमुच्यते ॥
 पश्चात् तु धरणीबीजं लक्ष्मीबीजं ततः परम् ।
 बीजं बीजानादितः कृत्वा पञ्चानुमन्त्रं प्रयोजनम् ॥
 श्रीं नमो भगवते पश्चाद्वाराहरूपाय मूर्धुवः ।
 सुपः पतयेति भूपतित्वं मे देहीति तदाष्टादश ति ॥
 अङ्गुलीषु यथाङ्गेषु बीजानाद्येन वै क्रमात् ।
 यथा सन्त्रासवद् भूत्वा पश्चाद्वानं समाचरेत् ॥
 बृहत्तनुं बृहद्ग्रीवं बृहद्दंष्ट्रं सुशोभनम् ।
 समस्तवेदविदाङ्गमाङ्गोपाङ्गयुतं हरिम् ॥
 रजताद्रिसमप्रख्यं शतबाहुं शतक्षणम् ।
 उद्धृत्य दंष्ट्रया भूमिं समालिङ्ग्य भुजैर्मुदा ॥
 ब्रह्मादित्रिदशैः सर्वैः सनैकाद्यैर्मुनीश्वरैः ।
 स्तूयमानं समन्ताच्च गीयमानञ्च किन्नरैः ॥
 एवं ध्यात्वा हरिं नित्यं प्रातरष्टोत्तरं शतम् ।
 जप्त्वा लभेच्च भूपत्वं ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥

नमो यज्ञवराहाय इत्यष्टाक्षरको मन्त्रः ।
 उक्तबीजत्रयं पूर्वं कृत्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
 मूलमन्त्रमिदं प्राहुर्वाराहं मुनिपुङ्गवाः ।
 एतमेव परं मन्त्रं जप्त्वा भूमिपतिर्भवेत् ॥
 नित्यमष्टसहस्रं तु जपेद्विष्णुं विचिन्तयन् ।
 कमलैर्विल्वपत्रैर्वा जुहुयाच्च दशांशकम् ॥
 एवं संवत्सरं जप्त्वा सार्वभौमो भवेद्भुवम् ।
 राज्यं कृत्वा च धर्मेण पश्चाद्विष्णुपदं व्रजेत् ॥
 विधानं नारसिंहस्य मनोर्वक्ष्यामि सुव्रत ।
 उग्रं वीरं महाविष्णुं ज्वलन्तं सर्वतोमुखम् ॥
 नृसिंहं भोषणं भद्रं मृत्योर्मृत्युं नमाम्यहम् ।
 आर्षं ब्रह्मानुष्टुपच्छन्दो देवता च नृकेशरी ॥
 चतुश्चतुश्च षट् षट्च षट्चतुश्च यथोक्रमात् ।
 शिरो ललाटे नेत्रेषु मुखवाहङ्घ्रिसन्धिषु ॥
 साग्रेषु कुक्षौ हृदये गले पार्श्वद्वयेऽपि च ।
 अपराङ्गे ककुब्जे च न्यसेद्वर्णान्यनुक्रमात् ॥
 वायोर्दंष्ट्राक्षरं यत्तु बहूङ्गारं जपेत् सकृत् ।
 विन्दुना सहितं यत्तु नृसिंहं बीजमुच्यते ॥
 अङ्गुलीषु तथाङ्गेषु न्यासन्तेनैव चोदितम् ।
 तद्वोजमादितः कृत्वा मन्त्रं पश्चात्प्रयोजयेत् ॥
 ओं नमो भगवते नरसिंहाय ज्वालामालिने । दीप्तं
 दंष्ट्रायाग्निनेत्राय सर्वरक्षोघ्नाय सर्वभूतविनाशाय दहदहप
 पच रक्षरक्ष हम्फट् स्वाहा । इति ज्वालामालिपाताल-
 सिंहाय नमः ॥ बीजेनैवन्यासः आङ्गीं चौं क्रौं हूं फट्

अस्य मन्त्रस्य ब्रह्मार्थं पङ्क्तिच्छन्दो नृसिंहो देवता
नृसिंहास्त्रमिदं वीजेनैव न्यासः ।

श्रीकारपूर्वो नृसिंहोद्भिर्जयादुपरिस्थितः ।

त्रिःसप्तकृत्वो जम्बुः स्यान्महाभयनिवारणम् ॥

अस्य ब्रह्मा च रुद्रश्च प्रह्लादश्च महर्षयः ।

तथैव जगति च्छन्दो देवता च नृकेशरी ॥

न्यासं वीजेन कुर्वीत ततो ध्यानं नृपोत्तम । ।

माणिक्याद्रिसमप्रभं निजरुचा सन्त्रस्तरजोगणम्

जानुन्यस्तकराम्बुजं त्रिनयनं रत्नोल्लसद्भूषणम् ॥

बाहुभ्यां धृतशङ्खचक्रं मणिशन्दं द्वालसत्स्नाननम् ।

ज्वालाजिह्वमुदग्रकेशनिचयं वन्दे नृसिंहं प्रभुम् ॥

उद्यत्काटिरविप्रभं नरहरिं कीटिचपेशोज्वलम्

दंष्ट्राभिः सुमुखोज्वलं नखमुखैर्दीर्घैरनेकैर्भुजैः ।

निर्भिन्नासुरनायकन्तु शशभृत्सूर्याग्निनेत्रतयम्

विद्युदजिह्वसटाकलापभयदं वक्त्रं वहन्तं भजे ॥

कोपादालोलजिह्वं विवृतनिजमुखं सोमसूर्याग्निनेत्र-

पादादानाभिरक्तं प्रसभमुपरि संभिन्नदैत्येन्द्रगात्रम् ।

चक्रं शङ्खं सपाशाङ्कुशमुसलगदाशार्ङ्गं वाणान्वहन्तम्

भोमं तीक्ष्णाग्रदंष्ट्रं मणिमयविविधाकल्पमीडे नृसिंहम् ॥

महाभयेष्विदं ध्यानं सौम्यमभुदयेषु च ॥

सौवर्णं मण्डपान्तस्थं पद्मं ध्यायेत्तकेशरम् ।

पञ्चास्यवदनं भीमं सोमसूर्याग्निलोचनम् ॥

तरुणादित्यसङ्काशकुण्डलाभ्यां विराजितम् ।

उपेयन्यासं सुमुखं तीक्ष्णदंष्ट्रविराजितम् ॥

व्यात्तास्य मरुथोष्ठश्च भीषणैर्नयनेर्युतम् ।
 सिंहस्कन्धानुरूपांसं वृत्तायतचतुभुजम् ॥
 जपासमाङ्घ्रिहस्ताजं पद्मासनसुसंस्थितम् ।
 श्रीवत्सकौस्तुभोरस्कं वनमालाविराजितम् ॥
 केयूराङ्गदहाराढ्यं नपुराभ्यां विराजितम् ।
 चक्रशङ्खाभयवरचतुर्हस्तं विभुं स्मरेत् ॥

वामाङ्गे संस्थितां लक्ष्मीं सुन्दरीं भूषणान्विताम् ।
 दिव्यचन्दनलिम्राङ्गीं दिव्यपुष्पोपशोभिताम् ॥
 गृहीतपद्मयुगलमातुलुङ्गकरां चलाम् ।
 एवं देवीं नृसिंहस्य वामाङ्गोपरिसंस्थिताम् ॥
 ध्यात्वा जपेज्जपं नित्यं पूजयेच्च यथाविधि ।

चौं ह्रीं श्रीं श्रीं नृसिंहाय नमः ॥

इमं लक्ष्मीनृसिंहस्य जपेत् सर्वार्थदं मनुम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा जपेत् सम्यासु वाग्यतः ॥
 अखण्डविल्वपत्रैश्च जुहुयादाज्यमिश्रितैः ।
 सर्वसिद्धिमवाप्नोति षण्मासं प्रयतो भवेत् ॥
 देवत्वममरेशत्वं गन्धर्वत्वं तथा नृप ! ।
 प्राप्नुवन्ति नरः सर्वे स्वर्गं मोक्षञ्च दुर्लभम् ॥
 यं यं कामयते चित्ते तं तमेवाप्नुयाद् भवम् ।
 ब्रह्मार्षी तत्र गायत्री नरसिंहश्च देवता ॥
 तदेव बीजं शक्तिः श्रीर्मगोरस्य विधीयते ।
 न्यासमायेन बीजेन चार्चनं तुलसीदलैः ॥
 पूर्वोक्तविधिना पीठे पूजयित्वा समाहितः ।
 परितः पूजयेद्दिक्षु गण्डं शङ्करं तथा ॥

शेषञ्च पद्मयोनिञ्च श्रियं मायां हृतिं तथा ।
 पुष्टिं समर्चयेद्दिक्षु ततो लोकेश्वरान् यजेत् ॥
 महाभागवतं दैत्यनाशकं देवमग्रतः ।
 एवं सम्पूज्य देवेशं नारसिंहं सनातनम् ॥
 तत्पदं समवाप्नोति सुदितः सजनैः सह ।
 ऋषीरधवलं देवं दिव्यकुण्डलभूषितम् ॥
 किरीटकेयूरधरं पीताम्बरधरं प्रभुम् ।
 पद्मासनस्थं देवेशं चन्द्रमण्डलमध्यगम् ॥
 सूर्यकोटिप्रतीकाशं पूर्णचन्द्रनिभाननम् ।
 मेखलाजिनदण्डादिधारणं वटुरूपिणम् ॥
 कलधौतमयं पात्रं दधानं वसुपूजितम् ।
 पीयूषकलशं वामे दधानं द्विसुजं हरिम् ॥
 सनकाद्यैः स्तूयमानं सर्वदेवैरुपासितम्
 एवं ध्यात्वा जपेन्नित्यं स्वासने च ~~सुखे~~ हतः
 विष्णवे वामनायेति प्रणवादिनमोऽन्तकः ।
 इन्द्रार्पञ्च विराट्चन्द्रो देवता वामने ~~स्वयम्~~
 सुधावीजं सुदीर्घन्तु बीजमाद्यन्तु वामने ~~सु~~
 तेनैव तु षडङ्गाद्यं न्यासं कुर्वीत वैष्णवः
 दध्यन्नं पायसं वापि जुहुयात्प्रत्यहं द्विजः ।
 श्रीप्रासनाम्नौ जुहुयादष्टोत्तरशतं गृह्ये ॥
 कुबेरसदृशः श्रीमान् भवेत्सद्यो न संशयः ।
 श्रीनमो वैष्णवे पतये महाबलाय स्वाहा ॥

इति वामनमन्त्रः ।

श्रुत्वा त्रैविक्रमं रूपं जपेन्मन्त्रं मनन्यधोः ॥

मुक्ती बन्धाद्भवेत् सद्यो नात्र कार्या विचारणा ।

हीं श्रीं श्रीं वामनाय नम इति मूलमन्त्रः ॥

ब्रह्मार्पं चैव गायत्री देवता च त्रिविक्रमः ।

न्यासं बीजेन जपवानष्टोत्तरसहस्रकम् ॥

इति वामनमन्त्रस्य जपादन्नयतिर्भवेत् ।

उद्गीथप्रणवोद्गीथसर्ववागीश्वरेश्वर ! ॥

सर्ववेदमयाचिन्त्य ? सर्वं बोधय मे पितः । ।

ह्रं ऐं ह्यग्रीवाय नमः ॥

नित्यार्पं चैव गायत्री ह्यग्रीवोऽस्य देवता ।

न्यासं बीजेन कृत्वाथ पश्चाद्ग्रानं समाचरेत् ॥

शरच्छशाङ्गप्रभमखवक्त्रं सुक्तामयैराभरणैरूपितम् ।

रथाङ्गशङ्खाञ्चितबाहुयुग्मं जानुद्वयनप्रस्त्रकणं भजामः ॥

शङ्खाभः शङ्खचक्रे करसरसिजयोः पुस्तकं चानप्रहस्ते

विभ्रद्व्याख्यानमुद्रालसदितरकरी मण्डलस्थः सुधांशीः

आसीनः पुण्डरीके तुरगवरशिराः पूरुषो मे पुराणः

श्रीमानघ्नानहारी मनसि निवसता मृग्यजुःसामरूपः ॥

एवं ध्यात्वा जपेन्मन्त्रं सन्ध्यासु विजितेन्द्रियः ।

सर्ववेदार्थतत्त्वज्ञो भवेदत्र न संशयः ॥

अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरन्तु वा ।

जपेच्च जुहुयाच्चैवं साज्यैः शुभ्रैः सुतण्डुलैः ।

विद्यासिद्धिमवाप्नोति षण्मासं द्विजसत्तमः ॥

अष्टादशानां विद्यानां बृहस्पतिसमी भवेत् ।

सहस्रारं ह्रं फडित्येवं मूलं सौदर्शनं मनुम् ॥

अहिर्बुध्नोऽनुष्टुभस्य देवता च सुदर्शनम् ।

अवक्राय विचक्राय सुचक्राय तथैव च ॥

विचक्राय सुचक्राय ज्वालाचक्राय वै क्रमात् ।

षडङ्गेषु च विन्यस्य पश्चादध्यानं समाचरेत् ॥

नमश्चक्राय स्वाहेति दशदिक्षु यथाक्रमम् ।

चक्रेण सह बध्नीमीत्युक्त्या प्रतिदिशेत्ततः ॥

तैलोक्यं रक्ष रक्ष ह्रंफट् स्वाहेति वै क्रमात् ।

अग्निप्राकारमन्त्रोऽयं सर्वरक्षाकरः परः ॥

ओं मूर्ध्नि स मूर्मध्ये ह मुखे स्वाहमधीत्यतः ।

रङ्गह्ये हन्तु जान्वीश्व फट् पदद्वयसन्धिषु ॥

कल्पान्तार्कप्रकाशं त्रिभुवनमखिलं तेजसा पूरयन्तम्

रक्ताक्षं पिङ्गकेशं रिपुकुलभयदम्भीमदं द्राजहासम् ।

गङ्गां चक्रं गदाजं पृथुतरमुसलं चांपपाशाङ्कुशाव्यम्

विभ्राणर्दीर्भिराद्यं मनसि मुररिपुं भावयेच्चक्रसंज्ञम् ॥

ओं नमो भगवते महासुदर्शनाय ह्रंफट् ।

इति षोडशाक्षरं इति सुदर्शनविधानम् ॥

इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे भगवन्मन्त्र-

विधानं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र । विष्णोरारारधनं परम् ।

प्रत्यूपे सहस्रोत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा ॥

आत्मानं देहमीशञ्च चिन्तयेत् संयतेन्द्रियः ।

ज्ञानानन्दमयो नित्यो निर्विकारो निरामयः ॥

देहेन्द्रियात्परः साक्षात्त्वञ्च विंशात्मको ह्यहम् ।

अस्मिन् देशे वसाम्यस्य शेषभूतो हि शार्ङ्गिणः ॥

शुक्रशीणितसम्भूते जरारोगाद्युपदेवे ।

मेदोरक्तास्थिमांसादिदेहद्रव्यसमाकुले ॥
 मलमृत्रवसापङ्के नानादुःखममाकुले ।
 तापत्रयमहावह्निदह्यमानेऽनिशम्भृशम् ॥
 दूषणत्रयकृष्णाहिबाध्यमाने दुरत्यये ।
 क्लिष्यामि पापभूयिष्ठे काराग्रहनिभे शुभे ॥
 बहुजन्मबहुक्लेशगर्भवासादि दुःखिते ।
 वसामि सर्वदोषाणामालये दुःखभाजने ॥
 अस्माहिमोक्षणायैव चिन्तयिष्यामि केशवम् ।
 वैकुण्ठे परमव्योम्नि दुग्धाब्धौ वैष्णवे पदे ॥
 अनन्तभोगिपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ।
 इन्द्रनीलविभाश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ॥
 पीताम्बरधरं देवं पद्मपत्रायतेक्षणम् ।
 श्रीवत्सकीस्तुभोरस्कं सर्वाभरणभूषितम् ॥
 चिन्तयित्वा नमस्कृत्वा कीर्त्तयेद्दिव्यनामभिः ।
 सङ्कीर्त्य नामसाहस्रं नमस्कृत्वा गुरुनमि ॥
 तुलसीं काञ्चनं गाञ्च सस्पृश्याथ समाहितः ।
 दूराद्बहिर्विनिष्क्रम्य शुचौ देशे च निर्जने ॥
 कर्णस्थ ब्रह्मसूत्रस्तु शिरः प्रावृत्य वाससा ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे च छीवनोच्छ्वासवर्जितः ॥
 अहन्युदङ्मुखो रात्रौ दक्षिणाभिमुखस्तथा ।
 समाहितमना मौनी, किण्मूत्रे विसृजेत्ततः ॥
 उत्थाय तन्द्रितः शीघ्रं कुर्यादभ्युद्धृतैर्जलैः ।
 गन्धलेपत्रयकरं यथासङ्गं मृदा शुचिः ॥
 अर्धप्रसृतिमावन्तु मृदं दद्याद्यथोक्तवत् ।

षडपाने विलिङ्गे तु सव्यहस्ते तथा दश ॥
 उभयोः सप्त दद्याच्च तिस्रस्त्रिस्रस्तु पादयोः ।
 आजङ्घान्मणिवन्धात्तु प्रक्षाल्य शुभवारिणा ॥
 उपविष्टः शुचौ देशे अन्तर्जानुकरस्तथा ।
 पवित्रपाणिराचामेत् प्रसृतिस्थः स वारिणा ॥
 विः प्राशप्राङ्मुलेन द्विधौ नृमृज्य कपोलकौ ।
 मध्यमाङ्गुलिभिः पश्चाद्विरोधौ मृजयेत्तथा ॥
 नासिकौष्ठान्तरं पश्चात् सर्वाङ्गुलिभिरेव च ।
 पादौ हस्तौ शिरस्यैव जले संमार्जयेत्ततः ॥
 अङ्गुष्ठतर्जनीभ्यां तु स्पृशेत्तद्वौ नासिकापुटौ ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु चक्षुःश्रोत्रे जले स्पृशेत् ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठनाभिश्च तलेन हृदयन्ततः ।
 सर्वाङ्गुलिभिः शिरसि बाहुमूले तथैव च ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च यथासङ्ग्रमुपस्पृशेत् ॥
 द्विराचामेत्तु सर्वत्र विष्णुमूर्तोत्सर्जने तथम् ।
 सामान्यमेतत् सर्वेषां शौचं तु द्विगुणोदितम् ॥
 आचम्यातः परं मौनी दन्तान् काष्ठेन शोधयेत् ।
 प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि कषायं तिक्तकण्टकम् ॥
 कनिष्ठाग्रमितस्थं लं द्वादशाङ्गुलमांयतः ।
 पर्वाधः कृतकूर्चेन तेन दन्तान्निर्कर्षयेत् ॥
 अपां द्वादशगण्डूषैः वृत्तं संगोधयेद्द्विजः ।
 मुखं संमार्जयित्वाथ पश्चादाचमनं चरेत् ।
 पवित्रपाणिराचम्य पश्चात् स्नानं समाचरेत् ॥
 नद्यां तडागे खाते वा तथा प्रस्रवणे जले ।

तुलसीमृत्तिकां धात्रीमुपलिप्य कलेवरे ॥
 अभिमन्त्र जलं पश्चान्मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 निमज्ज्य तुलसीमिश्रं जलं सम्प्राशयेत्ततः ॥
 आचम्य मार्जनं कुर्यात् कुशैः सतुलसीदलैः ।
 पौरुषेण तु मृत्तेन आपोहिष्ठादिभिस्तथा ॥
 निमज्ज्याप्सु जले पश्चाच्चिवारमधमर्पणम् ।
 उत्थाय पुनराचम्य पश्चादप्सु निमज्ज्य वै ॥
 मन्त्ररत्नं त्रिवारं तु जपेद्दध्यायन् सनातनम् ।
 पिवेदुत्थाय तेनैव त्रिवारमभिमन्त्रितम् ॥
 आचम्य तर्पयेद्देवान् पितॄनपि विधानतः ।
 निष्पीड्य कूले वस्त्रं तु पुनराचमनं चरेत् ॥
 धीतवस्त्रं सोत्तरोयं सकौपोनं धरेत्स्थितम् ।
 निवद्धशिखकच्छस्त्रं द्विराचम्य यथाविधि ॥
 धारयेद्दूर्ध्वं पुण्ड्राणि मृदा शुभ्राणि वैष्णवः ।
 श्रीकृष्णतुलसीमूलमृदा वापि प्रयत्नतः ॥
 मन्त्रेणैवाभिमन्त्र्याथ ललाटादिषु धारयेत् ।
 नासिकामूलमारभ्य विभ्रयाच्छीपदाकृति ॥
 सान्तरालं भवेत् पुण्ड्रं दण्डाकारं तु वा यथा ।
 ललाटादि तथा पश्चाद्ग्रीवान्तं केशवादिभिः ॥
 नाम्नां द्वादशभिर्मूर्ध्नि वासुदेव तलाम्बुना ।
 पवित्रपाणिः शुद्धात्मा सभ्यां कुर्यात् समाहितः ॥
 प्रादेशमात्रौ नैशेयौ साग्रं मूलयुतौ तथा ।
 अन्तर्गर्भौ सुविमलौ पवित्रं कारयेद्द्विजः ॥
 देवाचने जपे होमे कुर्याद्ब्राह्मणं पवित्रकम् ।

इतरे वक्तुं लग्नस्थिदेवं धर्मो विधीयते ॥
 पथि दर्भाश्रिता दर्भा ये दर्भा यज्ञभूमिषु ।
 स्तरणासमपिण्डेषु ब्रह्मयज्ञे च तर्पणे ॥
 पानभोजनकाले च धृतान् दर्भान् विसर्जयेत् ।
 सपवित्रकरेणैव आचामेत्प्रयतो द्विजः ॥
 आचान्तस्य शुचिः पाणिर्यथापाणिं स्तथा कुशः ।
 सन्ध्याचमनकाले तु धृतं न परिवर्जयेत् ॥
 अप्रसूताः स्मृता दर्भाः समिधस्तु कुशाः स्मृताः ।
 समूलास्तु कुशा ज्ञेयाः क्षिन्नाग्रास्तृणसंज्ञिताः ॥
 कुशोदकेन यत् कण्ठं नित्यं संशोधयेद्द्विजः ।
 न पर्युषन्ति पापानि ब्रह्मकूर्चं दिने दिने ॥
 कुशासनं सदा पूतं जपहोमार्चनादिषु ।
 कुशेनैव कृतं कर्म सर्वमानन्त्यमश्रुते ॥
 तस्मात् कुशपवित्रेण सन्ध्यां कुर्यात् यथाविधि ।
 खगृह्योक्तविधानेन सन्ध्योपास्तिं समाचरेत् ॥
 ध्यात्वा नारायणं देवं रविमण्डलमध्यगम् ।
 गायत्र्यार्घ्यं प्रदद्याच्च जपन् कुर्वीत भक्तिमान् ॥
 सूर्यस्याभिमुखो जप्त्वा सावित्रीं निश्चितात्मवान् ।
 उपस्थानं ततः कृत्वा नमस्कुर्यात्ततो हरिम् ॥
 नमो ब्रह्मणेत्यादि जपित्वाथ विसर्जयेत् ।
 ततः सन्तर्पयेद्विष्णुमन्दरत्नेन मन्त्रवित् ॥
 शतवारं सहस्रं वा तुलसीमिश्रितैर्जलैः ।
 वैकुण्ठपार्षदं पश्चात्तर्पयेच्च यथाविधि ॥
 अनन्तदीपारेखादिदेवतानामनुक्रमात् ।

एकैकमञ्जलिं दत्त्वा पश्चादाचमनं चरेत् ।
 श्रीशस्याराधनार्थं वै कुर्यात् पुष्पस्य सञ्चयम् ॥
 तुलसीविल्वपत्राणि दूर्वां कौशेयमेव च ।
 त्रिणुकान्तं मरुवकं केशाम्बुददलं तथा ॥
 उशीरं जातिकुसुमं कुन्दञ्चैव कुरन्दकम् ।
 शमीञ्चम्पाङ्गदम्बञ्च च्युतपुष्पं च माधवीम् ॥
 पिप्पलस्य प्रबालानि जाम्बवं पाटलं तथा ।
 चास्फोटं कुटजं लोध्रं कर्णिकारञ्च किंशुकम् ॥
 नीपार्जुनं शिंशपञ्च श्वेतकिंशुकनामकम् ।
 जम्बीरं मातुलङ्गं च यृथिकारचयं तथा ॥
 पुन्नागं वकुलं नागकेशराशोकमल्लिकाः ।
 शतपत्रं च चारिद्रं करवीरं प्रियङ्गु च ॥
 नीलोत्पलं तूत्पलञ्च नन्द्यावर्तञ्च कैतकम् ।
 घटजं स्थलपद्मं च सर्वाणि जलदानि च ॥
 तत्कालसम्भवं पुष्पं गृहीत्वाथ गृहं विशेत् ।
 वितानादियुते दिव्यधूपदीपैर्विराजिते ॥
 चन्दनागरुकस्तूरी कर्पूरामोदवासिते ।
 विचित्ररङ्गवत्याद्ये मण्डपे रत्नपीठके ॥
 विस्तीर्णपुष्पपर्यङ्के देव्या सहितमच्युतम् ।
 सन्निधा वासने स्थित्वा कुशे पद्मासने स्थितः ॥
 प्राणायामविधानेन भूतशैविं विधाय च ।
 प्राणायामवयं कृत्वा पश्चाद्ध्यानं यथोक्तवत् ॥
 परव्याप्तिं स्थितं देवं लक्ष्मीनारायणं विभुम् ।
 पराभिः शक्तिभिर्युक्तं भूलीलाविमलादिभिः ॥

अनन्तविहगाधीशसैन्याद्यैः सुरसत्तमैः ।
 चण्डाद्यैः कुसुदाद्यैश्च लोकपालैश्च सेवितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं नानारत्नविभूषणम् ।
 वामाङ्गस्थश्रिया युक्तं शङ्खचक्रगदाधरम् ॥
 मन्त्ररत्नविधानेन न्यासमुद्रादिकर्मकृत् ।
 पञ्चौपनिषदं न्यासं कुर्यात् सर्वत्र कर्मसु ॥
 ओं मीशाय नमः परायेति परमेष्ठ्यात्मने नमः ।
 ओं यां नमः परायेति ततः पुरुषात्मने नमः ॥
 ओं रां नमः परायेति ततो विश्वात्मने नमः ।
 ओं वामनः परायेति स्वनिवृत्यात्मने नमः ॥
 ओं लां नमः परायेति ततः सर्वात्मने नमः ।
 शिरोनासाग्रहृदयगुह्यपादेषु विन्यसेत् ॥
 यथाक्रमेण तन्मन्त्रान् पञ्चाङ्गेषु क्रमान्वयेत् ।
 तन्मुद्रया तदावाह्य दद्यादासनमेव च ॥
 पादार्घ्याचमन स्नानपात्राणि स्थाप्य पूजयेत् ।
 पूरयित्वा शुभजलं पात्रेषु कुसुमैर्युतम् ॥
 द्रव्याणि निक्षिपेत् तेषु मङ्गलानि यथाक्रमात् ।
 उशीरं चन्दनं कुष्ठं पादपात्रं विनिक्षिपेत् ॥
 विष्णूत्क्रान्तञ्च दूर्वाञ्च कौशेयान् त्रिलसर्षपान् ।
 अक्षतांश्च फलं पुष्पमर्घ्यपात्रे विनिक्षिपेत् ॥
 जातीफलञ्च कर्पूरमेल्पाञ्चाचमनीयकम् ।
 मकरन्दं प्रबालञ्च रत्नं सौवर्णमेव च ॥
 तानि दद्यात् स्नानपात्रे धात्रीं सुरतरुं तथा ।
 द्रव्याणामप्यलाभे तु तुलसीपत्रमेव च ॥

चन्दनं वा सुवर्णं वा कौशेयं वा विनिर्दिष्टपत् ।
 दर्शयेत् सुरभेर्मुद्रां पूजयेत् कुसुमव्रजैः ॥
 अभिमन्त्र्य च मन्त्रेण धूपदीपैर्निवेदयेत् ।
 अनन्तं चोद्धरण्या च दद्यात्पाद्यादिकं तथा ॥
 तत्पात्रञ्चालनं कृत्वा तथा पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 सौवर्णानि च रौप्याणि ताम्रकांस्यानि योजयेत् ॥
 पात्राणामप्यलाभे तु शङ्खमेकं विशिष्यते ।
 शङ्खोदकं सदा पूतमति प्रियतरं हरेः ॥
 उद्धरिण्या जलं दद्यान्नाप्सु शङ्खं निमज्जयेत् ।
 अष्टाक्षरेण मनुना मन्त्ररत्नं च वा यजेत् ॥
 पादार्घ्याचमनं दत्त्वा मधुपर्कं निवेदयेत् ।
 पुनराचमनं दत्त्वा पादपीठं निवेदयेत् ॥
 दन्तधावनगण्डपदर्पणालोचनं तथा ।
 निवेद्याभ्यञ्जनं तैलेनोर्ध्वत्तं केशरञ्जनम् ॥
 सुखोष्णितजलैः स्नानं पुनरुद्धर्तनं हरेत् ।
 कुङ्कुमेन हरिद्रेण चन्दनेन सुगन्धिना ॥
 उद्धृत्य गन्धतीयेन स्नापयेच्च पुनस्ततः ।
 स्नानपात्रोदकं पश्चादादाय कुसुमैः सह ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन स्नापयेत्कमलापतिम् ।
 मार्जयेच्छुभवस्त्रेण दीपैर्नीराजयेत्तदा ॥
 वस्त्रञ्चैवोपवीतञ्च दद्यादाभरणानि च ।
 कस्तूरीतिलकं गन्धपुष्पाणि सुरभीनि च ।
 अन्तर्निवेश्य देवस्य लक्ष्मीं संपूजयेत्तथा ॥
 पार्श्वयोरर्द्धधरणी महिष्यः पतिता स्तथा ।

विमलौत्कर्षणीत्यापः पूर्वमेव प्रकीर्तिताः ॥
 चण्डादि द्वारपालांश्च कुसुदादींस्तथार्चयेत् ।
 वासुदेवः सीरपाणिः प्रद्युम्नश्च उषापतिः ।
 दिक्षु कोणेषु तत्पद्मप्रो लक्ष्मीरेव रती उषा ॥
 द्वितीयावरणं पश्चात्केशवाद्याः सशक्तयः ।
 संकर्षणादयः पश्चान्मत्स्यकूर्मादयस्तथा ॥
 श्रीः लक्ष्मीः कमला पद्मा पद्मिनी कमलालया ।
 रमा वृषाकपेर्धन्या वृत्तिर्यज्ञान्तदेवता ॥
 शक्तयः केशवादीनां संप्रोक्ताः परमे पदे ।
 हिरण्या हरणी सत्या नित्यानन्दा त्रयी सुखा ॥
 सुगन्धा सुन्दरी विद्या सुशीला च सुलक्षणा ।
 सङ्कर्षणादिमूर्त्तीनां शक्तयः समुदाहृताः ॥
 वेदा वेदवती धात्री महालक्ष्मीः सुखालया ।
 भार्गवी च तदा सीता रेवती रुक्मिणी प्रभा ॥
 मत्स्यकूर्मादिमूर्त्तीनां शक्तयः सम्प्रकीर्तिताः ।
 एवं सशक्तयः पूज्याः केशवाद्याः सुरेश्वराः ॥
 पश्चात्सशक्तयः पूज्याश्चक्रशङ्खादिहेतयः ।
 शङ्खं चक्रं गदां पद्मं शार्ङ्गं च सुसलं हलम् ॥
 वाणञ्च खड्गखेटं च च्छुरिका दिव्यहेतयः ।
 भद्रा सौम्या तथा माया जया च विजया शिवा ॥
 सुमङ्गला सुनन्दा कृतिता रम्या सुरक्षिणी ।
 शक्तयो दिव्यहेतीनां पूजनीयाः सनातनाः ॥
 वर्हिर्लोकेश्वराः पूज्या साध्याश्च समरुद्धाः ।
 एवमावरणं सर्वमर्चयेत्परमात्मनः ।

पुनरर्धादिकं दत्त्वा धूपदीपैर्निवेदयेत् ॥
 प्रागुदीच्याञ्च सदृशं नागराजं तथापरे ।
 पुरतो वै नयेत् यच्च पूजयेच्छक्तिभिः सह ॥
 सेनापतेः सूत्रवतीं नागराजस्य वारुणीम् ।
 भद्राञ्चलां तथा यस्य पूजयेद्वैष्णवोत्तमः ॥
 गुग्गुलुं महिषाक्षीञ्च सालनिर्यासमेव च ।
 अग्रत् देवदारुञ्च उग्रीरं श्रीफलं तथा ॥
 क्लीविरं चन्दनं मुस्ता दशाङ्गं धूपमुच्यते ।
 गवाजिप्रन च संयोज्य दद्याद्धूपं सुवासितम् ॥
 कार्पासमार्कं चैमञ्च शाल्मलीक्षीरकोद्वयम् ।
 अम्भोजं कौटजं काशतूलिकाष्टाङ्गमुच्यते ॥
 गवाज्यं तिलतैलं वा कुसुमैश्च सुवासितम् ।
 संयोज्य वज्रिना दीपं भक्त्या विष्णोर्निवेदयेत् ॥
 नैवेद्यं शुभहृद्यान्नं पायसापूपसंयुतम् ।
 फलैश्च भक्ष्यभोजैश्च पानकैर्व्यञ्जनैः सह ॥
 गवाजप्रञ्च दधि क्षीरं शर्कराञ्च निवेदयेत् ।
 शुद्धं हविष्यं हृद्यञ्च सुरुच्यं वै निवेदयेत् ॥
 यच्छास्त्रेषु निषिद्धं तु तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
 कोद्रवं चैलकं लुब्धं यावनालं तदासितम् ॥
 निष्पावञ्च मसूरञ्च तुच्छधान्यानि सर्वशः ।
 भुक्तं पर्युषितं रुक्षं यज्ञे कर्मणि वर्जयेत् ॥
 वर्जयेदारनालञ्च मद्यमांससमानि च ।
 निर्यासान्वर्जयेत् सर्वान्विना हिङ्गु च गुग्गुलुम् ॥
 कृत्राकं मूलकं शीष् करञ्जं लशुन तथा ।

कुम्भीदलञ्च पिण्याकं श्वेतवृन्ताकमेव च ॥
 आत्रञ्च नालिकाशाकं नालिकेर्याख्यमेव च ।
 विल्वञ्च शणपुष्पञ्च भूस्तृणं भौतिकं तथा ॥
 कोशातकीं विम्बफलं मद्यमांससमानि च ।
 अभक्ष्याण्यप्यशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥
 कालिङ्गं कतकं विल्वफलं जन्तुफलं तथा ।
 वशाङ्कुरमलावुञ्च तालहिन्तालके फले ॥
 अश्वत्थं प्लक्ष्मीपञ्च वटमारग्वधं तथा ।
 कलम्बिका च निर्गुण्डिमुण्डिवार्त्ताकमेव च ॥
 ऊषरं लवणञ्चैव श्वेतञ्च वृहतीफलम् ।
 नखचर्मातकञ्चैव चिच्चिलञ्चेति यत्नतः ॥
 विज्ञेयानि च भक्ष्याणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ।
 श्लेष्मातकञ्च विड्जानि प्रत्यक्षलवणं तथा ॥
 अविर्दर्शा वगोक्षीरमवत्साया स्तथाविकम् ।
 ओद्गमेकशफञ्चैव पशुनां विड्भुजामपि ॥
 अतिदीर्घं तथा तक्रं करनिर्मथितन्दधि ।
 ताम्रेण संयुतं गव्यं क्षीरञ्च लवणान्वितम् ॥
 घृतं लवणसंयुक्तं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 सूपान्नञ्च गुडान्नञ्च शर्करामधुसंयुतम् ॥
 मरौचिमिश्रं दध्यन्नं पायसान्नं फलैः सह ।
 तुलसीदलसन्मिश्रं जलैः सम्प्रोक्ष्य वाग्यतः ॥
 अष्टाविंशतिवारन्तु मूलमन्त्राभिमन्त्रितम् ।
 मुद्राञ्च सौरभेयीन्तां दर्शयेन्मन्त्रमुच्चरन् ॥
 सुधाब्धिममृतं बीजं दिन्तयन् परमात्मनः ।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं पञ्चादशवारं समाहितः ॥
 पेषणक्रियया पृथमन्नमस्मै निवेदयेत् ।
 शतवारं जपेन्मन्त्रं घण्टाशब्दं निनादयन् ॥
 जपेत्पीयूषदेवत्यान्मन्त्रानेकाग्रचेतसा ।
 हरेर्भुक्तवतः पञ्चादद्याद्धारि सुवासितम् ॥
 पञ्चादाचमनं दद्याज्जलैर्गन्धविमिश्रितैः ।
 अन्धप्रर्चापीरुषस्यास्य सूक्तस्य सुरसत्तमान् ॥
 विष्णुर्पितृषुर्भुगं क्रमाद्व्यस्य चार्पयेत् ।
 अनन्तताक्षसेनेशपवित्राणां निवेदयेत् ॥
 तीर्थेन सहितं हव्यं पृथक्पात्रेषु निक्षिपेत् ।
 सर्वेषां वारिपूर्वेण पञ्चात् पुष्पाञ्जलिञ्चरेत् ॥
 नौराजनं ततो दत्त्वा ताम्बूलञ्च निवेदयेत् ।
 प्रणमेष्व ततो भक्त्या रम्यैः स्तौतैः शुभाह्वयैः ॥
 प्रसार्य बाहुपादौ च बद्धे नाञ्जलिना सह ।
 सुवन् स्तुतिभिरेवं तु प्रणामो दीर्घ उच्यते ॥
 नत्वा दोषप्रणामैश्च सुत्वा स्तुतिभिरेव च ।
 सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सूक्तैश्च विष्णुदेवतैर्नामभिः शार्ङ्गिणस्तथा ।
 ततः शुभासने स्थित्वा जपेन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥
 न्यासमुद्रादिपूर्वेण ध्यायन् वै कमलेक्षणम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
 जप्त्वा पुष्पाञ्जलिं दद्याद्यथाशक्त्या च मन्त्रतः ।
 नमद्योगेन देवेशं हृदिस्थं कमलेक्षणम् ॥
 मनसवार्चयित्वाग्निं समाधौ विरमत् सुधोः ।

प्रातरौपामनं कृत्वा तत्र होमं समाचरेत् ॥
 आर्जनं चरुणा वापि समिद्धिर्वा च यज्ञियैः ।
 तण्डुलैश्च तमिश्चैर्वा विल्वपत्रैरथापि वा ॥
 तिलैर्वा कसुमैर्वापि यवैर्मिश्रभिरेव वा ।
 यज्ञरूपं हरि ध्यात्वा सर्ववेदमयं विभुम् ॥
 दिव्याभरणमम्पत्रं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
 वरदं पुण्डरीकाक्षं वामाङ्गस्थश्चियं हरिम् ॥
 यज्ञस्वरूपिणं वक्त्रो ध्यायन् मन्त्रद्वयेन च ।
 सर्वेषु वैष्णवैर्मन्त्रैरेकैकेनाहुतिं तथा ॥
 नामभिः के शवाद्यैश्च सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
 वैकुण्ठपार्श्वं मवे हुत्वा चैव ततो बलिम् ॥
 क्षिपेच्चतुर्विधान् भूतानुद्दिश्य च ततो भुवि ।
 आचम्य पूजयेत्पश्चात्तदीयान् सुसमाहितः ॥
 तेभ्यः प्रणम्य भक्त्याथ सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
 वेदमध्यापयेच्छक्त्या धर्मशास्त्रञ्च संहिताम् ॥
 सात्विकानि पुराणानि सेतिहासानि वैष्णवम् ।
 सर्वोपनिषदामर्थं सद्भिः सह विचिन्तयेत् ॥
 योगक्षेमार्थं ब्रह्मिष्ठं कुर्याच्छक्त्या यथार्हतः ।
 ब्राह्मणा क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा वर्णा यथाक्रमम् ॥
 आद्यास्त्रयो द्विजाः प्रोक्ता स्तेषां च मन्त्रसत्क्रियाः ।
 सर्वर्षेभ्यः सर्वर्णासु जायन्ते हि सजातयः ॥
 तेषां सङ्करयोगाश्च प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 विप्रान्मूर्धाभिषिक्तस्तु क्षत्रियायामजायत ॥
 वैश्यायान्तु तथाऽम्बष्ठो निषादः शूद्रा तथा ।

राजन्याद्वैश्यशूद्रान्तु माहिष्योयौ तु तौ ऋतौ ॥
 शूद्रां वैश्यात् तु करणस्थिरैर्वा तेऽनुलोमजाः ।
 विप्रायां क्षत्रियात् सूतः वैश्याद्वैदेहिकस्तथा ॥
 चण्डालस्तु तथा शूद्रात्सर्वकर्मसु गर्हितः ।
 मागधः क्षत्रियायां वै वैश्या क्षत्रात् तु शूद्रतः ॥
 शूद्रादयोगवै वैश्या जनयामास वै सुतम् ।
 रथकारः करणान्तु माहिष्येण प्रजायते ॥
 असत्सन्ततयो ज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ।
 प्रतिलोमासु वै जाता गर्हिताः सर्वकर्मणाम् ॥
 एतेषां ब्राह्मणाद्याश्च षट्कर्मसु नियोजिताः ।
 त्रिकर्मसु क्षत्रविशवेकस्मिन् शूद्रयोनिजः ॥
 प्रतियहञ्च वृत्त्यर्थं ब्राह्मणस्तु समाचरेत् ।
 असदेवासतां प्रोक्तं निषिद्धं तद्विवर्जयेत् ॥
 पाषण्डाः पतिताः पापास्तथैव प्रतिलोमजाः ।
 कुलटाश्च विकर्मस्था असतः परिक्रीर्त्तिताः ॥
 लवणं तिलकार्पासं चर्मच तपुसीसकम् ।
 आयसं मधुमासञ्च विषमन्त्रं घृतं रुजम् ॥
 किल्बिषं गजमुष्ट्रञ्च सर्षपं जलमेव च ।
 दणकाष्ठञ्च कूष्माण्डं शिंशपाञ्च विवर्जयेत् ॥
 महिषीं गर्दभञ्चैव वाजिनञ्च तथाविक्रम ।
 दासीमजां यानवृक्षां न पञ्चानहुहन्तुलाम् ॥
 एवमाद्य मसद्द्रव्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 धान्यं वासांसि भूमिञ्च सुवर्णं रत्नमेव च ॥
 पुष्पाणि फलमूलाद्य सदद्रव्यं मुनिभिः स्तुतम् ।

सर्वत्र परिगृह्णीयाद्भूमिं धान्यं फलाधिकम् ॥
 भूमिं यस्तु प्रगृह्णाति भूमिं यस्तु प्रयच्छति ।
 तावुभौ पुण्यकर्मणौ नियतौ स्वर्गगामिनौ ॥
 धान्यं करोति दातारं प्रगृहीतारमेव च ।
 धान्यं नृपवर्येष्ठ । इहलोके परत्र च ॥
 तस्माद्धान्यं धरितीञ्च प्रतिगृह्णीत सर्वतः ।
 कुसुमधान्य एव स्यात् कुसुमधान्यवान् नृप । ।
 शीलोऽप्येनापि वा जीवेच्छेयानेषां परो वरः ।
 जीवेद्यायावरेणैव विप्रः सर्वत्र सर्वदा ॥
 वर्जयित्वेव पाषण्डान् पतितांश्चान्यदैविकान् ।
 कृषिणा वापि जीवेत सतां चानुमतेन वा ॥
 न बाह्येदनडुहं क्षुधार्तं शान्तमेव च ।
 तस्य पुंस्त्व महित्वेव बाह्येद् द्विजपुङ्गवः ॥
 कर्मलोप मकुर्वन्वै कृषिं कुर्वीत वै द्विजः ।
 हनं पूजां यथाकालं कृषिलोपे समाचरेत् ॥
 न ब्राह्मणं सम्यज्जिह्विप्रं स्तथा यज्ञादिकर्म च ।
 आपद्यपि न कुर्वीत सेवां वाणिज्यमेव च ॥
 असत्यतिग्रहं स्तेयं तथा धर्मस्य विक्रयम् ।
 अन्यायोपार्जितं द्रव्यमापद्यपि विवर्जयेत् ॥
 भुतकाध्यापनं चैव सदासत्कर्मभावनम् ।
 प्रातये वासुदेवस्य यद्दत्तमसतामपि ।
 महाभागवतस्पर्शान्नसदित्युच्यते बुधैः ॥
 तापादीन् पञ्च संस्कारां स्तथाकारैः स्त्रिभिरुत
 हरेरनन्यशरणी महाभागवतः स्मृतः ॥

यच्चराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम् ।
 तेषां यत्पीतये दत्तं तथा यद्यपि वर्जयेत् ॥
 बुद्धरुद्रौ तथा वायुर्दुर्गागणसुभैरवाः ।
 यमः स्कन्दो नैऋतश्च तामसा देवताः स्मृताः ।
 एवं विशुद्धिं द्रव्यस्य ज्ञात्वा गृह्णीत सत्तम ॥
 कृषिस्तु सर्ववर्णानां सामान्यो धर्म उच्यते ।
 प्रतिग्रहस्तु विप्राणां राज्ञां क्षमापालनं तथा ॥
 कुसीदञ्चैव वाणिज्यं विशामेव प्रकीर्त्तितम् ।
 सेवावृत्तिस्तु शूद्राणां कृषिर्वा सम्प्रकीर्त्तिता ॥
 अशक्तस्तु भवेद्राजा पृथिव्याः परिपालने ।
 जीवेद्वापि विशां वृत्त्या शूद्राणां वा यथासुखम् ॥
 कृषिभृतिः पाशुपाल्यं सर्वेषां न निषिध्यते ।
 स्तेयं परस्त्रीहरणं हिंसा कुहककौशिके ॥
 स्त्रीमद्यमांसलवणविक्रयं पतितं स्मृतम् ।
 अपकृष्टनिकृष्टानां जीवितं गित्यकर्म्मभिः ॥
 क्षीनन्तु प्रतिलोमानामक्षीन मनुलोमिनाम् ।
 चर्मवैण्ववस्त्राणां हिंसाकर्म्मैश्च नेजनम् ॥
 माणिक्यं वृषनाग्निञ्च मद्यमांसक्रिया तथा ।
 सारथ्यं वाहकानाञ्च रथानां भूभृतमपि ॥
 एवमादि निषिद्धं यत्प्रातिलोम्यं तदुच्यते ।
 यत्सीम्यगित्यं लोकेऽस्मिन् सीम्यं तदनुलोमकम् ॥
 मृदारुशैललोहानां गित्यं मौम्यमिहोच्यते ।
 न्यायेन पालयेद्राजा पृथिवीं तस्त्रिमार्गत ॥
 स्वराष्ट्रकृतधर्मस्य सदा पदगमसिद्धये ।

राज्ञा राष्ट्रकृतं पापमिति धर्मविदो विदुः ॥
 तस्मादपापसंयुक्तां यथा संरक्षयेद्भुवम् ।
 अग्निदङ्गरदञ्चोरं हिंस्रं दुर्हत्तमेव च ॥
 धूर्त्तं पतितमित्यादीन् हन्यादेवाविचारयन् ।
 अङ्गयित्वा खपादेन गर्दभे चाधिरोह्य वै ॥
 प्रवासयेत् स्वराष्ट्रात्तु ब्राह्मणं पतितं नृप ।
 कुलटां कामचारेण गर्भघ्नीं भर्तृहिंसकाम् ॥
 निहत्तकर्णनामोष्ठीं कृत्वा नारीं प्रवासयेत् ।
 न्यायेन दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्तिविवर्धनम् ।
 अदण्ड्यान् दण्डयन् राजा तथा दण्ड्यान् दण्डयन् ॥
 अयशो महदाप्नोति नरकं चाधिगच्छति ।
 दिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ॥
 ज्ञात्वापराधं देशं च जनं कालमदोऽपि वा ।
 वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं न्यायेन पातयेत् ॥
 निश्चित्य शास्त्रमार्गेण विद्वद्भिः सह पार्थिवः ।
 गुरुणां तु गुरुं दण्डं पापानां च लघोर्लघुम् ॥
 व्यवहारान् स्वयं पश्यन् कुर्यात् सभ्यैर्हृतोऽन्वहम् ।
 मिथ्यापवादशुद्धार्थं पञ्च दिव्यानि कल्पयेत् ॥
 ज्ञात्वा शुद्धेषु दिव्येषु शुद्धान्वै मानयेत्तथा ।
 तन्मिथ्याशंसिनं दुष्टं जिह्वाच्छेदेन दण्डयेत् ॥
 अपद्रव्यादिहरणं परदाराभिमर्शनम् ।
 यः कुर्यात् तु बलात् यस्य हस्तच्छेदः प्रकीर्तितः ॥
 यो गच्छेत् परदारांस्तु बलात्कामाच्च वा नरः ।
 सर्वान्वहरणं कृत्वा लिङ्गच्छेदञ्च दापयेत् ॥

दहत्कटाग्निना देहं गुरुस्त्रीगामिनं तदा ।
 ब्रह्मघ्नं च सुरापं वा गोस्त्रीबालनिषूदनम् ॥
 देवविप्रस्वहर्तारं शूलमारीपयेन्नरम् ।
 दैवतं ब्राह्मणं गाञ्च पितृमातृगुरुस्तथा ॥
 पादेन ताडयेद्यस्तु तस्य तच्छेदनं स्मृतम् ।
 तेषामुपरि हस्तं तु दोषांश्चोच्छेदन्तु कामतः ॥
 प्रत्येकं दण्डनं कुर्याद्दुर्हृत्तस्य परस्त्रियाम् ।
 चुम्बने तालुविच्छेदो द्वौ हस्तौ परिरन्धणे ॥
 हस्तस्याङ्गुलिविच्छेदः केशादिग्रहणे स्त्रियम् ।
 दाहयेत्तप्ततैलेन हस्तमुद्ध्या च ताडनम् ॥
 सुरतं याचमानस्य जिह्वाच्छेदं च कामतः ।
 कामेद्भित्तुषु सर्वत्र ताल्वाञ्च दहनं स्मृतम् ॥
 दृष्ट्वा मुहुः प्रेरणे तु न च योः स्फोटनं चरेत् ।
 मानकूटं तुलाकूटं कूटमाच्यकृतां नृणाम् ॥
 सहस्रं दापयेद्दण्डं वृत्त्या स्वस्थापनायने ।
 येषु केषु च पापेषु शरीरे दण्डनं स्मृतम् ॥
 तेषु तेष्वङ्गुलीनां अक्षतो ब्राह्मणो व्रजेत् ।
 पापानिवाङ्गयित्वाभ्य मृण्डयित्वा शिरोरुहान् ॥
 सर्वस्वहरणं कृत्वा राद्रात् सन्यक्तं प्राप्नुयेत् ।
 अवैष्णवं विकर्मस्थं हारवासरभोजनम् ॥
 ब्राह्मणं गार्दभं यानमार्तौ ध्येव विवासयेत् ।
 न्यायेन पालयेद्वाजा धर्मान् षड्भागं माहरेत् ॥
 त्रिभागमाहरेद्धान्याद्वनात् षड्भागमेव च ।
 गोभूहिरस्यवासोभिर्धान्यरत्नविभूषणैः ॥

पूजयेद्ब्राह्मणान् भक्त्या पोषयेच्च विशेषतः ॥
 विम्बानि स्थापयेद्दिष्णोर्ग्रामेषु नगरेषु च ।
 चैत्यान्यायतनान्यस्य रम्यान्धेव तु कारयेत् ॥
 वसुपुष्पोपहारौघं भृधेन्वादि समर्पयेत् ।
 इतरेषां सुराणां च वेदिकानां जनेश्वरः ॥
 धर्मतः कारयेद् यश्च चैत्यान्यायतनानि तु ।
 वापी कूपतडागादि फलपुष्पवनानि च ॥
 कुर्वीत सुविशालानि पूर्वकान्यपि पालयेत् ।
 फलितं पुष्पितं वापि वनं च्छिन्यात्तु यो नरः ॥
 तडागसेतुं यो भिन्यात् तं शूलेनानुरोहयेत् ।
 अग्निदं गरदं गोघ्नं बालस्त्रीगुरुघातिनम् ॥
 भगिनीं मातरं पुत्रीं गुरुदारान् स्त्रुषामपि ।
 साध्वीं तपस्विनीं वापि गच्छन्तमतिपापिनम् ॥
 हिंस्रयन्त्रप्रयोक्तारं दाहयेद् वै कटाग्निना ।
 अदण्डयित्वा दुर्वृत्तान् तत्पापं पृथिवीपतिः ॥
 सम्प्राप्य निरयं गच्छेत्तस्मात्तान् दण्डयेत्तथा ।
 यः स्ववर्णाश्रमं हित्वा स्वच्छन्देन तु वर्तयेत् ॥
 तं दण्डयेद्दवर्षशतं नाशयेत्तद्दिदे शतम् ।
 सर्वेष्वित्येषु पापेषु धनदण्डं प्रयोजयेत् ॥
 पितेव पालयेद्भृत्यान् प्रजाश्च पृथिवीपतिः ।
 प्रजासंरक्षणार्थाय संग्रामं कारयेन्नृपः ॥
 तस्मिन् मृत्युर्भवेच्छ्रेयो राज्ञः संग्राममूर्धनि ।
 मृतेन लभ्यते स्वर्गं जितेन पृथिवी त्वियम् ॥
 यशः कीर्तिर्विद्वद्ध्यर्थं धर्मसंग्राममाचरेत् ।

मुक्तशीर्षं मुक्तवस्त्रं त्यक्तहेतिं पलायितम् ॥
 न हन्याद्द्विदिनं राजा युद्धे प्रेक्षणाञ्जलान् ।
 भग्ने स्वसैन्यपुञ्चे च सपामे विनिवर्त्तिनः ॥
 पदे पदे समग्रस्य यज्ञस्य फलमश्रुते ।
 नातः परतरो धर्मो नृपाणां नरशालिनाम् ॥
 युद्धलब्धा मही शस्या दीयते नृपसप्तमैः ।
 जित्वा शत्रून्महीं लब्ध्वा लब्धां यत्नेन पालयेत् ॥
 पालितां वर्धयेन्नित्यं वृद्धां पात्रे विनिक्षिपेत् ।
 पात्रमित्युच्यते विप्रस्तपोविद्यासमन्वितः ॥
 न विद्यया केवलया तपसा वापि पात्रता ।
 श्रुतमध्ययनं शीलं तपइत्युच्यते बुधैः ॥
 ईश्वरस्यात्मनश्चापि ज्ञानं विद्येति चोच्यते ।
 तथाविधेषु पात्रेषु दत्त्वा भूमि धनं नृपः ॥
 शासनं कारयेत्सम्यक् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 उपजीव्योपसर्पेच्च रम्ये देशे नृपोत्तमः ॥
 दुर्गाणि तत्र कुर्वीत जनकस्यात्मगुप्तये ।
 तत्र कर्मसु निष्णातान् कुशलान् धर्मनिष्ठितान् ॥
 सत्यशीचयुतान् शुद्धानध्यक्षान् स्थापयेत् नृपः ।
 अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ॥
 अबन्धके स्याद्द्विगुणं यथा तत्कालमात्रकम् ।
 लेखयेत्तद्वर्णं सम्यक् संममासादिकल्पनैः ॥
 देयं सहस्रप्राधविके पुरुषैस्त्रिभिरेव तत् ।
 निधनस्तु शनैर्यद्यथाकालं यद्योदयम् ॥
 औदत्याद्वा बलाद्वा तु न दद्याद्द्विनिने ऋणम् ।

दण्डयित्वैव तं राजा धनिने दापयेद्वणम् ॥
 च्छिन्ने दग्धेऽथवा पत्ने साक्षिभिः परिकल्पयेत् ।
 बरूधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणादिभिः ॥
 न सन्ति साक्षिण स्तत्र देशकालान्तरादिभिः ।
 शोधयित्वा तु दिव्येन दापयेद्बनिने ऋणम् ॥
 मध्यस्थस्थापितं द्रव्यं वर्धते न ततः परम् ।
 कृते प्रतिग्रहे चाधौ पूर्वी वै बलवत्तराः ॥
 अवधिर्द्विबिधः प्रोक्त भोग्यं गोप्यं तथैव च ।
 जैवाराणादिकं भोग्यं गोप्यं द्रव्यमुपस्करम् ॥
 गोप्याधिभोगेन नो वृद्धिः सोपस्कारि तथापि ते ।
 नष्टं देयं विनष्टञ्च द्रव्यं राजकृतादृते ॥
 उपस्थितस्य मोक्तव्य आधिस्ते नोऽन्यथा भवेत् ।
 प्रयोजने सति धनं कुलेऽन्यस्याधिमाप्नुयात् ॥
 तत्कालकृतमूल्ये वा तत्र तिष्ठेदवृद्धिकम् ।
 विना धारणाद्वापि विक्रीणितमसाक्षिकम् ॥
 तं वनस्थमनाख्याय धान्यमस्य न दीयते ।
 तदा यदधिकं द्रव्यं प्रतिदेयं तथैव च ॥
 न दाप्योऽपहृतन्यक्तराजदैविकतत्कारैः ।
 न प्रदद्यात्तु तन्मोहात्स दण्ड्यं शौरवत्तदा ॥
 ददोत स्वेच्छया दण्डं दापयेद् वापि सोदरम् ।
 याचितान्वाहितं न्यायान्निचेपादिष्वयं विधिः ॥
 सुराकामद्युतकृतं वृथा दानं तथैव च ।
 दण्डशुल्कानुशिष्टञ्च पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥
 पितरि प्रेषिते प्रेते व्यसनाभिष्टतेऽपि वा ।

पुत्रपौत्रैर्ऋणं देयं निष्कृते साक्षिचोदितम् ॥
 रिक्थ्याही ऋणं दद्याद्योषिदद्याहस्तथैव च ।
 पुत्रो न स्वाश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्तु रिक्थिनः ॥
 प्रातिभाव्यं मृणं साक्ष्यं देयं तस्मै यथोचितम् ।
 दीयते स्यात्प्रतिभुवा धनिने तु ऋणं यथा ॥
 द्विगुणं तत्प्रदातव्यं दण्डं राज्ञे च तत्सप्तम् ।
 पुत्रादिभिर्न दातव्यं प्रतिभाव्यं मृणं स्त्रियाम् ॥
 प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या चैवहि यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं तु यदृणं नान्यस्त्री दातुमर्हति ॥
 पत्यै स्वकं धनं पुत्रा विभजेयुः सुनिर्णितम् ।
 मातृकञ्चेद्दुहितरस्तदभावे तु तत्सुतः ॥
 भगिन्यश्च प्रमुदिताः पैतृकादाहरेदनात् ।
 न स्त्रीधनं तु दायादा विभजेयुरनापदि ॥
 पित्रमातृसुताभ्रातृपत्यपत्यादुपपागतम् ।
 आधिवेतनिकाद्यं च स्त्रीधनं परिकीर्तितम् ॥
 अपुत्रा योषितश्चैव भर्तव्या साधुवृत्तयः ।
 निर्वास्या व्यभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥
 नैव भागं व्रजस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 पाषण्डप्रतितानां च नचावैदिककर्मणाम् ॥
 विभक्तेष्वनुजो जातः सवर्णो यदि भागभाक् ।
 अविभक्तपितृकाणां पित्र्य्यात् भागकल्पना ॥
 हैमातृणां मातृतश्च कल्पयेद्वा समोऽपिवा ।
 विभक्तस्यास्य पुत्रस्य पत्नी दुहितरस्तथा ॥
 पितरौ भ्रातरश्चैव तत्सुताश्च सपिण्डिनः ।

सखन्निबान्धवाश्चैव क्रमाद् वै रिक्त्यभागिनः ॥
 सीम्नीपवादे ज्ञेयेषु सामन्ताः स्थविरादयः ।
 गोपाः सीमाकृषाणां च सर्वे भवनगोचराः ॥
 नगेषु रते सीमानं स्थूणाङ्गारतुषट्कैः ।
 सन्तु वल्मीकलिम्बास्थिचैत्याद्यैरुपशोभिताः ॥
 औरसो दत्तकश्चैव क्रीतः कृत्रिमएव च ।
 क्षेत्त्रजः कानिकश्चैव दौहित्रः सत्तमः स्मृतः ॥
 पिण्डजश्च परस्त्रीषां पूर्वाभावे परः परः ।
 पुत्रः पौत्रश्च तत्पुत्रः पुत्रिकापुत्रएव च ॥
 पुत्री च स्मातरश्चैवं पिण्डदाः स्युर्यथाक्रमात् ।
 एवं धर्मेण नृपतिः शासयेत्सर्वदा प्रजाः ॥
 यदुक्तं मनुना धर्मं व्यवहारपदं प्रति ।
 विलोक्य तच्च विद्वद्भिर्बोधितरागैर्विमत्सरैः ॥
 विमृश्य धर्मविद्भिश्च विमलैः पापभीरुभिः ।
 धर्मेणैव सदा राजा शासयेत् पृथिवीं स्वकाम् ॥
 विपरीतां दण्डयेद्वा यावद्दर्पोपनाशनम् ।
 अस्या अपि च दण्ड्या वै शास्त्रमार्गविरोधिनाः ॥
 राजधर्मोऽयमित्येवं प्रसङ्गात् कथितो मया ।
 कात्यायनेन मनुना याज्ञवल्क्येन धीमता ॥
 नारदेन च सम्प्रोक्तं विस्तरादिदमेव हि ।
 तस्मान्मया विस्तरेण नोक्तं मत्र नृपोत्तमः ॥
 परं भागवतं धर्मं विस्तरेण ब्रवीमि ते ।
 विष्णोरम्यर्चनं यत्तु नित्यं नैमित्तिकं नृपः ।
 यदाह भगवान् धातुस्तेन स्वायम्भुवस्य च ॥

नारदस्य च मे सम्यक् तदद्य कथयामि ते ।
इति हारीतस्मृतौ विशिष्टधर्मशास्त्रे प्रातःकालभगवत्-
समाराधनविधिर्नाम चतुर्थोऽध्यायः ।

अम्बरीष उवाच ।

भगवन् । ब्रह्मणा यत् तु सम्प्रोक्तं स्यान्मनीः पुरा ।
तत्सर्वं परमं धर्मं वक्तुमर्हसि मेऽनघ । ॥

हारीत उवाच ।

सर्गादौ लोककर्तासौ भगवान् पद्मसम्भवः ।
मन्वादिप्रमुखान् विप्रान् 'सृष्टजे धर्मगुप्तये ॥
मनुर्भूगुर्वशिष्ठश्च मरीचिर्दक्ष एव च ।
अङ्गिराः पुलहश्चैव पुलस्त्योऽतिर्महातपाः ॥
वेदान्तपारगास्ते च तं प्रणम्य जगद्गुरुम् ।
भगवन् ! परम धर्मं भवबन्धापनुत्तये ॥
वद सर्वमशेषेण श्रोतुमिच्छामहे वयम् ।
इत्युक्तः स द्विजेः सोऽपि ब्रह्मा नत्वा जनार्दनम् ॥
वेदान्तगोचरं धर्मं तेषां वक्तुं प्रचक्रमे ।
'सर्वेषामवलोकानां स्त्रष्टा धाता जनार्दनः ॥
सर्ववेदान्ततत्त्वार्थसर्वयज्ञमयः प्रभुः ।
यज्ञो वै विष्णुरित्यत्र प्रत्यक्षं श्रूयते श्रुतिः ॥
द्रव्यते यत् तमुद्दिश्य परमो धर्म उच्यते ।
भगवन्त मनुद्दिश्य ह्वयते यत्र कुत्र वै ॥
तत्र हिंसाफलं पापं भवेदत्र निगर्हितम् ।
तस्मात् सर्वस्य यज्ञस्य भोक्तारं पुरुषं हरिम् ॥

ध्यात्वैव जुहुयात्तस्मै हव्यं दीप्ते हुताग्ने ।
 मुखमग्निर्भमवतो विष्णोः सर्वगतस्य वै ॥
 तस्मिन्नैव यजनित्यमुत्तमं मुनिसत्तमाः ।।
 यजेद्विप्रमुखे शक्त्या जलमन्नं फलाधिकम् ॥
 प्रीतये वासुदेवस्य सर्वभूतनिवासिनः ।
 तमेव चार्चयेन्नित्यं नमस्कुर्यात्तमेवहि ॥
 ध्यात्वा जपेत्तमेवेशं तमेव ध्यापयेद्बुद्धि ।
 तन्नामैव प्रगातव्यं वाचा वक्तव्यं मेव च ॥
 व्रतोपवासनियमान् तमुद्दिश्यैव कारयेत् ।
 तत्समर्पितभोगः स्यादन्नपानादिभक्षणैः ॥
 मतिः स्वार्थः सदारेषु नेतरत्र कदाचन ।
 न हिंस्यात्सर्वभूतानि यज्ञेषु विधिना विना ॥
 सोऽहं दासो भगवतो मम स्वामी जनार्दनः ।
 एवं वृत्तिर्भवेदस्मिन् स्वधर्मः परमो मतः ॥
 एष निष्कण्टकः पन्था तस्य विष्णोः परं पदम् ।
 अन्यन्तु कुपथं ज्ञेयं निरयप्राप्तिहेतुकम् ॥
 भगवन्तं मनुद्दिश्य यः कर्म कुरुते नरः ।
 स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गर्हितः ॥
 यो हि विष्णुं परित्यज्य सर्वलोकेश्वरं हरिम् ।
 इतरानर्चते मोहात्स लोकार्थतिकः स्मृतः ॥
 उक्तं धर्मं परित्यज्य यो ह्यधर्मं च वर्त्तते ।
 पतितः स तु विज्ञेयः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥
 यः कर्म कुरुते विप्रो विना विष्णुर्चनं क्वचित् ।
 ब्राह्मण्यादुभ्रंशश्चे सद्यश्चण्डालत्वं स गच्छति ॥

ब्राह्मणो वैष्णवो विप्रो गुरुरग्र्यश्च वेदवित् ।
 पर्यायेण च विद्येत नामानि क्षमासुरस्य हि ॥
 तस्माद्वैष्णवत्वेन विप्रत्वादभ्रश्यते हि सः ।
 अर्चयित्वापि गोविन्दमितरानर्चयेत् पृथक् ॥
 अवैष्णवत्वं तस्यापि मिश्रभक्त्या भवेद्ध्रुवम् ।
 भोक्तारं सर्वयज्ञानां सर्वलोकेश्वरं हरिम् ॥
 ज्ञात्वा तन्मीतये सर्वान् जुहुयात्सततं हरिम् ।
 दानं तपश्च यज्ञश्च त्रिविधं कर्म कीर्त्तितम् ॥
 तत्सर्वं भगवन्मील्यै कुर्वीत सुसमाहितः ।
 तस्मात्तु वैष्णवा विप्राः पूजनीया यथा हरिः ॥
 ये तु वैहेतुकं वाक्यमाश्रित्यैव स्ववाग्बलात् ।
 वैष्णवं प्रतिषिध्यन्ति ते लोकार्यातिकाः स्मृताः ॥
 यो यत्तु वैष्णवं लिङ्गं धृत्वा च तमसा वृतः ।
 त्यजेच्चैद्वैष्णवं धर्मं सोऽपि पाषण्डतां व्रजेत् ॥
 तस्मात्तु वैष्णवो भूत्वा वैदिकीं वृत्तिमाश्रितः ।
 कुर्वीत भगवन्मील्यै कुर्याद्यज्ञादिकर्म यत् ॥
 तद्विशिष्टमिति प्रोक्तं सामान्यभितरं स्मृतम् ।
 फलहीना भवेत्सा तु सामान्या वैदिकक्रिया ॥
 तीयवर्जितवापीव निरर्था भवति ध्रुवम् ।
 नैसर्गिकन्तु जीवानां दास्यं विष्णोः सनातनम् ॥
 तद्विना वर्त्तते मोहाद्व्यक्तचारः सनातनात् ।
 तस्मात्तु भगवद्दास्यमात्मनां श्रुतिचोदितम् ॥
 दास्यं विना कृतं यत्तु तदेव कलुषं भवेत् ।
 विशिष्टं परमं धर्मं दास्यं भगवतो हरिः ॥

तृपय ऊचुः । कथं दास्यं हि तद्वृत्तिः कथं नैसर्गिकं नृणाम् ।

तत्सर्वं ब्रूहि तत्त्वेन लोकानुपहृतास्यया ॥

। ह्योवाच । सुदर्शनोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं दास्यमुच्यते ।

तद्विधिवैर्वादकी या च तदाज्ञा औदिता क्रिया ॥

तत्राप्याराधनत्वेन कृता पापस्य नाशिनी ।

निरूपणत्वाद्दास्यस्य धार्यं चक्रं महात्मनः ॥

अङ्गत्वात् सर्वधर्माणां वैष्णवत्वाच्च धर्मतः ।

कर्म कुर्याद्भगवतस्तस्मै राज्ञा मनुस्मरन् ॥

विधिर्नैव प्रतप्तेन चक्रेणैवाङ्गयेद्भुजे ।

तथैव विभ्रयाङ्गाले पुण्ड्रं शुभ्रतरं मृदा ॥

विभ्रयादुपवीतन्तु मय्यस्तन्ये विधानतः ।

कण्ठे पद्माक्षमालाञ्च कौशियं दक्षिणे करे ॥

उभे चिह्ने विना विप्रो न भवेद्भिः कथञ्चन ।

न लभेत्कर्मणं सिद्धिं वैदिकानां विशेषतः ॥

आश्रमाणां चतुर्णाञ्च स्त्रीणाञ्च श्रुतिचोदनात् ।

अङ्गयेच्चक्रशङ्खाभ्यां प्रतप्ताभ्यां विधानतः ॥

एकैकमुपवीतन्तु यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।

गृहिणाञ्च वनस्थानां मुपवीतद्वयं स्मृतम् ॥ .

सौत्तरीयं त्रयं वापि विभ्रयाच्छुभ्रतन्तुना ।

त्रयमूर्ध्वद्वयं तन्तु तन्तुत्रय मधीवृतम् ॥

विष्टञ्च ग्रन्थिनैकेन उपवीतमिहोच्यते ।

अर्ककार्पासकौशियक्षौमशोणमयानि च ॥

तन्तूनि चोपवीतानां योज्यानि मुनिसत्तमाः ।

सर्वेषामप्यलाभे तु कुर्यात् कुशमयं द्विजः ॥

ऐण्यमुत्तरीयं स्याद्वनस्थब्रह्मचारिणाम् ।
 शुक्लकाषायवसने गृहस्थस्य यतः क्रमात् ॥
 उक्तालाभेषु सर्वेषाङ्गुशचीरं विशिष्यते ।
 मौञ्जी वै मेखला दण्डं पालाशं ब्रह्मचारिणः ॥
 त्रयस्तु वैणवा दण्डा यतः काषायवाससी ।
 कुशचीरं वल्कलं वा वनस्थस्य विधीयते ॥
 कटोसूत्रञ्च कौपीनं महच्च शुक्लवाससा ।
 कुण्डके चाङ्गुलीयानि गृहस्थस्य विधीयते ॥
 मुण्डिनौ सूक्ष्मशिखिनौ यत्यन्तेवासिनावुभौ ।
 वानप्रस्थो यतिर्वा स्यात्सदा वै श्मशुरोमधृत् ॥
 सुकेशी सुशिखी वा स्यादुगृहस्थः सौम्यवेषवान् ।
 यतिश्च ब्रह्मचारी च उभौ भिक्षाशनौ स्मृतौ ॥
 शाकमूलफलाशी स्याद्वनस्थः सततं द्विजः ।
 कुसूलकुम्भधान्यो वा त्राहिको वा भवेद्गृही ॥
 प्रतिगृहेण सौम्येन जीवेद्यायावरेण वा ।
 यस्त्वेकं दण्डमालम्ब्य धर्मं ब्राह्म्यं परित्यजेत् ॥
 विकर्मस्थो भवेद्विप्रः स याति नरकं ध्रुवम् ।
 शिखायज्ञोपवीतादि ब्रह्मकर्म यतिस्त्यजेत् ॥
 सजीवं न च चण्डालो मृतश्चानोऽभिजायते ।
 स्वरूपेणैव धर्मस्य त्यागो हानिर्भवेद्ध्रुवम् ॥
 कर्मणा फलसन्त्यागः सन्नप्रासः स उदाहृतः ।
 अनाश्रितः कर्मफलं कृत्यं कर्म समाचरेत् ॥
 स सन्नप्रासी च योगी च स मुनिः सात्विकः स्मृतः
 तुष्यथ वासुदेवस्य धर्मं वै यः समाचरेत् ॥

स योगी परमेकान्तं हरेः प्रियतमो भवेत् ।
 मोहाद्वास्यं विना विष्णोः किञ्चित्कर्म समाचरेत् ॥
 न तस्य फलमाप्नोति तामसीं गतिमश्नुते ।
 हित्वा यज्ञोपवीतन्तु हित्वा चक्रस्य धारणम् ॥
 हित्वा शिखोर्ध्वपुण्ड्रे च विप्रत्वादुभयश्च ध्रुवम् ।
 पञ्चसंस्कारपूर्वेण मन्त्रमध्यापयेद्गुरुः ॥
 संस्काराः पञ्च कर्त्तव्याः पारमैकान्त्यसिद्धये ।
 प्रतिसम्बत्सरं कुर्यादुपाकर्म ह्यनुत्तमम् ॥
 सर्ववेदव्रतं कृत्वा तत्र सम्पूजयेद्भरिम् ।
 दद्यादतोपवीतानि विष्णवे परमात्मने ॥
 ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वाथ विभृयात्स्वयमेव च ।
 तदग्नौ पूज्य सन्तर्प्य चक्रञ्चैवाङ्गयेद्भुजे ॥
 एवं प्रात्याङ्गिकं धार्यमुपवीतं सुदर्शनम् ।
 पुण्ड्रास्तु प्रतिसम्बन्तु नित्यमेव च धारयेत् ॥
 द्वारवत्युद्भवं गोपी चन्दनं वेङ्कटोद्भवम् ।
 सान्तरालं प्रकुर्वीत पुण्ड्रं हरिपदाकृति ॥
 अङ्गकाले विशेषेण कर्त्ता भोक्ता च धारयेत् ।
 अर्थं पञ्चकतत्वज्ञः पञ्चसंस्कारदीक्षितः ॥
 महाभागवतो विप्रः सतत पूजयेद्भरिम् ।
 नारायणः परं ब्रह्म विप्राणां दैवतं सदा ॥
 तस्य भुक्तावशेषन्तु पावनं मुनिसत्तमाः ! ।
 हरिभुक्तोऽपि तं दद्यात्पितृणाञ्च दिवौकसाम् ॥
 तदेव जुहुयाद् वङ्गौ भुञ्जीयात्तु तदेव हि ।
 हरैरनर्पितं यत्तु देवानामर्पितञ्च यत् ॥

मय्यमांससमं प्रोक्तं तदभुञ्जीयात्कदाचन ।
 हरेः पादजलं प्राश्यं नित्यं नान्यद्विवीकसाम् ॥
 सुराणामितरेषां तु फलपुष्पजलादिकम् ।
 निर्मात्यमशुभं प्रोक्तमस्पृश्यं हि कदाचन ॥
 विधिर्ह्येष द्विजातीनां नेतरेषां कदाचन ।
 शिवार्चनं त्रिपुण्ड्रञ्च शूद्राणां तु विधीयते ॥
 तद्विधानामिदं ये च विप्राः शिवपरायणाः ।
 ते वै देवलका ज्ञेयाः सर्वकर्मवह्निष्कृताः ॥
 वैखानसास्तु ये विप्राः हरिपूजनतत्पराः ।
 न ते देवलका ज्ञेया हरिपादाजसंश्रयात् ॥
 नापहत्य हरिर्द्रव्यं ग्रामाच्च नपरो भवेत् ।
 भक्त्या संपूज्य देवेशं नासौ देवलकः स्मृतः ॥
 भक्त्या योऽप्यर्चयेद्देवं ग्रामार्चं हरिमथ्ययम् ।
 प्रसादतीर्थस्वीकारान्नासौ देवलकः स्मृतः ॥
 शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिधारणं स्मरणं हरेः ।
 तन्नामकीर्त्तनञ्चैव तत्पादाम्बुनिषेवणम् ॥
 तत्पादवन्दनञ्चैव तं निवेदितभोजनम् ।
 एकादश्युपवासश्च तुलस्यैवार्चनं हरेः ॥
 तदीयानामचेनञ्च भक्तिर्नवविधा स्मृता ।
 एतेर्नवविधैर्युक्तो वैष्णवः प्रोच्यते बुधैः ॥
 एतेर्गुणोर्विहीनस्तु न तु विप्रो न वैष्णवः ।
 कर्मणा मनसा वाचा न प्रमाद्येज्जनार्दनम् ॥
 भक्तिः सा सात्विकी ज्ञेया भवेदव्याभिचारिणी ।
 नान्यं देवं नमस्कृत्यान्नान्यं देवं प्रपूजयेत् ॥

नान्यप्रसादं भुञ्जीत नान्यदायतनं विशेत् ।
 न त्रिपुण्ड्रं तथा कुर्ध्यात्पट्टाकारं जगत्त्रयम् ॥
 यतिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते हरिं स्वयम् ।
 हरिर्यस्य गृहे भुङ्क्ते तस्य भुङ्क्ते जगत्त्रयम् ॥
 महाभागवतो विप्रः सततं पूजयेद्भरिम् ।
 पाञ्चकाल्यं विधानेन निमित्तेषु विशेषतः ॥
 अप्स्रगौ हृदये सूर्यं स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 षट्षु तेषु हरेः पूजा नित्यमेव विधीयते ॥
 स्नानकाले तु संप्राप्ते नद्यां पुण्यजले शुभे ।
 ध्यात्वा नारायणं देवं नागपर्यङ्कशायिनम् ॥
 द्वादशार्णेन मनुना सोऽर्चयित्वाऽक्षतादिभिः ।
 अष्टोत्तरशतं जप्त्वा ततः स्नानं समाचरेत् ॥
 एतदप्यर्चनं प्रोक्तं ब्राह्मणस्य जगत्पतेः ।
 होमकाले तु सततं परिस्तीर्या नलं शुभम् ॥
 यन्नरूपं महात्मानं चिन्तयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 साङ्गवयीमयं शुभ्रदिव्याङ्गोपाङ्गशेभितम् ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं शुद्धजाम्बूनदप्रभम् ।
 युवानं पुण्डरीकाक्षं शङ्खचक्रधनुर्धरम् ॥
 सर्वयज्ञमयं ध्यायेद्दामाङ्गश्रितपद्मया ।
 सम्पूज्य चाक्षतैरेव पञ्चाङ्गोमं समाचरेत् ॥
 प्राणार्गिहोत्रसमयेऽस्य गात्रम्य वारिणा ।
 कुशासने समासीनः प्राग्वा प्रत्यङ्मुखोऽपि वा ।
 पतिस्थासनमात्मानं प्राणायामं समाचरेत् ॥
 मन्त्रेणोद्बुध्य हृदयपङ्कजं केशरान्वितम् ।

तस्मिन्वक्त्रार्कशीतांशुविम्बान्यनु विचिन्तयेत् ॥
 सर्वाक्षरमयं दिव्यरन्तपीठं तदुत्तरे ।
 तन्मध्येऽष्टदलं पद्मं ध्यायेत्कल्पतरोरधः ॥
 वीरासने समासीन तस्मिन्नीशं विचिन्तयेत् ।
 स्निग्धदूर्वादलश्यामं सुन्दरं भूषणैर्युतम् ॥
 पीताम्बरं युवानं च चन्दनस्त्रग्विभूषितम् ।
 शरत्पद्मार न रत्नगद्गाभाङ्गु करद्वयम् ॥
 स्निग्धवर्णं महाबाहुं विशालीरस्कमव्ययम् ।
 चक्रशङ्खगदावाणपाणिं रघुवरं हरिम् ॥
 जानकीलक्ष्मणोपेतं मनसैवार्चयेद्विभुम् ।
 मन्त्रहयेनार्चयित्वा जप्त्वा चैव षडक्षरम् ॥
 पश्चाद् वै जुहुयात् पञ्च प्राणानभ्यर्च्य तं पुनः ।
 ध्यायन्वै मनसा विष्णुं सुखं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 एवं हृद्यर्चनं विष्णोरुत्तमं मुनिसत्तमाः ।
 अत्यन्ताभिमता विष्णो हृत्पूजा परमात्मनः ॥
 सन्ध्याकाले तु सम्प्राप्ते रविमण्डलमध्यगम् ।
 हिरण्यगर्भं पुरुषं हिरण्यवपुषं हरिम् ॥
 श्रीवत्सकौस्तुबीरस्कं वैजयन्तीविराजितम् ।
 शङ्खचक्रादिभिर्युक्तं भूषितैर्दीर्भिरायतैः ॥
 शुक्ताम्बरधरं विष्णुं मुक्ताहारैर्विभूषितम् ।
 ध्यात्वा समर्चयेद्देवं कृसुमैरक्षतैरपि ॥
 प्रणवेण च सावित्र्या पश्चात् सूक्तं निवेदयेत् ।
 ध्यायन्नेवं जपेद्विष्णुं गायत्रीं भक्तिसयुतः ॥
 तथैवाभ्यर्च्य गोविन्दं नमस्कृत्वा त्रिवर्जयेत् ।

एवमभ्यर्चयेद्देवं त्रिसन्ध्यासु तथा हरिम् ॥
 वैश्वदेवावसाने तु पुरस्ताद् वै विभावरीः ।
 उपलिप्य स्थण्डिले तु जुहुयाद्भक्तिकर्म तत् ॥
 ध्यात्वा सर्वगतं विष्णुं घनश्यामं सुलोचनम् ।
 कौमुदीभासितोरस्कं तुलसीवनमालिनम् ॥
 पीताम्बरधरं देवं रत्नकुण्डलशोभितम् ।
 हरिचन्दनलिप्ताङ्गं पुण्डरीकायतेक्षणम् ॥
 मौक्तिकान्वितनारायणं जगन्मोहनविग्रहम् ।
 गोपीजनैः परिवृतं वेणुं गायन्तमच्युतम् ॥
 ध्यात्वा कृष्णं जगन्नार्थं पूजयित्वा यथाविधि ।
 जुहुयाद्भरिचक्रं तद्देवानुद्दिश्य सत्तमाः ॥
 जप्त्वा कृष्णमनुं पश्चादभ्यर्च्य मनुंसा हरिम् ।
 आचम्य प्रयतो भूत्वा नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥
 स्थण्डिलेऽभ्यर्च्य न विष्णोरेवं कुर्याद्विधानतः ।
 त्रिसन्ध्यास्वर्चयेद् विष्णुं प्रतिमासु विशेषतः ॥
 सुवर्णरजताद्यैर्वा शिलादूर्वादिनाऽपि वा ।
 कृत्वा विम्बं हरेः सम्यक् सर्वावयवशोभितम् ॥
 सर्वलक्षणसम्पन्नं सर्वायुधसमन्वितम् ।
 ततोऽधिवासनं कुर्यात्क्षिरात् शुद्धवारिषु ॥
 तत्रार्चयेद्विधानेन जपहोमादिकर्मभिः ।
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैस्तैर्वा मन्त्रजलैरपि ॥
 यज्जपेद्यां समारोप्य पूजयेत्तत्र दीक्षितः ।
 मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैः पूर्णकुम्भैः समन्वितः ॥
 शरावैर्द्रव्यसम्पन्नैः पताकैस्तोरणादिभिः ।

कुम्भेषु वासुदेवादीन् सुरान् संपूजयेत् क्रमात् ॥
 वासुदेवो हयग्रीवस्तथा सङ्कर्षणो विभुः ।
 महावराहः प्रद्युम्नो नारसिंहस्तथैव च ॥
 अनिरुद्धो वामनश्च पूजनीया यथाक्रमात् ।
 तस्य पूर्णशरावेषु लोकेशानर्चयेत्ततः ॥
 मध्ये तु वारुण कुम्भं पञ्चरत्नसमन्वितम् ।
 पूजयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्ध्यात्वाग्निं जलशायिनम् ॥
 ततः संपूजयेद्देवं धान्योपरि निधाय च ॥
 व्याघ्रचर्म समास्तीर्य तस्मिन् कौशेयवाससि ।
 निवेद्य पूजयेद् विम्बं मूलमन्त्रेण वैष्णवः ॥
 तीरणेषु चतुर्दिक्षु चण्डादीनर्चयेत् तदा ।
 कुमुदादि सुरान् दिक्षु तथा धर्मादिदेवताः ॥
 संपूज्य विधिना तस्मिन् पश्चाद्भोमं समाचरेत् ।
 आग्नेयं कल्पयेत् कुण्डं मेखलाद्युपशोभितम् ॥
 अश्वत्थाद् वा शमीगर्भादाहृत्याग्नौ विनिक्षिपेत्
 वैष्णवस्य गृहाद्यापि समानीयानलं द्विजः ॥
 गृह्योक्तविधिनेवात्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ।
 इध्माधानादि पर्जन्यं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
 पायसेन गवाज्येन तिलैर्ब्रीहिभिरिव च ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं जुहुयाद्विः ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 अहं रुद्रैभिरिति च गवाज्यं जुहुयात्ततः ॥
 त्वमग्ने दुग्भिरिति च सूक्तेन प्रत्यूचन्त्रिभिः ॥
 अस्र वामेति सूक्तेन प्रत्यूचं ब्रीहिभिस्तथा ॥

अग्निं तरोर्दीधितिभिः सूक्तेन प्रत्यृचं तथा ।
 समिद्धिः पिप्पलैरौद्रेर्हीतव्यं मुनिसत्तमाः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 होतव्यमाज्यं पश्चात्तु तथा मन्त्रचतुष्टयम् ॥
 वैकुण्ठपार्षदं होमं पायसेन घृतेन वा ।
 समाप्य होमं हविषः शेषं तस्मै निवेदयेत् ।
 चतुर्मन्वांश्चतुर्वेदांश्चतुर्दिक्षु जपेत्ततः ॥
 तत्र जागरणं कुर्याद्भीतवादित्रनर्तकैः ।
 रजन्यां तु व्यतीयायां स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
 वैकुण्ठतर्पणं कुर्यादृत्विग्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
 तर्पयित्वा पितॄन् देवान्वाग्यतो भवनं विशेत् ॥
 आचम्य पूर्ववत् पूजां कृत्वा होमं समाचरेत् ।
 जुहुयाद्ब्रह्मणः सुत्यै सूक्तैश्च घृतपायसम् ॥
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीसूक्तेन तथैव च ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा कर्मशेषं समापयेत् ॥
 नयनीन्मीलनं कुर्यात् सुमुहूर्त्तेण वैष्णवः ।
 महाभागवतः श्रेष्ठः सूक्तमहेमशलाकया ॥
 द्वयेनैव प्रकुर्वीत नयनीन्मीलनं हरेः ।
 निवेश्य भद्रवीरे तु स्नापयेत् सुसमाहितः ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्ऋत्विजः कलशोदकैः ।
 ततस्तुन्मध्यमं कुम्भमादाय द्विजसत्तमः ॥
 स्नापयेन्मन्त्ररत्नेन शतवारं समाहितः ।
 सौवर्णेन च ताम्रेण शङ्खेन रजतेन वा ॥
 स्नाप्य पञ्चामृतैर्गव्यैरुदत्यं शुभचन्दनम् ।

मन्त्रेण स्नापयित्वा च तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
 वासोभिर्भूषणैः सम्यगलङ्कृत्य च वैष्णवः ।
 उपचारैः समभ्यर्च्य पञ्चान्नोराजयेत्तदा ॥
 अलङ्कृते शुभे गेहे पीठे संस्थापयेद्गिरिम् ।
 सूक्तोत्तानपादस्य दृढं स्थाप्य सुखासने ॥
 अष्टोत्तरशतं वारं शुभमन्त्रचतुष्टयात् ।
 ध्यात्वा पुष्पाञ्जलिं दद्यान्महाभागवतीत्तमः ॥
 नत्वा गुरुन् परं धाम्नि स्थितं देवं सनातनम् ।
 ध्यात्वैव मन्त्ररत्नेन तस्मिन् विम्बे निवेशयेत् ॥
 अर्चयित्वा उपचारैस्तु मङ्गलानि निवेदयेत् ।
 दर्पणं कपिलां कन्यां शङ्खं दूर्वाक्षतान् पयः ॥
 सौवर्षमाजरं लाजांश्च मधुसर्पपमञ्जनम् ।
 एवं त्रयोदशे मासि मङ्गलानि निवेदयेत् ॥
 तथैव दशमुद्राश्च मन्त्रेणैव समीक्षयेत् ।
 तद्विम्बमूर्त्तिमन्त्रेण पञ्चादशशतानि तु ॥
 पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या च जपेच्च सुसमाहितः ।
 सतिलैः स्तण्डुलैः शुभ्रैर्जुहुयाच्च द्विजोत्तमाः ॥
 आशिषोवाचनं कृत्वा दीपैर्नीराजयेत्तदा ।
 भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 आचार्यं ऋत्विजश्चापि विशेषेण समर्चयेत् ।
 तदग्निं संयहेन्नित्यं होमार्थं परमात्मनः ॥
 त्रिरात्रमुत्सवं तत्र कुर्याच्छक्त्या यतात्मवान् ।
 वैष्णवैः पापमाप्नुय तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 अजिरेन चरुणा वापि होमं कुर्यात् वैष्णवः ।

प्रत्यहं भोजयेद्विप्रान् वैष्णवान् घृतपायसम् ॥
 तन्मूर्त्तिप्रीतये शक्त्या दद्याद्वासांसि दक्षिणाः ।
 कुर्यादवभृथेष्टिञ्च महाभागवतैः सह ॥
 सहस्रनामभिर्विष्णोः सूक्तैर्विष्णुप्रकाशकैः ।
 नद्यामवभृथं कृत्वा तर्पयेत्पितृदेवताः ॥
 अथ वामेति सूक्तेन पायसं मधुसंयुतम् ।
 आज्येन मूलमन्त्रेण सहस्रं जुहुयात्तदा ॥
 आशिषो वाचनं कृत्वा भोजयेद्विजसत्तमान् ।
 एवं संस्थापयेद्देवमर्चयेद्विधिना तदा ॥
 गृहार्चाया स्थापने तु लघुतन्त्रं समाचरेत् ।
 अधिवासनमेत्यादि मन्त्रमत्र विवर्जयेत् ॥
 एकत्र पञ्चगव्येषु विनिक्षिप्य परेऽहनि ।
 पञ्चामृतैः स्नापयित्वा पश्चादुद्वर्त्तनादिकम् ॥
 आदाय कलशं शुद्धं पवित्रोदकपूरितम् ।
 निक्षिप्य पञ्चरत्नानि सुवर्णतुलसीदलम् ॥
 चन्दनाक्षतदूर्वाश्च तिलान् धातुञ्च सर्षपम् ।
 अभिमन्त्र्य कुशैः पञ्चान्मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
 शतवारं सहस्रं वा मन्त्रेणैवाभिषेचयेत् ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्गायत्र्या वैष्णवेन च ॥
 नामभिः केशवाद्यैश्च सर्वैर्मन्त्रैश्च वैष्णवैः ।
 स्नाप्य वस्त्रैर्भूषणैश्च शुभे धान्ये निवेशयेत् ॥
 स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानादिपूर्ववत् ।
 होमं कुर्याद्गवाज्येन पायसान्नेन वैष्णवः ॥
 कर्त्तृरौपासनाग्नी तु होममत्र विशिष्यते ।

प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयादष्टतपायसम् ॥
 अस्य वामेति सूक्तेन गवाज्यं जुहुयात्ततः ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयादष्टोत्तरसहस्रकम् ॥
 तद्विम्बमूर्त्तिमन्त्रेण तिलहोमं तथैव च ।
 अविज्ञातस्य तन्मन्त्रं मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
 यजेच्छीम्नूप्रकाशैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ।
 वैकुण्ठपार्षदं होमं कृत्वा होमं समापयेत् ॥
 नयनोन्मीलनं कृत्वा सौवर्णेन कुशेन वा ।
 निवेश्यावाहयेत्पीठे मन्त्ररत्नेन वैष्णवः ॥
 मन्त्रेणैवार्चनं कृत्वा पश्चात् पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
 तस्मिन्विम्बे तु तन्मूर्त्तिं ध्यात्वा निगतमानसः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रान्तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नं घृतान्वितम् ।
 शक्त्या च दक्षिणां दत्त्वा विशेषेणार्चयेद्गुरुम् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा आशीर्भिरभिवादयेत् ।
 प्रदक्षिणनमस्कारान् कुर्वीताव पुनः पुनः ॥
 प्रसीद मम नाथेति भक्त्या सम्प्रार्थयेद्विभुम् ।
 दीप्तैर्नीराजयेत्पश्चाच्छक्त्या तेन समाहितः ॥
 हुतशेषं हविः प्राश्य जह्वा मन्त्रं मनुत्तमम् ।
 ध्यायन् कमलपत्राक्षं भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरम् ॥
 एवं गृह्यार्चा विम्बस्य विष्णुं संस्थाप्य वैष्णवः ।
 अर्चयेद्विधिना नित्यं यावद्देहनिपातनम् ॥
 सालग्रामशिलायान्तु पूजनं परमात्मनः ।

कोटिकोटिगुणाधिकं भवेदत्र न संशयः ॥
 न जपो नाधिवासश्च न च संस्थापनक्रिया ।
 सालग्राममार्चने विष्णुस्तस्मिन् सन्निहितस्तथा ॥
 मूर्त्तीनान्तु हरे स्तस्य यस्यां प्रीतिरनुत्तमा ।
 तस्यामेव तु तां ध्यात्वा पूजयेत् तद्विधानतः ॥
 मूर्त्यन्तरमविम्बे तु न यष्टव्यं तदेव तत् ।
 सालग्रामशिलायान्तु यद्वा न्या इष्टमूर्त्तयः ॥
 अर्चनं वन्दनं दानं प्रणामं दर्शनं नृणाम् ।
 सालग्रामशिलायान्तु सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥
 न स्नातः सर्वतीर्थेषु सर्वयज्ञेषु दीक्षितः ।
 यो वहिच्छिरसा नित्यं सालग्रामशिलाजलम् ॥
 असत्यकथनं हिंसामभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ।
 सालग्रामजलं पीत्वा सर्वं दहति तत्क्षणात् ॥
 द्विजानामेव नान्येषां सालग्रामशिलार्चनम् ।
 बालकृष्णवपुर्देवं पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
 पठेद्वाप्यर्चयेद्विष्णुं विशिष्टः शूद्रयोनिजः ।
 स्थण्डिले हृदये वापि पूजयेत्तद् द्विजः सदा ॥
 वाराहं नारसिंहञ्च हयग्रीवञ्च वामनम् ।
 ब्राह्मणः पूजयेद्विष्णुं यज्ञमूर्त्तिञ्च केवलम् ॥
 क्षत्रियः पूजयेद्रामं केशवं मधुसूदनम् ।
 नारायणं वासुदेवमनन्तञ्च जनार्दनम् ॥
 प्रदुग्धं मनिरुद्धञ्च गोविन्दञ्चाचुतं हरिम् ।
 सङ्कर्षणं तथा कृष्णं वैश्यः संपूजयेत्तदा ॥
 बालं गोपालवेषं वा पूजयेच्छूद्रयोनिजः ।

सर्व एव हि संपूज्या विप्रेण मुनिसत्तमाः ! ॥
 सर्वेऽपि भगवन्मन्त्रा जप्तव्याः सर्वसिद्धिदाः ।
 तस्माद्विजोत्तमः पूज्यः सर्वेषां भूतिमिच्छताम् ॥
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नो मन्त्ररत्नार्थकोविदः ।
 सालग्रामशिलायां तु पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 पूजितखलसीपत्रैर्ददादि सकलं हृदिः ॥
 यः श्राद्धं कुरुते विप्रः सालग्रामशिलाग्रतः ।
 पितृणां तत्र हस्तिः स्याद्गयाश्राद्धादनन्तरम् ॥
 जपं हुतं तथा दानं वन्दनं च ततः क्रिया ।
 सालग्रामसमीपे तु सर्वं कीटिगुणं भवेत् ॥
 ध्यात्वा कमलपत्राच्च सालग्रामशिलोपरि ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिष्टुवन्त्वास्य देवता ।
 पुरुषो यो जगद्बीजमृषिर्नारायणः स्मृतः ॥
 प्रथमां विन्यसेहामे द्वितीयां दक्षिणे करे ।
 तृतीयां वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे तथा ॥
 पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं वै दक्षिणे तथा ।
 सप्तमीं वामकट्यां तु ह्यष्टमीं दक्षिणेऽपि च ॥
 नवमीं नाभिदेशे तु दशमीं हृदि विन्यसेत् ।
 एकादशीं कण्ठदेशे द्वादशीं वामबाहुके ॥
 त्रयोदशीं दक्षिणे तु स्वास्यदेशे चतुर्दशीम् ।
 अक्षोः पञ्चदशीं मूर्ध्नि षोडशीञ्चैव विन्यसेत् ॥
 एवं न्यासविधिं कृत्वा पञ्चादध्वानं समाचरेत् ।
 सहस्रार्कप्रतीकाशङ्कन्दर्पायुतसन्निभम् ॥

युवानं पुण्डरीकाक्षं सर्वाभरणभूषितम् ।
 पीनवृत्तायतैर्दोर्भिश्चतुर्भिर्भूषणान्वितैः ॥
 चक्रं पद्मं गदां शङ्खं विभ्राणं पीतवाससम् ।
 शुकपुष्पानुलेपञ्च रक्तचस्तपदाम्बुजम् ॥
 सुस्निग्धनीलकुटिलकुन्तलैरुपशोभितम् ।
 श्रिया भूम्या समाश्लिष्टपार्श्वं ध्यात्वा समर्चयेत् ॥
 यथात्मनि तथा देवे न्यासकर्म समाचरेत् ।
 आद्यया वाहनं विष्णोरासनं च द्वितीयया ॥
 तृतीयया च तत्पाद्यं चतुर्थार्घ्यं निवेदयेत् ।
 पञ्चम्याचमनीयं तु दातव्यं च ततः क्रमात् ॥
 षष्ठ्या स्नानन्तु सप्तम्यां वस्त्रमप्युपवीतकम् ।
 अष्टम्या चैव गन्धन्तु नवमग्राथ सुपुष्पकम् ॥
 दशमया धूपकञ्चैवमेकादश्याच दीपकम् ।
 द्वादश्या च त्रयोदशया चरुं दिव्यं निवेदयेत् ॥
 चतुर्दशया नमस्कारं पञ्चदशया प्रदक्षिणम् ।
 षोडशया शयनं दत्त्वा शेषकर्म समाचरेत् ॥
 स्नानवस्त्रोपवीतेषु चरौ चाचमनं चरेत् ।
 हुत्वा षोडशभिर्मन्त्रैः षोडशाज्याहुतीः क्रमात् ॥
 तथैवाज्येन होतव्यं मृद्भिः पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
 तच्च सर्वं जपेत् सद्यः पौरुषं सूक्तमुत्तमम् ॥
 कृत्वा माध्याह्निकस्नानं भूर्ध्वःपुण्ड्रधरस्ततः ।
 नित्यां सन्ध्यामुपास्याथ रंविमण्डलमध्यगम् ॥
 हरिं ध्यायन्न गदः स्यादेनसः शुचिरित्यृचा ।
 सावित्रीं च जपेत्तिष्ठन् प्राणानायामप्र पूर्वतः ॥

सौरेण चानुवाकेन उपस्थानजपं तथा ।
 आत्मानं च परीक्ष्याथ दर्भान्तरपुटाञ्जलिम् ॥
 दक्षिणाङ्गे तु विन्यस्य जपयन्नामये बुधः ।
 सवप्राहृतिं सप्रणवां गायत्रीं तु जपेत्तदा ॥
 शक्त्या च चतुरो वेदान् पुराणं वैष्णवं जपेत् ।
 चरितं रघुनाथस्य गीतां भगवतो हरेः ॥
 ध्यायन्वै पुण्डरीकाक्षं जप्त्वा चाप उपस्पृशेत् ।
 पूर्ववत्तर्पयेद्देवं वैकुण्ठपार्षदं तथा ॥
 देवानृषीन् पितृंश्चैव तर्पयित्वा तिलोदकैः ।
 निष्पीड्य वस्त्रमाचम्य गृहमाविश्य पूर्ववत् ॥
 पूजयित्वाच्युतं भक्त्या पौरुषेण विधानतः ।
 दैवं भूतं पैतृकं च मानुषञ्च विधानतः ॥
 प्रीतये सर्वयज्ञस्य भोक्तुर्विष्णोर्यजेत्ततः ।
 वैकुण्ठं वैष्णवं होमं पूर्ववज्जुहुयात्तदा ॥
 चतुर्विधेभ्यो भूतेभ्यो बलिं पश्चाद्विनक्षिपेत् ।
 द्वारि गोदोहमावन्तु तिष्ठेदतिथिवाञ्छया ॥
 भोजयेच्चागतान् काले फलमूलोदनादिभिः ।
 महाभागवतान् विप्रान् विशेषेणैव पूजयेत् ॥
 मधुपर्कप्रदामेन पादार्घ्याचमनादिभिः ।
 गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
 ब्रह्मासने निवेशेयं पजयेच्छ्रद्धयान्वितः ।
 सकृत्संपूजिते विप्रे महाभागवतोत्तमे ॥
 षष्टिर्वर्षसहस्राणि हरिः संपूजितो भवेत् ।
 मोहादनर्चयेद्यस्तु महाभागवतोत्तमम् ॥

कोटिजन्मार्जितात्पुण्यादम्भश्यते नात्र संशयः ।
 गृहे तस्य न चाश्नाति शतवर्षाणि केशवः ॥
 सुखं हि सर्वदेवानां महाभागवतोत्तमः ।
 तस्मिन् सम्पूजिते विप्रे पूजितं स्याज्जगत्त्रयम् ॥
 अर्धपञ्चकतत्त्वज्ञः सञ्चसंस्कारसंस्त्रुतम् ।
 नवभक्तिसमायुक्ती महाभागवतः स्मृतः ॥
 काले समागते तस्मिन् पूजिते मधुसूदनः ।
 क्षणादेव प्रसन्नः स्यादोप्सितानि प्रयच्छति ॥
 महाभागवतानाञ्च पिवेत्पादोदकं तु यः ।
 शिरसा वा श्रेयैर्दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 यस्मिन् कस्मिन् हि वसिते महाभागवतोत्तमे ।
 अपेक्षरात्रमथवा तद्देशस्तूर्थसंस्मितः ॥
 भोजयित्वा महाभागान् वैष्णवानतिथीनपि ।
 ततो बालमुहृद्वृद्धान् बान्धवांश्च समागतान् ॥
 भोजयित्वा यथा शक्त्या यथाकालं जितक्षुधः ।
 भिक्षां दद्यात् प्रयत्नेन यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥
 शूद्रो वा प्रतिलोमो वा पथि श्रान्तः क्षुधातुरः ।
 भोजयेत्तं प्रयत्नेन गृहमभ्यागतो यदि ॥
 पाषण्डः पतितो वापि क्षुधार्त्तो गृहमागतः ।
 नैव दद्यात् स्वपक्वान्नं माम मेव प्रदापयेत् ॥
 स्वशक्त्या तर्पयित्वैकमतिथीनागतान् गृहे ।
 सम्यङ्निवेदितं विष्णोः स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च समग्राचम्य वरिणा ।
 विष्णोरभिसुखं पीठे हेमदिग्धे कुशीक्षरे ॥

प्राग्वा प्रत्यङ्मुखो वापि जान्वीरन्तःकरः शुचिः ।
 उदङ्मुखो वा पैत्रे तु समासीताभिपूजितः ॥
 वशतालादिपत्रैस्तु कृतं वसनमश्म च ।
 कपाल मिष्टकं वापि वर्णं तृणमयं तथा ॥
 चर्मासनं शुष्ककाष्ठं खलं पर्यङ्कमेव च ।
 निषिद्धदा तु पीठं च दान्तमस्थिमयञ्च तत् ॥
 दग्धं परावितं तालमायसञ्च विवर्जयेत् ।
 विभीतकन्तिन्दुकञ्च करञ्जं व्याधिघातकम् ॥
 भस्मातकं कपित्थं च हिन्तालं शिग्रुमेव च ।
 निषिद्धतरवो ह्येते सर्वकर्मसु गर्हिताः ॥
 शुद्धदारुमये पीठे समासीत कुशोत्तरे ।
 पीठत्वलाभे सौम्ये स्यात् कुवलं कुशविष्टरम् ॥
 चतुरस्रं त्रिकोणं वा वर्तुलञ्चाद्वैचन्द्रिकम् ।
 वर्णानामानुपूर्वेण मण्डलानि यथाक्रमात् ॥
 खलङ्कते मण्डलेऽस्मिन् विमलं भाजनं न्यसेत् ।
 स्वर्णं रौप्यं च कांस्यं वा पर्णं वा शास्त्रचोदितम्
 चतुःषष्टिफलं कांस्यं तदर्थं पादमेव वा ।
 गृहिणामेव भोज्यं स्यात् ततो हीनन्तु वर्जयेत्
 पलाशपद्मपत्रे तु गृही यद्वेन वर्जयेत् ।
 यतीनाञ्च वनस्थानां पितृणाञ्च शुभप्रदम् ॥
 बटाश्वत्यार्कपर्णानि कुक्षीतिन्दुकयोस्तथा ।
 एरण्डतालविष्वेषु कीविदारकरञ्जके ॥
 भस्मातकाश्चपर्णानां पर्णानि परिवर्जयेत् ।
 मोचागर्भपलाशं च वर्जयेत्तत्सर्वदा ॥

मधूकं कुटजं ब्राह्मजम्बू प्लक्षमुदुम्बरम् ।
 मातुलङ्गं पनसं च मोचाचर्मदलानि च ॥
 पालाक्यवर्णं श्रीपर्णं शुभानीमानि भोजने ।
 यथाकालोपपन्ने तु भोजने घृतसंस्क्रान्ते ॥
 पत्रप्रादिभिर्दत्तवस्तु वास्तुदेवार्पिते शुभे ।
 गायत्र्या मूलमन्त्रेण संप्रोक्ष्य शुभवारिणा ॥
 ऋतसत्याभ्यामिति च मन्त्राभ्यां परिवेषयेत् ।
 अन्नरूपं विराजं सम्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ॥
 ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं सुधांशुसदृशद्युतिम् ।
 शङ्खचक्रगदापद्मपाणिं वै दिव्यभूषणम् ॥
 मनसैवार्चयित्वाथ मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 पादोदकं हरेः पुण्यं तुलसीदलमिश्रितम् ।
 अमृतापस्तरणमसीति मन्त्रेण प्राशयेत् ॥
 उद्दिश्यैव हरिं प्राणान् जुहुयात् सष्टतं हविः ॥
 अन्नलाभे तु होतव्यं शाकमूलफलादिभिः ।
 पञ्चप्राणाद्या हुतयो मन्त्रैस्तैर्जुहुयाद्धरेः ॥
 अद्वायां प्राणेनिष्ठेति मन्त्रेण च यथाक्रमात् ।
 तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैः प्राणायति यजेद्दविः ॥
 मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैरपानायेत्यनन्तरम् ।
 कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैर्वर्णनायेत्याहुतिं ततः ॥
 कनिष्ठतर्जन्यङ्गुष्ठैरुदानायेति वै यजेत् ।
 समानायेति जुहुयात्सर्वैरङ्गुलिभिर्द्विजः ॥
 अयमग्निर्वैश्वानरिरित्यात्मानमनन्तरम् ।
 शतमष्टोत्तरं मन्त्रं मनसैव जपेत्ततः ॥

ध्यायन् नारायणं देवं भुञ्जीयात् तु यथासुखम्
 वक्तादपादयन् ग्रासं चिन्तयन्मधुसूदनम् ॥
 नासनारूढपादसु न वेष्टितशिरास्तथा ।
 न स्नान्दयन् न च हसन् वह्निर्नाप्यवलीकयन् ॥
 नात्मीयान् प्रलपन् जल्पन् बहिर्जानुकरो न च ।
 न वादकोपितनरः पृथिव्यामपि वा न च ॥
 न प्रसारितपादश्च नोत्सङ्गकृतभाजनः ।
 नाश्नीयाद्भार्यया सार्धं न पुत्रैर्वापि विह्वलः ॥
 न शयानो नातिसङ्गी न विमुक्तशिरोरुहः ।
 अन्नं वृथा न विकिरन् निष्ठीवन् नातिकाङ्क्षया ॥
 नातिशब्देन भुञ्जीत न वस्त्रार्थोपवेष्टितः ;
 प्रष्टव्यं पात्रं हस्तेन भुञ्जीयात् पेटके यदि ॥
 चषके पुटके वापि पिवेत्तोयं द्विजोत्तमः ।
 तक्रं वाप्यथ वा क्षीरं पानकं वापि भोजने ॥
 वक्त्रेण सान्त्वर्धनिन दत्तमन्येन वा पिवेत् ।
 ग्रासशेषं नचाश्नीयात्पीतशेषं पिवेच्च तु ॥
 शाकमूलफलादीनि दन्तच्छिन्नं न खादयेत् ।
 उद्धृत्य वामहस्तेन तोयं वक्त्रेण यः पिवेत् ॥
 स सुरां वै पिवेद्वाक्तां सद्यः पतति रौरवे ।
 शब्देनापोशनं पीत्वा शब्देन दधिपायसे ॥
 शब्देनान्नरसं क्षीरं पीत्वेष पतितो भवेत् ।
 प्रत्यक्षलवणं शुक्तं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
 दधि हस्तेन मच्छीतं सुरापानसमं स्मृतम् ।
 आरनालरसं तद्वत्तद्वैवानार्पितं हरेः ॥

आसनेन तु पात्रेण नेव दद्यादृष्टादिकम् ।
 नोच्छिष्टं घृतमादद्यात् पैलके भोजने विना ॥
 तथैव तु पुरोडाशं पृषदाज्यञ्च माक्षिकम् ।
 पानीयं पायसं क्षीरं घृतं लवणमेव च ॥
 हस्तदत्तं न गृह्णीयात्तुल्यं गोमांसभक्षणम् ।
 अपूपं पायसं मांसं यावकं क्लसरं मधु ॥
 केवलं यो वृथाश्राति तेन मुक्तं सुरासमम् ।
 करञ्जं मूलकं शीघ्रं लशुनं तिलपिष्टकम् ॥
 तालास्थि श्वेतवृन्ताकं सुरापानसमं स्मृतम् ।
 अन्यच्च फलमूलाद्यं भक्ष्यं पानादिकञ्च यत् ॥
 स्रक्चन्दनादि ताम्बूलं यो मुङ्क्ते हर्यनर्पितम् ।
 कल्पकीटिसहस्राणि रेतोविण्मूत्रभाग् भवेत् ॥
 तस्मात्सर्वं सुविमलं हरिभुक्तं यथोक्तवत् ।
 स पक्षितेण यो भाङ्क्ते सर्वयज्ञफलं लभेत् ॥
 ध्यायन् नारायणं देवं वाग्यतः प्रयतात्मवान् ।
 भुक्त्वावनतिद्वैव प्राशयेदम्बु निर्मलम् ॥
 अमृतापिधानमसीतिमन्त्रेण कुशपाणिना ।
 किञ्चिदन्नमुपादाय पीतशेषेण वारिणा ॥
 पैलकेन तु तीर्थेन भूमौ दद्यात्तदर्थिनाम् ।
 रौरवे नरके घोरि वसतां क्षुत्पिपासया ॥
 तेषामन्नं सोदकञ्च अक्षय्यमुपतिष्ठतु ।
 इति दत्त्वोदकं तेषां तस्मिन्नेवासने स्थितः ॥
 प्रक्षाल्य हस्ती पादौ च वक्त्रं संशोध्य वारिभिः ।
 द्विराचम्य विधानेन मन्त्रेण प्राशयेज्जलम् ॥

पीत्वा मन्त्रजलं पश्चादाचम्य हृदयाम्बुजे ।
 राममिन्द्रीवरश्यामं चक्रशङ्खधनुर्धरम् ॥
 युवानं पुण्डरीकाक्षं ध्यात्वा मन्त्रं जपेद्बुधः ।
 समासीनः सुखासने वेदमध्यापयेत्ततः ।
 सच्छिष्यान् यांसु शास्त्रं वा स्नेहाद्वा धर्मसंहिताम् ।
 इतिहासपुराणं वा कथयेच्छृणुयाच्च वा ।
 रवावस्तङ्गते सन्ध्यां वह्निः कुर्वीत पूर्ववत् ॥
 वह्निः सन्ध्या शतगुणं गोष्ठे शतगुणं तथा ।
 गङ्गाजले महस्रं स्यादनन्तं विष्णुसन्निधौ ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां जप्त्वा जपत्रं समाहितः ।
 पूर्ववत् पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 अष्टाक्षरविधानेन निवेशैव समाहितः ।
 सायमीयासनं हुत्वा वैष्णवं होममाचरेत् ॥
 ध्यात्वा यज्ञमयं विष्णुं मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।
 तिलव्रीह्याजत्रचरुभिस्तैकेनापि वा यजेत् ॥
 वैश्वदेवं भूतबलिं हुत्वा दत्त्वा च आचमेत् ।
 शय्यायां विन्यसेद्देवं पर्यङ्के समलङ्किते ॥
 सविताने गन्धपुष्पधूपैरामोदिते शुभे ।
 शाययित्वा च देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन नासदासीदनेन च ।
 कृत्वा पुष्पाञ्जलिं पश्चादुपश्वारैः समर्चयेत् ॥
 श्रिये जात इत्यृचैव ध्रुवसूक्तेन च द्विजः ।
 दीपैर्नाराजनं कृत्वा पश्चादर्थ्यं निवेदयेत् ॥
 सुवाससा यवनिकां विन्यस्याथ समाहितः ।

द्वादशार्णं महामन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥
 अस्तैश्च शङ्खचक्राद्यैर्दित्तु रक्षां सुविन्यसेत् ।
 स्तौत्रैः सुत्वा नमस्कृत्वा पुनः पुनरनन्तरम् ॥
 वैष्णवैश्च सुहृद्भिश्च भुञ्जीयादर्पितं हरेः ।
 आचम्याग्निमुपस्पृश्र समासीनस्तु वाग्यतः ॥
 ध्यायन् हृदि शुभं मन्त्रं जपेदष्टोत्तोरं शतम् ।
 शेषाहिशायिनं देवं मनसैवार्चयेत्ततः ॥
 शयीत शुभशय्यायां विमले शुभमण्डले ।
 ऋतौ गच्छेद्धर्मपत्नीं विना पञ्चसु पर्वसु ॥
 पुत्रार्थी चेत्तु युग्मासु स्त्रीकामौ विषमासु च ।
 न आर्द्रदिवसे चैव नोपवासदिने तथा ॥
 नाशुचिर्मलिनो वापि न चैव मलिनानां तथा ।
 न क्रुद्धां न च क्रुद्धः सन् न रोगी नच रोगिणीम् ॥
 न गच्छेत् क्रूरादिवसे मघामूलद्वयोरपि ।
 ब्राह्मे मुहूर्ते उत्थाय आचामेत्प्रयतात्मवान् ॥
 यती च ब्रह्मचारी च वनस्थो विधवा तथा ।
 अजिने कम्बले वापि भूमौ स्वप्यात् कुशोत्तरे ॥
 ध्यायन्तः पद्मनाभं तु शयीरन् त्रिजितेन्द्रियाः ।
 अर्पयेद् वार्चयेद्दिष्णुं त्रिकालं अङ्घ्र्यान्विताः ॥
 आचरेयुः परं धर्मं यथावृत्त्यनुसारतः ।
 प्रातः कृष्णं जगत्त्रयं कीर्तयेत् पुण्यनामभिः ॥
 शौचादिकन्तु यत्कर्म पूर्वोक्तं सर्वमाचरेत् ।
 नैमित्तिकविशेषेण पूजयेत् पतिमव्ययम् ॥
 तत्तत्काले तु तस्मै रचनं मुनिभिः स्मृतम् ।

प्रसुप्ते पद्मनाभेतु नित्यं मासचतुष्टयम् ॥
 द्रोण्यान्दोलायामपि वा भक्त्या संपूजयेद्दिभुम् ।
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं रमया सह ॥
 नीलजीमूतसङ्काशं सर्व्वालङ्कारसुन्दरम् ।
 कौस्तुभोज्जासिततनुं वैजयन्त्या विराजितम् ॥
 लक्ष्मीघनकुचस्पर्शशुभोरस्कं सुवर्चसम् ।
 ध्यात्वैव पद्मनाभन्तु द्वादशार्णेन नित्यशः ॥
 पूजयेद्ब्रह्मपुष्पाद्यै स्त्रिसन्ध्यास्वपि वैष्णवः ।
 निवेद्य पायसान्नं तु दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सहस्रं शतवारं वा हयं मन्त्रं जपेत्सुधीः ।
 द्वादशार्णमनुञ्चैव जप्त्वाज्येन तिलैश्च वा ॥
 केवलं चरुणां वापि जुहुयात्प्रतिवासरम् ।
 अधःशायी ब्रह्मचारी सर्वभोगविवर्जितः ॥
 वार्षिकान्शतुरो मासान् एवमभ्यर्च्य केशवम् ।
 बाधयित्वाथ कार्त्तिक्यां दद्यात् पुष्पाख्यनेकशः ॥
 साजैःप्रसिलैः पायसेन मधुना च सहस्रशः ।
 मूलमन्त्रेण जुहुयात् सूक्तैश्चावभृथं ततः ॥
 सहस्रनामभिः कृत्वा दद्यादर्पणमेव च ।
 गृहं गत्वाथ देवेशम्पूजयित्वा यथाविधि ॥
 भोजयेद्द्वैष्टवान् विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 शुक्लपक्षे नभोमासि द्वादश्यां वैष्णवः शुचिः ॥
 पवित्ररोपणं कुर्यान्नाभिमात्रायतं न्यसेत् ।
 तथा वक्षसि पर्यन्तं सहस्रन्तान्तवं स्मृतम् ॥
 कुशग्रन्थिसहस्रन्तु पादान्तं विन्यसेत्ततः ।

सौवर्णीं राजतीं मूलां शतग्रन्थियुतां न्यसेत् ॥
 मृणालतान्तवं पश्चात् पुष्पमालां ततः परम् ।
 शतमौक्तिकहाराणि नानारत्नमयान्यपि ॥
 उपोष्यैकादशीं तत्र रात्री जागरणान्वितः ।
 अभ्यर्चयेज्जगन्नाथं गन्धपुष्पफलादिभिः ॥
 नीत्वा रात्रिं नर्तकाद्यैः प्रभाते विमले नदीम् ।
 गत्वा स्नात्वा च विधिना तर्पयित्वेशमर्चयेत् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्मध्वाज्यतिलपायसैः ।
 हुत्वा दत्त्वा दशार्णेन सहस्रं जुहुयात्ततः ॥
 पश्चादारोपयेद्विष्णोः पवित्राणि शुभानि वै ।
 पवस्व सोम इति च जपन् सूक्तं सुपावनम् ॥
 निवेदयेत्पवित्राणि तथा विष्णोर्यथाक्रमात् ।
 मन्दिरं कुशयोक्तेन वेष्टयन् परंमात्मनः ॥
 वितानपुष्पमालादौ रत्नङ्गत्वं च सर्व्वतः ।
 सहस्रं द्वादशार्णेन भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ॥
 अथोपनिषदुक्तानि पञ्चसूक्तान्यनुक्रमात् ।
 त्वेह यत्पीतमित्यादि जपन् पुष्पाञ्जलीनतः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं कुर्व्वीत पारणम् ।
 शक्त्या वा चीत्स्वं कुर्याच्चिरात् वैष्ण्वोत्तमः ॥
 प्रत्यब्दमेवं कुर्व्वीत पवित्रारोपणं हरेः ।
 क्रतुकोटिसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥
 तत्र दुर्भिक्षरोगादिभयं नास्ति कदाचन ।
 संग्रामे कार्तिके मासे सायाह्ने पूजयेद्भरिम् ॥
 हृद्यैः पुष्पैश्च जातीभिः कीमलैः सुलसीदलैः ।

अर्चयेद्विष्णुं गायत्र्यानुवाकैर्वैष्णवैरपि ॥
 पावमान्यैश्च तन्मांसं भक्त्या पुष्पाञ्जलिं न्यसेत् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ॥
 अष्टाविंशति वा शक्त्या दद्याद्दीपान् सुपालिकान्
 सुवासितेन तैलेन गवाजीनाथवा हरेः ॥
 अष्टोत्तरशतं नित्यं तिलहोमं समाचरेत् ।
 मनुना वैष्णवेनापि गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा ताभ्यामेव तदा विभोः ।
 हविष्यं मोदकं शुद्धं नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 तैलं शुक्तं तथा मांसं निष्पापान्माक्षिकं तथा ।
 चणकानपि माषांश्च वर्जयेत्कार्तिकेऽहनि ॥
 भोजयेद्वैष्णवान् विप्रान् नित्यं दानादिशक्तयः ।
 अन्ते च भोजयेद्विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥
 एवं संपूज्य देवेशं कार्तिके क्रतुकोटिभिः ।
 पुण्यं प्रापयानघो भूत्वा विष्णुलोके महीयते ॥
 दशमीमिश्रितां त्यक्त्वा वेलायामरुणादये ।
 उपोष्यैकादशीं शुद्धां द्वादशीं वापि वैष्णवः ॥
 स्नात्वामलक्या नद्यां तु विधानेन हरिं यजेत् ।
 सुगन्धकुसुमैः शुभ्रैरुपचारैश्च सर्वशः ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यात् पुराणं संहितां पठेत्
 जागरेऽस्मिन्नशक्तश्चेद्भूनास्तीय वैष्णवः ॥
 पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्रात्नमाहितः ।
 ततः प्रभातसमये तुलसीमिश्रितैर्जलैः ॥
 स्नात्वा सन्तर्प्य देवेशं तुल्यस्या मूलमन्त्रतः ।

ह्येन वा विष्णुसूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलींस्ततः ॥
 तथैव जुहुयादाजग्रं मन्त्रेणैव शतं ततः ।
 पायसान्नं निवेद्येशे ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥
 ध्यायन् कमलपत्राक्षं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 अहःशेषं समानीय पुराणं वाचयन् बुधः ॥
 सायाह्ने समनुप्राप्ते दीलायां पूजयेद्हरिम् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यभेद्यैर्नानाविधैरपि ॥
 ब्राह्मणस्य तु सूक्तैश्च शनैर्दीलां प्रचालयेत् ।
 इतिहासपुराणाभ्यां गीतवादैः प्रबन्धकैः ॥
 एवं संपूजयेद्देवं तस्यां निशि समाहितः ।
 मध्याह्ने पूजयेद्विष्णुं वैष्णवेन समाहितः ॥
 चम्पकैः शतपत्रैश्च करवीरैः शितैरपि ।
 वैष्णवेनैव मन्त्रेण पूजयेत्कर्मलापतिम् ॥
 नकरीन्द्रेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरिः ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं दद्यात् पुष्पाणि भक्तितः ॥
 तथैव होमं कुर्यात् तिलैर्ब्रीहिभिरेव वा ।
 सुदध्यन्नं फलयुतं नैवेद्यं विनिवेदयत् ॥
 दीपैर्नीराजनं कृत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 मन्द्वारे तु सायाह्ने तावत्सम्यंगुपोषितः ॥
 तिलैः स्नात्वा विधानेन सन्तर्प्य च सनातनम् ।
 नृसिंहवपुषं देवं पूजयेत्तद्विधानतः ॥
 मन्त्रराजेन गायत्र्या मूलमन्त्रेण वा यजेत् ।
 अखण्डवित्त्वपत्रैश्च जातिकुन्दैश्च यूथिकैः ॥
 ऋद्धः पञ्चोशना शान्त्याः त्वमग्ने ! द्युभिरोति च ।

दद्यात् पुष्पाञ्जलिं भक्त्या मन्त्रेणैव शतं यथा ॥
 आभ्यामेवानुवाकाभ्यां प्रत्यृचं जुहुयाद् दृष्टम् ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं विल्वपत्रैर्घृतान्वितैः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 मधुशर्करसंयुक्तानपूपान् मोदकांस्तथा ॥
 मण्डकान् विविधान् भक्ष्यान् सूपात्रं मधुमिश्रितम्
 सुवासितं पानकञ्च नृसिंहाय समर्पयेत् ॥
 नृत्यं गीतं तथा वाद्यं कुर्वीत पुरतो हरिः ।
 भोजयेच्च ततो विप्रान् नव सप्ताथ पञ्च वा ॥
 हर्यर्पितहविष्यान्नं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
 ध्यायेन्नृसिंहं मनसा भूमौ स्वप्राज्जितेन्द्रियः ॥
 एवं शनिदिने देवमभ्यर्च्य नरकेशरिम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति सोऽष्टमेधायुतं लभेत् ॥
 षष्टिवर्षसहस्रं स पूजां प्राप्नोति केशवः ।
 कुलकोटिं समुद्धृत्य वैकुण्ठपुरमाप्नुयात् ॥
 प्रायश्चित्तमिदं गुह्यं पातकेषु सहस्त्रपि ।
 अपुत्रो लभते पुत्रं मधनो धनमाप्नुयात् ॥
 एते पत्रे पीर्णमास्यामुदितेऽस्मिन्दिवाकरे ।
 स्नात्वा संपूजयेद्दिष्णुं वामनं देवमव्ययम् ॥
 ममासीनं महात्मानं तस्मिन् पूर्णन्दुमण्डले ।
 सन्तर्पयेच्छुभजलैः कुसुमाक्षतमिश्रितैः ॥
 तत्र मूलेन मन्त्रेण पूजयेत् परमेश्वरम् ।
 तुलसीकुन्दकुमुदैरथ पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 त्वं सोम इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत् ।

पश्चाद्भोमं प्रकुर्वीत पायसान्नं सशर्करम् ॥
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं सूक्तैः प्रत्यृचं तथा ।
 अग्निसोमानुवाकेन समिद्धिः पिप्पलैर्यजेत् ॥
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा नमस्कृत्वा जनार्दनम् ।
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्पायसान्नेन शक्तितः ॥
 स्वयं भुक्त्वा हविः शेषं शयीत नियतेन्द्रियः ।
 एवं संपूज्य देवेशं पौर्णमास्यां जनार्दनम् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
 मघायामपि पूर्वाह्णे स्नात्वा कृष्णं जलैर्द्विजः ॥
 सन्तर्प्य मूलमन्त्रेण तिलमिश्रिवारिभिः ।
 तर्पयित्वा पितॄन्देवानर्चयेदच्युतं ततः ॥
 कृष्णैश्च तुलसीपत्रैः केतकैः कमलैरपि ।
 शोणितैः करवीरैश्च जपाकुटजपाटलैः ॥
 अस्य वामेति सूक्तैः दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कृष्णं श्रीतुलसीदलैः ॥
 तथैव जुहुयादग्नौ तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ।
 आज्येन पौरुषं सूक्तं प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥
 नारायणानुवाकेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 सुसंयावैः सौहृदैश्च शाल्यन्नं विनिषेदयेत् ॥
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ।
 तस्यां रात्रौ जपेन्मन्त्रभयुतं हरिसन्निधौ ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 पुरतो वासुदेवस्य भूमौ स्वप्ययात्कुशीतरे ॥
 एवं संपूज्य देवेशं मघायां वैष्णवोत्तमः ।

उद्धृत्य वंशजान् सर्वान् वैष्णवं पदमाप्नुयात् ॥
 व्यतीपाते तु संप्राप्ते हयग्रीवं जनार्दनम् ।
 पुष्पैश्च करवीरैश्च पुण्डरीकैः समर्चयेत् ॥
 योरयीत्यनुवाकेन प्रत्यृचं वै यजेद्बुधः ।
 मन्त्रेण च शतं दत्त्वा पश्चाद्भोमं समाचरेत् ॥
 यवैश्च तण्डुलैर्वापि तिलैः पुष्पैरमापि वा ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
 अमृदेकादशसूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ।
 शेषं निवेद्य हरये संप्राश्याचमनं चरेत् ॥
 सहस्रशीर्षसूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 शाल्योदनं सूपयुतं विविधैश्च फलैरपि ॥
 गवाज्येन युतं दत्त्वा दीपैर्नीराजयेत्ततः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 हविष्यन्तु स्वयं भुक्त्वा भूमौ सप्याज्जितेन्द्रियः ॥
 एवं संपूज्य देवेशं व्यतीपाते सनातनम् ।
 दशवर्षसहस्रस्य पूजायाः फलमाप्नुयात् ॥
 ग्रहणे रविसंक्रान्तौ वराहवपुषं हरिम् ।
 कुमुदैरुज्ज्वलैः पद्मैस्तुलसीभिः कुरन्दकैः ॥
 अर्चयेद्बुधधरं देवं तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः ।
 दूरादिहेति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
 मन्त्रेण च सहस्रं तु शतं वापि यजेत्तदा ।
 तिलैश्च जुहुयात्तद्वत् सूक्तेन प्रत्यृचं घृतम् ॥
 सूपान्नं कसरान्नं च भक्ष्या पूर्वा घृतप्लुतान् ।
 नैवेद्यं विनिवेद्येति ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥

एवं संपूज्य देवेशं संक्रान्तौ ग्रहणे हरिम् ।
 कल्पकोटिसहस्राणि विष्णुलोके महीयते ॥
 वैशाखे पूजयेद्रामं काकुत्स्थं पुरुषोत्तमम् ।
 सीतालक्ष्मणसंयुक्तं मध्याह्ने पूजयेद्विभुम् ॥
 पुन्नागकेतकीपद्मैरुत्पलेः करवीरकैः ।
 चाम्पेयवकलैः पजां षडर्णैर्नैव कारयेत् ॥
 जातयेवाति सूक्तेन कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 संचेपेण शतश्लोकां प्रतिश्लोक्या यजेत्तथा ॥
 पुष्पाञ्जलिं सहस्रं तु मन्त्रेणैव यजेत्तमाम् ।
 त्वमग्न इति सूक्तेन पायसं जुहुयादृचा ॥
 पश्चान्मन्त्रेणाज्यहोमौ नैवेद्यं पायसं घृतम् ।
 कदलीफलं शर्करां च पानकं च निवेदयेत् ॥
 पञ्च सप्त तयो वापि पूजनोया द्विजोत्तमाः ।
 सुहृद्यैरन्नपानाद्यैर्गोहिरण्यादिदक्षिणैः ॥
 हविष्यान्नं स्वयं भुक्त्वा पठेद्रामायणं नरः ।
 एवं संपजत्र विधिवद्राघवं जानकीयुतम् ॥
 भुक्त्वा भोगान् मनोरम्यान् विष्णुलोके महीयते ।
 लक्ष्मीनारायणं देव भार्गवे वासरे निशि ॥
 अखण्डविल्वपत्रैश्च तुलसीकीमलैर्दलैः ।
 अर्चयेन्मन्त्ररत्नेन वामाङ्गस्थश्रिया सह ॥
 चन्दनं कुङ्कुमोपेतङ्कस्तीर्या च समर्पयेत् ।
 श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 मन्त्रद्वयेन पुष्पाणां सहस्रं च निवेदयेत् ।
 त्वमग्न इति सूक्तेन प्रत्यृचं कुसुमान् यजेत् ॥

अखण्डविल्वपत्रैर्वा पद्मपत्रैर्घृतेन वा ।

श्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां प्रत्यृचं जुहुयात् ततः ॥

अग्निं न वेति सूक्तेन तिलैर्नीहिभिरेव वा ।

मन्त्ररत्नेन जुहुयात् सुगन्धकुसुमैः शतम् ॥

मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् पायसान्नं सशर्करम् ।

शान्धन्नं पृषदाज्यं च भक्त्यास्मै विनिवेदयेत् ॥

अभ्यर्च्य विप्रमिथुनान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ।

भोजयित्वा यथागत्या पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ॥

गन्वन्तरशतं विष्णुं दुग्धाब्धौ हेमपङ्कजैः ।

संपूज्य यदवाप्नोति तत्फलं भृगुवासरे ॥

एवं संपूज्यमानस्तु तस्मिन्नहनि वैष्णवैः ।

लक्ष्म्या सह हरिः साक्षात् प्रत्यक्षं तत्क्षणाद्भवत

क्षणष्टम्यां चतुर्दशां सत्यं सन्ध्यासमागमे ।

गोपालपुरुषं कृष्णमर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ।

मल्लिकामालतीकुन्दयूथी कुटजकैतकैः ॥

लोध्रनीपार्जुनैर्नागैः कर्णिकारैः कदम्बकैः ।

कोविदारैः करवीरैर्विल्वैरास्फोटकैरपि ॥

दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ।

ये विंशतीति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥

श्रीकृष्णं तुलसीपत्रैः प्रत्यृचं पजयेद्विभुम् ।

श्रीकृष्णाय नम इति सूक्तेनाष्टोत्तरं शतम् ॥

पजयित्वाथ होमन्तु तिलैः कृष्णैर्घृतान्वितैः ।

प्रत्यृचं वैष्णवैः सक्तैर्जुहुयात् पुरुषोत्तमम् ॥

समिद्धिः पिप्पलैश्चापि मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ।

नामभिः केशवाद्यैश्च चरुं पश्चाद् दृष्टव्यम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पृषदाजत्रं शतं तथा ।
 गुहोदकं सर्पिषाक्तं भक्ष्याणि विविधानि च ॥
 क्षीरान्नं शर्करोपेतं नैवेद्यञ्च समर्पयेत् ।
 वैष्णवान् भोजयेत्पश्चात् स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥
 एवमभ्यर्च्य गोविन्दं कृष्णाष्टम्यां विधानतः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुजत्रमाप्नुयात् ॥
 द्वयोरप्यनयोः श्रीशं कूर्मरूपं समर्चयेत् ।
 ससागरां महीं सर्वां लभते नात्र संशयः ॥
 अर्चयेन्मूलमन्त्रेण गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 अर्चयित्वा विधानेन हविष्यं व्यञ्जनैर्युतम् ॥
 सुदीर्घयन्त्रराजान् सूपष्टतमिश्रान् निवेदयेत् ।
 अहं यवेति सूक्तेन कुर्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 सहस्रं मूलमन्त्रेण पूजयेत्तुलसीदलैः ।
 तिलमिश्रैश्च पृथुकै जुहुयाद्ब्रह्मवाहने ॥
 प्रयद्वा इति सूक्ताभ्यां नासदासीत्यनेन च ।
 मन्त्रेणाजत्रं सहस्रन्तु जुहुयाद्वैष्णवोत्तमः ॥
 भोजयेद्वैष्णवान् भक्त्या विशेषेणार्चयेद्गुरुम् ।
 कौर्मं तु शतवर्षन्तु समभ्यर्च्य विधानतः ॥
 अत्राप्यर्चनमालेण तत्फलं समवाप्नुयात् ।
 मधुशक्तप्रतिपदि केशवं पूजयेद्विजः ॥
 स्नात्वा मध्याह्नसमये करवोरैः सुगन्धिभिः ।
 अग्निमील इत्याद्येन प्रत्यृचं कुसुमैर्यजेत् ॥
 मन्तरत्नेन वाभ्यर्च्य चरुपायसहोमकृतम् ।

ईले द्यावेति सूक्तेन यदिन्द्राग्नीत्यनेन च ॥
 विष्णुसूक्तैश्च जुहुयाद्गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ।
 अपूपान् कटकाकारान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ॥
 फलैश्च भक्ष्यभोजीश्व नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 भोजयेद्ब्राह्मणान् शक्त्या दक्षिणाभिः प्रपूजयेत्
 साग्रं सम्वत्सरं तत्र सम्यक् संपूजयेद्हरिम् ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
 तस्मिन्नवस्थां शक्ते तु नक्षत्रे दितिदैवते ।
 तत्र जातो जगन्नाथो राघवः पुरुषोत्तमः ॥
 तस्मिन्नुपोष्य मध्याह्ने स्नात्वा सन्ध्यां विधानतः ।
 तर्पयित्वा पितॄन् देवानर्चयेद्राघवं हरिम् ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 अभ्यर्च्य जगतामीशं जपेन्मन्त्रं समाहितः ।
 शान्तिं शास्त्रं पुराणञ्च नाम्नां विष्णोः सहस्रकम् ॥
 पावमानैर्विष्णुसूक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 रामायणशतश्लोक्या दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ॥
 सशर्करं पायसान्नं कपिलाघृतसंयुतम् ।
 रम्भाफलं पानकञ्च नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥
 पीतानि नागपर्णानि स्निग्धपूगीफलानि च ।
 कर्पूरेण च संयुक्तं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ॥
 दीपान्नीराजयेद्भक्त्या नमस्कृत्य पुनः पुनः ।
 प्रीतये रघुनाथस्य कुर्याद्दानानि शक्तितः ॥
 षडक्षरेण साहस्रं तिलैर्वा पायसेन वा ।
 कमलैर्विल्वपत्रैर्वा घृतेन जुहुयात्ततः ॥

अस्य वामेति सूक्तेन समिद्धिः पिप्पलस्य तु ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 रात्रौ जागरणं कुर्यात्द्वित्रियामं समर्चयेत् ।
 प्रभाते विमले चापि ततो भरतजन्मनि ॥
 तृतीयेऽहनि मध्याह्ने सौमित्रे र्जन्मवासरे ।
 सानुजं जगतामीशमर्चयेत् पूर्ववद्विजः ॥
 पूजां पुष्पाञ्जलिं होमं जपं ब्राह्मणभोजनम् ।
 अविच्छिन्नं तथा कुर्यादग्निहोत्रं त्रिवासरम् ॥
 एवं तिरात्रं कुर्वीत राघवाणां विधानतः ।
 महोत्सवं जन्मभेषु प्रत्यब्दं चैत्रमासिके ॥
 चतुर्थेऽङ्कि तथा नद्यां कुर्यादवभृत्तं द्विजः ।
 वैष्णवैरनुवाकैश्च रामनामभिरेव च ॥
 चरितं रघुनाथस्य जपन्नवभृत्तं चरेत् ।
 देवान् पितृंश्च सन्तर्प्य गृहं गत्वार्चयेत्प्रभुम् ॥
 कुर्यादवभृथेष्टिञ्च चरुणा पायसेन वा ।
 अस्य वामेति सूक्तेन परीमात्रेत्यनेन च ॥
 प्रत्यृचं जुहुयात्प्रस्थान्मन्त्रेण शतसंख्यया ।
 हुत्वा समाप्य होमन्तु शेषं सम्प्राशयेच्चरुम् ॥
 आचम्य पूजयेद्देवं वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 स्वयं भुञ्जीत तद्रात्रौ षड्दशायी समाहितः ॥
 एवं द्वादशभिः पूज्यश्चैत्रे नावमिके तथा ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि श्वेतद्वीपनिवासिनम् ॥
 संपूज्य यद्वाप्नोति तदेवात्र समश्नुते ।
 यज्ञायुतशतं लब्ध्वा विष्णुलोके महीयते ॥

तस्यैव पौर्णमास्याञ्च शीतांशो बद्धये तथा ।
 स्नात्वा संपूजयेद्देवं माधवं रमया सह ॥
 शुद्धजाम्बूनदप्रस्थं कन्दर्पशतसन्निभम् ।
 लक्ष्म्या सह समासीनं विमले हेमपङ्कजे ॥
 चन्दनेन सुगन्धेन करवीराजपङ्कजैः ।
 कर्पूरकुङ्कुमोपेतचन्दनेन च पूजयेत् ॥
 तन्मन्त्रमन्तरत्नाभ्यां माधवं विधिना यजेत् ।
 मण्डकान् क्षीरसंयुक्तान् शाल्यन्नं घृतसंयुतम् ।
 कृष्णरन्भाफलैर्जुष्टं नैवेद्यं विनिवेदयेत् ।
 अस जीवत्व इत्यादि षट्सूक्तैः कुसुमैर्यजेत् ॥
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं कोमलैः सुलसीदलैः ॥
 संपूज्य होमं कुर्वीत साजिग्रन चरुणा ततः ।
 विहीभीतोरित्यनेन सूक्तेन प्रत्यृचं द्विजः ।
 कमलैर्बिल्वपत्रैर्वा मन्त्रेणाष्टोत्तरं शतम् ॥
 हुत्वाथ पौरुषं सूक्तं श्रीसूक्तं जुहुयाद्विजः ।
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 हुतशेषं स्वयं भुक्त्वा भूमौ स्वप्याज्जितेन्द्रियः ।
 एवं संपूज्य देवेशं माधव्यां मधुसूदनः ॥
 सञ्चान् कामानवाप्नोति हरिसायुज्यमाप्नुयात् ।
 वैशाख्यां पौर्णमास्यान्तु मध्याह्ने पुरुषोत्तमम् ॥
 अर्चयेद्रत्नकमलैः रुत्पलैः पाटलैरपि ।
 क्लीवेरकरवीरैश्च गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 दध्यन्नं फलसंयुक्तं पायसञ्च निवेदयेत् ।
 प्रत्यृचं चेद्विवं सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयात्ततः ॥

साराष्ट्रे द्वेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ।
 शक्त्या विप्रान् भोजयित्वा पूजयेद्देशिकं तथा ॥
 तस्मिन् सम्पूजितो देवः प्रत्यक्षस्तत्क्षणादुभवेत् ।
 शयने भोजयेद्विष्णुं पूजयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
 कुशप्रसूनदूर्वाग्रपुण्डरीककदम्बकैः ।
 मूलमन्त्रेण श्रीविष्णुं गायत्र्या च समर्चयेत् ॥
 सत्येनोत्तमसूक्तेन ऋग्भिः पुष्पाञ्जलिं यजेत् ।
 मन्त्रेणाष्टोत्तरशतं तुलसीपल्लवैस्तथा ॥
 पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत विष्णुसूक्तैः सुपायसम् ।
 मन्त्ररत्नेन जुहुयादाज्यमष्टोत्तरं शतम् ॥
 सशर्करं पायसान्नमपूपान्विनिवेदयेत् ।
 विश्वजितेति सूक्तेन कुर्यान्नीराजनं ततः ॥
 भोजयेद्देवान् विप्रान् पूजयेच्च विशेषतः ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति हयमेधायुतं लभेत् ॥
 प्राजापत्यर्चसंयुक्ता नभःकृष्णाष्टमी यदा ।
 नभस्यैव भवेत्सातु जयन्ती परिकीर्तिता ॥
 तस्यां जातो जगन्नाथः केशवः कंसमर्दनः ।
 तस्मिन्नुपोष्य विधिवत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 अष्टमी रोहिणीयोगो मुहूर्तं वा दिवानिशम् ।
 मुख्यकाल इति ख्यातस्तत्र ज्ञातः स्वयं हरिः ।
 मासद्वये यद्यलाभे योगे तस्मिन् दिवा निशि ॥
 नवमो रोहिणीयोगः कर्त्तव्या वैष्णवैर्द्विजैः ।
 रात्रियोगस्तु बलवान् तस्यां जातो जनार्दनः ॥
 तिलेन वै भवान्ते च पारणा यत्र चोच्यते ।

ग्रामत्रयवियुक्तायां प्रातरेव हि पारणा ॥
 पूर्वदुर्गनियमं कुर्यादन्तधावनपूर्वकम् ।
 प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयेत् कृष्णमन्त्रयम् ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण बालकृष्णतनुं हरिम् ।
 सुकृष्णतुलसीपत्रैरर्चयेच्छ्रद्धयान्वितः ॥
 दुग्धं क्षीरं शर्कराञ्च नवनीतं निवेदयेत् ।
 सहस्रमयुतं वापि जपेन्मन्त्रं षडक्षरम् ॥
 गवाज्रं जुहुयादङ्गौ कृष्णमन्त्रेण पायसम् ।
 सहस्रं शतवारं वा प्रत्यूचं विष्णुसूक्तकैः ॥
 हुत्वा सुगन्धिपुष्पाणि तैर्गन्धैश्च समर्चयेत् ।
 सहस्रनाम्नां गीतानां पठनं गुरुपूजनम् ॥
 वृष्णवान् भोजयेच्छ्रद्धया हुतशेषं सकृदन्वयम् ।
 हुत्वा कुशीक्षरे सध्याद्भूसौ नियमवान् शुचिः ॥
 परेऽङ्गुलीय विधिवत् स्नात्वा नद्यां विधानतः ।
 तपयित्वा जगन्नाथं पितृन्देवांश्च तपयेत् ॥
 पूर्ववत् पूजयित्वेशं जपहोमादिकं चरेत् ॥
 अवेष्टावन् द्विजं तस्मिन् दास्यान्नेणापि वार्द्धयेत् ।
 पुराणादिप्रपाठेन रात्रौ जागरणं चरेत् ॥
 शीतांशाकुदिते स्नात्वा शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
 नवी नवी भवतीत्यृचार्घ्यं विनिवेदयेत् ॥
 अर्चयेन्मातृसुखं स्थितं कृष्णं सनातनम् ।
 तुलसीगन्धपुष्पैश्च कस्तूरीचन्द्रचन्दनैः ॥
 षडक्षरेण मन्त्रेण भक्त्या सम्पूजयेद्हरिम् ।
 वसुदेव मन्दगोपं बलभद्रश्च रीतिणीम् ॥

शशोदां च सुभद्रां च मायां दिक्षु प्रपूजयेत् ।
 प्रह्लादानौन् वण्णवांश्च तथा लोकेश्वरानपि ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
 अन्नमिति सूक्तेन भक्त्या नीराजनं तथा ॥
 शन्न इत्यादिमृक्तैश्च दद्यात् पुष्पाणि वैष्णवः ।
 दशाक्षरेण मन्त्रेण पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा शय्यायां विनिवेशयेत् ।
 गीतं नृत्यञ्च वाद्यञ्च यथा शक्त्या च कारयेत् ॥
 ततः प्रभातसमये सन्ध्यामन्वास्य वैष्णवः ।
 दशाक्षरेण मन्त्रेण तुलसीचन्दनादिभिः ॥
 सम्पूज्य वैष्णवैः सृक्तैः कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 मन्त्रेण जुहुयादाजगं सहस्रं हव्यवाहने ॥
 समाग्न इति सूक्ताभ्यां जुहुयात्पायसं ततः ।
 परोमावेति सूक्तेन चरुं तिलविमिश्रितम् ॥
 सर्वैश्च भगवन्मन्त्रैरेकेकामाहुतिं यजेत् ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
 वेकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 ततो मङ्गलवादित्रैर्यानेर्योक्तैश्च चामरैः ॥
 लाजेहरिद्राचूर्णैश्च गन्धैः पुष्पैः सुगन्धिभिः ।
 मुदा विकीरयन् सर्वं बालवृद्धाश्च मध्यमाः ॥
 नार्थ्यश्च रमणैः सार्द्धं सुवासिन्यश्च योषितः ।
 आरोप्य शिविकायान्तु देवकीनन्दनं हरिम् ॥
 अकर्दमां नदीं रम्यां तडागं वा मनोहरम् ।
 गच्छे युगांश्च गैवालजलौकादिविवर्जितम् ॥

कुर्यादवभृतं तत्र पावमान्यैः पवित्रकैः ।
 विष्णुसूक्तैश्च सुस्नात्वा देवान् पितॄंश्च तर्पयेत् ॥
 विचित्राणि च भक्ष्याणि दद्यात्तत्र शुभान्वितः ।
 गृहं गत्वा तथैवेशं पूर्ववत्पूजयेद्द्विजः ॥
 भोजयित्वा ततो विप्रान् दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ।
 हिरण्यवस्त्राभरणैराचार्यं पूजयेत्तु सः ॥
 स्वयञ्च पारणां कुर्यात् पुत्रपौत्रसमन्वितः ।
 सायाह्ने समनुप्राप्ते दोलायामर्चयेद्भरिम् ॥
 चतुः स्तम्भां चतुर्धामवितानाद्यैरलङ्कृताम् ।
 धूपैर्दीपैश्चैव रम्यां दोलां सम्पूजयेद्द्विजः ॥
 स्तम्भेषु वेदान् मन्त्रांश्च धामस्वभ्यर्च्य कच्छपम् ।
 पादेष्वशागंजान् पीठे सप्तच्छन्दांसि चास्तरे ॥
 प्रणवञ्चातपत्वे तु शेषङ्केतौ खगेश्वरम् ।
 इतिहासपुराणानि सर्वतः परिपूजयेत् ॥
 तस्यां निवेश्य दोलायां वासुदेवं श्रियः पतिम् ।
 उपचारैर्गर्चयित्वा शनैर्दोलाञ्च दोलयेत् ॥
 वेदाद्यैर्ब्रह्मणः सत्यैः सूक्तैरङ्गैर्द्विजोत्तमः ।
 सामगानैः प्रबन्धैश्च गायन् कृष्णं जगद्गुरुम् ॥
 सुवासिन्यो दोलयित्वा वैश्वान् पूजयेत्ततः ।
 एवं संपूज्य देवेशं पापैर्मुक्तो हरिं व्रजेत् ॥
 दोलायां दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् ।
 कोटियागानुजं पुण्यं लभते नात्र संशयः ॥
 शिवब्रह्मादयो देवा नारदाद्या महर्षयः ।
 दोलायां दर्शनार्थं वै प्रयान्त्यनुचरैः सह ॥

गन्धर्वाप्सरसः सर्वा विमानस्थाः सकिन्नराः ।
 गायन्ति सामगानैश्च दीलायामचितं हरिम् ॥
 गवाजप्रसंयुतैर्दीपैर्भक्त्या नीराजनं चरेत् ।
 मरुत्व इन्द्र सूक्तेन भङ्गलाशीभिरेव च ॥
 ताम्ब लफलपुष्पाद्यैर्वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 आशिषोवाचनं कृत्वा नमस्कृत्वा विसर्जयेत् ॥
 एवं संपूजा देवेशं जयन्त्यां मधुसूदनम् ।
 सर्वान् लोकान् जपेत्स्वाशु याति विष्णोः परं पदम् =
 मासि भाद्रपदे शुक्ले द्वादश्यां विष्णुदेवते ।
 अदित्यामुदभूद्विष्णुरूपेन्द्रो वामनोऽव्ययः ॥
 तस्यां स्नानोपवासाद्यमक्षय्यं परिकीर्त्तितम् ।
 श्रीकृष्णजन्मवत् सर्वं कुर्यादत्रापि वैष्णवः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ॥
 माघमासे तु सप्तम्या मुदिते चैव भास्करे ।
 स्नात्वा नद्यां विधानेन पूजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 रक्तैश्च करवीरैश्च कुमुदेन्द्रीवरदिभिः ।
 मन्त्ररत्नेनार्चयित्वा पायसान्नं निवेदयेत् ॥
 यतश्च गोपा इत्यादि दशसूक्तान्यनुकृमात् ।
 पुष्पाणि दद्याद्भक्त्या वै प्रत्यूषं वैष्णवोत्तमः ॥
 सहस्रं शतवारं वा मन्त्रेणापि यजेत्ततः ।
 पश्चाद्भोजं प्रकुर्वीत तिलैः कृष्णैः सशर्करैः ॥
 वैष्णवैरनुवाकैश्च मन्त्ररत्नेन मन्त्रवित् ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषकश्चैव समाचरेत् ॥
 नीराजनं ततो दद्यादयं गौरित्यनेन तु ।

इति वा इति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
 सहस्रनामभिः सुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 गुरुं सम्पजयेद्भक्त्या भुञ्जीत तद्विविः स ॥ त् ॥
 अधःशायी ब्रह्मचारी जपेद्रात्रौ समाहितः ।
 एवं सम्पूज्य देवेशं तस्मिन्नहनि वैष्णवः ॥
 त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य वैष्णवं पदमाप्नुयात् ।
 द्वादशग्रामपि तस्यां वै यज्ञवराहमच्युतम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेत् प्रयतात्मवान् ।
 महिसाक्षं घृताक्तं वै धूपं दद्यात् प्रयत्नतः ॥
 दद्यादष्टाङ्गदीपं च गवाज्येन च वैष्णवः ।
 मशर्कराजं सूपान्नं मोदकान् क्लृप्तं तथा ॥
 द्रक्षुदण्डानि रम्याणि फलाणि च निवेदयेत् ।
 प्रथमं होति सूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि भक्तिमान् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुणा पायसेन वा ।
 मधुसूक्तेन हीतव्यं गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 ग्राज्येन वैष्णवैर्मन्त्रैः त्रिशतं त्रिभिरेव तु ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 भोजयेद् ब्राह्मणान् भक्त्या गुरुं चापि प्रपूजयेत् ।
 सर्वयज्ञेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥
 तत्फलं लभते मर्त्यो विष्णुसायुज्यमाप्नुयात् ।
 कीदण्डस्थे दिनकरे तस्मिन्मासि निरन्तरम् ॥
 अरुणोदयवेलायां प्रातः स्नानं समाचरेत् ।
 तर्पयित्वा विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ॥
 नारायणं जगन्नाथ मर्चयेद्विधिवद् द्विजः ।

पौरुषेण विधानेन मूलमन्त्रेण वा यजेत् ॥
 शतपत्रैश्च जातीभिस्तुलसीविल्वपुष्करैः ।
 गन्धैर्धूपैश्च दीपैश्च नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 पायसान्नं शर्करान्नं सुज्ञान सघृतं हविः ।
 सुवासितञ्च दध्यन्नमूपान् मधुमिश्रितान् ॥
 मोदकान् पृथुकान् लाजान् शष्कुलीचणकानपि ।
 विविधानि च भक्ष्याणि फलानि च निवेदयेत् ॥
 वेदपारायणेनैव मासमेकं निरन्तरम् ।
 ऋचां दशसहस्राणि ऋचां पञ्चशतानि च ॥
 ऋचामशीतिपादश्च पारायणं प्रकीर्त्तितम् ।
 वेदपारायणेनैव प्रत्यृचं कुसुमान्यजेत् ॥
 रात्रौ होमं प्रकुर्वीत तिलैर्त्रीर्हिभिरेव वा ।
 सर्ववेदेष्वशक्तस्तु होमकर्मणि वेश्णव ॥
 वेश्णवैरनुवाकैर्वा प्रत्यहं जुहुयाद्बुधः ।
 यजुषापि तथा साम्ना शक्त्या पुष्पाञ्जलिं चरेत् ॥
 अशक्नो यस्तु वेदेन प्रतिवासरमच्युतम् ।
 मूलमन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाञ्जलिं द्विजः ॥
 तेनैव जुहुयाद्भक्त्या सहस्रं वक्त्रिमण्डले ।
 अथवा रघुनाथस्य चारित्र्येण महात्मनः ॥
 प्रतिश्लोकेन पुष्पाणि दद्यान्मासं निरन्तरम् ।
 अधःशायी ब्रह्मचारौ संकटज्ञोजी भवेदुद्विजः ॥
 मासान्ते तु विशेषेण पूजयद् वैष्णवान् द्विजान् ।
 एवमभ्यर्च्य गोविन्दं धनुर्मासे निरन्तरम् ॥
 दिने दिने वैष्णवेष्ट्या फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।

यं यं कामयते चित्ते तन्तमाप्नोति पूरुषः ॥
 महद्भिः पापकैर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ।
 तपोमासुप्रदिते भानौ मासमेकं निरन्तरम् ॥
 स्नात्वा नद्यां तडागे वा तर्पयेत्पतिमथ्युतम् ।
 अर्चयेन्माधवं नित्यं तन्मन्त्रेणैव तत्र वै ॥
 मन्त्ररत्नेण वा नित्यं माधवीचूतचम्पकैः ।
 मण्डपानि विचित्राणि शर्कराजप्रयुतानि च ॥
 शाल्यन्नं दधिसंयुक्तं मोदकांश्च निवेदयेत् ।
 वैष्णवैः पावमानैश्च कुर्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 तिलैश्च जुहुयादङ्गौ मधुशर्करमिश्रितैः ।
 प्रत्यूचं पुरुषसूक्तेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ॥
 सहस्रं मूलमन्त्रेण तन्मन्त्रेणापि वै द्विजः ।
 सहस्रं वा शतं वापि शक्ताश्च जुहुयाद् बुधः ॥
 यज्ञे यज्ञमिति ऋचा दीपान्नीराजयेत्ततः ।
 रात्रौ दोलार्चनं कुर्याद्वैष्णवैर्द्विजसत्तमैः ॥
 मासान्ते भोजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ।
 एवं सम्पूजिते तस्मिन् प्रसन्नोऽभृज्जनार्दनः ॥
 ददाति रूपदं दिव्यं योगिगम्यं सनातनम् ।
 फाल्गुण्यां पौर्णमास्यां वे उदिते च निशाकरे ॥
 उपोष्य विधिवद्भक्तिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
 तिलैश्च करवीरैश्च कर्णिकारैश्च पाटलैः ॥
 कुन्दसहस्रकुसुमैर्यजेत् तं कमलापतिम् ।
 विष्णुसूक्तैः प्रत्यूचं च चरुणान्धेन मन्त्रतः ॥
 ब्रह्मा देवानामनेन दीपान्नीराजयेत्ततः ।

प्रसन्नो नित्यमनेन उपस्थाय सनातनम् ।
 वैष्णवान् भोजयेच्छक्ता भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ॥
 एवं सम्पूज्य देवेशं तस्यां रात्रौ सनातनम् ।
 षष्टिवर्षसहस्रस्य पूजामाप्नोत्यसंशय ॥
 एवं सम्पूजयेद्विष्णुं निमित्तेषु विशेषतः ।
 यथाकालं यथावर्णं यथाशक्त्या यथाबलम् ॥
 यथोक्तपुष्पालाभेतु तुलस्या वै समर्चयेत् ।
 नैवेद्यस्याप्यलाभे तु हविष्यं वा निवेदयेत् ॥
 सूक्तानि वैष्णवान्येव सूक्तालाभे यथा यजेत् ।
 एकेन वा पौरुषेण सूक्तेन जुहुयात्तथा ॥
 सर्वत्राजयं प्रशस्तं स्याद्भोमद्रव्यादप्रलाभतः ।
 मन्त्रालाभे मूलमन्त्रं सर्वतन्त्रेषु यो यजेत् ॥
 उपस्थानन्तु सर्वत्र तद्विष्णोरिति वा ऋचा ।
 नौराजनन्तु सर्वत्र श्रिये जातेत्यनेन वा ॥
 तत्तत्कालोचितं सर्वं मनसा वापि पूजयेत् ।
 तुलसीमिश्रितं तोयं भक्त्या वापि समर्पयेत् ॥
 सर्वेष्वेतेषु निमित्तेषु महाभागवतोत्तमान् ।
 संपूज्य परिपूर्णत्वमाप्नोत्यत्र न संशयः ॥
 इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे भगवन्नित्य-
 नैमित्तिकविधिर्नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

हारीत उवाच ।

महोत्सवविधिं कुर्याद्देवस्य परमात्मनः ॥
 ग्रामार्चायाः प्रकुर्वीत यथोक्तविधिना नृप ।

यात्रोत्सवे कृते विष्णोः श्रुतिस्मृत्युक्तमार्गतः ॥
 अनाहृष्यग्निदुर्भिक्षभयं नास्त्यत्र किञ्चन ।
 वारिजं वातजं वाग्निसर्पविद्युदुद्दिषत्कृतम् ॥
 महारोगग्रहैश्चैवं यज्ञयं पामवासिनाम् ।
 कृते महोत्सवे तत्र भयं नास्ति न संशयः ॥
 तस्य दासा भविष्यन्ति नानाजनपदेश्वराः ।
 सार्वभौमो भवेद्राजा भक्त्या कृत्वा महोत्सवम् ॥
 नवाङ्गिकं च सप्ताहं पञ्चाहं प्रत्यहं तथा ।
 सम्बत्सरे ऋतौ मासि पक्षे कुर्यात् क्रमेण तु ॥
 तस्मिन्नादौ शुभदिने स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 अङ्कुरार्पणमादौ तु गरुत्मत्केतुमुच्छ्रयेत् ॥
 याश्च षडित्योषधयः केतुको वेद इत्यपि ।
 अश्वत्थाख्यशमीगर्भशुभामरणिमाहरेत् ॥
 निर्मथीतेति सूक्तेन तथैवासीदमीति च ।
 आम्यां च प्रत्यृचं तस्मिन्निष्पाधानादि पूर्ववत् ॥
 चर्वाज्यैरयमन्नीति उपस्थायार्चयेत्तथा ।
 तदग्निं संग्रहेत्तावदुत्सवः परिपूर्यते ॥
 दीक्षितः स भवेत्तावदाचार्यो विजितेन्द्रियः ।
 वेदवेदाङ्गविष्ण्वैतस्मार्तकर्मविधानवत् ॥
 महाभागवतो विप्रस्तान्त्रिकः सर्वकर्मसु ।
 लौकिके वा प्रकुर्वीत मथिताग्निर्न चेद्यदि ॥
 आभ्यामेव च सूक्ताभ्यामग्नौ देवं यजेद्बधः ।
 प्रातः स्मार्तविधानेन धीतवस्त्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ॥
 ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैर्दानैर्यागभूमिं विशेद्गुरुः ।

देवालयस्य मध्ये तु वेदिं रम्यां प्रकल्पयेत् ॥
 अङ्कुरार्पणपात्रैश्च भद्रकुम्भैरलङ्कृताम् ।
 वितानकुसुमाद्युक्तां कृत्वा तत्र सुखासने ॥
 महोत्सवाहं विम्बं च निवेश्यास्मिन् प्रपूजयेत् ।
 श्रीभूनिलादिसंयुक्तं नित्यैः परिजनैर्हृतम् ॥
 मन्तरत्नविधानेन पूजयित्वा जगद्गुरुम् ।
 इमे विप्रस्येत्यादिभि स्त्रिभिः सूक्तैश्च पूजयेत् ॥
 सुरभीणि च पुष्पाणि प्रत्यृचं विनिवेदयेत् ॥
 चतुर्दिक्षु च चत्वारो ब्राह्मणा मन्त्रवित्तमाः ।
 वाराहं नारसिंहं च वामनं राघवं मनुम् ॥
 ईशान्यादिषु चत्वारो विष्णुमन्त्रान् विदिक्षु च ।
 वेद्या दक्षिणतः कुण्डं लक्षणाढ्यं च तत्र तु ॥
 हुताशनं प्रतिष्ठाप्य इध्माधानानिकं चरेत् ।
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चरुं तिलविमिश्रितम् ।
 प्रत्यृचं जुहुयादङ्गी भध्वाजप्रगुडमिश्रितम् ॥
 आज्यं श्रीभूमिसूक्ताभ्यां त्वं सोम इति पायसम् ।
 पूर्वोक्तैर्वैष्णवैर्मन्त्रैस्त्रिलैर्ब्रह्मिभिरेव वा ॥
 प्रत्येकं जुहुयात्पश्चादष्टोत्तरशतं क्रमात् ।
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 सुदध्यन्नं फलयुतं पानकञ्च निवेदयेत् ।
 ताम्बूलञ्च समाप्याथ ऋत्विजश्चापि पूजयेत् ॥
 ततः स्यन्दनमानीय पताकाच्छ्रवसंयुतम् ।
 श्वेतैः सलक्ष्णैरुच्चयानमश्वैः प्रकल्पितैः ॥
 वस्त्रपुष्पमणिलवणभूषितं तत्र चित्रितम् ।

तस्मिन् स्रुततरङ्गच्छपर्यङ्कं स्थापय देशिकः ॥
 तस्मिन्निवेश्य देवेशं देवीभ्यां सहितं हरिम् ।
 अर्चयेद् गन्धपुष्पाद्यैर्धूपदीपादिभिस्तथा ॥
 रथचक्रेषु वेदांश्च धर्मादीनपि प्रजयेत् ।
 आधारशक्तिमाधारे ईषादण्डे पुराणकम् ॥
 च्छन्दांसि कूवरे सप्त पर्यङ्के भुजगाधिपम् ।
 हयेषु चतुरो मन्त्रान् योक्तेष्वङ्गानि षट्च वै ॥
 ध्वजं पताकराजानं छत्रेऽनन्तं स्वराणि तु ।
 तालवृन्ते चामरे च अक्षराणि च पूजयेत् ॥
 अभ्यर्च्यैत्रवं रथं दिव्यं पश्चात् संपूजयेद्हरिम् ।
 दिक्पालावरणांश्चैवमर्चयेद्दिक्षु सर्वतः ॥
 जीमूतस्येति सूक्तेन तत्र पुष्पाञ्जलिं चरेत् ।
 मरुत्वानिन्द्रेति सूक्तेन कृत्वा नीराजनंततः ॥
 वनस्पतीति सूक्तेन वादयेत्पटहादिकम् ।
 गीतैर्नृत्यैश्च वादित्रैः पुण्यस्तोत्रैर्मनोहरैः ॥
 हृगैर्गजैः स्यन्दनैश्च परितस्तर्पयेत्प्रभुम् ।
 ऋत्विजः पुरतो वेदानङ्गानि च जपेत्तदा ॥
 गायेत् सामानि भक्त्या वै पुरतः पार्श्वतो हरिः ।
 कुङ्कुमैः कुसुमैर्लाजेर्विकिरन्वै समन्ततः ॥
 खलङ्कतेषु विधिषु पर्यटन् सेवयेत्प्रभुम् ।
 गृहद्वारेषु मार्गेषु भक्ष्यैरिष्टुभिरेव च ॥
 कुसुमैर्धूपदीपैश्च ताम्बूलैश्चापि सेवयेत् ।
 एवं निषेव्य देवेशं पुनर्गेहं निवेशयेत् ॥
 तमभि प्रगायतेति जपन् स्रुतं निवेदयेत् ।

प्रसन्नाज मित्वनेन दीपात्रीराजयेत्ततः ॥
 प्रीठे निवेश्य देवेशमुपचारान् समर्पयेत् ।
 वयमुपेत्य ध्यायेम आशीषो वाचनं चरेत् ॥
 अनेन विधिना कुर्यादुत्सवं प्रतिवासरम् ।
 जपैर्होमैस्तथा दानैर्विप्राणां भोजनैरपि ॥
 समाप्ते चोत्सवे विष्णोः कुर्यादवभृथं शुभम् ।
 नदीं खातं तडागं वा देवेन सहितो व्रजेत् ॥
 स्यन्दनादिषु यानेषु स्थिता नार्यः स्वलङ्घिताः ।
 पुरुषाश्च हरिद्राश्च चूर्णादीन् विकिरन्मयः ॥
 कुर्यादवभृतं तत्र त्रिगिष्टैर्ब्राह्मणैः सह ।
 वासुदेवोत्सवे स्नानमश्वमेधफलं लभेत् ॥
 स्नात्वा सन्तप्य देवादीन् प्रविश्य हरिमन्दिरम् ।
 यजेतावभृथेष्टिञ्च अस्य वामेति सूक्ततः ॥
 चक्षुर्माजत्रं तिलैर्वापि अनुवाकैश्च वैष्णवैः ।
 एवं हुत्वावभृथेष्टिं वै वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 गुरुञ्च ऋत्विजश्चैव पूजयेद्भक्तितस्ततः ।
 पिवासीमित्यध्यायेन कुर्यात् स्वस्त्ययनं हरिः ॥
 इच्छन्ति त्वेत्य ध्यानेन प्रत्यृचञ्च हृदयेन च । .
 अष्टोत्तरशतं जुहुयात्कुसुमैरेव वैष्णवम् ॥
 हिरण्यगर्भसूक्तेन तथैवाजत्रं द्विजोत्तमम् ।
 पुनरेव तु होतव्यं हुत्वा वैकुण्ठपार्षदम् ॥
 होमशेषं समाप्याथ वैष्णवान् भोजयेदपि ।
 सर्वयज्ञसमाप्तौ तु पुष्पयागं समाचरेत् ॥
 सर्वं सम्पूर्णतामिति परितुष्टो जनादेन ।

एवं महोत्सवं कुर्यात्प्रत्यब्दं परमात्मनः ॥
 अथ नित्योत्सवे पूजा होमश्चात्र विधीयते ।
 शिविकायां निवेश्येष्टं पूजयित्वा विधानतः ॥
 तत्र चामरवादिवस्तुङ्गारैः स्तालवृन्तकैः ।
 दीपिकाभि रनेकाभिर्दूर्वाग्रकुसुमाक्षतैः ॥
 फलमोदकहस्ताभिर्नारीभिः समलङ्कृतम् ।
 देवस्यायतनं रम्यं त्रिः प्रदक्षिणमाचरेत् ॥
 तत्तन्मन्त्रान् जपेद्दित्तु सर्वासु द्विजपुङ्गवाः ।
 बलिञ्च निक्षिपेतासु देवानुद्दिश्य पूर्व्वतः ॥
 प्राचीं विश्वजिते सूक्तं अग्ने तव अनन्तरम् ।
 याम्ये परे इमां सन्तु मोषुणस्तु तदन्तरम् ॥
 यच्चिद्वेति प्रतीत्यान्तु विहिहीत्येत्यनन्तरम् ।
 स सोम इति सीम्यान्तु कद्रुद्रायेत्यनन्तरम् ॥
 प्रजापतिं तथा चोर्ध्वमधश्च पृथिवीं क्षिपेत् ।
 एवं दित्तु बलिं दत्त्वा परिणीय जनार्दनम् ॥
 मृतिभिः पुष्कलाभिश्च भवनं सम्प्रवेशयेत् ।
 पीठे निवेश्य देवेशं पूजयित्वा विधानतः ॥
 विहिंसोतादिमूक्तेन दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणि ।
 नीराजनं ततो दद्यात् ध्रुवसूक्तेन वैष्णवः ॥
 शाययित्वा च शय्यायां दद्यात् पुष्पाणि मन्त्रतः ।
 इमं महेति सूक्ताभ्यां पूजयेत् विष्णुमव्ययम् ॥
 सौदर्शनेन मन्त्रेण रक्षां कुर्यात्समन्ततः ॥
 एवं नित्योत्सवं कुर्याद्भक्तौ चाहनि सर्वदा ।
 गुरुणामन्यदिवसे भगवज्जनमवासरे ॥

कार्त्तिक्यां श्रावणे वापि कुर्यादिष्टिञ्च वैष्णवोम् ।
 षडपोष्य पूर्वदिवसे दीक्षितः सुसमाहितः ॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कारयेदङ्कुरार्पणम् ।
 नद्यां स्नात्वा च ऋत्विग्भिश्चतुर्भिर्वेदपारगैः ॥
 पौरुषेण विधानेन पजयेत् पुरुषोत्तमम् ।
 गन्धैर्नानाविधैः पुष्पैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ॥
 फलैश्च भक्ष्यभोजैश्च तासूलाद्यैः प्रपजयेत् ।
 अर्घ्याद्यैरुपचारैस्तु सक्तान्ते पजयेद्धरिम् ॥
 अध्यायान्ते मण्डलान्ते नैवेद्यार्वविधैरपि ।
 पजयित्वा हरिं भक्त्या वैष्णवान् भोजयेत्तथा ॥
 आज्येन चरुणा वापि तिलैः पद्मैरथापि वा ।
 समिद्धिर्वत्सपत्रैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः ॥
 यज्ञरूपं हरिं ध्यायन् प्रत्यृचं वेदसंहिताम् ।
 होमः समाप्यते यावत्तावद्वै दीक्षितो भवेत् ॥
 जुहुयाद्वै गार्हपत्यो सोऽग्निमभ्यर्च्य भूपते । ।
 अग्निरक्षणेमप्युक्तं यावद्विष्टिः समाप्यते ॥
 विगृष्टान् वैष्णवान् विप्रान् भोजयेत्प्रतिवासरम् ।
 ऋत्विजश्च पठेत्तावच्चतुर्मन्त्रान् समाहितः ॥
 दजद्वभृद्येष्टिं च पात्रमान्येऽथ वैष्णवैः ।
 अन्ते संपूजयेद्विप्रान् वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
 ऋत्विजश्च गुरुं चैव पूजयेच्च त्रिशेषतः ।
 एवमिष्टिन्तु यः कुर्याद्वैष्णवीं वैष्णवीतमम् ॥
 ऋतूनां दशकोटीनां फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
 यास्मिन्देसे वैष्णवेष्ट्या पूजिता मधुसूदनः ॥

दुर्भिक्षरोगाग्निभयं तस्मिन् नास्ति न संशयः ।
 अशक्तः सर्वदेवेन कर्तुं मिष्टिं च वैष्णवीम् ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैर्जुहुयात्प्रत्यृचं हविः ।
 तैरेव पुष्पाञ्जलिं च कुर्यादिष्ट्याः प्रपूतये ॥
 अथवा मूलमन्त्रं तु लक्षं जप्त्वा हुताग्ने ।
 अयुतं जुहुयात्तद्वत्पुष्पाणि च सनातने ॥
 इष्टिः संपूर्णतां याति सर्ववेदाः सदक्षिणाः ।
 एवमिष्टिं प्रकुर्वीत प्रत्यब्दं वैष्णवीत्तमः ॥
 तुष्ट्यर्थं वासुदेवस्य वंशस्योज्जीवनाय च ।
 वृध्यर्थमपि लोकस्य देवतानां हिताय च ॥
 पिता वा यदि वा माता भ्राता वान्ये सुहृज्जनाः
 यदि पञ्चत्वमापन्नाः कथं कुर्याद्विजोत्तमः ॥
 कनिष्ठवर्जमेवात्र वपनं मुनिभिः स्मृतम् ।
 स्नात्वाचम्य विधानेन कारयेत् पूजनं हरिः ।
 रङ्गवत्यादिभिस्तत्र कुर्यात् सर्वत्र मङ्गलम् ॥
 रोदनं वर्जयित्वेव गोमयेन शुचि स्थलम् ।
 बिलिप्य मण्डले तत्र धान्यस्योपर्युलूखलम् ॥
 कलशांस्तु चतुर्दिक्षु तण्डुलोपरि निक्षिपेत् ।
 हिरण्यपञ्चगव्यानि पञ्चत्वक्पल्लवान् न्यसेत् ॥
 वाससा तन्तुना वापि वेष्टयेत् क्लृप्तं प्रदक्षिणम् ।
 उलूखले वासुदेवं कलशेषु क्रमेण च ॥
 प्रदुग्धं मनिरुद्धञ्च सङ्कर्षणं मधोक्षजम् ।
 सम्पूज्य गन्धपुष्पादेर्भक्त्या भक्ष्यं निवेदयेत् ॥
 अभ्यर्च्य मुसलं पुष्पैर्गायत्रया प्रणवेन च ।

हरिद्रामवह्न्यात्तु परीमात्रेति वे जपन् ॥
 भगवन्मन्दिरे विष्णुं हरिद्रादैः प्रपूजयेत् ।
 पितुः शरीरं विधिवत् स्नापयेत्कलशोदकैः ॥
 तिलैश्च पञ्चगव्यैश्च गायत्र्या वैष्णवेन च ।
 उद्धृत्य सर्वकर्मणेति स्नापयेत्पितरं सुतः ॥
 नारायणानुवाकेन चैवं स्नाप्य ततः पितुः ।
 धीतवस्तञ्च सम्बेद्य भूषणैर्भूषयेत्ततः ॥
 गन्धमाल्यै रलङ्घ्य शुची देशे कुशोत्तरे ।
 तिलोपरि विधायैवं वस्त्रं हित्वान्यतः सुतम् ॥
 धारयेदुत्तरीये द्वे यवत्कर्म समाप्यते ।
 हुत्वेवोपासनं तस्य आद्रं यज्ञीयकाष्ठकैः ॥
 शिविकां कारयित्वाथ यस्त्वमूर्त्यादिभिः शुभाम् ।
 तस्मिन्नेवेश्य तं प्रेतं बाहकान्वरयेत्ततः ॥
 स्ववर्णवैष्णवानेव पूजयेत् स्वर्णदक्षिणैः ।
 बह्वेयुस्तेऽपि भक्त्या तं पठन् विष्णुस्तवान् मुदा ॥
 हरिद्रालाजपुष्पाणि विकिरन् वैष्णवा मुदा ।
 बादित्वनृत्यगीताद्यैर्ब्रजैः कीर्तयन् हरिम् ।
 हुताग्निमग्रतः कृत्वा गच्छेयुस्तस्य बान्धवाः ॥
 बाहकानामलाभे तु शकटे गोवृषान्विते ।
 निवेश्य शिविकां रम्यां ब्रजैर्ब्रजैर्मरादहिः ॥
 दक्षिणेन मृतं शूद्रं पुरहारेण निर्हरेत् ।
 पश्चिमोत्तरपूर्वेषु यथामङ्गुलं द्विजातयः ॥
 प्राग्द्वारं सर्ववर्णानां न निषिद्धं कदाचन ।
 गत्वा शुभतरं देशं रम्यं शुभजलान्वितम् ॥

यज्ञहृत्समाकीर्णं ममेध्यादिविवर्जितम् ।
 स्वातयेत्तत्र कुण्डं तु निम्नं हस्तत्रयं तदा ।
 द्वाभ्यान्विभिर्वा विस्तारं चतुरायतमेव च ॥
 ततः संमार्जनं कृत्वा गोमयान्वितवारिणा ।
 सम्प्राप्य यज्ञियैः काष्ठैः स्थितिं कुर्याद्यथाविधि ॥
 आस्तीर्य दक्षिणायमेवमेनाजिनमनुत्तमम् ।
 तस्मिन्नास्तीर्य दर्भांस्तु विकीर्य च तिलांस्तथा ॥
 तस्मिन्निवेश्य तं देवं घृताक्तं नववस्त्रकम् ।
 ईषद्वीतं नवं श्वेतं सदाशयमवारितम् ॥
 अहतं तद्विजानीया द्वैवे पित्रे च कर्मणि ।
 परिषिच्य चिते पश्चादपोऽपस्मानितीत्यृचा ॥
 परिस्तीर्य शुभैर्दर्भैरपसव्येन सव्यतः ।
 उरस्यग्निं निधायास्य पात्रासादानमाचरेत् ॥
 प्रोक्षणां चमसाज्ये च चरुमिक्षसुवौ तथा ।
 असाद्योक्तविधानेन इध्माधानात् तमाचरेत् ॥
 खगृह्योक्तविधानेन हुत्वा सर्वमशेषतः ।
 पश्चादाज्ययुतं हव्यं जुहुयादुपवीतवान् ॥
 सोमानमित्योदनेन प्रत्यृचं तत आज्यतः ।
 तं महेन्द्रेति सूक्तेन हुत्वा प्रत्यृचमेव च ॥
 एष इत्यनुवाकाभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः ।
 सर्वैश्च वैष्णवैर्मन्त्रैः धृगष्टोत्तरं शतम् ॥
 तिलैश्च जुहुयात्पादमष्टाविंशतिमेव वा ।
 एकैकामाहुतिं पश्चाद्वैकुण्ठपार्षदं यजेत् ॥
 ब्रह्ममेध इति प्रोक्तं मुनिभिर्ब्रह्मतत्परैः ।

महाभागवतानां वै कर्तव्यमिदमुत्तमम् ॥
केशवार्पितसर्वाङ्गं शशिभं मङ्गलादयम् ।
न वृथा दापयेद्दिद्वान् ब्रह्ममेधविधि विना ॥
परमावगतेनापि कर्त्तव्यं हि द्विजन्मनः ।
द्रव्यालाभेऽपि होतव्यं यज्ञियैश्च प्रसूनकैः ॥
शूद्रस्यापि विशिष्टस्य परमेकान्तिनस्तथा ।
स्वाहाकारश्च वेदश्च हित्वा पुष्पैर्यजेच्छुभैः ॥
तूष्णीमद्भिः परीषिच्य परिस्तीर्यत्र कुशैस्त्रिलैः ।
नामभिः केशवाद्यैश्च तथा सङ्कर्षणादिभिः ॥
मत्स्रकूर्मादिभिश्चैव वेदार्थोक्तप्रबन्धकैः ।
नमोऽन्तमेव जुहुयात् स्वाहाकारं विवर्जयेत् ॥
अमन्त्रकं प्रकुर्वीत शूद्रः सर्वमशेषतः ।
दग्ध्वा शरीरं विधिवद्वैष्णवस्य महात्मनः ॥
यन्मरणं तदवभृतमिति मत्वा विचक्षणः ।
स्नानार्थं पुण्यसलिलं ब्रजेद्भ्रामयतैः सह ॥
अनुलिप्य घृतं सर्वं गोमयं वा तिलैः सह ।
दूर्वाग्रैरक्षतैर्लाजैः स्नानं कुर्वीत मङ्गलम् ॥
स्वगृह्योक्तविधानेन तस्य पुत्राः स्वगोत्रजाः ।
पिण्डोदकप्रदानाद्यं सर्वमप्यौर्ध्वदैहिकम् ॥
निर्वर्त्य विधिना धर्मं सामान्येनावशेषतः ।
विशिष्टं परमं धर्मं नारायणबलिं ततः ॥
प्रकुर्व्याद्वैष्णवैः साहं यथाशास्त्रं मतन्द्रितः ।
निमन्त्रयेत्त पूर्वेदुर्ब्राह्मणान् वैष्णवान् शुभान् ॥
चतुर्विंशतिसंख्याकान् महाभागवतोत्तमः ।

केशवादीन् समुद्दिश्य चतुर्विंशति वैष्णवान् ॥
 रात्रौ निमन्त्र्य सम्पूज्य तैः सार्द्धं विजितेन्द्रियः ।
 प्रातरुत्थाय तैर्गत्वा नदीं पुण्यजलान्विताम् ॥
 धात्रीफलानुलिप्ताङ्गो निमज्ज्य विमले जले ।
 जपन् वै वैष्णवान् सूक्तान् स्नानं कुर्वीत वै द्विजः ।
 वैकुण्ठतर्पणं कुर्यात् कुसुमैः सतिलाक्षतैः ।
 गृहं गत्वार्चयेद्देवं सर्वावरणतंयुतम् ॥
 सुगन्धपुष्पैर्विविधैर्गन्धैर्धूपैश्च दीपकैः ।
 नैवेदैर्भक्ष्यभोजैश्च फलैर्नीराजनैरपि ॥
 अर्चयित्वा विधानेन मूलमन्त्रेण वैष्णवः ।
 पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य दध्माधानं समाचरेत् ॥
 चरुं सशर्कराजग्रन्तु जुहुयादक्लिमण्डले ।
 प्रत्यृचं वैष्णवैः सूक्तैः केशवादैश्च नामभिः ॥
 हुत्वाथ वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 गवाजीनैव जुहुयाच्चतुर्भिवैष्णवोत्तमः ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ।
 अग्निरुत्तरभागेन गोमयेनानुलिप्य च ॥
 आस्तीर्य दर्भान् प्रागग्रान् चतुर्विंशतिसंख्यया ।
 उदक्प्रावणिकेनैव केशवादिक्रमेण तु ॥
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पादैश्च स्तुतत्तन्मन्त्रैः पृथक् पृथक् ।
 मध्वाजप्रतिलमिश्रेण चरुणा पायसेन वा ॥
 कुशेषु तेषु दद्यात्तु पिण्डान् तीर्थं विधानतः ।
 स्वाहाकारेण मनसा केशवादीन् क्रमेण वै ॥
 दत्त्वा पिण्डान् समभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यतोदकैः ।

नित्यमभ्यर्च्य मुक्तेभ्यो वैष्णवेभ्यस्तथैवच ॥
 दद्यात् पिण्डत्रयं चैव तेषां दक्षिणतः क्रमात् ।
 विष्णोर्नु केन सूक्तेन उपस्थानजप तथा ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा भक्त्याथ वैष्णवः ।
 पिण्डांस्तु सलिले दत्त्वा स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्पादप्रक्षालनादिभिः ।
 अर्घ्याद्यैर्गन्धपुष्पाद्यैर्वासोऽलङ्कारभूषणैः ॥
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ।
 संपज्य विधिवद्भक्त्या महाभागवतोत्तमान् ॥
 पायसं सगुडं साजं शुद्धान्नं पानकैः फलैः ।
 सम्भोज्य विप्रानाचान्तान् प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥
 हविषश्च सकृदमुक्त्वा भूमौ दद्यात् कुशोत्तरे ।
 अयं नारायणवलिर्मुनिभिः सम्प्रकीर्तितः ॥
 स्वर्गस्थानां च सर्वेषां कर्तव्यो वैष्णवोत्तमैः ।
 अलाभे चैव विप्रेषु वैष्णवेष्वप्यशक्तितः ॥
 सर्वं कृत्वा विधानेन जपहोमार्चनादिकम् ।
 केशवादीन् समुद्दिश्य नित्यान् मुक्तांश्च वैष्णवान् ॥
 एकं वा भोजयेद्दिप्रं महाभागवतोत्तमम् ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं विगिष्टाद्यः समाचरेत् ॥
 वैष्णवं परमं धर्मं महाभागवतोत्तमम् ।
 तस्मिन् संपूजिते विप्रे सर्वं संपूजितं जगत् ॥
 तस्माद्भागवतश्रेष्ठमेकं वापि सुपूजयेत् ।
 हरिश्च देवताश्चैव पितरश्च महर्षयः ॥
 तस्मिन् संपूजिते विप्रे तुष्यन्त्येव न संशयः ।

अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ॥
 मन्त्रार्थचिन्तनं योगो वैष्णवानाञ्च पूजनम् ।
 प्रसादतीर्थसेवा च नवेजप्राकर्म्म उच्यते ।
 पञ्चसंस्कारसम्पन्नो नवेजप्राकर्म्मकारकः ॥
 आकारत्रयसम्पन्नो महाभागवतोत्तमः ।
 आद्यानामप्यलाभितु एकं नारायणं बलिम् ॥
 कुर्वीत परया भक्त्या वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ।
 नित्यञ्च प्रतिमासञ्च पित्रोः आद्यं विधानतः ॥
 सोदकुम्भं प्रदद्यात्तु यावदिष्ट्यान्तिक द्विजः ।
 प्रत्यब्दं पार्वण्यश्च मातापितृर्मृतैः सहनि ॥
 अर्चयित्वाऽच्युतं भक्त्या पश्चात् कुर्याद्विधानतः ।
 वैष्णवानेव विप्रास्तु सर्वकर्म्मसु योजयेत् ॥
 सर्वत्रावैष्णवान् विप्रान् पतितानिव सन्त्यजेत् ।
 शङ्खचक्रविहीनास्तु देवतान्तरपूजकाः ।
 द्वादशीविमुखा विप्राः शैवाश्चावैष्णवाः स्मृताः ॥
 अवैष्णवानां संसर्गात् पूजनाद्वन्दनादपि ।
 यजनाध्यापनात्सद्यो वैष्णवत्वाच्चुप्रतो भवेत् ॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं नातिक्रम्याचरेत्सदा ।
 स्वशास्त्रोक्तविधानेन वैकुण्ठार्चनपूर्वकम् ॥
 कर्तृत्वफलसङ्गित्वे परित्यज्य समाचरेत् ।
 धर्मस्य कर्ता भोक्ता च परमात्मा सनातनः ॥
 अभर्मं मनसा वाचा कर्मणापि त्यजेत्सदा ।
 अकृत्यकरणाद्विप्रः कृत्यस्याकरणादपि ॥
 अनिग्रहाच्चन्द्रियाणां सद्यः पतनं मृच्छति ।

अनियं मनसा यस्तु पापमेवाभिचितयेत् ॥
 कल्पकोटिसहस्राणि निरयं वै स गच्छति ।
 यस्तु वाचा वदेत्पाप मसत्यकथनादिकम् ॥
 कल्पायुतसहस्राणि तिर्यग्योनिषु जायते ।
 यस्त्वघ्नं कुरुते नित्यं चापल्यात्करणादिभिः ॥
 युगकोटिसहस्राणि विष्टायां जायते क्रिमिः ।
 दान्तः शुचि स्तपस्वी च सत्यवाग्विजितेन्द्रियः ॥
 स सात्विकः शमयुतः सुरयोनिषु जायते ।
 यस्त्वर्थकामनिरतः सदा विषयचापलः ॥
 स राजसो मनुष्येषु भूयो भूयोऽभिजायते ।
 क्रोधो प्रमादवान् दृष्टो नास्तिको विपरीतवाक् ॥
 निद्रालु स्नामसी याति बहुशो मृगपक्षिताम् ।
 महापाण्ड्यातिपापं पातकञ्चोपपातकम् ।
 प्रासङ्गिकं नरः कृत्वा नरकान् याति दारुणान् ॥
 तामिस्र मन्थतामिस्रं महारौरवरौरवी ।
 सङ्घातः कालसूतञ्च पूयशोणितकर्दमम् ॥
 कुम्भीपाकं लोहशङ्कुस्तथा विष्णुमूत्रसागरः ।
 तप्तायसास्त्रयो घोरा स्तप्तायसमयं गृहम् ॥
 शय्या तप्तायसमयी पानकञ्चाग्निसन्निभम् ।
 शूलमुद्गरसङ्घातं कालकङ्कालदंशितम् ॥
 सिंहव्याघ्रमहानागंभीकरं सम्प्रतापनम् ।
 क्रिमिराशिमहाज्वालं तथा विष्णुमूत्रभोजनम् ॥
 असिपञ्चनं घोरं तपाङ्गारमयी नदी ।
 सञ्जीवनं महाघोरमित्याद्या वरकाः क्षृताः ॥

महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैरपि ।
 ब्रजतीमान् महाघोरान् दुर्वृत्तैरन्वितश्च यः ॥
 प्रायश्चित्तेरपैत्येनो यदकार्यकृतं महत् ।
 कामतस्तु कृतं यत्तु मरणात्सिद्धिं मृच्छति ॥
 ब्रह्महत्या सुरापानं विप्रघ्नर्षस्य हारणम् ।
 गुरुदाराभिगमनं तत्संयोगश्च पञ्चमः ।
 संलापात् स्पर्शनाद्वासादेकशय्यासनाशनात् ॥
 सौहार्दाद्वैक्षण्यदानात्ते नैव समतां ब्रजेत् ।
 गुर्वाक्षेपस्त्रयीनिन्दा सुहृदाम्बधएव च ॥
 ब्रह्महत्यासमं त्रैयमधीतस्य च नाशनम् ।
 यागस्यं क्षत्रियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥
 शरणागतं स्वामिनं च पितरं भ्रातरं गुरुम् ।
 पुत्रं तपस्विनं शिष्यं भार्यां तेषां च सर्वतः ॥
 अन्तर्वर्त्तीं स्त्रियो गाश्च तथा त्रयीं रजस्वलाः ।
 देवताप्रतिमां साध्वीं बालांश्चैव तपस्विनीम् ॥
 घातयित्वा समाप्नोति ब्रह्महत्यां न संशयः ।
 जैह्वप्रमात्स्रस्तवं क्रूरं निषिद्धानां च भक्षणम् ॥
 रजस्वलामुखास्वादः पञ्चयज्ञादिवर्जनम् ।
 अनृतं कूटसाक्षीच महायन्त्रप्रवर्त्तनम् ॥
 आकर्षणादि षट्कर्म लालालवणविक्रयः ।
 पाषण्डकल्ककुहकवेदवाह्यविधिक्रिया ॥
 यक्षराक्षसभूतानामर्चनं वन्दनं तथा ।
 वक्त्रेणैवास्त्रुपाबद्ध सुरापस्त्रीनिषेवणम् ॥
 गवां निष्पीडनं क्षीरं ताम्रस्त्रं गव्यमेव च ।

पातान्तरगतं यत्तु नारिकेलफलाम्बु च ॥
 तालहिन्तालमाधूकफलानां रसमेव च ।
 खरोट्टमानुषीक्षीरं सुरापानसमानि वै ॥
 मामकूट तुलाकूट निक्षेपहरणानि च ।
 भूरत्ननारीहरणं रसान्नस्तेयमेव च ॥
 गुडकार्पासलवणतिलकान् सामिषाम्बु च ।
 काप्यवस्त्रे च हृत्वा च लोहानां हरणं तथा ॥
 विषाग्निदाहनं चैव सुवर्णस्तेयसन्निभम् ।
 सखी भार्या कुमारी च सगोत्रा शरणागता ॥
 साध्वी प्रव्रजिता राज्ञी निक्षिप्ता च रजस्वला ।
 वर्णोत्तमा तथा शिष्यभार्या भ्रातृपितृव्ययोः ॥
 मातामही पितामही पितुर्मातुश्च सोदराः ।
 अन्या मातृव्यदुहिता मातुलानो पितृष्वसा ॥
 जननी भगिनी धात्री दुहिताचार्यभामिनी ।
 स्रुषाचार्यसुता चैव तत्पत्नी सुमहातपाः ॥
 मातुः सपत्नी सार्वभौमी दीक्षिता चैव भामिना ।
 कपिला महिषी धेनुर्देवताप्रतिमा तथा ॥
 आमामन्यतमाङ्गच्छेदगुरुतत्पग उच्यन्ते ।
 महापातकिनामत्र तत्संयोगिन एव च ॥
 प्रायश्चित्तं नास्ति तेषां भृग्वग्निपतनं स्मृतम् ।
 हीनवर्णाभिगमनं गर्भघ्नं भर्तृहिंसनम् ॥
 विशेषपतनीशानि स्त्रीणां पुंसां च यानि तु ।
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो गोबालहननं तथा ॥
 फलपञ्चदशाणां हि नीलपीताम्बु जिह्वारजः ।

वापौकूपतडागानां ध्वंसनं ग्रामघातनम् ॥
 आभिचारादिकं कर्म शस्यध्वंसनमेव च ।
 उद्यानारामहननं प्रपाविध्वंसनं तथा ॥
 मातापितृसुतत्यागो दारत्यागस्तथैव च ।
 स्वाध्यायाग्निगुरुत्यागस्तथा धर्मस्य विक्रयः ॥
 कन्याया विक्रयश्चैव स्वाध्यायमवविक्रयः ।
 परस्त्रीगमनञ्चैव परद्रव्यापहारणम् ॥
 तथा पुंसाभिगमनं पशूनां गमनं तथा ।
 वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वविध्वंसनं तथा ॥
 कन्याया दूषणं चैव गवां योनिनिपीडनम् ।
 मानुषानां पशूनाञ्च नासाद्यङ्गविभेदनम् ॥
 ग्रामान्त्यजस्त्रीगमनं विज्ञेयमनुपातकम् ।
 नित्यनैमित्तिकश्राद्धवर्जनं पशुहिंसनम् ॥
 मृगपक्षिमहासर्पयादसां हननक्रिया ।
 साधारणस्त्रीगमनं पत्न्यास्ये मैथुनं तथा ॥
 पारवित्तं पारदार्यं निन्दितार्थोपजीवनम् ।
 तथैवानाश्रमे वासो देवद्रव्योपजीवनम् ॥
 पयोदधितिलानाञ्च विक्रयं लवणक्रयम् ।
 शाकमूलफलस्तेयमतिवृद्धप्रपजीवनम् ॥
 निमन्त्रितातिक्रमणं दुष्प्राप्तिग्रहमेव च ।
 ऋणानामप्रदानत्वं सन्ध्याकालातिवर्त्तनम् ॥
 वृथैवाग्निपरित्यागः संग्रामेषु पलायिता ।
 दुर्भोजनं दुरालापं स्वधर्मस्य च कीर्त्तनम् ॥
 परेषां दोषवचनं परदारनिरीक्षणम् ।

नास्तिक्यं व्रतलोपश्च स्वाश्रमाचारवर्जनम् ॥
 असच्छास्त्राभिगमनं व्यसनान्यात्मविक्रयः ।
 ब्राह्म्यतात्मार्यवचनमेकैकमुपपातकम् ॥
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः क्रिमिकीटादिहिंसनम् ।
 भावदुष्टं कालदुष्टं क्रियादुष्टं च भक्षणम् ॥
 सृचर्मलणकाष्ठाम्बुस्तेयमत्यशनं तथा ।
 अनृतं विषयचापल्यं दिवास्वप्नमसत्कथा ॥
 तच्छावणं परान्नं च दिवामैथुनमेव च ।
 रजस्वला स्रुतिका च परस्त्रीमभिदर्शनम् ॥
 उपवासदिने आह्ने दिवा पर्वणे मैथुनम् ।
 शूद्रप्रेष्यं होनसख्य मुच्छिष्टस्पर्शनादिकम् ॥
 स्त्रीभिर्हास्यं कामजल्पं मुक्तकेश्यादिवीक्षणम् ।
 इत्यादयो ये च दोषाः प्रकीर्णाः परिकीर्त्तिताः ।
 महापापं पातकञ्च अनुपातकमेव च ॥
 उपपापं प्रकीर्णञ्च पञ्चधा तत्र कीर्त्तितम् ।
 महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥
 तानि पातकसंज्ञानि तद्वान् मनुपातकम् ।
 उपपापं ततो न्यूनं ततोहीनं प्रकीर्णकम् ॥
 संसर्गस्तु तथा तेषां प्रसङ्गात्सम्प्रकीर्त्तितम् ।
 क्रमेण वक्ष्यते तेषां प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यै ॥
 यो येन सम्बसेत्तेषां तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 संसर्गिणस्तु संसर्गस्तत्संसर्गस्तथैव च ॥
 चतुर्थस्य न दोषस्तु पतत्येषु यथाक्रमम् ।
 प्रकीर्णकादिदोषाणां प्रासङ्गिक मविद्यते ॥

स्वल्पत्वात्पतनाभावात्तत्संर्गात् दुष्यति ।
 स्नानाच्च शुद्धिर्दोषस्य संसर्गात्पतितं विना ॥
 सावित्र्या चापि शुध्येत कर्तुं रेव व्रतक्रिया ।
 कृते पापे यस्य पुंसः पश्चात्तापोऽनुजायते ॥
 प्रायश्चित्तन्तु तस्यैव कर्त्तव्यं नेतरस्य तु ।
 जातानुतापस्य भवेत्प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
 नानुतापस्य पुंसस्तु प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 नाश्वमेधफलेनापि नानुतापे विशुद्ध्यते ॥
 तस्माज्जातानुतापस्य प्रायश्चित्तं विशुध्यते ।
 चरेद्कामतः कृत्वा पतनीयं महत् पुमान् ॥
 न कामतश्चरेद्धर्मं भृग्वग्निपतनं विना ।
 यः कामतो महापापं नरः कुर्यात्कथञ्चन ॥
 न तस्य शुद्धिर्निर्दिष्टा भृग्वग्निपतनं विना ।
 इतुप्रक्तं ब्रह्मणा पूर्वं मनुना च महर्षिभिः ॥
 पातकेषु च सर्वत्र कामतो द्विगुणं व्रतम् ।
 कामतः पतनीयेषु मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
 हयमेधायनः शुद्धिः सार्वभौमस्य भूपतेः ।
 कामतस्त्वनुपापेषु लोके न व्यवहार्यता ॥
 महत्सु चातिपापेषु प्रदीप्तं ज्वलनं विशेत् ।
 प्रायश्चित्तरूपेत्येनो यद्कामकृतं भवेत् ॥
 कामतो व्यवहारस्तु वचनादिह जायते ।
 इति योगीश्वरेणोक्तं सुपपापेषु तत्र तत् ॥
 तस्मादकामतः पापं प्रायश्चित्तेन शुध्यति ।
 तेषां क्रमेण वक्ष्यामि प्रायश्चित्तं विशुद्ध्ये ॥

शिरः कपालध्वजवान् भिक्षाशी कर्म्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाङ्गानि पुण्यतीर्थं समाविशेत् ॥
 प्रयागे सेतुबन्धादिपुण्यक्षेत्रेषु पापकृत् ।
 तत्र वर्षादि विज्ञाप्य स्वस्वकल्पमशेषतः ॥
 तत्स्थैर्ब्राह्मणैरेवानुज्ञातो व्रतमाचरेत् ।
 चत्वारो ब्राह्मणाः शिष्टाः परिषदित्वभिधीयते ॥
 तै रक्तमाचरेद्धर्ममेको वाध्यात्मवित्तमः ।
 जटौ वल्कलवासाश्च वह्निरेव समाविशन् ॥
 स्नानं त्रिषवणं कुर्वन् क्षितिशायी जितेन्द्रियः ।
 एकभुक्तेन नक्त न फलैरनशनेन च ॥
 समापयेत्कर्म्मफलं यथाकालं यथाबलम् ।
 राममिन्द्रीवरश्यामं पीलस्यद्रुमकल्पाश्रमम् ॥
 ध्यात्वा षडक्षरं मन्त्रं नित्यं तावदहर्निशम् ।
 एवं द्वादशवर्षाणि पुण्यतीर्थं समाचरन् ॥
 मुच्यते ब्रह्महत्याया स्तपसा वीतकल्मषः ।
 चरिते व्रतआयाते यवसङ्गेषु दापयेत् ॥
 तै स्तस्य च सुसंस्काराः कर्त्तव्या बान्धवैर्जनैः ।
 विप्रमुखप्राय गां दत्त्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥
 प्रारम्भव्रतमध्ये तु यदि पञ्चत्वमाप्नुयीत् ।
 विशुद्धिस्तस्य विज्ञेया शुभाङ्गतिमवाप्नुयात् ॥
 अशक्तस्तु गोषु स्यात् पुनरेव व्रतं चरेत् ।
 अशक्तस्तु व्रते दद्याद्गोसहस्रं द्विजन्मनाम् ॥
 पाले धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 ब्रह्महत्यासमेष्वेवं कामतो व्रतमाचरेत् ॥

अकामतश्चरेद्धर्मं पापं मनसि चोच्यते ।
 आज्ञापयितानुमन्तानुयाहकस्तथैव च ॥
 उपेक्षिता शक्तिमाश्चेत्यादीनं व्रतमाचरेत् ।
 कामतस्तु चरेत् पूर्णं तत्रापि द्विगुणं गुरौ ॥
 अन्तर्व्रज्यां तथा तथ्यां तथैव व्रतमाचरेत् ।
 आचार्यं च वनस्थेन मातापितृगुरौ तथा ॥
 तपस्विनि ब्रह्मविदि द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
 यावत्स्वच्छक्षियं वैश्यं विशिष्टं शूद्रमेव च ॥
 कपिलां गर्भिणींश्चाञ्च हत्वा पूर्णव्रतं चरेत् ।
 अकामतस्तु तेष्वर्थं मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम् ॥
 त्रिधेः प्राथमिकादस्माद् द्वितीये द्विगुणं चरेत् ।
 तृतीये त्रिगुणं प्रोक्तं चतुर्थे नास्ति निष्कृतिः ॥
 चतुर्णामाश्रमाणाञ्च शौचवत् साधनं चरेत् ।
 प्रायश्चित्तं तरोर्मध्ये केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
 गोब्राह्मणपरित्राण मश्वमेधावभृथता ।
 इयं विशुद्धिरुदिता प्रहृत्या कामतो द्विजान् ॥
 अग्निप्रपतनं केचिदिच्छन्ति मुनिसत्तमा ।
 लोमभ्यः स्वाहेत्यादि मन्त्रैर्हुत्वा पृथक् पृथक् ॥
 अवाक्शिराः प्रविश्याग्नौ दग्धः शुद्धो भवेन्नरः ।
 अकामतः सुरां पीत्वा मद्यं वापि द्विजोत्तमः ॥
 पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद्ब्रतमचिह्नितम् ।
 जपित्वा दशसाहस्रं त्रिसन्ध्यासु निरन्तरम् ॥
 द्वादशाब्दं मनुं जप्त्वा रतः शुद्धो भवेन्नरः ।
 यानि कानि च पापाणि सुरापानसमानि तु ॥

अकामतश्चरेदर्थं कामत पूर्णमाचरेत् ।
 सर्वत्र पतनीयेषु चरित्वा व्रतमुक्तवत् ॥
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयश्चैते द्विजातयः ।
 अन्नानात्तु सुरां पीत्वा रेतोविण्मूत्रमेव च ॥
 मानुषोक्षीरपानेन पुनः संस्कारमर्हति ।
 इत्युक्तं मनुना पूर्वमन्यैश्चापि महर्षिभिः ॥
 करञ्जं लशुनं शीघ्रं मूलकं ग्रामसूकरम् ।
 च्छत्राकं कुक्कुटाण्डञ्च कालं पिण्याकं लशुनं तथा ॥
 गृध्रमुष्ट्रं नृमांसं च खरं तत्तत्क्रमेव च ।
 माहिषं माकरं मांसमृक्षं वानरमेव च ॥
 निष्पीडितञ्च गोक्षीरमारनालं च मूषकम् ।
 मार्जारं श्वेतवृन्ताकं कुम्भीनिम्बदलं तथा ॥
 क्रव्यादञ्च तथा भेकं शृगालं व्याघ्रमेव च ।
 एवमादिनिषिद्धांस्तु भक्षयित्वा तु कामतः ॥
 चरेद्व्रतं तथा पूर्णं पादोन्म्यादकामतः ।
 नारिकेलरसं पीत्वा वायुना ताडितं द्विजः ॥
 दग्ध्वा तालपलाशम्बा करनिर्मथितं दधि ।
 ताम्रपात्रगतं गव्यं क्षीरं च लवणान्वितम् ॥
 कराग्रेणैव यदुत्तं घृतं लवणमम्बु च ।
 सूतकान्नञ्च शूद्रान्नं कदर्याद्यन्नमेव च ॥
 श्वस्पृष्टं सूतिकादृष्टं मुदं क्वादृष्टमेव च ।
 पाषाणभण्डचण्डालवृषलीपतिवीक्षितम् ॥
 दत्त्वावशिष्टं यक्षाणां भूतानां रक्षसां तथा ।
 उद्धृत्य वामहस्तेन वक्त्रेणैव पिवेदपः ॥

यच्चाक्षमान्यैकोद्दिष्टमुच्छिष्टमगुरो रपि ।
 हरेरनर्पितं भुक्त्वा न भुक्त्वा देवतार्पितम् ॥
 कामतस्तु चरेद्धर्मचरेद्देदमकामतः ।
 अकामतः सकृज्जग्ध्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 स्त्रीच्छचण्डालपतितपाषण्डानामकामतः ।
 उदन्यासह भुक्त्वा च चरेद्धर्मव्रतं द्विजः ॥
 चण्डालकूपभाण्डस्थं मद्यभाण्डस्थमेव च ।
 पीत्वा समाचरेत्पापं कामतोर्द्ध्वं समाचरेत् ॥
 मद्यगन्धं समाप्राप्य कामतो व्रतमाचरेत् ।
 अकामतस्तु निष्ठीव्य चरेदाचमनं द्विजः ॥
 अभिमन्त्र्य जलं प्राप्य सावित्या च समन्वितम् ।
 वृथा मांसाशने चैव भावदुष्टादिभक्षणे ॥
 चरेत्सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ।
 कामतस्तु चरेत्पादमभ्यासे पूर्णमाचरेत् ॥
 कामतस्तु सुरां पीत्वा सन्तप्तं चाग्निसन्निभम् ॥
 गोमूत्रमम्बु वा पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥
 सुरायाः प्रतिषेधस्तु द्विजानामेव कीर्तितः ।
 विशिष्टस्यापि शूद्रस्य केचिदिच्छन्ति सूरयः ॥
 अनृतं भयमासञ्च परस्त्रीस्वापहारणम् ।
 विशिष्टस्यापि शूद्रस्य पातित्यं मनुरब्रवीत् ॥
 सुरा वै मलमन्नादेः पापं हि मलमुच्यते ।
 तस्माद् ब्राह्मणराजन्यौ वैश्यश्च न सुरां पिवेत् ॥

चकाराद्विशिष्टस्य शूद्रस्यापि पूर्ववचनात् यत्तु राजन्य
 वैश्ययोर्गवाज्यादिमद्यस्याप्रतिषेधः तन्न मतं स्यात् न च

विद्वादीनां सतां मतञ्च । विशिष्टशूद्रस्यापि मद्यमा-
निषिद्धत्वात् । इज्याध्ययनादिश्रौतस्मार्त्तकर्मार्हस्य ।
तत्रविशिष्टस्यापि तद्वद्वैश्यस्य च प्रतिषेधात् न तु व्रायश्चि-
नात्यत्वप्रतिपादनपराण्येव नत्वप्रतिषिद्धपराणि ब्राह्मणस्य
मरणान्तिकं सुपदिष्टं राजन्यवैश्यविशिष्टशूद्राणाम्
पूर्णपादीनाङ्गीनव्रतचर्खा उक्ता । सुरायास्तु सर्वेषां
द्विजाणां मरणान्तिकमेव शूद्रस्य गोरसहस्रदानं वा परिपूर्ण-
व्रतं वा चरितव्यम् न तु मरणान्तिकम् ॥

अग्निवर्णां सुरां पीत्वा सुरायास्तु द्विजातयः ।
मरणाच्छुद्धिमृच्छन्ति शूद्रस्तु व्रतमाचरेत् ॥
राजन्यवैश्यौ तु मद्यं पीत्वा चरेतां व्रतमेव च ।
शूद्रस्त्वर्थश्चरेत्तद्वद्व्राह्मणो मरणाच्छुचिः ॥
यत्तच्चःपिशाचान्नं मद्यं मांसं सुरासमम् ।
नात्तव्यमेव विप्रेण भुक्त्वा तु ज्वलनं विशेत् ॥
मद्यं वापि सुरां वापि यः पिवेद्ब्राह्मणाधमः ।
अग्निवर्णन्तु गोमूत्रं पिवेदक्षलिपञ्चकम् ॥
मरणाच्छुद्धिमाप्नोति जीवेदद्यदि विशुध्यति ।
मद्यस्य प्रतिषिध्यर्धं घृतं क्षीरमणाम्बु वा ॥
प्राशयित्वाग्निवर्णन्तु तद्वत्तां शुद्धिमाप्नुयात् ।
दत्त्वा सुवर्णं विप्राय आश्व दत्त्वा विप्रध्वति ॥
चक्षविट्शूद्रजातीनां सुवर्णं तु यथाक्रमम् ।
पादीनमर्द्धं पादं वा चरेद्व्रतं यथोक्तवत् ॥
समेष्ट्यर्थं प्रकुर्वीत कामतः पूर्यमाचरेत् ।
कामतः स्वर्णहारो तु राज्ञे सुसह्यमर्पयेत् ॥

स्वकर्मं स्थापयंश्चैव हृतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ।
 राज्ञा यदि विमुक्तः स्यात् पूर्ववद्व्रतमाचरेत् ॥
 आत्मतुल्यसुवर्षं वा दद्याद्विप्रस्य तुष्टिस्तु ।
 तत्समव्यतिरिक्तेषु पादमेव चरेद्व्रतम् ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा कुर्यादल्पेषु सर्वशः ।
 द्रव्यप्रत्यर्पणं कर्तुं स्तनमूल्यद्रव्यमेव वा ॥
 व्रतं समाचरेत् कृत्वा यथा परिषदीरितम् ।
 बलाच्छीर्ष्येण वा स्नेहाद्व्रवहारादिनापि वा ॥
 समाहरति यद् द्रव्यं तत्सर्वं स्नेयमुच्यते ।
 देशं कालं वयः शक्तिं पापञ्चावेक्ष्य सर्वतः ॥
 प्रायश्चित्तं प्रदातव्यं धर्मविद्धिर्मनीषिभिः ।
 भगिनीं मातरं पुत्रीं स्रुषामाचार्ययोषितम् ॥
 अकामतः सकृद्गत्वा चरेत् पूर्णव्रतं नरः ।
 पश्चिमाभिमुखं गङ्गां कालिन्या सह सङ्गताम् ॥
 प्राक्तप्रस्रवणं पुण्यं द्वारकां सेतुमेव वा ।
 चन्द्रपुष्करणीं वापि विष्णो सागरसङ्गमम् ॥
 गोदावर्याः शवर्या वा गत्वा तत्राचरेद्व्रतम् ।
 पूर्ववद्द्वादशाब्दानि चरेद् व्रतमनुत्तमम् ॥
 कृष्णाय नम इत्येष मन्त्रः सर्वाघनाशनः ।
 इममेव जपन्मन्त्रं ध्यात्वा हृदि सनातनम् ॥
 त्रिसन्ध्यास्त्रयुतं भक्त्या नित्यं द्वादशवत्सरम् ।
 चान्द्रायणैः पराकैर्वा कृच्छ्रैर्वा शमयेत् समाः ॥
 जीते क्षीणेऽथवा पुण्यकामो मण्डपपाटलैः ।
 निवसित्वा बहिर्यामात् चितिशायी जितेन्द्रियः ॥

मनः सन्तापकरणमुदहेच्छीकमन्ततः ।
 सदा कृष्णं हरिं ध्यायन् जपन्मन्त्रमनुत्तमम् ॥
 द्वादशाब्दाद्विमुच्येत पापादस्मात्तृषो बलात् ।
 भगिन्नादिषु योषित्सु यो गच्छेत्कामतो नरः ॥
 प्रतप्तासमतोयेन समाश्लिष्य हुताशने ।
 शयित्वा सुमहदङ्गौ दग्धः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 एतासु मतिदुष्टासु कामतो बहुशो व्रजेत् ।
 एवमग्निं विशेद्धौमान् पापं विज्ञाप्य पर्षदि ॥
 अकामतः सकृद्भत्वा चरेद्धर्मव्रतं नरः ।
 अभ्यासे तु चरेत् पूर्णं कामतः सकृदेव च ॥
 कामतोऽभ्यासविषये तत्तापि मरणान्तिकम् ।
 समेष्वर्थं प्रकुर्वीत सकृदेव ह्यकामतः ॥
 कामतस्तु चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
 अकामतो वाभ्यासे तु पूर्णमेव व्रतं चरेत् ॥
 अन्यास्वपि च नारीषु सकृद्भत्वाप्यकामतः ।
 पादमेवाचरेद्द्विजानभ्यासे त्वर्थमाचरेत् ॥
 साधारणासु सर्वासु चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 कामतो द्विगुणं तासु अभ्यासे व्रतमाचरेत् ।
 स्वदारास्वास्वगमने पुंसि तिर्यङ्क्षु कामतः ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा प्राजापत्यमथापि वा ।
 उदकां स्रतिकां गत्वा चरेत्क्षान्तपनं व्रतम् ॥
 चान्द्रायणं तथान्यासु कामतो द्विगुणं चरेत् ।
 अष्टम्याञ्च चतुर्दश्यां दिवा पर्वणि मैथुनम् ॥
 कृत्वा सचैलं कृत्वा च वारुणीभिश्च मार्जयेत् ।

चण्डालीं पुंश्चलीं स्त्रीच्छां पाषण्डीं पतितामपि ।
 रजकीम्बु रुधिव्याधां सर्वा ग्रामान्यजाः स्त्रियः ।
 अकामतः सक्त इत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 अभ्यासे तु व्रतं पूर्णान्ताभिश्च सह भोजने ।
 कामतस्तु सक्त इत्वा मुक्ता त्वर्थं व्रतं चरेत् ॥
 तत्र भूयश्चरेत् पूर्णमभ्यासे मरणान्तिकम् ।
 यो येन सम्बसेदेवान्तत्पापं सोऽपि तत्समः ॥
 संलापस्पर्शनादेव शय्याशनासनादिभिः ।
 तद्देवाचरेत् सर्वं व्रतं द्वादशवार्षिकम् ॥
 अकामतश्चरेद्धर्मं षण्मासात्पादमाचरेत् ।
 मासत्रये द्विवर्षं स्यान्मासमात्रे तु वत्सरम् ॥
 कामतो द्विगुणं तत्र चरेदष्टादिकं व्रतम् ।
 ऊर्ध्वन्तु वत्सरात् पूर्णं द्विगुण्याद्यमतः क्रमात् ॥
 कामतो वत्सरादूर्ध्वं द्विगुणव्रतमाचरेत् ।
 ऊर्ध्वं द्विवर्षात्तस्यापि मरणान्तिकमुच्यते ॥
 यजनाध्यापनादानत्पानाच्च सह भोजनात् ।
 सद्य एव पतत्यस्मिन् पतितेन सहाचरन् ॥
 तत्राप्यकामंतस्त्वर्थं कामतः पूर्णमाचरेत् ।
 षण्मासे वत्सरेऽप्यत्र द्विगुणं त्रिगुणं स्मृतम् ॥
 ऊर्ध्वन्तु निष्कृतिर्न स्यादभृग्वर्गपतनं विना ।
 द्वितीयस्य तृतीयस्य नेष्यते मरणान्तिकम् ॥
 अर्धं पादं समुद्दिष्टं कामतो द्विगुणं तथा ।
 ब्रह्मकूर्चोपवासेन चतुर्थस्य विनिष्कृतिः ॥
 पञ्चमस्य न दोषः स्यादिति धर्मविदो विदुः ।

अन्येषामपि संसर्गात्प्रायश्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥
 पतनीयेषु नारीणां मरणान्तिकमुच्यते ।
 अकामतश्चरेद्ब्रतं पृथु यथोदितम् ॥
 व्यभिचारितु सर्वत्र कामतो मरणाच्छुचिः ।
 अकामतश्चरेत् पूर्णं प्रातिलोम्यं गता सती ॥
 अर्द्धमेवानुलोम्ये पु तथैव मूत्रहादिषु ।
 यतिश्च ब्रह्मचारी च गत्वा स्त्रियमकामतः ॥
 गुरुतल्पगमुद्दिष्टं पूर्णमर्थं समाचरेत् ।
 नामतो ब्रह्मचारी तु पूर्णमेवाचरेद्ब्रतम् ॥
 यतस्तु मरणाच्छुद्धिः शिष्टः स्यात् कृन्तनेन वा ।
 तयोस्तु रेतःस्खलने कृच्छ्रं चान्द्रायणं चरेत् ॥
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्या गृहस्थः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 द्विसहस्रं वनस्थस्तु जपेद्रेतोनिपातने ॥
 तत्रापि कामतस्तेषां द्विगुणत्रिगुणादिकम् ।
 परिव्राजनकामस्तु नयनोत्पाटनं तथा ॥
 एवं समाचरेद्दीमान् प्रायश्चित्तं मतन्द्रितः ।
 प्रायश्चित्तं मकुर्वाणः पापेषु निरतः सदा ॥
 कल्पायुतशतं गत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 धृत्वा गोचर्ममात्रन्तु सममेकं निरन्तरम् ॥
 पञ्चगव्यं पिवन् गोघ्नो गुरुगामी विशुध्यति ।
 गोमृतेणैव च स्नात्वा पीत्वा चाचम्य वारिभिः ॥
 विष्णोः सहस्रनामानि जपेन्नित्यं समाहितः ।
 शयीत गोव्रजे रात्रौ गवां हितं मनुस्मरन् ॥
 व्याघ्रादिभिर्गृहीतां गां पङ्के निपतितां तश्चा ॥

स चुरेदथवा प्राणान् तदर्थं वै परित्यजेत् ॥
 तेनेव हि विशुद्धः स्यादसम्पूर्णव्रतोऽपि वा ।
 व्रतान्ते गोप्रदो भूत्वा ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 गोस्वामिने च गां दत्त्वा पश्चादेवं व्रतं चरेत् ।
 दद्यात् विरावमुपोष्य वृषमेकञ्च गा दश ॥
 योक्ते च गृहदाहाद्यैर्वन्धनैर्वा हता यदि ।
 भतिपूर्वेण गां हत्वा चरेत्तैर्वाषिकं व्रतम् ॥
 द्विवर्षं पूर्ववदापि चर्मणाद्रेण वाससा ।
 कपिलां गर्भिणीं वापि वृषं हत्वा च कामतः ॥
 व्रतं द्वादशवर्षाणि चरेद्ब्रह्मव्रतोदितम् ।
 आचार्यदेवविप्राणां हत्वा च द्विगुणं चरेत् ॥
 होमधेनुं प्रसूताञ्च दाने च समलङ्घिताम् ।
 उपभुक्तां वृषेणापि ताञ्च द्वादशवार्षिकम् ॥
 निष्पीडनं वापि तेषु दोषेष्वल्पमतन्द्रितः ।
 शरणागतबालस्त्रीवातुकैः सम्बसेन्न तु ॥
 चीनव्रतानपि चरन् कृतघ्नानपि सर्वदा ।
 अग्निदाह्ररदां चण्डीं भर्तृघ्नीं लोकावातिनीम् ॥
 हिंस्त्रयंस्तु विधानस्त्रीं हत्वा पापं न गच्छति ।
 गुरुं वा बालवृद्धान्वा श्रोत्रियं वा बहुश्रुतम् ॥
 आततायिन मायान्तं हन्यादेवात्रिचारयन् ।
 नाततायिवधे दोषो हन्तुर्भवति कश्चन ॥
 प्रख्यातदोषः कुर्वीत परित्यक्तं यथोदितम् ।
 अनभिख्यातदोषस्तु रहस्यव्रतमाचरेत् ॥
 कण्ठमालजले स्थित्वा राममन्त्रं समाहितः ।

जपेद्वा दशसाहस्रं ब्रह्महा शुद्धिमाप्नुयात् ॥
 सुरापः स्वर्णहारीतु जपेदष्टाक्षरं तथा ।
 लक्षं जप्त्वा कृष्णमन्त्रं मुच्यते गुरुतल्पगात् ॥
 उपोष्यान्तर्जले स्थित्वा वासुदेवमनुं शुभम् ।
 जपेद्वा दशसाहस्रं गोघ्नः प्रयतमानसः ॥
 असंख्यानि च पापानि अनुक्तान्यपि यानि च ।
 चित्तस्थो भगवान् कृष्णः सर्वं हरति तत्क्षणात् ॥
 एकादशप्रपवामस्य फलं प्राप्नोति मानवः ।
 आपाढादिचतुर्मासे कृते भुक्त्वा जितेन्द्रियः ॥
 दुग्धाब्धौ शेषपर्यङ्के शयानं कसलापतिम् ।
 ध्यात्वा सप्तर्चयेन्नित्यं महद्भिर्मुच्यते ह्यवैः ॥
 इति रहस्यप्रायश्चित्तम् ॥

रजश्वलां सृतिकाञ्च चण्डालं पतितं तथा ॥
 पाषण्डिनं विकर्मस्थं शैवं स्पृष्ट्वाऽप्यकामतः ।
 गोमयेनानुलिप्ताङ्गः सवासा जलमाविशेत् ॥
 गायत्र्याष्टशतं जप्त्वा घृतं प्राश्य विशुध्यति ।
 स्पृष्ट्वातु कामतः स्नात्वा चरेत्सान्त्वयनं व्रतम् ॥
 श्वपचं पतितं स्पृष्ट्वा गोपालव्यजनादृतम् ।
 विडम्बराहं शुनङ्गाकं गन्दैभं यूपमेव च ॥
 मद्यं मांसं तथेवोद्वं विष्णून् दशमेव च ।
 करकज्जलफेनञ्च वृक्षनिर्गसमेव च ॥
 करज्जं लशुनञ्चानुगच्छति स्वस्य शुद्धये ।
 सचैलमेकवाह्यापः सावित्रीं त्रिशतं जपेत् ॥

तत्सृष्टसृष्टिनौ सृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं धर्मविद्भिरकल्मषैः ।
 उच्छिष्टकेशभस्मास्थिकपालं मलमेव च ॥
 स्नानार्द्रधरणीञ्चैव सृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
 प्रक्षाल्य पादौ संक्रम्य तथैवाचम्य वारिणा ॥
 मन्त्रसन्मार्जितजलं सृष्ट्वा ताञ्च विशुध्यति ।
 विशिष्टानाञ्च विप्राणां गुरुणां व्रतशालिनाम् ॥
 विनीततराणामुच्छिष्टं सृष्ट्वा स्नानं समाचरेत् ।
 शैवानां पतितानाञ्च बाह्यानान्त्यक्तकर्मणाम् ॥
 उच्छिष्टस्पर्शनं कृत्वा चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 उच्छिष्टेन स्वयं चान्यमुच्छिष्टं यद्यकामतः ॥
 सृष्ट्वा सचैलं स्नात्वा च सावित्राष्टगतं जपेत् ।
 कामतश्चाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्मकूर्चं द्विजोत्तमः ॥
 राजानञ्च विशं शूद्रं चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ।
 तौ च स्नात्वा चरेत् कृच्छ्रं गां वा दद्यात्पयस्विनीम्
 उच्छिष्टिनं सृष्ट्वा शूद्रमुच्छिष्टं श्वानमेव वा ।
 सवासा जलमाप्लुत्य चरेत्सान्तपनव्रतम् ॥
 तत्रापि कामतः सृष्ट्वा पराकद्वयमाचरेत् ।
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रः स्नात्वा नद्यां विधानतः ॥
 चण्डालं पतितं मयं सूतिकाञ्च रजस्वलाम् ।
 उच्छिष्टेन तु संसृष्टो पराकृत्यमाचरेत् ॥
 उच्छिष्टेन चिरं कालं मुषित्वा स्नानमाचरेत् ।
 उच्छिष्टाशीचमग्निं चरेद्दधं द्विजातयः ॥
 रजस्वला सूतिका वा पञ्चत्वं यदि चेदुगता ।

पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पावमान्यैर्हि जोत्तमाः ॥
 प्रत्यूचं कदलीः स्नाप्य सपवित्रैर्जलैः शुभैः ।
 शुभ्रवस्त्रेण सखेष्ट्य दाहं कुर्याद्विधानतः ॥
 चण्डालाद् ब्राह्मणात्सर्पात् क्रव्यादादुदकादिभिः ।
 हतानामपि कुर्वीत पूर्ववद्विजपुङ्गवः ॥
 तत्रापि कामतः कुर्यात् षडब्दं तस्य बान्धवः ।
 विषाद्यैर्धनशस्त्राद्यैरात्मानं यदि घातयेत् ॥
 गोशतं विप्रमुख्येभ्यो दद्यादेकं वृषं तथा ।
 नारायणबलिं कृत्वा सर्वमप्यौर्ध्वदेहिकम् ॥
 रजस्वला तु या नारी स्पृष्ट्वा चान्यां रजस्वलाम् ।
 चण्डालं पतितं तापि शुनं गर्दभमेव च ॥
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा चरेत्सान्तपनं व्रतम् ।
 स्पृष्ट्वाप्यकामतः स्नात्वा पञ्चगव्यैः शुभैर्जलैः ॥
 चातुर्वर्णस्य गेहेषु चण्डालः पतितोऽपि वा ।
 अन्तर्वद्वी भवेत्सा चेत्कथं स्यात्तत्र निष्कृतिः ॥
 तद्गृहं तु परित्यक्त्वा दग्ध्वा वान्यत्र संस्थितः ।
 संसर्गोऽत्र प्रकारेण प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 पृथक् पृथक् प्रकुर्वीरन् सर्वे गृहनिवासिनः ।
 दाराः पुत्राश्च सुहृदः प्रायश्चित्तं यथोदितम् ॥
 सभर्तृकाणां नारीणां वपनन्तु विसर्जयेत् ।
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य छेदयेदङ्गुलित्रयम् ॥
 केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं व्रतमाचरेत् ।
 प्रायश्चित्ते तु सम्पूर्णं कृत्वा सान्तपनं व्रतम् ॥
 ब्रह्मकूर्चोपवासं वा विशुध्यन्ति तदेनसः ।

अर्वाक्सम्बन्धराधार्त्तु गृहदाहं न चोदितम् ॥
 यद्गृहे पातकोत्पत्ति स्तत्र यत्नेन दाहयेत् ।
 त्यजेद्वासं निष्कृष्टाच्च शुद्धिञ्चैवात्मन स्ततः ॥
 सम्बन्धाच्चैव संसर्गात्तुल्यमेव नृणामघम् ।
 तस्मात्संसर्गसम्बन्धान् पतितेषु विवर्जयेत् ॥
 चण्डालपतितादीनां तोयं यस्तु पिवेन्नरः ।
 पराकं कामतः कुर्याद्ब्रह्मकूर्चं मकामतः ॥
 अभ्यासे तु षडब्दं स्याच्चान्द्रायणमकामतः ।
 चण्डालानां तडागे वा नदीनां तीर्थेण वा ॥
 स्नात्वा पीत्वा जलं विप्रः प्राजापत्यमकामतः ।
 कामतस्तु पराकं वा चान्द्रायणं मथापि वा ॥
 अभ्यासे तु व्रतं पूर्णं षडब्दं स्यादकामतः ।
 सर्वेषां प्रतिलोमानां पीत्वा सान्तपनं चरेत् ॥
 चान्द्रायणं पराकं वा त्र्यब्दं वापि यथाक्रमम् ।
 भोजने गमनेऽपि एवं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 चण्डालपतितादीनां गृहेष्वन्नमपि द्विजः ।
 भुक्त्वाऽप्यमाचरेत् कच्छं चान्द्रायणमकामतः ॥
 चण्डालवाटिकायान्तु सुखा भुक्त्वाऽप्यकामतः ।
 चरेत्सान्तपनं कच्छं चान्द्रायणमथापि वा ॥
 चण्डालवाटिकायान्तु स्मृतस्याब्दं विशेषनम् ।
 सन्तपनं पञ्चगव्यं च पावमान्यैः शुभैर्जलैः ॥
 शूद्रान्नं सूतिकान्नं वा शुना स्पृष्टञ्च कामतः ।
 भुक्त्वा चान्द्रायणं कच्छं पराकं वा समाचरेत् ॥
 जलं पीत्वा तयोर्विप्रः पञ्चगव्यं पिवेद्द्वयहम् ।

चण्डालः पतितो वापि यस्मिन् गेहे समाचरेत् ।
 त्वक्त्वा मृगमयभाण्डानि गोभिः संक्रामयेत् चग्रहम् ॥
 मासादूर्ध्वं दशाहन्तु द्विमासं पक्षमेव तु ।
 षण्मासात्तु तथा मासं गवां वृन्दं निवेशयेत् ॥
 ऊर्ध्वन्तु दहनं प्रोक्तं लाङ्गुलेन च खातनम् ।
 ब्रह्मकूर्चं तथा कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥
 अतिकृच्छ्रं पराकञ्च त्रयन्दं वापि समाचरेत् ।
 षडब्द मूर्ध्वं षण्मासात्प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 वत्सरादूर्ध्वं सम्पूर्णं व्रतमेवाचरेद् बुधः ।
 अमेध्यशतचण्डालमद्यमांसादिदूषितात् ॥
 कूपादुद्धृत्य कदलैः सहस्रं रेचयेज्जलम् ।
 निक्षिप्य पञ्चगव्यानि वारुणैरपि मन्त्रयेत् ॥
 तद्भागस्यापि शुद्ध्यर्थं गोभिः संक्रामयेज्जलम् ।
 धान्यन्तु क्षालनाच्छु द्विर्बाहुल्यं प्रोक्षणादपि ॥
 रसानान्तु परित्यागश्चाण्डालादिप्रदूषणात् ।
 प्रासाददेवहर्म्याणां चण्डालपतितादिषु ॥
 अतः प्रविष्टे त्तु तदा शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा ।
 गोभिः संक्रमणं कृत्वा गोमूत्रेणैव लेपयेत् ॥
 पुण्याहं वाचयित्वाथ तत्तोयैर्दर्भसंयुतैः ।
 सम्प्रोक्ष्य सर्वतः पश्चाद्देवं समभिषेचयेत् ॥
 पञ्चामृतैः पञ्चगव्यैः स्नापयित्वाथ वैष्णवः ।
 प्रत्यूचं पावमानैश्च वैष्णवैश्चाभिषेचयेत् ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तु वा ।
 चतुभिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः स्नाप्य पुण्याञ्जलिं तथा ॥

श्रीसूक्तेन तदा दिव्यं दद्यान्नीराजनं ततः ।
 अवैष्णवस्पर्शनेऽपि एवं कुर्वीत वैष्णवः ।
 भिन्ने विम्बे तथा दग्धे परित्यक्ते च तं गृह्णे ॥
 वैदेहीं वैष्णवीमिष्ट्वा पुनः स्थापनमाचरेत् ।
 चौराद्यपहृते नष्टे वासुदेवीं यजेच्चरुम् ॥
 स्थानान्तरगते विम्बे पुनः स्थापनमाचरेत् ।
 तोयादिवासनं वेद्यामधिरोहणमेव च ॥
 नयनोन्मीलनं दीक्षां वर्जयित्वान्यमाचरेत् ।
 पञ्चगव्यैः स्नापयित्वा पञ्चत्वक्पक्ष्मवाञ्चितैः ॥
 मङ्गलद्रव्यसंयुक्तैरङ्गिः समभिषेचयेत् ।
 सूक्तैश्च ब्रह्मणः सुत्यैरविगैर्वैष्णवीस्तथा ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या शङ्केन स्नापयेद्बुधः ॥
 ध्रुवसूक्तमृचं क्षृत्वा जपन् संस्थापयेद्दरिम् ।
 ततस्तन्मूर्तिमन्त्रेण मूलमन्त्रेण वा द्विजः ॥
 दद्यात् पुष्पसहस्राणि देवतां स मनुं स्मरन् ।
 पश्चात् सावरणं विष्णोरर्चयित्वा विधानतः ॥
 इन्द्रसोमं सोमपतेरिति सूक्तमनुत्तमम् ।
 जपन् भक्त्याथ देवैस्तु दद्यान्नीराजनं द्विजः ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा विप्रांस्तु भोजयेत् ।
 अवैष्णवेन विप्रेण शूद्रेणैवार्चिते हरौ ॥
 सहस्रमभिषेकं च पुष्पाञ्जलिसहस्रकम् ।
 महाभागवतो विप्रः कुर्यान्मन्त्रद्वयेन च ॥
 देवतोत्तरसम्पर्कं विना स्वाहरणं हरौ ।

अवैष्णवानां मन्त्राणां पक्वान्नस्य निवेदने ॥
 कृत्वा नारायणीमिष्टिं पुनः संस्कारमाचरेत् ।
 देशान्तरगते विम्बे चिरकालमनर्चिते ॥
 अधिवासादिकं सर्वं पूर्ववद्वैष्णवोत्तम ।
 विष्णोरुत्सवमध्ये तु विद्युत् स्तनितसम्भवे ॥
 रथे विम्बे ध्वजे भग्ने विम्बे च पतिते भुवि ।
 ग्रामदाहेऽश्मवर्षे च गुरौ ऋत्विच वै ऋते ॥
 नालङ्घ्यतेषु विधिषु परिणीते जनार्दने ।
 अवैदिकक्रियापेते जपहोमादिवर्जिते ॥
 कुर्वीत महतीं शान्तिं वैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ।
 अग्निनाशितु तन्मध्ये पुनरादानमाचरेत् ॥
 कुर्वीत त्रैलोक्येष्टिं वैष्णवसेनामथापि वा ।
 श्वशूकरादिसम्पर्के पवित्रेष्टिं समाचरेत् ॥
 वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत पाषण्डादिप्रदूषिते ।
 अर्थास्य संप्लवे विष्णोर्यत्र यत्र च सङ्करम् ॥
 तत्र तत्र यजेदिष्टिं पावमानीं द्विजोत्तमः ।
 स्नापचारैः स्नथान्यैर्वा मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
 अवैष्णवेन विप्रेण स्थापिते मधुसूदने ।
 तद्वाङ्गं वा भूपतिर्वा विनाशमुपयास्याति ॥
 कुर्वीत वासुदेवेष्टिं सर्वं पापं प्रशामयेत् ।
 महाभागवतेनैव पुनः संस्कारमाचरेत् ॥
 सकेशवैनतेयादि नित्यानाञ्च दिवौकसाम् ।
 मुक्तानामपि पूजार्थं दिग्भानि स्थापयेद्यदि ॥
 स निवेश्यैकरात्रमु गच्छेः स्नापप्राथ देखिकः ।

सर्ववैष्णवसूक्तैश्च तद्गायत्र्या सहस्रकम् ॥
 शङ्खे नैवाभिधिच्याय भगवत्पुरतो न्यसेत् ।
 स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य यजेच्च पुरतो हरेः ॥
 अस्य वामेति सूक्तेन पायसं मधुमिश्रितम् ।
 अष्टोत्तरशतं पश्चादाज्यं मन्त्रचतुष्टयात् ॥
 सुवर्णतार्क्ष्यसूक्ताभ्यां पृषदाज्यं यजेत्ततः ।
 तिलैर्व्याहृतिभिर्हुत्वा पश्चादष्टोत्तरं शतम् ॥
 वैकुण्ठं पार्षदञ्चैव होमशेषं समापयेत् ।
 अहमस्मीतिसूक्तेन पीठे संस्थापयेद्बुधः ॥
 प्रणवादिचतुर्थ्यन्तनामभिस्तत्प्रकाशकैः ।
 आवाह्य पूजयित्वाथ दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 द्वादशाणनमनुना महस्रमथवा शतम् ।
 सोमरुद्रेति सूक्तेन दीपैर्नीराजयेत्ततः ॥
 भोजयित्वा ततो विप्रान् गुरुं सम्यक् प्रपूजयेत्
 मत्स्यकूर्मादिसूचीनामेवं संस्थापनं चरेत् ॥
 तत्तत्प्रकाशकैर्मन्त्रैर्जपहोमादिकं चरेत् ।
 सहस्रनामभिर्दद्यात्पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 वापीकूपतडागानां तरूणां स्थापने तथा ।
 वारुणीभिश्च सौम्यैश्च जपहोमादिकं चरेत् ॥
 तरूणां स्थापने गोपकृष्णं मातरमेव च ।
 ताम्यामेव तु मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाद् दृढम् ॥
 वैनतयाङ्कितं स्तम्भं मध्ये संस्थापयेद्बुधः ।
 अवैष्णवान्वये जातः कृत्वेष्टिं वैष्णवीं द्विजः ॥
 वष्णवैः पञ्चमस्कारैः संस्कृतो वैष्णवो भवेत् ।

देवतान्तरशेषस्य भोजने स्पर्शने तथा ॥
 अनर्चिते पद्मनाभे तस्यानर्पितभोजने ।
 अवैश्वानां विप्राणां पूजने वन्दने तथा ॥
 याजनेऽध्यापने दाने श्रद्धे चैषाञ्च भोजने ।
 अनर्चिते भागवते हरिवासरभोजने ॥
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत वैथ्यूही मिष्टिमुत्तमाम् ।
 पञ्चाङ्गागवतानाञ्च पिवेत् पादजलं शुभम् ॥
 एतत्समस्तपापानां प्रायश्चित्तं मनैषिभिः ।
 निर्णीतं भगवद्भक्तपादामृतनिषेवणम् ॥
 अङ्गीकृतो महाभागेर्महाभागवतेर्द्विजैः ।
 सर्वपापचारैर्मुच्येत परां कृतिञ्च विन्दति ॥
 प्रायश्चित्ते तथा चीर्णे महाभागवतादृदिजात् ।
 वैष्णवैः पञ्चसंस्कारैः संस्कृतो हरिमर्चयेत् ॥
 ॥ इति हारीतस्मृतौ महापापादिप्रायश्चित्तप्रकरणं
 नाम षष्ठोऽध्यायः ॥

॥ अम्बरीष उवाच ॥

भगवन् । भवता प्रोक्ता विष्णोराराराधनक्रिया ।
 प्रायश्चित्तमकृत्यानामसतां दण्डमेव च ॥
 अधुना श्रोतुमिच्छामि शाश्वतीं वृत्तिमुत्तमाम् ।
 इष्टीनाञ्च विधानानि विशेषांश्चोत्सवान् हरेः ॥
 हारीत उवाच ॥ शृणु राजन् । प्रवक्ष्यामि सर्वं निरवशेषतः ।
 इष्टीनाञ्च विधानञ्च हरेरुत्सर्वकर्मणाम् ॥
 नारायणी वासुदेवी गारुडी वैष्णवी तथा ।

वैयूही वैभवी पाद्मी पवित्री पावमानिका ॥
 सौदर्शिनी च सेनेयी आनन्ती च शुभाह्वया ।
 महाभागवतीत्येताः सर्वपापहराः शुभाः ॥
 प्रायश्चित्तार्थमपि वा भोगार्थं वा समाचरेत् ।
 पूर्वं विघ्नमे विष्णुः प्रोक्तवान् विघ्नसा भृगो ॥
 प्रोक्तं ममेरितं तेन भृगुणा दिव्यमुत्तमम् ।
 गुह्यं तत्सर्ववेदेषु निश्चितं ते ब्रवीम्यहम् ॥
 अग्निर्वै देवाना मव मे विष्णुरीश्वरः ।
 तदन्तरेण वै सर्वा देवता इतिह श्रुतिः ॥
 निवसन्ति पुरोडाशमग्नीं वैष्णवमथ्ययम् ।
 देवाश्च ऋषयः सर्वे योगिनः सनकादयः ॥
 अग्नी यद्भूयते हव्यं विष्णवे परमात्मने ।
 तदग्नी वैष्णवं प्रोक्तं सर्वदेवोपजीवनम् ॥
 एतदेवहि कुर्वन्ति सदा नित्या अपीश्वराः ।
 विमुक्ता अपि भोगार्थमेतमेव मुमुक्षवः ॥
 एतदेव परं प्रीतिः सन्धियः परमात्मनः ।
 एतद्दिना न तुष्येत भगवान् पुरुषोत्तमः ॥
 यज्ञार्थमेव संसृष्टमात्मवर्गं चतुर्विधम् ।
 यज्ञार्थात्कर्मणोऽन्यत्तु तदेषां कर्मबन्धनम् ॥
 वज्रिर्जिह्वा भगवतो वेदा अङ्गाः सदाध्वरे ।
 अस्थीनि समिधः प्रोक्ता रौमा दर्भाः प्रकीर्त्तिताः ॥
 स्वाहाकारः शिरः प्रोक्तं प्र. शाएव हवींषि च ।
 सर्ववेदक्रिया भोगा मन्त्राः पद्मः प्रकीर्त्तिताः ॥
 एवं यज्ञवपुर्विष्णुर्विदित्वैनं हुताग्ने ।

जुहुयाद्दे पुरोडाशं अज्ञात्वेनम्पतेदथ ॥
 यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ।
 यज्ञभृद्यज्ञक्षयज्ञयज्ञभुग्यज्ञमाधनः ॥
 यज्ञान्तकयज्ञगुह्यमन्नमन्नाद एव च ।
 तस्मादेनं विदित्वैव यज्ञं यज्ञेन पूजयेत् ॥
 कोऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कथं स्यात्परतः शुचिः ।
 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथा परे ॥
 स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च सदा कुर्वन्ति योगिनः ॥
 हर्षभोगतया कुर्यान्न साधनतया क्वचित् ।
 साधनं भगवान् विष्णुः साध्याः स्युर्वैदिका क्रियाः ॥
 शेषभूतस्य जीवस्य तद्वास्त्यैकफला क्रिया ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म तद्वास्त्यं चरिक्कीर्तितम् ॥
 नैसर्गिकं तथा कुर्यात्तद्वास्त्यैकं निक्कीर्तितम् ।
 वैदिकेनैव मार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
 अन्यथा नरकं याति कल्पकोटिशतत्रयम् ।
 तस्माच्छ्रुत्युक्तमार्गेण यजेद्विष्णुं हि वैष्णवम् ॥
 अर्चयामर्चयेत्पुष्पैरङ्गौ च जुहुयाद्विवः ।
 ध्यायेत्, मनसा वाचा जपेन्मन्त्रान् सुवैदिकान् ॥
 एवं विदित्वा सत्कर्म भोगार्थं परमात्मनः ।
 कुर्वीत परमैकान्तो पत्युः पत्नी यथा प्रिया ॥
 इदं प्रसङ्गेणोक्तं स्याद्विधानं तद्व्रदीमते ।
 पृथपन्नदशम्यान्तु स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यादत्राङ्गारार्पणम् ।
 चरिं नारायणेश्वरमिति सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥

विष्णुप्रकाशकै रान्यं भृसूक्ताभ्यां शतं ततः ।
 मन्त्रेण चैव वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा समापयेत् ॥
 अयुतं तु जपेन्मन्त्रं होमञ्चाष्टोत्तरं शतम् ।
 शेषं निवेद्य देवाय भुञ्जीयात् स्वयमेव च ॥
 ततो मौनी जपेन्मन्त्रं शयीत पुरतो हरेः ।
 प्रभाते च नदीं गत्वा स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
 मन्त्र्यामन्त्रं च चागत्य स्वर्गहे समञ्जङ्घते ।
 वेद्यां संपृच्छ्य देवशं मन्त्ररत्नविधानतः ॥
 सप्तावरणं च महिषीभिः समन्वितम् ।
 अभ्यर्च्य रत्नपात्रं त्रैधूपदीपनिवेदनैः ॥
 अर्चयित्वा पश्चात् वैकुण्ठं दक्षिणभागतः ।
 विस्तरायामास हस्तमात्रन्त्रिमेखलम् ॥
 तत्र दक्षिणं पश्चिमं द्वाभ्याधानान्तमाचरेत् ।
 ओङ्कारः पश्चात् अह्ना सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥
 त्र्यक्षरं तत्पश्चात् विद्वानां बीजमुच्यते ।
 अजायन्त पश्चात् अकारादिषु वाचकात् ॥
 श्रीवाचकं पश्चात् प्रजुंघि तदनन्तरम् ।
 अजायन्त पश्चात् यद्वै सामान्यन्यान्यनैकशः ॥
 तयोर्दासीं पश्चात् प्रोचते सर्वदेहिनिः ।
 कारणं पश्चात् अकारं प्रोचते बुधैः ॥
 अकारो वेदेषु तत्राह सैषा स्पर्शाभिः सदा ।
 वज्री सा जगत्सर्वव्यापि जानाख्या इति श्रुतिः ॥
 अकार एतत्पश्चात् सर्वमन्त्राक्षराणि हि ।
 अकारो वासुदेवः पञ्चाक्षरिणः सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

मन्त्रोहि बीजं सर्वत्र क्रिया तच्छक्तिरुच्यते ।
मन्त्रतन्त्रसमायुक्तो यज्ञ इत्यभिधीयते ॥
मन्त्रः पुमान् क्रिया स्तोत्रं तद्युक्तं मिथुनं स्मृतम्
तस्मादप्रजृम्भि तन्त्राणि ऋचो मन्त्राणि चाध्वरे ॥
मन्त्रक्रियाजुष्टमेव मिथुनं यज्ञ उच्यते ।
मन्त्रतन्त्रांशमेते ऋग्यजूषी यज्ञकर्म्मणि ॥
उद्गातं तु भवेत्साम तस्मात्तद्वैष्णवं त्रयम् ।
ऋग्भिरेव तसुद्दिश्य पुरोडाशं यजेद्बुधः ॥
ताभिरेव तु पुष्पाणि दद्यात्कर्म्मसु शार्ङ्गिणे ।
इन्द्राग्निवरुणादीनि नामान्युक्तानि तत्र तु ।
जेयानि विष्णोस्तान्यत्र नान्येषां स्थः कथञ्चन ॥
प्रकारे रूढइत्यग्निमिन्द्रत्वं वर ईश्वरे ।
आत्मनां प्रसवे ऋयः सौम्यत्वात्सामइत्यतः ॥
वायुः स्यात्चीतनः प्राणाद्वरुणः सर्वजीवनः ।
मित्रः स्यात्सर्वमित्रत्वादात्मकेत्वाद्वृहस्पतिः ॥
रोगनाशो भवेद्भुद्रो यमः स्यात्तु नियामकः ।
हिरण्यत्वमिति प्रोक्तं नेति प्रापयत्वमुच्यते ॥
नित्यसत्त्वानिरण्यः स्यात्तद्गर्भत्वाद्विरक्षणः ।
हिरण्यगर्भ इत्युक्तः सत्वगर्भो जनार्दनः ॥
हिरण्यमय स भूमीर्गो दृष्टे इति वै श्रुतिः ।
सर्वान् स त्राति अविना पिता च पिह्यतत्पिता ॥
स्वर्भुर्भुव इति प्रोक्तो वेदवेद्येति चोच्यते ।
यस्य च्छन्दांसि तानि स सुपर्ण इहोच्यते ॥
अत्राङ्गं वर्णमित्युक्तं च्छन्दोमयमुदाहृतम् ।

वैय्यूही वैभवी पाद्मी पवित्री पावमानिका ॥
 सौदर्शिनी च सेनेशी आनन्ती च शुभाक्षया ।
 महाभागवतीत्येताः सर्वपापहराः शुभाः ॥
 प्रायश्चित्तार्थमपि वा भोगार्थं वा समाचरेत् ।
 पूर्वं विघ्नने विष्णुः प्रोक्तवान् विघ्नना भृगोः ॥
 प्रोक्तं ममेरितं तेन भृगुणा दिव्यमुत्तमम् ।
 गुह्यं तत्सर्ववेदेषु निश्चितं ते ब्रवीम्यहम् ॥
 अग्निर्वै देवानां भव मे विष्णुरीश्वरः ।
 तदन्तरेण वै सर्वा देवता इतिह श्रुतिः ॥
 निवसन्ति पुरोडाशमग्नीं वैष्णवमथ्ययम् ।
 देवाश्च ऋषयः सर्वे योगिनः सनकादयः ॥
 अग्नीं यद्भूयते हव्यं विष्णवे परमात्मने ।
 तदग्नीं वैष्णवं प्रोक्तं सर्वदेवोपजीवनम् ॥
 एतदेवहि कुर्वन्ति सदा नित्या अपीश्वराः ।
 विमुक्ता अपि भोगार्थमेतमेव मुमुक्षवः ॥
 एतदेव परं प्रीतिः सन्धियः परमात्मनः ।
 एतद्धिना न तुष्येत भगवान् पुरुषोत्तमः ॥
 यन्नार्थमेव संसृष्टमात्मवर्गं चतुर्विधम् ।
 यन्नार्थार्त्तकर्मणोऽन्यत्तु तदेषां कर्मबन्धनम् ॥
 वज्रिर्जिह्वा भगवतो वेदा अङ्गाः सदाध्वरे ।
 अस्थीनि सन्निधः प्रोक्तां रोमा दर्भाः प्रकीर्त्तिताः ॥
 स्वाहाकारः शिरः प्रोक्तं प्रश्ना एव हवींषि च ।
 सर्ववेदक्रिया भोगा मन्त्राः पद्मप्रः प्रकीर्त्तिताः ॥
 एवं यज्ञवपुर्विष्णुर्विदित्वैनं हुताग्ने ।

जुहुयाद्दे पुरोडाशं अज्ञात्वेनम्पतेदथ ॥
 यज्ञोयज्ञपतिर्यज्ञा यज्ञाङ्गो यज्ञवाहनः ।
 यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञयज्ञभुग्यज्ञसाधनः ॥
 यज्ञान्तकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद् एव च ।
 तस्मादेनं विदित्वैव यज्ञं यज्ञेन पूजयेत् ॥
 कोऽयं लोकोऽस्त्ययज्ञस्य कथं स्यात्परतः शुचिः ।
 द्रव्ययज्ञास्तपोयज्ञा योगयज्ञास्तथा परे ॥
 स्वाध्यायज्ञानयज्ञाश्च सदा कुर्वन्ति योगिनः ॥
 हरेर्भोगतया कुर्यान्न साधनतया क्वचित् ।
 साधनं भगवान् विष्णुः साध्याः स्युर्वैदिकाः क्रियाः ॥
 शेषभूतस्य जीवस्य तद्दास्यैकफलाः क्रिया ।
 श्रुतिस्मृत्युदितं कर्म तद्दास्यं षरिकीर्त्तितम् ॥
 नैसर्गिकं तथा कुर्यात्तद्दास्यैकं निकीर्त्तितम् ।
 वैदिकेनेव मार्गेण पूजयेत्परमेश्वरम् ॥
 अन्यथा नरकं याति कल्पकोटिशतत्रयम् ।
 तस्माच्छ्रुत्युक्तमार्गेण यजेद्विष्णुं हि वैष्णवः ॥
 अर्चयामर्चयेत्पुष्पैरग्नौ च जुहुयाद्विविधैः ।
 ध्यायेन् मनसा वाचा जपेन्मन्त्रान् सुवैदिकान् ॥
 एवं विदित्वा सत्कर्म भोगार्थं परमात्मनः ।
 कुर्वीत परमैकान्ती पत्युः पत्नी यथा प्रिया ॥
 इदं प्रसङ्गेणोक्तं स्याद्विधानं तद्व्रवीमि ते ।
 पूर्वपक्षदशम्यान्तु स्नात्वा संपूज्य केशवम् ॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यादब्राह्मण्यार्पणम् ।
 हरिं नारायणेष्वर्थमिति सङ्कल्प्य पूजयेत् ॥

विष्णु प्रकाशकै रान्यं भूसूक्ताभ्यां शतं ततः ।
 मन्त्रेण चैव वैकुण्ठं घर्षदं हुत्वा समापयेत् ॥
 अयुतं तु जपेन्नन्तं होमश्चाष्टोत्तरं शतम् ।
 शेषं निवेद्य देवाय मुञ्जीयात् स्वयमेव च ॥
 ततो मौनी जपेन्नत्रं शयीत पुरतो हरेः ।
 प्रभाते च नदीं गत्वा स्नात्वा सन्तर्प्य देवताः ॥
 मन्थ्यामन्वासा चागत्य स्वर्गहे समलङ्घते ।
 वेद्यां संपृच्य देवशं मन्त्ररत्नविधानतः ॥
 सप्तावरणभूक्तां महिषीभिः समन्वितम् ।
 अभ्यर्च्य गन्धपद्माद्यैर्धूपदीपनिवेदनैः ॥
 अर्चयित्वा विधानेन कुण्डं दक्षिणभागतः ।
 विस्तरायासनिगद्य हस्तमाचन्तिमिखलम् ॥
 तत्र वज्रिणं पञ्चप्राण इध्माधानान्तमाचरेत् ।
 ओङ्कारः स्यात्पर ब्रह्म सर्वमन्त्रेषु नायकः ॥
 त्र्यक्षरं त्र्यक्षरं च विद्वानां बीजमुच्यते ।
 अजायन्त एव च पूर्वसकारादिष्णुवाचकात् ॥
 श्रीवाचका आचरन् यजूर्पि तदनन्तरम् ।
 अजायन्त एव च सङ्गात्सामान्यन्यान्यनेकशः ॥
 तयोर्दासी त्र्यक्षरं प्राचरते सर्वदेहिनिः ।
 कारणं सर्वत्रयसंस्कारः प्रोचरते बुधैः ॥
 अकारो देव सर्वा वाक् सैषा स्पर्शाभिः सदा ।
 वज्री सा व्यञ्जमानापि जानारूपा इति श्रुतिः ॥
 अकार एव तुष्यन्ति सर्वमन्त्राक्षराणि हि ।
 अकारो वासुदेव स्यात्तस्मिन् सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥

मन्त्रोहि बीजं सर्वत्र क्रिया तच्छक्तिरुच्यते ।
 मन्त्रतन्त्रसमायुक्तो यज्ञ इत्यभिधीयते ॥
 मन्त्रः पुमान् क्रिया स्तोत्रं तद्युक्तं मिथुनं स्मृतम् ।
 तस्मादप्रजूंषि तन्त्राणि ऋचो मन्त्राणि चाध्वरे ॥
 मन्त्रक्रियाजुष्टमेव मिथुनं यज्ञ उच्यते ।
 मन्त्रतन्त्रांशमेते ऋग्यजूषी यज्ञकर्म्मणि ॥
 उद्गातं तु भवेत्साम तस्मात्तद्वैष्णवं त्रयम् ।
 ऋग्भिरेव तमुद्दिश्य पुरोडाशं यजेद्बुधः ॥
 ताभिरेव तु पुष्पाणि दद्यात्कर्म्मसु शार्ङ्गिणे ।
 इन्द्राग्निरुणादीनि नामान्युक्तानि तत्र तु ।
 ज्ञेयानि विश्वो स्तान्यत्र नान्येषां स्युः कथञ्चन ॥
 अकारे रूढइत्यग्निमिन्द्रत्वं वर ईश्वरे ।
 आत्मनां प्रसवे सूर्यः सौम्यत्वात्सामइत्यतः ॥
 वायुः स्याज्जीवतः प्राणाद्वरुणः सर्वजीवनः ।
 मित्रः स्यात्सर्वमित्त्वत्वादात्मैकत्वाद्वृहस्पतिः ॥
 रोगनाशो भवेद्द्रुद्रो यमः स्यात्तु नियामकः ।
 हिरण्यत्वमिति प्रोक्तं नेति प्रापयत्वमुच्यते ॥
 नित्यसत्त्वाद्विरण्यः स्यात्तद्गर्भत्वाद्विरण्यप्रः ।
 हिरण्यगर्भं इत्युक्तः सत्वगर्भो जनार्दनः ॥
 हिरण्यमयः स भूरीश्वरो दृष्टो इति वै श्रुतिः ।
 सर्वान् स त्राति सर्वानां पिता च पितृतत्पिता ॥
 स्वर्भुर्मुव इति प्रोक्तो वेदवेद्येति चोच्यते ।
 यस्य च्छन्दांसि चाङ्गानि स सुपर्ण इहोच्यते ॥
 अत्राङ्गं वर्णमित्युक्तं च्छन्दोमयमुदाहृतम् ।

गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्च बृहती पङ्क्तिरेव च ॥
 त्रिष्टुप्च जगती चैव ऋन्दांस्येतान्यनुक्रमात् ॥
 एतानि यस्य चाङ्गानि स सुपर्ण इहोचरते ॥
 यस्माज्जातास्त्रयी वेदा जातवेदाः स उचरते ।
 पवमानः पावयित्वा शिवः स्यात्सर्वदा शुभात् ॥
 सुजनैः सेव्यते यस्तु अतो वै शम्भुरित्यजः ।
 सव्यान्यस्यैव नामानि वैदिकानि विवेचनात् ॥
 पुत्रामानि यानि दिष्णोः स्त्री सामानि श्रियस्तथा
 परस्य वैदिकाः शब्दाः समाकृष्येतरेष्वपि ॥
 व्यवह्रियन्ते सततं लोकवेदानुसारतः ।
 नतु नारायणादीनि नामान्यन्यस्य कर्हिचित् ॥
 एतन्नाम्नां गतिर्विष्णुरेक एव प्रचक्षते ।
 शब्दब्रह्मत्रयी सर्वं वैष्णवं तदिहोचरते ॥
 देवतान्तरशङ्का तु न कर्तव्याहि वैदिके ।
 वषट्कृतं यद्वेदेन तदत्यन्तप्रियं हरेः ॥
 स्वाहास्वधाभ्यां नमसा हुतं तद्वैष्णवं स्मृतम् ।
 समिदाज्यैर्या आहुतीर्ये वेदेनैव लुङ्गति ।
 यो मनसा सवर इत्यृचां प्रोक्तः सदाध्वरे ॥
 तेदेनैव हरिं तस्माद्यजेत हिजमत्तमः ।
 प्रसङ्गादेव मुक्तं स्याद्विधानं तद्ब्रवीमि ते ॥
 ऋग्वेदसंहितायान्तु मण्डलानि दश क्रमात् ।
 एकैकमिष्ट्या होतव्यं चरुणा पायसेन वा ॥
 घृतेन वा तिलैर्वापि विल्वपत्रैरथापि वा ।
 अग्निमील इति पूर्वं मण्डलं प्रत्यृचं यजेत् ॥

पुष्पाणि च तथा दद्यात् सुगन्धीनि जनार्दने ।
 विष्णुसूक्तैर्हविर्हुत्वा चतुर्मन्त्रैः शतं यजेत् ॥
 बैष्णवान् भोजयेन्नित्यमग्निश्चापि सुसंयजेत् ।
 उपोषितो दीक्षितश्च यावदिष्टिः समाप्यते ॥
 अन्ते चावसृतेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च पूर्ववत् ।
 आचार्यं ब्राह्मणांश्चापि दक्षिणाभिः प्रपूजयेत् ॥
 इमान्नारायणेष्टिञ्च सकृदपि यजेत्तु यः ।
 अनधीतवेदश्चेष्टिमयुतं मूलमन्त्रतः ॥
 होमं पुष्पाञ्जलिं वापि तथैवायुतमाचरेत् ।
 पूजयित्वा ततो विप्रान्निष्ठ्याः सम्यक्फलो भवेत् ॥
 अवाक्यपौरुषं सूक्तमष्टोत्तरशतं चरुम् ।
 हुत्वा चतुर्भिर्मन्त्रैश्च लभेदिष्टिं न संशयः ॥
 ॥ अथ वासुदेवेष्टिरुच्यते ॥

एकादश्यां कृष्णपक्षे समुपोष्य जनार्दनम् ।
 समर्चयेद्दिधानेन रात्रौ जागरणान्वितः ॥
 द्वादश्यां प्रातरुत्थाय स्नायान्नद्यां तिलैः सह ।
 द्वादशार्णेन मनुना सिञ्चेदष्टोत्तरं शतम् ॥
 अभिमन्त्र्य जलं पश्चात्तुलसीमिश्रितं पिबेत् ।
 सर्वकर्मस्त्रभिहित एतदेवाधमर्षणः ॥
 तत्तत्कर्मणि तन्मन्त्रं यो जपेदधमर्षणे ।
 स्नात्वा सन्तर्प्य देवर्षान् कृतकृत्यः समाहितः ॥
 गृहं गत्वा र्चयेद्देवं वासुदेवं सनातनम् ।
 द्वादशार्णविधानेन कस्तूरीचन्दनादिभिः ॥

जातिकेतककुन्दाद्यैः सुकृष्णतुलसोदलीः ।
 सुधाब्धौ शेषपर्यङ्के समासीनं श्रिया सह ॥
 इन्दीवरदलश्यामं चक्रशङ्खगदाधरम् ।
 सर्वाभरणसम्पन्नं सदायौवनमच्युतम् ॥
 अनन्तं विहगाधीशं शौनकाद्यैरुपासितम् ।
 त्रिदशेन्द्रैर्विमानस्यैर्ब्रह्मरुद्रादिभिस्तथा ॥
 स्तूयमानं हरिं ध्यात्वा अर्चयेत्प्रयतात्मवान् ।
 सर्वमावरणं पश्चादर्चयेत् कुसुमादिभिः ॥
 प्रथमं महिषीसङ्घं लक्ष्मीभूभ्यौ सनीलया ।
 अनन्तरञ्च गरुडधर्मसेनादिभिस्तथा ॥
 ऐश्वर्यज्ञानवैराग्याः पूजनीया यथाक्रमम् ।
 सनन्दनश्च सनकः सनत्कुमारः सनातनः ॥
 श्रीडुश्च सोमकपिलः पञ्चमो नारदस्तथा ।
 भृगुर्विघ्नसोऽतिश्च मरीचिः कश्यपोऽङ्गिराः ॥
 पुलहः स्वायम्भुवो दाल्भ्यो वशिष्ठाद्यास्ततः क्रमात् ।
 वशिष्ठो वामदेवश्च हारीतश्च पराशरः ॥
 व्यासः शुकश्च प्रह्लादः शौनको जनकस्तथा ।
 मार्कण्डेयो ध्रुवश्चैव पुण्डरीकश्च मारुतः ॥
 रुक्माङ्गदः शिवो ब्रह्मा पूजनीया यथाक्रमम् ।
 तथा लोकेश्वराः पूज्याः शङ्खचक्रादिहेतयः ॥
 वेदाश्च साङ्गाः स्मृतयः पुराणं धर्मसहिताः ।
 राशयो ग्रहनक्षत्राः पूजनीया समं ततः ॥
 एवं सम्पूज्य देवेश मग्न्याधानादिपूर्वकम् ।
 द्वितीयं मण्डलमृचा जुहुयात्सृष्टं चरुम् ॥

ध्यात्वा वक्त्रौ वासुदेवं दद्यात् पुष्पाणि तत्र तु ।
 वैष्णवांश्च यजित्वावभृथं पुष्पयागकम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेदन्ते गुरुञ्चापि प्रपूजयेत् ।
 इमाञ्च वासुदेवेष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ॥
 कुलकीटिं समुद्धृत्य स गच्छेत्परमं पदम् ।
 अथवा वासुदेवस्य मन्त्रेणैव द्विजोत्तमः ॥
 जुहुयादयुतं वक्त्रौ वैष्णवैः प्रत्यृचं तथा ।
 पुष्पाणि दत्त्वा देवेशे सम्यगिष्ट्या लभेत् फलम् ॥
 अथ वक्ष्यामि राजर्षे । वैष्णवेष्ट्या विधिं ततः ।
 यवणर्क्षेण पूर्वार्द्धे पूर्ववच्च समारभेत् ॥
 उपोष्य पूर्वदिवसे पूजयेज्जागरे हरिम् ।
 प्रभाते पूर्ववत् स्नात्वा तर्पयेज्जगतां पतिम् ॥
 षडक्षरविधानेन परव्याम्नि स्थितं हरिम् ।
 वक्त्रर्कं हेमविम्बाद्यैर्योगपीठसंस्थितम् ॥
 चतुर्भुजं सुन्दराङ्गं सर्वाभरणभूषितम् ।
 चक्रशङ्खगदाशाङ्गान् विभ्राणं दोर्भिरायतैः ॥
 वामाङ्गस्थश्रिया सार्द्धं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 नैवेद्यैश्च फलैर्भक्ष्यैर्दिव्यैर्भोज्यैः सुपद्मकैः ॥
 अर्चयेद्देवदेवेशं सर्वाभरणसंयुतम् ।
 श्रीलक्ष्मीः कमला पद्मा सीता सत्या च रुक्मिणी ॥
 सावित्री परितः पूज्यां ततस्तुते बलादयः ।
 अनन्ततार्क्ष्यं देवेशमत्यधर्मदमाः शमः ॥
 बुद्धिश्च पूजनीयास्ते दिक्षु सर्वास्त्रनुक्रमात् ।
 ततो लोकेश्वराः पूजया स्ततश्चक्रादिहेतयः ॥

महाभागवताः पूजया होमकर्म समाचरेत् ।
 चतुर्भिवैष्णवैः सूक्तैः प्रत्यृचं जुहुयाच्चरुम् ॥
 व्यापका मन्तरत्नञ्च चतुर्मन्त्रा उदाहृताः ।
 तैरप्यष्टोत्तरशतं पृथक् पृथगतो यजेत् ॥
 तृतीयमण्डलं पश्चाज्जुहुयात्प्रत्यृचं ततः ।
 तथा पुष्पैश्च सम्पूज्य कुर्यादवभृथं ततः ॥
 समाप्य पुष्पयोगेन वैष्णवान् भोजयेत्ततः ।
 एवं कर्त्तुं मशक्तश्चैष्णवीं वैष्णवोत्तमः ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पुष्पाञ्जल्ययुतं चरेत् ।
 त्रिसहस्रं चरुं हुत्वा वैष्णवेष्ट्याः फलं लभेत् ॥
 इमां तु वैष्णवीं मिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ।
 त्रिकोटिकुलमुद्धृत्य याति विष्णोः परं पदम् ॥
 प्रायश्चित्तं मिदं कुर्याद्वृत्तिभङ्गेषु वैष्णवः ।
 शान्त्यर्थं देवकार्येषु पापेषु च महत्स्वपि ॥
 अथ वैगृही इष्टिरुच्यते ॥

गृहपते तु द्वादश्यां सङ्क्रान्ती ग्रहणेऽपि वा ।
 उपोष्य त्रिविधविष्णुं पूजयित्वा विधानतः ॥
 अभ्यर्चयेद्गन्धपुष्पैः केशवादीन् पृथक् पृथक् ।
 सङ्कर्षणादीनपि च पूजयेत्प्रयतात्मवान् ॥
 तत्तत्पूजितं पृथक् ध्यात्वा पृथगेव समर्चयेत् ।
 केशवस्तु सुवर्णाभः श्यामो नारायणोऽव्ययः ॥
 माधवः स्यादुत्पलाभो गोविन्दः शशिसन्निभः ।
 मीरवर्णस्तथा विष्णुः शोणो मधुजिदव्ययः ॥

त्रिविक्रमोऽग्निसङ्काशो वामनः स्फटिकप्रभः ।
 श्रीधरस्तु हरिद्राभो हृषीकेशोऽष्टमान् यथा ॥
 पद्मनाभो घनश्यामो हैमो दामोदरः प्रभुः ।
 सङ्कर्षणस्तु मुक्ताभो वासुदेवो घनद्युतिः ॥
 प्रद्युम्नो रक्तवर्णः स्यादनिरुद्धो यथोत्पलम् ।
 अधोक्षजः शाद्वलाभो रक्ताङ्गः पुरुषोत्तमः ॥
 नृसिंहो मणिवर्णः स्यादच्युतोऽर्कसमप्रभः ।
 जनार्दनः कुन्दवर्ण उपेन्द्रो विद्वमद्युतिः ॥
 हरिर्वै सूर्यसङ्काशः कृष्णोभिन्नाञ्जनद्युतिः ।
 आयुधानि ब्रुवै चैषां दक्षिणाधः करादितः ॥
 पद्मं शङ्खं गदाचक्रं गदां दधाति केशवः ।
 शङ्खं पद्मं गदाचक्रं धत्ते नारायणोऽवग्रयः ॥
 माधवस्तु गदां चक्रं शङ्खं पद्मं विभर्ति च ।
 चक्रं गदां तथा पद्मं शङ्खं गोविन्द एव च ॥
 गदां पद्मं गदाशङ्खं चक्रं विष्णुर्विभर्ति हि ।
 चक्रं शङ्खं तथा पद्मं गदां च मधुसूदनः ॥
 पद्मं गदां तथा चक्रं शङ्खं चैव त्रिविक्रमः ।
 शङ्खं चक्रं गदापद्मं वामनो विभृयात्तथा ॥
 पद्मं चक्रं गदाशङ्खं श्रीधरः श्रीपतिर्दधत् ।
 गदां चक्रं हृषीकेशः पद्मं शङ्खं विभर्ति हि ॥
 पद्मनाभस्तथा शङ्खं पद्मं चक्रं गदां धरेत् ।
 पद्मं शङ्खं गदां चक्रं धत्ते दामोदरस्तथा ॥
 सङ्कर्षणो गदा शङ्खं पद्मं चक्रं दधाति हि ।
 वासुदेवो गदां शङ्खं चक्रं पद्मं विभर्ति हि ॥

चक्रं शङ्खं गदां पद्मं प्रद्युम्नी विभृयात्तथा ।
 अनिरुद्धस्तथा चक्रं गदां शङ्खं च पङ्कजम् ॥
 चक्रं पद्मं तथा शङ्खं गदां च पुरुषोत्तमः ।
 पद्मं गदां तथा शङ्खं चक्रं चाधोक्षजी हरिः ॥
 चक्रं पद्मं गदां शङ्खं नरसिंही विभर्ति हि ।
 अच्युतश्च गदां पद्मं चक्रं शङ्खं विभर्ति हि ॥
 जनार्दनस्तथा पद्मं शङ्खं चक्रं गदां धरेत् ।
 उपेन्द्रस्तु तथा शङ्खं गदां चक्रं च पङ्कजम् ॥
 हरिस्तु शङ्खं चक्रं च पद्मं चैव गदां धरेत् ।
 शङ्खं गदां पङ्कजं च चक्रं कृष्णो विभर्ति हि ॥
 एवं चतुर्विंशतिन्तु मूर्त्ती ध्यात्वा समर्चयेत् ।
 तत्तद्विम्बेषु वा राजन् । सालग्रामशिलासु वा ॥
 गन्धैः पुष्पैश्च ताम्बूलैर्धूपैर्दीपैर्निवेदनैः ।
 फलैश्च भक्ष्यभोज्यैश्च पानीयैः शर्करान्वितैः ॥
 नामभिस्तैश्चतुर्थ्यन्तैर्मूलमन्त्रेण वा यजेत् ।
 देवानावरणीयांश्च पूजयेत्प्रहितः क्रमात् ॥
 यं हेत्वाहतिस्मृतेन कुर्यान्नीराजनं शुभम् ।
 पुरतोऽग्निं प्रतिष्ठाप्य स्वगृह्योक्तविधानतः ।
 मण्डलेन चतुर्थेण प्रत्यृचं जुहुयाच्चरम् ॥
 पुष्पैः सम्पूजयेद्भक्त्या कुर्यादवष्टयं नरः ।
 इमां वैयूहिकीमिष्टिं सम्यक् प्राहुर्महर्षयः ॥
 प्रायश्चित्तं मिदं प्रोक्तं पातकेषु महत्स्वपि ।
 अनप्यस्वपि च विम्बानां शान्त्यर्थं वासभाच्चरेत् ॥
 प्रायश्चित्तं विशिष्टं स्याददेयं प्रत्यृचकर्मसु ।

अनधीतः कथं कुर्याद्वैयूचीं वैष्णवीं द्विजः ॥
 प्रत्येकं शतमष्टौ च मन्त्रैस्तेषां यजेद्बुधः ।
 सर्वत्वावष्टयेष्टिञ्च पुष्पयागञ्च वैष्णवः ॥
 हयेन मूलमन्त्रेण कुर्वीत सुसमाहितः ।
 वैष्णवान् भोजयेद्भक्त्या कर्मान्ते सत्वसिद्धये ॥
 चतुर्विंशतिसंख्यान्वै महाभागवतान् द्विजान् ।
 एकं वा भोजयेद्विप्रं महाभागवतीश्वरम् ।
 सर्वं सम्पूर्णतामेति तस्मिन् संपूजिते द्विजे ॥
 यः करोति शुभामिष्टिं वैयूचीं वैष्णवोत्तमः ।
 अनन्तस्याच्युतानाञ्च विशिष्टोऽन्यतमो भवेत् ॥
 वैभवीमथ वक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 पावनीं सर्वलोकानां सर्वकामप्रदां शुभाम् ॥
 भगवज्जन्मदिवसे वारे सूर्यसुतस्य वा ।
 स्वजन्मर्चोऽपि वा कुर्याद्वैभवीं मङ्गलाह्वयाम् ॥
 पूर्वोऽङ्गरभ्युदयं कुर्यादङ्गुरार्पणपूर्वकम् ।
 उपोष्य पूजयेद्विष्णुं मग्नराधानं समाचरेत् ॥
 स्नात्वा परेऽङ्गे विधिना सन्तर्प्य पितृदेवताः ।
 विशिष्टैर्ब्राह्मणैः सार्द्धमर्चयित्वा जनार्दनम् ॥
 मत्स्यं कूर्मं च वाराहं नारसिंहञ्च वांमनम् ।
 श्रीरामं वल्लभद्रञ्च कृष्णं कल्किनमव्ययम् ॥
 हयग्रीवं जगद्योनिं पूजयेद्वैष्णवोत्तमः
 नार्चयेद्भार्गवं बुद्धं सर्वत्रापि च कर्मासु ॥
 कुशग्रन्थीषु विम्बेषु सालग्रामशिलासु वा ।
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैः प्रागुदक्प्रवणेन च ॥

पृथक् पृथक् च नैवेद्यं विविधं वै समर्पयेत् ।
 मोदकान् पृथुकान् शक्नूनूपान् पायसांस्तथा ॥
 हविष्यमन्नमुदगाच्च मण्डकान् मधुसंयुतान् ।
 दध्यन्नञ्च गुडान्नञ्च भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥
 कर्पूरसंयुतं दिव्यं ताम्बुलञ्च निवेदयेत् ।
 इमा विश्वेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं तथा ॥
 सहस्रनामभिः स्तुत्वा भक्त्या च प्रणमेद्बुधः ।
 इष्ठाधानादिपर्यन्तं कृत्वा होमं समाचरेत् ॥
 सर्वेऽसु वैष्णवैः सूक्तैर्हुत्वा पूर्वं शुभं हविः ।
 पञ्चमं मण्डलं पश्चात्पत्यृचं जुहुयाद्द्विजः ॥
 इमान्त्वैभवीमिष्टिं कुर्याद्विष्णुपरायणः ।
 अकृत्वा वैभवीमन्त्रं योऽध्यापयति देशिकः ॥
 रौरवं नरकं याति यावदाभूतसंग्रवम् ।
 होमं विना स शूद्राणां कुर्यात् सर्वमशेषतः ॥
 मन्त्रैर्वा जुहुयादाज्यं तत्तन्मूर्त्तिप्रकाशकैः ।
 पूजयित्वा द्विजवरान् पश्चान्मन्त्रं प्रदापयेत् ॥
 अशक्तो यस्तु वेदेन कर्तुमिष्टिं द्विजोत्तमः ।
 तत्तन्मूर्त्तिमयैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ॥
 हुत्वा चरुं वृतयुतं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ।
 वैष्णवत्वाच्च प्रतस्यापि कारयेदिष्टिमुत्तमाम् ॥
 उद्दिश्य वैष्णवान् स्वस्वपितृनपि च वैष्णवः ।
 यः कुर्याद्वैष्णवीमिष्टिं भक्त्या परमया युतः ॥
 वैष्णवत्वं कुलं सर्वं लभेत् स न संशयः ।
 अतजर्ध्वं प्रवक्ष्यामि आनन्तीमघनाशनीम् ॥

पौर्णमास्यां प्रकुर्वीत पूर्वोक्तविधिना नृप ! ।
 आदानं पूर्ववत्कृत्वा अङ्कुरार्पणपूर्वकम् ॥
 उपोष्याभ्यर्चयेद्देवमनन्तं पुरुषोत्तमम् ।
 सहस्रशीर्षं विश्वेशं सहस्रकरलोचनम् ॥
 सहस्रचरणं श्रीशं सदैवाश्रितवत्सलम् ।
 पौरुषेण विधानेन पजयेत् पुरुषोत्तमम् ॥
 गन्धपुष्पैश्च धूपैश्च दीपैश्चापि निवेदनैः ।
 यजयित्वा जगन्नाथं पश्चादावरणं यजेत् ॥
 पार्श्वयोश्च श्रिरां भूमिं नौलाञ्च शुभलोचनाम् ।
 हिरण्यवर्णां हरिणीं जातवेदां हिरण्ययी ॥
 चन्द्रां सूर्यां च दुर्धर्षां गन्धदारां महेश्वरी ।
 नित्यपुष्पा सहस्राक्षीं महालक्ष्मीं सनातनी ॥
 पूजनीयां समस्तांश्च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 सकर्षणस्तथानन्तः शेषो भूधर एव च ॥
 लक्ष्मणीं नागराजंश्च बलभद्रीं हलायुधः ।
 तच्छक्तयः पूजनीयाः प्रागादिषु यथाक्रमम् ॥
 रिवतीं वारुणीं कान्तिरेश्वर्यां च इलां तथा ।
 भद्रां सुमङ्गलां गौरीं शक्तयः परिकीर्त्तिताः ॥
 अस्त्रान् लोकेश्वरान् पूज्य पश्चाद्वीर्यं समाचरेत् ।
 पश्चात्तु मण्डलं षष्ठं प्रत्यृच जुहुयाच्चक्रम् ॥
 पुष्पाणि च तथा दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ।
 अशक्त्येव सूक्तेन शतमंष्टोत्तरं चक्रम् ॥
 इष्ट्वैवेष्ट्याः फलं समग्रगोप्त्रेव न संशयः ।
 आनन्तीयामिमामिष्टिं वैकुण्ठपदमाप्नुयात् ॥

न दास्यमीयस्य भवेद्यस्य दास्यं नृणामसत् !
 तत्र कुर्यादिमामिष्टिं दास्यैकफलसिद्धये ॥
 अधुना वैनतेयेष्टिं वक्ष्यामि नृपसत्तम ! ।
 पञ्चम्यां भानुवारे वा कस्मिंश्चिच्छुभवासरे ॥
 उपोष्य पूर्ववत्सवं कुर्यादभ्युदयादिकम् ।
 स्नात्वा च यित्वा देवेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 लक्ष्म्या सह समासीनं वैकुण्ठभवने शुभे ।
 सर्वमन्त्रमये दिव्ये वाङ्मये परमासने ॥
 मन्त्रस्वरै रक्षरैश्च साङ्गैर्वैदैः समन्विते ।
 तारेण सह सावित्या संस्तीर्णे शुभवर्चसि ॥
 ईश्वर्या च समासीनं सहस्रार्कसमद्युतिम् ।
 चतुर्भुजमुदाराङ्गं कन्दर्पशतसन्निभम् ।
 युवानं पद्मपत्राक्षं चक्रशङ्खगदाजिनम् ॥
 वैष्णव्या चैव गायत्र्या पूजयेद्भरिमव्ययम् ।
 श्रियं देवीं नित्यपुष्टां सुभगाञ्च सुलक्षणाम् ॥
 ऐरावतीं वेदवतीं सुकेशीञ्च सुमङ्गलाम् ।
 अर्चयेत्परितो देवीः सुरूपा नित्ययौवना ॥
 ततः समर्चयेत्तार्क्ष्यं गरुडं विनतासुतम् ।
 सुपर्णञ्च चतुर्दिक्षु विदिक्षु शक्तयस्तथा ॥
 श्रुतिस्मृतीतिहासाश्च पुराणानीति शक्तयः ।
 अस्त्रादीनीश्वरान् पश्चादर्चयेत् कुसुमाक्षतैः ॥
 धूपं दीपञ्च नैवेद्यं ताम्बूलञ्च समर्पयेत् ।
 अयं हि ते च अर्थीति दद्यान्नीराजनं शुभम् ॥
 प्रदक्षिणं नमस्कारं कृत्वा होमं समाचरेत् ।

वशिष्ठेन च संदृष्टं सप्तमं मण्डलं धुनेत् ॥
 पुष्पाणि च ततो दत्त्वा कुर्यादवभृथादिकम् ।
 रद्यानादिभङ्गे च वाहनध्वंसने तथा ॥
 अवैदिकक्रियाजुष्टे कुर्यादिष्टिमिमां शुभाम् ।
 अरिष्टे चोपपातेषु शान्त्यर्थमपि वा यजेत् ॥
 इष्ट्यानया पूजितेश्च रोगसर्पाग्निभिः शमेत् ।
 वैनतेयसमो भूत्वा भवेदनुचरो हरेः ॥
 वैष्णव्क्सेनीं ततो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 उपोष्यैकादशीं शुद्धां पूर्ववत् पूजयेद्धरिम् ॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यामुपचारैः समर्चयेत् ।
 विष्वक्सेनञ्च सेनेशं सेनान् पञ्च चमृपतिम् ॥
 अर्चयित्वा चतुर्दिक्षु शक्तयश्च विदिक्षु च ।
 तथीं सूत्रवतीं सौम्यां सावित्रीं चार्चयेद्द्विजः ॥
 अस्त्रान् दीपांश्च सम्पूज्य होमं पश्चात् समाचरेत् ।
 कृत्वेधानादिपर्यन्तमष्टमं मण्डलं यजेत् ॥
 पायसेनाथ पुष्पाणि दद्यात् प्रयतमानसः ।
 अन्ते चावभृथेष्टिञ्च प्रस्नयजनं तथा ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छक्त्या दक्षिणाभिश्च तां प्रयेत् ।
 अशक्तो यस्तु वेदेन कर्तुं मिष्टिञ्च वैष्णवः ॥
 तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यां सहस्रं जुहुयाच्चरम् ।
 कृत्वा पुष्पाञ्जलिञ्चापि सम्यगिष्टिं लभेन्नरः ॥
 वैष्णव्क्सेनी मिमां हुत्वा विष्वक्सेनसमो भवेत् ।
 प्रभूतधनधान्याढ्यमैश्वर्यं चैव विन्दति ॥
 यक्षराक्षसभूतानां तामसानां दिवौकसाम् ।

अभ्यर्चने तद्दीपस्य विशुद्धार्थमिदं व्रजेत् ॥
 सौदर्शनीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 व्यतीपाते वेष्टतौ वा समुपोष्यार्चयेच्चरिम् ॥
 अखण्डवित्त्वपत्न्यैर्वा कोमलैः सुलसीदलैः ।
 अर्चयित्वा हृषीकेशं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 पञ्चाक्षमर्चनीयाः स्युः श्रीभृनीलादिमातरः ।
 सुदर्शनं सहस्रारं पवित्रं ब्रह्मणः पतिम् ॥
 सहस्राक्षं शतोद्यामं लोकद्वारं हिरण्मयम् ।
 अभ्यर्चयेत् क्रमाद्दित्तु तथा शक्तीः समर्चयेत् ॥
 अनिष्टध्वंसिनी माया लज्जा पुष्टिः सरस्वती ।
 प्रकृती जगदाधारा कामधुक् काष्ठशक्तिका ॥
 तथा ताम्रैव लोकेशाः पूज्या दित्तु यथाक्रमात्
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥
 ऋग्वेदीक्तस्य सूक्ते न ततो नीराजन हरिः ।
 नवमं मण्डलं पञ्चाङ्गोत्तम्यं चरुणा नृप ॥
 आज्येन वा तिलैर्व्यापि वित्त्वैर्व्यापि सरोरुहैः ।
 हुत्वा पुष्पाञ्जलिं दत्त्वा कुर्यादवभृथःशिकम् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद् गुरुञ्चापि समर्चयेत् ।
 उद्धाह्य वैष्णवीं कन्यां याचित्वा वैष्णवीं तथा ॥
 हुत्वा वा वैष्णवेनैव तथैवादित्यभुजःपि ।
 अन्यलिङ्गधृतौ चापि कुर्यादिष्टिमिमां द्विज ॥
 सौदर्शनेन मन्त्रेण सहस्रं जुहुयाच्चरुम् ।
 पुष्पाणि दत्त्वा साहस्रं सम्यगिष्ट्याः फलं लभेत् ।
 अथ भागवतीमिष्टिं प्रवक्ष्यामि नृपोत्तम ॥

उपोष्येकादशीं शुद्धां द्वादश्यां पूर्ववद्वरिम् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 पौरुषेण तु सूक्तेन श्रीमदष्टाक्षरेण वा ॥
 अर्चयेज्जगतामीशं सर्वावरणसंयुतम् ।
 ततो भागवतान् सर्वान् अर्चयेत्परितो द्विजः ॥
 पुष्पैर्वा तुलसीपत्रैः सलिलै रक्षतैरपि ।
 प्रह्लादं नारदञ्चैव पुण्डरीकं विभीषणम् ॥
 रुक्माङ्गदं तक्षुतञ्च हनूमन्तं शिवं भृगुम् ।
 वशिष्ठं वामदेवञ्च व्यासं शौनकमेव च ॥
 मार्कण्डेयं चाम्बरीषं दत्तात्रेय पराशरम् ।
 रुक्मदाल्भ्यौ कश्यपञ्च हारीतश्चात्रिमेव च ॥
 भरद्वाजं वलिं भीष्मं उद्धवाक्रूरपुष्करान् ।
 गुहं स्रुतञ्च वाल्मीकं स्वायम्भुवमनुं ध्रुवम् ॥
 वैष्णञ्च रोमशञ्चैव मातङ्गं शम्भुरीं तथा ।
 सनन्दनञ्च सनकं विघ्नञ्च सनातनम् ॥
 वोढुं पञ्चशिखञ्चैव गजिन्द्रञ्च जटायुषम् ।
 सुशीलं त्रिजटां गौरीं शुभां सम्यावलिं तथा ॥
 अनसूयां द्रौपदीञ्च यशोदां देवकीं तथा ।
 सुभद्राञ्चैव गोपीश्व शुभा नन्दग्रजे स्थिताः ॥
 नन्दनं वसुदेवञ्च दिलीपं दशरथं तथा ।
 कौशल्याञ्चैव जनकं कन्यामपि च वैष्णवान् ॥
 अर्चयेद्गन्धपुष्पाद्यैर्धूपैर्दीपनिवेदनैः ।
 ताम्बूलैर्भक्ष्यभोजैश्च दीपैर्नीराजनैरपि ॥
 अहं भुवेति सूक्तेन दद्यान्नीराजनं हरेः ।

पञ्चाङ्गोमं प्रकुर्वीत अग्न्याधानादिपूर्ववत् ॥
 दशमं मण्डलं सर्वं प्रत्यृचं जुहुयाद्भुविः ।
 तिलमिश्रेण साजेग्रन चरुणा गोष्ठेन वा ॥
 सर्वैश्च वैष्णवैः सूक्तैश्चतुर्भिश्चाष्टोत्तरं शतम् ।
 नामभिश्च चतुर्थग्रन्थे स्तान् सर्वान् वैष्णवान् यजेत्
 पुष्पैरिष्ट्वा चावभृथं प्रसूनेष्टिश्च कारयेत् ।
 होमं कर्त्तुमशक्तयेदेदेन नृपनन्दन ! ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः साहस्रं वा पृथक् पृथक् ।
 इमां भागवतीमिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवीत्तमः ॥
 अगन्तगरुडादीनामयमन्यतमो भवेत् ।
 पावमानैर्यदा ऋग्भिरिज्यते मधुसूदनः ॥
 तत्त्वावमानो मुनिभिः प्रीच्यते मधुसूदनः ।
 यदा तु द्वादशी शुक्ला भृगुवासरसंयुता ॥
 तस्यामेव प्रकुर्वीत पाङ्गीमिष्टिं द्विजोत्तमः ।
 महाप्रीतिकरं विष्णोः सद्योमुक्तिप्रदायकम् ॥
 तस्यां कृतायामिष्ट्यां तु लक्ष्मीभर्ता जनार्दनः ।
 प्रत्यक्षो हि भवेत्तत्र सर्वकामफलप्रदः ॥
 श्रीधरं पूजयेत्तत्र तन्मन्त्रेणैव वैष्णवः ।
 सुवर्णमण्डपे दिव्ये नानारत्नप्रदीपिते ॥
 उदयादित्यसङ्काशे हिरण्ये पङ्कजे शुभे ।
 लक्ष्म्या सह समासीनं कोटिश्रीतांशसन्निभम् ॥
 चक्रशङ्खगदापद्मपाणिनं श्रीधरं विभुम् ।
 पीताम्बरधरं विष्णुं वनमालाविराजितम् ॥
 अर्चयेज्जगतामीशं सर्वभरणभूषितम् ।

पद्मां पद्मालयां लक्ष्मीं कमलां पद्मसम्भवाम् ॥
 पद्ममाल्यां पद्महस्तां पद्मनाभीं सनातनीम् ।
 प्रागादिषु तथा दिक्षु पूजयेत् कुसुमादिभिः ॥
 अस्तादीनीश्वरान् पूज्य नमस्कुर्वीत भक्तितः ।
 ततो नीराजनं दत्त्वा श्रीसूक्तेन तु वैष्णवः ॥
 पुरतो जुहुयादग्नौ पायसं घृतमिश्रितम् ।
 तन्मन्त्रेणैव साहस्रं सूक्ताभ्यां सकृदेव हि ॥
 हत्वा मन्त्रेण साहस्रं दद्यात् पुष्पाणि शार्ङ्गिणि ।
 वैष्णवं विप्रमिथुनं पूजयेद्भोजयेत्तथा ॥
 इमां पाद्मीं शुभामिष्टिं यः कुर्याद्वैष्णवोत्तमः ।
 प्रभूतधनधान्याब्धौ महाश्रियमवाप्नुयात् ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति ।
 लक्ष्म्यायुक्ता जगन्नाथः प्रत्यक्षः समभृङ्गरिः ॥
 ददाति सकलान् कामानिह लोके परत्र च ।
 पुण्यैः पवित्रदैवत्यैरिज्यते यत्र केशवः ॥
 तां पवित्रेष्टिमित्याहुः सर्वपापप्रणाशिनीम् ।
 यत्ते पवित्रमित्यादि ऋग्भिर्यत्र यजेद्द्विजः ॥
 प्रायश्चित्तार्थं सहसा शान्त्यर्थं वा समाचरेत् ।
 एवं विधानमिष्टीनां सम्यगुक्तं महर्षिभिः ॥
 वैदिकेनैव विधिना यथाशक्त्या समाचरेत् ।
 अर्वदिकक्रियाजुष्टं प्रयत्नं न विवर्जयेत् ॥
 क्षीराब्धौ शेषपर्यङ्के बुध्यमाने सनातने ।
 अतोत्सवं प्रकुर्वीत पञ्चरात्रं निरन्तरम् ॥
 नद्याश्च पुष्करिण्या वा तीरे रम्यतले शुचौ ।

मण्डपं तत्र कुर्वीत चतुर्भिस्तोरणैर्युतम् ॥
 वितानपुष्पमालादि पताकाध्वजशोभितम् ।
 अङ्कुरार्पणपूर्वेण यज्ञवेदिञ्च कल्पयेत् ॥
 ऋत्विग्भिः सार्द्धमाचार्यो दीक्षितो मङ्गलस्वनैः
 रथमारोप्य देवेशं ह्रतचामरसंयुतम् ॥
 पठन्वैशाकुनान् मन्त्रान् यज्ञशालां प्रवेशयेत् ।
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण कुर्यात्कोतुकबन्धनम् ॥
 पूर्णकुम्भान् शस्ययुतान् पालिकाः परितः क्षिपेत्
 अभ्यर्च्य गन्धपुष्पाद्यैः पश्चादावरणं यजेत् ॥
 वासुदेवमनन्तञ्च सत्यं यज्ञं तथाच्युतम् ।
 महेन्द्रं श्रीपतिं विश्वं पूर्णकुम्भेषु पूजयेत् ॥
 पालिकाः सद्दिगीशांश्च दीपिकास्त्रयं हेतयः ।
 तोरणेषु च चण्डाद्याः पूजनीया यथाक्रमम् ॥
 वेदप्राञ्च दक्षिणे भागे कुण्डं कुर्यात्फलक्षणम् ।
 निक्षिप्याग्निं विधानेन इध्माधानान्तमाचरेत्
 आचार्योपासनाग्नौ वा लौकिके वा नृपोत्तमः ॥
 आधानं पूर्ववत् कृत्वा पश्चात्कर्म समाचरेत् ॥
 प्रातः स्नात्वा विधानेन पूजयित्वा सनातनम् ।
 प्रत्यृचं पावमानीभिर्जुहुयात्पायसं शुभम् ॥
 वैष्णवेरनुवाकैश्च मन्त्रैः शक्त्या पृथक् पृथक् ।
 चतुर्भिर्व्यापकैश्चान्यैः प्रत्येकं जुहुयाद् दृतम् ॥
 वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा होमशेषं समाचरेत् ।
 ताभिरेव च पुष्पाणि दद्याच्च जगताम्यतेः ॥
 उद्बोधयित्वा शयने देवदेवं जनादनम् ।

पश्चात् सर्वमिदं कुर्यादुत्सवार्थं द्विजोत्तमः ॥
 अथ नावं सुविसृष्टीणां कृत्वा तस्मिन् जले शुभे ।
 पुष्पमण्डपचिह्नादि समास्त्रीर्णसमन्विताम् ॥
 सुतीरणावितानाढ्यां पताकाध्वजशोभिताम् ।
 तस्मिन् कनकपर्यङ्के निवेश्य कमलापतिम् ॥
 अर्चयित्वा विधानेन लक्ष्म्या साईं सनातनम् ।
 पुष्पाञ्जलिशतं तत्र मन्त्ररत्नेन कारयेत् ॥
 श्रीपौरुषाभ्यां सूक्ताभ्यां दद्यात्पुष्पाञ्जलिं ततः ।
 परितः शक्तयः पूज्या स्तथावरणदेवताः ॥
 दीनैर्नोराजन कृत्वा बलिं दद्यात् समन्ततः ।
 नोभिः समन्ताद्बहुभिर्गीतवादिवसंयुतम् ॥
 दोषिकाभिरनेकाभिः स्तोत्रैरपि मनो मंत्रैः ।
 भ्रावयन्तो जगन्नाथं तत्र तत्र जलागये ॥
 फलेर्भक्ष्यैश्च ताम्बूलैः कलशैर्दधिमिश्रितैः ।
 कुङ्कुमैः कुसुमैर्लज्जैर्विकिरन्तः परस्परम् ॥
 गानैर्वेदैः पुराणैश्च सेवेत निशि केशवम् ।
 ऋत्विजो वारुणान् सूक्तान् जपेयुस्तत्र भक्तितः ॥
 जपेच्च भगवन्मन्त्रान् शान्तिपाठञ्चरन्तथा ।
 एवं संसेव्य बहुधा रात्रावस्मिन् जलागये ॥
 प्रदेवतेति सूक्तेन यज्ञशालां प्रवेशयेत् ।
 तत्र नीराजनं दत्त्वा कुड्यादध्यादिपूजनम् ॥
 घृतव्रतेति सूक्तेन तत्र नीराजनं द्विजः ॥
 स्नात्वा पूर्ववदभ्यर्च्य हुत्वा पुष्पाञ्जलिं तथा ।
 आशिषोवाचनं कृत्वा भोजयेद्ब्राह्मणान् शुभान् ॥

शाययित्वाथ देवेशं भुञ्जीयाद्वाग्यतः स्वयम् ।
 एवं प्रतिदिनं कुर्यादुत्सवं पञ्चवासरम् ॥
 अन्ते चावभृथेष्टिं च पुष्पयागञ्च कारयेत् ।
 आचार्यं मृत्विजीं विप्रान् पूजयेद्दक्षिणादिभिः ॥
 एवं क्षीराब्धियजनं प्रत्यब्दं कारयेन्नृपः ।
 स्वसम्यगर्थवृद्धार्थं भोगाय कमलापतेः ॥
 वृद्धार्थमपि राष्ट्रस्य शत्रूणां नाशनाय च ।
 सर्वधर्मविवृद्धार्थं क्षीराब्धियजनं चरेत् ।
 तत्र दुर्भिक्षरोगाग्निपापबाधा न सन्ति हि ॥
 गावः पूर्णदुधा नित्यं बहुलस्य फलाधरा ।
 पुष्पिता फलिता वृक्षा नार्यो भर्तृपरायणाः ॥
 आयुष्मन्तश्च मिश्रवो जायते भक्तिरच्युते ।
 यः करोति विधानेन यजनं जलशायिनः ॥
 क्रतुकीटिफलं तत्र प्राप्नोत्येव न सशयः ।
 यस्त्विदं शृणुयान्नित्यं क्षीराब्धियजनं हरेः ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति विष्णुलोकञ्च विन्दति ।
 पुष्पिते तु रसाले तु तवाप्युत्सवमात्मनः ॥
 त्रिवासरं प्रकुर्वीत दीक्षानाम महोत्सवम् ।
 उपोषितः संयतात्मा दीक्षितो माधवं हरिम् ॥
 च्छत्रचामरवादिलैः पतङ्गैः शिविकां शुभाम् ।
 आरोप्यालङ्कृतं विष्णुं स्वयञ्च समलङ्कृतः ॥
 हृदिद्रो विक्किरन्तो वै गायन्तः परमेश्वरम् ।
 गच्छेयुराद्रुमं प्रातर्नरनारीजनः सह ॥
 तत्राग्नवृद्धच्छायायां नवेद्यम् जयेद्भरिम् ।

चूतपुष्पैः सुगन्धोभिर्माधवीभिश्च यृथिकैः ॥
 मरीचिमिश्रं दध्यन्नं मोदकञ्च समर्पयेत् ।
 शष्कुचादीनि भक्ष्यानि पानकञ्च निवेदयेत् ॥
 सकर्पूरञ्च ताम्बूलं पूगीफलसमन्वितम् ।
 सर्वमावरणं पूजयं होमं पश्चात्समाचरेत् ॥
 छत्वेभ्यानादिपर्यन्तं विष्णुसूक्तैश्चरुं यजेत् ।
 माधवेनैव मनुना शर्करासंयुतान् तिलान् ॥
 सहस्रं जुहुयादङ्गौ भक्त्या वैष्णवसत्तमः ।
 वैकुण्ठं पार्श्वदं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥
 प्रत्यृचं पावमानोभिर्दद्यात् पुष्पाञ्जलिं हरेः ।
 अथ दोला शुभाकारां बद्धास्मिन् समलङ्कृताम् ॥
 वज्रवेदूर्यमाणिक्यमुक्ताविद्रुमभूषिताम् ।
 तस्यां निवेश्य देवेशं लक्ष्म्या सार्द्धं प्रपूजयेत् ॥
 गन्धैः पुष्पैर्धूपदीपैः फलैर्मन्त्रैर्निवेदनैः ।
 कुसुमाक्षतदूर्वायतिलमर्पिमधूदकम् ॥
 मर्षपाणि च निक्षिप्य अष्टाङ्गार्घ्यं निवेदयेत् ।
 पादेषु चतुरो वेदान् मन्त्राण्योक्तेषु चास्तरे ॥
 नागराजञ्च दोलायाः पीठे सर्वस्वरैरपि ।
 व्यजनैर्वैनतेयञ्च सावित्रीं चामरे तथा ॥
 त्रिनिशामर्चयेद्दिक्षु ऊर्ध्वं ब्रह्मावहस्यतिः ।
 अधस्ताच्चण्डिकां रुद्रं चैवपालविनायकौ ॥
 विताने चन्द्रसूर्यौ च नक्षत्राणि ग्रहास्तथा ।
 वेदाश्च सेतिहासाश्च पुराणं देवता गणाः ॥
 भूधराः सागराः सर्वे पूजनीयाः समन्ततः ।

एवं सम्पूज्य दोलायां लक्ष्म्या सह जनार्दनम्
 दोलयेच्च ततो दोलां चतुर्वेदैश्चतुर्दिनम् ।
 सूक्तैश्च ब्रह्मणोऽपत्यैः सामगानैः प्रबन्धकैः ॥
 नामभिः कीर्तयन् देवमेव मन्दं प्रदोलयेत् ।
 स्त्रियं खलङ्कताः सर्वा गायन्त्यो विभुमचुप्रतम्
 चरितं रघुनाथस्य कृष्णस्य चरितं तथा ।
 दोलयेयुर्मुदा भक्त्या दोलायां परमेश्वरम् ॥
 दोलाया दर्शनं विष्णोर्महापातकनाशनम् ।
 भक्तिप्रसादनं नृणां जन्ममृत्युनिकृन्तनम् ॥
 देवाः सर्वे विमानस्था दोलायामर्चितं हरिम् ।
 दर्शयन्ति ततः पुण्यं दोलानामीत्सवं हरेः ॥
 भक्त्या नीराजनं दद्यात् श्रीपूक्तैर्नैव वैष्णवः ।
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्विष्णोर्भिश्च तोषयेत् ॥
 एवं तिवासरं कुर्यादुत्सवं वैष्णवोत्तमम् ।
 प्रद्युम्नमेवं कुर्वीत तत्तत्काले तु वैष्णवः ॥
 श्रौतेनैव च मार्गेण जपहीमपरःसरम् ।
 उत्सवं वासुदेवस्य यथाशक्त्या समाचरेत् ॥
 यत्र यत्रोत्सवं विष्णोः कर्तुमिच्छति वैष्णवः ।
 होमं कुर्यात्तत्र मन्त्रैस्तथार्विष्णुप्रकाशकैः ॥
 अतो देवेति सूक्तेन तथा विष्णोर्नुकन च ।
 परमेवमेति सूक्ताभ्यां पौरुषेण च वैष्णवः ॥
 नारायणानुवाकेन श्रीसूक्तेनापि वैष्णवः ।
 प्रत्यृचं जुहुयादङ्गौ चरुणा पायसेन वा ॥
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।

आज्यहोमं प्रकुर्वीत गायत्र्या विष्णुसंज्ञया ॥
 वैकुण्ठपार्षदं हुत्वा शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
 अनादिष्टेषु सर्वेषु कुर्यादेवं विधानतः ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्विप्रान् सर्वं सम्पूर्णतां व्रजेत् ।
 अथ वा मन्तरत्नेन सहस्रं प्रतिवामरम् ॥
 हुत्वा पुष्पाणि दत्त्वा च शेषं पूर्व्ववदाचरेत् ।
 होमं विना न कर्त्तव्यं मुत्सवं परमात्मनः ॥
 जपहोमविहीनन्तु न गृह्णाति जनार्दनः ।
 तस्माच्छ्रौतं प्रवक्ष्यामि विष्णोराराधनं नृप ॥
 अश्वयुक्कृष्णपक्षे तु सम्यगभ्युदिते रवौ ।
 आदर्शात् मसराबन्तु पूजयेत्प्रभुमव्ययम् ॥
 स्नात्वा नद्यां विधानेन कृतकृत्यः समाहितः ।
 गृहीत्वा जलकुम्भन्तु वारुणान् प्रवरान् व्रजेत् ॥
 पञ्चत्वक्पल्लवान् पुष्पाण्यभिमन्त्र्य विनिक्षिपेत् ।
 सौरभेयीं तथा मुद्रां दर्शयित्वा च पूजयेत् ॥
 तिवारं वैष्णवैर्मन्त्रैः शङ्खेनैवाभिषेचयेत् ।
 पूजयित्वा विधानेन गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ॥
 अप्रपान् पायसं शक्तून् क्लमरञ्च निवेदयेत् ।
 मन्त्रे रष्टोत्तरगतं दत्त्वा पुष्पाणि चक्रिणः ॥
 पश्चाद्दोमं प्रकुर्वीत साजिग्रन चरुणा ततः ।
 कस्य वा नैतिस्तक्तेन वैष्णवैरपि वैष्णवः ॥
 हुत्वा तु मन्तरत्नेन घृतमष्टोत्तरं शतम् ।
 वैकुण्ठं पार्षदं हुत्वा वैष्णवान् भोजयेत्ततः ॥
 सकृद्भोजनम युक्तः क्षितिगायी भवेन्निशि ।

सायाज्ञेऽपि समभ्यर्च्य जातिपुष्पैः सुगन्धिभिः ॥
 बहुभिर्दीपदण्डैश्च सेवेरन् पुरवासिनः ।
 एवं महीत्सवं कृत्वा धनधान्ययुतो भवेत् ॥
 तत्तत्कालोचितं विष्णोरुत्सवं परमात्मनः ।
 द्रव्यहीनोऽपि कुर्वीत पञ्चपुष्पैः फलादिभिः ॥
 समिद्धिर्वित्त्वपत्नैर्वा होमं कुर्वीत वैष्णवः ।
 सन्तपयेच्च विप्रांस्तु कीमलैस्तुलसीदलैः ॥
 भक्त्या वै देवदेवेश परितुष्टो भवेद्दध्रुवम् ।
 आस्तिक्यः श्रद्धधानश्च वियुक्तमदमत्सरः ॥
 पूजयित्वा जगन्नाथं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
 इह भुक्त्वा मनोरम्यान् भोगान् सर्वान् यथेप्सितान् ॥
 सुखेन देहमुत्सृज्य जीर्णत्वचमिवारगः ।
 स्थूलसूक्ष्मात्मिकाच्चेमां विहाय प्रकृतन्दुतम् ॥
 सारूप्यमीश्वरस्याशु गत्वा तु स्वजनैः सह ।
 दिव्यं विमानमारुह्य वैकुण्ठं नाम भास्करम् ॥
 दिव्याप्सरोगणैर्युक्तो दिव्यभूषणभूषितः ।
 स्तूयमानः सुरगणैर्गीयमानश्च किन्नरैः ॥
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य गत्वा ब्रह्माण्डमण्डपम् ।
 विष्णुचक्रेण वै भित्त्वा सर्वानावरणान् घनान् ॥
 अतीत्य वीरजामाशु सर्ववेदस्त्रवां नदीम् ।
 अभ्युद्गच्छद्भिरव्यग्रैः पृजामनः सुरोत्तमैः ॥
 सम्प्राप्य परमं धाम योगिगम्य सनातनम् ।
 यद्गत्वा न निवर्तन्ते तद्धाम परमं हरेः ॥
 तद्विष्णोः परमं धाम सदा पश्यन्ति योगिनः ।

शीतांशुकीटिसङ्घातैः सर्वैश्च भवनैर्युतम् ॥
 आरूढयौवनैर्दिव्यैः पुंभिः स्त्रीभिश्च सङ्कुलम् ।
 सर्वलक्षणसम्पन्नैर्दिव्यभूषणभूषितैः ॥
 अक्षरं परमं व्योम यस्मिन्देवा अधिष्ठिताः ।
 इरावती धेनुमती व्यस्तभासूयवासिनी ॥
 यत्र गावो भूरिशृङ्गाः सायोध्या देवपूजिता ।
 अनन्तव्यूहलोकैश्च तथा तुल्यशुभावहैः ॥
 सर्ववेदमयं तत्र मण्डपं सुमनोहरम् ।
 सहस्रस्थूणसदसि ध्रुवे रम्योत्तरे शुभे ॥
 तस्मिन् मनोरमे पीठे धर्माद्यैः सूरिभिर्वृतं ।
 सहासीनं कमलया दृष्ट्वा देवं सनातनम् ॥
 स्तुतिभिः पुष्कलाभिश्च प्रणम्य च पुनः पुनः ।
 प्रहर्षपुलको भूत्वा तेन चालिङ्गितः क्रमात् ॥
 पूजितः सकलैर्भोगैः श्रिया चापि प्रपूजितः ।
 अनन्तविहगेशाद्यैरर्चितः सर्वदैवतैः ॥
 तेषामन्यतमो भूत्वा मोदते तत्र देववत् ।
 एषु केषु च लोकेषु तिष्ठते कमलापतिः ॥
 तेषु तेष्वपि देवस्य नित्यदासो भवेत्सदा ।
 दामवत्पुत्रवत्तस्य मित्रवद्बन्धुवत् सदा ॥
 अश्रुते सकलान् कामान् सह तेन विपश्चिताः ।
 इमान् लोकान् कामभोगः कामरूप्यनुमञ्जरन् ॥
 सर्वदा दूरविध्वस्तदुःखावेशलवांशकः ।
 गुणानुभवजप्रीत्या कुर्याद्दानमशेषतः ॥
 इममेव परं मोक्षं विदुः परमयोगिनः ।

काङ्क्षन्ति परमं दासा मुक्तमेकं महर्षयः ॥

हरेर्दास्यैकपरमां भक्तिमालम्ब्य मानवः ।

इहेव मुक्तो राजर्षे । सर्वकर्मनिबन्धनैः ॥

इति हारीतस्मृतौ विशिष्टपरमधर्मशास्त्रे नानाविधोक्त
सवविधानं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥

हारीत उवाच ।

अथ वक्ष्यामि राजेन्द्र । विष्णुपूजाविधं परम् ॥

श्रौतं महर्षिभिः प्रोक्तं वशिष्ठाद्यैः पुरातनैः ।

वैयानसेय भृगवाद्यैः सनकाद्यैश्च योगिभिः ॥

वैष्णवैर्वैदिकैः पूर्वैर्यद्यदाचरितं पुरा ।

तत्ते वक्ष्यामि राजेन्द्र । महाप्रियतमं हरेः ॥

ब्राह्मे मुहूर्त्ते उत्थाय सम्यगाचम्य वारिणा ।

ध्यात्वा हृत्पङ्कजे विष्णुं पूजयेन्मनसैव तु ॥

तं प्रक्षेपेति सूक्तेन बोधयेत्कमलापतिम् ।

वनस्पतेति सूक्तेन तूर्यघोषं निनादयेत् ॥

कुर्यात्पदक्षिणं विष्णोरतोदेवेत्यनेन तु ।

तद्विष्णोरिति मन्त्राभ्यान्विं प्रणम्याचारेत्ततः ॥

कृतशौचस्तथाचान्तो दन्तधावनपूर्वकम् ।

स्नानं कुर्याद्विधानेन धात्रीश्रीतुलसीयुतम् ॥

नारायणानुवाकेन कृत्वः तत्राघमर्षणम् ।

कृतकृत्यः शुचिर्भूत्वा तर्पयित्वा च पूर्ववत् ॥

धृतोर्ध्वं पण्ड्रदेहश्च पवित्रकर एव च ।

प्रवेश्य मन्दिरं विष्णोः समार्जन्या विशोधयेत् ॥

वास्तोष्पतेति वै सूक्तं जपन् संमार्जयेद्दृष्टहम् ।
 आगाव इति सूक्तेन गोमयेनानुलेपयेत् ।
 आनोभद्रेति सूक्तेन रङ्गवस्त्रिच्च निक्षिपेत् ॥
 ततः कलशमादाय जपन्वै शाकुनौर्ऋचः ।
 गत्वा जलाशयं रम्यं निर्मलं शुचि पाण्डुरम् ॥
 इमं मे गङ्गेति ऋचा जलं भक्त्याभिमन्त्रयेत् ।
 आपो अस्मानिति ऋचा कलशं क्षालयेद्द्विजः ॥
 समुद्रं जीष्ठमन्त्रेण गृहीयात्प्रयतो जलम् ।
 उत्तमेन वस्तुभिरिति वस्त्रेणाच्छाद्य वैष्णवः ॥
 प्रसन्नाजिति सूक्तं वै जपन् सम्प्रविशेद्दृष्टहम् ।
 धान्योपरि तथा कुम्भं न्यसेद्वज्रिणतो हरेः ॥
 इमं मे वरुणेत्यृचा मङ्गलद्रव्यसंयुतम् ।
 आज्ञान्ति मित्वेति सूक्तेन कुर्यात्पुष्पस्य सञ्चयम् ॥
 अर्वाञ्चि सुभगे द्वाभ्यां गन्धांश्च पेषयेत्तथा ।
 वाग्यतः प्रयतोभूत्वा श्रीसूक्तेनैव वैष्णवः ।
 विश्वान्नि इति ऋचा दीपं दद्यात्सुदीपितम् ॥
 तत्तत्पात्रेषु सलिलं दत्त्वा गन्धांस्तु निक्षिपेत् ।
 शन्नोदेव्या च सलिलं गायत्र्या च कुशांस्तथा ॥
 आयनेति च पुष्पाणि यवोऽसीति ऋचाञ्चतान् ।
 गन्धद्वारेति वै गन्धान् औषध्या तिलसर्पपान् ॥
 काण्डात्काण्डेति दूर्वाग्रान् सहिरण्येति रत्नकम् ।
 हिरण्यरूपेति ऋचा हिरण्यं निक्षिपेत्तथा ॥
 एवं द्रव्याणि निक्षिप्य तुलस्या च समर्पयेत् ।
 सवितुश्चेत्यादि ऋचा दद्यादर्घ्योदकं हरेः ॥

श्रियेति पादेति ऋचा दद्यात्पादजलं तथा ।
 भद्रन्ते हस्तेत्यनेन हस्तप्रक्षालनं चरेत् ॥
 वयः सुपर्णति ऋचा मुखसन्मार्जनं तथा ।
 आपो अस्नानिति ऋचा वक्त्रगण्डूषमेव च ॥
 हिरण्यदन्तेत्यनेन दन्तकाष्ठं निवेदयेत् ।
 बृहस्पते प्रथमेति जिह्वालिखनमेव च ॥
 आपयित्वा उभेषजैरिति गण्डूषमाचरेत् ।
 आपोहिष्ठा इत्यनेन कुर्यादाचमनीयकम् ॥
 मूर्ध्नामव इत्यनेन तैलाभ्यङ्गं समाचरेत् ।
 मूर्ध्नानन्दीव इत्यनेन गन्धान् केशेषु लेपयेत् ॥
 तद्वियस्तस्थौ केशवन्ते केशान् वै चालयेत्पुनः ।
 श्रिये पृश्नति ऋचा तदूर्ध्वोद्धर्तनादिकम् ॥
 आपोयम्बः प्रथममिति सूक्तेनाभ्यङ्गसूचनम् ।
 कृत्वादः स्नापयेत्सूक्तैर्वैष्णवैर्गन्धवारिणा ॥
 ततः पञ्चामृतैर्गन्धैः स्नापयेत्तत्प्रकाशकैः ।
 आप्रायस्वेत्यृचा क्षीरं दधिक्राव्नेति वै दधि ॥
 घृतमामिक्षेति घृतं मधुवातेति वै मधु ।
 तन्ते वयं यथा गोभिरित्यृचेक्षुरसं शुभम् ॥
 एभिः पञ्चामृतैः स्नाप्य चन्दनञ्च निवेदयेत् ।
 त्रीसूक्तपुरुषसूक्ताभ्यां पुनः संस्थापयेद्धरिम् ॥
 वनस्पतेति सूक्तेन कुर्यादघोष समन्वितम् ।
 श्रिये जात इति ऋचा दद्याद्वीराजनं ततः ॥
 युवा सुवासति ऋचावस्त्रेणाङ्गं प्रमार्जयेत् ।
 प्रसेनानेति मन्त्रेण वस्त्रं सम्वेष्टयेत्ततः ॥

युवं तस्त्राणीति ऋचा उत्तरीयं तथैव च ।
 सर्वत्राचमनं दद्याच्छत्रो देवीत्यृचा च तु ॥
 उपवीतं ततो दद्याद् ब्राह्मणानिति वै ऋचा ।
 ऋतस्पतन्तु वितते दद्यात्कुशपवित्रकम् ॥
 पश्चादाचमनं दद्याद्भूषणैर्भूषयेद्वरिम् ।
 विश्वजित्सूक्तेन दद्याद्भूषणानि शुभानि वै ॥
 हिरण्यकेशेति ऋचा केशान् संशोषयेत्तथा ।
 सुपुष्पैः कवरीं दद्याद्विहितोत्तयेत्यनेन वै ॥
 कृपायमिन्द्र ते रथ इत्यृचा तिलकं शुभम् ।
 गन्धश्च लेपयेद्वात्रे गन्धद्वारेति वै ऋचा ॥
 वातारमिन्द्र इत्यृचा पुष्पमालां समर्पयेत् ।
 चक्षुषः पितेति ऋचा चक्षुषो रञ्जनं शुभम् ॥
 महस्त्रशीर्षं त ऋचा किरीटं शिरसि क्षिपेत् ।
 ऋक्स्वामाभ्यामिति श्रोत्रे कुण्डले मा करेऽर्पयेत् ॥
 दमूनसौ अपस इति केयूरादिविभूषणम् ।
 आखेति यस्येति ऋचा हाराणां विमलानि च ॥
 हस्ताभ्यां दशशाखाभ्यामित्यृचा चाहलीयकम् ।
 अस्य त्रिपूर्णमनुना सूर्याके विन्यसेच्छुभे ॥
 इन्द्रन्वदुत्तर इति कटिसूत्रं सुरोविषम् ।
 स्वस्तिदाविशस्यतिरित्यायुधानि समर्पयेत् ॥
 द्यौर्नय इन्द्रेति दद्याच्छत्रं सुविमलं तथा ।
 सोमः पवर्ततेत्यृचा चामरं हैममुत्तमम् ॥
 सोमापूषणेत्यृचा तालवृन्तौ सुवर्चसा ।
 रूपं रूपमिति ऋचा दद्यादादर्शनं शुभम् ॥

इन्द्रमेव धीषणेति ऋचा आसने विनिवेशयेत् ।

इहैवास्तमेति ऋचा दद्याच्च कुशविष्टरम् ॥

अपस्वन्तरिति ऋचा पाद्यं दद्याच्च भक्तिः ।

गौरीमिमाय सूक्तेन अर्घ्यं हस्ते निवेदयेत् ॥

न तमं ह्योनदुरितमित्याचमनं समर्पयेत् ।

पिवासीममित्यनेन मधुपर्कञ्च प्राशयेत् ॥

अपस्वग्ने सथिष्टवेति पुनराचमनं चरेत् ।

अचन्तस्त्वाह वाहेत्यक्षतैरर्चयेच्छुभैः ॥

तण्डुलाः सहरिद्रास्तु अक्षता इति कीर्तिताः ।

विष्णोर्नुकमिति सूक्तेन धूपं दद्यादष्टतान्वितम् ॥

भावामिर्तति सूक्तेन दीपान्नीराजयेच्छुभान् ।

इन्द्र ते पात्रमिति भाजनं विन्यसेच्छुभम् ॥

तस्मा अरङ्गमाममेति पात्रप्रक्षालनं चरेत् ।

अग्निन् पदे परमेताच्छ्रवांसमिति गवाज्येनाभिपूरयेत् ।

पितुनुस्तोषमिति सूक्तेन दद्यादान्नादिकं हविः ॥

तदस्यानिकामिति ऋचा सहिरण्यं घृतं तथा ।

तस्मिन् रायवतय इति दद्यादापोऽग्ने घृतम् ॥

ततः प्राणाय्याहुतयो होतव्याः परमात्मनि ।

अग्ने विवस्वदुषम इति पञ्चभिश्च यथाक्रमम् ॥

मसुद्रा ऊर्मीति सूक्तेन घृतधाराः समाचरेत् ।

परोमात्रेति सूक्तन भोजयेत्तत्रियं हरिम् ॥

तुभ्यं हिन्वान इत्यनेन वयः सर्वं निवेदयेत् ।

इन्द्र पीवेत्यनेन दद्यादापोऽग्ने पुनः ॥

प्रत आश्विनि पवमानेत्यूचा हस्तप्रक्षालनं चरेत्

सरस्वतीं देवयन्त इति तिस्रभिगण्डूषमेव च ॥
 वृष्टिं दिवीशः तच्चापरेति द्वाभ्यां दद्यादाचमनं ततः ।
 शिशुं जिज्ञाग्निमिति ऋचा मुखहस्तौ च मार्जयेत् ॥
 दक्षिणावतामिति ऋचा दद्यात्ताम्बूलमुत्तमम् ।
 स्वादुः पवस्वेति ऋचा दद्यादाचमनं पुनः ।
 अयं गौरिति सूक्ताभ्यां दद्यात् पुष्पाञ्जलिं ततः ॥
 दीपन्नीराजयेत्पश्चाद्घृतसूक्तेन वैष्णवः ।
 यतइन्द्रेत्यादि षड्भिर्दिक्षु रक्षां प्रदापयेत् ॥
 यज्ञो देवानामितिसूक्तेन उपस्थानजपं चरेत् ।
 तद्विष्णोरिति द्वाभ्यां प्रणमेच्चैव भक्तितः ॥
 गौरिमिमायेति ऋचा दद्यादाचमनन्ततः ।
 सहस्रनामभिः सुत्वा पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥
 प्रातरौपासनं हुत्वा तस्मिन्नग्नीं जनार्दनम् ।
 ध्यात्वा संपूज्य जुहुयाद्वैष्णवैः प्रत्यृचं हविः ॥
 श्रीभूसूक्ताभ्यामपि च हुत्वा घृतयुतं हविः ।
 याभिः सोमो मोदतेत्यनेन मातृभ्यां जुहुयाद्विः ॥
 किंस्विद्वनमित्यादन्तं जुहुयाद्विः ।
 सुपर्णं विप्रा इति ऋचा सुपर्णायमहात्मने ॥
 चमूषु ष्छेन इति च सेनेशायपि ह्ययताम् ।
 पवितन्त इति द्वाभ्याञ्चक्रायामिततेजसे ॥
 स्वादुषं स इति ऋचा हंतिभ्यो जुहुयाद्विः ।
 इन्द्रश्रेष्ठानितौन्द्राय अग्निमूर्धेति पावकम् ॥
 यमाय सोमेति यमनैर्ऋतं व्योषुषे त्यृचा ।
 यष्टिन्दितेति वरुणं वायवामेति मारुतम् ।

द्रविणीदाददातुना द्रविणाद्याशमेव च ॥
 त्रप्स्वकृत्वा रुद्रं आनः प्रजां प्रजापतिम् ।
 यज्ञेनेत्यृचा साध्येभ्यो मरुतो यद्वेति च ॥
 ये नः सपत्नेति कृत्वा वसु रुद्रेभ्यएव च ।
 विश्वेदेवाः स चतसृभिर्ये देवा स कृत्वा तथा ॥
 सर्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो जुहुयादन्नमुत्तमम् ।
 नासत्याभ्यामिति कृत्वा अश्विच्छन्दीभ्यएव च ॥
 सोमपृषेति कृत्वा सूर्याचन्द्रमसोस्तथा ।
 संसमिद्युदसृक्ते न वेणवेभ्यस्तथा पुनः ॥
 ततः स्विष्टकृतं हुत्वा भृक्तेभ्यश्च बलिं क्षिपेत् ।
 नमो महद्भ्यः कृत्वा बलिं भुवि विनिक्षिपेत् ॥
 आचम्य वारिणा पश्चान्नन्त्रयागं समाचरेत् ।
 एतच्छ्रौतं नृपयेष्ट । मुनिभिः सम्प्रकीर्तितम् ॥
 सम्यगुक्तं मया तेऽद्य निश्चितमतमुत्तमम् ।
 एतन्नियतमं विष्णोः स्त्रियोनाथस्य सर्वदा ॥
 श्रौतमेव हरि देवमर्चयन्ति मनीषिणः ।
 श्रौतस्मात्तागमैर्विष्णो स्त्रिविध पूजनं स्मृतम् ॥
 एतच्छ्रौतं ततः स्मात्तं पौरुषेण च यत् स्मृतम् ।
 मन्त्रैरष्टाक्षराद्यैस्तु तद्विव्यागममुच्यते ॥
 श्रौतमेव विशिष्टं स्यात्तेषां नृपवरोत्तमम् ।
 श्रौतमेव तथा विप्राः प्रकुर्वन्ति जनार्दने ॥
 यजन्ति केचित्त्वितयन्तिसन्ध्यासु च देशिका ।
 यजन्ति केचित्त्वितयन्त्ययो वर्णा द्विजोत्तमा ॥
 शुश्रूषा च तथा नामकीर्तनं शूद्रजन्मनः ।

अपि वा परमेकान्ति बालकृष्णवपुहरिम् ॥
 स्त्रीणामप्यर्चनीयः स्यात्स्ववर्णस्यानुरूपतः ।
 मन्त्ररत्नेन वै पूज्यो हित्वा श्रौतं विधानतः ॥
 एवमभ्यर्चनं विष्णोर्मुनिभिः सम्यकीर्तितम् ।
 श्रौतस्मार्तागमोक्ताश्च नित्यनैमित्तिकाः क्रियाः ॥
 प्रायश्चित्तमकृत्यानां दण्डमप्याततायिनाम् ।
 अधुना सम्प्रवक्ष्यामि वृत्तिमैकान्तिलक्षणाम् ॥
 नारीणामपि कर्तव्या महन्त्यहनि शाश्वतीम् ।
 उत्थाय पश्चिमे यामे भर्तुः पूर्वमतन्द्रिताः ॥
 कृत्वा शौचं विधानेन दन्तधावनमाचरेत् ।
 कृत्वाथ मङ्गलस्नानं धृत्वा गुक्ताम्बरं तथा ॥
 आचम्य धारयेदूर्ध्वं पुण्ड्रं शुभ्रं सृधैव तु ।
 चन्दनेनापि कस्तूर्या कुङ्कुमेनापि वा सती ॥
 जप्त्वा मन्त्रं गुरुं पश्चादभिनन्द्य च वेणवान् ।
 नमस्कृत्वा जगन्नाथं जप्त्वा च शरणागतिम् ॥
 आत्मानं समलङ्कृत्य चिन्तयेन्मधुसूदनम् ।
 गृहभाण्डादिकं सर्वं वाग्यता नियतेन्द्रियाः ॥
 संशोधयेत्प्रतिदिनं यज्ञार्थं परमात्मनः ।
 मार्जयित्वा गृहं पश्चाद् गोमयेनानुलिप्य च ॥
 रङ्गबल्यादिभिः पद्मादलङ्कृत्य समन्ततः ।
 चतुर्विधानां भाण्डानां क्षालनन्तु समाचरेत् ॥
 पाचकानि वह्निष्ठानि जलस्थानयनानि च ।
 स्थापनानि जलार्थं वा चतुर्विध मुदाहृतम् ॥
 पृथक् पृथग्दद्यानि तेषु तेष्वपि विन्यसेत् ।

नान्योन्यं सङ्करं कुर्याद्भाण्डानां सर्वकर्मसु ॥
 तानि तानि स्पृशेत्पाणिं प्रक्षाल्यैव पुनः पुनः ।
 सम्यक् प्रक्षाल्य भाण्डानि दाहयेद्यज्ञोद्यैस्तृणैः ॥
 पुनः प्रक्षाल्य सन्तप्त्वा पश्चात्पचनमाचरेत् ।
 रसभाण्डानि सर्वाणि क्षालयेदुष्णवारिणा ॥
 चतुर्भिः पञ्चभिर्धात्वा सुक्स्नुवौ क्षालयेत्तदा ।
 वह्निर्न निष्क्रामयीत पाचकानि गृहान्तिकात् ॥
 ताभिरेव न दद्यात्तु भुञ्जतां हि कथञ्चन ।
 दत्त्वा पात्रान्तरे दद्यात्कांस्ये वा मृगमयेऽपि वा ॥
 पुटे पणमये वापि दद्यादत्रतु वैणवे ।
 सुवं दारुमयं कांस्यं कुर्वीतायोमयं नतु ॥
 न दद्यादारनालस्य घटं तस्मिन् महावने ।
 आरनालस्य यत् कुम्भन्त्यजेन्मध्यघटं यथा ॥
 आरनालङ्कारशाकं करञ्जं तिलपिष्टकम् ।
 लशुनं मूलकं शिग्रुं कृत्वां कोशातकीफलम् ।
 अलावृक्षान्वशाकञ्च करनिर्मथितं दधि ॥
 विम्बं विड्जञ्च निर्यासं पौलुं श्लेष्मातकं फलम् ।
 आरग्वधञ्च निर्गुण्डीं कालिङ्गनालिकां तथा ॥
 नालिकेर्याख्यशाकञ्च श्वेतवृन्ताकमेव च ।
 उष्ट्राविमानुषीक्षीरमवत्सानिर्दशाहगोः ॥
 एतान्यकामतः स्पृष्ट्वा सवासा जलमाविशेत् ।
 मत्स्या जग्ध्वा व्रतं कुर्यान्भुजं जग्ध्वा पतेदधः ॥
 केशानां रञ्जनार्थं वा न स्पृशेदारनालकम् ।
 चन्दनं घनसारं वा मकरन्दमथापि वा ॥

माषमुद्गादिचूर्णं वा तक्रं जाम्बीरमेव वा ।
 तित्तिङ्गञ्च कलायं वा केशरञ्जनमाचरेत् ॥
 ऊर्ध्वं मासान्तप्रजित्सर्वं मृद्गाण्डं वैष्णवात्तमः ।
 न त्यजिल्लोहभाण्डानि तापयेच्च हुताशने ॥
 दारूणां सन्त्यजिद्वापि तच्चणं वा समाचरेत् ।
 अश्मनामश्मभिर्धत्वा गोवालैर्धर्षयेत्तथा ॥
 सूतके मृतके वापि शुनादिस्पर्शने तथा ।
 स्पर्शने वापप्रभक्ष्याणां सद्य एव परित्यजेत् ।
 एवं संशोध्य भाण्डानि यन्नार्थं वाचयेद्बविः ॥
 सम्प्रोक्ष्याद्भिः शुचौ देशे धान्यं संशोधयेद्भुवि ।
 अवहन्याच्छुभतरं गायन्ति मधुसूदनम् ॥
 संशोध्य तण्डुलान् पश्चादद्भिः संक्षालयेत्त्रिभिः ।
 अभ्रस्त्रिवारं वस्त्रेण शोधयित्वा घटान्तरे ॥
 कुशेनैव पवित्रेण तण्डुलान् निर्वपेच्छुभान् ।
 अन्तर्धाय कुशं तत्र मन्त्ररत्न मनुस्मरन् ॥
 पाचयेत्सपवित्रेण वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
 उपविश्य शुभे कुण्डे वह्निं प्रज्वालयेत्ततः ॥
 अवैष्णवस्य शूद्रस्य पतितस्य तथैव च ।
 पाषण्डस्याप्यशुद्धस्य गृहेष्वग्निं विवर्जयेत् ॥
 सम्प्रोक्ष्य मन्त्ररत्ने न वह्निं कुशजलैस्त्रिभिः ।
 यज्ञीयेर्विमलैः काष्ठैर्व्यजनेन प्रदीपयेत् ॥
 सान्तर्धानमुखेनापि धूमयन्वा प्रदीपयेत् ।
 पालाशैर्खादिरैर्विल्वैर्गोशकृत्पिठकैरपि ॥
 अन्यैर्वा यज्ञीयैः काष्ठैस्तृणैर्वा यज्ञीयैः शुभैः ।
 वर्जयेन्मद्यदिग्धानि तथा वैभितकीनि च ॥

आरग्वधानि शीघ्रूणि तथा नैर्गुण्डिकानि च ।
 नैपानि च कपित्थानि कार्पासैरण्डकानि च ॥
 अमेध्यानि सकीटानि दीर्गन्धानि तथैव च ।
 असहाहानि चैत्यानि काकखट्वासनानि च ॥
 देवालयानि यौप्यानि तथोपकरणानि च ।
 महिषोद्वस्त्रादीनां करीषपीठकानि च ॥
 अन्यानां पाकशेषाणि वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ।
 प्रदीप्याग्निं ततो नाद्यं पचान्नियतमानसः ॥
 चिन्तयन् परमात्मानं जपन्मन्त्रद्वयं तथा ।
 शुद्धं हृद्यं तथा रुच्यं पश्चाद्रम्यतरं शुभम् ॥
 निषिद्धानि च शाकानि फलमूलानि वर्जयेत् ।
 अतिरूचञ्चातिदुष्टमतिरक्तञ्च वर्जयेत् ॥
 भावदुष्टं क्रियादुष्टं कालदुष्टं तथैव च ।
 संसर्गदुष्टमपि च वर्जयेद्यज्ञकर्मणि ॥
 रूपतो गन्धतो वापि यच्चाभक्ष्यैः समम्भवेत् ।
 भावदुष्टञ्च यत्प्रोक्तं मुनिभिर्धर्मपारगैः ॥
 आरनालञ्च मद्यञ्च करनिर्मथितं दधि ।
 हस्तदत्तञ्च लवणं क्षीरं घृतपयांसि च ॥
 हस्तो नोद्धृत्य यत्तोयं पीतं वक्त्रेण वै कदा ।
 शब्देन पीतं भुक्तञ्च गव्यं ताम्नेन संयुतम् ॥
 क्षीरञ्च लवणीन्मिश्रं क्रियादुष्टमिहोच्यते ।
 एकादश्यां तु यच्चान्नं यच्चान्नं राहुदर्शने ।
 सूतके मृतके चान्नं शुष्कं पर्युषितं तथा ॥
 अनिर्दशाहगोक्षीरं षष्ठ्यां तैलं तथापि च ।

नदीष्वसमुद्रपाशु सिंहकर्कटयोर्जलम् ॥ १
 निःशेषजलवापरादौ यत्प्रविष्टं नवोदकम् ।
 नातीतपञ्चरात्रं तत्कालदुष्टमिहोच्यते ॥
 शैवपाषण्ड पतितैर्विकर्मस्थैर्निरीश्वरैः ।
 अवैष्णवैर्द्विजैः शूद्रैर्हरिवासरभोक्तृभिः ॥
 श्वकाकशूकरोद्राद्यैरुदक्यासूतिकादिभिः ।
 पुंश्चलीभिश्च नारीभिर्वृषलीपतिभिस्तथा ॥
 दृष्टं स्पृष्टं च दत्तं च भुक्तशेषं तथैव च ।
 अभक्ष्याणां च संयुक्तं संसर्गदुष्टमुच्यते ॥
 विम्बं शिम्बु च कालिङ्गं तिलपिष्टञ्च मूलकम् ।
 कोशातकीमलाबुञ्च तथा कटुफलमेव च ॥
 नालिका नालिकेत्यादिजातिदुष्टमिहोच्यते ।
 एवं सर्वाण्यभक्ष्याणि तत्तद्भान्यपि संत्यजेत् ॥
 तथैवाभक्ष्यभोक्तृणां हरिवासरभोजिनाम् ।
 लोकायतिकविप्राणां देवतान्तरसेविनाम् ॥
 अवैष्णवानामपि च संसर्गं दूरतस्त्यजेत् ॥
 पक्वान्नाद्यं यथा पक्वं वाग्यतो नियतेन्द्रियः ।
 सम्भार्जयेच्छुभतरं वारिणा वाससृव च ॥ २
 करकैरपिधायाथ चक्रेणैवाङ्कयेत्ततः ।
 गन्धेन वा हरिद्रेण जलेनापग्रथ वा लिखेत् ॥
 सुदर्शनं पाञ्चजन्यं भाण्डानां यज्ञयोगिनाम् ।
 कुशोत्तरे शुची देशे विन्यस्य कुशवारिणा ॥
 संप्रोक्ष्य मन्त्ररत्नेन वस्त्रेणाच्छादयेत्ततः ।
 क्षालयित्वाथ देवस्य भाजनानि शुभैर्जलैः ॥

अभिपूर्य ततो दद्याद्भोजयेच्च विशेषतः ।
 भोजयेदागतान् काले सखिसखन्धिवान्धवान् ॥
 बालान् वृद्धान् भोजयित्वा भर्तारं भोजयेत्ततः ।
 स्वयं दृष्ट्वा ततोऽग्रीयाद्भुक्तुं भुक्तावशेषितम् ॥
 पैशाचिकानां यक्षाणां शक्तानां लिङ्गधारिणाम् ।
 हादशीविमुखानां च सत्त्वापादिविवर्जयेत् ॥
 शैवबौद्धस्कान्दशाक्तस्थानानि न विशेत् क्वचित् ।
 वर्जयेत्तत्समीपस्थं जलपुष्पफलादि च ॥
 न निरीक्षेत देवानामुत्सवानि कदाचन ।
 स्तुतिं वापन्न्यदेवानां न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥
 कामप्रसङ्गसत्त्वापान् परिहासादि वर्जयेत् ।
 अन्यचिह्नार्द्धितं वस्त्रं भूषणासनभाजनम् ॥
 वृक्षं पशुं कूपग्रहान् भाण्डं चैव विवर्जयेत् ।
 अन्यालये हरिं दृष्ट्वा देवतान्तरसंसदि ॥
 नार्चयेन्नप्रमाणे च तीर्थसेवां विवर्जयेत् ।
 अवैष्णवस्य हस्तात्तु दिव्यदेशादुपागतम् ॥
 हरिः प्रसादतीर्थाद्यं यत्नेन परिवर्जयेत् ।
 आकारत्रयसम्पन्नो नवेज्याकर्म्मणि स्थितः ॥
 विष्णोरनव्यशेषत्वं तथैवानन्यसाधनम् ।
 तथैवानन्यभोग्यत्वमाकारत्रयमुच्यते ॥
 अर्चनं मन्त्रपठनं ध्यानं होमश्च वन्दनम् ।
 स्तुतिर्योगं समाधिश्च तथा मन्त्रार्थचिन्तनम् ॥
 एवं नवविधा प्रोक्ता चेज्या वैष्णवसत्तमैः ।
 प्रापयस्य ब्रह्मणोरूपं प्राप्यश्च प्रत्यगात्मनः ॥

प्राप्स्युपायं फलञ्चैव तथा प्राप्तिविरोधि च ।
 ज्ञातव्यमेतदर्थस्य पञ्चकं मन्त्रवित्तमैः ॥
 जगतः कारणत्वं च तथा स्वामित्वमेव च ।
 श्रीशत्वं सगुरुत्वञ्च ब्रह्मणो रूपमुच्यते ॥
 देहेन्द्रियादिभ्योऽन्यत्वं नित्यत्वादिगुणौघता ।
 श्रीहरेर्दास्यधर्मत्वं स्वरूपं प्रत्यगात्मनः ॥
 उपायाध्यवसायेन त्यक्त्वा कर्मोपमात्मनः ।
 हरेः कृपावलम्बित्वं प्राप्स्युपायमिहोच्यते ॥
 सर्वैश्वर्यफलं त्यक्त्वा शब्दादिविषयानपि ।
 दास्यैकसुखसङ्गित्वं विष्णोः फलमिहोच्यते ॥
 तज्जनस्यापराधित्वं शब्दादिष्वनुरक्तता ।
 कृत्यस्य च परित्यागः अकृत्यकरणं तथा ॥
 द्वादशीविमुखत्वं च विरोधि स्यात् फलस्य हि ।
 अर्थपञ्चकमेतद्वि ज्ञातव्यं स्यान्मुमुक्षुभिः ॥
 विहितं सकलं कर्म विष्णोराराधनं परम् ।
 निबोध तद्गृप्येष्ट ! भोगार्थं परमात्मनः ॥
 वृत्त्याख्यस्य तरोरस्य सुदृढं मूलमुच्यते ।
 त्यागेन चैव धर्मस्य निषिद्धाचरणेन च ॥
 आन्नातिक्रमणाद्विघ्नः पतत्येव न संशयः ।
 ज्योतिष्टोमादयः सर्वेऽन्यज्ञो वेदेषु कीर्तिताः ॥
 पुण्यव्रताः पुराणोक्ता दाना नैमित्तिकादिषु ।
 विष्णोर्भोगतया सर्वाः कर्त्तव्या वैष्णवोत्तमैः ॥
 यज्ञूपायतया कृत्यं नित्यनैमित्तिकादिकम् ।
 सत्कृत्यं कुरुते विष्णोर्वैष्णवः स उदीरितः ॥

विष्णो रज्जतया यस्तु सत्कृत्यं कुरुते बुधः ।
 स एकान्तीति मुनिभिः प्रोच्यते वैष्णवोत्तमः ॥
 यस्तु भोगतया विष्णोः सत्कृत्यं कुरुते सदा ।
 स भवेत्परमैकान्तिमहाभागवतोत्तमः ॥
 वर्जनीयमकृत्यन्तु सर्वेषां करणीं स्त्रिभिः ।
 अकामतस्तु यत्प्राप्तं प्रायश्चित्तादिनश्यति ॥
 अकृत्यं वैणवैः पापबुद्ध्या शास्त्रविरोधितः ।
 एकान्तिं परमैकान्तिं रुच्यभावाच्च सन्त्यजेत् ॥
 श्रुतिस्मृत्युदितं धर्मं यस्यजिद्वैष्णवाधमः ।
 स पाषण्डीति विज्ञेयः सर्वलोकेषु गहितः ॥
 अकृत्यकरणाद्वापि कृत्यस्याकरणादपि ।
 द्वादशीविमुखत्वेन पतत्येव न संशयः ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सत्कृत्यं सर्वदा चरेत् ।
 आज्ञातिक्रमणाद्विष्णो मुक्तोऽपि विनिबध्यते ॥
 समस्तयज्ञभोक्तारं ज्ञात्वा विष्णुं सनातनम् ।
 देवं पैत्रं तथा यज्ञं कुर्यान्नतु परित्यजेत् ॥
 विदण्डमबलम्बन्ते यतयो ये महाधियः ।
 तेषामपि हि कर्तव्यं सत्कृत्यमितरेषु किम् ॥
 ब्रह्म ब्रह्मा ब्राह्मणश्च त्रितयं ब्राह्ममुच्यते ।
 तस्माद्ब्राह्मणविधिना परं ब्रह्माणमर्चयेत् ॥
 समस्तयज्ञभोक्तारमज्ञात्वा विष्णुमव्ययम् ।
 वेदोदितं यः कुरुते स लोकायतिकः स्मृतः ॥
 यस्तु वेदोदितं धर्मन्यक्त्वा विष्णुं समर्चयेत् ।
 स पाषण्डत्वमापन्नो नरकं प्रतिपद्यते ॥

वेदाः प्राणा भगवतो वासुदेवस्य सर्वदा ।
 तदुक्तकर्माकुर्वाणिः प्राणहर्ता भवेद्दुरः ॥
 विष्णोराराधनाद्देवं विना यस्त्वन्यकर्मणि ।
 प्रयुञ्जीत विमूढात्मा वेदहन्ता न संशयः ॥
 वक्तुं माता लेढि यथा तथा लेढि स मातरम् ।
 श्रुतं विष्णोः प्रियं ज्ञात्वा विष्णुं वेदेन वै यजेत् ॥
 तस्माद्देवस्य विष्णोश्च सयोगो यस्तु दृश्यते ।
 स एव परमो धर्मो विष्णवानां यथा नृप ॥
 कश्चित् पुरा नृपश्चेष्टः । काश्यपो ब्राह्मणोत्तमः ।
 शाण्डिल्य इति विख्यातः सर्वशास्त्रविशारदः ॥
 स तु धर्मप्रसङ्गेन विष्णोराराधनं प्रति ।
 अवैदिकेन विधिना कृतवान् धर्मसंहिताम् ॥
 अवलम्ब्य मतं तस्य केचिदत्र महर्षयः ।
 अवैदिकेन मार्गेण पूजयन्ति स्म केशवम् ॥
 अशास्त्रविहितं धर्मं सर्वे कुर्वन्ति मानवाः ।
 स्वाहास्वधावषट्कारवर्जितं स्यान्महीतलम् ॥
 ततः क्रुद्धो जगन्नाथः शङ्खचक्रगदाधरः ।
 इदमाह मुनिश्चेष्टः शाण्डिल्यमभितीजसम् ॥
 दुर्बुद्धे ! मामकं धर्मं परमं वैदिकं महत् ।
 अवैदिकक्रिया जुष्टं प्राग्लभ्यात् कृतवानसि ॥
 यस्माद्वैदिकं धर्मं प्रवर्त्तयसि मां द्विज । ।
 तस्माद्वैदिकं लोकं निरयं गच्छ दारुणम् ॥
 तद्वाक्यादेव देवस्य शाण्डिल्योऽभूदयाकुलः ।
 सुवन् प्राह जगन्नाथं प्रणिपत्य पुनः पुनः ॥

बाहि त्राहीहि लोकेश । मां विभो ! सापराधिनम्
 ततः स कृपया विष्णुर्भगवान् भृतभावनः ॥
 दिव्यवर्षशतं विप्र । भुक्त्वा नरकयातनाम् ।
 उत्पत्स्यसे भृगोर्वशे जमदग्निरितोरितः ॥
 तत्पाराध्य पुनमां तु वैदिकेनैव धर्म्मतः ।
 गच्छ तस्मिन् मुनिश्रेष्ठ । मम लोकं सुनिर्मलम्
 इत्युक्त्वा भगवान्विष्णुस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 शाण्डिल्यो निरयं प्राप्य पुनरुत्पद्य भृतले ॥
 वेदोक्तविधिना विष्णुमर्चयित्वा सनातनम् ।
 विशुद्धभावात् सम्प्राप्य तद्धाम परमं हरेः ॥
 तस्माद्वैदिकां धर्म्मं दूरतः परिवर्जयेत् ।
 वैदिकेनैव विधिना भक्त्या सम्पूजयेद्भरिम् ॥
 श्रुतेन विधिना चक्रं धृत्वा वै बाहुमूलयोः ।
 धृतोर्ध्वपुण्ड्रः शुद्धात्मा विधिनैवार्चयेद्भरिम् ॥
 कर्म्मणा मनसा वाचा न प्रमादयेत् सनातनात् ।
 न प्रमादयेत्परं धर्म्मं श्रुतिस्मृत्युक्तगौरवात् ॥
 सुशीलन्तु परं धर्म्मं नारीणां नृपसत्तम । ।
 शीलभङ्गेन नारीणां यमलोकः सुदारुणः ॥
 मृते जीवति वा पत्न्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सैव कीर्तिं मवाप्नोति मोदते रमया सह ॥
 पतिं या नातिचरति मनोवाक्कायकर्म्मभिः ।
 सा भृष्टलोकमाप्नोति यथैवारुन्धती तथा ॥
 आर्तात्तं मुदिते हृष्टा प्रीषिते मलिना कृशा ।
 मृते म्रियेत या पत्न्यौ सा स्त्री ज्ञेया पतिव्रता ॥

या स्त्री मृतं परिष्वज्य दग्धा चेद्व्यवाहने ।
 सा भर्तृलोकमाप्नोति हरिणा कमला यथा ॥
 ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कृतघ्नं वापि मानवम् ।
 यमादाय मृता नारी तं भर्तारं पुनाति हि ॥
 साध्वीनामिह नारीणामग्निप्रपतनादृते ।
 नान्यो धर्मोऽस्ति विज्ञेयो मृते भर्तरि कुतचित् ॥
 वैष्णवं पतिमादाय या दग्धा हव्यवाहने ।
 सा वैष्णवपदं याति यत्र गच्छन्ति योगिनः ॥
 मृते भर्तरि या नारी भवेद्यदि रजस्वला ।
 चिताग्निं संग्रहे तावत् स्नात्वा तस्मिन् प्रवेशयेत् ॥
 गर्भिणी नानुगन्तव्या मृतं भर्तारमव्यया ।
 ब्रह्मचर्यवतं कुर्याद्यावज्जीवमतन्द्रिता ॥
 केशरञ्जनताम्वूलगन्धपुष्पादिसेवनम् ।
 भूषितं रङ्गवस्त्रञ्च कांस्यपात्रे च भोजनम् ॥
 द्विवारं भोजनञ्चाक्षोरञ्जनं वर्जयेत्सदा ।
 स्नात्वा शुक्लाम्बरधरा जितक्रोधा जितेन्द्रिया ॥
 न कल्का कुहका साध्वी तन्द्रालस्य विवर्जिता ।
 सुनिर्मला शुभाचारा नित्यं सम्पूजेद्भरिभूम् ॥
 चित्तिशायी भवेद्रात्रौ शुची देशे कुशोत्तरे ।
 ध्यानयोगपरा नित्यं सतां सङ्गे व्यवस्थिता ॥
 तपश्चरणसंयुक्ता यावज्जीवं समाचरेत् ।
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा भवेद्यदि रजस्वला ॥
 सभर्तृका सती वापि पाणिपूरान्नभोजनम् ।
 एकवारं समश्रीयाद्रजसा च परिप्लुता ॥

एवं सुनियताहारा सम्यग्त्रतपरायणा ।
 भर्ता सह समाप्नोति वैकुण्ठपदमव्ययम् ॥
 दग्धव्या साग्निहोत्रेण भर्तुः पूर्वं मृतातु या ।
 स्वांशमग्निं समादाय भर्ता पूर्ववदाचरेत् ॥
 कृत्वा कुशमयीं पत्नीं यावज्जीवमतन्द्रितः ।
 जुहुयादग्निहोत्रं तु मञ्चयज्ञादिकं तथा ॥
 अथ च प्रव्रजेद्विद्वान् कन्यां वापि समुदहेत् ।
 प्रव्रज्यामपि कुर्वीत कर्म वेदोदितं महत् ॥
 आत्मन्यग्निं समारोप्य जुहुयादात्मवान् सदा ।
 मनसा वा प्रकुर्वीत नित्यनैमित्तिकक्रियाः ॥
 गृहस्थो वा व्रनस्थो वा यतिर्वापि भवेद्द्विजः ।
 अनाश्रमी न तिष्ठेत् यावज्जीवं द्विजोत्तमः ॥
 वर्णाश्रमेषु सर्वेषां पूजनीयो जनार्दनः ।
 न व्यापकेन मन्त्रेण सदैव च महीपते ॥
 व्रापकानां च सर्वेषां ज्यायानष्टाचरो मनुः ।
 अष्टाचरस्य जप्ता तु साक्षाद्वारायणः स्वयम् ॥
 सन्यासं च समुद्रञ्च सर्पिष्कुन्दोऽधि दैवतम् ।
 न दीक्षा विधि न ध्यानं सार्धं मन्त्रमुदाहृतम् ॥
 कृत्वा शुद्धः प्रसन्नात्मा कृतकृत्यो जनार्दनम् ।
 मनसापर्ययित्वा वा जपेन्नन्त्रं सदा बुधः ॥
 दानप्रतियहौ यागं स्वाध्यायं पितृतर्पणम् ।
 पितृक्रियाष्टाचरस्य जप्ता कुर्यादतन्द्रितः ॥
 धृतोर्ध्वं पुण्ड्रदेहश्च चक्राङ्कितभुजस्तथा ।
 अष्टाचरं जपन्नित्यं पुनाति भुवनत्रयम् ॥

जपेद्भोमन्त्रया मन्त्रं सततं वैष्णवोत्तमः ।
 न साधनतया जप्यं कर्तव्यं विष्णुतत्परैः ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टोत्तरम् वा ।
 त्रिसत्यासु जपेन्मन्त्रं तदर्धं मनु चिन्तयन् ॥
 उपोष्य पूर्वदिवसे नद्यां स्नात्वा विधानतः ।
 आचार्यं संश्रयेत् पूर्वं महाभागवतं द्विजः ॥
 आचार्यो विष्णुमभ्यर्च्य पवित्रं चापि पूजयेत् ।
 पुरतो वासुदेवस्य इष्ठाधानान्तमाचरेत् ॥
 प्रजपेत् अस्य सूक्तेन पवित्र्यन्ते वतेत्यृचा ।
 पवमानस्य आद्येन ऋग्भिष्वतस्तृभिः क्रमात् ॥
 आज्यं हुत्वा ततश्चक्रं तदग्नौ प्रतपेद्गुरुः ।
 चरणं पवित्रमिति यजुषा तच्चक्रं चाङ्कयेद्भुजम् ॥
 वामां सम्प्रतपेत्पश्चात्तच्च जन्धेन देशिकः ॥
 अग्निर्मन्वेति यजुषा तद्वोमाग्नौ प्रतपयैव ।
 ततस्तु पार्थिवै ऋग्भिर्हुत्वा मुण्ड्राणि धारयेत् ॥
 अतो देवेति सूक्तेन विष्णोर्नुक्रमेण च ।
 पूजयेद्वादशभिर्वै केशवादीननुक्रमात् ॥
 कुशग्रन्थिषु संपूज्य जुहुयात्ताभिरेव तु ।
 हुत्वाथ चरुणा सम्यक् मृदा शुभ्रेण देशिकः ॥
 ललाटादिषु चाङ्गेषु ऋग्भिरुत्तमि क्रमेण वै ।
 नामभिः केशवाद्यैश्च सच्छिद्राण्येव धारयेत् ॥
 श्रिये जात इति ऋचा कुङ्कुमङ्गेषु धारयेत् ।
 परीमात्रेति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ॥
 होमशेषं समाप्याथ मूर्त्युं द्वापनमाचरेत् ।

एवं पुण्ड्रक्रियां कृत्वा नाम दद्यात्ततः परम् ॥
 प्रदः प्रानामितिसूक्तेन नाममूर्त्तिं समर्चयेत् ।
 गवान्यं प्रत्युचं हुत्वा नाम दद्याच्च वैष्णवः ॥
 अभिप्रियाणीति सूक्तेन उपस्थाय जनार्दनम् ।
 प्रदक्षिण नमस्कारौ कृत्वा शेषं समाचरेत् ॥
 मन्त्रदीक्षा विधानन्तु श्रौतं मुनिभिरीरितम् ।
 नैवाहिता भवेद्दीक्षा न पृथक्तेन वक्ष्यते ॥
 अदीक्षितो भवेद्यस्तु मन्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ।
 अर्चनं वापि कुरुते न ससिद्धिमवाप्नुयात् ॥
 नादीक्षितः प्रकुर्वीत विष्णोराराधनक्रियाम् ।
 श्रौतं वा यदि वा स्मार्त्तं दिव्यागममथापि वा ॥
 तस्मादुक्तप्रकारेण दीक्षितो हरिमर्चयेत् ।
 पूर्वह्नुप्रपोष्य गुरुणा नद्यां स्नात्वा कृतक्रियः ॥
 आचार्यः पूजयेद्विष्णुं गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 ईशान्यादि चतुर्दिक्षु संस्थाप्य कलशान् शुभान् ॥
 तेषु गवयानि निक्षिप्य चतुर्मूर्त्तीन् समर्चयेत् ।
 वाराहं नारसिंहञ्च वामनं कृष्णमेव च ॥
 तद्विष्णोरिति च द्वाभ्यां वाराहं पूजयेत्ततः ।
 प्रतद्विष्णु इति ऋचा नारमिंहमनामयम् ॥
 न ते विष्णो रित्यनेन वामनं पूजयेत्तथा ।
 वषट्तेविष्णव इति कृष्णं संपूजयेत् द्विजः ॥
 संपूज्यावरणं सर्वं गन्धपुष्पैर्विधानतः ।
 प्रतिष्ठाप्य ततो वङ्गमिधमाधानान्तमाचरेत् ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैः सूक्तैः पायसं मधुमिश्रितम् ॥

हुत्वाज्यं जुहुयात्पञ्चाच्छीकृत्तेन समाहितः ।
 अग्निमीड इत्यनुवाकेन सावित्र्या वैष्णवेन च ॥
 सर्वेष्व वैष्णवैर्मन्त्रैः पृथगष्टोत्तरं शतम् ।
 हुत्वा वेदसमाप्तिञ्च जुहुयाद्देशिकोत्तमः ॥
 ततो भद्रासने शिष्यमुपविश्याभिषेचयेत् ।
 चतुर्भिर्वैष्णवैर्मन्त्रैः सूक्तैस्तत्कालशोदकैः ॥
 ऋत्विग्भिर्ब्राह्मणैः शिष्यमभिषिच्यः श्चदेशिकः ।
 कीपीन कटिसूक्तञ्च तथा वस्त्रञ्च धारयेत् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्राणि पद्माक्ष तुलसीमालिकेऽपि च ।
 कुशोत्तरे समासीनमाचान्तं विनयान्वितम् ॥
 अध्यापयेद्देश्यावानि सूक्तानि विमलानि च ।
 व्यापकान् वैष्णवान् मन्त्रानन्यांश्चापि विधानतः ॥
 तदर्थन्यासमुद्रादि सर्पिष्कुन्दोऽधिदैवतम् ।
 तस्मिन्निवेश्य सद्वृत्तीं शामयेच्छासनाच्छ्रुतेः ॥
 शासितो गुरुणा शिष्यः सद्वृत्ती सत्पथे स्थितः ।
 अर्चयेत्परमैकान्त्य सितये हरिमव्ययम् ॥
 आचार्यात्ममनु प्राप्तं विग्रहं सुमनोहरम् ।
 लब्ध्वाथ विधिना त्रिणोः पूजयेत्तदनुज्ञया
 पूर्वोऽङ्गि पूर्ववत्पूज्यः श्रौतमैवोपचारकैः
 ताभिरेव च हुत्वाथ ऋग्भिराज्यं तथाक्रमात् ॥
 शय्यासूक्तान्तमाज्येन हुत्वाग्निं वैष्णवत्तमः ।
 अध्यापयित्वा तान् मन्त्रान् वैदिकान् वैदिकोत्तमः ॥
 पूजाविधानं त्रिविधं तस्मै होमान्तमाविशेत् ।
 स्नान तर्पण होमार्चा जप्याद्या विविधाः क्रियाः ॥

वैशिष्ट्येण गुरोर्ज्ञात्वा शक्त्या सर्वं समाचरेत् ।
 परमापन्नतो वापि न भुञ्जीत हरेर्दिने ॥
 न तिर्यग्धारयेत्पुण्ड्रान् अन्यं देवं प्रपूजयेत् ।
 वैष्णवः पुरुषो यस्तु शिव ब्रह्मादिदैवतान् ॥
 प्रणमेतार्चयेद्वापि विष्ठायां जायते क्रिमिः ।
 रजस्तमोऽभिभूतानां देवतानां निरीक्षणात् ॥
 पूजनाद्वन्दनादपि वैष्णवो यात्यधोगतिम् ।
 शृङ्गसत्वमयो विष्णुः पूजनीयो जगत्पतिः ॥
 अनर्चनीया रुद्राद्याः विष्णोरावरणं विना ।
 यस्तु स्वात्मे श्वरं विष्णुमतोत्यान्यं यजित हि ॥
 स्वात्मे श्वराय हरेः च्यवते नात्रसंशयः ।
 यज्ञाध्ययनकाले तु नमस्यानि वषट्कृता ॥
 तानि वै यज्ञयान्दत्त यज्ञो वै विष्णुरव्ययः ।
 तथैवावर्णं प्रोक्तं यज्ञाद्ययनकर्म्मसु ॥
 स्तुवन्ति वेदान्तस्यात्र गुणरूपविभूतयः ।
 तस्मादावरणं हित्वा ये यजन्ति परान् सुरान् ॥
 ते यान्ति निरयं धारं कल्पकोटिशतानि वै ।
 तत्र काली, गणेशश्च कृष्णारुढा भैरवादयः ॥
 मद्यमांसाग्निनयान्ये तामसाः परिकीर्त्तिताः ।
 शुद्धानामपि देवानां या स्वतन्त्रार्चनक्रिया ॥
 सा दुर्गतिं नेयत्येव वैष्णवं वित्तकल्लषम् ।
 अर्चयित्वा जगन्नाथं वैष्णवः पुरुषोत्तमम् ॥
 तदावरणरूपेण यजिद्देवान् समन्ततः ।
 अन्यथा नरकं याति यावदाभूतसंभवम् ॥

वासुदेव' जगन्नाथमर्वयित्वैव मानवः ।
प्राप्नोति महदैश्वर्यं ब्रह्मेन्द्रत्वादिकं त्रणात् ॥
मनसापि जलेनापि जगन्नाथं जनार्दनम् ।
सम्प्राप्नोत्यमलां सिद्धिं जगत्सर्वं समञ्चितम् ॥
हृषीकेशं त्रयीनाथं लक्ष्मीयं सर्वदं हरिम् ।
तं विना पुण्डरीकाक्षं कोऽर्चयेदितरान् सुरान् ॥
नारायणं परित्यज्य योऽन्यं देवमुपासते ।
स्वपतिं नृपतिं हित्वा यथा स्त्री पुरुषाधमम् ॥
विष्णोर्निवेदितं हव्यं देवेभ्यो जुहुयात् तथा ।
पितृभ्यश्चैव तद्दद्यात्सर्वमानन्त्यमश्रुते ॥
निर्माद्यमितरेषां तु यदन्नाद्यन्दिब्रीकसाम् ।
उपभुजा नरो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
नेत्रव्यभोजनं विष्णोस्तत्पादाङ्गुनिषेवणम् ।
तुलसीखादनं नृणां पापिनामपिमुक्तदम् ॥
एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ।
तुक्तस्यापूजनं विष्णोस्त्रितयं दैष्णवं स्मृतम् ॥
अवैष्णवः स्यादो विप्रो बह्मगाम्बश्रुतोऽपि वा ।
क्षजीवन्नेव चण्डालो मृतः श्वासोऽभिजायते,
क्रतुसाहस्रिणं वापि लोके विप्रमवैष्णवम् ॥
चण्डालमिव नेत्रेण वर्जयेत्सर्वकर्म्मसु ॥
भगवद्भक्तिदीप्ताग्निर्दग्धं दुर्जातिकल्मषः ।
चण्डालोऽपि बुधैः श्लाघ्यो न तु पूज्यो ह्यवैष्णवः ॥
शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रादिरहितं ब्राह्मणाधमम् ।
पूजयिष्यति यः श्राद्धे सर्वकर्म्मस्य निष्फलम् ॥

तिर्यक्पुण्ड्रधरं विप्रं यः श्राद्धे भोजयिष्यति ।
 पितरस्तस्य यात्येव कालसूत्रं सुदारुणम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं चक्राङ्कित भुजं तथा ।
 पूजयिष्यति यः श्राद्धे गया श्राद्धायुतं लभेत् ॥
 शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्राद्यैरन्वितं वैष्णवं द्विजम् ।
 भक्त्या सम्पूजयेद्यस्तु दैवे पित्रे च कर्मणि ॥
 कल्पकोटि सहस्राणि कल्पकोटिशतानि च ।
 यास्यन्ति पितरस्तस्य विष्णुलोकं सुनिर्मलम् ॥
 ऊर्ध्वपुण्ड्रधरं विप्रं तप्तचक्राङ्कितांसकम् ।
 श्राद्धे सम्पूजयेद्यस्तु गयाश्राद्धायुतं लभेत् ॥
 तप्तचक्रेण विधिना बाहुमूलेन लाञ्छितः ।
 पुनाति सकलं लोकं नारायण इवावभित् ॥
 अविद्यो वा सविद्यो वा शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ।
 ब्राह्मणः सर्वलोकेषु पूज्यमानो हरिर्यथा ॥
 दुराशी वा दुराचारी शङ्खचक्रोर्ध्वपुण्ड्रधृत् ।
 नृणां हन्ति समस्ताघं तमः सूर्योदये यथा ॥
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम् ।
 पुनाति सकलं लोकं यथा त्रिपद्गान्धरी ॥
 तिस्रः-कोटाई कोटौ च तीर्थानि भुवनत्रये ।
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादे तिष्ठन्त्य संग्रहः ॥
 चक्राङ्कितस्य विप्रस्य पादप्रक्षालितं जलम् ।
 पीत्वा पातकमाहस्त्रैर्मुच्यते नात संशयः ॥
 श्राद्धे दाने व्रतं यज्ञे विवाहे चोपनायने ।
 चक्राङ्कितं विप्रमेव पूजयेदितरास्तु ॥

विष्णुचक्राङ्कितो विप्रो भुञ्जानोऽपि यतस्ततः ।
 न लिप्यते न पापेन तमसैव प्रभाकरः ॥
 चक्रङ्कित भुजो विप्रः पङ्क्ति मध्ये तु भुञ्जते ।
 पुनाति सकलां पङ्क्तिं गङ्गे वेतरवाहिनीम् ॥
 चक्राङ्कित भुजं विप्रं यो भूम्यामभिवादयेत् ।
 ललाटे पांशु संख्यानि विष्णुलोके महीयते ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वा वैष्णवः पुमान् ।
 अर्चयित्वेतरान् देवान् निरयं यान्त्य संशयम् ॥
 विष्णो रावरणं हित्वा पूजयित्वेतरान् सुरान् ।
 वैष्णवः पुरुषो याति कालसूत्रमधोमुखः ॥
 महापापी महापापैरन्वितो यदि वैष्णवः ।
 मन्वादि धर्मशास्त्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 प्रायश्चित्त विशेषं तु पश्चात् कुर्वीत वैष्णवः ।
 वैयासिकीं वैष्णवीं च पवित्रीञ्च समाचरेत् ॥
 तैष्णवानान्तु विप्राणां पश्चात्पादजलं पिबेत् ।
 वृत्तौ न परिपूर्णोऽथ कर्मस्वधिकृतो भवेत् ॥
 मन्त्ररक्षार्थं विच्छान्तो न तेज्यो कर्मसंयुतः ।
 द्वादशी नियतो विप्रः स एव पुरुषोत्तमः ॥
 किमत्र बहुनोक्तेन सारं वक्ष्यामि ते नृप ॥
 एकादश्युपवासश्च शङ्खचक्रादिधारणम् ॥
 तदीयानां पूजनञ्च वैष्णवं त्रितयं स्मृतम् ।
 पुण्यादिष्णु दिनादन्यन्नोपोष्यं वैष्णवैः सदा ॥
 तथा भागवतादन्यो नार्चनीयो हि कुतचित् ।
 भगवन्तमनुद्दिश्य न दद्या न यजेत् क्वचित् ॥

नावैष्णवाभं भुञ्जीत दद्यान्ना वैष्णवाय च ।
 नार्चयेदितरान् देवान् तिर्यग्धारयेत्तथा ॥
 एकादशग्रामं भुञ्जीत वसेन्ना वैष्णवैः सह ।
 अष्टाक्षरस्य जप्त्वारं शङ्खचक्रधरं द्विजः ॥
 अवमत्य विमूढात्मा सद्यश्चण्डालतां व्रजेत् ।
 वैष्णवं ब्राह्मणं गाञ्च तुलसीं द्वादशीं तथा ॥
 अनर्चयित्वा मूढात्मा निरयं दुर्गतिं व्रजेत् ।
 विष्णोः प्रधानतनवो विप्रा गावश्च वैष्णवाः ॥
 शक्त्या संपूज्य तानेव याति विष्णोः परम्पदम् ।
 एकादशुपवासश्च द्वादश्यां विप्र पूजनम् ॥
 नित्यमामलक स्नानं पापिनामपि मुक्तिदम् ।
 पक्षे पक्षे हरिं दिने चक्राङ्कित भुजे नृप । ॥
 संपूज्यमाने विप्रेन्द्रे हरिस्तेषां प्रसीदति ।
 अभावे वैष्णवे विप्रे संप्राप्ते हरि वासरे ॥
 तद्वत्सम्पूजयेद् गावं तुलसीं वापि वैष्णवः ।
 अग्निहोत्रस्तु जुहुयात्सायं प्रातर्द्विजोत्तमः ॥
 पञ्चयज्ञांश्च कुर्वीत वैष्णवान् विष्णुमर्चयेत् ।
 तदर्पितं वै भुञ्जीत पिवेत्तत्पादवारि वै ॥
 एकादश्यां न भुञ्जीत पक्षयोरुभयोरपि ।
 पूजयेद्वैष्णवं विप्रं द्वादशग्रामपि वैष्णवः ॥
 विष्णोः प्रसादं तुलसीं तीर्थं वापि द्विजोत्तमः ।
 उपवासदिने वापि प्राशयेदविचारयन् ॥
 उपवासदिने यस्तु तीर्थं वा तुलसीदलम् ॥
 न प्राशयेद्विमूढात्मा रौरवं नरकं व्रजेत् ।

हय्यर्पितन्तु यज्ञान् तीर्थं वा पितृकर्मणि ॥
 दद्यात् पितॄणां यज्ञत्वं मया आह्वयुतं लभेत् ।
 हरेर्निवेदितं भक्त्या यो दद्याच्छ्राद्धकर्मणि ॥
 पितरस्तस्य यान्त्येव तद्विष्णोः परमं घदम् ।
 तीर्थं वा तुलसीपत्रं यो दद्यात्पितृदेवतम् ॥
 आकल्पकोटि पितरः परितृप्ता न संशयः ।
 यः श्राद्धकाले मृटात्मा पितॄणाञ्च दिवौकसाम् ॥
 न ददाति हरेर्मुक्तं तस्य वै नारकी गतिः ।
 हय्यर्पितन्तु यज्ञान् यच्च पादोदकं हरेः ॥
 तुलसीं वा पितॄणाञ्च दत्त्वा आह्वयुतं लभेत् ।
 सर्वं यज्ञमयं विष्णुं मत्वा देवं जनार्दनम् ।
 आमन्त्र्य वैष्णवान् विप्रान् कुर्याच्छ्राद्धमतन्द्रितः ॥
 प्रत्यब्दं पार्वणश्राद्धं कुर्यात्पितृर्चतेऽहनि ।
 अन्यथा वैष्णवो याति ब्रह्महत्यां न संशयः ॥
 अमायां कृष्णपक्षे च पित्रे वाभ्युदये तथा ।
 कुर्यात् श्राद्धं विधानेन विष्णोराज्ञा स्मरन् ॥
 न कुर्यात् यो विधानेन पितृयज्ञं नराधमः ॥
 आज्ञातिक्रमणाद्विष्णोः पतत्येव न संशयः ।
 शङ्खचक्रोर्ध्वं पुण्ड्रादिचिह्नैः प्रियतमैर्हरः ॥
 अन्वितान् ब्राह्मणानेव पूजयेत्सर्वकर्मसु ।
 अश्राद्धिनोऽप्ययज्ञस्य कर्मत्यागिन एव च ॥
 वेदस्याप्यनधीतस्य संसर्गं दूरतरुजित् ।
 पित्रोः श्राद्धं प्रकुर्वीत नैकादश्यां द्विजोत्तमः ॥
 द्वादश्यान्तश्च कुर्वीत नोपवास दिने कश्चित् ।

विष्णोर्जन्मदिने वापि गुरुणाञ्च मृतेऽहनि ॥
 वैष्णवेष्टिं प्रकुर्वीत वेदिकं वैष्णवोत्तमः ।
 अगम्यागमनं हिंसा मभक्ष्याणाञ्च भक्षणम् ॥
 असत्यं कथनं स्तेयं मनसापि विवर्जयेत् ।
 तप्तचक्राङ्कनं विष्णोरेकादश्यामुपोषणम् ॥
 धृतोर्ध्वं पुण्ड्रदेहत्वं तन्मन्त्राणां परिग्रहः ।
 नित्यमामलकस्नानं देवतान्तरवर्जनम् ।
 ध्यानं मन्त्रं जपो होमस्तुलस्याः पूजनं हरेः ॥
 प्रसादस्तीर्थसेवा च तदीयानाञ्च पूजनम् ।
 उपायान्तरसन्त्यागस्तथा मन्त्रार्थं चिन्तनम् ॥
 अवयवं कौत्तनं सेवा सत्कृत्यकरणं तथा ।
 असत्कृत्य परित्यागो विषयान्तरवर्जनम् ॥
 दानं दमस्तपः शौचं आर्जवं क्षान्तिरेव च ।
 आनृशंस्यं सतांसङ्गः पारमैकान्त्यहेतवः ॥
 वैष्णवः परमैकान्ती नेतरो वैष्णवः स्मृतः ।
 नावैष्णवो नृजिन्मुक्तिं बहुशास्त्रं श्रुतोऽपि वा ॥
 वैष्णवो वर्णवाह्योऽपि याति विष्णोः परं पदम् ।
 ऐतन्ने कथितं राजन् । पारमैकान्त्यसिद्धिदम् ॥
 वैशिष्ट्यं वैष्णवं धर्मशास्त्रं वेदोपबृंहितम् ।
 विश्वक्सेनाय धात्रे च सम्प्रोक्तं परमात्मना ॥
 विश्वक्सेनाय सम्प्रोक्तमेतद्विघ्नसे पुरा ।
 भृगोः प्रोक्तं विघ्नसे भृगुणा च महर्षिणा ॥
 भृगुणा च मनोः प्रोक्तं मनुना च ममेरितम् ।
 मनुस्तु धर्मशास्त्रन्तु सामान्येनोक्तवान् स्वयम् ॥

तदेव हि मया राजन् ! वैशिष्ट्येण तवेरितम् ।
 विशिष्टं परमं धर्मशास्त्रं वैष्णवमुत्तमम् ॥
 य इदं शृणुयाद्भक्त्या कथयेद्वा समाहितः ।
 पारमैकान्त्य संसिद्धिं प्राप्नोत्येव न संशयः ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तो याति विष्णोः परं पदम् ।
 यस्त्विदं शृणुयाद्भक्त्या नित्यं विष्णोश्च सन्निधौ ॥
 अश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोत्यसंशयः ।
 हारीतमेतच्छास्त्रन्तु परमां धर्मसंहिताम् ॥
 आलोक्य पूजयन् विष्णुं पारमैकान्त्यमश्रुते ।
 एतच्छ्रुत्वाम्बरीषसु हारीतोक्तिं नृपोत्तमः ॥
 ववन्दे परया भक्त्या तमृषिं वैष्णवोत्तमः ।
 त्वमेव परमोधर्मस्त्वमेव परमं तपः ॥
 त्वदङ्घ्रि युगलं प्राप्य सर्वसिद्धिमवाप्नुयाम् ।
 महामुनिमिति सुत्वा राजर्षिः स महातपाः ॥
 प्राप्तवान् परमैकान्त्यं तत्प्रसादात्सुसिद्धिदम् ।
 वैशिष्ट्यं पारमैकान्त्यं एतच्छास्त्रं ममाव्ययम् ॥
 भारद्वाजादयः सर्वे नृपाश्च जनकादयः ।
 योगिनः सनकाद्याश्च नारदाद्याः सुरर्षयः ॥
 वसिष्ठाद्या वैष्णवाश्च विश्वक् सेनादयः सुराः ।
 एतच्छास्त्रानुसारेण पूजयामासुरच्युतम् ॥
 परमं वैदिकं शास्त्रमेतद्वैष्णवमुत्तमम् ।
 ज्ञात्वैव परमैकान्त्यं पूजयेद्विष्णुमीश्वरम् ॥
 इति हारीतस्मृती विशिष्टधर्मशास्त्रे हृत्यधिकी नाम
 अष्टमोऽध्यायः ॥

श्रीश्री गणेशाय नमः ॥

योगीश्वरं याज्ञवल्क्यं सम्पूज्य मुनयोऽब्रुवन् ।
वर्णाश्रमेतराणां नो ब्रूहि धर्मान्निशेषतः ॥ १ ॥
मिथिलास्थः स योगीन्द्रः क्षणं ध्यात्वाब्रवीन्मनी
यस्मिन् देशे मृगः क्षणं स्तस्मिन् धर्मान्निबोधत ॥
पुराणन्यायमीमांसा धर्मशास्त्रार्जमित्रिता ।
वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दश ॥
मन्त्रविशिष्टाहारीतयाज्ञवल्क्योऽनोद्भिराः ।
यमापस्तम्बसम्भर्ताः कात्यायन हहस्पती ॥ ४ ॥
पराशरव्यासशङ्खलिखिता दक्षगीतमी ।
शातातपा वशिष्ठश्च धर्मशास्त्र प्रयोजकाः ॥ ५ ॥
देशकाल उपायेन द्रव्यं श्रद्धा समन्वितम् ।
पात्रे प्रदीयते यत्तत् सकलं धर्मलक्षणम् ॥ ६ ॥
श्रुतिः स्मृतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः ।
सम्यक् सङ्कल्पजः कामो धर्ममूलमिदं स्मृतम् ॥ ७ ॥
इज्येयुचारदमा हिंसादानं स्वाध्यायकर्म च ।
अयन्तु परमो धर्मोऽयद्योगेनात्मदर्शनम् ॥ ८ ॥
चत्वारो वेदधर्मज्ञाः षष्ठै विद्यमेव वा ।
सा ब्रूते गं स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥ ९ ॥
ब्रह्म क्षत्रियविट् शुद्रा वर्णास्वाद्यास्तयो द्विजाः ।
निषेकादि श्रयणान्तास्तेषां वै मन्त्रतः क्रियाः ॥ १० ॥

गर्भाधानमृतौ पंसः सवनं स्यन्दनात् पुरा ।
 षष्ठेऽष्टमे वा सौमन्तः प्रसवे जातकर्म च ॥ ११ ॥
 अहन्येकादशे नाम चतुर्थे मासि निष्क्रमः ।
 षष्ठेऽन्नप्राशनं मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ॥ १२ ॥
 एवमेतः शमं याति बीजगर्भं समुद्भवम् ।
 तूष्णीमेताः क्रियाः स्त्रीणां विवाहस्तु समन्तकः ॥ १३ ॥
 गर्भाष्टमेऽष्टमे वाग्दे ब्राह्मणस्योपनायनम् ।
 रात्रामेकादशे सैके विशामेके यथाकुलम् ॥ १४ ॥
 उपनीय गुरुः शिष्यं महाव्याहृतिपूर्वकम् ।
 वेदमध्यापयेदेनं शौचाचारांश्च शिष्येत् ॥ १५ ॥
 दिवा सन्ध्यासु कर्णस्थ ब्रह्मसूत्र उदङ्मुखः ।
 कुर्यान्मूत्रपुरीषे तु रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥ १६ ॥
 गृहीतशिश्रश्चोत्थाय मृद्भिरप्युद्धृतैर्जलैः ।
 गन्धलेपत्रयकरं कुर्याच्छीचमतन्द्रितः ॥ १७ ॥
 अन्तर्जानुः शुची देशे उपविष्ट उदङ्मुखः ।
 प्राग्वा ब्राह्मेण तीर्थेन दिजो नित्यमुपसृशेत् ॥ १८ ॥
 कनिष्ठादेशिन्यङ्गुष्ठमूल्यान्यग्रं करस्य च ।
 प्रजापतिं पितृब्रह्मदेवतीर्थान्यनुक्रमात् ॥ १९ ॥
 त्रिं प्राश्यापो हिरुन्मृजय खान्यङ्घ्रिः समुर्पसृशेत् ।
 अङ्घ्रिस्तु प्रकृतिस्थाभिर्हीनाभिः फेनबुद्बुदैः ॥ २० ॥
 हृत्कण्ठतालुगाभिस्तु यथां संख्यं द्विजातयः ।
 शूङ्गेरन् स्त्री च शूद्रश्च सकृत्सृष्टाभिरन्ततः ॥ २१ ॥
 स्नानमन्दैवतैर्मन्त्रैर्मार्ज्जनं प्राणसं यमः ।
 सूर्यस्य चाप्युपस्थानं गायत्र्याः प्रत्यहं जपः ॥ २२ ॥

गायत्रीं शिरसा सार्द्धं जपेद्ब्राह्मतिपूर्विकाम् ।
 प्रतिप्रणवसंयुक्तां त्रिरयं प्राणसं यमः ॥ २३ ॥
 प्राणानायम्य सम्प्रोक्ष्य तृचेनाव्देवतेन तु ।
 जपन्नासीत सावित्रीं प्रत्यगातारकोदयात् ॥ २४ ॥
 सम्यां प्राक्प्रातरेवेह तिष्ठेदासूर्यदर्शनात् ॥
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात् सम्यगोरुभयोरपि ॥ २५ ॥
 ततोऽभिवादयेद्ब्रह्मानसावहमितिब्रुवन् ।
 गुरुञ्चैवाप्युपामीत स्वाध्यायार्थं समाहितः ॥ २६ ॥
 आहृतश्चापप्रधीयीत लब्धं चास्मै निवेदयेत् ।
 हितं चास्याचरेन्नित्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २७ ॥
 कृतज्ञाद्रोहिमेधाविशुचिकल्याणसूचकाः ।
 अध्यापना धर्मेतः साधुगतासज्ज्ञानवित्तदाः ॥ २८ ॥
 दण्डाजिनोपवीतानि मेखलाञ्चैव धारयेत् ।
 ब्राह्मणेषु चरेद्भैक्षमनित्येष्वात्मवृत्तये ॥ २९ ॥
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षिताः ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशां भैक्षचर्या यथाक्रमम् ॥ ३० ॥
 कृताग्निकार्योभुञ्जीत वाग्यतो गुर्वनुन्नया ।
 णापौशानक्रिया पूर्वं सत्कृत्वा नमकुत्सयन् ॥ ३१ ॥
 ब्रह्मेवैर्यं स्थितो नैकमन्नमद्यादनापदि ।
 ब्राह्मणः काममश्रीयाच्छास्त्रे व्रतमपीडयन् ॥ ३२ ॥
 मधुमांसाञ्जनोच्छिष्टं शुक्लस्त्रीप्राणिहिंसनम् ।
 भास्करा लोकनास्त्रीलपरिवादांश्च वर्जयेत् ॥ ३३ ॥
 स गुरुर्यः क्रियाः कृत्वा वेदमस्मै प्रयच्छति ।
 उपनीय ददद्देदमाचार्यः स उदाहृतः ॥ ३४ ॥

एकदेशमुपाध्यायऋत्विग्यज्ञकदुच्यते ।
 एते मान्या यथापूर्वमेभ्योमाता गरीयसी ॥ ३५ ॥
 प्रतिवेदं ब्रह्मचर्यं द्वादशाब्दानि पञ्च वा ।
 ग्रहणान्तिकमित्येके केशान्तश्चैव षोडशे ॥ ३६ ॥
 आ षोडशाब्दाद्द्वादविंशाच्चतुर्विंशाच्च वत्सरात् ।
 ब्रह्मक्षत्रविशां कालश्रीपनायनिकः परः ॥ ३७ ॥
 अत ऊर्ध्वं परन्त्वेते सर्वधर्मं वहिष्कृताः ।
 माषिती पतिता ब्राह्म्याब्राह्म्यस्तोमादृते ऋतोः ॥ ३८ ॥
 मातुर्यदग्रे जायन्ते द्वितीयं मोक्षिषन्वनात् ।
 ब्राह्मणक्षत्रियविशस्तस्मादेते द्विजाः स्मृताः ॥ ३९ ॥
 यज्ञानां तपसाञ्चैव शुभानां चैव कर्मणाम् ।
 वेदएव द्विजातोनां निःश्रेयसकरः परः ॥ ४० ॥
 मधुना पयसा चैव स देवां स्तुर्पयेद्विजः ।
 पितृश्च मधुसर्पिभ्यामृचोऽधीते तु योऽन्वहम् ॥ ४१ ॥
 यजूंषि शक्तितोऽधीते योऽन्वहं स घृतामृतैः ।
 प्रीणाति देवानाजिन मधुना च पितृंस्तथा ॥ ४२ ॥
 स तु सोमघृतैर्देवां स्तुर्पयेद्योऽन्वहं पठेत् ।
 सार्मानि तृप्तिं कर्ष्याच्च पितृणां मधुसर्पिषा ॥ ४३ ॥
 मेदसा तर्पयेद्देवानथर्व्वीद्भिरसं पठन् ।
 पितृंश्च मधुसर्पिभ्यामन्वहं शक्तितोद्विजः ॥ ४४ ॥
 वाकीवाक्य पुराणञ्च नाराशसीश्च गाथिकाः ।
 इतिहासां स्तथा विद्यां योऽधीते शक्तितोऽन्वहम् ॥ ४५ ॥
 मांसक्षीरौदनमधुतर्पणं स दिवौकसाम् ।
 करोति तृप्तिञ्च तत्रा पितृणां मधुसर्पिषा ॥ ४६ ॥

ते तृप्तास्तर्पयन्त्येनं सर्वकाम फलैः शुभैः ।
 यं यं क्रतुमधीयेत तस्य तस्याप्नुयात् फलम् ॥ ४७ ।
 निर्वित्तपूर्णं पृथिवोदानस्य फलमश्रुते ।
 तपसश्च परस्येह नित्यं स्वाध्यायवान् द्विजः ॥ ४८
 नैष्ठिको ब्रह्मचारी तु वसेदाचार्यसन्निधौ ।
 तदभावेऽस्य तनये पत्न्यां वैश्वानरेऽपि वा ॥ ४९
 अनेन विधिना देहं साधयन् विजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति नचेह जायते पुनः ॥ ५० ॥
 गुरवे तु वरं दत्त्वा स्नायीत तदनुज्ञया ।
 वेदं व्रतानि वापारं नीत्वाप्युभयमेव वा ॥ ५१ ॥
 अविप्लुत ब्रह्मचर्यालक्षण्यां स्तियमुदहेत् ।
 अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिण्डां यवयसीम् ॥ ५२ ।
 अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानाघेनोत्तजाम् ।
 पञ्चमात् सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृतस्तथा ॥ ५३ ॥
 दशपुरुषविख्याताच्छ्रीत्रियाणां महाकुलात् ।
 स्फोतादपि न सञ्चारिरोगदोष समन्वितात् ॥ ५४
 एतैरेव गुणैर्युक्तः सवर्णः श्रोत्रियोवरः ।
 यत्नात् परीक्षितः पुंस्त्वे युवा धीमान् जनप्रियः ॥ ५५
 यदुष्यते द्विजातीनां शूद्राहारोपसंग्रहः ।
 न तन्मम मतं यन्मात्तत्वात्मा जायते स्वयम् ॥ ५६
 तिस्त्रीवर्णानुपूर्वेण द्वे तथैका यथाक्रमम् ।
 ब्राह्मण क्षत्रिय विशा भार्याः स्वा शूद्रजन्मनः ॥ ५७
 ब्राह्मो विवाह आहूय दीयते शक्त्यलङ्घनात् ।
 तज्जः पुनात्युभयतः पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८ ॥

यज्ञस्थायिर्त्विजि दैवआदायार्घस्तु गोर्द्वयम् ।
 चतुर्दश प्रथमजः पुनात्युत्तरजश्च षट् ॥ ५८ ॥
 इत्युक्त्वा चरतां धर्मं सह या दीयतेऽर्थिने ।
 स कायः पावयेत्तज्जः षट्षड्वंशान् सहात्मना ॥ ६० ॥
 आसुरोऽद्रविणा दानाद्भान्धवः समयान्मिथः ।
 राक्षसो युद्धहरणात् पेशाचः कन्यकाच्छलात् ॥ ६१ ॥
 पाण्डिर्ग्राह्यः सवर्णासु गृह्णीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्दे दनेत्वयजन्मनः ॥ ६२ ॥
 पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा ।
 कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः ॥ ६३ ॥
 अप्रयच्छन् समाप्नोति भूणहत्या मृतावृत्तौ ।
 गम्यन्त्वभावे दातृणां कन्या कुर्यात् स्वयम्बरम् ॥ ६४ ॥
 मकृत् प्रदीयते कन्या हरं स्तां चौरदण्डभाक् ।
 दत्तामपि हरेत् पूर्वाच्छ्रेयांश्चेद्दर आब्रजेत् ॥ ६५ ॥
 अनास्थाय ददद्दोषं दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
 अदुष्टाच्च त्यजन् कन्यां दूषयंश्च मृषाशतम् ॥ ६६ ॥
 अक्षता वा क्षता चैव पुनर्भूः संस्कृता पुनः ।
 स्वेरिणी या पतिं हित्वा सवर्णं कामतः अयेत् ॥ ६७ ॥
 अपुत्रां गुर्वेनुज्ञातो देवरः पुत्रकाम्यया ।
 सर्पिण्डो वा सगोत्रो वा घृताभ्यक्त ऋतावियात् ॥ ६८ ॥
 आगर्भं सम्भवाद्गच्छेत् पतितस्त्वन्यथा भवेत् ।
 अनेन विधिना जातः क्षत्रजः स भवेत् सुतः ॥ ६९ ॥
 हृताधिकारां मलिनां पिण्डमात्रोपजीविनीम् ।
 परिभृतामधःशय्यां वासयेद्द्व्यभिचारिणीम् ॥ ७० ॥

सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां गिरम् ।
 पावकः सर्वमेध्यत्वं मेध्यावै योषितोऽह्यतः ॥ ७१ ॥
 व्यभिचारादृती शुद्धिर्गर्भे त्यागो विधीयते ।
 गर्भमर्हवधादौ च तथा महति पातके ॥ ७२ ॥
 सुरापी व्याधिता धूर्त्ता वम्यार्थघ्नप्रियम्बदा ।
 स्त्रीप्रसूयाधिवेत्तव्या पुरुषद्वेषिणी तथा ॥ ७३ ॥
 अधिविन्ना तु भर्त्तव्या महदेनोऽन्यथा भवेत् ।
 यत्रानुकूल्यं दम्पत्योस्त्रिवर्गस्तत्र वर्द्धते ॥ ७४ ॥
 मृते जीवति वा पत्यौ या नान्यमुपगच्छति ।
 सह कीर्त्तिमवाप्नोति मोदते चोभया सह ॥ ७५ ॥
 आज्ञासम्पार्त्तिनीं दत्तां वीरसू प्रियवादिनोम् ।
 त्यजन् दाप्यस्तृतीयांशमद्रव्यो भरणं स्त्रियाः ॥ ७६ ॥
 स्त्रीभिर्मर्हवच कार्यमिषधर्मं परः स्त्रियाः ।
 आशुहेः सप्रतीज्योहि महापातकदूषितः ॥ ७७ ॥
 लोकानन्त्यं दिव प्राप्तिः पुत्रपौत्रप्रपौत्रकैः ।
 यन्मात्तन्मात् स्त्रियः सेवया भर्त्तव्याश्च सुरक्षिताः ॥ ७८ ॥
 षोडशर्तुनिशा, स्त्रीणां तासु युग्मासु संविशेत् ।
 ब्रह्मचार्य्येव पर्व्याख्याद्याश्चतस्रस्तु वर्जयेत् ॥ ७९ ॥
 एवं गच्छन् स्त्रियं क्षामां मघां मूलञ्च वर्जयेत् ।
 शस्तइन्दौ सकृत् पुत्रं लक्ष्म्यं जनयेत् पुमान् ॥ ८० ॥
 यथा कामी भवेद्वापि स्त्रीणां वरमनुत्तरन् ।
 स्वदारनिरतश्चैव स्त्रियोरह्या यतः स्मृताः ॥ ८१ ॥
 मर्हभ्रातृपितृजातिश्च शूशुरदेदरैः ।
 वन्धुभिश्च स्त्रियः पूज्याभूषणाच्छादनाशनैः ॥ ८२ ॥

संयतोपस्करा दक्षा हृष्टा व्ययपराङ्मुखी ।
 कुर्ष्याच्छृणुरयोः पादवन्दनं भर्तृतत्परा ॥ ८३ ॥
 क्रीडां शरीरसंस्कारं समाजोत्सवदर्शनम् ।
 हास्यं परवृत्ते यानं त्यजेत् प्रोषित भर्तृका ॥ ८४ ॥
 रक्षेत् कन्यां पिता विद्वां पतिः पुत्रास्तु वार्द्धके ।
 अभावे ज्ञातयस्तेषां स्वातन्त्र्यं न क्वचित् स्त्रियाः ॥ ८५ ॥
 पितृमातृसुतभ्रातृश्वश्रूश्वशुरमातुलैः ।
 ह्रीना न स्याद्विना भर्तॄं गर्हणीयान्यथा भवेत् ॥ ८६ ॥
 पतिप्रियहिते युक्ता स्वाचारा संजतेन्द्रिया ।
 इह कीर्तिमवाप्नोति प्रेत्य चानुपमं सुखम् ॥ ८७ ॥
 सत्यामन्यां सवर्णायां धर्मकार्यं न कारयेत् ।
 सवर्णासु विधौ धर्मे ज्येष्ठया न विनेतरा ॥ ८८ ॥
 दाहयित्वाग्निहोत्रेण स्त्रियं वृत्तवतीं पतिः ।
 आहरेद्विधिवद्द्वारानग्नींश्चैवाविलम्बयन् ॥ ८९ ॥
 सवर्णभ्यः सवर्णासु जायन्ते वै सजातयः ।
 अनिन्येषु विवाहेषु पुत्राः सन्तानवर्द्धनाः ॥ ९० ॥
 विप्रान्मूर्खाभिषिक्तोहि क्षत्रियाणां विशः स्त्रियाम् ।
 अम्बष्ठ शूद्रां निषादोजातः पारशवोऽपिवा ॥ ९१ ॥
 वैश्याशूद्रयोस्तु राजन्यान्माहिष्योग्री सुतो स्मृतौ ।
 वैश्यास्तु करण शूद्रां विद्वास्त्रेषविधिः स्मृतः ॥ ९२ ॥
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियाद् स्मृतौ वैश्याद्देहकस्तथा ।
 शूद्राज्जातस्तु चाण्डालः सर्वधर्मवहिष्कृतः ॥ ९३ ॥
 क्षत्रिया मागधं वैश्याच्छूद्रात् क्षत्तारमेव तु ।
 शूद्रादायोगवं वैश्या जनयामास वै सुतम् ॥ ९४ ॥

माषिषेण करण्णान्तु रथकारः प्रजायते ।
 असत्सन्तस्तु विज्ञेयाः प्रतिलोमानुलोमजाः ॥ ८५
 जात्युत्कर्षोयुगे ज्ञेयः सप्तमे पञ्चमेऽपि वा ।
 व्यत्यये कर्मणां साम्यं पूर्ववच्चोत्तराधरम् ॥ ८६ ॥
 कर्म स्नात्तं विवाहाग्नौ कुर्वीत प्रत्यहं गृह्ये ।
 दायकालकृतेनापि श्रूतं वैतानिकाग्निषु ॥ ८७ ॥
 शरीरचिन्तां निर्वर्त्य कृतशौचविधिर्द्विजः ।
 प्रातःसन्ध्यामुपासीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥ ८८ ॥
 हुत्वाग्नीन् सूर्यदेवत्यान् जपेन्मन्त्रान् समाहितः ।
 वेदार्थानधिगच्छेच्च शास्त्राणि विविधानि च ॥ ८९
 उपेयादीश्वरञ्चैव योगक्षेमार्थसिद्धये ।
 स्नात्वा देवान् पितॄंश्चैव तर्पयेदर्चयेत्तथा ॥ ९० ॥
 वेदाथर्वपुराणानि मेतिहासानि शक्तितः ।
 जपयज्ञप्रसिद्धार्थं विद्याञ्चाध्यात्मिकीं जपेत् ॥ ९१
 बलिकर्मस्वधाहोमस्वाध्यायातिथिसत्क्रिया ।
 भूतपितृमरुब्रह्ममनुष्याणां महामखाः ॥ ९२ ॥
 देवेभ्यश्च हुतादन्नाच्छेपाद्भूत बलिं हरेत् ।
 अन्नं भूमौ श्वचाण्डालवायहेभ्यश्च निःक्षिपेत् ॥ ९३ ॥
 अन्नं श्वितमनुष्येभ्यो देयमप्यन्वहं जलम् ।
 स्वाध्यायमन्वहं कुर्यात् न पचेदन्नमात्मने ॥ ९४ ॥
 बालं सुवासिनीं वृद्धं गर्भिण्यां तुरकन्यकाः ।
 सम्भोज्यातिथिभृत्यांश्च दम्पत्योः शेषभोजनम् ॥ ९५ ॥
 आपोशानेनो परिष्ठादधस्तादश्रुता तथा ।
 अनग्नममृतञ्चैव कार्यमन्नं द्विजन्मना ॥ ९६ ॥

अतिथित्वेन वर्णेभ्यो देयं शक्त्यानुपूर्वशः ।
 अप्रणोद्योऽतिथिः सायमपि वाग्भूतणोदकैः ॥१०७॥
 सत्कृत्य भिक्षवे भिक्षा दातव्या स व्रताय च ।
 भोजयेच्चागतान् काले मखिसम्बन्धिवान्धवान् ॥१०८॥
 महोक्षं वा महाजं वा श्रोत्रियायोपकल्पयेत् ।
 सत्क्रियाच्चासनं स्वादु भोजनं सूनृतं वचः ॥ १०९॥
 प्रतिसम्बत्सरं त्वर्घ्याः स्नातकाचार्यपार्थिवाः ।
 प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुनः ॥ ११० ॥
 अध्वनीनोऽतिथिर्ज्ञेयः श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 मान्यावेतौ गृहस्थस्य ब्रह्मलोकमभीप्सतः ॥ १११ ॥
 परपाकरुचिर्न स्यादनिन्द्या मन्त्रणादृते ।
 वाक्पाणिपादचापव्यं वर्जयेच्चातिभोजनम् ॥ ११२ ॥
 अतिथिं श्रोत्रियं तप्तमासीमान्तं मनुब्रजेत् ।
 अहःशेषं सहासीत शिष्टैरिष्टैश्च बन्धुभिः ॥ ११३ ॥
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां हुत्वाग्नीं स्नानुपास्य च ।
 भृत्यैः परिवृतो भुक्त्वा नाभितप्तोऽथ संविशेत् ॥११४॥
 ब्राह्मे सुहूर्त्ते उत्थाय चिन्तयेदात्मनोहितम् ।
 धर्मार्थकामान् स्वे काले यथाशक्तिं न ह्यापयेत् ॥११५॥
 विद्याकर्म्मवयोवन्धुवित्तैर्मान्या यथाक्रमम् ।
 एतैः प्रभूतैः शूद्रोऽपि वार्द्धके मानमर्हति ॥ ११६ ॥
 वृद्धभारिण्यपस्नातस्त्रीरोगिवरचक्रिणाम् ।
 पत्न्यादेयोऽनृपस्तेषां मान्यः स्नातस्व भूपतेः ॥११७॥
 इज्याध्ययनदानानि वैश्वस्य क्षत्रियस्य च ।
 प्रतिग्रहोऽधिको विप्रे याजनाध्यापने तथा ॥ ११८ ॥

प्रधानं चत्विषे कर्म प्रजानां परिपालनम् ।
 कुषीदक्षषिवाणिज्यं पाशुपाल्यं विशः स्मृतम् ॥१॥
 शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा तथाऽजीवन् वणिग्भवेत् ।
 शिल्पैर्वा विविधैर्जीवेद्द्विजातिहितमाचरन् ॥१२॥
 भार्यारतिः शुचिर्भृत्यभर्ता आङ्गक्रियारतः ।
 नमस्कारेण मन्त्रेण पञ्चयज्ञान् न ह्यापयेत् ॥१२१॥
 अहिंसा सत्यमस्तेयं शौचमिन्द्रियनियहः ।
 दानं दया दमः क्षान्तिः सर्वेषां धर्मसाधनम् ॥१३॥
 वयोवृद्धार्थवाग्वेशश्रुताभिजनकर्मणाम् ।
 आचरेत् सदृशीं वृत्तिमजिज्ञासुशान्तथा ॥ ११३॥
 तैवार्षिकाधिकाद्भ्यो यः स तु सोमं पिवेद्द्विजः ।
 प्राक् सौमिकी क्रियाः कुर्यादयस्यान्नं वार्षिकं भवेत्
 प्रतिसम्बत्सरं सोमः पशुः प्रत्ययनन्तथा ।
 कर्त्तव्याग्रयेणेष्टिश्च चातुर्मास्यानि चैव हि ॥ १२५॥
 एषामसम्भवे कुर्यादिष्टिं वैश्वानरीं द्विजः ।
 हीनकल्पं न कुर्वीत सति द्रव्येऽफलं प्रदम् ॥१२॥
 चाण्डालो जायते यज्ञकारणाच्छुद्रभिस्त्रितात् ॥
 यज्ञार्थं लब्धमददद्भासः काकोऽपिवा भवेत् ॥१॥
 कुशूल कुम्भीधान्यो वा चैप्रहिकोऽश्वस्तनोपि वा
 जीवेद्वापि शिलोब्धेन ज्ञेयानेषां परः परः ॥ १२॥
 न स्वाध्याय विरोध्यर्थमीहेत न यतस्ततः ।
 न विरुद्धं प्रसङ्गेन सन्तोषी च सदा भवेत् ॥१२॥
 राजान्तेवासियाज्येभ्यः सौदन्निच्छेदनं क्षुधा ।
 दम्भिहैतूक पापखवकहर्त्रीश्च वर्जयेत् ॥ १२० ॥

शुक्लाम्बरधरो नीच केशश्मश्रु नखः शुचिः ।
 न भार्यादर्शनेऽश्रीयाच्चैकवासा न संस्थितः ॥ १२१ ॥
 न संशयं प्रपद्येत नाकस्माद् प्रियं वदेत् ।
 नाहितं नानृतं चैव न स्नेहः स्याच्चवार्धुषिः ॥ १२२ ॥
 दाक्षायणी ब्रह्मसूत्री वेणुमान् सकमण्डलुः ।
 कुर्व्यात्पदक्षिणं देवमृद्धो विप्रवनस्पतीन् ॥ १२३ ॥
 नतु मेहेचदौच्छायावर्त्मगोष्ठाम्बुभक्षसु ।
 न प्रत्यर्काग्निगोसोमसन्ध्याम्बु स्त्री द्विजन्तनः ॥ १२४ ॥
 नेचेतार्कं न नग्नां स्त्रीं नच संस्पृष्टमैथुनाम् ।
 नच मूलपुरीषं वा नाशुचीराहुतारकाः ॥ १२५ ॥
 अयं मे वज्र इत्येव सर्वमन्त्रमुदीरयन् ।
 वर्षत्सप्रावृतो गच्छेत् स्वप्यात् प्रत्यक् गिरा नच ॥ १२६ ॥
 छौवनासृक् शकृन्मूलरैतांस्त्रपसु न निःक्षिपेत् ।
 पादौ प्रतापयेन्नागौ नचैनमभिलङ्घयेत् ॥ १२७ ॥
 जलं जिवेन्नाञ्जलिना शयानं न प्रबोधयेत् ।
 नाक्षैः क्रीडेन्न धर्मघ्नैर्व्याधितैर्व्वा न संविशेत् ॥ १२८ ॥
 विरुद्धं वर्जयेत् कर्म प्रेतधूमं नदीतरम् ।
 केशभस्म तुषाङ्गार कपालेषु च संस्थितिम् ॥ १२९ ॥
 नाचक्षीत धयन्तीं गां नाहारेण विभेत् क्वचित् ।
 न राज्ञः प्रतिगृह्णीयत्कुम्भस्योच्छास्त्रवर्त्तिनः ॥ १३० ॥
 प्रतिग्रहे सूनिचक्षिष्वज्जिविज्ञा नराधिपाः ।
 दुष्टा दशगुणं पूर्वात् पूर्वादेते यद्योनरम् ॥ १३१ ॥
 अध्यायानानुपाकर्त्तव्या आवक्ष्यां त्रयस्त्रिंश वा ।
 हस्तेनौषधि भावि वा पञ्चम्यां आवक्ष्यात् तु ॥ १३२ ॥

षोडशमासस्य रोहिण्यामष्टकायामथापि वा ।
 जलान्ते ऋन्दसां कुर्यात्तदुत्सर्गं विधिं वहिः ॥१४३॥
 व्रतं प्रेतेष्वनध्यायः शिथल्विम्बुरुबन्धुषु ।
 उपाकर्मणि चोत्सर्गं स्वशाखाश्रित्ये मृते ॥ १४४ ॥
 सन्ध्यागर्जितनिर्घातं भृकम्पोल्कानिपातने ।
 समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य च ॥ १४५ ॥
 पञ्चदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ।
 ऋतुसन्धिषु मुक्ता वा आदिकं प्रतिगृह्य च ॥ १४६ ॥
 पशुमण्डूकं नकुलमार्जारश्वाहि मूषिकैः ।
 कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शत्रुपाते तथोच्छ्रये ॥ १४७ ॥
 श्वक्रोष्टु गर्दभोलूकसामवाणार्त्तनिस्त्रने ।
 अग्नेध्वशवशूद्रान्यश्मशानपतितान्तिके ॥ १४८ ॥
 देशेऽशुचावात्मनि च विदुःस्तनितसङ्गवे ।
 मुक्ताद्र्पाणिरश्वोऽन्तरर्द्धरात्रेऽतिमारुते ॥ १४९ ॥
 पांशुवर्षे दिशां दाहे सन्ध्यानीहारभीतिषु ।
 धावतः पूतिगन्धे च शिष्टे च गृहमागते ॥ १५० ॥
 स्त्रोष्ट्रयानहस्त्यश्मनौ वृक्षे रिणरोहणे ।
 सप्तत्रिंशदनध्यायानेतां स्तात्कालिकान् विदुः ॥१५१॥
 देवत्विक्क्षातकाचार्यराज्ञां स्त्रायां परस्त्रियाः ।
 नाक्रामिद्रक्तविष्वक्पृथ्वीवमोवृक्षं नादि च ॥ १५२ ॥
 विप्राहि क्षत्रियाज्जानोनावज्ञेयाः कदाचन ।
 आमृत्योः त्रियमाकाङ्क्षेन कञ्चिन्मूर्खेण स्मृते ॥१५३॥
 दूरादुच्छिष्टविष्णुनपादाभांसि समुत्सृजेत् ।
 श्रुतिष्मृत्युदितं सज्जक् नित्यमाचारमाचरेत् ॥१५४॥

गोब्राह्मणा नलावानि नोच्छिष्टानि पदा कृशेत् ।
 न निम्ना ताडने कुर्यात्कुतं शिष्यश्च ताडयेत् ॥ १५५ ॥
 कर्मणा मनसा वाचा यद्वाङ्मनं समाचरेत् ।
 प्रसूयन् लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नतु ॥ १५६ ॥
 मातृ पितृतिथि स्नातृजामि सम्बन्धिमातुलैः ।
 वृद्ध बालातुराचार्यं वैद्यसंश्रितबान्धवैः ॥ १५७ ॥
 ऋत्विक् पुरोहितापत्य भार्यादास सनाभिभिः ।
 विवादं वर्जयित्वा तु सर्वाङ्गोक्तान् जयेद्गृह्णी ॥ १५८ ॥
 पञ्चपिण्डा ननुदृत्य न स्नायात् परवारिषु ।
 स्नायान्नदी देवखातगर्तं प्रस्रवणेषु च ॥ १५९ ॥
 परशय्या सनोद्यान गृह्यानाभि वर्जयेत् ।
 अदत्तान्यग्निहीनस्य नास्त्रमद्यादनापदि ॥ १६० ॥
 कर्दूर्यवडचौराणां क्लीवरङ्गावतारिणाम् ।
 वैशाभिग्रस्तवार्द्धूषिगणिकागणद्वैविणाम् ॥ १६१ ॥
 चिकित्सकातुरङ्गुक्षपुंश्चलीमत्तविद्विषाम् ।
 क्रूरोग्रपतितब्राह्म्यदाम्भिकोच्छिष्टभोजिनाम् ॥ १६२ ॥
 अत्रीरास्त्रीस्वर्णकारस्त्रीजितपामयाजिनाम् ।
 शरूविक्रयिकर्म्म्यारतुववायश्चजीविनाम् ॥ १६३ ॥
 नृशंसराजरजकल्लतघ्नवधजीविनाम् ।
 चैलधावसुराजीविसहोष्पतिवेश्मनाम् ॥ १६४ ॥
 पिशुनानृतिनोश्चैव तथा चाक्रिकवन्दिनाम् ।
 एषामन्नं न भोक्तव्यं सोमविक्रयिणस्तथा ॥ १६५ ॥
 अगर्हितम् वृथामांसं केश कीटसमन्वितम् ।
 शुक्तं पथ्युंसितोच्छिष्टं श्वसृष्टं पतितेक्षितम् ॥ १६६ ॥

उदक्यास्यष्टसंघृष्टं पर्यायावृत्तं वर्जयेत् ।
 गोघ्नातं शकुनोच्छिष्टं पदा स्युष्टं कामतः ॥१६७॥
 शुद्धेषु दासगोपालकुलमिवार्द्धसौरिणः ।
 भोज्यान्नामापितश्चैव यथात्मानं निवेदयेत् ॥ १६८ ॥
 अन्नं पर्युषितं भोज्यं स्नेहाक्तं चिरसंस्थितम् ।
 अस्नेहापि गोधूमयवगोरस विक्रियाः ॥ १६९ ॥
 सन्धिन्यनिर्हंशाऽवत्सगोः पयः परिवर्जयेत् ।
 औदुम्बैकशफं स्त्रीणामारण्यकमथाविकम् ॥ १७० ॥
 देवतार्थं हविः शिपुं लोहितान् व्रश्चनांस्तथा ।
 अनुपाकृतमांसानि विहजानि करकाणि च ॥ १७१ ॥
 क्रथ्याद् पक्षिदात्यूहं शुकप्रतुदटिष्टिभान् ।
 सारसैकशफान् हंसान् सर्वांश्च ग्रामवासिनः ॥१७२॥
 कीयष्टिप्लवचक्राह्वलाकावकविष्किरान् ।
 वृथाकृषरसंयावपायसापूपशकुलीः ॥ १७३ ॥
 कलविद्धं सकाकीलंकरंरंज्जुदालकम् ।
 जालपादान् खञ्जरीटानन्नातांश्च मृगहिजान् ॥१७४॥
 चाषांश्च रक्तपादांश्च सौमं वल्लूरमेव च ।
 मत्स्यांश्च कामतोजग्धा सोपवासस्त्रहं वसेत् ॥१७५॥
 पलाण्डुं विड्वराहश्चच्छत्वाकं ग्रामकुक्कुटम् ।
 लङ्गं गृध्रनश्चैव जङ्घ्रा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १७६ ॥
 भक्ष्याः पञ्चनखाः सेधागोधाकृच्छपशुकाः ।
 शशश्च मत्स्येष्वपि हि सिंहतुण्डकरोहिताः ॥ १७७ ॥
 तथा पाठीनराजीवसशस्काश्च द्विजातिभिः ।
 घतः शृणुत मांसस्य विधिं भक्षणवर्जने ॥ १७८ ॥

प्राणाल्यये तथा श्राद्धे प्रोक्षितं द्विजकाम्यया ।
 देवान् पितॄन् समभ्यर्च्य खादन् मांसं न दोषभाक् ॥ १७६
 वसेत् स नरके घोरे दिनानि पशुरोमभिः ।
 सन्धितानि दुराचारी यो हन्त्यविधिना पशून् ॥ १८० ॥
 सर्वान् कामानवाप्नोति वाजिमधफलं तथा ।
 गृहेऽपि निवसन् विप्रो मुनिर्मांसस्य वर्जनात् ॥ १८१ ॥
 सौवर्णराजताजानामूङ्गपात्रग्रहाश्मनाम् ।
 शाकरज्जुमूलफलवासीविदलचर्मणाम् ॥ १८२ ॥
 पात्राणांचमसानाञ्च वारिणा शुद्धिरिष्यते ।
 चरुसुक्स्तुवसस्नेहपात्राण्युष्णेन वारिणा ॥ १८३ ॥
 स्फ्यशूर्पाजिनधान्यानां सुषलोदूखलानसाम् ।
 प्रोक्ष्य संहतानाञ्च बह्वन् चैव वाससाम् ॥ १८४ ॥
 तक्ष्णं दारुशृङ्गास्थ्रां गोवालैः फलसम्भुवाम् ।
 मार्जनं यज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ॥ १८५ ॥
 सौषैरुदक गोमूत्रैः शुद्ध्याविककीशिकम् ।
 सश्रोफलेरंशुपट्टं सारिणैः कुतपन्तथा ॥ १८६ ॥
 सगौरसर्षपैः क्षीमं पुनःपाकान्महीमयम् ।
 कारुहस्तः शुचिः पण्यं भैक्षं योषिन्सुखस्तथा ॥ १८७ ॥
 भूशुद्धिर्मार्जनाद्वाहात् कालाज्ञीक्रमणात्तथा ।
 मेकादुल्लेखनात्ते पातृगृहं मार्जनलेपनात् ॥ १८८ ॥
 गोघ्रातेऽन्ने तथा कीटमंचिकाकेशदूषिते ।
 सलिलं भस्म मृदारि प्रक्षेप्तव्यं विशुद्ध्यै ॥ १८९ ॥
 अपुसीसकतास्त्राणां क्षाराम्लोदकवारिभिः ।
 भस्माग्निः कांस्यलीहानां शुद्धिः प्लावोद्वस्य च ॥ १९० ॥

अभिध्यातस्य मृत्योयैः शुद्धिर्गन्धापकर्षणात् ।

वाक् शस्त्रमम्बुनिर्णिक्तमज्ञातञ्च सदा शुचि ॥ १८१ ॥

शुचि गोद्वसिक्तत्तोयं प्रकृतिस्थं महीगतम् ।

तथा मांसं खचाण्डालकव्यादादिनिपातितम् ॥ १८२ ॥

रश्मिरग्नीरजश्चाया गौरश्चोवसुधानिलः ।

विप्रुषोमक्षिका स्पर्शं वत्सः प्रस्त्रवणे शुचिः ॥ १८३ ॥

अजाश्वं मुखतो मेध्यं न गौर्व न रजामलाः ।

पन्थानश्च विशुद्धयन्ति सोमसूर्यांशुमारुतैः ॥ १८४ ॥

मुखजा विप्रुषोभिध्यास्तथाचमनविन्दवः ।

श्मश्रु चास्यगतं दन्तसक्तं मुक्ता ततः शुचिः ॥ १८५ ॥

स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथ्योपसर्पणे ।

आचान्तः पुनराचामेहासीविपरिधाय च ॥ १८६ ॥

रथ्याकर्हमतीयानि स्पृष्टान्यन्यश्चवायसैः ।

मारुतैर्नैव शुध्यन्ति पक्वेष्टकचितानि च ॥ १८७ ॥

तपस्तप्ताऽऽजद्वद्वा ब्राह्मणान् वेदगुप्तये ।

द्वसार्थं पितृदेवानां धर्मसंरक्षणाय च ॥ १८८ ॥

सर्वस्य प्रभवो विप्राः श्रुताध्ययनशालिनः ।

तेभ्यः क्रियाधराः श्रेष्ठास्तेभ्योऽप्यध्यात्मवित्तमाः ॥ १८९ ॥

न विद्यया केवलया तपसा वापि पावता ।

यत्र वृत्तमिमे चोभे तद्धि पात्रं प्रकीर्तितम् ॥ १९० ॥

गोभूतिलहिरण्यादि पात्रे दातव्यमर्चितम् ।

नापात्रे विदुषा किञ्चिदात्मनः श्रेय इच्छता ॥ १९१ ॥

विद्यातपोभ्यां ह्यनेन नतु ग्राह्यं प्रतिपद्यः ।

गृह्णन् प्रदातारमधोनयत्यात्मानमेव च ॥ १९२ ॥

दातव्यं प्रत्यहं पात्रे निमित्तेषु विशेषतः ।
 याचितेनापि दातव्यं अद्वापूतश्च शक्नोतः ॥ २०३ ॥
 हेमशृङ्गा शफैरौष्यैः सुशीला वस्त्रसंयुता ।
 सकांस्थपात्रा दातव्या क्षीरिणी गौः सदक्षिणा ॥ २०४ ॥
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति वत्सराक्षो मसन्धितान् ।
 कपिला चेत्तारयति भूयस्या सप्तमं कुलम् ॥ २०५ ॥
 स वत्सारीम तुल्यानि युगानुप्रभयतीमुखीम् ।
 दातास्याः स्वर्गमाप्नोति पूर्णेन विधिना ददत् ॥ २०६ ॥
 यावद्वत्सस्य पादौ द्वौ सुखं योनौ च दृश्यते ।
 तावद्गौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ २०७ ॥
 यथा कर्थाञ्जहत्वा गां धेनुं वाऽधेनुमेव वा ।
 अरोगामपरिक्लिष्टां दाता स्वर्गे महीयते ॥ २०८ ॥
 आन्तसम्बाह न रोगि परिचर्या सुरार्चनम् ।
 पादशौचं द्विजोच्छिष्टमार्जनं गोप्रदानवत् ॥ २०९ ॥
 भृदीपाश्वान्न वस्त्राभस्तिलसर्पिः प्रतिश्रयान् ।
 नैवेदिकं खर्णधुर्यं दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ २१० ॥
 गृहधान्याभयोपानच्छत्रनात्यानुलेपनम् ।
 यानं वृक्षं प्रियं शय्यां दत्त्वात्यन्तं सुखी भवेत् ॥ २११ ॥
 सर्वदानमयं ब्रह्म प्रदानेभ्योऽधिकं यतः ।
 तद्ददत् समवाप्नोति ब्रह्मलोकमविच्युतम् ॥ २१२ ॥
 प्रतिग्रहसमर्थोऽपि नादत्ते यः प्रतिग्रहम् ।
 ये लोका दानशीलानां स तानाप्नोति पुष्कलान् ॥ २१३ ॥
 कुशाः शाकं पयो मत्स्यागन्धाः पुष्यं दधि क्षितिः ।
 मांसं शय्यासनं धानाः प्रत्याख्येयं न वारि च ॥ २१४ ॥

अयाचिता हृतं ब्राह्मणमपि दुष्कृतकर्मणः ।
 अन्यत्र कुलटाषण्डपतितेभ्य स्तथा द्विषः ॥ २१५ ॥
 देवातिथ्यर्चनकृते गुरुभृत्यादिवृत्तये ।
 सर्वतः प्रतिगृह्णीयादात्मवृत्तार्थमेव च ॥ २१६ ॥
 अमावास्याष्टका वृद्धिः कृष्णपक्षोऽयनहयम् ।
 द्रव्यं ब्राह्मणसम्पत्तिर्विषुवत् सूर्यसंक्रमः ॥ २१७ ॥
 व्यतीपातो गजच्छाया ग्रहणं चन्द्रसूर्ययोः ।
 आङ्गं प्रति रुचिश्चैव आहकालाः प्रकीर्त्तिताः ॥ २१८ ॥
 अग्राः सर्वेषु वेदेषु ओत्रियो ब्रह्मविद्युवा ।
 वेदार्थविज्ज्ञेष्टसामा त्रिमधु स्त्रिसुपर्णकः ॥ २१९ ॥
 ऋत्विक् स्वस्तीप्रजामातृयाज्यश्चरमातृलाः ।
 तृणाचिकेत दौहित शिष्यसम्बन्धिवान्धवाः ॥ २२० ॥
 कर्मनिष्ठा स्तपोनिष्ठा पञ्चाग्निब्रह्मचारिणः ।
 पितृमातृपराश्चैव ब्राह्मणाः आदिसम्पदः ॥ २२१ ॥
 रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः काणः पौनर्भवः स्तथा ।
 अवकीर्णं कुण्डगोलौ कुनखौ श्यावदन्तकः ॥ २२२ ॥
 भृतकाध्यापकः क्लीवः कन्यादूष्यभिशक्तकः ।
 मितध्रुक् पिशुनः सोमविक्रयी च विनिन्दकः ॥ २२३ ॥
 मातापितृ गुरुत्यागी कुण्डाशी वृषलात्मजः ।
 परपूर्वापतिः स्तेनः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥ २२४ ॥
 निमन्त्रयीत पूर्वदुर्ब्राह्मणानात्मवान् शुचिः ।
 तैश्चापि संयतैर्भाव्यं मनोवाक्कायकर्मभिः ॥ २२५ ॥
 अपराह्णे समभ्यर्च्य स्वागतेनागतान्स्तु तान् ।
 पवित्रपाणिराचान्तानासनेषूपवेशयेत् ॥ २२६ ॥

युष्मान् देवे यथाशक्ति पित्रेऽयुष्मांस्तथैव च ।
 परित्रिते युचौ देशे दक्षिणाप्लवने तथा ॥ २२७ ॥
 द्वौ देवे प्राक्त्रयः पितर उदगेकौ कमेव वा ।
 मातामहानामप्येवं तन्धं वा वैश्वदेविकम् ॥ २२८ ॥
 पाणिप्रक्षालनं दत्त्वा विष्टरार्थं कुशानपि ।
 आवाहयेदनुज्ञातो विश्वेदेवास इत्यत्रा ॥ २२९ ॥
 यवैरन्वकीर्य्याथ भाजने सपवितके ।
 शन्नो देव्या पयः क्षिप्त्वा यवोऽसीति यवां स्तथा ॥ २३० ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेष्वर्घ्यं विनिःक्षिपेत् ।
 दत्त्वोदकं गन्धमाख्यं धूपं वासः सदीपकम् ॥ २३१ ॥
 तथाच्छादनदानञ्च करणीचार्थमम्बु च ।
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितॄणामप्रदक्षिणम् ॥
 द्विगुणांस्तु कुशान् दत्त्वा हुशन्तस्ते त्र्यत्रा पितॄन् ॥ २३२ ॥
 आवाह्य तदनुज्ञातो जपेदायान्तु नस्ततः ।
 यवार्थास्तु तिलैः कार्याः कुर्यादघर्षादिपूर्ववत् ॥ २३३ ॥
 दत्त्वाघर्षसंस्त्रवां स्तेषां पात्रे कृत्वा विधानतः ।
 पितृभ्यः स्थानमसीति नृपञ्च पात्रं करोत्यधः ॥ २३४ ॥
 अग्नी करिष्यन्नादाय पृच्छत्यन्नं घृतप्लुतम् ।
 कुरुष्वेत्यभ्यनुज्ञातो हुत्वाग्नी पितृयज्ञवत् ॥ २३५ ॥
 हुतशेषं प्रदद्यात्तु भाजनेषु समाहितः ।
 यथा लाभोपपन्नेषु रौप्येषु तु विशेषतः ॥ २३६ ॥
 दत्त्वान्नं पृथिवी पालमिति पात्राभिमन्त्रणम् ।
 कृत्वेदं विष्णुरित्यन्ने द्विजाङ्गुष्ठं निवेशयेत् ॥ २३७ ॥
 सव्याङ्गुलिकां गायत्रीं मधुवाता इति वृत्रचम् ।

जघ्ना यथा सुखं वाच्यं भुञ्जीरंस्ते ऽपि वाग्यताः ॥ २१८ ॥
अन्नमिष्टं हविषश्च दद्यादक्रोधनोऽत्वरः ।
आलसेषु पवित्राणि जप्त्वा पूर्वजपन्तथा ॥ २१९ ॥
अन्नमादाय तृप्ताः स्थ शेषं चैवानुमन्य च ।
तदन्नं विकिरेद्भूमौ दद्याच्चापः सकृत् सकृत् ॥ २४० ॥
सर्वमन्नमुपादाय सतिलं दक्षिणासुखः ।
उच्छिष्टसन्निधौ पिण्डान् प्रदद्यात् पितृयज्ञवत् ॥ २४१ ॥
मातामहानामप्येवं दद्यादाचमनं ततः ।
स्वस्ति वाच्यं ततः कुर्यादक्षय्योदकमेव च ॥ २४२ ॥
दत्त्वा तु दक्षिणां शक्त्या स्वधाकारमुदाहरेत् ।
वाच्यतामित्यनुज्ञातः प्रकृतेभ्यः स्वधोच्यताम् ॥ २४३ ॥
ब्रूयुरस्तु स्वधेत्येवं भूमौ सिञ्चेत्ततो जलम् ।
विश्वेदेवाश्च प्रीयन्तां विप्रैश्चोक्त इदं जपेत् ॥ २४४ ॥
दातारो नोऽभिवर्द्धन्तां वेदः सन्ततिरेव च ।
अद्या च नो माय्यगमद्बहु देयञ्च नोऽस्त्विति ॥ २४५ ॥
अन्नञ्च नो बहु भवेदतिथींश्च लभेमहि ।
याचितारश्च नः सन्तु मा च याचिष्य कश्चन ॥ २४६ ॥
इत्युक्त्वा तु प्रिया वाचः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ।
वाजे वाजे इति प्रीतः पितृपूर्वे विसर्जनम् ॥ २४७ ॥
यस्मिंस्ते संस्त्रवाः पूर्वमर्घ्यपात्रे निवेशिताः ।
पितृपात्रं तदुत्तानं कृत्वा विप्रान् विसर्जयेत् ॥ २४८ ॥
प्रदक्षिणमनुव्रज्य भुञ्जीत पितृसेवितम् ।
ब्रह्मचारी भवेत्तान्त्तु रजनीं ब्राह्मणैः सह ॥ २४९ ॥
एवं प्रदक्षिणं कृत्वा वृद्धौ नान्दीमुखान् पितॄन् ।

यजेत दधिकर्कं भूमिभ्यान् पिण्डान् यवैः क्रिया ॥२५०॥

एकोद्दिष्टं दैवहीनमेकार्घ्यं कपविवकम् ।

आवाहनाग्नौकरणरहितं ह्यपसव्यवत् ॥ २५१ ॥

उपतिष्ठतामित्यक्षय्यस्थाने विप्रविसर्जने ।

अभिरम्यतामिति वदेद्ब्रूयुस्ते ऽभिरताः अ ह ॥२४२॥

गन्धोदकतिलैर्युक्तं कुर्यात् पालचतुष्टयम् ।

अर्घ्यार्थं पिष्टपात्रेषु प्रेतपार्तं प्रसेचयेत् ॥ २५३ ॥

ये समाना इति द्वाभ्यां शेषं पूर्ववदाचरेत् ।

एतत् सपिण्डीकरणमेकोद्दिष्टं स्त्रिया अपि ॥ २५४ ॥

अर्ब्बाक् सपिण्डीकरणं यस्य सम्बत्सराद्भवेत् ।

तस्याप्यन्नं सोदकुम्भं दद्यात् सम्बत्सरं द्विजं ॥२५५॥

मृताहनि तु कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ।

प्रतिसम्बत्सरश्चैव आद्यमेकादशेऽहनि ॥ २५६ ॥

पिण्डांस्तु गोऽजविप्रेभ्यो दद्यादग्नौ जलेऽपि वा ।

प्रक्षिपेत् सत्सु विप्रेषु द्विजोऽष्टिष्टं न मार्जयेत् ॥२५७॥

हविष्यान्नेन वै मासं पायसेन तु वत्सरम् ।

मात्स्यहारिणकौरभ्रशकुनच्छागपार्षतैः ॥२५८॥

ऐणरौरववाराहशार्श्र्मांसैर्यथाक्रमम् ।

मासवद्धरा हि द्रव्यन्ति दत्ते रिह पितामहाः ॥२५९॥

स्रङ्गामिषं महाशृङ्गं मधु मुन्यन्नमेव च ।

लोहामिषं महाशाकं मांसं वार्द्धीणसस्य च ॥२६०॥

यद्दाति गयास्थश्च सर्वमानस्यमुच्यते ।

तथा वर्षात्रयोदश्यां मघासु च न संशयः ॥ २६१ ॥

कन्यां कन्यावेदिनश्च पशून् मुख्यान् सुतानपि ।

दूतं कविञ्च वाणिज्यं द्विशफैकशर्फास्तथा ॥ २६२ ॥
 ब्रह्मवर्चस्विनः पुमान् स्वर्णरूप्ये सकुप्यके ।
 ज्ञातिश्रेष्ठं सर्वकामानाप्नोति आह्वदः सदा ॥ २६३ ॥
 प्रतिपत्प्रभृतिष्वेतान् वर्जयित्वा चतुर्दशौम् ।
 शस्त्रेण तु हताये वै तेभ्यस्तत्र प्रदीयते ॥ २६४ ॥
 स्वर्गं ह्यपत्यमोजश्च शीर्थं क्षेमं बलं तथा ।
 पुत्रान् श्रेष्ठश्च सौभाग्यं समृद्धिं सुख्यतां शुभम् ॥ २६५ ॥
 प्रवृत्तचक्रताञ्चैव वाणिज्यं प्रभुतां तथा ।
 अरोगित्वं यशो वीतशोकां परमां गतिम् ॥ २६६ ॥
 धनं विद्यां भिषक्सिद्धिं कुप्यं गा अप्यजाविकम् ।
 अश्वानायुधं स्विधिवद् यः आह्वं सम्प्रयच्छति ॥ २६७ ॥
 कृत्तिकादिभरण्यन्तं स कामानाप्नुयादिमान् ।
 आस्तिकः अहधानश्च व्यपेतमदमत्सरः ॥ २६८ ॥
 वसुदद्रादितिमुताः पितरः आर्द्रदेवताः ।
 प्रीणयन्ति मनुष्याणां पितॄन् आर्द्रेण तपिताः ॥ २६९ ॥
 आयुः प्रजां धनं विद्यां स्वर्गं मोक्षं सुखानि च ।
 प्रयच्छन्ति तथा राज्यं प्रीता नृणां पितामहाः ॥ २७० ॥
 विनायकः कर्मविघ्नसिद्धार्थं विनियोजितः ।
 गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २७१ ॥
 तेनोपसृष्टो यत्नस्य लक्षणानि निबोधत ।
 स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुष्णंश्च पश्यति ॥ २७२ ॥
 काषायवाससश्चैव क्रत्यादांश्चाधिरोहति ।
 अन्यजैर्गर्हं भैरुष्टैः सच्चैकलावतिष्ठते ॥ २७३ ॥
 प्रजन्तश्च तथाकामं मन्यतेऽनुगतं परैः ।

विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ २७४ ॥
 तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः ।
 कुमारी नच भर्त्तारमपत्यं नच गर्भिणी ॥ २७५ ॥
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ।
 वणिग्लाभं नचाप्नोति कृषिञ्चैव कृषीवलः ॥ २७६ ॥
 स्रपनं तस्य कर्त्तव्यं पुण्येऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 गौरसर्पपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य च ॥ २७७ ॥
 सर्व्वौषधैः सर्व्वगन्धैः प्रलिप्तगिरसस्तथा ।
 भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजाः शुभाः ॥ २७८ ॥
 अश्वस्थानादुगजस्थानाद्वल्मीकात् सङ्गमाद्द्रुदात् ।
 मृत्तिकां रोचनां गन्धान् गुग्गुलुच्चापसु निक्षिपेत् ॥ २७९ ॥
 या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्द्वादशैः ।
 चर्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्यं भद्रासनं तथा ॥ २८० ॥
 सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।
 तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमान्य पुनन्तु तै ॥ २८१ ॥
 भगन्ते वरुणो राजा भगं सूर्य्यो बृहस्पतिः ।
 भगमन्त्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ २८२ ॥
 यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ।
 ललाटे कर्णयोरक्षोरापस्तदुघ्नन्तु सर्वदा ॥ २८३ ॥
 स्नातस्य सार्पपं तैलं सुवेणीदुम्बरेण च ।
 जुहुयान्मूर्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥ २८४ ॥
 मितश्च संमितश्चैव तथा शालकटङ्कटौ ।
 कुषाण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्ते स्वाहाममन्वितैः ॥ २८५ ॥
 नामभिर्वालमन्त्रैश्च नमस्कार समन्वितैः ।

दद्याच्चतुष्यथे सूर्ये कुशानास्तीर्थे सर्वतः ॥ २८६ ॥

कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेव च ।

मत्स्यान् पक्कांस्तथैवामान् मांसमेतावदेव तु ॥ २८७ ॥

पुष्पं चित्तं सुगन्धञ्च सुराञ्च त्रिविधमपि ।

मूलकं पूरिकापूपांस्तथैवैरण्डिकाः स्त्रजः ॥ २८८ ॥

दध्यन्नं पायसञ्चैव गुडपिष्टं समोदकम् ।

एतान् सर्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ॥ २८९ ॥

विनायकस्य जननीमुपतिष्ठे ततोऽग्निकाम् ।

दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमञ्जलिम् ॥ २९० ॥

रूपं देहि यशोदेहि भाग्यं भगवति । देहि मे ।

पुत्रान् देहि धनं देहि सर्वान् कामांश्च देहि मे ॥ २९१ ॥

ततः शुक्ताम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।

ब्राह्मणान् भोजयेद्दद्यादस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २९२ ॥

एवं विनायक पूज्यं ग्रहांश्चैव विधानतः ।

कर्म्मणां फलमाप्नोति श्रियञ्चाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ २९३ ॥

आदित्यस्य सदा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ।

महागणपतेश्चैव कुर्वन् सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २९४ ॥

श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ।

वृष्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्तरीन् ॥ २९५ ॥

सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो वृहस्पतिः ।

शुक्रः शनैश्चरो राहुः कर्तुंश्चेति ग्रहाः स्मृताः ॥ २९६ ॥

ताम्रकात् स्फटिकाद्रक्तचन्दनात् स्वर्णकादुभौ ।

वज्रतादयसः सीसात् कांस्यात् कार्थ्यग्रहाः क्रमात् ॥ २९७ ॥

स्वैर्वर्णैर्वा पटे लेख्या गन्धैर्मण्डलकैश्च वा ।

यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ २८८ ॥
 गन्धाश्च वलयश्चैव धूपोदेयश्च गुग्गुलुः ।
 कर्तव्या मन्त्रवन्तश्च चरवः प्रतिदैवतम् ॥ २८९ ॥
 आकृष्टेन इमं देवा अग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुत् ।
 उदबुध्यस्वेति च ऋचो यथासंख्यं प्रकीर्त्तिताः ॥ २९० ॥
 बृहस्पते अतिअदर्थ्यस्तथैवान्नात् परिश्रुतः ।
 शन्नो देवोक्तया काण्डात् केतुं कुम्बन्निमा क्रमात् ॥ २९१ ॥
 अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
 उडुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ २९२ ॥
 एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ।
 होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना क्षीरेण वा युता ॥ २९३ ॥
 गुडोदनं पायसञ्च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।
 दध्यौदनं हविश्शूणं मांसं चितान्नमेव च ॥ २९४ ॥
 दद्याद् ग्रहक्रमादेतद्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
 शक्तितो वा यथा लाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ २९५ ॥
 धेनुः शङ्खः स्तथानडान् हेम वासोहयस्तथा ।
 कृष्णा गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥ २९६ ॥
 यश्च यस्य यदा दुःस्थः स तं यत्नेन पूजयेत् ।
 ब्रह्मणैषा वरो दत्तः पूजिताः पूजयिष्यथ ॥ २९७ ॥
 ग्रहाधीना नरेन्द्राणा मुच्छायाः पतनानि च ।
 भावाभावौ च जगत्संस्मृता पूज्यतमाः स्मृताः ॥ २९८ ॥
 महोत्साहः स्थूललक्ष्यः कृतज्ञो वृद्धसेवकः ।
 विनीतः सत्वसम्पन्नः कुलीनः सत्यवाक् शुचिः ॥ २९९ ॥
 अदीर्घसूत्रः स्मृतिमानक्षुद्रोऽपरुषस्तथा ।

धार्मिकोऽवसनेष्वैव प्राज्ञः शूरो रहस्यवित् ॥३१०॥

स्वरम्भगोप्तान्वीचिक्यां दण्डनीत्यां तथैव च ।

विनीतस्त्वथ वार्त्तायां त्रय्याञ्चैव नराधिपः ॥३११॥

स मन्त्रिणः प्रकुर्वीत प्राज्ञान् मौलान् स्थिरान् शुचीन् ।

तैः सार्द्धं चिन्तयेद्राज्यं विप्रेणाथ ततः स्वयम् ॥३१२॥

पुरोहितञ्च कुर्वीत दैवज्ञमुदितोदितम् ।

दण्डनीत्याञ्च कुशलमथर्षाङ्गिरसे तथा ॥ ३१३ ॥

श्रौतस्मार्त्त क्रियाहेतोर्वृणयादृत्विजस्तथा ।

यज्ञांश्चैव प्रकुर्वीत विधिवद्भूरिदक्षिणान् ॥ ३१४ ॥

भोगांश्च दद्याद्विप्रेभ्यो वसूनि विविधानि च ।

अक्षयोऽयं निधीराज्ञां यद्विप्रेषूपपादितम् ॥ ३१५ ॥

अस्कन्नमव्ययञ्चैव प्रायश्चित्तरदूषितम् ।

अग्नेः सकाशाद्विप्रास्यं पूतं श्रेष्ठमिहोच्यते ॥ ३१६ ॥

धर्मेणालम्ब्यभीहेतुलब्धं यत्नेन पालयेत् ।

पालितं वर्द्धयेन्नौत्या वृद्धं पालेषु निःक्षिपेत् ॥३१७॥

दद्याद्भूमिं निबन्धं वा कृत्वा लेख्यञ्च कारयेत् ।

आगामिभद्रनृपतिपरिज्ञानाय पार्थिवः ॥ ३१८ ॥

पटे वा तन्त्रपट्टे वा खमुद्रोपरिचिह्नितम् ।

अभिलेख्यात्मनो वंशानात्मानञ्च महीपतिः ॥ ३१९ ॥

प्रतिग्रहपरीमाणं दानाच्छेदोपवर्णनम् ।

स्वहस्तकालसम्पन्नं शासनं कारयेत् स्थिरम् ॥३२०॥

रम्यं पशवप्रमाजीवप्रं जाङ्गलं देशमावसेत् ।

तत्र दुर्गाणि कुर्वीत जनकोषात्मगुप्तये ॥ ३२१ ॥

तत्र तत्र च निष्ठातानध्यक्षान् कुशलान् शुचीन् ।

प्रकुर्यादायकर्मन्तवयकर्मसु चोद्य तान् ॥ ३२२ ॥
 मातः परतरो धर्मो नृपाणां यदुपार्जितम् ।
 विप्रेभ्यो दीयते द्रव्यं प्रजाभयश्चाभयं तथा ॥ ३२३ ॥
 य आह्वेषु बध्यन्ते भूम्यर्थं मपराङ्मुखाः ।
 अकूटेरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा ॥ ३२४ ॥
 प्रदानि क्रतुतुल्यानि भग्नेष्वविनिवर्त्तिनाम् ।
 राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ ३२५ ॥
 तवाहं वादिनं क्लीव निर्हेतिं परसङ्गतम् ।
 न हन्याद्विनिवृत्तञ्च युद्धप्रेक्षणकादिकम् ॥ ३२६ ॥
 कृतरक्षः सदोत्थाय पश्येदावयवौ स्वयम् ।
 वयवहारांस्ततो दृष्ट्वा स्नात्वा भुञ्जीत कामतः ॥ ३२७ ॥
 हिरण्यं वराष्टतानीतं भाण्डागारेषु निःक्षिपेत् ।
 पश्येच्चारांस्ततो दूतान् प्रेरयेन्मन्त्रिसंयुतः ॥ ३२८ ॥
 ततः खैरविहारी स्यान्मन्त्रिभिर्वा समागतः ।
 बलानां दर्शनं कृत्वा सेनान्या सह चिन्तयेत् ॥ ३२९ ॥
 सन्ध्यामुपास्य शृणुयाच्चाराणां गूढभाषितम् ।
 गीतनृत्येभ्यः भुञ्जीत पठेत् स्वाध्यायमेव च ॥ ३३० ॥
 संविशेत्तूर्यघोषेण प्रतिबुद्धे क्षथैव च ।
 शस्त्राणि चिन्तयेद्बुद्ध्या सर्वकृत्तव्यतान्तथा ॥ ३३१ ॥
 प्रेषयेच्च ततश्चाराण्येषु चान्येषु सादरम् ।
 ऋत्विक्पुरोहिताचार्यैराशीर्भरभिनन्दितः ॥ ३३२ ॥
 दृष्ट्वा ज्योतिर्विदो वैद्यान् दद्याद्वा काञ्चनं महीम् ।
 नैवेष्टिक्कानि च तथा श्रोत्रियाणां गृहाणि च ॥ ३३३ ॥
 ब्राह्मणेषु क्षत्रीयैश्चैव क्रोधनोऽरिषु ।

स्याद्राजा मृत्यवर्गेषु प्रजासु च यथा पिता ॥३३४॥

पुण्यात् षड्भागमादत्ते न्यायेन परिपालयन् ।

सर्वदानाधिकं यस्मात् प्रजानां परिपालनम् ॥३३५॥

चाटुतस्करदुर्वृत्तमहासाहसिकादिभिः ।

पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्च विशेषतः ॥ ३३६ ॥

अरक्ष्यमाणाः कुर्वन्ति यत् किञ्चित् किल्बिषं प्रजाः ।

तस्माच्च नृपतेरर्द्धं यस्माद् गृह्णात्यसौ करान् ॥ ३३७ ॥

ये राष्ट्राधिकृता स्तेषां चारैर्ज्ञात्वा विचेष्टितम् ।

साधून् सम्मालयेद्राजा विपरीतांस्तु घातयेत् ॥ ३३८॥

उत्कोचजीविनो द्रव्यहीनान् कृत्वा प्रवासयेत् ।

सम्मानदानसत्कारैः श्रोत्रियान् वासयेत् सदा ॥३३९॥

अन्यायेन नृपो राष्ट्रात् स्वकीयं योऽभिवर्द्धयेत् ।

सोऽचिराद्विगतश्रीको नाशमेति सबान्धवः ॥ ३४० ॥

प्रजापीडनसन्तापसमुद्भूतो हुताशनः ।

राज्ञः कुलं श्रियं प्राणान् नादग्धा विनिवर्त्तते ॥३४१॥

यएव धर्म्मो नृपतेः स्वराष्ट्रपरिपालने ।

तमेव कृत्स्नमाप्नोति परराष्ट्रं वशं नयन् ॥ ३४२ ॥

यस्मिन् देशे य आचारो व्यवहारः कुलस्थितिः ।

तथैव परिपाल्योऽसौ यदा वशमुपागतः ॥ ३४३ ॥

मन्त्रमूलं यतो राज्यमंतो मन्त्रं सुरचितम् ।

कुर्वाद्यथान्ये न विदुः कर्मणामाफलोदयात् ॥३४४॥

अरिभिर्वसुदासीनोऽनन्तरस्तत् परः परः ।

क्रमशा मण्डलं चित्थं सामादिभिरनुक्रमैः ॥ ३४५ ॥

उष्मायाः साम दानञ्च भेदो दण्डस्तथैव ।

सम्यक् प्रयुक्ताः सिद्धेयुर्दण्डस्वगतिका गतिः ॥३४६॥
 सन्धिञ्च विग्रहं यानमासनं संश्रयं तथा ।
 द्वैधीभावं गुणानेतान् यथावत् परिकल्पयेत् ॥३४७॥
 यदा शस्यगुणोपेतं परराष्ट्रं तदा व्रजेत् ।
 परश्च हीनआत्मा च हृष्टवाहनपुरुषः ॥ ३४८ ॥
 दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्यवस्थिता ।
 तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदेहिकम् ॥ ३४९ ॥
 केचिद्देवात् स्वभावाच्च कालात् पुरुषकारतः ।
 संयोगे केचिदिच्छन्ति फलं कुशलबुद्धयः ॥ ३५० ॥
 यथा ह्येकेन चक्रेण न रथस्य गतिर्भवेत् ।
 एवं पुरुषकारेण त्रिना दैवं न सिद्धयति ॥ ३५१ ॥
 हिरण्यभूमिलानेभ्यो मितलब्धिवरा यतः ।
 अतोयतेत तत् प्राप्ती रक्षेत् सत्यं समाहितः ॥३५२॥
 स्वाम्यमात्यो जनोदुर्गं कोषो दण्डस्तथैवच ।
 मित्राण्येताः प्रकृतयो राज्यं सप्ताङ्गमुच्यते ॥ ३५३ ॥
 तदवाप्य नृपोदण्डं दुर्वृत्तेषु निपातयेत् ।
 धर्मोहि दण्डरूपेण ब्रह्मणा निर्मितः पुरा ॥ ३५४ ॥
 स नेतुं न्यायतोऽशक्यो लुब्धेनाकृतबुद्धिना ।
 सत्यसन्धेन शुचिना सुसहायेन धीमता ॥ ३५५ ॥
 यथाशास्त्रं प्रयुक्तं सैनं सदेवासुरमानुषम् ।
 जगदानन्दयेत् सर्वमन्यथा तु प्रकीपयेत् ॥ ३५६ ॥
 अधर्मदण्डनं स्वर्गकीर्त्तिलोकविनाशनम् ।
 सम्यक् च दण्डनं राज्ञः स्वर्गकीर्त्तिजयावहम् ॥३५७॥
 अपि भ्राता सुतोऽर्घ्यो वा श्वशुरो मातुलोऽपिवद्

नादण्योनाम राज्ञोऽस्ति धर्मोऽद्विचलितः स्वकात् ॥ ३५८ ॥

योदण्यान् दण्येद्राजा सम्यग्बध्नांश्च घातयेत् ।

इष्टं स्थानं क्रतुभिस्तेन सहस्रशतदक्षिणैः ॥ ३५९ ॥

इति संवित् नृपतिः क्रतुतुल्यफलं पृथक् ।

व्यवहारान् स्वयं पश्येत् सम्यैः परिवृतोऽन्वहम् ॥ ३६० ॥

कुलानि जाती. श्रेणीश्च गणान् जानपदांस्तथा ।

स्वधर्मचलितान् राजा विनीय स्थापयेत् पथि ॥ ३६१ ॥

जालसूर्यमरीचिस्थं तमरेणूरजः स्मृतम् ।

तेऽष्टौ लिङ्गा तु तास्तिस्त्री राजसर्षपउच्यते ॥ ३६२ ॥

गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवौ मध्यस्तु ते त्रयः ।

कृणालः पञ्च ते माषस्ते सुवर्णास्तु षोडश ॥ ३६३ ॥

पलं सुवर्णाश्चत्वारः पञ्च वापि प्रकीर्तितम् ।

द्वे कृणाले रूप्यमाषोधरणं षोडशैव ते ॥ ३६४ ॥

शतमानस्तु दशभिर्धरणैः पलमेव च ।

निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः कार्ष्णिकस्तान्त्रिकः पणः ॥ ३६५ ॥

साशीतिः पणसाहस्रो दण्डउत्तमसाहसः ।

तदर्द्धं मध्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धमधमः स्मृतः ॥ ३६६ ॥

धिग्दण्डस्त्वथ वाग्दण्डो धनदण्डो बधस्तथा ।

योजया व्यक्ता समस्ता वा अपराधवशादिमे ॥ ३६७ ॥

ज्ञात्वापराधं देशञ्च कालं बलमथापि वा ।

वयः कर्म च वित्तञ्च दण्डं दण्डेषु पातयेत् ॥ ३६८ ॥

इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे आचारोनाम प्रथमोऽध्यायः ॥

अथ द्वितीयोऽध्यायः व्यवहारान् नृपः पश्येद्विद्वद्भिर्ब्राह्मणैः सह ।

धर्मशास्त्रानुसारेण क्रोधलोभविजितः ॥ १ ॥

श्रुताध्ययनसम्पन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः । .
 राज्ञा सभासदः कार्य्यारिपौ मित्रे च ये समाः ॥२॥
 अपश्यता कार्य्यवशाद्भवहारान् नृपेण तु ।
 सभ्यैः सह नियोक्त्यो ब्राह्मणः सर्वधर्मवित् ॥ ३ ॥
 रागाहोभाङ्गयाद्वापि स्तुत्यपेतादिकारिणः ।
 सभ्याः पृथक् पृथक् दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥४॥
 स्तुत्याचारव्यपेतेन मार्गेणाधर्षितः परैः ।
 आवेदयति चेद्राज्ञे व्यवहारपदं हि तत् ॥ ५ ॥
 प्रत्यर्थिनोऽग्रतो लेख्यं यथावेदितमर्थिना ।
 समामासतदर्शान्नामजात्यादिचिह्नितम् ॥ ६ ॥
 श्रुतार्थस्योत्तरं लेख्यं पूर्वावेदकसन्निधौ ।
 ततोऽर्थीं लेखयेत् सद्यः प्रतिज्ञातार्थसाधनम् ॥ ७ ॥
 तत्सिद्धौ सिद्धिमाप्नोति विपरीतमतोऽन्यथा ।
 चतुष्पाद्भवहारोऽयं विवादेषूपदर्शितः ॥ ८ ॥
 अभियोगमनिस्तीर्य नैनं प्रत्यभियोजयेत् ।
 अभियुक्तञ्च नान्येन नोक्तं विप्रकृतं नयेत् ॥ ९ ॥
 कुर्यात् प्रत्यभियोगञ्च कलहे साहसेषु च ।
 उभयोः प्रतिभृग्राह्यः समर्थः कार्य्यनिर्णये ॥ १० ॥
 निह्वे भावितो दद्यान्नं राज्ञे च तत्समम् ।
 मिथ्याभियोगी द्विगुणमभियोगान्नं हरेत् ॥ ११ ॥
 साहसस्तेयपारुथगोभिशायात्यये स्त्रियाम् ।
 विवादयेत् सद्यएव कालोऽन्यत्रेच्छया स्मृतः ॥१२॥
 देशादेशान्तरं याति सृक्कणी परिलेदि च ।
 ललाटं स्विद्यते यस्य मुखं वैवर्ण्यमिति च ॥ १३ ॥

परिशुष्यत्स्वलदाक्योविरुद्धं बहु भाषते ।
 वाक्चक्षुः पूजयति नो तथोष्ठौ निर्भूज्यपि ॥ १४ ॥
 स्वभावाद्विष्कृतिं नच्छन् मनोवाक्कायकर्मभिः ।
 अभियोगे च साध्ये वा दुष्टः स परिकीर्तितः ॥ १५ ॥
 सन्दिग्धार्थं स्वतन्त्रो यः साधयेद् यश्च निष्पतेत् ।
 नचाहृतो वदेत् किञ्चिद्दीनो दण्डश्च स स्मृतः ॥ १६ ॥
 सान्निधूमयतः सत्सु साक्षिणः पूर्ववादिनः ।
 पूर्वपक्षेऽधरौभूते भवन्तुत्तरवादिनः ॥ १७ ॥
 सपण्ये द्विवादः स्यात्तत्र हीनन्तु दापयेत् ।
 दण्डश्च सपणं रात्रे धनिने धनमेव च ॥ १८ ॥
 क्लृप्तं निरस्य भूतेन व्यवहारान्नयेन्नृप ।
 भूतमप्यनुपन्यस्तं हीयते व्यवहारतः ॥ १९ ॥
 निङ्गुते लिखितं नैकमेकदेशविभावितः ।
 दापयः सर्वं नृपेणार्थं न ग्राह्यस्वनिवेदितः ॥ २० ॥
 ऋत्योर्विरोधे न्यायस्तु बलवान् व्यवहारतः ।
 अर्थशास्त्रात्तु बलवद्दर्मशास्त्रमिति स्थितिः ॥ २१ ॥
 प्रमाणं लिखितं भुक्तिः साक्षिणश्चेति कीर्तितम् ।
 एषामन्यतमाभावे दिव्यान्यतममुच्यते ॥ २२ ॥
 सर्वेष्वथ विवादिषु बलवत्युत्तरा क्रिया ।
 आधौ प्रतिगृहे क्रीते पूर्व्वतु बलवत्तरा ॥ २३ ॥
 पश्यतो ब्रुवतो भूमेर्हानिर्विशतिवार्षिकी ।
 परेण भुज्यमानाया धनस्य दशवार्षिकी ॥ २४ ॥
 आधिमौमीपनिःक्षेपजडबालधनैर्विना ।
 तथोपनिधिराजस्त्रीश्रोत्रियाणां धनैरपि ॥ २५ ॥

आध्यादीनां विहर्त्तारं धनिने दापयेद्धनम् ।
 दण्डञ्च तत्समं राज्ञे शक्त्यपेक्ष मथापि वा ॥ २६ ॥
 आगमोऽभ्यधिको भोगाद्विना पूर्वक्रमागतात् ।
 आगमोऽपि बलं नैव भुक्तिस्तोकापि यत् नो ॥ २७ ॥
 आगमस्तु कृतो येन सोऽभियुक्तस्तमुद्धरेत् ।
 न तत्सुतस्तुत्सुतो वा भुक्तिस्तव गरीयसी ॥ २८ ॥
 योऽभियुक्तः परितः स्यात्तस्य रिक्थो तमुद्धरेत् ।
 न तत्र कारणं भुक्तिरागमेन विनाकृता ॥ २९ ॥
 आगमेन विशुद्धेन भोगो याति प्रमाणताम् ।
 अविशुद्धागमो भोगः प्रामाण्यं नैव गच्छति ॥ ३० ॥
 नृपेणाधिकृताः पूगाः श्रेणयोऽथ कुलानि च ।
 पूर्वं पूर्वं गुरु ज्ञेयं व्यवहारवैधौ नृणाम् ॥ ३१ ॥
 बलीपधिविनिर्हृत्तान् व्यवहारान्निवर्त्तयेत् ।
 स्त्रीनक्तमन्तरागारवहिः शतुकृतांस्तथा ॥ ३२ ॥
 मत्तोन्मत्तार्त्तव्रसनिबालभीतादि योजितः ।
 असम्बद्धकृतश्चैव व्यवहारो न सिद्ध्यति ॥ ३३ ॥
 प्रणष्टाधिगतं देयं नृपेण धनिने धनम् ।
 विभावयेन्न चेक्षिङ्गेस्तत्समं दण्डमूर्हति ॥ ३४ ॥
 राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्दिजेभ्योऽर्द्धं द्विजः पुनः ।
 विद्वानशेषमादद्यात् स सर्वस्य प्रभुर्यतः ॥ ३५ ॥
 इतरेण निधौ लब्धे राजा षष्ठांशमाहरेत् ।
 अनितेदितविज्ञातो दापयस्तं दण्डमेव च ॥ ३६ ॥
 देयं चौरहृतं द्रव्यं राज्ञा जानपदाय तु ।
 अददद्दि समाप्नोति किल्बिषं यस्य तस्य तत् ॥ ३७ ॥

अशीतिभागो वृद्धिः स्यान्मासि मासि सबन्धके ।
 वर्णक्रमाच्छतं द्विस्त्रिचतुः पञ्चकमन्यथा ॥ १८ ॥
 कान्तारगास्तु दशकं सामुद्राविंशकं शतम् ।
 ददुर्ब्बा स्वकृतां वृद्धिं सर्वे सर्वासु जातिषु ॥ १९ ॥
 सन्ततिस्तु पशुस्त्रीणां रसस्याष्टगुणा परा ।
 वस्त्रधान्यहिरण्यानां चतुस्त्रिद्विगुणाः स्मृताः ॥ ४० ॥
 प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्यो नृपतेर्भवेत् ।
 साध्यमानो नृपं गच्छन् दण्डोदाप्यश्च तद्धनम् ॥ ४१ ॥
 गृहीता तु क्रमाद्वाप्यो धनिनामधमर्णिकः ॥ ४१ ॥
 दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम् ॥ ४२ ॥
 राज्ञाधमर्णिकोदाप्यः साधितादशकं शतम् ।
 पञ्चकञ्च शतं दाप्यः प्राप्तार्थोद्भूतमर्णिकः ॥ ४२ ॥
 हीनजातिं परिक्षीणं मृणार्थं कर्म कारयेत् ।
 ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम् ॥ ४४ ॥
 दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकं धनम् ।
 मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्वर्द्धते न ततः परम् ॥ ४५ ॥
 अविभक्तैः कुटुम्बार्थं यद्वृणञ्च कृतं भवेत् ।
 दद्युस्तद्वत्क्षेत्रिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि ॥ ४६ ॥
 न योषित् पतिपुत्राभ्यां न पुत्रेण कृतं पिता ।
 दद्याद्वृते कुटुम्बार्थांश्च पतिः स्त्रीकृतं तथा ॥ ४७ ॥
 सुराकामदूतकृतं दण्डयुक्तावशिष्टकम् ।
 वृथादानं तथैवेह पुत्रो दद्यान्न पैतृकम् ॥ ४८ ॥
 ओषधीण्डकशैलुषरजकव्याधयोषिताम् ।
 ऋणं दद्यात् पतिकृषां यस्मादुवृत्तिस्तदाश्रया ॥ ४९ ॥

प्रतिपन्नं स्त्रिया देयं पत्या वा सह यत् कृतम् ।
 स्वयं कृतं वा यदृणं नान्यत् स्त्री दातुमर्हति ॥५०॥
 पितरि प्रोषिते प्रेते व्यसनाभिप्लुतेऽथवा ।
 पुत्रपीनं ऋणं देयं निःश्वे साक्षिभावितम् ॥५१॥
 ऋक् क्षत्रं ऋणं दाप्यो योषिदग्राहस्यैवच ।
 पुत्रोऽनन्वाश्रितद्रव्यः पुत्रहीनस्य ऋक् क्षत्रः ॥ ५२॥
 भ्रातृणामथ दम्बत्योः पितुः पुत्रस्य चैव हि ।
 प्रातिभावत्र ऋणं साक्ष्यमविभक्ते न तु स्मृतम् ॥ ५३ ॥
 दर्शने प्रत्यये दाने प्रातिभावं विधीयते ।
 आद्यौ तु वितथे दांप्रवितरस्य सुता अपि ॥५४॥
 दर्शनप्रतिभूर्यत्र स्मृतः प्रात्ययिकोऽपि वा ।
 न तत् पुत्रा ऋणं ददुरर्दुरर्दानाय ये स्थिताः ॥५५॥
 बहवः सूर्यदि स्वाग्नेर्दुरः प्रतिभुवो धनम् ।
 एकच्छायामितेष्वेषु धनिकस्य यथारुचि ॥ ५६ ॥
 प्रतिभूर्दापितो यत्तु प्रकाशं धनिनोधनम् ।
 द्विगुणं प्रतिदातव्यमृणिकैलस्य तद्ववेत् ॥ ५७ ॥
 सन्ततिः स्त्रीपशुष्वेव धान्यं त्रिगुणमेवच ।
 वस्त्रं चतुर्गुणं प्रोक्तं रसश्चाष्टगुणस्तथा ॥ ५८ ॥
 आधिः प्रणश्येद्विगुणे धने यदि न मोक्षते ।
 काले कालकृतं नश्येत् फलभोग्यो न नश्यति ॥५९॥
 गोप्राधिभोगी नोहर्षिः सोपकारेऽथ हापिते ।
 नष्टोदेयोविनष्टश्च दैवराजकृतादृते ॥ ६० ॥
 आधिः स्वीकरणात् सिद्धीत्यमाणीऽप्यप्रसारताम् ।
 यातश्चैदं आधेयोधनभावा धनी भवेत् ॥ ६१ ॥

अरिचवत्ककत्तं स्रज्जया दापयेन्ननम् ।
 सत्यङ्कारकतं द्रव्यं द्विगुणं प्रतिदापयेत् ॥ ६२ ॥
 उपस्थितस्य मोक्तव्यआधिस्तेनोऽन्याथा भवेत् ।
 प्रयोजकोऽसति धनं कुले न्यस्यार्धिसाधु यात् ॥ ६३ ॥
 तत्कालकतमूच्योवा तत्र तिष्ठेदहर्ब्रह्मकः ।
 विना धारणकाहापि विक्रीणीत स साम्प्रतिकम् ॥ ६४ ॥
 यदा तु द्विगुणीभूतमृणमाधौ तदा खलु ।
 मोक्षआधिस्तदुत्पन्ने प्रविष्टे द्विगुणे धने ॥ ६५ ॥
 इति ऋणादानप्रकरणम् ॥

वासनस्थमनाख्याय हस्तेऽन्यस्य यदर्पितम् ।
 द्रव्यं तदौर्प्रनिधिकं प्रतिदेयं तथैव तत् ॥ ६६ ॥
 न दाप्योऽपहृतं तत्तु राजदैविकतत्करैः ।
 भेषध्वे आर्गितेऽदत्ते दाप्योदण्डञ्च तत्समम् ॥ ६७ ॥
 आजीवन् स्वेच्छया दण्ड्योदापयस्तच्चापि सोदयम् ।
 याचितान्वाहितन्यासनिःक्षेपादिष्वयं विधिः ॥ ६८ ॥
 इति निःक्षेपादिप्रकरणम् ॥

तप्रस्त्रिनोदानशीलाः कुलीनाः सत्यवादिनः ।
 धर्मप्रधाना ऋजवः पुत्रवन्तो धनान्विताः ॥ ६९ ॥
 भावराः साम्प्रणीज्ञेयाः श्रौतस्मार्त्तक्रियारताः ।
 यथाजाति यथावर्णं सर्वे सर्वेषु वा स्मृताः ॥ ७० ॥
 योत्रिंशस्तापसावृक्षाये च प्रव्रजितादयः ।
 असाक्षिणस्तै वष ५ आत्रात्र हेतुः ७१ ॥

स्त्रीकृतवाक्कितवमंस्तोत्रसाभिग्रस्तकः ।
 रक्षावतारियावच्छिन्नकूटकादिकलेन्द्रियाः ॥ ७२ ॥
 पतितामार्गसम्बन्धिसहायरिपुतस्कराः ।
 साहसौ दृष्टदोषश्च निर्दूताद्यास्त्वसाक्षिणः ॥ ७३ ॥
 उभयानुमतः साक्षी भवत्येकोऽपि धर्मवित् ।
 सर्वः साक्षी संग्रहणे चौर्यपादप्यसाहसे ॥ ७४ ॥
 साक्षिणः आवयेद्वादिप्रतिवादिसमीपमान् ।
 ये च पापकृतां लोका महापातकिनान्तथा ॥ ७५ ॥
 अग्निदानाश्च ये लोका ये च स्त्रीबालघातिनाम् ।
 स तान् सर्वान् समाप्नोति यः साक्ष्यममृतं वदेत् ॥ ७६ ॥
 सुकृतं यत्त्वया किञ्चिज्जन्मान्तरयतैः कृतम् ।
 तत्सर्वं तस्य जानीहि यं पराजयसे नृप ॥ ७७ ॥
 अनुवन् हि नरः साक्ष्यमृणं स दशबन्धकम् ।
 राज्ञा सर्वं प्रदाप्यः स्वात् षट्चत्वारिंशकेऽहनि ॥ ७८ ॥
 न ददाति च यः साक्ष्यं जानन्नपि नराधमः ।
 स कूटसाक्षिणां पापैस्तुल्योदण्डेन चैव हि ॥ ७९ ॥
 द्वैधे बहूनां वचनं समिधुं मुणिनां तथा ।
 गुणिद्वैधे तु वचनं ब्राह्मणं ये गुणवत्तमाः ॥ ८० ॥
 यस्योचुः साक्षिणः सत्त्वां प्रतिज्ञां स जयी भवेत् ।
 अन्यथावादिनो यस्य ध्रुवं तस्य पराजयः ॥ ८१ ॥
 उक्तोऽपि साक्षिभिः शंस्ये यद्यन्ये गुणवत्तमाः ।
 द्विगुणा वान्धया ब्रूयुः कूटाः स्मृतः पूर्वसाक्षिणः ॥ ८२ ॥
 पृथक् पृथग्दण्डनीयाः कूटकत् साक्षिणस्तथा ।
 विवादाद्विगुणं द्रव्यं विवास्यो ब्राह्मणः स्मृतः ॥ ८३ ॥

यः साक्ष्यं आवितोऽन्येभ्योनिष्कृते तत्तमोवृतः ॥
 स दाप्योऽष्टगुणं दण्डं ब्राह्मणस्तु विवासयेत् ॥ ८४ ॥
 वर्णिनान्तु बधो यत्र तत्र साक्ष्यकृत्यं वदेत् ।
 तत् धनवानाय निर्व्याप्यशतः सारस्वतो द्विजैः ॥ ८५ ॥
 इति साक्षिप्रकरणम् ॥

यः कश्चिदर्थो निष्णातः स्वरूपा तु परस्परम् ।
 लेख्यन्तु साक्षिमतं कार्यं तस्मिन् धनिकपूर्वकम् ॥ ८६ ॥
 समामासतदर्शनमजातिस्वगीतकैः ।
 सन्नद्धचारिकाक्षीयपिटनामादिचिह्नितम् ॥ ८७ ॥
 समाप्तेऽर्थे ऋणी नाम स्वहस्तेन निवेशयेत् ।
 मतं मेऽमुकपुत्रस्य यदत्रोपरिलेखितम् ॥ ८८ ॥
 साक्षिणश्च स्वहस्तेन पिटनामकपूर्वकम् ।
 अत्राहममुकः साक्षी लिखेयुरिति ते समाः ॥ ८९ ॥
 उभयाभ्यर्थितेनैतन्मया ह्यमुकसूनुना ।
 लिखितं ह्यमुकेनेति लेखकोऽन्ते ततो लिखेत् ॥ ९० ॥
 विनापि साक्षिभिर्लेख्यं स्वहस्तलिखितस्तु यत् ।
 तत्प्रमाणं ऋतं लेख्यं बलोपधिक्षतादृते ॥ ९१ ॥
 ऋणं लेख्यकृतं देयं पुरुषैस्त्रिभिरेव तु ।
 आधिसु भुज्यते तावद्गावत्तस्य प्रदीयते ॥ ९२ ॥
 देशान्तरस्थे दुर्लेख्ये नष्टोन्मृष्टे ह्यते तथा ।
 भिक्षे दण्डेऽथवाच्छिन्ने लेख्यमन्यत् कारयेत् ॥ ९३ ॥
 सन्दिग्धलेख्यशुद्धिः स्यात् स्वहस्तलिखितादिभिः ।
 युक्तिप्राप्तिक्रियाचिह्नसम्बन्धागमहेतुभिः ॥ ९४ ॥

लेखास्तु गृहेऽभिलिखेदत्वा दत्त्वा धनं कटयो ।
 धनी श्रोयन्तं दद्यात् स्वहस्तपरिचिह्नितम् ॥ ८५ ॥
 दत्त्वं पाठयेत्तत्रैव गृहे वा न्यत्तु कारयेत् ।
 सान्निभश्च भवेद्यद्वा तद्वातव्यं ससाक्षिकम् ॥ ८६ ॥
 इति लेखप्रकरणम् ॥

तुलाग्न्यापो विषं कोषो दिव्यानीह विशुद्धये ।
 महाभियोगेष्वेतानि शीर्षकस्यैऽभियोक्तारिः ॥ ८७ ॥
 कृत्वा वा न्यतरः कुर्यादितरो वर्त्तयेच्छिरः ।
 विनापि शीर्षकात् कुर्यान्नृपद्रोहेऽथ पातके ॥ ८८ ॥
 सचेलं स्नातमाह्वय सूर्योदय उपोषितम् ।
 कारयेत् सर्वदिव्यानि नृपब्राह्मणसन्निधौ ॥ ८९ ॥
 तुला स्त्रीबालवृद्धान्धपङ्गवाङ्गणरोगिणाम् ।
 अग्निर्जलं वा शूद्रस्य यवाः सप्त विषस्य च ॥ ९० ॥
 नासहस्राङ्गरेत् फालं न विषं न तुलां तथा ।
 नृपार्थेष्वभियोगे च वह्नेयुः शुचयः सदा ॥ ९१ ॥
 तुलाधारणविद्वद्भिरभियुक्तस्तुलाश्रितः ।
 प्रतिमानसमीभूतो रेखां कृत्वावतारितः ॥ ९२ ॥
 त्वं तुले ! सत्यधामासि पुरा देवावेनिर्मिता ।
 तत्सत्यं वद कल्याणि । संग्रयान्मां विमोचय ॥ ९३ ॥
 यद्यस्मि पापकृन्मातः । स्तुतो मां त्वमधीनय ।
 शुद्धयेद्भमयोर्द्ध्वं मां तुलामित्यभिमन्त्रयेत् ॥ ९४ ॥
 करो विमृदितग्रीहेर्लक्षयित्वा ततो न्यजेत् ॥
 सप्ताश्वत्थस्य पत्राणि तावत्सूत्रेण विष्टयेत् ॥ ९५ ॥

त्वमग्ने । सर्वभूतानामन्तश्चरसि पावक ! ।
 साक्षिवत् पुण्यपापेभ्यो ब्रूहि सत्यं करे मम ॥ १०६ ॥
 तस्येत्युक्तवतो लौहं पञ्चाशत्पलिकं समम् ।
 अग्निवर्णं न्यसेत्पिण्डं हस्तयोरुभयोरपि ॥ १०७ ॥
 स तमादाय समैव मण्डलानि शनैर्ब्रूजेत् ।
 षोडशाङ्गुलिकं ज्ञेयं मण्डलं तावदन्तरम् ॥ १०८ ॥
 मुक्ताग्निं सृद्धितत्रीहिरदग्धः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 अन्तरा पतिते पिण्डे सन्देहे वा पुनर्हरेत् ॥ १०९ ॥
 सत्येन म भिरक्ष त्वं वरुणेत्यभिशायकम् ।
 नाभिदघ्नोदकस्थस्य गृहीत्वोरु जलं विशेत् ॥ ११० ॥
 सः क क्षमिषु क्षिप्तमनोयान्यो जवी नरः ।
 गते तस्मिन्निमनाङ्गं पश्येच्चेच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥ १११ ॥
 त्वं विष । ब्रह्मणः पुत्र । सत्यधर्मे व्यवस्थितः ।
 त्रायस्त्रास्मादभीशापात् सत्येन भव मेऽमृतम् ॥ ११२ ॥
 एवमुक्त्वा दिषं शार्ङ्गं भक्षयेद्धिमगैलजम् ।
 यस्य वेगेनेन जीर्योत्तस्य शुद्धिं विनिर्द्दिशेत् ॥ ११३ ॥
 देवानुग्रान् समभ्यर्च्य तत्स्नानोदकमाहरेत् ।
 संश्राव्य पाययेत्स्माज्जलन्तु प्रसृतित्रयम् ॥ ११४ ॥
 अर्वाक् चतुर्द्दिशादक्नी यस्य नो राजदैविकम् ।
 व्यसनं जायते घोरं स शुद्धः स्यान्नसंशयः ॥ ११५ ॥
 इति दिव्यप्रकरणम् ।

विभागश्चेत् पिता कुर्यात् स्वेच्छया विभजिषुतान् ।
 ऋषेः वा श्रेष्ठभागेन सर्वे वा स्युः समांशिनः ॥ ११६ ॥

कुर्वातु समानंशान् पत्न्यः कार्य्याः समांगिकाः ।
 न दत्तं स्त्रीधनं यासां भर्त्रा वा श्वशुरेण वा ॥११७॥
 शक्तस्यानीहमानस्य किञ्चिदुदत्त्वा पृथक् क्रिया ।
 नूननाधिकविभक्तानां धर्म्यः पितृकृतः स्मृतः ॥११८॥
 विभजेरन् सुताः पितरुरुर्ध्वं मृक्यमृगं समम् ।
 मातुर्दुहितरः शेषमृणात्ताभ्य ऋतेऽन्वयः ॥ ११९ ॥
 पितृद्रव्याविरोधेन यदन्यत् स्वयमर्जितम् ।
 मैत्रमौदाहिक्ञ्चैव दायादानां न तद्ववेत् ॥ १२० ॥
 क्रमादभ्यागतं द्रव्यं हृतमभ्युद्धरेत्तु यः ।
 दायादेभ्यो न तद्दद्याद्विद्यया लब्धमेव च ॥ १२१ ॥
 यत्किञ्चित् पितरि प्रेते धनं ज्येष्ठोऽधिगच्छति ।
 भागो यवीसयां तत्र यदि विद्यानुपालिनः ॥ १२२ ॥
 सामान्यार्थसमुत्थाने विभागस्तु समः स्मृतः ।
 अनेकपितृकाणान्तु पितृतो भागकल्पना ॥ १२३ ॥
 भूर्याः पितामहोपात्ता निबन्धो द्रव्यमेव वा ।
 तत्र स्यात् सदृशं स्वाम्यं पितुः पुत्रस्य चोभयोः ॥१२४॥
 विभक्तेषु सुतो जातः सवर्णायां विभागभाक् ।
 दृष्ट्याद्वा तद्विभागः स्यादायवप्रयविशोधितात् ॥१२५॥
 पितृभ्यां यस्य यदत्तं तत्तस्यैव धनं भवेत् ।
 पितुरुर्ध्वं विभजतां माताऽप्यंशं समं हरेत् ॥ १२६ ॥
 असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातरः पूर्वसंस्कृतैः ।
 भगिन्यश्च निजादंशादत्त्वांशान्तु तुरीयकम् ॥ १२७ ॥
 चतुस्त्रिद्वेकभागाः स्युर्वर्णागो ब्राह्मणात्मजाः ।
 क्षत्रजास्त्रिद्वेकभागा विड्जास्तु द्वेकभागिनः ॥१२८॥

अन्योन्यापहतं द्रव्यं विभक्ते यत्तु दृश्यते ।

तत्पुनस्ते समैरंगेर्विभजेरन्निति स्थितिः ॥ १२६ ॥

अपुलेश परत्वेन नियोगोत्पादितः सुतः ।

उभयोरप्यसादृक्यौ पिण्डदाता च धर्मतः ॥ १२७ ॥

औरसोधर्मपत्नीजस्तत्समः पुत्रिकासुतः ।

क्षेत्रजः क्षेत्रजातस्तु संगोत्रेणैतरेण वा ॥ १२८ ॥

गृहे प्रच्छन्नउत्पन्नो गूढजस्तु सुतोमतः ।

कानीनः कन्यकाजातो मातामहसुतोमतः ॥ १२९ ॥

अक्षतायां क्षतायां वा जातः पौनर्भवस्तथा ।

दद्यान्माता पिता वा यं स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥ १३० ॥

क्रीतस्तु ताभ्यां विक्रीतः कृत्रिमस्तु स्वयं कृतः ।

दद्यात्मा तु स्वयं दत्तो गर्भे विन्नः सहोदृजः ॥ १३१ ॥

उत्सृष्टो दृश्यते यस्तु सोऽपविद्धो भवेत् सुतः ।

पिण्डर्दोऽग्नहरश्चैषां पूर्वाभावे परः परः ॥ १३२ ॥

सजातीयेष्वयं प्रोक्तस्तनयेषु मया विधिः ।

जातोऽपि दास्यां शूद्रेण कामतोऽग्नहरो भवेत् ॥ १३३ ॥

मृते पितरि कुर्युस्तं भ्रातरस्त्वहं भागिनम्

अस्मादृको हरेत् सर्वं दुहितृणां सुतादृते ॥ १३४ ॥

पत्नी दुहितरश्चैव पितरौ भ्रातरस्तथा ।

तत् सुतो गोत्रजो बन्धुः शिष्यः स ब्रह्मचारिणः ॥ १३५ ॥

एषामभावे पूर्वस्य धर्मभागुत्तरोत्तरः ।

स्वर्गातस्य ह्यपुत्रस्य सर्ववर्णेष्वयं विधिः ॥ १३६ ॥

बानप्रस्थयतिब्रह्मचारिणामृक्थभागिनः ।

क्रमेणाचार्यसच्छिष्यधर्मभ्रात्रेकतीर्थिनः ॥ १३७ ॥

संसृष्टिनस्तु संसृष्टौ सोदरस्य तु सोदरः ।
 दद्याच्चोपहरेदंशं जातस्य च मृतस्य च ॥ १४१ ॥
 अन्योदर्यस्तु संसृष्टौ नान्योदर्यो धनं हरित् ।
 असंसृष्ट्यपि चादद्यात् संसृष्टौ नान्यमाहजः ॥ १४२ ॥
 क्लीवोऽथ पतितस्तज्जः पङ्कदन्मत्तको जडः ।
 अन्योऽचिकित्स्यरोगाद्या भर्त्तव्याः सुप्रतिरंशकाः ॥ १४३ ॥
 प्रौरसाः क्षेपजास्तेषां निर्दोषा भागहारिणः ।
 सुताश्चैषां प्रभर्त्तव्या यावद्भैभर्त्तं सात्कृताः ॥ १४४ ॥
 अपुत्रा योषितश्चैषां भर्त्तव्याः साधुवृत्तयः ।
 निर्ब्यास्या वप्रभिचारिण्यः प्रतिकूलास्तथैव च ॥ १४५ ॥
 पित्रमाहपतिभ्रातृदत्तमध्यग्न्युपागतम् ।
 आधिवेदनिकाद्यश्च क्लीधनं परिकीर्त्तितम् ॥ १४६ ॥
 बन्धुदत्तं तथा एत्कमन्वाधेयकमेव वा ।
 अतीतायामप्रजसि बान्धवास्तदवाप्नुयुः ॥ १४७ ॥
 अप्रजः क्लीधनं भर्त्तुर्ब्राह्मादिषु चतुर्ष्वपि ।
 दुहितृणां प्रसूता चेत् शेषेषु पित्रगामि तत् ॥ १४८ ॥
 दत्त्वा कन्यां हरन् दण्ड्योऽवग्रयं दद्याच्च सोदयम् ।
 मृतायां दत्तमादद्यात्परिशोध्योभयवग्रयम् ॥ १४९ ॥
 दुर्मित्रे धर्मकार्ये च वप्राधौ सम्प्रतिरोधके ।
 गृहीतं क्लीधनं भर्त्ता न स्त्रियै दातुमर्हति ॥ १५० ॥
 अधिविब्रस्त्रियै दद्यादाधिवेदनिकं समम् ।
 न दत्तं क्लीधनं यस्यै दत्ते त्वर्द्धं प्रकीर्त्तितम् ॥ १५१ ॥
 विभागनिष्ठवे ज्ञातिबन्धुसाण्यभिलेखितैः ।

विभागभावेना ज्ञेया ऋक्षेनैव वीतकैः ॥ १५२ ॥

इति रिक्क्षभागप्रकरणम् ॥

सौम्यो विवादे क्षेत्रस्य सामन्ताः स्वविरोदयः ।

गोपाः सौमाह्वयाणां ये सर्वे च वनगोचराः ॥ १५३ ॥

नयेयुरेते सौमानं खूलाङ्गारतुषट्पुमैः ।

सेतुवल्लीकनिम्बास्थिचैत्याद्यैरुपलक्षिताम् ॥ १५४ ॥

सामन्ता वा समग्रामाश्चत्वारोऽष्टौ दक्षापि वा ।

रक्तस्रग्वसनाः सौमां नयेयुः क्षितिधारिणः ॥ १५५ ॥

अनृते च पृथग्दण्ड्या राज्ञा मध्यमसाहसम् ।

अभावे ज्ञातृचिह्नानां राजा सौम्यः प्रवर्त्तिता ॥ १५६ ॥

आरामायतनग्रामनिषानोद्यानवेश्मसु ।

एष एव विधिर्ज्ञेयो वर्षासु प्रवृत्तादिषु ॥ १५७ ॥

मर्यादायाः प्रभेदे तु सौमातिक्रमणे तथा ।

क्षेत्रस्य हरणे दण्डा अधमोत्तममध्यमाः ॥ १५८ ॥

न निषेधोऽल्पबाधस्तु सेतुः कल्याणकारकः ।

परभूमिं हरन् कूपः स्वल्पक्षेत्रो बह्वदकः ॥ १५९ ॥

स्वामिने योऽनिवेद्यैव क्षेत्रे सेतुं प्रवर्त्तयेत् ।

उत्पन्ने स्वामिनी भोगस्तदभावे महीपतेः ॥ १६० ॥

फलाहृतमपि क्षेत्रं यो न कुर्यात्प्रकारयेत् ।

तं प्रदाप्यः कृष्टफलं क्षेत्रमन्येन कारयेत् ॥ १६१ ॥

इति सौमाविवादप्रकरणम् ॥

माघानष्टौ तु महिषी शस्यघातस्य कारिणी ।

दण्डनीया तदर्धन्तु गोस्तदर्धमजाविकम् ॥ १६२ ॥

भक्षस्त्रिलोपविष्टानां यज्ञोक्तमृदुमुष्णो द्रुमः ।
 अयमेष्टां विहीतेऽपि स्वरौद्रं मङ्घ्रिषीसमम् ॥ १६२ ॥
 यज्वल्लस्यं विनश्येत्तु तावत् स्यात् चेति णः फलम् ।
 गोमूत्राद्यास्तु गोमी तु पूर्वोक्तं दण्डमर्हति ॥ १६४ ॥
 पश्वि ग्रामविवीतान्ते क्षेत्रे द्रोणी न विद्यते ।
 अकासतः कामचारे चौरवदण्डमर्हति ॥ १६५ ॥
 महोत्तोत्पृष्टपशवः स्रुतिकायन्तुकादयः ।
 पालो येषास्तु वे मोच्या दैवराजपरिभुताः ॥ १६६ ॥
 यथार्पितान् मृशान् गोपः सयं प्रत्यर्पयेत्तथा ।
 प्रमादमृतनष्टांश्च प्रदाप्यः कृतवेतनः ॥ १६७ ॥
 पालदोषविनाशे च पाले दण्डो विधीयते ।
 अर्हन्त्योदशपण्यः स्वामिनो द्रव्यमेव च ॥ १६८ ॥
 ग्राम्येच्छसा गोप्रचारी भूमिराजवशेन वा ।
 द्विजस्तृणैधःपुष्पाणि सर्वतः स्ववदाहरेत् ॥ १६९ ॥
 धनुःशतं परीणाहो पामचेत्त्रान्तरं भवेत् ।
 द्वे शते कर्कटस्य स्यान्नगरस्य चतुःशतम् ॥ १७० ॥
 इति स्वामिपालविकादप्रकरणम् ॥

स्वं लभेताकामिक्रीतं क्रीतुर्हीनोऽप्रकाशिते ।
 हीनाद्रही चीनमुष्ये वेलाहीने च तस्करः ॥ १७१ ॥
 नष्टापहृतमासाद्य हर्तारं ग्राहयेन्नरम् ।
 देशकालातिपत्तौ च गृहीत्वा स्वयमर्पयेत् ॥ १७२ ॥
 विक्रेतुर्हर्षनाम्नुद्भिः स्वामी द्रव्यं कृपो दमम् ।
 क्रेता मूल्यमवाप्नोति तस्माद् यस्यस्य विक्रयी ॥ १७३ ॥

आगमेनोपभोगेन नष्टं भाव्यमतोऽन्यथा ।
 पञ्चबन्धो दमस्तत्र रात्रे तेनाविभाविते ॥ १७४ ॥
 हृतं प्रणष्टं यो द्रव्यं परहस्तादवाप्नुयात् ।
 अनिवेद्य नृपे दण्ड्यः स तु घनवतिं पणान् ॥ १७५ ॥
 शौल्किकैः स्थानपालैर्व्या नष्टापहृतमाहृतम् ।
 अर्घ्याक् सम्बक्षरात् स्वामी हरित परतो नृपः ॥ १७६ ॥
 पणानेकशफे दद्याच्चतुरः पञ्च मानुषे ।
 महिषोद्भगवां द्वौ द्वौ पादं पादमजाविके ॥ १७७ ॥
 इत्यस्त्वामिविक्रयप्रकरणम् ॥

स्वं कुटुम्बाविरोधेन देयं दारसुतादृते ।
 नान्वये सति सर्वस्वं यच्चान्यर्क्षं प्रतिश्रुतम् ॥ १७८ ॥
 प्रतिग्रहः प्रकाशः स्यात् स्वावरस्य विशेषतः ।
 देयं प्रतिश्रुतञ्चैव दत्त्वा नापहरेत् पुनः ॥ १७९ ॥
 इति दत्ताप्रदानिकं नामप्रकरणम् ॥

दशैकपञ्चसप्ताहमासत्रहार्द्धमासिकम् ।
 षोडशोवाद्यरत्नस्त्रीदोह्यपुंसां परीक्षणम् ॥ १८० ॥
 अग्नीं सुवर्णमक्षीणं रजते द्विपलं शते ।
 अष्टौ तपुणि सीते च ताम्बे पञ्चदशायसि ॥ १८१ ॥
 शते दश पला वृद्धिरीर्णे कार्पाससौलिके ।
 मध्ये पञ्चपला सूत्रे सूक्ष्मे तु त्रिपला मता ॥ १८२ ॥
 कार्मिके रोमवहे च त्रिंशद्भागश्च यो मतः ।
 न च यो न च वृद्धिः स्यात् कौषेये वस्त्रलोषु च ॥ १८३ ॥

देशं कालञ्च भोगञ्च ज्ञात्वा नष्टे बलावलम् ।

द्रवणाणां कुशला ब्रूयुर्नृणां दाय्यमसंशयम् ॥ १८४ ॥

इति क्रीतानुशयप्रकरणम् ।

बलादासीकृतश्चौरैर्विक्रीतश्चापि मुच्यते ।

स्वामिप्राणप्रदो भक्त्यागात्तन्निष्कयादपि ॥ १८५ ॥

प्रव्रज्यावसितो राज्ञो दासश्चामरणान्तिकः ।

वर्णानामानुलोम्येन दास्यं न प्रतिलोमतः ॥ १८६ ॥

कृतशिल्पोऽपि निवसेत् कृतकालं गुरोर्गृहे ।

अन्ते वासो गुरुप्राप्तभोजनस्तत्फलप्रदः ॥ १८७ ॥

राजा कृत्वा पुरे स्थानं ब्राह्मणान्नरस्य तत्र तु ।

त्रैविद्यं वृत्तिमद् ब्रूयात् स्वधर्मः पात्यतामिति ॥ १८८ ॥

निजधर्माविरोधेन यस्तु सामयिको भवेत् ।

सोऽपि यत्नेन संरक्ष्यो धर्मी राजकृतश्च यः ॥ १८९ ॥

गणद्रव्यं हरेदयस्तु सखिदं लङ्घयेच्च यः ।

सर्वस्वहरणं कृत्वा तं राष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ १९० ॥

कर्त्तव्यं वचनं सर्वैः समूहहितवादिनाम् ।

यस्तत्र विपरीतः स्यात् स दाय्यः प्रथमं दमम् ॥ १९१ ॥

समूहकार्यं आयातान् कृतकार्यान् विसर्जयेत् ।

स दानमानसत्कारैः पूजयित्वा महीपतिः ॥ १९२ ॥

समूहकार्यप्रहितो यस्तमेत तदर्पयेत् ।

एकादशगुणं दाय्यो यद्यसौ नार्पयेत् स्वयम् ॥ १९३ ॥

धर्मज्ञाः शुचयोऽलुब्धा भवेयुः कार्यचिन्तकाः ।

कर्त्तव्यं वचनं तेषां समूहहितवादिनाम् ॥ १९४ ॥

श्रेणिनैगमपाषण्डिगणानामपयं विधिः ।

भेदश्चैषां नृपो रचेत् पूर्ववृत्तिञ्च पालयेत् ॥ १८५ ॥

इति सन्विद्व्यतिक्रमप्रकरणम् ॥

गृहीतवेतनः कर्म त्यजन् द्विगुणमावहेत् ।

अगृहीते समं दाप्यो भृत्यैरन्य उपस्करः ॥ १८६ ॥

दाप्यस्तु दशमं भागं वाणिज्यपशुशरातः ।

अनिश्चित्य भृतिं यस्तु कारयेत् स महीक्षिता ॥ १८७ ॥

देश कालञ्च योऽतीयात् लाभं कुर्याच्च योऽन्यथा ।

तत्र सप्तात् स्वामिनश्छन्दोऽधिकं देयं कृतेऽधिके ॥ १८८ ॥

यो यावत् कुरुते कर्म तावत्तस्य तु वेतनम् ।

उभयोरप्यसाध्यञ्चेत् साध्ये कुर्यादयथाश्रुतम् ॥ १८९ ॥

अराजदैविकं नष्टं भाण्डं दाप्यस्तु वाहकः ।

प्रस्थानविघ्नकृच्चैव प्रदाप्यो द्विगुणं भृतिम् ॥ २०० ॥

प्रक्रान्ते सप्तमं भागं चतुर्थं पथि सत्यजन् ।

भृतिमर्द्धपथे सर्वां प्रदाप्यस्याजकोऽपि च ॥ २०१ ॥

इति वेतनादानप्रकरणम् ।

ग्लहे शतिकवडेस्तु सभिकः पञ्चकं शतम् ।

गृह्णीयाद्भूर्त्तिकितवादितराद्दशकं शतम् ॥ २०२ ॥

स सम्यक्पालितो दद्याद्वाञ्छे भागं यथाकृतम् ।

जितमुदग्राहयेज्जिने दद्यात् सत्यं वचः क्षमी ॥ २०३ ॥

प्राप्ते नृपतिना भागे प्रसिद्धे धूतं मण्डले ।

जितं ससभिके स्थाने दापयेदन्यथा नतु ॥ २०४ ॥

द्रष्टारो व्यवहाराणां सच्चिणश्च त एव हि ।
 राज्ञा सचिह्नं निर्व्यासाः कूटाक्षोपधिदेविनः ॥ २०५ ॥
 दूतमेकमुखं कार्यं तस्करज्ञानकारणात् ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयः प्राणिदूते समाह्वये ॥ २०६ ॥
 इति दूतसमाह्वयाख्यं प्रकरणम् ।

सत्यासत्यान्यथास्तौबैत्यूनान्द्रियरोगिणाम् ।
 क्षेपं करोति चेद्दण्डः पणानर्द्धवयोदश ॥ २०७ ॥
 अभिगन्तास्मि भगिनीं मातरं वा तवेति च ।
 शपन्तं दापयेद्राजा पञ्चविंशतिकं दमम् ॥ २०८ ॥
 अर्धोऽधमेष द्विगुणः परस्त्रीषूक्तमेषु च ।
 दण्डप्रणयने कार्यं वर्णं जाल्यान्तराधरैः ॥ २०९ ॥
 प्रातिलोभ्यापवादेषु द्विगुणास्त्रिगुणा दमाः ।
 वर्णाणामानुलोभ्येन तस्मादर्द्धार्द्धहानितः ॥ २१० ॥
 बाहुग्रीवानेवसक्थिविनाशे वार्चिके दमः ।
 शत्रुस्तदर्द्धिकः पादनासाकर्णतरादिषु ॥ २११ ॥
 अशक्तस्तु वदन्नेवं दण्डनीयः पणान् दश ।
 तथा शक्तः प्रतिभुवं दाप्यः क्षेमाय तस्य तु ॥ २१२ ॥
 पतनीये कृते क्षेपे दण्डो मध्यमसाहसः ।
 उपपातकयुक्ते तु दण्डः प्रथमसाहसेम् ॥ २१३ ॥
 त्रैविध्यनृपदेवानां क्षेप उत्तमसाहसः ।
 मध्यमो जातिपूगानां प्रथमो ग्रामदेशयोः ॥ २१४ ॥
 इति वाक्पारुष्यप्रकरणम् ।

असाक्षिकहते चिह्नैर्युक्तिभिश्चागमेन च ।

द्रष्टव्यो वगवहारस्तु कूटचिह्नकतोभयात् ॥ २१५ ॥

भस्मपङ्कजः स्पर्शे दण्डो दशपणः स्मृतः ।

अमेध्यपाणिनिष्ठतस्पर्शने द्विगुणस्ततः ॥ २१६ ॥

समेष्ट्वेवं परस्त्रीषु द्विगुणान्तुत्तमेषु च ।

हीनेष्वर्धदमो मोहमदादिभिरदण्डनम् ॥ २१७ ॥

विप्रपीडाकरं ह्येवमङ्गमब्राह्मणस्य तु ।

उदगूर्णे प्रथमो दण्डः संस्पर्शे तु तदर्द्धिक ॥ २१८ ॥

उदगूर्णे हस्तपादे च दशविंशतिकौ दमौ ।

परस्परन्तु सर्वेषां शस्त्रे मध्यमसाहसम् ॥ २१९ ॥

पादकेशांशुककरोल्लुब्धनेषु पुणान् दश ।

पीडाकर्षांशुकावेष्टपादाध्यासे शतं दमः ॥ २२० ॥

शोणितेन विना दुःखं कुर्वन् काष्ठादिभिर्भरः ।

हाविंशतं पणान् दाप्यो द्विगुणं दर्शनेऽसृजः ॥ २२१ ॥

करपाददतोभङ्गे च्छेदने कर्णनासयोः ।

मध्ये दण्डो व्रणोद्भेदे मृतकल्पहते तथा ॥ २२२ ॥

चेष्टाभोजनवायोधे नेत्रादिप्रतिभेदने ।

कम्बराबाहुषकृशाञ्च भङ्गे मध्यमसाहस ॥ २२३ ॥

एकं घ्नतां बहूनाञ्च यथोक्ताद्विगुणो दमः ।

कलहापहृतं देयं दण्डश्च द्विगुणः स्मृतः ॥ २२४ ॥

दुःखमुत्पादयेद्यस्तु स समुत्थानजव्ययम् ।

दाप्यो दण्डश्च यो यस्मिन् कलहे समुदाहृतः ॥ २२५ ॥

अभिघाते तथाच्छेदे भेदे कुड्यावपातने ।

पणान् दाप्यः पञ्च दश विंशतिस्तद्वयं तथा ॥ २२६ ॥

दुःखीत्पादि गृहे द्रव्यं त्रिपन् प्राणहरन्तथा ।
 षोडशाद्यः पणान् दाप्यो द्वितीयो मध्यमं दमम् ॥ २२० ॥
 दुःखे च शोणितोत्पादे शाखाङ्गच्छेदने तथा ।
 दण्डः क्षुद्रपशूनाञ्च द्विपणप्रभृतिक्रमात् ॥ २२८ ॥
 लिङ्गस्य च्छेदने मृत्यौ मध्यमो मूल्यमेव च ।
 महापशूनामिषेषु स्थानेषु द्विगुणो दमः ॥ २२६ ॥
 प्ररोहिशाखिनां शाखास्कन्धसर्वविदारणे ।
 उपजीव्यद्दुमाणाञ्च विंशतेर्द्विगुणोदमः ॥ २३० ॥
 चैत्यश्मशानसीमासु पुण्यस्थाने सुरालये ।
 जातद्दुमाणां द्विगुणो दमो वृक्षेऽथ विश्रुते ॥ २३१ ॥
 गुल्मगुच्छक्षुपलताप्रतानौषधिवीरुधाम् ।
 पूर्वश्रुतादर्धदण्डः स्थानेषूक्तेषु कर्त्तव्ये ॥ २३२ ॥
 इति दण्डपारुष्यप्रकरणम् ॥

सामान्यद्रव्यप्रसभहरणात् साहसं स्मृतम् ।
 तन्मूल्याद्विगुणो दण्डो निह्वे तु चतुर्गुणः ॥ २३३ ॥
 यः साहसं कारयति स दाप्यो द्विगुणं दमम् ।
 यश्चैवमुक्ताहं दाता कारयेत् स चतुर्गुणम् ॥ २३४ ॥
 अर्घ्याक्रोशातिक्रमकदम्बादभार्याप्रहारदः ।
 सन्दिष्टस्याप्रदाता च समुद्रगृहभेदकत् ॥ २३५ ॥
 सामन्तकुलिकादीनामपकारस्य कारकः ।
 पञ्चाशत्पणिको दण्ड एषामिति विनिश्चयः ॥ २३६ ॥
 स्वच्छन्दं विधवागामी विक्रुष्टेऽनाभिधावकः ।
 अकारणे च विक्रोष्टा चण्डालश्चोत्तमान् स्पृशन् ॥ २३७ ॥

शूद्रः प्रव्रजितानाञ्च देवे पित्रे च भोजकः ।

अयुक्तं शपथं कुर्वन्नयोग्योऽयोग्यकर्मकृत् ॥ २२८ ॥

वृषक्षुद्रपशूनाञ्च पुंस्त्वस्य प्रतिघातकृत् ।

साधारणसत्रापलापी दासीगर्भविनाशकृत् ॥ २२९ ॥

पितृपुत्रस्वसृभ्रातृदम्पत्याचार्यशिष्यका ।

एषामपतितान्योऽन्यत्यागी च शतदण्डभाक् ॥ २३० ॥

इति साहसप्रकरणम् ॥

वसानस्त्रीन् पणान् दण्डो नेजकस्तु परांशुकम् ।

विक्रयावक्रयाधानयाचितेषु पणान् दश ॥ २४१ ॥

पितापुत्रविरोधे तु साक्षिणां त्रिपणो दमः ।

अन्तरे च तयोर्धैः स्यात्तस्यापप्रष्टगुणो दमः ॥ २४२ ॥

तुलाशालनमानानां कूटकन्नाणकसत्र च ।

एभिश्च व्यवहर्त्ता यः स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४३ ॥

अकूटं कूटकं ब्रूते कूटं यश्चाप्यकूटकम् ।

स नाणकपरीक्षी तु दाप्य उत्तमसाहसम् ॥ २४४ ॥

भिषङ्मिथ्याचरन् दाप्यस्तिर्य्यक्तु प्रथमं दमम् ।

मानुषे मध्यमे राजमानुषेषूत्तमं दमम् ॥ २४५ ॥

अबन्ध्यं यश्च बध्नाति बन्ध्यं यश्च प्रमुञ्चति ।

अप्राप्तव्यवहारश्च स दाप्यो दण्डमुत्तमम् ॥ २४६ ॥

मानेन तुलया वापि योऽंशमष्टमकं हरेत् ।

दण्डं स दाप्यो द्विशतं बद्धौ हानौ च कल्पितम् ॥ २४७ ॥

भेषजस्नेहलवणगन्धधान्यगुडादिषु ।

पण्येषु प्रक्षिपन् ह्रीनं पणान् दाप्यस्तु षोडश ॥ २४८ ॥

मृशमणिमणिमणिःकाष्ठवल्कलवाससाम् ।
 अजाती जातिकरणे विक्रेयाष्टगुणो दमः ॥२४८॥
 समुद्रपरिवर्त्तश्च सारभाण्डश्च कृत्रिमम् ।
 आधानं विक्रयं वापि नयतो दण्डकल्पना ॥ २४९ ॥
 भिन्ने पणे तु पञ्चाशत् पणे तु शतमुच्यते ।
 द्विपणे द्विशतो दण्डो मूल्यवृद्धौ च वृद्धिमान् ॥ २५० ॥
 सम्भूय कुर्वतामर्घं सबाधं कारुणित्पिनाम् ।
 अर्घस्य क्कासं वृद्धिं वा जानतां दम उत्तमः ॥ २५१ ॥
 सम्भूय वणिजां पण्यमनर्घणीपरुन्धताम् ।
 विक्रीणतां वा विहितो दण्ड उत्तममाहसः ॥ २५२ ॥
 राजनि स्थापयते योऽर्घं प्रत्यहं तेन विक्रयः ।
 क्रयो वा निःस्त्रवस्तस्माद्वणिजां लाभकृत् स्मृतः ॥२५३॥
 स्वदेशपण्ये तु शतं वणिग्गृहीत पञ्चकम् ।
 दशकं पारदेश्ये तु यः सद्यः क्रयविक्रयी ॥ २५४ ॥
 पण्यस्योपरि संस्थाप्य व्ययं पण्यसमुद्भवम् ।
 अर्घोऽनुग्रहकृत् कार्यः क्रतुर्विक्रतुरेव च ॥ २५५ ॥
 गृहीतमून्यं यः पण्यं क्रेतुर्नैव प्रयच्छति ।
 सोदयं तस्य दाप्योऽसौ दिग्ग्लानं वा दिगागते ॥२५६॥
 विक्रीतमपि विक्रयं पूर्वक्रेतव्यगृह्णाति ।
 हानिश्चेत् क्रेतदोषेण क्रेतुरेव हि सा भवेत् ॥२५७॥
 राजदैवोपधातेन पण्ये दोषमुपागते ।
 हानिर्विक्रेतुरेवासौ याचितसग्राप्रयच्छतः ॥ २५८ ॥
 अन्यहस्ते च विक्रीतं दुष्टं वाऽदुष्टवद् यदि ।
 विक्रीणीते दमस्तत्र मूलप्राप्तु दिगुणो भवेत् ॥२५९॥

अथं वृद्धिश्च वणिजां पण्यानामविजानता ।

क्रीत्वा नानुशयः कार्यः कुर्वन् षड्भागदण्डभाक् ॥ २६१ ॥

इति विक्रयासम्प्रदानप्रकरणम् ॥

समवायेन वणिजां लाभार्थं कर्म कुर्वताम् ।

लाभालाभौ यथाद्रव्यं यथावा सम्बिदा कृतौ ॥ २६० ॥

प्रतिषिद्धमनादिष्टं प्रमादादयश्च नाशितम् ।

स तद्दद्याद्विघ्नवाच्च रक्षितादशमांशभाक् ॥ २६२ ॥

अर्धप्रक्षेपणादिशं भागं शुल्कं नृपो हरेत् ।

व्यासिद्धं राजयोग्यञ्च विक्रीतं राजगामि तत् ॥ २६४ ॥

मिथ्या वदन् परीमाणं शुल्कस्थानादपासरन् ।

दापप्रस्त्वष्टगुणं यश्च सव्राजक्रयविक्रयी ॥ २६५ ॥

तरिकः स्थलजं शुल्कं गृह्णन् दापः पणान् दश ।

ब्राह्मणप्रातिवेश्यानामेतदेवानिमन्त्रणे ॥ २६६ ॥

देशान्तरगते प्रेते द्रव्यं दायादवान्धवाः ।

ज्ञातयो वा हरेयुस्तदागतास्तैर्विना नृपः ॥ २६७ ॥

जिह्वां त्यजेयुर्निर्लाभमशक्तोऽन्येन कारयेत् ।

अनेन विधिराख्यात ऋत्विक् कर्षककर्मिणाम् ॥ २६८ ॥

इति सन्धयसमुत्थानम् ॥

आहकैर्गृह्यते चौरौ लोभेणाय पदेन वा ।

पूर्वकर्मापराधी च तथा चाशुहवासकः ॥ २६९ ॥

अन्येऽपि शङ्कया याच्या ज्ञातिनामादिनिहवैः ।

दूयतस्त्रीपानसक्ताश्च शुष्कभिन्नमुखस्वराः ॥ २७० ॥

परद्रव्यगृहाणाञ्च प्रच्छन्ना गूढचारिणः ।
 निराया व्ययवन्तश्च विनष्टद्रव्यविक्रयाः ॥ २७१ ॥
 गृहीतः शङ्कया चौर्येण नात्मानं चेद्विशोधयेत् ।
 दापयित्वा हृतं द्रव्यं चौरदण्डेन दण्डयेत् ॥ २७२ ॥
 चौरं प्रदाप्यापहृतं घातयेद्विविधैर्वधैः ।
 मच्चिह्नं ब्राह्मणं कृत्वा स्वराष्ट्रादिप्रवासयेत् ॥ २७३ ॥
 घातितेऽपहृते दोषो यामभर्तु रनिर्गते ।
 विवीतभर्तुस्तु पथि चोरोद्धर्त्त रवीतके ॥ २७४ ॥
 स्वसौमित्रि दद्याद् यामस्तु पदं वा यत्र गच्छति ।
 पञ्चग्रामी वह्निःक्रोशाद्ग्रयाम्यथवा पुनः ॥ २७५ ॥
 वन्दिग्राहांस्तथा वाजिकुञ्जराणाञ्च हारिणः ।
 प्रसह्यघातिनश्चैव शूलमारोपयेन्नरान् ॥ २७६ ॥
 उत्क्षेपकयन्त्रिभेदौ करसन्दंशहीनकौ ।
 कार्येण द्वितीयापराधे करपादैकहीनकौ ॥ २७७ ॥
 क्षुद्रमध्यमहा द्रव्यहरणे सारतोदमः ।
 देशकालवयःशक्तिं संचिन्त्य दण्डकर्मणि ॥ २७८ ॥
 भक्तावकाशान्युदकमन्त्रोपकरणवश्यान् ।
 दत्त्वा चौरस्य हन्तुर्वा जानतो दम उत्तमः ॥ २७९ ॥
 शस्त्रावपाते गर्भस्य पातने चोत्तमो दमः ।
 उत्तमो वाऽधमो वापि पुरुषस्त्रीप्रमापणे ॥ २८० ॥
 त्रिप्रदुष्टां स्त्रियञ्चैव पुरुषस्त्रीमगर्भिणीम् ।
 सेतुभेदकरीञ्चाप्सु शिलां बद्धा प्रवेशयेत् २८१ ॥
 विषाग्निदां पतिगुरुनिजापत्यप्रमापिणीम् ।
 विकर्णकरनासौष्टीं कृत्वा मोभिः प्रमापयेत् ॥ २८२ ॥

अविज्ञातहृतस्याशु कलहं सुतबान्धवाः ।

प्रष्टव्या योषितयास्य परपुंसि रताः पृथक् ॥ २८३ ॥

स्त्रीद्रव्यवृत्तिकामो वा केन वायं गतः सह ।

मृत्युदेशसमासत्रं पृच्छेद्वापि जनं जनैः ॥ २८४ ॥

क्षेत्रवेश्मवनग्रामविवीतखलदाहका ।

राजपत्न्यभिगामी च दग्धवप्रास्तु केटाग्निना ॥ २८५ ॥

इति स्त्रीयप्रकरणम् ॥

पुमान् संग्रहणे ग्राह्यः केशकिशि परस्त्रियाः ।

सद्यो वा कामजैश्चिक्रैः प्रतिपत्ती द्वयोस्तथा ॥ २८६ ॥

नीवीस्तनप्रावरणसक्थिकेशाभिमर्शनम् ।

आदेशकालसम्भाषं सहैकस्थानमेव च ॥ २८७ ॥

स्त्रीनिषेधे शतं दद्याद्विशतन्तु दमं पुमान् ।

प्रतिषेधे द्वयोर्दण्डो यथा संग्रहणे तथा ॥ २८८ ॥

स्वजातावुत्तमो दण्ड आनुलोम्ये तु मध्यमः ।

प्रातिलोम्ये बधः पुंसः स्त्रीणं नामादिकर्त्तनम् ॥ २८९ ॥

अलङ्कृतां हरन् कन्यामुत्तमस्त्वन्यथाधमम् ।

दण्डं दद्यात् सवर्णासु प्रातिलोम्ये बधः स्मृतः ॥ २९० ॥

सकामास्वनुलीमासु न दोषस्त्वन्यथा दमः ।

दूषणे तु करच्छेद उत्तमायां बधस्तथा ॥ २९१ ॥

शतं स्त्रीदूषणे दद्याद् द्वे तु मिथ्याभिर्गसने ।

पशून् गच्छन् शतं दाप्यो हीनां स्त्रीं गाञ्च मध्यमम् ॥ २९२ ॥

अवरुद्धासु दासीषु मुजिष्यासु तथैव च ।

गम्यास्वपि पुमान् दाप्यः पञ्चाशत् पणिकं दमम् ॥ २९३ ॥

प्रसह्य दास्यभिर्गमे दण्डो दशपणः स्मृतः ।

बहूनां यद्यकामासौ चतुर्विंशतिकः पृथक् ॥ २८४ ॥
 गृहीतवेतनां वेश्या नैच्छन्ती द्विगुणं वहेत् ।
 अगृहीते समं दाप्यः पुमानप्येवमेव च ॥ २८५ ॥
 अयोनी गच्छतो योषां पुरुषं वापि मोहतः ।
 चतुर्विंशतिको दण्डस्तथा प्रव्रजितागमे ॥ २८६ ॥
 अन्त्याभिगमने त्वङ्ग्य कुबन्धेन प्रवासयेत् ।
 शूद्रस्तथान्त्य एव सग्रादन्त्यसग्राय्यागमे बधः ॥ २८७ ॥
 इति स्त्रीसंग्रहप्रकरणम् ॥

उनं वाप्यधिकं वापि लिखेद् यो राजशासनम् ।
 पारदारिकचौरं वा मुञ्चतो दण्ड उत्तमः ॥ २८८ ॥
 अभक्ष्येण द्विजं दूष्यन् दण्ड्य उत्तमसाहसम् ।
 चक्षियं मध्यमं वैश्यं प्रथमं शूद्रमर्द्धकम् ॥ २८९ ॥
 कूटस्वर्णवावहारी विमांसस्य च विक्रयी ।
 त्र्यङ्गहीनस्तु कर्त्तव्यो दाप्यश्चोत्तमसाहसम् ॥ ३०० ॥
 चतुष्पादकतो दोषो नापैहीति प्रजल्पतः ।
 काष्ठलोष्ट्रेषु पाषाणवाहुयुग्यकृतस्तथा ॥ ३०१ ॥
 च्छिन्ननसेन यानेन तथा भग्नयुगादिना ।
 पश्वाच्चैवापसरता हिंसने स्वाम्यदोषभाक् ॥ ३०२ ॥
 शक्नो ह्यमीक्षयन् स्वामी दंष्ट्रिणां शृङ्गिणां तथा ।
 प्रथमं साहसं दद्याद्विक्रुष्टे द्विगुणं ततः ॥ ३०३ ॥
 जारं चौरित्यभिवदन् दाप्यः पञ्चशतं दमम् ।
 उपजीव्यधनं मुञ्चन्त देवाष्टगुणीकृतम् ॥ ३०४ ॥
 राज्ञोऽनिष्टप्रवक्तारं तस्यैवाक्रोशककारिणम् ।

तन्मन्त्रस्य च भेत्तारं जिह्वां क्षिप्त्वा प्रवासयेत् ॥ २०५ ॥
 मृताङ्गलग्नविक्रेतुर्गुरोः क्षाडयितुमथा ।
 राजयानासनारोढुर्दृष्ट्वा उत्तमसाहसः ॥ २०६ ॥
 द्विनेत्रभेदिनो राजद्विष्टादेयकृतकथा ।
 विप्रत्वेन च शूद्रस्य जीवन्तोऽष्टयतो दमः ॥ २०७ ॥
 दुर्दृष्टांस्तु पुनर्दृष्ट्वा वायहारान्नृपेण तु ।
 सभ्याः सजयिमी दण्ड्या विवादाद्विगुणं दमम् ॥ २०८ ॥
 यो मन्येताजितोऽस्मोति न्यायेनापि पराजितः ।
 तमायान्तं पुनर्जित्वा दापयेद्विगुणं दमम् ॥ २०९ ॥
 राज्ञाऽन्यायेन यो दण्डो गृहीतो वरुणाय तम् ।
 निवेद्य दद्याद्विप्रेभ्यः स्वयं त्रिंशद्गुणीकृतम् ॥ २१० ॥
 ॥ इति श्रीयाज्ञवल्क्योये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥

जनद्विवर्षं निखनेन कुर्यादुदकं ततः ।
 आ श्मशानादनुव्रज्य इतरो ज्ञातिभिर्हृतः ॥ १ ॥
 यमसूक्तं यमीं गाथां जपद्विलौकिकाग्निना ।
 स दग्धव्र उपेतश्चेदाहिताम्याहृतार्थवत् ॥ २ ॥
 सप्तमादशमाहापि ज्ञातयोऽभ्युपयन्त्यपः ।
 अपनः शिशुचदघमनेन पितृदिङ्मुखाः ॥ ३ ॥
 एवं मातामहाचार्यप्रेतानामुदकक्रिया ।
 कामोदकं सखिप्रप्तास्वस्वीतश्चशुरत्विजाम् ॥ ४ ॥
 सकृत्प्रसिञ्चन्त्युदकं नामगोत्रेण वाग्यताः ।
 न ब्रह्मचारिणः कुर्युर्दुदकं पतिताकथा ॥ ५ ॥
 पाषण्ड्यनाश्रिता स्तेना भर्तृघ्नः कामगादिकाः ।

सुराप्य आत्मत्यागिन्यो नाशौचोदकभाजनाः ॥ ६ ॥
 कृतोदकान् समुत्तीर्णान् मुदुशाङ्गलसंस्थितान् ।
 स्नातानपवदेयुस्तानितिहासैः पुरातनैः ॥ ७ ॥
 मानुषे कदलीलम्बनिःसारे सारमार्गणम् ।
 यः करोति स संमृद्धो जलबुद्बुदसन्निभे ॥ ८ ॥
 पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।
 कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिवेदना ॥ ९ ॥
 मन्त्री वसुमती नाशमुदधिर्देवतानि च ।
 केनप्रस्थः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्वति ॥ १० ॥
 श्लेष्माशु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो मुङ्क्ते यतोऽवशः ।
 अतो न रोदितव्यन्तु क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ ११ ॥
 इति संश्रुत्य गच्छेयुर्गृहं बालपुरःसराः ।
 विदश्य निम्बपत्राणि नियताहारि वेश्मनः ॥ १२ ॥
 आचम्याम्यादिसलिलं गोमयं गौरसर्षपान् ।
 प्रविशेयुः समालम्ब्य दत्त्वाग्निनि पदं शनैः ॥ १३ ॥
 प्रवेशनादिकं कर्म प्रेतसंस्पर्शिनामपि ।
 इच्छतां तत्क्षणाच्छूतिं परेषां स्नानसंयमात् ॥ १४ ॥
 आचार्यपितृपाध्यायानिह्वं त्यापि व्रती व्रती ।
 सकृदत्र नम्राश्रीयास्तत्र तैः सह संवसेत् ॥ १५ ॥
 क्रीतलब्धाशना भूमौ स्वप्रेयुषे पृथक् पृथक् ।
 पिण्डयन्नाहता देयं प्रेतायान्नं दिनत्रयम् ॥ १६ ॥
 जलमेकाहमाकाशे स्थाप्य क्षीरञ्च मृगमये ।
 वैत्रानोपासनाः कार्याः क्रियाश्च श्रुतिदर्शनात् ॥ १७ ॥
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा शावमाशौचमुच्यते ।

जनद्विवर्षमुभयोः सूतकं मातुरेव हि ॥ १८ ॥
 पितृसु सूतकं मातुस्तदसृग्दर्शनाद् ध्रुवम् ।
 तदहर्न प्रदूष्येत पूर्वेषां जन्मकारणात् ॥ १९ ॥
 अन्तरा जन्ममरणे शेषाहाभिर्विशुद्धयति ।
 गर्भस्त्रावे मामतुल्यानिशाः शुद्धेस्तु कारणम् ॥ २० ॥
 हतानां नृपगोविप्रैरन्वक्षन्नात्मघातिनाम् ।
 प्रोषितं कालशेषः स्यात् पूर्णं दत्तोदकं शुचिः ॥ २१ ॥
 क्षत्रस्य द्वादशाहानि विप्रः पञ्चदशैव तु ।
 त्रिंशद्दिनानि शूद्रस्य तदर्द्धं न्यायवर्तिनः ॥ २२ ॥
 आदन्तजन्मनः सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
 विरावमाव्रता देशाद्दशरात्रमतः परम् ॥ २३ ॥
 अहस्त्वदत्तकन्यासु बालेषु च विशेषनम् ।
 शुर्वन्तेवास्यनूचानमातुल्योन्नयेषु च ॥ २४ ॥
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 निवासराजनि प्रेते तदहः शुद्धिकारणम् ॥ २५ ॥
 ब्राह्मणेनानुगन्तव्यो न शूद्रो न द्विजः क्वचित् ।
 अनुगम्यान्मसि स्नात्वा स्पृष्ट्वाग्निं घृतमुक् शुचिः ॥ २६ ॥
 महीपतीनां नाशीचं हतानां विदुःप्रता तथा ।
 गोत्राक्षणार्थं संग्रामे यस्य चेच्छति भूमिपः ॥ २७ ॥
 ऋत्विजां दीक्षितानाञ्च यज्ञियं कर्म कुर्वताम् ।
 सन्निव्रतिब्रह्मचारिदाहब्रह्मविदां तथा ॥ २८ ॥
 दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे ।
 आपयति च कष्टायां सद्यः शौचं विधीयते ॥ २९ ॥
 उदक्याशौचिभिः स्नायात् संस्पृष्टस्तेरुपस्पृशेत् ।

अवलिङ्गानि जपेच्चैव सावित्रीं मनसा सखीम् ॥ १० ॥
 कालोऽग्निः कर्म मृदायुमनोज्ञानं तपो जलम् ।
 पञ्चात्तापो निराहारः सर्वेऽमी शुद्धिहेतवः ॥ ११ ॥
 अकार्यकारिणां दानं वेगो नद्यास्तु शुद्धिक्तम् ।
 शोधस्य मृच्च तोयञ्च संन्यासो वै द्विजकृत्नाम् ॥ १२ ॥
 तपोवेदविदां क्षान्तिर्विदूषां वर्ष्मणो जलम् ।
 जपः प्रच्छन्नपापानां मनसः सत्यमुच्यते ॥ १३ ॥
 भूतात्मनस्तपो विद्ये बुद्धेर्ज्ञानं विशोधनम् ।
 क्षेत्रज्ञस्येश्वरज्ञानाद्विशुद्धिः परमा मता ॥ १४ ॥
 इत्यशीचप्रकरणम् ॥

चात्रेण कर्मणा जीवेद्विद्यां वाप्यापदि द्विजः ।
 निस्तीर्थं तामश्यात्मानं पावयित्वा न्यसेत् पथि ॥ १५ ॥
 फलोपलक्षीमसोममनुश्यापूपवीरुधः ।
 तिलोदनरसचारान् दधि क्षीरं घृतं जलम् ॥ १६ ॥
 शस्त्रासवंमधूर्च्छुष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः ।
 मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतन्त्रविषत्तिती ॥ १७ ॥
 कौशेयनीललवणमांसैकशफसीमकान् ।
 शाकाद्व्रीषधिपिण्याकपशुगन्धांस्तथैव च ॥ १८ ॥
 वैश्यवृत्त्यापि जीवन्नो विक्रीणीत कदाचन ।
 धर्मार्थं विक्रयं नेयास्तिलाध्यान्तेन तत्समाः ॥ १९ ॥
 लाक्षाालवणमांसानि पतनीयानि विक्रये ।
 पयोदधि च मद्यञ्च हीनवर्णकराणि च ॥ २० ॥
 आपन्नतः सम्प्रगृह्णन् भुञ्जानो वा यतस्ततः ।

नृ लिप्येतेनसा विप्रोज्ज्वलनार्कसमी हि सः ॥ ४१ ॥
 कृषिः शिष्यं भृतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः ।
 सेवाऽनूपं नृपो भैक्षमापत्ती जीवनानि तु ॥ ४२ ॥
 वभुक्षितस्त्रग्रहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणादरेत् ।
 प्रतिमृच्छ तदाख्येयमभियुक्तेन धर्मतः ॥ ४३ ॥
 तस्य वृत्तां कुलं शीलं श्रुतमध्वयनं तपः ।
 प्रात्वा राजा कुटुम्बश्च धर्मप्रां वृत्तिं प्रकल्पयेत् ॥ ४४ ॥
 इत्यापदधर्मप्रकरणम् ॥

— / —

सुतविन्यस्तपन्नीकरूया वानुगती वनम् ।
 वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासनो व्रजेत् ॥ ४५ ॥
 अफालकृष्टे नाग्नींश्च पितृदेवातिथींस्तथा ।
 नृत्यांस्तु तर्पयेत् श्मश्रुजटालोमभृदात्मवान् ॥ ४६ ॥
 अङ्गो मासस्य षष्ठां वा तथा संवत्सरस्य वा ।
 अर्थस्य सञ्चयं कुर्यात् कृतमाश्वयुजे त्यजेत् ॥ ४७ ॥
 दान्तस्त्रिषवणस्त्रायी निवृत्तश्च प्रतियहात् ।
 स्वाध्यायवान् दानशीलः सर्वसत्त्वहिते रतः ॥ ४८ ॥
 दन्तो लृखलिकः कालपक्वाशी वाऽश्मकुट्टकः ।
 श्रौतं स्मार्त्तं फलस्त्रेहैः कर्म कुर्यात् क्रियास्तथा ॥ ४९ ॥
 चान्द्रायणैर्नयेत्कालं कच्छेर्वा वर्त्तयेत्सदा ।
 पक्षे मते वाप्यश्रीयात्मासे वाऽहनि वा गते ॥ ५० ॥
 स्वप्यादुभूमौ शुचीरात्रौ दिवा संप्रपदैर्नयेत् ।
 स्थानासनविहारैर्वा योगाभ्यासेन वा तथा ॥ ५१ ॥
 ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेश्वरः ।

आर्द्रवासास्तु हेमन्ते शक्त्या वापि तपश्चरेत् ॥५२॥

यः कण्टकैर्वितुदति चन्दनैर्यश्च लिम्पति ।

अक्रुद्धोऽपरितुष्टश्च समस्तस्य च तस्य च ॥ ५३ ॥

अग्नीन् वापग्राह्यसात् कृत्वा वृक्षावासी मिताशनः ।

वानप्रस्थगृहेष्वेव यात्रार्थं भैक्षमाचरेत् ॥ ५४ ॥

ग्रामादाहृत्य वा पासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ।

वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदावर्षसंचयात् ॥ ५५ ॥

इति वानप्रस्थप्रकरणम् ॥

वनाद्गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणाम् ।

प्राजापत्यां तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि ॥५६॥

अधीतवेदो जघत्तत् पुत्रवानन्नदोऽग्निमान् ।

शक्त्या च यज्ञकृन्मोचे मनः कुर्यात्तु नान्यथा ॥५६॥

सर्वभूतहितः शान्तस्त्रिदण्डी सकमण्डलुः ।

एकारामः परिव्रज्य भिक्षार्थी ग्राममाश्रयेत् ॥ ५८ ॥

अप्रमत्तश्चरेद्भैक्षं सायाह्ने नाभिलक्षितः ।

रहिते भिक्षुकैर्पामे यावामात्मलोलुपः ॥ ५९ ॥

यति पात्राणि गृहे शुद्धावलावमयानि च ।

सलिलैः शुद्धिरेतेषां गोवालैश्चावघर्षणात् ॥ ६० ॥

सन्निरुध्येन्द्रियग्रामं रागद्वेषौ विहाय च ।

भयं हृत्वा च भूतानांममृती भवति द्विजः ॥ ६१ ॥

कर्त्तव्याशयशुद्धिस्तु भिक्षुकेण विशेषतः ।

ज्ञानोत्पत्तिनिमित्तत्वात् स्वातन्त्र्यकरणाय च ॥ ६२ ॥

अवेद्यागर्भवासाश्च कर्मजा गतयस्तथा ।

आधयो व्याधयः क्लेशा जरारूपविपर्ययाः ॥ ६३ ॥
 भवो जातिसहस्रेषु प्रिया प्रियविपर्ययः ।
 ध्यानयोगेन सम्पश्येत् सूक्ष्म आत्मात्मनि स्थितः ॥ ६४ ॥
 नाश्रमः कारणं धर्मं क्रियमाणो भवेद्वि सः ।
 अतो यदात्मनोऽपथ्यं परस्य न तदाचरेत् ॥ ६५ ॥
 सत्यमस्तेयमक्रोधोक्तीः शौच धौर्धृतिर्दमः ।
 संयतेन्द्रियता विद्या धर्मः सर्व उदाहृतः ॥ ६६ ॥
 इति यतिप्रकरणम् ॥

—

निःसरन्ति यथा लोहपिण्डात्तस्मात् स्फुलिङ्गकाः ।
 सकाशादात्मनस्तद्वदात्मानः प्रभवन्ति हि ॥ ६७ ॥
 तवात्मा हि स्वयं किञ्चित् कर्म किञ्चित् स्वभावतः ।
 करोति किञ्चिदभ्यासादभ्यासाधर्माभ्यात्मकम् ॥ ६८ ॥
 निमित्तमक्षरं कर्त्ता बोद्धा ब्रह्म गुणी वशी ।
 अजः शरीरग्रहणात् स जात इति कीर्त्यते ॥ ६९ ॥
 सर्गादौ स यथाकाशं वायुं ज्योतिर्जलं महीम् ।
 सृजत्येकोत्तरगुणांस्तथादत्ते भवन्नपि ॥ ७० ॥
 आहुत्याप्रायत सूर्यरुक्मादृष्टिरेधौषविः ।
 तदन्नं रसरूपेण शुक्रत्वमुपगच्छति ॥ ७१ ॥
 स्त्रीषु संयोस्तु संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते ।
 पञ्चधातु स्वयं षष्ठ आदत्ते युगपत् प्रभुः ॥ ७२ ॥
 इन्द्रियाणि मनः प्राणो ज्ञानमायुः सुख धृतिः ।
 धारणा प्रेरणा दुःखमिच्छाहंकार एव च ॥ ७३ ॥
 प्रयत्न आकृतिर्वर्ण स्वरश्चे सौ भवाभवौ ।

तस्यैतदात्मजं सर्वमनादेरादिमिच्छतः ॥ ७४ ॥
 प्रथमे मासि संक्लेदभूतो धातुविमूर्च्छितः ।
 मास्यर्बुदं द्वितीये तु तृतीयेऽङ्गेन्द्रियैर्युतः ॥ ७५ ॥
 आकाशास्त्राघवं सीक्ष्यं शब्दं श्रोत्रं बलादिकम् ।
 वायोस्तु स्पर्शनं चेष्टां व्यूहनं रौक्ष्यमेव च ॥ ७६ ॥
 पित्ताक्तु दर्शनं पक्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशिताम् ।
 रसाक्तु रसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समार्हवम् ॥ ७७ ॥
 भृमेगेन्धं तथा घ्राणं गौरवं मूर्त्तिमेव च ।
 आत्मा गृह्णात्यजः सर्वं तृतीये स्पन्दते ततः ॥ ७८ ॥
 दोहदस्याप्रदानेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ।
 वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात् कार्यं प्रियं स्त्रियाः ॥ ७९ ॥
 स्थैर्यं चतुर्थे त्वङ्गानां पञ्चमे शोणितोद्भवः ।
 षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्नाश्च सम्भवः ॥ ८० ॥
 मनश्चैतन्ययुक्तोऽसौ नाडीस्त्रायुशिरायुतः ।
 सप्तमे चाष्टमे चैव त्वङ्मांसस्रुतिमानपि ॥ ८१ ॥
 पुनर्डात्रीं पुनर्गर्भमोजस्तस्य प्रधावति ।
 अष्टमे मास्यतो गर्भो जातः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ८२ ॥
 नवमे दशमे वापि पबलैः सूतिमारुतैः ।
 निःसार्यते वाण इव यन्त्रच्छिद्रेण सज्जरः ॥ ८३ ॥
 तस्य वोढा शरीराणि षट्त्वचो धारयन्ति च ।
 षडङ्गानि तथास्त्राश्च सह षष्ठ्या शतवयम् ॥ ८४ ॥
 स्थालैः सह चतुःषष्टिर्दन्तावै विंशतिर्नखाः ।
 पाणिपादशलाकाश्च तासां स्थानचतुष्टयम् ॥ ८५ ॥
 षष्ठ्यङ्गुलीनां द्वे पाण्यङ्गुल्फेषु च चतुष्टयम् ।

चत्वार्यरत्निकास्थीनि जङ्घयोस्तावदेव तु ॥ ८६ ॥
 द्वे द्वे जानुकपीलीरुफलकांससमुद्भवे ।
 अक्षतालूपके श्रीणीफलके च विनिर्दिशेत् ॥ ८७ ॥
 भगास्थिकं तथा पृष्ठे चत्वारिंशच्च पञ्च च ।
 शीवा पञ्चदशास्थिः स्याज्जत्रे कैकं तथा हनुः ॥ ८८ ॥
 तन्मूले द्वे सलाटाक्षिगण्डे नासा घनास्थिका ।
 पार्श्वकास्थालकैः सार्द्धमवुद्वैश्व द्विसप्ततिः ॥ ८९ ॥
 द्वौ शङ्खकौ कपालानि चत्वारि शिरसस्तथा ।
 उरः सप्तदशास्थीनि पुरुषस्यास्थिसंग्रहः ॥ ९० ॥
 गन्धरूपरसस्पर्शशब्दाश्च विषयाः स्मृताः ।
 नासिका लोचने जिह्वा त्वक् श्रोत्रं चेन्द्रियाणि च ॥ ९१ ॥
 हस्तौ पायुरुपस्थश्च वाक्पादौ चेति पञ्च वै ।
 कर्मेन्द्रियाणि जानीयान्मनस्यैवोभयात्मकम् ॥ ९२ ॥
 नाभिरोजोगुदं शुक्रं शोणितं शङ्खकौ तथा ।
 मूर्ध्वासकण्ठहृदयं प्राणस्थायतनानि तु ॥ ९३ ॥
 वपावसावहननं नाभिः क्लोमयकृत् स्निग्धा ।
 क्षुद्रान्त्रं वक्त्रकौ वस्तिः पुरीषाधानमेव च ॥ ९४ ॥
 आम्राशयोऽथ हृदयं स्थूलान्त्रं गुदमेव च ।
 उदरश्च गुदौ कौष्ठौ विस्तारोऽयमुदाहृतः ॥ ९५ ॥
 कनीनिके चाक्षिकूटे शृङ्खली कर्णपत्रकौ ।
 कर्णौ शङ्खौ भुवौ दन्तवेष्टावोष्ठौ ककुन्दरे ॥ ९६ ॥
 वङ्गणौ वृषणौ वृक्कौ श्लेष्मसङ्घातजौ स्तनौ ।
 उपजिह्वा स्फिचौ बाह्व जङ्घोरुषु च पिण्डिका ॥ ९७ ॥
 तालूदरं वस्ति शीर्षं चिवुके गलशुण्डिके ।

अथ तच्चैवमेतानि स्थानान्यत्र शरीरके ॥ ८८ ॥
 चक्षिकर्णचतुष्काञ्च पञ्चस्तद्वदयानि च ।
 नवच्छिद्राणि तान्येव प्राणस्यायतनानि तु ॥ ८९ ॥
 शिराः शतानि सप्तैव नवस्त्रायुशतानि च ।
 धमनीनां शते द्वे च पेशी पञ्चशतानि च ॥ ९० ॥
 एकोनत्रिंशल्लक्षाणि तथा नवशतानि च ।
 षट्पञ्चाशच्च जानीत शिरा धमनिसंज्ञिताः ॥ ९१ ॥
 त्रयोलक्षास्तु विज्ञेयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणाम् ।
 सप्तोत्तरं मर्म्मशतं द्वे च सन्धिशते तथा ॥ ९२ ॥
 रोम्णां कोट्यश्च पञ्चांशच्चतस्रः कोट्य एव च ।
 सप्तषष्टिस्तथा लक्षाः सार्द्धाः स्वेदायनैः सह ॥ ९३ ॥
 बायवीर्यैर्विगण्यन्ते विभक्ताः परमाणवः ।
 यद्यप्येकोऽनुवेदैषां भावानाञ्चैव संस्थितिम् ॥ ९४ ॥
 रसस्य नव विज्ञेया जलस्याञ्जलयो दश ।
 सप्तैव तु पुरीषस्य रक्तस्याष्टौ प्रकीर्त्तिताः ॥ ९५ ॥
 षट्श्लेष्मा पञ्च पित्तञ्च चत्वारो मूलमेव च ।
 वसात्रयो हौ तु मेदोमज्जेकोऽर्धेन्तु मस्तके ॥ ९६ ॥
 स्नेष्मीजसस्तावदेव रेतसस्तावदेव तु ।
 इत्येतदर्स्थिरं वर्षं यस्य मोक्षाय कृत्यसौ ॥ ९७ ॥
 हासमतिमहस्त्राणि हृदयादभिनि सृता ।
 हिताहितानामनाब्जंस्तासां मध्ये शशिप्रभम् ॥ ९८ ॥
 मण्डलं तस्य मध्यस्थ आत्मा दीप इवाचलः ।
 स ज्ञेयस्तं विदित्वेह पुनरायतने न तु ॥ ९९ ॥
 ज्ञेयं चारण्यकमहं यदादित्यादवाप्तवान् ।

योगशास्त्रं मत्प्रोक्तं ज्ञेयं योगमभीप्सता ॥ ११० ॥
 अनन्यविषयं कृत्वा मनोबुद्धिश्चतुर्द्वियम् ।
 ध्येय आत्मा स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ॥ १११ ॥
 यथाविधानेन पठन् सामगायमविश्रुतम् ।
 सावधानस्तदभ्यासात् परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ११२ ॥
 अपरान्तकमुल्लोपरं मद्रकं प्रकरीन्तथा ।
 श्रीवैष्णवं सरोविन्दुमुत्तरं गीतकानि च ॥ ११३ ॥
 ऋग्साथापाणिकादक्षविहिताब्रह्मगीतिका ।
 ज्ञेयमेतत्तदभ्यासकरणोच्चसंज्ञितम् ॥ ११४ ॥
 वीणावादनतत्त्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः ।
 तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति ॥ ११५ ॥
 गीतज्ञो यदि गीतेन नाप्नोति परमं पदम् ।
 रुद्रस्यानुचरो भूत्वा तेनैव सह मोदते ॥ ११६ ॥
 अनादिरात्मा कथितस्तस्यादितु शरीरकम् ।
 आत्मनश्च जगत् सर्वं जगतश्चात्मसम्भवः ॥ ११७ ॥
 प्रकथ्यमेतद्विमुह्यामः सदेवासुरमानवम् ।
 जगदुद्भूतमात्मा च कथं तस्मिन् वदस्व नः ॥ ११८ ॥
 उमोहजालमपास्येह पुरुषो दृश्यते हि यः ।
 सहस्रकरपद्मे त्रः सूर्यवर्चाः सहस्रकः ॥ ११९ ॥
 स आत्मा चैव यज्ञश्च विश्वरूपः प्रजापतिः ।
 विराजः सोऽन्नरूपेण यज्ञत्वमुपगच्छति ॥ १२० ॥
 यो द्रव्यदेवतात्यागसम्भूतो रस उत्तमः ।
 देवान् सन्तर्प्य स रसो यजमानं फलेन च ॥ १२१ ॥
 संयोज्य वायुना सोमं नीयते रश्मिभिस्ततः ।

ऋग्यजुःसामविहितं सौरं धामोपनीयते ॥ १२२ ॥
 स्वमण्डलादसौ सूर्यः सृजत्यमृतमुत्तमम् ।
 यज्जन्म सर्वभूतानामशनानशनात्मनाम् ॥ १२३ ॥
 तस्मादन्नात् पुनर्यज्ञः पुनरन्नं पुनः क्रतुः ।
 एवमेतदनाद्यन्तं चक्रं सम्परिवर्त्तते ॥ १२४ ॥
 अनादिरात्मा सम्भूतिर्विद्यते नान्तरात्मनः ।
 समवायी तु पुरुषो मोहोच्छादेषकर्मजः ॥ १२५ ॥
 सहस्रात्मा मया यो व आदिदेव उदाहृतः ।
 मुखबाह्वरूपज्जाः स्युस्तस्य वर्णा यथाक्रमम् ॥ १२६ ॥
 पृथिवी पादतस्तस्य शिरसो द्यौरजायत ।
 नक्षः प्राणादिशः श्रोत्रात् सर्वाङ्गायुर्मुखाच्छिखी ॥ १२७ ॥
 मनसश्चन्द्रमा जातश्चक्षुषश्च दिवाकरः ।
 जघनादन्तरीक्षञ्च जगच्च सचराचरम् ॥ १२८ ॥
 प्रयदेव स कथं ब्रह्मन् पापयोनिषु जायते ।
 ईश्वरः स कथं भावैरनिष्टैः संप्रयुज्यते ॥ १२९ ॥
 करणैरन्वितस्यापि पूर्वज्ञानं कथञ्चन ।
 वृत्तिं सर्वगतां कस्मात् सर्वगोऽपि न वेदनाम् ॥ १३० ॥
 उग्रन्यपक्षिस्थावरतां मनोवाक्कायकर्मजैः ।
 दोषैः प्रयाति जीवोऽयं भवं योनिशतेषु च ॥ १३१ ॥
 अनन्ताश्च यथाभावाः शरीरेषु शरीरिणाम् ।
 रूपाण्यपि तथैवेह सर्वयोनिषु देहिनाम् ॥ १३२ ॥
 विपाकः कर्मणां प्रेत्य केषाञ्चिदिह जायते ।
 इह चामुत्र वैकेषां भावस्तत्र प्रयोजनम् ॥ १३३ ॥
 परद्रव्याण्यभिध्यायं कथा निष्ठानि विस्तयन् ।

वितथाभिनिवेगी च जायन्तेऽन्यासु योनिषु ॥ १२४ ॥
 पुरुषोऽमृतवादी च पियनः पुरुषस्तथा ।
 अनिवद्ध प्रलापी च मृगपक्षिषु जायते ॥ १२५ ॥
 अदत्तादान निरतः परदारोपसेवकः ।
 हिंसकश्चाविधानेन स्थावरेष्वभिजायते ॥ १२६ ॥
 आत्मज्ञः शौचवान् दात्मरूपस्त्री विजितेन्द्रियः ।
 धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विको देवयोनिषु ॥ १२७ ॥
 असत्काररतोऽधीरआरम्भी विषयी च यः ।
 स राजगोमनुष्येषु मृतोजन्माधिगच्छति ॥ १२८ ॥
 निद्रालुः क्रूरकृत्तुव्यानाक्तिकोयाचकस्तथा ।
 प्रमादवान् भिक्षवृत्तोभवेत्तिर्य्यङ्मु तामसः ॥ १२९ ॥
 रजसा तमसा चैवं समाविष्टोभ्रमन्निह ।
 भावैरनिष्टैः संयुक्तः संसारं प्रतिपद्यते ॥ १३० ॥
 मलिमोहि यथादर्शोरूपालोकस्य न क्षमः ।
 तथाऽविपक्वकरण आत्मा ज्ञानस्य न क्षमः ॥ १३१ ॥
 कटिर्वारी यथाऽपक्वे मधुरः सन् रसोऽपि न ॥
 प्राप्यते ह्यात्मनि तथा नापक्वकरणे ज्ञता ॥ १३२ ॥
 सर्व्वाश्रयां निजे देहे देही विन्दति वेदनाम् ।
 योगी मुक्तश्च सर्व्वासां यो नचाप्नोति वेदनाम् ॥ १३३ ॥
 आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् ।
 तथात्मकोऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशुमान् ॥ १३४ ॥
 ब्रह्मस्थानिलतेजांसि जलं भृशेति धातवः ।
 इमे लोका एष चात्मा तस्माच्च स चराचरम् ॥ १३५ ॥
 मृदञ्चक्रसंयोगात् कुम्भकारो यथा घटम् ।

करोति ढणमृत्काष्ठैर्गृहं वा गृहकारकः ॥ १४६ ॥
 हेममात्रमुपादंय रूपं वा हेमकारकः ।
 निजलालासमायोगात् कोश वा कोशकारकः ॥ १४७ ॥
 कारणान्येवमादाय तासु तास्त्रिह योनिषु ।
 सृजत्यात्मानमात्मा च सम्भूय करणानि च ॥ १४८ ॥
 महाभूतानि सत्यानि यथात्मापि तथैव हि ।
 कोऽन्यथैकेन नेत्रेण दृष्टमन्येन पश्यति ॥ १४९ ॥
 वाच वा को विजानाति पुनः संश्रुत्य संश्रुताम् ।
 अतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ॥ १५० ॥
 जातिरूपवयोवृत्तिविद्यादिभिरहङ्गतः ।
 शब्दाद्विषयोदयोगं कर्मणा मनसा गिरा ॥ १५१ ॥
 स सन्दिग्धमतिः कर्मफलमस्ति न वेति वा ।
 विभ्रुतः सिद्धमात्मानमसिद्धोऽपि हि मन्यते ॥ १५२ ॥
 मम दाराः सुतामात्या अहमेषामिति स्थितिः ।
 हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा ॥ १५३ ॥
 ज्ञेयज्ञे प्रकृतौ चैव विकारे वाऽविशेषवान् ।
 अनाशकानलापातजलप्रपतनोद्यमौ ॥ १५४ ॥
 एवं वृत्तोऽविनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान् ।
 कर्मणा द्वेषमीहाभ्यामिच्छया चैव बध्यते ॥ १५५ ॥
 आचार्योपासनं वेदशास्त्रार्थेषु विवेकिता ।
 तत्कर्मणामनुष्ठानं सङ्गः सङ्गिर्गिरः शुभाः ॥ १५६ ॥
 स्वप्नालोकालम्भविगमः सर्वभूतात्मदर्शनम् ।
 त्यागः परिग्रहाणाञ्च जीर्णकाषायधारणम् ॥ १५७ ॥
 विषयेन्द्रियसंरोधस्तन्द्रालस्यविवर्जनम् ।

शरीरपरिसंख्यानं प्रवृत्तिष्वधदर्शनम् ॥ १५८ ॥
 नीरजस्तमता सत्त्वशुद्धिर्निःस्पृहता शमः ।
 एतैरुपायैः संशुद्धः सत्त्वयुक्तोऽनृतीर्भवत् ॥ १५९ ॥
 तत्त्वस्मृतेरुपस्थानात् सत्त्वयोगात् परिक्षयात् ।
 कर्मणां सन्निकर्षाच्च सतां योगः प्रवर्त्तते ॥ २६० ॥
 शरीरसंक्षये यस्य मनः सत्त्वस्थमीश्वरे ।
 अविप्रतमतेः सम्यक् स जातिस्मरतामियात् ॥ १६१ ॥
 यथा हि भरतो वर्णेर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् ।
 नानारूपाणि कुर्वाणस्तथात्मा कर्मदास्तनू ॥ २६२ ॥
 कालकर्ममात्मबीजानां दीर्घभ्रातृकथैव च ।
 गर्भस्य वैलतं दृष्टमङ्गहीनादि जन्मतः ॥ १६३ ॥
 अहङ्कारेण मनसा गत्या कर्मफलेन च ।
 शरीरेण च नात्मायं सुक्तपूर्वः कथञ्चन ॥ १६४ ॥
 वर्त्याधारस्त्रेहयोगाद् यथा दीपस्य संस्थितिः ।
 त्रिक्रियापि च दृष्टैवमकाले प्राणसंक्षयः ॥ १६५ ॥
 अनन्ता रश्मयस्तस्य दीपवद् यः स्थितो हृदि ।
 सितासिताः कर्तुर्नीलाः कपिलाः पातलोहिताः ॥ १६६ ॥
 ऊर्ध्वमेकाः स्थितस्तेषां यो भित्त्वा सूर्यमण्डलम् ।
 ब्रह्मलोकमतिक्रम्य तेन याति परां गतिम् ॥ १६७ ॥
 यदस्यान्यद्रश्मिशतमूर्ध्वमेव व्यवस्थितम् ।
 तेन देवशरीराणि सधामानि प्रपद्यते ॥ २६८ ॥
 येऽनेकरूपाश्चाधस्ताद्रश्मयोऽस्य मृदुप्रभाः ।
 इह कर्मापभागा एते संसरति सोऽवशः ॥ १६९ ॥
 त्रैदेः शास्त्रैः सिद्धान्तैर्जन्मना मरणेन च ।

आर्त्या मत्या तथागत्या सत्येन ह्यनृतेन च ॥ १७० ॥
 श्रेयसा सुखदुःखाभ्यां कर्मभिश्च शुभाशुभैः ।
 निमित्तशकुनज्ञानग्रहसंयोगजैः फलैः ॥ १७१ ॥
 तारानक्षत्रसञ्चारैर्जागरैः स्वप्नजैरपि ।
 आकाशपवनज्योतिर्जलभूतिमिरेस्तथा ॥ १७२ ॥
 मन्वन्तरैर्युगप्राप्तया मन्त्रौषधिफलैरपि ।
 वित्तात्मानं विद्यमानं कारणं जगतस्तथा ॥ १७३ ॥
 अहङ्कारः स्मृतिर्मेधा द्वेषो बुद्धिः सुखं धृतिः ।
 इन्द्रियान्तरसञ्चारइच्छा धारणजीविते ॥ १७४ ॥
 स्वर्गः स्वप्नश्च भावानां प्रेरणं मनसो गतिः ।
 निमेषश्चेतना यत्न आदानं पाञ्चभौतिकम् ॥ १७५ ॥
 यत एतानि दृश्यन्ते लिङ्गानि परमात्मनः ।
 तस्मादस्ति परो देहादात्मा सर्वग ईश्वरः ॥ १७६ ॥
 बुद्धीन्द्रियाणि सार्थानि मनः कर्मेन्द्रियाणि च ।
 अहङ्कारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि ॥ १७७ ॥
 अव्यक्तमात्मा क्षेत्रज्ञः क्षेत्रस्यास्य निगद्यते ।
 ईश्वरः सर्वभूतस्थः सन्नसन् सदसच्च यः ॥ १७८ ॥
 बुद्धेरुत्पत्तिरव्यक्तात्ततोऽहङ्कारसम्भवः ।
 तन्मात्रादीन्यहङ्कारादेकोत्तरगुणानि च ॥ १७९ ॥
 शब्दः स्पर्शश्च रूपञ्च रसो गन्धश्च तद्गुणाः ।
 यो यस्मान्नि सृतश्चैषां स तस्मिन्नेव स्तीयते ॥ १८० ॥
 यथात्मानं सृजत्यात्मा तथा वः कथितो भया ।
 विपाकाक्षिप्रकाराणां कर्मणामोश्वरोऽपि सन् ॥ १८१ ॥
 सत्त्वं रजस्तमश्चैव गुणास्तस्यैव कीर्त्तिताः ।

रजस्तुमीभ्यामाविष्टश्चक्रवद् भ्राम्यते हि सः ॥१८२॥

अनादिरादिमांश्चैव स एव पुरुषः परः ।

लिङ्गेन्द्रियग्राह्यरूपः सविकार उदाहृतः ॥ १८३ ॥

पितृयानोऽजवीथ्याश्च यदगस्त्यस्य चान्तरम् ।

तेनाग्निहोत्रिणो यान्ति स्वर्गकामा दिवं प्रति ॥१८४॥

ये च दानपराः सम्यगष्टाभिश्च गुणैर्युताः ।

तेऽपि तेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणा ॥ १८५ ॥

तवाष्टाशीतिसाहस्रा मुनयो गृहमेधिनः ।

पुनरावर्त्तिनी वीजभृता धर्मप्रवर्त्तकाः ॥ १८६ ॥

सप्तर्षिनागवीथ्यन्तर्देवलोकसमाश्रिताः ।

तावन्त एव मुनयः सर्वारम्भविवर्जिताः ॥ १८७ ॥

तपसा ब्रह्मचर्येण सद्गत्याग्नेन मेधया ।

तत्रैव तावत्तिष्ठन्ति यावदाहृतसंप्लवम् ॥ १८८ ॥

यतो वेदाः पुराणञ्च विद्योपनिषदस्तथा ।

श्लोकाः सूत्राणि भाष्याणि यच्च किञ्चन वाङ्मयम् ॥१८९॥

वेदानुवचनं यज्ञो ब्रह्मचर्यं तपो दमः ।

अद्वीपवासः स्वातन्त्र्यमात्मनो ज्ञानहेतवः ॥ १९० ॥

स ह्याश्रमैर्विजिज्ञास्य समस्तैरेवमेव तु ।

द्रष्टव्यस्त्वथ मन्तव्यः श्रोतव्यश्च द्विजातिभिः ॥ १९१ ॥

य एनमेवं विन्दन्ति ये चारण्यक्रमाश्रिताः ।

उपासते द्विजाः सत्यं श्रद्धया परया युताः ॥ १९२ ॥

क्रमात्ते सम्भवन्त्यर्चिरहः शुक्लं तथोत्तरम् ।

अयनं देवलोकञ्च सवितारं सर्वैदुप्रतम् ॥ १९३ ॥

ततस्तान् पुरुषोऽभ्येत्य मानसो ब्रह्मलौकिकान् ।

करोति पुनरावृत्तिस्तेषामिह न विद्यते ॥ १८४ ॥
 यज्ञेन तपसा दानैर्ये हि स्वर्गजितो नराः ।
 धूमं निशां कृष्णपक्षं दक्षिणायनमेव च ॥ १८५ ॥
 पितृलोकं चन्द्रमसं वायुं वृष्टिं जलं महीम् ।
 क्रमात्ते सम्भवन्तीह पुनरेव व्रजन्ति च ॥ १८६ ॥
 एतद् यो न विजानाति मार्गद्वितयमात्मवान् ।
 दन्दशूकः पतङ्गो वा भवेत् कीटोऽथवा कृमिः ॥ १८७ ॥
 ऊरुस्थोत्तानचरणः सव्ये न्यस्येतरं करम् ।
 उत्तानं किञ्चिदुन्नाम्य सुखं विष्टभ्य चोरसा ॥ १८८ ॥
 निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो दन्तैर्दन्तानसंस्पृशन् ।
 तालुस्थाचलजिह्वश्च संवृताम्यः सुनिश्चलः ॥ १८९ ॥
 सन्निरुद्धेन्द्रियग्रामं नातीनीचोच्छ्रितासनः ।
 द्विगुणं त्रिगुणं वापि प्राणायाममुपक्रमेत् ॥ २०० ॥
 ततो ध्येयः स्थितो योऽसौ हृदये दीपवत् प्रभुः ।
 धारयेत्तत्र चात्मानं धारणां धारयन् बधः ॥ २०१ ॥
 अन्तर्धानं स्मृतिः कान्तिर्दृष्टिः श्रोत्रज्ञता तथा ।
 निजं शरीरमुत्सृज्य परकायप्रवेशनम् ॥ २०२ ॥
 अर्थानां वृन्दतः सृष्टिर्योगसिद्धेस्तु लक्षणम् ।
 सिद्धे योगे त्यजन्देहममृतत्वाय कल्पते ॥ २०३ ॥
 अथवाप्यभ्यसन् वेदं नृपस्तकामी वने वसन् ।
 अयाचिताशी मितभुक् परां सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २०४ ॥
 न्यायागतधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः ।
 यादृक्कृत् मत्प्रवादी च गृहस्थोऽपि हि मुच्यते ॥ २०५ ॥
 इत्याध्यात्मप्रकरणम् ॥

महापातकजान् घोराक्षरकान् प्राप्य गृहितान् ।
 कर्मचयात् प्रजायन्ते महापातकिनस्त्रिवह ॥ २०६ ॥
 मृगश्वशूकरोद्वाणां ब्रह्महा योनिमृच्छति ।
 खरपुक्कशवेणानां सुरापो नात्रसंशयः ॥ २०७ ॥
 कृमिक्रीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात् ।
 तृणगुल्मलतात्वच्च क्रमशो गुरुतल्पगः ॥ २०८ ॥
 ब्रह्महा क्षयरोगी स्यात् सुरापः श्यावदन्तकः ।
 हेमहारी तु कुनखी दुश्चर्मा गुरुतल्पगः ॥ २०९ ॥
 योषेन संवसत्येषां स तल्लिङ्गोऽभिजायते ।
 अब्रह्मर्त्तामयावी स्यान्मकोवागपहारकः ॥ २१० ॥
 धान्यमिश्रोऽतिरिक्ताङ्गः पिशुनः पूतिनामिकः ।
 तैलहृत्तैलपायी स्यात् पूतिवक्त्रस्तु सूचकः ॥ २११ ॥
 परस्य धोषितं हृत्वा ब्रह्मस्वमपहृत्य च ।
 अरण्ये निर्जने घोरे भवति ब्रह्मराक्षसः ॥ २१२ ॥
 हीनजातौ प्रजायेत पररत्नापहारकः ।
 पत्रगाकं शिखी हृत्वा गन्धांशुकुच्छुन्दरिः शुभान् ॥ २१३ ॥
 मूषिको धान्यहारी स्यादुयानसुष्टं फलं कपिः ।
 जलं प्लवः पयः काकी गृहकारो ह्युपस्करम् ॥ २१४ ॥
 मधु दंशः फलं गृध्रो गां गोधार्ग्नं वकस्तथा ।
 खिली वस्त्रं श्वा रसन्तु चोरी लवणहारकः ॥ २१५ ॥
 प्रदर्शनार्थमेतत्तु मयोक्तं स्तेयकर्मणि ।
 द्रव्यप्रकारा हि यथा तथैव प्राणिजातयः ॥ २१६ ॥
 यथाकर्मफलं प्राप्य तिर्यक्तं कालपश्यथात् ।
 जायन्ते लक्षणभ्रष्टा दरिद्राः पुरुषाधमाः ॥ २१७ ॥

ततो निष्कल्यभीभूताः कुले महति योगिनः ।
 जायन्ते विद्ययापिता धनधान्यसमन्विताः ॥ २१८ ॥
 विहितस्याननुष्ठानान्निन्दितस्य च सेवनात् ।
 अनियन्ताच्चेन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति ॥ २१९ ॥
 तस्मात्तेनेह कर्त्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यै ।
 एवमस्यान्तरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति ॥ २२० ॥
 प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः पापेषु निरता नराः ।
 अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान् यान्ति दारुणान् ॥ २२१ ॥
 तामिस्रं लोहशङ्कुञ्चं महानिरयशाल्मली ।
 रौरवं कुड्मलं पूतिमृत्तिकं कालसूतकम् ॥ २२२ ॥
 संघातं लोहितोदञ्चं सविषं सम्प्रतापनम् ।
 महानरककाकोलं संजीवनमहापथम् ॥ २२३ ॥
 अवीचिसन्धतामिस्रं कुम्भीपाकं तथैव च ।
 असिपत्रवनञ्चैव तापनञ्चैकविंशकम् ॥ २२४ ॥
 महापातकजैर्धौरेरुपपातकजैस्तथा ।
 अन्वितायान्यचरितप्रायश्चित्ता नराधमाः ॥ २२५ ॥
 प्रायश्चित्तरूपं त्येनोदज्ञानकृतं भवेत् ।
 कामतो व्यवहार्यम् वचनादिह जायते ॥ २२६ ॥
 ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुरुतल्पग एव च ।
 एते महापातकिनो युक्तैः सक्तैः संवसेत् ॥ २२७ ॥
 गुरुणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्बधः ।
 ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनम् ॥ २२८ ॥
 निषिद्धभक्षणं जैह्वामुत्कर्षश्च वचोऽनृतम् ।
 रजस्वलासुखास्वादः सुरापानसमानि तु ॥ २२९ ॥

अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणं तथा ।
 निःक्षेपस्य च सर्वं हि सुवर्णक्षेयसम्भितम् ॥ २३० ॥
 सखिभार्याकुमारीषु स्वयोनिस्वन्धजासु च ।
 सगोत्रासु सुतस्त्रीषु गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २३१ ॥
 पितुः स्वसारं मातुश्च मातुलानीं स्नुषामपि ।
 मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्य्यतनयां तथा ॥ २३२ ॥
 आचार्य्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः ।
 हित्वा लिङ्गं बधस्तस्य सकामायाः स्त्रिया अपि २३३ ॥
 गोबधो ब्राह्म्यता स्तेयमृणानाञ्चानपक्रिया ।
 अनाहिताग्निताऽपण्यविक्रयः परिवेदनम् ॥ २३४ ॥
 भृतादध्ययनाद्दानं भृतकाध्यापनं तथा ।
 पारदाय्यं पारिविक्त्यं बार्हय्यं लवणक्रिया ॥ २३५ ॥
 स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रबधो निन्दितार्थोपजीवनम् ।
 नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानाञ्चैव विक्रयः ॥ २३६ ॥
 धान्यकुपप्रपशुस्तेयमयाजग्रानाञ्च याजनम् ।
 पितृमातृगुरुत्यागस्तुङ्गागारामविक्रयः ॥ २३७ ॥
 कन्यासंदूषणञ्चैव परिवेदकयाजनम् ।
 कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनम् ॥ २३८ ॥
 आत्मार्थं च क्रियारम्भो मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ।
 स्वाध्यायान्निसुतत्यागो बान्धवत्याग एव च ॥ २३९ ॥
 इन्धनार्थं द्रुमच्छेदः स्त्रीहिंसौषधजीवनम् ।
 हिंसायन्त्रविधानञ्च व्यसनान्यात्मविक्रयः ॥ २४० ॥
 असच्छास्त्राधिगमनमाकर्ण्यधिकारिता ।
 भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकम् ॥ २४१ ॥

शिरःकपालौ ध्वजवान् भिक्षाशी कर्म वेदयन् ।
 ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४२ ॥
 ब्राह्मणस्य परिव्राणाद्गवां द्वादशकस्य वा ।
 तथाश्वमेधावभृथस्नानाद्वा शुद्धिमाप्नुयात् ॥ २४३ ॥
 दीर्घतीव्रामयग्रस्तं ब्राह्मणं गामयापि वा ।
 दृष्ट्वा पथि निरातङ्गं कृत्वा वा ब्रह्महा शुचिः ॥ २४४ ॥
 आनीय विप्रसर्वस्व हृतं घातित एव वा ।
 तन्निमित्तं क्षतः शस्त्रीर्जीवन्नपि विशुद्धप्रति ॥ २४५ ॥
 लोमभ्यः स्वाहेत्येवं हि लोमप्रभृति वै तनुम् ।
 मज्जानां जुहुयाद्वापि मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ २४६ ॥
 संग्रामे वा हतो लक्ष्यभूतः शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 मृतकल्पः प्रहारार्त्तो जीवन्नपि विशुद्धप्रति ॥ २४७ ॥
 अरण्ये नियतो जप्त्वा त्रिर्वेदस्य संहिताम् ।
 सुच्यते वा मिताशीत्वा प्रतिश्रेयः सरस्वतीम् ॥ २४८ ॥
 पात्रे धनं वा पर्याप्तं दत्त्वा शुद्धिमवाप्नुयात् ।
 आदातुश्च विगृह्यैर्मिष्टिर्वैश्वानरो स्मृता ॥ २४९ ॥
 यागस्थक्षत्रविघ्नाती चरेद्ब्रह्महणो व्रतम् ।
 गर्भहा च यथावणे तथाविधीनिसूदकः ॥ २५० ॥
 चरेद्व्रतमहत्वापि घातार्थञ्चेत् समगतः ।
 द्विगुणं सवनस्थे तु ब्राह्मणे व्रतमादिशेत् ॥ २५१ ॥
 सुराम्बुष्टतगोमूत्रपयसामग्निसन्निभम् ।
 सुरापोऽन्यतमं पीत्वा मरणाच्छुद्धिमृच्छति ॥ २५२ ॥
 बालवासा जटी वापि ब्रह्महत्याव्रतञ्चरेत् ।
 पिण्याकं वा कणां वापि भक्षयेत्तिसमानिधि ॥ २५३ ॥

अज्ञानात् सुरां पीत्वा रेतो विण्मूलमेव वा ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ २५४ ॥
 पतिलोक न सा याति ब्राह्मणी या सुरां पिवेत् ।
 इहैव तु शुनी गृध्री शूकरी चाभिजायते ॥ २५५ ॥
 ब्राह्मणः स्वर्णहारी तु राज्ञे मूषलमपेयेत् ।
 स्वकर्म्म ख्यापयन् न हतो मुक्तोऽपि वा शुचिः ॥ २५६ ॥
 अनिवेद्य नृपे शुद्धेऽत् सुरापव्रतमाचरन् ।
 आत्मतुल्यं सुवर्णं वा दद्याद्वा विप्रतुष्टिकत् ॥ २५७ ॥
 तप्तेऽयःशयने सार्द्धमायस्या योषिता स्वपेत् ।
 गृहीत्वोत्कृत्य वृषणी नैर्ऋत्याम्बोत्सृजेत्तनुम् ॥ २५८ ॥
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं समा वा गुरुतल्पगः ।
 चान्द्रायणं वा त्रीन्मासानभ्यस्यन् वेदसंहिताम् ॥ २५९ ॥
 एभिस्तु संवसेद् यो वै वत्सरं सोऽपि तत्समः ।
 कन्यां समुद्वहेदेषां सोपवासामकिञ्चनाम् ॥ २६० ॥
 चान्द्रायणं चरेत् सर्वानवकृष्टानिहन्य तु ।
 शूद्रोऽधिकारहीनोऽपि कालेनानेन शुध्यति ॥ २६१ ॥
 मिथ्याभिर्गंसिनी दोषो द्विगुणोऽनृतवादिनः ।
 मिथ्याभिर्गन्तपापञ्च समादत्ते मृषावदन् ॥ २६२ ॥
 पञ्चगव्यं पिवेद् गोघ्नो मासमासीत संयतः ।
 गोष्ठेशयो गोऽनुगामी गोप्रदानेन शुध्यति ॥ २६३ ॥
 कृच्छ्रं चैवातिकृच्छ्रञ्च चरेद्वापि समाहितः ।
 दद्याच्चिरात् वीषोष्य वृषभैकादशास्तु गाः ॥ २६४ ॥
 उपपातकशुद्धिः स्यादेवञ्चान्द्रायणेन वा ।
 पयसा वापि मासेन पराकिंणाथवा पुनः ॥ २६५ ॥

ऋषभैकसहस्रा गा दद्यात् क्षत्रवधे पुमान् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं वापि वत्सरवितयं चरेत् ॥ २६६ ॥
 वैश्वहाब्दं चरेदेतद्दद्याद्द्वैकशतं गवाम् ।
 षण्मासान् शूद्रहा ह्येतद्दद्याद्वेनूदर्शपि वा ॥ २६७ ॥
 दुर्वर्त्ता ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्रयोषाः प्रमाप्य तु ।
 दृति धनुर्वस्तमविं क्रमाद्दद्याद्विशुद्धये ॥ २६८ ॥
 अप्रदुष्टां स्त्रियं हत्वा शूद्रहत्याव्रतश्चरेत् ।
 श्रीस्थिमतां सहस्रञ्च तथानस्मितामनः ॥ २६९ ॥
 माज्जीरगोधानकुलमण्डूकखपतविष्णुः ।
 हत्वा त्र्यहं पितृन् क्षीरं कच्छं वा पादिकं चरेत् ॥ २७० ॥
 गजे नीलवृषाः पञ्च शुके वत्सो विहायनः ।
 खराजमेपेषु वृषो देयः कौञ्चे त्रिहायणः ॥ २७१ ॥
 हंसश्चेनकपिक्रव्याज्जलस्यलमिखण्डिनः ।
 भासञ्च हत्वा दद्याद्गामक्रव्यादस्तु वत्सिकाम् ॥ २७२ ॥
 उरगेष्वायसो दण्डः पण्डके त्र्यपुसीसकम् ।
 काले घृतघटो देय उष्ट्रे गुज्जा हयेऽंशुकम् ॥ २७३ ॥
 तित्तिरी तु तिलद्रोणं गजादीनामशक्नुवन् ।
 दानं दातुश्चरेत् कच्छमेकैकस्य विशुद्धये ॥ २७४ ॥
 फलपुष्पान्नरसजसत्वाघाते घृताशनम् ।
 किञ्चित्कास्थिवधे देयं प्राणायामस्वनस्थिके ॥ २७५ ॥
 वृक्षगुल्मलतावीरुच्छेदने जप्यसृक्शतम् ।
 स्यादोषधिहृथाच्छेदे क्षीराशी गोनुगोदिनम् ॥ २७६ ॥
 पुंश्चलीवानरखरैर्दृष्ट्योश्चादिवायसैः ।
 प्राणायामं जले कृत्वा घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥ २७७ ॥

यन्मेघरेत इत्याभ्यां स्कन्नं रेतोऽनुमन्त्रयेत् ।
 स्तनान्तरं म्रुवोर्मध्यं तेनानामिकया स्पृशेत् ॥२७८
 मयि तेज इति च्छायां स्वां दृष्ट्वा म्रुगतां जपेत् ।
 सावित्रीमशुचौ दृष्टे चापत्ये चानृतेऽपि च ॥ २७९
 अवकीर्णी भवेद् गत्वा ब्रह्मचारी तु योषितम् ।
 गर्हभं पशुमालभ्य नैऋत्यं स विशुद्धप्रति ॥ २८० ॥
 भैक्षान्निकार्येण त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ।
 कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयम् ॥ २८१ ॥
 उपस्थानं ततः कुर्यात् समासिञ्चत्वेन तु ।
 मधुसंसाधने कार्यः कच्छः शेषव्रतानि च ॥ २८२ ॥
 प्रतिकूलं गुरोः कृत्वा प्रसाद्यैव विशुद्धप्रति ।
 कच्छवयं गुरु कुर्यान्म्रिप्रेतप्रहितो यदि ॥ २८३ ॥
 क्रियमाणोपकारे तु मृते विप्रे न पातकम् ।
 विपाके गोवृषाणाञ्च भेषजाग्निक्रियासु च ॥ २८४ ॥
 महापापोपपापाभ्यां योऽभिगन्तेनृमृषापरम् ।
 अब्रह्मो मासमासीत सजापो नियतेन्द्रियः ॥२८५ ॥
 अभिगन्तो मृषा कच्छं चरेदाग्नेयमेव वा ।
 निर्वपेच्च पुरोडाशं वायव्यं पशुमेव वा ॥ २८६ ॥
 अनियुक्तो भ्रातृजायां गच्छंश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 विरावान्ते घृतं प्राश्या गत्वीदक्यां विशुद्धप्रति ॥२८७
 तौन् कच्छानाचरेद् ब्राह्मयाजकोऽभिचरन्नपि ।
 वेदप्लावी यवाश्व्यङ्गं त्यक्त्वा च शरणागतम् ॥ २८८ ॥
 गोष्ठे वसन् ब्रह्मचारी मासमेकं पयोव्रतः ।
 गायत्रीजप्यनिरतो मुच्यतेऽसत्यप्रतिग्रहात् ॥ २८९ ॥

प्राणायामी जले स्नात्वा खरयानोद्भयानगः ।

नग्नः स्नात्वा च भुक्त्वा च गत्वा चैव दिवा स्त्रियम् ॥ २८० ॥

गुरुं त्वं कृत्य हुंकृत्य विप्रं निजित्य वादतः ।

बद्धा वा वाससा क्षिप्रं प्रसाद्योपवसेद्दिनम् ॥ २८१ ॥

विप्रदण्डोद्यमे कृच्छ्रस्वतिकृच्छ्रो निपातने ।

कृच्छ्रातिकृच्छ्रोऽसृक्पाते कृच्छ्रोऽभ्यन्तरशोणिते ॥ २८२ ॥

देशं कालं वयः शक्तिं पापं चावेक्ष्य यत्नतः ।

प्रायश्चित्तं प्रकल्प्य स्याद् यत्र चोक्ता न निष्कृतिः ॥ २८३ ॥

दासौकुम्भं वहिर्ग्रामाद्दिनयेयुः स्वबान्धवाः ।

पतितस्य वहिः कुर्युः सर्वकार्येषु चैव तम् ॥ २८४ ॥

चरितव्रत आयाते निनयेरन्नवं घटम् ।

जुगुप्सेरन्न चाप्येनं संवसेयुश्च सर्वशः ॥ २८५ ॥

पतितानामेष एव विधिः स्त्रीणां प्रकीर्तितः ।

वासो गृहान्तिके देयमन्नं वासः सरक्षणम् ॥ २८६ ॥

नौचाभिगमनं गर्भपातनं भर्तृहिंसनम् ।

विशेषपतनीयानि स्त्रीणामेतान्यपि ध्रुवम् ॥ २८७ ॥

शरणागतबालस्त्रीहिंसकान् संवसेन्नतु ।

चीर्णव्रतानपि सदा कृतघ्नसहितानिमान् ॥ २८८ ॥

घटेऽपवर्जिते ज्ञाति मध्यस्थोयवसं गवाम् ।

प्रदद्यात् प्रथमं गोभिः सत्कृतस्य हि सत्क्रिया ॥ २८९ ॥

विखरातदोषः कुर्वीत पर्षदोऽनुमतं व्रतम् ।

अनभिखरातदोषस्तु रहस्यं व्रतमाचरेत् ॥ ३०० ॥

विरात्रोपरोषितो जवा ब्रह्महा त्वघमर्षणम् ।

अन्तर्जले विशुद्धेयं गां दत्त्वा च पयस्विनीम् ॥ ३०१ ॥

लोमभ्यः स्वाहेत्यथवा दिवसं मासताशनः ।
 जले स्थित्वाभिजुहुयाच्चत्वारिंशदष्टताहुती ॥ ३०२
 त्विरातोपोषितो भूत्वा कुष्माण्डीभिर्घृतं शुचिः ।
 सुगन्धः स्वर्णहारी तु रुद्रजापी जले स्थितः ॥ ३०३
 सहस्रशीर्षाजापी तु मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 गौर्देया कर्मणोऽस्यान्ते पृथगेभिः पयस्विनी ॥ ३०४
 प्राणायामयतं कार्यं सर्वपापापनुत्तये ।
 उपपातकजातानामनादिष्टस्य चैव हि ॥ ३०५ ॥
 ओङ्काराभिष्टुतं सोमसलिलं पावनं पिवेत् ।
 कृत्वा तु रेतोविष्मूत्रप्राशनञ्च द्विजोत्तमः ॥ ३०६ ॥
 निशायां वा दिवा वापि यदज्ञानकृतं भवेत् ।
 त्रैकाल्यमभ्याकरणान्तत् सर्वं विप्रणशति ॥ ३०७ ॥
 सुक्रियारण्यकजपो गायत्र्याश्च विशेषतः ।
 सर्वपापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा ॥ ३०८ ॥
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्हीमो गायत्र्या वार्चनन्तथा ॥ ३०९ ॥
 वेदाभ्यामरतं चान्तं महायज्ञक्रियारतम् ।
 न स्पृशन्तीह पापानि महापातकजान्यपि ॥ ३१० ॥
 वायुभक्षो दिवा तिष्ठन्नात्रिं नोत्वाप्सु सूर्यदृक् ।
 जप्त्वा सहस्रं गायत्र्याः शुद्धे रद्व्रह्मब्रह्मदृते ॥ ३११ ॥
 ब्रह्मचर्यं दया चान्तिर्दानं सत्यमकल्कता ।
 अहिंसास्ते यमाधुर्यदमाश्चेति यमाः स्मृताः ॥ ३१२ ॥
 स्नानमीनोपवासेज्यास्वाध्यायोपस्थनिग्रहाः ।
 नियमागुरुशूषाशोचाक्लीधाप्रमादताः ॥ ३१३ ॥

गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 जम्बा परेऽङ्गुपवसेत् कृच्छ्रं सान्तपनं चरन् ॥३१४॥
 पृथक् सान्तपनद्रव्यैः षडहः सोपवासकः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं महासान्तपनः स्मृतः ॥ ३१५ ॥
 पर्णोडुस्वरराजीवविल्वपत्रकुशोदकैः ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं पीतैः पर्णकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१६ ॥
 तप्तक्षीरघृताम्बूनामेकैकं प्रत्यहं पिवेत् ।
 एकरात्रोपवासश्च तप्तकृच्छ्र उदाहृतः ॥ ३१७ ॥
 एकभक्तेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ।
 उपवासेन चैकेन पादकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥ ३१८ ॥
 यथाकथञ्चित्तिगुणः प्राजापत्योऽयमुच्यते ।
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात् पाणिपूरान्नभोजनः ॥३१९॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः पयसा दिवसानेकत्रिंशतिम् ।
 द्वादशाहोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥ ३२० ॥
 पिण्याकाचामतकाम्बुशक्नूनां प्रतिवासरम् ।
 एकरात्रोपवासश्च कृच्छ्रः सौम्योऽयमुच्यते ॥ ३२० ॥
 एषां विरात्मभ्यासादेकैकस्य यथाक्रमम् ।
 तुलापुरुष इत्येष त्रयः पाञ्चदशाहिकः ॥ ३२२ ॥
 तिथिद्वया चरेत् पिण्डान् शुक्ले शिखण्डसन्मितान् ।
 एकैकं ज्ञासयेत् कृष्णे पिण्डं चान्द्रायणं चरन् ॥३२३॥
 यथाकथञ्चित् पिण्डानां चत्वारिंशच्छतद्वयम् ।
 मासेनैवोपरुञ्जीत चान्द्रायणमथापरम् ॥ ३२४ ॥
 कुर्यात्त्रिषवणस्नायी कृच्छ्रं चान्द्रायणं तथा ।
 पवित्राणि जपेत् पिण्डान् गायत्र्या चाभिमन्त्रयेत् ॥३२५॥

अनादिष्टेषु पापेषु शुद्धिश्चान्द्रभ्यणेन तु ।
 धर्मार्थं यश्चरेदेतच्चन्द्रस्यैति स लोकताम् ॥ ३२६ ॥
 लच्छृष्टहर्मकामस्तु महतीं श्रियमाप्नुयात् ।
 यथा गुरुकृतुफलं प्राप्नोति च समाहितः ॥ ३२७ ॥
 श्रुत्वेमानृषयो धर्मान् याज्ञवल्क्येन भाषितान् ।
 इदमूचुर्महात्मानं योगीन्द्रममितीजसम् ॥ ३२८ ॥
 य इदं धारयिष्यन्ति धर्मशास्त्रमतन्दिताः ।
 इह लोके यशः प्राप्य ते यास्यन्ति त्रिपिष्टम् ॥ ३२९ ॥
 विद्यार्थी प्राप्नुयाद्विद्यां धनकामोधनस्तथा ।
 आयुस्कामस्तथैवायुः श्रीकामो महतीं श्रियम् ॥ ३३० ॥
 श्लोकत्रयमपि ह्यस्माद् यः शब्दे श्रावयिष्यति ।
 पितृणां तस्य तप्तिः स्यादक्षया नात्र संशयः ॥ ३३१ ॥
 ब्राह्मणः पावतां याति क्षत्रियो विजयी भवेत् ।
 वैश्योऽपि धान्यधनवानस्य शास्त्रस्य धारणात् ॥ ३३२ ॥
 य इदं श्रावयेद्विप्रान् द्विजान् पर्वसु पर्वसु ।
 अश्वमेधफलं तस्य तद्भवाननुमन्यताम् ॥ ३३ ॥
 श्रुत्वैतदुयाज्ञवल्क्योऽपि प्रीतात्मा मुनिभाषितम् ।
 एवमस्त्विति होवाच नमस्कृत्य स्वयम्भुवे ॥ ३३४ ॥
 इति याज्ञवल्क्ये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

॥ समाप्ता चेयं याज्ञवल्क्यसंहिता ॥

अतः परं प्रवक्ष्यामि जातिवृत्तिविधानकम् ।
 अनुलोमविधानञ्च प्रतिलोमविधिं तथा ॥ १ ॥
 सान्तरालकसंयुक्तं सर्वं संचिप्य चोच्यते ।
 नृपाद् ब्राह्मणकन्यायां विवाहेषु समन्वयात् ॥ २ ॥
 जातः सूतोऽत्र निर्दिष्टः प्रतिलोमविधिर्हिजः ।
 वेदानर्हस्तथा चैषां धर्माणामनुबोधकः ॥ ३ ॥
 सूतादिप्र प्रकृतायां सूतो वेणुक उच्यते ।
 नृपायामेव तस्यैव जातो यश्चर्मकारकः ॥ ४ ॥
 ब्राह्मण्यां क्षत्रियाच्चौर्याद्रथकारः प्रजायते ।
 वृत्तञ्च शूद्रवृत्तस्य द्विजत्वं प्रतिषिध्यते ॥ ५ ॥
 यानानां चैव वोढारस्तेषाञ्च परिचारकाः ।
 शूद्रवृत्त्या तु जीवन्ति न क्षात्रं धर्ममाचरेत् ॥ ६ ॥
 ब्राह्मण्यां वैश्यसंसर्गाज्जातोमागध उच्यते ।
 वन्दित्वं ब्राह्मणानाञ्च क्षत्रियाणां विशेषतः ॥ ७ ॥
 प्रगंसावृत्तिको जीवेद्वैश्यप्रेष्यकरस्तथा ।
 ब्राह्मण्यां शूद्रसंसर्गाज्जातश्चाण्डाल उच्यते ॥ ८ ॥
 मौसमाभरणं तस्य कार्णायसमथापि वा ।
 वध्नीं कण्ठे समाबध्य भृङ्गरीं कवतोऽपि वा ॥ ९ ॥
 मन्नापकर्षणं ग्रामे पूर्वार्ह्णे परिशुद्धिकम् ।
 नापराह्णे प्रविष्टोऽपि वह्निर्यामाच्च नैर्ऋते ॥ १० ॥
 पिण्डीभृता भवन्त्यत्र नोवेदु बध्या विशेषतः ।
 चाण्डालाद्वैश्यकन्यायां जातः श्वप च उच्यते ॥ ११ ॥
 श्वमांसभक्षणं तेषां श्वान एव च तद्वलम् ।
 नृपायां वैश्यसंसर्गादायोगव इति स्मृतः ॥ १२ ॥

तन्तुवाया भवत्येष वसुकांस्थोपजीविनः ।
 शीलिकाः केचिद्वैव जीवनं वस्त्रनिर्मिते ॥ १३ ॥
 आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्नोपजीविनः ।
 तस्यैव नृपकन्यायां जातः सूनिक उच्यते ॥ १४ ॥
 सूनिकस्य नृपायान्तु जाता उद्धन्धकाः स्मृताः ।
 निर्णेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्यतः ॥ १५ ॥
 नृपायां वैश्रतश्चौर्यात् पुलिन्दः परिकीर्तितः ।
 पशुवृत्तिर्भवेत्तस्य हन्युक्तान् दुष्टसत्वकान् ॥ १६ ॥
 नृपायां शूद्रसंसर्गाज्जातः पुक्कश उच्यते ।
 सुरावृत्तिं समारुह्य मधुविक्रयकर्मणा ॥ १७ ॥
 क्षतकानां सुराणाञ्च विक्रीता याचको भवेत् ।
 पुक्कगाद्वैश्रकन्यायां जातो रजक उच्यते ॥ १८ ॥
 नृपायां शूद्रतश्चौर्याज्जातो रञ्जक उच्यते ।
 वैश्रपायां रञ्जकाज्जातो नर्तको गायको भवेत् ॥ १९ ॥
 वैश्रपायां शूद्रसंसर्गाज्जातो वैदेहिकः स्मृतः ।
 अजानां पालनं कुर्यान्महिषीणां गवामपि ॥ २० ॥
 दधिक्षीराज्यतक्राणां विक्रयाज्जीवनं भवेत् ।
 वैदेहिकात्तु विप्रायां जाताश्चर्मापजीविनः ॥ २१ ॥
 नृपायामिव तस्यैव स्कचिकः पाचकः स्मृतः ।
 वैश्रपायां शूद्रतश्चौर्याज्जातश्चकी च उच्यते ॥ २२ ॥
 तेलपिष्टकजीवी तु लवणं भावयन् पुनः ।
 विधिना ब्राह्मणः प्राप्य नृपायान्तु समन्तकम् ॥ २३ ॥
 जातः सुवर्ण इत्युक्तः सानुलोमद्विजः स्मृतः ।
 अथ वर्णक्रियां कुर्वन्नित्यनैमित्तिकीं क्रियाम् ॥ २४ ॥

अश्वं रथं हस्तिनं वा वाहयेद्वा नृपाज्ञया ।
 सैनापत्यञ्च भैषज्यं कुर्याज्जीवेत्तु वृत्तिपु ॥ २५ ॥
 नृपायां विप्रतश्चौर्यात् संजातो यो भिषक् स्मृतः ।
 अभिषिक्तनृपसगान्नां परिपाल्येत्तु वैद्यकम् ॥ २६ ॥
 आयुर्वेदमथाष्टाङ्गं तन्लोक्तं धर्ममाचरेत् ।
 ज्योतिषं गणितं वापि कायिकीं वृत्तिमाचरेत् ॥ २७ ॥
 नृपायां विधिना विप्राज्जातो नृप इति स्मृतः ।
 नृपायां नृपसंसर्गात् प्रमादाद् गूढजातकः ॥ २८ ॥
 सोऽपि क्षत्रिय एव सग्रादभिषेके च वर्जितः ।
 अभिषेकं विना प्राप्य गोज इत्यभिधायकः ॥ २९ ॥
 सर्वन्तु राजवृत्तस्य शस्रते पदवन्दनम् ।
 पुनर्भूकरणे राज्ञां नृपकालीन एव च ॥ ३० ॥
 वैश्यायां विधिना विप्राज्जातो ह्यम्बष्ठ उच्यते ।
 कृष्याजीवो भवेत्तस्य तथैवाग्नेयवृत्तिकः ॥ ३१ ॥
 ध्वजिनी जीविका वापि अम्बष्ठाः शस्त्रजीविनः ।
 वैश्याया विप्रतश्चौर्यात् कुम्भकारः स उच्यते ॥ ३२ ॥
 कुलालवृत्त्या जीवेत नापिता वा भवन्त्यतः ।
 सूतके प्रेतके वापि दीक्षाकालेऽथ वापनम् ॥ ३३ ॥
 नाभेरूर्ध्वन्तु वपनं तस्मान्नापित उच्यते ।
 कायस्य इति जीवेत्तु विचरेच्च इतस्ततः ॥ ३४ ॥
 काकाक्षौल्यं यमात् क्रौर्यं स्थपतेरथ कृन्तनम् ।
 आद्याक्षराणि संगृह्य कायस्य इति कीर्त्तितः ॥ ३५ ॥
 शूद्रायां विधिना विप्राज्जातः पारशवोमतः ।
 भद्रकादीन् समाश्रित्य जीवेयुः पूजकाः स्मृताः ॥ ३६ ॥

शिवाद्यागमविद्याद्यैस्तथामण्डलवृत्तिभिः ।
 तस्यां वै चौरसो वृत्तो निषादो जात उच्यते ॥ ३७ ॥
 बने दुष्टमृगान् हत्वा जीवनं मांसविक्रयम् ।
 नृपाज्जातोऽथ वैश्रायां गृह्यायां विधिना स्मृतः ॥ ३८ ॥
 वैश्रवहृत्या तु जीवेत क्षात्रधर्मं न चाचरेत् ।
 तस्यां तस्यैव चौरिण मणिकारः प्रजायते ॥ ३९ ॥
 मणीनां राजतां कुर्यान्मुक्तानां वेधनक्रियाम् ।
 प्रवालानाञ्च सूतित्वं शाखानां बलयक्रियाम् ॥ ४० ॥
 शूद्रस्य विप्रसंसर्गाज्जात उग्र इति स्मृतः ।
 नृपस्य दण्डधारः स्याद्दण्डं दण्डेषु सञ्चरेत् ॥ ४१ ॥
 तस्यैव चावसंवृत्या जातः गुण्डिक उच्यते ।
 जातदुष्टान् समारोप्य गुण्डाकर्मणि योजयेत् ॥ ४२ ॥
 शूद्रायां वैश्रसंसर्गाद्विधिना सूचकः स्मृतः ।
 सूचकाद्विप्रकन्यायां जातस्तक्षक उच्यते ॥ ४३ ॥
 शिल्पकर्मणि चान्यानि प्रासादलक्षणं तथा ।
 नृपायामेव तस्यैव जातो यो मत्स्यबन्धकः ॥ ४४ ॥
 शूद्रायां वैश्रतथौर्यात् कटकार इति स्मृतः ।
 वशिष्ठशापान्नेतायां केचित् पारशतास्तथा ॥ ४५ ॥
 वैखानसेन केचित्तु केचिद्भागवतेन च ।
 वेदशास्त्राबलम्बास्ते भविष्यन्ति कल्पो युगे ॥ ४६ ॥
 कटकारास्ततः पश्चाद्भारायणगणाः स्मृताः ।
 शाखा वैखानसेनोक्ता तन्मार्गश्रिधिक्रियाः ॥ ४७ ॥
 निषेकाद्याः श्रमयानान्ताः क्रियाः पूजाङ्गसूचिकाः ।
 पञ्चरात्रेण वा प्राप्तं प्रोक्तं धर्मं समाचरेत् ॥ ४८ ॥

शूद्रादेव तु शूद्रायां जातः शूद्र इति स्मृतः ।
 द्विजशूषणपरः पाकयज्ञपरान्वितः ॥ ४६ ॥
 सच्छूद्रं तं विजानीयादसच्छूद्रस्ततोऽन्यथा ।
 चौर्यात् काकवचो ज्ञेयश्चाश्वानां लणवाहकः ॥ ५० ॥
 एतत् संचेपतः प्रोक्तं जातिवृत्तिविभागशः ।
 जात्यन्तराणि दृशान्ते संकल्पादित एव तु ॥ ५१ ॥
 ॥ इत्यौशनसं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

श्रीशनसस्मृतिः ।

शौनकाद्याश्च मुनयः श्रीशनं भार्गवं मुनिम् ।
 नत्वा पप्रच्छुरखिलं धर्मशास्त्रविनिर्णयम् ॥
 ऋषीणां शृण्वतां पूर्वमुशना धर्मतत्त्ववित् ।
 धर्मार्थकाममोक्षाणां कारणं पापनाशनम् ॥
 सुसमाधिहृदो यूयं शृणुध्वद्भदतो मम ।
 भार्गव पितर नत्वा उशनं धर्ममब्रवीत् ॥
 कृतोपनयनो वेदानधीयीत द्विजोत्तमः ।
 गर्भाष्टमे व्यष्टमे वा स्वसूत्रोक्त विधानतः ॥
 दण्डे च मेखलासूत्रे कृष्णाजिनधरो मुनिः ।
 भिक्षाहारो गुरुहिते वीक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥
 कार्पासमुपवीतात् सन्निर्मितं ब्रह्मणा पुरा ।
 ब्राह्मणानान्तप्रवित् सूद्रं कौशिवादास्त्रमेव वा ॥
 सदोपवीती चैव स्यात् सदा बद्धशिखो द्विजः ।
 अन्यथा यत्कृतं कर्मात्तद्भवत्या यथाक्रमम् ॥
 वसेदविकृतं वासः कार्पासं वा कशायकम् ।
 तदेव परिधानीयं शुक्लमव्यद्रुमुत्तमम् ॥

उत्तरीयं समाख्यतां वासःकृष्णाजिनं शुभम् ।
 अमावे भव्यमजिनं रौरवं वा विधीयते ॥
 उपवीतं वामबाहुं सव्यं बाहु समन्वितम् ।
 उपवीतं भवेन्नित्यन्निवीतं कर्णलम्बनम् ॥
 सव्यबाहुं समुद्धृत्य दक्षणेन धृता द्विजाः ।
 प्राचीनावीतमित्युक्तं पित्रे कर्मणि धारयेत् ॥
 अन्यगारे गवाङ्गोष्ठे होमे जप्ये तथैव च ।
 स्वाध्यायभोजने नित्यं ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ॥
 उपासने गुरुणाञ्च सन्ध्योरुभयोरपि ।
 उपवीती भवेन्नित्यं विधिरेषः सनातनः ॥
 मौञ्जीं त्रिवृत्समाञ्ज्यकार्या विप्रस्य मेखला ।
 मुञ्जप्रभावे कुशानाहु र्गन्धिनैकेन वा त्रिभिः ॥
 धारयेद्वै त्वपालाशौ दण्डौ केशान्तगो द्विज ।
 यन्नाख्यवृक्षजं वाथ सौम्यं वृषणमेव च ॥
 सायं प्रातर्द्विजं सन्ध्यामुपासीत समाहितः ।
 कामाक्षोभाङ्गयान्मोहात् कदा न पतितो भवेत् ॥
 अग्निकार्यं ततः कुर्यात्सायं प्रातः प्रसन्नधीः ।
 स्नात्वा सन्तर्पयेद्देवा नृधीन् पितृगणांस्तथा ॥
 देवाभ्यर्चान्ततः कुर्यात् पुष्पैः पत्रेण चाम्बुभिः ।
 अभिवादनशीलः स्यान्नित्यं वृद्धेष्टधर्मतः ॥
 असावहन्मो नामेति सम्यक् प्रणतिपूर्वकम् ।
 आयुरारोग्यवान् विना द्रव्याद्यपरिवर्जितः ॥
 आयुष्मान् भव सौम्येति वाच्यो विप्राभिवादान् ।
 अकारस्यास्य नाम्नोऽन्ते वाच्यः पूर्वाक्षरस्ततः ॥

यो न चेत्यभिवादस्य द्विजः प्रत्यभिवादनम् ।
 नाभिवादः स त्रिदुषा यथा शूद्रस्तथैव सः ॥
 सव्येन पाणिना कार्यं उपसंग्रहणं गुरोः ।
 सव्येन सव्यः स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ॥
 लौकिकं वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव वा ।
 आददीत यतो ज्ञानं तत्पूर्वमभिवादयेत् ॥
 नोदकं धारयेद् भैक्षं पुष्पाणि समिधस्तथा ।
 एवं विधानि चान्यानि न देवाय पु किञ्चन ॥
 ब्राह्मणं कुशलं पृच्छेत् क्षत्रियञ्चाप्यनामयम् ॥
 वैश्यं क्षेमं समागम्य शूद्रमारोग्यमेव च ।
 उपाध्यायः पिता ज्येष्ठो भ्राता चैव महीपतिः ॥
 मातुलखशुरभ्रातृमातामहपितामही ।
 वर्णकाश्च पितृव्यश्च पञ्चै ते पितरः स्मृताः ॥
 माता मातामही गुर्वी पितृमातृस्वसादयः ।
 श्वश्च पितामही ज्येष्ठा ज्ञातव्या गुरवः स्त्रियः ॥
 इत्युक्त्वा गुरवः सर्वे मातृतः पितृतस्तथा ।
 अनुवर्तनमेतेषां मनोवाक्यकर्मभिः ॥
 गुरुं दृष्ट्वा समुत्तिष्ठेदभिवादं कृताञ्जलिः ।
 न तै रूपवसेत्सार्धं विवादेनार्थकारणात् ॥
 जीवितार्थमपि द्वेषं गुरुभिर्नैव भाषणम् ।
 उदितोऽपि गणैरन्यैर्गुरुद्वेषी पतत्यधः ॥
 गुणानामपि सर्वेषां पूजाः पञ्च विशेषतः ।
 तेषामाद्यस्त्रियः श्रेष्ठास्तेषां माता सुपूजिता ॥
 यो हि वासयति दिवा येन सद्योपदिशति ।

ज्येष्ठो भ्राता च भर्ता च पञ्च ते गुरवस्तथा ॥
 आत्मनः सर्वयत्नेन प्राणत्यागेन वा पुनः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पञ्चैते भूतिमिच्छता ॥
 यावत् पिता च माता च हावेतौ निर्विकारणम् ।
 तावत् सर्वं परित्यज्य पुत्रः स्यात्तत्परायणः ।
 पिता माता च सुप्रीतौ स्यातां पुत्रगुणैर्यदि ॥
 स पुत्रः सकल कर्म प्राप्नुयात्तेन कर्मणा ।
 नास्ति मातृसमं देवं नास्ति पितृसमो गुरुः ॥
 तयोः प्रत्युपकारोऽपि न हि कश्चन विद्यते ।
 तयोर्नित्यं प्रियं कुर्यात्कर्मणा मनसा गिरा ।
 न ताभ्या मननुज्ञातो धर्ममेकं समाचरेत् ॥
 वर्जयित्वा मुक्तिफलं नित्यनेमित्तिकं तथा ।
 धर्मसारः समुद्दिष्टः प्रेत्यानन्दफलप्रदः ॥
 सम्यगाचारवक्तारं विसृष्टस्तदनुज्ञया ।
 शिष्यो विद्याफलं भुङ्क्ते प्रेत्य चापद्यते दिवि ॥
 यो भ्रातरं पितृसमं ज्येष्ठं मूढोऽवमन्यते ।
 तेन दोषेण संप्रेत्य निरयं सम्प्रयच्छति ॥
 पुंसाञ्चात्मनि वेपेण पूज्यो भर्ता च सम्मतः ।
 यानि दातरि लोकेऽस्मिन्नुपकारोऽपि गौरवम् ॥
 ये नरा भर्तृपिण्डार्थं स्नानं प्राणान् सन्त्यजन्ति हि ।
 तेषामिव परान् लोकानुवाच भगवान् भृगुः ॥
 मातुलांश्च पितृव्यांश्च श्वशुरान् ऋत्विजान् गुरुन् ।
 असावयमिति ब्रूयात्प्रत्युक्ताय यवीयसः ॥
 आचार्यो दीक्षितो नाम्ना यवीयानपि यो भवेत् ।

भोःशब्दपूर्वकं चैनमभिभाषेत धर्मवित् ॥
 अभिवाद्याश्च पूर्वन्तु शिरसावघर्षम् च ।
 ब्राह्मणक्षत्रियाद्यैश्च श्रीकामैः सादरं सदा ॥
 नाभिवाद्यास्तु विप्राणां क्षत्रियाद्याः कथञ्चन ।
 ज्ञानकर्म्मगुणोपेता यद्यप्येते बहुश्रुताः ॥
 ब्राह्मणाः सर्ववर्णानां स्वस्ति कुर्यादिति स्थितिः ।
 सवर्गेऽप्यसवर्णानां कार्यमेवाभिवादनम् ॥
 गुरुरग्निर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ।
 पतिरेको गुरुः स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥
 विद्या कर्म वयो बन्धुर्वित्तं भवति यस्य वै ।
 मान्यस्थानानि पञ्चाहुः पूर्वं पूर्वं गुरुणि च ॥
 पञ्चानां त्रिषु वर्णेषु भवेत्तु गुणवान् द्वि यः ।
 यत्र स्यात्सोऽव मानार्हः क्षुद्रोऽपि स भवेद् यदि ॥
 पिण्डादिस्थो ब्राह्मणेभ्यः स्त्रियै राज्ञेऽस्य चक्षुषे ।
 वृद्धाय भावहीनाय रोगिणे दुर्बलाय च ॥
 भिक्षामाहृत्य शिष्टानां गृहेभ्यः प्रयतोऽन्वहम् ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयाद्वाग्यतस्तदनुज्ञया ॥
 भवत्पूर्वं चरेद्भिक्षुमुपनीतो द्विजोत्तमः ।
 भवन्मध्यन्तु राजन्यो वैश्यस्तु भवदुत्तरम् ॥
 मातरं वा स्वसारं वा मातुर्वा भगिनीं तथा ।
 भिजेत भिक्षां प्रथमं द्यां तु नैनं विमानयेत् ।
 सजातीयग्रहेष्विव सर्ववर्णिकमेव वा ।
 भैक्षस्याचरणं प्रोक्तं पतितादिषु वर्जितम् ॥
 वेदयज्ञादिहीनानां प्रशस्तानां स्वकर्म्मसु ।

ब्रह्मचारी चरेद्भैक्षं गृहस्थः प्रयतोऽन्वहम् ॥
 गुरोः कुले न भिजेत न ज्ञातिकुलबन्धुषु ।
 अभावेऽप्यथ गेहानां पूर्वं पूर्वं विवर्जयेत् ॥
 सर्वं वापि चरेद् ग्रामं पूर्वोक्तानामसम्भवे ।
 नियम्य प्रयतो वाचं दिशश्चानवलोकयन् ॥
 समाहृत्य तु तद्भैक्षं यावदर्धमिहाज्ञया ।
 भुञ्जीत प्रयतो नित्यं वाग्यतो नान्यमानसः ॥
 भैक्षेण वर्तयेन्नित्यं कामनाशीर्भवेद् व्रती ।
 भैक्षेण वृत्तिनो वृत्तिरूपवाससमं श्रुता ॥
 पूजयेद्शनं नित्यमद्यादन्नमकुत्सयन् ।
 दृष्ट्वा हृथेत्प्रसीदेच्च प्रतिनन्देच्च सर्वतः ॥
 अनारोग्यमनायुष्यमस्वर्ग्यं कुत्सभोजनम् ।
 अपुण्यं लोकविद्विष्टं तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ॥
 प्राङ्मुखोऽन्नानि भुञ्जीत दक्षिणामुख एव वा ।
 नाद्यादुदङ्मुखी नित्यं विधिपूर्वं सनातने ॥
 प्रक्षाल्य पाणिपादौ च भुञ्जानो द्विरुपस्पृशेत् ।
 शुची देशे समासीनो भुङ्त्वान्ते द्विरुपस्पृशेत् ॥
 मण्डलं पूर्वतः कृत्वा तत्र स्थाप्याथ भोजयेत् ।
 स्वप्राणाहुतिपर्यन्तं मौनमेव विधीयते ॥

इत्यश्विनसस्मृती प्रथमोऽध्यायः ॥

भुक्त्वा पीत्वा च स्नात्वा च तथा रथ्योपसर्पणे ।
 ओष्ठावलोमकी स्पृष्ट्वा वासो विपरिधाय च ॥
 रितोमूत्रपुरीषाणामुत्सर्गेणान्तभाषणे ।

तथा चाध्ययनारम्भे कासश्वासागमे तथा ॥
 चत्वरं वा श्मशानं वा समागम्य द्विजोत्तमः ।
 सम्यग्योरुभयोस्तददाचान्ते चाचमेत् पुनः ॥
 चण्डालस्तेच्छसम्भाषे स्त्रीशूद्रोच्छिष्टभाषणे ।
 उच्छिष्टं पुरुषं स्पृष्ट्वा भोज्यं वापि तथाविधम् ॥
 अशुपाते तथाचामे अहितस्य तथैव च ।
 भोजयेत् सम्यग्रयोः स्नात्वा पीत्वा मूत्रपुरीषयोः ॥
 आचान्तोऽप्राचमेत् स्पृष्ट्वा सकृत् सकृदथान्यतः ।
 अग्नेर्गवामयालम्भे स्पृष्ट्वा प्रयत एव वा ॥
 नृणामथाश्मनः स्पर्शं नीवीं विपरिधाय च ।
 उपस्पृशेज्जलं शुद्धं तृणं वा भूमिमेव वा ॥
 कोशानां चात्मनः स्पर्शं वाससां चालितस्य च ।
 अनुष्णाभिरफेनाभिरदुष्टाभिश्च सर्वशः ॥
 शौचे च सुखमासीनः प्राङ्मुखो वाप्युदङ्मुखः ।
 शिरः प्रावृत्य कर्णं वा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ॥
 अकृत्वा पादयोः शौचमाचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 सोपानत्को जलस्थोवा नीष्णीषी वाचमेद् बुधः ॥
 न चैव वर्षधाराभिर्न तिष्ठन्न धृतोदकैः ।
 नैकहस्तापितजलैर्विना शूद्रेण वा पुनः ॥
 न पादुकासनस्थो वा वह्निर्जानुरथापि वा ।
 न जल्पन्न हसन् प्रेक्षमाणश्च प्रह्वएव वा ।
 नावीक्षमाणाद्भिन्नोष्णाद्भिन्नफेनाद्यापि वा ॥
 शूद्राशुचिकरैर्मुक्तैर्नक्षत्राभिस्तथैव च ।
 न चैवाङ्गुलिभिः शब्दमकुर्वन्नान्यमानसः ॥

न वर्णरसदुष्टाभिर्नचैव प्रदरोदकैः ।
 न प्राणिजनिताभिर्वा न बहिः कलमेव वा ॥
 हृद्भाभिः पूयते विप्रः कणाभिः क्षत्रियः शुचिः ।
 प्राणिताभिस्तथा वै स्त्रीः शूद्रैः संस्पर्शनं ततः ॥
 अङ्गुष्ठमूलान्तरती रेखायां ब्रह्म उच्यते ।
 अन्तराङ्गुष्ठदेशिन्यो पितॄणां तीर्थमुत्तमम् ॥
 कनिष्ठो मूलतः पश्चात्प्राजापत्यं प्रचक्षते ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं देवं तथैवार्धं प्रकीर्तितम् ।
 मूले स्याद्देवमार्धं स्यादाग्नेयं मध्यतः स्मृतम् ॥
 तदेव सौमिकं तीर्थमेतत् ज्ञात्वा न मुह्यति ।
 ब्राह्मणैव तु तीर्थेन द्विजो नित्यमुपस्पृशेत् ।
 कायेन वा दैवतेन नतु पित्रेण वा द्विजाः । ॥
 त्रिः प्राश्नीयादपः पूर्वं ब्राह्मणः प्रयतः स्मृतः ।
 संवृत्ताङ्गुष्ठमूलेन मुखं वै समुपस्पृशेत् ॥
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यां तु स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नासापुटं ततः ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन श्रवणे समुपस्पृशेत् ।
 सर्वांसामथ योगेन हृदयन्तु तलेन वा ॥
 संस्पृशेद्द्वै शिरस्तदङ्गुष्ठेनाथवा द्वयम् ।
 त्रिः प्राश्नीयादेवमेव प्रीतास्तेनास्य देवताः ॥
 ब्रह्मविष्णुमहेशश्च सस्मवत्यनुशुश्रुमः ।
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयते परिमार्जनात् ॥
 प्रसंस्पर्शास्त्रोचनयोः प्रीयेते शशिभास्करौ ।
 नासत्यौ चैव प्रीयेते स्पृष्टं नासापुटद्वयम् ॥

कर्णयोः स्पृष्टयो स्तद्विधीयते चानलानिलौ ।
 संस्पृष्टे हृदये चास्याः प्रीयन्ते सर्वदेवताः ॥
 भूर्ध्नि संस्पर्शनादेव प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ।
 नोच्छिष्टं कुर्वते मुख्यं विप्रयोगं नयन्ति याः ॥
 अन्तवदन्तसलिलजिह्वास्पर्शं शुचिर्भवेत् ।
 स्पृशन्ति विन्दवः पादौ य आचामयतः परम् ॥
 भूमिगैस्ते समाज्ञेयाः न तैरप्रयतो भवेत् ।
 मधुपर्के च सोमे च ताम्बूलस्य च भक्षणे ॥
 फलमूलेक्षुदण्डे च न दीप्य उशना ब्रवोत् ।
 प्रचरंश्चान्नपानेषु यदुच्छिष्टो भवेद् द्विजः ॥
 भूमौ निक्षिप्य तद्द्रव्यमाचम्य प्रीक्षयेत्तु यत् ।
 तेजसं वै समादाय भवेदुच्छेषणात्ततः ॥
 अनिधाय च तद्द्रव्यमाचान्तः शुचितामियात् ।
 वस्त्रादीनां विकल्पत्वात् स्पृष्ट्वा च देवमेव हि ॥
 आरभ्यानुदके रात्रौ चोरो वाप्याकले पथि ।
 कृत्वा मूत्रपुरीषं वा द्रव्यहस्तेन दुष्यति ॥
 निधाय दक्षिणे कर्णे ब्रह्मसूत्रं मुदङ्मुखः ।
 अथ कुर्यात् शकण्मूत्रे रात्रौ चेदक्षिणामुखः ॥
 अन्तर्धाय महीं काष्ठैः पर्णैर्लीङ्गद्वयेन वा ।
 प्रतिश्चीनशिराः कुर्यात् कृच्छ्रमूत्रविसर्जने ॥
 च्छायाकूपनदीगोष्ठे चैत्यान्धःपथि भस्मसु ।
 अग्नौ चैव श्मशाने च विण्मूत्रेन समाचरेत् ॥
 न गोमये न कुड्ये वा न गोष्ठे नैव शादले ।
 न तिष्ठन् वा न निर्व्वासा न च पर्वतमस्तके ॥

न जीर्णदेवायतने न वल्मीके कदाचन ।
 न च सर्वेषु गर्तेषु न च गच्छन् समाचरेत् ॥
 तुषाङ्गारकपालेषु राजमार्गं तथैव च ।
 न क्षेत्रे न बिले चापि न तीर्थे च चतुष्पथे ॥
 नोद्यानोपसमीपे वा नोषरेण पराशुचौ ।
 न चोपानत्कपादौ च च्छली वर्णान्तरीक्षके ॥
 न चैवाभिमुखः स्त्रीणां गुरु ब्राह्मणयोगं वाम् ।
 न देवदेवालययोर्नापामपि कदाचन ॥
 नदीज्योतींषि वीक्षित्वा तद्वाह्याभिमुखोऽपि वा ।
 प्रत्यादित्यं प्रत्यनिलं प्रतिसोमं तथैव च ॥
 आदृत्य मृत्तिकां कुर्यात् लेपगण्डापकर्षणम् ।
 कुर्यादतन्द्रितः शौचं विशुद्धैरुद्धृतोदकैः ॥
 नाहरेन्मृत्तिकां विप्रः पांशुलां न च कर्दमात् ।
 न मार्गान्नोषराद्देशाच्छौचविष्टोऽपरस्य च ॥
 न देवायतनात् कुड्याद् ग्रामान्न तु कदाचन ।
 उपसृष्टस्ततो नित्यं पूर्वोक्तेन विधानतः ॥
 तारव्याहृतिगायत्र्या वर्णनामेरणैः क्रमात् ।
 तन्मन्त्रितं पिवेद्यस्तु मन्त्राचमनमौरितम् ॥
 गायत्र्या चमनेनाथ श्रुत्याचमनमौरितम् ।

इत्यौशनसंस्कृतौ द्वितीयोऽध्यायः ॥

एवं देहादिभिर्युक्तः शौचाचारसमन्वितः ।
 आहृत्याध्ययनं कुर्याच्चैवमाणो गुरोर्मुखम् ॥
 नित्यमुद्यतपाणिश्च सन्ध्याचारसमन्वितः ।

आस्यतामिति चोक्तञ्च नासीताभिमुखं गुरोः ॥
 प्रतिश्रवणसम्भाषे शयानो न समाचरेत् ।
 आसीनो न च भुञ्जानो न तिष्ठन्न पराङ्मुखः ।
 न च शय्यासनं चास्य सर्वदा गुरुसन्निधौ ॥
 गुरोस्तु चक्षुर्विषये न यथेष्टासनो भवेत् ।
 नोदाहरेदस्य नाम परोक्षमपि केवलम् ॥
 न चैवास्यानुकुर्वीत गतिभाषणवेष्टितम् ॥
 गुरोर्यत्र परीवादो निन्दा वापि प्रवर्त्तते ।
 कर्णौ तत्र पिधातव्यौ गन्तव्यं परितोऽन्यतः ॥
 दूरस्थो नार्चयेद्देवान्न कुक्षो नान्तिके स्त्रियः ।
 न चैवास्योत्तरं ब्रूयान्न तेनासीत सन्निधौ ॥
 उदकुम्भं कुशान् पुष्पं समिधोऽप्याहरेत्कदा ।
 मार्जनं लेपनं नित्यमङ्गानां वै समाचरेत् ॥
 नास्य निर्माल्यशयनं पादुकीपानहावपि ।
 आक्रामेदासनं तस्य च्छायामपि कदाचन ॥
 ये दनाकाष्ठादीन् लब्ध्वा न चास्यै विनिवेदयेत् ।
 अनापृच्छन्न गन्तव्यन्नत्वप्रियर्हिते रतः ॥
 न पादौ स्थापयेदस्य सन्निधाने कदाचन ।
 जृम्भितं हसितं चैव क्षपकं प्रावरणं तथा ॥
 वर्जयेत् सन्निधौ नित्यं नखस्फोटनमेव च ।
 यथाकालमधीयीत यावन्न विमना गुरुः ।
 आसनादौ गुरोः कूर्चं फलकं वा समाहितः ॥
 आसने शयने पाने न च तिष्ठेत्कथञ्चन ।
 धावन्त मनुधावेत गच्छन्त मनुगच्छति ॥

गंजीद्रयानप्रासादप्रस्तरेषु कटेषु च ।
 नासीत् गुरुणा सार्धं शिलाफलतलेषु च ॥
 जितेन्द्रियः स्यात् सततं वश्यात्माक्रोधनं शुचिः ।
 प्रयुञ्जीत सदा वाचं मधुरां हितभाषिणीम् ॥
 गण्डमाल्यां रसं कन्यां सूक्ष्मप्राणिविहिंसनम् ।
 अभ्यङ्गञ्चाञ्जनोपानच्छत्रधारणमेव च ॥
 कामं क्रोधं भयं निद्रां गीतवादित्रनर्तनम् ।
 द्यूतं जनपरीवादं स्त्रीप्रेक्षालापनं तथा ॥
 परोपतापपैशुन्यं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ।
 उदकुम्भं सुमनसो गोशक्कन्मृत्तिकां कुगान् ॥
 आहरेद्यावदन्यानि भैक्षञ्चाहरहश्चरेत् ।
 तथैव लवणां सर्वं भक्ष्यं पर्युषितं नयेत् ॥
 अनन्यदर्शी सततं भवेद्गीतादिनिःस्पृहः ।
 नादर्शञ्चैव वीक्षेत न चरेदन्तधावनम् ॥
 एकान्तमश्विः स्त्रीभिः शूद्राद्यैरभिभाषणम् ।
 गुरुच्छिष्टं भेषजार्थं न प्रयुञ्जीत कामतः ॥
 मलापकर्षणं स्नानन्नाचरेद् वै कदाचन ।
 न चातिवृष्टौ गुरुणा स्वान् गुरून्भिवादयेत् ॥
 विद्यागुरुष्वेतदेव नित्यवृत्तिः स्वयोन्येषु ।
 प्रतिषेधत्सु वा धर्मं हितं चोपदिशन् स्वयम् ॥
 श्रेयः सुगुरुवद्वृत्तिर्निश्चयमेवं समाचरेत् ।
 गुरुपत्नीषु पुत्रेषु गुरोश्चैव स्वबन्धुषु ॥
 बालः समानजन्मा वा शिष्यो वा यज्ञकर्म्मसु ।
 श्रद्धापयन् गुरुसुतो गुरुवन्मानमर्हति ॥

उत्सादनं वै गात्राणां स्नानं चोच्छिष्टभोजने ।
 न कुर्याद् गुरुपुत्रस्य पादयोः शौचमेव च ॥
 गुरुवत्प्रतिपूज्याश्च सवर्णा गुरुर्योषितः ।
 असवर्णास्तु संपूज्याः प्रत्युत्थानाभिवादनैः ॥
 अभ्यञ्जनं स्नापनञ्च गात्रोत्सादनमेव च ।
 गुरुपत्न्या न कार्याणि केशानाञ्च प्रशोधनम् ॥
 गुरुपत्नी च युवती नाभिवाद्येह पादयोः ।
 कुर्वीत वदनं भूम्यामसावहमिति ब्रुवन् ॥
 विप्रस्य पादग्रहणमन्वहञ्चाभिवादनम् ।
 गुरुदारेषु कुर्वीत सदा धर्ममनुसरन् ॥
 मातृष्वसा मातुलानी श्वश्रूश्चापि पितृष्वसा ।
 संपूज्या गुरुपत्नी च समास्ता गुरुभार्यया ॥
 भ्रातृभार्य्योपसंग्राह्या ज्ञातिसम्बन्धयोषितः ।
 पितुर्भगिन्या मातुश्च जायायाञ्च स्वसर्यपि ॥
 मातृवद् वृत्तिमातिष्ठेन्माता तेभ्यो गरीयसी ।
 एवमाचारसम्पन्नमात्मवन्तं सदाहितम् ॥
 वेदं धर्मं पुराणञ्च तथा तत्त्वानि नित्यशः ।
 सम्बत्सरोषिते शिष्ये गुरुज्ञानमनिर्दिशेत् ॥
 हरते दुष्कृतं तस्य शिष्यस्य वत्सरे गुरुः ।
 आचार्यपुत्रशुश्रूषुर्ज्ञानदो धार्मिकः शुचिः ॥
 शक्नो गुर्वीर्हमेधावी नाध्याप्यो दशधर्मतः ।
 कृतज्ञश्च तथा द्रोही मेधावी शुभकृत्तरः ॥
 प्राप्य विप्रोऽप्यविधिवत् षडध्यात्मा द्विजोत्तमैः ।
 एतेषु ब्राह्मणो दानमन्यत्र न यथोदितम् ॥

आचम्य संयतो नित्यमधीयीत उदङ्मुखः ।
 उपसंगृह्य तत्पादौ वीक्ष्यमाणो गुरोर्मुखम् ॥
 अधीष्व भो । रिति ब्रूयात् विरामोऽस्त्विति वाचयेत् ।
 प्राक्कुशेषु समासीनः पवित्रैरवपावितः ॥
 प्राणायामै स्त्रिभिः पूर्वं तथाचोङ्कारमर्हति ।
 ब्राह्मणः प्रणवं कुर्यादत्ते च विधिवद्विजः ॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यं ब्रह्माञ्जलिस्तृप्तिः ।
 सर्वेषामेव भूतानां वेदश्चक्षुः समातनः ॥
 अधीते विधिवन्नित्यं ब्रह्मण्याच्चावतेऽन्यथा ।
 योऽधीयीत ऋचो नित्यं क्षीराहुत्या स देवताः ॥
 प्रीणाति तर्पयन्त्येनं कामैस्तृप्ताः सदैव हि ।
 यज्ञं योऽधीते सततं दध्ना प्रीणाति देवता ॥
 सामान्यधीते प्रीणाति घृताहुतिभिरन्वहम् ।
 अथर्वाङ्गिरसो नित्यमध्यात् प्रीणाति देवता ॥
 धर्माङ्गानि पुराणानि मीमांसैस्तृप्यते सुरान् ।
 अर्पा समीपे नियतो नैत्यकं विधिमाश्रितः ॥
 गायत्रीमप्यधीयीत गत्वारण्यं समाहितः ।
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यात् दशापराम् ॥
 गायत्रीं वै जपेन्नित्यं जपश्च त्रिः प्रकीर्तितः ।
 गायत्रीं चैव वेदांश्च तुलूया तुलयन् प्रभुः ॥
 एकतश्चतुरो वेदान् गायत्रीं च तथेकतः ।
 ओङ्कारमादितः कृत्वा व्याहृतीस्तदनन्तरम् ॥
 ततोऽधीयीत एकाग्रं श्रिया परमयान्वितः ।
 अध्यापयेत् एकाग्रं गायत्री परया तु या ॥

पुराकल्पे समुत्पन्ना भृभुवः स्वर्गनामतः ।
 महाव्याहृतयस्तिस्त्रः सर्वाशुभनिवर्हणाः ॥
 प्रधानं पुरुषः कालो ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 सत्यं रजस्तमस्तिस्त्रः कामा व्याहृतयस्त्रयः ॥
 श्रीङ्गारस्तत्परं ब्रह्म गायत्री स्यात्तदक्षरम् ।
 एव मन्त्रो महायोगसाक्षात्सार उदाहृतः ॥
 योऽधीतेऽहन्यमाने तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 विज्ञायार्थं ब्रह्मचारी स याति परमाङ्गतिम् ॥
 न गायत्र्याः परं जप्यमेतद्विज्ञानमुच्यते ।
 श्रवणस्य तु मासस्य पीर्णमास्यां द्विजोत्तमाः । ॥
 आषाढ्यां प्रौष्ठपद्यां वा विदोपक्रमणं स्मृतम् ।
 उत्सृज्य ग्रामनगरं मासान्विप्रोऽर्घ्यपञ्चमान् ॥
 अधीयीत शुचौ देशे ब्रह्मचारी समाहितः ।
 पुष्टे तु छन्दसां कुर्याद्वहिरुत्सर्जनं द्विजाः । ॥
 माघे वा मासि संप्राप्ते पूर्वाह्णे प्रथमेऽहनि ।
 छन्दांस्यूर्ध्वमधीयीत शुक्लपक्षे तु वै द्विजाः । ॥
 वेदाङ्गानि पुराणं वा लक्षणपक्षे तु मानवः ।
 द्मन्त्रित्यमनध्यायानधीयानो विसर्जयेत् ॥
 अध्यापनञ्च कुर्व्याणो अध्येस्यन्नपि यत्नतः ।
 कर्माभुरे दिवा रात्रौ दिवावासं समूहने ॥
 विद्युत्स्नानितवर्षाणु मंहोल्कानाञ्च पातने ।
 आकस्मिक मनध्यायमेतेश्वेव प्रजापतिः ॥
 एता न स्युर्दिता नाद्यान्यदप्राग्दुष्कृतादिषु ।
 तदा विन्धादनर्थाय मन्यते जायदर्शने ॥

निर्धाते वायु चलने ज्योतिषां चोपसर्पणे ।
 एतानकालिकान् विन्द्यादनर्थायागतावपि ॥
 प्राग्दुष्कृतेष्वग्निषु च विद्युत्स्तनितनिस्वने ।
 सद्यो हि स्यादनध्यायमनृतं मुनिरब्रवीत् ॥
 निध्याय एवं स्याद् यामेऽरण्येषु नगरेषु च ।
 कर्मनैपुण्यगामानां पूतिगन्धे च नित्यशः ॥
 अन्धानां सङ्गते ग्रामे वृषलस्य च सन्निधौ ।
 अनध्यायो निन्द्यमाने समवाये जनस्य च ॥
 उदये मध्यरात्रौ च विण्मूत्रे च विसर्जयेत् ।
 उच्छिष्टाश्चामुक् चैव मनसा न विचिन्तयेत् ॥
 प्रतिगृह्य द्विजो विद्यादेर्कोद्दिष्टस्य केतनम् ।
 तदाह कीर्त्तयेद् ब्रह्म राज्ञो राज्ञोश्च सतके ॥
 धावकोऽनुलिप्तस्य स्नेहो गाधस्य तिष्ठति ।
 विप्रस्याविदुषो देहे तावद् ब्रह्म न कीर्त्तयेत् ॥
 शयानः प्रौढपादश्च कृत्वा वै तावत्सत्थिकाम् ।
 नाधीयीतामिषज्जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च ॥
 नौहारैर्वाणशब्दैश्च सन्ध्ययोरुभयोरपि ।
 अमावास्यां चतुर्दश्यां पौर्णमास्यष्टमीषु च ॥
 उपाकर्मणि चोत्सर्गे विरात्रं क्षपणं स्मृतम् ।
 अष्टकासु च कुर्वीत मतिमान् तासु रात्रिषु ॥
 मार्गशीर्षे तथा पौषे माघे मासे तथैव च ।
 तिस्त्रोऽष्टकाः समाख्याता कृष्णे पक्षे च सूरिभिः ॥
 श्लेषातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च ।
 कदाचिदपि नाब्धेयं काविदारकपितृयोः ॥

समानविद्येऽनुमृते तथा सब्रह्मचारिणि ।
 आचार्ये संस्थिते वापि त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतम् ॥
 छिद्रेष्वेतेषु विप्राणां अनध्यायाः प्रकीर्त्तिताः ।
 हिसन्ति राक्षसास्ते च तस्मादेतान् विसर्जयेत् ॥
 नैत्यके नास्त्यनध्यायः सन्ध्योपासन एव च ।
 उपाकर्माणि कर्मान्ते होममन्त्रेषु चैव हि ॥
 एकार्चमथर्वकं वा यजुः सामाथवा पुनः ।
 अष्टकायाः स्वधीयीत मारुते चापि वापदि ॥
 अनध्यायो विनाशे च नेतिहासपुराणयोः ।
 निधर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतान् विसर्जयेत् ॥
 एष धर्मः समासेन कीर्त्तितो ब्रह्मचारिणः ।
 ब्रह्मणाभिहितः पूर्वमृषोणां भावितात्मनाम् ॥
 योऽन्यत्र कुरुते यत्नमनधीत्य शुतिं द्विजः ।
 स वै मृटो न सम्भाष्यो वेदवाह्यो द्विजातिभिः ॥
 न वेदपाठमात्रेण सन्तुष्टो वै द्विजोत्तमः ।
 पाठमात्रावसानस्तु पङ्के गौरिव सीदति ॥
 योऽधीत्य विधिवद्देदं वेदान्तं न विचारयेत् ।
 स सान्वयः शूद्रकल्पः स पाद्य न प्रपद्यते ॥
 यदि वा चरन्तिकं वासं कर्तुमिच्छति वै गुरौ ।
 युक्तः परिचरेदेनमाशुग्रीरविमोक्षणात् ॥
 गत्वा वनं वा विधिवज्जुहुयाज्जातवेदसम् ।
 अधीयीत सदा नित्यं ब्रह्मविद्यां समाहितः ॥
 सावित्रीं शतरुद्रीयं वेदानां च विशेषतः ।
 अभ्यसेत्सततं वेदं भक्तज्ञानपरायणः ॥

वेदं वेदौ तथा वेदाः वेदान्वै चतुरो द्विजः ।
 अधीत्य विधिगम्यार्थं ततः स्नायाद् द्विजोत्तमः ॥
 वेदोदितं स्वक कर्म नित्यं कुर्यादतन्द्रितः ।
 अकुर्वाणः पतत्याद्यु निरयानातिभीषणान् ॥
 अभ्यसेत्प्रयतो वेदं महायज्ञान्न हापयेत् ।
 कुर्याद् गृह्याणि कर्माणि सन्ध्योपामनमेव च ॥
 नित्यं स्वाध्यायशीलः स्यान्नित्यं यज्ञापत्रीतकः ।
 सत्यवादी जितक्रोधो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 सन्ध्यास्नानरतो नित्यं ब्रह्मयज्ञपरायणः ।
 अनसूयो मृदुर्दान्तो गृहस्थः प्रत्यवर्त्तते ॥
 उदानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् ।
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ॥
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
 अमृतापिधानमसौत्युपरिष्ठादपः पिवेत् ।
 आचान्तः पुनराचामेदयं गौरिति भाषेत् ॥
 अधीत्य विधिवद्देदानर्थं चैवापलभ्य च ।
 धर्मकार्यनिवृत्तिश्चे देतद्विज्ञानमुच्यते ॥
 यः स्वयं नियतो भूत्वा धर्मपाठं पठेद्द्विजः ।
 अध्यापयेच्छावयेद् वा ब्रह्मलोके महीयते ॥
 प्रातःकृत्यं समाप्याथ वैश्वदेवपुरःसरम् ।
 मध्याह्ने भोजयेद्द्विप्रान् सम्यक् भूतात्मभावनः ॥
 प्राङ्मुखो तानि भुञ्जीत सूर्याभिसुख एव वा ।
 आसीनस्त्वासने शुद्धे भूमौ पादौ निधापयेत् ॥

आयुष्यं प्राङ्मुखो भुङ्क्ते यशस्यं दक्षिणामुखः ।
 'असं प्रत्यङ्मुखो भुङ्क्ते ऋणं भुङ्क्ते उदङ्मुखः ।
 पश्चात् स भोजनं कुर्यात् भूमौ वा तन्निधापयेत् ॥
 उपवासेन तत्तुल्यमित्येवमुशना ब्रवीत् ।
 उपलिप्य शुचौ देशे पादौ प्रक्षाल्य वै करौ ॥
 आचान्तोऽक्रोधनो नक्तं पश्चात् भोजनं चरेत् ।
 इह व्याहृतिभिस्त्वन्नं परिधायोदकेन तु ॥
 परिषेचनमन्त्रेण परिषिच्य ततः परम् ।
 चित्रगुप्तवलिं दत्त्वा तदन्नं परिषिच्य च ॥
 अमृतोपस्तरणमसीत्यापोशनक्रियां चरेत् ।
 स्वाहाप्रणवसंयुक्तं प्राणायेत्याहुतिं ततः ॥
 अपानायाहुतिं हुत्वा व्यानाय तदनन्तरम् ।
 उदानाय ततः कुर्यात्समानायेति पञ्चमम् ॥
 विज्ञाय तत्त्वमेतेषां जुहुयादात्मनि द्विजः ।
 शेषमन्नं यथाकामं भुञ्जीत व्यञ्जनैर्युतम् ।
 ध्यात्वा तन्मानसे देवमात्मानं वै प्रजापतिम् ॥
 अमृतापिधानमसीत्युपरिष्ठादपः पिवेत् ।
 आचान्तं पुनराचामेदय गौरिति मन्त्रतः ॥
 त्रिपदां वा तिराहृत्य सर्वमापप्रणाशनीम् ।
 प्राणानां मयिरसीत्यालभेद्दृढयं ततः ॥
 आचम्याहुष्ठमानीय पादाहुष्ठेन दक्षिणम् ।
 निःस्त्रावयेद्धस्तजलमूर्ध्वं हस्तः समाहितः ॥
 हुत्वागुमन्त्रेण कुर्यात् स्वधायामिति मन्त्रतः ।
 अथोक्षणे र म मानं यो जपेद् ब्रह्मणेति च ॥

सर्वेषामेव यागानामात्मयागः परः स्मृतः ।
 अथ आद्वयमावास्याप्राप्तं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥
 पिण्डान्वाहार्यकं आद्वं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 अपराह्णे द्विजातीनां प्रशस्तेनामिषेण तु ॥
 प्रतिपत्यभृतिर्ह्यन्यास्तिथयः कृष्णपक्षके ।
 चतुर्दशीं वर्जयित्वा पञ्चमीं ह्युत्तरोत्तरास् ॥
 अमावस्याष्टकास्त्रिः पौर्णमास्यादिषु विषु ।
 तिस्रश्चाप्यष्टकाः पुण्या मासि पञ्चदशी तथा ॥
 तयोदशी मघा कृष्णावर्षासु त्वविशषतः ।
 नैमित्तिकं तु कर्त्तव्यं दिवसे चन्द्रसूर्ययोः ॥
 बालकानां च मरणे नारकी स्यात्ततोऽन्यथा ।
 काम्यानि चैव आह्वानि शस्यन्ते ग्रहणादिषु ॥
 अयने विषुवे चैव व्यतीपाते त्वनन्तकम् ।
 संक्रान्त्यामक्षयं आद्वं तथा जन्मदिनेष्वपि ॥
 नक्षत्रतिथिवारेषु कार्यं काम्यं विशेषतः ।
 स्वर्गं तु लभते कृत्वा कृत्तिकासु द्विजोत्तमाः ॥
 द्रव्यब्राह्मणसम्पत्तौ न कालं नियमं ततः ।
 कर्मारम्भेषु सर्वेषु कुर्यादभ्युदयं ततः ॥
 पुनर्वसूनादिषु आद्वं पार्वणं पार्वणं स्मृतम् ।
 अह्न्यहनि नित्यं स्यात् काम्ये नैमित्तिकं पुनः ॥
 सन्निकृष्टमतिक्रम्य श्रोत्रिणं यः प्रयच्छति ।
 स तेन कर्मणा पापी दहत्यासप्तमं कुलम् ॥
 यदि स्यादधिको विप्रः शीलविद्यादिभिः स्वयम् ।
 तस्मै यत्नेन दातव्यमतिक्रम्यपि सन्निधिम् ॥

अपूपञ्च हिरण्यं च गामश्च पृथिवीं तिलान् ।
 अविद्वान् प्रविश्यान्नो भस्मीभवति काष्ठवत् ॥
 मासमासीहणं कुर्यात् भर्तृचित्यां पतिव्रता ।
 तन्मृताहनि संप्राप्ते पृथक् पिण्डे नियोजयेत् ॥
 धर्मपिण्डोदकं श्राद्धं पार्वणं नग्नसंज्ञकम् ।
 अस्थिसञ्चयनं कर्म दशाहभवनं तथा ॥
 और्ध्वं दशाहमुत्कर्षं शेषस्य यदि वा भवेत् ।
 पिण्डोदकं नवश्राद्धं पुनः कार्यं यथाविधि ॥
 यद्यस्थिसञ्चयं कर्म दशाहमूर्ध्वभाक् भवेत् ।
 नष्टे वापहतेऽस्थीनि दाहयेद्यदि वा पुनः ॥
 कुर्यादहरहः श्राद्धं प्रमीतप्रित्को द्विजः ।
 साग्निकोऽनग्निको वापि तोर्यं वेपथिशेषतः ॥
 उत्तानं वा विवर्त्तं वा पितृपात्रं यदा भवेत् ।
 अभीज्यं तद्वेदन्नं क्रुद्धैः पितृगणैश्च तैः ॥
 अन्नहीनं क्रियाहीनं मन्त्रहीनं तु यद्वेत् ।
 सर्वमच्छिद्रमित्युक्त्वा ततो यज्ञेन भोजयेत् ॥
 एकोद्दिष्टन्तु विज्ञेयं वृद्धिश्राद्धं तु पार्वणम् ।
 एतत्पञ्चविधं श्राद्धं भृगुपुत्रेण सूचितम् ॥
 यात्रायां षष्ठमाख्यातं तत्प्रयत्नेन पावनम् ।
 शुद्धयेत् सप्तमं श्राद्धं ब्रह्मणा परिकीर्तितम् ॥
 दैविकं चाष्टमं श्राद्धं यत् कृत्वा मुच्यते भयात् ।
 सन्ध्यारात्रौ न कर्तव्यमहोरात्रमदर्शनात् ॥
 देशानान्तु विशेषेण भवेत् पुण्यमनन्तकम् ।
 मयायामक्षयं श्राद्धं प्रयागे मरणादिषु ॥

गायन्ति गाथां ते सर्वे कीर्त्तयन्ति मनीषिणः ॥
 एष्टव्या बहवः पुत्राः शीलवन्तो गुणान्विताः ।
 तेषां तु समवेतानां यद्येकोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 गयां प्राप्यानुषङ्गेण यदि श्राद्धं समाचरेत् ।
 तारिताः पितरस्ते न स याति परमाङ्गतिम् ॥
 वाराहपर्वते चैव गयां चैव विशेषतः ।
 एवमादिष्वतीतेषु तुष्यन्ति पितररूपा ॥
 ब्रौहिभिश्च यवैर्माषैरद्भिर्मुलफलेन वा ।
 श्यामाकैश्च तु वै शाकैर्नीवारैश्च प्रियङ्गुभिः ॥
 गोधूमैश्च तिलैर्मुद्गैर्माषैः प्रीणयते पितॄन् ।
 मृष्टान् फलरसानिच्छून् मृदुकान् सस्यदङ्गिमान्
 विदार्याश्च करण्डाश्च श्राद्धकाले प्रदापयेत् ।
 लाजां मधुयुतां दद्याद् दध्नाच्छर्करया सह ॥
 दद्यात् श्राद्धे प्रयत्नेन शृङ्गां गजशर्कराकान् ।
 द्वौ मासौ मत्स्यमांसेन त्रिमासान् हरिणेन च ॥
 श्रीरश्मेणाय चतुरः शाके नेह च पञ्च तु ।
 षण्मासांश्छागमांसेन रौरवेण च वै नतु ॥
 दशमासांस्तु तृप्यन्ति वराहमहिषाविकैः ।
 शशर्णावृकयोर्मोसैर्मृगानिकादशैव तु ॥
 सम्बल्लरन्तु गव्येन पशुसा पायसेन च ।
 सदैव सस्यमांसेन तृप्तिर्द्वादशवार्षिकी ॥
 कालशाकं महाशाकं खगलोहामिषं मधु ।
 अनन्तान्येव च कल्पन्ते मूलान्यन्यानि सर्वशः ॥
 कृत्वा लब्ध्वा स्वयं वाथ मृतानाहृत्य वै द्विजः ।

दद्याच्छ्राद्धे प्रयत्नेन दत्तस्याद्यमुच्यते ॥
 पिप्पलीक्रमुकं चैव तथा चैव ममूरकम् ।
 कश्मलालाबुवार्त्ताकान् मन्त्रणं सारस तथा ॥
 कूटञ्च भद्रमूलञ्च तण्डुलीयकमेव च ।
 राजमाषांस्तथा क्षीरं माहिषञ्च विवर्जयेत् ॥
 कोद्रवान् कोविदारांश्च स्थलपाक्यामरीक्षथा ।
 वर्जयेत्सर्वयत्नेन आह्निकाले द्विजोत्तमः ॥
 इत्यौशनसस्मृतौ तृतीयोऽध्यायः ॥

स्नात्वा यथोक्तं सन्तर्प्य पितृदेवान् ऋषींस्तथा ।
 पिण्डान्वाहार्यकं आहुं कुर्यात् सौम्यमनाः शुचिः ॥
 पूर्वमेव निरीक्षेत ब्राह्मणान्वेदपारगान् ।
 तीर्थं तद्व्यकथ्यानां प्रदाने चातिथिः स्रुतः ॥
 ये सोमपाननिरता धर्मज्ञा सत्यवादिनः ।
 व्रतिनो नियमस्थाश्च ऋतुकालाभिगामिनः ॥
 पञ्चाग्निरप्यधीगानो यजुर्वेदविदोऽपि च ।
 बहवस्तु सुवर्णाश्च त्रिमधुर्वाथ वा भवेत् ॥
 त्रीणाविकेन ऋन्द्वा वै ज्येष्ठसामगणोऽपि वा ।
 अथर्वशिरसोऽध्येत रुद्राध्यायी विशिषतः ॥
 अग्निहोत्रपरो विद्वान् पापविच्च षडङ्गवित् ।
 गुरुदेवाग्निपूजासु प्रसक्तो ज्ञानतत्परः ॥
 अहिंसोपरता नित्यं अप्रतिग्राहिणस्तथा ।
 सत्रिणो दाननिरता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 असमानप्रवरगा असंगीता स्तथैव च ।

असम्बन्धश्च विज्ञेयो ब्राह्मण पङ्क्तिपावनः ॥
 भोजयेद्योगिनं पूर्वं तत्त्वज्ञानरतं परम् ।
 अलाभे नैष्ठिकं दान्तमुपकुर्वीणकं तु वा ॥
 तदलाभे गृहस्थस्तु मुमुक्षुः सङ्गवर्जितः ।
 सर्वालाभ साधकं वा गृहस्थं गा विभोजयेत् ॥
 प्रकृतेषु णतत्त्वज्ञं योऽश्नातीह यतिं भवे ।
 पलं वेदविदां तस्य सहस्रादतिरिच्यते ॥
 तस्माद्यत्नेन योगीन्द्रमोक्षरज्जानतत्परम् ।
 भोजयेद्व्यक्त्येषु अलाभादिह च द्विजान् ॥
 एष वे प्रथमः कल्पः प्रदाने हव्यक्त्यर्थः ।
 अनुकल्पः स्वयं ज्ञेयस्तदा सङ्गिरनुद्धृतः ॥
 मातामहं मातुलञ्च स्वसेवं श्वशुरं गुरुम् ।
 दौहित्वं विप्रुधं सर्वमग्निकन्यांश्च भोजयेत् ॥
 न आदौ भोजयेन्मित्रं धनेः कार्योऽस्य संग्रहः ।
 पैशाचदक्षिणाहीनेर्वामुत्र फलसम्पदः ॥
 कामं आदौ ज्वयेन्मित्रं नाभिरूपमतिस्वरम् ।
 द्विपतां हि हविर्भुक्तं भवति प्रेत्य निष्फलम् ॥
 तथानुवेदविदं त्वा न दाता लभते फलम् ।
 यावतो असते पिण्डान् हव्यकव्येषु मन्त्रितम् ॥
 ततोऽहिं यसते प्रेत्य दीनान् स्थूजानधमेमुखान् ।
 अथ विद्यानुकूले हि युक्ताश्च स वृताऽथवा ॥
 यत्रैतं भुञ्जते हव्यं तद्वेदासुरं द्विजाः । ।
 यद्य वेदश्च वेदीच विच्छेद्येत त्रिपूका म् ॥
 स वै दुर्ब्राह्मणो ज्ञेयः आदादौ न दाचन ।

शुद्रप्रेष्योद्धतो राज्ञी वृषलो ग्रामयाजकः ॥
 बधबन्धोपजीवी च षडेते ब्रह्मबन्धवः ।
 दत्त्वा तु वेदानत्यर्थं पतितान्मनुरब्रवीत् ॥
 वेदविक्रयिणश्चैते आडादिषु विगर्हिताः ।
 श्रुतिविक्रयिणी यत्र परपूर्वाः समुद्रगाः ॥
 असमानान् याजयन्ति पतितास्ते प्रकीर्तिताः ।
 असंस्तुताध्यापका ये भृतकान् पाठयन्ति ये ॥
 अधीयीत तथा वेदान् मृतकान् प्रकीर्तिताः ।
 वृद्धावकनिर्गूढाः पञ्चरात्रविदो जनाः ॥
 कापालिका पाशुपताः पाषण्डाश्चैव तद्विधाः ।
 यस्याग्नन्ति हवींश्चेते दुरात्मानस्तु तामसाः ॥
 न तस्या सद्गतेत् आह प्रेत्यापि हि फलप्रदाः ।
 अनाश्रमी यो द्विजः स्यादाश्रमी स्यान्निरर्थकः ॥
 मिथ्याश्रमी च विप्रेन्द्रा विज्ञेयाः पङ्क्तिदूषकाः ।
 दुश्चर्मी कुनखी कुष्ठीश्वित्री च श्यावदन्तकः ॥
 क्रूरो वीजनकश्चैव स्तेनः क्लीवोऽथ नास्तिकः ।
 मद्यपीवृषली सक्ती वीरहा दीधिषूपतिः ॥
 आगारदाहो कुण्डाशी सोमविक्रयिणी द्विजाः ।
 परिवेत्ता तथा हिंस्रः परिवेत्तिर्निराकृतिः ॥
 पौनर्भवः कुसीदी च तथा नक्षत्रदर्शकः ।
 गीतवादित्रशीलश्च व्याधितः काणएव च ॥
 हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो ह्यवकीर्णी तथैव च ।
 कन्याद्रोही कुण्डगोली अभिशक्तीऽथ देवलः ॥
 मित्रधुक्पिशुनश्चैव नित्यं नाय्या निक्कन्तनः ।

मातापितृगुरुत्यागी दारत्यागी तथैव च ॥
 अनपत्यः कूटसाक्षी पाचकोरगजीवकः ।
 समुद्रयायी कृतहा रथ्यासमयभेदकः ॥
 तेदनिन्दारतश्चैव देवनिन्दारत स्तथा ।
 द्विजनिन्दारतश्चैव ते वज्र्याः आङ्गकर्मषु ॥
 कृतघ्नः पिशुनः क्रूरो नास्तिकी वेदनिन्दकः ।
 मितघ्नः पारदार्यश्च मिथ्यापण्डितदूषकः ॥
 बहुनाब किमुक्तेन विहितान्येव कुर्वते ।
 निन्दितान्याचरन्ते ते वज्र्याः आङ्ग प्रयत्नतः ॥

॥ इत्यौशनसस्मृतौ चतुर्थोऽध्यायः ॥

गोमयेनोदकैः पूर्वं शोधयित्वा समाहितः ।
 सन्निपात्य द्विजान् सर्वान् साधुभिः सन्निमन्त्रयेत् ।
 श्वो भविष्यति मे आङ्गं पूर्वद्युरभिवक्ष्यति ॥
 असम्भवे परेद्युर्वा यद्योक्तैर्लक्षणैर्युतम् ।
 तस्य ते पितरः श्रुत्वा आङ्गकाल उपस्थिते ॥
 अन्योन्यमनसा ध्यात्वा सम्प्रतन्ति मनोजवाः ।
 ब्राह्मणास्ते समायान्ति पितरो ह्यन्तरिक्षगाः ॥
 वायुभूताश्च तिष्ठन्ति भुक्त्वा यानि पराङ्गतिम् ।
 आमन्त्रिताश्च ये विप्राः आङ्गकाल उपस्थिते ॥
 वसेरन्नियताः सर्वे ब्रह्मचर्यपरायणाः ।
 अक्रोधनोऽत्वरौ यत्र सत्यवादी समाहितः ॥
 भरमैथुनमध्वानं आङ्गभुग्वर्जयेज्जपम् ।
 आमन्त्रितो ब्राह्मणो वै योऽन्यस्मै कुरुते क्षणम् ॥
 आमन्त्रयित्वा यो मोहादन्यं वा मन्त्रयेत् द्विजः ।

स तस्मादधिकः पापी विष्ठाकीटौहि जायते ॥
 आद्वे निमन्वितो विप्रो मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 ब्रह्महत्यामवाप्नोति तिर्यक् योनिषु जायते ॥
 निमन्वितश्च यो विप्रो ह्यध्वानं याति दुर्मतिः ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मांसं पांशुभोजनम् ॥
 निमन्वितश्च यः आद्वे प्रकुर्यात्कलहं द्विजः ।
 भवन्ति तस्य तन्मांसं पितरो मलभोजनाः ॥
 तस्मान्निमन्वितः आद्वे नियतात्मा भवेद्द्विजः ।
 अक्राधनः शौचपरः कर्त्ता चैव जितेन्द्रियः ॥
 शोभते दक्षिणां गत्वा दिशं दर्भात् समाहितः ।
 समूलान्नाहरेद्दारि दक्षिणाग्रान् सुनिर्मलान् ॥
 दक्षिणाप्रवणं स्निग्धं विभक्तशुभलक्षणम् ।
 शुचि देशं विविक्तञ्च गोमयेनोपलेपयेत् ॥
 नदीतीरेषु तीर्थेषु स्वभूमौ गिरिसानुषु ।
 विविक्तेषु च तुष्यन्ति दत्तेन पितरस्तथा ॥
 परस्य भूमिभागे तु पितॄणां वै न निर्वपेत् ।
 स्वामित्वात् स विहन्येत मोहाद्यत्क्रियते नरैः ॥
 अटव्यः पर्वताः पुण्या स्तीर्थान्यायतनानि च ।
 सर्वाण्यस्वामिकान्याहुर्नहि तेषु परिग्रहः ॥
 तिलांश्चावकिरेत्तत्र सर्वतो बन्धयेद् द्विजः ।
 असुरोपहत सर्वं तिलैः शुष्यत्यजेन वा ॥
 ततोऽन्नं बहुसंस्कारं नैकव्यञ्जनमव्ययम् ।
 चोष्यं पेयं समृद्धं च यथाशक्त्युपकल्पयेत् ॥
 ततो निवृत्ते मध्याह्ने क्षमलोमनखान् द्विजान् ।

अभिगम्य यथामार्गं प्रयच्छेदन्तधावनम् ॥
 तैलमभ्यञ्जनं स्नानं स्नानीय च पृथग्विधम् ।
 पात्रैरौदुम्बरैर्दद्याद्देवैश्च देवं तु पूर्वकम् ॥
 तत्र स्नात्वा निहत्तेभ्यः प्रत्युत्थानकृताञ्जलिः ।
 पादमाचमनीयं च संप्रयच्छेद्यथाक्रमम् ॥
 ये चात्र विव दैरन् विप्राः पूर्वं निमन्त्रिताः ।
 प्राङ्मुखान्यासनाभ्येषां सदर्भोपहितानि च ॥
 दक्षिणाग्रैकदर्भाणि प्रोक्षितानि तिलोदकेः ।
 तेषूपवेशयेदेतान् ब्राह्मणान् देवकल्पकान् ॥
 चस्यभ्यमिति संकल्प्य त्वासिरंस्थे पृथक् पृथक् ।
 द्वौ देवे प्राङ्मुखौ पित्रेऽत्रय ओदङ्मुखास्तथा ॥
 एकैकं वा भवेत्तत्र एव मातामहेष्वपि ।
 सत्क्रियां देशकालौ च शौच ब्राह्मणसम्पदम् ।
 पञ्चैतान्विस्तरोहन्ति तस्मान्नैहेत विस्तरम् ॥
 अथवा भोजयेदेकं ब्राह्मणं वेदपारगम् ।
 श्रुतिशीलादिसम्पन्नमलक्षणविवर्जितम् ॥
 प्रशस्तपात्रे चान्नन्तु सर्वस्मात् प्रयतात्मनः ।
 देवतायतने चास्मै विलोकात् सम्प्रवर्त्तते ॥
 प्राशयेदग्नौ तदन्नन्तु दद्याच्च ब्रह्मचारिणे ।
 भिक्षुको ब्रह्मचारीव भोजनार्थमुपस्थितः ॥
 उपविष्टेषु यच्छास्त्रे कामन्त्रमपि भोजयेत् ।
 अतिथि र्थं नाश्नाति न तच्छास्त्रं प्रकाशयति ॥
 तस्मात् प्रयत्नात्तोर्येषु पूजया अतिथयो द्विजैः ।
 अतीर्य रमते आश्वे भुञ्जते ये द्विजातयः ॥

काकयोनिं व्रजन्त्येते दत्त्वा चैव न संशयः ।
 होनाङ्गः पतितः कुष्ठी वणिकपुक्कसनासिकः ॥
 कुक्कुटः शूकरश्वानो वर्ज्याः श्राद्धेषु दूरतः ।
 वोभत्समशुचिं स्नेच्छं न स्पृशेच्च रजस्वलाम् ॥
 नौलकाषायवसनं पाषण्डांश्च विवर्जयेत् ।
 यत् तत्र क्रियते कर्म पैतृकं ब्राह्मणान् प्रति ॥
 तत्सर्वमेव कर्तव्यं वैश्वदेवस्य पूजनम् ।
 यद्योपविष्टान् सर्वांस्तानलङ्घुर्यादिभूषणैः ॥
 या दिव्या इति मन्त्रेण हस्तेत्वर्यं विनिक्षिपेत् ।
 प्रदद्याद् गन्धमाच्यानि धूपादीनि च शक्तितः ॥
 अपसव्यं ततः कृत्वा पितृणां दक्षिणामुखः ।
 आवाहनं ततः कुर्यादुगन्तस्तेत्यृचा बुधः ॥
 आवाह्य तदनुज्ञातां जपेदायान्तु न स्मृतः ।
 यन्नो देवप्रदक पात्रे तिलोऽसीति तिलांस्तथा ॥
 क्षिप्वा चार्घ्यं तथा पूर्वं दत्त्वा हस्तेषु वै पुनः ।
 संस्त्रावांश्च ततः सर्वान् पात्रीकुर्व्यात् समाहितः ॥
 पिष्टभिः सममेतेन ह्यर्घ्यपात्रं निधाय च ।
 अग्नौ करिष्येत्वादाय पृच्छेदन्नं घृतप्लुतम् ॥
 कुरुष्वेति ह्यनुज्ञातो जुहुयादुपवीतवत् ।
 यन्नोपवीतिना होमः कर्त्तव्यं कुशपाणिना ॥
 प्राचोनावीतकः पितॄन् वैश्वदेवं तु होमयेत् ।
 दक्षिणं पातयेज्जानुं देवान् परिचरंस्तदा ॥
 सोमाय वै पितृमते स्वधा नम इति ब्रुवन् ।

अग्नये कथ्यवाहनाय स्वर्धति जुहुयात्ततः ॥
 अन्यभावे तु विप्रस्य पाणविवोपपादयेत् ।
 महादेवान्तिके वाथ गोष्ठे वा सुसमाहितः ॥
 ततस्त्वीरभ्यनुज्ञातो कृत्वा देवप्रदक्षिणम् ।
 गोमयेनोपति योवेरा कुर्थात् स्वस्यच दैवतम् ॥
 मण्डलं चतुरस्रं वा दक्षिणं चोन्नतं शुभम् ।
 निरुत्तिखेत्तस्य मध्यं दर्भेणैकेन चैव हि ॥
 ततः सस्तौर्यं तत् स्थाने दर्भान् वै दक्षिणाग्रकान् ।
 त्रीन् पिण्डान्निवेपेत्तत्र हविःशेषान् समाहित ॥
 दाप्यपिण्डां स्तुत स्तुत निमृज्यास्तेषामग्निनाम् ।
 तेष्वदर्भेष्वथाचम्य त्रिराचम्य शनैरसून् ॥
 उदकं निनयेच्छेषं शनैः पिण्डान्तिके पुनः ।
 अवक्षिप्यावहन्यात्तान् पिण्डान् यथा समाहित ॥
 अथ पिण्डावगिष्टान्नं विधिना भोजयेद् द्विजम् ।
 षडप्यत्र नमस्कुर्यात् पितॄन् देवांश्च धर्म्मवित् ॥
 आहभोजनकाले तु दीपो यदि विनश्यति ।
 एमरन्नं न भोक्तव्यं भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 मापानपूषान्विविधान्दद्यात् सरसपायसम् ।
 सूपशाकफलानिष्टान् पयो दधि घृतं मधु ॥
 अन्नञ्चैव यथाकामं विधिसम्भक्ष्यपेयकम् ।
 यद्यदिष्टं द्विजेन्द्राणां तत्तत् सर्वं निवेदयेत् ॥
 धान्यास्तिलाश्च विविधाः शर्करा विविधा स्तथा ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यो दातव्यं श्रेय इच्छता ॥
 अन्यत्र फलमूलेभ्यः पानकेभ्य स्तथैव च ।

नाश्रूणि पातयेज्जातु न कुप्यान्नानृतं वदेत् ॥
 न पादेन स्पृशेदन्नं न चैनमवधूनयेत् ।
 क्रोधेनैव च यद्वृत्तं यद् दत्त्वं त्वरया पुनः ॥
 यातुधाना विलम्पन्ति यच्च पापीपपादितम् ।
 खिन्नगात्रो न तिष्ठेत सन्निधौ तु द्विजन्मनाम् ॥
 न च पश्येत् काकादीन् पक्षिणस्तु न वारयेत् ।
 तद्रूपाः पितरस्तत्र समायान्ति बुभुत्सवः ॥
 न दद्यात्तत्र हस्तेन प्रत्यक्षलवणं तथा ।
 न चायसेन पालेण न चैवाश्रयया पुनः ॥
 काञ्चनेन तु पालेण तथा त्वौदुम्बरेण च ।
 उत्तमाधिपतां याति खड्गेन तु विशेषतः ॥
 पाले तु मृगमये यो वै श्राद्धे भोजयते पितॄन् ।
 स याति नरकं घोरं भोक्ता चैव पुरोधसः ॥
 न पङ्क्त्या विषमं दद्यान् न याचेत् न वादयेत् ।
 याचितादपि चात्मानं नरकं याति भोषणम् ॥
 भुञ्जीत वाग्यतोऽस्पृष्टं न ब्रूयात् प्रकृतान् गुणान् ।
 तावन्नि पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 नायासनोपविष्टस्तु भुञ्जीत प्रथमं द्विजः ।
 बहूनां पशुतां सोऽन्नः पङ्क्त्या हरति किल्बिषम् ॥
 न किञ्चिद्वर्जयेत् श्राद्धे नियुक्तस्तु द्विजोत्तमः ।
 न माषं प्रतिषेधेत न चान्यस्यान्नभीक्षयेत् ॥
 यो नाश्राति द्विजोमाषं नियुक्तः पितृकर्मणि ।
 स प्रेत्य पशुतां याति सन्ततामेकविंशतिम् ॥
 त्र्याध्यायं श्रावयेद्देवां धर्मशास्त्राणि चैव हि ।

इतिहासपुराणानि आहकल्पान् सुशोभनान् ॥
 ततोऽन्यमुत्सृजेद् भुक्तेष्वग्रतो विकिरेद् भुवि ।
 पृष्ठा स्वदितमित्येव तृप्तानाचामयेत्ततः ॥
 आचान्ताननुजानीयादभितो रम्यतामिति ।
 स्वस्थाः स्मेति च तं ब्रूयुर्ब्राह्मणा स्तदनन्तरम् ॥
 ततो भुक्तवतां तेषामन्नशेषन्तु वेदयेत् ।
 यथा ब्रूयात्तथा कुर्यादनुज्ञातस्त तेर्द्विजैः ॥
 पित्रोः स्वदितमित्येवं वाच्यं गोष्ठेषु सूतृतम् ।
 सम्पन्नमत्याभ्युदये दैवेनोच्यत इत्यपि ॥
 विस्तृत्य ब्राह्मणांस्तान् वै देवपूर्वन्तु वाग्यतः ।
 दक्षिणां दिशमाकाङ्क्षन् याचतेऽहो वरान् पितॄन् ॥
 दातारो नोऽभिवर्धन्तां वेदाः सन्ततिरेव च ।
 अज्ञा च नो मा वरगमद् बहु द्रियञ्च नोऽस्त्विति ॥
 पिण्डांस्तु भोज्यं विप्रेभ्यो दद्यादग्नी जलेऽपि वा ।
 प्रक्षिपेत्सत्सु विप्रेषु द्विजोच्छिष्टं न मार्जयेत् ॥
 मध्यमं तं ततः पिण्डं दद्यात्पक्षेत्र सुतार्थकः ।
 प्रक्षाल्यहस्तावाचम्य ज्ञातिशेषेण भोजयेत् ॥
 ज्ञातिष्वपि च तुष्टेषु स्वान् भृत्यान् भोजयेत्ततः ।
 पश्चात् स्वयं च पत्नीभिः शेषमन्नं समाचरेत् ॥
 नोदीक्षेत तदुच्छिष्टं द्रावन्नास्तं गतीरविः ।
 ब्रह्मचर्यां चरेतान्तु दम्पती रजनीं तु ताम् ॥
 दत्त्वा आह्नं ततो भुक्त्वा सेवते यस्तु मैथुनम् ।
 महारौरवमासाद्य कौटयोमिं व्रजेत् पुनः ॥
 अचिरक्रोधनः शान्तः सत्यवादी समाहितः ।

स्वाध्यायश्च तथा ध्यानं कर्त्ता भीक्ता विसर्जयेत् ॥
 श्राद्धं दत्त्वा परं श्राद्धं भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 महापातकिना तुल्या यान्ति ते नरकान् बहून् ॥
 एष वोऽभिहितः सम्यक् श्राद्धकल्पः सनातनः ।
 आमं निवत्त यन्नित्यमुदासीनी न तत्त्वतः ॥
 अग्निरध्वगो वापि तथैव व्रसनान्वितः ।
 आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद् वृषलसु सदैव हि ॥
 आमश्राद्धं द्विजः कुर्याद्विधिज्ञः श्रद्धयान्वितः ।
 तेनाग्नी करणं कुर्यात् पिण्डांस्तैरेव निर्वपेत् ॥
 यो हि तद् विधिना कुर्याच्छ्राद्धं संयतमानसः ।
 व्रपेतकल्मषो नित्यं यात्यसौ वैश्वं पदम् ॥
 तस्मात् सर्वः प्रयत्नेन श्राद्धं कुर्याद् द्विजोत्तमः ।
 आराधितो भवेद्दीशस्तेन सम्यक् सनातनः ॥
 अपि मूलफलैर्वापि प्रकुर्यान्निर्धनो द्विजः ।
 तिलोदकै स्तर्पयित्वा पितॄन् स्नात्वा द्विजोत्तमः ॥
 न जीवत्पितृको दद्याद्दीमानां वा विधीयते ।
 तेषां चापि समादद्यात्तेषां चैके प्रचक्षते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 यो यस्य म्रियते तस्मै देयं मान्यस्य ते न तु ॥
 भोजयेद्वापि जीवन्तं युथाकामं तु भक्तितः ।
 न जीवन्त मतिक्रम्य ददाति श्रयते श्रुतिः ॥
 दामुष्यायणको दद्याद्दीजहेतु स्थाहि सः ।
 रिक्तया भार्यया दद्यान्नियोगीत्यादितो यदि ॥
 अनियुक्तः सुतो यस्तु शुक्रतो जायते त्विह ।

प्रदद्याद्दीजिने पिण्डं क्षेत्रिणे तु तदन्यथा ॥
 द्वौ पिण्डौ निर्वपेत्ताभ्यां क्षेत्रिणि वीजिने यथा ।
 कीर्त्तयेदथ वैकस्मिन् वीजिनं क्षेत्रिणे ततः ॥
 मृतेऽहनि तु कर्त्तव्यमेकोद्दिष्टावधानतः ।
 आशीचत्वनिरीक्षाणः काम्यं कामयते पुनः ॥
 पूर्वार्हो चैव कर्त्तव्यं श्राद्धमभ्युदयार्थिना ।
 दैवं तत् सर्वमेवं स्यान्न वै कार्य्या बहिः क्रिया ॥
 दर्भाश्च परितः स्थाप्या कदा स भोजयेद् द्विजान् ।
 नान्दीमुखाश्च पितरः प्रीयन्तामिति वाचयेत् ।
 मातृश्राद्धं तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ॥
 ततो मातामहानाञ्च वृद्धौ श्राद्धत्रयं स्मृतम् ।
 दैवपूर्वं प्रदद्याद् वै न कुर्यादप्रदक्षिणम् ॥
 प्राङ्मुखो निर्वपेत् पिण्डानुपवीती समाहितः ।
 स्थण्डिलेषु विविधेषु प्रतिमासु द्विजातिषु ॥
 पुष्पैर्धूपेण नैवेद्यैर्भूषणैरपि पूज्य च ।
 पूजयित्वा मातृगणं कुर्याच्छ्राद्धत्रयं बुधः ॥
 अकृत्वा मातृयागञ्च यः श्राद्धं परिवेषयेत् ।
 तस्य क्रोधसमाविष्टा हिंसामिच्छन्ति मातरः ॥
 इत्यौशनससूतौ पञ्चमोऽध्यायः ॥

दशाहं प्राहुराशीचं सपिण्डेषु विपश्चितः ।
 मृतेऽथवाथ जातेषु ब्राह्मणानां द्विजोत्तमाः ! ॥
 नित्यानि चैव कर्माणि काम्यानि च विशेषतः ।
 न कुर्यादहितं किञ्चित् स्वाध्यायं मनसापि च ॥

शुचिरक्रोधनस्त्वन्यान् कालेऽग्नौ भोजयेदुहिजान् ।
 शुष्काच्चेन फलैर्वापि पितरं जुहुयात्तथा ॥
 न स्य श्रेयुरिमानन्ये न भूतेभ्यः समाचरेत् ।
 सूतके तु सपिण्डानां संस्पर्शो नैव दुष्यति ।
 सूतके सूतकाञ्चैव वर्जयित्वा तृणं पुनः ॥
 अधीयानस्तथा यज्वा वेदविच्चाऽपि यो भवेत् ।
 चतुर्थे पञ्चमे वाङ्नि संस्पर्शः कथितो बुधैः ॥
 स्पृश्यात्, सर्वमेवैते स्नानात् दशमाहनि ॥
 दशाहं निगुणं प्रोक्तमाशौचन्दासानगुणे ।
 एवं द्वित्रिगुणैर्युक्तं चतुश्चैकदिने शुचि ॥
 दशाहान्, परं सश्रगधीयीत जुहोति च ।
 चतुर्थे त्वस्य संस्पर्शा मरुराहं प्रजापतिः ॥
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य महारोगिण एव च ।
 ये एषां मरणस्याहुर्मरणान्तमशौचकम् ॥
 त्रिरात्रं दशरात्रं वा ब्राह्मणानामशौचकम् ।
 प्राक् संस्काराच्चिरात्रं स्याद्दशरात्रमतः परम् ॥
 जन्मद्विवर्षे प्रेते मातापितृस्तदिष्यते ।
 त्रिरात्रेण शुचिस्त्वन्यो यदिहात्यन्तनिगुणः ॥
 अदन्तजातमरणे मातापितोस्तदिष्यते ।
 जातदन्ते त्रिरात्रं स्यादन्तः स्यात् यच्च विनिर्णयः ॥
 आदन्तजन्मनः सद्यः आचीलादेकरात्रकम् ।
 त्रिरात्रमुपनयनाद्दशरात्रमुदाहृतम् ॥
 जातमात्रस्य वा तस्य यदि स्यान्मरणं पितुः ।
 मातुश्च सूतकाति स्यात् पिताऽस्य स्पृश्य एव हि ॥

सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्त्तव्यं सोदरस्य तु ।
 ऊर्ध्वं दशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गुणः ॥
 अथोद्धं दन्तजन्म स्यात् सपिण्डानामशौचकम् ।
 एकरात्रं निर्गुणानाञ्चौलादूर्द्ध्वं विरात्रकम् ॥
 आदन्तजातमरणं सम्भवेद्यदि सत्तमाः । ।
 एकरात्रं सपिण्डानां यदि चात्यन्तनिर्गुणः ॥
 व्रतादेशात् सपिण्डानां गर्भस्त्रावाच्च पाततः ।
 गर्भच्युतावहोरात्रं सपिण्डेऽत्यन्तनिर्गुणे ॥
 यथेष्टाचरणादज्ञाती विरात्रादिति निर्णयः ।
 सूतके यदि सूतिश्च मरणे वा गतिर्भवेत् ॥
 शेषेणैव भवेच्छुद्धिरहः शेषे द्विरात्रकम् ।
 मरणोत्पत्तियोगे तु मरणेन समाप्यते ॥
 अर्द्धवृत्तिमनाशौचमूर्ध्वमन्येन शुद्ध्यति ।
 देशान्तरगतः श्रुत्वा सूतकं शाव एव वा ॥
 तावद्प्रयतोऽन्ये वा यावच्छेषः समाप्यते ।
 अतीते सूतके प्रीक्तं सपिण्डानां विरात्रकम् ॥
 तथैव मरणे स्नानमूर्ध्वं संवत्सरादुव्रती ।
 वेदांश्च यस्त्वधीयानी न भवेत् वृत्तिकर्षितः ॥
 सद्यः शौचं भवेत्तस्य सर्वावस्थासु सर्वदा ।
 स्त्रीणामसंस्कृतानान्तु प्रद्वानात् परतः पितुः ॥
 सपिण्डानां विरात्रं स्यात् संस्कारो भर्तुरेव च ।
 अक्षस्वदत्तकन्यानामशौचं मरणे स्मृतम् ॥
 द्विवर्षं जन्ममरणे सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
 आदन्तात् सोदरः सद्य आचौलादेकरात्रकम् ॥

आत्रतानां तिरातं स्यादशमन्तु ततः परम् ।
 मातामहानां मरणे तिरातं स्यादशौचकम् ॥
 एकोदराणां विज्ञेयं सूतके चैतदेव हि ।
 पक्षिणी योनिसम्बन्धे बान्धवेषु तथैव च ।
 एकरातं समुद्दिष्टं गुरौ सत्रह्यचारिणि ।
 प्रेते राजनि सद्यस्तु यस्य स्याद्विषये स्थितः ॥
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यकासु च ग्रहे पितुः ।
 परपूर्वासु भार्यासु पुत्रेषु कुलजेषु च ॥
 तिरातं स्यात्तथाचार्ये भार्यासु प्रत्यगासु च ।
 आचार्यपुत्रपत्नीश्च अहीरातमुदाहृतम् ॥
 एकरातमुपाध्याये तथैव श्रोत्रियेषु च ।
 एकरातं सपिण्डेषु स्वगृहे संस्थितेषु च ॥
 तिरातं श्वश्रुमरणे श्वशुरे च तथैव च ।
 सद्यः शौचं समुद्दिष्टं सगोत्रे संस्थिते सति ॥
 शुद्धे तु द्विजो दशाहेन द्वादशाहेन भूपतिः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुध्यति ॥
 चत्रविट् शूद्रदायादा ये स्युर्विप्रस्य सेवकाः ।
 तेषामशेषं विप्रस्य दशाहात् शुद्धिरिष्यते ॥
 राजन्यवेश्यावप्येवं हीनवर्णासु योनिषु ।
 षड्रातं वा तिरातं वाऽप्येकरात्रक्रमेण हि ॥
 वैश्यश्चतुर्यविप्राणां शूद्रैश्चाशौचमेव तु ।
 अर्धमासोऽथ षड्रातं तिरातं द्विजपुङ्गवाः । ॥
 शूद्रश्चतुर्यविप्राणां शूद्रेष्वशौचमिष्यते ।
 षड्रातं द्वादशाहञ्च विप्राणां वैश्यशूद्रयोः ॥

अशौचं क्षत्रिये प्रोक्तं क्रमेण द्विजपुङ्गवाः ।।
 शूद्रविट्क्षत्रियाणान्तु ब्राह्मणे संस्थिते यदि ॥
 दशरत्नेण शुद्धिः स्यादित्याह कमलोद्भवः ।
 असपिण्डं द्विजप्रेतं विप्रो निःसृत्य बन्धुवत् ॥
 अशित्वा च सहोषित्वा दशरत्नेण शुद्धयति ।
 यदि निर्दहति क्षिप्रं प्रलोभात् क्रान्तमानसः ॥
 दशाहेन द्विजः शुद्धेत् द्वादशाहेन भूमिपः ।
 अर्धमासेन वैश्यस्तु शूद्रे मासेन शुध्यति ॥
 षड्रात्रेणाथवा सप्ताविरात्रेणाथवा पुनः ।
 अनाथश्चैव निर्वन्धुः ब्राह्मणं धनवर्जितम् ॥
 स्नात्वा सम्प्राश्य तु घृतं शुध्यन्ति ब्राह्मणादयः ।
 अपरस्तेत्परं वर्णमपरश्चापरो यदि ॥
 एकाहात् क्षत्रिये शुद्धिर्वैश्ये तु स्यात् द्व्यहे सति ।
 शूद्रेषु च त्र्यहं प्रोक्तं प्राणायामशतं पुनः ॥
 अनस्थिसञ्चिते शूद्रे रौति चेद् ब्राह्मणः स्वकैः ।
 विराट् स्यात्तथाऽशौचमेकाहं क्षत्रवैश्ययोः ॥
 अन्यथा चैव स ज्योतिर्ब्राह्मणे स्नानमेव च ।
 अनस्थिसञ्चिते विप्रे ब्राह्मणो रौति चेत्तदा ॥
 स्नानेनैव भवेच्छुद्धिः सचैलेन न संशयः ।
 यस्तैः सहान्नं कुर्याच्च यानादीनि तु चैव हि ॥
 ब्राह्मणे वापरे वापि दशाहेन विशुध्यति ।
 य स्तेषामन्नमश्नाति स तु देवोऽपि कामतः ॥
 तदाशौचनिवृत्तेषु स्नानं कृत्वा विशुध्यति ।
 यावत्तदन्नमश्नाति दुर्भिक्षाभिहतो नरः ।

तावन्त्यहान्यशुद्धिः स्यात् प्रायश्चित्तं ततश्चरेत् ॥
 दाहाद्यशौचं कर्त्तव्यं द्विजानामग्निहोत्रिणाम् ।
 सपिण्डानां तु मरणे मरणादितरेषु च ॥
 सपिण्डता च पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 समानोदकभावस्तु जन्मनान्नो रवेदने ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 लेपभाजस्तु यथात्मा सापिण्ड्यं सप्तपौरुषम् ॥
 ऊर्ध्वनाञ्चैव सापिण्ड्यमाह देवः प्रजापतिः ।
 ये चैकजाता बहवो भिन्नयोनय एव च ॥
 भिन्नवर्णास्तु सापिण्ड्यं भवेत्तेषां त्रिपूरुषम् ।
 कारवः शिल्पिनी वेद्यदासीदासास्तथैव च ॥
 राजानो राजभृत्याश्च सद्यःशौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
 दातारो नियमी चैव ब्रह्मविद्ब्रह्मचारिणौ ॥
 सविणो ब्रतिनस्तावत् सद्यः शौचमुदाहृतम् ।
 राजा चैवाभिषिक्तश्च प्राणसविण एव च ॥
 यज्ञे विवाहकाले च देवयागे तथैव च ।
 सद्यः शौचं समाख्यातं दुर्भिक्षे वाप्युपद्रवे ॥
 विषादुपहतानाञ्च विदुः पाथिवैर्हिजैः ।
 सद्यः शौचं समाख्यातं सर्पादिमरणेऽपि च ॥
 अग्निमेरुप्रपतने विषोधान्यपराग्ने ।
 गोब्राह्मणान्ते सन्नप्रस्ते सद्यः शौचं विधीयते ॥
 नष्टिकानां वनस्थानां यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ।
 नाशौचं विद्यते सद्भिः पतितं च तथा मृते ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ।

पतितानां न दाहः स्यान्नान्येऽष्टिर्नास्थिसञ्चयः ।

न चाश्रुपातः पिण्डे च कार्ये आद्यादिकं क्वचित् ॥
 व्यापादयेत्तथात्मानं स्वयं योऽग्निविषादिभिः ।
 सहितं तस्य नागौचं न च स्यादुदकादिकम् ॥
 अथ कश्चित्प्रमादेन म्रियतेऽग्निविषादिभिः ।
 तस्यागौचं विधातव्यं कार्यञ्चैवोदकादिकम् ॥
 जाने कुमारि तदहं आमं कुर्यात् प्रतिग्रहम् ।
 हिरण्यधान्यगोवासस्तिलान्नगुलसर्पिषः ॥
 फलानीक्षुञ्च शकञ्च लवणं काष्ठमेव च ।
 तोयं दधि घृतं तैलमौषधं क्षीरमेव च ॥
 आगौचिनो गृहात् याद्यं शुष्कान्नञ्चैव निश्चयः ।
 आहिताग्निर्यथान्यायं दातव्यं त्विभिरग्निभिः ॥
 अनाहिताग्निर्यथेष्टेण लौकिकेनेतरैर्द्विजैः ।
 देहाभावात् पलाशेन कृत्वा प्रतिकर्तुं पुनः ॥
 दाहः कार्यो यथान्यायं सपिण्डैः श्रद्धयान्वित ।
 सकृत्प्रसिञ्चे दुदकं नाम गोत्रेण वाग्यतः ॥
 दद्याद्द्वं बान्धवैः सार्द्धं सर्वे चैवार्द्रवासभः ।
 पिण्डं प्रतिदिनं दद्याुः सायं प्रातर्यथाविधि ॥
 प्रेताय च गृहद्वारि चतुरो भोजयेद् द्विजान् ।
 द्वितीयेऽहनि कर्त्तव्यं क्षुरकस्य सवान्धवैः ॥
 सर्वैरस्यां सञ्चयनं ज्ञातिरेव भवेत्तथा ।
 त्रिपूर्वं भोजयेद्विप्रानयुष्मान् श्रद्धया शुचीन् ॥
 पञ्चमे नवमे चैव तथैवैकादशेऽहनि ।
 अयुष्मान् भोजयेद्विप्रान् नवव्याजं तु तद्विदुः ॥
 एकादशेऽहनि कुर्वीत प्रेतमुद्दिश्य भावतः ।

द्वादशे वाथ कर्त्तव्यं मग्निदैस्त्वथवाऽहनि ॥
 एकं पवित्र मेकं वा पिण्डमात्रं तथैव च ।
 एवं मृतेऽह्नि कर्त्तव्यं प्रतिमासन्तु वत्सरम् ॥
 सपिण्डीकरणं प्रोक्तं पूर्णं सम्वत्सरे पुनः ।
 कुर्यात् चत्वारि पात्राणि प्रेतादीनां द्विर्जातमा ॥
 प्रेतार्थं पितृपात्रेषु पात्रमासेचयेत्ततः ।
 ये समाना इति द्वाभ्यां पिण्डानप्येवमेव हि ॥
 सपिण्डीकरणश्चाहं देवपूर्वं विधीयते ।
 पितृनावाहयेत्तत्र पुनः प्रेतञ्च निर्दिशेत् ॥
 ये सपिण्डीकृताः प्रेता न तेषां स्यात् पृथक्क्रिया ।
 यस्तु कुर्यात् पृथक् पिण्डं पितृहा त्वभिजायते ॥
 मृते पितरि वै पुत्रः पिण्डशब्दं समाविशेत् ।
 दद्याच्चान्नं सोदकुम्भं प्रत्यहं प्रेतधर्मतः ॥
 पार्वणेन विधानेन साम्बत्सरिकमिष्यते ।
 प्रतिसम्बत्सरं कार्यं विधिरेष सनातनः ॥
 मातापितोः सुतैः कार्यं पिण्डदानादि किञ्चन ।
 पत्नीकुर्यात् सुताभावे पत्न्यभावे तु सोदरः ॥
 एष वः कथितः समग्रकृद्दृष्ट्यानां यथाविधि ।
 स्त्रीणाञ्च भर्तृशुश्रूषा धर्मी नान्य इहेष्यते ॥
 यः स्वधर्मपरो नित्यमीश्वरार्पितमानसः ।
 प्राप्नोति परमं स्थानं यदुक्तं वेदसम्मितम् ॥

इत्यौशनसस्मृतौ सप्तमोऽध्यायः ।

अथ प्रायश्चित्तम् ॥

ब्रह्महा मद्यपः स्तेनो गुह्यतल्यग एव च ।
 महापातकिनस्त्वे ते यः स तैः सह सम्बसेत् ॥
 सम्बत्सरेण पतति संसर्गं कुरुते तु यः ।
 यो हि शय्यासने नित्यं वसन्वै पतितो भवेत् ॥
 याजनं योनिसम्बन्धं तथैवाध्ययनं द्विजः ।
 कृत्वा सद्यः पतेत् ज्ञानात् सहभोजनमेव च ॥
 अविज्ञायापि यो मोहात् कुर्यादध्ययनं द्विजः ।
 सम्बत्सरेण पतति सहाध्ययनमेव च ॥
 ब्रह्महा वा दशाब्दानि कुण्ठीकृत्वा वने वसेत् ।
 भैक्ष्यं चात्मविशुद्ध्यर्थं कृत्वा शवशिरोध्वजम् ॥
 ब्रह्मणावसथान् सर्वान् देवागाराणि वर्जयेत् ।
 विनिन्य च स्वमात्मानं ब्राह्मणञ्च स्वयं स्मरेत् ॥
 असङ्कराणि योग्यानि सप्तागाराणि संविशेत् ।
 विधूमे शनकैर्नित्यं व्याहारे भुक्तवर्जिते ॥
 कुर्यादनशनं वाद्यं भृगोः पतनमेव च ।
 ज्वलन्तं वा विशेद्ग्नौ जलं वा प्रविशेत् स्वयम् ॥
 ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा समग्रं प्राणान् परित्यजेत् ।
 दीर्घमामयिनं विप्रं कृत्वा नामयिनं तथा ॥
 दत्त्वा चान्नं स विदुषे ब्रह्महत्यां व्यपोहति ।
 अश्वमेधावभृतके स्नात्वा यः शुध्यति द्विजः ॥
 सवस्त्रं वा वेदविदे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ।

ब्रह्महा मुच्यते पापैर्दृष्टा वा सेतुदर्शनम् ॥
 सुरापस्तु सुरां तप्तमग्निवर्णां पिवेत्तदा ।
 निर्दग्धकायः स तदा मुच्यते च द्विजोत्तमः ॥
 गोमूत्रमग्निवर्णं वा गोशकृद्भवमेव वा ।
 पयो घृतं जलं वाथ मुच्यते पातकात्ततः ॥
 जन्मार्द्रवासाः प्रयतो ध्यात्वा नारायणं हरिम् ।
 ब्रह्महत्याव्रतं चाथ चरेत्तत्पापशान्तये ॥
 स्वर्णस्तेयी सकृद्विप्रो राजानमधिगम्य तु ।
 स्वकर्म ख्यापयन् ब्रूयान्मां भवाननुशास्त्विति ॥
 गृहीत्वा सुसलं राजा सकृद्वन्यासु तं स्वयम् ।
 स वै पापात्ततः स्तेनो ब्राह्मणरूपसाथ वा ॥
 करेणादाय सुसलं लगुडं वाथ घातिनम् ।
 सञ्चित्योभयतस्तीक्ष्णमायसं दण्डमेव च ॥
 राजा न स्तेन महीत मुक्तकेशेन धावता ।
 आचक्ष्णाणश्च तत्पापमेवं कर्माणि श्लाघि माम् ॥
 शासनादपि मोक्षादा ततः स्तेयाद्विमुच्यते ।
 अग्रासित्वा च तं राजा स्तेयस्याप्नोति किल्बिषम् ॥
 तपसा द्रुतमन्यस्य सुवर्णस्तेयजं फलम् ।
 चीरवासा द्विजोऽरण्ये सच्चरेद् ब्रह्मणो व्रतम् ॥
 स्नात्वाश्वमेधावभृते पूतः स्यादथ वा द्विजः ।
 प्रदद्याच्चाथ विप्रेभ्यः स्वात्मतुल्यं हिरण्यकम् ॥
 चरेद्वा वत्सरं कृत्स्नं ब्रह्मचर्यपरायणः ।
 ब्राह्मणः स्वर्णहारौ च तत्पापस्यापनुत्तये ॥
 गुरुभार्यां समारुह्य ब्राह्मणः काममोहितः ।

उपगृहेत् स्त्रियं तप्तां कान्तां कालायसौक्यताम् ॥
 स्वयं वा मिश्रवपणे उत्कृत्यादथवाञ्जली ।
 आतिष्ठेद्दक्षिणामाशा मा निपातमजिह्वात् ॥
 गुर्वर्थे बहवः शुभैश्चरेद् वा ब्रह्मणो व्रतम् ।
 शाखां कर्कटकोपेतां परिष्वज्याथ वत्सरे ॥
 अधःशयीत निरतो मुच्यते गुरुतल्पगः ।
 कच्छच्चाब्दचरेद्विप्रश्चौरवासाः समाहितः ॥
 अश्वमेधावभृतके स्नात्वा मुचेद् द्विजोत्तमः ।
 कालेऽष्टके वा भुञ्जानो ब्रह्मचारी सदाव्रतः ॥
 स्थानासनाद्यं विचरेद्धनोऽप्युपयत्नतः ।
 अधःशायी त्रिभिर्वर्षैस्ततः शुध्येत पातकात् ॥
 चान्द्रायणानि वा कुर्यात् पञ्च चत्वारि वा पुनः ।
 पतितैः सम्प्रयुक्तानां मयं गच्छति निष्कृतिम् ।
 पतितेन तु संस्पर्शं लोभेन कुरुते द्विजः ॥
 सकृत् पापापनीदार्थं तस्यैव व्रतमाचरेत् ।
 तप्तकच्छं चरेद्वाथ सखत्सरमतन्द्रितः ॥
 घाण्मासिकेऽथ संसर्गे प्रायश्चित्तार्थमाचरेत् ।
 एभिः पूते रथो हन्ति महापातकिनो मलम् ॥
 पुण्यतीर्थाभिगमनात् पृथिव्यामथ निष्कृतिः ।
 ब्रह्महत्यां सुरापानं स्त्रियं गुर्वङ्गनागमम् ॥
 कृत्वा चैवं महापापं ब्राह्मणः काममोहितः ।
 कुर्यादनशनं विप्रः पुण्यतीर्थे समाहितः ॥
 जले वा प्रविशेद्गनौ ध्यात्वा देवं कपर्दिनम् ।

न ह्यन्या दुष्कृतिर्दृष्टा मुनिभिः कर्मवेदिभिः ॥

॥ इत्यौशनसस्यतौ अष्टमोऽध्यायः ॥

गत्वा दुहितरं विप्रं स्वसारं सा सुषामपि ।
 प्रवेशेज्ज्वलनं दीप्तं मतिपूर्वमिति स्थितिः ॥
 मातृस्यसां मातुलानीं तथैव च पितृष्वसाम् ।
 भागिनेयीं समारुह्य कुर्यात् कच्छादिपूर्वकम् ॥
 चान्द्रायणानि चत्वारि पञ्च वा सुसमाहितः ।
 पितृष्वस्त्रेयीं गत्वा तु स्वस्त्रियां मातुरेव च ॥
 मातुलस्य सुतां वापि गत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 भार्या सखीं समारुह्य गत्वा श्यालीं तथैव च ॥
 अहोरात्रोपितो भूत्वा तप्तकच्छं समाचरेत् ।
 उदक्प्रागमने विप्रस्त्रिरालेण विशुध्यति ॥
 कच्छौगैथुनमासाय्य चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 परार्कणायवा शुद्धिरित्याह भगवानजः ।
 मण्डकं नकुलं काकं विह्वराहञ्च मृषिकम् ॥
 श्वानं हत्वा द्विजः कुर्यात् षोडशाख्यमहाव्रतम् ।
 पयः पिवेच्चिरावन्तु श्वानं हत्वा त्वतन्द्रितः ॥
 मार्जारं चाथ नकुलं योजनं वाऽध्वनो ब्रजेत् ।
 कच्छं द्वादशमावन्तु क्षुर्यादश्वबधे द्विजः ॥
 अथ कृष्णागसीं दद्यात् सर्पं हत्वा द्विजोत्तमः ।
 बलाकं रङ्गवं चैव मृषिकं कृतलम्बकम् ॥
 वराहन्तु तिलद्रीणं तिलाटञ्चैव तित्तिरिम् ।
 शुकं विहायनं वक्त्रं शीघ्रं हत्वा विहायनम् ॥

हत्वा हंसं बलाकञ्च वक्रटिट्ठिभमेव च ।
 वानरञ्चैव भासञ्च स्वयं वा ब्राह्मणाय गाम् ॥
 क्रव्यादांस्तु मृगान् हत्वा धेनुं दद्यात् पयस्विनीम्
 अक्रव्यादं वत्सतरमुष्ट्रं हत्वा तु कृष्णलम् ॥
 जीविते चैव तृप्ताय दद्यादस्थिमतां बधे ।
 अस्थ्नाञ्चैव हि हिंसायां प्राणायामेन शुद्धयति ॥
 फलदानन्तु विप्राणां चेदनादाहिकं शतम् ।
 गुल्मवल्लीलतानाञ्च वीरुधां फलमेव च ॥
 पुष्पागमानाञ्च तथा घृतप्राशो विशोधनम् ।
 चान्द्रायणं पराकञ्च कुर्यात् हत्वा प्रमादतः ॥
 मतिपूर्वं बधे चास्याः प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 मनुष्याणाञ्च हरणं स्त्रीणां कृत्वा ग्रहस्य च ॥
 वापीकूपजलानाञ्च शुध्येच्चान्द्रायणेन तु ।
 द्रवप्राणामल्पसाराणां स्तेयं कृत्वाऽन्यवेश्मनः ॥
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं चरित्वात्मविशुद्धये ।
 धान्यादिधनचौर्यं च पञ्चगव्यविशोधनम् ॥
 तृणकाष्ठद्रुमाणाञ्च पुष्पाणाञ्च बलस्य च ।
 चेलचर्माभिप्राणाञ्च विराजं स्यादभोजनम् ॥
 मणिप्रवालरत्नानां सुवर्णरजतस्य च ।
 अयः कांस्योपलानाञ्च द्वादशाहमभोजनम् ॥
 एतदेव व्रतं कुर्याद् दिशफैकशफस्य च ।
 पक्षिणामोषधीनाञ्च हरेच्चापि त्र्यहं पयः ॥
 न मांसानां हतानान्तु देवे चान्द्रायणं चरेत् ।
 उपोष्य द्वादशाहं तु कुष्माण्डैर्जुं हुयाद् घृतम् ॥

नकुलीलूकमार्जारं जग्ध्वा सान्तपनं चरेत् ।
 श्वानं जग्ध्वाथ कृच्छ्रेण शुभर्त्त्रेण च शुध्यति ॥
 प्रकुर्याच्चैव संस्कारं पूर्वणैव विधानतः ।
 शल्ललञ्च बलाकञ्च हंसं कारण्डवं तथा ॥
 चक्रवाकञ्च जग्ध्वा च द्वादशाहमभोजनम् ।
 कपोतं टिट्ठिभं भासं शुकं सारसमेव च ॥
 जलीकं जालपातञ्च जग्ध्वा ह्येतद्ब्रतञ्चरेत् ।
 शिन्धुमारं तथा माषं मत्स्यं मांसं तथैव च ॥
 जग्ध्वा चैव वराहञ्च एतदेव ब्रतञ्चरेत् ।
 कोकिलं चैव मत्स्यादं मण्डूकं भुजगं तथा ॥
 गोमूत्रयावकाहारैर्मासिनैकेन शुध्यति ।
 जलेचरांश्च जलजान्यातुधानविपाषितान् ॥
 रक्तपादांस्तथा जग्ध्वा सप्ताहं चैतदाचरेत् ।
 मृतमांसं वृथा चैवमात्मार्यं वा यथाकृतम् ॥
 भुक्त्वा मासञ्चरेदितत्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 कपोतं कुञ्जरं शिन्धुं कुक्कुटं रजकां तथा ॥
 प्राजापत्यं चरेज्जग्ध्वा तथा कुम्भीरमेव च ।
 पलाण्डुं लशुनञ्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 वार्ताकुं तण्डुलीयं च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ।
 अश्मातकं तर्थापितं तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ॥
 प्राजापत्येन शुद्धिः स्यात्ककुभ्यां शशभक्षणे ।
 अलावुं गृञ्जनं चैव भुक्त्वाऽप्येतद् ब्रतं चरेत् ॥
 उदुम्बरञ्च कामेन तप्तकृच्छ्रेण शुद्ध्यति ।
 वृथा कसरसं यावं पायसाऽपृषशष्कुलीन् ॥

भुक्त्वा चैवं व्रतं तत्र चिरात्रेण विशुद्धप्रति ।
 पीत्वा क्षीराण्यपेयानि ब्रह्मचारौ विशेषतः ॥
 गोमूत्रयावकाहारो मासाद्धेन विशुद्धप्रति ।
 अनिर्दशाया गोः क्षीरं माहिषं वार्धमेव च ॥
 गर्भिण्या वा विकल्पाया पीत्वा दुग्धमिदं चरेत् ।
 एतष्ठाच्च विकाराणि पीत्वा मांहेन वा पुनः ॥
 गोमूत्रयावकाहारो सप्तरात्रेण शुद्धप्रति ।
 भुक्त्वा चैव नवश्राद्धं सूतके मृतकेऽथवा ॥
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणस्य समाहितः ।
 यस्य यज्जयति नित्यं न यस्याग्रं न हीयते ॥
 चान्द्रायणं चरेत् सम्यक् तस्यान्नप्राशनं द्विज ।
 अभोज्यानान्तु सर्वेषां भुक्त्वा चान्नमुपस्कृतम् ॥
 अन्त्यमरात्ययिनोऽन्नञ्च तप्तकृच्छ्रमुदाहृतम् ।
 चाण्डालान्नं द्विजो भुक्त्वा सम्यक् चान्द्रायणं चरेत् ॥
 अज्ञानात् प्राश्य विष्णूनां सुरासंस्पर्शमेव च ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति तयो वर्णा द्विजातयः ॥
 क्रवशादानां पक्षिणाञ्च प्राश्य मूत्रपुण्ड्रकम् ।
 महासान्तपनं कुर्यात्तेषां माहाद् द्विजातयः ॥
 भासमण्डूककुकुरं वायस्यं कृच्छ्रमाचरेत् ।
 प्राजापत्येन शुध्येत ब्राह्मणः क्लृष्टभोजनात् ॥
 क्षत्रियस्तप्तकृच्छ्रं स्याद् वैश्यश्चैव त्रिकृच्छ्रकम् ।
 सुराभाण्डोदकं वापि पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥
 शुनोच्छिष्टं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रेण विशुद्धप्रति ।
 गोमूत्रयावकाहारः पीतशेषञ्च वा पयः ॥

आपो मूलपुरीषाद्यै रूपेताः प्राशयेद्यदि ।
 तदा सान्तपनं कुर्याद् व्रतं कायविशोधनम् ॥
 चाण्डालकूपभाण्डेषु यदज्ञानात् पिवेज्जलम् ।
 चरेत् सान्तपनं कृच्छ्रं ब्राह्मणः पापशोधनम् ॥
 चाण्डालेन च संस्पृष्टं पीत्वा वारि द्विजोत्तम ।
 त्रिरात्रेण विशुध्येत पञ्चगवेन शुद्ध्यति ॥
 महापातकसंसर्गं भुक्त्वा स्नात्वा द्विजोत्तमः ।
 बुद्धिपूर्वन्तु मूढात्मा तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥
 अन्यजातिविवाहे च स महापातकी भवेत् ।
 तस्य पातकिसर्गात्पातकित्वमवाप्नुयात् ॥
 चतुर्विंशतिकृच्छ्रं स्याद् विवाहे त्वन्यकन्यया ।
 संसर्गस्य तद्वत् स्यात् प्रायश्चित्तं सुतेन हि ॥
 दृष्ट्वा महापातकिनं चाण्डालं वा रजस्वलाम् ।
 प्रमादाद्भोजनं कृत्वा त्रिरात्रेण विशुद्ध्यति ॥
 स्नानाद्रीं यदि भुञ्जीत अहीरात्रेण शुद्ध्यति ।
 बुद्धिपूर्वं तु कृच्छ्रेण भगवानाह पद्मजः ॥
 शुष्कं पर्युषितादीनि गन्धादिप्रतिदूषितम् ।
 भुक्तोपवासं कुर्वीत चरेद्विप्रः पुनः पुनः ॥
 अज्ञानाद् भुक्तिशुद्ध्यर्थं मज्जानस्य विशेषतः ।
 भृत्यानां यजनं कृत्वा परेषामन्यकर्मणि ॥
 अभिचारमनर्हं च त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुद्ध्यति ।
 ब्राह्मणाभिहतानाञ्च कृत्वा दाहादिकं द्विजः ॥
 गोमूत्रयावकाहारः प्राजापत्येन शुद्ध्यति ।
 तैलाभ्यक्तः प्रभाते च कुर्यान्मूत्रपुरीषके ॥

अहोरात्रेण शुष्येत श्मश्रुकर्मणि मैथुने ।
 एकाहेति विवाहाग्निं परिभाव्य द्विजोत्तमः ॥
 त्रिरात्रेण त्रिशुद्धेयत त्रिरात्रात् षडहं पुनः ।
 दशाहे द्वादशाहे वा परिहास्य प्रमादतः ॥
 कृच्छ्रचान्द्रायणं कुर्यात्तत्पापस्यापनुत्तये ।
 पतितद्रव्यमादाय तदुत्सर्गेण शुद्धयति ॥
 चरेच्च विधिना कृच्छ्रं मित्याह भगवान् प्रभुः ।
 अनाशकनिवृत्ता तु प्रव्रज्योपासिता तथा ॥
 आचरेत् त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि च ।
 पुनश्च जातकर्मणादिसंस्कारैः संस्कृता द्विजाः ॥
 शुद्धो य स्तद् व्रतं सम्यक्चरेयुर्धर्मदर्शिनः ॥
 अनुपासितसिद्धस्तु तं व्यापकवशेन च ।
 अजस्रं संयतमना रात्रौ चेद्रात्रिमेव हि ॥
 अकृत्वा समिधाधानं शुचिः स्नात्वा समाहितः ।
 गायत्रप्रष्टसहस्रस्य जपं कृत्वा विगुह्यति ॥
 उपासीत न चेत्सन्ध्यां गृहस्थोऽपि प्रमादतः ।
 स्नात्वा विशुध्यत नद्याः परिश्रान्तः सुसंयमात् ॥
 वैदिकानि च नित्यानि कर्माणि च विलीप्य तु ।
 स्नातकव्रतलीत्यन्तु कृत्वा चोपवसेद्दिनम् ॥
 सम्बत्सरश्चरेत् कृच्छ्रं अनुच्छन्दे द्विजोत्तमः ।
 चान्द्रायणं चरेद् वृत्त्या गोप्रदानेन शुद्धयति ॥
 नास्तिक्याद्यदि कुर्वीत प्राजापत्यं चरेद्द्विजः ।
 देवद्रोहं गुरुद्रोहं तप्तकृच्छ्रेण शुद्धयति ॥
 उद्भयानं समारुह्य खरयानञ्च कामतः ।

विराचेण विशुद्धेयत नमो न प्रविशेज्जलम् ॥
 षष्ठाक्षकालमासं वा संहिताजपमेव वा ।
 होमाच्च शाकलाचित्यमपत्यानां विशोधनम् ॥
 नीलं रक्तं वसित्वा तु ब्राह्मणो वस्त्रमेव हि ।
 अहोरात्रोषितः स्नातः पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥
 वेदधर्मपुराणाश्च चण्डालस्य च भाषणम् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः स्यान्न ह्यन्या तस्य निष्कृतिः ॥
 उद्वन्धनादिनिहतं संस्पृश्य ब्राह्मणः क्वचित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धः स्यात् प्राजापत्येन वा पुनः ॥
 उच्छिष्टो यदि नाचान्ताश्चण्डालादीन् स्पृशेद्द्विजः ।
 उच्छिष्ट रुक्न कुर्वीत प्राजापत्यं विशुद्धये ॥
 चण्डालसूतकशवांस्तथा नारीं रजस्वलाम् ।
 स्पृष्ट्वा स्नायाद्विशुद्ध्यर्थं तत् स्पृष्टान् पतितांस्तथा ॥
 चण्डालसूतकशवैः संस्पृष्टं स्पर्शयेद् यदि ।
 प्रमादात् स्नात आचम्य जपं कृत्वा विशुद्धयति ॥
 अस्पृष्टस्पर्शनं कृत्वा स्नात्वा शुद्धेयद्विजोत्तमः ।
 आचमेत द्विशुद्ध्यर्थं प्राह देवः पितामहः ॥
 विज्ञानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
 कृत्वा शौचं ततः स्नात्वा उपोष्य जुहुयाद्दृष्टम् ॥
 चण्डालान्तु शवं स्पृष्ट्वा कृच्छ्रं कुर्यात् द्विजोत्तमः ।
 दृष्ट्वा नभस्यं नक्षत्रं महोरात्रेण शुद्धयति ॥
 सुरां स्पृष्ट्वा द्विजः कुर्यात् प्राणायमत्रयं शुचिः ।
 पलाण्डुं लशुनं चैव घृतं प्राश्य विशुद्धयति ॥
 ब्राह्मणस्तु शुना दष्टस्त्रयं सायं पयः पिबेत् ।

नाभेरुर्ध्वस्य दष्टस्य तदेव त्रिगुणं भवेत् ॥
 स्यादेतच्चिगुणं वाङ्मोर्मूर्ध्नि स्यात्तु चतुर्गुणम् ।
 स्नात्वा जपेत्तु गायत्रीं श्वभिर्देष्टो द्विजोत्तमः ॥
 पञ्चयज्ञानकृत्वा तु यो भुङ्क्ते प्रत्नहं गृही ।
 अनातुरस्य निधनं कृच्छार्द्धेन विशुद्धप्रति ॥
 आहिताग्ने रूपस्थानं यः कुर्यान्न तु पर्वणि ।
 ऋतौ गच्छेत् न भार्यायां सोऽपि कृच्छार्द्धमाचरेत् ॥
 विना द्विरप्सु वा कुर्याच्छरीरं सन्निषेवतु ।
 सचेलो जलमाप्लुत्य गामालभ्य विशुद्धप्रति ॥
 गायत्रप्रष्टसहस्रन्तु त्रप्रहं चोपवसेद् गृही ।
 अनुगच्छेच्च यः शूद्रं प्रेतभूतं द्विजोत्तमः ॥
 गायत्रप्रष्टसहस्रन्तु जपं कुर्यान्नदीषु च ।
 अकृत्वा शपथं विप्रो विप्रस्य विधिसंयुतः ॥
 मृषेव यावकान्नेत्रे कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 पंक्तौ विषमदानञ्च कृत्वा कृच्छ्रेण शुद्धप्रति ॥
 च्छायां श्वपाकस्यारुह्य स्नात्वा सम्प्राशयेदुष्टतम् ।
 रक्षेदादित्यमशुचिं दृष्ट्वाग्नीन्द्रजमेव च ॥
 मानुष्यास्थि च संस्पृष्ट्वा स्नानमेव विशुद्धप्रति ।
 कृत्वाप्यध्ययनं विप्रश्चरेद्भिन्नानुवत्सरम् ॥
 कृतघ्नो ब्राह्मणगृहे पञ्चसम्बत्सरं व्रती ।
 हुङ्गारं ब्राह्मणसंगोक्ता त्वङ्गारन्तु गरीयसः ॥
 स्नात्वाचम्य ततः शेषं प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।
 ताडयित्वा तृणैव कर्णं बद्ध्वा च वाससा ॥
 विवादि परिनिर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ।

अवगृह्य चरेत् कृच्छ्रमतिकृच्छ्रनिपातने ॥
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रः कुर्वीत विप्रस्योत्पाद्य शोणितम् ।
 गुरोराक्रोशने चैव कृच्छ्रं कुर्याद्विशोधनम् ॥
 एकरात्रं द्विरात्रं वा तत्पापसंप्रापनुत्तये ।
 देवर्षीणामभिमुखं ष्ठीवताक्रोशनाकृते ॥
 उलूकादि जनुर्जित्वा दातव्यञ्च हिरण्यकम् ।
 देवोद्यानेन यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं शकृदंदिजः ॥
 च्छिन्याच्छिन्नन्तु शुद्धार्थं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ।
 देवतायतने मृत्रं कृत्वा देहाद्विजोत्तमः ॥
 शिश्रस्योत्कृत्तनं कृत्वा चान्द्रायणमथाचरेत् ।
 देवतानामृषीणाञ्च वेदानाञ्चैव कुत्सनम् ॥
 कृत्वा सम्यक् प्रकुर्वीत प्राजापत्यं द्विजोत्तम ।
 तैस्तु सन्भाषणं कृत्वा स्नात्वा देवान् समर्चयेत् ॥
 स्त्री यदा बालभावेन महापापं करोति हि ।
 प्रायश्चित्तं व्रतस्यास्य पित्रा तद्व्रतचारिणीम् ॥
 उद्वहेद्भिरूपान्तमन्यथा पतितस्तु सः ।
 अपि राजन्यकवये वार्षिकव्राह्मणोव्रतम् ॥
 तस्यान्ते वृषभैकेन सहस्रं गोदानमाचरेत् ।

सर्पं हत्वा माषमात्रं दद्यात् सुवर्णरजतताम्रवपु-
 सीसर्कास्यासनामद्भिरेवमृतस्नायुक्ताभिस्तेजसाञ्चोच्छिष्टानां
 भक्षणान्निः । प्रक्षालनं कनकरजतमणिशङ्खशुक्त्युपलानां
 वज्रविदलरज्जुचर्मणाञ्चाग्निः शौचमिति ।

अपि चण्डालश्चपच स्पृष्टे वा विरमूत्र एव च ।
 त्विरात्रेण विशुद्धिः स्यादभुक्तोच्छिष्टः सदाचरेत् ॥

पितापितामहो यस्य अग्रजो वाथ कस्यचित् ।
 तपोऽग्निहोतमन्त्रेषु न दोषः परिदेवने ॥
 अमावास्यायां यो ब्राह्मणं समुद्दिश्य पितामहम् ।
 ब्राह्मणीं स्त्रीं समभ्यर्च्य मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 अमावास्यां तिथिं प्राप्य यममाराधयेद्भवम् ।
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 कृष्णाष्टम्यां महादेवं तथा कृष्णचतुर्दशीम् ।
 संपूज्य ब्राह्मणमुखैः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 तयोदश्यां तथा रात्रौ सोपहारं विलोचनम् ।
 दृष्ट्वैव प्रथमे यामे मुच्यते सर्वपातकैः ॥
 सर्वत्र दानग्रहणे मुच्यते सोमयागतः ।
 शान्त्या च दक्षिणां गृह्णन् हिरण्यप्रतिमामपि ॥
 अयुतेनैव गायत्र्या मुच्यते सर्वपातकैः ।

समाप्ता औशनसस्मृतिः ॥

अथ आङ्गिरसस्मृतिः ।

गृहाश्रमेषु धर्मेषु वर्णानामनुपूर्वशः ।
 प्रायश्चित्तविधिं दृष्ट्वा अङ्गिरामुनिरब्रवीत् ॥ १ ॥
 अन्त्यानामपि सिद्धान्नं भक्षयित्वा द्विजातयः ।
 चान्द्र कृच्छ्रं तदर्द्धन्तु ब्रह्मक्षत्रविशं विदुः ॥ २ ॥
 रजकशर्मकारश्च नटो वरूढ एव च ।
 कैवर्त्तमेदभिलाशश्च सप्तैते चान्त्यजाः स्मृताः ॥ ३ ॥
 अन्त्यजानां गृहे तोयं भाण्डे पर्युषितञ्च यत् ।
 प्रायश्चित्तं यदा पीतं तदैव हि समाचरेत् ॥ ४ ॥
 चाण्डालकूपभाण्डेषु त्वन्नानात् पिवते यदि ।

प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५ ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिपः ।
 तद्वैन्तु चरेद्वैश्याः पादं शूद्रेषु दापयेत् ॥ ६ ॥
 अज्ञानात् पिबते तोयं ब्राह्मणस्त्वन्यजातिषु ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७ ॥
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 आचान्त एव शुध्येत अङ्गिरामुनिरत्रवीत् ॥ ८ ॥
 क्षत्रियेण यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नानं जप्यन्तु कुर्वीत दिनस्यार्द्धेन शुध्यति ॥ ९ ॥
 वैश्यान् तु यदा स्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १० ॥
 अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टौ स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीली वस्त्रस्य वै विधिम् ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसंयोगे शयनीय न दुष्यति ॥ १२ ॥
 पालने विक्रय चैव तद्वृत्ते रूपजोवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छ्रेर्व्यपोहति ॥ १३ ॥
 स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 वृथा तस्य महायज्ञा नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ १४ ॥
 नीलीवस्त्रं यदा वस्त्रमुज्ञानेन तु धारयेत् ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १५ ॥
 नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणं वै प्रमादतः ।
 शोणितं दृश्यते यत्र द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ॥ १६ ॥
 नीलीवस्त्रेण पक्नन्तु अवमश्नाति चेद्विजः ।

आहार वमनं कृत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १७ ॥
 भक्षन् प्रमादतोनीलीं द्विजातिस्त्व समाहितः ।
 त्रिषु वर्णेषु सामान्यं चान्द्रायणमिति स्थितम् ॥ १८ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्नमुपनोयते ।
 नोपतिष्ठति दातारं भोक्ता भुङ्क्ते तु किलिषम् ॥ १९ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यत्पाके अपितं भवेत् ।
 तेन भुक्तेन विप्राणां दिनमेकमभोजनम् ॥ २० ॥
 मृते भर्त्तरि या नारी नीलीवस्त्रं प्रधारयेत् ।
 भर्त्ता तु नरकं याति सा नारी तदनन्तरम् ॥ २१ ॥
 नीत्या चोपहृते क्षेत्रे शस्यं यत्तु प्ररोहति ।
 अभोज्यं तद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥
 देवद्रोण्यां वृषोत्सर्गे यज्ञे दाने तथैव च ।
 अन्न स्नानं न कर्त्तव्यं दूषिता च वसुन्धरा ॥ २३ ॥
 वापिता यत्र नीली स्यात्तावद्भूम्यश्चिर्भवेत् ।
 यावद्वादशवर्षाणि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ २४ ॥
 भोजने चैव पाने च तथा चौषधभेषजैः ॥
 एवं म्रियन्ते या गावः पादमेकं समाचरेत् ॥ २५ ॥
 घण्टाभरणदोषेण यत्र गौर्विनिपीडयते ।
 चरेदर्द्धं व्रतं तेषां भूषणार्थं हि तत् कृतम् ॥ २६ ॥
 दमने दामने रोधे अवघाते च वैकृते ।
 गवा प्रभवता घातैः पादोनं व्रतमाचरेत् ॥ २७ ॥
 अङ्गुष्ठपर्वमालस्तु बाहुमात्रः प्रमाणतः ।
 सपल्लवश्च साग्रश्च दण्डइत्यभिधीयते ॥ २८ ॥
 दण्डादुक्तादयदान्येन पुरुषाः प्रहरन्ति गाम् ।

द्विगुण गोव्रतं तेषां प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ २८ ॥
 शृङ्गभङ्गे त्वस्थिभङ्गे चर्मनिर्मोचने तथा ।
 दशरात्रं चरेत् कृच्छ्रं यावत् स्वस्थो भवेत्तदा ॥ २९ ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावकञ्चोपजायते ।
 एतदेव हितं कृच्छ्रमिदमाङ्गिरसं मतम् ॥ ३० ॥
 असमर्थस्य बालस्य पिता वा यदि वा गुरुः ।
 यमुद्दिश्य चरेद्भस्मं पापं तस्य न विद्यते ॥ ३१ ॥
 अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालोवापूरनषोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्धमर्हन्ति स्त्रियो रोगिण एव च ॥ ३२ ॥
 मूर्च्छिते पतिते चापि गवि यष्टिप्रहारिते ।
 गायत्राष्टसहस्रन्तु प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ३३ ॥
 स्नात्वा रजस्वला चैव चतुर्थेऽह्नि विशुध्यति ।
 कुर्याद्रजसि निवृत्तेऽनिवृत्ते न कथञ्चन ॥ ३४ ॥
 रोगिण यद्रज स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्त्तते ।
 अशुचन्ता न तेन स्नास्तासां वैकारिकं हि तत् ॥ ३५ ॥
 साध्वाचारा न तावत् स्याद्रजो यावत् प्रवर्त्तते ।
 वृत्ते रजसि गम्या स्त्री गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३६ ॥
 प्रथमेऽह्नि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थेऽह्नि शुध्यति ॥ ३७ ॥
 रजस्वला यदा स्पृष्टा शुना शूद्रेण चैव हि ।
 उपोष्य रजनीमिकां पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३८ ॥
 द्वावेतावगुची स्यातां दम्पतो शयनङ्गतौ ।
 शयनादुत्थिता नारी शुचिं स्यादशुचिः पुमान् ॥ ३९ ॥
 गण्डूषं पादशौचञ्च न कर्त्तव्यं कांस्यभाजने ।

भस्मना शुध्यते कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुध्यति ॥ ४१ ॥
 रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ।
 भूमौ निक्षिप्य षण्मासमत्यन्तोपहतं शुचि ॥ ४२ ॥
 गवाघ्रातानि कांस्रानि शूद्रोच्छिष्टानि यानि तु
 भस्मना दशभिः शुद्धेयत् काकेनोपहते तथा ॥ ४३ ॥
 शौचं सौवर्णरूप्याणां वायुनार्केन्दुरग्निभिः ॥ ४४ ॥
 रेतःस्पृष्टं शवस्पृष्टमाविकञ्च न दुष्यति ।
 अङ्गिर्मृदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४५ ॥
 शुष्कमन्नमविप्रस्य भुक्त्वा सप्ताहमृच्छति ।
 अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ४६ ॥
 पयोदधि च मासेन षण्मासेन घृतं तथा ।
 तैलं संवत्सरेणैव कीष्टे जीर्यति वा नवा ॥ ४७ ॥
 यो भुङ्क्ते हि च शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ।
 इह जन्मनि शूद्रत्वं मृतं श्वा चाभिजायते ॥ ४८ ॥
 शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण च सहासनम् ।
 शूद्राज्जानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ४९ ॥
 अप्रणामे तु शूद्रेऽपि स्वस्ति यो वदति द्विजः ।
 शूद्रोऽपि नरकं याति ब्राह्मणोऽपि तथैव च ॥ ५० ॥
 दशाहाच्छुध्यते विप्रोद्वादशाहेन भूमिपः ।
 पाक्षिकं वैश्येणैव शूद्रोमासेन शुध्यति ॥ ५१ ॥
 अग्निहीनो च यो विप्रः शूद्रान्नं चैव भोजयेत् ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा वेदास्त्वयोऽग्नयः ॥ ५२ ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन यो द्विजो जनयेत् सुतान् ।
 अस्रान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाच्छुक्रं प्रवर्त्तते ॥ ५३ ॥

शूद्रेण स्मृष्टमुच्छिष्टं प्रमादादथ पाणिना ।
 तद्विजेभ्यो न दातव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ ५४ ॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते चक्षियस्य च पर्वसु ।
 वैश्येष्वपत्सु भुञ्जीत न शूद्रेऽपि कदाचन ॥ ५५ ॥
 ब्राह्मणान्ने दरिद्रत्वं चक्षियान्ने पशुस्यथा ।
 वैश्यान्नेन तु शूद्रत्वं शूद्रान्ने नरकं ध्रुवम् ॥ ५६ ॥
 अमृतं ब्रह्मणस्यान्नं चक्षियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिरं ध्रुवम् ॥ ५७ ॥
 दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ।
 यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति किल्बिषम् ५८
 सूतकेषु यदा विप्रो ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 पिवेत् पानीयमज्ञानाद्भुङ्क्ते भक्तमथापि वा ॥ ५९ ॥
 उत्तार्याचम्य उदकमवतीर्य उपस्पृशेत् ।
 एवं हि समुदाचारो वरुणेनाभिमन्वितः ॥ ६० ॥
 अग्न्यगारे गवां गोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ ।
 आहारे जपकाले च पादुकानां विसर्ज्जनम् ॥ ६१ ॥
 पादुकासनमारूढोगेहात् पञ्चगृहं व्रजेत् ।
 केदयेत्तस्य पादौ तु धार्मिकः पृथिवीपतिः ॥ ६२ ॥
 अग्निहोत्रो तपस्वी च श्रोत्रियो वेदपारगः ।
 एते वै पादुकीर्यान्ति शेषान्दण्डे न ताडयेत् ॥ ६३ ॥
 जन्मप्रभृतिसंस्कारे चूडान्ते भोजनं नवम् ।
 असपिण्डे न भोक्तव्यं चूडस्यान्ते विशेषतः ॥ ६४ ॥
 याचकान्नं नवश्चाहमपि सूतकभोजनम् ।
 नारीप्रथमगर्भेषु भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६५ ॥

अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्यस्य दीयते ।
 तस्याश्चान्नं न भोक्तव्यं पुनर्भूसा प्रगीयते ॥ ६६ ॥
 पूर्व्यश्च स्त्रावितोयश्च गर्भोयश्चाप्यसंस्कृतः ।
 द्वितीये गर्भसंस्कारस्तेन शुद्धिर्विधीयते ॥ ६७ ॥
 राजाद्यैर्द्दशभिर्मासैर्यावत्तिष्ठति गुर्विणी ।
 तावद्रक्षा विधातव्या पुनरन्योविधीयते ॥ ६८ ॥
 भर्तृशासनमुल्लङ्घ्य या च स्त्री विप्रवर्त्तते ।
 तस्याश्चैव न भोक्तव्यं विज्ञेया कामचारिणी ॥ ७९ ॥
 अनपत्या तु या नारी नाश्रीयात्तद्गृहंऽपि वै ।
 अथ भुङ्क्ते तु यो मोहात् पूयसं नरकं व्रजेत् ॥ ८० ॥
 स्त्रियाधनन्तु ये मोहादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 स्त्रिया यानानि वासांसि ते पापा यान्यधोगतिम् ॥ ८१ ॥
 राजान्नं हरते तेजः शूद्रान्नं ब्रह्मवर्चसम् ।
 सूतर्केषु च यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ ८२ ॥
 इत्यङ्गिरसा महर्षिणा प्रणीतं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

यमस्मृतिः ॥

—००—

अथातो ह्यस्य धर्मस्य प्रायश्चित्ताभिधायकम् ।
 चतूर्णामपि वर्णानां धर्मशास्त्रं प्रवर्त्तते ॥ १ ॥
 जलान्युद्वनम्नष्टाः प्रव्रज्यानशनच्युताः ।
 विषप्रपतनप्रायश्चरुघातच्युताश्च ये ॥ २ ॥
 सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वलोकवर्हिष्कृताः ।
 चान्द्रायणेन शुद्धयन्ति तमकच्छद्वयेन वा ॥ ३ ॥
 उभयावसिताः यापा येऽग्न्याभ्यशरणाच्युताः ।

इन्दुदयेन शुद्धयन्ति दत्त्वा धेनुं तथा वृषम् ॥ ४ ॥

गोब्राह्मणहनं दग्धा मृतमुद्वन्धनेन च ।

पाशंतसैव च्छित्त्वा तु तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५ ॥

कृमिभिर्ब्रणसंभूतैर्मक्षिकाश्चोपघातितः ।

कृच्छ्राद्धं संप्रकुर्वीत शक्त्वा दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ ६ ॥

ब्राह्मणस्य मलद्वारे पूयशीणितसम्भवे ।

कृमिभुक्तव्रणे मौञ्जीहोमेन स विशुद्ध्यति ॥ ७ ॥

यः क्षत्रियस्तथा वैश्यः शूद्रश्चाप्यनुलोमजः ।

ज्ञात्वा भुङ्क्ते विशेषेण चरेच्चान्दायणं व्रतम् ॥ ८ ॥

कुक्कुटाण्डप्रमाणान्तु ग्रासञ्च परिकल्पयेत् ।

अन्यथाहारदोषेण न स तत्र विशुद्ध्यति ॥ ९ ॥

एकैकं वर्द्धयेच्छुक्लेकृष्णपत्रे च क्लासयेत् ॥

अमावासंया न भुञ्जीत एष चान्द्रयणोविधिः ॥ १० ॥

सुरान्यमद्यपानेन गोमांसभक्षणे कृते ।

तप्तकृच्छ्रचरेद्विप्रस्तत्पापस्य प्रणश्यति ॥ ११ ॥

प्रायश्चित्ते ह्युपक्रान्ते कर्त्ता यदि विपद्यते ।

पूतस्तदहरेवापि इहलौके परत्र च ॥ १२ ॥

यावदेकः पृथक्द्रव्यः प्रायश्चित्ते न शुद्ध्यति ।

अपरास्ते न च स्पृश्यास्तेऽपि सर्वविगर्हिताः ॥ १३ ॥

अभोज्याश्चाप्रतिग्राह्या असंपाठ्या विवाहिनः ।

पूयन्तेऽनुव्रते चीर्णं सर्वं ते ऋक्थभागिनः ॥ १४ ॥

जनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षात् परस्य च ।

प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता बान्धोऽपि बान्धवः ॥ १५ ॥

अतीबालतरसरापि नापराधी न पातकम् ।

राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चिन्नं न विद्यते ॥१६॥
 अशौतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्द्धं मर्हन्ति स्त्रियोरोगिण एव च ॥ १७ ॥
 अस्तंगतो यदा सूर्यश्चाण्डालरजकस्त्रियः ।
 संस्पृष्टास्तु तदा केचित् प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥१८॥
 जातरूपं सुवर्णं च दिवान्नीतं च यज्जलम् ।
 तेन स्नात्वा च पीत्वा च सर्वे ते शुचयः स्मृताः ॥१९॥
 दासनापितगोपालकुलमिवार्द्धसौरिणः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्नायश्चात्मनं निवेदयेत् ॥ २० ॥
 अन्नं शूद्रस्य भोज्यं वा ये भुञ्जन्त्यवुधा नराः ।
 प्रायश्चित्तं तथा प्राप्तं चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥२१॥
 प्राप्ते द्वादशमे वर्षं यः कन्यां न प्रयच्छति ।
 मासि मासि रजस्तस्याः पिता पिवति शोणितम् ॥२२॥
 माता चैव पिता चैव ज्येष्ठीभ्राता तथैव च ।
 त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रसस्त्रलाम् ॥२३॥
 यस्तां विवाहयेत् कन्यां ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 असभाष्यो ह्यपाङ्क्तयः स विप्रो वृषलीपतिः ॥२४॥
 बन्ध्या तु वृषली ज्ञेया वृषली तु मृतप्रजाः ।
 शूद्री तु वृषली ज्ञेया कुमारी तु रजस्वला ॥ २५ ॥
 यत् करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनाद्विजः ।
 तद्भैक्षभुग् जपन्नित्यं त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥ २६ ॥
 स्ववृषं या परित्यज्यान्यवृषेण वृहस्पतिः ।
 वृषली सा तु विज्ञेया न शूद्री वृषली भवेत् ॥२७॥
 वृषलीकेनपीतस्य निःश्वासीपहतस्र च ।

तस्याच्चैव प्रसूतस्य निष्कृतिर्नैव विद्यते ॥ २८ ॥
 श्वितकुष्ठी तथा चैव कुन्खी श्यावदन्तकः ।
 रोगी हीनातिरिक्ताङ्गः पिशुनीमत्सरस्तथा ॥ २९ ॥
 दुर्भगोहि तथा षण्डः पाषण्डी वेदनिन्दकः ।
 हैतुकः शूद्रयाजी च अयाज्यानाञ्च याजकः ॥ ३० ॥
 नित्यं प्रतिग्रहे लुब्धोयाचकोविधयात्मकः ।
 श्यावदन्तोऽथ वैद्यश्च असदालापकस्तथा ॥ ३१ ॥
 एते आह्वे च दाने च वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ ३२ ॥
 ततोदेवलकश्चैव भृतकोवेदबिक्रयी ।
 एते वर्ज्याः प्रयत्नेन एतद्भास्वतिरब्रवीत् ॥ ३३ ॥
 एतान्नियोजयेद्यस्तु हव्ये कव्ये च कर्मणि ।
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवामहर्षिभिः ॥ ३४ ॥
 अग्रे माहिषिकं दृष्ट्वा मध्ये तु वृषलीपतिम् ।
 अन्ते वार्धुषिकं दृष्ट्वा निराशाः पितरोगताः ॥ ३५ ॥
 महिषीत्युच्यते भार्या या चैव व्यभिचारिणी ।
 तान् दोषान् क्षमते यस्तु सर्वे माहिषिकः स्मृतः ॥ ३६ ॥
 समर्घन्तु समुद्धृत्य महार्घं यः प्रयच्छति ।
 स वै वार्धुषिकीनाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ३७ ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावद्भुज्यन्ति वाग्यताः
 अश्रन्ति पितरस्तावदुयावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥ ३८ ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोयत्न तर्पिताः ।
 पितृभिः स्तर्पितैः पश्चादक्तव्यं शोभनं हविः ॥ ३९ ॥
 यावतो ग्रसते ग्रासान् हवप्रकवेप्रु मन्तुर्वित् ।
 तावतोग्रसते पिण्डान् शरोरे ब्रह्मणः पिता ॥ ४० ॥

उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।

उपोषा रजनौमेकां पञ्चगवेन शुद्धयति ॥ ४१ ॥

अनुच्छिष्टेन संस्पृष्टे स्नानमात्रं विधीयते ।

तेनैवोच्छिष्टसंस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ ४२ ॥

यावद्विप्रा न पूज्यन्ते सम्भोजनहिरण्यकैः ।

तावच्चौर्णव्रतस्यापि तत्पापं न प्रणश्यति ॥ ४३ ॥

यदेष्टितं काकवलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तं तु भवेच्छरीरम् ।

गोले मुखे च प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः

ऊर्ध्वं नाभेः करौ मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।

ऊर्ध्वं स्नानमधःशौचं तन्मात्रेणैव शुद्धयति ॥ ४५ ॥

अभक्ष्याणामपेयानामलेह्यानाञ्च भक्षणे ।

रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ४६ ॥

पद्मोदुम्बरविल्लाश्च कुशाश्वत्यपलाशकाः ।

एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेणैव शुद्धयति ॥ ४७ ॥

यः प्रत्यवसितोविप्रः प्रव्रज्याग्निर्निरापदि ।

अनाहिताग्निर्वर्त्तेत गृह्णित्वञ्च चिकीर्षति ॥ ४८ ॥

आचरेत्क्षीणि कृच्छ्राणि चरेच्चान्द्रायणानि च ।

जातकर्मादिभिः प्रोक्तैः पुनः संस्कारमर्हति ॥ ४९ ॥

तूलिका उपधानानि पुष्पं रक्ताम्बराणि च ।

शोषयित्वा प्रतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ॥ ५० ॥

देशं कालं तथात्मानं द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनम् ।

उपपत्तिमवस्थाञ्च ज्ञात्वा धर्मं समाचरेत् ॥ ५१ ॥

रथ्याकर्द्धमतोयानि नावायस तृणानि च ।

मारुताकेण गृध्यन्ति पक्षेष्टकचितानि च ॥ ५२ ॥

आतुरे स्नानसम्प्राप्ते दशकलोहनातुरः ।

स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेत्तन्तु ततः शुध्यति आतुरः ॥ ५३ ॥

रजकश्मककारश्च नटोवरुड एव च ।

कैवर्त्तमेदभिल्लाश्च सप्तैते चान्धजाः कृताः ॥ ५४ ॥

एषां गत्वा तु योषां वै तप्तकृच्छ्रं समाचरेत् ॥ ५५ ॥

स्त्रीणां रजस्वलानान्तु स्पृष्टास्पृष्टि यदा भवेत् ।

प्रायश्चित्तं कथं तासां वर्णं वर्णं विधीयते ॥ ५६ ॥

स्पृष्टा रजस्वलां यान्तु सगोवाञ्च सभर्तृकाम् ।

कामादकामतो वापि स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ५७ ॥

स्पृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।

कृच्छ्रेण शुध्यते पूर्वा शूद्रा पादेन शुध्यति ॥ ५८ ॥

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं क्षत्रिया शूद्रजा तथा ।

पादहीनं चरेत् पूर्वा पादार्द्धेन तथोत्तरा ॥ ५९ ॥

स्पृष्टा रजस्वलान्योन्यं वैश्यजा शूद्रजा तथा ।

कृच्छ्रपादं चरेत् पूर्वा तदर्द्धेन तथोत्तरा ॥ ६० ॥

स्पृष्टा रजस्वला चैव श्वाजजम्बूकरासभैः ।

तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुध्यति ॥ ६१ ॥

स्पृष्टा रजस्वला कैश्चिच्चाण्डालैररजस्वला ।

प्राजापत्येन कृच्छ्रेण प्राणायामशतेन च ॥ ६२ ॥

विप्रः स्पृष्टोनिशायाञ्च उदक्या पतितेन च ।

दिवानीतेन तीयेन स्नापयेच्चाग्निसन्निधौ ॥ ६३ ॥

दिवाकर्शस्मिसंस्पृष्टं रात्रौ नक्षत्ररश्मिभिः ।

सन्ध्योभयोश्च सन्ध्यायाः पवित्रं सर्व्वदा जलम् ॥ ६४ ॥

अपः करणखस्पृष्टाः पिवेदाचमने हिजः ।

सुरां पिवति सुव्यक्तं यमस्य वचनं यथा ॥ ६५ ॥
 खातवाप्योस्तथा कूपे पाषाणैः शस्त्रघातनैः ।
 यष्ट्या तु घातने चैव मृत्पिण्डे गोकुलेन च ॥ ६६ ॥
 रोधने बन्धने चैव स्थापिते पुष्कले तथा ।
 काष्ठे वनस्पतौ रोधसङ्कटे रज्जुवस्त्रयोः ॥ ६७ ॥
 एतत्ते कथितं सर्वं प्रमादस्थानमुत्तमम् ।
 यत्नं यत्नं मृता गावः प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ ६८ ॥
 दारुणा घातने कृच्छ्रं पाषाणैर्द्विगुणं भवेत् ।
 अर्द्धकृच्छ्रन्तु खाते स्यात् पादकृच्छ्रन्तु पादपे ॥ ६९ ॥
 शस्त्रघाते त्रिकृच्छ्राणि यष्टिघाते द्वयं चरेत् ॥ ७० ॥
 कृच्छ्रेण वस्त्रघातेऽपि गोघ्नस्त्रेति विशुद्धप्रति ।
 योवर्त्तयति गोमध्ये नदीकान्तारमन्तिके ॥ ७१ ॥
 रोमाणि प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रु वापयेत् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या चतुर्थे सशिखं वपेत् ॥ ७२ ॥
 न स्त्रीणां वपनं कुर्यात् न च सा गामनुव्रजेत् ।
 न च रात्रौ वसेद्गोष्ठे न कुर्याद् वैदिकीं श्रुतिम् ॥ ७३ ॥
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य हृदयेद्दुल्लिङ्गयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो वपनं सूतम् ॥ ७४ ॥
 मृतकेन तु जातेन उभयोः सूतकं भवेत् ।
 पातकेन तु लिप्तेन नास्र सूतकिता भवेत् ॥ ७५ ॥
 चत्वारि खलु कर्माणि सन्ध्याकाले विवर्जयेत् ।
 आहारं मैथुनं निद्रां स्वाध्यायञ्च चतुर्थकम् ॥ ७६ ॥
 आहाराज्जायते व्याधिः क्रूरगर्भश्च मैथुने ।
 निद्रा श्रियो निवर्त्तन्ते स्वाध्याये मरणं भ्रुवम् ७७

अज्ञानात्तु द्विजश्रेष्ठ ! वर्णानां हितकाम्यया ।

मया प्रोक्तमिदं शास्त्रं सावधानोऽवधारय ॥ ७८ ॥

इति यमप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ।

आपस्तम्बं प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तविनिर्णयम् ।

दूषितानां हितार्थाय वर्णानामनुपूर्वशः ॥ १ ॥

परेषां परिवादिषु निवृत्तमृषिसत्तमम् ।

विविक्तदेशं आसीनमात्मविद्यापरायणम् ॥ २ ॥

अनन्यमनसं शान्तं सत्त्वस्थं योगवित्तमम् ।

आपस्तम्बमृषिं सर्वे समेत्य मुनयोऽब्रुवन् ॥ ३ ॥

भगवन् । मानवाः सर्वे असन्मार्गे स्थिता यदा ।

चर्युर्द्धर्मकार्याणां तेषां ब्रूहि विनिष्कृतिम् ॥ ४ ॥

यतोऽवश्यं गृहस्थेन गवादिपरिपालनम् ।

कृषिकर्मैर्वादि चापत्सु द्विजामन्त्रणमेव च ॥ ५ ॥

देयञ्चानाथकेऽवश्यं विप्रादीनाञ्च भेषजम् ।

बालानां स्तन्यपानादिकार्यञ्च परिपालनम् ॥ ६ ॥

एवं कृते कथञ्चित् स्यात् प्रमादो यद्वैकामतः ।

गवादीनां ततोऽस्माकं भगवन् ! ब्रूहि निष्कृतिम् ॥ ७ ॥

एवमुक्तः क्षणं ध्यात्वा प्रणिपातादधोमुखः ।

दृष्ट्वा ऋषीनुवाचेदमापस्तम्बः सुनिश्चितम् ॥ ८ ॥

बालानां स्तनपादादिकार्यं दोषो न विद्यते ।

विपत्तावपि विप्राणामामन्त्रणचिकित्सने ॥ ९ ॥

गवादीनां प्रवक्ष्यामि प्रायश्चित्तं रुजादिषु ।

केविदाहुर्म दोषोऽत्र देहधारणभेषजे ॥ १० ॥

श्रीषधं लक्षणञ्चैव स्निह्युष्यन्नभोजनम् ।

प्राणिनां प्राणवृत्त्यर्थः प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ११ ॥

अतिरिक्तं न दातव्यं काले स्वल्पन्तु दापयेत् ।

अतिरिक्ते विपन्नानां कृच्छ्रमेव विधीयते ॥ १२ ॥

त्प्रहं निरशनात् पादः पादश्चायाचितं त्प्रहम् ।

पादः सायं त्प्रहं पादः प्रताभीज्यं तथा त्प्रहम् ॥ १३ ॥

प्रातः सायं दिनाह्नञ्च पादोऽनं सायवर्जितम् ॥ १४ ॥

प्रातः पादं चरेच्छूद्रं सायं वैश्यस्य दापयेत् ।

अयाचितन्तु राजन्ये त्रिरात्रं ब्राह्मणस्य च ॥ १५ ॥

पाकमेकं चरेद्रोधे द्वौ पादौ बन्धने चरेत् ।

योजने पादहीनश्च चरेत् सर्वं निपातने ॥ १६ ॥

घण्टाभरणदोषेण गौस्तु यत्न विपद्यते ।

चरेद्वैव्रतं तत्र भूषणार्थं कृतं हि तत् ॥ १७ ॥

दमने वा निरोधे वा संघाते चैव योजने ।

स्तम्भशृङ्खलपाशैश्च मृते पादोऽनमाचरेत् ॥ १८ ॥

पाषाणैर्लगुडैर्वापि शस्त्रेणान्येन वा बलात् ।

निपातयन्ति ये गास्तु तेषां सर्वं विधीयते ॥ १९ ॥

प्राजापत्यं चरेद्विप्रः पादोऽनं क्षत्रियश्चरेत् ।

कृच्छ्राह्नन्तु चरेद्वैश्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २० ॥

द्वौ मासौ दापयेद्वत्सं द्वौ मासौ द्वौ स्तनौ स्तनौ दुहेत् ।

द्वौ मासावेकवेलायां श्रेष्ठकाले यथारुचि ॥ २१ ॥

दमतामर्द्धमासेन गौस्तु यत्न विपद्यते ।

सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥ २२ ॥

हलमष्टगवं धर्मं षड्गवं जीवितार्थिनाम् ।

चतुर्गवं नृशंसानां द्विगवश्च जिघांसिनाम् ॥ २३ ॥

अतिवाहातिदोहाभ्यां नासिकाभेदने तथा ।
 नदीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत् ॥ २४ ॥
 न नारिकेलबालाभ्यां न मुञ्जेन न चर्मणा ।
 एभिर्गासु न बध्नीयाद्वद्धा परबशोभवेत् ॥ २५ ॥
 कुशैः काशैश्च वध्नीयाद्वृषभं दक्षिणामुखम् ।
 पादलग्नान्निदोषेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ २६ ॥
 वप्रापन्नानां बह्वनान्तु रोधने बन्धनेऽपि च ।
 भिषङ्घ्नित्योपचारे च द्विगुणं गोव्रतञ्चरेत् ॥ २७ ॥
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च लाङ्गूलस्य च कर्त्तव्यम् ।
 सप्तरात्रं पिवेद्दुग्धं यावत्तत्त्वस्था पुनर्भवेत् ॥ २८ ॥
 गोमूत्रेण तु संमिश्रं यावत्तं भक्षयेद्द्विजः ।
 एतद्विमिश्रितं चैवमुक्तञ्चोशनसां स्वयम् ॥ २९ ॥
 दिवद्रीण्यां विहारेषु कूपेष्वायतनेषु च ।
 एषु गोषु विपन्नेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३० ॥
 एका पादात्तु बहुभिदेवाद्यापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरियुस्ते पृथक् पृथक् ॥ ३१ ॥
 यन्त्रेण गोश्रिकित्सार्थं मूढगर्भविमोचने ।
 यत्रै कृते विपत्तिश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ ३२ ॥
 सरोम प्रथमे पादे द्वितीये श्मश्रुकत्तनम् ।
 तृतीये तु शिखा धार्या सशिखन्तु निपातने ॥ ३३ ॥
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ।
 एवमेव तु नारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ॥ ३४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥
 कारुहस्तगतं पुण्यं यच्च ग्रामाद्विनिःसृतम् ।

स्त्रीबालवृद्धाचरितं प्रत्यक्षादृष्टमेव च ॥ १ ॥

पास्वरस्त्रेषु जलेऽथ सीरे द्रोण्यां जलं यच्च विनिश्चृतं भवेत् ।

क्षपाकचाण्डालपरिग्रहेषु पीत्वा जलं पञ्चगवेत्रन शुद्धिः ॥ २ ॥

न दुष्येत् सन्तताधारा वातीद्धूताश्च रेणवः ।

स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥ ३ ॥

आत्मशय्या च वस्त्रञ्च जायापत्यं कमण्डलुः ।

आत्मनः शुचिरेतानि परेषामशुचीनि तु ॥ ४ ॥

अन्यैस्तु खानिताः कूपास्तङ्गागानि तथैव च ।

एषु स्नात्वा च पीत्वा पञ्चगवेत्रन शुध्यति ॥ ५ ॥

उच्छिष्टमशुचित्वञ्च यच्च विष्ठानुलेपनम् ।

सर्वं शुद्ध्यति तोयेन तत्तोयं केन शुध्यति ॥ ६ ॥

सूर्यरश्मिनिपातने मारुतस्पर्शनेन च ।

गवां मूत्रपुरीषेण तत्तोयं तेन शुध्यति ॥ ७ ॥

अस्थिचर्मादियुक्तान्तु खराश्वोद्गोपदूषितम् ।

उद्गरेदुदकं सर्व्वं शोधनं परिमार्जनम् ॥ ८ ॥

कूपो मूत्रपुरीषेण षीवनेनापि दूषितः ।

श्वशृगालखरोद्गैश्च क्वप्रादैश्च जुगुप्सितः ॥ ९ ॥

उद्धृत्यैव च तत्तोयं सप्तपिण्डान् समुद्धरेत् ।

पञ्चगव्यं सदा पूतं कूपे तच्छोधनं स्मृतम् ॥ १० ॥

वापीकूपतङ्गागानां दूषितानाञ्च शोधनम् ।

कुम्भानां शतमुद्धृत्य पञ्चगव्यं ततः क्षिपेत् ॥ ११ ॥

यश्च कूपात् शिवेतोयं ब्राह्मणः शशदूषितात् ।

कथं तत्र विशुद्धिः स्यादिति मे संशयोभवेत् ॥ १२ ॥

अक्लिन्ने नाप्यभिन्नेन शवेन परिदूषिते ।

पीत्वा कूपे ह्यहोरात्रं पञ्चगवेन शुध्यति ॥ १२ ॥
 क्लिन्ने भिन्ने श्वे चैव तत्रस्थं यदि तत् पिबेत् ।
 शुद्धिश्चान्द्रायणं तस्य तप्तकृच्छ्रमथापि वा ॥ १४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ॥
 अन्यजातिमविज्ञातो निवसेद्यश्च वेश्मनि ।
 सम्यग् ज्ञात्वा तु कालेन द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥ १॥
 चान्द्रायणं पराकीवा द्विजातीनां विशोधनम् ।
 प्राजापत्यन्तु शूद्रस्य शेषं तदनुसारतः ॥ २ ॥
 यैर्भुक्तं तत्र पक्वान्नं कृच्छ्रं तेषां प्रदापयेत् ।
 तेषामपि च यैर्भुक्तं कृच्छ्रपादं प्रदापयेत् ॥ ३ ॥
 कूपैकपानैर्दुष्टानां स्पर्शने श्वदूषिणाम् ।
 तेषामेकोपवासेन पञ्चगवेन शोधनम् ॥ ४ ॥
 बालोवृद्धस्तथा रोगी गर्भिणी वापि पीडिता ।
 तेषां नक्तं प्रदातव्यं बालानां प्रहरद्वयम् ॥ ५ ॥
 अशोतिर्यस्य वर्षाणि बालोवाप्यूनषोडशः ।
 प्रायश्चित्तार्हमर्हन्ति स्त्रियोवप्राधितएव च ॥ ६ ॥
 नूनैकादशवर्षस्य पञ्चवर्षाधिकस्य च ।
 चरेद्गुरुः सुहृद्वापि प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ ७ ॥
 अथवा क्रियमाणेषु येषामार्त्तिः प्रदृशते ।
 शेषसम्पादनाच्छुद्धिर्विपत्तिर्न भवेद्यथा ॥ ८ ॥
 क्षुधा व्याधितकायानां प्राणोयेषां विपद्यते ।
 ये न रक्षन्ति भक्तेन तेषां तत्क्लिष्टं भवेत् ॥ ९ ॥
 पूर्णोऽपि कालनियमे न शुद्धिर्ब्राह्मणैर्विना ।
 अपूर्णेष्वपि कालेषु शोधयन्ति द्विजोत्तमाः ॥ १० ॥

समाप्तमिति नो वाच्यं त्रिषु वर्णेषु कर्हिचित् ।
 विप्रसम्पादनं कार्यं सुत्पत्रे प्राणसंशये ॥ ११ ॥
 सम्पादयन्ति यद्विप्राः स्नानतीर्थं फलञ्च तत् ।
 सम्यक् कर्तुं रपायं स्याद्दृती च फलमाप्नुयात् ॥ १२ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चाण्डालकूपभाण्डेषु योऽज्ञानात् पिवते जलम् ।
 प्रायश्चित्तं कथं तस्य वर्णं वर्णं विधीयते ॥ १ ॥
 चरेत् सान्त्वनं विप्रः प्राजापत्यन्तु भूमिप ।
 तदर्द्धन्तु चरेद्द्वैश्वः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥ २ ॥
 भुक्नोच्छिष्टस्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादात् स्पर्शनं गच्छेत्तत्र कुर्याद्विशोधनम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु द्रुपदां वा शतं जपेत् ।
 जपत्रिरात्रमश्रूलं पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
 चाण्डालेन यदा स्पृष्टो विष्णुर्बुधे च कृते द्विजः ।
 प्रायश्चित्तं त्रिरात्रं स्यात्भुक्नोच्छिष्टः षडाचरेत् ॥ ५ ॥
 पानमैथुनसम्पर्कं तथा मूत्रपुरीषयोः ।
 सम्पर्कं यदि गच्छेत्तु उदक्या चान्त्यजैस्तथा ॥ ६ ॥
 एतैरेव यदा स्पृष्टः प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 भोजने च त्रिरात्रं स्यात् पाने तु त्र्यहमेव च ॥ ७ ॥
 मैथुने पादकृच्छ्रं स्यात्तथा भूतपुरीषयोः ।
 दिनमेकं तथा मूत्रे पुरीषे तु दिनत्रयम् ॥ ८ ॥
 एकाहं तत्र निर्द्दिष्टं दन्तधावनभक्षणम् ॥ ९ ॥
 वृक्षारूढे तु चाण्डाले द्विजस्तत्रैव तिष्ठति ।

फलानि भक्षयेत्तस्य कथं शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥ १० ॥

ब्राह्मणान् समनुज्ञाप्य सवासाः स्नानमाचरेत् ।

एकरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ११ ॥

येन केनचिदुच्छिष्टो अमेध्यं स्पृशते द्विजः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ १२ ॥

इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

चाण्डालेन यदा स्पृष्टो द्विजवर्णः कदाचन ।

अनभुप्य पिवेत्तोयं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥

ब्राह्मणस्तु तिरात्रेण पञ्चगवेन शुध्यति ।

क्षत्रियस्तु द्विरात्रेण पञ्चगवेन शुध्यति ॥ २ ॥

चतुर्थस्य तु वर्णस्य प्रायश्चित्तं न वै भवेत् ।

व्रतं नास्ति तपो नास्ति होमोनैव च विद्यते ॥ ३ ॥

पञ्चगव्यं न दातव्यं तस्य मन्त्रविवर्जनात् ।

ख्यापयित्वा द्विजानान्तु शूद्रोदानेन शुध्यति ॥ ४ ॥

ब्राह्मणस्य यदोच्छिष्टमश्नात्यज्ञानतो द्विजः ।

अहोरात्रान्तु गायत्र्या जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ ५ ॥

उच्छिष्टं वैश्यजातीनां भुङ्क्ते ज्ञानादुद्विजो यदि ।

शङ्खपुष्पीपयः पीत्वा तिरात्रेणैव शुध्यति ॥ ६ ॥

ब्राह्मण्या सह योऽश्लीयादुच्छिष्टं वा कदाचन ।

न तत्र दोषं मन्यन्ते नित्यमेव मनीषिणः ॥ ७ ॥

उच्छिष्टमितरस्त्रीणामश्लीयात् पिवतेऽपि वा ।

प्राजापत्येन शुद्धिः स्याद्भगवानङ्गिरा ब्रवीत् ॥ ८ ॥

अन्यानां भुक्तशेषान्तु भक्षयित्वा द्विजातयः ।

चान्द्रायणं तदर्द्धार्द्धं ब्रह्मचक्षुर्विशं विधिः ॥ ९ ॥

विष्णून् लभच्छणे विप्रस्तप्तकच्छं समाचरेत् ।
 श्वकाकोष्ठीष्टभोगे च प्राजापत्याविधिः स्मृतः ॥ १० ॥
 उच्छिष्टः स्पृशते विप्रो यदि कश्चिदकामतः ।
 शुनः कुक्कुटशूद्रांश्च मद्यभाण्डं तथैव च ॥ ११ ॥
 पक्षिणाधिष्ठितं यच्च यदमेध्यं कदाचन ।
 अक्षीराक्षीषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ १२ ॥
 वैशेयनं च यदा स्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 ज्ञानं जपञ्च त्रैकाल्यं दिनस्यान्ते विशुध्यति ॥ १३ ॥
 विप्रो विप्रेण संस्पृष्ट उच्छिष्टेन कदाचन ।
 स्नात्वा चम्य विशुद्धः स्नादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ १४ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि नीलीवस्त्रस्य यो विधिः ।
 स्त्रीणां क्रीडार्थसन्भोगे शयनीये न दुष्यति ॥ १ ॥
 पालने विक्रये चैव तद्वृत्ते रूपजीवने ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छैर्विशुध्यति ॥ २ ॥
 ज्ञानं दानं तपोहोमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ।
 पञ्चयज्ञा वृथा तस्य नीलीवस्त्रस्य धारणात् ॥ ३ ॥
 नीलीरक्तं यदा वस्त्रं ब्राह्मणोऽङ्गुष्ठेषु धारयेत् ।
 अक्षीराक्षीषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ४ ॥
 रौमकूपैर्यदा गच्छेद्रसो नील्यास्तु कर्हिचित् ।
 पतितस्तु भवेद्विप्रस्त्रिभिः कृच्छैर्विशुध्यति ॥ ५ ॥
 नीलीदारु यदा भिन्द्याद्ब्राह्मणस्य शरीरकम् ।
 शोणितं दृश्यते तत्र द्विजश्चान्द्रायणं चरेत् ॥ ६ ॥
 नीलीमध्ये यदा गच्छेत् प्रमादाद् ब्राह्मणः क्वचित् ।

अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगवेन शुध्यति ॥ ७ ॥
 नीलीरक्तेन वस्त्रेण यदन्ननुपनीयते ।
 अभोज्यं तदुद्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥८॥
 भक्षयेद् यस्य नीलीन्तु प्रमादाद् ब्राह्मणः कश्चित् ।
 चान्द्रायणेन शुद्धिः सप्तादापस्तम्बोऽब्रवीन्मृनिः ॥९॥
 यावत्यां वापिता नीली तावती चाशुचिर्मही ।
 प्रमाणं द्वादशाब्दानि अत ऊर्ध्वं शुचिर्भवेत् ॥ १०॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥
 स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेऽहनि शस्यते ।
 वृत्तं रजसि गम्या स्त्री नानिवृत्ते कथञ्चन ॥ १॥
 रोगिण यद्रजः स्त्रीणामत्यर्थं हि प्रवर्तते ।
 अशुद्धास्तु न तेनेह तासां वैकारिकं हि तत् ॥२॥
 साध्वाचारा न सा तावद्रजो यावत् प्रवर्तते ।
 वृत्ते रजसि साध्वी स्याद्गृहकर्मणि चैन्द्रिये ॥ ३ ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजको प्रोक्ता चतुर्थेऽहनि शुध्यति ॥४॥
 अन्त्यजातिश्चपाकेन संस्पृष्टा वै रजस्वला ।
 अहानि तान्यतिकमत्र प्रयाञ्चित्तं प्रकल्पयेत् ॥ ५ ॥
 विरात्रमुपवासः स्यात् पञ्चगव्यं विशोधनम् ।
 निशां प्राप्य तु तां योनिं प्रजाकारञ्च कारयेत् ॥६॥
 रजस्वलां त्यजेत् स्पृष्टां शुना च श्वपचेन च ॥
 विरात्रोपोषितां भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ७॥
 प्रथमेऽहनि षड्रात्रं द्वितीये तु चप्रहन्तथा ।
 तृतीये चोपवासस्तु चतर्थे वज्रिदर्शनात् ॥८॥

विवाहे वितते यज्ञे संस्कारे च कृते तथा ।
 रजस्वला भवेत् कन्या संस्कारस्तु कथं भवेत् ॥८॥
 आपयित्वा तदा कन्यामन्यैर्वस्त्रै रलङ्कृताम् ।
 पुनः प्रत्याहुतिं हुत्वा शेष कर्म समाचरेत् ॥९॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा प्लवकुक्कुटवायसैः ।
 सा विरालोपवासेन पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ११ ॥
 उच्छिष्टेन तु संस्पृष्टा कदाचित् स्त्री रजस्वला ।
 कृच्छ्रेण शुद्धते विप्रस्तथा दानेन शुद्ध्यति ॥ १२ ॥
 एकशाखासमारूढा चाण्डाला वा रजस्वला ।
 ब्राह्मणेन समं तत्र सवासाः स्नानमचरेत् ॥ १३ ॥
 रजस्वलायाः संस्पर्शः कथञ्चिज्जायते शुना ।
 रजोदिनात्तु यच्छेषस्तदुपोष्य विशुध्यति ॥ १४ ॥
 अशक्ता चोपवासे तु स्नानं पश्चात् समाचरेत् ।
 तत्राप्यशक्ता चैकेन पञ्चगव्यं पिवेत्ततः ॥१५॥
 उच्छिष्टस्तु यदा विप्रः स्पृशेन्नद्यं रजस्वलाम् ।
 मद्यं स्पृष्ट्वा चरेत् कृच्छ्रं तदर्हन्तु रजस्वलाम् ॥१६॥
 उदक्यां सुतिकां विप्र उच्छिष्टः स्पृशते यदि ।
 कृच्छ्रार्हन्तु चरेद्विप्रः प्रायश्चित्तं विशोधनम् ॥ १७ ॥
 चाण्डालैः श्वपचैर्वापि आत्रेयी स्पृशते यदि ।
 शेषाह्वात् फालकृष्टेन पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १८ ॥
 उदक्या ब्राह्मणी शुद्रासुदक्यां स्पृशते यदि ।
 अहोरात्रोषिता भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥१९॥
 एवञ्च क्षत्रियां वैश्यां ब्राह्मणी चेद्रजस्वलाम् ।
 सचेलश्वनं कृत्वा दिनस्यान्ते घृतं पिवेत् ॥२०॥

स्ववर्णेषु तु नारीणां सद्यः स्नानं विधीयते ।
एवमेव विशुद्धिः सप्तादापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥ २१ ॥
इत्यापस्तम्बो धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

भक्षणा शुध्यते कांस्यं सुरया यत्र लिप्यते ।
सुगविष्मूत्रसंस्पृष्टं शुध्यते तापलेखनेः ॥ १ ॥
गवाघ्रातानि कांस्यानि शुद्धोच्छिष्टानि यानि तु ।
दशभिः क्षारैः शुध्यन्ति श्वकाकोपहतानि च ॥ २ ॥
शौचं सुवर्णनारीणां वायुमूर्येन्दुरश्मिभिः ॥ ३ ॥
रेतस्पृष्टं श्वस्पृष्टमाविकन्तु प्रदुष्यति ।
अर्द्धिर्मुदा च तन्मात्रं प्रक्षाल्य च विशुध्यति ॥ ४ ॥
शुद्धमन्नमविप्रस्य पञ्चरात्रेण जीर्यति ।
अन्नं व्यञ्जनसंयुक्तमर्द्धमासेन जीर्यति ॥ ५ ॥
पुनस्तु दधि मासेन षण्मासेन हृतं तथा,
सप्तत्मरेण तैलन्तु कोष्ठे जीर्यति वा नक्षत्रा ॥ ६ ॥
मुञ्चते ये तु शूद्रान्नं माममेकं निरन्तरम् ॥
इह जन्मनि शूद्रत्वं जायन्ते ते मृताः शस्त्रिणो ॥ ७ ॥
शूद्रान्नं शूद्रसम्पर्कः शूद्रेणैव सकारुणम् ।
शूद्रात्ज्ञानागमः कश्चिज्ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥ ८ ॥
आहिताग्निस्तु योविप्रः शूद्रान्नान्नं निवर्त्तते ।
तथा तस्य प्रणश्यन्ति आत्मा ब्रह्म तयोऽनयः ॥ ९ ॥
शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मेषुनं योऽधिगच्छति ।
यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा ह्यन्नाच्छुक्रस्य सम्भवः ॥ १० ॥
शूद्रान्ने नीदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।

स भवेच्छूकरो ग्राम्योमृतः श्वा वाथ जायते ॥११॥
 ब्राह्मणस्य सदा भुङ्क्ते क्षत्रियस्य तु पर्वणि ।
 वैश्यस्य यज्ञदीक्षायां शूद्रस्य न कदाचन ॥ १२ ॥
 अमृतं ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियस्य पयः स्मृतम् ।
 वैश्याप्यन्नमेवान्नं शूद्रस्य रुधिरं स्मृतम् ॥ १३ ॥
 वैश्यदेवेन होमेन देवताभ्यर्चनैर्जपेः ।
 अमृतं तेन विप्रान्नमृग्यजुःसामसंस्कृतम् ॥ १४ ॥
 व्यवहारानुरूपेण धर्मेण च्छलवर्जितम् ।
 क्षत्रियस्य पयस्तेन भृतानां यच्च पालनम् ॥ १५ ॥
 स्वकर्म्मणा च वृषभैरनुमृत्याद्यशक्तितः ।
 खलयज्ञातिथित्वेन वैश्यान्नन्तेन संस्कृतम् ॥ १६ ॥
 अज्ञानतिमिरान्धस्य मदपानरतस्य च ।
 रुधिरं तेन शूद्रान्नं विधिमन्त्रविवर्जितम् ॥ १७ ॥
 आममांसं मधु घृतं धानाः क्षीरं तथैव च ।
 गुडं तक्रं समं ग्राह्यं निवृत्तेनापि शूद्रतः ॥ १८ ॥
 शाकं मांसं मृणालानि तुम्बुरुः शक्तवस्त्रिलाः ।
 रसाः फलानि पिण्याकं प्रतिग्राह्या हि सर्वतः ॥
 आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।
 मनस्तापेन शुद्धेयत द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥ २० ॥
 द्रव्यपाणिय शूद्रेण स्मृद्धोच्छिष्टेन कर्हिचित् ।
 तद्विजिन न भोक्तव्यमापस्तम्बोऽब्रवीन्मुनिः ॥२१॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्म्मशस्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ॥

भुञ्जानस्य तु विप्रस्य कदाचित् स्रवते गुदम् ।
 उच्छिष्टस्याणुचेसस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ १ ॥
 पूर्व्वं शौचन्तु निर्वर्त्य ततः पश्चादुपसृशेत् ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ २ ॥
 अशित्वा सर्वमेवान्नमकृत्वा शौचमात्मनः ।
 मोहाद्भुक्त्वा त्रिरात्रन्तु यवान् पीत्वा विशुध्यति ॥ ३ ॥
 प्रसृतं यवशस्येन पलमेकन्तु सर्पिषा ।
 पलानि पञ्च गोमूत्रं नातिरिक्तवदाशयेत् ॥ ४ ॥
 अलेह्यानामपेयानामभक्ष्याणाञ्च भक्षणे ।
 रेतोमूत्रपुरीषाणां प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥ ५ ॥
 पद्मोदुम्बरविस्वाश्च कुशाश्वत्थपलाशकाः ।
 एतेषामुदकं पीत्वा षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ ६ ॥
 ये प्रत्यवसिता विप्राः प्रब्रज्याग्निजलादिषु ।
 अनाशकनिवृत्ताश्च गृहस्थत्वं चिकीर्षतः ॥ ७ ॥
 चरेयुस्त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि चान्द्रायणानि वा ।
 जातकर्मादिभिः सर्वैः पुनः संस्कारभागिनः ।
 तेषां सान्तपनं कृच्छ्रं चान्द्रायणमथापि वा ॥ ८ ॥
 यद्वेष्टितं काकवलाकचिल्लैरमेध्यलिप्तञ्च भवेच्छरीरम् ।
 शीत्रे मुखेच प्रविशेच्च सम्यक् स्नानेन लेपोपहतस्य शुद्धिः ॥ ९ ॥
 ऊर्ध्वं नाभिः करो मुक्ता यदङ्गमुपहन्यते ।
 ऊर्ध्वं स्नानमधः शौचं मार्जनेनैव श्रूयति ॥ १० ॥
 उपानहावमेध्यं वा यस्य संस्पृशते मुखम् ।
 मृत्तिकाशोधनं स्नानं पञ्चगव्यं विशोधनम् ॥ ११ ॥
 दशाहाच्छुध्यते दिप्रो जलहानौ स्वयोनिषु ।

षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु ॥ १२ ॥

उपनीतं यदा त्वन्नं भोक्ता च समुपस्थितः ।

अपीतवत् समुत्सृष्टं न दद्यान्नैव होमयेत् ॥ १३ ॥

अन्ने भोजनसम्पन्ने मल्लिकाकेशदूषिते ।

अनन्तरं सृशेदापस्तच्चान्न भस्मना स्पृशेत् ॥ १४ ॥

शुष्कमांसमयं चान्नं शुश्रूक्षं वाप्यकामतः ।

भुक्ता कच्छं चरेद्विप्रो ज्ञानात् कच्छत्वयं चरेत् ॥ १५ ॥

अभुक्ते मुञ्चते यद्य भुञ्जन् दद्यापि मुच्यते ।

भोक्ता च भोजकश्चैव षड्भ्या गच्छति दुष्कृतम् ॥ १६ ॥

यच्च भुङ्क्ते तु भुक्तं वा दुष्टं वापि विशेषतः ।

अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्धयति ॥ १७ ॥

उदके चोदकस्थसु स्थलस्थश्च स्थले शुचिः ।

पादौ स्थाप्योभयत्रैव आचम्योभयतः श्वविः ॥ १८ ॥

उत्तीर्याचम्य उदकाद्बतीर्य उपस्पृशेत् ।

एवमु श्वेयसा युक्ता वरुणेनाभिपूज्यते ॥ १९ ॥

अग्न्यगारे गवां गोष्ठे ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ ।

स्वाध्याये भोजने चैव पादुकानां विमर्जनम् ॥ २० ॥

जन्मप्रभृतिसंस्कारे श्मशानान्ते च भोजनम् ।

असपिण्डैर्न कर्त्तव्यं चूडाकार्यं विशेषतः ॥ २१ ॥

याजकान्नं नवश्राद्धं सग्रहे चैव भोजनम् ।

स्त्रीणां प्रथमगर्भे च भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २२ ॥

ब्रह्मोदने च श्राद्धे च सीमन्तोन्नयने तथा ।

अन्नश्राद्धे मृतश्राद्धे भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥ २३ ॥

अप्रजाता तु नारी स्यान्नाश्रियादेव तद्गृहे ।

अथ भुञ्जीत मोहाद् यः पुयसं नरकं व्रजेत् ॥ २४ ॥
 अल्पेनापि हि शुल्केन पिता कन्यां ददाति यः ।
 रौरवे बहुवर्षाणि पुरीषं मूत्रमश्रुते ॥ २५ ॥
 स्त्रीधनानि च ये महादुपजीवन्ति बान्धवाः ।
 स्वर्णं यानानि वस्त्राणि ते पापा यान्त्यधोगतिम् ॥ २६ ॥
 राजानं तेजसादत्ते शूद्रानं ब्रह्मवर्चसम् ।
 अतस्तुतन्तु यो भुङ्क्ते स भुङ्क्ते पृथिवीमलम् ॥ २७ ॥
 मृतके सूतके चैव गृहीते अग्निभास्करे ।
 हस्तिच्छायान्तु यो भुङ्क्ते पापः स पुरुषो भवेत् ॥ २८ ॥
 पुनर्भूः पुनरेता च रेतोधा कामचारिणी ।
 आसां प्रथमगर्भेषु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ २९ ॥
 मातृघ्नश्च पितृघ्नश्च ब्रह्मघ्नो गुरुतल्पगः ।
 विशेषाद्भक्तमेतेषां भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ ३० ॥
 रजकव्याधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ।
 भुक्तेषां ब्राह्मणयान्नं शुद्धिं चान्द्रायणेन तु ॥ ३१ ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंस्पृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चमयेन शुद्धयति ॥ ३२ ॥
 ब्राह्मणस्य सदाकालं शूद्रे प्रेषणकारिणः ।
 भूमावन्नं प्रदातव्यं यद्यैव ज्ञातयैव सः ॥ ३३ ॥
 अमूढकेष्वरण्येषु चौरव्याघ्राकुले पथि ।
 कृत्वा मूलं पुरीषञ्च द्रव्यहस्तः कथं शचिः ॥ ३४ ॥
 भूमावन्नं प्रतिष्ठाप्य कृत्वा शौचं यथार्हतः ।
 उत्सङ्गे गृह्य पक्वान्नमुपस्पृश्य ततः शुचिः ॥ ३५ ॥
 मूत्रोच्चारं द्विजः कृत्वा अकृत्वा शौचमात्मनः ।

मोहाद्गुणा निरात्रन्तु गवयं पीत्वा विगृह्यति ॥३७॥
 उदक्कां यदि गच्छेत्तु ब्राह्मणो मदमोहितः ।
 चान्द्रायणेन शुध्येत ब्राह्मणानाञ्च भोजनैः ॥ ३७ ॥
 भुक्तोच्छिष्टस्वनाचान्तश्चाण्डालैः श्वपचेन वा ।
 प्रमादाद् यदि संस्पृष्टो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥३८॥
 स्नात्वा निषवनं नित्यं ब्रह्मचारी धराशयः ।
 स त्रिरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥३९॥
 चण्डालेन तु संस्पृष्टो यथापः पिवति द्विजः ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा निषवनेन शुध्यति ॥ ४० ॥
 सायं प्रातस्त्वहोरात्रं पादं कृच्छस्य तं विदुः ।
 सायं प्रातस्तथैवैकं दिनद्वयमयाचितम् ॥ ४१ ॥
 दिनद्वयञ्च नाश्रीयत् कृच्छार्द्धं तद्विधीयते ।
 प्रायश्चित्तं लघु ह्येतद्व्यायेषु तु यथार्हतः ॥ ४२ ॥
 कृष्णाजिनतिलग्राही हस्त्यखानाञ्च विक्रयी ।
 प्रेतनिर्यातकश्चैव न भूयः पुरुषो भवेत् ॥ ४३ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशान्ते नवमोऽध्यायः ॥

आचान्तोऽप्रशुचिस्तावद् यावन्नोद्भियते जलम् ।
 उद्धृतेऽप्रशुचिस्तावद् यावद्भूमिर्न लिप्यते ॥ १ ॥
 भूमावपि च लिप्तायां तावत् स्यादशुचिः पुमान् ।
 आसनादुत्थितस्तस्माद् यावन्नाक्रमते महीम् ॥ २ ॥
 न यमं यममिच्छादुरात्मा वै यम उच्यते ।
 आत्मा स यमितीयेन तं यमं किं करिष्यति ॥३॥
 न तथासिस्तथा तीक्ष्णः सर्पो वा दुरधिष्ठितः ।

यथा क्रोधोहि जन्तूनां शरीरस्थो विनाशकः ॥४॥

क्षमा गुणोहि जन्तूनामिहामूचसुखप्रदः ।

एकः क्षमावतां दोषो द्वितीयो नोपपद्यते ।

यदेनं क्षमया युक्तमशक्तं मन्यते जनः ॥ ५ ॥

न शक्तिशास्त्राभिरतस्य मोक्षो नचैव रम्यावसथप्रियस्य ।

न भोजनाच्छादनतत्परस्य एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य ॥ ६ ॥

मोक्षो भवेत् प्रीतिनिवर्त्तकस्य अध्यात्मयोगैकरतस्य सम्यक् ।

मोक्षो भवेन्नित्यमहिंसकस्य स्वाध्याययोगागतमानसस्य ॥ ७ ॥

क्रोधयुक्तो यद् यजते यज्जुहोति यदर्चति ।

सर्वं हरति तत्तस्य आमकुम्भद्वोदकम् ॥ ८ ॥

अपमानात्तपोवृद्धिः सम्मानात्तपसः क्षयः ।

अर्चितः पूजतो विप्रो दुग्धा गौरिव सीदति ॥ ९ ॥

आप्रायते यथा धेनुस्तृणैरभृतसम्भवैः ।

एवं जपैश्च होमैश्च पुण्यैराप्रायते द्विजः ॥ १० ॥

मातृवत् परदारांश्च परद्रव्याणि लोभ्रवत् ।

आत्मवत् सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ ११ ॥

रजकवप्राधशैलूषवेणुचर्मोपजीविनाम् ।

यो भुङ्क्ते भक्तमेतेषां प्राजापत्यं विशोधनम् ॥ १२ ॥

अगम्यागमनं कृत्वा अभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।

शुद्धिं चान्द्रायणं कृत्वा अथवीक्तं तथैवच ॥ १३ ॥

अग्निहोत्रं त्यजेद् यस्तु स नरोरीवहा भवेत् ।

तस्य शुद्धिर्विधातवरा नान्या चान्द्रायणादृते ॥ १४ ॥

विवाहोत्सवयज्ञेषु अन्तरामृतसूतके ।

सद्यः शुद्धिं विजानीयात् पूर्वं सङ्कल्पितं चरेत् ॥ १५ ॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रततेषु च ।
 कल्पितं सिद्धमन्वाद्यं नाशौचं नृतसूतकी ॥ १६ ॥
 इत्यापस्तम्बीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

समाप्तध्यायं ग्रन्थः ।

अथ सम्बर्त्तच्छ्रुतिः ॥

—००—

सम्बर्त्तमेकमासीनमात्मविद्यापरायणम् ।
 ऋषयस्तु समागम्य पप्रच्छुर्धर्मकाङ्क्षिणः ॥ १ ॥
 भगवन् । श्रोतुमिच्छामः श्रेयस्कर्म द्विजोत्तम । ।
 यथावद्वर्त्ममचक्षुः शुभाशुभविवेचनम् ॥ २ ॥
 वामदेवादयः सर्वे तमपृच्छन् महौजसम् ।
 तानब्रवीन्मुनीन् सर्वान् प्रीतात्मा श्रूयतामिति ॥ ३ ॥
 स्वभावाद् यत्र विचरेत् कृष्णसारः सदा नृगः ।
 धर्मप्रदेशः स विज्ञीयो द्विजानां धर्मसाधनम् ॥ ४ ॥
 उपनोतः सदा विप्रो गुरोस्तु हितमाचरेत् ।
 स्वस्मान्मधुमांसानि ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ॥ ५ ॥
 सन्यां प्रातः सनक्षत्रामुपासीत यथाविधि ।
 सादित्यां पश्चिमां सन्यामर्द्धास्तमितभास्करे ॥ ६ ॥
 तिष्ठन् पूर्वां जपं कुर्याद्ब्रह्मचारी समाहितः ।
 आसीनः पश्चिमां सन्यां जपं कुर्यादतन्द्रितः ॥ ७ ॥

अग्निकार्यं ततः कुर्यान्मेधावी तदनन्तरम् ।
 ततोऽधीयोत वेदन्तु वोक्षमाणो गुरोर्मुखम् ॥ ८ ॥
 प्रणवं प्राक् प्रयुञ्जीत व्याहृतिस्तदनन्तरम् ।
 गायत्रीञ्चानुपूर्वेण ततोवेदं समारभेत् ॥ ९ ॥
 हस्तौ सुसंयतौ कार्यौ जानुभ्यामुपरिस्थितौ ।
 गुणैरनुमतं कुर्यात् पठन्नान्यमतिर्भवेत् ॥ १० ॥
 मायं प्रातस्तु भिक्षित ब्रह्मचारी सदा व्रतौ ।
 निवेद्य गुरवेऽश्रीयात् प्राङ्मुखो वाग्यत शुचिः ११
 मायं प्रातर्द्विजातीनामग्नं नृतिचोदितम् ।
 नान्तरा भोजनं कुर्यादग्निहोतृसमो विधिः ॥ १२ ॥
 आचम्येव तु भुञ्जीत भुक्त्वा चंपस्यृशेदुद्विजः ।
 अनाचान्तस्तु योऽश्रीयात् प्रायश्चित्तीयते तु स ॥ १३ ॥
 अनाचान्तः पिबेद्यस्तु योऽपिवा भक्षयेदुद्विजः ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपं कृत्वा विशुध्यति ॥ १४ ॥
 अकृत्वा पादशौचन्तु तिष्ठन् मुक्तशिखोऽपिवा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽथ शुचिर्द्विजः ॥ १५ ॥
 आचामिद् ब्राह्मतीर्थेन सोपवीती ह्युदङ्मुखः ।
 उपवीती द्विजोनित्यं प्राङ्मुखो वाग्यत शुचिः १६ ॥
 जले जलस्य आचामेत् स्थलाचान्तोवह्निः शुचिः ।
 वह्निरन्तस्थ आचान्तं एव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥
 आमणिवन्धनाद्वस्तौ पादावद्भिर्विशोधयेत् ॥ १८ ॥
 अशब्दाभिरनुष्णाभिः स्ववर्णैरसगन्धिभिः ।
 हृद्गताभिरफेनाभिस्त्रिषुतुर्वङ्गिराचमेत् ।
 परिमृज्य द्विरास्यन्तु द्वादशाङ्गानि च स्पृशेत् ॥ १९ ॥

स्नात्वा पीत्वा तथा भुक्त्वा स्पृष्ट्वा चैव द्विजोक्तमाः ।।
 अनेन विधिना विप्रश्नाचान्तः शुचितामियात् ॥२०॥
 शूद्रं शुद्धप्रति हस्तेन वैश्यो दन्तेषु वारिभिः ।
 कण्ठागतैः क्षत्रियस्तु आचान्तः शुचिता मियात् ॥२१॥
 आसनारूढपादस्य कृतावशक्यं कस्तथा ।
 आरूढपादको वापि न शुद्धप्रति कदाचन ॥ २२ ॥
 उपासीत न चेत् सन्ध्यामग्निकार्यं न वा कृतम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जपेत् स्नात्वा समाहितः ॥२३॥
 सूतकान्नं नवश्राद्धं मासिकान्नं तथैव च ।
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयान्तिरात्रिणैव शुध्यति ॥ २४ ॥
 ब्रह्मचारी तु यो गच्छेत् स्त्रियं कामप्रपीडितः ।
 प्राजापत्यं चरेत् कच्छमथैकं सुमन्वितः ॥ २५ ॥
 ब्रह्मचारी तु योऽश्रीयान्मधुमांसं कथञ्चन ।
 प्राजापत्यन्तु कृत्वासौ मौञ्जीहोमेन शुध्यति ॥ २६ ॥
 निर्वपेच्च पूरोडाशं ब्रह्मचारी च पर्जन्यं ।
 मन्त्रैः शाकलहोमान्तरणावाज्यञ्च होमयेत् ॥ २७ ॥
 ब्रह्मचारी तु यः स्कन्देत् कामतः शुक्रमान्नम् ।
 अवकीर्णं व्रतं कुर्यात् स्नात्वा शुद्धेदकामतः ॥ २८ ॥
 भिक्षाटनमतः कृत्वा स्वस्थो ह्येकात्मनः श्रुतिः ।
 अस्नात्वा चैव यो भुङ्क्ते गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ २९ ॥
 शूद्रहस्तेन योऽश्रीयात् पानीयं वा पिवेत् क्वचित् ।
 अहोरात्रोषितो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३० ॥
 शृङ्गपर्युषितोच्छिष्टं भुङ्क्त्वा केशदूषितम् ।
 अहोरात्रो षतो भूत्वा पञ्चगव्येन शुध्यति ॥ ३१ ॥

शूद्राणां भाजने भुक्त्वा भुक्त्वा वा भिन्नभाजने ।
 अहोरात्राषिती भूत्वा पञ्चव्येन शुध्यति ॥ ३२ ॥
 दिवा स्वपिति यः स्वस्थो ब्रह्मचारी कथञ्चन ।
 स्नात्वा सूर्यं समभ्यर्चं गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ ३३ ॥
 एष धर्मः समाख्यातः प्रथमाश्रमवासिनाम् ।
 एवं संवर्त्तमानस्तु प्राप्नोति परमां गतिम् ॥ ३४ ॥
 अथ द्विजोऽभ्यनुज्ञातः सवर्णां स्त्रियमुदहेत् ।
 कुले महति सम्भूतां लक्षणेश्च समन्विताम् ।
 ब्राह्मणैव विवाहेन शीलरूपगुणान्विताम् ॥ ३५ ॥
 पञ्चयज्ञविधानञ्च कुर्यादहरहर्द्विजः ।
 न हापयेत् कचिद्द्विप्रः श्रेयस्कामः कदाचन ॥ ३६ ॥
 हानिं तस्य तु कुर्वीत सदा मरणजन्मनोः ॥ ३७ ॥
 विप्रो दशाहमासीत दानाध्ययनवर्जितः ।
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशैव तु ।
 शूद्रः शुध्यति मासेन सम्बर्त्तवचनं यथा ॥ ३८ ॥
 प्रेतस्य तु जलं दियं स्नात्वा च गोत्रजैर्वह्निः ।
 प्रथमेऽङ्गि तृतीये च सप्तमे नवमे तथा ॥ ३९ ॥
 चतुर्थे सञ्चयं कुर्यात् सर्वैस्तु गोत्रजैः सह ।
 ततः सञ्चयनादूर्ध्वमङ्गसर्गो विधीयते ॥ ४० ॥
 चतुर्थेऽहनि विप्रस्य षष्ठे वै क्षत्रियस्य च ।
 अष्टमे दशमे चैव स्पर्शः स्याद्वैश्यशूद्रयोः ॥ ४१ ॥
 जातस्यापि विधिर्दृष्ट एष एव मनीषिभिः ।
 दशरात्रेण शुध्यन्ति वैश्यदेवविवर्जिताः ॥ ४२ ॥
 पूत्रे जाते पितुः स्नानं सवेतन्तु विधीयते ।

माता शुभ्येद्दशाहेन स्नातस्य स्पर्शनं पितुः ॥ ४३ ॥
 होमस्तत्र तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेन फलेन च ।
 पञ्चयज्ञविधानन्तु न कार्यं मृत्युजन्मनोः ॥ ४४ ॥
 दशाहात्तु परं मम्यग् विप्रोऽधी गीत धर्मवित् ।
 दानञ्च विधिना देयमशुभान्तकर शुभम् ॥ ४५ ॥
 यद्यदिष्टतमं लोके यच्चापि दयितं गृहे ।
 तत्तद्गुणान् देयं तदेवाज्ञयमिच्छता ॥ ४६ ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि धान्यानि सुनह्नि च ।
 समुद्रजानि रत्नानि नरो विगतकल्मष ।
 दत्त्वा विप्राय महते प्राप्नोति महतीं श्रियम् ॥ ४७ ॥
 गन्धमाभरण मान्यं यं प्रयच्छति धर्मवित् ।
 स सुगन्ध सदा हृष्टो यत्र तत्रोपजायते ॥ ४८ ॥
 श्रोत्रियाय कुलीनाय त्वर्धिने च विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते भक्ष्यं तद्ववेत्तु महत् फलम् ॥ ४९ ॥
 आह्वय शीलमप्यत्र श्रुतिनाभिजर्जन च ।
 शुचिर्विप्रं महाप्राज्ञं हव्यकवेष्टुषु पूजयेत् ॥ ५० ॥
 नानाविधानि द्रव्याणि रसवन्तीप्सितानि च ।
 श्रेयस्कामेन दद्यानि स्वर्गमन्नयमिच्छता ॥ ५१ ॥
 वस्त्रदाता सुवेशः स्याद्रौप्यदा रूपमेव हि ।
 हिरण्यदा महच्चायुर्लभेत्तेजश्च मानवः ॥ ५२ ॥
 भूताभयप्रदानेन सर्वकामान्वाप्नुयात् ।
 दीर्घमायुश्च लभते सुखी चैव तथा भवेत् ॥ ५३ ॥
 धान्योदकप्रदायी च सर्पिर्दः सुखमश्नुते ।
 अलङ्कृत्य त्वलङ्कारं दत्त्वा प्राप्नोति तत्फलम् ॥ ५४ ॥

फलमूलानि विप्राय शाकानि विविधानि च ।
 सुरभीणि च पुष्पाणि दत्त्वा प्राज्ञश्च जायते ॥ ५५ ॥
 ताम्बूलं चैव यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो विचक्षणः ।
 मेधावी सुभगः प्राज्ञो दर्शनीयश्च जायते ॥ ५६ ॥
 पादुकोपानहौ च्छब्दं शयनान्यासनानि च ।
 विविधानि च यानानि दत्त्वा दिव्यगतिर्भवेत् ॥ ५७ ॥
 दद्याच्च शिशिरे त्वग्निं बहुकाष्ठं प्रयत्नतः ।
 कायाग्निदीप्तिं प्राप्नत्वं रूपसौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ५८ ॥
 श्रीवधं स्नेहमाहारं रोगिणं रोगशान्तये ।
 दत्त्वा स्याद्रोगरहितः सुखी दीर्घायुरिव च ॥ ५९ ॥
 इन्धनानि च यो दद्याद्दिग्देवैः शिशिरागमे ।
 नित्यं जयति संप्रप्ते श्रिया युक्तस्तु दीप्यते ॥ ६० ॥
 अलङ्घ्य तु यः कन्यां वराय सदृशाय वै ।
 ब्राह्मीयेण विवाहेन दद्यात्तान्तु संपूजिताम् ॥ ६१ ॥
 स कन्यायाः प्रदानेन त्रयो विन्दति पुष्कलम् ।
 साधुवादं लभेत् सद्भिः कीर्तिं प्राप्नोति पुष्कलाम् ॥ ६२ ॥
 व्योतिष्टोमादिसत्राणां शतं शतगुणीकृतम् ।
 प्राप्नोति पुरुषो दत्त्वा होममन्त्रैस्तु संस्कृताम् ॥ ६३ ॥
 अलङ्घ्य पिता कन्यां भूषणच्छादनासनेः ।
 दत्त्वा स्वर्गमवाप्नोति पूजितस्तु सुरादिषु ॥ ६४ ॥
 रोमदर्शनसंप्राप्ते सोमो मुङ्क्तेऽथ कन्यकाम् ।
 रजोदृष्टा तु गन्धर्वः कुचौ दृष्टा तु पावकः ॥ ६५ ॥
 अष्टवर्षा भवेद्गोरी नववर्षा तु रोहिणी ।
 दशवर्षा भवेत् कन्या अतज्ज्वं रजस्तला ॥ ६६ ॥

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।
 तथैव नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥ ६७ ॥
 तस्माद्विवाहयेत् कन्यां यावन्नर्तुं मती भवेत् ।
 विवाहोऽष्टमवर्षायाः कन्यायास्तु प्रशस्यते ॥ ६८ ॥
 तैलमास्तरणं प्राञ्चः पादाभ्यङ्गं ददाति यः ।
 प्रहृष्टमानसो लोके सुखी चैव सदा भवेत् ॥ ६९ ॥
 अनङ्गाहौ च यो दद्यात् कीलसीरेण सयुतौ ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्त्या धूर्वहौ शुभलक्षणी ॥ ७० ॥
 सर्वेषां पविशुद्धात्मा सर्वकामसमन्वितः ।
 वर्षाणि वसति स्वर्गे रोमसख्याप्रमादतः ॥ ७१ ॥
 धेनुञ्च यो द्विजे दद्यादलङ्कृत्य पयस्विनीम् ।
 कांस्यवस्त्रादिभिर्युक्तां स्वर्गलोके महीयते ॥ ७२ ॥
 भूमिं शस्यवतीं श्रेष्ठां ब्राह्मणे वेदपारगे ।
 गां दत्त्वा द्वे प्रसूताञ्च स्वर्गलोके महीयते ॥ ७३ ॥
 अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्च गावः ।
 लोकास्तयस्तेन भवन्ति दत्त्वा यः काञ्चनं गाञ्च महीञ्च दद्यात् ७४
 यावन्ति शस्यमूल्यानि आरीप्याणि च सर्वशः ।
 नरस्तावन्ति वर्षाणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ७५ ॥
 सर्वेषामेव दानानामेकजम्बानुगं फलम् ।
 हाटकजित्तिगीरीणां सप्तजम्बानुगं फलम् ॥ ७६ ॥
 यो ददाति स्वर्गरोप्यैर्हमशृङ्गीमरोगिणीम् ।
 सवत्सां वाससा दीतां सुशीलाङ्गां पयस्विनीम् ॥ ७७ ॥
 तस्यां यावन्ति रोमाणि सवत्सरां दिवं गतः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि स नरो ब्रह्मण्योऽन्तिके ॥ ७८ ॥

यो ददाति वलीवर्हं मुक्तेन विधिना शुभम् ।
 अवग्रहं गोप्रदानेन फलाद्दशगुणं फलम् ॥ ७८ ॥
 जलदस्तृप्तिमतुलां विदुष्य सर्ववस्तुषु ।
 अन्नदः सुखमाप्नोति सुदृप्तः सर्ववस्तुषु ॥ ८० ॥
 सर्वेषामेव दानानामन्नदानं परं स्मृतम् ।
 सर्वेषामेव जन्तूनां यतस्तज्जीवितं फलम् ॥ ८१ ॥
 यस्मादन्नात् प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पे ऽस्त्यजत् प्रभुः ।
 तस्मादन्नात् परं दानं न भूतो न भविष्यति ॥ ८२ ॥
 अन्नदानात् परं दानं विद्यते न हि किञ्चन ।
 अन्नाद्भूतानि जायन्ते जीवन्ति च न संशयः ॥ ८३ ॥
 मृत्तिकां गोशकृद्भानुपवीतं यथोत्तरम् ।
 दत्त्वा गुणाग्रविप्राय कुले महति जायते ॥ ८४ ॥
 सुखवासश्च यो दद्यादन्तधावनमेव च ।
 शुचिगन्धसमायुक्तो वाक्पटुः स सदा भवेत् ॥ ८५ ॥
 पादशीचन्तु यो दद्यात्तथाच गुदलिङ्गयोः ।
 यः प्रयच्छति विप्राय शुद्धबुद्धिः सदा भवेत् ॥ ८६ ॥
 औषधं पथ्यमाहारं स्नेहाभ्यङ्गं प्रतिश्रयम् ।
 यः प्रयच्छति रोगिभ्यः सर्वव्याधिर्विर्जितः ॥ ८७ ॥
 गुडमिक्षुरसश्चैव लवणं वज्रञ्जनानि च ।
 सुरभीणि च पानानि दत्त्वात्यन्तसुखी भवेत् ॥ ८८ ॥
 दानैश्च विविधैः सम्यक् पुण्यमेतदुदाहृतम् ।
 विद्यादानेन पुण्येन ब्रह्मलोके महीयते ॥ ८९ ॥
 अन्योन्यान्नप्रदा विप्रा अन्योन्यप्रतिपूजकाः ।
 अन्योन्यं प्रतिगृह्णन्ति तारयन्ति तरन्ति च ॥ ९० ॥

हानान्धेतानि दयानि ह्यन्यानि च विशेषतः ।
 दीनान्धकृपणादिभ्यः श्रेयस्कामेन धीमता ॥६१॥
 ब्रह्मचारियतिभ्यश्च वपनं यस्तु कारयेत् ।
 नखकर्मादिकश्चैव चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ६२ ॥
 देवागारे द्विजातीनां दीपं दद्याच्चतुष्यथे ।
 मेधाविज्ञानसम्पन्नश्चक्षुष्मान् जायते नरः ॥ ६३ ॥
 नित्ये नैमित्तिके काम्ये तिलान् दत्त्वा तु शक्तिः ।
 प्रजावान् पशुमांश्चैव धनवान् जायते नरः ॥६४॥
 यो ददात्यर्थितोविप्रे यत्तत् संप्रतिपादिते ।
 तृणकाष्ठादिकश्चैव गोप्रदानसमं भवेत् ॥ ६५ ॥
 कृत्वा गार्ह्याणि कर्माणि स्वभार्यापोषणे नरः ।
 ऋतुकालाभिगामी स्यात् प्राप्नोति परमां गतिम् ॥६६॥
 उषित्वैवं गृहे विप्रो द्वितीयादाश्रमात् परम् ।
 वलीपलितसंयुक्तस्तृतीयन्तु समाश्रयेत् ॥ ६७ ॥
 मच्छेदेवं वनं प्राञ्चः स्वभार्यां सहचारिणीम् ।
 गृहीत्वा चाग्निहोत्रञ्च होमं तत्र न ह्यापयेत् ॥६८॥
 कुर्याच्चैव पुरोडाशं वन्यैर्मध्ये रीयाविधिः ।
 भिक्षाञ्च भिक्षवे दद्याच्छाकमूलफलानि च ॥६९॥
 कुर्यादध्ययनं नित्यमग्निहोत्रपरायणः ।
 इष्टिं पार्व्यायणीयाञ्च प्रकुर्यात् प्रतिपर्वसु ॥७०॥
 उषित्वैवं वने सम्यग्विधितः सर्व्वं वस्तुषु ।
 चतुर्थमाश्रमं गच्छेद्भुतहोमोजितेन्द्रियः ॥ ७१ ॥
 अग्निमात्मनि संस्थाप्य द्विजः प्रव्रजितो भवेत् ।
 वेदाभ्यासरतो नित्यमात्मविद्यापरायणः ॥७२॥

अष्टौ भिक्षाः समादाय स मुनिः सप्त पञ्च वा ।
 अग्निः प्रक्षाल्य तत्सर्वं भुञ्जीत च समाहितः ॥१०१॥
 अरण्ये निज्जने विप्रः पुनरासीत भुक्तवान् ।
 एकाकी चिन्तयेन्नित्यं मनीवाक्कायसंयतः ॥१०४॥
 मृत्युञ्च नाभिनन्देत जीवितं वा कथञ्चन ।
 कालमेव प्रतीचेत यावद्वायुः समाप्यते ॥१०५॥
 संशेव्य चाश्वमान् जितक्रोधोजितेन्द्रियः ।
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति वेदशास्त्रार्थविदुर्द्विजः ॥१०६॥
 आश्वमेधे च सर्वेषु ह्युक्तः प्रासङ्गिकोविधिः ।
 अथाभिवक्ष्ये पापानां प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥१०७॥
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्त्रीयी च गुरुतल्पगः ।
 महापातकिनस्त्वेते तत्संयोगी च पञ्चमः ॥१०८॥
 ब्राह्मघ्नस्तु वनं गच्छेत् कल्कवासाजटी ध्वजो ।
 वनग्रान्धेव फलान्यश्नन् सर्वकामविवर्जितः ॥१०९॥
 भिक्षार्थी च चरेदग्रामं वन्यैर्यदि न जीवति ।
 चातुर्वर्ण्यं चरेद्भिक्षुं खट्वाङ्गी संयतः पुमान् ॥११०॥
 भैक्षञ्चैव समादाय वनं गच्छेत्ततः पुनः ।
 वनवासी सपापश्च सदाकालमतन्द्रितः ॥१११॥
 व्यापयन्नेव तत्पापं ब्रह्मघ्नः पापकृत्तरः ।
 अनेन तु विधानेन द्वादशाब्दव्रतश्चरेत् ॥११२॥
 संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वभूतहिते रतः ।
 ब्रह्महत्यापनोदाय ततोमुच्येत किल्बिषात् ॥११३॥
 अतः परं सुरापस्य प्रवक्ष्यामि विनिष्कृतिम् ।
 शीतुमिच्छत भो विप्रा! वेदशास्त्रानुरूपिकाम् ॥११४॥

गौडी पैथी तथा माध्वी विज्ञेया विविधा सुरा ।
 यथैवैका तथा सर्वा न पातव्या द्विजैः सदा ॥ ११५ ॥
 सुरापसु सुरां तप्तां पिवेत्तत्पापमोक्षकः ।
 गोमूत्रमग्निवर्णञ्च गोमयं वा तथाविधम् ॥ ११६ ॥
 घृतञ्चैव सुतप्तञ्च क्षीरं वापि तथाविधम् ।
 वत्सरं वा कणानश्नन् सर्वकामविवर्जितः ॥ ११७ ॥
 चान्द्रायणानि वा त्रीणि सुरापी व्रतमाचरेत् ।
 मुच्यते तेन पापेन प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ ११८ ॥
 एवं शुद्धिः सुरापस्य भवेदिति न संशयः ।
 मद्यभाण्डोदकं पीत्वा पुनः संस्कारमर्हति ॥ ११९ ॥
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य राज्ञे शंसित मानवः ।
 ततोमुषलमादाय स्तेनं हन्यात्ततोऽनृपः ॥ १२० ॥
 यदि जीवति स स्तेनस्ततस्तेयात् प्रमुच्यते ।
 अरण्ये चोरवासा वा चरेद्ब्रह्महणोव्रतम् ॥ १२१ ॥
 समालिङ्गेत् स्त्रियं वापि दीप्तां कृत्वायसा कृताम् ।
 एवं शुद्धिः कृता स्तेये सम्बर्त्तवचनं यथा ॥ १२२ ॥
 गुरुतल्पे शयानस्तु तल्पे स्वप्यादयोमये ।
 चान्द्रायणानि वा कुर्याच्चत्वारि त्रीणि वा द्विजः ।
 ततोऽविमुच्यते पापात् प्रायश्चित्ते कृते सति ॥ १२३ ॥
 एभिः सम्पर्कमायाति यद् कश्चित् पापमोहितः ।
 षण्मासादधिकं वापि पूर्वोक्तव्रतमाचरेत् ॥ १२४ ॥
 महापातकिसंयोगे ब्रह्महत्यादिभिर्नरः ।
 तत्पापस्य विशुद्धार्थं तस्य तस्य व्रतञ्चरेत् ॥ १२५ ॥
 क्षत्रियस्य बधं कृत्वा त्रिभिः कृच्छ्रैर्विशुध्यति ।

कुर्याच्चैवानुरुपेण त्रीणि कृच्छ्राणि संयतः ॥ १२६ ॥
 वैश्यहत्यान्तु संप्राप्तः कथाञ्चित् काममोहितः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रं कुर्वीत स नरो वैश्यघातकः ॥ १२७ ॥
 कुर्याच्छूद्रबधं प्राप्तस्तप्तकृच्छ्रं यथाविधि ॥ १२८ ॥
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं तत्त्वतः पुमान् ।
 गोघ्नः कुर्वीत संस्थानं गोष्ठे गोरूपसंस्थिते ॥ १२९ ॥
 तत्रैव क्षितिशायी स्यान्मासार्धं संयतेन्द्रियः ।
 शक्तुयावकपिण्याकपयोदधि सकन्नरः ॥ १३० ॥
 एतानि क्रमतोऽश्रीयद्द्विजसु पापमोक्षकः ।
 शुद्धयते सार्धमासेन नखलोमविवर्जितः ॥ १३१ ॥
 स्नानं त्रिषवणं चास्य गवामनुगमस्तथा ।
 एतत् समाहितः कुर्यान्नरोविगतमत्सरः ॥ १३२ ॥
 सावित्रीञ्च जपेन्नित्यं पवित्राणि च शक्तितः ।
 ततश्चीर्णव्रतं कुर्याद्विप्राणां भोजनं परम् ॥ १३३ ॥
 भुक्तवत्सु च विप्रेषु गाञ्च दद्यात् सदन्निणाम् ॥ १३४ ॥
 व्यापादितेषु बहुषु बन्धने रोधनेऽपि वा ।
 द्विगुणं गोव्रतं तस्य प्रायश्चित्तं विशुद्ध्यै ॥ १३५ ॥
 एका चेद्बहुभिः कैश्चिद्देवाद्वापादिता क्वचित् ।
 पादं पादन्तु हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥ १३६ ॥
 यन्त्रणे गोचिकित्सार्थे शूद्रगर्भविमोचने ।
 यति तत्र विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते ॥ १३७ ॥
 निगाबन्धनिरूप्येषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविघ्ननिपातेन प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥ १३८ ॥
 प्रायश्चित्तस्य पादन्तु रोधेषु द्रतमाचरेत् ।

द्वी पादौ बन्धने चैव पादोनं कुट्टने तथा ॥ १३८ ॥

पाषाणैर्लगुडैर्दण्डैस्तथा शस्त्रादिभिर्नरः ।

निपातने चरेत् सर्वं प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ १४० ॥

गजञ्च तुरगं हत्वा महिषीष्टकपिन्तथा ।

एषु कुर्वीत सर्वेषु सप्तरात्रमभोजनम् ॥ १४१ ॥

व्याघ्रं खानं तथा सिंहमृत्तं शूकरमेव च ।

एतान् हत्वा द्विजः कच्छं ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ॥ १४२ ॥

सर्वासामेव जातीनां मृगाणां वनचारिणाम् ।

त्रिरात्रोपोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥ १४३ ॥

हंसं काकं बलाकञ्च पारावतमथापिवा ।

नारसञ्चासभासञ्च हत्वा त्रिदिवसं क्षिपेत् ॥ १४४ ॥

चक्रवाकं तथा क्रीञ्चं सारिकाशुकतित्तिरिम् ।

श्रेयनगृध्राबुलूकञ्च कपोतकमथापिवा ॥ १४५ ॥

टिट्ठिभं जालपादञ्च कोकिलं कुक्कुटं तथा ।

एवं पक्षिषु सर्वेषु दिनमेकमभोजनम् ॥ १४६ ॥

मण्डकञ्चैव हत्वा च सर्पमार्जारमूषिकम् ।

त्रिगतीपोषितस्तिष्ठेत् कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ १४७ ॥

अनस्थीन् ब्राह्मणो हत्वा प्राणायामेन शुध्यति ।

अस्मिन्तोबधे विप्रः किञ्चिद्व्याद्विचक्षणः ॥ १४८ ॥

चाण्डालीं यो द्विजो गच्छेत् कथञ्चित् काममोहितः ।

त्रिभिः कच्छैर्विशुद्धेयं प्राजापत्यानुपूर्वकैः ॥ १४९ ॥

पृक्कीगमनं कृत्वा कामतोऽकामतोऽपिवा ।

कच्छं चान्द्रायणं तस्य पावनं परमं स्मृतम् ॥ १५० ॥

नटीं गैलूषिकीञ्चैव रजकीं वेणुजीविनीम् ।

गत्वा चान्द्रायणं कुर्यात्तथा चर्मोपजोविनोम् ॥१५१॥
 क्षत्रियामथ वैश्यां वा गच्छेद्यः काममोहितः ।
 तस्य सान्तपनं कृच्छं भवेत् पापापनोदकम् ॥ १५२ ॥
 शूद्रीं तु ब्राह्मणोगत्वा मांसं मासार्द्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारो मासार्द्धेन विशुद्ध्यति ॥ १५३ ॥
 विप्रसु ब्राह्मणीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 क्षत्रियां क्षत्रियोगत्वा तदेव व्रतमाचरेत् ॥ १५४ ॥
 नरोगोगमनं कृत्वा कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५५ ॥
 गुरोर्दुहितरं गत्वा स्वसारं पितुरेव च ।
 तस्या दुहितरश्चैव चरेच्चान्द्रायणं व्रतम् ॥ १५६ ॥
 मातुलानीं सनाभिञ्च मातुलस्यात्मजां सुषाम् ।
 एता गत्वा स्त्रियो मोहात् पराकेण विशुद्ध्यति ॥ १५७ ॥
 पितृव्यदारगमने भ्रातृभार्यागमे तथा ।
 गुरुतत्पुत्रं कुर्यात्तस्यान्या निष्कृतिर्न च ॥ १५८ ॥
 पितृदाराः समारुह्य मातृवर्जं नराधमः ।
 भगिनीं मातुलसुतां स्वसारं चान्यमातृजाम् ।
 एतास्त्रिः स्त्रियो गत्वा तप्तकृच्छं समाचरेत् ॥ १५९ ॥
 मातरं योऽभिगच्छेच्च सुतां वा पुरुषाधमः ।
 भगिनीञ्च निजां गत्वा निष्कृतिर्नी विधीयते ॥ १६० ॥
 कुमारीगमने चैव व्रतमेतत् समादिशेत् ।
 पशुवैश्याभिगमने प्राजापत्यं विधीयते ॥ १६१ ॥
 सखिभार्यां कुमारीञ्च श्वश्रून् वा श्यालिकां तथा ।
 नियमस्थां व्रतस्याञ्च योऽभिगच्छेत् स्त्रियं द्विजः ।
 स कुर्यात् प्राकृतं कृच्छं धेनुं दद्यात् पयस्विनीम् ॥ १६२ ॥

रजस्वलाञ्च योगच्छेदगर्भिणीं पतितान्तथा ।
 तस्य पापविशुद्धार्थमतिकृच्छं विधीयते ॥ १६३ ॥
 वेश्याञ्च ब्राह्मणोगत्वा कृच्छ्रमेकं समाचरेत् ।
 एवं शुद्धिः समाख्याता सम्बर्त्तस्य वचोयथा ॥ १६४ ॥
 ब्राह्मणोब्राह्मणीं गत्वा कृच्छ्रेणैकेण शुध्यति ॥ १६५ ॥
 कथञ्चिद्ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियोवैश्यएव च ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासेनैकेन शुध्यति ॥ १६६ ॥
 ब्रह्मणी शूद्रसम्पर्कं कथञ्चित् समुपागते ।
 कृच्छ्रं चान्द्रायणं कुर्यात् पावनं परमं स्मृतम् १६७
 चाण्डालं पुनश्चैव श्वपाकं पतितं तथा ।
 एतान् श्रेष्ठस्त्रियो गत्वा कुर्युश्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १६८ ॥
 अतः परञ्च दुष्टानां निष्कृतिं श्रोतुमर्हथ ।
 सत्रस्य दुर्मतिः कश्चिदपत्यार्थं स्त्रियं व्रजेत् ।

स कुर्यात् कृच्छ्रमग्नान्तः षण्मासन्तदनन्तरम् ॥ १६९ ॥
 विषान्निश्यामश्वलास्तेषामेवं विनिर्द्दिशेत् ।
 स्त्रीणाञ्च तथाचरणे गह्वराभिगमनेषु च ।
 पतनेषु तथेतेषु प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ १७० ॥
 नृणां विप्रतिपत्तौ च पावनः प्रेतराङ्घ्रिह ॥ १७१ ॥
 गोभिर्विप्रहते चैव तथा चैवात्मघातिनि ।

नाशुप्रपातनं कार्यं सद्भिः श्रेयोऽनुकाङ्क्षिभिः ॥ १७२ ॥
 एषामन्यतमं प्रेतं यो वहेत्तद्देहतवे ।
 तथोदकक्रियां कृत्वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १७३ ॥
 तच्छ्रवणं केवलं स्पृष्ट्वा वस्त्रं वा केवलं यदि ।
 पूर्वं कृच्छ्रापहारी स्यादेकादशपणं तथा ॥ १७४ ॥

महापातकिनाञ्चैव तथा चैवात्मघातिनाम् ।
 उदकं पिण्डदानञ्च आर्जं चैव तु यत् कृतम् ।
 नोपतिष्ठति तत् सर्वं राक्षसैर्विप्रलुप्यते ॥ १७५ ॥
 चाण्डालैस्तु हता ये च जलदंष्ट्रिसरीसृपैः ।
 आक्षेपेण न कर्तव्यं ब्रह्मदण्डहताश्च ये ॥ १७६ ॥
 कृत्वा मूलं पूरीषं वा भुक्तीच्छिष्टस्तथा द्विजः ।
 श्वादि स्मृत्यो जपेद्देव्याः सहस्रं स्नानपूर्वकम् ॥ १७७ ॥
 चाण्डालं पतितं स्मृद्वा श्वमन्यजमेव च ।
 उदक्यां सूतिकां नारीं सवासाः स्नानमाचरेत् ॥ १७८ ॥
 अस्मृष्टं संस्मृष्टद्वयस्तु स्नानं तेन विधीयते ।
 ऊर्ध्वमाचमनं प्रोक्तं द्रव्याणां प्रोक्षणं तथा ॥ १७९ ॥
 चाण्डालाद्यैस्तु संस्मृष्ट उच्छिष्टं द्विजोत्तमं ।
 गोमूत्रयावकाहारः षड्रात्रेण विशुध्यति ॥ १८० ॥
 शुना पुष्पवती स्मृष्टा पुष्पवत्यान्यया तथा ।
 शेषान्यहान्युपवसेत् स्नाता शुध्येद्दृष्टाशनात् ॥ १८१ ॥
 चाण्डालभाण्डसंस्मृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेण विशुध्यति ॥ १८२ ॥
 अन्यजः स्वीकृते तीर्थे तडागेषु नदीषु च ।
 शुध्यते पञ्चगव्येन पीत्वा तीर्थमकामतः ॥ १८३ ॥
 सुराघटप्रपातीयं पीत्वाकाशजलं तथा ।
 अहोरात्रोषितोभूत्वा पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १८४ ॥
 कूपे विष्णूत्रसंस्मृष्टे प्राश्य चापो द्विजातयः ।
 विरात्रेणैव शुध्यन्ति कुम्भे शान्तपनं कृतम् ॥ १८५ ॥
 बाधोकूपतडागानां दूषितानां विशोधनम् ।

अपां घटशतोदारः पञ्चगव्यञ्च निक्षिपेत् ॥ १८६ ॥
 आविकैकशफोद्गीणां क्षीरं प्राश्य द्विजोत्तमः ।
 तस्य शुद्धिबिधानाय विरात्रं यावकं पिवेत् ॥ १८७ ॥
 क्षीक्षीरमाजिकं पीत्वा सन्धिन्याश्चैव गोः पयः ।
 तस्य शुद्धिस्त्रिरात्रेण विद्भक्ष्याणाञ्च भक्षणे ॥ १८८ ॥
 विषमूत्रभक्षणे चैव प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 श्वकाकोच्छिष्टगोच्छिष्टभक्षणे तु त्र्यहं द्विजः ॥ १८९ ॥
 विहालमूषकोच्छिष्टे पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ।
 शूद्रोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा त्रिरात्रेणैव शुध्यति ॥ १९० ॥
 पलाण्डुलशुनं जग्ध्वा तथैव ग्रामकुक्कुटम् ।
 ह्यताकं विह्वराहञ्च चरेच्चान्द्रायणं द्विजः ॥ १९१ ॥
 मानवः श्वखरोद्गाणां कपेर्गोमायुकङ्कयोः ।
 प्राश्य मूत्रं पूरीषं वा चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥ १९२ ॥
 अन्नं पर्युषितं भुक्त्वा केशकीटरुपद्रुतम् ।
 पतितैः प्रेक्षितं वापि पञ्चगव्यं पिवेद्द्विजः ॥ १९३ ॥
 अन्त्यजाभाजने भुक्त्वा ह्युदक्वाभाजनेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९४ ॥
 गोमांसं मानुषञ्चैव शुनोहस्तात् समाहितम् ।
 अभक्ष्यमेतत् सर्वन्तु भुक्त्वा चान्द्रायणं चरेत् ॥ १९५ ॥
 चाण्डालस्य करे विप्रः, श्वपाके पुक्कशेऽपि वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९६ ॥
 पतितेन सुसम्पर्के मासं मासार्धमेव वा ।
 गोमूत्रयावकाहारी मासार्धेन विशुध्यति ॥ १९७ ॥
 यत्र यत्र च सङ्कीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।

तत्र कार्यं स्तिलैर्होमो गायत्र्यावर्त्तनं तथा ॥ १८८ ॥
 एष एव मया प्रोक्तः प्रायश्चित्तविधिः शुभः ।
 अनादिष्टेषु पापेषु प्रायश्चित्तं तथोच्यते ॥ १८९ ॥
 दानैर्होमैर्जपैर्नित्यं प्राणायामैर्द्विजोत्तमः ।
 पातकेभ्यः प्रमुच्येत वेदाभ्यासान्न संशयः ॥ २०० ॥
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च ।
 नाशयन्त्याशु पापानि ह्यन्यजन्मकृतान्यपि ॥ २०१ ॥
 तिलधेनुञ्च यो दद्यात् संयताय द्विजन्मने ।
 ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २०२ ॥
 माघमासे तु संप्राप्ते पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तिलान् दत्त्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २०३ ॥
 उपवासी नरो भूत्वा पौर्णमास्याञ्च कार्तिके ।
 हिरण्यं वस्त्रमन्नं वा दत्त्वा मुच्येत दुष्कृतैः ॥ २०४ ॥
 अमावास्या द्वादशी च संक्रान्तिश्च विशेषतः ।
 एताः प्रगस्तास्तिथयो भानुवारस्तथैव च ॥ २०५ ॥
 अत्र स्नानं जपो होमो ब्राह्मणानाञ्च भोजनम् ।
 उपवासस्तथा दानमेकैकं पावयेन्नरम् ॥ २०६ ॥
 स्नातः शुचिर्धौतवासाः शुद्धात्मा विजितेन्द्रियः ।
 सात्त्विकं भावमाश्रित्य दानं दद्याद्विचक्षणः ॥ २०७ ॥
 सप्तव्याहृतिभिर्होमो द्विजैः कार्यो हितात्मभिः ।
 उपपातकसिद्धयर्थं सहस्रपरिसंख्यया ॥ २०८ ॥
 महापातकसंयुक्तो लज्जहोमं सदा द्विजः ।
 मुच्यते सर्वपापेभ्यो गायत्र्याश्चैव जापनात् ॥ २०९ ॥
 अभ्यसेच्च महापुण्यां गायत्रीं नेदमातरम् ।

गत्वारण्ये नदीतीरे सर्वपापविशुद्धये ॥ २१० ॥
 स्नात्वा च विधिवत्तत्र प्राणानायम्य वाग्यतः ।
 प्राणायामैस्त्रिभिः पूतो गायत्रीन्तु जपेद्द्विजः ॥ २११ ॥
 अक्लिन्नवासाः स्थलगः शुचौ देशे समाहितः ।
 पवित्रपाणिराचान्तो गायत्र्या जपमारभेत् ॥ २१२ ॥
 ऐहिकामुष्मिकं लोके पापं सर्वं विशेषतः ।
 पञ्चरात्रेण गायत्रीं जपमानो व्यपोहति ॥ २१३ ॥
 गायत्र्यास्तु परं नास्ति शोधनं पापकर्मणाम् ॥ २१४ ॥
 महाव्याहृतिसंयुक्तां प्राणायामेन संयुताम् ।
 गायत्रीं प्रजपन् विप्रः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१५ ॥
 ब्रह्मचारी मिताहारः सर्वभूतहिते रतः ।
 गायत्र्या लज्जंघ्नेन सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २१६ ॥
 अथाज्यदाजनं कृत्वा भुक्त्वा चान्नं विगर्हितम् ।
 गायत्र्यष्टसहस्रन्तु जप्यं कृत्वा विमुच्यते ॥ २१७ ॥
 अहन्यहनि यांश्चीति गायत्रीं वै द्विजोत्तमः ।
 मासेन मुच्यते पापादुरगः कञ्चुकाद् यथा ॥ २१८ ॥
 गायत्रीं यः सदा विप्रो जपते नियतः शुचिः ।
 स याति परमं स्थानं वायुभूतः खमूर्त्तिमान् ॥ २१९ ॥
 प्रणवेन तु संयुक्ता व्याहृतौः सप्त नित्यशः ।
 गायत्रीं शिरसा सार्द्धं मनसा त्रिः पठेद्द्विजः ॥ २२० ॥
 निगृह्य चात्मनः प्राणान् प्राणायामो विधीयते ।
 प्राणायामवयं कुर्यान्नित्यमेव समाहितः ॥ २२१ ॥
 मानसं वाचकं पापं कायेनैव तु यत् कृतम् ।
 तत् सर्वं नश्यते तूर्णं प्राणायामवये कृते ॥ २२२ ॥

ऋग्वेदमभ्यसेदयस्तु यजुःशाखामथापि वा ।
 सामानि सरहस्यानि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २२३ ॥
 पावमानीं तथा कौत्सं पौरुषं सूक्तमेव च ।
 जप्त्वा पापैः प्रमुच्येत पितृपञ्चं मधुच्छन्दसाम् ॥ २२४ ॥
 मण्डलं ब्राह्मणं रुद्रसूक्तोक्ताश्च बृहत्कथाः ।
 वामदेव्यं बृहत्साम जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते ॥ २२५ ॥
 चान्दायणन्तु सर्वेषां पापानां पावनं परम् ।
 कृत्वा शुद्धिमवाप्नोति परमं स्थानमेव च ॥ २२६ ॥
 धर्मशास्त्रमिदं पुण्यं सम्बर्त्तेन तु भाषितम् ।
 अधीत्य ब्राह्मणो गच्छेद्व्रह्मणः सन्न शाश्वतम् ॥ २२७ ॥
 इति श्रीसम्बर्त्तेनोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

श्रीरामवेदाय नमः ।

अथातो गोभिलोक्तानामन्येषां चैव कर्मणाम् ।
 अस्यष्टानां विधिं सम्यग्दर्शयिष्ये प्रदीपवत् ॥ १ ॥
 त्रिविधदूर्ध्ववृत्तं कार्यं तन्तुत्रयमधोवृत्तम् ।
 त्रिवृत्तञ्चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रन्थिरिष्यते ॥ २ ॥
 पृष्ठवंशे च नाभ्यां च धृतं यद्विन्दते कटिम् ।
 तद्वार्धमुपवीतं स्यान्नातो लब्धं नचोच्छ्रितम् ॥ ३ ॥
 सदीपवीतिना भावं सदा बह्वशिखिन च ।
 विशिखो व्युपवातश्च यत् करोति न तत् कृतम् ॥ ४ ॥
 त्रिःप्राश्यापो विरुन्मृज्य मुखमेतान्युपसृजेत् ।
 आस्यनामाक्षिकर्णाश्च नाभिवक्षःशिरोऽंशकान् ॥ ५ ॥
 संहताभिस्त्र्यङ्गुलिभिरास्यमेवमुपसृजेत् ।

अङ्गुष्ठेन प्रदिशिन्या घ्राणं चैवमुपस्पृशेत् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुः श्रोत्रं पुनःपुनः ॥ ६ ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोर्नाभिं हृदयं तु तलेन वै ।
 सर्वाभिस्तु शिरः पञ्चादाह चापेण संस्पृशेत् ॥ ७ ॥
 यत्रोपदिश्यते कर्म कर्त्तुरङ्गं न तूच्यते ।
 दक्षिणस्तत्र विज्ञेयः कर्मणां पारगः करः ॥ ८ ॥
 यत्र दिङ्नियमो न स्याज्जपहोमादिकर्मसु ।
 तिस्रस्तत्र दिशः प्रोक्ता ऐन्द्रीमौम्यापराजिताः ॥ ९ ॥
 तिष्ठन्नासीनः प्रह्वो वा नियमो यत्र नेदृशः ।
 तदासीनेन कर्त्तव्यं न प्रह्वेण न तिष्ठता ॥ १० ॥
 गौरो पद्मा शची मेधा सावित्री विजया जया ।
 देवसेना स्वधा स्वाहा मातरो लोकमातरः ॥ ११ ॥
 धृतिः पुष्टिस्तथा वृष्टिरात्मदेवतया सह ।
 गणेशेनाधिका ह्येतावद्बौ पृज्याश्चतुर्दश ॥ १२ ॥
 कर्मादिषु तु सर्वेषु मातरः सगणाधिपाः ।
 पूजनीयाः प्रयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ॥ १३ ॥
 प्रतिमासु च शुभ्रासु लिखित्वा वा पटादिषु ।
 अपिवाचतपुञ्जेषु नैवेद्येषु पृथग्विधैः ॥ १४ ॥
 कुड्यलग्नां वसोर्द्धारां सप्तधारां हृतेन तु ।
 कारयेत् पञ्चधारां वा नृतिनीचां नचोच्छ्रिताम् ॥ १५ ॥
 आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ।
 षड्म्यः पितृभ्यस्तदनुभक्त्वा श्रावमुपक्रमेत् ॥ १६ ॥
 अनिष्टा तु पितृच्छात्रे न कुर्यात् कर्म वैदिकम् ।
 तत्रापि मातरः पर्वं पूज्याः प्रयत्नतः ॥ १७ ॥

वशिष्टोक्तो विधिः कृत्स्नो द्रष्टव्योऽत्र निरामिषः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि विशेष इह यो भवेत् ॥ १८ ॥ १ खण्डः ॥

प्रातरामन्त्रिताव् विप्रान् युग्मानुभयतस्तथा ।

उपवेश्य कुशान् दद्यादृजुनैव हि पाणिना ॥ १ ॥

हरिता यज्ञिया दर्भाः पीतकाः पाकयज्ञियाः ।

समूलाः पितृदेवत्याः कक्षापा वैश्वदेविकाः ॥ २ ॥

हरिता वै सपिञ्जलाः शुष्काः स्निग्धाः समाहिताः ।

रत्निमात्राः प्रमाणेन पितृतार्थेन संस्तृताः ॥ ३ ॥

पिण्डार्थं ये स्तृता दर्भास्तृणार्थं तथैव च ।

धृतेः कृते च विष्मूत्रे त्यागस्तेषां विधीयते ॥ ४ ॥

दक्षिणं पातयेज्जानुं दिवान् परिचरन् सदा ।

पातयेद्वितरज्जानुं पितृन् परिपरन्नपि ॥ ४ ॥

निपातो नहि सव्यस्य जानुर्नो विद्यते क्वचित् ।

सदा परिचरेद्भक्त्या पितृनप्यत्र दैववत् ॥ ६ ॥

पितृभ्य इति दत्तेषु उपवेश्य कुशेषु तान् ।

गोत्रनामभिरामन्त्र्य पितृनर्घं प्रदापयेत् ॥ ७ ॥

नात्रापसव्यकरणं न पित्र्यं तोर्यमिष्यते ।

पात्राणां पूरणादीनि दैवेनैव हि कारयेत् ॥ ८ ॥

ज्येष्ठोत्तरकरान् युग्मान् कराग्राथपवित्रकान् ।

कृत्वा र्घ्यं संप्रदातव्यं नैकेकस्यात्र दीयते ॥ ९ ॥

अनन्तर्गर्भिणं साग्रं कौशं हिदलसेव च ।

प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुलचित् ॥ १० ॥

एतदेव हि पिञ्जल्या लक्षणं समुदाहृतम् ।

आज्यस्योत्पवनार्थं यत्तदप्येतावदेव तु ॥ ११ ॥

एतत्प्रमाणामेवैके कौशीमेवार्द्रसंजरीम् ।

शुष्कां वा शीर्णकुसुमां पिञ्जलीं परिचक्षते ॥ १२ ॥

पितृप्रमन्त्रानु द्रवण आत्मात्मधेऽधमेक्षणे ।

अधोवायुसमुत्सर्गे प्रहासेऽनृतभाषणे ॥ १३ ॥

मार्जारमषकस्पर्श आक्रुष्टे क्रोधसम्भवे ।

निमित्तेष्वेपु सर्व्वे कर्म कुर्व्वन्नपः स्पृशेत् ॥ १४ ॥ २ खण्डः ॥

अक्रिया त्रिविधा प्रोक्ता विद्विः कर्मकारिणाम् ।

अक्रिया च परोक्ता च तृतीया चायथाक्रिया ॥ १ ॥

स्वशाखाश्रयमुत्सृज्य परशाखाश्रयञ्च यः ।

कर्तुं मच्छति दुर्म्मेधा मोघं तत्तस्य चेष्टितम् ॥ २ ॥

यन्नाम्नातं स्वशाखायां परोक्तमविरोधि च ।

विद्विज्ञस्तदनुष्ठेयमग्निहोत्रादिकर्मवत् ॥ ३ ॥

प्रवृत्तमन्यथा कुर्यादयदि मोहात् कथञ्चन ।

यतस्तदन्यथाभूतं तत एव समापयेत् ॥ ४ ॥

समाप्ते यदि जानीयान्मयेतदयथाकृतम् ।

तावदेव पुनः कुर्यान्नावृत्तिः सर्व्वकर्मणः ॥ ५ ॥

प्रधानस्याक्रिया यत्र साङ्गं तत् क्रियते पुनः ।

तदङ्गस्याक्रियायाञ्च नावृत्तिर्नैव तत्क्रिया ॥ ६ ॥

मधुमध्नितियस्तत्र विर्जपोऽशितुमिच्छताम् ।

गायत्रप्रन्तरं सोऽत्र मधुमन्त्रविवर्जितः ॥ ७ ॥

नचाश्रत्सु जपेदत्र कदाचित् पितृसंहिताम् ।

अन्य एव जपः कार्य्यः सोमसामादिकः शुभः ॥ ८ ॥

यस्तत्र प्रकरोऽन्नस्य तिलवद् यववत्तथा ।

उच्छिष्टसन्निधौ सोऽत्र तस्मैषु विपरीतकः ॥ ९ ॥

सम्पन्नमिति तृप्ताः स्थ प्रश्रयस्थाने विधीयते ।
 सुसम्पन्नमिति प्रोक्ते शेषमन्नं निवेदयेत् ॥ १० ॥
 प्रागग्रेष्वथ दर्भेषु आद्यमामन्त्रं पूर्ववत् ।
 अपः क्षिपेन्मूलदेशेऽवनेनिक्षेपेति पाततः ॥ ११ ॥
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च मध्यदेशायदेशयोः ।
 मातामहप्रभृतींस्त्रीनेतवामिव वामतः ॥ १२ ॥
 सर्वस्मादन्नमुद्धृत्य व्यङ्ग्यैरुपसिच्य च ।
 संयोज्य यवकर्कशं दधिभिः प्राङ्मुखस्ततः ॥ १३ ॥
 अवनेमनवत् पिण्डान् दत्त्वा वित्त्वप्रमाणकान् ।
 तत्पातचालनेनाथ पुनरप्यवनेजयेत् ॥ १४ ॥ ३ खण्डः ॥
 उत्तरोत्तरदानेन पिण्डानामुत्तरोत्तरः ।
 भवेदधश्चाधराणामधरश्चाङ्गकस्मिणि ॥ १ ॥
 तस्माच्छाङ्गेषु सर्वेषु वृद्धिमत्स्वितग्नेषु च ।
 मूलमध्याग्रदेशेषु ईवत्सक्तांश्च निर्व्वपेत् ॥ २ ॥
 गन्धादीन् क्षिपेत्क्षणीं तत आचामयेद्भिजान् ।
 अन्यत्राप्येष एव स्यादयवादिरहितो विधिः ॥ ३ ॥
 दक्षिणाश्रवने देशे दक्षिणाभिमुखस्य च ।
 दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु एषोऽन्यत्र विधिः स्मृतः ॥ ४ ॥
 अथाग्रभूमिमासिञ्चेत् सुसंप्रोक्षितमस्त्विति ।
 शिवा आपः सन्त्विति च युग्मानेवोदकं च ॥ ५ ॥
 सौमनस्यमस्त्विति च पुष्पदानमनन्तरम् ।
 अक्षतञ्चारिष्टं चास्त्वित्यक्षतान् प्रतिपादयेत् ॥ ६ ॥
 अक्षय्योदकदानं तु अर्घ्यदानवदिष्यते ।
 षष्ठे व नित्यं तत् कुर्यान्न चतुर्थ्या कदाचन ॥ ७ ॥

अर्घ्योऽक्षय्योदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।

तन्त्रस्य तु निवृत्तिः स्यात् स्वधावाचन एव च ॥ ८ ॥

प्रार्थनासु प्रतिप्रोक्ते सर्वस्वेव द्विजोत्तमैः ।

पवित्रानार्हितान् पिण्डान् सिञ्चेदुत्तानपातकृत् ॥ ९ ॥

युष्मानेव स्वस्ति वाच्यमङ्गुष्ठाग्रहं सदा ।

कृत्वा धुर्यस्य विप्रस्य प्रणम्यानुव्रजेत्ततः ॥ १० ॥

एषः आद्विधिः कृत्स्न उक्तः संचेपतो मया ।

ये विन्दन्ति न मुह्यन्ति आद्वकर्मसु ते क्वचित् ॥ ११ ॥

इदं शास्त्रञ्च गुह्यञ्च परिसंख्यानमेव च ।

वशिष्टोक्तञ्च यो वेद स आद्वं वेद नेतरः ॥ १२ ॥ ४खण्डः ॥

असकृत्वानि कर्माणि क्रियेरन् कर्मकारिभिः ।

प्रतिप्रयोगं नैताः स्युर्मातरं आदमेव च ॥ १ ॥

आधाने होमयोश्चैव वैश्वदेवे तथैव च ।

वलिकर्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ २ ॥

नवयज्ञे च यज्ञज्ञावदन्त्येवं मनोपिणः ।

एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥

नाष्टकासु भवेच्छ्राद्धं न आद्वे आद्वमिथ्यते ।

न सोय्यन्तीजातकर्म गोपितागतकर्मसु ॥ ४ ॥

विवाहादिः कर्मगणो य उक्तो गर्भाधानं शुश्रुम यस्य चान्तः ।

विवाहादाविकमेवाव कुर्याच्छ्राद्धं नादौ कर्मणः कर्मणः स्यात् ॥ ५ ॥

प्रदोषे आद्वमेकं स्यान्नेनिष्क्रामविशयाः ।

न आद्वं युज्यते कर्तुं प्रथमे पुष्टिकर्मणि ॥ ६ ॥

हलाभियोगादिषु तु षट्सु कुर्यात् पृथक् पृथक् ।

प्रतिप्रयोगमप्येवानादाविकन्तु कारयेत् ॥ ७ ॥

वृहत्पेनचुद्रपशुस्वस्यर्थं परिविन्ध्यतोः ।
 सूर्येन्दोः कर्मणी ये तु तयोः श्राद्धं न विद्यते ॥ ८ ॥
 न दशायन्त्रिके चैव विषवद्दृष्टकर्मणि ।
 कृमिदष्टचिकित्सायां नैव शेषेषु विद्यते ॥ ९ ॥
 गणशः क्रियमाणेषु मातृभ्यः पूजनं सकृत् ।
 सकृदेव भवेच्छ्राद्धमादौ न वृथगादिषु ॥ १० ॥
 यत्र यत्र भवेच्छ्राद्धं तत्र तत्र च मातरः ।

प्रासङ्गिकमिदं प्रोक्तमतः प्रकृतमुच्यते ॥ ११ ॥ ५ खण्डः ॥
 आधानकाला ये प्रोक्तास्तथा यश्चाग्नियोनयः ।
 तदाश्रयोऽग्निमादध्यादग्निमानग्रजो यदि ॥ १ ॥
 दाराधिगमनाधाने यः कुर्यादग्रजाग्रिमः ।
 परिवेत्ता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजः ॥ २ ॥
 परिवित्तिपरिवेत्तारौ नरकं गच्छतो ध्रुवम् ।
 अपिचीर्णप्रायश्चित्तौ पादोनफलभागिनौ ॥ ३ ॥
 देशान्तरस्थक्तीवैकवृषणानसहोदरान् ।
 विज्ञातिसक्तपतितशूद्रतुल्यातिरोगिणः ॥ ४ ॥
 जडमूकान्धवधिरकुञ्जवामनकुण्डकान् ।
 अतिवृद्धानभार्यांश्च कृषिसक्तानृपस्य च ॥ ५ ॥
 धनवृद्धिप्रसक्तांश्च कामतः कारिणस्तथा ।
 कुलटोश्च तचौरांश्च परिविन्दन्न दुष्यति ॥ ६ ॥
 धनवार्द्धुषिकं राजसेवकं कर्मकस्तथा ।
 प्रोषितश्च प्रतीक्षेत वर्षत्रयमपि त्वरन् ॥ ७ ॥
 प्रोषितं यद्यशृण्वानमग्नादूर्ध्वं समाचरेत् ।
 आगते तु पुनस्तस्मिन् पादं तच्छुद्धये चरेत् ॥ ८ ॥

लक्षणे प्राग्गतायास्तु प्रमाणं द्वादशाङ्गुलम् ।
 तन्मूलसक्ता वोदीची तस्या एतन्नवोत्तरम् ॥ ६ ॥
 उदग्गतायाः संलग्नाः शेषाः प्रादेशमात्रिकाः ।
 सप्तसप्ताङ्गुलांस्यक्ता कुशेनेव समुल्लिखेत् ॥ १० ॥
 मानक्रियायामुक्तायामनुक्ते मानकर्त्तरि ।
 मानकद्वयजमानः स्याद्विदुषामेव निश्चयः ॥ ११ ॥
 पुण्यमेवादधीताग्निं स हि सर्व्वः प्रशस्यते ।
 अनर्द्धं कृत्वा यत्तस्य काम्यैस्तन्नीयते श्रमम् ॥ १२ ॥
 यस्य दत्ता भवेत् कन्या वाचा सत्येन केनचित् ।
 सोऽन्यां समिधमाधास्यन्नादधीतेव नान्यथा ॥ १३ ॥
 अनूदेव तु सा कन्या पञ्चत्वं यदि गच्छति ।
 न तथा व्रतलीपोऽस्य तेनैवान्यां समुद्वहेत् ॥ १४ ॥
 अथ चेन्न लभेतान्यां याचमानोऽपि कन्यकाम् ।

तमग्निनात्मसात् कृत्वा क्षिप्रं स्यादुत्तरायमी ॥ १५ ॥ ६ खण्डः

अश्वत्थो यः शमीगर्भः प्रशस्तीर्व्वीसमुद्भवः ।
 तस्य या प्राङ्मुखी शाखा वोदीची वोर्द्ध्वापि वा ॥ १ ॥
 अरणिस्तन्मयी प्रोक्ता तन्मध्येवोत्तरारणिः ।
 सारवदारवञ्चत्वमीविली च प्रशस्यते ॥ २ ॥
 संसक्तमूलो यः शम्याः स शमीगर्भ उच्यते ।
 अलाभे त्वशमीगर्भादुद्धरिदविलम्बितः ॥ ३ ॥
 चतुर्विंशतिरङ्गुष्ठदैर्घ्यं षडपि पार्थिवम् ।
 चत्वार उच्छ्रये मानमरण्योः परिकीर्त्तितम् ॥ ४ ॥
 अष्टाङ्गुलः प्रमथः स्याच्चतुर्दशद्विंशदङ्गुलम् ।
 ओविली द्वादशैव स्यादेतन्मन्त्रनष्टकम् ॥ ५ ॥

अङ्गुष्ठाङ्गुलमानन्तु यत्न यत्रोपदिश्यते ।
 तत् तत् बृहत्पर्वग्रन्थिभिर्मनुयात् सदा ॥ ६ ॥
 गोवालेः शृणुसंमिश्रस्त्रिवृत्तममलात्मकम् ।
 व्यामप्रमाणं नेत्रं स्यात् प्रमथ्यस्तेन पावकः ॥ ७ ॥
 मूर्धाक्षिकर्णवक्त्राणि कन्धरा चापि पञ्चमी ।
 अङ्गुष्ठमात्राख्येतानि द्व्यङ्गुष्ठं वक्ष उच्यते ॥ ८ ॥
 अङ्गुष्ठमात्रं हृदयं त्र्यङ्गुष्ठमुदरं स्मृतम् ।
 एकाङ्गुष्ठा कटिर्ज्ञेया द्वौ वस्त्रिद्वौ च गुह्यकम् ॥ ९ ॥
 ऊरु जङ्घे च पादौ च चतुस्त्रैर्कैर्गथाक्रमम् ।
 अरण्यवयवाह्येति याज्ञिकैः परिकीर्त्तिताः ॥ १० ॥
 यत्तद्गुह्यमिति प्रोक्तं देवयोनिस्तु सोच्यते ।
 अस्यां यो जायते वज्रः स कल्याणकदुच्यते ॥ ११ ॥
 अन्येषु ये तु मन्यन्ति ते रोगभयमाप्नुयुः ।
 प्रथमे मन्यन्ते त्वेष नियमो नोत्तरेषु च ॥ १२ ॥
 उत्तरारणिनिष्यन्नः प्रमन्यः सर्वदा भवेत् ।
 योनिः सङ्करदीपेण युज्यते ह्यन्यमन्यकृत् ॥ १३ ॥
 आर्द्रा सशुषिरा चैव घूर्णाङ्गी पाटिता तथा ।
 न हिता यजमानानामरण्योत्तरारणिः ॥ १४ ॥ ७खण्डः ॥
 परिधायाहृतं वासः प्रावृत्य च यथाविधि ।
 विभृयात् प्राङ्मुखो यन्त्रमावृता वक्ष्यमाणया ॥ १ ॥
 चतुर्वध्रे प्रमन्याग्रं गाढं कृत्वा विचक्षणः ।
 कत्वोत्तराग्रामरणिं तद्वध्नमुपरिन्यसेत् ॥ २ ॥
 चत्राधेः कीलकाग्रस्था मोविलीमुदगग्रकाम् ।
 विष्टम्भाद्वारयेद्यन्त्रं निष्कम्पं प्रयतः शुचिः ॥ ३ ॥

तिरुद्वेद्याथ नेत्रेण चक्षुः पद्मगो हतांशुकाः ।

पूर्वं मन्यन्त्यरण्यान्धाः प्राच्यग्नेः स्यादयथा च्युतिः ॥४॥

नैकयापि विना कार्यमाधानं भार्यया द्विजैः ।

अकृतं तद्विजानीयात् सर्वाङ्वाचारमन्ति यत् ॥५॥

वर्णज्यैष्ठेयन वक्षीभिः सवर्णाभिश्च जन्मतः ।

कार्यमग्निच्युतराभिः साध्वीभिर्मथनं पुनः ॥ ६ ॥

नात् शूद्रीं प्रयुञ्जीत न द्रोहद्वेषकारिणीम् ।

नचैवाव्रतस्थां नान्यपुंसा च सह सङ्गताम् ॥ ७ ॥

ततः शक्ततरा पश्चादासामन्यतरापिवा ।

उपेतानां वान्यतमा मन्येदग्निं निकामतः ॥ ८ ॥

जातस्य लक्षणं कृत्वा तं प्रणीय समिध्य च ।

आधाय समिधं चैव ब्रह्माणं चोपवेशयेत् ॥ ९ ॥

ततः पूर्णाहुतिं हुत्वा सर्वमन्त्रसमन्विताम् ।

गां दद्याद्भ्यन्नवास्वन्ते ब्रह्मणे वाससी तथा ॥१०॥

होमपात्रमनादेशे द्रवद्रव्ये सुवः स्मृतः ।

प्राणिरिवेतरस्मिंस्तु सुचैवात् तु ह्यते ॥ ११ ॥

खादिरो वाथ पालाशो द्विवितस्तिः सुवः स्मृतः ।

सुग्वाहुमात्वा विज्ञेया वृत्तस्तु प्रग्रहस्तयोः ॥ १२ ॥

सुवाग्रे घ्राणवत् खातं द्रवद्रव्यं परिमण्डलस्थलम् ।

जुह्वाः शराववत् खातं सनिर्व्वर्हं षडङ्गलं कुर्यात् ॥ १३ ॥

तेषां प्राक्शः कुशैः कार्यः संप्रमार्गोजुह्वता ।

प्रतापनञ्च लिप्तानां प्रक्षाल्योष्णेन वारिणा ॥ १४ ॥

प्राञ्चं प्राञ्चमुदगग्ने रुदगग्रं समोपतः ।

वत्तथासादयेद्द्रव्यं यदयथा विनियुज्यते ॥ १५ ॥

आज्यं हव्यमनादेशे जुहोतिषु विधीयते ।
 मन्त्रस्य देवतायाश्च प्रजापतिरिति स्थितिः ॥ १६ ॥
 नाहुष्ठादधिका ग्राह्या समित् स्थूलतया कचित् ।
 न वियुक्ता त्वचा चैव न सक्रीटा न पाटिता ॥ १७ ॥
 प्रादेयान्नाधिका नो न तथा स्याद्विशाखिका ।
 न सपर्णा न निर्व्वीर्या होमेषु च विजानता ॥ १८ ॥
 प्रादेशद्वयमिधस्य प्रमाणं परिकीर्त्तितम् ।
 एवंविधाः स्युरेवेह समिधः सर्वकर्मसु ॥ १९ ॥
 समिधोऽष्टादशेधस्य प्रवदन्ति मनीषिणः ।
 दर्शं च पौर्णमासे च क्रियास्वन्यासु विंशतिः ॥ २० ॥
 समिदादिषु होमेषु मन्त्रदैवत्ववर्जिता ।
 पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च हीन्यनार्थं समिद्भवेत् ॥ २१ ॥
 इध्मोऽप्येधार्यमाचार्यैर्हविराहुतिषु स्मृतः ।
 यत्र चास्य निवृत्तिः स्यात्तत् स्पष्टीकरवाण्यह्यम् ॥ २२ ॥
 अङ्गहोमसमित्तन्त्रसोथन्त्याख्येषु कर्मसु ।
 येषां चैतदुपर्य्युक्तं तेषु तत्सदृशेषु च ॥ २३ ॥
 अन्नभङ्गादिविपदि जलहोमादिकर्मणि ।
 आमाहुतिषु सर्वासु नैतद्विधं विधीयते ॥ २४ ॥ ८ खण्डः ॥
 सूर्योऽस्तशेलनप्राप्ते षट्त्रिंशद्भिः सदाङ्गुलैः ।
 प्रादुष्करणमग्नीनां प्रवतर्भासाच्च दर्शनात् ॥ १ ॥
 हस्तादूर्ध्वं रविर्यावर्त्तिरि हित्वा न गच्छति ।
 तावद्धोमविधिः पुण्यो नालेत्युदितहोमिनाम् ॥ २ ॥
 यावत् सम्यग् न भाव्यन्ते नभस्पृक्षाणि सर्वतः ।
 न च लौहित्यमापैति तावत् सायञ्च हूयते ॥ ३ ॥

रजनीहारधूमाभ्रवृक्षाग्रान्तरिते रवौ ।

सन्ध्यामुद्दिश्य जुहुयादुतमस्य न लुप्यते ॥ ४ ॥

न कुर्यात् क्षिप्रहोमेषु द्विजः परिसमूहनम् ।

वरूपाक्षञ्च न जपेत् प्रवदञ्च विवर्जयेत् ॥ ५ ॥

पर्युक्षणञ्च सर्वत्र कर्त्तव्यमदितेनिति ।

अन्ते च वामदेव्यस्य गानं कुर्याद्वचस्त्रिधा ॥ ६ ॥

अहोमकेष्वपि भवेद् यथोक्तं चन्द्रदर्शनम् ।

वामदेव्यं गणेष्वन्ते वक्ष्यन्ते वैश्वदेविके ॥ ७ ॥

यान्यधस्तरणान्तानि न तेषु स्तरणं भवेत् ।

एककार्यार्थमाध्यत्वात् परिधीनपि वर्जयेत् ॥ ८ ॥

वर्हि पर्युक्षणं चैव वामदेव्यजपस्तथा ।

क्रत्वाहुतिषु सर्वासु त्रिकमेतन्न विद्यते ॥ ९ ॥

क्षविष्येषु यवामुख्यास्तदनु व्रीहयः स्मृताः ।

माषकोद्रवगौरादिसर्वालाभेऽपि वर्जयेत् ॥ १० ॥

प्राण्याहृतिर्द्वादशपर्वपरिका कंसादिना चेत् सुवमात्रपावका ।

देवेन तीर्थेन च हूयते हविः स्वह्वारिणि स्वर्चिषि तच्च पावके ॥ ११ ॥

योऽनर्चिषि जुह्वात्यग्नी व्यह्वारिणि च मानवः ।

मन्दान्निरामयावी च दरिद्रश्च स जायते ॥ १२ ॥

तस्मात् समिदे होतव्यं नाममिदं कदाचन ।

आराग्यमिच्छतायुश्च शिशुमाल्यन्तिकौम्बराम् ॥ १३ ॥

होतये च हुते चैव पाणिमूर्धस्फुरदारुभिः ।

न कुर्यादग्निधमनं कुर्याद्वा अजनादिना ॥ १४ ॥

मुखेनैके धमन्त्यग्निं मखाद्विषाऽध्यजायत ।

नाग्निं मुखेनेति च यत्पौलिकी योजयन्ति तत् ॥ १५ ॥ ६ खण्डः ॥

यथाहनि तथा प्रातर्नित्यं स्नायादनातुरः ।
 दन्तान् प्रक्षाल्य नद्यादौ गृहे चेत्तदमन्त्रवत् ॥ १ ॥
 नारदाद्युक्तवाचं यदष्टाङ्गं लमपाटितम् ।
 सत्वचं दन्तकाष्ठं स्यात्तदग्रेण प्रधावयेत् ॥ २ ॥
 उत्थाय नेत्रे प्रक्षाल्य शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
 परिजप्य च मन्त्रेण भक्षयेद्दन्तधावनम् ॥ ३ ॥
 आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशून् वसूनि च ।
 ब्रह्मप्रज्ञाञ्च मेधाञ्च त्वन्नोधिहि वनस्पति ॥ ४ ॥
 यज्यद्वयं श्रावणादि सर्वा नद्यो रजस्वलाः ।
 तासु स्नानं न कुर्वीत वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥ ५ ॥
 धनुःसहस्राण्यष्टौ तु गतिर्यासां न विद्यते ।
 न ता नदीशब्दवद्वा गत्तान्ताः परिकीर्त्तिताः ॥ ६ ॥
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे प्रेतस्नाने तथैव च ।
 चन्द्रसूर्यग्रहे चैव रजोदोषो न विद्यते ॥ ७ ॥
 वेदाश्छन्दांसि सर्वाणि ब्रह्माद्याश्च दिवौकसः ।
 जलार्थिनोऽथ पितरो मरोऽद्याद्यास्तथर्षयः ॥ ८ ॥
 उपाकर्म्मणि चोत्सर्गे स्नानार्थं ब्रह्मवादिनः ।
 यियासूननुगच्छन्ति सन्तुष्टाः स्वशरीरिणः ॥ ९ ॥
 समागमस्तु यत्रैषां तत्र हत्यादयोमलाः ।
 नूनं सर्व्वं क्षयं यान्ति किमुतैकं नदीरजः ॥ १० ॥
 ऋषीणां सिचप्रमानानामन्तरालं समाश्रितः ।
 संपिबेद् यः शरीरेण पर्षन्मुक्तजलच्छटाः ॥ ११ ॥
 विद्यादीन् ब्राह्मणः कामान् वरादीन् कन्यका ध्रुवम् ।
 आसुषिकान्यपि सुखान्वाप्नुयात् स न संशयः ॥ १२ ॥

अशुच्यशुचिना दत्तमाममन्तर्जलादिना ।

अनिर्गतदशाहस्तु प्रेता रक्षांसि भुञ्जते ॥ १३ ॥

स्वर्धुन्यम्भःसमानि स्युः सर्वाण्यम्भांसि भृतले ।

कूपस्थान्यपि सोमार्क्यहणे नात्र संशयः ॥ १४ ॥ १०खण्डः ॥

इति कर्मप्रदीपपरिशिष्टे कात्यायनविरचिते प्रथमः प्रपाठकः ।

अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सन्ध्योपासनकं विधिम् ।

अनर्हः कर्मणां विप्रः सन्ध्याहीनो यतः स्मृतः ॥ १ ॥

सव्ये पाणौ कुशान् कृत्वा कुर्यादाचमनक्रियाम् ।

ऋक्षाः प्रचरणीयाः स्युः कुशा दीर्घास्तु वर्हिषः ॥ २ ॥

दर्भाः पवित्रमित्युक्तमतः सन्ध्यादिकर्मणि ।

सव्यः सोपयहः कार्यो दक्षिणः सपवित्रकः ॥ ३ ॥

रक्षयेद्वारिणात्मानं परिक्षिप्य समन्ततः ।

शिरसो मार्जनं कुर्यात् कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥ ४ ॥

प्रणवो भूर्भुवःस्वयं सावित्री च तृतीयका ।

अब्दैवत्यं तृप्रचञ्चैव चतुर्थमिति मार्जनम् ॥ ५ ॥

भूराव्यास्तिस्र एवेता महाव्यादृतयोऽव्ययाः ।

महर्जनस्तपः सत्यं गायत्री च शिरस्तथा ॥ ६ ॥

आपज्योतीरसोऽमृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरतिशिरः ।

प्रतीप्रतीकं प्रणवमुच्चारयेदन्ते च शिरसः ॥ ७ ॥

एता एतां सहानेन तथैभिर्दृशभिः सह ।

विज्जिपेदायतप्राणः प्रणायामः स उच्यते ॥ ८ ॥

करिणोद्धृत्य सलिलं घ्राणमासज्य तत्र च ।

जपेदनायतासुर्वा त्रिः सकृद्वावमर्षणम् ॥ ९ ॥

उत्पायार्कं प्रतिप्रोहेत्त्रिकेणाञ्जलिनाम्भसः ।

उच्चैस्त्वग्द्वयेनाथ चोपतिष्ठेदनन्तरम् ॥ १० ॥

सन्ध्याद्वयेऽप्युपस्थानमेतदाहुर्मनीषिणः ।

मध्ये त्वङ्ग उपर्यस्य विभ्राडादीच्छया जपेत् ॥ ११ ॥

तदसंसक्तपाणिर्वा एकपादहं पादपि ।

कुर्यात् कृताञ्जलिर्वापि ऊर्ध्वबाहुरथापि वा ॥ १२ ॥

यत्र स्यात् कच्छभूयस्त्वं श्रेयसोऽपि मनीषिणः ।

भूयस्त्वं ब्रुवते तत्र कच्छाच्छ्रेयो ह्यवाप्यते ॥ १३ ॥

तिष्ठेदुदयनात् पूर्वा मध्यमामपि शक्तिः ।

अनीतोडुहमाच्चान्त्यां सन्ध्यां पूर्व्वत्कं जपन् ॥ १४ ॥

एतत् सन्ध्याचयं प्रोक्तं ब्राह्मण्यं यत्र तिष्ठति ।

यस्य नास्यादरस्तत्र न स ब्राह्मण उच्यते ॥ १५ ॥

सन्ध्यालोपाच्च चक्रितः स्नानशीलश्च यः सदा ।

तं दोषानोपसर्पन्ति गरुत्मन्तमिवोरगाः ॥ १६ ॥

वेदमादित आरभ्य शक्तितोऽहरहर्जपेत् ।

उपतिष्ठेत्ततो रुद्रसर्वाद्वा वैदिकाञ्जपात् ॥ १७ ॥ ११ खण्डः ॥

अथाङ्गिस्तर्पयेद्देवान् सतिलाभिः पितृनपि ।

नमोऽन्ते तर्पयामीति आदावोमिति च ब्रुवन् ॥ १ ॥

ब्रह्माणं विष्णुं रुद्रं प्रजापतिं वेदान् देवांश्छन्दां-
 ष्वृषीन् पुराणानाचार्यान् गन्धर्व्वानितराक्मासं संवत्सरं
 सावयवं देवीरप्सरसो देवान्नुगान्नागान् सागरान् पर्व्वतान्
 सरितो दिव्यान् मनुष्यान् नितरान् मनुष्यान् यक्षान् रक्षांसि
 सुपर्णान् पिशाचान् पृथिवीमोषधीः पशून् वनस्पतीन् भूत-
 पाम चतुर्विधमित्युपवीत्यर्थप्राचीनावीती यमं यमपुरुषान्
 क्रव्यव इनलं सोमं यममर्थ्यमणमग्निष्वात्तान् सोमजीधान्

वर्हिषदोऽथ स्वान् पितॄन् सकृत् सकृन्मातामाहाश्चेति
प्रतिपुरुषमभ्यस्येज्ये षभ्रातृश्वशुरपितृश्चमातुलांश्च पितृवंश-
मातृवंशी ये चान्ये मत्त उदकमर्हन्ति तांस्तर्पयामीत्य-
मवसानाञ्जलिरथ स्त्रीकाः ॥ २ ॥

छायां यथेच्छेच्छरदातपात्तः परः पिपासुः क्षुधितोऽलमन्नम् ।
बालो जनित्रीं जननी च बालं योषित् पुमांसं पुरुषश्च योषाम् ॥ २ ॥

तथा सर्वाणि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

विप्रादुदकमिच्छन्ति सर्वाभ्युदयकृद्धि सः ॥ ४ ॥

तस्मात् सदैव कर्त्तव्यमकुर्वन्महतैः नसा ।

युज्यते ब्राह्मणः कुर्वन्निश्चमेतद्विभर्त्ति हि ॥ ५ ॥

अन्यत्वाद्धौमकालस्य बहुत्वात् स्नानकर्मणः ।

प्रतर्नं तनुयात् स्नानं ह्यमलोपो हि गर्हितः ॥ ६ ॥ १२ खण्डः ॥

पञ्चानामथ सत्राणां महतामुच्यते विधिः ।

यैरिष्टा सततं विप्रः प्राप्नुयात् सद्ग शाश्वतम् ॥ १ ॥

देवभृतपितृब्रह्ममनुष्याणामनुकमात् ।

महासत्वाणि जानीयात्त एवेह महामखाः ॥ २ ॥

अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञस्तु तर्पणम् ।

होमो देवो वलिर्भौतो नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥ ३ ॥

आर्द्रं वा पितृयज्ञः स्यात् पितॄो वलिरथापि वा ।

यश्च श्रुतिजयः प्रोक्तो ब्रह्मयज्ञः सकीचयते ॥ ४ ॥

स चार्वाक् तर्पणात् कार्यः पश्चाद्वा प्रातराहुतेः ।

वैश्वदेवावसाने वा नान्यवर्त्ता निमित्तकात् ॥ ५ ॥

अये कमाशयेद्विप्रं पितृयज्ञार्थसिद्धये ।

अद्वैतं नास्ति चेदन्तो भोक्ता भोज्यमथापि वा ॥ ६ ॥

अप्युद्धृत्य यथाशक्ता किञ्चिदन्नं यथाविधि ।

पितृभ्योऽथ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्दिजे ॥ ७ ॥

पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारमुदीरयेत् ।

हस्तकारं मनुष्येभ्यस्तद्वै निनयेदपः ॥ ८ ॥

मुनिभिर्द्विरसनमुक्तं विप्राणां मर्त्यवासिनां नित्यम् ।

अहनि च तथा तमस्विन्यां सार्द्धप्रथमयामान्तः ॥ ९ ॥

सायं प्रातर्वैश्वदेवः कर्त्तव्यो वलिकर्म च ।

अनश्नतार्पि सततमन्यथा किल्बिषी भवेत् ॥ १० ॥

अमुष्मि नम इत्येवं वलिदानं विधीयते ।

वलिदानप्रदानार्थं नमस्कारः कृतो यतः ॥ ११ ॥

स्वाहाकारप्रकारनमस्कारा दिवौकसाम् ।

स्वधाकारः पितृणाञ्च हन्तकारो नृणां कृतः ॥ १२ ॥

स्वधाकारिण निनयेत् पितॄन् वलिमतः सदा ।

तदध्येके नमस्कारं कुर्वते निति गौतमः ॥ १३ ॥

नावराडर्गावलयो भवन्ति महामार्जारश्च वणप्रमाणात् ।

अथ चेद्विकृष्टा भवन्तीतरेतरसंसक्ताश्च ॥ १४ ॥ १५ खण्डः ॥

अथ तद्विन्यासीवृद्धिपिण्डानिवोत्तरांश्चतुरोवलीन्निदध्यात्

येव्यै वायवे विश्वेभ्यो देवभ्यः प्रजापतये इति सथ्यत एत-

मेकैकमङ्गप्र ओषधिवनस्पतिभ्य आकाशाय कामायेत्येते-

मपि मन्यव इन्द्राय वासुकयेन्नृणा इत्येतेषामपि रक्षोज-

य इति सर्वेषां दक्षिणतः पितृभ्य इति चतुर्दश नित्या

शस्य प्रभृतयः काम्याः सर्वेषामुभयतीऽग्निः परिषेकः

एवञ्च पश्चिमा प्रतिपत्तिः ॥ १ ॥

न स्यातां काम्यसामान्ये जुहोति वलिकर्मणी ।

पूर्वं नित्यविशेषोक्तं जुहोति वलिर्कर्मणोः ॥ २ ॥

कामन्ते भवेयातां न तु मध्ये कदाचन ।

नैकस्मिन् कर्मणि तते कर्मान्यत्तायते यतः ॥ ३ ॥

अग्न्यादिर्गोतमाद्युक्तो होमः शाकल एव च ।

अनाहिताग्निरप्येष युज्यते वलिभिः सह ॥ ४ ॥

स्पृष्ट्वापो वीक्षमाणोऽग्निं कृताञ्जलिपुटस्ततः ।

वामदेव्यजपात् पूर्वं प्रार्थयेद्द्रविनोदयम् ॥ ५ ॥

आरोग्यमायुरैश्वर्यं धीर्धृतिः शं बलं यशः ।

ओजो वर्चः पशून् वीर्यं ब्रह्म ब्रह्मण्यमेव च ॥ ६ ॥

सौभाग्यं कर्मसिद्धिञ्च कुलज्यैष्ठ्यं सुकर्तृताम् ।

सर्वमेतत् सर्वसाक्षिन् द्रविणोदरिरीहिणः ॥ ७ ॥

न ब्रह्मयज्ञादधिकोऽस्ति यज्ञो न तत्प्रदानात् परमस्ति दानम् ।

सर्व्वेतदन्तां क्रतवः सदानानान्तो दृष्टः कैश्चिदस्य द्विकस्य ॥ ८ ॥

ऋचः पठन् मधुपयःकुल्याभिस्तर्पयेत् सुरान् ।

घृतामृतौघकुल्याभिर्यजूंष्यपि पठन् सदा ॥ ९ ॥

सामान्यपि पठन् सोमघृतकुल्याभिरन्वहम् ।

मेदःकुल्याभिरपि च आश्वर्वाङ्गिरसः पठन् ॥ १० ॥

मांसक्षीरौदनमधुकुल्याभिस्तर्पयेत् पठन् ।

वाकोवाक्यं पुराणानि इतिहासानि चान्वहम् ॥ ११ ॥

ऋगादीनामन्यतममेतेषां शक्तितोऽन्वहम् ।

पठन् मध्वाज्यकुल्याभिः पितृनपि च तर्पयेत् ॥ १२ ॥

तं तृप्तास्तर्पयन्त्येनं जीवन्तं प्रेतमेव च ।

कामचारी च भवति सर्वेषु सुरमद्भसु ॥ १३ ॥

शुर्वप्येनो न तं स्पृशेत् पंक्तिञ्चैव पुनाति सः ।

यं यं क्रतुञ्च पठति फलभाक्तस्य तस्य च ।

वसुपूर्णा वसुमती त्रिर्दानफलमाप्नोति यात् ।

ब्रह्मयज्ञादपि ब्रह्म दानमेवातिरिचयते ॥१५॥१४खण्डः ॥

ब्रह्मणो दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्त्तिता ।

कस्मान्तेऽनुचरमानापि पूर्णपात्रादिका भवेत् ॥ १ ॥

यावता बहुभोक्तुस्तु तृप्तिः पूर्णेन विद्यते ।

नावराज्यप्रमत्तः कुर्यात् पूर्णपात्रमिति स्थितिः ॥ २ ॥

विदध्याद्भौतमनश्चेद्दक्षिणाद्भौतरो भवेत् ।

स्वयञ्चेदुभयं कुर्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत् ॥ ३ ॥

कुलत्विजमधीयानं सन्निकृष्टं तथा गुरुम् ।

नातिक्रामेत् सदा दित्सन् य इच्छेदात्मनो हितम् ॥४॥

अहमस्मै ददामीति एवमाभाष्य दीयते ।

नैताव पृष्ठा ददतः पात्राऽपि फलमस्ति हि ॥ ५ ॥

दूरस्थाभ्यामपि द्वाभ्यां प्रदाय मनसा वरम् ।

इतरेभ्यस्ततो देयादिषु दानविधिः परः ॥ ६ ॥

सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।

यद्ददाति तमुल्लङ्घ्य ततस्ते येन युज्यते ॥ ७ ॥

यस्य त्वेक गृहे मूर्खा दूरस्थश्च गुणान्वितः ।

गुणान्विताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥ ८ ॥

ब्राह्मणाभिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।

ज्वलन्मग्निमुत्सृज्य न हि भस्मनि हूयते ॥ ९ ॥

आज्यस्थाली च कर्त्तव्या तैजसद्रव्यसम्भवा ।

महीमयी वा कर्त्तव्या सर्वास्वाज्याहुतीषु च ॥ १० ॥

आज्यस्थाल्याः प्रमाणं तु यथाकामन्तु कारयेत् ।

सुदृढामवर्णां भद्रामाजप्रस्थालीं प्रचक्षते ॥ ११ ॥
 तिर्य्यगूर्ध्वं समिन्मात्रा दृढा नातिवृहन्मुखी ।
 मृन्मथ्यौडम्बरी वापि चरुस्थाली प्रशस्यते ॥ १२ ॥
 स्वशाखोक्तः प्रसुखिन्नो ह्यदग्धोऽकठिनः शुभः ।
 नचातिशिखिलः पाच्यो न चरुश्चारसस्तथा ॥ १३ ॥
 द्रुमजातीयमिध्माद्विप्रमाणं मेक्षणं भवेत् ।
 वृत्तं चाङ्गुष्ठपृथ्ग्रमवदानक्रियाक्षमम् ॥ १४ ॥
 एषैव दर्वी यस्तत्र विशेषस्तमहं ब्रूवे ।
 दर्वी द्रुङ्गुलपृथ्ग्रया तुरीयो नन्तमेक्षणम् ॥ १५ ॥
 सुषलोलूखले वार्ध्वे स्थायते सुदृढे तथा ।
 इच्छाप्रमाणे भवतः शूर्पं वैनवमेव च ॥ १६ ॥
 दक्षिणं वामतो वाह्यमात्माभिमुखमेव च ।
 करं करस्य कुर्वीत करणे न्यञ्चकर्मणः ॥ १७ ॥
 कृत्वाग्न्यभिमुखौ पाणी स्वस्थानस्थौ सुसंयती ।
 प्रदक्षिणं तथासीनः कुर्यात् परिसमूहनम् ॥ १८ ॥
 बाहुमात्राः परिधय ऋजवः सत्वचोऽवर्णाः ।
 तयो भवन्ति शीर्णाग्रा एकेषान्तु चतुर्दिशम् ॥ १९ ॥
 प्रागग्रावभितः पश्चादुदग्रमथवापरम् ।
 न्यसेत् परिधिमन्यञ्चेदुदग्रः स पूर्वतः ॥ २० ॥
 यथोक्तवस्त्वसम्पत्तौ ग्राह्यं तदनुकारि यत् ।
 यवानामिव गोधूमा ब्रीह्रीणामिव शालयः ॥ २१ ॥ १५ खण्ड ॥
 पिण्डान्वाहार्यकं श्राद्धं क्षीणे राजनि शस्यते ।
 वासरस्य तृतीयांशे नातिसन्ध्यासमीपतः ॥ १ ॥
 यदा चतुर्दशीयामं तुरीयमनुपूरयेत् ।

अमावास्या क्षीयमाणा तदैव आहमिष्यते ॥ २ ॥

यदुक्तं यदहस्त्विव दर्शनं नैति चन्द्रमाः ।

अनयापेक्षया क्षेयं क्षीणे राजनि चेत्यपि ॥ ३ ॥

यच्चोक्तं दृश्यमानेऽपि तच्चतुर्दश्यपेक्षया ।

अमावास्यां प्रतीक्षेत तदन्ते वापि निर्वपेत् ॥ ४ ॥

अष्टमेऽंशे चतुर्दश्याः क्षीणी भवति चन्द्रमाः ।

अमावास्याष्टमांशे च पुनः क्लिप्तं भवेदणः ॥ ५ ॥

आग्रहायण्यमावास्या तथा ज्येष्ठस्य या भवेत् ।

विशेषमाभ्यां ब्रुवते चन्द्रचारविदो जनाः ॥ ६ ॥

प्रवेन्दुराद्ये प्रहरेऽवतिष्ठते चतुर्थभागो न कलावशिष्टः ।

तदन्त एव क्षयमेति क्लृप्तमेवं ज्योतिश्चक्रविदो वदन्ति ॥ ७ ॥

यस्मिन्नब्दे द्वादशैकश्च यव्य-

स्तस्मिन्सृतीयया परिदृश्योनीपजयते ।

एवं चारं चन्द्रमसो विदित्वा

क्षीणेतस्मिन्नपराह्णे च दद्यात् ॥ ८ ॥

सन्ध्याया या चतुर्दश्या अमावास्या भवेत् क्वचित् ।

खर्वितां तां विदुः केचिद्गताध्वामिति चापरे ॥ ९ ॥

वर्द्धमानाममावास्यां लभेच्चेदपरेऽहनि ।

यामांस्त्रीनधिकान् वापि पितृयज्ञस्ततो भवेत् ॥ १० ॥

पक्षादावेव कुर्वीत सदा पक्षादिकं चरम् ।

पूर्वाह्ण एव कुर्वन्ति विद्वेऽप्यन्ये मनीषिणः ॥ ११ ॥

स्वपितुः पितृकृत्येषु ह्यधिकारो न विद्यते ।

न जोवन्तमतिशम्य किञ्चिद्दद्यादिति श्रुतिः ॥ १२ ॥

पितामहे ध्रियति च पितुः प्रेतस्य निर्वपेत् ।

पितुस्तस्य च वृत्तस्य जीवेच्चेत् प्रपितामहः ॥ १३ ॥

पितुः पितुः पितुश्चैव तस्यापि पितुरेव च ।

कुर्व्यात् पिण्डत्रयं यस्य संस्थितः प्रपितामहः ॥ १४ ॥

जीवन्तमति दद्याद्वा प्रेतायात्रीदके द्विजः ।

पितुः पितृभ्यो वा दद्यात् रूपितेत्यपरा श्रुतिः ॥ १५ ॥

पितामहः पितुः पश्चात् पञ्चत्वं यदि गच्छति ।

पौत्रेणैकादशाहादि कर्त्तव्यं श्राद्धषोडशम् ॥ १६ ॥

नैतत् पौत्रेण कर्त्तव्यं पुत्रवांश्चेत् पितामहः ।

पितुः सपिण्डनं कृत्वा कुर्व्यान्मासानुमासिकम् ॥ १७ ॥

असंस्कृती न संस्कार्यो पूर्वो पौत्रप्रपौत्रकैः ।

पितरं तत्र संस्क्रुयादिति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ १८ ॥

पापिष्ठमति शुद्धे न शुद्धं पापीकृतापि वा ।

पितामहेन पितरं संस्क्रुयादिति निश्चयः ॥ १९ ॥

ब्राह्मणादिहते ताते पतिते सङ्गवर्जिते ।

व्युत्क्रमः च मृते देयं येभ्य एव ददात्यसौ ॥ २० ॥

मातुः रुपिणीकरणं पितामह्या सहोदितम् ।

यद्योक्ते नैव कल्पेन पुत्रिकाया न चेत् सुतः ॥ २१ ॥

न योपिद्भ्यः पृथग् दद्यादवसानदिनादृते ।

स्वभर्तृपिण्डमात्राम्यस्तृप्तिरासां यतः स्मृता ॥ २२ ॥

मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्व्वपेत् पुत्रिकासुतः ।

द्वितीयन्तु पितुस्तस्यान्तृतीयन्तु पितुः पितुः ॥ २३ ॥ १६ खण्डः ॥

पुरतो यात्मनः कुर्य्युः सा पूर्वा परिकीर्त्यते ।

मध्यमा दक्षिणेनास्याकृच्छिणत उत्तमा ॥ १ ॥

वायुग्निदिङ्मुखान्तास्ताः कार्याः सार्धाङ्गुलान्तराः ।

तीक्ष्णान्ता यवमध्यास मध्यं नाव इवोत्किरेत् ॥ २ ॥
 शङ्कुश्च खादिरः कार्यो रजतेन विभूषितः ।
 शङ्कुश्चैवोपवेषश्च द्वादशाङ्गुल इष्यते ॥ ३ ॥
 अग्न्याशायैः कुशैः कार्यं कर्षूणां स्तरणं घनैः ।
 दक्षिणान्तं तदग्रैस्तु पितृयज्ञे परिस्तरेत् ॥ ४ ॥
 स्थगरं सुरभि ज्ञेयं चन्दनादि विलेपनम् ।
 सौवीराञ्जनमित्युक्तं पिञ्जलीनां यदञ्जनम् ॥ ५ ॥
 स्वस्तरे सर्व्वमासाद्य यथावदुपयुज्यते ।
 देवपूर्वं ततः श्राद्धमत्वरः शुचिरारभेत् ॥ ६ ॥
 आसनाद्यर्घपथ्यन्तं वशिष्ठेन यथेरितम् ।
 कृत्वा कर्माथ पालेषु उक्तं दद्यात्तिलोदकम् ॥ ७ ॥
 तूष्णीं पृथगपो दत्त्वा मन्त्रेणं तु तिलोदकम् ।
 गन्धोदकञ्च दातव्यं सन्निकर्षक्रमेण तु ॥ ८ ॥
 आसुरेण तु पालेण यस्तु दद्यात्तिलोदकम् ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दश वर्षाणि पञ्च च ॥ ९ ॥
 कुलालचक्रनिष्पण्णमासुरं मृगमयं स्मृतम् ।
 तदेव हस्तघटितं स्थाल्यादि दैविकं भवेत् ॥ १० ॥
 गन्धान् ब्राह्मणसात् कृत्वा पुष्पाण्युत्तुभवानि च ।
 धपञ्चैवानुपूर्वेण ह्यग्नौ कुर्यादनन्तरम् ॥ ११ ॥
 अग्नौ करणहोमश्च कर्त्तव्य उपवीतिना ।
 प्राङ्मुखेनैव देवेभ्यो जुहोतीति श्रुतिश्रुतेः ॥ १२ ॥
 अपसथ्येन वा कार्यो दक्षिणाभिमुखेन च ।
 निरुप्य हविरन्यस्मा अन्यस्तौ न हि ह्ययते ॥ १३ ॥
 स्वाहा कुर्यान्नचावान्ते नचैव जुहुयादविः ।

स्वाहाकारेण हुत्वानी पश्चान्मन्त्रं समापयेत् ॥ १४५ ॥

पित्रे यः पंक्तिमृद्धं न्यस्तस्य पाणावनग्निमान् ।

हुत्वा मन्त्रवदन्येषां तूष्णीं पात्रेषु निक्षिपेत् ॥ १५ ॥

नोङ्कुर्व्याद्धोममन्त्राणां पृथगादिषु कुतचित् ।

अन्येषाञ्चाविकृष्टानां कालेनाचमनादिना ॥ १६ ॥

सव्येन पाणिनेत्येवं यदत्र समुदीरितम् ।

परिग्रहणमावन्तत् सव्यस्यादिशति व्रतम् ॥ १७ ॥

पिञ्जल्याद्यभिसंगृह्य दक्षिणेनेतरात् करात् ।

अन्वारभ्य च सवेन कुर्यादुल्लेखनादिकम् ॥ १८ ॥

यावदर्थमुपादाय हविषोऽर्भकमर्भकम् ।

चरुणा सह सन्नीय पिण्डान् दातुमुपक्रमेत् ॥ १९ ॥

पितुरुत्तरकर्षं शे मध्यमे मध्यमस्य तु ।

दक्षिणे तत्पितुश्चैव पिण्डान् पर्वणि निर्वपेत् ॥ २० ॥

दाममावर्त्तनं केचिदुदगन्तं प्रचक्षते ।

सर्वं गीतमशाण्डित्यौ शाण्डिल्यायन एव च ॥ २१ ॥

आवृत्य प्राणमायस्य पितृन् ध्यायन् यथार्थतः ।

जपंस्तेनैव चावृत्य ततः प्राणं प्रमोचयेत् ॥ २२ ॥

शाकञ्च फाल्गुनाष्टम्यां स्वयं पद्मापि वा पचेत् ।

यस्मिन् शाकादिको होमः कार्याऽऽप्पाष्टकावृतः ॥ २३ ॥

आवृष्टक्य मध्यमायामिति गीभिलगीतमौ ।

वाकं खण्डित्य सर्वासु कौतमो भेनेऽष्टकासु च ॥ २४ ॥

रथानीयाकं पशुस्थाने कुर्याद्यद्यनुकल्पितम् ।

अपयेत्त सवत्मायास्तरुण्यागोः पयस्यनु ॥ २५ ॥ १७ खण्डः ॥

रायमादि प्रातरन्तमिकं कर्म प्रचक्षते ।

दर्शान्तं पौर्णमासाद्यमेकमेव मनीषिणः ॥ १ ॥
 ऊर्द्धं पूर्णाहुतेर्दर्शः पौर्णमासोऽपि वायिमः ।
 य आयाति स होतवः स एवादिरिति श्रुतिः ॥ २ ॥
 ऊर्द्धं पूर्णाहुतेः कुर्यात् सायं होमादनन्तरम् ।
 वैश्वदेवन्तु पाकान्ते वलिकर्मसमन्वितम् ॥ ३ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत् पश्चादभिरूपान् स्वशक्तितः ।
 यजमानस्ततोऽभूयादिति काल्यायनोऽब्रवीत् ॥ ४ ॥
 वैवाहिकेऽग्नी कुर्वीत सायंप्रातस्स्वतन्द्रितः ।
 चतुर्थीकर्म कृत्वैतदेतच्छाटप्रायनेमेतम् ॥ ५ ॥
 ऊर्द्धं पूर्णाहुतेः प्रातर्हुत्वा तां सायमाहुतिम् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्यादेव एवात्तरो विधिः ॥ ६ ॥
 पौर्णमासात्यये हवः होता वा यदहर्भवेत् ।
 तदहर्जुहुयादेवमभावास्यात्ययेऽपि च ॥ ७ ॥
 अह्नयमानेऽनग्रंश्चेन्नयेत् कालं समाहितः ।
 सम्पन्ने तु यथा तत्र ह्नयते तदिहोचरते ॥ ८ ॥
 आहुताः परिसंख्याय पात्रे कृत्वाहुतीं सकृत् ।
 मन्त्रेण विधिवद्भुत्वाधिकमेवापरा अपि ॥ ९ ॥
 यत्र व्याहृतिभिर्होमः प्रायश्चित्तात्मको भवेत् ।
 चतस्रेस्तत्र विज्ञेयाः स्त्रीपाणिग्रहणे यथा ॥ १० ॥
 अपिवाज्ञातमित्येषाः प्राजापत्यापिवाहुतिः ।
 होतवरा त्रिविकल्पोऽयं प्रायश्चित्तविधिः स्मृतः ॥ ११ ॥
 यद्यग्निरग्निनान्येन सम्भवेदाहितः क्वचित् ।
 अग्नये विविचय इति जुहुयाद्वा घृताहुतिम् ॥ १२ ॥
 अग्नयेऽपसुमते चैव जुहुयाद्द्व्युतेन चेत् ।

अग्नये शुचये चैव जुहुयाच्चेद् रग्निना ॥ १३ ॥
 गृहदाहान्निनाग्निस्तु यष्टव्यः क्षामवां द्विजैः ।
 दावान्निना च संसर्गे हृदयं यदि तप्यते ॥ १४ ॥
 द्विभूतो यदि संसृज्येत् संसृष्टमुपशामयेत् ।
 असंसृष्टं जागरयेद्गिरिशर्मावमुक्तवान् ॥ १५ ॥
 न स्वेऽग्नावन्यहोमः स्यान्मुक्तैकां समिदाहुतिम् ।
 स्वर्गर्भसत्क्रियायांश्च यावन्नासौ प्रजायते ॥ १६ ॥
 अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः ।
 न हि पित्रा समानीतः पुत्रस्य भवति क्वचित् ॥ १७ ॥
 यस्याग्नावन्यहोमः स्यात् स वैश्वानरदैवतम् ।
 चरुं निरूप्य जुहुयात् प्रायश्चित्तं तु तस्य तत् ॥ १८ ॥
 परेणाग्नी हुते स्वार्थं परस्याग्नी हुते स्वयम् ।
 पितृयज्ञात्यये चैव वैश्वदेवद्वयस्य च ॥ १९ ॥
 अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा ।
 भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेत् ॥ २० ॥
 स्वपितृभ्यः पिता दद्यात् सुतसंस्कारकर्मसु ।
 पिण्डानोद्वहनात्तेषां तस्याभावे तु तत्क्रमात् ॥ २१ ॥
 भूतप्रवाचने पत्नी यद्यसन्निहिता भवेत् ।
 रजोरोगादिना तत्र कथं कुर्वन्ति याज्ञिकाः ॥ २२ ॥
 महानसेऽन्नं या कुर्यात् सवर्णां तां प्रवाचयेत् ।
 प्रणवाद्यपि वा कुर्यात् कात्यायनवचो यथा ॥ २३ ॥
 अन्नवास्तुनि मुष्ट्याञ्च कृत्वा दर्भवटौ तथा ।
 दर्भसंख्या न विहिता विष्टराक्षरपेषु च ॥ २४ ॥ १८ खण्ड ॥
 निःक्षिप्याग्निं स्वदारेषु परिकल्प्यत्विजं तथा ।

प्रवसेत् कार्यवान् विप्रो वृथैव न चिरं कचित् ॥ १ ॥
 मनसा नैत्यकं कर्म प्रवसन्नपत्रतन्त्रितः ।
 उपविश्य शुचिः सर्वं यथाकालमनुद्वेत् ॥ २ ॥
 पत्न्या चापप्रवियोगिन्या शुश्रूष्योऽग्निर्विनीतया ।
 सौभाग्यवित्तावैधवप्रकामया भर्तृभक्त्या ॥ ३ ॥
 या वा स्याद्दीरसूरासामाज्ञासम्पादिनी प्रिया ।
 दत्त्वा प्रियंवदा शुद्धा तामत्र विनियोजयेत् ॥ ४ ॥
 दिनत्रयेण वा कर्म यथा ज्यैष्ठं स्वशक्तितः ।
 विभज्य सह वा कुर्व्युयथाज्ञानञ्च शास्त्रवत् ॥ ५ ॥
 स्त्रीणां सौभाग्यतो ज्यैष्ठं विद्ययैव द्विजन्मनाम् ।
 नहि ख्यात्या न तपसा भर्ता तुष्यति योषिताम् ॥ ६ ॥
 भर्तुं रादेशवर्त्तिन्या यद्योमा बहुभिर्व्रतैः ।
 अग्निश्च तोषितोऽमुत्र सा स्त्री सौभाग्यमाप्नुयात् ॥ ७ ॥
 विनयावनतापि स्त्री भर्तुंर्या दुर्भगा भवेत् ।
 अमुलोमाग्निभर्तृणामवज्ञातिः कृता तथा ॥ ८ ॥
 श्रोत्रियं सुभगां गाञ्च अग्निमग्निचितिं तथा ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येदापद्मं स प्रमुच्यते ॥ ९ ॥
 पापिष्ठं दुर्भगामन्यं नन्मसुत्कृत्तनासिकम् ।
 प्रातरुत्थाय यः पश्येत् स कलेरुपयुज्यते ॥ १० ॥
 पतिमुल्लङ्घ्य मोहात् स्त्री किं किं न नरकं व्रजेत् ।
 कृच्छ्रान्मनुष्यतां प्राप्य किं किं दुःखं न विन्दति ॥ ११ ॥
 पतिशुश्रूषयैव स्त्री कान्न लोकान् समश्नुते ।
 दिवः पुनरिहायाता सुखानामम्बुधिर्भवेत् ॥ १२ ॥
 सदारोऽन्यान् पुनर्दारान् कथञ्चित् कारणान्तरात् ।

य इच्छेदग्निमान् कर्तुं क्व होमोऽस्य विधीयते ॥१२॥

स्वेऽग्नाविव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन ।

न ह्याहिताग्नेः स्वं कर्म लौकिकेऽग्नौ विधीयते ॥१४॥

षडाहुतिकमन्येन जुहुयाद्ध्रुवदर्शनात् ।

न ह्यात्मनोऽर्थं स्यात्तावदुयावन्न परिणीयते ॥ १५ ॥

पुरस्तात् त्रिविकल्पं यत् प्रायश्चित्तमुदाहृतम् ।

तत् षडाहुतिकं शिष्टैर्यज्ञविद्भिः प्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥ १७६ खण्डः ॥

इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे द्वितीयः प्रपाठः ॥

असमच्चन्तु दम्पत्योर्हीतव्यं न त्विगादिना ।

द्वयोरप्यसमच्चं हि भवेद्धुतमनर्थकम् ॥ १ ॥

विहायाग्निं सभार्य्ययेत् सीमामुल्लङ्घ्य गच्छति ।

होमकालाल्यये तस्य पुनराधानमिष्यते ॥ २ ॥

अरण्योः क्षयनांशाग्निदाहेष्वग्निं समाहितः ।

पालयेदुपशान्तेऽस्मिन् पुनराधानमिष्यते ॥ ३ ॥

जोषा चेद्धर्माभार्य्यस्य अतिचारिण गच्छति ।

पुनराधानमत्रेक इच्छन्ति न तु गौतमः ॥ ४ ॥

दाहयित्वाग्निभिर्भार्य्यां सदृशीं पूर्वसंस्थिताम् ।

पात्रैश्चाथाग्नौमादध्वात् कृतदारोऽविलम्बितः ॥ ५ ॥

एवंवृत्तां सवर्णां स्त्रीं द्विजातिः पूर्वमारिणीम् ।

दाहयित्वाग्निहोत्रेण यज्ञपात्रैश्च धर्मवित् ॥ ६ ॥

द्वितीयाञ्चैव यः पत्नीं दहेद्द्वैतानिकाग्निभिः ।

जीवन्त्यां प्रथमायान्तु ब्रह्मघ्नेन समं हि तत् ॥ ७ ॥

मृतायान्तु द्वितीयायां योऽग्निहोत्रं समुत्सृजेत् ।

ब्रह्मोष्कं तं विजानीयादयश्च कामात् समुत्सृजेत् ॥ ८ ॥

मृतायामपि भायर्गायां वैदिकाग्निं न हित्यजेत् ।
 उपाधिनापि तत् कर्म यावज्जीवं समापयेत् ॥ ८ ॥
 रामोऽपि कृत्वा सौवर्णा सौतां पत्नीं यशस्विनोम् ।
 ईजे यज्ञैर्बहुविधैः सह भ्रातृभिरच्युतः ॥ ९ ॥
 यो दहेदग्निहोत्रेण स्वेन भायर्गां कथञ्चन ।
 सा स्त्री सम्पद्यते तेन भायर्गा वास्य पुमान् भवेत् ॥ १० ॥
 भायर्गा मरणमापन्ना देशान्तरगतापि वा ।
 अधिकारी भवेत् पुत्रो महापातकिनि द्विजे ॥ ११ ॥
 मान्या चेन्म्रियते पूर्वं भायर्गा पतिविमानिता ।
 त्रीणि जन्मानि सा पुंस्त्वं पुरुषः स्त्रीत्वमर्हति ॥ १२ ॥
 पूर्वैव योनिः पूर्वाहृत पुनराधानकर्मणि ।
 विशेषोऽवाग्न्युपस्थानमाजग्राहुत्यष्टकं तथा ॥ १४ ॥
 कृत्वा व्याहृतिहोमान्तमुपतिष्ठेत् पावकम् ।
 अध्यायः केवलाग्नेयः कस्तेजामिरमानसः ॥ १५ ॥
 अग्निमीडे अग्न आयाह्यग्न आयाहि वीतये ।
 तिस्रोऽग्न्यूर्ज्योतिरित्यग्निं दूतमग्ने मृडेति च ॥ १६ ॥
 इत्यष्टावाहुतीहुत्वा यथाविध्यनुपूर्वशः ।
 पूर्णाहुत्यादिकं सर्वमन्यत् पूबवदाचरेत् ॥ १७ ॥
 अरण्योरल्पमप्यङ्गं यावत्तिष्ठति पूर्वयोः ।
 न तावत् पुनराधानमन्यारण्योर्विधोयते ॥ १८ ॥
 विनष्टं सुक् सुवन्त्युज्जं प्रत्यक्स्थलमुदर्चिषि ।
 तद्यग्नश्च मुषलं प्रहरिज्जातवेदसि ॥ १९ ॥ २० ॥ खण्डः ॥
 स्वयंहोमासमर्थस्य समीपमुपसर्पणम् ।
 तत्राप्यसक्तस्य सतः शयनाच्चोपवेशनम् ॥ १ ॥

हुमायां सायमाहुत्यां दुर्बलश्चेद्दृष्टहो भवेत् ।
 प्रातर्होमस्तदैव स्याज्जीवेच्चैच्छुः पुनर्नवा ॥२॥
 दुर्बलं स्नापयित्वा तु शुद्धचैलाभिसंवृतम् ।
 दक्षिणाशिरसं भूमौ बर्हिषत्यां निवेशयेत् ॥ ३ ॥
 घृतेनाभ्यक्तमाप्लावय सवस्त्रमुपवीतिनम् ।
 चन्दनोक्षितसर्वाङ्गं सुमनोभिर्विभूषितम् ॥ ४ ॥
 हिरण्यशकलान्यस्य क्षिप्त्वा च्छिद्रेषु सप्तसु ।
 मुखेष्वथापिधायैनं निर्हरेयुः सुतादयः ॥ ५ ॥
 आमपात्रेऽन्नमादाय प्रेतमग्निपुरःसरम् ।
 एकोऽनुगच्छेत्तस्यार्द्धमर्द्धं पथ्युत्सृजेद्भुवि ॥ ६ ॥
 अर्द्धमादहनं प्राप्त आसीनो दक्षिणामुखः ।
 सवंप्र जान्वाच्च ग्रनकीः सतिलं पिण्डदानवत् ॥७॥
 अथ पुत्रादिराहुत्य कुर्यादाहारुचयं महत् ।
 भूप्रदेशे शुची देये पश्चाच्चित्यादिलक्षणे ॥ ८ ॥
 ततोत्तानं निपात्यैनं दक्षिणाशिरसं मुखे ।
 आजग्रपूर्णां सुचं दद्याद्दक्षिणायां नसि सुवम् ॥९॥
 पादयोरधरां प्राचीप्ररणीमुरसोतराम् ।
 पार्श्वयोः शूर्पचमसे सवाद्दक्षिणयोः क्रमात् ॥१०॥
 मुखलेन सह न्युञ्जमन्तरुर्वोरूलूखलम् ।
 चत्वीवीलीकमत्रैवमनश्रुनयनोविभीः ॥ ११ ॥
 अपसवेग्रन कृत्वैतद्वाग्यतः पितृदिङ्मुखः ।
 अथाग्निं सवाजान्वक्तो दद्याद्दक्षिणतः ग्रनैः ॥१२॥
 अस्मात्त्वमधिजातोऽसि त्वदयं जायतां पुनः ।
 अमो स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति यजुरौरयन् ॥ १३ ॥

एवं गृहपतिर्द्विग्विधः सर्वं तरति दुष्कृतम् ।

यश्चैनं दाहयेत् सोऽपि प्रजां प्राप्नोत्यनिन्दितान् ॥१४॥

यथा स्वायुधपृक् पान्थो ह्यरण्यान्यपि निर्भयः ।

अतिक्रम्यात्मनोऽभीष्टं स्थानमिष्टञ्च विन्दति ॥ १५ ॥

एवमेषोऽग्निमान् यज्ञपात्वायुधविभूषितः ।

लोकानन्यानतिक्रम्य परं ब्रह्मैव विन्दति ॥१६॥ २१ खण्डः ॥

अथानवेक्षमेत्यापः सव एव शवस्पृवः ।

स्नात्वा संचैलमाचम्य ददुरस्योदकं स्थलै ॥ १ ॥

गौतनामानुवादान्त्रे तर्पयामीत्यननरम् ।

दक्षिणापान् कुशान् कृत्वा सतिलन्तु पृथक् पृथक् ॥ २ ॥

एवंकृतोदकान् सम्यक् सर्वान् शाद्वलसंस्थितान् ।

आप्लुत्य पुनराचान्तान् वदेयुस्तेऽनुयायिनः ॥ ३ ॥

मा शोकं कुरुतानित्ये सर्वस्मिन् प्राणधर्मणि ।

धर्मं कुरुत यत्नेन यो वः सह गमिष्यति ॥ ४ ॥

मानुष्ये कदलीस्तम्भे निःसारे सारमार्गणम् ।

यः करोति स संमूढो जलवुद्वुदसन्निभे ॥ ५ ॥

गन्तुं वसुमती नाशमुदधिर्द्वैवतानि च ।

फेनप्रख्यः कथं नाशं मर्त्यलोको न यास्यति ॥ ६ ॥

पञ्चधा सम्भृतः कायो यदि पञ्चत्वमागतः ।

कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥ ७ ॥

सर्वेऽक्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छयाः ।

संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि जीवितम् ॥८॥

श्लेष्माशु बान्धवैर्मुक्तं प्रेतो भुङ्क्ते यतोऽवशः ।

अतो न रोदितव्यं हि क्रियाः कार्य्याः प्रयत्नतः ॥९॥

एवमुक्ता व्रजयुक्ते गृहाल्लघुपुरःसराः ।

स्नानाग्निसर्पनाजप्राशैः शुद्धे गुरितरे कृतैः ॥ १० ॥ २२खण्डः ॥

एवमेवाहिताग्नेषु पात्रन्यासादिकं भवेत् ।

कृष्णाजिनादिकश्चात्र विशेषः सूत्रचोदितः ॥ १ ॥

विदेशमरणोऽस्थीनि ह्याहृत्याम्यजत्र सर्पिषा ।

दाहयेदूर्णयाच्छाद्य पात्रन्यासादि पूर्व्ववत् ॥ २ ॥

अस्थान्मलाभे पर्णानि सकलान्युक्तयावृता ।

भर्जयेदस्थिसंख्यानि ततः प्रभृति सूतकम् ॥ ३ ॥

महापातकसंयुक्तो दैवात् स्यादग्निमान् यदि ।

पुत्रादिः पालयेदग्निं युक्त आदोपसंक्षयात् ॥ ४ ॥

प्रायश्चित्तं न कुर्यादयः कुर्वन् वा म्रियते यदि ।

गृह्यं निर्व्वापयेच्छातमपस्वस्येत् सपरिच्छदम् ॥ ५ ॥

सादयेदुभयं वाष्पु ह्यङ्गोऽग्निरभवद्यतः ।

पात्राणि दद्याद्विप्राय दहेदप्सुव वा क्षिपेत् ॥ ६ ॥

अनयैवावृता नारो दग्धव्या या व्यवस्थिता ।

अग्निप्रदानमन्तोऽस्या न प्रयोजत्र इति स्थितिः ॥ ७ ॥

अग्नौव दहेद्भार्यां स्वतन्त्रा पतिता न चेत् ।

तदुत्तरेण पात्राणि दाहयेत् पृथगन्तिके ॥ ८ ॥

अपरेद्युस्तृतीये वा अस्थ्नां सञ्चयनं भवेत् ।

यस्तत्र विधिरादिष्ट ऋषिभिः स्तोत्रोच्यते ॥ ९ ॥

स्नानान्तं पूर्व्ववत् कृत्वा गव्येन पयसा ततः ।

सिञ्चेदस्थीनि सर्वाणि प्राचीनावीत्यभाषयन् ॥ १० ॥

शमीपलाशशाखाभ्यामुद्धृत्योद्धृत्य भस्मनः ।

आजिप्राभाभ्यजत्र गव्येन सेचयेद्बन्धवारिणा ॥ ११ ॥

मृतपातसंपुटं कृत्वा सूत्रेण परिवेश्य च ।

श्वभ्रं खात्वा शुची भूमौ निखनेदक्षिणामुखः ॥१२॥

पूरयित्वावटं पङ्कपिण्डशैवालसंयुतम् ।

दत्त्वोपरि समं शेषं कुर्यात् पूर्वाह्नकस्मरणा ॥ १३ ॥

एवमेवागृहीताग्नेः प्रेतस्य विधिरिष्यते ।

दीणामिवाग्निदानं स्यादथातोऽनुक्तमुच्यते ॥१४॥ २३खण्डः

सूतके कस्मिणां त्यागः सन्ध्यादीनां विधीयते ।

शोमं श्रौते तु कर्त्तव्यः शुष्कान्नेनापि वा फलैः ॥ १ ॥

अकृतं हावयेत् स्मार्त्तं तदभावे कृताकृतम् ।

कृतं वा हावयेदन्नमन्वारम् विधानतः ॥ २ ॥

कृतमोदनशक्तादि तण्डुलादि कृताकृतम् ।

जीह्वादि चाकृतं प्रोक्तमिति हेयं त्रिधा बुद्धिः ॥३॥

सूतके च प्रवासेषु चाशक्तौ श्राद्धभोजने ।

एवमादिनिमित्तेषु हावयेदिति योजयेत् ॥ ४ ॥

न त्यजेत् सूतके कस्मिं ब्रह्मचारी स्वकं क्वचित् ।

न दीक्षणात् परं यज्ञे न कृच्छ्रादि तपश्चरन् ॥५॥

पितर्यपि मृते नेषां दोषो भवति कर्हिचित् ।

आशीचं कस्मिणोऽन्ते स्याच्चग्रहं वा ब्रह्मचारिणः ॥६॥

श्राद्धमग्निमतः कार्यां दाहादिकादशेऽहनि ।

प्रत्यादिकन्तु कुर्वीत प्रमोताहनि सर्वदा ॥ ७ ॥

द्वादश प्रतिमास्यानि आद्यं षाण्मासिके तथा ।

सपिण्डीकरणञ्चैत एतद्वै श्राद्धषोडशम् ॥ ८ ॥

एकाहं न तु षण्मासा यदा स्युरपि वा त्रिभिः ।

न्यूनाः संवत्सरश्चैव स्यातां षाण्मासिके तदा ॥९॥

यानि पञ्चदशाद्यानि अपुत्रस्येतराणि तु ।
 एकस्मिन्नङ्गि देयानि सपुत्रस्यैव सर्वदा ॥ १० ॥
 न योषायाः पतिर्दद्यादपुत्राया अपि क्वचित् ।
 न पुत्रस्य पिता दद्यान्मानुजस्य तथापजः ॥ ११ ॥
 एकादशेऽङ्गि निर्वत्य अर्वागदर्शाद् यथाविधि ।
 प्रकुर्वीताग्निमान् पुत्रो मातापितोः सपिण्डताम् ॥ १२ ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं न दद्यात् प्रतिमासिकम् ।
 एकोद्विष्टेन विधिना दद्यादित्याह गोतमः ॥ १३ ॥
 कर्षू समन्वितं मुक्ता तथाद्यं श्राद्धषोडशम् ।
 प्रत्यादिकञ्च श्रेयेषु पिण्डाः स्युः षडिति स्थितिः ॥ १४ ॥
 अर्वेऽक्षयप्रोदके चैव पिण्डदानेऽवनेजने ।
 तन्त्रस्य तु निवृत्तिः सप्तात् स्वधावाचन एव च ॥ १५ ॥
 ब्रह्मदण्डादियुक्तानां येषां नास्त्यग्निसत्क्रिया ।
 श्राद्धादिसत्क्रियाभाजो न भवन्तीह ते क्वचित् ॥ १६ ॥ २४ खण्डः ॥
 मन्तान्मायेऽग्नौ इत्येतत् पञ्चकं लाघवार्थिभिः ।
 पठ्यते तत्प्रयोगे स्यान्मन्त्राणामेव विंशतिः ॥ १ ॥
 अग्नेः स्थाने वायुचन्द्रसूर्यावहुवदूह्य च ।
 समस्य पञ्चमोसूत्रे चतुश्चतुरितिश्रुतेः ॥ २ ॥
 प्रथमे पञ्चके पापी लक्ष्मीरिति पदं भवेत् ।
 अपि पञ्चसु मन्त्रेषु इति यज्ञाविदो विदुः ॥ ३ ॥
 द्वितीये तु पतिघ्नी स्यादपुत्रति तृतीयके ।
 चतुर्थे त्वपसव्येति इदमाहुतिविंशकम् ॥ ४ ॥
 धृतिहोमे न प्रयुञ्जन्नाग्नीनामसु तथाष्टसु ।
 चतुर्थ्यामन्न इत्येतद्गीनामसु हि ज्ञयते ॥ ५ ॥

स्ततामपल्लवो गूढः शुङ्गेति परिकीर्त्यते ।
 पतिव्रता व्रतवती ब्रह्मबन्धुस्तथाऽश्रुतः ॥ ६ ॥
 शलाटु नीलमित्युक्तं यथः स्तवक उच्यते ।
 कपुष्पकाभितः केशा मूर्द्धि पश्चात् कपुच्छलम् ॥ ७ ॥
 श्वाविच्छलाका शलली तथा वीरतरः शरः ।
 तिलतण्डुलसम्पक्क-क्षपर सोऽभिधीयते ॥ ८ ॥
 नामधेये सुनिवसुपिशाचावहुवत् सदा ।
 यक्षाश्च पितरो देवा यष्टवप्रास्तिथिदेवताः ॥ ९ ॥
 आग्नेयाद्येऽथ सर्पाद्ये विशाखाद्ये तथैव च ।
 आपादाद्ये धनिष्ठाद्ये अश्विन्याद्ये तथैव च ॥ १० ॥
 इन्द्रान्येतानि बहुवदृचाणां जुहुयात् सदा ।
 इन्द्रद्वयं पिच्छे षमवशिष्टान्यथैकवत् ॥ ११ ॥
 देवतास्वपि ह्यन्ते बहुवत् सार्वपित्तयः ।
 देवाश्च वसवश्चैव द्विवद्देवाग्निनी मदा ॥ १२ ॥
 ब्रह्मचारी समादिष्टो गुरुणा ततः कर्मणि ।
 वाटमोमिति वा ब्रूयात्तथैवानुपालयेत् ॥ १३ ॥
 सशिखं वपनं कार्यप्रमात्नानाद्ब्रह्मचाविणा ।
 आशरीरविमोचाय ब्रह्मचर्यं न चेद्भवेत् ॥ १४ ॥
 न गात्रोत्सादनं कुर्यादनापदि कदाचन ।
 जलनोडामलङ्कारान् व्रती दण्ड इवाभवेत् ॥ १५ ॥
 देवतानां विपर्यासे जुहोतिषु कथं भवेत् ।
 सर्वं पायश्चित्तं हुत्वा क्रमेण जुहुयात् पुनः ॥ १६ ॥
 संस्कारा अतिपत्येरन् स्वकालाच्चेत् कथञ्चन ।
 हुत्वे तद्देव कर्त्तव्या ये तूपनयनादधः ॥ १७ ॥

अनिष्टा नवयज्ञेन नवान्नं योत्त्यकामतः ।

वैश्वानरश्चरुस्तस्य प्रायश्चित्तं विधीयते ॥ १८ ॥ २५ खण्डः ॥

चरुः समशनीयो यस्तथा गोयज्ञकर्मणि ।

वृषभोत्सर्जने चैव अश्वयज्ञे तथैव च ॥ १ ॥

आवण्यां वा प्रदोषे यः कृथारम्भे तथैव च ।

कथमेतेषु निर्वापाः कथञ्चैव जुहोतयः ॥ २ ॥

देवता सङ्ख्या ग्राह्या निर्वापास्तु पृथक् पृथक् ।

तूष्णीं द्विरेव गृह्णीयाद्दोमश्चापि पृथक् पृथक् ॥ ३ ॥

यावता होमनिर्वृत्तिर्मवेदा यत्र कीर्त्तिता ।

शेषं चैव भवेत् किञ्चित्तावन्तं निर्वपेच्चरुम् ॥ ४ ॥

चरौ समशनीये तु पितृयज्ञे चरौ तथा ।

होतव्यं मेघणेनान्य उपस्तीर्णाभिघारितम् ॥ ५ ॥

कालः कात्यायनेनोक्तो दिधिश्चैव समासतः ।

वृषभोत्सर्गे यतो नोऽत्र गोभिलेन तु भाषितः ॥ ६ ॥

पारिभाषिक एव स्यात् कालो गोवाजियज्ञयोः ।

अन्यस्मादुपदेशात्तु स्वस्तरारोहणस्य च ॥ ७ ॥

अथवा मार्गपाल्येऽङ्गि कालो गोयज्ञकर्मणः ।

नोराजनेऽङ्गि वाश्वानामिति तन्त्रान्तरे विधिः ॥ ८ ॥

शरदसन्तयोः केचिन्नवयज्ञं प्रचक्षते ।

धान्यपाकवशादन्ये श्यामकीवनिनः स्मृतः ॥ ९ ॥

अश्वयुज्यां तथा कृथां वांसुकर्मणि याज्ञिकाः ।

यज्ञार्थतत्त्ववेत्तारो होममेवं प्रचक्षते ॥ १० ॥

हे पञ्च हे क्रमेणैता हविराहुतयः स्मृताः ।

शेषा आत्येन होतव्या इति कात्यायनोऽब्रवीत् ॥ ११ ॥

पयोयदाज्यसंयुक्तं तत् पृषातकमुच्यते ।

द्वध्येके तदुपासाद्य कर्त्तव्यः पायसश्चरुः ॥ १२ ॥

व्रीहयः शालयो मुद्गा गोधूमाः सर्षपास्तिलाः ।

यवाश्चौषधयः सप्त विपदं घ्नन्ति धारिताः ॥ १३ ॥

संस्काराः पुरुषस्यैते स्मर्यन्ते गौतमादिभिः ।

अतोऽष्टैकादयः कार्याः सर्वे कालक्रमोदिताः ॥ १४ ॥

सकृदप्यष्टकादीनि कुर्यात् कर्माणि यो द्विजः ।

स पंक्तिपावनो भूत्वा लोकान् प्रैति घृतश्रुतः ॥ १५ ॥

एकाहमपि कर्मस्थो योऽग्निशुश्रूषकः शुचिः ।

नयत्यत्र तदेवास्य यताहं दिवि जायते ॥ १६ ॥

यस्त्वाधायाग्निमाशास्य देवादीवैभिरिष्टवान् ।

नेराकर्त्ता मरादीनां स विज्ञेयो निराकृतिः ॥ १७ ॥ २६ खण्डः ॥

यच्छादं कर्मणामादौ या चान्ते दक्षिणा भवेत् ।

अमावास्यां द्वितीयं यदन्वाहार्यं तदुच्यते ॥ १ ॥

एकसाध्येष्वर्चिःषु न स्यात् परिसमूहनम् ।

नोदगासादनञ्चैव क्षिप्रहोमा हि ते मताः ॥ २ ॥

अभावे व्रीहिषवयोद्भ्रा वा पयसापि वा ।

तदभावे यवाग्वा वा जुहुयादुदकेन वा ॥ ३ ॥

रौद्रन्तु राक्षसं पितृप्रमासुरं चाभिचारिकम् ।

उक्त्वा मन्त्रं स्पृशेदाप भ्रातृभ्यात्मानमेव च ॥ ४ ॥

यजनीयेऽङ्गि सोमस्य हारुण्यां दिशि दृश्यते ।

तत्र व्याहृतिभिर्हुत्वा दण्डं दद्यात् द्विजातये ॥ ५ ॥

लवणं मधु मांसञ्च क्षारांशो येन ह्रियते ।

उपवासेन भुञ्जीत मोररात्रौ न किञ्चन ॥ ६ ॥

स्वकाले सायमाहुत्या अप्राप्तौ होतृहव्ययोः ।
 प्राक्प्रातराहुतेः कालः प्रायश्चित्तो हुते सति ॥ ७ ॥
 प्राक्सायमाहुतेः प्रातर्होमकालानतिक्रमः ।
 प्राक्पौर्णमासादर्शस्य प्राग्दर्शादितरस्य तु ॥ ८ ॥
 वैश्वदेवे त्वतिक्रान्ते अहोरात्रमभोजनम् ।
 प्रायश्चित्तमथो हुत्वा पुनः सन्ननुयादव्रतम् ॥ ९ ॥
 होमद्वयात्यये दर्शपौर्णमासात्यये तथा ।
 पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनम् ॥ १० ॥
 अनृचो माणवो ज्ञेय एणः क्षणसृगः स्मृतः ।
 कुरुर्गौरसृगः प्रोक्तस्तम्बलः शोण उच्यते ॥ ११ ॥
 केशान्तिकी ब्राह्मणस्य दण्डः कार्यः प्रमाणतः ।
 ललाटसंमिता राज्ञः स्यात्तु नाशान्तिकी विशः ॥ १२ ॥
 ऋजवस्ते तु सर्वे स्युरव्रणाः सौम्यदर्शनाः ।
 अनुद्वेगकरा नृणां सत्वचोऽनग्निदूषिताः ॥ १३ ॥
 गौर्विशिष्टतया विप्रैर्व्वेदेष्वपि निगद्यते ।
 न ततोऽन्यद्वरं यस्मात्तस्माद्गौर्वर उच्यते ॥ १४ ॥
 येषां व्रतानामन्तेषु दक्षिणा न विधीयते ।
 वररूपं भवेद्दानमपि वाञ्छादयेद्गुरुम् ॥ १५ ॥
 अस्थानोच्छ्वासविच्छेदघोषणाध्यापनादिकम् ।
 प्रमादिकं श्रुतौ यत्स्यादयातयामत्वकारि तत् ॥ १६ ॥
 प्रत्यब्दं यदुपाकर्म सोत्सर्गं विधिवद्विजैः ।
 क्रियते छन्दसां तेन पुनराप्यायनं भवेत् ॥ १७ ॥
 अयातयामैश्छन्दोभिर्न कर्म क्रियते द्विजैः ।
 क्रीडमानरपि सदा तत्तेषां सिद्धिकारकम् ॥ १८ ॥

गायत्रीञ्च सगायत्रां वार्हस्पत्यमिति त्रिकम् ।
 णिष्येभ्योऽनूच विधिवदुपाकुर्यात्ततः श्रुतिम् ॥ २९ ॥
 छन्दसामेकविंशानां संहितायां यथाक्रमम् ।
 तच्छन्दस्काभिरेवग्भिराद्याभिर्होमद्वयम् ॥ ३० ॥
 पर्वभिश्चैव गानेषु ब्राह्मणेषूत्तरादिभिः ।
 अङ्गेषु चर्चामन्त्रेषु इति षष्टिर्जुहोतयः ॥ ३१ ॥ ३७ खण्डः ॥
 अक्षतास्तु यवाः प्रोक्ता भष्टाधाना भवन्ति ते ।
 भृष्टास्तु व्रीहयो लाजा घटाः स्थाण्डिक उच्यते ॥ १ ॥
 नाधीयीत रजस्थानि सौत्तराणि विचक्षणः ।
 नचोपनिषदश्चैव षण्मासान् दक्षिणायनान् ॥ २ ॥
 उपाकृत्योदगयने ततोऽधीयीत धर्मवित् ।
 उत्सर्गश्चैक एवैषां तैषां प्रौष्ठपदेऽपिवा ॥ ३ ॥
 अजातयज्ञना लोम्नी न तया सह संविशेत् ।
 अयुगूः काकबन्ध्याया जाता तां न विवाहयेत् ॥ ४ ॥
 ससक्तपदविन्यासस्त्रिपदः प्रक्रमः स्मृतः ।
 स्मार्त्ते कर्मणि सप्तत्र श्रौते त्वध्वर्युणोदितः ॥ ५ ॥
 यस्यां दिशि बलिं दद्यात्तामेवाभिमुखो बलिम्
 श्रवणाकर्मणि भवेद्यच्च कर्म न सर्वदा ॥ ६ ॥
 बलिशेषस्य हवनमग्निप्रणयनन्तथा ।
 प्रत्यहं न भवेयातासुल्लु कन्तु भवेत् सदा ॥ ७ ॥
 पृषातकप्रेषणयोर्नवस्य हविषस्तथा ।
 शिष्टस्य प्राशने मन्त्रस्तत्र सर्वेऽधिकारिणः ॥ ८ ॥
 ब्राह्मणानामसान्निध्ये स्वयमेव पृषातकम् ।
 अवेक्षेद्भविषः शेषं नवयज्ञेऽपि भक्षयेत् ॥ ९ ॥

सकला वदरोशाखा कलवत्यभिधीयते ।

घनाविसिकताशङ्काः स्मृता जातशिलास्त ताः ॥ १० ॥

नष्टो विनष्टो मणिकः शिलानाशे तथैव च ।

तदेवाहत्य संस्कार्यो नापेक्षेदाग्रहायणीम् ॥ ११ ॥

अवणाकर्म लुप्तञ्चेत् कथञ्चित् सूतकादिना ।

आग्रहायणिकं कुर्याद्वलिवर्जमशेषतः ॥ १२ ॥

ऊर्ध्वं स्वस्तरगायी स्यान्मासमर्द्धमथापि वा ।

सप्तरात्रं त्रिरात्रं वा एकां वा सद्य एव वा ॥ १३ ॥

नोर्ध्वं मन्त्रप्रयोगः स्यान्नाग्न्यागारं नियम्यते ।

नाहताक्षरणञ्चैव न पार्श्वञ्चापि दक्षिणम् ॥ १४ ॥

दृढस्थे दाग्रहायण्यामाहत्तावपि कर्मणः ।

कुम्भौ मन्त्रवदासिञ्चेत् प्रतिकुम्भसृचं पठेत् ॥ १५ ॥

अस्नानां यो विघातः स्यात् स बाधोऽवहुतिः स्मृतः ।

प्राणसम्भित इत्यादि वाशिष्ठं बाधितं यथा ॥ १६ ॥

विरोधो यत्र वाक्यानां प्रामाण्यं तत्र भूयसाम् ।

तुल्यप्रमाणकत्वे तु न्याय एव प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥

त्रैयम्बकं करतलमपूपामण्डकाः स्मृताः ।

पालाशा गोलकाश्चैव लोहचूर्णाश्च चीवरम् ॥ १८ ॥

स्युश्चन्नानामिकायेण क्वचिदालोकयन्नपि ।

अनुमन्त्रणीयं सर्वत्र सदैवमनुमन्त्रयेत् ॥ १९ ॥ २८ खण्ड ॥

क्षालनं दर्भकूर्चेन सर्वत्र स्त्रोतसां पथैः ।

तूष्णीमिच्छाक्रमेण स्याद्वपार्थं पार्णदारुणौ ॥ १ ॥

सप्त तावन्मूर्धन्यानि तथा स्तनचतुष्टयम् ।

नाभिः श्रोणिरपानञ्च गोस्त्रोतांसि चतुर्दश ॥ २ ॥

क्षुरोमांसावदानार्थं कृत्स्ना स्विष्टकृदाहता ।
 'वपामादाय जुहुयात्तत्र मन्त्रं समापयेत् ॥ २ ॥
 हज्जिह्वा क्रीडमस्थो नि यकृद्दृक्को गुदं स्तना ।
 श्रोणिस्तन्ध्रसटापार्श्वं पञ्चङ्गानि प्रचक्षते ॥ ४ ॥
 एकादशानामङ्गानामवदानानि सङ्ग्रया ।
 पार्श्वस्य वृकसक्थ्रोश्च द्वित्वादाहुश्चतुर्दश ॥ ५ ॥
 चरितार्था श्रुतिः कार्या यस्मादपरनुकल्पशः ।
 अतोऽष्टचेन होमः स्याच्छागपक्षे चरावापि ॥ ६ ॥
 अवदानानि यावन्ति क्रियेरन् प्रस्तरेपशोः ।
 तावत् पायमान् पिण्डान् पञ्चभावेऽपि कारयेत् ॥ ७ ॥
 ऊहनव्यञ्जनार्थन्तु पञ्चभावेऽपि पायसम् ।
 सद्वत् अर्पयेत्तद्वदन्त्यष्टकेऽपि कर्मणि ॥ ८ ॥
 प्राधान्यं पिण्डदानस्य केचिदाहुर्मनीषिणः ।
 गयादौ पिण्डमात्रस्य दीयमानत्वदर्शनात् ॥ ९ ॥
 भोजनस्य प्रधानत्वं वदन्त्यन्ये महर्षयः ।
 ब्राह्मणस्य परीक्षायां महायज्ञप्रदर्शनात् ॥ १० ॥
 आमश्राद्धविधानस्य विना पिण्डेः क्रियाविधिः ।
 तदालभ्याप्यनध्यायविधानप्रवणादपि ॥ ११ ॥
 विद्वन्मतमुपादाय समाप्येतद्बृदि स्थितम् ।
 प्राधान्यमुभयोर्यस्मात्तस्मादेष समुच्चयः ॥ १२ ॥
 प्राचीनावीतिना कार्यं पित्रेषु प्रोक्षणं पशोः ।
 दक्षिणीहासनान्तश्च चरोर्निर्वपणादिकम् ॥ १३ ॥
 सत्रयज्ञावदानानां प्रधानार्थो न हीतरः ।
 प्रधानं हवनञ्चैव शेषं प्रकृतिवद्भवेत् ॥ १४ ॥

द्वीपमुन्नतमाख्यातं शादा चैवेष्टका कृता ।
 कीलिनं सजलं प्रोक्तं दूरखातोदको मरुः ॥ १५ ॥
 हारगवाक्षस्तम्भैः कर्दमभित्यन्तकीणवेधैश्च ।
 नेष्टं वास्तुद्वारं विद्धमनाक्रान्तमार्थैश्च ॥ १६ ॥
 वशङ्गमाविति व्रीहीच्छंखश्चेति यवांस्तथा ।
 असावित्यत्र नामोक्ता जुहुयात् क्षिप्रहोमवत् ॥ १७ ॥
 साक्षतं सुमनोयुक्तमुदकं दधिसंयुतम् ।
 अर्घ्यं दधिमधुभ्याश्च मधुपर्कं विधीयते ॥ १८ ॥
 कांस्येनैवार्हणीयस्य निनयेदर्घ्यमञ्जली ।
 कांस्यापिधानं कांस्यस्थं मधुपर्कं समर्पयेत् ॥ १९ ॥ २६ खण्डः ॥
 इति कात्यायनविरचिते कर्मप्रदीपे तृतीयः प्रपाठकः ॥
 समाप्ता चेयं कात्यायनसंहिता ॥

अथ बृहस्पतिस्मृतिः ॥

इष्ट्वा क्रतुशतं राजा समाप्तवरदक्षिणम् ।
 मघवान् वाग्विदां श्रेष्ठं पर्यपृच्छदबृहस्पतिम् ॥
 भगवन् केन दानेन सर्वतः सुखमेधते ।
 यद्दत्तं यस्मिन् हार्धं च तस्मै ब्रूहि महातप ॥
 एवमिन्द्रेण पृष्टोऽसौ देवदेवपुरोहितः ।
 वाचस्पतिर्महाप्राज्ञो बृहस्पतिरुवाच ह ॥
 सुवर्णदानं गोदानं भूमिदानं च वासव ।
 एतत् प्रयच्छमानस्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥
 सुवर्णं रजतं वस्त्रं मणिरत्नं च वासव ! ।
 मन्त्रमेव भवेद्दत्तं वसधा यः प्रयच्छति ॥

फललाकृष्टां महीं दत्त्वा सवीजां शस्यशालिनीम् ।
यावत् सूर्यकरा लोकास्त्वावत् स्वर्गे महीयते ॥
यत्किञ्चित् कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ।
अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥
दशहस्तेन दण्डेन त्रिंशद्दण्डानि वर्त्तनम् ।
दश तान्येव विस्तारो गोचर्मे तन्महाफलम् ॥
सहस्रं गोसहस्रं च यत्न तिष्ठत्यतन्द्रितम् ।
बालवत्सप्रसूतानां तद्गोचर्म इति स्मृतम् ॥

विप्राय दद्याच्च गुणान्विताय तपोवियुक्ताय जितेन्द्रियाय ।
यावन्मही तिष्ठति सागरान्ता तावत् फलं तस्य भवेदनन्तम् ॥
यथा वीजानि रोहन्ति प्रकीर्णानि महीतले ।
एवं कामाः प्ररोहन्ति भूमिदानसमार्जिताः ॥
यथाप्सु पतितः सद्य स्तेलविन्दुः प्रमर्पति ।
एवं भूमिदातुः दानं सश्ये सश्ये प्ररोहति ॥
अन्नदाः सुखिनां नित्यं वस्त्रदश्चैव रूपवान् ॥
स नरः सर्वदो भूपयो ददाति वसुन्धराम् ।
यथा गौर्भरति वत्सं क्षारमुत्सृज्य क्षीरिणी ॥
एवं दत्ता सहस्राक्षं भूमिर्भरति भूमिदम् ।
गङ्गां भद्रासनं कृतं चरस्थावरवारणाः ॥
भूमिदानस्य पुण्यानि फलं स्वर्गः पुरन्दरः ।
आदित्यो वरुणो वक्रिर्ब्रह्मा सोमो हुताशनः ॥
शूलपाणिश्च भगवानभिनन्दति भूमिदम् ।
आस्फोटयन्ति पितरः प्रहर्षन्ति पितामहाः ॥
भूमिदाता कुले जातः स नस्त्राता भविष्यति ।

लील्यादुरतिदामानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥
 तारयन्ति हि दातारं सर्वात्पापादशं संयम् ।
 प्रावृता वस्त्रदा यान्ति नग्ना यान्ति त्ववस्त्रदा ॥
 तप्ता यान्तिग्निदातारः क्षुधिता यन्तिनक्षदा ।
 काञ्क्षति पितरः सर्वे नरकाद्भयभीरवः ॥
 गयां यो यास्यति पुत्रः सनः त्वाता भविष्यति ।
 एष्टव्या बहवः पुत्राः यद्ये कोऽपि गयां व्रजेत् ॥
 यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ।
 लोहितो यस्तु वर्णेन पुच्छायै यस्तु पाण्डुरः ॥
 श्वेतः खुरविषाणाभ्यां स नीलो वृष उच्यते ।
 नीलः पाण्डुरलाङ्गूलस्तृणमुत्तरते तु यः ॥
 षट्तिर्वर्षसहस्राणि पितरस्ते न तर्पिताः ।
 यद् अद्भुतमप्यङ्गं कूलस्तिष्ठति चोद्धृतम् ॥
 पितरस्तस्य नश्यन्ति सोमलोकं महाद्युतिम् ।
 पृथोर्यदोर्दिलीपस्य नृगस्य नहुषस्य च ॥
 अन्येषाञ्च नरेन्द्राणां पुनरन्या भविष्यति ।
 वज्रभिर्वसुधा दत्ता राजभिः सगरादिभिः ॥
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ।
 यस्तु ब्रह्मघ्नः स्त्रीघ्नो वा यस्तु वै पितृघातकः ॥
 गवां शतमहस्राणां हन्ता भवति दुष्कृतो ।
 स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेच्च वसुध्वराम् ॥
 स्वविष्टायां क्रिमिर्भूत्वा पितृभिः सह पच्यते ।
 आक्षेप्ता वानुमन्ता च तमेव नरकं व्रजेत् ॥
 भूमिदो भूमिहर्ता च नापरं पुण्यपापयोः ।

जङ्घावोवावतिष्ठेत यावदा भूतसंप्लवम् ॥

अग्नेरपत्यं प्रथमं हिरण्यं भूर्वैष्णवी सूर्यसुताश्चगावः ॥

लोकस्त्रियस्तेन भवन्ति दत्ता यः काश्चनङ्गाश्च महीश्च दद्यात् ।

षडशीति सहस्राणां यो जनानां वसुधराम् ।

स्वतो दत्ता तु सर्वत्र सर्वकामप्रदायिनी ॥

भूमिं यः प्रतिगृह्णाति भूमिं यस्य प्रयच्छति ।

उभौ तौ पुण्यकर्माणौ नियतं स्वर्गगामिनौ ॥

सर्वेषामेव दानानां एकजन्मानुगं फलम् ।

हाटकक्षितिगौरीणां सप्तजन्मानुगं फलम् ॥

योगहिंस्यादहं ह्यात्मा भूतपामं चतुर्विधम् ।

तस्य देहादियुक्तस्य भयं नास्ति कदाचन ॥

अन्यायेन हृता भूमिर्यं नरैरपराहिता ।

हरतो हारयन्तश्च हन्युस्ते सप्तमङ्गुलम् ॥

हरते हरयेद्यस्तु मन्दबुद्धिस्ततो वृत् ।

स बध्यो वारुणैः पाशैस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अशुभिः पतितैस्तेषां दानानामपकीर्तनम् ।

ब्राह्मणस्य हतं क्षेत्रे हतन्तिपुरुषं कुलम् ॥

वापीकूपसहस्रेण अश्वमेधशतेन च ।

गवां कोटिप्रदानेन भूमिहर्ता न शुध्यति ॥

गामिकां स्वर्णमेकं वा भूमेरपरिदमङ्गुलम् ।

रुन्धन्नरकमायाति यावदाभूतसंप्लवम् ।

हुतं दत्तं तपोधीतं यात्किञ्चिदर्थसञ्चितम् ॥

अर्द्धाङ्गुलस्य सीमाया हरणेन प्रणश्यति ।

गोवोथीं ग्रामरथ्याश्च श्मशानं गोपितं तथा ॥

सम्पीड्य नरकं याति यावदाभूतसंग्रवम् ।
 जषरे निर्जले स्थाने प्रस्तं शस्यं विसर्जयेत् ॥
 जलाधारश्च कर्त्तव्यो व्यासस्य वचनं यथा ।
 पञ्चकन्या नृते हन्ति दश हन्ति गवा नृते ॥
 शतमश्वान् नृते हन्ति सहस्रं पुरुषान् नृते ।
 हन्ति जाता न जाताश्च हिरण्यार्थं नृतं वदेत् ॥
 सर्वं भूम्या नृते हन्ति मास्य भूम्यनृतं वदी ।
 ब्रह्मस्विसारतिं कुयर्षाः प्राणैः कण्ठगतेरपि ॥
 अनौषधप्रभेषज्यं विषमे तडलाहलम् ।
 न विषं विषमित्याहुः ब्रह्मघ्नं विषमुच्यते ॥
 विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मघ्नं पुत्रपौत्रकम् ।
 लोहखण्डाश्मचूर्णं च विषञ्च ज्वरयेच्चरम् ॥
 ब्रह्मघ्नं विषु लोकेषु कः पुमान् ज्वरयिष्यति ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा राजान शस्त्रपाणयः ॥
 शस्त्रमेकाकिनं हन्ति विप्रमन्युः कुलक्षयम् ।
 मन्युप्रहरणा विप्राश्चक्रप्रहरणा हरिः ॥
 चक्राक्षौव्रतरो मन्युस्तस्माद्विप्रं न कोपयेत् ।
 अग्निदग्धाः प्ररोहन्ति सूर्यप्रदग्धास्तथैव च ॥
 मन्युदग्धस्य विप्राणामङ्गुरो न प्ररोहति ।
 अग्निर्दहति तेजसा सूर्यो दहति रश्मिभिः ॥
 राजा दहति दण्डेन विप्रो दहति मन्युना ।
 ब्रह्मस्वेन तु यत् सौम्यन्देवस्वेन तु या रतिः ॥
 तद्वनं कुलनाशाय भवत्यात्मविनाशकम् ।
 ब्रह्मघ्नं ब्रह्महत्या च दरिद्रस्य च यत्पनम् ॥

गुरुमित्रहिरण्ये च स्वर्गस्थमपि पीडयेत् ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु यच्छिद्रं तच्छिद्रं न प्ररोहति ॥
 प्रच्छादयति तच्छिद्रमन्यत्र तु विसर्पति ।
 ब्रह्मस्त्रेण तु पुष्टानि साधनानि बलानि च ॥
 संग्रामे तानि लीयन्ते सिक्कतासु यथोदकम् ।
 श्रोत्रियाय कुलीनाय दरिद्राय च वासव ! ॥
 सन्तुष्टाय विनोताय सर्वभूतहिताय च ।
 वेदाभ्यासस्तपोज्ञानमिन्द्रियाणां च संयमः ॥
 ईदृशाय सुरश्रेष्ठ ! यदत्तं हि तदक्षयम् ।
 ग्रामपात्रे यथान्यत्नं क्षीरं दधि घृतं मधु ॥
 विनश्ये त्पात्रदौर्वस्थात्तच्च पात्रं विनश्यति ।
 एवं गाञ्च हिरण्यञ्च वस्त्रमन्नं महीं तिलान् ॥
 अविद्वान् प्रतिगृह्णाति भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि बहुश्रुतः ॥
 बहुश्रुताय दातव्यं नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ।
 कुलं तारयते धीरः सप्त सप्त च वासव ! ॥
 यस्तटाकं नवं कुर्यात् पुराणं वापि खानयेत् ।
 स सर्वं कुलमुद्धृत्य स्वर्गं लोके महीयते ॥
 वापीकूपतडाकानि उद्यानोपवनानि च ।
 पुनः संस्कारकर्त्ता च लभते भौतिकं फलम् ॥
 निदाघकाले पानोयं यस्य तिष्ठति वासव ! ।
 स दुर्गं विषमं कृत्स्नं न कदाचिदवाप्नुयात् ॥
 एकाहं तु स्थितं तोयं पृथिव्यां राजसत्तम ।

कुलानि तारयेत्तस्य सप्त सप्त पराण्यपि ॥
 दीपालोकप्रदानेन वपुष्मान् स भवेन्नरः ।
 प्रोक्षणीयप्रदानेन श्रुतिं मेधाञ्च विन्दति ॥
 कृत्वापि पापकर्माणि यो दद्यादन्नमर्थिने ।
 ब्राह्मणाय विशेषेण न स पापेन लिप्यते ॥
 भूमिर्गावस्तथा दाराः प्रसङ्गं क्रियते यदा ।
 नचावेदयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 निवेदितस्तु राजा वै ब्राह्मणैर्मन्युपीडितैः ।
 तं न तारयते यस्तु तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 उपस्थिते विवाहे च यज्ञे दाने च वासव ।।
 मोषाच्चलति विघ्नं यः स नृतो जायते क्रिमिः ॥
 धनं फलति दानेन जीवितं जीवरक्षणात् ।
 रूपमैश्वर्यमारोग्यमहिंसाफलमश्रुते ॥
 फलमूलाशनात् पूज्यं स्वर्गं स्वस्थेन लभ्यते ।
 प्रायोपवेशनाद्राज्यं सर्वत्र सुखमश्रुते ॥
 गवाद्यशक्रदीक्षायाः स्वर्गगामी तृणाशनः ।
 स्त्रियस्त्रिववणस्त्रायी वायुं पीत्वा क्रतुं लभेत् ॥
 नित्यस्त्रायी भवेदर्कः सन्ध्ये द्वे च जपन् द्विजः ।
 न तत्साधयते राज्ञः नाकष्टमनाशके ॥
 अग्निप्रवेशे नियतं ब्रह्मलोके महीयते ।
 रत्नानां प्रतिसंहारि पशुन् पुलांश्च विन्दति ॥
 नाके चिरं स वसते उपवासी च यो भवेत् ।
 सततं चैकशायी यः स लभेदोत्सितः कृतिम् ॥

वीरासनं वीरशय्यां वीरस्थानमुपाश्रितः ।

अक्षय्यास्तस्य लोकाः सुप्रः सर्वकामगमास्तथा ॥

उपवासञ्च दीक्षाञ्च अभिषेकञ्च वासव ॥

कृत्वा द्वादशवर्षाणि वीरस्थानाद्विशिष्यते ॥

अधीत्य सर्ववेदान् वै सद्यो दुःखात् प्रमुच्यते ।

पावनं चरते धर्मं स्वर्गे लोके महीयते ॥

बृहस्पतिमतं पुण्यं ये पठन्ति द्विजातयः ।

चत्वारि तेषां वर्धन्ते आयुर्विद्या यशो बलम् ॥

॥ इति बृहस्पतिप्रणीतं धर्मशास्त्रं सम्पूर्णम् ॥

—

पराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनालये ।
व्यासमेकाग्रमासीनमष्टच्छत्रधयः पुरा ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वक्ष्यमाने कलौ युगे ।
शौचाचारं यथावच्च वद सत्यवतीसुत । ॥
तच्छ्रुत्वा ऋषिवाक्यं तु समिद्वाग्यकर्मन्निभः ।
प्रत्युवाच महातिजाः श्रुतिस्मृतिविशारदः ॥
नचाहं सर्वतत्त्वज्ञः कथं धर्मं वदाम्यहं ।
अस्मात् पितैव प्रष्टव्यमिति व्यासः सुतोऽवदत् ॥
ततस्ते ऋषयः सर्वे धर्मतत्त्वार्थकाङ्क्षिणः ।
ऋषिं व्यासं पुरस्कृत्य गता वदरिकाश्रमे ॥
नानावृक्षसमाकीर्णं फलपुष्पोपशोभितम् ।
नदीप्रस्रवणाकीर्णं पुष्पयतीर्थैरलङ्कृतम् ॥
सृगपक्षिगणायुज्यं देवतायतनावृतम् ।
यक्षगन्धर्वमिह्वैश्च नृत्यगीतसमाकुलम् ॥
तस्मिन्मृगसिन्धुसभासम्ये शक्तिपुत्रं पराशरम् ।
सुखासीनं महात्मानं मुनिमुख्यगणावृतम् ॥

कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु ऋषिभिः सह ।
 प्रदक्षिणाभिवादैश्च स्तुतिभिः समपूजयत् ॥
 अथ सन्तुष्टमनसाः पराशरमहामुनिः ।
 आह सुस्वागतं ब्रूहीत्यासीनो मुनिपुङ्गवः ॥
 व्यासः सुस्वागतं ये च ऋषयश्च समन्ततः ।
 कुशलं कुशलेत्युक्त्वा व्यासः पृच्छत्यतः परम् ॥
 यदि जानासि मे भक्ति स्नेहाद्वा भक्त-तृप्तये ।
 धर्मं कथय मे तात । अनुग्राह्योऽहं तव ॥
 श्रुता मे मानवा धर्मा वाशिष्ठाः काश्यपास्तथा ।
 गार्गेया गौतमाश्चैव तथा चौशनसाः स्मृताः ॥
 अत्रेर्विष्णोश्च साम्बर्त्ता दाक्षा आङ्गिरसास्तथा ।
 शातातपाश्च हारीता याज्ञवल्क्यकृता च ये ॥
 कात्यायनकृता चैव प्राचेतसकृताश्च ये ।
 आपस्तम्बकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ॥
 श्रुता ह्येतैर्भवत्प्राक्ताः श्रौतार्थास्तेन विस्मृताः ।
 अस्मिन्मन्त्रन्तरे धर्माः कृतव्रितादिके युगे ॥
 सर्वे धर्माः कृते जाताः सर्वे नष्टाः कलौ युगे ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं किञ्चित् साधारणं वद ॥
 व्यासवाक्यावसाने तु मुनिमुख्यः पराशरः ।
 धर्मस्य निर्णयं प्राह सूक्ष्मं स्थूलञ्च विस्तरात् ॥
 शृणु पुत्र । प्रवक्ष्येऽहं शृण्वन्तु ऋषयस्तथा ॥
 कल्पे कल्पे जयोत्पत्तौ ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ।
 श्रुतिः स्मृतिः मदाचारा निर्णेतव्याश्च सर्वदा ॥
 न कश्चिद्देवकर्त्ता च वेदस्मर्त्ता चतुर्मुखः ।

प्रथमोऽध्यायः ।

तथैव धर्मं स्मरति मनुः कल्पान्तरान्तरे ॥
 अन्ये कृतयुगे धर्मास्त्रेतायां द्वापरे परे ।
 अन्ये कलियुगे नृणां युगरूपानुसारतः ॥
 तपः परं कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ।
 द्वापरे यज्ञमित्युचुर्दानमेकं कलौ युगे ॥
 कृते तु मानवो धर्मस्त्रेतायां गौतमः स्मृतः ।
 द्वापरे शाङ्गलिखितः कलौ पाराशरः स्मृतः ॥
 त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ।
 द्वापरे कुलमेकं तु कर्त्तारञ्च कलौ युगे ।
 कृते सम्भाषणात् पाप त्रेतायाञ्चैव दर्शनात् ।
 द्वापरे चान्नमादाय कलौ पतति कर्मणा ॥
 कृते तु तत्क्षणाच्छापस्त्रेतायां दशभिर्हिनैः ।
 द्वापरे मांसमात्रेण कलौ सम्वत्सरेण तु ॥
 अभिगम्य कृते दानं त्रेतास्वाह्वय दीयते ।
 द्वापरे याचमानाय श्वेवया दीयते कलौ ॥
 अभिगम्योत्तमं दानमाहृतञ्चैव मध्यमम् ।
 अधम याच्यमान स्यात् सेवादानञ्च निष्फलम् ॥
 कृते चास्थिगताः प्राणास्त्रेतायां मांससंस्थिताः ।
 द्वापरे रुधिरं यावत् कलावन्नादिषु स्थिताः ॥
 धर्मो जितो ह्यधर्मेण जितः सत्योऽनृतेन च ।
 जिता भृत्यैस्तु राजानः स्त्रीभिश्च पुरुषा जिताः ॥
 सीदन्ति चाग्निहोत्राणि गुरुपूजा प्रणश्यति ।
 कुमार्यश्च प्रसूयन्ते तस्मिन् कलियुगे मदा ॥
 युगे युगे च ये धर्मास्तत्र तत्र च ये द्विजाः ।

पराशरसाहतायाम् ।

तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपाहि ते द्विजाः ॥
 युगे युगे च सामर्थ्यं शेषं मुनिविभाषितम् ।
 पराशरेण चाप्युक्तं प्रायश्चित्तं प्रधीयते ॥
 अहमद्यैव तद्धर्ममनुस्मृत्य ब्रवीमि वः ।
 चातुर्वर्ण्यसमाचारं शृणुध्वं मुनिपुङ्गवाः । ॥
 पराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
 चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥
 चतुर्णामपि वर्णानामाचारो धर्मपालकः ।
 आचारभ्रष्टदेहानां भवेद्धर्मः पराङ्मुखः ॥
 षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 ऊतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 मन्थ्यास्त्रानं जपो होमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवातिथेयञ्च षट्कर्माणि दिने दिने ॥
 प्रियो वा यदिवा द्वेष्यो मूर्खः पण्डित एव वा ।
 वैश्वदेवे तु संप्राप्तः सोऽतिथिः स्वर्गसक्रमः ॥
 दूरादान पथि आन्तं वैश्वदेवे उपस्थितम् ।
 अतिथिं तं विजानीयान्नातिथिः पूर्वमागतः ॥
 न पृच्छेद्ज्ञातचरणं न स्वाध्यायव्रतानि च ।
 हृदयं कल्पयेत्तस्मिन् सर्व्वदेवमयोहि सः ॥
 नैकग्रामीणमतिथि विप्रं साङ्गमिकं तथा ।
 अनित्यं ह्यागतो यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥
 अपूर्व्वः सुव्रतो विप्रो अपूर्व्वो वातिथिस्तथा ।
 वेशभ्यावरतो नित्यं तयोऽपूर्व्वो दिने दिने ॥
 वैश्वदेवे तु संप्राप्ते भिक्षुके गृहमागते ।

उद्धृत्य वैश्वदेवार्थं भिक्षां दत्त्वा विमर्जयेत् ॥
 यती च ब्रह्मचारी च पक्वान्नस्त्रामिनावभौ ।
 तयोरन्नमदत्त्वा च भुक्त्वा चान्द्रायणश्चरेत् ॥
 यतिश्च स्त्री जलं दद्याद्भैक्षं दद्यात् पुनर्जलम् ।
 तद्भैक्षं मेरुणा तुल्यं तज्जलं सागरोपमम् ॥
 वैश्वदेवकृतान् दीपान् शक्ती भिक्षुर्व्यपोहितुम् ।
 नहि भिक्षुः कृतान् दीपान् वैश्वदेवो व्यपोहति ॥
 अकृत्वा वैश्वदेवन्तु भुञ्जते ये द्विजातयः ।
 सर्वे ते निष्फला ज्ञेयाः पतन्ति नरके शुचौ ॥
 शिरावेष्टत्तु यो भुङ्क्ते योभुङ्क्ते दक्षिणामुखः ।
 वामपादे करं न्यस्य तद्वै रक्षासि भुञ्जते ॥
 यतये काञ्चनं दत्त्वा ताम्बूलं ब्रह्मचारिणे ।
 चौरैर्भ्यांभयं दत्त्वा दातापि नरकं व्रजेत् ॥
 पापोवा यदि चाण्डालो विप्रश्चः पितृघातकः ।
 वैश्वदेवे तु सम्प्राप्तः सोऽतिथिः स्वसिंक्रमः ॥
 अतिथिर्यस्य भग्नागो गृहात् प्रतिनिवर्त्तते ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दशवर्षशतानि च ॥
 न प्रसज्याति गो विप्रो ह्यतिथिं वेदपारगम् ।
 अददन्नान्नमावन्तु भुक्त्वा भुङ्क्ते तु किल्बिषम् ॥
 ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्वं निरुदकमकण्टकम् ।
 वापयेत् सर्ववीजानि सा कृषिः सर्वकामिका ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपुत्रे दापयेद्धनं ।
 सुक्षेत्रे च सुपुत्रे च यत्क्षिप्तं नैव नश्यति ॥
 अमृता ह्यनधीयाना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।

तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तप्रदो हि सः ॥
 क्षत्रियोहि प्रजा रक्षन् शस्त्रपाणिः प्रचण्डवत् ।
 विजित्य परसैन्यानि क्षितिं धर्मेण पालयेत् ॥
 न श्रीः कुलक्रमायाता स्वरूपाङ्गिष्ठितापि या ।
 खड्गेणाकस्य भुञ्जीत वीरभोग्या वसुन्धरा ॥
 पुष्प पुष्प विचित्रयान्मूलच्छेदं न कारयेत् ।
 मालाकारद्वीद्याने न तथाङ्गारकारकः ॥
 लोहकर्म तथा रत्नं गवाञ्च प्रतिपालनम् ।
 वाणिज्य कृषिकर्माणि वैश्यवृत्तिरुदाहृता ॥
 शूद्राणां हिज्जुश्रूषा परो धर्मः प्रकीर्तितः ।
 अन्यथा कुरुते किञ्चित्तद्भवेत्तस्य निष्फलम् ॥
 लवण मधु तैलञ्च दधि तक्र घृतं पयः ॥
 न दूष्येच्छुद्रजातीना कुर्यात् सर्वस्य विक्रयम् ॥
 अविक्रेयं मद्यमांसमभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
 अगम्यागमनश्चैव शूद्रोऽपि नरक व्रजेत् ॥
 कपिलः क्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
 वेदान्तरविचारेण शूद्रस्य नरक ध्रुवम् ॥

इति पराशरे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य धर्माचारं कलौ युगे ।
 धर्मं साधारणं शक्यं चातुर्वर्ण्याश्चमागतम् ॥
 सप्रवक्ष्याम्यहं भूयः पाशाश्रयं प्रचोदितः ।
 पदं कर्मनिरतो विप्रः कृषिकर्माणि कारयेत् ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

हलमष्टगवं धर्म्यं षड्गवं मध्यमं स्मृतम् ।
 चतुर्गवं वृशंसानां द्विगव वृषघातिनाम् ॥
 क्षुधितं तृषितं आन्तं बलीवर्द्धं न योजयेत् ।
 हीनाङ्गं व्याधितं क्लीबं वृष विप्रो न वाहयेत् ॥
 स्थिराङ्गं नीरुजं वृषं वृषभं षण्डवर्जितम् ।
 वाहयेद्द्विसंख्यार्द्धं पश्चात् स्नानं समाचारेत् ॥
 जपं देवाञ्जनं होमं स्वाध्यायं साङ्गमभ्यसेत् ।
 एकद्वित्रिचतुर्विंशान् भोजयेत् स्नातकान् द्विजः ॥
 स्वयंकुष्ठे तथा क्षेत्रे धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।
 निर्व्वपेत् पञ्चयज्ञानि क्रतुदीक्षाश्च कारयेत् ॥
 तिला रसा न विक्रेया विक्रेया धान्यनःसमाः ।
 विसर्गैर्विधा वृत्तिस्तृणकाष्ठादिविक्रयः ॥
 ब्राह्मणं तु क्षत्रिं क्षत्रा महादोष मवाप्नुयात् ।
 सम्बन्धरेण यत्पापं मत्स्यघाती समाप्नुयात् ।
 अयोमुखेन काष्ठेन तदेकाहेन लाङ्गली ॥
 पाशको मत्स्यघाती च व्याधः शाकुनिकस्तथा ।
 अदाता कर्षकश्चैव पञ्चैते समभागिनः ॥
 कण्डनी पेषणी चुल्ली उदकुम्भोऽथ मार्जनी ।
 पञ्च शूना गृहस्थस्य ग्रहण्यहनि वर्त्तते ॥
 हृत्तान् कृत्वा मर्ही हृत्वाहत्वा तु मृगकीटकान् ।
 कर्षकः खलु यज्ञेन सर्वं पापात् प्रमुच्यते ॥
 यो न दद्याद्द्विजातिभ्यो राशिमूलमुपागतः ।
 स चौरः सच पापिष्ठो ब्रह्मघ्नं तं विनिर्द्दिशेत् ॥
 राज्ञेदत्त्वा तु षड्भागं देवानाञ्चैकविंशकम् ।

विप्राणां त्रिंशकं भागं क्षषिकर्त्ता न लिख्यते ।
 क्षत्रियोऽपि क्षषिं कृत्वा द्विजान् देवांश्च पूजयेत् ।
 वैश्यः शूद्रः सदा कुर्यात् क्षषिवाणिज्यशिल्पकान् ॥
 विकर्षं कुर्वते शूद्रा द्विजसेवाविवर्जिताः ।
 भवन्त्यल्पायुषस्ते वै पतन्ति नरकेषु च ॥
 चतुर्णानामपित्रर्णानामेष धर्मः सनातनः ।
 इति पराशरे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः शुद्धिं प्रवक्ष्यामि जनने मरणे तथा ।
 दिनत्रयेण शुद्ध्यन्ति ब्राह्मणाः प्रेतभूतके ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पञ्चदशाहकैः ।
 शूद्रः शुद्ध्यति मासेन पराशरवचो यथा ॥
 उपासने तु विप्राणामङ्गशुद्धिस्तु जायते ।
 ब्राह्मणानां प्रसूतौ तु देहस्यर्शो विधीयते ॥
 जाते विप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चादशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥
 एकाहाच्छुद्ध्यति विप्रो योऽग्निर्वेदसमन्वितः ।
 त्र्यहात् केवलवेदस्य द्विहीनो दशभिर्दिनैः ॥
 जन्मकर्मपरिभ्रष्टः सन्ध्यापासुंनवर्जितः ।
 नामधारकविप्रस्य दशाहं सूतकं भवेत् ॥
 एकपिण्डास्तु दायादाः पृथग्द्वारनिकेतनाः ।
 जन्मन्यपि विपत्तौ च भवेत्तेषाञ्च सूतकं ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

उभयत्र दशाहानि कुलस्यार्घ्नं न भुञ्जते ।
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्त्तते ॥
 प्राप्नोति सूतकं गोत्रे चतुर्थपुरुषेण तु ।
 दायाद्विच्छेदमाप्नोति पञ्चमो वात्मवंशजः ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् षष्ठिणा पुंसि पञ्चमे ।
 षष्ठे चतुरहाच्छ्रद्धिः सप्तमे तु दिनत्रयम् ॥
 पञ्चभिः पुरुषैर्युक्ता अथाद्धेया सगोत्रिणः ।
 ततः षट्पुरुषाद्यथ आद्धे भोज्याः सगोत्रिणः ॥
 भृग्वग्निमरणे चैव देशान्तरमृते तथा ।
 बाले प्रेते च मन्त्राग्ने सद्यः शौचं विधीयते ॥
 दशरात्रेष्वतीतिष्वत्रिरात्राच्छ्रद्धिरिष्यते ।
 ततः मन्वत्सरादूर्द्ध्वं नचैलं स्नानमाचरेत् ॥
 देशान्तरमृतः कश्चित् सगोत्रः श्रूयते यदि ।
 न त्रिरात्रमहोरात्रं सद्यः स्नात्वा विमुञ्चति ॥
 अत्रिपक्षात्त्रिरात्रं स्यादाषण्मासाच्च पक्षिणी ।
 अहः, सन्वत्सरादूर्वाक् सद्यः शौचं विधीयते ॥
 अजातदन्ता ये बाला ये च गर्भाद्विनिःसृताः ।
 न तेषामग्निपंस्कारो नागौच नोदकक्रिया ॥
 यदि गर्भोविपद्येत स्रवते वापि योषिता ।
 यावन्मासं स्थितोगर्भोदिनं तावत् स सूतकः ॥
 अथ चतुर्थाद्भवेत् स्त्रावः पातः पञ्चमषष्ठयोः ।
 अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् ॥
 प्रसूतिकाले सप्राप्ते प्रसवे यदि योषिताम् ।
 जीवापत्ये तु गोत्रस्य मृते मातुश्च सूतकम् ॥

पराशरसंहितायाम् ।

रात्रावेव समुत्पन्ने सृते रजमि सूतके ।
पूर्वमेव दिनं ग्राह्यं यावन्नीदयते रविः ॥
दन्तजातेऽनुजाने च कृतचूडे च संस्थिते ।
अग्निसंस्कारण तेषां तिरात्रं सूतकं भवेत् ।
आ दन्तजननात् सद्य आचूडान्नैशिकी स्मृता ।
तिरात्रमाव्रतात्तेषां दशरात्रमतः परम् ॥
गर्भे यदि विपत्तिः स्यत्दशाहं सूतकं भवेत् ।
जीवन् जातो यदि प्रेतः सद्यएव विशुद्ध्यति ॥
स्त्रीणा चूडान्न आदानात् सक्रमात्तदध क्रमात् ।
सद्यः शौचमथैकाहं तिरह् पितृवन्धुषु ॥
ब्रह्मचारी गृहे येषां ह्रियते च ऊताशने ।
सम्पर्कं नच कुर्वन्ति न तेषां सूतकं भवेत् ॥
सम्पर्काद्दुष्यते विप्रो नान्यो दीपोऽस्ति ब्राह्मणे ।
सम्पर्केषु निवृत्तस्य न प्रेतं नैव सूतकं ॥
शिल्पिनः कारुका वैद्या दासीदासाश्च नापिताः ।
ग्रं. त्रियाश्चैव राजानः मद्यः शौचाः प्रकीर्त्तिताः ।
मव्रती मन्त्रपुत्रश्च आहिताग्निश्च यो द्विजः ।
राज्ञश्च सूतकं नास्ति यस्य चेच्छति पार्थिवः ॥
उद्यतो निधने दाने आर्त्तो विप्रो निर्मान्वितः ।
तदेव ऋषिभिर्दृष्टं यथाकालेन शुद्ध्यति ॥
प्रमवे गृहमेधी तु न कुर्व्यात् सङ्कर यदि ।
दगाहाच्छुद्ध्यते माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥
रुवेषां स्त्रावमाशौचं मातापितोर्दृशादिकं ।
सूतकं मातुरेव स्यादुपसृष्ट्य पिता शुचिः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

यदि पत्न्यां प्रसूतायां सम्पर्कं कुरुते द्विजः ।
 सूतकन्तु भवेत्तस्य यदि विप्रः षडङ्गवित् ॥
 सम्पर्काज्जायते दोषो नान्यो दोषोऽस्ति ब्राह्मणे ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन सम्पर्कं वर्जयेद्द्विजः ॥
 विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वन्तरा मृतसूतके ।
 पूर्वं सङ्कल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दूष्यति ॥
 अन्तरा तु दशाहस्य पुनर्मरणजन्मनी ।
 तावत् स्यादशुचिर्विप्रोयावत्तत् स्यादनिर्दशम् ॥
 ब्राह्मणार्थे विपन्नाना वन्दिगोग्रहणे तथा ।
 आहवेषु विपन्नानामेकगात्रन्तु सूतकं ॥
 द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदकौ ।
 परिव्राड्योगयुक्तश्च रणे चाभिमुखे हतः ॥
 यत्र यत्र हतः शूरः शत्रुभिः परिवेष्टितः ।
 अक्षयाल्लभते लोकान् यदि क्लीवं न भाषते ॥
 जितेन लभते लक्ष्मीं श्वेनापि सुराङ्गनाः ।
 क्षणविध्वंसिकेऽमुस्मिन् का चिन्ता मरणे रणे ॥
 यस्तु भग्नेषु मैत्रेयु विद्रवत्सु समन्ततः ।
 परिव्राता यदा गच्छेत् स च क्रतुफलं लभेत् ॥
 यस्य च्छेदकृतं गात्रं शरशक्त्यष्टिमुद्गरैः ।
 देवकन्यास्तु तं वीरं गायन्ति रमयन्ति च ॥
 वराङ्गनासहस्राणि शूरमायोधने हतं ।
 नागकन्याश्च धावन्ति मम भर्ता भवेदिति ॥
 ललाटदेगाद्गुधिरं हि यस्य
 तप्तस्य जन्तोः प्रविशेच्च वक्त्रे ।

तत् सीमयानेन हि तस्य तुल्यं
 सग्रमयञ्चे विधिवच्च दृष्टम् ।
 यं यज्ञसंघैस्तपसा च विद्यया
 स्वर्गैर्षिणो वात्र यथैव विप्राः ।
 तथैव यान्त्येव हि तत्र वीराः
 प्राणान् सुयुद्धेन परित्यजन्तः ॥
 अनाथ ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।
 पदे पदे यद्रूपलमानुपूर्वाङ्गभन्ति ते ॥
 असगोत्रमबन्धुञ्च प्रेतीभूतञ्च ब्राह्मणं ।
 नीत्वा च दाहयित्वा च प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 न तेषामशुभं किञ्चिद्द्विजानां शुभकर्मणि ।
 जलावगाहनात्तेषां शुद्धिः स्मृतिभिरीरिता ॥
 अनुगम्येच्छया प्रेतं ज्ञातिमज्ञातिमेव वा ।
 स्नात्वा चैव तु स्पृष्ट्वाग्निं हत प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियं क्षत्रमज्ञानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
 एकाहमशुचिर्भूत्वा पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 शवञ्च वैश्यमज्ञानाद्ब्राह्मणो योऽनुगच्छति ।
 कृत्वा शौचं द्विरात्रञ्च प्राणायामान् पडाचरेत् ॥
 प्रेतीभूतन्तु यः शूद्रं ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 नयन्तमनुगच्छेत् त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् ॥
 त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा हतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 विनिर्वर्त्य यदा शूद्रा उदकान्तमुपस्थिताः ।
 दिजैवस्तदागुगन्तव्या इति धर्मविदो विः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्माद्द्विजो मृतं शूद्रं न स्पृशेन्न च दाहयेत् ।

दृष्टे स्तूर्यावलोकनेन शुद्धिरेषा पुरातनी ॥

इतिपाराशरे धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

अतिमानादतिक्रीधात् स्नेहाद्वा यदिवा भयात् ।

उद्धृणीयात् स्त्री पुमान् वा गतिरेषा विधीयते ॥

पूयगोणितसंपूर्णे अन्ये तर्मासि मज्जति ।

षष्टिं वर्षमहस्त्राणि नरकं पतिपद्यते ।

नाशौच नोदक नाग्निं नाश्रुपातञ्च कारयेत् ॥

बोढारोऽग्निप्रदातारः पाशच्छेदकरास्तथा ।

तप्तकृच्छ्रेण शुद्धान्तीत्येवमाह प्रजापतिः ॥

गोर्भर्हतं तथोद्धृद्वा ब्राह्मणेनतु घातितम् ।

संस्पृशन्ति तु ये विप्रा बोढाश्चाग्निदाश्च ये ॥

अन्येऽपि वानुगतारः पाशच्छेदकराश्च ये ।

तप्तकृच्छ्रेण शुद्धान्ति कुर्युर्ब्राह्मणभोजनम् ॥

अनङ्गुत्संहिता गाञ्च दद्युर्विप्राय दक्षिणाम् ।

तृहमुष्णं पिवेदापस्त्रहमुष्णं पयः पिवेत् ।

तृहमुष्णं घृतं पीत्वा वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥

यो वै समाचरेद्दिग्भिः पतितादिष्वकामतः ।

पञ्चाहं वा दशाहं वा द्वादशाहमथापि वा ॥

मासार्द्धं मासमेकं वा मासद्वयमथापि वा ।

अब्दाह्व मब्दमेकं वा तदूर्द्ध्वं चैव तत्समः ॥

पराशरसंहितायाम् ।

त्विरात्रं प्रथमे पक्षे द्वितीये कृच्छ्रमाचरेत् ।
 तृतीये चैव पक्षे तु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
 चतुर्थे दशरात्रं स्यात् पराकः पञ्चमे मतः ।
 कुर्ष्याच्चान्द्रायण षष्ठे सप्तमे त्वैन्दवद्वयम् ॥
 शुद्धार्थमष्टमे चैव षण्मासात् कृच्छ्रमाचरेत् ।
 पक्षसंख्याप्रमाणेन सुवर्णान्यपि दक्षिणा ॥
 ऋतुस्नाता तु या नारी भर्तारं नोपसर्पति ।
 सा मृता नरकं याति विधवा च पुनः पुनः ॥
 ऋतौ स्नातान्तु यो भार्य्यां सन्निधौ नोपगच्छति ।
 घोरायां भ्रूणहत्यायां युज्यते नात्र सशयः ॥
 अदुष्टापतितां भार्य्यां यौवने यः परित्यजेत् ।
 सप्तजन्म भवेत् स्त्रीत्वं वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
 दरिद्रं व्याधितं मूर्खं भर्तारं या न मन्यते ।
 सा मृता जायते व्याली वैधव्यञ्च पुनः पुनः ॥
 औषवाताहतं बीजं यथा क्षेत्रे प्ररोहति ।
 क्षेत्री तल्लभते बीजं न बीजी भागमर्हति ॥
 तद्वत् परस्त्रियाः पुत्रौ द्वौ सुतौ कुण्डगोलकौ ।
 पत्न्यौ जीवति कुण्डः स्यात्सुते भर्तारि गोलकः ॥
 औरसः क्षेत्रजश्चैव दत्तः कृत्रिमकः सुतः ।
 दद्यान्माता पिता वापि स पुत्रो दत्तको भवेत् ॥
 परिवर्त्तिः परीवेत्ता यथा च परिवर्त्त्यते ।
 मूर्खे ते नरकं यान्ति दाढयाजकपञ्चमाः ॥
 दाराग्निहोत्रसंयोगं यः कुर्ष्यादयश्चे सति ।
 परिवर्त्ता स विद्धे यः परिवर्त्तितस्तु पूर्वजः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

हो कृच्छ्रौ परिविक्तेषु कन्यायाः कृच्छ्र एव च ।
कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ दातुश्च होता चान्द्रायणश्चरेत् ॥
कुञ्जवामनपण्डेषु गङ्गदेषु जङ्घेषु च ।
जात्यन्धे बन्धरे मूके न दोषः परिवेदने ॥
पितृव्यपुत्रः सापत्यः परनारीसुतस्तथा ।
टाराग्निहीनसंयोगे न दोषः परिवेदने ॥
व्येष्टो भ्राता यदा तिष्ठेदाधान नैव चिन्तयेत् ।
अनुज्ञातसु कुर्वीत शङ्कस्य वचनं यथा ॥
नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीबेच पतिते पतौ ।
पञ्चस्वापत्सु नारीणां पतिग्न्यो न विद्यते ॥
मृते भर्त्तरि या नारी ब्रह्मचर्ये व्यवस्थिता ॥
सा मृता लभते स्वर्गं यथा सद् ब्रह्मचारिणः ॥
तिस्रः कोव्यर्द्धकोटी च यानि रोमाणि मानुषे ।
तावत् कालं वसेत् स्वर्गे भर्त्तारं यानुगच्छति ॥
व्यालयाही यथा व्याल विलादुद्धरते बलात् ।
एवमुद्धृत्य भर्त्तारं तेनैव सह मोदते ।

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

श्ववृकाभ्यां शृगालाद्यैर्यदि दष्टसु ब्राह्मणः ।
स्नात्वा जपेत् गायत्रीं पवित्रां वेदमातरम् ॥
गवां शृङ्गोदके स्नातो महानद्यासु सङ्गमे ।
समुद्रदर्शनाद्वापि शुना दष्टः शुचिर्भवेत् ॥

वेदविद्याव्रतस्नातः शुना दष्टन् ब्राह्मणः ।
 स हिरण्योदके स्नात्वा घृतं प्राश्य विशुद्ध्यति ॥
 स्रवतस्तु शुना दष्टस्त्रिरात्रं समुपोषितः ।
 घृतं कुशोदकं पीत्वा व्रतशेषं समापयेत् ॥
 अव्रतः स्रवती वापि शुना दष्टो भवेद्विजः ।
 प्रणिपत्य भवेन् पूतो विप्रैश्चानुनिरीक्षितः ॥
 शुना घ्रातावशीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अङ्गिः प्रक्षालनाच्छुद्धिरग्निना चोपचूलनम् ॥
 शुना च ब्राह्मणी दष्टा जम्बुकेन वृकेण वा ।
 उदितं सोमनक्षत्रं दृष्ट्वा सद्यः शुचिर्भवेत् ॥
 कष्टपक्षेऽयदा सोमो न दृश्येत कदाचन ।
 यां दिशं व्रजे सोमस्तां दिशश्चावलोकयेत् ॥
 असद्ब्राह्मणके ग्रामे शुना दष्टस्तु ब्राह्मणः ।
 वृषं प्रदर्शयित्वा सद्यः स्नानाद्विशुद्ध्यति ॥
 चाण्डालेन श्वपाकेन गोभिर्विप्रैर्हतो यदि ।
 आहिताग्निर्मृतो विप्रो विषेणात्महतो यदि ।
 दहेत्त ब्राह्मणं विप्रो लोकाग्नी मन्त्रवर्जितम् ॥
 स्पृष्ट्वा चोक्ष्णं च दग्ध्वा च सपिण्डेषु च सर्वथा ।
 प्राजापत्यं चरेत् पञ्चादिप्राणामनुशमनात् ॥
 दग्ध्वास्योनि पुनर्गृह्य क्षीरैः प्रक्षालयेद्द्विजः ।
 पुनर्दहेत् स्वकाग्नी तन्मन्त्रेण च पृथक् पृथक् ॥
 आहिताग्निर्द्विजः कश्चित् प्रवसन् कालचोदितः ।
 देहनाशमनुप्राप्तस्तस्याग्निर्वर्त्तते गृहे ॥
 श्रीताग्निर्वातसंस्कारः श्रूयतामृषिसत्तमाः ।

कृष्णं जिनं समासीर्य कुशैश्च पुरुषाकृतम् ॥
 षट् शतानि शतंश्चैव पलाशानाञ्च हन्तकम् ।
 चत्वारिंशच्छिरे दद्यात् षष्टिं कण्ठे विनिर्द्दिशेत् ॥
 बाहुभ्याञ्च शतं दद्यादङ्गुलीषु दशैव तु ।
 शनश्चोरसि मंदद्यात् विशञ्चैवोदरे न्यसेत् ॥
 अष्टौ वृषणयोर्दद्यात् पञ्च मेढ्रे च विन्यसेत् ।
 एकविंशतिमूर्ध्भ्यां जानुजङ्घे च विंशतिम् ॥
 पादाङ्गुल्योः शतार्द्धञ्च पादाणि च तथा न्यसेत् ।
 शय्यां शिञ्जे विनिक्षिप्य अरणीं वृषणे तथा ॥
 जुह्व दक्षिणहस्तेन वामहस्ते तथोपमत् ।
 कर्णेचोदूखलं दद्यात् पृष्ठे च मुपलं ततः ॥
 निःक्षिप्योरसि दृशद तण्डुलाज्यतिलान्मुखे ।
 औत्रे च प्रोक्षणीं दद्यादाज्यस्यालीञ्च चतुषोः ॥
 कर्णे नेत्रे मुखे घ्राणे हिरण्यकलं क्षिपेत् ।
 अग्निहोत्रोपकरणं गात्रे शेषं प्रविन्यसेत् ॥
 अमौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहेति च वृताज्जतीः ।
 दद्यात् पुत्रोऽथवा भ्राता ह्यन्ये वापि स्वधर्मिणः ॥
 यथा दहनसंस्कारस्तथा कार्यं विचक्षणेः ।
 ईदृशस्तु विधिं कुर्व्याद्ब्रह्मलोके गतिर्भुवम् ॥
 ये दहन्ति द्विजास्तु ते यान्ति परमा गतिम् ।
 अन्यथा कुर्वन्ते किञ्चिदात्मबुद्धिप्रबोधितः ॥
 भवन्त्यल्पायुषस्तो वै पतन्ति नरके भुवम् ॥

ति पाराशरे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

पराशरसंहितायाम् ।

षष्ठोऽध्यायः ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि प्राणिहत्यासु निष्कृतिम् ।
पराशरेण पूर्वोक्तां मन्वर्थेऽपि च विस्मृताम् ॥
हंससारसकौश्यांश्च चक्रवाकं सकुक्कुटम् ।
जालपादांश्च शरभमहोगत्रेण शुद्ध्यति ॥
वलाकाटिट्टिभानाश्च शुकपारावतादिनाम् ।
आटिनाश्च वकानाश्च शुद्ध्यन्ते नक्तभोजनात् ॥
भासकाककपोतानां सारीतित्तिरिघातकः ।
अन्तर्जले उभे मन्थे प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
गृध्रस्थेनशिखियाहवासीलूकनिपातने ।
अपक्वाशी दिनं तिष्ठेत्त्रिकालं मावताशनः ॥
वल्गुणीचटकानाश्च कोकिलाखञ्जरीटकान् ।
लावकारक्तपादांश्च शुद्ध्यन्ते नक्तभोजनात् ॥
कारण्डवचकोराणां पिङ्गलाकुररस्य च ।
भारद्वाजनिहन्ता च शुद्ध्यन्ति शिवपूजनात् ॥
भेरुण्डस्थेनभासश्च पारावतकपिञ्चलान् ।
पक्षिणामेव सर्वेषामहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
हत्वा नकुलमार्जारसर्पाजगरङ्गुण्डुभान् ।
कशरं भोजयेद्दिमान् लोहदण्डश्च दक्षिणाम् ॥
शङ्खकीशशकागोधामत्स्यकूर्माभिपातने ।
हन्ताकफलभोक्ता च क्षुद्रोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
वृकजम्बूकञ्जलाणां तरङ्गूणाश्च घातने ।
तिलप्रस्यं द्विजे दद्याद्वायुभक्षो दिनत्रयम् ॥

गजगवयतुरङ्गानां महिषोद्वनिपातने ।
 शुद्धये सप्तरात्रेण विप्राणां तर्पणेन च ॥
 मृगं वरुणं वरुहञ्च अश्वानादयस्तु घातयेत् ।
 अफालकृष्टमश्लीयादहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 एवं चतुष्पदानाञ्च सर्वेषां वनचारिणाम् ।
 अहोरात्रोषितस्तिष्ठेज्जपन् वै जातवेदसम् ॥
 शिल्पिनं कारुकं शूद्रं स्त्रियं वा यस्तु घातयेत् ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्दृष्टैकादशदक्षिणा ॥
 वैश्यं वा क्षत्रियं वापि निर्दोषमभिघातयेत् ।
 सोऽतिकृच्छ्रद्वयं कुर्याद्द्वोविंशं दक्षिणां ददेत् ॥
 वैश्यं शूद्रं क्रियामक्तं विकर्मस्य द्विजोत्तमम् ।
 हत्वा चान्द्रायणं कुर्याद्द्व्याङ्गीत्रिंशदक्षिणाम् ॥
 क्षत्रियेणापि वैश्येन शूद्रेणैवेतरेण वा ।
 चाण्डालबध्नं प्राप्तः कृच्छ्रादेन विशुद्ध्यति ॥
 चौराः श्वपाकचाण्डाला विप्रेणापि हता यदि ।
 अहोरात्रोपवासेन प्राणायामेन शुद्ध्यति ॥
 श्वपाकं वापि चाण्डालं विप्रः सम्भाषते यदि ।
 द्विजसम्भाषणं कुर्याद्गायत्रीं वा सकृज्जपेत् ॥
 चाण्डालैः सह सुप्तस्तु त्विरात्रमुपवासयेत् ।
 चाण्डालैकपथकृत्वा गायत्रीस्मरणाच्छुचिः ॥
 चाण्डालदर्शनेनैव 'आदित्यमवलोकयेत् ।
 चाण्डालस्पर्शने चैव सचैलं स्नानमाचरेत् ॥
 चाण्डालखातवापीषु पीत्वा सलिलमग्रजः ।
 अश्वानाञ्चैव नक्तेन त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥

च गण्डाजनाण्डसस्पृष्टं पीत्वा कूपगतं जलम् ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ॥
 चाण्डालोदकभाण्डे तु अज्ञानात् पिवने जलम् ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 यदि न क्षिपते तोयं शरीरे यस्य जीर्ण्यति ।
 प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तपनञ्चरेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यस्तु क्षत्रियः ।
 तदर्द्धं चरेद्दैत्यः पादं शूद्रस्य दापयेत् ॥
 भाण्डस्थमन्त्यजानास्तु जलं दधि पयः पिवेत् ।
 ब्राह्मणं क्षत्रियो वैश्यः शूद्रश्चैव प्रमादतः ॥
 ब्रह्मकुर्चोपवासेन द्विजातीनान्तु निष्कृतिः ।
 शूद्रस्य चोपवासेन तथा दानेन शक्तिरः ॥
 ब्राह्मणो ज्ञानतो भुङ्क्ते चाण्डालान्नं कदाचन ।
 गोमूत्रयावकाहाराद्द्वारात्रेण शुद्ध्यति ॥
 एकैकं ग्रासमग्नीयाद्गोमूत्रयावकस्य च ।
 दशाह्ननियमस्यस्य व्रतं तत्र विनिर्दिशेत् ॥
 अविज्ञातस्य चाण्डालः सन्तिष्ठेत्तस्य वैश्वमनि ।
 विज्ञाते द्वपसंन्यस्य द्विजाः कुर्वन्त्यनुग्रहम् ॥
 ऋषिवक्त्राच्छ्रुता धर्मास्त्रायन्ते वेदपावनाः ।
 पतन्तमुद्धरेयुस्ते धर्मज्ञाः पापसङ्कटात् ॥
 दध्ना च सर्पिषा चैव क्षीरगोमूत्रयावकम् ।
 भुञ्जीत सह सर्वैश्च तिसन्ध्यं त्र्यगाहनम् ॥
 त्र्यहं भुञ्जीत दध्ना च त्र्यहं भुञ्जीत सर्पिषा ।
 त्र्यहं क्षीरेण भुञ्जीत एकैकेन दिनत्रयम् ॥

भावदुष्टं न भूञ्जीयान्नोच्छिष्टं कृमिदूषितम् ।
 त्विपलं दधिदुग्धस्य पलमेकान्तु सर्पिषः ॥
 भस्मना तु भवेच्छुद्धिरुभयोस्ताम्रकांसयोः ।
 जलशीचेन वस्त्राणां परित्यागेन सृग्मयम् ॥
 कुसुम्भगुडकार्पासलवणं तैलमर्पिणी ।
 द्वारे कृत्वा तु धान्यानि गृहे दद्याद्दत्ताशनम् ॥
 एव शुद्धस्ततः पश्चात् कुक्ष्याद्वाह्याणभोजनम् ।
 त्रिंशत् गा वृषश्चैक दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 पुनर्लेपनया तेन होमजप्येन शुद्धात् ।
 आधारेण च विप्राणां भूमिदोषो न विद्यते ॥
 रजकी चर्मकारी च लुब्धकस्य च पुक्कमी ।
 चातुर्वर्ण्यगृहे यस्य ह्यज्ञानादधितिष्ठति ॥
 ज्ञात्वा तु निष्कृतिं कुर्यात् पूर्वोक्तस्यार्द्धमेव च ।
 गृहदाहं न कुर्वीताप्यन्यत् सर्वञ्च कारयेत् ॥
 गृहस्याभ्यन्तरे गच्छेच्चाण्डालो यस्य कस्यचित् ।
 तस्माद्गृहादिनिःसृत्य गृहभागानि वर्जयेत् ॥
 रसपूर्णं तु यज्ञाण्डं न त्यजेच्च कदाचन ।
 गोरसेन तु संमिश्रैर्जलैः प्रोक्षेत् समन्ततः ॥
 ब्राह्मणस्य व्रणदारे पूयगोणितसम्भवे ।
 कृमिरुत्पद्यते यस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 गवां मूत्रपुगीषेण दध्ना क्षीरेण सर्पिषा ।
 चरहं स्नात्वा च पीत्वा च कृमिदुष्टः शुचिर्भवेत् ॥
 क्षत्रियोऽपि सुवर्णस्य पञ्च माषान् प्रदापयेत् ।
 गोदक्षिणां तु वैश्याप्युपवासं विनिर्द्दिशेत् ॥

शूद्राणां नोपवामः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्राह्मणांतु नमस्कृत्य पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 अच्छिद्रमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणस्य शिरसा धार्य्य मग्निष्टोमफलं हि तत् ॥
 व्याधिव्यसनिनि आते दुर्भिते डामरे तथा ।
 उपवासी व्रतो हीमो द्विजसम्पादितानि वा ॥
 अथवा ब्राह्मणालुष्टाः स्वयं कुर्वन्त्यनुग्रहम् ।
 सर्वधर्ममवाप्नोति द्विजैः सम्बर्द्धिताशिषा ॥
 दुर्बलेऽनुग्रहः कार्यस्तथा वै बालवृद्धयोः ।
 अतोऽन्यथा भवेद्दोषस्तस्मान्बालानुग्रहः स्मृतः ॥
 स्नेहाद्वा यदि वा लोभाद्भयादज्ञानतोऽपि वा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहे वै तत्पापं तेषु गच्छति ॥
 शरीरस्यात्यये प्राप्ते वदन्ति नियमन्तु ये ।
 महत्कार्योपरोधेन न स्वस्थस्य कदाचन ॥
 स्वस्थस्य मृटाः कुर्वन्ति नियमन्तु वदन्ति ये ।
 ते तस्य विघ्नकर्तारः पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥
 स एव नियमस्त्याज्यो ब्राह्मणं योऽवमन्यते ।
 वृथा तस्योपवामः स्यान्न स पुण्येन युज्यते ॥
 स एव नियमां ग्राह्यो यं य कोऽपि वदेद्द्विजः ।
 कुर्व्याद्वाक्यं द्विजानाञ्च अकुर्वन् ब्रह्महा भवेत् ॥
 उपवासो व्रतञ्चैव स्नानं तीर्थं जपस्तपः ।
 विघ्नैः सम्पादितं यस्य सम्पन्नं तस्य तद्भवेत् ॥
 व्रतच्छिद्रं तपश्छिद्रं यश्छिद्रं यन्नकर्मणि ।

सर्वं भवति निष्क्रिद्रं ब्राह्मणैरुपपादितम् ॥
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जल सर्वकामदम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मलिना जनाः ॥
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते भाषन्ते तानि देवताः ।
 सर्ववेदमया विप्रा न तद्वचनमन्यथा ॥
 अन्नाद्ये कीटसंयुक्ते मक्षिकाकीटदूषिते ।
 अन्तरा रुंसृशेच्चापस्तदन्नं भक्ष्यना स्पृशेत् ॥
 भुञ्जानो हि यदा विप्रः पादं हस्तेन संस्पृशेत् ।
 उच्छिष्टं हि स वै भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते मुक्तभाजने ॥
 पादुकास्थो न भञ्जीत पर्यङ्के संस्थितोऽपि वा ।
 शुना चाण्डालदृष्टो वा भोजनं परिवर्जयेत् ॥
 पक्वान्नञ्च निषिद्धं यदन्नशुद्धिंस्तथैव च ।
 यथा पराशरेणोक्तं तथैवाह वदामि वः ॥
 मित द्रोणाढकस्यान्नं काकश्वानोपघातितम् ।
 केनैतच्छुद्ध्यते चान्न ब्राह्मणोभ्यो निवेदयेत् ॥
 काकश्वानावलीढत्तु द्रोणान्नं न परित्यजेत् ।
 वेदवेदाङ्गविहिप्रैर्धर्मशास्त्रानुपालकैः ॥
 प्रस्था द्वात्रिंशतिर्द्रोणः स्मृतो द्विप्रस्थ आढकः ।
 ततो द्रोणाढकस्यान्नं अतिस्मृतिविदोविदुः ॥
 काकश्वानावलीढं तु गवाघ्रातं श्वरेण वा ।
 स्वल्पमन्नं त्यजेद्विप्रः शुद्धिर्द्रोणाढके भवेत् ॥
 अन्यस्योद्धृत्य तन्मात्रं यच्च नोपहतं भवेत् ।
 सुवर्णोदकमभ्यक्ष्य ऊताशेनैव तापयेत् ॥

ऊताशनेन संस्पृष्टं सुवर्णसलिलेन च ।

विप्रार्णां ब्रह्मघोषेण भोज्यं भवति तत्क्षणात् ॥

इति पराशरे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

अथातो द्रव्यसंगुहिः पराशरवर्चायथा ।

दारवाणात् पात्राणां तक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥

मार्ज्जनादयश्चपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।

चमसाना ग्रहाणाञ्च शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥

चरूणां अकुसुवाणाञ्च शुद्धिरूपेण वारिणा ।

भस्मना शुद्ध्यति कांस्यं ताम्रमन्त्रेण शुद्ध्यति ॥

रजसा शुद्ध्यते नारी विकल या न गच्छति ।

नदी वेगेन शुद्धोत् लेपो यदि न दृश्यते ॥

वापीकूपतडागेषु दूषितेषु कथञ्चन ।

उडृत्य वै घटगतं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥

अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा तु रोहिणी ।

दशवर्षा भवेत् कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥

प्राप्ते तु द्वादशे वर्षे यः कन्या न प्रयच्छति ।

मामि मामि रजस्तस्याः पिबन्ति पितरः स्वयम् ॥

माता चैव पिता चैव ज्येष्ठो भ्राता तथैव च ।

तयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रजस्वलाम् ॥

यस्ता समुद्वहेत् कन्यां ब्राह्मणोऽज्ञानसंहितः ।

अमन्त्राथो ह्यपाङ्क्तेयः स विप्रो वृषणीपतिः ॥

यः करोत्येकरात्रेण वृषलीसेवनं द्विजः ।
 स भैक्षभुग्जपन्नित्यं विभिर्वैर्विशुद्ध्यति ॥
 अस्तं गते ब्रह्मा सूर्यं चाण्डालं पतितं स्त्रियम् ।
 स्मृतिकांसृशतश्चैव कथं शुद्धिर्विधीयते ॥
 जातवेद सुवर्णश्च सोममार्गं विलोक्य च ।
 ब्राह्मणानुगतश्चैव स्नानं कृत्वा विशुद्ध्यति ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी ब्राह्मणी तथा ।
 ताव त्तिष्ठेन्निराहारा तिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी क्षत्रिया तथा ।
 अर्द्धकृच्छ्रं चरेत् पूर्वा पादमेकमनन्तरा ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी वैश्यजा तथा ।
 पादौन चैव पूर्वायाः परायाः कृच्छ्र पादकम् ॥
 सृष्ट्वा रजस्वलान्योन्यं ब्राह्मणी शूद्रजा तथा ।
 कृच्छ्रेण शुद्ध्यते पूर्वा शूद्रा दानेन शुद्ध्यति ॥
 स्नाता रजस्वला या तु चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ।
 कुर्ष्याद्रजोनिवृत्तौ तु दैवपित्यादिकर्म च ॥
 रोगेण यद्रजः स्त्रीणामन्वहन्तु प्रवर्त्तते ।
 नाशुचिः सा ततस्तेन तत् स्यादैकालिकं मतम् ॥
 प्रथमेऽहनि चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मघातिनी ।
 तृतीये रजकी प्रोक्तः चतुर्थेऽहनि शुद्ध्यति ॥
 आतुरे स्नानउत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः ।
 स्नात्वा स्नात्वा सृष्टेदेन ततः शुद्धोत् स आतुरः ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसंसृष्टः शुना शूद्रेण वा द्विजः ।
 उपोष्य रजनीमेकां पञ्चमयेन शुद्ध्यति ॥

अनुच्छिष्टेन शूद्रेण स्नानं स्पर्शं विधीयते ।
 उच्छिष्टेन च संस्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 भस्मना शुद्ध्यते कांस्थं सुरया यन्न लिप्यते ।
 सुरामात्रेण संस्पृष्टं शुद्ध्यतेऽग्न्युपलेपनैः ॥
 गवा घृतानि कांस्थानि श्वकाकोपहतानि च ।
 शुद्ध्यन्ति दशभिः क्षारैः शूद्रोच्छिष्टानि यानि च ॥
 गण्डूषं पादशौचञ्च कृत्वा वै कांस्थभाजने ।
 षण्मासाद् भुवि निक्षिप्य उद्धृत्य पुनराचरेत् ॥
 आयसेष्वपसारेण सीसस्याग्नौ विशोधनम् ।
 दन्तमस्थि तथा शृङ्गं रौप्यं सौवर्णभाजनम् ॥
 मणिपाषाणशङ्खाश्च एतान् प्रक्षालयेज्जलैः ।
 पाषाणे तु पुनर्घृष्टिरेषा शुद्धिरुदाहृता ॥
 खड्गाण्डदहनाच्छुद्धिर्धान्यानां मार्जनादर्पि ।
 अद्भिस्तु प्रोक्षणं शौचं वह्निनां धान्यवाससाम् ॥
 प्रक्षालनेन त्वल्पानामद्भिः शौचं विधीयते ।
 वेणुवल्कलचीराणां क्षौमकार्पासवाससाम् ॥
 और्णानां नेत्रपट्टानां जलाच्छौचं विधीयते ।
 त्वलिकाद्युपधानानि पीतरक्ताम्बराणि च ॥
 शोषयित्वा र्कतापेन प्रोक्षयित्वा शुचिर्भवेत् ।
 सुक्लोपस्करसूपानां शाणस्य फलचर्मणाम् ॥
 तृणकाष्ठाटिरज्जूना मुदकप्रोक्षणं मतम् ।
 मार्जारमल्लिकाकीटपतङ्गकमिददुराः ॥
 ईध्यामेध्रं स्पृशन्त्येव नाच्छिष्टान् मनुरब्रवीत् ।
 भूमिं स्पृष्ट्वा गतं तान् यद्याप्यन्योन्यविप्रुषः ॥

भूक्तोच्छिष्टं तथास्नेहं नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
 ताम्बूलेक्षुफले चैव भुक्तस्नेहानुलेपने ॥
 मधुपर्कं च सोमे च नोच्छिष्टं मनुरब्रवीत् ।
 रथ्याकर्हं मतीयानि नावः पथ्यासृणानि च ॥
 मरुतार्केण शुद्धान्ति पक्वेष्टकचितानि च ।
 अदुष्टा सन्तता धारा वाताद्भूताश्च रेणवः ॥
 स्त्रियो वृद्धाश्च बालाश्च न दुष्यन्ति कदाचन ।
 क्षुते निष्ठीवने चैव दन्तोच्छिष्टे तथानृते ॥
 पतितानाश्च सम्भाषे दक्षिणं अवणं स्पृशेत् ।
 अग्निरापश्च वेदाश्च सोमसूयानिलास्तथा ॥
 एते सर्वेऽपि विप्राणां श्रोत्रे तिष्ठन्ति दक्षिणे ।
 प्रभामादीनि तीर्थानि गङ्गाद्याः सरितस्तथा ॥
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे सान्निध्यं मनुरब्रवीत् ।
 देशभङ्गे प्रवासे वा व्याधिषु व्यसनेष्वपि ॥
 रक्षेदेव स्वदेहादि पञ्चाङ्गमं समाचरेत् ।
 येन केन च धर्मेण मृदुना दारुणेन च ॥
 उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।
 आपत्काले तु सम्प्राप्ते शौचाचारं न चिन्तयेत् ।
 स्वयं समुद्धरेत् पश्चात् स्वस्यो धर्मं समाचरेत् ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे, सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

गवां बन्धनयोक्तेषु भवेन्मृत्युरकामतः ।
 अक्रामात् कृतपापस्य प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 वेदवेदाङ्गविदुषां धर्मशास्त्रं विजानताम् ।
 स्वकर्मरतविप्राणां स्वक पापं निवेदयेत् ॥
 अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि उपस्थानस्य लक्षणम् ।
 उपस्थितो हि न्यायेन व्रतादेशनमर्हति ॥
 मद्योनिःशंयये पापे न भञ्जीतानुपस्थितः ।
 भञ्जानो वर्द्धयेत् पापं पर्षद्वयत्वं न विद्यते ॥
 शंयये तु न भोक्तव्यं यावत् कार्यविनिश्चयः ।
 प्रमादश्च न कर्त्तव्योऽयथैवाशंसयस्तथा ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं विवर्द्धते ।
 स्वल्पं वाथ प्रभूतं वा धर्मविद्वदो निवेदयेत् ॥
 ते हि पापे कृते वेद्या हन्तारश्चैव पाप्मनाम् ।
 व्याधितस्य यथा वेद्या बुद्धिमन्तो राजापहाः ॥
 प्रायश्चित्ते समुत्पन्ने ह्येमान् सत्यपरायणः ।
 मुहुर्गार्जवसम्पन्नः शुद्धिं गच्छेत् मानवः ॥
 सचैर्जं वाग्यतः स्नात्वा क्लृप्तवासाः समाहितः ।
 क्षत्रियो वाथ वैश्यावा ततः पर्षदं मात्रजेत् ॥
 उपस्थाय ततः शीघ्रमार्त्तिमान् धरणीं व्रजेत् ।
 गात्रैश्च शिरसा चैव न च किञ्चिदुदाहरेत् ॥
 सावित्र्याद्यापि गायत्र्याः सन्ध्यापाठ्यग्निकार्ययोः ।
 अज्ञानात् कृपिकर्त्तारो ब्राह्मणा नामधारकाः ॥

अवतानाममन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनाम् ।
 सहस्रयः समेतानां परिषत्त्वं न विद्यते ॥
 यददन्ति तमोमूढा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृरधि गच्छति ॥
 अज्ञत्वा धर्मशास्त्राणि प्रायश्चित्तं ददाति यः ।
 प्रायश्चित्तीदमेत् प्रतः किल्बिषं परिषद्भजेत् ॥
 चत्वारो वा त्रयो वापि य ब्रूयुर्वेदपारगाः ।
 स धर्मेदति विज्ञेयो नेतरैस्तु सहस्रयः ॥
 प्रमाणमार्गं मार्गन्तो ये धर्मं प्रवदन्ति वै ।
 तेषामुद्दिजते पापं सम्भूतगुणवादिनाम् ॥
 यथाशमनि स्थितं तीर्थं श्रुताङ्गेण शुद्ध्यति ।
 एव परिषदादेशान्वाग्येदेव दुष्कृतम् ॥
 नैव गच्छति कर्त्तारं नैव गच्छति पर्षदम् ।
 श्रुताकार्कादिमंयोगात् पापं नश्यति तोयवत् ॥
 अनाहिताग्नयो येऽन्ये वेदेवाङ्गपारगाः ।
 पञ्च त्रयो वा धर्माङ्गाः परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
 मुनीनामात्मविद्यानां हिजानां यज्ञयाजिनाम् ।
 वेदव्रतेषु स्नातानामेकोऽपि परिषद्भवेत् ॥
 पञ्च पूर्वं मया प्रोक्तस्तेषाञ्चैव त्वमम्भवे ।
 स्ववृत्तिपरितुष्टा ये परिषत् सा प्रकीर्त्तिता ॥
 अत ऊर्ध्वं तु ये विप्राः केवलं नामधारकाः ।
 परिषत्त्वं न तेषां वै सहस्रगुणित्वेष्वपि ॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयोऽृजः ।
 ब्राह्मणास्वनधीशमास्त्रयस्ते नामधारकाः ॥

ग्रामस्थानं यथा शून्यं यथा कूपस्तु निर्जलः ।
 यथा हतमनग्नौ च अमन्तो ब्राह्मणस्तथा ॥
 यथा षण्डीऽफलः स्त्रीषु यथा गौरूषराफला ।
 यथा चाक्षेऽफल दानं यथा विप्रोऽनृचोऽफलः ॥
 चित्र कर्म यथानिकैरङ्गैरन्मील्यते शनैः ।
 ब्राह्मणमपि तद्वत् स्यात् संस्कारैर्विधिपूर्वकः ॥
 प्रायश्चित्तं प्रयच्छन्ति ये द्विजा नामधारकाः ।
 ते द्विजाः पापकर्मणाः समेता नरकं ययुः ॥
 ये पठन्ति द्विजा वेद पञ्चयज्ञरताश्च ये ।
 त्रैलोक्यं धारयन्त्येते पञ्चेन्द्रियरताश्च ये ॥
 रुम्भणीतः श्मशानेषु दीप्तोऽग्निः सर्वभक्षकः ।
 तथैव ज्ञानवान् विप्रः सर्वभक्षश्च दैवतम् ॥
 अमेध्यानि च सर्वाणि प्रक्षिपन्त्युदके यथा ।
 तथैव कल्पिष्य सर्वं प्रक्षेप्यं द्विजेऽमले ॥
 गायत्रीरहितो विप्रः शूद्रादयमुचिर्नवेत् ।
 गायत्रीब्रह्मतत्त्वज्ञाः सपूज्यन्ते द्विजोत्तमाः ॥
 दुःशीलोऽपि द्विजः पूज्यो न शूद्रो विजितेन्द्रियः ।
 क. परित्यज्य दुष्टाङ्गा दुहेच्छीलवतीं खरीम् ॥
 धर्मयास्त्रयारूढा वेदखङ्गधरा द्विजाः ।
 क्रीडार्थमपि यदुनूयुः स धर्मः परमः स्मृतः ॥
 चानुवेदो विकल्पो च अङ्गविह्वर्मपाउकः ।
 प्रपञ्चाश्रमिणो मुख्याः परिषत् स्थर्दशावराः ॥
 राजाश्चानुमते चैव प्रायश्चित्त द्विजा वदेत् ।
 स्वयमेव न वक्तव्या प्रायश्चित्तस्य निष्कृतिः ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

ब्राह्मणांश्च व्यतिक्रम्य राजा यत् कर्तुमिच्छति ।
तत्पापं शतधा भूत्वा राजानं सुपगच्छति ॥
प्रायश्चित्तं सदा दद्याद्देवतायतनाग्रतः ।
आत्मानं पात्रयेत् पश्चाज्जपन् वै वेदनातरम् ॥
सर्पिण्यं वपनं कृत्वा त्रिसन्ध्यमवगाहनम् ।
गवां गोष्ठे वसेद्रात्रौ दिवा ताः समनुब्रजेत् ॥
उष्णे वर्षति शीते वा मारुते वाति वा भृशम् ।
न कुर्वीतात्मन्स्त्राणं गोरकृत्वा तु शक्तितः ॥
आत्मनो यदि वान्येषां गृहे चेत्येवा खले ।
भक्षयन्तीं न कथयेत् पिवन्तश्चैव वत्सकम् ॥
पिवन्तीषु पिवेत्तोयं सस्विशन्तीषु संविशेत् ।
पतितां पङ्कमग्नां वा सवेप्राणैः समुद्धरेत् ॥
ब्राह्मणार्थं गवार्थं वा यस्तु प्राणान् परित्यजेत् ।
मुच्यते ब्रह्महत्याद्यैर्गोमा गोब्राह्मणस्य च ॥
गोबधस्यानुरूपेण प्राजापत्यं विनिर्द्दिशेत् ।
प्राजापत्यं तु यत्कृच्छ्रं विभजेत्तच्चतुर्विधम् ॥
एकाहमेकभक्ताग्नी एकाहं नक्तभोजनः ।
अयाचितः श्येक महरेकाहं मारुताशनः ॥
दिनद्वयं चैकभक्तो द्विदिनं नक्तभोजनः ।
दिनद्वयमयाची स्याद्द्विदिनं मारुताशनः ॥
त्रिदिनश्चैकभक्ताग्नी त्रिदिनं नक्तभोजनः ।
दिनत्रयमयाची स्यात्त्रिदिनं मारुताशनः ॥
चतुरहन्वैकभक्ताग्नी चतुरहं नक्तभोजनः ।
चतुर्दिनमयाची स्याच्चतुरहं मारुताशनः ॥

प्रायश्चित्ते ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।

विप्राय दक्षिणां दद्यात् पवित्राणि जपेद्द्विजः ॥

ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु गोघ्नः शुद्धो न शंसयः ।

इति पराशरे धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

गवां संरक्षणार्थाय न दुष्येद्रोधबन्धयोः ।

तद्वधस्तु न त विद्यात् कानात् कामकृतकृत्या ॥

अङ्गुष्ठमात्रः स्थूलो वा वाङ्गमात्रः प्रमाणतः ।

आर्द्रं तु सपलाशश्च दण्ड इत्यभिधीयते ॥

दण्डादूर्ध्वं यदन्येन प्रहरेद्वा निपातयेत् ।

प्रायश्चित्तं चरेत् प्रोक्तं द्विगुणं गोघ्नतश्चरेत् ॥

रोधबन्धनयोक्त्राणि घातनञ्च चतुर्विधम् ।

एकपादश्चरेद्रोधे द्विपाद बन्धने चरेत् ॥

योक्त्रेषु पादहीनं स्याच्चरेत् सर्वं निपातने ।

गोचारे च गृहे वापि दुर्गेष्वपि समेष्वपि ॥

नदीष्वपि समुद्रेषु खानिऽप्यथ दरीमुखे ।

दग्धदेशे स्थिताः गावः स्तम्भनाद्रोधउच्यते ॥

योक्त्रदामकडोरैश्च घण्टाभरणभूषणैः ।

गृहे वापि वने वापि वडा स्याद्गृहे वा यदि ॥

तदेव बन्धनं विद्यात् कामाकामकृतञ्च यत् ।

मृल्लेखे शकटे पक्षौ भारे वा पीडितो नरैः ॥

गोपतिर्भृत्यमाप्नोति योक्त्रां भवतस्तद्वधः ।

मत्तः प्रमत्त उन्मत्तश्चेतनो वाप्यचेतनः ॥
 कामाकामकृतक्रोधोदण्डैर्हन्यादथोपलैः ।
 प्रहता वा मृता वापि तद्वि हेतुर्निपातने ॥
 मूर्च्छितः पतितो वापि दण्डेनाभिहतः स तु ।
 उत्थितस्तु यदा गच्छेत् पञ्च सप्त दशैववा ॥
 ग्रासं वा यदि गृह्णीयात्तोयं वापि पिवेद्द्वयदि ।
 पूर्वव्याध्युपसृष्टश्चेत् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 पिण्डस्थे पादमेकन्तु द्वौ पादौ गर्भसंस्थिते ।
 पादोऽनव्रतमुद्दिष्टं हत्वा गर्भमचेतनम् ॥
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रुणोऽपि च ।
 त्रिपादे तु शिखावर्जं मग्निरन्तु निपातने ॥
 पादे वस्त्रयुगलैव द्विपादे कांस्यभाजनम् ।
 पादोऽने गोवृषं दद्याच्चतुर्थे गोद्वयं स्मृतम् ॥
 निष्पन्नसर्वगावन्तु दृश्यते वा सचेतनम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गसम्पन्ने द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ॥
 पृष्ठाणे नैव दण्डेन गावो येनाभिघातिताः ।
 शृङ्गभङ्गे चरेत् पाद द्वौ पादौ तेन यातने ॥
 लाङ्गूले कृष्णपादन्तु द्वौ पादावस्थिभञ्जने ।
 त्रिपादश्चैव कर्णे तु चरेत् सर्वं निपातने ॥
 शृङ्गभङ्गेऽस्थिभङ्गे च कटिभङ्गे तथैव च ।
 यदि जीवति षण्मासान् प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 व्रणभङ्गे च कर्त्तव्यः स्नेहाभ्यङ्गसु पाणिना ।
 यवसखापकर्त्तव्यो यावद्दृढबलो भवेत् ॥
 यावत्सम्पूर्णसर्वाङ्गस्तावत्तं पोषयेन्नरः ।

गोरूपं ब्राह्मणस्याग्ने नमस्कृत्य विवर्जयेत् ॥
 यद्यसम्पूर्णसर्वाङ्गो हीनदेहो भवेत्तदा ।
 गोघातकस्य तस्यार्द्धं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 काष्ठलोष्टकपात्राण्यैः शस्त्रेणैवोद्धतो बलात् ।
 व्यापादयति यो गान्तु तस्य शुद्धिं विनिर्दिशेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं काष्ठे प्रजापत्यन्तु लोष्टके ।
 तप्तकृच्छन्तु पाषाणे शस्त्रे चैवातिकृच्छकम् ॥
 पञ्च सान्तपने गावः प्रजापत्ये तथा त्वयः ।
 तप्तकृच्छ्रे भवन्त्यष्टावतिकृच्छ्रे त्वयोदश ॥
 प्रमापणे प्राणभृतां दद्यात्तत्प्रतिरूपकम् ।
 तस्यानुरूपं मूल्यं वा दद्यादित्यब्रवीन्मनुः ॥
 अन्यत्राङ्गनलक्ष्मभ्यां वाहने मोहने तथा ।
 सायं संयमनार्थन्तु न दुष्येद्रोधबन्धयोः ॥
 अतिदाहेऽतिवाहे च नासिकाभेदने तथा ।
 नदीपर्वतसञ्चारे प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 अतिदाहे चरेत्यादौ द्वौ पादौ वाहने चरेत् ॥
 नासिके पादहीनन्तु चरेत्सर्वं निपातने ॥
 दहनाञ्च विपद्येत अबद्धो वापि यन्त्रितः ।
 उक्तं पाराशरेणैव क्षेपपाद यथाविधि ॥
 रोधबन्धनयोक्तञ्च भारः प्रहरणन्तथा ।
 दुर्गमैरणयोक्तञ्च निमिक्तानि बधस्य षट् ॥
 बन्धपाशसुगुप्ताङ्गो न्वियति यदि गोपशुः ।
 भवने तस्य नागस्य पापे कृच्छार्द्धमर्हति ॥

न नारिकेलैर्न च श्यामबालै-
 र्न चापि मौष्मेनैव बन्धशङ्कलैः ।
 एतैस्तु गावो न निबन्धनीया-
 बद्धातु तिष्ठेत् परशुं गृहीत्वा ॥
 कुशैः काशैश्च बध्नीयाङ्गोपशुं दक्षिणामुखम् !
 पाशलग्नाग्निदग्धेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 यदि तत्र भवेत् काण्डं प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ।
 जपित्वा पावनीं देवीं मुच्यते तत्र किल्बिषात् ॥
 प्रेरयन् कूपवापीषु वृक्षच्छेदेषु पातयन् ।
 गवाशनेषु विक्रीणस्ततः प्राप्नोति गोबधम् ॥
 आराधितस्तु यः कश्चिद्भिन्नकक्षो यदा भवेत् ।
 श्रवणं हृदयं भिन्नं भग्नो वा कूटसङ्कटे ॥
 कूपादुत्क्रमणे चैव भग्नो वा ग्रीवपादयोः ।
 स एव श्रियते तत्र त्रीन् पादांस्तु समाचरेत् ॥
 कूपखाते तटीबन्धे नदीबन्धे प्रपासु च ।
 पानीयेषु विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 कूपखाते तटीखाते दीपेखाते तथैव च ।
 अन्येषु धर्मपात्रेषु प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 वेश्मद्वारे निवासेषु यो नरः स्वातमिच्छति ।
 स्वकार्यगृहखातेषु प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 निशि बन्धनिरुद्धेषु सर्पव्याघ्रहतेषु च ।
 अग्निविद्युद्विपन्नानां प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 ग्रामघाते शरीरेण वेश्मबन्धनिपातने ।
 अतिवृष्टिहतानाञ्च प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥

सग्रामे प्रहृतानाञ्च ये दग्धा वेश्मकेषु च ।
 दावाग्निं ग्रामघाते वा प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 यन्त्रिता गौश्चिकित्सार्थं मूढगवर्भविमोचने ।
 यत्ने कृते विपद्येत प्रायश्चित्तं न विद्यते ॥
 व्यापन्नानां बह्वनाञ्च बन्धने रोधने ऽपि वा ।
 भिषग्मिथ्याप्रचारे च प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 गोवृषाणां विपत्तौ च यावन्तः प्रेक्षका जनाः ।
 न वारयन्ति तां तेषां सर्वेषां पातकं भवेत् ॥
 एको हतोयैर्बहुभिः समेतै
 र्न ज्ञायते यस्य हतोऽभिधानात् ।
 दिव्येन तेषामुपलभ्य हन्ता
 निवर्त्तनीयो नृपसन्निभयुक्तैः ॥
 एका चेद्बहुभिः कापि दैवाद्यापादिता भवेत् ।
 पाद पादञ्च हत्यायाश्चरेयुस्ते पृथक् पृथक् ॥
 हतेषु रुधिरं दृश्यं व्याधियस्तः कृशा भवेत् ।
 नाना भवति दृष्टेषु एवमन्वेषणं भवेत् ॥
 मनुना चैवमेकेन सर्वशास्त्राणि जानता ।
 प्रायश्चित्तन्तु तेनोक्तं गोषु चान्द्रायणं चरेत् ॥
 केशानां रक्षणार्थाय द्विगुणं गोव्रतं चरेत् ।
 द्विगुणं व्रतं चादिष्टे दक्षिणा द्विगुणा भवेत् ॥
 राजा वा राजपुत्रो वा ब्राह्मणो वा बद्धश्रुतः ।
 अकृत्वा वपनं तस्य प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेत् ॥
 यस्य न द्विगुणं दानं केशश्च परिरक्षितः ।
 तत्पापं तस्य तिष्ठेत वक्ता च नरकं व्रजेत् ॥

यत्किञ्चित् क्रियते पापं सर्वं केशेषु तिष्ठति ।
 सर्वान् केशान् समुद्धृत्य च्छेदयेदङ्गुलिद्वयम् ॥
 एवं नारीकुमारीणां शिरसो मुण्डनं स्मृतम् ।
 न स्त्रियाः केशवपनं न दूरे शयनाशनम् ॥
 न च गोष्ठे वसेद्रात्रौ न दिवा गा अमुवजेत् ।
 नदीषु सङ्गमे चैव अरण्येषु विशेषतः ॥
 न स्त्रीणामजिनं वासो व्रतमेवं समाचरेत् ।
 त्रिसन्ध्व स्नानमित्युक्तं सुराणामर्चनं तथा ॥
 बन्धुमध्ये व्रतं तासां कञ्चचान्द्रायणादिकम् ।
 गृहेषु नियतं तिष्ठेच्छुचिर्नियममाचरेत् ॥
 इह यो गोबधं कृत्वा प्रच्छादयितुमिच्छति ।
 स याति नरकं घोरं कालसूत्रमसशयम् ॥
 विमुक्तो नरकात्तस्मान्मर्त्यलोके प्रजायते ।
 क्लीबो दुःखी च कुष्ठी च सप्त जन्मानि वै नरः ॥
 तस्मात् प्रकाशयेत् पापं स्वधर्मं सततं चरेत् ।
 स्त्रीबालभृत्यगोविप्रेष्वतिकोपं विवर्जयेत् ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

चातुर्वर्ण्यस्य सर्वत्र हीयं प्रोक्ता तु निष्कृतिः ।
 अगस्यागमने चैव शुद्धौ चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 एकैकं ह्वासयेत् पिण्डं कृष्णे शुक्ले च वर्द्धयेत् ।
 अमावास्यां न भुञ्जीत एष चान्द्रायणो विधिः ॥

कुक्कुटाण्डप्रमाणानु ग्रासश्च परिकल्पयेत् ।
 अन्यथा भावदुष्टस्य न धर्मो नैव शुद्ध्यति ॥
 प्रायश्चित्ते ततस्त्रीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं वस्त्रयुग्मञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 चाण्डालीञ्च श्वपाकीञ्च ह्यभिगच्छति यो द्विजः ।
 त्रिरात्रमुपवासी स्याद्विप्राणामनुशासनात् ॥
 सशिखं वपनं कुर्यात् प्राजापत्यत्रयश्चरेत् ।
 ब्रह्मकूर्चं ततः कृत्वा कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणम् ॥
 गायत्रीञ्च जपेन्नित्यं दद्याद्भोमिथुनद्वयम् ।
 विप्राय दक्षिणां दद्याच्छुद्धिमाप्नोत्यमंशयम् ॥
 क्षत्रियश्चापि वैश्यो वा चाण्डालीं गच्छतो यदि ।
 प्राजापत्यद्वयं कुर्याद्दद्याद्भोमिथुनन्तथा ॥
 श्वपाकीमथ चाण्डालीं शूद्रो वै यदि गच्छति ।
 प्राजापत्यं चरेत् कृच्छ्रं दद्याद्भोमिथुनन्तथा ॥
 मातर यदि गच्छेत भगिनीं पुत्रिकान्तथा ।
 एतास्तु मोहितो गत्वा त्रीन् कृच्छ्रास्तु समाचरेत् ॥
 चान्द्रायणत्रयं कुर्याच्छिन्नच्छेदेन शुद्ध्यति ।
 मातृस्वहृगमे चैव आत्मभेदनिदर्शनम् ॥
 अज्ञानान्तान् यो गच्छेत् कुर्याच्चान्द्रायणद्वयम् ।
 दशगोमिथुनन्दद्याच्छुद्धिः पराशरोऽब्रवीत् ॥
 पितृदारान् समारुह्य मातुराप्ताञ्च भ्रातृजाम् ।
 गुरुपत्नीं स्तृपाञ्चैव भ्रातृभार्यां तथैवच ॥
 मातुलानीं सगोत्राञ्च प्राजापत्यत्रयश्चरेत् ।
 गोद्वयं दक्षिणा दत्त्वा शुद्ध्यति नात्र संशयः ॥

पशुवेश्यादिगमने महिष्युष्ट्रीकपीस्तथा ।
 खरीञ्च शूकरौ गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 गोगामी च त्विरात्रेण गामेकं ब्राह्मणे ददत् ।
 महिष्युष्ट्रीखरीगामी त्वहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 डामरे समरे वापि दुर्भिक्षे वा जनक्षये ।
 वन्दिग्राहे भयार्त्ते वा सदा स्वस्तीं निरीक्षयेत् ॥
 चाण्डालैः सह सम्पर्कं या नारी कुरुते ततः ।
 विप्रान् दश वरान् गत्वा स्वकं दीर्घं प्रकाशयेत् ॥
 आकण्ठसन्निधौ कूपे गोमयोदककर्दमे ।
 तत्र स्थित्वा निराहारा त्वेकरात्रेण निष्क्रमेत् ॥
 मशिरं वपनं कृत्वा भुञ्जीयाद्दूयावकौदनम् ।
 त्विरात्रमुपवासित्वा त्वेकरात्रं जले वसेत् ॥
 शङ्खपुष्पीलतामूलं पत्रञ्च कुसुमं फलम् ।
 सुवर्णं पञ्चगव्यञ्च काथयित्वा पिवेज्जलम् ॥
 एकभक्तं चरेत् पञ्चादूयावत् पुष्पवती भवेत् ।
 व्रतं चरति तदूयावत्तावत् संवसते वदिः ॥
 प्रायश्चित्ते ततस्त्रीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 गोद्वयं दक्षिणा दद्याच्छुद्धिः पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 चातुर्वर्ण्यस्य नारीणां कृच्छ्रचान्द्रायणं व्रतम् ।
 यथा भूमिस्तथा नारी तस्यात्तां नतु दूषयेत् ॥
 वन्दिग्राहेण या भुक्ता कृत्वा बद्धा बलाद्धयात् ।
 कृत्वा मान्तपनं कृच्छ्रं शुद्धेत् पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 सकृद्भुक्ता तु या नारी नेच्छन्ती पापकर्मभिः ।
 प्राजापत्येन शुद्धेत ऋतुप्रस्रवणेन तु ॥

पतत्यर्धशरीरस्य यस्य भार्या सुरां पिबेत् ।
 पतितार्धशरीरस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
 गायत्रीं जपमानसु कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्र्युपवासश्च कृच्छ्रं सान्तपनं स्मृतम् ॥
 जारेण जनयेद्भ्रमं गते त्यक्ते मृते पतौ ॥
 ततः त्यजेदपरे राष्ट्रे पतितां पापकारिणीम् ॥
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा समन्विता ।
 सा तु नष्टा विनिर्दिष्टा न तस्या गमनं पुनः ॥
 कामान्मोहाद्यदा गच्छेत्त्यक्त्वा बन्धून् सुतान् पतिम् ।
 सा तु नष्टा परे लोके मानुषेषु विशेषतः ॥
 दशमे तु दिने प्राप्ते प्रायश्चित्तं न विद्यते ।
 दशाहं न त्यजेन्नारी त्यजेन्नष्टश्रुता तथा ॥
 भर्ता चैव चरेत् कृच्छ्रं कृच्छार्द्धं चैव बान्धवाः ।
 तेषां भक्ता च पीत्वा च अहोरात्रेण शुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मणी तु यदा गच्छेत् परपुंसा विवर्जिता ।
 गत्वा पुंसां शतं याति त्यजेयु स्नान्तु गोत्रिणः ॥
 पुंसो यदि गृहं गच्छेत्तद्गृहं गृहं भवेत् ।
 पितृमातृगृहं यच्च जारस्यैव तु तद्गृहम् ॥
 उल्लिख्य तद्गृहं पश्चात् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
 त्यजेन्मृण्मयपात्राणि वस्त्रं काष्ठञ्च शोधयेत् ॥
 सम्भारान् शोधयेत् सर्वान् गोक्षेत्रैश्च फलोद्भवान् ।
 ताम्राणि पञ्चगव्येन कांस्यानि दश अक्षुभिः ॥
 प्रायश्चित्तं चरेद्दिप्रो ब्राह्मणै रपपादितम् ।

गोद्वयं दक्षिणां दद्यात् प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 इतरेषा महीरात्रं पञ्चगव्येन शोधनम् ।
 सपुत्रः सह भृत्यश्च कुख्याद् ब्राह्मणभोजनम् ॥
 आकाशं वायरग्निश्च मेध्यं भूमिगतं जलम् ।
 न दुष्यतीह दर्भाश्च यज्ञेषु च समास्तथा ॥
 उपवामैर्व्रतैः पुण्यैः स्नानसन्ध्यार्चनादिभिः ।
 जपैर्होमैस्तथा दानैः शुद्धान्ते ब्राह्मणाः सदा ॥

इति पाराशरे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

अमेध्यरेतो गोमास चाण्डालान्नमथापि वा ।
 यदि भुक्तन्तु विप्रेण कृच्छ्रं चान्द्रायणञ्चरेत् ॥
 तथैव क्षत्रियो वैश्यस्तदर्हन्तु समाचरेत् ।
 शूद्रोऽप्येवं यदा भुङ्क्ते प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 पञ्चगव्यं पिवेच्छूद्रो ब्रह्माकृच्छ्रं पिवेद्भिजः ।
 एकद्वित्रिचतुर्गोश्च दद्याद्विप्रादनुकमात् ॥
 शूद्रान्नं सूतकस्यान्नं ममोज्यस्यान्नमेव च ।
 शङ्कितं प्रतिषिद्धान्नं पूर्वोच्छिष्टं तथैव च ॥
 यदि भुक्तन्तु विप्रेण ज्ञानानादापदापि वा ।
 ज्ञात्वा समाचरेत् कृच्छ्रं ब्रह्माकृच्छ्रं पावनम् ॥
 व्यालैर्नकुलमर्जारै रन्नमुच्छिष्टितं यदा ।
 तिलदर्भोदकैः प्रोक्ष्य शुद्धान्ते नात्र संशयः ॥
 शूद्रोऽप्यभोज्यं भुक्तान्नं पञ्चगव्येन शुद्धान्ति ।

क्षत्रियो वापि वैश्यश्च प्राजापत्येन शुद्ध्यति ॥
 एकपञ्च्युपविष्टानां विप्राणां सहभोजने ।
 यद्येकोऽपि त्यजेत् पात्रं शेषमन्नं न भोजयेत् ॥
 मोहाद्वा लोभतस्तत्र पञ्चावच्छिष्टभोजने ।
 प्रायश्चित्तं चरेद्विप्रः कृष्णं सान्त्वनन्तथा ॥
 पीयूषश्चेतलसुनवृन्ताकफलगन्धनम् ॥
 पलाण्डं वृक्षनिर्मलं देवस्त्र्यं कवकानि च ।
 उष्ट्रीक्षीर मविक्षीर मज्जानाङ्गुल्यति द्विजः ॥
 तिराजमुपवासी स्यात् पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ।
 मण्डूकं भक्षयित्वा च मृषिकामांसमेव च ॥
 ज्ञात्वा विप्रस्त्वहोरात्रं यावकान्त्रेन शुद्ध्यति ।
 क्षत्रियो वापि वैश्यो वा क्रियावन्तौ शुचित्रयी ।
 तद्रूपेण हि जैर्भोज्यं हव्यकथेषु नित्यम् ॥
 घृत तैल तथा क्षीरं गुडं तैलेन पाचितम् ।
 गत्वा नदीतटे विप्रो भक्ष्याच्छूद्रभोजनम् ॥
 अज्ञानाङ्गुल्यति विप्रः सूतके सूतकेऽपि वा ।
 प्रायश्चित्तं कथं तेषां वर्णं वर्णं विनिर्दिशेत् ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रेण शुद्धः स्याच्छूद्रसूतके ।
 वैश्ये पञ्चमहस्रेण तिसहस्रेण क्षत्रियः ॥
 ब्राह्मणस्य यदा भुङ्क्ते प्राणायामेन शुद्ध्यति ।
 अथवा वामदेव्येन सान्ना चिकेन शुद्ध्यति ॥
 शुष्कान्नं गोरस स्नेहं शूद्रवेष्टन आगतम् ।
 पक्वं विप्रगृहे पूतं भोज्यं तन्नानुरक्षीत् ।
 आपत्काले तु विप्रेण भुक्तं शूद्रगृहे यदि ।

एकादशोऽध्यायः ।

मनस्तापेन शूद्रेण द्रुपदां वा शतं जपेत् ॥
 दासनापितगोपाल कुलमित्वाद्विंसीरिणः ।
 एते शूद्रेषु भोज्यान्ना यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 शूद्रकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
 संस्कृतस्तु भवेद्दास्यो ह्यसंस्कारैस्तु नापितः ॥
 क्षत्रियाच्छूद्रकन्यायां समुत्पन्नस्तु यः सुतः ।
 स गोपाल इति ज्ञेयो भोज्याविप्रैर्न संशयः ॥
 वैश्यकन्यासमुत्पन्नो ब्राह्मणेन तु संस्कृतः ।
 आर्द्रिकश्च स तु क्षत्रियो भोज्यो विप्रैर्न संशयः ॥
 भाण्डस्थितं सभोज्येषु जलं दधि घृतं पयः ।
 अक्रामतस्तु यो भुङ्क्ते प्रायश्चित्तं कथं भवेत् ॥
 ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाप्युपसर्पति ।
 ब्रह्मकुर्क्षोपवासेन यथावर्णस्य निष्कृतिः ॥
 शूद्राणां नोपवासः स्याच्छूद्रो दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्रह्मकुर्क्षमहोरात्रं श्वपाकमपि शोधयेत् ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 निर्दिष्टं पञ्चगव्यस्तु पवित्रं पापनाशनम् ॥
 गोमूत्रं कृष्णवर्णायाः श्वेताया गोमयं हरेत् ।
 पयश्च ताम्रवर्णाया रक्ताया दधि चोच्यते ॥
 कपिलाया घृतं ग्राह्यं सर्वं कापिलमेव वा ।
 गोमूत्रस्य पलं दद्याद्भस्त्रिपलमुच्यते ॥
 आज्यस्यैकपलं दद्याद्दृष्टार्धं तु गोमयम् ।
 क्षीरं सप्तपलं दद्यात् पलमेकं कुशोदकम् ॥
 गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धदारेति गोमयम् ।

आप्यायस्वेति च क्षीर दधिकावनेति वै दधि ॥
 तेजोऽसि शुक्लनित्याज्य देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
 पञ्चगव्यस्यैवा पूनं स्थापयेदग्निमन्त्रिधौ ॥
 आपोहिष्ठेति चालोद्य मानसांकेति मन्त्रयेत् ।
 सप्तावरास्तु ये दर्भा अच्छिन्नाग्राः शुक्लत्विषः ॥
 एभिर्बहुत्य होतव्यं पञ्चगव्यं यथाविधि ।
 इरावती इद विष्णुर्मानसोके च शंवती ॥
 एतैर्बहुत्य होतव्यं ऊतशेष स्वयं पिवेत् ।
 अलोद्य प्रणवेनैव निर्माय्य प्रणवेन तु ।
 उहुत्य प्रणवेनैव पिवेच्च प्रणवेन तु ॥
 यत्त्वगस्थिगत पापं देहे तिष्ठति देहिनाम् ।
 ब्रह्मकूर्चो दहेत् सर्वं यथैवाग्निरिवेन्धनम् ॥
 पिबतः पतितं तोयं भाजनं मुखनिःसृतम् ।
 अपेयं तद्दिजानीयाद्भुक्ता चान्द्रायणं चरेत् ॥
 कूपे च पतितं दृष्ट्वा श्वश्रुगालौ च मर्कटम् ।
 अस्य चर्मादि पतित पीत्वा मेध्या अपो द्विजः ॥
 नारन्तु कूपे काकश्च विडुराहखरोध्रकम् ।
 गावयं सोमप्रतीकश्च मायूरं खाड्गकं तथा ॥
 वैयाघ्रमार्चं सैहं वा कुण्ठं यदि मज्जति ।
 तडागस्याथ दुष्टस्य पीतं म्यादुदकं यदि ॥
 प्रायश्चित्तं भवेत् पुंसः क्रमेणैवैवै सर्वशः ।
 विप्रः शुद्धोत्तिरात्रेण क्षत्रियस्तु दिनद्वयात् ॥
 एकाहेन तु वैश्यस्तु शूद्रो नक्तेन शुद्ध्यति ॥
 परपाकनिवृत्तस्य परपाकरतस्य च ।

अपचस्य च भुक्तान् द्विजस्यान्द्रायणश्चरेत् ॥
 अपचस्य च यद्दाने दातुयास्य कुतः फलम् ।
 दाता प्रतिग्रहीता च द्वौ तौ निरयगामिनौ ॥
 गृहीत्वाग्निं समारोप्य पञ्च यज्ञान् वर्त्तयेत् ।
 परपाकनिवृत्तौऽसौ मुनिभिः परिकीर्त्तितः ॥
 पञ्चयज्ञं स्वयं कृत्वा परान्नेनोपजीवति ।
 सततं प्रातरुत्थाय परपाकरतो हि सः ॥
 गृहस्थधर्म्मी यो विप्रो ददाति परिवर्जितः ।
 ऋषिभिर्धर्म्यतत्त्वज्ञैरपचः परिकीर्त्तितः ॥
 युगे युगे च ये धर्म्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ।
 तेषां निन्दा न कर्त्तव्या युगरूपा हि ब्राह्मणाः ॥
 ब्रह्मरं ब्राह्मणस्योक्ता त्वङ्कारश्च गरीयसः ।
 स्नात्वा तिष्ठन्ब्रह्मशेषमभिवाद्य प्रसादयेत् ॥
 ताडयित्वा तृणेनापि कण्ठे वा बध्यवाससा ।
 विवादेनापि निर्जित्य प्रणिपत्य प्रसादयेत् ॥
 अवगूर्ध्वं त्वहोरात्रं त्रिरात्रं क्षितिपातने ।
 अतिकृच्छ्रं रुधिरे कृच्छ्रमन्तरशोणिते ॥
 नवाहमतिकृच्छ्रं स्यात् पाणिपूरान्नभोजनम् ।
 त्रिरात्रमुपवासः स्यादतिकृच्छ्रः स उच्यते ॥
 सप्तर्षीमेव पापानां सुहृदे ममुपस्थिते ।
 शतसाहस्रमभ्यस्ता गायत्री शोधनं परम् ॥
 ति पाराशरे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

दुःस्वप्नं यदि पश्येत्तु वान्ते वा क्षुरकर्मणि ।
 मैथुने प्रेतधुमे च स्नानमेव विधीयते ॥
 अज्ञानात् प्राण्य विष्णून् सुरां वा पिबते यदि ।
 पुनः संस्कारमर्हन्ति तयो वर्णा द्विजातयः ॥
 अजिनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च ।
 निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणि ॥
 स्त्रीशूद्रस्य तु शुद्ध्यर्थं प्राजापत्यं विधीयते ।
 पञ्चगव्यं ततः कृत्वा स्नात्वा पीत्वा विशुद्ध्यति ॥
 जलाग्निपतने चैव प्रव्रज्यानाशकेषु च ।
 प्रत्यवसितमेतेषां कथं शुद्धिर्विधीयते ॥
 प्राजापत्यद्वयेनापि तीर्थाभिगमनेन च ।
 वृषैकादशदानेन वर्णाः शुद्ध्यन्ति ते तयः ॥
 ब्राह्मणस्य प्रव्रज्यामि वनं गत्वा चतुष्पथम् ।
 रुग्णश्च वपनं कृत्वा प्राजापत्यत्रयञ्चरेत् ।
 गोद्वयं दक्षिणां दद्याच्छुद्धिः स्वायम्भुतोऽब्रवीत्
 मुच्यते तेन पानेन ब्राह्मणत्वञ्च गच्छति ॥
 स्नानानि पञ्च पुण्यानि कीर्त्तितानि मनीषिभिः
 आग्नेयं वारुण्य ब्राह्म्यं वाय्व्यं दिव्यमेव च ॥
 आग्नेयं भस्मना स्नानमवगाह्य तु वारुणम् ।
 आपोहिष्ठेति च ब्राह्म्यं वाय्व्यं रजसा स्मृतम् ॥
 यत्तु सातपवर्षेण स्नानं तद्दिव्यमुच्यते ।
 तत्र स्नाने तु गङ्गायां स्नातो भवति मानवः ॥

स्नानार्थं विप्रमायान्तं देवाः पितृगणैः सह ।
 वायुभूताश्च गच्छन्ति तृषार्ताः सलिलार्थिनः ॥
 निराशास्तो निवर्त्तन्ते वस्त्रनिष्पीडने कृते ।
 तस्मान्न पीडयेद्वस्त्रमकृत्वा पितृतर्पणम् ॥
 विधुनोति हि यः केशान् स्नातः प्रस्त्रवतोद्भिजः ।
 आचामेद्वा जलस्थोऽपि स बाह्यः पितृदैवतैः ॥
 शिरः प्रावृत्य कं बद्धा मुक्तकच्छशिखोऽपि वा ।
 विना यज्ञोपवीतेन आचान्तोऽप्यशुचिर्भवेत् ॥
 जले स्थलस्था नाचामेज्जलस्थश्च बहिःस्थले ।
 उभे स्पृष्ट्वा समाचान्त उभयत्र शुचिर्भवेत् ॥
 स्नात्वा पीत्वा क्षुते सुप्ते भुक्ते रथोपसर्पणे ।
 आचान्तः पुनराचामेद्वासोविपरिधाय च ॥
 क्षुते निष्ठीविते चैव दन्तोच्छिष्टे तथावृते ।
 पतितानाञ्च सम्भाषे दक्षिण अवयव स्पृशेत् ॥
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च सोमः सूर्योऽनिलस्तथा ।
 ते सर्वे ह्यपि तिष्ठन्ति कर्णे विप्रस्य दक्षिणे ॥
 दिवाकरकरैः पूतं दिवास्नानं प्रशस्यते ।
 अप्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥
 मरुतो वसवो रुद्रा आदित्याश्चादिदेवताः ।
 सर्वे सोमे विलीयन्ते तस्मात् स्नानन्तु तदग्रहे ॥
 खलयज्ञे विवाहे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ।
 शर्वर्थां दानमतेषु नान्यत्वेति विनिश्चयः ॥
 पुत्रजन्मनि यज्ञे च तथा चात्ययकर्मणि ।
 राहोश्च दर्शने दानं प्रशस्तं नान्यदा निशि ॥

मृचानिशा तु विज्ञेया मध्यस्यप्रहरद्वयम् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ दिनवत् स्नानमाचरेत् ॥
 चैत्यवृक्षस्थित्यथ चण्डालः सोमविक्रयी ।
 एतास्तु ब्राह्मणः स्मृद्वा सवासा जलमविशेत् ॥
 अस्थिसञ्चयनात् पूर्वं हृदित्वा स्नानमाचरेत् ।
 अन्तर्दशाहे विप्रस्य पूर्वमाचमनं भवेत् ॥
 सर्वं गङ्गासमं तोयं राहुग्रस्ते दिवाकरे ।
 सोमग्रहे तथैवोक्तं स्नानदानादिकर्मसु ॥
 कुशपूतस्तु यत्स्नानं कुशेनोपस्पृशेद्द्विजः ।
 कुशेनोद्धृततोयं यत् सोमपानसमं स्मृतम् ॥
 अग्निकार्यात् परिभ्रष्टाः सन्ध्यापासनवर्जिताः ।
 वेदश्चैवानधीयानाः सर्वे ते वृषलाः स्मृताः ॥
 तस्माद्वृषलभीतेन ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अध्येतव्योऽप्येकदेशो यदि सर्वं न शक्यते ॥
 शूद्रान्नरमपुष्टस्याप्यधीयानस्य नित्यशः ।
 जपतो जुह्वतो वापि गतिरुक्ता न विद्यते ॥
 शूद्रान् शूद्रसम्पर्कः शूद्रेण तु सहासनम् ।
 शूद्राज्ज्ञानागमद्यापि ज्वलन्तमपि पातयेत् ॥
 स्रुतसूतकपुष्टाङ्गोद्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहं तां न विजानामि कां कां यानिं गमिष्यति
 गृध्रो द्वादश जन्मानि दश जन्मानि शूकरः ।
 खयोनौ सप्तजन्म स्यादित्येवं मनुरब्रवीत् ॥
 दाक्षिणार्थं तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुयाद्भुविः ।
 ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥

मौनव्रतं समाश्रित्य आसीनो न वदेद्द्विजः ।
 भुञ्जानो हि वदेद्व्यस्तु तदत्र परिवर्जयेत् ॥
 अर्द्धं भुक्ते तु यो विप्रस्तस्मिन् पात्रे जलं पिवेत् ।
 हतं दैवञ्च पितृञ्च आत्मानञ्चोपधातयेत् ॥
 भाजनेषु च तिष्ठत्षु स्वस्ति कुर्वन्ति ये द्विजाः ।
 न देवा स्तृप्तिमायान्ति निराशाः पितरस्तथा ॥
 गृहस्थस्तु यदा युक्तो धर्ममेवानुचिन्तयेत् ।
 पोष्यधर्मार्थसिद्ध्यर्थं न्यायवर्त्तो सुबुद्धिमान् ॥
 न्यायोपार्जितवित्तेन कर्त्तव्यं ज्ञानरक्षणम् ।
 अन्यायेन तु यो जीवेत् सर्वकर्मवहिष्कृतः ॥
 अग्निचित् कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः ।
 दृष्टमात्रं पुनन्येते तस्मात् पश्येत्तु नत्थिगः ॥
 अरणिं कृष्णमार्जारश्चन्दनं सुमणिं हृतम् ।
 तिलान् कृष्णाजिनं छागं गृहे चैताति रक्षयेत् ॥
 गवां शतं सैकवृषं यत्र तिष्ठत्ययन्त्रितम् ।
 तत्क्षेत्रं दशगुणितं गोचमे परिकीर्त्तितम् ॥
 ब्रह्महत्यादिभिर्मर्त्यो मनोवाकायकर्मजैः ।
 एतद्गोचर्मदानेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥
 कुटुम्बिने दरिद्राय ओत्रियाय विशेषतः ।
 यद्दानं दीयते तस्मै तदायुर्वृद्धिकारकम् ॥
 आषोडशदिनादर्वाक् स्नानमेव रजस्वला ।
 अत ऊर्ध्वं त्रिरात्रं स्यादुशना मुनिर्ब्रवीत् ॥
 युगं युगद्वयञ्चैव त्रियुगञ्च चतुर्युगम् ।

चाण्डालसूतिकोदकापतितानामधः कमात् ॥
 ततः सविधिमात्रेण सचैलं स्नानमाचरेत् ।
 स्नात्वावलोकयेत् सूर्यमज्ञानात् स्पृशत यदि ॥
 वापीकूपतडागेषु ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ।
 तांयं पिबति वक्त्रेण श्वयोनौ जायते ध्रुवम् ॥
 यस्तु क्रुद्धः पुमान् भार्यां प्रतिज्ञायाप्यगम्यताम् ।
 पुनरिच्छति ताङ्गन्तु विप्रमध्ये तु आवयेत् ॥
 श्रान्तः क्रुद्धस्तमोभ्रान्त्या क्षुत्पिपासाभयार्दितः ।
 दानं पश्यमकृत्वा च प्रायश्चित्तं दिनत्रयम् ॥
 उपस्पृशेत्तिषवणं महानद्युपसङ्गमे ।
 चीर्णान्ते चैव गां दद्याद्ब्राह्मणान् भोजयेद्दश ॥
 दुराचारस्य विप्रस्य निषिद्धाचरणस्य च ।
 अन्न भुक्त्वा द्विजः कुर्ष्याद्दिनमेकमभोजनम् ॥
 सदाचारस्य विप्रस्य तथा वेदान्तवादिनः ।
 भुक्त्वात्र मुच्यते पापादहोरात्रन्तु वै नरः ॥
 ऊर्ध्वोच्छिष्टमधोच्छिष्टमन्तरीक्षतौ तथा ।
 लच्छ्रवणं प्रकुर्वीत आशोचमरणे तथा ॥
 लच्छ्रदेव्ययुतश्चैव प्राणायामगतवयम् ।
 पुण्यतीर्थे नार्द्रशिरः स्नान द्वादशसंख्यया ।
 द्विभोजनं तीर्थयात्रा लच्छ्रमेव प्रकल्पितम् ॥
 गृहस्यः कामतः कुर्ष्याद्रेतसः सेचनं भुवि ।
 सहस्रं तु जपेद्देव्याः प्राणायामैस्त्रिभिः सह ॥
 चातुर्वेद्योपपन्नस्तु विधिवद्ब्रह्मघातके ।

समुद्रसेतुगमनप्रायेष्टिक्तं विनिर्द्दिशेत् ॥
 सेतुबन्धपथे भिक्षां चातुर्वर्ण्यात् समाचरेत् ।
 वर्जयित्वा विकर्मस्थान्छत्रोपानदिवर्जितः ॥
 अहं दुष्कृतकर्मा वै महापातककारकः ।
 गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः ॥
 गोकुलेषु वसेच्चैव ग्रामेषु नगरेषु च ।
 तथा वनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्त्रवणेषु च ॥
 एतेषु ख्यापयन्नेन पुण्यं गत्वा तु सागरम् ।
 दशयोजनविस्तीर्णं शतयोजनमायतम् ॥
 रामचन्द्रसमादिष्टं नलसञ्चयसञ्चितम् ।
 सेतुं दृष्ट्वा समुद्रस्य ब्रह्महत्यां व्यपाहति ॥
 यजेत वाश्वमेधेन राजा तु पृथिवीपतिः ॥
 पुनः प्रत्यागतो वेश्म वासार्थं सुपसर्पति ।
 सपुत्रः सह भृत्यैश्च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥
 गाञ्चैवैकशतं दद्याच्चातुर्वर्देषु दक्षिणाम् ।
 ब्राह्मणानां प्रसादेन ब्रह्महा तु विमुच्यते ॥
 सवनस्यां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्याव्रत चरेत् ॥
 मद्यपश्च द्विजः कुर्यान्नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥
 चान्द्रायणे ततश्चीर्णे कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अनडुत्सहितां गाञ्च दद्याद्विप्रेषु दक्षिणाम् ॥
 अपहृत्य सुवर्णं तु ब्राह्मणस्य ततः स्वयम् ।
 गच्छेन्मुषलमादाय राजाभ्यासं बधाय तु ॥
 ततः शुद्धिमवाप्नोति राज्ञासौ मुक्तएवच ।

कामकारकतं यत् स्थानान्यथा बधमर्हति ॥
 आसनाच्छयनादूयानात् सम्भाषात् सहभोजनात् ।
 संक्रामति हि पापानि तैलविन्दुरिवाभ्रसि ॥
 चान्द्रायणं यावकञ्च तुलापुरुष एव च ॥
 गवाञ्चैवानुगमनं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 एतत् पाराशरं शास्त्रं ज्ञेयकानां शतपञ्चकम् ।
 दिनवत्या समायुक्तं धर्मशास्त्रस्य संग्रहः ॥
 यथाध्ययनकर्माणि धर्मशास्त्रमिदं तथा ।
 अध्येतव्यं प्रयत्नेन नियतं स्वर्गगामिना ॥
 इति पाराशरे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं पराशरसंहिता ॥

अथ वृहत्पाराशरसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

व्यक्ताव्यक्ताय देवाय वेधसेनऽन्ततेजसे ।
नमस्कृत्वा प्रवक्ष्यामि धर्मान् पाराशरोदितान् ॥
अथातो हिमशैलाग्रे देवदारुवनाश्रमे ।
व्यासमेकाग्रमासीनं ऋषयः प्रष्टुमागताः ॥
मानुषाणां हितं धर्मं वक्तुमाने कलौ युगे ।
दर्शानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
युगे युगेषु ये प्रोक्ता धर्मा मन्वादिभिर्मुने । ।
वाक्यं तेनैव ते कर्तुं वर्णेराश्रमवासिभिः ॥
स पृष्टो मुनिभिर्व्यासो मुनिभिः परिवेष्टितः ।
प्रष्टुं जगाम पितरं धर्मान् पाराशरं ततः ॥
सर्वेषां माश्रमाणाञ्च वरे वदरिकाश्रमे ।
स विवेशाश्रमे तस्मिन् तनुं योगीव वेधसः ॥
नानापुष्पलताकीर्णं फलपुष्पैरलङ्किते ।
नदी प्रस्रवणानेकैः पुण्यतीर्थोपशोभिते ॥
ऋगपक्षिभिराकीर्णं देवतायतनावृते ।
यच्च गन्धर्व सिद्धैश्च नृत्यगीतममाकुले ॥

तस्मिन्नुषिसभामध्ये शक्तिपुत्रः शराशरः ।
 सुखामीनो महातेजा मुनिमुख्यगणावृतः ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा व्यासस्तु मुनिभिः सह ।
 प्रदक्षिणाभिवन्दैश्च मुनिभिः प्रतिपूजितः ॥
 ततः सन्तुष्टमनसा पाराशरमहामुनिः ।
 व्यासस्य स्वागतं ब्रूयात् आसीनो मुनिपुङ्गवः ॥
 वशस्य स्वागतं तेन आसीनाना समन्ततः ।
 कुगल कुशलेत्युक्त्वा व्यासः पृच्छ्य ततः परम् ॥
 यदि जानासि मां भक्तं स्नेहोवा यदि वत्सलः ।
 धर्मं कथय मे तात ! अनुग्राहो ह्यहं यदि ॥
 श्रुतास्तु मानवा धर्मा गार्गीया गौतमास्तथा ।
 वाशिष्ठाः काश्यपाश्चैव तथा गोपालकस्य च ॥
 आत्रेया विष्णुः सप्तर्त्ता दाक्षायश्चिन्निरसस्तथा ।
 शातातपाश्च हारीतयाज्ञ-ल्काकृतास्तथा ॥
 आपस्तम्बकृता धर्माः सखि लिखितास्तथा ।
 कात्यायनकृताश्चैव प्रचेतसकृतास्तथा ॥
 श्रुतिगोत्रोद्भवा तात ! श्रुत्यर्था मानवाः स्मृताः ।
 मन्वयै सर्वधर्माणां कृतादि त्रियुगेषु च ॥
 धमेन्तु त्रियुगाचारं स शक्यन्तु कलौ युगे ।
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च किञ्चित्साधारणं वद ॥
 व्यासदाक्षवसानस्तु मुनिमुख्यः पराशरः ।
 सुखामीनो महातेजा इदं वचनं ब्रवीत् ॥
 किन्तु नैव वेदाश्च नैवाति प्रभवन्ति ते ।
 न कश्चिद्देहकर्त्तास्ति वेदेष्टकर्त्ता चतुर्मुखः ॥

तथा सधर्मं स्मरति कल्पे कल्पांतरान्तरे ।
 अन्ये कृतयुगे धर्मा स्त्रेतायां द्वापरे परे ॥
 अन्ये कलियुगे नृणां युगं ह्यसानुरूपतः ।
 तपः पर कृतयुगे त्रेतायां ज्ञानमुच्यते ॥
 द्वापरे यज्ञमेवाहुर्दानमिक कलौ युगे ।
 कृते तु मानवा धर्मा स्त्रेताया गौतमस्य च ॥
 द्वापरे शङ्खलिखिताः कलौ पाराशराः स्मृताः ।
 त्यजेद्देशं कृतयुगे त्रेतायां ग्राममुत्सृजेत् ॥
 द्वापरे कुलमेकान्तु कर्त्तारश्च कलौ युगे ।
 कृते मन्माथ्य पतितै स्त्रेताया स्पर्शनेन च ॥
 द्वापरे भक्षणोऽन्नस्य कर्त्ता पतति कर्मणा ।
 अभिगम्य कृते दानं त्रेतामाह्वय दीयते ॥
 द्वापरे याच्यनामन्तु सेवया दीयते कलौ ।
 अभिगम्योत्तमन्दानम् आहृतश्चैव मध्यमम् ॥
 अधमं याच्यमानं स्यात् सेवादानञ्च निष्कलम् ।
 कृते त्वस्थिगताः प्राणा स्त्रेताया मांसमेव च ॥
 द्वापरे रुधिरं यावत्कलौ त्वन्नाद्यमेव च ।
 कृते ताक्षणिकः शाप स्त्रेतायां दशभिर्दिनैः ॥
 मासेन द्वापरे क्षयः कलौ सम्बत्सरेण तु ।
 युगे युगेषु ये धर्मास्तेषु धर्मेषु ये द्विजाः ॥
 ते द्विजा नावमन्तव्या युगरूपा द्विजोत्तमाः ।
 धर्मश्च सत्यमायुश्च तुर्यांशेन कलौ युगे ॥
 अदनात्तदनद्यस्य तुच्छमासुरकार्यतः ।
 धर्मश्च लोकदम्भार्थं पाषण्डार्थं तपस्विनः ॥

विविधा वाग्वच्चनार्थं कलौ सत्यानुसारिणी ।
 अल्पक्षीरवृता गावो ह्यल्पसस्या च मेदिनी ॥
 स्त्रीजनस्य स्त्रियः सर्वा रत्यर्थं कृतमैयुनाः ।
 पुरुषश्च जिताः स्त्रीभी राजानो दस्युभिर्जिताः ॥
 जितो धर्मश्च पापेन अनृतेन तथा चतम् ।
 शूद्राश्च ब्राह्मणाचाराः शूद्राचारा सत्या द्विजाः ॥
 अन्यानुयायिनश्चाद्या वर्णास्तदुपजीविनः ।
 कृतन्तु ब्राह्मण्युग त्रेता तु क्षत्रियं युगम् ॥
 वैश्यन्तु द्वापरयुगं कलिः शूद्रयुगं स्मृतम् ।
 चातुर्वर्णिकनारीणां तथा द्वारीयजन्मनी ॥
 यतिर्द्विजाभ्युपास्यादि धर्मश्चि मंहती कलौ ॥
 यत्ते नयाकृते दत्ते फलाप्तिः पुरुषस्य सा ॥
 दत्तेषु दशभिर्नृणां फलाप्तिः स्यात् कलौ युगे ।
 युगस्वरूपमाख्यातमन्यं निगदतः श्रुणु ॥
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च सर्वेषां धर्मसाधनम् ।
 मृगः कृष्णश्चरेद्यत् स्वभावेन महीतले ॥
 वसेत्तत्र द्विजातिस्तु शूद्रो यत् तत्र तु तत्र तु ।
 हिमपर्वतविन्ध्याद्रौ विनाशेन प्रयागयोः ॥
 मध्येतु पावनोद्देशो ज्ञेच्छेदेशस्ततः परम् ।
 देशेष्वन्तेषु या नद्यो धन्याः सागरगाः शुभाः ॥
 तीर्थानि यानि पुण्यानि मुनिभिः सेवितानि च ।
 वसेयुः सद्गुपान्तेऽपि समिच्छन्ना द्विजातयः ॥
 मुनिभिः सेवितत्वाञ्च पुण्यदेगः प्रकीर्तितः ।
 यत्र पानं नपेयस्य देशेऽभक्षस्य भक्षणम् ॥

अगम्यागामिता यत्र त देशं परिवर्जयेत् ।
 एवं देशः समाख्यातो यज्ञीयस्तु द्विजन्मनाम् ॥
 एवमेवानुवर्त्तेरन्देशं धर्मानुकाङ्क्षिणः ।
 वसन्त्वा यत्र तत्रापि स्वाचारं न निवर्जयेत् ॥
 षट्कर्माणि च कुर्वीरन् इति धर्मस्य निश्चयः ।
 पराशरः स्वयम्प्राह शास्त्रं पुत्रस्य वत्सलः ॥
 अथातः सम्प्रवक्ष्यामि द्विजकर्मादिकं द्विजाः ! ।
 षट्कर्म वर्णधर्माश्च प्रशंसा गोवृषस्य च ॥
 अदोह्यवाह्यौ यौ तत्र क्षीरं क्षीरप्रयोक्तिणा ।
 अमावास्यानिषिद्धानि ततश्च पशुपालनम् ॥
 अन्वतीयप्रशंसा च बाह्या बाह्या वसुन्धरा ।
 अथार्थकृषतोऽपापं तदप्यस्यापि शोधनम् ॥
 बद्धिं सिता मखश्चापि विवाहः कन्यका वराः ।
 स्त्रीषु धर्मो मखः पञ्च द्विजातिस्वर्गसाधनात् ॥
 विधिः प्राणोऽग्निहोत्रस्य आधानादिकसंस्कृतिः ।
 व्रतचर्चा'द तद्वर्माः प्रशंसा पुत्रजन्मनः ॥
 कृतस्त्रो गृहस्थधर्मश्च भक्षाभक्षणं तथैव च ।
 निषिद्ध वस्तुकथनं पात्रशुद्धिस्तथा पुनः ॥
 द्रव्याणाञ्च तथाशुद्धिरूपाकर्माणि कर्म च ।
 अनध्यायास्तथा आदं विप्राः कालहविर्युतम् ॥
 बलिर्नारायणीयश्च स्तुतकाशौचमेव च ।
 परिषत्प्रायश्चित्तानि तद्व्रताति यथा द्विजाः ॥
 विधिवत्सर्वदानानि तेषाञ्चैव फलानि च ।
 भूमिदानप्रशंसा च विशेषो विप्रकालयोः ॥

इष्टापूर्त्तौ तथा विद्वन् । पृथक्त्वयोः फलानि च ।
 प्रतिग्रहविधिं स्तद्वद्व्या तस्य प्रतिग्रहः ॥
 विनायकादिशान्तीनां विधयश्च द्विजोत्तमाः ।।
 वानप्रस्थस्य धर्मोऽपि तथा धर्मो यतेरपि ॥
 चतुराश्रमभेदोऽपि वपुर्निन्दा तथैव च ।
 योगोऽर्चिर्धूमयोर्मार्गौ कालं रुद्रान्त मेव च ॥
 दृष्टश्च तत्पर ध्येय सर्वमेतत्पराशरः ।
 प्रोक्तवान् व्यासमुख्यानां शेषं मुनिविभाषितम् ॥
 निबुक्तः सुव्रतः शेषं विप्राणां ख्यापनाय च ।
 पराशरो व्यास वचो निशम्य
 यदाह शास्त्रं चतुराश्रमार्थम् ।
 युगानि रूपञ्च समस्तवर्णा
 हिताय ब्रह्मत्यथ सुव्रतस्तन् ॥
 शक्तिस्त्वनो रमुज्जातः सुतपा सुव्रतस्त्विदम् ।
 चतुर्वर्णाश्रमाणाञ्च हितं शास्त्रं मयाब्रवीत् ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे व्यासप्रप्रे शास्त्रसंग्र-
 होद्देशकथनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

पराशरमतं पुण्यं पवित्रं पापनाशनम् ।
 चिन्तितं ब्राह्मणार्थाय धर्मसंस्थापनाय च ॥
 चतुर्वर्णमपि वर्णानां साधारो धर्मपालनम् ।
 साचारभ्रष्टदेहानां भवेद्दमपराङ्मुखः ॥

षट्कर्माभिरतो नित्यं देवतातिथिपूजकः ।
 ऊतशेषन्तु भुञ्जानो ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 कर्माणि कानीह कथञ्चित्तानि
 कार्याणि वर्णैश्च किमाद्यकानि ।
 तेषां मनेहाकरणे विधिश्च
 सर्वं प्रसादात्प्रतनुष्व मत्तम् ॥
 कमषट्कं प्रवक्ष्यामि यत् कुर्वन्ति द्विजातयः ।
 गृहस्था अपि मुच्यन्ते संसारैर्वन्धहेतुभिः ॥ ५
 यथोद्देयक्रमं शास्त्रं यच्छ्रुतं श्रुतिर्घटत् ।
 तदुक्तं कर्म तत् पुसां शृणुष्व पापनाशनम् ॥
 सन्ध्या स्नानं जपश्चैव देवतानाञ्च पूजनम् ।
 वैश्वदेव तथातिथिं षट्कर्माणि दिने दिने ॥
 सन्ध्यामथ प्रवक्ष्यामि देवताकालनामभिः ।
 वर्णर्षिछन्दसा युक्तं यद्विधानं यथार्चनम् ॥
 यावन्मन्त्रा यथोपास्ति रूपस्पर्शनमेव च ।
 आवाहनं विसर्गश्च यावन्मानं क्रमेणतु ॥
 दिवसस्य च रात्रेश्च सन्ध्यः सन्ध्येति कीर्तिता ॥
 सोपास्या सदृढिर्जैर्यज्ञात् स्यात्तैर्विश्वमुपासितम् ।
 मध्याह्नेऽपि च सन्धिः स्यात् पूर्वस्याह्नः परस्परम् ॥
 पूर्वाह्णौ ह्यपराह्णौ क्षये चेति श्रुतिक्रमात् ।
 पूर्वसन्ध्या तु गायत्री ब्राह्मणो हंसवाहना ॥
 रक्तपद्माख्या देवी रक्तपद्मासर्वास्यता ।
 रक्ताभरणभासाङ्गा रक्तमाल्याम्बरा तथा ॥
 अक्षमालाभ्रवा धारा चारुहस्ताऽमरार्चिता ।

प्रागादित्योदयाद्विहान् सुहृत्ते वैधवे सति ॥
 उत्थायोपासयेत्सन्ध्यां यावत्स्यादर्कदर्शनम् ।
 विश्वमातः ! सुराभ्यर्चे ! पुण्ये ! गायत्रि ! वैधसि ! ॥
 आवाहयाम्युपाख्ययं एतोनोऽस्ति पुनीति माम् ।
 सन्ध्या माध्याह्निका श्वेता सावित्री रुद्रदेवता ॥
 वृषेन्द्रवाहना देवी बालत्रिशिखधारिणी ।
 श्वेताम्बरधरा श्वेता नानाभरणभूषिता ॥
 श्वेतस्त्रगच्चमालापि कृतानुरक्तशङ्करा ।
 जलाधारा धरा धात्री धरेन्द्राङ्गभवाभवा ॥
 स्वभावविभातभूराद्या सुरौघनुतपाद्दहया ।
 मातर्भवानि । विश्वेशि । विश्वविश्वजनार्चिते । ॥
 शुभे ! वरे ! वरेष्वा हि आहता हि पुनीति माम् ॥
 सन्ध्या सायन्तनी कृष्णा विष्णुदेवा सरस्वती ।
 स्वर्गगा कृष्णवस्त्रा तु शङ्खचक्रगदाधरा ॥
 कृष्णभूभूषणैर्युक्ता सर्वज्ञानमया वरा ।
 सर्ववाग्देवता सर्वा ब्रह्मादिवचसि स्थिता ॥
 वीणाक्षमालिका चारुहस्ता स्मिता वरानना ।
 चतुर्दशजनाभ्यर्च्या कल्याणी शुभकप्रदा ॥
 मातर्वाग्देवते ! देवि । वरेष्ये । च वरप्रदे । ।
 सर्वमब्रह्मणस्तुत्ये ! आहते ! हि पुनीति माम् ॥
 ब्रह्मेयार्कहरीणान्तु सङ्गमोऽसृभयोर्भवेत् ।
 माध्याह्निकायां सन्ध्यायां सर्वदेवसमागमः ॥
 पूजाभिकाङ्क्षिणो येच येच क्रिच्छन्जनार्चिनः ।
 आज्यान्वभागधेया ये येचाग्निहुतभागिनः ॥

अथान्य, ज्ञावचानीह स्यावराणि चराणि च ।
 माध्याह्निकामुपेक्षन्ते तेषामाध्यायिका हि सा ॥
 यस्तस्यां नार्चयेद्देवान् तर्पयेत् पितृस्तथा ।
 भूतान्य, ज्ञावचानीह सोऽन्वतामिच्छच्छति ॥
 ईशान्याभिमुखो भूत्वा द्विजः पूर्वमुखाऽपि वा ।
 सन्ध्यामुपासयेद्यद्वत्तथावत्तन्निबोधत ॥
 आमर्शेर्बन्धनादसौ पादौ चाजानुतः शुचिः ।
 प्रक्षाल्य ह्याचमेद्विद्वान्तरजानुकरो द्विजः ॥
 निर्मलात् फेनपूताभिर्मनोज्ञाभिः प्रयत्नवान् ।
 आचमेद्ब्रह्मनीर्थेण पुनराचमनाच्छुचिः ॥
 वक्त्रनिर्मार्जनं कृत्वा द्विस्तेनैवाधराण्यथा ।
 अङ्घ्रिं सस्पृशेत् स्वानि सर्वाण्यपि विशुद्धयेत् ॥
 अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या सन्ध्यापाणिस्थवारिणा ।
 घ्राणं सस्पृश्य नेत्रे च तेन नासिकया श्रुती ॥
 नाभिश्च तत्कनिष्ठाभ्यां वक्षः करतलेन च ।
 शिरः सर्वाभिरगौ च अङ्गुल्यग्रैश्च संस्पृशेत् ॥
 अनस्य प्राणमंरोधं कृत्वा चोपस्पृशेत्पुनः ।
 अतोपस्पर्शने मन्त्रं प्रातः केचित्पठन्ति हि ॥
 सूर्यश्च मेति मध्याह्नं पुनस्वापो विपर्ययम् ।
 मन्त्राभिमन्त्रितं कृत्वा कुशपूतश्च तज्जलम् ॥
 आचम्य विधिवद् धीमान् सन्ध्यापासनमाचरेत् ॥
 सोङ्कारां चैव गायत्रीं जप्त्वा व्याहृतिपूर्वकम् ।
 आपोहिष्ठादि जल्पन्ति च्छन्दोदेवर्षिपूर्वकम् ॥
 छन्दोभिर्विनियोगैश्च मन्त्रब्राह्मणसंयुतम् ।

एतद्दीनं न कुर्वीत कुर्वात् ह्येतत्तदासुरम् ॥
 मृत्युभीतैः पुरा देवैरात्मनश्चादनाय च ।
 च्छन्दांसि सम्प्रतानीह च्छादितास्तैरतोऽमराः ॥
 च्छादनाच्छन्द उद्दिष्टं वाससी कृतिरेव वा ।
 च्छन्दोभिरावृतं सर्वं विद्या सर्वत्र नान्यतः ॥
 यस्मिन्मन्त्रे तु ये देवा स्तेन मन्त्रेण चिह्नितम् ।
 मन्त्रं यद्देवतं विद्यात् सवितुस्तत्र देवता ॥
 येन यदृषिणा दृष्टं सिद्धिः प्राप्ता तु येन वै ।
 मन्त्रेण तस्य संप्रोक्तो मुनेर्भावस्तदात्मकः ॥
 यत्र कर्मणि चारब्धे जपहोमार्चनादिके ।
 क्रियते येन मन्त्रेण विनियोगस्तु स स्मृतः ॥
 अस्य मन्त्रस्य चाधोऽयमयं मन्त्रोऽनुवर्त्तते ।
 तत्तस्य ब्रह्मणा ज्ञेयं मन्त्रस्येति श्रुतिक्रमः ॥
 एतद्धि पञ्चकं ज्ञात्वा क्रियते कर्म यदुद्दिष्टैः ।
 तदनन्तफलं तेषां भवेद्देदनिदर्शनात् ॥
 अकामेनापि यन्मूनं कुर्वात् कर्म द्विजाऽपि यः ।
 तेनासी हन्यते कर्त्ताऽष्टतो गन्ताधमृच्छति ॥
 कुर्वन्मही द्विजः कमे जपहोमादि कश्चन ।
 नासी तस्य फलस्विन्देत् कर्ममात्रं हि तस्य तत् ॥
 आपद्यन्त्यायुर्गतं स्वयं वरुणि प्रलीयते ।
 या तयामानि च्छन्दांसि भवत्यफलदान्यापि ॥
 सिन्धुद्वीप च्छपिच्छन्दी गायत्रीचक्षुः तिस्रषु ।
 आपो हि देवतं प्राञ्ज रापोऽहिष्ठादिषु द्विजाः ॥
 गोभिलो राजपुत्रस्तु द्रुपदायामृषिर्भवेत् ।

अनुष्टुभ भवेच्छन्द आपद्यैव तु दैवतम् ॥
 सौत्रामपावभृतके विनियोगस्य कल्पितः ॥
 उदुत्थच्छधिः प्रस्कण्वो गायत्रं सूर्यदेवता ।
 चित्रमित्यत्र कुत्ससु शर्वरी सूर्यदेवता ॥
 प्रणवो भूर्भुवः स्वस्व गायत्र्याप च्छचा त्रयम् ॥
 अघमर्षणसूक्तस्य ऋषिरेवाघकर्मणा ।
 च्छन्दोऽत्रानुष्टुभं प्राञ्ज रापद्यैव तु दैवतम् ॥
 द्रुपदाघमर्षण सूक्त मार्जने व्याहरेदिति ।
 स्मृतिभिः परिशिष्टैश्च विशेषस्तोत्रसेचने ॥
 उल्काज्योर्ध्वं विभागेन कर्तव्यः सोऽपि स द्विजैः ।
 आपोहिष्ठेति त्रिच्छचं अष्टाक्षरपदं नच ॥
 पादान्ते प्रक्षिपेद्वापि पादमध्येन च क्षिपेत् ।
 भूमौ मूर्ध्नि तथाकाशे मुर्ध्नाकाशे तथा भुवि ॥
 एव वारि द्विजः सिद्धन् तर्पयेत् सर्वदेवताः ।
 उदुत्यद्वित्वं देवाना मुत्स्थाने नियोजयेत् ॥
 हसः शुचिः सदित्यादि केचिदिच्छन्ति सूरयः ।
 अथ्याकृतमिदं ह्यासीत् सदेवासुरमानुषम् ॥
 सङ्क्षेपायाश्च जदू ब्रह्मा सप्तमा व्याहृतीः पुरा ।
 भूर्भुवः स्वर्मह र्जनस्तपः सत्यं तथैव च ॥
 आद्यासिद्धो महाप्रोक्ताः सर्वत्रैव नियोजनात् ।
 अग्निर्वायुस्तथा सूर्यो हहस्पत्याप एव च ॥
 इन्द्रश्च विश्वदेवाश्च देवताः समुदाहृताः ।
 गायत्र्युष्णिगनुष्टुप् च वृहती पङ्क्तिरेव च ॥
 त्रिष्टुप् च जगतीचैव च्छदांस्थे तान्यनुकमात् ।

भरद्वाजः कश्यपश्च गौतमेऽतिस्तथैव च ॥
 विश्वामित्रो जमदग्निर्वशिष्ठश्च ऋषिः क्रमात् ।
 एताभिः सकलं व्याप्तं मेताभ्यो नास्ति चापरम् ॥
 सप्तैते स्वर्गलोका वै सत्यादूर्ध्वविविद्यते ।
 तस्मात्सोकात्परा मुक्तिं रक्षाचीना पदेक्षया ॥
 प्राणसययनेष्वेता अभ्यस्याः पूर्वकादिभिः ।
 ॐमापोज्योतिरित्येतच्छिरः पश्चात्प्रयुज्यते ॥
 प्रत्याङ्कारसमायुक्तो मन्त्रोऽयं तैत्तिरीयके ।
 अत्रोङ्कारवदार्षादि विदुर्ब्रह्मविदो जनाः ॥
 प्रणवास्तन्त गायत्री प्राणायामेष्वयं विधिः ।
 गायत्र्यादिकचित्रान्तैर्मन्त्रैश्च प्रागुदीरितैः ॥
 उपासीरन्धिजास्तावद्यावन्नादेति भास्करः ।
 गङ्गां बालपवित्रेण यस्मिन् सन्ध्यामुपासते ॥
 सर्वतीर्थार्थभिषेकस्तु लभते नात्र संशयः ।
 गोबालदर्भसारश्च खड्ग कनकमेव च ॥
 दर्भताम्रतिलं वापि एतैस्तपेण कर्हिजाः ।
 स मन्त्रार्थं पितृन्देवानात्मानं त्रिदिवं नयेत् ॥
 त्रिंशत्कोव्यम् विख्याता मन्देहा नाम राज्ञसाः ।
 उद्यन्त ते विवस्वन्त बलादिच्छन्ति खादितुम् ॥
 दिने दिने सहस्रांशु रङ्गस्यैशैरभिद्रुतः ।
 भानुर्हीनः कृतसूणं तद्व्यत्यमिहागतः ॥
 अतस्तस्य च तेषान्तं स्यभूद्युवं सुदाहणम् ।
 किं भविष्यति युद्धं ऽस्मिन् नित्यभूसुरविश्रयः ॥
 अहणस्य च ये बाणा यद्बलन्तो विवस्वतः ।

विनष्ट्यास्ते निवर्त्तन्ते मन्देक्षानामदर्शनात् ॥
 रवेरप्यश्वो ह्यस्मात् यातायाता ह्यगक्तिः ।
 अपाप्तं बग्वीगाणां स्वामिनैव लयङ्गताः ॥
 हेपाशब्दमकुर्वाणाः शफस्फुरणवर्जिताः ।
 स्तब्धाङ्गा निर्जयाज्जाताः सूर्यस्यन्दनवाजिनः ॥
 ततो देवगणाः सर्वे ऋषयश्च तपोधनाः ।
 यत्सन्धान्ते उपासीत प्रक्षिपन्ति जलं महत् ॥
 ॐङ्कारब्रह्ममयुक्तं गायत्र्या चाभिमन्त्रितम् ।
 दक्षिरंस्तेन न दैत्या वज्रिभूतेन वारिणा ॥
 महस्वाशुरथे तिष्ठन् गोऽधीशानश्च तु श्रुती ।
 याज्ञवल्क्यः समीक्षेत् ऋषीशानुक्तवांस्तनः ॥
 मत्वे त्वनुदिव दित्ये मन्त्र्यापास्ति करो भवेत् ।
 उदिते सति या मन्त्र्या बालक्रीडापमा च सा ॥
 मन्त्र्या येन न विज्ञाता डात्वा नैव ह्युपासिता ।
 स जीवन्नेव शूद्रश्च ह्यागु गच्छति सान्त्वितः ॥
 मान्त्रं पार्थिवमाग्नेयं वायव्यं दिव्यमेव च ।
 वारुणं मानसञ्चेति सप्तैतानु क्रमेण तु ॥
 शम्भु आपस्तु वै मान्त्रं च्छदालस्वन्त पार्थिवम् ।
 भस्मना स्नानमाग्नेयं गोरेणूनानिर्जं स्मृतम् ॥
 आतपे सति या दृष्टिर्दिव्यस्नानं तदुच्यते ।
 बहिर्नद्यादिके स्नानं वारुणं प्रोच्यते बुधैः ॥
 यत्स्थानं मनसा विष्णोर्मानसं तत्प्रकीर्त्तितम् ।
 असामर्थ्येन कादस्य कालशक्त्याद्यपेक्षान्वया ॥
 तस्य फलानि सर्वाणि स्फुरत्याह पराशरः ।

स्नानानां मानसस्थानं मन्वाद्यैः परमं स्मृतम् ॥
 कृतेन येन मुच्यते गृहस्था अपितु द्विजाः ।
 नित्यादीनां त्रयाणां तु स्नानानामौषस परम् ॥
 सद्यः पापहरं प्राहुः प्राजापत्यव्रताधिकम् ।
 उपसृषसि यत्स्नानं क्रियतेऽनुदिनेऽरवे ॥
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ।
 प्रातस्त्याय यो विप्रः प्रातःस्नायी रुदा भवेत् ॥
 सर्वपापविनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ।
 अस्नातो नाचरेत्कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥
 विद्यन्ते च सुहृत्तानि द्रविणानि क्षरन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः रुह ॥
 अत्यन्तमलिनः कायो न वच्छिद्रममन्वितः ।
 स्नवते च दिवारात्रौ प्रातः स्नानेन शुद्ध्यति ॥
 उपःस्नानं प्रशंसन्ति सर्वे च पितरोऽमराः ।
 दृष्टादृष्टकरं पुण्यं शसन्ति पितरोऽपि हि ॥
 प्रातःस्नायी हि यो विप्रः सोऽर्हः स्वात्सर्वकर्मसु ।
 तत्कृतं कर्म यत्किञ्चित्त्सर्वं स्याद्यथाश्रयत् ॥
 अविद्वान् स्नानकाले तु यः कुर्यादन्तधावनम् ।
 पापीयान् रौरवं याति पितृशपहतो ध्रुवम् ॥
 यच्च श्मश्रुषु केशेषु यद्वा देहेऽपि लोमसु ।
 हस्ताभ्याञ्च न वस्त्रेण जलं विद्वान् हि मार्जयेत् ॥
 मार्जयेते पितरः सर्वे सर्वा अपि च देवताः ।
 तथा सर्वे मनुष्याश्च त्यजेन नियतं द्विजम् ॥
 स्नानं सञ्चिन्तितं सर्वे तीर्थं पितृदिवौकसः ।

ततो नद्याद्यसौ गच्छन्निराशा स्ते शपन्ति हि ॥
 येतु स्नानार्थिनं स्नानार्थं सञ्चिन्तन्ति जलाश्रयाः ।
 तद्देहं सुपतिष्ठन्ति वृष्यैः पितृदिवौकसः ॥
 अतो न चिन्तयेत्तीर्थं व्रजेदेवतु चिन्तितम् ।
 देवसातनदीस्रोतःसरःसु स्नानं माचरेत् ॥
 स्नानं नद्यादि बन्धेषु सङ्घः कार्यं सदस्वेषु ।
 कृत्रिमन्तोयं कूपस्थं तीर्थं तत्र तु कृत्रिमम् ॥
 न तीर्थं स्नानकुले स्नायान्न सज्जनसमाश्रिते ।
 दर्भहीनोऽन्यचित्तस्तु न नग्नो न शिरो विना ॥
 कदाचिद्बिदुषा मिथ्या न स्नातव्यं पराम्भमा ।
 अभःकृद्दुष्कृतांशेन स्नानकर्त्तापि लिप्यते ॥
 पञ्च वा सप्त वा पिण्डान् स्नायादुद्धृत्य तत्र तु ।
 ह्यस्नानादिकानीह विशेषेण विवर्जयेत् ॥
 ह्यथा चोष्णं दक्षस्नानं ह्यथा जप्यमवेदिकम् ।
 ह्यथा चाश्रोत्रिये दानं ह्यथा भुक्तमसात्त्विकम् ॥
 मासे नभसि न स्नायात्कदाचिन्नित्यन्तगासु च ।
 रजस्वला भवन्त्येता वर्जयित्वा समुद्रगाः ॥
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति वर्मणा ।
 न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा ॥
 न स्नायात्क्षीभिर्तासां सु स्वयं न क्षीभयेच्च ताः ।
 न निर्गतासु तीर्थाञ्च पतन्तीष्वाहतासु च ॥
 रविसंक्रान्तिवारेषु ग्रहणेषु शशिक्षये ।
 व्रतेषु चैव षष्ठीषु न स्नायादुष्णवारिणा ॥
 न स्नायाच्छूद्रहस्तेन नैकहस्तेन वा तथा ।

उष्ट्राभिरपि स्नाया दाहृताभिर्द्विजातिभिः ॥
 स्वभावाभिरनुष्णाभिः नहमाभिस्तथा द्विजः ।
 नवाभिर्निर्देशाहभिः सस्पृष्टाभिरन्यजैः ॥
 यः स्नानमाचरेन्नित्यं तं प्रशसन्ति देवताः ।
 तस्माद्विजगुणं स्नानं मदा कार्यं द्विजातिभिः ॥
 उत्साहाप्यायनस्नानं प्रशान्तिशक्तिवृद्धिदम् ।
 कीर्तिकांतिवपुः पुष्टिसौभाग्यायुःप्रवर्धनम् ॥
 स्वर्गेश्वरद्वयभियुक्तगुणैः स्नानं प्रशस्यते ।
 कृष्यादिदिनवारोक्तं तैलाभ्यञ्जनपूर्वकम् ॥
 हृत्तापकीर्षिमरणमुत्स्थानाप्तिव्यत्यवः ।
 आयुश्चाकादिवारेषु तैलाभ्यङ्गे फलक्रमात् ॥
 जलावगाहनं नित्यं स्नानं सर्वेषु वर्णेषु ।
 शक्तेरहरहः कार्यं तस्याथ विधिरुच्यते ॥
 गोशकृत्कुशाश्चैव पुष्पाणि पत्रिकां तथा ।
 स्नानार्थं प्रयतोन्नित्यं स्नानकाले सदाहरेत् ॥
 सुमनोऽभिमतं तीर्थं गत्वा प्रक्षाल्य पादयोः ।
 हस्तौ वाचस्य विधिवच्छिष्यायन्धैकचेतसा ॥
 मृदम्बुभिश्च गात्राणि क्रमात्प्रक्षालयेद्यथा ।
 पादौ जङ्घे कटौ चैव क्रमात्प्राणं जलैस्त्वभिः ॥
 प्रक्षाल्य हस्ता वाचस्य नमस्कृत्य च तज्जलम् ।
 गुह्यापगुह्यम् इत्येतद्वृक्षेण प्रयताञ्जलिः ॥
 उरुदेहेतिमन्त्रे च कुर्वादापोऽभिमन्त्रिताः ।
 विधिज्ञाः कवयः केचिन्मन्त्रतत्पार्थवेदिनः ॥
 यत्र स्थानेन यत्तीर्थं नदी पुण्यतरा तथा ।

तां ध्यायेन्मनसा नित्यम न्यतीर्थं न चिन्तयेत् ॥
 गङ्गादिपुण्यतीर्थानि कृत्विमादिषु संस्मरेत् ।
 तां ध्यायेन्मनसा वापि अन्यतीर्थं न चिन्तयेत् ।
 महाव्याहृतिभिः पश्चादाचामेत्प्रयतोऽपि सन् ।
 उदुत्तम इति ह्यस्तु मन्त्रेण प्राङ्मुखो विशेत् ॥
 येऽग्नयो दिवि चेत्ये तत्कुर्यादालम्बन न्ततः ।
 सूर्यं पश्यन् जलं मुक्त्वा समुत्तीर्य ततः स्थलम् ॥
 आचम्याथ हरे न्मत्स्नान्तथा काय समालभेत् ।
 अश्वक्रान्ते रथक्रान्त इत्याद्यपि पठन्ति हि ॥
 मृत्तिका हरणे चैव इति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 समालभेत्त्रिभिर्मन्त्रै रित्थं विष्णादिभिर्द्विजः ॥
 गिरचांसा वम्ब ऊरः पादौ जङ्घं क्रमेण तु ।
 भास्कराभिमुखो मज्जेदापो ह्यस्नानिति त्रिभिः ॥
 उद्धृत्य सर्वगात्राणि निमज्ज्याथ पुनः पुनः ।
 उत्तीर्याचम्य गात्राणि गोमयेनाथ लेपयेत् ॥
 मानमोक्त इति ह्युक्त्वा प्राग्वदङ्गक्रमेण तु ।
 इमं मे वरुण । त्वन्नः सत्यं नय उदुत्तमम् ॥
 ऋच त्ववभृथेत्येतैरात्मान मभिषेचयेत् ।
 निमज्जाचम्य चात्मानं दर्भैर्मन्त्रैश्च पावयेत् ॥
 हविष्मतीरिमा अपि इदमाप स्तथैव च ।
 देवीराप इति हाभ्यामापो देवीरितीत्यृचा ॥
 सस्मृत्य द्रुपदां देवीं शन्नो देवीरपां रसम् ।
 प्रत्यङ्गं मन्त्रनवकमापो देवी पुनस्तु माम् ॥
 चिन्तितं मां पुनात्वेतन्मन्त्रेणापि च पावयेत् ॥

हिरण्यवर्णा इति च पावमाना तथापरे ॥
 तरत्स्रश्चान्दि धावन्ति पवित्त्वान्यानि शक्तितः ।
 स्नानकर्मात्मकैर्मन्त्रै रन्यैरप्यम्बु दैवतैः ॥
 प्राच्यात्मान निमज्ज्याथ आचान्तस्वन्यदाचरेत् ।
 कायं कायप्रदेशाना तथा चैवोदकस्य च ॥
 प्राकृत्ये सति चैवायं विधिरन्यो विपर्यये ।
 मोहाराक्षैव गायत्रीं महाध्याहृतिभिः रुह ॥
 त्रिसप्ते वैकधावर्त्मा स्नानादिदानपि हिजः ।
 च्छन्तोमन्यं परैर्युक्तं स्वशास्त्राक्षरसंयुतम् ॥
 आरुध्यं प्रणवं स्नायाच्छतमर्धशतं दशम् ।
 चिद्रूप परमं ज्योतिर्निरालम्बमनामयम् ॥
 अव्यक्त मव्ययं शान्तं स्नायाद्वापि हरिं स्मरेत् ।
 गायत्री वारिसंस्नातः प्रणवे निर्मलाकृतः ॥
 विशुद्धाकरणं संशुद्धिं स्मृत्यहं सर्वेषु कर्मसु ।
 योऽधीन वेद्वेदार्थं सुस्नातः सर्ववारिषु ॥
 शुद्धे दशुचिः स्वान्तस्तच्छुद्धस्तु शुचिर्यतः ।
 मन्त्रैश्च मनसा स्नानं नो गोमयसदृशुभिः ॥
 तैश्चेङ्गाक्षुरमव्याच स्नानस्य फलमाप्नुवुः ।
 भावयत पवितः स्थान्मन्त्रपूतस्तथा नरः ॥
 उभयेन पवित्रं नित्यस्नायी शुचिर्नरः ।
 विधिदृष्टं यत्कर्म करोतु विधिना नरः ॥
 न किञ्चित् फलमाप्नोति कुशमात्रं हि तस्य तत्
 उत्पद्यन्ते जले मव्या विपद्यन्ते तु तत्र च ॥
 तिष्ठन्तोऽपि च ते स्नानं फलं नैवाप्नुयुर्हताः ।

विधिहीनं भवेद्दुष्टं कृतमश्रयापि च ॥
 तद्धरन्त्यसुरास्तस्य मूढत्वादकृतात्मनः ।
 अद्याविधिसमायुक्तं कर्म यत्क्रियते नृभिः ॥
 शुचिभिर्ह्येकचिन्तैस्तु तदनन्त्याय कल्पते ।
 उदात्तं मनुदात्तञ्च विसर्गान्तं तथैवच ॥
 द्रुतञ्च स्वरितोदात्तं स्वरं विन्द्यात्तथा म्रुतम् ।
 स्वरान्तं व्यञ्जनान्तञ्च विसर्गान्तं तथैवच ॥
 मानुस्वारं पृथक्कञ्च ज्ञातमन्यपरंच यत् ।
 ह्रस्वं शतक्रतुर्हन्ति वज्ज्वाणं शतपर्वणाम् ॥
 यथा तथा प्रवक्तारं मन्त्रहीनं स्वरादिभिः ।
 स्वरतो वर्णतः सम्यक् सन्ध्याध्यानजपादिषु ॥
 सर्वे मन्त्राः प्रयोक्तव्याः हीनाः स्युरफला नृणाम् ।
 नाभेरधस्तादङ्गानि क्षालयित्वा मृदन्मसा ॥
 उपविष्टः मिक्तवस्त्रे मन्त्रैः प्रोक्ष्य शुचिर्भवेत् ।
 चतुरश्रचतुरश्वङ्गुयो द्वौ द्वौ च जङ्घयोस्तथा ॥
 द्वौ द्वौ च जानुनोर्न्यस्य ऊर्वोः पञ्च च पञ्च च ।
 हावप्येवं तथा गुह्ये दश द्वादश वक्षसोः ॥
 द्वौ द्वौ गले च बाह्वोश्च द्वौ हे च सुमुखेष्वपि ।
 द्वौ द्वौ च चक्षुषोः श्रुत्योः मग्नोद्गाराश्च मूर्ध्नि ॥
 न्यस्तप्रणवसर्वङ्गः स्नातः स्यात्सर्ववारिषु ।
 अकारं मूर्ध्नि विन्यस्य उकारं नेत्रमध्यतः ॥
 मकारं कण्ठदेशे तु ब्रह्मी भवति वै द्विजः ।
 अनङ्गाक्लिष्टधौते तु विद्वान् रक्तशससी ॥
 परिधाय मृदन्मृग्यां करौ पादौ च मार्जयेत् ।

तद्वाससोरसम्पत्तौ शोणक्षौमाविकानि च ॥
 कुन्तपं योमपटुखा द्विवामानु यथा भवेत् ।
 न जीर्णं नीलकाशायां माञ्जिष्ठेन च वामसा ॥
 मूत्राद्युपगतेनैव शुचिः स्यात्त्रैकवाससा ।
 एकं वासो यथा प्राप्तं परिधाय मनः शुचिः ॥
 अन्ये कृत्वोक्षरासङ्गम् आचम्य प्राङ्मुखः स्थितः ।
 प्रत्योङ्कारसमायुक्ताः प्रणवाद्युतकास्तथा ॥
 महाव्याहृतयः सप्त देवतार्पादिसमुत्तमम् ।
 प्रणवाद्यन्तं गायत्र्या तस्याः शिरस्तथैव च ॥
 त्रिरावर्त्तनमेतस्याः प्राणायामो विधीयते ।
 शक्त्या सुसंयमं कृत्वा तथाचम्य विधानतः ॥
 उपास्य विधिवत्सन्ध्यामुपस्थाय च भास्करम् ।
 गायत्रीं शक्तितो जप्त्वा तर्पयेद्देवताः पितॄन् ॥
 अम्बारब्धेन तोयेन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 तृप्यता मिति वक्तव्यं नाम्ना तु प्रणवादिना ॥
 ब्रह्मेशकेशवान् पर्वं प्रजापतिं मध्याह्नुतिम् ।
 छन्दो यज्ञानृषीन् सिद्धानाचार्यान् सनपायिमः ॥
 गन्धर्ववत्सरत्नं च मासान्दिमनिशानि च ।
 देवान्देवानुगांश्चापि नागान् नागकुलानि च ॥
 सरितः सागरां क्षीर्यान् पर्वतान् कुलपर्वतान् ।
 किन्नरान् खेचरान्यक्षान्मनुष्यान् च तर्पयेत् ॥
 मनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च मनातनः ।
 आसुरिः कपिलश्चैव वीरः पञ्चशिखिस्तथा ॥
 मानुषान् यातुधानांश्च तेषाञ्चैव कुलान्यपि ।

सुपर्णोश्च पिशाचांश्च भूतान्यथ पशून्स्तथा ॥
 वनस्पतींश्चोषधींश्च भूतग्राम चतुर्विधम् ।
 ब्रह्मादयो मया ह्यता आगत्य ददतु त्वपः ॥
 अमृतं मां प्रकुर्वन्तु प्रसीदन्तु ममोपरि ॥
 ततः पूर्वाग्रदर्भेषु साग्रेषु सकुशेषु च ॥
 प्रादेशिकेषु शुङ्गेषु ब्रह्मादिभ्योऽम्बुनिक्षिपेत् ।
 अन्वारभ्यपसव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ॥
 दक्षिणं जानु भूलग्नौ देवेभ्यः सेचयेज्जलम् ।
 देवेभ्यश्च नमः स्वाहा पितृभ्यश्च नमः स्वधा ॥
 मन्यन्ते कवयः केचिदित्येव तर्पणक्रमः ।
 तर्पमाणेषु कर्मत्वं निजत्वञ्च क्रियापदम् ॥
 तर्पयामि पितृन्देवानित्यः ऊरपरे पुनः ।
 सिद्धमानेन त्रायेन मन्यन्ते मुनयोऽपरे ॥
 देवास्तप्यन्तु पितरः तप्यन्त्विति निदर्शनम् ।
 उदीरतामङ्गिरसश्च यन्तुर्नोर्जमित्यभि ॥
 पितृभ्यश्च स्वधायिभ्यो ये चेह नियतास्तथा ।
 अग्निष्वात्तापङ्कताश्च तथा दर्हिषदोऽपि च ॥
 येन पूर्वेच पितरः सोमपाना मुदीरयेत् ।
 आवाह्य च पितृनेतैरय सव्योपवीतिना ॥
 दक्षिणाभिमुखो द्वाभ्याङ्गराभ्या मम्बुसेचयेत् ।
 भूलग्न सव्यजानुश्च दक्षिणाग्रकुशेषु च ॥
 रुक्मरौप्यतिलैस्तान्मदर्भमन्त्रैः क्षिपेत्प्रयः ।
 विना रौप्यमुवर्णाभ्याम्बिना तान्मन्त्रितैरपि ॥

विना दभैश्च मन्त्रैश्च पितृणां नोपतिष्ठति ।
 दभैर्लौहितदभैश्च काशवीरणवस्त्रजैः ॥
 शुक्रधान्यदृणैर्वापि दभैर्कार्यं अयेदृष्टिजः ।
 न तर्पयेत्पतन्तीभिर्विद्वानङ्घ्रिः कथञ्चन ॥
 पात्रस्थाभिः सदर्भाभिः सतिलाभिश्च तर्पयेत् ।
 वस्त्रदुद्रांसयादित्यान्वमस्कारस्वधाग्नितान् ॥
 एनेश्च दिव्यपितर एतदायत्तमाशुषाः ।
 ब्रुवोऽध्वरश्च सोमश्च चापञ्चैवानलोऽनिलः ॥
 प्रत्यूषश्च प्रभासश्च वसवोऽष्टौ प्रकीर्तिताः ।
 अजैकपाद हि बुद्धीर्विक्रपाक्षोऽथ रैवतः ॥
 हरश्च वक्ररूपश्च त्र्यम्बकश्च सुरेश्वरः ।
 सावित्रश्च जयन्तश्च पिनाकीत्यपराजितः ॥
 एते षट्पाः समाख्याता एकादश सुरोत्तमाः ।
 इन्द्रोधाता भगः पूषा मित्रोऽथ वक्रवोऽर्यमा ॥
 अंशुर्विवसांस्वष्टाच सविता विष्णुरेष च ।
 एते वै द्वादशादित्या देवानां परमाः स्मृताः ॥
 एवञ्च दिव्याः पितरः पूज्याः सर्वे प्रयत्नतः ।
 कव्यवालोऽनलः सोमो यमश्चैव तथार्द्यमा ॥
 अग्निष्वात्ताः सोमपाश्च तथा वह्निर्वदोऽपि च ।
 एते चाग्रेऽपि पितरः पूज्याः सर्वे प्रयत्नतः ॥
 एतैस्तु तर्पितैः सर्वैः पुष्ट्यांस्तर्पिता रुमिः ।
 यमश्च धर्मराजश्च ऋतुश्चैव तथान्तकः ॥
 वैवस्वतश्च कालश्च सर्वभूतक्षयस्तथा ।
 श्रीदुम्बरश्च नीलश्च वज्रश्च परमेष्ठिना ॥

चित्तञ्च चित्रगुप्तञ्च वृकोदरस्तथार्यमा ।
 एतैस्तु तर्पितैः सद्भिर्विवस्वांस्तर्पितो वृभिः ॥
 तस्मात्प्राक् तर्पयित्वैतान् त्रिंशतीन्तर्पयेत्ततः ।
 मातामहान्मातुलांश्च सखिसम्बन्धवान्प्रवान् ॥
 स्वजनज्ञातिवर्गीयानुपाध्यायान् गुरुनपि ।
 मित्रान् भृत्यान्पत्न्यांश्च ये भवन्ति तदा स्मृतौ ॥
 तान् सर्वांस्तर्पयेद्दिद्वान् इहन्ते ते यतो जलम् ।
 जलस्थश्च जले सिञ्चेत् स्थलस्थश्च तथा स्थलम् ॥
 पादौ स्थाप्याभयश्चैव भवेत्तूभयतः शुचिः ।
 गोमृङ्गमात्रमुत्क्षिप्य करौ विप्रौ जले स्थितः ।
 अम्बरे तु क्षिपेद्द्वारि आकाशे दक्षिणामुखः ॥
 पितृणां स्नानमाकाशं दक्षिणादिकथैव च ।
 स्थलगो नार्द्रवासास्तु कुर्याद्द्वै तर्पणादिकम् ॥
 प्रेतावृते नार्द्रवासा नैकवासाः समाचरेत् ।
 एवं हि तर्पणं कृत्वा सर्वेषां विधिवद्द्विजः ॥
 निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं येन स्नातो भवेद्द्विजः ।
 निष्पीडयति यः पूर्वं स्नानवस्त्रं मजानतः ॥
 निराशाः पितरस्तस्य यान्ति देवाः सहर्षिभिः ।
 निष्पीडयेत् स्नानवस्त्रं तिलदर्भैः समन्वितम् ॥
 न पूर्वं तर्पणाद्वस्त्रं नैवान्मसि न पादयोः ।
 एषु चेत्पीडयेद्वस्त्रं राक्षस तदतिक्रमात् ॥
 वस्त्रनिष्पीडने मन्त्रमिमं श्लोकमुदाहरेत् ।

तिलदर्भसमायुक्तं कुष्ठत्युर्नष्टदेहिनाम् ॥
 ये मे कुले लुप्तपिण्डाः पुत्रदाराववर्जिताः ।
 तेषां तु दत्तमक्षय्यं मिदमस्तु तिलोदकम् ॥
 पितृवंशे च्युता येच मातृवंशे तथैवच ।
 एवं तृप्तिर्भवेत्तेषां तिलैस्तु सह वारिभिः ॥
 यदक्षुः, मलनिक्षेपः शौचस्नानादि कुर्वताम् ।
 तस्य पापव्यपोहार्थमिमं मन्त्रं मुदीरयेत् ॥
 यन्मया तुषितं तोयं मलैः शरीरसम्भवैः ।
 तस्य पापस्य निष्कृत्यै यक्ष्येण स्तत्र तृप्यताम् ॥
 अश्वपेभ्योऽयं यक्ष्येभ्यो ददामीदं जलाञ्जलिम् ।
 अन्यथा घ्नन्ति ते मर्मे मुकृतं पूर्वसंश्रितम् ॥
 अप्रुवा ये चनाः केचित्पुमांसो योषितोऽपि वा ।
 अस्मिन्वंशे पितेभ्यो वै दत्तं वस्त्रजलं मया ॥
 नास्तिष्येनापि यो विप्रः स्तर्पयेत्पितृदेवताः ।
 स तत्तृप्तिकरो धर्मान् प्राप्नुयात्परमावृत्तिम् ॥
 नास्तिष्याद् वस्तुतो यस्तु तर्पयेन्म पितॄन् द्विजः ।
 पिवन्ति देहिनश्चायं पितरस्तज्जलार्थिनः ॥
 पितॄणां पितृतीर्थेन देवानां देवकेन तु ।
 इति मत्वातु कुर्वाणा मुच्यन्ते गृहमेधिनः ॥
 पञ्च तीर्थानि विप्रस्य करे भूभाय दक्षिणे ।
 ब्राह्म देवं तथा पितॄन् प्राजापत्यस्तु सौमिकम् ॥
 ब्राह्म पश्चिमलेखायां देवं श्वाकुलमूर्धनि ।
 प्राजापत्यं कनिष्ठादौ मध्ये सौम्य विजानतः ॥

तृतीयोऽध्यायः ।

अङ्गुष्ठस्य प्रदेशिन्या मध्ये पितृयं प्रतिष्ठितम् ।
 कुर्यादहरहश्चैवं सम्यक् ज्ञात्वा विधानतः ॥
 स प्राप्नुयाद्भूतस्थोऽपि ब्रह्मणः पदं मन्त्रयम् ।
 स्नात्वा ऊत्वा च जप्त्वा च दत्त्वाचैव तु योऽश्नुते ॥
 अमृतं सोऽश्नुते नित्यं तस्य स्थानं मनामयम् ।
 अस्नात्वाश्रुमलं भुङ्क्ते अजप्त्वा पूयशोणितम् ॥
 अजुह्वंश्च कृमीन् कीटान् अददश्च शकृत्तथा ।
 आह्लादकरणं स्नानं दुःखशोकापहन्वथा ॥
 दुःखप्रनाशनश्चैव कार्यं स्नानमतः सदा ।
 चित्तप्रसादं बलरूपं तपांसि मेधा
 मायुष्यौचसुभगत्वमरोगिताञ्च ।
 ओजस्वितान्विषमदात्पुरुषस्य चीर्णम्
 स्नानं यशोविभवसौख्यमलोलुपत्वम् ॥
 गीर्वाणमुन्दद्विजसत्तमस्तुतः
 प्राप्तो मयायुश्च वशिष्ठपौत्रतः ।
 पापप्रनाशं वितनोति यः श्रुतः
 प्रचोदितः स्नानविधिः सलेशः ॥
 उद्देशतो मया प्रोक्तः स्नानस्य परमो विधिः ।
 द्विजन्मनां हितार्थं तु जपस्यातः परं विधिः ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्तायां सं-
 तायां षट्कर्मस्नानविधिर्नाम तृतीयोऽध्यायः । ३ ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

जपस्यातः प्रवक्ष्यामि विधिं पराशरोदितम् ।
यावद्विधं जप यद्यद्वयथाकार्यं द्विजातिभिः ॥
जप्यानि ब्रह्मसूक्तानि शिवसूक्तानि चैव हि ।
वैष्णवानि च सूक्तानि तथा पौराण्यनेकधा ॥
सारस्वतानि दौर्गाणि व. ऋग्याज्यनलानि च ।
पौराणिकानि चान्यानि तथा मिहान्तिकानि च ॥
सर्पेषां जपसूक्तानां सृचा च यजुषा तथा ।
साम्नां चैकाक्षरादीनां गायत्री परमा जपः ।
तस्याश्चैव तु ॐकारो ब्राह्मणाय उपासितः ।
आभ्यान्तु परमं जप्यं त्रैलोक्ष्येऽपि न विद्यते ॥
तयोश्च देवतार्पादि समामान्तोऽभिधीयते ।
येन विज्ञानमात्रेण द्विजा ब्रह्मत्व मश्नुवे ॥
अमीनृच यदा किञ्चित्मदेवामुरमानुषैः ।
तदेवान्नरमेवामीद्रात्रविन्यस्तविश्वकः ॥
गतभीरुद्वितीयोऽपि एकाकी दिवि मोदते ।
चित्तयामाम गायत्रीं प्रत्यक्षा साऽभवत्तदा ॥
गायत्री सा भवत्यक्षी प्रणवोऽभूत्प्रतिस्तथा ।
पुनान्यो च दम्यत्याविति ताभ्या मभृज्जगत् ॥
प्रणवो हि पर तत्त्वं त्रिदेवं त्रिगुणात्मकम् ।
त्रिदेवत्व त्रिधामश्च त्रिप्रश्न त्रिरवस्थितम् ॥
त्रिमानश्च त्रिकालश्च त्रिमिहं कवयो विदुः ।

सर्वमेतत्त्रिरूपेण व्याप्तं तु प्रणवेन तु ॥
 ऋग्यजुः सामवेदश्च त्रिवेद इति कीर्तितः ।
 सत्त्वं रजः स्रमश्चैव त्रिगुणस्तेन चोच्यते ॥
 ब्रह्मा विष्णुस्तथेयान् स्त्रिदैवत मितिीष्यते ।
 अग्निः सोमश्च सूर्यश्च त्रिधामेति प्रकीर्तिताः ॥
 अन्तःप्रज्ञं बहिः प्रज्ञं घनप्रज्ञं मुदाहृतम् ।
 हृत्कण्ठे तालुके चेति त्रिस्थान मिति कीर्त्यते ॥
 अकारोकारमश्चेति त्रिमात्रा उच्यते सुत ! ।
 भूतम्भव्यं भविष्यञ्च त्रिकाल मिति स स्मृतः ॥
 स्त्रीपुनपुंसकश्चेति त्रिलिङ्गेति प्रकीर्तितः ।
 त्रिस्वभावास्थितो वेदो मन्तव्यो ब्रह्मवादिभिः ॥
 पर्यवस्यति यत्रैतद्विष्य मुत्पद्यते यतः ।
 निर्मात्रिकः समात्रोऽपि सादरपि निरादिकः ॥
 स जप्यः सर्वदा सङ्गिः ध्यातव्यश्च विधानतः ।
 वेदेषु चैव शास्त्रेषु ब्रह्मधा स प्रकीर्तितः ॥
 तथा सत्यपि चैकोऽयं षट्काराद्य सदा स्थितः ।
 कर्मरम्भेषु सर्वेषु त्रिमात्रं सप्रकीर्तितः ॥
 स्थितो यत्र तथोङ्कारः स्मार्तव्यः स तथैव हि ।
 ऋग्वेदः स्वरितोदात्त उदात्तस्तु यजुः श्रुतौ ॥
 सामवेदः स विद्मेयो दीर्घः स्मृत एव च ।
 सनत्कुमारसिद्धान्ते प्रणवो विष्णुरुच्यते ॥
 यस्मिंस्तस्य च विश्रान्तिस्तत्पर ब्रह्मसङ्गितम् ।
 उच्चारितस्य तस्याथ विश्रान्तश्च यदक्षरम् ।

तदक्षरं समाध्याये यस्तत्रैव स लीयते ॥
 घण्टास्त नितवस्त्रस्य विश्रान्तिः शब्दवेधसः ।
 कुर्वीत ब्रह्मविहिप्रो यदीच्छेद्योग मात्मनः ॥
 सर्वस्यापि च शब्दस्य क्षान्तमुच्चारितस्य च ।
 स ध्यायेद्यस्तु स ज्ञानी शब्दब्रह्मविदुच्यते ॥
 याज्ञवल्क्यो मुनीनाञ्च प्राग्ब्रवीज्जनकस्य च ।
 वशिष्ठजोऽपि तं ब्रूयात् स्वभवे शब्दवेधसः ॥
 तैलधारा मिव च्छिन्द्यदीर्घघण्टानिनादवत् ।
 अवाग्वं प्रणमस्याग्रं यस्त वेद स वेदवित् ॥
 स्थित्वा सर्वेषु शब्देषु सर्वं व्याप्त मनेन हि ।
 न तेन हि विना किञ्चिद्वक्तुं यान्ति गिरा यतः ॥
 उद्गीत मन्त्रर स्त्रोतदुद्गीथञ्च उपासते ।
 उपास्यो मध्यतस्त्रेष दानं विश्रामयेद्बुद्धि ॥
 प्रणवाद्याः स्मृता वेदाः प्रणवे तर्पणे स्थिताः ।
 वाङ्मयं प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणव भव्यसेत् ॥
 ब्रह्मार्पणं तत्र विज्ञेयमग्निश्च देवत मभुत् ।
 आद्यच्छब्दः स्मारे तत्र नियोगोदयाति कर्मणि ॥
 उत्पन्नमेतत् यजतः समस्तम्
 व्याहृत्य तिष्ठेत्प्रणयेऽपि यत्न ।
 एकाक्षरेणापि जगन्ति येन
 ज्ञातानि कोऽन्यः परमोऽसि तस्मात् ॥
 ध्येयं न जप्यं न च पूजनीय
 तस्मान्न देशाद्वर्णाय मन्यत् ।

दुस्सार संसारपयोधिमग्न-

ताराय विष्णुप्रणवः स पुज्यः ॥

उक्तमुद्देशतो ज्योतत् नृप मेकाक्षरस्य च ।

जप्या च सततं देवी गायत्री साधुनीच्यते ॥

इति श्रीवृद्धत्पाराशरीये षट्कर्माणि स्वरूपवर्णनं नाम
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

गायत्र्याः सप्रवक्ष्यामि देवार्षादिक्रमेण तु ।

अक्षराणाञ्च विन्यासं तेषाञ्चैव तु देवताः ॥

जपे यथाविधा कार्ख्या यथाविधा च सार्चयेत् ।

होमे यथा च कर्त्तव्या यथाथ वाभिचारके ॥

यत्फलं जपहोमादौ यथावज्जप्यते च सा ।

ध्यातव्या च यथा देवी यथावत्तन्निबोधत ॥

गायत्री तु परं तत्त्व गायत्री परमा गतिः ।

सर्वाऽमरैरियं ध्याता सत्यं व्याप्तं तथा जगत् ॥

उत्पाद्यते त्रिपादाया स्तस्यां पुनर्निवेशितम् ।

गायत्री प्रकृतिर्देया ॐङ्कारः पुरुषः स्मृतः ॥

ताभ्यां उभयरुयोगाज्जगत्सर्वं प्रवर्त्तते ।

पादास्तय स्तयो वेदा स्तेषु तत्त्वाक्षराणि च ॥

चतुर्विंशतिरेव स्यान्तैर्व्याप्तमखिलं जगत् ।

आदाय चैकं प्रथमन्तु पादं चतुर्थो द्वितीयन्तु तत्रा यजुर्भ्यः ।
 साम तृतीयन्तु ततो भवेन्ना सावित्र्यदेवी स्वयमेव सर्गे ॥
 दैवत्यमस्यां सविता सुरार्थं ऋद्धोऽपि नाबलमभूच्च तस्याम् ।
 विश्वस्य मित्रो द्विजराजपुत्रो मुनिर्निचोमस्तु जपादिकेषु ॥
 अस्यान्तु तत्वाक्षरविंशतिम् चत्वारि पादत्रितयन्तु तस्याम् ।
 भूरादिभिस्त्रिहभिः संयुक्तां सोऽङ्गारमेतद्वदनं परस्याम् ॥
 केचिद्भुताश्च वदनवदन्ति सौविर्भ्यदेव्याः श्रुतितत्त्वविज्ञाः ।
 इमाश्च वक्तुं सकलामराणामित्येतया व्याप्तमशेषमेतत् ॥
 भूम्यादिकेन त्रितयेन पादं पादश्च वेदत्रितयेन चास्याः ।
 प्राणादिकेन त्रितयेन पादं पादौ त्रिभिर्व्याप्तमशेषमस्याः ॥

यत्सूर्य्यमस्या द्विज वेत्ति पादं

स वेत्ति विद्वान् परमं पदम् ।

व्याप्तः परस्याः सकलापि चैषा

यो वेत्ति चैनां स तु वित्तमः स्नात् ॥

गायत्रीं यो विजानाति ज्ञात्वा नैव रुपासयेत् ।

नामधारकमात्रोऽसौ न विप्रो वृषकोऽहं सः ॥

किं वेदैः पठितैः सर्वैः सेतिहासपुराण्यैः ।

साङ्गेः सावितरीनेन न विप्रत्वमवाप्यते ॥

गायत्रीमेव यो ज्ञात्वा सम्यगभ्यसते पुनः ।

इहामुत्र च पूज्योऽसौ ब्रह्मर्षी कामवाप्नुयात् ॥

गायत्री चैव वेदाश्च ब्रह्मणा तोजिताः पुरा ।

वेदेभ्यश्च सङ्गमेभ्यो गायत्र्यतिगरीयसी ॥

तदक्षरेषु देवत्वं चतुर्विंशति रच्यते ।

सख्यासं यद्विबोधेन कुर्वन् ब्रह्मत्वमाप्नुयात् ॥
 जानीयादक्षरं देव्याः प्रथमामाशुशुक्लम् ।
 प्राभञ्जनं द्वितीयन्तु तृतीयं शशिदैवतम् ॥
 विद्युतञ्च तुरीयन्तु पञ्चमन्तु यमस्य तु ।
 पष्ठन्तु बारुणं तत्त्वं सप्तमन्तु वृहस्पतिः ॥
 पार्थिवमष्टमं तत्त्वं नवमं चन्द्रदैवतम् ।
 गान्धर्वं दशमं विद्यान्वष्टुरेकादशं तथा ॥
 मैत्रावरुणमन्यदै पुष्पास्तथा त्रयोदशम् ।
 चतुर्दशं सुरेशस्य प्रागिदं ब्रह्मणा स्मृतम् ॥
 मरुदेवात्मकं ज्ञेयं पञ्चदशं यदक्षरम् ।
 सौम्यञ्च षोडशं तत्त्वं माङ्गिरसमथापरम् ॥
 विश्वेषाञ्चैव देवानां मष्टादशमथाक्षरम् ।
 अश्विनौ चोत्तविंशन्तु विंशं प्राजापतिर्विदुः ॥
 एकविंशं कुबेरस्य द्वाविंशं शङ्करस्य च ।
 त्रयोविंशं तथा ब्रह्मं चतुर्विंशन्तु वैष्णवम् ॥
 इति ज्ञात्वा द्विजः सम्यक् स सर्वाक्षरदेवताः ।
 कुर्वन् जपादिकं कर्म परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥
 पादाङ्गुष्ठादिमूर्द्धान्त मात्मनो वपुषि न्यसेत् ।
 अक्षराणि च सर्वाणि पृच्छन् ब्रह्मत्वमात्मनः ॥
 पादाङ्गुष्ठयुगे त्वेकं एकङ्गुल्फद्वयोर्द्वयोः ।
 जानुनोच्च द्वयोरेकमेकन्तु रेकयोर्द्वयोः ॥
 गुह्ये कक्ष्यां तथैकैकं एकैकं जठरो रसैः ।
 स्तनद्वये तथैकन्तु न्यसेदेकं गले तथा ॥

वक्त्रे तालुनिहक् श्रुत्योः चतुर्ष्वैकमेव च ।
 श्रुवोर्मध्ये तथैकन्तु ललाटे चैकमेव हि ॥
 याम्यपश्चिमसौम्येषु एकैक मेकमूर्धनि ।
 गायत्रीन्यस्तसर्वाङ्गो गायत्री विप्र उच्यते ॥
 लिप्यते न च पापेन पद्मपत्रमिवान्धसि ।
 यः प्रोक्तोऽक्षरविन्यासो व्याहृतीनामर्थोच्यते ॥
 सप्तापि व्याहृतीन्यस्वा भवेदर्धो जपादिषु ।
 भूर्लोकं पादयोर्न्यस्वा भुवर्लोकन्तु जामुनीः ॥
 स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महस्तथा ।
 जनलोकन्तु हृदये कण्ठदेशे तपस्तथा ॥
 भुवोर्ललाटसन्ध्योश्च सत्यलोकः प्रतिष्ठितः ।
 हिरण्ययेपरे कोशे विरजं ब्रह्म निष्कलम् ॥
 तच्छुभं ज्योतिषां ज्योति सद्यदात्मविदो विदुः ।
 देवस्य सविर्भूर्गो वरणीयश्च धीमहि ।
 तदध्याकन्वियो यस्तु ब्रह्मत्वे च प्रचोदयात् ॥
 ऋग्दादैवतर्पणश्च विनियोगश्च ब्राह्मणम् ।
 मन्त्र पञ्चविधं ज्ञात्वा द्विजः कर्म समाचरेत् ॥
 स्वरतो वर्धतश्चैव परिपूर्णं भवेद्यथा ॥
 शीतं न विनियुञ्जीत मन्त्रन्तु माचयापि च ।
 देवतायतने कुर्वाज्जपं गद्यादिकेषु च ॥
 आगमेषु यतीनाञ्च गोष्ठे वां स्वगृहेऽपि वा ।
 चतुर्षु मतिपूर्वेषु ज्योतमादि क्रमेण तु ॥
 दशगुण सहस्रं ज्ञात् पञ्चं निष्काममन्तकम् ।

असमीपे जलं कुर्व्यात् ससङ्ख्यं तद्भवेद्यथा ॥
 असङ्ख्यं मासुर यस्मात्तस्मात्तद्गणयेद् भ्रुवम् ।
 स्फाटिकैर्द्राक्षरद्राक्षैः पुत्रजीवसमुद्भवैः ॥
 अक्षमाला प्रकर्त्तव्या प्रशस्ता क्षुत्तरोत्तरा ।
 अभावे त्वक्षमालायाः कुशग्रन्थाय पाणिना ॥
 यथा कथञ्चिद्गणयेत्ससङ्ख्यं तद्भवेद्यथा ।
 प्रणवो भर्भुवः स्वश्च पुनः प्रणवमंयुतम् ॥
 अत्योङ्कारसमायुक्तां मन्यन्ते कवयोऽपरे ।
 प्रणवान्ते तथाचादौ आङ्गरन्ये जपे क्रमम् ॥
 आदौ चैवतु चोङ्कार आहृत्तादिक्रमोऽन्ततः ।
 तदाद्यञ्च तदन्तञ्च कुर्व्यात्प्रणवसम्पुटम् ॥
 आद्यन्तरक्षितं कुर्व्यात् इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 अक्षर प्रतिलोपेन सोङ्कारेण क्रमेणतु ।
 पुट्कारान्ताञ्च कुर्वीत प्रच्छन्नविधं बुधः ॥
 होमेऽपि च जपं कुर्व्यात् प्रणवावर्जनं द्विजः ।
 अभिप्रेतार्थहेमादौ स्वाहान्तन्तं मुदीरयेत् ॥
 सङ्कीर्णतां यदा पश्येद्रागाद्वा द्विषतोऽपि वा ।
 तदा जपेच्च गायत्रीं सर्वदोषापनुत्तये ।
 रुद्रजायानि कार्याणि सूक्तञ्च पुरुषस्य च ।
 शिवसङ्कल्पजल्पञ्च सर्वं कुर्व्याद्विधानतः ॥
 भ्रन्ति जप्तानि पापानि श्रेयोदद्युस्तदर्शिनः ।
 अतो जपं सदा कुर्व्याद्यदिच्छेच्छुभमात्मनः ॥
 द्रुपदां वा जपेद्देवी मजपाञ्जल्युक्तान्तथा ।

प्रणवश्च सदाभ्यस्येद्यति ब्रह्मत्वमिच्छति ॥
 प्रणवानामयुक्ताभ्यां तथा षोडशभिः शतैः ।
 पुसाङ्गच्छत्यहोरात्रं तत्सङ्ख्यामजपां विदुः ॥
 रविमण्डलमध्यस्थे पुरुषे लोकसाक्षिणि ।
 समर्पितमयाचेदं सूर्याख्ये ब्रह्मणः पदे ॥
 न जप प्रसभ कुर्यात् प्रसभं व्रन्ति राजसाः ।
 ब्राह्मणा भागधेयम् तेषाञ्चैवावधीकृताः ॥
 उपांशुन्तु जप कुर्यात् कार्यं चैव तु मानसम् ।
 निवृत्तोष्ठमुपांशु स्यादचलोष्ठं तु मानसम् ॥
 द्विविधन्तु जप कुर्यादुपांशुं मानसस्तथा ।
 उपांशुः स्याच्छतगुणः सहस्रं मानसः स्मृतः ॥
 उपांशुजपयज्ञस्य मानसे च रतस्य च ।
 इहैव याति वेधस्त्वमिति पारागरोऽब्रवीत् ॥
 विधियज्ञाः पात्रयज्ञा ये चान्ये बहवो मन्त्राः ।
 सर्वे ते जपयज्ञस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥
 जपेनैकेन सिद्धेन क्लृप्तं सिद्धं भवेद्विदुः ।
 कुर्यादन्यं न वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते ॥
 शतेन जन्मजनितं सहस्रेण पुराकृतम् ।
 अयुर्वेन त्रिजन्मोत्थं गायत्री हन्ति पातकम् ॥
 दशभिर्जन्मजनितं शतेन तु पुराकृतम् ॥
 सहस्रेण त्रिजन्मोत्थं गायत्री हन्ति पातकम् ।
 अक्षिण् कलियुगे विद्वान्विधिवत्कर्म यत् कृतम् ॥
 भर्तृदशगुणं तद्वि कृताद्यैर्युगतो भवम् ।

न च तच्छब्दे कर्तुं मातान्नायस्य भूषणात् ॥
 अयथार्थकृतात्पाठान्मन्त्रसिद्धिर्गरीयसी ।
 नच मन्त्रोपहसनं स्वपाशं भवलीकयेत् ॥
 नान्यसक्तो न तप्तस्थो न चैवार्द्धशिरास्तथा ।
 नाद्रीणां पादमाक्रम्य न चैवहि तथाकरौ ॥
 नैवस्त्रिधं जपद्भुव्यान्त्रच सञ्चालयेत्करौ ।
 ग्रच्छन्वानि च दाननि ज्ञानञ्चानिरहङ्कृतम् ॥
 जपानि च सुष्ठानि तेषां फलमनन्तकम् ।
 य एवमभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणः सयतिन्द्रियः ॥
 स ब्रह्मलोकमाप्नोति तथा ध्यानार्चनादपि ।
 अथान्यत्सम्भवक्ष्यामि विशेषन्तु पितामहे ॥
 लब्धवान्वेधसः पृष्ठाङ्गायत्रीध्यानमुत्तमम् ।
 तदक्षरे तु यद्वर्णं यत्त यत्र च यः स्मरेत् ॥
 यत्फलं लभते कृत्वा यथा तस्याः समर्चनम् ।
 तत्प्रकृतिं स च स्वान्तस्त्रिकारो बुद्धिरेव च ॥
 तुरीत्येतदहङ्कारं वशब्दं विद्विषापहम् ।
 रे स्पर्शन्तु शिखरं च यं रसङ्गन्धमात्रभम् ॥
 गौः श्रोत्रन्देत्वचश्चक्षुः सकार रसना तथा ।
 यो नासाच तथा वाग्मी हि हस्तो च द्विपादद्वयम् ॥
 य उपस्थस्तु दं योन्यो नखं प्राकारमाश्रितम् ।
 चो तेजोऽलजं यक्ष्मा गायत्रास्तत्त्वचिन्तनम् ॥
 चतुर्विंशतितत्त्वानामत्येकमक्षरेषु यः ।
 गायत्रीं संस्मरेद्योगान् स याति ब्रह्मणः पदम् ॥

वृहत्पराशरसंहितायाम् ।

लकारं पादयोर्न्यस्य ब्रह्मविष्णुशिवाकृतिम् ।
 शान्तम्यद्गामनारूढन्यानाहृति किल्बिषम् ॥
 सकार पादयोर्न्यस्त्वा अतसीपुष्पसन्निभम् ।
 पद्ममध्यस्थितं सैव्यत्तङ्गं चोपपातकम् ॥
 विकार जङ्घयोर्द्वांसिन्यायेदेतद्विचक्षणः ।
 ब्रह्महत्याकृतं पापं हन्यात्तद्वि स्मृतः क्षणात् ॥
 उकारं जानुदेशे तु इन्द्रनीलसमप्रभम् ।
 निर्दहेत् सर्वपापानि ग्रहरोग मुपद्रवम् ॥
 ऊर्वोर्विविमलन्यायेत् शुद्धस्फाटकविद्युतिम् ।
 विज्ञातं हन्ति तत्पापमगम्यागमन कृतम् ॥
 रेकार वृषणे प्रोक्त विद्युत्स्फुरितनेत्रसम् ।
 मित्रद्रोहकृत पापं स्मरणादेव नाशयेत् ॥
 णिगुह्ये श्वेतवर्णं तु जातिपुष्पसमद्युतिम् ।
 गुरुहत्याकृत पापं शोधयेद्दधानचिन्तनात् ॥
 यङ्ग्या तारका वर्णाञ्चन्द्र वधिष्णु भूषितम् ।
 गोहयाविहित पापं गीकागस्य विग्रेधयेत् ॥
 श्याम रक्तञ्च देकारन्यानकदेशमाश्रयेत् ।
 हृदि कुन्देन्दुवर्णाभस्वकार ममृतं स्रवेत् ॥
 गुरुहत्याकृतं पापं वकारेण प्रणश्यति ।
 स्यकारं विन्यसेत्काण्डेत्वोष्ठं स्फाटिक सन्निभम् ॥
 मनसायार्जितं पापं स्वकारेण प्रणश्यति ।
 धिकारं वसुदैवत्यं वदन स्वर्गसन्निभम् ॥
 प्रतिग्रहकृत पापन्तत्क्षणादेव नश्यति ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

मकारं पद्मरागाभ शिरस्थं दीप्ततेजसम् ॥
 पूर्वजन्मकृतं पापं मकारेण प्रणश्यति ।
 हिकार नासिकाग्रैः पूर्णचन्द्रमसप्रभम् ॥
 पूर्वात्परतरं पाप स्मरणादेव नश्यति ।
 धीकार त माङ्गिरसन्नेत्रयोर्विन्यसेद्बुधः ॥
 मनीषाकायिक पापं चिन्तनादेव नश्यति ।
 योकारं रक्तवर्णाभ मिन्द्रनीलसमप्रभम् ॥
 प्राणिहत्याकृत पापं योकारेण विनश्यति ।
 द्वितीय तु तथा प्रोक्तं योकारं रक्तमसन्निभम् ॥
 निदेहेद्दुष्टपापानि अपेयामेयकानि च ।
 नकारे सुमुखे पूर्व मादित्योदयसन्निभम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्देव पदम् ।
 नीलोत्पलदलश्यामं प्रकर दक्षिणामुखे ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्देशव पदम् ।
 सौम्यङ्गोरोचनापीत चोकारमध्विमामुखम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्मणः पदम् ।
 शङ्खकुन्देन्दुववलन्दकारश्चोत्तरामुखम् ॥
 सकृद्वात्वा द्विजश्रेष्ठः स गच्छेद्ब्रह्म शाश्वतम् ।
 यकारस्तु शिरः प्रोक्तञ्चतुर्वदनसंयुतम् ॥
 याकार सगुणं प्रोक्तञ्चतुर्विंशति संसृतम् ।
 यं यं पश्यति चक्षुर्भ्यां यं यं स्पृशति पाणिना ॥
 य य च भाषते चित्ते तत्सर्वं पूतमेव च ।
 जाप्येतु त्रिपदा ज्ञेया ब्राह्मणैस्तत्त्वचिन्तकैः

बृहत्पराशरसंहितायाम् ।

जम्बुका नाम सा देवी यज्ञवेदप्रतिष्ठिता ।
अन्तर्जले विरावत्यं मुच्यते ब्रह्महत्याया ॥
सा देवी द्रुपदा नाम वेदे वाजसनेयके ।
सोपनीय समस्तानि महतां स द्विजोत्तमः ॥
ब्रह्मणः पदमाप्नोति यज्ञवा न निवर्त्तते ।
प्रमादेन कथञ्चिद्वा जप कुर्वन् भवेष्वापि ॥
स्मरणादेव तद्विष्णोः सम्पूर्णं स्यादिति स्मृतिः ।
तद्विष्णोरिति मन्त्रोऽयं स्मर्त्तव्यः सर्वकर्मभु ॥
आवर्त्य प्रणवो वापि सर्वस्यादिर्यतोहि सः ।
अभ्यसेत्प्रणवान्त्रिंश मेकचित्तममावृतः ॥
गायत्री च तथा देवी वैदिकस्तु जप हियत्
पौराण पाञ्चरात्रं च योऽभ्यसेन्मुक्तिमाप्नुयात् ॥
यवेदस्तानि वै तानि यान्येतानि च सा श्रुतिः ।
जपेन येनेह कृतेन पुंसो ददाति मार्गं सर्वतापि कर्तुं ।
अथ हि सर्वेष्टकृतास्त्वरिष्ठाविधेः पदं यास्यति निर्विकल्पः
यदुक्तं धर्मशास्त्रेषु तथा सर्वश्रुतिष्वपि ।
उपनिषत्तमन्तद्वत् विप्रहितं प्रकीर्त्तितम् ॥
न्यासन्तनुतन्त्रं च बन्धदेहे
जग्राह बोद्धारमशीमुतीक्ष्णम् ।
विप्रश्च वक्ष्यान्त्रिपदान् लोकै
मतः सदुष्टः कुनस्त्रश्च कुर्यात् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीय जपनिर्णयः ॥

पञ्चमोऽध्यायः ।

देवार्चनं प्रवक्ष्यामि यदुक्तं ऋषिभिः पुरा ॥
 वैदिकैरेव तन्मन्त्रैर्यस्य एतस्य तैरिति ।
 अचेयेद्वैदिकैर्मन्त्रैर्नानुग्राहमुपेक्षते ॥
 वैदिकोऽनुग्रहस्तस्य वेदश्चित्करणेन तु ।
 ब्रह्माणं वैधसैर्मन्त्रैर्विष्णुं स्वैः शङ्करं स्वकैः ॥
 अन्यानपि तथा देवानर्चयेत्स्वीयमन्त्रकैः ।
 मन्त्रन्यासस्युरा कृत्वा स्वदेहे देवतासु च ॥
 गायत्रेशाङ्कारन्यस्ताङ्गः पूजयेद्विष्णुं मध्ययम् ।
 न्यस्वातु व्याहृतीः सवाः प्रोक्तस्थानक्रमेण तु ॥
 ब्रह्मीभूतः शुचिः शान्तो देवयागमुपक्रमेत् ।
 विष्णुरादिरयं देवः सर्वामरगणाच्चितः ॥
 नामग्रहणमालेण पापयोगञ्छनन्ति यः ।
 तदर्चनं प्रवक्ष्यामि विष्णो रभिततेजसः ॥
 यदृच्छात्वा मुनयः सर्वे विष्णोः सायुज्यमाप्नुयुः ।
 पृथ्वीषु हरेत्सम्यगर्चनं मुनिभिः कृतम् ॥
 अपृथ्व्यौ हृदये सूर्ये स्थण्डिले प्रतिमासु च ।
 अग्नौ क्रियावता येषां दिवि देवमनीषिणाम् ॥
 प्रतिमास्त्वल्पबुद्धीनां योगिना हृदये हरिम् ।
 आपो ह्यायतनन्तस्य तस्मात्तासु सदा हरिः ॥
 सर्वगत्वेन विष्णोस्तु स्थण्डिले भावितात्मनाम् ।
 दद्यात्पुष्पसूकेन आपः पुष्पाणि चैव हि ॥
 अर्चितं स्थगदिदन्तेन नित्यम्भुवनसप्तकम् ।
 अनुष्टुभस्य सूक्तस्य त्रिभन्तस्य च दैवतम् ॥

वृहत्पराशरसंहितायाम् ।

पुरुषो यो जगद्बीज मृषिर्नारायणः स्मृतः ।
 अस्य सूक्तस्य सर्वस्व ऋचा न्यासं यथाक्रमम् ॥
 देवे आत्मनि च तथा सम्प्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 हस्तन्यासस्युरा कृत्वा स्मृत्वा विष्णुन्तथाव्ययम् ॥
 शिखाबन्धश्च दिग्बन्धं सोऽर्चयेद्विष्णुमात्मनि ।
 प्रथमास्त्रिभ्यसेद्वा ते द्वितीयां दक्षिणे करे ॥
 तृतीया वामपादे तु चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् ।
 पञ्चमीं वामजानौ तु षष्ठीं च दक्षिणे न्यसेत् ॥
 सप्तमीं वामकक्ष्याश्च दक्षिणायान्तथाष्टमीम् ।
 नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदि विन्यसेत् ॥
 एकादशीं वामपादो द्वादशीं दक्षिणे न्यसेत् ।
 कण्ठे त्रयोदशीं न्यस्त्वा तथा वक्त्रे चतुर्दशीम् ॥
 अक्षयोः पञ्चदशीं न्यस्त्वा षोडशीं मूर्द्ध्नि विन्यसेत् ।
 एव न्यासविधिं कृत्वा पश्चात् यागं समाचरेत् ॥
 आसने चिन्तयेन्मेष मष्टदल सकर्णकम् ।
 व्याहृतीना मथ न्यास कुर्यात्तद्दिधिवद्द्विजः ॥
 भूर्लोकं पादयान्यस्त्वा भुवर्लोकस्तु जानुनोः ।
 स्वर्लोकं कटिदेशे तु नाभिदेशे महत्तथा ॥
 जनोर्लोकस्तु हृदये कण्ठदेशे कटीस्तथा ।
 भुवोर्ललाटस्थाने तु सत्यलोकः प्रतिष्ठितः ॥
 हिरण्यग्रे परे कोशे विरज ब्रह्म निष्कलम् ।
 तच्छुभ्रज्योतिषां ज्योतिस्तत्सदात्मविदो विदुः ॥
 आवाहनं मथ प्राञ्ज विष्णोरमिततेजसः ।

यदर्चाकृतये तस्य स्वदेहे चिन्तयेद् यथा ॥
 आद्य मावाहयेद् देवञ्च चाच पुरुषोत्तमम् ।
 यथादेशे तथा देहे न्यास कृत्वा विधानतः ॥
 द्वितीययासनन्दद्याद्दद्यात्पाद्यं तृतीयया ।
 चतुर्थार्घ्यः प्रदातव्यः पञ्चम्याचमनन्तथा ॥
 पद्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रधौतकम् ।
 यज्ञोपवीत चाष्टम्या नवम्या गन्ध मेव च ॥
 पुष्पन्देयं दशम्यात् एकादश्याच धूपकम् ।
 द्वादश्या दीपकन्दद्यात् त्रयोदश्या निवेदनम् ॥
 चतुर्दश्याञ्जलि कुर्यात्पञ्चदश्या प्रदक्षिणम् ।
 षोडश्याद्वासनं कुर्याच्छेषकर्माणि पूर्ववत् ॥
 स्नाने वस्त्रे निवेद्येच दद्यादाचमनं हरेः ।
 पण्मासात्सिद्धिमाप्नोति एवमेव हि योजयेत् ॥
 आदित्यमण्डले देवन्धात्वा विष्णुमुपैति यः ।
 स याति ब्रह्मणः स्थान नात्र कार्या विचारणा ॥
 ध्येया दिनेश परिमण्डलमध्यवर्ती
 नारायणः सरमिजासनसन्निविष्टः ॥

केयूरवान्मकरकुण्डलवान् किरीटि-
 हारी हरि र्मुनिजनैर्धृतशङ्खचक्रः ॥
 सूक्तेन विष्णुविधिना समुदीरितेन
 योगेन नित्यमजमादिमनस्तमूर्त्तिम् ।
 भक्त्यार्चयेत्पठति यश्च स विष्णुदेहम्
 विप्रो विशेद्धरिवरेण कृतार्थदेहः ॥

पञ्चरात्रविधानेन स्थण्डिले वापि पूजयेत् ।
 जलमध्यगतो वापि पूजयेज्जलमध्यतः ॥
 द्वादशारार्चनव्यङ्ग्यपञ्चतत्त्वक्रमेण तु ।
 अभावे धौतपत्रस्य पत्रिकायास्तथा द्विजः ॥
 जलेऽपि हि जलेनैव मन्त्रैरेवार्चयेद्दरिम् ।
 विष्णुर्विष्णुत्थजस्तु चिन्तयेद्दरिमेव तु ॥
 तिष्ठन्त्रजंस्तयामीनः शयानोऽपि हरिं सदा ।
 मंस्मान्नाशुभं पश्येद्विहामुत्र च वै द्विजः ॥
 रुद्रं रुद्रविधानेन ब्रह्माण्डविधानतः ।
 सूर्यं संहितमन्त्रैश्च तद्दीर्घविधानतः ॥
 दुर्गा कात्यायनीं चैव तथा वाग्देवतामपि ।
 स्वन्द विनायकश्चैव योगिनीं क्षेत्रपालकान् ॥
 विधानेनार्चयेत्सर्वान्यो विप्रो भक्तितत्परः ।
 विष्णुना सुप्रसन्नेन विष्णोर्नोक्तमवाप्नुयात् ॥
 ग्रहाश्च पूजयेद्विद्वान् ब्राह्मणः शान्तितत्परः ।
 आरोग्यपुष्टिसंयुक्तो दीर्घमायुष्यमाप्नुयात् ॥
 ग्रहा गावो नृपा विप्राः सद्भिः पूज्याः सदा द्विजैः
 पूजिताः पूजयन्त्येते दहन्ति चापमानिताः ॥
 यो हितः सर्वमत्वेपु गोमृपब्राह्मणेषु च ।
 द्वादशमुत्र स पूज्यः सो विष्णुना कप्रवाप्नुयात् ॥
 उक्तो गृहस्थस्य सुरार्चनस्य
 धन्यो विधिविष्णुजन्मस्य लब्धौ ।
 कार्योद्विजातिः प्रतिवामरं यो

पञ्चमोऽध्यायः ।

वेदोक्तमन्त्रैः समये हिताय ॥

देवपूजाविधिः प्रोक्त एष उद्देशतो मया ।

वैश्वदेवस्य वक्तव्यो विधिर्विप्र । मयाधुना ॥

इति बृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे देवपूजाविधिः समाप्तः ।

वैश्वदेवं प्रवक्ष्यामि यथाकार्यं द्विजातिभिः ।

स्वगृहोक्तविधानेन जुहुयाद्वैश्वदेवकम् ॥

हविष्यस्य द्विजोभावे यथालाभसूतं हविः ।

जुहुयाद्विधिवद्भक्त्या यथा स्यात्सत्तर्निवृत्तिः ॥

यद्वा तदापि होतव्यं मग्नौ किञ्चिद्द्विजातिभिः ।

फलत्वा यदिवा मूलं घासत्वा यदिवा पयः ॥

अज्जत्वा च द्विजोऽग्नीयाद्यत्किञ्चित् स्वयमश्रुते ।

अग्नीयाच्चेदज्जत्वापि नरकं स समाविशेत् ॥

जुहुयादञ्जनचारवर्जमन्नं जुताशने ।

अनुज्जातो द्विजैस्तैश्च त्रिः कृत्वा पुरुषर्षभः ॥

यदाग्नौ ह्वयते नैव यस्य ग्रामो न दीयते ।

अभोक्ष्यं तद्द्विजातीनां भुक्त्वा चान्द्रायणश्चरेत् ॥

लौकिके वैदिके नैव वैश्वदेवो हि नित्यशः ।

लौकिके पापनाशाय वैदिके स्वर्गमाप्नुयात् ॥

अभावादग्निहोत्रस्य आवसस्य वा तथा ।

अस्मिन्नग्नौ पचेदन्नं तत्र होमो विधीयते ॥

अग्निः सोमः समस्तौ तौ विश्वदेवास्तथैव च ।
 धन्वन्तरीः कुङ्कुमदनुज्ञातः प्रजापतिः ॥
 द्यावाभूम्योः सृष्टिं कृत्वा ऊत्वा तेभ्यः पुनः पुनः ॥
 कुर्याद्बलिं कृतं पथात्सर्वदिग् प्रदर्शयन् ॥
 सूत्रान्तेस्तस्य पुभ्यश्च यमयि च सदानुगैः ॥
 मरुद्गावश्च क्षिपिह्वारि अप्सरोभ्यस्तथा हरेः ।
 वनस्पतिभ्यः सर्वेभ्यो मुसलोलूखले हरेत् ॥
 अत्रै च भद्रकाल्यै च उष्णीषपादयोः क्रमात् ।
 ब्रह्मणे सानुगायेति मध्ये चैव हरेद्बलिम् ॥
 वास्तवे सानुगायेति वास्तुमध्ये बलिं हरेत् ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो बलिमाकाशमुत्क्षिपेत् ॥
 द्युचरेभ्यश्च भूतभ्यो नक्तञ्चारिभ्य एव च ।
 वास्तुस्पृष्टे च कुर्वीत बलिं सर्वांश्च भूतयेत् ॥
 पिष्टभ्यो बलिशेषन्तु सर्वं दक्षिणतो हरेत् ।
 पतितेभ्यः श्वपाकेभ्यः पापानां पापरोगिणाम् ॥
 कृमिकीटपतङ्गानां सर्वेभ्योऽपि बलिं हरेत् ।
 एव सर्वाणि भूतानि यो विप्रो नित्यमर्चयेत् ॥
 तत्स्थानं परमाप्नोति यज्ज्योति परबेधसः ।
 गृह्येऽग्नौ वैश्वदेवन्तु प्राक्तमेतन्मनीषिभिः ॥
 अनग्निं कस्तु कुर्वीत वैश्वदेवं कथं त्विति ।
 महाव्याहृतिभिस्त्रिस्तु, समस्ताभिस्तथा परा ॥
 इत्याहुतीश्चतस्त्रस्तु तथा वेदकृताऽपि च ।
 त्रियम्बकं यजामहे इत्यादीनाहुतिद्वयम् ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

वैश्वदेवे च जुहुयाद्विशेषोऽन्यत्र वै पुनः ।
 अल्पमृत्युनिवृत्त्यर्थमायुर्पुष्टिविबुद्धये ॥
 जुहुयात् त्यम्बकं देव विश्वपते स्तिलैस्तथा ।
 विनायकाय होतव्या तथा हतस्य चाहुतिः ॥
 सर्वविघ्नोपशान्त्यर्थं पूजयेत्सन्ततस्तुतम् ।
 गणानान्वितिमन्त्रेण स्वाहाकारान्तपादतः ॥
 चतस्रो जुहुयात्तस्मै गणेशाय तथाहुतीः ।
 तद्विशोरिति जुहुयाद्विधिसम्पूर्णताकृतेः ॥
 प्रणवेन च गायत्र्या केचिज्जुहति सद्विजाः ।
 एतौ वै सर्वदैवर्त्या एतत्परम् किञ्चन ॥
 एताभ्यां जुहुते नैव सर्वेभ्योऽपि हुतम्भवेत् ।
 जुहुयात्सर्पिषा युक्तं सव्येन पयसाथ वा ॥
 ब्रीचेन च विकारेण तिलतैलेन वा पुनः ।
 सप्रोक्ष्य पयसा वापि अस्मत्त मश्रुयादपि ॥
 अस्त्रेहाश्वापि गोधूमाः शालयो हवनीयकाः ।
 हविस्तु हविरभ्युक्तमहविस्तु हविर्यतः ॥
 अभ्युक्तमेव होतव्यं मतीरूक्षं विवर्जयेत् ।
 दरिद्राश्चित्तामिके रूक्षाश्च हस्ते विदुः ॥
 उदराग्नेः क्षयक्षैके रूक्षासनमिहोच्यते ।
 उक्कारपूर्विकाः सर्वाः स्वाहाकारान्तिकास्तथा ॥
 जुहुयादग्निको विप्रो गृहमेधीहि नित्यशः ।
 बलिशेषञ्च भूतभ्यः सर्वेभ्योऽप्यविशेषतः ॥
 हुत्वाथ कृष्णवर्त्मानं कृताञ्जलिं प्रसादयेत् ।
 त्वमग्ने । द्युतिरेतेन मन्त्रेण भक्तिमान् त्विहः ॥

आब्रह्ममिति मन्त्रन्तु जपेद्वै सर्वकामिकम् ।
 अहाव्यग्न इति ह्येतं मन्त्रं प्रयतो जपेत् ॥
 अन्यद्वौताशनं मन्त्रं जपित्वा च समापयेत् ।
 सर्वशान्तिककृत्यर्थं तथाग्निर्देवतेति च ॥
 ज्ञानं धनमरोगित्वं गतिमिच्छंस्तथा द्विजः ।
 शम्भुमग्निं रविं विष्णु मर्चयेद्भक्तितः क्रमात् ॥
 अजानन् यो द्विजोनित्य मञ्जत्वा निस्तृतं हविः ।
 पितृदेवमनुष्याणां मृणत्युक्तः प्रयात्यधः ॥
 शाकश्चापि तृणं वापि हुत्वाग्नावश्रुते द्विजः ।
 सर्वकामसमायुक्तः सोऽन्वैव सुखमश्रुते ॥
 स्वरेण वर्णेन च यद्विहीन तथैव हीनं कृपयापि यच्च ।
 तथार्तिरिक्तं मम तत् क्षमस्व तदस्तु चाग्नेः परिपूर्णमेतत्
 सर्वपापप्रणोदाय सर्वकामाय वै द्विज ।
 द्विजन्मनां हितार्थाय वैश्वदेव उदाहृतः ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरे वैश्वदेवविधिः ॥

आतिथ्यं संप्रवक्ष्यामि चातुर्वर्ण्यफलप्रदम् ।
 चतुर्वर्णातिथिः प्रोक्तः कालप्राप्तो बद्धमृतः ॥
 अष्टष्टोऽष्टगोत्रादिरज्ञाताचारविद्यकः ।
 सन्ध्यामात्रकृताचारस्तज्ज्ञैः सोऽतिथिरुच्यते ॥
 जुत्तृष्णाध्वश्चमश्चान्तः प्राणवायान्नयाचकः ।
 गृहिणो वैश्वदेवान्ते गृहद्वारमुपागतः ॥
 विष्णुरूपोऽतिथिः सोऽयं मत्तारार्थमिहागतः ।
 इति मत्वाच भक्त्या च वृणुयाद्भोजमायतम् ॥

त्वं शुभेन ममायातः सर्वदेवमयो विधिः ।
 निर्दक्ष्य सर्वपापानि ममाचायुः प्रयास्यति ॥
 ब्राह्मणैः सह भोक्तव्यो भक्त्या प्रक्षाल्य पादयम् ।
 आसनार्चादिकं दत्त्वा दत्त्वा स्तब्धचन्दनादिकम् ॥
 योगिनो विविधैर्वैभैर्मन्त्रिभिरणीतले ।
 नराणामुपकाराय ते चाज्ञातस्वरूपिणः ॥
 तस्मादभ्यर्चयेत्प्राप्तं आद्यकालेऽतिथिं द्विजः ।
 आद्यक्रियाफलं हन्ति तत्र वापूजितोऽतिथिः ॥
 तस्मादपूर्वमेवात्र पूजयेदागतोऽतिथिः ।
 कदाचित्कश्चिदागच्छेत्तारयेद्यस्तु पूर्वजान् ॥
 यतिर्वा ह्यग्निहोत्रीच तथापि मन्त्रकृद्द्विजः ।
 सदैवेऽतिथयः प्रोक्ता अपूर्वश्च दिने दिने ॥
 अतिथेऽमरदेहस्त्वं मन्तारार्थमिहाग्रतः ॥
 संसारपङ्कलग्नं मा मुहुरस्वाधर्माग्ने ॥
 नैक ग्रामे वसन्त्वीह मुनीशैरुच्यतेऽतिथिः ॥
 अन्यत्र दृष्टपूर्वोऽपि नासावतिथिरुच्यते ॥
 क्षत्रियो यदि वा गच्छेदतिथिं वैश्ये वेश्मनि ।
 भक्तेषु सत्सु विप्रेषु कामतस्तु तमोर्वैश्ये ॥
 वैश्यो वा यदि वा शूद्रो विप्रगृहं समावर्जेत् ॥
 तो भृत्यैः सह भोक्तव्यौ इति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 क्षत्रीयो वा यदि वा काण्यः कुष्ठी वा व्याधितोऽपि वा
 आगतो वैश्वदेवान्ते प्रष्टव्यः सर्वदेवताः ॥
 दक्षिणेनापि वैश्येन तथा च वृषलेन च ।
 आतिथ्यं सर्ववर्णानां कर्तव्यं स्यादसंशयम् ॥

योऽतिथीन्पूजयेद्भक्त्या तथाभ्यागमनेन च ।

बालवृद्धादिकञ्चैव तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥

देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे स्थिर्येन तप्तेन च भूरि तिष्ठन्

तस्मान्नदातुस्त्वमराङ्गनाभिस्तस्यातिथिः केन समन्वमस्ति ॥

इति श्रीबृहत्पराशरे अतिथिविधिः समाप्तः ॥

वर्षधर्मान् प्रवक्ष्यामि यत्कृतं ब्राह्मणादिभिः ।

तिबोद्धयं द्विजास्तद्वै सत्तेपेण पृथक् पृथक् ॥

यजने याजने विप्रे तथा दानं प्रतिग्रहे ।

अध्यापनं मध्ययनं कर्माण्येतानि पट् तथा ॥

प्रजानां रक्षणं दानं मरीणां निग्रहस्तथा ।

यजनाध्ययने राज्ञि विषयासक्तिवर्जनम् ॥

यजनाध्ययने दानं पाशुपाल्यस्तथा कृषी ।

वाणिज्यञ्च कुमीदञ्च कर्मघट्टकं प्रकीर्तितम् ॥

शुश्रूषा ब्राह्मणादीनां तेभ्य आजीवनन्तथा ।

एष धर्मः स्मृतः शुद्धो वाणिज्येन च जीवनम् ॥

सर्वेषां जीवनं प्रोक्तं धर्मैर्गैव च कर्षणम् ।

भिन्नवृत्तिर्यथा न स्यात् कुर्याद्विप्रस्तथा च तत् ॥

कुर्वन्कृतानि कर्माणि दत्त्वा वा क्षत्रियस्य च ।

वृत्त्यभावे द्विजा जीवेद्विभ्रवृत्तिं विवर्जयेत् ॥

क्षत्रिये प्रजापालत्वं शस्त्रभृत्त्वं प्रचण्डता ।

निर्जयेत्परसैन्यानि एष धर्मः स्मृतो नृपः ॥

पुष्पपुष्पं विचित्रयान्मूलच्छेदं न कारयेत् ।

मालाकार इवारामं प्रजासु स्थापयित्वा नृपः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

लोहकर्मरथानाञ्च गवाञ्च प्रतिपालनम् ।
गोरक्षा कृषिवाणिज्यं वैश्यवृत्तिरुदाहृता ॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा परोधर्मः प्रकीर्तितः ।
अन्यथा कुरुते यस्तु तद्वेत्तस्य निष्फलम् ॥
लवणं मधु तैलञ्च दधि तक्र दृतं पयः ।
न दूष्येच्छूद्रजातीनां कुर्यात् सर्वस्य विक्रियाम् ॥
विक्रयं मद्यमांसानां मभक्ष्यस्य च भक्षणम् ।
अगम्यागामिता धैर्यं शूद्रे स्युः पापहेतवः ॥
कपिलाक्षीरपानेन ब्राह्मणीगमनेन च ।
वेदाक्षरविचारेण शूद्रस्य नरकं भुवम् ॥
इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रोक्त
द्वितीयोऽध्यायः ॥

— —

तृतीयोऽध्यायः ।

अतः परं गृहस्थस्य कर्माचारं कलौ युगे ।
धर्मसाधारणं साक्षाच्चतुर्वर्ण्यक्रमागतम् ॥
युष्माकं सम्प्रवक्ष्यामि पाराशरप्रचोदितम् ।
षट्कर्मसहितो विप्रः कृषिवृत्तिं समाश्रयेत् ॥
हीनाङ्ग व्याधिसंयुक्तं प्राणहीनञ्च दुर्बलम् ।
क्षुद्रयुक्तं तृषितं आन्तमनङ्गञ्च न वाहयेत् ॥
स्थिराङ्गं नीरुजं तृप्तं शान्तं षण्डं विवर्जितम् ।
अष्टमं सुबलप्राणमनङ्गञ्च न वाहयेत् ॥
वाहयेद्दिवसस्यार्धं पश्चात् स्नानं समाचरेत् ।

हृह्पराशरसंहितायाम् ।

कुगवैर्न कृपि कुर्ष्यात्सर्वथा धेनुसंग्रहः ॥
बन्धनं पालनं रक्षा द्विजः कुर्ष्याद्गृह्णी गवाम् ।
वत्साश्च यत्नतो रक्ष्या वर्धन्ते ते यथाक्रमम् ॥
न दूरे तासु मीकव्या शरणाय कदाचन ।
दूरे गावश्चरन्त्यो वै न भवन्ति शुभायनाः ॥
प्रातरेवहि दोग्धव्या दुह्याः साय तथा गृह्णी ।
दोग्धुर्विपर्ययेणैव वर्धन्ते ताः कदाचन ॥
अनादेयदणस्यक्ता स्वयन्त्यनुदिन पयः ।
तुष्टिकृद्देवतादीना पूज्या गावः कथन्न ताः ॥
यस्याः शिरसि ब्रह्मास्ते स्कन्ददेशे शिवः स्मृतः ।
पृष्ठे विष्णुः स्रथा तस्थौ श्रुतयश्चरणौ तु ॥
या अन्या देवताः काश्चित्तस्या लोमसु ताः स्थिताः ।
सर्वे देवनया गौन्तु तुष्येत्तद्भक्तितो हरिः ॥
हरति स्पर्शनात्पाप पयसा पोषयन्ति याः ।
प्रापयन्ति दिवं दत्ता पुत्र्या गावः कथन्न ताः ॥
यच्छफाहतभूमेस्तु उद्यता पाशुमसृगः ।
प्रीणयेत् पुरुषस्येना वन्द्या गावः कथन्न ताः ॥
शकृन्मूत्रं हि यस्यास्तु पितुः पुनाति पातकम् ।
किमपूज्य हि तस्या गौगिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
गौरवत्सा न दोग्धव्या नचैव गर्भसन्विता ।
प्रसूता च दशाहर्वाग्दोग्धा चेन्नरक व्रजेत् ॥
दुर्बना व्याधिसयुक्ता पुष्पिता या द्विवत्सभूः ।
सा साशुभिर्न दोग्धव्यावर्णिभिः सुखमीक्ष्यभिः ॥

कुलान्ते पुष्पिता गावः कुलान्ते बहवस्त्रिणाः ।
 कुलान्ते चलचित्ता स्त्री कुलान्ते बन्धुविग्रहः ॥
 एकत्र पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ।
 तथा गौ र्व्यायसी साक्षादेकत्रोभयतां सुखी ॥
 यथोक्तविधिनायैता दर्शेः पाल्यास्तु पूजिताः ।
 पात्रयेत्पूजयन्नेताः सप्ते ते च मोदते ॥
 दक्षिणाभिमुखा गाव उत्तराभिमुखा अपि ।
 बन्धनीयास्तथैतास्तु न च प्राक्पश्चिमामुखा ॥
 गोष्ठ्या वाजिशालायां सुतीक्ष्णं लेहदात्वक्रम् ।
 स्थाप्य तु सर्वदा तस्यां गत्रि लुप्तविमोक्षणात् ॥
 गावो देयाः सदा रक्ष्याः पोष्याः पाल्याश्च सर्वदा ।
 ताडयन्ति च ये पापा येचाकर्षन्ति ता नराः ॥
 नरके पच्यन्तेऽङ्गानि श्वासेन च प्रपीडिताः ।
 स पशुचर्म दण्डेन मृदु तामां निवर्त्तयेत् ॥
 गच्छ गच्छेति तां नूयात्मा माभैरिति वारयेत् ।
 सस्पृशन् गां नमस्कृत्य कुर्व्यात्तान्तु प्रदक्षिणम् ॥
 प्रदक्षिणीकृता तेन सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।
 तृणोदकादिसयुक्त यः प्रदद्याद्भवाङ्गिकम् ॥
 सोऽश्वमेधसम पुण्यं लभते नात्र समयः ।
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि समुद्राश्च सरांसि च ॥
 गवां शृङ्गोदकस्नानं कलां नार्हन्ति षोडशीम् ।
 कुतस्तेषां हि पापानि येषां गृह मलङ्कृतम् ॥
 सततं बालवत्त्वाभिर्गोभिः स्त्रीभिरिव स्वयम् ।
 ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् ॥

तिष्ठन्त्येकत्र मन्त्राणि हरिरेकत्र तिष्ठति ।
 गोभियेन्द्राः प्रवर्तन्ते गोभिर्देवाः प्रतिष्ठिताः ॥
 गोभिर्वेदाः समुद्गीर्णाः स षडङ्गपदः क्रमात् ।
 सौरभेयान् तस्याग्रे पृष्ठतोऽप्यस्य ताः स्थिताः ॥
 वसन्ति हृदये नित्यन्तामां मध्ये वसन्ति ये ।
 ते पुण्यपुरुषाः क्षीण्यं नाकेऽपि दुर्लभाश्च ये ॥
 अङ्गमूले स्थितो ब्रह्मा भङ्गमूले तु केशवः ।
 अङ्गाग्रे शङ्करं विद्यास्त्रयोदेवाः प्रतिष्ठिताः ॥
 अङ्गाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ।
 सर्वे देवाः स्थिता देहे सर्वदेवमया हि गौः ॥
 ललाटाग्रे स्थिता देवी नासामध्ये तु परमेश्वरः ।
 कम्बलाग्रं तरौ नागौ तत्कर्णे यौ व्यवस्थितौ ॥
 स्थितौ तस्याश्च सौरभ्याश्चक्षुर्धौ शशिभास्करौ ।
 दन्तेषु वसवश्चाष्टौ जिह्वायां वरुणः स्थितः ॥
 सरस्वती च ऊङ्गारे यमयक्षी च गरुडयोः ।
 ऋषयो रोमकूपेषु प्रस्रुवि जाङ्गवीजलम् ॥
 कालिन्दी गोमये तस्या अपरा देवता स्तथा ।
 अष्टाविंशतिदेवानां कोट्या लोमसु ताः स्थिताः ।
 उदरे गार्हपत्योऽग्निर्हृद्देशे दक्षिणं स्तथा ।
 मुखे चाश्वनीयसु चावसाथौ च कुक्षिपु ॥
 एवं यो वर्ज्यते गोषु ताडनं क्रोधवर्जितः ।
 मङ्गतीं त्रिय माप्नोति स्वर्गलोके महीयते ॥
 कृत्यं तस्या न लङ्घेत् पूतिगन्धं न वर्जयेत् ।
 यावत्पिबति तद्गन्धं तावत्पुण्यं प्रवर्धते ॥

यो गां पयस्विनीं दद्यात्तृणीं वत्ससंयुताम् ।
 शिवस्यायतनं दत्त्वा दत्तन्तेन तु विश्वकम् ॥
 उक्षा गौ वैधमा हृष्टा तस्य क्षुत्पाटनाय च ।
 तैरुत्पादितशस्येन सर्वमेतद्धि धार्यते ॥
 यश्चैतान् पालयेत् यत्नान्वर्धयेच्चैव यत्नतः ।
 जगन्ति तेन सर्वाणि साक्षात् स्युः पालितानि च ॥
 यावद्गोपालने पुण्य मुक्तं पूर्वमनीषिभिः ।
 उच्छोऽपि पालने तेषां फल दशगुण भवेत् ॥
 जगदेतद्दूष्टं सर्वम नङ्क्ष्व चराचरम् ।
 वृष एक्षवतो रक्षा पालनीयस्तु सर्वदा ॥
 धर्मोऽयं भूतले साक्षाद्ब्रह्मणा हिततारिताः ।
 तैलोक्यं धारणायामन्त्रानाञ्च प्रसूयते ॥
 अनादेयानि घासानि विध्वंसन्ति सकामतः ।
 भ्रमिता भूतल दूरमुक्षाणङ्को न पूजयेत् ॥
 उत्पादयन्ति शस्यानि मर्दयन्ति वहन्ति च ।
 आनवन्ति दवीयस्य मुच्छोर्वा कोऽधिको भवि ॥
 स्कन्धेन दूराञ्च वहन्ति भार साक्षादि किञ्चिदनपत्यरत्न ।
 स्त्रीयेन जीवेन परस्य जीव रक्षन्ति पुण्यन्ति विवर्धयन्ति ॥
 पुण्यास्त गावो वसुधातले मां विभ्रत्यमुङ्गोष्ठगर्भभारम् ।
 भारः पृथिव्या दशताडिताया एकस्य चाणो क्षापि साधुवाचः
 एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।
 माहेक्ष्यपीयं धरणीं समाना तस्माद्दृष्टात् प्रजितमस्ति चान्यः
 उत्पाद्य शस्यानि हृणश्चरन्ति तदेव भूयः सकलं वहन्ति ।
 न भारस्विन्नाः प्रदन्ति किञ्चिद्दृष्ट्वा ह्यार्यति जीवलोकः

तृतीयेऽङ्गि चतुर्थे वा यदेवोक्षा वृद्धोभवेत् ।

तदा न सातु भेतव्या नैव प्राग्दुर्बलस्य च ॥

नाम, वेदनकीलन्तु खादिरं वाय सैश्विपम् ।

द्वादशाङ्गुल कङ्का र्वन्तज्जैस्त्रीणि समेष वा ॥

शाला द्विजेन्द्रा वृषगोहयानां ता यास्यदिग्द्वारवतीं विदध्यात् ।

सौम्या ककुप्द्वारवतीं सुशोभान्तेषां शमिच्छन् धृतमात्मनश्च ॥

गावो वृषो वा हयवृश्चिनो वा अन्येऽपि सर्वे पशवो द्विजेन्द्राः ।

यास्या सुखा दिङ्मुखमुत्ता दैङ्मुख्याशका स्ते खल्वन्वनीयाः ॥

शालाप्रवेशे वृषगोपशूनां राजापि यत्नाद्वयकुञ्जराणाम् ।

होमञ्च सप्तार्चिषि शास्त्रदुक्तं कुर्याद्विजज्ञो द्विजपूजनञ्च ॥

लाङ्गलं यत्प्रवक्ष्यामि यत्काष्ठं यत्प्रमाणतः ।

हलीशायास्तथात्मानं प्रेतोदस्य युगस्य च ॥

चत्वारिंशत्तथाचाष्टा बहुलानि कुहः स्मृतः ।

अथाह्ममङ्गलैर्भोज्यो हलीशा वेधतश्च यः ॥

षोडशैव तु तस्याधः षड्विंशति तथोपरि ।

वेधस्तथाच कर्त्तव्यः प्रमाणेन षडङ्गुलः ॥

अष्टाङ्गुलमुरस्तस्य वेधादूर्द्ध्वं प्रकल्पयेत् ।

ग्रीवा दशाङ्गुला चीर्द्ध्वं हस्तग्राही ततः स्मृतः ॥

अङ्गुलैश्चाष्टभिस्तत् स्याद्देधः स्यात्प्रतिहारकः ।

तस्याधस्ताद्युच्चत्वारि स वेधश्चतुरङ्गुलः ॥

सार्वतश्चैः शुभा कार्त्तव्या तद्देधस्त्यङ्गुली भवेत् ।

पञ्चाङ्गुलमुरस्तस्याः शिरस्येति विभाजनम् ॥

पृथुत्वं शिरसोधार्थं हस्ततलप्रमाणकम् ।

अङ्गुलानि तथा चाष्टौ उरसः पृथुता स्मृता ॥

बन्धाद्विहिः प्रतीक्षारी पङ्क्तिंशदङ्गुला भवेत् ।
 सुतीक्ष्णो लोहपाल्यस्य सुक्तादामादिदारकत् ॥
 नगरं क्षीरवृक्षस्य न विल्वपिचुमर्दयोः ।
 इत्यादीनां हि कुर्वाण न नन्दति चिरं गृही ॥
 प्राञ्जला सप्तहस्ता तु हलीषा विदुषा मता ।
 तस्य वेधः सवर्णायाः कार्य्यो नववितस्तिभिः ॥
 प्लक्षान्नयोर्न तत्कुर्वात् कीर्तिघ्नौ तौ प्रकीर्तितौ ।
 प्रमादतस्तु ताः कुर्वन् मशस्यो नश्यते गृही ॥
 नीचोच्चवृषमानेन तज्ज्ञास्तां प्रवदन्ति हि ।
 चतुर्हस्तं युगं कार्य्यं स्कन्धस्थानेऽर्धचन्द्रवत् ॥
 शेषमृङ्गाः कदम्बस्य शालाधन्यतमस्य च ।
 सव्या वेधाद्विहिः कार्य्या दशाङ्गुलप्रमाणिका ॥
 तन्माने च प्रबालीच तदन्तरदशाङ्गुलम् ।
 प्रतोदविषमग्रस्थि वैणवश्च चतुः करः ॥
 तदग्रे तु प्रकर्त्तव्या यवाकारा तु लोहवत् ॥
 हीनातिरिक्त कर्त्तव्य नैव किञ्चित्प्रमाणतः ।
 कुर्वादनङ्गुहा दैन्याददैन्यां नरकं व्रजेत् ॥
 यथा भीष्टं तथा शोभ बाहकस्य प्रमाणतः ।
 भूमेश्च कर्षणायालं तज्ज्ञाः सर्ववदन्ति हि ॥
 योजनं तु हलस्याथ प्रवक्ष्यामि यथा तथा ।
 श्रेष्ठनक्षत्र संयुक्ते पुण्येऽङ्गि तद्विधीयते ॥
 यत्र दिने तु बुध्येत तत्र कार्य्यं विजानता ॥
 यत्र कृत्यं हितं चापि पुण्यं वा मनसि स्मरेत् ।
 तत्र विद्वान् द्विजश्रेष्ठः पुण्येऽङ्गि तद्विधीयते ॥

चन्द्राप्रनीताः पुरुषास्तु दैवा दद्यादपत्या यदि दन्तकाष्ठम् ।
नराधिराजः संहितस्तु तेन घातः कृतः स्थात्पितृदेवतानाम् ॥

तत्राभ्यज्य विषाणानि गावश्चैव वृषास्तथा ।
चरणाय विसृज्यन्ते आगताञ्चिश्च भोजयेत् ॥
य उत्पाद्येह शस्यानि सर्वाणि तृणचारिणः ।
जगत्सर्वं धृतं यैस्तु पूज्यन्ते किञ्च ते वृषाः ॥
येनैकेन प्रदत्तेन दत्त गोदशकम्भवेत् ।
यद्रूपेण स्थिनो धर्मः पूज्यन्ते किञ्च ते वृषाः ॥
पाल्याहि यत्नतस्तो वै वाहनीया यथाविधि ।
स याति नरकं घोरं यो वाह यत्नपालयत् ॥
नाधिकाङ्क्षो न हीनाङ्गः पुष्पिताङ्गो न दूषितः ।
वाहनीयो हि शूद्रेण वाहयन् क्षममाप्नुयात् ॥
वर्जयेद्दुष्टदोषाश्च गावो वै दोहने नरः ।
पाल्या वै यत्नतः सर्वे पालयन् शुभमाप्नुयात् ॥
अन्नार्थं मितानुच्चाणः समर्ज परमेश्वरः ।
अन्नेनाप्यायते सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
अग्निर्ज्वलति चान्नार्थं वाति चान्नाय मारुतः ।
मृह्णाति चान्ममां सूर्यो रसानन्नाय रश्मिभिः ॥
अन्नं प्राणो बलं चान्न मद्रास्त्रीवित मुच्यते ।
अन्नं सर्वस्य चाधारः सर्वं मन्त्रे प्रतिष्ठितम् ॥
सुरादीनां हि सर्वेषां मन्त्रं बीजं परं स्थितम् ।
तस्मादन्मात्परं तत्त्वं न भूतं न भविष्यति ॥
द्यौः पुमान्धरणी नारी अन्मोवीजन्दिबभ्रुतम् ।
द्युधाती तोयसयोगादन्नादीनां हि सम्भवः ॥

आपोमूलं हि सर्वस्य सर्वमप्सु प्रतिष्ठितम् ।
 आपोऽष्टतरसो ह्याप आपः शुक्रं बलं महः ॥
 सर्वस्य बीजं मापो वै सर्वं महिः समावृतम् ।
 अथ आप्यायना ह्यापः आपो ज्येष्ठतरा ह्यतः ॥
 किञ्चित्कालं विनाऽन्नाद्यैर्जीवन्ति मनुजादयः ।
 न जीवन्ति विना तानि तस्मादापोऽष्टतं स्मृतम् ॥
 दत्तानि चाङ्घ्रिरेतस्यां किं न दत्तं क्षिती भवेत् ।
 तथात्रेन प्रदत्तेन सर्वं दत्तं भवेदिह ॥
 अतोऽप्यन्वार्थभावेन कर्त्तव्यं कर्षणं द्विजः ।
 यथोक्तेन विधानेन लाङ्गलादिप्रयोजनम् ॥
 सीत ! सौम्ये ! कुमारि ! त्वं देवि ! देवाचिरे । श्रिये ।
 सत्कृताहि यथामिद्धा तथा मे सिद्धिदा भव ॥
 सकृत् स्नानोर्विना नाम्ना सीतयाः स्थापनं विना ।
 विनाभ्यक्षणाद्यर्थं सर्वं हरति राक्षसः ॥
 वापने नवने क्षेत्वे खले गन्तुप्रवाहणे ।
 एष एव विधिर्ज्ञेयो धान्यानाञ्च प्रवेशने ॥
 देवतायतनोद्याननिपातस्थानगो व्रजन् ।
 सीमा श्लेष्मानभूमिश्च वृक्षच्छाया क्षितिं तथा ॥
 भूमिं निष्ठातयूपाञ्च अयनस्थानमेव च ।
 अन्यामपि हि चावाह्यं न कृषन् कृषिकृत् हराम् ॥
 नोषरां बाहयेद्भूमिं वर्चाश्लककरीरताम् ।
 बाहयन्नाप्रमत्तश्च न नदीपुलिनं तथा ॥
 यद्यसौ बाहयेल्लोभात्तद्देषाद्वापि हि मानवः ।
 क्षीयतेऽसौ चिरात्पापात् सप्ततपशुबान्धवः ॥

नरकं घोरतामिष्य पापीयान्याति चैनसः ॥
 योऽपहृत्य परकीयां कृषिकृदाहयेद्वराम् ।
 स भूमिस्थेन पापेन ह्यनन्तनरकं वसेत् ॥
 न दूरे वाहयेत् क्षेत्रं नचैवात्यन्तिके तथा ।
 वाहयेन्नपथे क्षेत्रं वाहयन्तुःखभाग्भवेत् ।
 क्षेत्रेष्वेव हतिं कुर्यात् स षष्ठो नावलोकयेत् ॥
 न लङ्घयेत्पशूनामी नाभीयाद्याश्च शूकरः ।
 वन्तश्च दत्ततः कार्श्यो मृगयुवासनाय च ॥
 अत्राप्युपद्रव राजा तस्कगादिभ्यमुद्धवम् ।
 सरज्जेत्सर्वती दत्ताद्यस्मात् गृह्णात्यमौकरात् ॥
 कृषिकृन्मानवस्त्वेवं मत्वा धर्मं कृपे भुवम् ।
 अनवद्या शुभा स्निग्धा जलावगाहनक्षमाम् ॥
 निम्ना हि वाहयेद्भूमिं यत्र विश्रमन्त जलम् ।
 वाहयेत्त जलाभ्यर्णो अपुष्टोऽसेकमश्ववैः ॥
 शारद मुञ्चकैः स्थानं कम्वादि वापयेद्दक्षी ।
 अर्धाप्तकासुकार्पास तदन्यत्र तु हैमतम् ॥
 वसन्तप्रोष्णकालीय मयूस्निग्धेषु तद्दिदः ।
 केदारैश्च तथा शालीन् जलोपान्तेषु चेतवः ॥
 हन्ताकशाकमृलानि कन्दानि च जलान्तिके ।
 हृष्टविश्रान्तपानीयक्षेत्रेषु च यथाटिकान् ॥
 गोध्रमाश्च मसूराश्च खल्वान् खलुकुलन्नशां ।
 समस्निग्धेषु चाप्यानि भूमिजीवान् विजानता ॥
 तिला वज्रविधा स्त्रीष्या अतमीशणमेव च ।
 सदस्य यो जगत्सर्वं वापयेत्कृषिकृन्नरः ॥

सम्यग्धेक्षुरतः सर्वान् गोवृषादीन् स्वयङ्कृही ।
 चिन्तयेत्सर्वमात्मानं स्वयमेव कृषिं व्रजेत् ॥
 प्रथमं कृषिवाणिज्यं द्वितीयं योनिपोषणम् ।
 तृतीये विक्रयं वक्रं चतुर्थं राजसेवनम् ॥
 नखैर्विलिखने यः स्यात् ब्रूयुर्दोषं मनीषिणः ।
 तस्याः मीरविदारेण किन्न पापं क्षितेर्भवेत् ॥
 तणैकच्छेदमात्रेण प्रोच्यते क्षयमायुषः ।
 असङ्ख्यकन्तनिर्वासादसङ्ख्यातम्भवेदयम् ॥
 यद्वर्षं मस्य बधानां तथा सङ्कर्षणामपि ।
 अहः कुक्कुटिकानाञ्च तद्दिने कृषिजीविनाम् ॥
 बधकानाञ्च यत्पापं यत्पापं मृगयोरपि ।
 कदर्याणाञ्च यत्पापं यत्पापं कृषिजीविनाम् ॥
 वर्णानाञ्च गृहस्थानां कृषिवृत्त्युपजीविनाम् ।
 तदेनसो विगुड्ढं प्राह मत्स्यवतीपतिः ।
 द्वादशो नवमो वार्षि सप्तमः पञ्चमोऽपि वा ॥
 धान्यभागः प्रदातव्यो देहिनः क्षत्रिणो भुवम् ।
 अश्वत्थद्यूतभूमौ च विशाखक्षेत्रभुग्भवेत् ॥
 एकैकांशापकर्म स्याद्यावद्दशमसप्तमौ ।
 ग्रामेशस्य नृपस्यापि वार्षिभिः कृषिजीविभिः ॥
 स च भागः प्रदातव्यो यत्क्षेत्रे कृषिभागिनौ ।
 व्यूढौ त्व मस्येमावायां देयोऽथ स्याच्चतुर्दशः ॥
 एकैकांशाय चर्षस्तु यावद्दशमसप्तमौ ।
 बाह्याणस्तु कृषिं कुर्वन्वाहयेद्द्विच्छया धराम् ।
 न त्रिष्विकस्यचिद्दद्यात्सर्वस्य प्रभुर्यतः ।

वृहत्पराशरसंहिता ॥ १॥

ब्रह्मा वै ब्राह्मणानां स्यात्प्रभुस्त्वजदादितः ॥
 तद्रक्षणाय बाहुभ्यामस्त्वजत् क्षत्रियानपि ।
 पशुपाल्याशनोत्पत्त्यै ऊरुभ्याञ्च तथा विग्रहः ॥
 द्विजदास्थाय पश्याय पद्भ्यां शूद्र मकल्पयत् ।
 यत्किञ्चिज्जगती यत्र भूगेहाश्च गजादिकम् ॥
 स्वभावेनेह विप्राणां ब्रह्मा स्वयं मकल्पयत् ।
 ब्राह्मणश्चैव राजा च दावप्येतौ धृतव्रतौ ॥
 न तयोरन्तरं किञ्चित्प्रजा धर्मेण रक्षयेत् ।
 तस्मान्न ब्राह्मणो दद्यात् कुर्वाणो धमतः कृषिम् ॥
 ग्रामेयस्य नृपस्यापि किञ्चिन्तमप्यसौ बलिम् ।
 अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि कृषिं कृच्छुद्विकारणम् ॥
 मंशुद्धः कर्षको येन स्वर्गलोक मवाप्नुयात् ।
 सर्वमत्वोपकाराय सर्वत्र कृषिकृत्तरः ॥
 कुर्यात् कृषिं प्रयत्नेन सर्वमत्वोपजीव्यकृत् ।
 सर्वस्य स्थितिकारुखात्म देवपितृभिः पुनः ॥
 मनुष्याणां तु पोष्याय कृषिं कुर्यात् कृषीवनः ।
 वयामि चान्वसत्वानि क्षुत्तृष्णापीडितो द्विजः ॥
 विमुक्तः सर्वपापेभ्यः स्वर्लोकस्तमवाप्नुयात् ।
 चतुर्दिन खले कुर्यात्प्राच्यामतिषणावृत्तिम् ॥
 सैकद्वारपिधनस्य पितृभ्याञ्चैव सर्वतः ।
 खनिद्राजोरणासूत्रं दिशतस्तु निवारयेत् ॥
 श्वश्रुकं शृगालादिकाकोल्ककपोतवान् ।
 दिसन्ध्यं प्रोक्ष्य कुर्यात् दानीयाभ्युक्षणाभ्युभिः ॥
 रक्षा च भस्मना कुर्याज्जलधाराभिरक्षयम् ।

तृतीयोऽध्यायः ।

त्रिमन्थ मर्चयेत्स्त्रीतां पराशरमृषिं स्मरन् ।
 प्रेतभृतादिनामानि न वदेच्च तदध्वतः ॥
 स्रुतिकागृहवक्त्रं कर्त्तव्यस्तत्र रक्षणम् ।
 हरन्त्यरक्षितं यस्मात् रक्षांसि सर्वमेव हि ॥
 प्रशस्तादिव पूर्वाह्नी नापराह्णेन मन्थयोः ।
 घन्योन्मान सदा कुर्यात्स्त्रीतापूजनपूर्वकम् ॥
 यजेत खलभिक्षाभिः कलेरोहिण्यैव हि ।
 भक्त्या सर्वं प्रदत्तं हि तत्समस्तमिहाक्षयम् ॥
 खलयज्ञा पक्षिणैषा ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ।
 भागधेयमयां कृत्वा ता गृह्णन्वीह मामिकाम् ॥
 शतकृत्वादयो वेगः पितरः सोमपादयः ।
 रुनकादिमृष्यांश्च येषान्ये दक्षिणाश्वनः ॥
 तदुद्दिश्य च विप्रेभ्यो दद्याच्च प्रथमं हली ।
 विवाहे खलयज्ञे च संक्रान्तौ ग्रहणेषु च ॥
 पुत्रे जाते व्यतीपाते दत्तं भवति चाक्षयम् ।
 अन्येषामर्थिनां पश्चात्कारुकाणां पुनः पुनः ॥
 दीनानामप्यनाथानां कुष्ठीनां कुशरीरिणाम् ।
 क्लीबान्धवधिरादीनां सर्वेषामपि दीयते ॥
 वर्णानां पतितानाञ्च द्युदृग्भूतानि तर्पयेत् ।
 चाण्डालानांश्च पङ्क्तानां प्रीत्यात्पुञ्चावचाददत् ॥
 ये केचिदागतस्तत्र पूज्यास्ते विधिवद्द्विजाः ।
 शोकग्रः सीरिभिः सर्वे वर्णिभर्गहर्मेधिभिः ॥
 दत्त्वात्पुनराया वाचा क्रमेणाय विरुर्जयेत् ।
 तत्पृत्वा रुग्णं गच्छेच्छावमभ्युदयं श्रयेत् ॥

शरद्वहेमन्तवसन्तनवाम्बैः आहुमाचरेत् ।
 नो हत्वा नन्तदग्नीयादश्रन्तं तद्वयमश्रुते ॥
 कृषानुत्पाद्य धान्यानि खलयज्ञं समाप्य च ।
 सर्वस्वत्वे युक्त इहामुत्र सुखी भवेत् ॥
 कृषेरन्यतमो धर्मो न लभेत् कृषितोऽन्यतः ।
 न सुखं कृषितोऽन्यत्र यदि धर्मेण कर्षति ॥
 अवस्तुत्व निरन्तुत्व कृषितो नैव जायते ।
 अनातिथ्यञ्च दुस्तत्वं गोमते न कदाचन ॥
 निर्धनत्वममभ्यत्वं विद्यायुक्तस्य कर्हिचित् ।
 अस्थानित्वमभाग्यत्वं न सुशीलस्य कर्हिचित् ॥
 वदन्ति कवयः केचित् कृष्यादीनां विप्रुदये ।
 लाभस्यासंप्रदानञ्च सर्वेषां शुद्धिकृद्भवेत् ॥
 प्रतिग्रहचतुर्थांशं वार्षिकं भवतीत्येकम् ।
 कृषितो विप्रतिज्ञैव ददते नास्ति पातकम् ॥
 राज्ञो दत्त्वा च षड्भागं देवतानां च विप्रकम् ।
 तयस्त्रिंशञ्च विप्राणां कृषिकर्मा न लिप्यते ॥

कृष्या च चोत्पाद्य यवादिकानि
 धान्यानि भूयांसि मन्त्रान्विधाय ।
 मुक्तो गृहस्थोऽपि पराशरप्राक्
 तस्यामयः कश्चिदवादिदोषाः ॥

देवा मनुष्याः पितरश्च सर्वे साध्याश्च यक्षाश्च सकिन्नराश्च ।
 गावो द्विजेन्द्राः सह सर्वसत्त्वैः कृष्यं न तृप्तानि मनाक् हरेति ॥
 यश्चैतदालोच्य कृषिं विदध्यात् लिप्येत पापेन स भूभवेन ।
 सीरेत तस्यानि विदारितापि स्याद्भूतधात्री वरदानदात्री ॥

षट् कर्माणि कृपिं येतु कुर्युर्ज्ञानविधिं द्विजाः ।
 ते सुरादिवरप्राप्ताः स्वर्गलोकमवाप्नुयुः ॥
 षट्कर्मभिः कृषिः प्रोक्ता द्विजानां गृहमेधिनाम् ।
 गृहस्य गृहिणीमाहुस्तद्विवाहमथोच्यते ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीतार्यां
 कृषिकर्ममीतायज्ञोपवर्णनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

स्वयञ्च वाहयेत् क्षत्रैर् धान्यैश्च स्वयमर्जितैः ।
 कुर्याद्विवाहयागादिपञ्चयज्ञाश्च नित्यशः ॥
 प्रष्टो विवाहा नारीणां सस्काराय प्रकीर्तिताः ।
 ब्रह्मादिक क्रमेणैव सप्रवक्ष्याम्यतः पृथक् ॥
 जात्यादिगुणयुक्ताय पुत्रे सति वराय च ।
 कन्यालङ्कृत्य दीयेत विवाहो वेधमः स तु ॥
 रेतो मज्जति यस्यास्तु सूत्रञ्च द्वादिकेऽनिलम् ।
 पुमान् स्यात् लक्षणैरेतैर्विपरीतैश्च षण्डकः ॥
 ये यज्ञे वर्त्तमाने तु ऋत्विजः कर्म कुर्वते ।
 कन्यालङ्कृत्य दीयेत विवाहः स तु देवकः ॥
 वराय गुणयुक्ताय विदुषे सदृशाय च ।
 कन्या गोद्वयमादाय दीयेतार्षः स उच्यते ॥
 कन्या चैव वरश्चोभौ इच्छया धर्मचारिणो ।
 स्यातामिति च यत्रोक्तां दानं कार्यं विधिस्त्वयम् ॥
 एतावदेहि मे द्रव्यमित्युक्त्वा प्राक् प्रदाय च ।

यत्र कन्यां प्रदीयेत स दैवत्यविधिः स्मृतः ॥
 यत्रान्योन्याभिलाषेण उभयोर्वरकन्ययोः ।
 तयोस्तयोर्विवाहः स्थाङ्गान्धर्वः प्रथितः स तु ॥
 युद्धे हृत्वा वनात्कन्या यत्रास्थित्याप इत्थं वा ।
 उच्यन्तु स तु विद्वद्भिर्विवाहो राज्ञसः स्मृतः ॥
 सुप्तां वापि प्रमत्तां वा कन्यां क्लृप्तेन भुञ्जते ।
 सर्वेभ्यः स तु पापिष्ठः पेशाचः प्रथितोऽष्टमः ॥
 आद्या वाद्यस्य षट् प्रोक्ता धर्माश्चत्वार एव हि ।
 चत्वारोऽन्ये द्वितीयस्य आद्यस्य च द्वयस्य च ॥
 पञ्चमश्च तयाषष्ठः स्मृतौचतु चतुर्थयोः ।
 द्वितीयस्यापि यत्प्रोक्ता एतयोस्तेन चाष्टमः ॥
 वैधस्याद्यनुरूपेण द्वितीयापरयोः स्मृतः ।
 सर्वमप्रममेकस्याद्वितीयस्यैव कीर्तितः ॥
 अन्त्यावत्यधमौ चोक्ता वृद्धाहः शत्रुभूतना ।
 दद्याद्युधस्वरूपेण प्रोक्ते दैत्यम् मानुषः ॥
 वार्त्तायां प्राकृतोऽधस्ताच्चतुराद्यविवाहजैः ।
 स्वात्मानं द्विगुणान्वश्याद्द्वय मग्न च यश्च षट् ॥
 स्त्रीणामाजन्ममर्माथं वंशशुद्धौ प्रयत्नवान् ।
 वरं हि कवयो विद्वान् जात्यादिगुणमवुतम् ॥
 जातिर्विद्यावयः शक्तिरारोग्यं धृष्टपक्षता ।
 अथित्वं वित्तमम्यन्तिगृष्टावेते वरे गुणाः ॥
 जातिर्विद्या च रूपश्च कुलस्यैव नवं वयः ।
 आरोग्यत्वं विशेषेण पुंस्त्वे मत्यपि भक्षयेत् ॥
 जातीरूपश्च शीलश्च वयो नवमरोगितः ।

स्वाचरत्वं विशेषेण सलक्षवरमाश्रेत् ॥
 स याति रूपं वित्तञ्च तथाग्रेवयसं दृढम् ।
 सन्नोपजननं स्त्रीणां प्रज्ञावानाश्रेयेद्वरम् ॥
 न जातिं न च विद्याञ्च वित्तं वाचरणं स्त्रियाम् ।
 किमु तत्प्राप्तिमिच्छन्ति तस्मात्प्रीतिकरं श्रेयेत् ॥
 पिता यत्र सगोदत्वं माता यत्र सपिण्डता ।
 न च तामुद्वहेत्कन्यां दारकर्मण्यनाहताम् ॥
 कन्यायाश्च वरस्यापि सन्तोभयो भवेदृतिः ।
 तथा कन्यां वरो धीमान्वरयेद्वशशुद्धये ॥
 नानामतानि सर्वेषां सतां कन्यां वरं प्रति ।
 सन्तानार्थं विशुद्ध्यर्थं जात्यादिषु च नान्यतः ॥
 दूरस्थानामविद्यानां मोक्षं धर्मानुयायिनाम् ।
 शूराणां निर्धनानाञ्च न देया कन्यका बुधैः ॥
 वर्जयेदतिरिक्ताङ्गीं कन्यां हीनाङ्गरोगिणीं ।
 अतिलोम्बीं हीनलोम्बीं मवाचमतिवाञ्छिताम् ॥
 पिता पितामही भ्राता माता मातामहीऽपि वा ।
 कन्यदाः स्थः क्रमेणैते पूर्वाभावे परः परः ॥
 अधिकारी यदा न स्यात्तदस्याथ वृषस्य सा ।
 तज्जिराच स्वयङ्गम्यं कन्यापि वरयेद्वरम् ॥
 पिङ्गलां कपिलां, वृष्णां दुष्टवाक्काकनिखनाम् ।
 स्यूलाङ्गजङ्गपादांश्च सदा चाप्रियवादिनीम् ॥
 त्यजेन्नागनदीनाम्बीं पक्षिहृत्क्षत्तनामिकाम् ॥
 अहिप्रक्षाल्यनाम्बींश्च तथाभीषणनामिकाम् ।
 सुजातिसुद्वहेत्कन्यां सुरूपां लक्षणांश्चिताम् ॥

अरोगिणीं सुशीलाञ्च तथा भ्रातृमतीमपि ।
 सुलज्जां शुभनासाञ्च पतिप्रीतिकरीमपि ॥
 श्वश्रुश्वशुरगुर्वादिशुश्रूषाकारिणीं प्रियाम् ।
 अथ्यङ्गकुलसञ्ज्ञाता मनभिश्चस्तवशजाम् ॥
 प्रस्वेदसुभगां धाता शुभमिच्छन् समुदहेत् ।
 विप्रः स्वामपरेहेतु राजा स्वामपरे तथा ॥
 वैश्यः स्वाञ्च चतुर्थीञ्च क्रमेणैव समुदहेत् ।
 पित्रभिः सप्तमीमेके मातृत' पञ्चमीमपि ॥
 उदहेदिति मत्स्यन्ते कुलधर्मममाश्रिता' ।
 उक्त लक्षणकन्यायां कृत्वा पाणिग्रहं द्विजः ॥
 धर्मोद्वाहनकेनापि तदा दद्याद्भुताशनम् ।
 दायाद्यकाले वा दद्यात्तदुक्तं कर्मकृद्विजः ॥
 यदा वापि भवेद्भक्तिः सम्पत्तिर्वा तदा भवेत् ।
 अतावतौ स्त्रियङ्गच्छेत् स्त्रीच्छया चवरं स्मरन् ॥
 सर्वन्तदिच्छया कुर्याद्दूयथाभयाभवेद्भक्तिः ।
 भोज्यालङ्कारवासोभिः पूज्याः स्युः सर्वदा स्त्रियः ॥
 यथा किञ्चिन्न ज्ञाचन्ति नित्यं कार्थ्यन्तथा नृभिः ।
 आयुर्विज्जं यगः पुत्राः स्त्रीप्रीत्या स्यु र्गृण्यां सदा ॥
 नश्यन्ते ते तदा प्रीतौ तामां शापादसंशयः ।
 स्त्रियश्च बत पूज्यन्ते सर्वदा भूषणादिभिः ॥
 देवाः पितृमनुष्याश्च मोहन्ते तत्र वेश्मनि ।
 स्त्रियमुष्टाः स्त्रियः साक्षाद्गुष्टाश्च दुष्टदेवताः ॥
 वर्धयन्ति कुलन्तुष्टाः नाशयन्त्यपमानिताः ।
 नापमान्यः स्त्रियः सद्भिः पतिगुणुरदेवरैः ॥

भ्रात्रा पित्रा च मात्रा च तथा बन्धुभिरेव च ।
 स्त्री यस्य पुरुषस्यापि यतोभयो भवेत्कृतिः ॥
 तत्र धर्मार्थकामाः स्त्र्यस्तदधीना यतस्त्वमी ।
 षट् कर्माणि नृणाम्तेषां येषां भार्या पतिव्रता
 पतिलोकन्तु ता यान्ति तपसा तेन योगवित् ॥
 पतिव्रता तु साध्वी स्त्री अपि दुष्कृतकारिणी ।
 पतिमुद्धृत्य याति द्यां काकीव पतिता रुजाम् ॥
 जीवन्वापि मृतोवापि पतिरेव प्रभुः स्त्रियाम् ।
 नान्यच्च देवता तानां तमेव प्रभुमर्चयेत् ॥
 अन्यस्य पि हि दुष्टा स्त्री यान्यभावा प्रियम्पतिम्
 सा गच्छेन्नरक घोरन्तद्रोहाद्दयतेऽपि च ॥
 नियोज्य गृहलत्नेषु सर्वदा ता नृभिः स्त्रियः ।
 गृहार्थमक्तचित्तास्तास्तदेवार्हन्ति शोचितम् ॥
 स्त्रीणामष्टगुणः कामो व्यवसायश्च षड्गुणः ।
 लज्जा चतुर्गुणा तासां माहारश्च तदर्द्धकः ॥
 न वित्त नैव जातिश्च नापिरूपमपेक्षते ।
 किन्तु ताभिः पुमानेष इति मत्वेव भुज्यते ॥
 विकुर्वाणाः स्त्रियो भर्तुरायुष्यधननाशकाः ।
 अनायासेन वा स्वस्य यथाशक्त्या भवन्ति हि ॥
 नारीणाञ्च नदीनाञ्च न गतिर्ज्ञायते नृभिः ।
 कूलं कूलं प्रयायिन्योः कालक्षेपो न जायते ॥
 चेष्टाचरित्वचिन्तानि देवानेव विदुः स्त्रियाम् ।
 किं पुनः प्राणिमात्रास्तु सर्वथा नष्टबुद्धयः ॥

तस्मात्ताः सर्वथा रक्ष्याः सर्वोपायैर्दृभिः सदा ।
 श्वशुरैर्देवराद्यैस्ताः पितृभ्रावादिभिस्तथा ॥
 विवाहात् प्राक् पिता रक्षेत्ततः पतिस्त यौवने ।
 रक्षेयुर्बाह्वैके पुत्राः नास्ति स्त्रीणां स्तन्यवता ॥
 स्वातन्त्र्येण विनश्यन्ति कुलजा अपि योषितः ।
 न स्वातन्त्र्य मतस्तासां प्रजापति रकल्पयत् ॥
 अशौचाद्य सशौचाद्य अमेध्या अपि पावनाः ।
 दुर्वाचोऽपि सुवाचस्ता स्तास्मादन्वेषयेत्ततः ॥
 शौचं वाचं च मेध्यत्व सोमगन्धर्व पावकाः ।
 ददुस्तासां वरानेतां सप्तान्मेध्यतराः स्त्रियः ॥
 भर्तारो वो भविष्यन्ति युष्मच्चित्तानुसारिणः ।
 रक्षणीयास्तत स्ताम् सर्वभावेन योषितः ॥
 समाह्वय्य मित्राद्यैर्देवन्यस्तां वृणां तनो ।
 अर्धकाया वृणां तास्ता पृथक् धर्मादिना स्त्रियम् ॥
 नदी वापी स्त्रियं गच्छेन्न मगर्भी व्यवस्थिताम् ।
 अभिगच्छेदविद्वान् यस्तदा भूः क्षयमेति च ।
 नदी वापी स्त्रियं गच्छिदिच्छं स्तदिच्छयापि च ॥
 न पर्वमु न सन्ध्यामु नाद्यार्त्तुचतुरात्रिषु ।
 बन्ध्याष्टमेऽधिवेत्तया नवमे च क्षतप्रजा ॥
 एकादशी स्त्रीजननी मद्यभक्षप्रियवादिनी ।
 न वज्रोऽभिगमं कुर्वात्प्राणी गृहीतर्योषितः ।
 कुर्वाञ्चेत्यितर स्तस्य पतन्ति रेतसोभुजः ॥
 भार्याधीनं सुखं पुंसां भार्याहीनं गृहं वनम् ।

भार्याधीना सुखोत्पत्तिर्भार्याधीनः शुभोदयः ॥
 यत्र भार्या गृहं तत्र भार्याधीनं गृहं वनम् ।
 न गृहेण गृहस्थः स्यात् भार्यया कथ्यते गृही ॥
 गृहीस्याद् गृहधर्मेण स वै पञ्चनखादिकाः ।
 तद्धीनो न गृहस्थः स्यात् भार्यया कथ्यते गृही ॥
 त्रैतो वा यदिवा स्मार्त्तः सर्वेषां गृहमेधिनाम् ।
 कण्डन्यदककुम्भीच चुल्ली पेषण्यपस्करम् ॥
 पञ्चयज्ञविधानेन कुर्यात्पञ्च मजामषान् ॥
 पञ्चसूना वहत्यत्र सूनादोषो न विद्यते ॥
 यदादौ वेदमारभ्य स्नात्वा भक्त्या द्विजोत्तमः ।
 अथापयेद्द्विजान् शिष्यान् स वै ब्रह्ममखः स्मृतः ॥
 यः स्नात्वाऽहरहः कुर्याद्देवाश्च मनुजान् वितुन् ।
 तर्पयेदभसा भक्त्या पितृयज्ञः स वै मखः ॥
 त्रैतेवा यदिवा स्मार्त्ते यज्जहीति ऊताशने ।
 विधिवन्तिः स वै विप्रः स तु देवमखः स्मृतः ॥
 दण्डस्वाशासु यः कुर्याद्द्व्युत्तमो वलिं द्विजः ॥
 इन्द्रादिभ्यस्तथान्येभ्यः स वै भूतमखो मतः ।
 समाशतातिथिं भक्त्या यज्ञोजयति नित्यशः ॥
 अन्यानभ्यागतांचैव समानीर्येष्टं वक्ष्यते ।
 एवं पञ्चमखत्वं स्यान्मधुमांसाज्यपायसम् ॥
 स सन्तर्प्य पितृन् देवान् मनुजः स्वर्गमाप्नुयात् ।
 गृहस्थायौषधि मत्वा त्वाचं धेनुं चतुःसनीम् ॥
 स्वर्गैकसः पितृन् देवान् पुज्यातिथिवरानपि ।

तद्वै विकासते पद्मं प्रणवन्तश्च सर्पति ॥
 वामहस्तधृते पात्रे दक्षिणे चान्नासि स्थिते ।
 समाद मुञ्चरेद्विप्र आच्छन्नायन्तु पूरयेत् ॥
 धूयेत् पूरकं प्राञ्ज नैखलं कुम्भकं भवेत् ।
 विनिश्चत्य शनैर्वायूरेचकान्तं विनिर्दिशेत् ॥
 स्वाद्यान्तैः प्रणवाद्यैश्च स्वस्वनाम्ना च वावुभिः ।
 जितात्मा योषितः षष्ठः षडाञ्जल्याञ्जलिं भवेत् ॥
 जिह्वादत्तं ग्रसेदन्नं दन्तैश्चैव न तत् स्पृशेत् ।
 दशनैः स्पृष्टमात्रेण पुनराचम्य चारभेत् ॥
 मुखं माहवनीयोऽग्निर्गार्हपत्यं सार्धं क्षरे ।
 उदये दक्षिणाग्निश्च ग्रहाग्निसापि दक्षिणे ॥
 सभ्यश्चोत्तरतश्चान्त्य इत्यग्निस्त्वरणक्रमः ।
 प्राणायामेव हि होतादि चिन्तयेत्तद्वदेव तु ॥
 होतारं प्राणमित्याञ्जयद्वातारमपानकम् ।
 ब्राह्मणं व्यानमित्येके उदानाध्वर्युमित्यपि ॥
 समानश्चेह यज्वान मिति ऋत्विक् क्रमं बध्ने ।
 अहङ्कारं पशुं कृत्वा प्राणश्च पशुमित्यपि ॥
 बहिः प्रत्यरणिः पृष्ठी लोमानि च कुशाः स्मृताः ।
 मनोविभक्ता त्वग्जिह्वा इति तास्ते प्रचक्षते ॥
 कृत्वा तु मातृमोक्षारं ऊङ्कारं च तथा पुनः ।
 उत्तिष्ठज्जनताग्रैश्च हरिहोहितपिङ्गलः ॥
 सुप्तः परिधये तुभ्यं जुहोति देवतस्य यत् ।
 विजिह्वा यो जाठरान्तेः स्वाहा प्राणायामात्ययः ॥

इन्द्रगोपककर्णाय त्रिजिह्वायाग्निदैवतम् ।
 ॐ स्वाहा चानाय स्वाहाकारान्त मुञ्चरेत् ॥
 गाक्षीरसमवर्णाय पर्जन्यवद्भिदैवतम् ।
 स्वाहोदानाय सोङ्कार मनलाय परार्चये ॥
 तद्भस्ममानवर्णाय वाष्पाग्निदैवतायने ॥
 ॐ स्वाहाच समानाय ॐ स्वाहा चाह वेधसे ।
 तर्जनीमध्यमाङ्गुष्ठैर्लग्नप्राणस्य चाञ्जतिः ॥
 मध्यमानामिकाङ्गुष्ठैर्व्यानस्य परिकीर्तिता ।
 कनिष्ठानामिकाङ्गुष्ठैरपानायाञ्जतिः स्मृता ॥
 मध्यमानामिकास्वन्या मुदाने जुहुयाद्बुधः ।
 समाने सर्वैरुहृत्य चाञ्जतिः स्यात्समानता ॥
 जल पीत्वा तु तृप्यन्ति रेचयञ्च शनैः शनैः ।
 ततोऽन्यद्भुज्यमग्नीयात् पूरणायोदरस्य च ॥
 विधं प्राणाग्निहोत्रस्य ये द्विजा नैव जानते ।
 अपानेन तु भुञ्जन्ते तेषां सुखमपानवत् ॥
 यो ज्ञात्वा तु विधिं भुङ्क्ते यथैकमिदमाचरेत् ।
 इहामुत्र च पूज्यत्वब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 त्रिःसप्तकुलमुद्धृत्य दातुरप्यन्नं भवेत् ।
 दातुरपि हि यत्पुण्यं भोक्तुञ्चैव हि तत् फलम् ॥
 दाता चैव तु भोक्ताऽच तावुभौ स्वर्गगामिनौ ।
 यो जानाति विधिं चेमं स भवेद्ब्रह्मवित्तमः ॥
 एक पिबति गण्डूषं यजेदर्कं धरातले ।
 पीतेन पितृहस्तिषु भूमौ च भूमिदेवता ॥

वृहत्पराशरसंहितायाम् ।

पिवेद्द्वितीयं गण्डूषं बाह्याणी ज्ञानदुर्बलः ।
 स हतः पितृदैवत्य मात्मानं नरकं व्रजेत् ॥
 रहस्यं सर्वशास्त्रेषु सर्वशास्त्रेषु दुर्बलम् ।
 ज्ञानानां मुक्तं ज्ञानं न कस्यचित्प्रकाशयेत् ॥
 ज्ञानानि च प्रकाश्यानि पुं सामविदुषां वदेत् ।
 न प्राणस्य फलं तेषां मात्मानं नरके नयेत् ॥
 अग्नीयाद्विधिवन्त्यस्तपातः कृतपरीहृतः ।
 पूजितान्नमवाग्जुष्टः स पैशाच समाक्षिकम् ।
 वार्यतन्त्यस्तपात्रोऽपि त्रिग्रामान पि वा द्विजः ॥
 तस्य त्रिरात्रपुण्यस्तु दानेऽपि कवयोविदुः ।
 चतुस्त्रिकोणऽक्षा च विप्रकृतविशा क्रमात् ॥
 वदन्ति परिक्रथन्ति तद्दीनान्नतु राक्षसम् ।
 गृह्णीयात्प्रागपोषान तथा भुक्त्वा सकृन्मृतः ॥
 अनग्नं ममृतं तत् स्यात् भक्तमन्नं द्विजग्नया ।
 काले भुक्त्वा समुत्थाय प्रोष्य विप्रं समीक्ष्य च ॥
 अहं पतिस्तत्र स्थित्वा चिन्तयेद्बहुलतयकम् ।
 भार्या भोजनवेलायां भिक्षां सप्ताथ पञ्च वा ॥
 दत्त्वा शेषं समग्नीयात्प्रापत्यभृत्यकैः सह ।
 निहत्य साऽपि सकलं किञ्चित् स्थित्वा मुखेन च ॥
 स्वस्वीयललकार्येषु सापि मा त्वपरा पुनः ।
 उपास्य पश्चिमां सन्ध्यां कृत्वा चैवाशुशुक्षणिम् ॥
 क्रिश्चिन्त्यश्नन्मग्नीयात्प्राय प्रातरिति श्रुतिः ।
 स्वाध्यायं मभ्यसेत्क्रिश्चित् यामद्वयशयीति च ॥

शयानो मध्यमौ यामौ ब्रह्मभूयाय कल्पते ।
 सुशयने शयीताद्ये एकान्ते च स्त्रिया सह ॥
 सेवनं मैथुनादीनां वदन्ति मुनिपुङ्गवाः ।
 ऋतुक्षयात् सुपुत्रार्थी आधानविधिना द्विजः ॥
 प्रसक्त्य भस्मना योनि मितितन्त्रेति दर्शनात् ।
 कृत्वाधानविधानन्तु स्त्रीयोग मभ्यसेत् पुनः ॥
 मय्येदविकृतौ योनौ विकाराद्विकृताः प्रजाः ।
 वृहन्महर्षिमुत्थाय प्रातःसन्ध्या सुपक्रमेत् ।
 आसृज्योदयनात्प्रातः सायञ्चैवर्तदर्शनात् ॥
 अमृतं मद्यगन्धञ्च दिवामैथुनमेव च ।
 पुनाति वृषलस्याम्बं सन्ध्या वह्निरुपासिता ॥
 सिन्दुरारुणभं भाति यौवनं यौवतारति ।
 उदयेऽस्तमये भानौ तावत्सन्ध्येति शक्तिजः ॥
 आधानतो द्वितीयेतु मासे पुंसवने भवेत् ।
 सीमन्तोन्मयनं षष्ठे कार्यं मासेऽष्टमेऽपि वा ॥
 जातस्य जातकर्मादि विधिवच्छास्त्रपूर्वकम् ।
 दिने चैकादशनामकर्मादिवद्ब्रह्मजन्मनाम् ॥
 तुर्यनिष्क्रमणं मासे षष्ठेऽन्वप्राशनं तथा ।
 चूडाकर्म द्वितीयेऽर्धे कार्यं वा कुलधर्मतः ॥
 सर्वं स्त्रियां विमन्त्रं तु कार्यं कार्यविमुक्तये ।
 न स्वर्यस्य द्विजाः श्वेताः त्रियाश्चैव कथञ्चन ॥
 न व्रात्यः स परित्याज्यो द्विजो यस्माद् द्विजज्मनाम् ।
 मुञ्चमीर्वश्यानान्तु त्रिवृता रशना स्मृता ॥

कार्पासशणमेषोर्णान्य, पवीतानि त्विहतिः ।
 पालाशवटपीलूनां दण्डाश्च क्रमशः स्मृताः ॥
 कार्णां च रौरव वास्त मज्जनानि द्विजन्मनाम् ।
 शिरोललाटनासान्तः क्रमादण्डाः प्रकीर्तिताः ॥
 अत्रणाः सत्वचो दग्धा उक्ताः शुभकरा वृणाम् ।
 गायत्र्या त्रिष्टुप् जगत्या त्रयाणामुपनायनम् ॥
 गायत्र्यामिव शेषो वा युञ्ज्यादित्यपरेषु च ।
 सवितुः पाठः सवितुर्विश्वाङ्गपाणि चक्रमात् ॥
 द्यौपासनायिका मन्त्रा विप्रादीना सुदाहताः ।
 ब्रह्मणो विप्रगेहेषु वृषस्तेषु तमेषु च ॥
 वैश्यो विप्रो वृषः स्वेष्ट कुर्याद्भिक्षां स्ववृत्तये ।
 एकात्रच्च द्विजोऽश्वीयाद्ब्रह्मचारी व्रते स्थितः ॥
 भिक्षाव्रतं द्विजातीना उपवासममं स्मृतम् ।
 प्रतिग्रहो न भिक्षा स्वा न तस्याः परमाकृता ॥
 सोमपानसमा भिक्षा अतोऽश्रीत स भिक्षया ।
 भिक्षया यस्तु भुञ्जीत निराहारः सउच्यते ॥
 भिक्षामन्त्राभिषक्तोषु माणारेषु द्विजेषु च ।
 भिक्षेत भिक्षां क्रमशो गुरोः कुलं विवर्जयेत् ॥
 स्वसारं मातरश्चापि मातृस्वसारमेव च ।
 भिक्षेत प्रथमां भिक्षां याचेतं न विमानयेत् ॥
 भवति । भिक्षां मे देहि भिक्षां भवति ! देहि मे ।
 भिक्षां मे देहि भवति ! क्रमेणैव बुदाहरेत् ॥
 द्वादशाब्दं व्रतं धार्यं षट् त्व्यब्दं तु श्रुतिं प्रति ।
 आदित्याब्दे ह्यजे स है दत्त्वा तु गुरवे वरम् ॥

त्वयस्तु स्नातकाः प्रोक्ताः विद्याव्रतोपसेविनः ।
 विद्यां समाप्य स स्नायाद्विद्यास्नातक उच्यते ॥
 समाप्य च व्रतं यस्तु व्रतस्नातक उच्यते ।
 द्वयं समाप्य यः स्नायात्स विनामाभिधीयते ॥
 अष्टैकद्वादशाब्दानि सगर्भाणि द्विजन्मनाम् ॥
 मुख्यकालो व्रतस्यैष स्यन्य उक्तो विपर्यये ॥
 द्विगुणाब्देषु कर्त्तव्या क्रमादुपनतिर्हि जे ।
 हीनगायत्रीच ब्राह्म्या उक्तकालादनन्तरम् ॥
 नाध्येयो नैव चोद्वाह्यो व्यवहारविवर्जितः ।
 न याज्यानार्चकार्येषु प्रयोज्याम् इति श्रुतिः ॥
 स्त्रीवन्त्रिलोमवक्त्रा ये निर्लोमदेहवत्क्षसः ।
 उदरस्यानपत्याश्च अट्टश्यास्ते विगर्हिताः ॥
 येऽजस्रं विहितं कुर्युः प्राप्तयुक्ते सदा शुभम् ।
 दीर्घायुष्ट्वं प्रजावत्स मरोगित् यशोदिवम् ॥
 क्षीणायुष्ट्वं दरिद्रत्वं मप्रजत्वं मरोगिताम् ।
 गर्हितत्वं च लोकेऽत्र विदुर्निषिद्धकारिणः ॥
 प्रातर्वा यदिवा साय मद्यादन्नमनर्चितम् ॥
 नानाज्यस्यानपोशानं शुभप्रेक्षु द्विजन्मनाम् ।
 आपोशानं विना नाद्यान्नादद्यान्न मनर्चितम् ।
 अनाज्यं न दिवा सायं शुभमिहान् समश्नुते ॥
 षोडशाब्दानि विप्रस्य द्वाविंशति नृपस्य च ।
 चतुर्विंशतिरन्यस्य ब्राह्म्यास्ते सुप्रतः परम् ॥
 उपजेया न ते विप्रैर्नाध्याप्याः शुद्धधर्मिणः ।
 न व्ययहार्याश्चाव्याश्च इति धर्मविदो विदुः ॥

स्त्रीणामुद्वाह एको वै वेदोक्तपावनो विधिः ।
 स्त्रोपुंनोर्यत्र विश्वासः सुन्दोरन्योन्यं सुच्यते ॥
 स्वस्तिगन्ध्याद्विभर्त्तृषा पतिर्विभर्ति सोऽपि ताः ।
 अतो भार्या च भर्ता चेत्यत्र वेदो निदर्शनम् ॥
 पतिर्विशति यज्जायां गर्भो भूत्वेऽमातरम् ।
 तस्यां पुनर्नवो भूत्वा दशमे मासि जायते ॥
 जातोक्ता तेन जाया वै यदस्यां जायते पुनः ।
 द्वयमाभवनं भार्या बीजमस्यां निविध्यते ॥
 देवा अचूर्मनुष्याश्च भार्या तु जननी तु यः ।
 आत्मना जायते ह्यात्मा सेरावत्यतितारिणीम् ॥
 भार्या जाया जनन्येया इति वेदप्रतिष्ठितः ।
 यस्यात्सत्वातिपुंनान्नो नरकात् पुत्र उच्यते ॥
 सर्वां संवृष्टिमाहृत्य तद्व्रतं ब्रह्मणैकताम् ।
 यः पिता जातपुत्रस्य पश्येन्नेप्स्यीवतो मुखम् ॥
 सर्वं मे सफलं प्राप्तं मैत्रिकामुत्रकञ्च यत् ।
 किं दृष्ट्वै रजिनैस्त्रीर्यै सा पोभिः किं समाधिभिः ॥
 पुमासः ! पुत्रमिच्छन् स वै लोके वदावदः ।
 प्राणान्बमुस्मिन् शरणं हि वामो रूपद्विरस्यं पश्यतो विवाहः
 सखा च यज्जा रूपणञ्च पुत्री ज्योतिः परम्युच ब्रह्मायमत्र ॥
 न पुत्रवत्तमो लोके यस्य पुत्रविराजुषः ।
 विशेषेण द्विधमेव स परं ब्रह्म गिन्दति ॥
 पुत्रेण प्राप्यते स्वर्गो जातमात्रेण तु भूवम् ।
 तस्मादिहन्ति सर्वेऽपि पश्यतोऽपि वयांसि च ॥
 जायायास्तद्वृत्तिजन्तुं यदस्यां जायते पुनः ।

पुत्रस्यापि च सुवर्त्तं य स्नाति मरकार्णवात् ।
 यः पिता स तु पुत्रस्तु जायैव हि जनन्यपि ॥
 न पृथक्त्वं विदुस्तच्छा घनयोः परयोरपि ।
 अयं हि पत्या पुत्रस्य तस्य भ्रुवं भवेत्पुत्रजन्मो ह यस्य ।
 तद्वीत्य चोर्ध्वं पशवो वयांसि पुत्रार्थिनो मातरमारुहन्ति ॥
 जनिष्यमाणा दृच्छन्ति पितरः स्वकुले सुतान् ॥
 कश्चिज्ज्ञत्वा ययायां नोऽवश्य पिण्डान् प्रदास्यते ।
 यक्षत्यन्योऽश्वमेधेन नीलं मोक्षति गोमृहे ॥
 इष्टव्यं पितृभिः सर्वपुत्रेभ्यः सकलं फलम् ।
 शुद्धशौचं कचित्तो वा प्राणान्मोक्षति गोमृहे ॥
 दानदो वा कुक्षेवे ज्ञानी वायुं भविष्यति ।
 पुच्छे शिरसि यः शुक्लः शुक्लपा लोहितं वपुः ॥
 देवायभीष्टो नीले यः कुक्ष्यः पावनो वृषः ।
 रक्तो वा यदि वा शुक्ल भ्रुविषाणः शुभेक्षयः ॥
 यो न हीनातिरिक्ताङ्गः स वा वृषं समुत्सृजेत् ।
 दुहितापि तथा साध्वी श्वशुरयो रूपास्त्रिकृत् ॥
 पतिवता च धर्मज्ञा अपि दुर्गतिकृत्वेत् ।
 यः पिता स च वै पुत्रस्तत्समा दुहितार्य च ॥
 पुत्रश्च दुहिता चोभौ पितुः सन्तानकारकौ ।
 तत्सुतः पावयेदंशान् तीन्ध्रै मातामहादिकान् ॥
 दौहित्रः पुत्रवत् स्वर्गं उक्तौ शास्त्रैश्च तौ समौ ।
 आधानादिकसंस्काराः प्रोक्ताश्चैव द्विजन्मनः ॥
 कर्त्तव्याश्च स्वशास्त्रोक्ताः केचित् कुलकर्मण्य च ।

चत्वारिंशच्च ते सर्वे निषेकाद्याः प्रकीर्तिताः ॥
 मन्त्रदीक्षा च विविधा तथैवास्त्येष्टिकर्म च ।
 कुलाचारोऽपि कर्त्तव्य इति शास्त्रविदो विदुः ॥
 देशाचारस्तथाधर्म इति प्राञ्च पराशरः ।
 अयं हि परमो धर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ॥
 हीनाचारश्च पुरुषो निन्द्यो भवति सर्वशः ।
 क्लेशभागी च सतत व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥
 आचारे व्यवहारे च दुराचारो विपर्ययः ।
 नृणामाचारतो धर्मः स्यादधर्मो विपर्ययात् ॥

आचारवन्तो मदुजा लभन्ते आयुष्यविष्णं च सुतश्च सौख्यम् ।
 धर्मं तथा शास्त्रतमीशलोका मत्वापि विदुस्त्वनपूजिताश्च ।
 वेदाः सहाङ्गैः स पुराणविद्याशास्त्राणि वेद्यानि च तद्विहीनम् ॥
 कुर्युर्नवैतानि च संस्मृतानि नरं पवित्रं प्रवदन्ति वेदाः ।
 येऽधीतवेदाः क्रियया विहीना जीवन्ति वेदैर्मनुजाधमास्तान् ॥
 वेदास्त्यजेयुर्निधनस्य काले नीलं शकुन्ता इव जातपत्न्याः ।

आचारहीननरदेहगताश्च वेदाः

शोचन्ति किन्तु कृतवन्त इति ह्य विप्ते ॥

यं नो भवेदपुत्रि चास्य शुभप्रकीर्णे

स्थानस्तदत्र भवन्त्यनुनाशकर्त्ता ।

कर्त्तव्यं यत्नतः शौचं शौचमूलं द्विजातयः ।

शौचाचारविहीनानां सर्वाः स्त्रु निर्ण्यताः क्रियाः ।

तत्सङ्गिर्हि विधौ प्रोक्तं वाङ्माभ्यन्तरं तथा ।

विश्वं त्रिशोधनं वाङ्मा विष्णुर्द्विजाभ्यन्तरम् ।

गन्धलेपायनं व च्छां शौचमाहुर्मनीषिणः ॥
 मृङ्गरङ्गिर्निलयस्य तत्कर्त्तव्यं द्विजातिभिः ।
 भावशुद्धिपरं शौच माहुः राभ्यन्तरं बुधाः ॥
 यस्य पुंसस्तु यच्छौचं शौचैस्तप्यं किमन्यकैः ।
 वाङ्मनोजलशौचानि यशः सदा द्विजस्यनाम् ॥
 त्रिभिः शौचैरुपेतो यः स सगो नात्र संशयः ।
 स्त्रियं रिरंसुर्द्विषां जिहीर्ष बर्धञ्चिकीर्षुर्मनुजः परस्य ।
 विवर्त्तत्यन्तमवाप्यवाचं कथं स शुद्धिं समुपैति शौचात् ॥
 किं निकामस्य नारीभिः किं गतापोश्च सम् द्विजैः ।
 यतेन्द्रियस्य किं शौचैर्निष्कलम् । मुखदानवत् ॥
 न गतिर्मूर्खदानेन न तारोऽप्युनि चाश्रमनः ।
 तस्मात्तस्य न दातव्यं सह दावा स मज्जति ॥
 यथा भक्ष्यं तथा मूर्खो विद्वान् प्रज्वलिताग्निवत् ।
 हातव्यञ्च समिद्धाग्नौ जुहुयात्को नु भक्ष्यति ॥
 यथा शूद्रस्तथा मूर्खो शूद्रश्च भक्ष्यवत् तथा ।
 शूद्रेण सह सम्बन्धं मूर्खे दानं विवर्त्तयेत् ॥
 ग्रहीता च तर्वाद्द्विद्वान् तद्दाता रोहको यथा ।
 आत्मानं तारयेत्तच्च नदीं वैतरणीं द्विजः ॥
 यो मूर्खो विशदाचारः षट्कर्माभिरतः सदा ।
 स नयन् स्वर्गं मात्मानं वृहांश्चैव न पीडयेत् ॥
 न विद्यते तयोर्थस्य अददञ्च प्रतिग्रहम् ।
 अददानः स दातारमात्मानं मय्यधो नयन् ॥
 हेम भूमिं तिलान् गावश्च विद्वान् हि ददाति यः ।

भस्मीभवति सोऽङ्गाय दातुः स्यान्निष्कृत भवेत् ॥
 तस्माद्ददति नो दद्यादल्पयोऽपि प्रतियोगम् ।
 विषतत्त्वापरिज्ञानी विषेणाल्पेन नश्यति ॥
 सर्वं गवादिकं दान पात्रे दातव्य मर्चितम् ।
 विहङ्गिर्नत्वपात्रे तु गतिमिच्छद्भिरात्मनः ॥
 हस्तिशृङ्गाजिनाद्यास्तु गर्हिता ये प्रतियोगाः ।
 महिषास्तान् गृहीयुर्गृह्णन्तस्तु पतन्ति ते ॥
 कृष्णाजिनप्रतिग्राही हवानां शुक्रविक्रयी ।
 नवश्रावस्य भोक्ता च न भयः पुरुषो भवेत् ॥
 यो गृह्णाति कुरुक्षेत्रे मार्गगां द्विमुखीं गजम् ।
 नवश्रावान्भक्तश्च वर्ज्या निमाल्यवद्द्विजाः ॥
 एते यावन्वन्तामिच्छं यावन्नुसहस्रं तम् ।
 विष्णीश्च वज्रेण रवेण जाता
 पृथ्वीच येशश्च सुनिश्च गोश्व ।
 कालेव पात्रे विधिना प्रदत्तः
 प्राप्नोति लोका नियमे तदुक्तम् ॥
 वेदाविद्वान् सदाचारः सदा वसति मन्त्रधौ ।
 भोजने चैव दात्रे च वलनीयो न सत्तमैः ॥
 अत्यासनमधीयानान् ब्राह्मणान् यो व्यतिव्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हिनस्यामन्नमं कुलम् ॥
 अष्टवाऽपि निराचाराः प्रतिवासिनिवासिनः ।
 अन्यत्र ह्यथ कव्याभ्यां भोक्तृशौ ब्रह्मवादिषु ॥
 प्रोक्तातिथ्याभावे प्राप्तायां ब्रह्मदापदि ।

विप्रोऽन्नम् प्रतिगृह्णन्वा यतस्ततोऽपि नावभाक् ॥
 गुर्वीन्द्रियोन्ववर्गाधिं देवादर्यश्च सर्वतः ।
 प्रत्यादद्यात् द्विजान् न भक्ष्यमात्मनोऽपि च ॥
 दधिक्षीराज्यमांमानि गन्धपुष्पाञ्जुमल्लकान् ।
 शब्बासनाशनं शाकं प्रत्यक्षं यं नहि कश्चित् ॥
 अपि दुष्कृतकर्मभ्यः समादद्यादयाचिता ।
 यतितादिसदम्भेभ्यः प्रतिग्राह्यमसंशयम् ॥
 शक्रः प्रतिगृहीतु र्यो वेदउत्तम सव्रतम् ।
 लभ्यमानं न गृह्णाति स्वर्गस्तस्य सुनिश्चितः ॥
 प्रतिग्रहमृणं वापि याचितं यो न यच्छति ।
 तत्कीटिगुणग्रस्तोऽसौ स्रतो दासत्वमुच्छति ॥
 दाता च यः स्मरेद्दानं प्रतिग्राही न पात्यते ।
 उभौ तौ नरकं यातो दाता चैव प्रतिग्रही ॥
 अपात्रस्य हि यद्दत्तं दानं स्वल्पमपि द्विजः ।
 गृहीता तत्क्षणाद्याति भक्ष्यत्वञ्चाप्यवारितः ॥
 वदन्ति कवयः केचिद्दानप्रतिग्रही प्रति ।
 प्रत्यक्षलिङ्गमेवेह दातृयाचकयो रतः ।
 दातृहस्तो भवेदूर्ध्वं मघस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ।
 दातृयाचकयोर्भेदो हस्ताभ्यामेव सूचितः ॥
 सूनादीनाञ्चतुर्वर्णां तथा निन्दितभूयते ।
 न विद्वान् प्रतिगृह्णीयात्प्रतिगृह्णन् व्रजत्यधः ॥
 पुष्टो दशगुणं पूर्वात् सुनिश्चयमवाधिरुत् ।
 वैश्यो निषिद्धपतिप्रतिग्राही परे क्रमात् ॥

भस्मीभवति सोऽङ्गाय दातुः स्यान्निष्कज भवेत् ॥
 तस्माद्ददति नो दद्यादल्पगोऽपि प्रतिग्रहम् ।
 विषतत्त्वापरिज्ञानी विपेणाल्पेन नश्यति ॥
 सर्वं गवादिक दान पात्रे दातव्य मर्चितम् ।
 विद्वद्भिर्नैव पात्रे तु गर्तमिच्छद्भिरात्मनः ॥
 हस्तिशृङ्गाजिनाद्याम् गर्हिता ये प्रतिग्रहाः ।
 महिप्रास्तात्र गृह्णीयु गृह्णन्त स्म पतन्ति ते ॥
 कृष्णाजिनप्रतिग्राही हयाना मुकविक्रयी ।
 नवश्चादस्य भोक्ता च न भूय, पुरुषो भवेत् ॥
 यो गृह्णाति कुरुते च मागेगो द्विमुखीं गजम् ।
 नवश्चाहान्नभुक्तश्च वर्ज्या निमाल्यवद्द्विजाः ॥
 एते यान्यन्धतामिस्त्र योवश्चानुसहस्र तम् ।
 विष्णीश्च वज्रेश्च रवेश्च जातः ।
 पृथ्वी च येयश्च सुनिश्च गोय ॥
 काले च पात्रे विधिना प्रदत्तः ।
 प्राप्तोति लोको नियमे तदुक्तम् ॥
 वेदाविद्वान् सदाचारः सदा वर्तते सन्निधौ ।
 भोजने चैव दाने च वजनीयो न सत्तमैः ॥
 अत्यामन्त्रमधीयानाम् ब्राह्मणान् यो व्यतिक्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हि नृप्यामन्त्रम कुलम् ॥
 अष्टचाऽपि निराचाराः प्रतिवासिनिवासिनः ।
 अन्यत्र हव्यकव्याभ्या भोज्यास्तै रत्नवादिषु ॥
 प्रोक्तः प्रतिग्रहाभावे प्राप्ताया वृहदापदि ।

विप्रोऽग्नन् प्रतिगृह्णन्वा यतस्ततोऽपि नाशभाक् ॥
 गुर्वीन्द्रियोऽथर्वगीर्धं दैवादयश्च सर्वतः ।
 प्रत्यादद्यात् द्विजाम्भूत भृत्यर्थमात्मनोऽपि च ॥
 दधिक्षीराज्यमांमानि गन्धपुष्पास्त्रुमत्स्यकान् ।
 शय्यामनाशन शक प्रत्यक्षं यं नहि क्वचित् ॥
 अपि दुष्कृतकर्मभ्यः समादद्यादयाचिता ।
 पतितादिस्तदन्येभ्यः प्रतिग्राह्यममशयम् ॥
 शक्रः प्रतिगृहीतु र्यो वेदवृत्तान् मवृतम् ।
 नभ्यमानं न गृह्णाति स्वर्गस्तस्य सुनिश्चितः ॥
 प्रतिग्रहमृणं वापि याचित यो न यच्छति ।
 तत्कोटिगुणग्रस्तोऽसौ मृतो दामत्वमृच्छति ॥
 दाता च यः स्मरेद्दानं प्रतिग्राही न पात्यते ।
 उभौ तौ नरक यातो दाता चैव प्रतिग्रही ॥
 अपावस्य हि यद्वत्त दानं स्वल्पमपि द्विजः ।
 गृहीता तत्तज्जणाद्याति भस्मत्वञ्चाप्यवारितः ॥
 वदन्ति कवयः केचिद्दानप्रतिग्रही प्रति ।
 प्रत्यक्षलिङ्गमेवेह दातयाचकयो रतः ।
 दातृहस्तो भवेदूर्ध्वं मधस्तिष्ठेत्प्रतिग्रही ।
 दातयाचकयोर्भिदो हस्ताभ्यामेव सूचितः ॥
 सूनादीनाञ्चतुर्वर्णां तथा निन्दितभूयते ।
 न विद्वान् प्रतिगृह्णीयात्प्रतिगृह्णन् व्रजत्यधः ॥
 पुष्टो दशगुणं पूर्वात् सुनिश्चयमघाधिकृतः ।
 वैश्यो निषिद्धनृपतिप्रतिग्राही परे क्रमात् ॥

परपाक व्रथामास देवानामृषिदूषितम् ।
 अनुपाककृतं चैव तथा मांसञ्च नादिकम् ॥
 न भोक्तव्यमभोज्यान्न कन्दमूलादिकञ्च यत् ।
 न पातव्यं न पियञ्च द्विजैरन्नं न गर्हितम् ॥
 मद्यमुक्तं सदा तृयाच्छनैर्धर्मं समाचरेत् ।
 यमान् स नियमान् कुर्याद्गार्हस्थ्यं ब्रतमाचरेत् ॥
 मातृपितृडपाध्यायान् गुरुस्वप्नान् सदार्चयेत् ।
 एतान् श्रेष्ठान् तथाचान्मन्त्रित्यं विप्रोऽभिवादयेत् ॥
 दमञ्च सर्वदा कुर्याद्दानं दयाञ्च सबदा ।
 दयाञ्च सर्वदा कुर्यात्तद्दिना नरकाश्रयः ॥
 दास्यन् स सर्वदात्मान दास्ययन् सदा द्विजः ।
 दयध्वमिति वै वैश्याः । श्रुतिर्वाजमनेटिकी ॥
 दक्षिणा कारकं कुर्यात् स्तनयितुध्वनान्दिवि ।
 ददद्देति दम दानं दयार्मिति च गित्युक्तम् ॥
 रसारसैः सना ग्राह्या देया अपि च नान्यथा ।
 न रसैरेवञ्च ग्राह्या समतां हीनता अपि वा ।
 तिला अपि समा देया दस्मात् अपि च नान्यथा ।
 प्रपीड्या न न दन्तुः । वयुरेतन्मनीषिणः ॥
 विक्रय व्यपदेशेन दुग्धदध्यादिसपिपम् ।
 शुश्रूषा न तिरक्कुर्यादुपामा नावधीरेत् ॥
 न निन्द्याथ समाभ्यर्च्यान्न विक्रीणीत गर्हितान् ।
 अदयान् न वै दद्यादत्याज्यानि न वै त्यजेत् ॥
 अभाष्य नैव भाषेच्च क्षोपाङ्गाद्याश्च न निषेत् ।

न संवदेच्च पिताद्यैः पतिताद्यैर्न सविशेत् ॥
 न मति नीचवर्णाय दद्यादुच्छिष्टमेव च ।
 मतिं शूद्रस्य यो दद्याद्येचैन पर्युपासते ॥
 न किञ्चित्तस्य चातेयं व्रतादिनियमादिकम् ।
 आचक्षणस्तु तद्धर्मं नरकाग्नौ प्रपच्यते ॥
 नाद्यादन्न निषिद्धस्थं स्वप्यादा नाहिराविषु ।
 वेदविद्यावितानानि विक्रीणीत न कर्हिचित् ॥
 नापात्यानि रमाद्यानि भृशं तन्निश्चान्वयेऽपि च ।
 नापच्येत् स्वपाणिभ्यां न च कण्डूतकङ्कवेत् ॥
 पादुका न च पालाशा न वृक्षादिनिरुन्तनम् ॥
 नोत्सृज्यं ष्ठीवनाद्यञ्च कदाचिद्वै गवादिषु ।
 पद्मा स्पृश्यो गवाघ्रातो नाच्छिष्टो न च तर्जतिः ॥
 न लङ्घ्या वस्त्रवन्वादि वाय्वग्न्या नान्तरा गतिः ।
 न हयोर्विप्रयानाग्न्यः सौरभेयाः पतिस्त्रियाः ॥
 न विप्राग्न्यार्विप्रपिण्डो नाग्राह्यो विष्णुतार्क्ष्ययोः ।
 सौरभेयोर्जलाग्न्योश्च माहेयीजलयोरपि ॥
 भानुर्यः सार्दकानान्तु न कुर्थादन्तरा गतिम् ।
 भोजनादिषु नामक्तां पश्येन्न विगताशुकाः ॥
 न गच्छेत् स्त्रीं रजोयुक्तां न च तथा सहाश्रुयात् ।
 उत्तरीय विना नैव न नग्नो न शयीत च ॥
 न गेहे चैव मार्गादौ न निषिद्धककुम्भखः ।
 नापगाङ्गेयचर्यादि नचविष्ठा गृहान्तिके ॥
 अतिकालातियानि च शुभमिच्छन्विसर्जयेत् ।

यश्चेन्द्रवापभद्राद्या मूलनाम्ना न निर्दिशेत् ।

इन्द्रचापं ध्यायन्ति ये न स्वातव्याः परस्य ते ।

वर्जयेद्वादनस्यैव पादयो काशभोजने ॥

पैशुन्यं मर्मभेदश्च न वदेन्स्नेहभाषितम् ।

प्राकृतं वक्त्रगस्त्राणि पापशङ्केतकानि च ॥

न करं ममके दद्यान्ममके न करं तथा ।

न जातु नो शिरोधार्यं न प्रावृत्तशिवा भवेत् ॥

वेनाश्च वज्रश्च कट्यश्चौराः क्लीवाभिगन्तागणिकाम् जातु
यो वृद्धजीवी गणशीतका ये तेषां न भोज्यस्तृणन द्विजान्,
क्रातुरा वृश्चिकिसकाय या पृथ्वी यौ च विरुद्धगत् ।

ब्राह्म्याग्रमत्ता श्वना जिताश्च श्वरास्तृमेषामग्नौ द्विजस्य
ये दाभिका येच सुवर्णकागा उच्छिष्टभोजी पतितस्य यय ।
ये पुत्रभार्या वज्रयाचका ये विप्रस्य जैकेऽपि न भोज्यमन्नम्
य मोमयस्त्रं मुकुताम्बुचक्रं क्लीगाज्यमाम नवणाजिनानि
क्षामाज्यलाक्षाश्च तनान् फलान् गणां न विक्रीत कश्चनमाद्य
जीवन्ति नत्यः क्षामाज्ययाना कर्माच कार्येऽपि च तन्वद
राजा वृक्षमो रजश्च कृतघ्नो भोज्यश्च तेनैव च हिमकाश्च
ये चैवधागाश्च सुराकृता ये शून्यं न वाचास्तृणन वदाद्य ।

ये बलिनो येऽपिच याचकाश्च विप्रस्य चैतेऽपि न भोज्यास्त

मध्वाग्रनमधुच्छिष्टं हृदिक्षीरमादन ।

मनुष्यः फलपुष्पाश्च कुशवत् पुष्पशीबधः ॥

कोशयकेगकुसुमा नीरं विषं रुक्मकाया ।

शाकं कुशकपिप्लवकं गन्धर्वापधिममकाः ॥

विक्रीणन्ति य एतानि वस्तूनि मनुजाधमाः ।
 तेषामन्नं न भोक्तव्यन्तथोपपत्तिवेषमनः ॥
 यो वडस्य कदर्यस्य भुञ्जीतान्नं द्विजाधमः ।
 तद्गणानद्रवत्स स्यान्मृती विट्शुक्रो भवेत् ॥
 योऽन्नं वार्धुपिकस्यापि जातापत्यादिकस्य च ।
 अन्यस्यापि निषिद्धस्य सोऽनन्तं नरकव्रजेत् ॥
 पाणिगृहीतभार्गाया मत्यां यस्तु नराधमः ।
 शूद्रीहस्तेन यो भङ्गे पतितः स मदैव तु ॥
 लब्धा ये नाढभार्यान्त्युत्थः स पितृदैवतैः ।
 देवादित्युक्तः पापीयान् शूद्रादप्यधिकः स्मृतः ॥
 यः शूद्रीं भजते नित्यं शूद्री तु गृहमेधिनी ।
 वर्जितः पितृदैवैस्त रौरवं यात्यमौ द्विजः ॥
 यः शूद्राञ्च स्वयं जातो ह तस्य सोऽपि तत्पुनः ।
 अन्यस्याञ्च पुनः सोऽपि किन्तस्य प्रेत्य चिन्तनम् ॥
 सर्वान् भुञ्जीत नरकान् विशति त्वेकवर्जितान् ।
 रौरवादीन् क्रमेणैव पापिष्ठो यावदन्तरम् ॥
 हेमन्तशशिरत्नीञ्च प्रोष्ठपद्या परस्य च ।
 पञ्चत्वपरपक्षेय कार्या साग्निभिरष्टका ॥
 हेमन्तशशिरे चैक एकेकाश्च तथापरा ।
 प्रोष्ठपद्या द्विजास्त्रिंशो ह्यष्टका इति केचन ॥
 दर्शश्च पौर्णमासश्च तथैवाग्रहयणद्वयम् ।
 चतुर्मासीव्रतान्येव कार्याणि साग्निकैर्द्विजैः ॥
 अनूचानः कृत कुर्युः सदैव व्रतचारिणः ।

अग्निहोत्ररता नित्य मातापितृादिपूजकाः ॥
 प्रतिग्रहनिवृत्ताश्च जपहोमपरायणाः ।
 वृत्तवन्तश्च ये विप्राः स्नातकास्ते प्रकीर्त्तिताः ॥
 मक्रान्तिरर्कवारश्च व्यतीपातो युगादयः ।
 शुभर्क्षदिनयोगाश्च कार्या साग्निभिरष्टका ॥
 न शूद्राय भिक्षुर्नैतत् कर्त्तव्यं कर्म च द्विजैः ।
 चण्डालश्चमवाप्नोति यज्ञार्थं शूद्रयाचकः ॥
 लब्धं यज्ञाय न विप्रो न दद्याद्यज्ञकर्मणि ।
 न वायसोऽथ वा गृध्रः कार्कोवाय प्रजायते ॥
 शिनोच्छ्वृत्तिर्विप्रस्य तथा चैकाहिकाशनः ।
 त्र्यहिकाशनो वा म्यात् कुम्भीकुशलधान्यकः ॥
 पूर्वं पृथ्वरः श्रियातेषां मग्निं प्रकीर्त्तितः ।
 सोमपः स्यात्तिवर्षान्त्र तत्पुत्रैकस्यमागनः ॥
 सोमिष्टिपशुयज्ञश्च कुर्याच्च प्र तवामरम् ।
 इष्टिर्वैश्वानरी यातु कर्त्तुर्वै तदमभवेत् ॥
 मत्यामर्थस्य सम्पत्तो न कुर्याद्दीनदक्षिणाम् ।
 तत्कृतञ्च भवेदर्थं प्राप्नुयात्पशुयानिताम् ॥
 अनापृतञ्च दातव्यं पात्रं दानं समर्चितम् ।
 यार्चनार्पणं हि दातव्यं पूतं स्वश्रद्धया धनम् ॥
 शूद्राद्यं ब्राह्मणोऽश्वन्वै मांसं मामार्द्धमेव च ।
 तद्योनावभिजायेत सत्यमेतद्विदुर्बुधाः ॥
 आशूद्रस्यादशूद्रान्ना मृतस्यैवापजायते ।
 दादश दश वाष्टौ च गृध्रशूकरपुष्कलः ॥

उदरस्थितशूद्रान्नो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जुहन्वापि जपन्वाग्नि गतिमूर्ध्वा न विन्दति ॥
 अमृत ब्राह्मणस्यान्नं क्षत्रियान्नं पयः स्मृतम् ।
 वैश्यस्य चान्नमेवान्नं शूद्रान्नं रुधिर स्मृतम् ॥
 तस्माच्छूद्रं न भिक्षेरन्यदार्थं सद्विजातयः ।
 श्मशानमेव तच्छूद्रस्तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥
 कणानामथ वा भिक्षां कुर्यान्नेद्वृत्तिकर्षितः ।
 स शूद्राणां गृहे कुर्वन् न तत्पापेन लिप्यते ॥
 विशुद्धान्वयमञ्जातो निवृत्तो मांसमद्ययोः ।
 द्विजभक्तिर्वणिगृत्ति स्तच्छूद्रः संप्रकीर्तितः ॥
 उदक्यास्पृष्टसंस्पृष्ट वीक्षितं वाप्यदक्यया ।
 स्वस्पृष्ट शकुनात्स्पृष्ट प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 उच्छिष्टञ्च पदा स्पृष्टं शुकञ्च पतितक्षितम् ।
 पर्युपतञ्च विट्कस्थं केशकीटाद्युपाहितम् ।
 पत्युच्छिष्टं गवाघ्रातं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 नाश्वीरन्नेतदशन सामिपन्ते द्विजातयः ।
 शूद्राणामपि भोज्यान्नाः स्युर्दासनापितादयः ॥
 सस्नेहमशनभोज्यं चिरस्थमपि यद्धवेत् ।
 अनक्ता अपि भोज्याः स्युः सदृश्वेता यवादयः ॥
 गर्भिण्या वत्ससुभयांगवादे वर्जयेत्पयः ।
 स्त्रीणामेकशफोद्गीणां तथारण्यकमाविकम् ॥
 प्रकृता ब्राह्मणी गौश्च महिष्याजा स्तथैव च ।
 दशरात्रेण शुद्धोत भूमिष्ठ च नवज्जलम् ॥

शाकादिकञ्च विदुजातं कवचानि च वर्जयेत् ।
 मासंकीटादिभिर्जुष्टं प्रयत्नेन विवर्जयेत् ॥
 एवं ये कथ्यमश्नन्ति तथा विष्ठाभुजश्च ये ।
 शुक्राटिद्विभदात्यूहान् कपोतपिकसारिकाः ॥
 सेधाद्यान् पञ्च षट् पञ्च सिद्धाद्यान्मत्स्यकांश्च षट् ।
 धर्मशास्त्रोदितानद्यात् सर्वाकाराश्च वर्जयेत् ॥
 भक्ष्यप्राणां ह्यजेन् मांसं आडयन्नीत्सर्वेष्वपि ।
 कृत्वा च विधिवत् आहुं नाद्यमतिथिनामिषम् ॥
 यदेवाव्ययमभ्युत्तिस्तदैवामन्त्रयेद्द्विजान् ।
 कृत्वा च विधिवत् आहुं पश्चात् तत् स्वयमभ्युयात् ॥
 नाद्यादविधिना माम सृत्यदिष्टेऽपि धर्मवत् ।
 भक्षयन्वाके तिष्ठेत्पशुलोमसमाः समाः ।
 मृचस्योऽपि हि यो नाद्यात्त्रिंशतन्तु कदाचन ॥
 स साक्षान्मुनिभिः प्रोक्तो योगी च ब्रह्मलोकगः ।
 न स्वयञ्च पशुं हन्याच्छादादिक उपस्थितं ॥
 क्रव्यादयैः सारमेशाद्यैर्हृतं सृगादिमाहरेत् ।
 एतच्छाकवदिच्छन्ति पवित्रं द्विजसक्तमा ॥
 समर्थो यस्य यन् स्यादन्व दत्त्वा तु देहिनाम् ।
 सतामिति निरानङ्गी लोमदृष्टं निगद्यते ।
 अन्नादेरपि भक्ष्यस्य स्नेहमद्यामिषस्य च ॥
 महाफलानि वृक्षौ स्युः प्रवृत्तिः स्वर्गमाधना ।
 एकोऽष्टशतमश्वेन यजेत पशूना द्विजः ।
 अन्यान्यं मांसमश्नाति स्वर्गप्राप्तिस्तयोः समाः ॥

हेम राजन् । शङ्खकक्ष ताम्रस्य वैणवस्य च ।
 चर्मण्योरज्जुवस्त्राणां शुद्धिर्जायेत वारिणा ॥
 तर्दादियज्ञपात्राणां धान्यानां वायसामपि ।
 अन्येषां जयरूपाणां प्रोक्षणाच्छुद्धिरिष्यते ॥
 मार्जनान्मग्नपात्राणां हस्तेन मग्नकर्मणि ।
 अम्भोगे यत्र कैवर्ण्यैः शुद्धेतां कौशिकाविके ॥
 श्रीफलैश्शुषट्पानां सारिष्टैः कुतपस्य च ॥
 मृण्मयानि पुनः पाकैः क्षौमाणि सितसर्षपैः ।
 शुद्धे त कारुहस्तस्य पण्यं यत् स्यात्प्रसादितम् ॥
 भैक्षश्च प्रक्षोषाच्छुद्धात् पिष्टिः साक्षान्नयस्य तु ।
 स्त्रीमुखश्च सदा शुद्धं भूमिलेपविवर्जिता ।
 अपरा दहनाद्यैश्च गृहं मार्जनलेपनैः ॥
 द्रवद्रव्याणि शुध्यन्ति वङ्गिना श्रावनेन च ।
 कव्यादाद्यात् हत मासं सर्वदा शुचि कीर्तितम् ॥
 तस्मिन्नुत्तमैरभेयाद्यस्वभावात् सङ्गदा गतिः ।
 वदन्ति स्मरयो वारि पवित्रमिति सर्वदा ॥
 गौर्वङ्गिश्च वनच्छाया जलप्रश्वो वसुन्धरा ।
 विप्रुषां मज्जिकानाञ्च न दुष्यन्ति कदाचन ॥
 श्रुतिः प्रस्थापने वत्सः अनायासं मुखतस्तथा ।
 न तु गौर्मुखतो मेध्या न कस्य मुखजा मलाः ॥
 सोमभास्करयो र्भाभिः पथ्यगृह्यैः प्रकीर्तिता ।
 आंशधरौ यम्युकरौ सस्नेहा मातृनादनु ॥
 न दुष्येच्चरुजः प्राक् बालहर्षं स्त्वयामुखम् ।
 राल्ना पीत्वा च भुक्त्वा च सुप्त्वा तप्त्वा तथैव च ॥

गत्वा रथ्यादिके चैव शुद्धिराचमनेन त् ।
 नापो मूत्रपुरीषाभ्यां नाग्निर्दहति कर्मणा ॥
 न स्त्री दुष्यति जारेण न विप्रो वेदकर्मणा ।
 पद्माश्लोहफलकाष्ठ चर्ममाण्डस्य तीर्थैः ॥
 स्वयमेव शौचात् पुंसां निशास्त्रध्वनि निःसहायम् ।
 न स्त्रीणाञ्च सदा शुद्धिर्विहिते च मतामपि ॥
 नभसः पञ्चदश्या तु पञ्चम्यां च तथापरे ।
 नभसस्य चतुर्दश्या मुपाकर्म यथादितम् ॥
 तद्विदः केचिदिच्छन्ति नभसः चरणेन त ।
 हस्तेन वाथ पञ्चम्या मध्यायाना वदन्ति तत ॥
 यत्र शास्त्रोपवीतः स्याद्ब्रह्मचारी द्विजोत्तम ।
 तस्मात्वा विहित तस्य उपाकर्मादि कीर्त्तने ॥
 अतो वेदाधिकारत्वं वेदपाठस्य कीर्त्तने ।
 अनुपालतविप्रादेवेदाध्ययन दुष्कृतम् ॥

मुञ्जगोपवीताजिन दण्डकाष्ठम

त्याज्य न तत्प्राद्वतचारिणा मपि ।

अक्रिष्टमेकांजनलोपणपम

मस्कारमन्य न पुनर्नयेत् ॥

ओषधीनां तु गङ्गावे स्वगाय्याविहितम् रत ।
 रीदित्या च महस्यस्य उपाकर्माणि कुर्वते ॥
 न भवेदनुपाकर्म ब्राह्मणः स्वातन्त्र्यं वसी ।
 कर्मच्युतो भवेद्वात्याः वात्यानिष्कृतिकः शुचिः ॥
 तथा ततस्य दनध्याया स्तनगर्वादिषु त्यजम् ।
 मितकादिष्वहारात् मधीत्याख्यकः शुचिः ॥

अष्टकामु तथाष्टम्या पौर्णमास्यां शशिक्षये ।
 मन्वाद्यौ युगपक्षाद्ये विन्दुपातात् क्षयेऽपि च ॥
 चतुर्मासि द्वितीयायां चतुर्दश्यामहर्निशम् ।
 अहोरात्रे नृपे संस्थे वृत्तिनि श्रौतिये यतौ ।
 अत्र त्यक्तमनध्याय मिच्छन्ति चापरे ह्यहम् ॥
 अगौचसूतकान्त च यावच्छुद्धिस्तयोर्भवेत् ।
 देशान्तरगतं प्रेतं श्रुतेऽपि स्यादहर्निशम् ॥
 गुर्वादौ वा नृपत्याद्यौ इति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 प्रतिग्रही त्वहोरात्रं भुक्त्वा आह्वकमेव च ॥
 तज्ज्ञा ब्रूयु रनध्याय सत्तुमन्वा वहर्निशम् ।
 यथाद्यौ च रहो भोक्ता रहोरात्रा विदुर्बुधाः ।
 अकाले वा हते वृष्टिवज्जिटा येच सप्तमाः ।
 सामेषु दुःखितानाञ्च स्वरादीनाञ्च नि स्वने ॥
 पतितश्चावशूद्रात्यमन्त्रधानि न कीर्त्तयेत् ।
 आत्मन्येव शुचौ देशे विद्युत्स्तनितरोहिते ॥
 मधे च कलहे देगभिश्च लोकाविग्रहे ।
 पाशुवर्षेऽम्बुमध्ये च दिग्दाहग्रामदाहयोः ॥
 नीहारे च भवेद्विद्वान् सन्ध्योरुभयोरपि ।
 धावंश्च न पठेद्विद्वान् पूतिगन्धेतयैव च ।
 विशिष्टे चागते गेहे गावाश्च कर्निर्गमे तथा ॥
 भोजनायोपविष्टस्य ह्युत्थितस्याद्र पाणिनः ।
 वान्ते चान्ते तथा जीर्णे महापात्रेऽतिमारुते ॥
 राजा वृषौ च यानादौ आरूढस्य तथा द्विजः ।
 एतानन्यांश्च तत्कालान् अनाध्यायान्विदुर्बुधाः ॥

यो वर्जयेदनध्ययाम्बेदाध्ययनकृद्द्विजः ।
 भवन्ति तस्य सफता वेदाः प्रोक्तफलप्रदाः ॥
 येच तेषु पठन्त्यङ्गाः पाठलोभेन लोभिताः ।
 न शाश्वता भवेद्विद्या निष्फला च तथा द्विजः ॥
 यः पठेद्विधिवहेदान् तत्प्रतीन्द्रियसंयमी ।
 ब्रह्मत्वमिह लोकेऽपि ईश्वर्यसुखभाक् भवेत् ॥
 जनानां शृण्वतां यत्त मार्गं गच्छन् पठेद्द्विजः ।
 निष्फलास्तस्य वेदाश्च वेदवि वदोपभाक् ॥
 यः पठेत् स्वरहीनस्तु लक्षणेन विवर्जितम् ।
 मङ्गीयेग्राममध्ये तु मध्ये वेदविप्ररी ॥
 ये स्वाध्यायानधीयीन् श्रद्धायापु लोभतः ।
 वज्ररूपेण ते मन्त्रा स्तेषा देहे व्यवस्थिताः ॥
 नाकामेदमरादीनां छाया तथा परस्त्रियः ।
 वान्तष्ठीवनविग्मृच कार्पासास्थिकपालिकाम् ॥
 तानङ्गेषाः स्वयं प्रोक्तवान् स्पृशेयं द्विजाः ।
 अयं कामं च मा काङ्क्षेन्मृगेन मर्म कस्यचित् ॥
 नित्यं वर्त्तेत चाजस्र धर्मश्च नित्यमर्जयेत् ॥
 न विद्वित्ताडयेद्दीमान् सुतं गिष्यं च ताडयेत् ।
 ताडयेन्वाभितोऽधस्तान्नत्तानन्यत्र ताडयेत् ॥
 आचार्येण सदा विद्वान् वर्त्तते यो यतेन्द्रियः ।
 स ब्रह्म परमाप्नोति चारुण्येऽमुच चेह च ॥

आचारमूलं श्रुतिशास्त्रमत्र आचारनाशान् तदुक्तकृत्यम् ।
 आचारपणानि हि वाग्निशोभोत् वाचारपुण्यानि यशोधनानि ।
 आचारवृत्तस्य फलं हि नाकसंख्याश्च मुस्यादुरमश्च सुक्तिः ।

॥ दत्तं फलदन्तु तत्त्वमाचारमेवाश्रय यत्नपूर्वम् ॥
 धर्मशास्त्रे विहिताश्च केचिद्धर्मा द्विजान्येतरपि तेच सर्वे ।
 तेन कार्या पितृदेवभक्तैः आह्वानि कार्यास्तथ तानि वक्ष्ये ॥
 न धर्मो गृहमेधिविप्रैः प्रीतेन वाचा वपुषा च कार्यः ।
 १. प्रजा श्री भुवि पूजितत्वं तस्मात्कृमन्ते दिवि देवभागान् ॥
 इति श्रीबृहत्पारागगीये धर्मशास्त्रे सुवतप्रोक्तायां धर्म-
 शास्त्रायां चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

अ. ब्रह्मन्द्रावचन्ते भिक्षायाग्रहणमक्रमे ।
 व्यतीपातविश्वत् कृण्वन्त्यपातार्थलब्धिषु ॥
 अष्टका नयने द्वे च आह्व प्रति यदा रुचिः ।
 पुण्यः आद्रस्य कालोऽयमृषिभिः परिकीर्तितः ॥
 युगादिषु च कर्त्तव्यं मन्त्रतरादिकेऽपि च ।
 आह्वकालोऽह्यय प्रोक्तो मन्त्राद्यैर्मन्त्रकर्तृभिः ॥
 नवान्न नवोदकञ्चैव नवछन्न तथागृहम् ।
 नाव्येव्य वेषु चेहन्ते पितरो हि यमास्तव ॥
 काणः पौनर्भवो रोगी पिशुनो वृद्धिजीवकः ।
 कृतघ्नो मत्सरी क्रूरो मितधुक् कुन्धोऽगुदः ॥
 वित्तिपजननश्चितीश्यावदन्तावकीर्णिनः ।
 हीनाङ्गश्चातिरिक्ताङ्गो विक्लवो परनिन्दकः ॥
 क्लीबोऽभियस्तवाक् दुष्टभृतकाध्यापकस्तथा ।
 कन्याद्रूपी वणिग्भृतिर्विनग्नः सोमविक्रयी ॥

भार्याजितोऽनपत्यश्च कुण्डाशी कुण्डगोलकः ।
 पित्रादित्यागकृत्तेन वृषतो पतितस्त्वतु ॥
 अनुक्तवृत्तिस्तन्व्यातः परिपूर्वापतिस्तथा ।
 अजापालो माहिषिकः कर्मदुष्टाश्च निन्दिताः ॥
 योऽसत्प्रतिरुद्धगृही यश्च नित्यं प्रतिग्रही ।
 ग्रहसूतकदूतौच पितृश्राद्धेषु वर्जिताः ॥
 एकादशाहे भुञ्जन्त शूद्रान्वरसमयुता ।
 गुरुनक्षत्रगो ब्रह्मघ्नो यस्य चापपति गृहे ॥
 प्रेतसृक् चैवनिर्नेता चापयाचकयाचकौ ।
 बककाकविडालाश्च शूद्रवृत्तिश्च गर्हितः ॥
 वाक्कुष्ठबालदमको नित्यमप्रियवाक्यया ।
 आमक्तो दूतनकामादावतिवाक् चैव दूषितः ॥
 अनराचाराश्च ये विप्राः पितृमार्ताविवर्जिताः ।
 त्रिद्वारिणांऽपि हि नाभ्यर्च्याः पितृश्राद्धेषु सत्तमैः ॥
 न वेदैः केवलैर्वापि तपसा केवलेन च ।
 मरुत्तैः किन्तु तैः प्रोक्ताः पावता ब्राह्मणस्य च ॥
 यत्र वेदाक्षरपां यत्र यत्र हन्त द्विजाग्रजं ।
 पितृश्राद्धेषु तं यत्नान्विशान्विप्रं समचयेत् ॥
 वेदशास्त्राथेविच्छान्त शुचिधर्ममना मदा ।
 गायत्री ब्रह्मचिन्ताकृत् पितृश्राद्धे स पावनः ॥
 यथैतत्तु वृहज्ज्येष्ठः सामवित् त्रिभुपर्णिकः ।
 त्रिभुश्चापि यो विप्रः पितृश्राद्धेषु पूजितः ॥
 मातामहश्च दौहित्रो भागिन्योऽथ मातुलः ।
 मातृस्वन्नेयश्च तथा तथा मातुलजोऽपि वा ॥

जामाता श्वशुरो बन्धुर्भार्या भ्राता च तत्सुतः ।
सुवृत्ताश्च सदाचारा ये ते आह्वेषु पावनाः ॥
ऋत्विग्गुरुरूपाध्याय आचार्यः श्रोत्रियोऽपि च ।
एते आह्वेषु वै पूज्याः ज्ञातिसम्बन्धिवान्धवाः ॥
अग्निहोत्री च यो विप्र आरुण्याग्निर्कोऽपि च ।
पितृमातृपरावतौ भोक्तृथौ हव्यकव्ययोः ॥
कृष्येकवृत्तिजीवी यो भोक्ता मात्रादिकेषु च ।
षट्कर्मनिरतः पूज्यो हव्यकव्यं सदैव हि ॥
क्षत्रवृत्तिः सदाचारो मात्रादिभक्तितत्परः ।
शुचिः षट्कर्मयुक्तश्च हव्यकव्येषु पूजितः ॥
युगान्तरूपतो यस्मिन् विद्याचारादिसंयुतः ।
स पूज्यऽनभिशस्तः स षट्कर्मनिरतो द्विज ॥
इत्युक्तगुणसम्पन्नान् ब्राह्मणान् पूर्ववासरे ।
निमन्त्रयेत् सङ्गत्या नियोगस्थानपूर्वकम् ॥
सव्येन देवतार्थन्तु पितृार्थमपसव्यवान् ।
ततस्तैश्चरितव्यं स्यादुक्तं पितृवृत्तद्विजैः ॥
जितेन्द्रियैस्तु भाव्यं स्याद्होरात्रमतन्द्रितैः ।
तस्मिन्नुहनि वा प्रात र्यत्र आहमवस्थितम् ॥
निमन्त्रयेत् तान् भक्त्या तैश्च भाव्यं जितेन्द्रियैः ।
विप्रो रूपाश्वष्टस्थैः पितृमातामहादयः ॥
भुञ्जन्ति क्रमशः आह्वे तथा पिण्डांशिनोऽपि च ।
निमन्त्रेत द्विज आह्वे न शयीत स्त्रिया सह ॥
अध्वानं न च वै यायान्न ब्रूयादनृतन्तथा ।
नाधीयीत दिवास्वाप न कुर्वीत न सम्भदेत् ॥

न स्नेच्छपतितैः सार्द्धं न वदेच्च निषिद्धकम् ।
 प्राङ्मुखौ दैविकौ विप्रौ विष्णुस्त्रय उदङ्मुखाः ॥
 एकैको वो भयत्र स्या दस्यन्ताविति क्रमः ।
 पात्र वा दैविक कृत्वा विप्र एकान् पैतृके ॥
 इति वा निर्वपेत् आहु निधनश्चान्यदाचरेत् ।
 गत्वारण्यममानुष्य ऊर्ध्ववाङ्मूर्ध्वैरौत्थदः ॥
 निरन्त्रो निधेनो देवाः पितरो ह्यावृणङ्कुरु ।

न मेऽस्ति वित्तं न गृहं न भार्या
 आर्द्रं कथं वः पितरः । कथमिह ।
 वने प्रविश्य ह रुतं मयोजै-
 र्भुजावृणो वर्मनि मारुतस्य ॥
 आह्वयेतद्भवता प्रदत्तम्
 मर्त्यं दयध्व पितृदेवताभ्यः ।
 अस्या वर्चाऽक्षिप्र भुजावतस्ततः
 दिवाच रात्रि रुसुर्षीष्य तिष्ठेत् ॥
 भवेत्सु चैवेन कृतेन तेषां
 शृणु न मुक्तः पितृदेवतानाम् ।
 निर्वित्तनिर्भाग्य निराश्रयाणाम्
 अक्षस्य मार्गः प्रथितो मुनीन्द्रे ॥

ख्यातं मया रुदित्वा वः पितरः आहुदेवताः ।
 आह्वार्णस्य विमुक्तोऽहं मज्जनं पितरो मया ॥
 कृतोप्रवासः स तस्मात् आह्वार्णहिप्रमुच्यते ।
 एतैश्चापि न यः कुर्यात् पितरस्तेन वै हतान् ॥
 सस्यन्तावय पात्राणामेकैकस्य त्रयस्त्रयः ।

पितादौ ब्राह्मणाः प्रोक्ताः श्वत्वारो वैश्वदेविके ॥
 द्वौ वापि दैविके विप्रौ चैकेकोवा न दोषभाक् ।
 स्यान्मातामहिकेऽप्येवमेकोऽपि वैश्वदेविके ॥
 नतु वैक्रतु मर्वेषां आश्वलायनमतः स्थितम् ।
 पितृणामर्चयेद्विप्रो मन्त्राण्डानिदर्शनम् ॥
 न मातामहिकं आह्वं श्रोतुमुक्तन्तु साग्निके ।
 अग्निकस्य तत् कुर्यादिति केचिन्मतं विदुः ॥
 साग्निकस्यापि कार्यं स्यात् आह्वं मातामह द्विजैः ।
 षट् दैवत्यमितीत्येकेऽप्येके तु पार्वणद्वयम् ॥
 अपुत्रस्य पितृव्यस्य तत्पुत्रैर्भ्रातृजो भवेत् ।
 स एव तस्य कुर्वीत पिण्डदानोदकक्रियाः ॥
 पार्वणान्तेन कार्यं स्यात् पुत्रवत् भ्रातृजेन तु ।
 पितृस्थाने तु तं कृत्वा शेषे पूर्ववदुच्चरेत् ॥
 आह्वं पत्यापि कार्यं स्यात् अपुत्रा यास्त योषितः ।
 तस्यापि हि तया कार्यमेव त्व हि तयोर्यतः ॥
 भ्रातृज्येष्ठस्य कुर्वीत कार्यं ज्येष्ठोऽनुजस्य च ।
 देवहीनन्तु तत् कुर्यात् इति धर्माविदो विदुः ॥
 पितुः पुत्रेण कर्तव्या पिण्डदानोदकक्रिया ।
 पुत्राभावे तु पत्नी च तदभावे सहोदरः ॥
 पितादीनान्तु कर्तव्यं समीलन्ते यतस्त्वमी ।
 नावहेयास्तु तं सर्वे कृते तु स्यान्महत् फलम् ॥
 पितामहस्य चान्येऽपि यस्य जीवन्तवा द्विजः ।
 प्रत्यक्षास्तेऽपि वै पूज्याः संस्थित्यर्थं यतश्च तत् ॥
 विद्यमानस्त्वयाणां स्यात् प्रत्यक्षः पूज्य एव सः ।

गौतमस्य मतं ह्येतदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ॥
 विद्यमाने तु पितरि आहुं कर्तुमुपस्थितः ।
 पितृवत्पितृपित्रादेः कुर्याच्छाहुमसंऽयम् ॥
 पुत्रिकायाः सुतः आहुं निर्वपेन्मातुरेव सः ।
 तत्पितुर्निर्वपत्यस्मात् तृतीयं तु पितुः पितुः ॥
 अतएव द्विजः पुत्रीमुदहेन्न कथञ्चन ।
 उहोहः पुत्रः पुत्रोऽसौ पुत्रोऽसौ मातुरेव हि ॥
 पुत्रश्च दुहितृश्चैव समौ तौ धार्मिकौ पथि ।
 अर्थहृत्तौ च विप्रोक्तौ तुल्यौ तौ शक्रजोऽब्रवीत् ॥
 मुख्यं यथा पितुः आहुन्तथा मातामहस्य च ।
 पुत्रदौहितर्योर्लोके विशेषो नापपद्यते ॥
 दौहितः पार्वणश्चाद्वे कालम् कुतः पश्यथा ।
 तथा कृष्णास्तिन्ना विद्वान् इति शास्त्रविदो विदुः ॥
 काम्यमभ्युदयश्चैव द्विविधः पार्वणं स्मृतम् ।
 तथा कामन्तु काम्यं स्याद् बहुधावभ्युदये स्मृतः ॥
 जत्रियायान्तं यो जातौ वैश्यायान्तं तथा सुतः ।
 ब्राह्मणस्य पितृस्तौ तु निर्वपितां द्विजाग्रवत् ॥
 जत्रियस्य सुतश्चैव तथा वंश्यसुतोऽपि च ।
 सृताग्नेन द्विजास्तर्पेच्छाहुद्वयञ्च निर्वपेत् ॥
 आमन्त्रेण तु शूद्रस्य रुपीन् द्विजपूजनम् ।
 कृत्वा आहुन्तु निर्वप्य मजातीनागयेत्तथा ॥
 यः शूद्रा भोजयेद्द्विप्रान् सृतपाकाशनेन तु ।
 सृष्टदिप्रकृतं ताभिर्लिप्यते स कुजोऽब्रवीत् ॥
 शूद्रपाकं द्विजेभ्यः विभवन्धो ददाति यः ।

कृमीभवति पाताले स युगानेकाविंशतिः ॥
 भोजितेन तु विप्रेण यत्पापं तस्य जायते ।
 तेनासौ लिप्यते मूढो यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ॥
 योऽहं मन्ये द्विजाभ्यान् शूद्रासूतेन भोजयेत् ।
 स गच्छेन्नरकं घोरं पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥
 यत्किञ्चिद्दुष्कृतं विप्रे पूर्वं कृतन्तु तिष्ठति ।
 तेनासौ लिप्यते पापी यः शूद्रो भोजयेद्द्विजान् ।
 शूद्रोच्छिद्यन्तु यो भुङ्क्ते मन्ये विप्रोऽधमः स तु ॥
 कृमिर्त्वं याति त्रिंशदा युगानि ह्येकविंशतिः ।
 शूद्रोच्छिद्यन्तु भ्रूजानः पञ्चाहानि द्विजोत्तमः ॥
 स तद्विष्ठाक्रिमिर्त्वं हि प्राप्नोति हि शतं समाः ।
 अतो न भोजयेद्विप्रान्निवपिन्नैव पूजयेत् ॥
 शूदान्नं भोजनाद्युक्तं इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 अग्नौकरणपिण्डाश्च कुर्यादामाशनेन तु ॥
 सृतिदेदेधिमध्वाज्यैः सम्पृक्तं शक्तुर्कैरपि ।
 यवाद्यसंस्मृतान्नेन हेमापि च स निर्वपेत् ॥
 जलेन पयसा वापि नखादश्राद्धकृत्तथा ।
 नामान्नेन द्विजैः कार्यं कदाचिदपि सद्विजैः ॥
 अपयित्वा द्विजौ कस्तु तथापि पाकमाश्रयेत् ।
 न कुर्यात् परपाकेन नैकपाकेन तु हयम् ॥
 नैकश्राद्धे हयं कुर्यान्न च कुर्यात् परान्नभुक् ।
 पित्रादीनां सगोत्रा ये तथा मातामहस्य च ॥
 तेषामेकेन पाकेन कार्यं पिण्डविर्जितम् ।
 केचित् सपिण्डमिच्छन्ति समं तेनैव तथा तथा ॥

पिता मातामहान् स्याद्विन्मगोत्रतया तथा ।
 पृथक् कर्तुमशक्यं स्यादर्थपात्राद्यसम्भवे ॥
 अवश्यन्तत्र कर्तव्यमेकदेवमणश्चेत् ।
 येषां नोद्वाहसंस्कारो ह्यन्यसंस्कारसंस्कृताः ॥
 सङ्कल्पितं भवेत्तेषां आहं काथं च तैश्च नि ।
 केचित्सपिण्डमिच्छन्ति ब्राह्म संस्कारवत्तथा ॥
 आद्यो हि ब्राह्मसंस्कारस्तस्मात् पिण्डान् प्रदीयते ।
 सर्वेष्वपि निमित्तेषु कर्तव्यं पिण्डसद्युतम् ॥
 पितृणां त्रिविधा यस्माद्भूतिः प्रोक्ता मुनीश्वरैः ।
 वैश्वदेवः सदा कार्थ्यो आहं च समुपस्थितः ॥
 पाकशुद्ध्यर्थमेवैतत् पूर्वमेतद्विधीयते ।
 वैश्वदेवोऽग्रतश्चैव आहकाले विद्येयतः ॥
 पाकशुद्धिस्तु विज्ञेया भुक्ताच्छिष्टं तु वर्जयेत् ।
 सप्राप्ते पावणश्चाहो एकोद्दिष्टे तथैव च ॥
 अग्रतो वैश्वदेवं हि पश्चादेकादशैश्च नि ।
 एकोद्दिष्टविशेषेण प्रागेव ह्यग्निपूजनम् ॥
 कालस्तु कुतपस्तस्य रोहिण्यो पार्वणस्य च ।
 वामतयासनन्दद्यात् पितृकार्येषु सप्तमः ॥
 दैविके दक्षिणन्तर्दिति पारागरोऽब्रवीत् ।
 आमने चासनन्दद्यादामे वा दक्षिणेऽपि वा ॥
 पितृकार्येषु वामन्तु दैवे वर्मणि दक्षिणम् ।
 पितृआहंषु यो दद्याद्दक्षिणं दर्भमामनम् ॥
 नाश्रन्ति पितरस्तस्य माध्यानि वत्सराणि षट् ।
 तस्माद्दामतो वा पात्रे पितृवर्मणि चासनम् ॥

दैविके दक्षिण तद्वदिति वाशिष्ठजोऽब्रवीत् ।
 कुत काले च कर्तव्यं आहुन्तत् पैतृकं प्रभो ॥
 वदस्व निश्चयन्तव विवदन्त्यपरेऽत्र तु ।
 पञ्चदशमुहूर्त्ताहस्तत्पागर्द्धं दिनं स्मृतम् ॥
 अपरार्धं स्मृता रात्रिस्तन्मध्यः कुतपोमतः ।
 यथा यथा च ह्यस्वत्व पुंसः स्थानेन सो भवेत् ॥
 तथा तथा पवित्रं स्यात्कालः आहारार्चनादिषु ।
 च्छायेयं पुरुषस्यैव सत्त्वादाधो भवेदधः ॥
 आधानआहुदानादेः स कालोऽक्षयकृत् स्मृतः ।
 अयुतं तु मुहूर्त्तानामर्द्धं क्षष्टदशधिकम् ॥
 त्रिंशद्भिस्तै रहोरात्रमिति माध्यन्दिनी श्रुतिः
 दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करे ॥
 स कालः कुतपो ज्ञेयस्तत्र दत्तन्तु चाक्षयम् ।
 मध्याह्ने तु गते सूर्ये न पूर्वे न च पश्चिमे ॥
 तुल्याग्रसंस्थिते चैव सोऽष्टमो भाग उच्यते ।
 मध्याह्नाच्चलितो भानुः किञ्चिन्मन्दगतिर्भवेत् ॥
 स कालो रोहिणी नाम पितृणां दत्तमक्षयम् ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन रोहिण्यन्तु न लङ्घयेत् ॥
 अकाले बिधिना दत्तं न देवपितृगामि तत् ।
 अष्टवृद्धिर्भवेद्यत्र तत्राब्दमुभयात्मकम् ॥
 आहुन्तत्र च कुर्वीत मासयो र्भयोरपि ।
 पिण्डवर्ज्यं मसक्रान्ते संक्रान्ते पिण्डसयुतम् ॥
 षष्टिभिर्दिवसैर्मासं त्रिंशद्भिः पक्ष उच्यते ।
 संक्रान्तिरहितः पक्ष इत्येवं मार्गं विपिण्डकम् ॥

सिनीवालीमतिक्रम्य यदा संक्रमते रविः ।
 युक्तसाधारणैर्मासैः स काल उत्तरोभवेत् ॥
 सक्रान्तिवर्जितः काल समलः पापसम्भवः ।
 रक्षसाश्वगधेयोऽसौ उत्सवादिविवर्जितः ॥
 तत्र नैमित्तिकं कार्यं श्राद्धं पिण्डविवर्जितम् ।
 नित्यं तु सततं कार्यं मिति पाराशरोऽब्रवीत् ॥
 अहोभिर्गणितैर्यत् स्यात् तत्कार्यं यत्र सर्वदा ।
 तिथिनक्षत्रयोगश्च जातकर्मादिकाश्च ये ॥
 नैमित्तिकाश्च दैवान्ये कार्यास्तोऽपि मलिक्रुचे ।
 तीर्थस्नानं गजच्छाया द्विमुखीं गोप्रदानवत् ॥
 मलिक्रुचेऽपि कर्त्तव्यं सपिण्डीकरणन्तथा ।
 आग्रहणं ममावास्या मष्टकाग्रहसक्रमम् ॥
 अधिमासेऽपि कार्यं स्यादिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 नित्यञ्च नित्यशः कार्यमष्टकामाश्च व्रजेत् ॥
 वार्धक्यं पिण्डवर्जं स्यादन्यस्मिन् पिण्डमयुतम् ।
 इष्टिराग्रहणं श्राद्धं मन्वाहायैश्च सर्वदा ॥
 कर्त्तव्यं सततं विप्रैरिष्टिकामांश्च व्रजेत् ।
 दैवे कर्मणि मंप्राप्ते तिथौ यत्रोदितो रविः ॥
 सा तिथिः सकला ज्ञेया विपरीता तु पैतृके ॥
 ब्रह्मदिवसे कार्यं श्राद्धमाभ्युदिकं द्विजम् ।
 क्षीणमानदिने कार्यं श्राद्धं विहन् । क्षयादिकम् ॥
 मित्वे चैव मर्गोत्तरे च पितृमातृमहोदरे ।
 आमनश्चैव दातव्यं भोक्तव्या एवमेव ते ॥
 ब्राह्मणं न मर्गोत्तरे पृजेत् पितृकर्मणि ।

नोपतिष्ठन्ति तत्तेषां किन्तु स्याच्च निराशता ॥
 स्वगोत्रं भोजयेद्यस्तु पितृश्राद्धेषु वै द्विजः ।
 हतास्तु पितरस्तेन न भुक्तस्तुपतिष्ठति ॥
 आहं कुर्वन् द्विजोऽज्ञानात् स्वगोत्रं यस्तु भोजयेत् ।
 स लुप्त पितृदेवः सन्नरकं प्रतिपद्यते ॥
 तस्मान्न गोत्रिणं विप्रं भोजयेद्विधिपूर्वकम् ।
 ज्ञातिमात्रो न भोज्यस्तु उच्चितैस्तु द्विजोत्तमैः ॥
 दक्षिणाप्रवणे देशे आहं कुर्व्यात्तु पैटकम् ।
 पितृणां पावनो देशः स प्रोक्तोऽस्त्यलसिक्तत् ॥
 देशे काले च पात्रे च विधिना हविषा च यत् ।
 तिलैर्दध्नेश्च मन्त्रैश्च आहं स्यात् अह्नयान्वितम् ॥
 तैजसानि तु पात्राणि ह्यर्घ्याय भोजनाय च ।
 मृत्पाषाण मयान्येके अपराण्यपरेविदुः ॥
 पलाशपद्मपत्राणि चनिषिद्धानि यानि च ।
 तानि श्राद्धेषु कार्याणि पितृदेवहितानि च ॥
 वृद्धिश्राद्धेषु मन्यन्ते मृगमयानि तु केन च ।
 शौनकस्य मतं ह्येतत् वृथाकार्यन्तु मृगमयम् ॥
 एकद्रव्याणि कार्याणि पात्राणि भोजनार्थयोः ।
 त्रीणि पैटककार्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
 एकस्य वैश्वदेवानि पैटकाण्येकवस्तुनः ।
 इतिवा तानि कार्याणि भेदमेकत्र वर्जयेत् ॥
 वटाश्वत्थार्कपत्रेषु न भुञ्जीत कदाचन ।
 न जातिकुसुमैर्विद्वान् विल्व पत्रैश्च नार्चयेत् ॥
 सुरभीनागकर्णाद्यैः करवीरैश्च नारकैः ।

विलपत्रैरचेयेद्विहन् पितृश्राद्धेषु गर्हितैः ॥
 तद्भुञ्जानैः कुतः श्राद्धं निराशैः पितृभिर्गतैः ॥
 सर्वाण्यपि च पुष्पाणि निषिद्धान्यपराणि तु ॥
 वर्जयेत् पितृश्राद्धेषु केतकीकुसुमानि च ।
 गोरन्धाभङ्गराजाद्यैर्मल्लिकाकुलकैरपि ॥
 समर्चयेत् द्विजान् श्राद्धे हव्यकव्यादित द्विजः ।
 न दद्याद्भुम्बुल श्राद्धे द्विजानां पितृदैवतम् ॥
 धूपाभावे तु कतेव्य एतधूपं द्विजोत्तमः ।
 कुङ्कुमाद्य चन्दनञ्च देय गन्धविमिश्रितम् ॥
 ऊर्द्ध्वं तिलकं कुर्यान्न कुर्याच्च त्रिपुण्ड्रकम् ।
 ऊर्द्ध्वञ्च तिलकं कुर्यादैवे पितृ च कर्मणि ॥
 निराशाः पितरौ यान्ति यत्नं कुर्यात् त्रिपुण्ड्रकम् ।
 पवित्रं यदि वा दर्भं करे कृत्वा द्विजान्तरः ॥
 समालभेत् द्विजानञ्च स्नात् श्राद्धं मसुर भवेत् ।
 गन्धाश्च विविधा देयाः कर्पूरागुहमिश्रिताः ॥
 शक्या वस्त्राणि देयानि तदभावे च निष्कृत्यम् ।
 दीपञ्च सर्पिषा देयं स्तिलतैलेषु वा पुनः ॥
 न काण्डतैलेरन्यैस्तु कदाचित् सार्पपात्रमैः ।
 देशधर्मं समाहृत्य वशधर्मं तथापरे ॥
 सूरयः श्राद्धमिच्छन्ति पार्षणञ्च क्षयान्यपि ।
 स्त्रीणामपि पृथक् श्राद्धं न मन्यन्ते स्वधर्मतः ॥
 मातामहस्वगोत्रेण मातुलो तु सपिण्डताम् ।
 मातामह्यमहेच्छन्ति मातुलोऽपि सपिण्डताम् ॥
 स्त्रीणां स्त्रीगोत्रमव्यन्यात् पुंगोत्रेण वृणां यतः ।

सपिण्डीकरणं काले आह्वयमुपस्थितम् ॥
 देवाद्यं प्रथमं कुर्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
 देवाद्यं पार्वणं प्रोक्तं प्रेतश्चाह्व मथापरम् ॥
 एकतश्च ततः पश्चात् कृत्वा विप्रांश्च भोजयेत् ।
 पितृणां मर्त्यं पात्राणि प्रेतपात्र मथापरम् ॥
 प्रेतपात्रन्तु तत् कृत्वा पितृपात्रेषु योजयेत् ।
 ये समाना इति हाभ्यां पूर्ववच्छेष माचरेत् ॥
 सपिण्डीकरणं यस्य कृतं न स्याद्द्विजन्मनः ।
 आदेय तस्य देयं स्यात् पिण्डमेक तु निर्वपेत् ॥
 सपिण्डीकरणञ्चैतत् स्त्रियाश्चैव क्षयाङ्गिकम् ।
 एकादशाङ्गिकं कृत्वा योहि मानि च मासिके ॥
 वर्षे वर्षे च कर्तव्यं मृतेऽहनि च तत् पुनः ।
 नापुत्रस्य सपिण्डत्व केचिदिच्छन्ति तद्विदः ॥
 विशेषतोऽनपत्यस्य सत्यप्यत्राधिकारिणी ।
 विद्यमानः पिता यस्य स चेद्यदि विप्रद्यते ॥
 तदनन्तरा सपिण्डत्वं वदन्ति आह्ववादिनः ।
 आभ्युदयिकसम्पत्तौ अर्चा प्रागेव कारयेत् ॥
 कुर्यात् परिजनेनैतत् स्वयं वापि द्विजोत्तमः ॥
 सन्यसन् सर्वकर्माणि तत् आदाय च तद्दिने ।
 अग्निदाप्यदिनञ्चैके केचिन्मृतदिनं विदुः ॥
 विदेयस्ते श्रुताहस्तु शुक्रेवासि तु द्वादशी ।
 संग्रामे संस्थितानाञ्च प्रेतपक्षे शशिक्षये ॥
 अग्निसर्पादि मृत्यूनां घण्टासोपरि सत्क्रिया ।
 तेषां पार्वण मेवोक्तं क्षयाह्नेऽपि च सत्तमैः ॥

चन्द्रचया नाशक संयुगेषु यः प्रेतपक्षे स्रतवत्सदण्डः
सपिण्डतानन्तर माब्दिकानां भवन्ति तेषां मिह पार्वणानि ॥

क्षयाङ्गिकादि कार्याणि ब्रूयुर्धर्मविदो जनाः ।
अब्दादूर्ध्वक्षरन्त्येके कृत्वा च वैष्णवीं बलीम् ॥
विष्णुर्चनं विना नार्वाक् प्रदत्तमुपतिष्ठति ।
वियुक्ता वृक्षपातेन अश्वेन महिषेण वा ॥
इत्यादिकेन स्रत्यः स्यात् यत्र त्रियौ च तत्र च ।
तस्मिन्मिक्तस्य दृष्ट्यर्थं मासि मामि क्षयाङ्गिकम् ॥
कर्त्तव्यमवधौ यावत्ततः कुर्वीत सत्क्रियाम् ।
अनाशक स्रतानाञ्च क्षयाह्नेऽपि च पार्वणम् ।
मन्वांसवद्वि मन्यन्ते केचिद्दिदु रवैदिकम् ॥
एकोद्दिष्ट मदैव स्यादेकार्थकपवित्रकम् ।
आवाहनाग्नीं करणं हीनं तदपमथ्यवत् ॥
पूर्वोत्तरं द्वे देशे आहं स्यान्मातृ पूर्वकम् ।
शतपीतादिपिष्टेन चर्चितं भूतले च तत् ॥
उद्दिष्टकृतकालस्य तत् प्रागेव विधीयते ।
आभ्युदयिकं दैवानि पूर्वाह्णे स्यु रिति स्मृतिः ॥
तिलाक्षतोदकै र्युक्ताः न्यासनादिप्रदक्षिणम् ।
परि हृत्यादि पृष्टेन कृत्वा च गान्तिपूर्वकम् ॥
व्रीहयो यवगोधूमाः क्षयतायदक्षताः स्मृताः ।
अक्षतामलकैः पिण्डान् दधिकर्कन्धु मिश्रितैः ॥
नान्दीमुखेभ्यो देवेभ्योः प्रदक्षिणं कुशामनम् ।
पितृभ्यः सन्मुखेभ्यश्च प्रदक्षिणं मिति स्मृतिः ॥
कर्कन्धुभि र्यवैः पुष्पैः गमीण्यै रक्षिणैस्तथा ।

तेभ्योऽर्घ्यः प्रदातव्यः पितृभ्यो देवतैः सह ।
 मातामहानामप्येवं षट् दैवत्यं श्रियेद् द्विजः ॥
 माङ्गल्यपूर्वकं सर्वं गन्धाद्यपि च धारयेत् ।
 तृप्तिस्तत् पितृमातृणां धूपो देयश्च गुग्गुलुः ॥
 हताभिघार धूपो वा यथा स्यात् परिपूर्णता ।
 दीपाश्च बहवो देयाः विप्रं प्रति हविर्न च ॥
 तैलेन केन ये वापि नवनीतेन चैव हि ।
 मालत्या शत पत्रावा मल्लिका कुन्दयो रपि ।
 केतक्या पाटलायावा देया आङ्गे न लोहिताः ॥
 वासांसि च यथाशक्त्या दद्यात्तेभ्योऽथ निःशयम् ।
 परिपूर्णं तथा तत्स्यात्तथाकार्यं भवेदिति ॥
 सुवेधं भूषणैः सूत्रमालङ्कारैः सयान्तरैः ।
 कुङ्कुमाद्यनुलिप्ताङ्गैर्भाष्यन्तु ब्राह्मणैः सह ॥
 स्त्रियोऽपितु तथा भूता गीतवृत्त्यादिहर्षिताः ।
 दुन्दभीनादहृष्टाङ्गा मङ्गलध्वनिकारिकाः ॥
 सोमसदोऽग्निस्वात्ताश्च तथा बर्हिषदोऽपि च ।
 सोमपाश्च तथा विद्धंस्तथैव च हविर्भुजः ॥
 आन्यपाश्च तथा वत्स तथा परे सुकालिनः ।
 एते चान्ये च पितरः पूज्या सर्वे द्विजाग्रजैः ॥
 वमवश्च तथा रुद्रा सृष्टेवादिस्मृतवः ।
 देवता अपि यज्ञेषु स्वायम्भुवाहि कीर्तिताः ॥
 एते च पितरो दिव्या सत्या वैवस्वतादयः ।
 ये तत्पौत्राः प्रपौत्राश्च असंख्याः पितरः स्मृताः ॥
 एते आङ्गेषु सन्तर्प्या मु निचाद्यैर्द्विजातिभिः ।

सत्तर्पिता इमे सर्वान् प्रीणयन्ति वृणां पितृन् ॥
 प्राक् सङ्केतिताम्ब्रान् स्नातान् काले समागतान् ।
 दत्त्वाध्यान् कृतवत् शौचान् आचान्तानुपवेशयेत् ॥
 ये स्पृगल्यत स्त न्येऽङ्गि चाचमन्ति पिबन्ति च ।
 तेषाम् जायते शुद्धिराचमन्त्यसृजाहि ते ।
 सर्वाणि स्वानि कार्याणि कार्यच्छिद्राणि चात्मनः ॥
 तेराचान्ते भवेच्छुद्धिरशुचिस्त्वन्यथा भवेत् ।
 व्याहृत्य वैष्णवान् मन्त्रान् स्मृत्वा च सर्वमातरम् ॥
 शान्तस्नान्तौ द्विजान् पृष्टे करिष्ये आह्वमित्यथ ।
 करवे करवाणीति पृष्ट्वा ब्रूयुर्द्विजास्ततः ॥
 अनुज्ञायै वचो ह्येतत् कुरुष्व यत् कृतं कुरु ।
 ततो दर्भासनं कृत्वा देवेभ्यः समयं पुनः ॥
 दक्षिणं जानुमन्वास्य दक्षिणञ्च तथासनम् ।
 पातद्वयमतोऽध्याथं तेजसश्चैकवस्तुजम् ॥
 शासनं संपवित्वं तत् समभ्यर्च्य विधानतः ।
 प्राङ्मुखोऽमरतीर्थेपु शम्भोदव्योदकं जयेत् ॥
 यवोऽसीति यवास्तत्र दक्षिणं पुष्पाणि चन्दनम् ।

यवोऽसि पुण्यमिति मन्त्रितोऽसि

समं स्नथान्य प्रभुरस्यमुत्र ।

मन्त्रमनुष्यं पितृगणस्य तृप्तये

क्षितावतीर्णोऽसि हितोऽसि पुंसाम् ॥

उत्पादपूर्वकं मिमानन्नेन वेधा

भूयः प्रसन्न मनसा तदुपासितः सन् ।

चिक्षेप तान् सलिलनाथ प्रसिन्धुताहि-
तेनासृता वरुण दैवतका बभूवुः ॥
अनीयमान्विधिरिमान्वरुणस्य लोकान्
अन्वप्रभून्भूवि यवान् वसुलोक तप्त्रै ।
तत्पिष्ठ पक्कहविषा पितृ देवतानाम्
तप्त्रा वसन्ति दिवि दानवरास्तएव ॥

ततः मव्य करं न्यस्वा विप्रो दक्षिणजानुभिः ।
देवानावाहयिष्येव मिति वाच मुदीरयेत् ॥
आवाहयेत्यनुज्ञा च विश्वे देवाः स आगतः ।
विश्वे देवा शृणुन्ममिति मन्त्रद्वयं पठेत् ।
सोमेन सह राज्ञेति केचित्पठन्त्यदोऽपि च ॥
व्याहृत्य मन्त्रमावाह्य हस्ते दत्त्वा पवित्रकम् ॥
अर्चयेत्त द्विज पुष्पैः दद्यादर्घं करे पुनः ।
विश्वेभ्य स्त्र्येष देवेभ्यस्तुभ्य मर्घ्यं प्रदीयते ॥
या दिव्या इति मन्त्रेण पाणौ विप्रस्य तं क्षिपेत् ।
अपसव्य मतः कृत्वा निर्वर्त्य वैश्वद्रैवकम् ॥
आपो भूमिगताः केचिदादित्येत्यभिमन्त्र्य च ।
पुनस्ताभिकयाभ्याश्च कुर्वन्ति मुखमार्जनम् ॥
उदक गन्धधूपांश्च वासांसि चन्दनं च जतः ।
दत्त्वा आपः च सोद्धृता दद्यात् पितृ कुशामनम् ।
सोदकान् द्विगुणीभूतान् सतिलान् सकुशानपि ॥
गोकर्णमाटकान् सायान् प्रदद्याद्दामपार्श्वतः ।
चतुर्थ्यन्तं सगोत्रश्च पितृनाम च शर्मवत् ॥
उच्चार्य परयोस्तद्विदं तुभ्यं कुशासनम् ।

पितृर्घ्यं मर्घ्यं पात्राणि सप्त्र्य दक्षिणामुखः ॥
 तिलांऽसीत्येतदुच्चार्य यवस्थाने तिलान् क्षिपेत् ॥
 भूलग्नः सव्यजानुः सन्पितृतीर्थे नचात्वरः ।
 पितृध्यानमनाः कुर्यात् पितृकार्यमशेषतः ॥
 आवाहयिष्ये पित्रादीन् अनुआवाहयेति च ।
 उगन्ता ख्वेति उदीर्य यथायन्तु न इत्यपि ॥
 अन्येत्वदहता असुरा इत्यादि च पठन्ति हि ।
 अन्यविघ्नत्रयोद्धार्यं वक्तव्यं मिति केचन ॥
 प्राग्व द्विप्राचेनं कार्यं प्राग्वर्घ्यं प्रसेवनम् ।
 प्राग्वमन्त्रं समुच्चार्य प्राग्वच्च सुखमार्जनम् ॥

एते तिलान् विधिना शशिलोकतस्तु
 प्राहुः भोजनं हिते न शुभाय धन्यः ।
 क्षिप्त्वा मलानि पुरुषस्यच तर्पणाद्यै
 ये भ्रान्त तेषु भवि सत्सु कुतो भयं स्यात् ॥
 तिलांऽसि चन्द्रामृतदेवतोऽसि
 हितोऽस्यशेषे पितृ देवतानाम् ।
 कर्तापि तस्मिन् परमां पितृणां
 मुक्तोऽमिते न भवता विधिमस्मवोऽसि ॥

अर्घ्यपात्राणि सर्वाणि कृत्वा तान् पादुपात्रके ।
 पितृभ्यः स्थानं मसीतिन्यङ्गं कुर्यादधश्च तत् ॥
 यस्तु हरेद्विज्ञाना दर्घ्यपात्रान् पैतृकम् ।
 तद्वि आह मर्भाज्यं स्यात् कृत्यैः पितृगणैर्गतेः ॥
 आश्रित्य प्रथमं पात्रं तिष्ठन्ति पितरो वृणाम् ।
 आह तस्माच्च त द्विहानुवरेत् प्रथमं सुधीः ।

वाचयेत् परिपूर्णन्तु वासोदत्त्वा विधानतः ।
 अस्वे तु परिपूर्णन्तु ब्रूयुरेति द्विजातयः ॥
 ससर्पिः पात्र मादाय सपिधानं विधानतः ।
 नत्वा सर्वान् द्विजान् पृच्छेत्करिष्येऽग्नाविति द्विजः ॥
 कुरुष्वेति त्वनुज्ञाता जुहोत्यग्नौ ततः पुनः ।
 भोजने पितृविप्राणां मितिमन्त्र मुदीरयेत् ॥
 अग्निशब्दं चतुर्थैकवचनान्त समुच्चरेत् ।
 कथ्यवाहनशब्दं च स.मं पितृमदित्यपि ॥
 पङ्क्तिमूर्द्धान् मेवात्र पृच्छेदितिह केचन ।
 पितृआहुप्रदानत्वात् साम्नस्वे नाथवा पुनः ॥
 तृतीयां मनसा दद्यात् यमाय त्वेतवा पुनः ।
 तुष्णीं यत्र तु होमादौ प्रजापतिसु तत्रतु ॥
 अह वाक् तस्मिन् वाक् सखादो भून्मनोगिरीः ।
 अहस्यवाद्यते वाणी अमुष्याग्नेः प्रजापतेः ॥
 अग्नावाहुतयः प्रोक्तास्तिस्त्रएव मनीषिभिः ।
 अग्निवह्निप्रपात्रेषु पश्चान्तज्जु ऊयाद् द्विजः ॥
 अग्नौकरण शेषन्तु पितृपात्रेषु दापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणां तु दद्याद् वैश्वदेविके ॥
 यश्चाग्नौकरणां दद्यात् पितृ विप्रकरेषु च ।
 तनोच्छेषित मेतत् स्यात्समाप्तिस्तावतैव तु ॥
 पितरः कथ्यवक्ताश्च बङ्गवक्ताश्च देवताः ।
 अतः पाणौ न तद्देयं देयं पात्रे कुशाम्बिने ।
 वैश्वदेविकविप्राणां पात्रे वा यदिवा करे ॥
 अनग्निक सु तद् दद्यात् प्रथम वैश्व देविके ।

ऊतशेषमशेषाणां पात्रे दद्याद् द्विजोत्तमः ।
 पृच्छेत्सर्वांश्च यत् कृत्य सामान्येन द्विजोत्तमान् ॥
 दत्त्वान्ये करणञ्चान्यं विप्राणां तृप्तिरुद्धविः ।
 परिवेश्य मिति ब्रूयुस्ततोविधिरनन्तरः ॥
 प्रागग्नौ करणं दद्यात् अन्यत्दत्त्वा च तृप्तिरुद्धत्
 एकौकृतं तु भञ्जानाः प्रीणयन्तु नृणां पितॄन् ॥
 परिवेश्य ऋविः सर्वं तदर्थं यच्च वै स्मृतम् ।
 अभिमन्त्र्य मतः पात्रमपोगनप्रदानवत् ॥
 अन्नपर्णस्य पात्रस्य कर्त्तव्यं मभिमन्त्रणम् ।
 आपो दत्त्वा तु सकल्पमेष आहुविधिर्वरः ॥
 वर्जितानि न देयानि पितृप्रीतिं विजानतः ।
 ऋविष्याणि प्रदेयानि वक्ष्यमाणानि वर्जयेत् ॥
 निष्पावा राजमापाश्च कुलस्य कोरदूषकान् ।
 मसूर मितपाकश्च पुष्पकं गाणमकंटाः ॥
 आढकास्तिलमिहार्थाः वस्त्रान्निस्वधनान्यके ।
 पिण्याकं परिदग्धा च मथितश्च विवर्जयेत् ॥
 नापि नीरम निर्गन्धं करञ्च सर्वशक्तकम् ।
 अप्रोक्षितं च यत्किञ्चित् पर्युषितश्च वर्जयेत् ॥
 लोहितान् हृत्तनिर्यामान् प्रत्यक्ष नक्षत्राणि च ।
 कृताः कृष्णतिला वर्णाः नर्वाः पालाण्डु जातयः ॥
 कृष्ण जीरकबध्याग्राम्बणानि च विवर्जयेत् ।
 कुम्भिकेषु कपालाङ्काः कट्फल तण्डुलीयकम् ॥
 नीलकाच समच्छत्वा शोभाञ्जनं कुसुम्भिकाः ।
 कौविदारं करञ्जौ च मुमुक्षामलकं तथा ॥

कूष्माण्डं गौरवन्ताक वृहत्याश्च फलानि च ।

करीरफलपुष्पाणि विडङ्गमरिचानि च ।

जम्बारिका सुजम्बीरा मुकवी बीजपुरिकाः ॥

तुम्बलावूनि पिप्पल्यः पटीलं पिण्डमूलकम् ।

मसूराञ्जनपुष्प च आह्वे दत्त्वा पतत्यधः ॥

विषच्छङ्खत जाम मन्यञ्च चिरमस्थितम् ।

नित्यञ्च द्वेऽपि वर्ज्यं म्याद्विट्ङ्गराजचकोरयोः ।

स्वायम्भुवादिभिः सर्वैर्मुनिभिर्धर्मदर्शिभिः ।

निषिद्धानि न देशानि पितृणा मर्हितानि च ॥

एकेन किञ्चिदपरेण किञ्चित् किञ्चित् किञ्चित्परमम् सद्भिः ।

शब्दं निषिद्धं क्षयनाद विदन् । सर्वं पितृणा नतु किञ्च देयम् ॥

गैवोरनिङ्क्लवणादिभिः सुपाकस्य शुद्धिर्भवतीह यम् ।

श्वोजपूरान्मरिचादियोगात् मिद्धं प्रदेयं नतु दुष्यतीह ॥

शब्दन्तु यस्य द्विजदीयमान पित्रादिकस्येह भवेन्मनुष्यैः ।

गदि श्रुतस्येह मनस्यभीष्टमाभीत् पुरा यस्य तदेव देयम् ॥

गतुम् यस्मान् मनसोऽभिलाष, अत्रा भवेत्तत्तु दीयमाने ।

गच्छेऽपि देय विधिवत्तदेव तदत्तयञ्चेति इतिप्रवादः ॥

शानीतमग्निनिधिवत्कथञ्चित् तत्पाणिदत्तं भवतीह विदन् ।

इमास्वनिक्षेपहरिस्मृताभ्या मच्छिद्रतामेति पराशरोक्तिः ॥

जीरसारैः क्षयखण्डयोगात् शाखाभिधेय भवतीह विदन् ।

एङ्गधूपान् मरिचादियोगात् पाकस्य शुद्धिं प्रवदन्ति तज्ज्ञाः ॥

व्रीहयी यवगोधुमा मुद्गा माषालिल्ला स्तथा ।

नीवारण्यायकाद्यन्त मकुष्टमम्भवानि च ॥

शर्करागुडखण्डानि सशुद्धा दौद्रमेव च ।

पितृश्राद्धे हविर्मुख्यं यदा तदास्य लोभतः ॥

यद्देहिना मत्र शरीरपुष्पैर्धाता समर्जाशननाम किञ्चित् ।

तत्सर्वधान्यान्यमितं ह्यवादि वेधा मुनीन्द्रेण पराशरेण ॥

श्यामाशरांधादिककङ्कजवि र्यात्किञ्चदयिन् सुखसाररूपम् ।

अरण्यजं वा कृषिरम्भवा सस्यन्तदुक्तं ह्यशनेन विद्वन् ॥

काण्डाङ्गव यत्त्वशनेषु किञ्चित्पङ्कजं वा स्थलसम्भवा वा ।

यत्तुच्छमारं वज्रराजमस्मिन् सर्वाणि धान्यानि च शूकवन्ति ।

यत्सर्वसारं सतुदन्तु भक्ष्य निःशूकसूतान्वितमत्र किञ्चित् ।

आप्यायनं देहभृता तु सद्यः सत्प्राक्तमत्र ह्यशनेन सतिः ॥

प्रतिश्रुतञ्च भुक्तञ्च कटु तिक्तञ्च यत्तथा ।

केचिदृचरदेयानि ह्यश्वत्थप्रतिरोपिताः ॥

तुण्डीकरान्यनावृन्ति लिङ्गाख्यानि तु यानि तु ।

नित्यं श्राद्धेऽप्यदेयं स्यादहं सत्यवतीपतिः ॥

सोष्णारया वै गायत्र्या दगावर्तितया जन्मम् ।

पृतन्तेन तत्प्राक्तं सर्वमन्त्रविशुद्धये ॥

शुद्धवत्योऽथ कृष्णाण्डा पावमान्यस्तः सत्समाः ।

पृतनं वारिणैस्ताभि रन्त्रगोधनमुत्तमम् ॥

तद्विष्णोरिति मन्त्रेण गायत्र्या च प्रदत्तवान् ।

प्रोक्षयेदग्नं सर्वम् शूद्रदृष्ट्यादिशुद्धये ॥

परिवेषयेत्समं सर्वं न कार्यं पङ्क्तिभेदनम् ।

पङ्क्तिभेदी दृष्टापाकी नित्यं मोक्षघ्ननिन्दकः ॥

आदेशी वेदावक्रेता पशुते ब्रह्मपातकाः ।

त्येकपङ्क्त्या विषमं ददाति स्नेहाज्ञयाद्वा यदि वार्थकीभात् ।

द्वेष्टे दृष्टं कृषिभिश्च गीतं तद्ब्रह्मदत्ता मुनयो वदन्ति ॥

देवान् पितॄन् मनुष्यांश्च वङ्गिमभ्यागतां स्तथा ।
 अभ्यर्च्य तु न भुञ्जानो वृथापाक इति स्मृतः ॥
 एतद्वै ब्राह्मणस्यास्ये जुहोमि चाश्चेऽस्मृतम् ।
 इदं विष्णुरिति ह्येतन्मन्त्रमुच्चार्य चापरे ॥
 द्विजाङ्गुष्ठं च तत्रान्ने निवेशयन्ति तद्विदः ।
 जप्त्वा व्याहृतिभिर्गायत्रीमधुमतीरिति ॥
 सङ्कल्पान्न मपोशनं ब्रूयाच्च मधुमध्विति ।
 आपोशनं प्रदेयान्नं न तत्सङ्कल्पेद्द्विजः ॥
 सङ्कल्पा नरके याति निराश्रयः पितृभिर्गतैः ।
 आपोशनो देवपितोः पाप्मो तिष्ठति यो द्विजः ॥
 सङ्कल्पं कुरुतेऽज्ञानात् स्यस्तेन पितरो हताः ।
 जप्त्वाथ वैष्णवान् मन्त्रान् विप्रान् ब्रूयाद्यथासुखम् ॥
 भुञ्जीरन्वाक्यतास्ते तु पितृदेवहितैषिणः ।
 अत्युष्णमशनं कार्यं वचोवाच्यं पितृष्वदः ॥
 शूद्रश्च शूकरध्वाङ्गकुक्कुटानपलापयेत् ।
 भुञ्जते ब्राह्मणा यावत्तावन् पुण्यं जपेज्जलम् ॥
 पावमान्यानुवाक्यानि पितृसूक्तानि चैव हि ।
 ततस्तृप्तान् द्विजान् पृच्छेत्तृप्ताः सन्तनुशासनम् ॥
 तृप्ताः स्मृतिं द्विजा ब्रूयुस्तदन्नं विकिरेद्भुवि ।
 सकृत् सकृत्पयो दत्त्वा शेषमन्नं निवेदयेत् ॥
 यथाज्ञानं तथा कृत्वा पिण्डांस्तदनु निर्वपेत् ।
 यद्यदृभक्तं द्विजैरन्नं तत्तदादाय विचारः ॥
 स्थालीपाकतिलोपेतं दक्षिणाभिमुखस्ततः ।
 अवनिज्यतिलान् दर्भान् पिण्डार्थं मवनीतले ॥

तस्मिन्निर्बपेत्पिण्डान् गोवनामकर्षकान् ।
 यदेकलोकं पितृलोकमायुः प्राप्ता स्तथैवं नरकं नरा ये ॥
 अग्नौ ज्वरेन द्विजभोजनेन तप्यन्ति पिण्डे भविता प्रदत्तैः
 यद्वत् लेपरूपत्वं कर्माक्षेपं च निक्षिपेत् ।
 प्रक्षाल्य सलिलं वारि श्वनेजनवत् पुनः ॥
 निवृत्तानर्चयेत्पिण्डान् पुष्पगन्धान् लेपनैः ।
 दीपवामप्रदानेन पितृनर्च्य समाहित ॥
 वामो वस्त्रदद्याद् दद्याद्द्विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ।
 केचिदृत्त्वाविकं लोम केचिन्मृतं न तर्त्त्वति ॥
 पश्चाद्गर्वाधिको यम् दद्यात्क्षीमं स्वमशुकम् ।
 तदवश्यं प्रदेयं स्याद्द्विधिमस्पर्शात्कृते ॥
 पवित्रं यद्वि वा दभं कर्मात्ततोऽविनिक्षिपेत् ।

प्रक्षाल्य हस्तावाचस्य प्रोज्जणादिकर्माचरेत् ॥
 निर्वपन्त्यपरे पिण्डान् प्रागेव द्विजभोजनात् ।
 स्वादयेयुः शकुन्तीक्षान् पितृणां तृप्ततत्परा ॥
 सातामनानामप्येवं विमानाचामयेदथ ।
 वाक्यातीतद्विजान् स्वस्ति दद्याच्चैवाचनोदकम् ॥
 दक्षिणां ह्येव देवानां पितृणां रजतं तथा ।
 शक्त्या दत्त्वा स्वधाकारं व्याकुरेत् आहुतकृदिजः ॥
 तिष्ठन् पिण्डान्तिके ब्रूयाद्वाचयिष्यं स्वधामिति ।
 वाच्यतामिति विप्रोक्तिः प्रवट्कृतपूर्वकम् ॥
 स्वधोऽप्यनामिति ब्रूयादसु स्वधेति तद्वचः ।
 ऊर्जं वहन्ति उज्जायन्ति जलं पिण्डेषु मेव दत्तम् ॥
 याः काचिद्देवताः आहुते विप्रशब्देन उल्लिखिताः ।

प्रीयता मितिच ब्रूयात् विप्रैरुक्तमिदं जपेत् ।
 दातागो नोऽभिवर्हन्ता वेदाः मन्ततिरेव च ॥
 अथा च नो मा व्यगमद् वज्रदेयश्च नोऽस्त्विति ।
 न्यजपिण्डार्घ्यपात्राणां कृत्वात्तानानि मन्त्रवान् ॥
 क्षिप्त्वा पिण्डं ध्वनीं विमान् पितृपूर्वं विमर्जयेत् ।
 बाजे बाजे इति ह्येका अमावाजम्य तान् वहिः ॥
 द्रुयात्प्रदक्षिणीकृत्य तथा क्षमध्वमित्यपि ।
 पिण्डानां मध्यमं पिण्डं पतृन्ध्यायं समाहितम् ॥
 प्राग्येत पुत्रकाम्या तु भाव्या तच्छादयत् तु ।
 स्रग्वा व पि मगाता वा पुत्रकामा द्विजास्तथा ।
 आधत्त पितरो गर्भं व्याहरेयुर्द्विजातयः ॥
 मचारोगमृहीतोवा तदोगोपगमय च ।
 अतु म पितरो रोगमित्युक्ता प्राग्येदितम् ॥
 अन्यान्पुंमु ऊतागो वा क्षिपिदद्याद्द्विजाय वा ।
 अजाय वा प्रदद्यात्त पश्चादिप्रविमर्जनम् ॥
 उदाह पिण्डकाटिके पाकात्मातामराय तु ।
 एकेनैव हि गच्छन्ति भिन्नगोवास्तथा द्विजा ॥
 इदं वै चक्ष्यस्याने तु वक्तव्यमुपतठताम् ।
 अभिरम्यता स्वधास्याने विप्रं क्षिप्रभिरताः स्मृ ह ॥
 ऊर्ध्वन्तु प्रोष्ठपद्यास्तु प्रतिपादाटिकाश्च या ।
 पुण्यास्तास्तिथयः सर्वाः दशापि सह पञ्चभिः ॥
 तेषाञ्चतुर्दशी प्रोक्ता शास्त्रेणापहता नराः ।
 पिण्डभ्यश्च त्रयोदश्या गयाश्चाद्वाधिकं फलम् ॥
 न तत्र पातयेत्पिण्डान् सन्तानेभ्यः कदापन ।

पिण्डदानेन कवयो वशस्तथं वदन्ति हि ॥
 मन्तानेप्सु स्त्रयोदश्यां न पिण्डान् पातयेन्नरः ।
 पातयेन्न मतीच्छ प्राह सत्यवतीपतिः ॥
 मघाशुक्लत्रयोदश्यां पिण्डनिर्वपणं द्विजः ।
 ससन्तानो नैव कुर्यादित्यन्ये कवयो विदुः ॥

यः संक्रमे भानुदिने च कुर्यात्

विशेषणं पारणकं द्विजन्मा ।

पिण्डप्रदानं पितृभेदं तद्वत्

ज्येष्ठे प्रपद्ये सुतोऽनुजोवा ॥

पुनरुदा पञ्चमी कर्तुं सद्यैवैकादशी तिथिः ।
 सर्वकामा त्वमावास्या पञ्चम्यर्थं शुभा स्मृता ॥
 अन्नक्षीरशृतं क्षीरमैन्नवद्भावशाकवत् ।
 एतैस्तु तर्पितैर्विष्टैस्तर्पिताः पितरो नृणाम् ॥
 देवः पर्वच कालश्च हविःपात्रेच शक्ततः ।
 पितृदैविकचित्तत्वं योगश्चेत् पितृभादिभिः ॥
 शौचञ्च पात्रशुद्धाच्च आहुञ्च परमा यदि ।
 अन्नत्तत्तृप्तिरुच्छाद्धे एतत् खलु नचामिषे ॥
 यत् प्राणिबध्ना कृत्वा मासेन तर्पयेत् पितॄन् ।
 सोऽविद्वाश्चन्दनं दग्ध्वा कुर्यादङ्गारविक्रयम् ॥
 जिह्वा कूपे तथा किञ्चिद्बालं आदातुमिच्छति ।
 पतत्यज्ञानतः सोऽपि मांसेन आहकृत्तथा ॥
 सर्वयान्नं तथा न स्यात्तदैवामिषमाश्रेत् ।
 ब्राह्मणश्च स्वयं नाद्यात्ततः श्वादिहतं यदि ॥
 अथान्यत्पापमृत्यूनां शुद्ध्यर्थं आहुमुच्यते ।

कृनि तेन वेपान्तु प्रदत्तमुपतिष्ठति ॥
 दन्तिशृङ्गिगरव्याल निरग्निबन्धनैस्तथा ।
 विद्युन्निर्घातवृक्षैश्च विप्रैश्च स्वात्मना हताः ॥
 प्राणसञ्जातकीटाश्च श्लेच्छैश्चैव हतास्तथा ।
 पापमृत्यव एवैते शुभगत्यर्थमुच्यते ।
 नागयणावलिः कार्यो विधानन्तस्य उच्यते ।
 ऊर्ध्वपरमामतः कुर्यादेक ऊर्ध्वन्तु वज्ररात् ॥
 तेषां चैव व्यपोहार्यं कार्यं नारायणो वलिः ।
 धौतवासाः शुचिः स्नात एक दश्यामुपोषितः ॥
 शुक्लचेतु मपूज्या विष्णुमीश यमन्तथा ।
 नदीतीरं शुचिर्गत्वा प्रदद्याद्द्वयं पिण्डकान् ॥
 क्षेप्यं तिलसमुक्तान् हविषा दक्षिणामुखः ।
 अभ्यर्च्य पुष्पधूपाद्यैः पुञ्जामगोतूर्वकान् ॥
 विष्णुं ध्यानमनाः कुर्यात् ततः स्नानान्भूमि क्षिपेत् ।
 निमन्त्रयेत् विप्राश्च पञ्च सप्ताश्च वा नव ॥
 द्वादश्यां कुतपे स्नानान्धौ वस्त्रान् समागतान् ।
 हर्याराधनकृद्भक्त्या प्रजालिताङ्घ्रिदुग्मकान् ॥
 दक्षिणःप्रवणे देशे शुचिस्तानुपवेशयेत् ।
 दैवे हौ तु त्रयः पितृन् प्राङ्मुखोदङ्मुखान् द्विजान् ॥
 आसनावाहनार्थं च कुर्यात् पार्वणवद्विजम् ।
 भोजयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च द्वौ द्वौ च वाज्यपायसैः ॥
 तृप्तान् कृत्वा ततो विप्रां तृप्तिङ्गच्छेद्यथाविधि ।
 भोज्येन तिलमिश्रेण हविष्येन च तान् पुनः ॥
 पञ्च पिण्डान् प्रदद्याद्द्वै दैवरूपमनुस्मरन् ।

विष्णुं ब्रह्मशिवेभ्यश्च त्रीन् पिण्डांश्च यथाक्रमम् ॥
 यनाय मानुगायाथ चतुर्थं पिण्डमुत्सृजेत् ।
 सृत सध्वित्य मनसा गोत्रनामकर्षकम् ॥
 विष्णुं सृत्वा क्षिपेत् पिण्डं पञ्चमञ्च ततः पुनः ।
 दक्षिणाभिमुखश्चैव निर्वेप्य पञ्च पिण्डकान् ॥
 आचम्य ब्राह्मणान् पश्चात् प्रोक्षणादिकमारभेत् ।
 हिरण्येन च वामोभिर्गौभिर्भूस्याच तान् द्विजान् ॥
 प्रणम्य गिरसा पश्चाद्विनयेन प्रसादयेत् ।
 तिलं दकं करे दत्त्वा प्रेतं समृत्य चेतसि ॥
 गोत्रपूर्वं क्षिपेत्पाणौ विष्णुं बुद्ध्या निवेश्य च ।
 बहिर्गत्वा तिलाम्भस्तं तस्माद्दद्यात्समाहितः ॥
 मितभृत्यैर्निजैः सार्धं पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ।
 एवं विष्णुमत्र स्थित्वा यो दद्यात्पापस्यैव ॥
 समुद्धरन्ति तं प्रेत पराशरवचो यथा ।
 सर्वेषां पापस्यैव कार्थो नारायणो बलिः ॥
 तस्मादूर्ध्वं च तेभ्योऽहिं प्रदत्तमुपतिष्ठते ।
 एव आद्वैः समस्तान्यः सन्तर्पयति वै पितॄन् ॥
 दद्यात्तानुत्तमांस्तस्य पितरस्तर्पिताः परान् ।
 विद्यातपोमुखान् पुत्रान् पूज्यत्वमथ योषितः ॥
 सौभाग्यैश्चर्यतेजश्च बलं श्रेष्ठमरोगताम् ।
 यशःशुचित्वकुशानि सिद्धिर्ज्ञानात्मवाञ्छिताम् ॥
 यशस्यन्दीर्घमायुश्च तथैवानुमतं मतम् ।
 अथान्यत् किञ्चिदश्यामि पितॄणां हिताय वै ॥
 कृतेनैव स्वल्पेनापि प्राप्नुवन्ति विधेः फलम् ।

चच्छिष्टस्य विमर्गाथं विधिस्तात्कालिको हि यः ॥
 आङ्गैर्विहितं यत्प्राक् पितृगणहितैषिभिः ।
 आदाय सर्वमुच्छिष्टमवनेजनवदूबुधः ॥
 तत्रैव भक्ष्येद्भूमौ तिलदर्भसमन्वितम् ।
 नरकेषु गता ये वै अल्पमृत्युमृता मम ॥
 एतदाप्यायनन्तेषां चिरायैतद्वीक्ष्यतुः ।
 करस्य मध्यतो देवाः करपृष्ठे तु राक्षसाः ॥
 पादस्यालम्बनादौ च तस्मात्तत्र प्रदर्शयेत् ।
 दर्भाश्च स्वयमानया दक्षिणाप्रवर्णाङ्गवाः ॥
 तर्पणाद्युच्छिता ये वै इत्याद्याश्च विप्रर्जयेत् ।
 न कुशङ्कुशमित्याहुर्दर्भमूल कुशः स्मृतः ॥
 छिन्नदर्भा इति प्रोक्ता तदग्र कुतपः स्मृतः ।
 हरिता थाञ्जिका दर्भाः पीतकाः पाकयाञ्जिकाः ।
 सकुशाः पितृदैवत्यच्छिन्ना वै वैश्वदेविकाः ॥
 दर्भमूले स्थितो ब्रह्मा दर्भमध्ये जनार्दनः ।
 दर्भाग्र्ये शङ्करस्तस्थौ दर्भाः देवत्रयान्विताः ॥
 अहन्येकादेश्चाङ्गे प्रतिमाम तु वत्सरम् ।
 प्रतिसम्बत्सरं कार्यं मेकोद्दिष्टं तु सर्वदा ॥
 एकस्य प्रथमं आहु मर्वागब्दाच्च मासिकम् ।
 प्रतिसम्बत्सरञ्चैव शेषत्रिपुरषु स्मृतम् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं सुतैः ।
 एकोद्दिष्टं प्रकुर्वीत पितोरप्यत्र पार्वणम् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं द्विजैः ।
 मातापित्रोः पृथक्कार्यं मेकोद्दिष्टं क्षयाहनि ॥

चतुर्दश्यां तु यच्छाङ्गं सपिण्डीकरणे कृते ।
 एकोद्दिष्टविधानेन तत्कुर्याच्छस्त्रपातिते ॥
 पित्राद्यस्त्रयो यस्य शस्त्रघातास्त्रनुक्रमात् ।
 स भूते पार्वणं कुर्यात् अष्टकानि पृथक् पृथक् ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं पितुर्यः प्रपितामहः ।
 स तु लेपभुगित्येव प्रल्भपितृपिण्डतः ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं कुर्यात् पार्वणवत्सदा ।
 प्रतिमस्वत्सरं विद्वान् च्छागलेपोविधिः स्मृतः ॥
 सपिण्डता तु कर्त्तव्या पितुः पुत्रैः पृथक् पृथक् ।
 स्वाधिकारप्रवृत्तत्वादितरः आहकर्तृवत् ॥
 यस्य मस्वत्सरादर्वाक् सपिण्डीकरणं भवेत् ।
 प्रतिमासं तस्य कुर्यात् प्रतिमस्वत्सरं तथा ॥
 अर्वाक् मस्वत्सरात् तृद्धौ पूर्णे मस्वत्सरेऽपि च ।
 एकपिण्डीकृतानान्तु पृथक्तेनोपपद्यते ॥
 सपिण्डीकरणादूर्ध्वं षट्कृष्णचतुर्दशीम् ।
 ये सपिण्डीकृतास्तेषां पृथक्तेनोपपद्यते ॥
 पृथक्त्वकरणे तस्य पुनः कार्या सपिण्डता ।
 स्त्रिय श्वश्रू पतिमाता तथा सह सपिण्डयेत् ॥
 तत्सभावे पितामह्या तन्माता चापरे विदुः ।
 नान्यथा तु पितामह्या मातामह्यास्तथापरे ॥
 उदके पिण्डदानञ्च भर्ता सह प्रदीयते ।
 अपुत्रा ये ष्टाः केचित् स्त्रियो वा पुरुषोऽपि वा ॥
 तेषामपि च देयं स्यादेकोद्दिष्टं न पार्वणम् ।
 अपुत्राश्च ष्टा ये च कुमारः संस्कृता अपि ।

समानता न तेषां स्यान्न स्वधा नाभिरम्यताम् ॥
 भर्ता सपिण्डता स्त्रीणां कार्येति कवयो विदुः ।
 श्वश्र्वा सहापरे तस्यास्तन्मात्रा वा परे विदुः ॥
 अनपत्येषु प्रेतेषु न स्वधा नाभिरम्यताम् ।
 एकोद्दिष्टेषु सर्वेषु न स्वधा नाभिरम्यताम् ॥
 मितवन्धुसपिण्डेभ्यः स्त्रीकुमारस्य चैव हि ।
 दद्याद्द्वै मासिकं आह सस्वत्सरं तु नान्यथा ।
 अप्रत्ययगतश्चैव कुलदेशस्थवत्स्थिता ॥
 यो यथा कृपया युक्तः स तथैव हि निर्वपेत् ।
 दाढ्याधिं दृश्यते रूढे मानवं लिङ्गमेव च ॥
 दृष्टीकृताच विद्वद्भिलोककूटिर्गरीयसी ।
 विकल्पेषु च सर्वेषु स्वयमेवैक मादितः ॥
 अङ्गीकरोति यः कर्ता सविधिस्तस्य नेतरः ॥
 बह्वन्याजयते यस्तु वर्णवाच्याश्च नित्यशः ।
 स्तेच्छाश्च शौण्डिकाश्चैव स विप्रो बह्वयाजकः ॥
 वर्त्तते यश्च चौर्येण सुवर्णेनोपहारकः ।
 स गृहीतमवर्णस्त्री स विप्रो गण उच्यते ॥
 मृते भर्तारि या नारी रहस्यं कुरुते पतिम् ।
 ते तु वै आपद्देहगर्भं सा नारी गर्णिका स्मृता ॥
 अन्यदत्ता तु या कन्या पुनरन्याय दीयते ।
 अस्या अभिन्नभोक्तव्यं पुनर्भूः कीर्तिता हि सा ॥
 कौमारं पतिसुतृहज्य या त्वन्यं पुरुषं अतिता ।
 पुनः पत्युर्गृहं गच्छेत् पुनर्भूः सा द्वितीयका ॥
 असत्सु देवरेडु स्त्री बान्धवैर्या प्रदीयते ।

सवर्णांय सपिण्डाय पुनर्भूः सा तृतीयका ॥
 प्राप्ते द्वादशवर्षेऽत्र या रजो न विभर्ति हि ।
 धारितन्तु तया रेतो रेतोधाः सा प्रकीर्तिता ॥
 भर्तुर्या व्यभिचारेण नारी चरति नित्यशः ।
 अस्या अपि न भोक्तव्यं सा भवेत् कामचारिणी ॥
 भर्तुः शामनमुल्लङ्घ्य स्वकामेन प्रवर्तते ।
 दीव्यन्ती च हसन्ती च सा भवेत् कामचारिणी ॥
 पतित्यक्ता तु या नारी गृहादन्यत्र गच्छति ।
 गुदेषु रमते नित्यं स्वैरिणीन्तां विनिदिशेत् ॥
 पतिं हित्वा तु या नारी सवर्णं मन्यमाश्रयेत् ।
 वर्तते ब्राह्मणत्वेन द्वितीया स्वैरिणी तु सा ॥
 मृते भर्तरि या वाह्या क्षुत्पिपासातुरा तु सा ।
 तवाह मित्युपगता तृतीया स्वैरिणी तु सा ॥
 देशकालमुपेक्ष्यैव गुरुभिर्या प्रदीयते ।
 उत्पन्नसाहमान्यस्त्रै चतुर्थी स्वैरिणी तु सा ॥
 असुपुत्रास्तु ये जातास्ते वर्ज्या हव्यकव्ययोः ।
 तथैव यतयस्तासां वर्जनीया प्रयत्नतः ॥
 आहुन्तैश्च न कर्तव्यं प्रतिलोमविधानतः ।
 वर्णाश्रमवहिः स्यास्ते सङ्कीर्णजन्मसम्भवाः ॥
 मातृणाञ्च पितृणाञ्च स्त्रीयानां पिण्डदाः स्मृताः ।
 उपपतिसुतो यस्तु यश्चैव दीधिष्पतिः ॥
 परपूर्वा पतेर्जाता वर्ज्याः सर्वे प्रयत्नतः ।
 अजापालादिजाताश्च विशेषेण च वर्जयेत् ॥
 स नानुगमनं नास्ति ब्राह्मणाब्रह्मयासनात् ।

इतरे तुर्यवर्णेषु तपः परममुच्यते ।

भर्तृश्रित्यां समारोहेत् याच नारी पतिव्रता ।

अहन्येकादशे प्राप्ते पृथक्पिण्डे नियोजयेत् ॥

औतैश्च स्नानं मन्त्रैश्च दम्पत्या वेव ताङ्गतौ ।

एकमृत्युगतौ चैव वज्रावेकत्र यौ ज्ञतौ ॥

एकचं तु तयोर्यस्मात् जातमाद्याय सानकम् ॥

एकादशादिकं श्राद्धं एकमेव स्मृतं बुधैः ।

एकत्वमिच्छन्ति मतिप्रहीणा एकादशाद्येषु वृणान्तु नार्यः

न स्वर्गमार्गे विनिहत्य कुर्युः स्त्रीसत्वदाता नरकेऽधिवासम् ॥

समानमृत्युना यस्तु मृतोभर्ता च योषिताम् ।

तस्याः सपिण्डता तेन पिण्डमेकं तु निर्वपेत् ॥

स्त्रीपात्रं पतिपात्रे तु सिञ्चयेदेकमेव हि ।

श्राद्धे त्रिपुरुषे त्रीणि तत् प्रत्यक्ष पितृन् प्रति ॥

पत्या सह परा सुपत्नी तेनैवास्याः सपिण्डता ॥

पितामह्यापि चान्यत्र ह्येतदाह पराशरः ।

अन्यप्रीतौ न चान्यस्य तृप्तिः कस्यापि दृश्यते ॥

एव धीमन्मनुत्रापि तस्मात्वेकत्वमात्मने ।

एकत्वाश्रयणे धर्मो नार्हानुबो भवेद्ब्रुवम् ॥

तस्याः सुकृतसामर्थ्यात् पत्युः स्वर्ग इहेष्यते ।

भर्ता सह मृता यातु नाकलोकमभीप्सती ॥

साद्यश्राद्धे पृथक् पिण्डो नैकत्वन्तु स्मृतं बुधैः ।

पतिमृत्युः स्त्रियोमृत्यो निर्मितमेव जायते ॥

निर्निमित्तो नवै मृत्यु मृत्युना चैकता भवेत् ।

भर्ता सह सृता भार्या भर्तारं सा समुद्धरेत् ॥
 तस्याः पतिव्रताधर्म एकत्वे तु हतो भवेत् ।
 बलीयस्त्वेन धर्मस्य तुच्छत्वाच्च समस्तथा ॥
 धर्मेण लिप्यते पाप मेकत्वे समता तयोः ।
 नैकत्वन्तु तयो रस्माद्वक्तव्यं आह्वकर्मणि ॥
 पृथगहनि कर्त्तव्यं आह्वमेकादशादिकम् ।
 यानि आह्वानि कार्याणि तान्युक्तानि पृथक् पृथक् ॥
 कर्त्तव्यं यच्च तेऽप्युक्ता विशेषञ्च निबोधत ।
 औरसाद्या सृताः पुत्रा मुनिभिर्द्वादशैव तु ॥
 यथाजात्यनुसारेण वर्णानामनुसारतः ।
 आह्वप्रदाः क्रमेण स्युः पूर्वाभावे परः परः ॥
 यस्माद्यो जायते पुत्रः स भवेत्तस्य पिण्डदः ।
 तस्मात्तस्मादपीहन्ते सृताः प्रेतत्वमागताः ॥
 तस्मादवश्यमेवं हि आह्वं कार्यं विधानतः ।
 शूद्रस्य दासीजः पुत्रः कामदस्तु स पिण्डदः ॥
 जात्या जातः सुतो मातुः पिण्डदः स्यात् सुतोऽपि च
 जनकस्य न किञ्चित् स्यादर्थात्कामप्रवर्त्तनात् ॥
 वायुभूताश्च पितरो दत्ताभिकाङ्क्षिणः रुदा ।
 तस्मात्तेभ्यः सदा देयं नृभिर्द्धर्मरतैः सदा ॥
 ये खड्गिमांसमधुपायससर्पिरन्यै-
 र्देशे च कालसंहिते च सुपात्रदत्तैः ।
 प्रीणन्ति देवमनुजान् पितृवंशजांश्च
 तेषां नृणां तु पितरो वरदा भवन्ति ॥

उक्तश्राद्धविधिस्त्वेष वर्णानां पितृवृत्तिकृत् ।
 एवं दास्यति यः श्राद्धं वरान् सर्वानवाप्नुयति ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये श्राद्धनिर्णयो नाम
 पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अगस्त्य उवाच ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि शुद्धिं पाराशरोदिताम् ।
 सूतके वाप्यशौचे वा यथावत्तां निबोधयेत् ॥
 प्रसवं सूतकं प्राहुः राशौचं शावमुच्यते ।
 यावत्कालञ्च यन्मासं तथा तावन्निगद्यते ॥
 केषाञ्चित्तेम वै मासं केषाञ्चिन्नरणान्तिकम् ।
 सद्यःशौचास्तथा चान्ये चान्ये चैकाहिकाः स्मृताः ॥
 त्रिषट्दशदशद्वाभ्यां दशापि ढीह पञ्चभिः ।
 तान्येव त्रिगुणान्याहुः दिनान्येव मनीषिणः ॥
 वक्ष्यमाणं निबोध त्वमुक्तक्रममिदं द्विज । ।
 शक्तिजो यन्मुनीनाञ्च प्राक् ब्रवीत् कलिधर्मवित् ॥
 विष्णुध्यानरतानाञ्च सदैव ब्रह्मचारिणाम् ।
 गृहमेधिद्विजानान्तु तथैव व्रतचारिणाम् ॥
 वेदतत्त्वार्थवेत्तृणां नित्यस्नानकृतां तथा ।
 अन्तःसंसर्गिणामेषां नाशौचं नापि सूतकम् ॥
 संसर्गं वर्जयेद्यत्नात् संसर्गो दोषकारणम् ।

वदन्ति सुनयः सर्वे वर्जने स्यान्न किल्बिषी ॥
 वदन्ति सुनयः सर्वे संसर्गो दोषकारणम् ।
 असंसर्गः स्वकर्मस्यो द्विजो दोषैर्न लिप्यते ॥
 दानोद्वाहेष्टिसङ्ग्रामे देशविप्लवकादिके ।
 सद्यः शौचं द्विजातीनां सूतकाशौचयोरपि ॥
 दातृणां वृत्तिनामैके कवयः सत्त्वणामपि ।
 सद्यः शौचमदोषाणां मूर्चुर्धर्मविदः कलौ ॥
 सर्वमन्त्रपवितस्तु अग्निहोत्री षडङ्गवित् ।
 राजा च श्रोत्रियश्चैव सद्यःशौचः प्रकीर्तितः ॥
 देशान्तरगते ताते ऋते वापि सगोत्रिणि ।
 शेषाहानि दशाहार्वाक् सद्यः शौचमतः परम् ॥
 पिण्डनिर्वर्तने जाते ऋते वापि सगोत्रजे ।
 सद्योऽपीहेति वासे स्यात् सद्यः शौचं विशोधनम् ॥
 सद्यः शौचं विधातव्यं सर्वाञ्च दत्तजन्मनः ।
 बान्धवादिषु विज्ञेयं मन्यदूर्ध्वं विधीयते ॥
 नाशौचसूतके स्यातां वृषतीनां कदाचन ।
 यज्ञकर्मनिवृत्तस्य ऋत्विजो दीक्षितस्य च ॥
 पृथक् पिण्डमृते काले विदेशेऽन्यत्र च श्रुतेः ।
 जाते वापि च शुद्धिः स्यात् सद्यः शौचादसंशयम् ॥
 सवेदः साग्निको दाहात् वा ह्यणः शुद्धिमाप्नुयात् ।
 तथैकाहो वृषे संस्थे तथैव बद्धचारिणि ॥
 दुर्भिक्षे राष्ट्रभङ्गे च आपत्कालोपस्थिते ।
 उपसर्गाऋतेवापि सद्यः शौचं विधीयते ॥
 गोविप्रार्थत्रिपन्नानां आहवेषु तथैव च ।

ते योगिभिःसमाज्ञेयाः सद्यः शौचं विधीयते ॥
 विप्रे सस्ये व्रतादर्वाक् श्रोत्रिये च तथा द्विजैः ।
 अनूचाने गुरौ चैव आचार्ये वापि सस्थिते ॥
 अमस्कृतस्त्रिया रात्रि श्रोत्रिये निधनङ्गते ।
 त्रिरात्रमेव शौचं स्यात्तथैवोदकदायिनः ॥
 विधानेनाग्निको विप्र स्त्रिरात्राच्छुद्धिमाप्नुयात् ।
 मनीषिणः परे ब्रूय रसपिण्डे त्यहं सृजे ॥
 प्रेतभूतञ्च यः शूद्र ब्राह्मणज्ञानदुर्बलः ।
 नियतं ह्यनुगच्छेत त्रिरात्रमशुचि भवेत् ॥
 षड्रात्रं नवरात्रञ्च शवस्मृशां विशुद्धकृत् ।
 त्यहञ्चैव विशुद्ध्यर्थं धर्मशास्त्रविदो विदुः ॥
 अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजातयः ।
 पदे पदे यज्ञफलं मनुपूर्वं लभन्ति च ॥
 अशुचित्वं न तेषान्तु पापं वाशुभकारणम् ।
 जलावगाहनं तेषां सद्यः शौचं विधीयते ॥
 अमगोत्रमसम्बन्धं प्रेतीभूतं तथा द्विजम् ।
 ऊढादग्धद्विजाः सर्वे स्नानान्ते शुचयः स्मृताः ॥
 एकरात्रं वहन्त्येके सद्यः स्नाने तथा परे ।
 गोशर्हादिस्तनानाञ्च मुनयः शुचिकारणम् ॥
 हतश्च यो विपद्येत शत्रुभिर्यत् कुतचित् ।
 स सुक्तो यतिवत्सद्यः प्रविशेत्परवेर्धसि ॥
 सन्यासी युद्धसंस्थश्च सम्मुखं शत्रुभिर्नरः ।
 सूर्यमण्डलमेत्ताराविति प्राङ्मनीषिणः ॥
 पराङ्मुखे हते सैन्ये यो युद्धाय निवर्तते ।

तत्पदानीष्टतुल्यानि स्फूर्त्या चाह पराशरः ॥
 वक्त्रेतु प्रविशेद्यस्य लोहितं शिरसः पतत् ।
 सोमपानेन ते तुल्या विन्दवो रुधिरस्य च ॥
 सन्यासेन मृता ये वै प्रधने ये तनुत्यजः ।
 मुक्तिभाजनकास्वेते इति वेदो निदर्शनम् ॥
 सद्यः शौचं विधातव्यं शुचिरेवं विधीयते ।
 नोच्यन्ते ते मृता लोके सद्यो ब्रह्मवपुर्गमाः ॥
 सन्याचारविहीनानां मृतक ब्राह्मणा धुम् ।
 अशौचं वा दशाहं स्यादिति प्राह पराशरः ॥
 राक्षसु द्वादशाहं स्यात् पक्षो वैयस्य पावनः ।
 वृषभस्य तथा मास त्र्यचादप्यति धर्मतः ॥
 क्षत्रियादि पक्षः सद्भिर्मातुलादिषु कीर्तितः ।
 गर्भस्त्रावे तु तैरुक्ता रात्रयो मामसम्मिताः ॥
 स्त्रावद्गर्भस्य विद्वामो मासादर्वाक् चतुर्थकम् ।
 पाताद्गर्भं वदन्येके तत्राधिक्यं च मृतकम् ॥
 ऋणव्यसनरोगार्तपराधीनङ्गदर्थकम् ।
 तृणावन्तो निराचाराः पितृमातृविवर्जिताः ॥
 स्त्रीजिताश्चानपत्याश्च देवब्राह्मणवर्जिताः ।
 परद्रव्य जिष्टतन्तः सद्यः स्मृतिकिनः सदा ।
 पूर्वे किं मत्वशुद्धे वा अन्यदापद्यते यदि ॥
 पूर्वणैव तु शुद्ध्येत जाते जातं मृते मृतम् ।
 एकपिण्डाः स्वदायादाः पृथक् दारनिकेतनाः ॥
 जन्मनि मरणे वापि भवेत्तेषान्तु मृतकम् ।
 अग्नौभृगुप्रपाते च देशान्तरमृतेऽपि वा ॥

बाले प्रेतैश्च संन्यस्ते सद्यः शौचं विधीयते ।
 अजातदन्ता ये बाला येच गर्भाद्विनिःसृताः ॥
 न तेषामग्निस्संस्कारो नाशौचं नोदकक्रिया ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु चान्तराशौचसूतके ॥
 पूर्वसङ्कल्पितानर्थान् तानग्रीच्यान् ब्रवीन्मनुः ।
 गिल्लिनः कारुकाश्चैव दासीदासास्तथैव च ॥
 इत्यादीनां न ते स्यातामनुगृह्णन्ति यां द्विजः ।
 पिता पुत्रेण जातिन दद्यात् आह्वन्तथोदितम् ।
 पितृणां विधिवद्दानं तत्र तत्राप्यनन्तकम् ॥
 प्रसवे च द्विजातीनां न कुर्यात्सङ्करं यदि ।
 दद्याद्वाच्छ्रुयते माता अवगाह्य पिता शुचिः ॥
 अतिमानादतिक्रोधात् स्नेहाद्वा यदि वा भयान् ।
 उद्धृत्य म्रियते यस्तु न तस्याग्निं प्रदीयते ॥
 न स्नायान्नोदकं दद्यान्नापि कुर्याद्दशोचताम् ।
 सर्पेण शृङ्गिणा वापि जलेन चाग्निना तथा ॥
 न स्नानादौ विपन्नस्य तथा चैवात्मघातिनः ।
 अर्वाक् द्विहायनादग्निं न दद्यान्मृतकस्य च ॥
 किन्तु तान्निखनेद्भूमौ कुर्यान्नैवोदकक्रियाम् ।
 सर्पादिप्राप्यमृत्युना मग्निदाहादिकाक्रियाः ॥
 षण्मासेषु गते कार्या इति प्राह पराशरः ।
 शास्त्रदृष्टं बुधैः कार्यमन्यत्सञ्चयनादिकम् ॥
 तत्कृत्वाऽप्युक्तदिवसैः शुद्धमर्हति धर्मतः ।
 अन्यायमृतविप्राणां ये वोढारो भवन्ति हि ॥
 अग्निदास्यैव ये तेषां तथोदकादिदायिनः ।

उद्वन्धनस्तस्यापि यच्छिन्द्यात् रज्जुपाशकम् ॥

ते सर्वे पाशसंयुक्ताः प्रायश्चित्तस्य भाजनाः ।

यः सूतकाशौचविशुद्धकृत् स्यात्

आख्याय कालन्तमनुक्रमेण ।

पाराशरस्याम्बुजनिश्चिताया

वाच्यास्ततो निष्कृतयो द्विजास्ताः ॥

सूतकाशौचयो रक्तः शुद्धिपन्थाऽनुपूर्वशः ।

सर्वेनसां विशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तमथाब्रवीत् ॥

मनुर्वा तान्नवल्कास्तु वशिष्ठः प्राह निष्कृतिम् ।

सा कृतादिषु वर्णाणां सति धर्मे वपुष्मति ॥

मानसा वाचिका दोषास्तथा वै कार्यकारिताः ।

धर्माधीना नृणां सर्वे जायन्ते तेष्यनिच्छताम् ॥

तेषामुपरताक्षाणां प्रेत्येह शुर्भमिच्छताम् ।

शक्तिजो निष्कृतिं प्राह युगधर्मानुरूपतः ॥

निष्कृति व्यवहाराणां सर्वं निष्कृतिकृत्यतः ।

कति विप्रैः कथं रूपैरिति वाच्या भवेद्वि सा ॥

तद्रूपञ्च प्रवक्ष्यामि यावद्भिः सा द्विजैर्भवेत् ।

यथाविधाञ्च विप्राः स्युरिति विद्वन् ! प्रकीर्त्यते ॥

पर्षद्भगवरा प्रोक्ता ब्राह्मणैर्वेदवित्तमैः ।

तं यं ब्रूयुः स धर्मः स्यात् स्वयम्भूरित्यकल्पयत् ॥

देशशास्त्रविदो विप्रा यं ब्रूयुः सप्त पञ्च वा ।

तयो वापि स धर्मः स्यादेको वाध्यात्मवित्तमः ॥

संयमं नियमं वापि उपवासादिकञ्च यत् ॥

तन्निरा परिपूर्णः स्यान्निष्कृतीरर्थहारिकाः ।

न लक्षणे तु मूर्खाणां नचैवाधर्मवादिनाम् ॥
 अविदुषां नातिलुब्धानां नचापि पक्षपातिनाम् ।
 श्रुताध्ययनसम्पन्नः सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 सदा धर्मरतः शान्तः सदापर्षत्वमर्हति ।
 न सा वृद्धैर्न तरुणैर्न सुरूपैर्धनान्वितैः ॥
 त्विसिरेकेन पर्षत् स्याद्विद्वद्भिर्विदुषापि च ।
 तनया वयसापि स्युर्द्विधधर्मविदो द्विजाः ॥
 शिशवोऽपि हि मध्यस्थाः सर्वत्र समदर्शनाः ।
 न सा विप्रैर्भवेद्बृद्धैर्दृष्ट्वा स्युर्धर्मवादिनः ॥
 यत्र सत्यं स धर्मः स्यात् स्थलं यत्र न तादृशम् ।

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः

वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।

धर्मो वृथा यत्र न सत्यमस्ति

सत्यं न तद्वयन्नहदानुबिद्वम् ॥

निष्कृतौ व्यवहारे च वृद्धस्याशंसनेऽपि च ।

धर्मं वा यदिवाधर्मं पर्ष यत्प्राह तद्ववेत् ॥

स्त्रीणाञ्च बालवृद्धानां क्षीणानां कुशरीरिणाम् ।

उपवासाद्यशक्तानां कर्त्तव्योऽनुग्रहश्च तैः ॥

ज्ञात्वा देशञ्च कालञ्च व्ययः सामर्थ्यमेव च ।

कर्त्तव्योऽनुग्रहः सद्भिर्मुनिभिः परिकीर्तितः ॥

लोभान्मोहाद्वयान्मैत्र्याद्यदि कुर्युरनुग्रहम् ।

नरकं याति ते मूढा शतधा वाप्तवाचिनः ॥

प्रविश्य चोत्तमान्ते वै पर्षदानुग्रहात्स्थितः ।

यथाकालं प्रकुर्युस्ते प्रायश्चित्तन्तदीरितम् ॥

किन्त्वयं याचते देवः वदन्तोऽत्र द्विजातयः ।
 सर्वे कुर्वन्ति नियतं गतपापं न सशयः ॥
 प्रसादो विविधो दैव्यो दैत्याश्चासुरयेव च ।
 क्रीडयापि च तत्रैव देयास्तथैव ते द्विजाः ॥
 व्यवहारो गोसमैस्तु ब्रूयाद्वापि च वै रतः ।
 तथाकृतस्तु तत्पापन्तत्तथैव निवेदयेत् ॥
 यस्तेषामन्यतो ब्रूयात् स पापीयान्पतत्यधः ।
 सत्यमसत्य मेवात्र विपर्यस्तं वदेदितः ॥
 स एवावृतवादी स्यात् सोऽनन्तनरकं व्रजेत् ।
 ज्योतिषं व्यवहारश्च प्रायश्चित्तं चिकित्सितम् ॥
 अजानन्यो नरो ब्रूयात् साहसं किमतः परम् ।
 व्यवहारश्च तैः प्रोक्तो मन्वाद्यैर्धर्मवत् कृमिः ॥
 प्रजाभिर्न तु सर्वाभिर्नान्यैश्चतुर्भिर्मानवैः ।
 तत् साधकप्रमाणानि व्याख्यितानि न तैर्विना ॥
 जलादिनीचदिव्यानि साध्योक्त्या शपथानि च ।
 अन्ये जनपदाचारा अणुधर्मस्तथापरः ॥
 पर्षद्भिर्ब्राह्मणैर्मत्वा निर्णेतव्यो यथाविधिः ।
 यज्ञ जान्यनुमारेण देशकालानुधर्मतः ॥
 कर्त्तव्यः सत्तमैः सर्व माननीयोऽभिवादिभिः ।
 गोब्राह्मणहतानाश्च ये स्फूर्दाङ्गादिकारिणः ॥
 तप्तकृच्छ्रेण शुद्धेयुरिति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 भोजयेद्ब्राह्मणान् पश्चात् स वृषा गौश्च दक्षिणाम्
 जायते पापनिर्मुक्तः शक्तिस्त्वनो र्यथा वचः ।
 अनाशिका निवृत्ता ये ब्रह्मचर्यात्तथा द्विजाः ॥

वैकालिकासु विज्ञेयाः सर्वकार्यविर्वर्जिताः ।
 सर्वे प्रविश्येयु वैते च बैडालिकैः समाः ॥
 तेषां सर्वाण्यपत्यानि पुक्कसैः सह घातयेत् ।
 ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी गुर्वङ्गनागमाः ॥
 एतेषां निष्कृती ब्रूयादेतत् संसर्गिणा मपि ।
 द्वादशाब्दन्तु विचरेद्ब्रह्मघ्नस्तत्कपालधृक् ॥
 सर्वत्र ख्यापयन् कर्मभिक्षा विप्रेषु सञ्चरन् ।
 दृष्ट्वा सेतुं समुद्रस्य स्नात्वा तु लवणाम्भसि ॥
 ब्राह्मणेषु चरन् भिक्षां स्वकर्म ख्यापयन् शुचिः ।
 मुण्डितस्तु शिखावर्जं स कौपीनो निराश्रयः ॥
 चीरचीवरवासा वै त्रिः स्नायी सन् शुचिर्ब्रती ।
 सयताक्षश्चरेच्छान्त ऋतोपानहवर्जितः ॥
 ब्रह्मघ्नोऽस्मीत्यहं वाच मिति सर्वत्र वै वदेत् ।
 गवाञ्च विंशतिर्दद्याद्दक्षिणां दृषमयुताम् ॥
 ब्राह्मणेभ्यो निवेद्यैताः शुचिराख्याय भूपतेः ।
 पूर्वोक्तप्रत्यवायानां प्रायश्चित्त मिदं स्मृतम् ॥
 ब्राह्मणानां प्रसादेन तीर्थेषु गमनेन च ।
 गोशतस्य प्रदानेन शुध्यन्ति नात्र संशयः ।
 अवभृथैश्च मेघस्य स्नात्वा शुद्धिं मवाप्नुयात् ॥
 आख्याय नृपतेर्वापि तेन संशोधितः शुचिः ।
 महापापानि सर्वाणि कथयित्वा महीपतेः ॥
 निष्कृतिं तद्गिरा दद्या दन्यथा तेऽपि तत्समाः ।
 रोगार्ताङ्गं द्विजं वापि मार्गे स्वेदसमन्वितम् ॥
 दृष्ट्वा कृत्वा निरातङ्गं ब्रह्मघ्नः शुद्धिमाप्नुयात् ।

असख्यातं धनं दत्त्वा विप्रेभ्यो वापि शुद्धति ॥
 अरण्ये निर्जने यद्वा शुद्धोत् त्रिवेदसंहिताम् ।
 सुरापस्य प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतु मर्हसि ॥
 सुरापसु सुरान्तर्भां पयो वा जलमेव वा ।
 तप्तं गोमूत्रमाज्यं वा पीत्वा मृतोऽपि शुद्धति ॥
 यदि वा चैलवासो वा ब्रह्महत्याव्रतश्चरेत् ।
 यद्यज्ञानात्प्रबेदिप्रो द्विजातिर्वा सुरां पुनः ॥
 पुनः संस्कारकरणात् शुद्धोदाह पराशरः ।
 स्तेयं कृत्वा सुवर्णस्य शुद्धमेव द्विजातयः ॥
 समर्थं मूषलं राज्ञः ख्यापये स्तेय कर्मकृत् ।
 शक्तिञ्चोभयतस्तीक्ष्ण मायमं दण्डमेव च ॥
 खादिरं लघुङ्गं वापि हन्यादेकेन तं वृषः ।
 जीवतोऽपि भवेत् शुद्धो मुक्तो वा तेन पावनः ॥
 मृतश्च प्रेत्य संशुद्धोत् पाराशरवचो यथा ।
 न स्त्री प्रतिकृतं कृत्वा अग्निवर्णां च तां धमेत् ॥
 गुर्वङ्गना गमन्तस्या लोहमय्यां तु स्थापयेत् ।
 वृषणी पुनरुत्कृत्य नैऋत्यामुत्सृजेत्तनुम् ॥
 स मृतः शुद्धिमाप्नोति नान्यस्तस्य तु निष्कृतिः ।
 सम्बत्सरं चरेत् कृच्छ्रं प्राजापत्य मथापि वा ॥
 चान्द्रायणं चरेद्वापि त्रीन् मासानि जितेन्द्रियः ।
 व्रतं तु क्रियमाणे वै विपत्तिः स्यात् कथञ्चन ॥
 स मृतोऽपि भवेच्छुद्ध इति धर्मविनिर्णयः ।
 अनिर्दिष्टस्य पापस्य तथोपपातवस्य च ॥
 तच्छुद्धौ पावनं कुर्यात् चन्द्रव्रत समाहितः ॥

तिष्ठेन्मासं पयोऽशित्वा पराकं वा चरेद्भृतम् ।
 अग्निर्दिष्टस्य पापस्य शुद्धिरेषा प्रकीर्तिता ॥
 क्षत्रियं ब्राह्मणं हत्वा गवां दद्यात् सहस्रकम् ।
 वृषभैकेन संयुक्तां पापादस्मात् प्रमुच्यते ।
 त्रीणि वर्षाणि शुद्ध्यर्थं ब्राह्मणस्य व्रतं चरेत् ॥
 चान्द्रायणानि वा त्रीणि कृच्छ्राणि त्रीणि वा चरेत्
 वैश्यं हत्वा द्विजश्चैव अद्भुतमेकं व्रतञ्चरेत् ॥
 गवां ह्येकशतं दद्याच्चरे चान्द्रायणानि च ।
 कृच्छ्राणि वाचरेत् त्रीणि वचनाद्विदुषा मसौ ॥
 इह करं प्रदुष्टं स्त्रीं चातुर्वर्णा द्विजातयः ।
 शूद्रहत्या व्रतं ते तु चरन्तः शुद्धिमाप्नुयुः ॥
 अनुलोमेन शूद्रं वा योषामव्यभिचारिणीम् ।
 शुद्धिं मिच्छन्ति कवयश्चन्द्रवृत्तेन केचन ॥
 व्यभिचारान्तु ते हत्वा योषितो ब्राह्मणादयः ।
 दन्तिधनुर्वस्त्रं गवां क्रमाद्वयुर्विशुद्धये ॥
 सास्थीना मनस्थीनाश्च नरो हत्वा सहस्रकम् ।
 चीर्णेन शुद्धिमागच्छेत् योषा मत्या व्रतेन तु ॥
 गोघ्नस्यातः प्रवक्ष्यामि निष्कृतिं श्रोतुं महद्य ।
 यथा यथा विपत्तिः स्यात् तथा तथोपपद्यते ॥
 गोघातो पञ्चगव्याशी गोष्ठशायीच गोऽनुगः ।
 संयुक्तो मासमासीन गोप्रदानेन शुद्ध्यति ॥
 एकपादे तु लोमानि द्वये श्लक्ष्ण्यं निष्कन्तयेत् ।
 पादद्वये शिखावर्जं सशिखं तु निपातिते ॥
 सशिखं वपनं कृत्वा द्विसन्ध्यं भवगाहनम् ।

गवां मध्ये वसेद्वाही दिवा गाः समनुव्रजेत् ॥
 तिष्ठन्तीभिश्च तिष्ठेत व्रजन्तीभिः सह व्रजेत् ।
 पिवन्तीभिः पिवेत्तोयं सखिगन्तीभिश्च संविशेत् ॥
 शृङ्गकर्णादिसंयुक्तं चर्मोत् कृत्य तदावतः ।
 विपैकः सुचरेद्भिक्षां स्वकर्म स्थापयन् व्रती ॥
 गोम्रस्य देहि मे भिक्षां इति वाचमुदीरयेत् ।
 मासमेकं व्रतं कृत्वा गोम्रदामेन शुद्ध्यति ॥
 चौरव्याघ्रादिकेभ्यश्च सर्वप्राणैः समुद्धरेत् ।
 गत्तं प्रपातपङ्काच्च तथान्याहुपकारतः ॥
 भोजयेद्वाङ्मणान् पश्चात् पुष्पधूपादिपूर्वकम् ।
 दद्याद्वाञ्च वृषश्चैकं ततः शुद्ध्यति किल्बिषात् ।
 मुनयः केचिदिच्छन्ति विचित्रासु विपत्तिषु ॥
 यथा सम्भवतस्तासु पृथक्पृथग्द्विनिष्कृतिम् ।
 शस्त्रवस्त्राग्रमसृत्पिण्डयष्टिमुष्टिप्रघातनम् ॥
 योक्त्राण्यन्तारण्यं रोधो बन्धनं विद्युदग्नयः ।
 गङ्गपङ्कप्रपातश्च बडव्याघ्रादिभक्षयम् ॥
 क्षुत्तृट् रोगचिकित्सा च तथादिदोहवाहने ।
 स्रत्युत्थानानि चैतानि गवामिति प्रबोधनम् ॥
 प्रब्रूयात् पृथगेतिषु प्रायश्चित्तं पराशरः ।
 उपेक्षयाञ्च पङ्कादौ तथोपविषभक्षयैः ॥
 वक्ष्यमाणक्रमेणैतत् शृणुध्वन्निजसत्तमाः । ।
 शस्त्रेण त्रीणि कृच्छ्राणि तदर्द्धं वासमाचरेत् ॥
 अश्वना द्वे चरेत् कृच्छ्रे सृत्पिण्डे नास्ति कृच्छ्रकम्
 यज्या च द्वे चरेत् कृच्छ्रे साक्षात् यज्या तु ते च

योक्त्रेण पादमेकन्तु तारणे पादमेव च ।
 रोधने कृच्छपादे द्वे कृच्छमेकं तु बन्धने ॥
 शूषपाते चरेत् कृच्छ मर्धं वाप्यां समाचरेत् ।
 गोशक्तिप्रण्डवाते च प्राजापत्यश्चरेद्द्विजः ॥
 क्षुत्तृट् रोगचिकित्सासु कृच्छ्रेण प्रेक्षणं चरेत् ।
 पतितां पङ्कखग्नां वा अवलिप्ताश्च यो नरः ॥
 स्वस्य चान्यस्य चोत्प्रेक्ष्य सार्धकृच्छं चरेच्छुचिः ।
 एकश्चेद्वृषज्जभिर्विद्वान् क्षेडिताचेन्मयेत गौः ॥
 पादं पादश्चरेयुस्ते इति पाराशरोऽब्रवीत् ।
 स्वबुधां योऽवलिप्ताङ्गां पश्यन्तो नोपकुर्वते ॥
 पातनोत्प्रेक्षणप्रोक्तश्चरेयुस्ते व्रतं नरः ।
 या गर्त्तादौ विपद्येत क्षेडिता स प्रपत्य वा ॥
 पातक्षेडितयोरुक्तं तत्कर्त्ता व्रतमाचरेत् ।
 अजम्बा रज्जुदोषेण गौर्विपद्येत यस्य सः ॥
 व्रतपादश्चरेत् शुभ्येत्किञ्चिद्दद्यात् दक्षिणाम् ।
 यो गामपालयन् दुष्टा इतिवा वाहयेद्दृष्टम् ॥
 यदि म्रियेत तद्दोषात्तदा कृच्छार्द्धमाचरेत् ।
 ग्रासं यो नाक्षधार्तस्य दृषार्तस्य न वा जलम् ॥
 स्त्रीकृतस्य नरो दद्यात्स तत्पादव्रतश्चरेत् ।
 या तु बद्धा चिकित्सार्थं विमल्यकरणाय च ॥
 शीषधादिप्रदानाय पिपत्रो नास्ति पातकम् ।
 विद्युत्पाताग्निदाहाभ्यां कुण्ड्यां च पतनादिभिः ॥
 गोभिर्विपत्तिमापन्ने तत्र दोषो विपद्यते ।
 पालस्य रक्षतोऽरक्ष्ये व्याघ्रादिर्गां निपातयेत् ॥

अकुर्वतः प्रतीकारं कृच्छार्धं न्तस्य पावनम् ।
 शृण्वन् शून्येषु पालेषु तथान्वारण्यगामिषु ॥
 पाले सम्भाषयत्युच्चैर्हन्यात्तत्र न दोषभाक् ।
 गर्भिणीगर्भतुल्यातु तद्गर्भं न विशत्यतः ॥
 यत्नतोऽपि विपद्येत तत्र दोषो न विद्यते ।
 गर्भस्य पातने पादं द्वौ पादौ गात्रसम्भवे ॥
 पादोनं व्रतमाचष्टे हत्वा गर्भमचेननम् ।
 अङ्गप्रत्यङ्गभूतेन तद्गर्भे चेतनान्विते ॥
 द्विगुणङ्गोव्रत कुर्यादेषा गोभ्रस्य निष्कृतिः ।
 वस्त्रादित्वासने गौश्च बालदामकदोषतः ॥
 पादयोर्बन्धने चैव पादोनं व्रतमाचरेत् ।
 घण्टाभरणघोषेण गौश्च बन्धनमाप्नुयात् ॥
 चरेदर्धव्रत तत्र भूषणार्थञ्च यत् कृतम् ।
 गौश्चेन्नादावघाशङ्की स्यात् कुर्यान्नैव निष्कृतिम् ॥
 तदा गीरोमतुल्यानि नरकाण्याविशत्यमाः ।
 यः स्नात्वा पापसम्भीतो विप्राराधनतत्परः ॥
 तद्दत्तां निष्कृतिं कुर्याद्गतिना नाश्रुतेऽशुभम् ।
 अन्यत्राणिबधस्याथ प्रवक्ष्यामि च निष्कृतिम् ॥
 गजादिबधशुद्ध्यर्थं यद्व्रतं याच दक्षिणा ।
 हस्तिनन्तरगं हत्वा वृषभं खरमेव च ॥
 वृषाणाञ्चाशुकं गुञ्जान्दद्याद्वृषं यथाक्रमम् ।
 क्षणाङ्गोनिष्कृयन्दत्त्वा परगोबधकृत्तरः ॥
 तस्यातिनिष्कृतिं कुर्याद्बधशुद्धिमपेक्षया ।
 हंसं येन कपिं गृध्रं जलस्य तश्चिखण्डिनम् ।

भासञ्च हत्वा स्युर्गावः शुद्धौ देयाः पृथक् पृथक् ॥
 हससारसचक्राङ्क मयूरमङ्गुकुटान् ।
 आटीपारावतकौञ्चशुकहा नक्तभोजनात् ॥
 येषां जघ्ने वृषन्दद्यात् प्रत्येकं शुद्धये द्विजः ।
 मनीषिणी वदन्त्येनां प्राणिनां बधनिष्कृतिम् ॥
 कौञ्चसारसहिंसाटिशिखिचक्राङ्गकुटान् ।
 शुक टिट्ठिभ मुद्गघ्नो नक्ताशी नक्तहा शुचिः ॥
 पारावतकपोनघ्नसारितित्तिचसापहा ।
 तिसन्धान्तर्जले प्राणान् आचम्य स्याच्छुचिर्द्विजः ॥
 कङ्क गृध्रश्च श्येनश्च अनक्रव्यालिपक्षिणम् ।
 हत्वा स्यादुपवासेन शुचिराह पराशरः ॥
 मण्डोरिमुखक सर्वं हत्वा गजरडिण्डिभौ ।
 शर्कराभोजनन्दण्ड मायसे च ददन् शुचिः ॥
 मेषश्च शशकङ्गोधा हत्वा कर्म च शल्यकम् ।
 वार्त्ताकुङ्कुञ्जरञ्जग्ध्वाहोरात्रोपघणात् शुचिः ॥
 वृश्चिकान् जम्बुकान् हत्वा तरश्चूची तथा द्विजः ।
 चिरात्रोपोषितः शुद्धोत्तिलस्यप्रदानतः ॥
 द्विजः शाखाशृङ्गं हत्वा सिंहं चित्रकमेव च ।
 हत्वा सप्तेपवासानि दद्याद्ब्रह्मणभोजनम् ॥
 महिषोद्भृगजाश्वानां ह वा चान्यतमं द्विजः ।
 त्रिः स्नात्वाचोपवासेन शुचिः स्याद्विजपूजनात् ॥
 वाराहं यदिवा रोहं हत्वा शृङ्गमकामतः ।
 अकालक्लिष्टभोजी सन्नक्तकौमेन शुध्यति ॥
 अथान्यत् संप्रवक्ष्यामि स्थितिं दर्शनादिषु ।

अभक्ष्येण हि तत्तुल्यं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ॥
 आसनादूढपादः सन् वस्त्रस्यार्द्धपटे कृतम् ।
 मुखेन धमिति भुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणचरेत् ॥
 उडुत्य वामहस्तेन यत्किञ्चित् पिबति द्विजः ।
 सुरापानेन तत्तुल्यं पीत्वा चान्द्रायणं चरेत् ।
 अश्लीयात् येन स्पृष्टेन उच्छिष्टं चाक्षुते हि सः ॥
 चरन् चान्द्रायणशुद्धोत्तीर्णकृच्छ्राणि वा द्विजः
 चान्द्रायणनवआर्द्धे पारको मासिके यथा ॥
 आब्दिके पादऋच्छस्यादेकाहः पुनराब्दिके ।
 स्नानमन्येव कुर्वीत प्राणायामञ्चपन् तथा ॥
 यः स्वैरिणीनाञ्च पुनर्भुवाञ्च यः कामचारी द्विजयोषिताञ्च
 रेतोष्ठतां पाकमना यदद्याद्विपः स चन्द्रव्रतकृच्छुचिः स्यात्
 वेश्मन्यज्ञातचारण्डालो द्विजाते र्यदि तिष्ठति ।
 ब्रह्मकूचं चरेन् मासान्ति स्नायी नियतेन्द्रियः ॥
 स्नेहाञ्च हृततैलादीन् वस्त्राणि स्वामनानि च ।
 वहिः कृत्वा दहेद्दूगेहमशुद्धो भोजयेद्द्विजान् ॥
 गोविशति वृषश्चैकान्तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ।
 इमं हि निष्कृत्य ब्रूयुश्चन्द्रव्रतस्य केचन ॥
 अस्य पापस्य शुद्ध्यर्थं चरेद्वा ह्येन्द्रवं व्रतम् ।
 इमं वा निष्कृत्य दद्यात् इत्येके कवयोविदुः ॥
 महापातकशुद्ध्यर्थं सर्वनिष्कृतये नरैः ।
 वृषग्रामेशविदितैः कुवाणैः शुद्धिराप्यते ।
 सुरामूत्रपुरीषाणां लीढा त्वेकमकामतः ।
 पुनः संस्कारकरणात् शुद्धेयदाहपराशरः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

अभक्ष्यभक्षणेविप्र स्तथैवापेयपानकृतम् ।
 व्रतमन्यत् प्रकुर्वीत वदन्त्यन्ये द्विजोत्तमाः ।
 कुशाब्जाश्वत्थपालाशवित्तोदुम्बरवारिणाम् ।
 पानेन जायते शुद्धिः षड्रात्रेण न संशयः ॥
 द्रोण्यम्बूशीरकुम्भाभस्वसृष्टं केशवारि च ।
 पीत्वारण्ये प्रयातोऽयं पञ्चगव्यं पिवन् शुचिः ॥
 भाण्डस्थितमभोज्यानां पयो दधि घृतं पिवन् ।
 द्विजाति रूपवासेन शूद्रो दानेन शुद्ध्यति ॥
 तत्तोयपीतजीर्णाङ्गं तप्तकृच्छ्रेद्द्विजः ।
 सर्वं ते तु जले सद्यः प्राजापत्यं समाचरेन् ॥
 रजकाद्यम्बूपाने तु प्राजापत्यं समाचरेत् ।
 वान्ते जले तदर्थं तु शूद्रः स्यात् पादकृच्छ्रकृतम् ।
 जलकूपकाद्यम्बु पीत्वा शुद्धा द्विजातयः ।
 गोगूत्र यावकाहाराः शुद्धोयुर्दिवसैस्त्रिभिः ॥
 घृतं दधि तथा दुग्धं गोष्ठेवा शौचसूतके ।
 अभिचारस्य तद्भुक्त्वा भुक्त्वा वा शूद्रभोजनम् ॥
 द्रुपदा वा द्विजो भुक्त्वा मानसीक्यामथापि वा ।
 क्षुधातिपीडितैः पेयमित्याहैतत् पराशरः ॥
 सूतकान्नं द्विजो भुक्त्वा त्रिरात्रोपोषणाच्छुचिः ।
 तौयपाने त्वसौ कुर्यात् पञ्चगव्यस्य चाशनम् ।
 द्रोण्योदकं तदर्धं वा प्रस्यं प्रस्यार्धमेव च ॥
 घृतमुच्छिष्टसंस्पृष्टं प्रोक्षणाच्छुचितामियात् ।
 चरूपकं घृतं पक्कं अन्नं काकाद्युपाहृतम् ।
 तदूयासः स्थानसन्त्यागात्पूतं हेन्नाम्बुसिञ्चनात्

केचिह दन्ति तज्ज्ञास्तु तस्याग्निनावचूडनम् ॥
 केचित् प्रणवयुक्तेन वारिण्या प्रोक्ष्यं विदुः ।
 केशकीटकमदुष्टं अत्रं मक्षिकयापि च ॥
 अङ्गस्य वारिवा तत्र प्रक्षेप्तव्यं विशुद्धयेत् ।
 उदक्या ब्राह्मणी स्पृष्टा क्षत्रियापि क्षुद्रक्या ॥
 अर्धकृच्छ्रं चरेत् पूर्वं तदर्धमपराचरेत् ।
 प्राजापत्यं च विद्वत्याः विद्वली पादमाचरेत् ॥
 शुद्रा स्पृष्टाचरेत् कृच्छ्रं शुद्री दानेन शुद्ध्यति ।
 ब्राह्मण्या ब्राह्मणी स्पृष्टा उदक्योदक्या च ते ।
 चरेतां पादकृच्छ्रे द्वे कृते स्नाने विशुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मणी क्षत्रियां स्पृष्ट्वा ब्राह्मणीव्रतमाचरेत् ।
 अपरा क्षत्रियायास्तु वक्तव्यमेव मन्ययोः ॥
 रजस्वला तु संस्पृष्टा श्वित्रिशूद्रैश्च वायसैः ।
 स्नानं यावन्निराहार पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥
 ब्राह्मण्युदक्या संस्पृष्टा मातङ्गैर्मैदभिन्नकैः ।
 गोमूत्रयावकाशारा षड्रात्रेण च शुद्ध्यति ॥
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा द्विजातिस्त्रीरजस्वलाम् ।
 प्राजापत्येन सशुद्धीत् चीर्णकृच्छ्रेण वा पुनः ॥
 वदन्ति कवयः केचिदेतद्दोषविशुद्धये ।
 प्राणायामशतधास्य पञ्चगव्यस्य प्राशनम् ॥
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा ब्राह्मण्युदक्या चरेत् ।
 प्राजापत्यस्य गायत्री मयुतं नियमं सकृत् ॥
 क्षत्रियादिभिरेतस्य स्पर्शने व्रतमाचरेत् ।
 अनुच्छिष्टस्य तत्स्पर्शे स्नानकर्म यतः स्मृतम् ॥

रजकादिकसंस्पर्शं द्विजन्मोदक्ययोषितः ।
 प्राजापत्यश्चरेद्द्विप्रा अन्यंश्चरेयुरंशतः ॥
 उदक्कां ब्राह्मणीं गत्वा क्षत्रियो वैश्ययेव च ।
 त्रिरात्रोपोषितः प्राश्य गव्यमाज्यं शुचिर्भवेत् ॥
 क्षत्रिणीश्चैव वैश्यां च ज्ञानं गत्वा तु कामतः ।
 चरेत् सान्तपनं विप्रस्तत्पापस्य विमोक्षकृत् ॥
 वैश्याश्च क्षत्रियो गत्वा वैश्यश्च शूद्रिणीं तथा ।
 प्राजापत्यश्चरेत् मासं इति ब्रूयात् पराशरः ॥
 उच्छिष्टा ब्राह्मणी स्पृष्टा शुना वा वृषलेन वा ।
 शुद्धा भवति सा तावत् यावत् पश्यति शीतगुम् ॥
 विप्रामश्वजनीं वैश्यां महिष्युष्ट्रीमजां खरीम् ।
 प्राजापत्यश्चरेद्भत्वा ह्येकैकस्य विशुद्धये ।
 शूद्रीन्तु ब्राह्मणी गत्वा मासं मासार्द्धमेव च ।
 गोमूत्रयावकाहारो मामार्द्धेण विशुद्ध्यति ॥
 शूपोऽप्यश्वजनीं गत्वा प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 वैश्यपत्नीमसौ गत्वा कृत्वा सान्तपनं शुचिः ।
 शूद्रीन्तु क्षत्रियो गत्वा गोमूत्रयावकाशनः ॥
 दशभिर्दिवसैः शुद्धोत् वैश्यः सोऽप्येवमेव हि ।
 उत्तमागन्ने नार्याः सर्वे ते स्युः कटाग्निना ॥
 महापयचरं ब्राह्मणं खरयानेन योषितः ।
 चण्डालमेदभिज्ज्ञानामभिगम्य स्त्रियं नरः ॥
 शुद्धो त्ययोव्रतं कुर्वन् मासार्द्धं मघमर्षणम् ।
 पतितां च द्विजाग्रः स्त्रीं प्राजापत्यश्चरेद्द्विजः ॥
 तैत्तिकस्य स्त्रियं गत्वा गत्वा मद्व्रततः स्त्रियम् ।

अन्त्यानाभिगतः स्त्रीणां पुस्त्यनुलोमजेन तु ॥
 इमां निष्कृतिमिच्छन्ति दृतयोनिञ्च केचन ।
 पितृव्यमातृभार्यां च मातृष्वसारमेव च ।
 भगिनीञ्चैव धात्रीञ्च गत्वा कृच्छ्रं समाचरेत् ॥
 षण्मासं केचदिच्छन्ति इमां गत्वा विशुद्ध्यति ।
 कृच्छ्रं धर्मविदो विप्राः शुद्धितत्त्वार्थवेदिनः ॥
 गुरुपत्नीं द्विजो गत्वा मातृष्वसृदुहितम् ।
 क्षिपेत् शुद्ध्यर्थमात्मानं सुसमिद्धे ज्जताशने ॥
 उपाध्यायनृपाचार्य्यशिष्ययोषिद्धमी नरः ।
 षण्मासात् कृच्छ्रचरणात् शुद्धे दाह पराशरः ।
 कनचाण्डालसस्पर्शः कृतमूत्रकरो द्विजः ॥
 षड्रात्रोपोषणात् शुद्धेत् भुक्ताचान्तो भवेत् शुचिः ।
 उद्धोत्तिष्ठस्य संशुद्ध्यै केचित्प्राजापतिव्रतम् ॥
 पराक पञ्चगव्यञ्च केचित् ब्र्युर्मनीषिणः ।
 उच्छिष्टं ब्राह्मणः स्पृष्ट्वा उच्छिष्टेन द्विजेन तु ॥
 आचम्यैव तु शुध्येतां विष्णुनामानि कीर्त्तनात् ।
 क्षत्रियेण तु सस्पृष्टो ब्राह्मणो नक्तभोजनात् ॥
 वैश्येन तु च सस्पृष्टो नक्ताशी पञ्चगव्यपः ।
 शूद्रेण तु च सस्पृष्ट एकरात्रोपवासकृत् ॥
 उच्छिष्टैः पुनरेतैस्तु प्रोतां द्विगुणमर्हति ।
 उच्छिष्टः शूद्रसंस्पृष्टः शुना वापि द्विजोत्तमः ।
 उपोष्य पञ्चगव्येन शुद्धिः स्यादपरे विदुः ॥
 अनुच्छिष्टोऽपि यत्स्पर्शात् स्नाति वर्णीं विशुद्ध्यते ।
 उच्छिष्टस्तस्य सस्पर्शे चरेत्प्राजापतिव्रतम् ।

रजकाद्यन्यजस्पृष्टः शुद्धौ तदर्धमाचरेत् ।
 ब्राह्मण्युदक्या कृच्छ्रेण प्राजापत्येन चापरे ॥
 उदक्या ब्राह्मणा स्पृष्टी मृताङ्गपतितेन वा ।
 तावत्तिष्ठेन्निराहारा स्नात्वा कालेन शुद्ध्यति ॥
 उदक्यासूतकान्तेच्छमस्पर्शोऽस्त्वमिते रात्रौ ।
 उक्तदानादिधर्मेण शुद्धो त् द्विजोऽग्नि सन्निधौ ॥
 वन्द्यत्वा पवित्रत्वं मन्दाकर्णश्मिवायुभिः ।
 मुनयो धर्मवेत्तारो रात्रौ चन्द्रांगुराश्मभिः ॥
 कृमिञ्च ब्राह्मणः प्राग्य पण्डितं पञ्चगव्यकम् ।
 हेम्नो ददञ्च परमासात्तया गाञ्च विशुद्ध्यति ॥
 पञ्चाहेन वृषः शुद्धीयथा हेम ददञ्च गाम् ।
 चतुर्धाहेन वैश्वपु चतुर्मासान् गवा सह ॥
 त्यहेण च चतुर्थेन तत्साङ्गञ्च तत्रञ्च गाम् ।
 सकृपश्चात्कृते स्नाने मेघदाह पराशरः ॥
 पङ्क्तिं निःसार्य विस्था कामतोऽकाप्रतोऽपि वा ।
 गायत्र्या च सहस्रेण तप्तेन तु भवेच्छुचिः ॥
 यः कश्चिद्धरते भूमिं हेम गामश्वमेन वा ।
 स त यत्नात्प्रमाद्याऽपि तदुक्तं शुद्धिमाप्नुयात् ॥
 आख्याय भूभृते वापि तेन समो धिनः शुचिः ।
 द्रव्यदण्डादिमुक्तिर्वा तपसा वा शुचिनेरः ॥
 निराहारा जायते च एतदाहुर्मनीषिणः ॥
 विनिर्गता यदा शूद्रादुदकान्ते व्यर्पस्यता ।
 तदा द्विजैस्तु द्रष्टव्य इति धर्मविदो विदुः ॥
 दुःस्वप्नदर्शने चैव वान्ते वा कुरकर्मणि ।

मैथुने कूटधूमे च सद्यः स्नान विधीयते ॥
 चिताञ्च चितिकाष्ठञ्च यूप चाण्डालमेव च ।
 स्पृष्ट्वा देवलकञ्चैव सर्वत्र जलमाविशेत् ॥
 जम्बुकञ्च शूकरैस्तु यदि स्पृष्टो भतेन्वरः ।
 अष्टोत्तरशत जप्त्वा गायत्र्याः शुद्धिर्नर्हति ॥
 शुनोघ्राणावलीढस्य नखैर्विलिखितस्य च ।
 अङ्गिः प्रक्षालन कार्यं मार्गना वावपूननम् ॥
 अञ्जान्तु गुरोः कृत्वा नक्त तस्य तु भोजनम् ।
 नक्षत्रदर्शनं त्वन्ये इति प्राह पराशरः ॥
 कुमापी तु शुना स्पृष्टा जम्बुकेन वृषेण वा ।
 यां दिशं व्रजते सूर्य्यं तां दिशं सा विलोकयेत् ॥
 दिवसे तु यदा ग्रामं शुना स्पृष्टो भवेद्द्विजः ।
 विप्रं प्रदक्षिणीकृत्य घृतं प्राश्य विशुध्यति ॥
 चातुर्वर्ण्यान्तु या नारी कृताभगमनापि च ।
 प्रक्षाल्य नाभिं यावत्तत् तिङ्गशौचं निर्जं विदुः ॥
 अभिगच्छन् सुतार्थञ्च ऋताहतो स्त्रियं द्विजः ।
 न च कुर्वीत स स्नानं नाभेरधस्तु शोधयेत् ॥
 तुङ्गास्तु गुरोरुक्ता ऊङ्गारस्तु गरीयसम् ।
 प्रमाद्यैतावेनश्चेत्यात् स्नात्वा शुद्धो द्विजं क्षतः ।
 विवादे शास्त्रतोर्जित्वा भाव्या यस्य तु जायते ॥
 श्लक्ष्णं जायते तस्य तमोभावेन दुष्कृतम् ।
 ताडयित्वा तृणेनापि स्कन्धेनावध्यं रज्जुना ॥
 विवादेनापि निर्जित्य तं प्रसाद्य विशुध्यति ।
 अङ्गीर्यं च चरेत् कृच्छ्रं मतिकृच्छ्रं निपातने ॥

कृच्छातिकृच्छ्रोऽहृक्पाने कृच्छ्रोऽस्यान्तरशोणिते ।

प्रेत इष्टा च दग्धा च शुद्धिः स्नानात् द्विजन्मनाम् ।

उपवासमर्थो वापि ब्रह्मकूर्चत्र पावनम् ।

प्रेतभूतं तु यः शूद्र ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥

नीयते ह्यनुगच्छ सु विरात्र मशुचिर्भवेत् ।

त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥

प्राणायामशतं कृत्वा घृत पाश्व्य विशुध्यति ।

अङ्गुल्या दन्तकाष्ठन्तु प्रत्यक्षलवणं यथा ॥

सृक्तिकाभक्षणाञ्चैव तुल्यं गोसासभक्षणम् ॥

कृत्वान्यतममतेषां शुद्ध्यर्थं मात्मनो हितम् ।

चरेत् शशिव्रतं विप्र इति प्राङ्गर्मनीषिणः ॥

केचिद्वदन्ति सुनयः कृच्छ्रं प्राजापतिं तथा ।

तदर्थं पादकृच्छ्रे वा ब्रूयुरन्ये द्विजोत्तमाः ॥

अधोच्छिष्ट द्विजोऽज्ञानादयद्यदयं हि किञ्चन ।

भुक्त्वा नावस्य वा कुर्यात् क्षिण्मृतं केचि निष्कृतिः ॥

नक्तोपवासबाह्ये तु अन्यत्र द्विगुणञ्चरेत् ।

अष्टोत्तरशतं जप्त्वा गादत्याः शुद्धिमर्हति ॥

अधोच्छिष्ट द्विजः स्पृष्ट्वा श्वोच्छिष्टं वृषलेन तु ।

नक्षत्रदर्शनेऽग्नीयात् पञ्चगव्यपुरःसरम् ॥

अथोधोच्छिष्टं विप्राद्यैश्चोच्छिष्टं शूद्रैस्सृशः ।

उपरासेन शुद्ध्येयुः पञ्चगव्यस्य पावनम् ॥

श्वकाकीकाकससृष्टो भुञ्जानो ब्राह्मणश्च यः ।

तदन्नस्य परित्यागात् कृत्वा स्नानन्तु शुद्ध्यति ॥

यज्ञोपवीतेन विना भोजनं कुरुते द्विजः ।

अपि मूत्रपुरीषे वा रेतःसेवनमेव च ॥
 तिरात्रोपोषितो विप्रः पादकृच्छ्रं नु भूमिपः ॥
 अहोरात्रोपितो वैश्यः शुद्धिरेषा पुरातनी ॥
 विप्रः कुकृत्यनिष्ठीव्यं कृत्वाऽनृतभाषणम् ।
 वचनं पतितैः कृत्वा दक्षिणं अवणं स्पृशेत् ॥
 विप्रस्य दक्षिणे कर्णे नित्यं वमति पावकः ।
 अङ्गुष्ठे दक्षिणे पाणौ तस्मात्तेन च तं स्पृशेत् ॥
 प्रेक्ष्य शशिनोऽर्कस्य ब्रह्मेशविष्णुसंस्मृतिम् ।
 गायत्र्या शतमाहस्व सर्वपापहरं स्मृतम् ॥
 गायत्र्यष्टसहस्रं नु ब्रह्महत्याविशोधनम् ।
 शूद्रबध्ने द्विजाग्रस्य गायत्र्यष्टसहस्रकम् ॥
 राज्ञः पञ्चमहस्त्राणि ह्यद्विजस्य तर्द्धकम् ।
 योगेन गतिशीलम् यदि वा स्याद्गदा नरः ॥
 ता वृभौ सर्वदा त्याजौ निश्चितं सर्वकर्मसु ।
 मल्लिकामन्ततिर्धारा विप्रो ब्रह्मविन्दवः ॥
 स्त्रीमुखं बालवृद्धञ्च न दूष्यन्ति कदाचन ।
 आत्मस्त्री ह्यात्मबाजञ्च आत्मवृद्धं तथैव च ॥
 आत्मनः शुचयस्तानि परेषा मशुचि स्तथा ।
 उत्पन्नमातुरे स्नानं दशकृत्वो ह्यनानुरः ॥
 स्नात्वा स्नात्वा स्पृशेदेनं ततः शुद्धीत्स आनुरः ।
 विवाहीत्सवयङ्गेषु संग्रामे जनसङ्कुले ॥
 पलायने वनेऽरण्ये स्पृष्टास्मृष्टिर्न दूष्यति ।
 आद्यस्पर्शं भवेत् स्नानं द्वितीयस्यापि तत्स्मृतम् ॥
 शिरःप्रोक्षणमन्येषा मन्यत्वाचमनं स्मृतम् ।

पलाशशशिपाकाष्टद तधावनकुन्नरः ॥

दिवा कीर्तिं समञ्जीयाद्दृशवद्वा नैव पश्यति ।

पद्माक्ष लोहं फलकाष्ठचर्म भाण्डस्यतोयैः स्वयमेव शौचात् ।

पुंसां निगाश्चर्धकलिः पचाना स्त्रीणा च शुद्धिर्विहिता मदैव ।

स्नानसृष्टेन घेन स्यात्काष्ठायैर्यदि तं स्पृशेत् ।

नाना िहणवत् स्पृष्टुं तदोपस्पर्गनाच्छुचिः ॥

स्नेच्छलूनाशनस्पर्शे जेते वा यदि वा स्थले ।

उपस्पर्शे शिरः प्रोक्तं संशुद्धौ जायते द्विजः ॥

पस्त्रमस्पर्शेन तस्य न चैताज्जावगाहनम् ।

अङ्गस्पर्शनवत्तस्य पश्यति द्विजसत्तनाः ॥

चण्डालोदकमस्पर्शे शुद्धिः स्नानेन जायते ।

तथा तद्भाण्डमस्पर्शे स्नानमाहुर्मनीषिणः ॥

उदक्यास्पर्शेन स्नायादगुप्तेनाङ्गतोऽपि वा ।

स्याद्यतः स्पर्श्यापि स्नानं तुल्याः सर्वरजस्वलाः ॥

मस्पर्शे मेदभिज्ञाना नदैव ब्रह्मप्रातिनाम् ।

पतिताना च मस्पर्शे स्नानेनैव विधीयते ॥

रजस्वलाद्यैः मस्पर्शे उपस्पर्शेऽपि च ।

उदक्यायास्तृतीयेऽद्वि पौर्वाचनचमन विदुः ॥

प्रथमेऽर्हान चाण्डाली द्वितीये ब्रह्मप्रातिनी ।

तृतीये रजकी प्रोक्ता चतुर्थे तु विशुद्ध्यति ॥

पुरुहूतः पुरा दैत्यं त्रिशिषीह्युल्लघान यत् ।

तदूबधः ब्रह्महत्यायास्तत्फलं स ददो स्त्रियम् ॥

आसां तत्प्रभृति स्त्रीणामस्पृश्यत्वं सदाभवत् ।

अंगैर्दिनत्रयं ह्येतच्छुक्रगुर्वादिनाल्पितम् ॥

शवराश्च पुलिन्दाश्च नटाश्च केवटास्तथा ।
 एतान्नजकसन्तुल्यान् केचिदाहुर्मनीषिणः ॥
 रजकाद्याभिगामित्वे वैश्यो गोमूत्रयावकम् ।
 चरन्ति षड्गुणाहोभिः क्षत्र्यं वा द्विगुणश्चरेत् ॥
 ब्रह्मक्षत्रियविट्जाता शूरास्तेऽनुक्रमेण तु ।
 क्रमातिक्रमतश्चान्ये स्नेच्छान्यवर्णसम्भवः ॥
 भोज्याशनासु तच्छूद्रा अन्ये भोज्यासनाः स्मृताः ।
 आमाशनानि भोज्यानि हृतमुच्छिष्टं मुच्यते ॥
 दामनापितगोपाल कुलमित्रार्द्धसीरिणः ।
 भोज्यान्त्रो नापितश्चैव यश्चात्मानं निवेदयेत् ॥
 पर्युषितं चिरस्थश्च भोज्यं स्नेहसमन्वितम् ।
 यवगोधूमावस्नेहो तथा गोरसविक्रयः ॥
 आपङ्गतो द्विजोऽश्रीयात् गृह्णीयाद्वा यतस्ततः ॥
 न स लिप्येत पापेन पद्मपत्रमिवान्धसा ॥
 ज्ञापितं शूद्रेणेहोऽन्धकृत्, पक्वञ्च यद्ववेत् ।
 नीत्वा नद्यादिके तहै प्रोक्ष्य भुञ्जनकित्विषी ॥
 गायत्र्योङ्कारमूताभिः केचिदङ्गिश्च प्रोक्षणम् ।
 मन्यन्ते विष्णुमन्त्रेण कलिधर्मसमाः स्मृताः ॥
 आममांसं घृतं चौद्रं स्नेहाश्च फलसम्भवाः ।
 स्नेच्छभाण्डस्थिता ह्येते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥
 आभीरभाण्डसंस्थानि पयोर्दधिघृतानि च ।
 तावत्पूतं हि तद्भाण्डं यावत्तत्र तु तिष्ठति ॥
 पूतानि सर्वपुण्यानि काकहस्त्यस्थितानि च ।
 श्वादत्तानि च भक्ष्याणि यत्नतस्तु द्विजातिभिः ॥

सर्वैः स्वोपस्करैर्युक्ता शय्या रक्तांशुकानि च ।

पुष्पाणि चैव शुद्धान्ति प्रोक्षणाणि न सशयः ॥

अलेपं स्नानमयं भाण्डं भाण्डं सशयमेव च ।

प्रोक्षणादेव शुद्धोत सलेप मग्निताडनात् ॥

भस्मना शुद्धते कांसं सुरयाथ न लिप्यते ।

सुरा मूत्रपुरीषाभ्यां शुद्धते तापलेपनैः ॥

अलिप्तं मद्यमूत्राद्यै स्नानं मस्तेन शुद्धति ।

रजसा स्त्री मनोदुष्टा नद्यश्च वेगसंयुताः ॥

अवेगमपि यद्गूरि सरिदारि हृदश्च यत् ।

सकृदस्पर्शसंस्पर्ष्टं न तद्दूष्यन्ति सद्गिरः ॥

सत्येन ब्रूयते वाणी धर्मः सत्येन वर्तते ।

तस्मात्सत्यं हि वक्तव्यमात्मशुद्धौ द्विजातिभिः ॥

रथ्याकर्दमतो यानि नावः पथि तृणानि च ।

मारुतार्केण शुद्धान्ति निशि चन्द्रर्त्तमारुतैः ॥

यथातन्मव मुक्तानि प्रायश्चित्तानि सत्तम ।।

उक्तानुक्तानि सर्वाणि ज्ञातव्यानि द्विजातिभिः ॥

प्रायश्चित्तं न तत्प्रोक्तं धर्मशास्त्रावृत्तृभिः ।

द्विजैस्तत्र प्रकल्पं स्याद्धर्मशास्त्रार्थचिन्तकैः ॥

उक्ता मया निष्कृतयः समासात्सुशुद्धये वर्णचतुष्टयस्य ।

व्रतानि तासां विहितानि यानि वक्ष्याम्यतस्तानि निबोधयेति॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीते प्राय-

श्चित्तनिर्णयो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

व्रतान्यथ प्रवक्ष्यामि ह्यैन्दवादिक्रमेण तु ।
 पापक्षयकृतैर्यैः स्याद्वर्माधी च महोदयः ॥
 चन्द्राश्चाश्रीयाद्गारान् शुक्ले कृष्णे च ह्यामयेत् ।
 चन्द्रक्षयेन भोक्तव्यं मध्ये शशिव्रतद्वरेत् ॥
 विपरीतान् क्रमाद्ग्रासानादावादौ च ग्रामयेत् ।
 वर्धन्ते दैन्यपजेतु पिप्पलीमध्यमैन्दवम् ॥
 अष्टावष्टौ रमणीयात्म व्रती प्रतिवासरम् ।
 अष्टाग्रासिकोमत्याप चान्द्रायण मथापरम् ॥
 शतद्वयन्तु पिण्डानां चत्वारिंशत्समन्वितम् ।
 मासेनैवोपभुञ्जीत चान्द्रायण मथापरम् ॥
 चतुरः प्रातरश्रीयात्मायं ग्रामांश्च तावता ।
 शिगुचान्द्रायणं तज्ज्ञैः प्रोक्त पापापनोदनम् ॥
 मध्यदिने यदश्रीयात्माय ग्रामांश्च तावता ।
 चान्द्रायणं यतीना तत्तत्त्वज्ञैः परिकीर्तितम् ॥
 शिखण्डसम्भितान् ग्रामान् चन्द्रव्रतप्रयोजने ।
 दीपः स्यादन्यथाभावे तस्मादुक्तं न दापयेत् ॥
 एकभुक्तैश्च नक्तैश्च तथैवायाचितैरपि ।
 उपवासे शतुर्भिश्च कृच्छ्रं षोडशभिर्दिनैः ॥
 उष्णं जलं पयः सर्पिरेकैस्तच्च त्यहं पिबेत् ।
 वायुभक्षस्त्यहं तिष्ठेत्तप्तः कृच्छ्रोऽयं मुच्यते ॥
 पलमेकं जलं पीत्वा पलद्वयं तथा पयः ।
 पलमेकं तथाज्यस्य मानमेतत्प्रकीर्तितम् ॥

एतच्च त्रिगुणं प्रोक्तं महासान्तपनं स्मृतम् ।
 प्राजापत्यञ्च कृच्छ्रञ्च पराकस्त्रिगुणो महान् ॥
 पद्मोदुम्बरराजीव विल्वपत्रं कुशोदकम् ।
 प्रत्येकं प्रत्यहं प्राश्य पर्णकृच्छ्रः प्रकीर्तितः ॥
 प्रत्येकं प्रत्यहं गन्धं सकृत् शुद्धौ पयो दधि ।
 घृतं कुशोदकं पीत्वा उपवासश्च सप्तमः ॥
 एभिः सम्प्राशनैरुक्तं दिव्यं सान्तपनं द्विजैः ।
 सप्ताहेन तु कृच्छ्रोऽयं मुनिभिः परिकीर्तितः ॥
 एतच्च त्रिगुणं तज्ज्ञैर्महासान्तपनं स्मृतम् ।
 प्राजापत्यञ्च कृच्छ्रञ्च पराकस्त्रिगुणो महान् ॥
 एकभुक्तञ्च नक्तञ्च अयाचितविशेषणे ।
 पादकृच्छ्रोऽयमुद्दिष्टं स्त्रिघ्नं प्राजापतिव्रतम् ॥
 अयमेवातिकृच्छ्रः स्यात्पाणिपूतान्नभोजनः ।
 कृच्छ्रातिकृच्छ्रपयसा दिवसानेकविंशतिम् ॥
 दिनेर्द्वादशभिः प्रोक्तः पराकः समुपोपितैः ।
 एकद्व्यहृत्यहादीनि नक्तञ्चैव यथा शृतम् ॥
 सम्प्राश्य तिलपिण्याकं तक्रं तीक्ष्णं कुशोदकान् ।
 पञ्चमे ह्युपवासः स्यात्सौम्यकृच्छ्रोऽयमुच्यते ॥
 चान्द्रायणे च कृच्छ्रे च त्रिकालं स्नानमाचरेत् ।
 स्नानद्वयस्तु कर्त्तव्यं व्रतेष्वेवापरेषु च ॥
 शक्तिं ज्ञात्वा शरीरस्य स्नानं कार्यं तथा व्रतम् ।
 असामर्थ्येन कार्यञ्च याच पर्यन्तनुग्रहम् ।
 ब्रह्मकूर्चं प्रवक्ष्यामि व्रतानां सुत्तमं व्रतम् ॥
 कृतेन येन मुच्यते पाणिनः सर्वकिल्बिषैः ।

नीलिकायास्तु गोमूत्रं कृष्णायाः सकृदुद्धरेत् ॥
 पयश्च ताम्रवर्णायाः पीतायाश्च तथा दधि ।
 कपिलायाः घृतञ्चैव महापातकनाशनम् ॥
 अभावे सर्ववर्णानां कपिलायाः समुद्धरेत् ।
 पलानि पञ्च मूत्रस्य अङ्गुष्ठार्धन्तु गोमयम् ॥
 क्षीरं सप्तपलं ग्राह्यं दध्नः पलत्रयं तथा ।
 घृतं चाष्टपलं ग्राह्यं पलमेकं कुशाम्भसः ॥
 मन्त्रैः सर्वाणि चैतानि अभिमन्त्र्याथ मिश्रयेत् ।
 गायत्र्या चैव गोमूत्रं गन्धद्वारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति वै क्षीरं दधिक्षावू स्तथा दधि ।
 तेजोऽग्निं शुक्रमित्वाज्यं देवस्य त्वा कुशोदकम् ॥
 निष्पन्नं पञ्चगव्यञ्च पातैः क्रमेण तत्पिबेत् ।
 मध्यमेन पलायस्य तत्पत्रेण पिवेद्द्विजः ॥
 द्वितीयं पद्मपत्रेण ब्रह्मपत्रेण चापरम् ।
 चतुर्थं ताम्रपत्रेण तत्पिवेद्भतर्क द्विजः ॥
 अालोड्य प्रणवेनैव निमेष्य प्रणवेन तु ।
 उद्धृत्य प्रणवेणैव तत्पिवेत्प्रणवेन तु ॥
 विष्णुं संस्त्रापयेद्भक्त्या पञ्चगव्येन चार्चयेत् ।
 कृष्णाण्डैर्जुञ्ज्यान्मन्त्रैः पञ्चगव्यं ऊतायने ।
 सस्थाहृत्या च गायत्र्या तथैव प्रणवेन च ॥
 ब्रह्मकूर्चं मिदं प्रोक्तं व्रतं पञ्चदिनात्मकम् ।
 पञ्चगव्यञ्च सप्राश्य पञ्चरात्रोपवासकृत् ॥
 नक्तेन वासमञ्जीयाद्यावच्छक्त्वा दिनानि च ।
 पञ्चाहिकम्पारणकं व्रतस्यास्य प्रकीर्तितम् ॥

निर्दहेत्सर्वपापानि ब्रह्मकूर्चं मिति स्मृतम् ॥

अन्ये वदन्ति कवयः उपवासं विना व्रतम् ॥

जप्य होमंच कर्त्तव्यं देवतार्चनमेव च ।

पञ्चगव्यञ्च होतव्यं पञ्चगव्यं समश्नीयात् ॥

ब्राह्मणान् भोजयेत्तावद्यावत्कुर्यादिदं व्रतम् ।

यत्त्वर्गास्थिगतं पापं तिष्ठते पुरुषस्य च ॥

ब्रह्मकूर्चो दहेत् सर्वं नमिद्वाग्निं रिविन्धनम् ।

यानीह पापानि भवन्ति पुंसां दैवादकामादथ कामतोवा ।

उक्तानि तेषां मुनिना व्रतानि शुद्ध्यर्थमेतान्यपराणि चैवम् ॥

धर्मार्थं मेतानि कृतानि पुंसां ददुर्दिवौवस्वविमुक्तसिद्धिः ।

अवाप्यपूज्यत्वमशेषलांकैस्तेजःशरीरीतिचरेन् गता भीः ॥

यस्यास्ति भीतिः पुरुषस्य पापान् वृच्छेच्च कर्त्तुं नयमेनसाञ्च ।

प्रीत्येव तं च व्रतदानजप्य प्रीदिष्य मेतन्नतदन्यतम् ॥

वदन्ति दानं मुनयः प्रधानं कलौ युगे नान्यदिहास्ति किञ्चित् ।

विशोधनं स्वर्गमिहापि पूज्यं वक्ष्यामि तस्मादथ दानधर्मात् ॥

इति श्रीबृहदारण्यकोपनिषद्सुब्रतप्रायश्चित्तनिर्णयः सप्त-
मोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

दानानि विधिना साधे जगौ याज्ञि पराशरः ।

व्यासस्य तानि वक्ष्यामि श्रूयतां हिजसत्तमाः ॥

दानेन प्राप्यते स्वर्गो दानेन सुखमश्नुते ।

ब्रह्मसुखं च दानेन पूज्यो भवति मानवः ॥

न दानात् परतो धर्मं स्त्रैलोक्ये सचराचरे ।
 मुमुक्षवोऽपि योगीशा भिक्षादानोपजीविनः ॥
 अन्नं तोयसमायुक्तं पृथगेते तथैव च ।
 सर्वोपस्करसंयुक्तं गृहञ्च गृहमात्रकम् ॥
 वृषादियुक्तसीरञ्च एकं वृषं तथैव च ।
 गृह्याग्निना प्रदानेन गोप्रदानं तथैव च ।
 सौरभेयीं द्विवक्त्राञ्च तिलधेनुमतः परम् ।
 घृतधेनुं अश्वधेनुं हेमधेनुं सविस्तरम् ॥
 कृष्णाजिनप्रदानञ्च वाजिस्यन्दनमेव च ।
 एकहस्तिप्रदानञ्च कन्यादानफलं तथा ॥
 भूमिदानफलञ्चैव तुलापुरुषमेव च ।
 हेमरूप्यप्रदानञ्च ननाकादिसमन्वितम् ॥
 चपुमीसकताम्बादिसर्वधातुप्रदानवत् ।
 नक्षत्रतिथिर्योगेषु यद्यदानञ्च तत् फलम् ॥
 विद्यादानं फलं तस्य प्रजादानं मथैव च ।
 अभयादिकदानानि प्रतिग्रहे यथाविधि ॥
 इष्टापूर्त्तौ फलोपेतौ सर्वं विस्तरतो मया ।
 शक्तिस्तृणाशृतं पूर्वं क्रमात्कथयतः शृणु ॥
 गोहिरण्यादिदानानां सर्वेषामप्यनुत्तमम् ।
 अन्नदानमपेक्षन्ते सर्वेऽपि हि दिवौकसः ।
 अन्नार्थं मातरिश्वाहं ह्यन्नार्थञ्च तथानलः ॥
 अन्नार्थं सविता चैव चार्तिच्छ्रुतिभामा ॥
 अन्नकामः ससर्जदं विधिरप्यखिलजगत् ॥
 तस्मादन्नात्परं तत्त्वं न भूतं न भविष्यति ।

दद्यादहरहस्तस्मादन्नं विप्राय मानवः ॥
 हृतं वा यदि वा चामं स स्वर्गे सुखमेधते ।
 शोभनात् प्रभतान् सर्वान् पक्वान्नपरिपूरितान् ॥
 अपूपै रुदकाद्यैश्च दत्त्वा दिवं सुखं व्रजेत् ।
 द्विजान् यः पाययेत्तोयं अन्यानपि पिपासितान् ॥
 प्रपां तु कारयेद्दूरीष्णे प्राप्नोति देवलोकताम् ।
 षट् पात्राण्यादिकं दद्याद्वर्षासु च प्रतिश्रयम् ॥
 पादाभ्यङ्गन्तथैवैधः शीति चावरणानि च ।
 उपानत्पादुके चैव ददत्कामानवाप्रयात् ॥
 सप्तव्रीहिममायुक्तं सर्वस्नेहसमन्वितम् ।
 सर्वोपस्करसंयुक्तं सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
 हिरण्यं गोवृषांश्चैव कुलिशाद्युपधानकैः ।
 चारस्त्रीभूषणैर्युक्तं सकांस्थं तान्त्रभाजनम् ॥
 कण्डण्यादिसमायुक्तं ददत्पात्राय मानवः ।
 पर्कष्टकचित्तं कृत्वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥
 अरम्यं वा तथा सद्यः कृत्वा चाश्लम्यं तथा ।
 दत्त्वा स्थानं भवाप्नोति प्रजापतेरशंसयम् ॥
 प्राकारा यत्र सौवर्णाः गृहाण्युच्चैस्तराणि च ।
 माणिक्यगारुडैर्वज्रैर्मौक्तिकैर्भूषितानि च ॥
 देवकन्यासहस्रेण सहितो गीतश्रुत्यकैः ।
 सेव्यमानोऽम्बरःसङ्घः प्रजापतिसमं वसेत् ॥
 अनङ्गाहौ च धूर्वाहौ बलवन्तौ सुलक्षणौ ।
 तरुणौ सविषाणौ च घण्टाभरणभूषितौ ॥
 अदुष्टावेकवर्णौ तु शरीरौ दक्षिणान्वितौ ।

य आह्वय द्विजायाय दद्याद्भक्त्या तु मानवः ॥
 सोऽनडुद्रोमतुल्यानि स्वर्गे वर्षाणि तिष्ठति ।
 अमरीभिर्वृतोऽजस्रं सेव्यमानश्च दैवतैः ॥
 एकोऽपि हि वृषो देवो धूर्धरः शुभलक्षणः ।
 अरोगश्चापरिक्लिष्टो यस्मात्स दशगोसमः ॥
 एकेन दत्तेन वृषेण येन दत्ता भवेयुर्दश सौरभेयाः ।
 आहेमपीतादूधरणीसमानात्तस्माद्दृषात् पूज्यतमोऽस्ति नान्यः
 दृष्टिदानं प्रवक्ष्यामि यथादेयं द्विजातिभिः ।
 यो विधिर्दक्षिणायाश्च तथा सर्वं निबोधत ॥
 एकरात्रोषितः स्नातो गोदाता पञ्चगव्यतः ।
 पञ्चाश्वेन संस्नाप्य संपूज्य मधुसूदनम् ॥
 सवत्सां वस्त्रसंयुक्तां शतयज्ञोपवीतिनीम् ।
 सुविषाणां सुरूपाञ्च सर्वलक्षणासंयुताम् ॥
 हेमकल्पितशृङ्गाञ्च सुरूपां चरणायकाम् ।
 पर्यस्त्रिणीं सुशीलाञ्च हिरण्योपरि संस्थिताम् ॥
 हिरण्यं वाचयित्वाग्रे स द्विजायोपपादयेत् ।
 प्राङ्मुखाय च विप्राय दृष्टिन्ताञ्च उदङ्मुखीम् ॥
 इमां त्वं प्रतिगृह्णीष्व प्रीतोऽस्तु केशवो ह्ययोः ।
 इति दत्त्वोदकं हस्ते पादान्यष्टौ विसर्जयेत् ॥
 व्यावर्त्तते ततः पश्चात् प्रणम्य शिरसा द्विजम् ।
 अनेन विधिना धेनुं यो विप्राय प्रयच्छति ॥
 स विष्णुप्रीणनाद्याति विष्णुलोकमसंशयम् ।
 आत्मनः पुरुषान् सप्त प्रागस्तान् सप्त सप्तच ॥
 आत्मानं सप्तजन्मोत्थान् पापाद्भिमुच्यते नरः ।

पदे पदे तु यज्ञः स्याद्गोर्वत्सस्य च मानवः ॥
 फलमाप्नोति विप्रेन्द्राः शुद्धा वै तत्पुरा हरेः ।
 सर्वकामसच्चिदात्मा सर्वलोकेषु पूजितः ।
 नान्ना पापापहास्तावदूयावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥
 इत्थाकूष्णान्तथा चान्यैर्बल्लधा वसुधाधिपैः ॥
 यैर्या वृभिरियं दत्ता जग्मुस्तेऽपि च विष्टपम् ।
 दीयमानं च पश्यन्ति ये भवन्त्यनुमोदकाः ॥
 तेऽपि पापविनिर्मुक्ताः विष्णुलोकमवाप्नुयुः ।
 पादद्वयं मुखं योन्यां प्रसवन्त्यां प्रदृश्यते ॥
 यदा च हिमुखी गौः स्यात् देया यावन्न स्मरते ।
 क्षौणीतुल्या तदा सा मौः सर्वैरुक्ता मुनीश्वरैः ॥
 सापि प्राग्विधिना देया सङ्काश्या दोहना द्विजाः । ।
 एकत्र पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥
 तस्या गौर्ज्वायसी साक्षादेकलोभयतोमुखी ।
 गोर्वत्सस्य च लोमानि यावत्संख्यानि सत्तमाः ! ॥
 तावत्संख्यानि सर्वाणि प्रुवं ब्रह्मजने वसेत् ।
 यश्चारोगामक्लिष्टाङ्गान्धेनुं वा यदि वा तमुम् ॥
 दद्यात् स्वर्गमवाप्नोति देया यथा तथाहि गौः ।
 तिलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीणनाय हरेरिमान् ।
 यया तुष्यति गोविन्दो दत्तया नु गवाऽनघः ॥
 ब्रह्महा स्वर्गहा गोघ्न पितृमातृसुहृद्घात ।
 अग्निदो गुरुहा चैव तथैव गुरुतल्पगः ॥
 सर्वपापसमायुक्तो यत्को यश्चोपपातकैः ।
 सर्वेनोभिः प्रमुच्यन्ते तिलधेन्या प्रदत्तया ॥

अनुलिप्ते महीष्टे वस्त्राजिनप्रसारिते ।
 धर्मज्ञाः केचिदिच्छन्ति कुतपेच तिलाह्वने ॥
 प्रक्षीर्य चाविक्रं भूमौ तत्र क्षणाजिनं पुनः ।
 तिलांस्तु प्रक्षिपेत्तत्र क्षणाटकचतुष्टयम् ॥
 कुर्यादुत्तरतोऽभ्यर्णं चाटकेन तु वत्सकम् ।
 सर्वरत्नैरलङ्कुर्यात् सौरभेयीं सबत्सकाम् ॥
 कार्ये हेममये शृङ्गे सास्त्रा सूत्रमयी तथा ।
 ताम्रष्टेक्षुपादाच कार्या मुक्ताफलेजया ॥
 प्रशस्तपत्रश्रवणा फलरत्नवती तथा ।
 शुभस्त्रयलाङ्गूली नवनीतस्तथान्वितः ॥
 नारङ्गैर्वीजपूरैश्च जम्बीरैर्नारिकेलकैः ।
 बदराम्बकपित्तैश्च मणिमुक्ताफलार्चिताम् ॥
 सितवस्त्रयुगच्छन्नां सितच्छत्रसमन्विताम् ।
 ईदृग्विधाञ्चा तां कुर्यात् शृङ्गया परयान्वितः ॥
 कांश्चापदोहनां दद्यात् केशव ! प्रीयतामिति ।
 कुर्याद्विष्टिबद्धिदानिमां प्रत्युत्तरामुखीम् ॥
 सम्यगुच्चार्य विधिना दन्वैतेन द्विजोत्तमः ।
 सर्वपापैर्विनिर्मुक्तः पितरं स पितामहम् ॥
 प्रपितामहन्तथा पूर्वं गुरुपाणां चतुष्टयम् ।
 द्विजेन्द्रास्त्वारयन्त्ये तान्तिजधेनुप्रदा नरः ॥
 यश्च गृह्णाति विधिवत् गुरुपांस्तु सोऽपि तावतः ।
 चतुर्दश तथा येच दद्रुतश्चातुर्गोदिकः ॥
 दीयमानश्च पश्यन्ति तिलधेनुञ्च ये नराः ।
 शृण्वन्ति येच तां भद्रया परया नाम तद्दवाः ।

तेऽप्यशेषावनिर्मुक्ताः प्रयान्ति विष्णुलोकताम् ॥

प्रशान्ताय सुशीलाय तथा मत्सरिणे बुधः ।

तिलधेनुं नरो दद्याद्देहस्मार्त्तं त्रिधार्मिके ॥

त्रिरात्रं यस्तिलावारस्तिलधेनुं प्रयच्छति ।

तथैकरात्रन्तु पुनस्तिलानन्ति सभक्तिकः ॥

दातुविशेषं कृपापस्य तस्य पुण्यवतो द्विजः ।

चान्द्रायणादप्यधिकं शस्त तत्तिललक्षणम् ।

एव प्रतिग्रहीतापि आदत्ते विधिना द्विजः ॥

स तारयति दातारं आत्मानञ्च न मंशयः ।

प्रतिग्रहणु दीप्ताग्निदग्धविप्रमुखेरिताः ॥

न स्फुरन्तीह मन्त्राश्च जपहोमादिकेषु च ।

तदा न दीयते तस्य न तं कर्मणि योजयेत् ॥

निष्फलं तत्कृतं कर्म स्रुतस्थौषधदानवत् ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि दृतधेतुमपि द्विज ।

येन सा विधिना देया तां प्रवक्ष्याम्यतः शृणु ॥

वदामि धेनुं दृतकल्पितां यो विधिञ्च यैव निचयैः प्रकल्पया ।

फलं प्रदाने मनुजस्य यस्मात् कृपाच पात्रन्तुपर्व यच्च ॥

गोक्षीरसर्पिर्मधुखण्डदध्ना संस्थाप्य विष्णुं शुभवारिणाच ।

सपूज्य पुष्पैश्च विलेप्य गन्धैर्दद्यान्निवेद्यञ्च सधूपदीपम् ॥

दृतञ्च वज्रिर्दृतमेव सोमो दृतञ्च सूर्यो दृतमेव चान्धः ।

प्रदेहि तस्मात् दृतमेव विद्वन् । दृते प्रदत्ते सकल प्रदत्तम् ॥

दृतेन गव्येन तु पूर्णकुम्भं प्रकल्पयते गौः करकञ्च वत्सः ॥

हिरण्यगर्भां मणिरत्नशोभां तुरष्ककूपूरसुचारुनासम् ॥

पृष्ठे च कृष्णागुरुदारवे च सौवर्णनेत्रे पटसूत्रसास्त्रा ।

क्षौमञ्च पुच्छं गुडदुग्धवक्त्रं जिह्वा च तस्या वरशर्करायाः ॥

द्राक्षीत्यैश्च हि खजूरैरन्यैः स्वादुफलैरपि ।

उरस्तस्याः प्रकर्त्तव्यं पृष्ठन्तान्मञ्च धीमता ॥

इक्षुयष्टिमयाः पादाः शफा रौप्यमयास्तथा ।

धान्यैश्च सप्तभिः पार्श्वौ लोमानि सितमर्घपैः ॥

कांश्यदीक्षा च कर्त्तव्या मितवस्त्रच्छदा तथा ।

शितच्छत्रसमायुक्ता मितचामरभूषिता ॥

सितयज्ञोपवीता च सितस्त्रग्दाम भूषिता ।

वत्सस्य कुर्यादिति सङ्गतानि प्रोक्तानि सर्वाण्यपि यानि धेनोः ।

अङ्गानि सर्वाणि च तद्वदस्य ऊत्र सवस्त्रं च तथैव विप्रः ॥

गृहाणा चैनां मम पापहृत्यै दुस्तारसमारपयोधिपोतः ॥

संसारतारो भुवि भूमिदेव । स्वर्गं प्रदेहि क्षम विप्रराजः ।

विष्णुः सुरेगो धृतरश्मिरस्याः प्रीतोऽस्तु दानेन वर प्रदातुः ॥

व्याहृत्य चैतन्निजहस्ततोयं दत्त्वा क्षमस्तेति च वाग्विधेया ।

दात्वा द्विजेनात्र तु पूर्वमुक्तं संप्राश्य भर्षिर्व्रतमात्मशुध्यै ॥

कार्यं प्रमुक्तोऽखिलकिल्बिषैस्तु प्राप्नोति लोकान् पृथदुग्धदिग्धान् ॥

पृथक्तीरवहा नद्यो यत्र पायसकर्दमाः ।

तेषु लोकेषु विप्रेशः । सुपुण्येषु प्रजायते ॥

पितुरुर्ध्वन्तु ये सप्तपुरुषस्तस्य येऽप्यधः ।

तांस्तेषु द्विजलोकेषु स नयंस्संस्तुतकिल्बिषः ॥

स कामानामियं पृष्टिः कथिता तव सत्तमः ।

विष्णुलोकं नरा यान्ति निष्कामाः पृथधेनुदाः ॥

जलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीतये दत्तया यया ।

देवदेवो हृषीकेशा सर्वेशः सर्वभावनः ॥
 जलधेनुं द्विजश्रेष्ठ । सम्पूर्णरजतस्थितम् ॥
 रत्नगर्भमशेषैस्तु ग्रामैर्वन्यैः समन्वितम् ।
 सितवस्त्रयुगच्छत्रं दूर्वापल्लवशोभितम् ॥
 कुष्ठमांसीसुरोशीर बालकामलकैर्युतम् ।
 प्रियङ्गुपत्रसयुक्तं सितयज्ञोपवीतिनम् ॥
 सोपानत्कञ्च सच्छत्रं दर्भविष्टरसंस्थितम् ।
 चतुर्भिः संवृतं पात्रैः स्तिलपूर्णैश्चतुर्दिशम् ।
 स्थगितं दधि पात्रेण घृतक्षौद्रवता मुखे ।
 उपोषितः समभ्यर्च्य वायुदेवं सुरेश्वरम् ॥
 पुष्पधूपोपहारैश्च यथा विभवसम्भवम् ।
 सकल्प जलधेनुश्च समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥
 पूजयेद्वत्सकं तद्वत् कृतञ्जलमय बुधः ।
 अत्रोचुरपरे केचित् पूजयेत् घृतवत्सकम् ।
 पञ्चाशेन तु कुम्भस्य चतुर्धाशेन वा परे ।
 एवं संपूज्य गोविन्द जलधेनुं सवत्सकाम् ॥
 सितवस्त्रधरः शान्तो वीतरागो विमत्सरः ।
 दद्याद्विप्राय विप्रेन्द्र । प्रीत्यर्थं जलशायिनः ॥
 जलशायी जगद्योनिः प्रियतां मम केशवः ।
 इति चोच्चार्य विप्रेन्द्रो विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 अपकाशनिना स्थेयं अहोरात्र मतः परम् ।
 अनेन विधिना दत्त्वा जलधेनुं द्विजोत्तम ! ॥
 सर्वराज्यमवाप्नोति यत् यत् ध्यायेत् स मानवः ।
 शरीरारोग्यमाकाङ्क्ष्य प्रथमः सर्वकामिकः ॥

कृणां भवति दत्तायां जलधेन्वां न संशयः ।
 इमामपि प्रशंसन्ति जलधेनुं द्विजोत्तम ! ॥
 ये नरास्तेन वै यान्ति विष्णुलोक ममंशयम् ।
 हेमाज्याभस्त्रिलैर्विद्वन् । यद्यपि गो प्रकल्पिताम् ॥
 भक्ष्यास्तु ते तथाप्येवं धर्मशास्त्रमतोद्विज । ।
 अथातः संप्रवक्ष्यामि दानानामुत्तमं परम् ॥
 यदृत्त्वा मानवो याति सायुज्यं परवेधसः ।
 धेनुर्देया सुवर्णस्य कारयित्वा द्विजातये ॥
 यान्दत्त्वा प्राज्ञहीपाताः ब्रह्मणः सदृशकृताः ।
 सा चतुर्भि स्त्रिभिर्वाप्यशुद्धवर्णपलै र्विजः ॥
 द्वाभ्यां वापि पलाभ्यास्तु पलेनैकेन वा पुनः ।
 हीनं तु नैव कर्त्तव्यं सत्या सम्पदि स द्विजः ॥
 हीनस्तु कुर्यतो दानं दातुस्तु निष्कल भवेत् ।
 चतुर्थीशेन धेन्वास्तु हेमवत्स प्रकल्पयेत् ॥
 सर्वैरत्नैरलङ्कृत्यार्द्धमाणाक्रमणे तु ।
 राजत वत्सक कुर्याद्ब्रूयुरन्ये च तद्विदः ॥
 अलङ्काराश्च सर्वेऽपि गोवद्रत्नैः प्रकल्पयेत् ।
 सकाशाद्वासुदेवस्य सुशालायां युधिष्ठिरः ॥
 दत्त्वा प्राप्तो हरेर्लोकं सा मयेयमुदीरिता ।
 मुक्ताफलशफा कार्या प्रवालकविभ्राणका ॥
 पद्मरागाक्षियुग्मा च हतपातस्तनान्विता ।
 कर्पूरागुरुनासाच शर्करारसना तथा ॥
 सुष्ठुहृग् युग्मपार्श्वाच्च क्षेमसास्त्रावती तथा ।
 इक्ष्वादिगुडजानुश्च पञ्चगव्य मपानकम् ॥

नारीकेलैश्च कर्त्तव्यौ कर्णौ पृष्ठञ्च कांसकम् ।

सप्तदत् स्त्रुवलाङ्गूल सप्तधान्यसमावृता ॥

फलपुष्पोपसंपन्ना च्छत्रीपानत्समन्विता ।

सुवर्णधेनुः कार्या च विप्राय प्रतिपादयेत् ॥

अश्वमेधसहस्रस्य दत्त्वा फलमवाप्नुयात् ।

कुलानां हि सहस्रं तु स्वर्गं नयत्यसंशयः ॥

किमन्यैर्बहुभिर्दानै रत्नहेमगवाऽनया ।

हेमधेनुप्रदानेन कृतकृत्यो हि वर्त्तते ॥

हिरण्यगर्भो भगवान् प्रीयतामिति कीर्त्तयेत् ।

उपवासी विशुद्धात्मा दत्त्वा सोमरविग्रहे ॥

दीयमानश्च पश्यन्ति ये नरा हेमगामिमाम् ।

रक्षोभूतपिशाचाद्या स्ततो नश्यन्ति सदृद्धिज ! ॥

एता मयोक्तास्तव वत्स । सर्वा पृष्ठादिका वत्सरतोऽव गावः ।

एसाकुभूभट्प्रभृति त्रितीया जग्मुर्दिवं यं विधिवत् प्रदाय ।

कृष्णाजिनस्य दानस्य प्रवक्ष्यामि यथाविधिम् ॥

प्रमाणञ्च विधिर्यस्य यस्मै विप्राय दीयते ।

वैशाख्यां पूर्णिमायाञ्च कार्तिष्या मधवाऽपि वा ।

यतयोस्तु प्रदातव्यं रविसोमग्रहेऽपि च ॥

अस्तिष्ट मच्छिद्रमलोकमश्च सन्नाथारन्ध्रं सशफ सशोफम् ।

साण्डं प्रदेशं सविषाण्वक्त्रं शस्त्रं प्रदाने सित कृष्णचर्म ।

एतमेव विध्वं चर्म गृहीत्वा द्विजपावनम् ।

कलयेद्देनुवत्तञ्च हेमशृङ्गादिकं पुनः ।

शृङ्गे हेममये तस्य शफाञ्च रजतस्य च ॥

मुक्ताफलैश्च चाङ्गूलं कुर्यात् शायं विवर्जयेत् ।

अनुलिप्ते महीपृष्ठे प्रसृते कुतपेऽंशुके ॥
 तत्र प्रसारयेन्मार्गं तिलैस्तदपि पूरयेत् ।
 वदन्ति तद्विदस्यैव चतुर्दोषांस्तु पूरयेत् ।
 नाभिपुन्मात्रकं कुर्यादपरे कवयोविदुः ॥
 नाभिमात्रं वदन्यन्ये राशिं कुर्यादिति द्विजः ।
 हेमनाभश्च तं कुर्यात् हेमकर्षेण तु द्विजः ॥
 शक्त्या वापि प्रकर्त्तव्यं मनः शुद्धिर्यथा भवेत् ।
 सौवर्णक्षीरपूर्णान्तु प्राज्यपादौ च दापयेत् ॥
 राजत दधिपूर्णान्तु यथा दक्षिणतो द्विजः ।
 ताम्रमाज्यभृतं पात्रं पश्चिमस्यां तथादिशि ॥
 क्षौद्रपूर्णं तथा कांश्चं चतुर्दिक्षु क्रमेण तु ।
 शक्त्या वापि च कर्त्तव्यं वित्तशायं विवर्जयेत् ॥
 तद्दद्याद्देविदुषे ब्राह्मणायाहिताग्नये ।
 परिधाप्यापि ते वस्त्रे अलङ्कृत्य च भूषणैः ॥
 चतस्रोष्टयः कार्या इत्यन्ये कवयो विदुः ।
 वदन्ति कवयो गाथां मार्गमाहात्म्यवेदिनः ॥
 न सा विद्वांसश्च विद्वांसः पुराणार्थविदोऽपरे ।
 यस्तु कृष्णाजिनं दद्यात् सखुर मृगसंयुतम् ॥
 तिलैः प्रच्छाद्य वासोभिः सर्वरत्नैरलङ्कृतम् ।
 ससमुद्रगुहान्तेन सशैलवनकानना ॥
 चतुरन्ताम् संयुक्ता पृथिवी नात्र संशयः ।
 कृष्णाजिने तिलान् दत्त्वा हिरण्यमधुसर्पिषा ॥
 ददाति यस्तु विप्राय सर्वन्तरति दुष्कृतम् ।
 यः कृष्णाजिनमास्तीर्य हेमरत्नयुतैस्तिलैः ॥

वस्त्रावृतं सोपवासो विष्णोरापन्नोऽथ ।
 वैशाखां पूर्णिमायाञ्च कार्तिकां वा समाहितः ।
 दद्याद्भृततपोयुक्ते ब्राह्मणे च जितेन्द्रिये ॥
 शान्तानीके वाहिताग्नौ प्रदद्याद्भूरिदक्षिणाम् ।
 यावन्त्यजिनलोमानि तिलाः वस्त्रस्य तन्तवः ॥
 तावन्त्यब्दसहस्राणि दाता विष्णुपुरे वसेत् ।
 विशेष मपरे ब्रह्मविष्णुवायनयोर्द्वयोः ॥
 तद्व्रणवह्निर्लोभं प्रग्रीवं तु प्रसारयेत् ।
 चतसृषु तथा दिक्षु सौवर्णराजतानि च ॥
 निधाय शक्या पात्राणि क्षीराद्यैः पूरितानि च ।
 तस्याः पश्चात् समिद्धाग्निं परिसमुह्य तं पुनः ॥
 पर्युक्ष्य च परिस्त्रीय महाव्याहृतिभिस्ततः ।
 सद्यो ऊत्वातिलांस्तत्र विप्राय प्रतिपादयेत् ॥
 नाभिं स्पृशन्नदीतीय मार्गं गृह्णाम्यहं त्विदम् ।
 धीमान्दद्याद् द्विजेन्द्राय वाचयित्वा प्रतिग्रहम् ॥
 पश्चादस्त्रादिकं दद्यात् एष प्रतिग्रहे स्थितः ।
 मया गीताप्यथो गाथा मुदाहरन्ति तद्विदः ॥
 दातृणां सत्तमानान्तु विशेषप्रतिपत्तये ।
 गोभूहिरण्यसमुक्तमार्गमेकं ददाति यः ॥
 स सर्वपापकर्मापि श्रायुज्यं ब्रह्मणो ब्रजेत् ।
 प्रोक्तेन चैतेन सुनीशमार्गं दद्याद् द्विजेन्द्रे विधिना प्रयुक्तम् ।
 पापानि हत्वा स पुरातनानि यायात्स वेधोवपुषा च योगी ॥
 सुखासनञ्च यो दद्यात् जापनाख्यं मथोत्तमम् ।
 देवयानैर्दिवं यान्ति स्तूयमानैः स दैवतैः ॥

यं रथं ह्यसंयुक्तं हेमपुष्पैरलङ्कितम् ।
 कतरञ्जुश्च पादाद्यैर्नैत्रपादकृतैरपि ॥
 तत्सर्वं स्थगितं वस्त्रैः परिपट्टालकैः शुभैः ।
 मुक्ताफलैस्तथानेकैर्मणिभिर्क्षुपशोभितम् ॥
 अग्रे चैव शुभे वस्त्रे भूषितावत्यलङ्कितम् ।
 तद्भूषणैरलङ्कृत्य सुखयन्त्रसुशोभितौ ॥
 सपर्याणौ कथायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
 शुभलक्षणसंयुक्तौ तरुणौ तत्र योजयेत् ॥
 रविसोमग्रहे दद्याच्छुभवान् यत्र कर्मणि ।
 अयनयोर्वा द्विजाग्र्याय स प्राप्नोत्यर्कलोकताम् ॥
 वसेद्रवि समन्तत्र सेव्यमानः स दैवतैः ।
 एकमपि हि यं दद्यात् सर्वालङ्कारभूषितम् ॥
 स लक्षा सुवर्णञ्च सोऽश्वलोक मवाप्नुयात् ।
 दद्यादश्वरथयस्तु हेमरत्नविभूषितम् ॥
 दिव्यवस्त्रपरिच्छिन्नं नैत्रपट्टादिभिः शुभैः ।
 सौवर्णैरर्धचन्द्रैश्च राजतैर्वा विभूषितम् ॥
 शुभैर्मुक्ताफलैरन्यैर्नीलवस्त्रादिभिस्तथा ।
 गजौ सुलक्षणोपेतौ सुशीलौ निरुजावपि ॥
 सुरदानौ सुरूपौ च हेमालङ्कारभूषितौ ।
 दिव्यवस्त्रैः परिच्छिन्नौ कर्णशाखावलम्बिनौ ॥
 पटिनेत्रादिकाक्षौ तौ विशिष्टमणिभूषितौ ।
 ईदृग्रथञ्च संयोज्य पताकाभिर्विभूषितम् ॥
 शोभितं पुष्पमालाभिः शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ।
 चतुर्वेदाय विप्राय त्रिवेदाय तथा पुनः ॥

शुचये च द्विवेदाय श्रोत्रियाय कृतेष्टये ।
 अलङ्कृत्य स माताभि रङ्गुलीयसुवाससी ॥
 तस्य हस्तोदकं दद्यात् प्रीयतां केशवस्त्विति ।
 एवं हस्तिरथं दद्यात् समभ्यर्च्य द्विजातये ॥
 निहत्य सर्वपापानि विष्णुलोके महीयते ।
 वसेच्चतुर्भुजस्तत्र सेव्यमानश्चतुर्भुजैः ॥
 अनन्तकाले स तिष्ठेच्छङ्खचक्रगदाधरः ।
 पश्यन्तीह रथं ये तु दीयमान नरा द्विज ॥
 तेऽपि विष्णुपुरं यान्ति वाशिष्टस्य वचो यथा ।
 एके मेऽपि कृपो दद्यादस्तिनञ्च स भूषणम् ॥
 सवस्त्र हेमरदनं नखे रजतकल्पितैः ।
 मणिमुक्ताफलैर्युक्तं सुवर्णरजतान्वितम् ॥
 पूर्वोक्ताय च विप्राय चतुर्वेदाय वा द्विजः ।
 दद्याच्च विधिवत् सोऽपि सदा विष्णुपुर वसेत् ॥
 विधिवद्यच्च गृह्णाति सर्वमपि प्रतियहम् ।
 दातृलोकमवाप्नोति पराशरवचो यथा ॥
 अलङ्कृत्य तु यः कन्यां ब्राह्म्ये हाहेन यच्छति ।
 अन्योहाहेन केनापि हस्तिदानशतं लभेत् ॥
 हस्तिदानस्य यत् पुण्यं तस्माच्छतगुण फलम् ।
 कन्यादा विधिवत्सर्वं प्राप्नुवन्ति ह्यसगयम् ॥
 पुत्रदान समिच्छन्ति योविद्वान् स मनीषिणः ।
 कन्यान्तस्तेऽपि मन्यन्ते पुत्रदानशतं वरम् ॥
 भूमि शस्यवतीन्दद्याद्यस्तु विप्राय मानवः ।
 स भुक्तभुक्ततुल्यस्तु विष्णुलोके समावसेत् ॥

योगे चर्ममाणेच भूमिं दद्याद्द्विजातये ।
 स विष्णुलोकमाप्नोति केचिदूर्चर्मनीषिणः ॥
 षड्भिस्तु प्रहिता विप्रा वंशास्तूभयतो द्विजः ।
 तेनैव द्विगुणानाञ्जरिति केचिन्निवर्त्तनम् ॥
 पञ्चदशकदण्डानां चत्वारिंशद् दशाहत ।
 पञ्चभिर्गुणिता सा तु निवर्त्तनमिति स्मृतम् ॥
 बालवत्सुकधेनूनां सहस्रं यत्र तिष्ठति ।
 तद्वै निवर्त्तनं ज्ञेयं इति केचिद्वदन्ति हि ॥
 ताम्रपट्टे पटे वापि लेखयित्वा च शासनम् ।
 ग्रामं विप्राय वा दद्याद्दशसीरक्षितिं पुनः ॥
 सीरस्यैकस्य वा दद्यात्तस्य पुण्यं किमुच्यते ।
 भूम्यंशु कणिकातुल्याः समा विष्णुपुरे वसेत् ॥
 भूमिदानात्परो धर्मो वैलोक्येऽपि न विद्यते ।
 पादैकमात्रदानेन तस्य विष्णुपुरे स्थितिः ॥
 तस्य दानात्परो धर्मस्तद्वृत्तेऽयं त्रयन्तथा ।
 तस्मात्तां यत्नतो दद्याद्द्वरणञ्च विवर्जयेत् ॥
 इहैव भूमिदानस्य प्रत्यक्षं चिह्नमीक्ष्यते ।
 क्षितिदः स्वर्गतो भ्रष्टः क्षितिनाथः पुनर्भवेत् ।
 भुनक्ति च पुनर्भोगो यथा दिवि तथा भुवि ।
 गजैरश्वैर्नरैर्युक्तो हेमरत्नविभूषितः ॥
 वरस्त्रीगणमश्वेयः स्तूयमानः स्वबन्धुभिः ।
 कृत्वा लङ्कारसंयुक्तो वस्त्रवाद्योत्सवादिभिः ॥
 इत्यादि भूमिदानस्य चिह्नान्ते वत्स । कीर्तितम् ।
 विज्ञेनापि हि यः क्रीत्वा भूमिं विप्राय यच्छति ।

यावन्तिष्ठत सा भूमिस्तावत् स्वर्गे महीयते ।
 गृहभूमिञ्च यो दद्याद्दद्याद्वाश्वममावकाम् ॥
 गृहस्योपस्करन्दद्याद्गृहदानफलं लभेत् ।
 कियन्मात्रञ्च यो दद्याद्भूमिं विधाय मानवः ॥
 तस्यापि हि महापुण्यन्दद्यादङ्गुलमात्रकम् ।
 नैतस्मात्परमं दानं कियदस्ति धरातले ॥
 पुण्यफलं प्रवक्ष्यामि विशेषेण तु तत् शृणु ।
 हैमानि यत्र मानानि मणिभिर्भूषितानि च ॥
 प्राकारा तत्र सौवर्णाश्चतुर्द्वाराः सुतोरणाः ।
 दिव्याश्चाश्मसो यत्र तासां सङ्ख्या ह्यनेकशः ॥
 सुपर्वाण्यो कसायुक्तौ ग्रीवाभरणभूषितौ ।
 दृष्ट्वा याः कामदेवोऽपि नचेत्कामातुरः क्षणात् ।
 सुकेशाः सुललाटास्ता बालचन्द्रेणमञ्जुवः ॥
 सुनासाकर्णगण्डाश्च शुभोष्ठाधरपल्लवाः ।
 सुग्रीवा भुजपाल्यग्राः पीनोत्तुङ्गस्तनास्तथा ॥
 सुमध्योरुनितम्बाश्च सुश्रोण्यश्च शुभोरुकाः ।
 सुजातुजङ्घागुल्फाश्च सुपादाः सुनखास्तथा ॥
 केन रूपेण ता वर्ण्या भवन्त्यश्मसा द्विजाः ।
 वैष्णवाः गणिकाः सर्वाः दिव्यस्त्रग्वस्त्रभूषभाः ॥
 दिव्यानुलेपलिप्ताङ्गा दिव्यालङ्कारभूषिताः ।
 मन्मथोऽपि हि तान् दृष्ट्वा भवेत्कामातुरः क्षणात् ॥
 वर्ण्यन्ते ताः कथं देव्यो या लक्ष्मीप्रतिमोपमाः ।
 वैष्णवाश्चरसां सङ्घैर्वेष्टिताश्चामरारिभिः ।
 गीयमानश्च गन्धर्वैः स्तूयमानश्च दैवतैः ॥

वसेन्विष्णुपुरे तावद्यावत् विष्णुरजः क्षितौ ।

पुण्यं वै भूमिदानस्य कथितन्तव वत्सक । ॥

मोक्तुर्धरित्री कुलपर्वताश्च पाथोऽर्णवः स्वर्गतलादिकादिः ।

देयानि सर्वाणि च सर्वकामैः प्रोक्तानि दानानि पुरावदग्निः

आत्मतुल्यं सुवर्णम्वा रजतं द्रव्यमेव च ।

यो ददाति द्विजाग्रेभ्योऽस्तस्याप्येतत् फल भवेत् ॥

ब्रह्महत्यादिपापैस्तु यदि युक्तो भवेन्नरः ।

स तत्पापविनिर्मुक्तं प्रोक्ते विष्णुपुरे व्रजेत् ॥

तुलापुरुषभूयो च दीयमानौ च ये नराः ।

पश्यन्ति तेषां यान्त्रेव ये च स्थिरनुमीदकाः ॥

गुडं वा यदि वा खण्डं लवणञ्चापि तोलितम् ।

यो ददात्याग्रना तुल्यं नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥

पुमान् प्रद्युम्नवत्स ! स्यान्नारी स्यात्पार्वतीसमा ।

सौभाग्यरूपसंयुक्ते भुञ्जीतान्ते त्रिविष्टपम् ॥

हिरण्यदक्षिणायुक्तं सवस्त्रं भूषणान्वितम् ।

अलङ्कृत्य द्विजाग्रन्तं परिधाय च वाससी ।

खण्डादितोलितं पश्चाद्विप्राय प्रतिपादयेत् ।

सर्वकामसम्पदात्माऽनन्तकालं वसेद्द्विवि ॥

उष्ट्रं खराजं महिषञ्च भेषं अश्वान् करेणं महिषीमजांश्च ।

ब्रूयुः खरोष्ट्री मयिकां मुनीन्द्रा हेमादियुक्तं सकलञ्च दानम् ।

वराणि रत्नानि च हेमरूप्यशुभानि वासांसि च काञ्चतान्नि ।

उपाधिमात्रं कारभादि कृत्वा हेमादिदानं द्विज । दीयन्नेहि ।

केचिद्वदन्ति चैतानि कृत्वा हेममयानि च ।

सर्वोपस्कृत्युक्तानि देयानि हेमधेनुवत् ॥

अर्चयित्वा हृषीकेशं पुण्येऽङ्गि विधिपूर्वकम् ।
 अग्निशृङ्गं सुवर्णञ्च विप्रमाह्वय यच्छति ॥
 स मुक्ता विष्णुलोकं तु यदा गच्छति संभृतौ ।
 तदा नौ तेन पुण्येन धनयुक्तो द्विजो भवेत् ॥
 यो रौप्यमुत्तमं दद्यादर्धिने ब्राह्मणाय च ।
 मोऽतीव धनसंयुक्तो रूपयुक्तश्च जायते ॥
 माणिक्यानि विचित्राणि नानानामानि यो नरः ।
 तथा ताम्रञ्च कांश्च तपुं वा सीसकादि वा ॥
 यो दद्याद्भक्ततो विप्रे स सोमलोकमवाप्नुयात् ।
 सम्पूज्य सततं लोकं रूपवानिह जायते ।
 दृतं ददाति यो विप्रे मोऽत्यन्तं सुखमश्नुते ॥
 भोजनाभ्यञ्जनार्थं वा भवेत्सोऽपि सुखी नरः ।
 तैलप्रदानेन सततं भोजनाभ्यञ्जनाय च ॥
 स्निग्धदेहोऽपि तेजस्वी रूपयुक्तश्च जायते ।
 मृदङ्गञ्च सकर्पूरं तुरष्कं चन्दनादिकम् ॥
 गन्धद्रव्याणि दत्त्वा तु शुभगन्धः प्रजायते ।
 ताम्बूलं पुष्पमालाञ्च पुष्पालङ्करणानि च ॥
 सुमतिर्वीर्यवाञ्चैव धनयुक्तश्च जायते ।
 शिशिरर्तौ च यो दद्यादनलं सैन्धवं नरः ॥
 स समिद्धोदराग्निः सन् प्रज्ञास्त्रययुतो भवेत् ।
 यो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यश्च नित्यं मेधांसि मानवः ॥
 शिशियुक्तो भवेदत्र संग्रामे चापराजितः ।
 किञ्च वा बलमोक्षेन दानस्य विस्तरेण च ॥
 यद्यदिष्टतमन्तस्य तत्तस्मै प्रतिवादेत् ।

तिलान् दर्भाश्च नित्यार्थं तृणान्यासुरणाय च ॥
 भुक्त्वा स तु सुखं स्वर्गे जातश्चात्र भवेद्भुवि ।
 गुडमिल्लुरसङ्गण्डं दुग्धखर्जूरसाधकान् ॥
 फलानि दत्त्वा सर्वाणि स्वादूनि मधुराणि च ।
 सर्वाणि फलशकानि लवणानि तथा द्विज । ॥
 स्थाप्यानि गृहपात्राणि शुभगीत्रो भवेन्नरः ।
 कूष्माण्डन्त्रपुषं दत्त्वा वृन्ताकादिपटोलकान् ॥
 शुभानि कन्दमूलानि सुहृष्टः पुत्रवान् भवेत् ।
 वदराश्वकपित्थानि खर्जूरदाडिमानि च ॥
 चित्राग्रामलकं दत्त्वा पुत्रवानिह जायते ।
 या नारी द्विज । चैतानि द्विजे भक्त्योपपादयेत् ॥
 सर्वं तस्य भवेत्तद्वि धेनुदानममन्विताम् ।
 भोजनाच्छादनं दत्त्वा दत्त्वा चोपानहौ द्विजः ॥
 स्वर्गलोकेऽन्तु सम्भुज्य सर्वकामोऽत्र जायते ।

याः पुण्यनार्यश्च सकामिपुसां कामोपभुक्त्यै निजदेहदाः स्युः ।
 गीर्वाणवेतोहररूपवन्त्यः पौरन्दरास्ता गणिका भवन्ति ॥

गृहं वा मणिकां वापि शयानासनविष्टपम् ।
 दत्त्वा च कश्चिपं विद्वान् विप्रान् यः पाठयेन्नरः ॥
 धरादानादिकं व्यास विद्यादानं शताधिकम् ।
 विद्यार्थनाश्च विप्राणां पादाभ्यङ्ग सुपानहौ ॥
 यो ददाति द्विजश्रेष्ठ । ब्रह्मलोकं स गच्छति ।
 आदावारभ्य वेदांस्तु शास्त्रं वाच्यतमं द्विजः । ॥
 अध्यापयेत् द्विजान् शिष्यान्विद्यादानं तदुच्यते ।
 उपाध्यायं निवेश्याग्रे तस्य कृत्वा च वर्तनम् ॥

विद्युं भक्त्या प्रयच्छेद्यः परब्रह्मण्यसौ विशेत् ।
 विद्यार्थिनेऽथ विराय यो दद्याद्भोजनं द्विजः ॥
 पादाभ्यङ्गं तथा स्नानं सोऽपि दानांशभाग् भवेत् ।
 यः स्वयं पाठयेद्विप्रान् स्नात्वा भक्त्या च स द्विजः ॥
 साक्षात्स ब्रह्ममभ्येति नागष्टष्ठ्य संहृते ।
 ऋचं वा यदि वाङ्गं च पाद पादार्द्धमेव च ॥
 अध्यापयति तस्यापि नास्ति शिष्यस्य निष्कृतिः ।
 मन्त्ररूपं द्विजो दद्यादेकमपि शुभाश्रमम् ।
 तस्य दानस्य वै शिष्यो न कर्तुं निष्कृतिं क्षमः ॥
 यद्विप्र । शिष्यप्रतिपादितेन विद्याप्रदानेन न तुल्यमस्ति ।
 नूनं धरित्यामविनाशि किञ्चित् तस्मात्प्रदेयस्तु तदेव विद्वन् ॥
 रोगार्त्तस्थौषध पथ्यं यो ददाति नरस्य तु ।
 अन्यस्यापि च कस्यापि प्राणदः स तु मानवः ॥
 किन्नरैर्भूषणैर्दत्तैर्गोभिर्वासोभिरेव च ।
 आदत्ते प्राणहीनेन प्राणदानमतः परम् ॥
 अन्नप्राणो जलं प्राणः प्राणश्चौषधमुच्यते ।
 तस्मादौषधदानेन दाता सुरसमो द्विजः ॥
 प्राणदानं हि यो दद्यात्सर्वेषामपि देहिनाम् ।
 स याति परमं स्थानं यत्र देवश्चतुर्भुजः ॥
 यो दद्यान्मधुरां वाचमाश्लासनकराश्रितम् ।
 रोगक्षुधादिनार्त्तस्य सं मोमेधफलं लभेत् ॥
 क्लीबान्धबधिरादीनां रोगार्त्तानां शरीरिणाम् ।
 यच्चित्किहीयते तेषां यदादानं तदुच्यते ॥
 ये यच्छन्ति दद्यादानं कृत्वा दीनदयां नरः ।

तस्यपि तद्दानधर्मेण विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥
 अथान्यत्सम्प्रदायमिति यिमांशगतं द्विजः ।
 यत्प्रदाने मुनिश्रेष्ठ । विशिष्टं फलमिष्यते ॥
 माघे मार्गशिरे दानं पूर्णचन्द्रतिथौ नरः ।
 विधीनथ प्रवक्ष्यामि यत्प्रदानं महत् फलम् ॥
 काश्यपात्मलिङ्गं लवणं प्रस्थपूरितम् ।
 हिरण्यनाभं वस्त्रेण कुतुम्भेन च छादितम् ।
 स्नाताचान्ताय विप्राय सदस्त्रं प्रतिपाद्य च ।
 सौभाग्यरूपलावण्ययुक्तो भवति मानवः ॥
 गौरसर्षपयुक्तेन पौष्पाहुत्मादितानरः ।
 स पुनरभिषेक्तथः कुम्भेन ह्यसपिषा ॥
 सर्वगन्धोदकैस्तायैः फलरत्नममन्वितैः ।
 सुवर्णप्रमुखं दृष्ट्वा प्रदद्यात्तु द्विजातये ॥
 एतेन स्नापयेद्विष्णुं भक्त्या सम्पूजयेद्भरिम् ।
 एतच्च जुहुयादङ्गी एतं दद्याद् द्विजातये ॥
 छत्रं वस्त्रयुतं दद्यात्सोपवासः समाहितः ।
 कर्मणा तेन धर्मज्ञः पुष्टिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
 माघ्यां कुर्वन्सिलैः श्राद्धं मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ।
 शुभं शयनमास्तीर्य फाल्गुण्यां स द्विजातये ॥
 रूपद्रविणसंयुक्तो भार्यां रूपवतीं लभेत् ।
 नरः प्राप्नोति धर्मज्ञः श्रियं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥
 नार्यपि शुभभर्तारं रूपसौभाग्यसंयुतम् ।
 प्राप्नोति विपुलान् भोगान्नात्र कार्या विचारणा ॥
 पौर्णमासीषु चैतासु मासैर्द्विसंयुतासु च ।

एतेषामिव दानानां फलं दशगुणं भवेत् ॥
 महापौर्णासु चैतासु फलमत्रय मञ्जुते ।
 द्वादश्यां चैव शुद्धस्य चैत्रे वस्त्रप्रदो नरः ॥
 अक्षयं फलमाप्नोति नागलोक मनुत्तमम् ।
 इत्यन्तं कथितं विप्र ! फलं चैत्रस्य सत्तमम् ॥
 दद्याद्धेमच वैशाखे द्वादश्यां यो नरः सितम् ।
 शुक्ले च्छत्रोपानहौ च विष्णुलोक मवाप्नुयात् ॥
 आस्तीर्य शयनं दत्त्वा प्रणम्य भोगशायिनम् ।
 आपादशुक्लद्वादश्यां चैतद्दीपं मवाप्नुयात् ॥
 आवणे वस्त्रदानेन विष्णुसायुज्यं वृच्छति ।
 गोदः प्रयाति गोलोकं मासे भाद्रपदे द्विजः ॥
 प्रीणयेदश्वशिरसम् अश्वं दत्त्वा तथाश्विने ।
 विष्णुलोकं मवाप्नोति कुलं सुदरतं स्वकम् ॥
 स नरो वस्त्रदानेन कार्त्तिक्यां दिवमाप्नुयात् ।
 प्रदानं लवणानां तु मार्गशीर्षे महाफलम् ॥
 धान्यानाञ्च तथा पौषे दारूणा मप्यनन्तरं ।
 फाल्गुणे सर्वगन्धानां भवेद्दानं महाफलम् ॥
 गजर्क्षसंयुता चैत्रे द्वादश्यां तु महाफलम् ।
 मासे तु माघवे शुक्लद्वादश्यां चासंयुता ॥
 वायव्येन युताशुक्ले शुचौ मूलेन वैष्णवी ।
 नभस्यश्विनयोः पुण्या आवण्यजर्क्षसंयुता ॥
 पौष्णर्वं संयुता चैत्रं द्विमार्गे कृत्तिकायुता ।
 मङ्गस्य रिक्थकोपेता तपसि चादित्यसंयुता ॥
 गुर्वर्क्षयुक्तपुष्पे च द्वादशी पावना स्मृता ।

नक्षत्रयुक्तास्वेतासु दत्त्वा दानानद्यन्तकम् ॥
 मेषं च मेषसकान्तौ गोवृष वृषसंक्रमे ।
 शयनासनदानञ्च मिथुनोपगमे तथा ॥
 कर्कप्रवेशे शक्तून् हि प्रदद्याच्छर्करां तथा ।
 सिंहप्रवेशे पात्राणां तैजसानां तथैव च ॥
 तुलाप्रवेशे धान्यानां बीजानां मतिचोत्तमम् ।
 कीटप्रवेशे वस्त्राणां वेश्मानां दानमेव च ॥
 धनुः प्रवेशे वस्त्राणां यानानाञ्च महाफहम् ।
 भवप्रवेशे सर्वेषां अन्नानां दानमुत्तमम् ॥
 स्नेहानाञ्चैव दारूणां दानमग्ने स्थैव च ।
 कुम्भप्रवेशे दानन्तु गवामर्थे नृणस्य तु ।
 मीनप्रवेशे स्नानानां माल्यानां मपि चोत्तमम् ॥

दानान्यग्रैतानि मया द्विजेन्द्र ! प्रोक्तानि काले तु नरः प्रदाय ।

प्राप्नोति कामान् मनसात्यभीष्टांस्तस्मात्प्रशंसन्ति हि कालदानम् ।

अथौचभूतके वापि न दातव्यः प्रतियज्ञः ।

सतीरपि तयो देया परन्तूभयदक्षिणा ॥

रात्रौ दानं न दातव्यं दातव्यं मभयं द्विज । ।

त्रयाणामपि देयानि विद्याकन्या प्रतिगृहाः ॥

पात्र्यानामतिथीनाञ्च गवामपि च पूजनम् ।

रात्रावपि च कर्त्तव्यं मिति प्राराशरोऽब्रवीत् ॥

शुचिः सन्नशुचिर्वापि दद्यात् गृहीतं चोभयम् ।

अक्षयं दानकालोऽयं यदाभयं सुपस्थितम् ॥

अन्यप्रतियज्ञो विहान् ग्राह्यश्च शुचिना सह ।

अथौचभूतके चैव न तु ग्राह्या भवन्ति ते ॥

अव्यक्तेन च धर्मज्ञ ! तथा मुक्तिशिखेन च ।
 स्नात्वा च स्य पयः स्मृष्य गृहीत प्रयतः शुचिः ॥
 द्रव्यस्य नाम गृहीयाद्दाता तथा निवेदयेत् ।
 तोयं दत्त्वा तथा दाता दाने विधिरयं स्मृतः ॥
 ग्रहिगृहीता सावित् सर्वमत क्षुदीरयेत् ।
 सार्धद्रव्येण तत् सर्वं तद्रव्यश्च रुदैवतम् ॥
 समाप्य ततः पश्चात्कामं स्नात्वा प्रतिग्रहम् ॥
 प्रतिग्रही पठेदुच्चैः प्रतिगृह्यद्विजोत्तमात् ।
 मन्द पठेत राजान्यादुपाशु च तथाविशः ॥
 मनसा च तथा शूद्रात् कर्त्तव्यं स्वस्तिवाचनम् ।
 सोङ्कारं ब्राह्मणो ब्रूयात् निरौङ्कारं महीपतिः ॥
 उपांशु च तथा वैश्ये स्वस्ति शूद्रे तथैव च ।
 न दानं यशसे दद्यात् न भयान्नोपकारिणे ॥
 न वृत्त्यगीतशीलेभ्यो हासिकेभ्यश्च धार्मिकः ।
 पातभूतो हि यो विप्रः प्रतिगृह्य प्रतिग्रहम् ॥
 असत्सु विनियुञ्जीत तस्मै देयं न तद्भवेत् ।
 सञ्चयं कुरुते यस्तु समादाय इतस्ततः ॥
 धर्मार्थं नोपयुञ्जीत न तं तस्कर मर्चयेत् ।
 यस्मै दद्याद्विजा । यस्य नत्वा तमुरररी नरः ॥
 दानञ्च हृदि संचिन्त्य जलमध्ये जल क्षिपेत् ।
 वदन्ति मुनयो गाथां परोक्षे दानसत्फलम् ॥
 परोक्षे चैव यद्दानं प्रत्यक्षात्कोटिशो भवेत् ।
 पातं मनसि संचिन्त्य गुणवन्त मभीक्षितम् ॥
 अशु ब्राह्मणहस्ते वा भूमावपि जलं क्षिपेत् ।

दानकाले तु संप्राप्ते पात्रेचासन्निधौ जलम् ॥
 अन्यविप्रकरे दद्याद्दानं पात्राय दीयते ।
 विष्णुस्ते तारणायास्तु गृह्णन्ति हि करोदकम् ॥
 तद्दानं ब्रह्म संप्राप्त मद्ध्य मिति विष्णुगाः ।
 लक्ष्मीष्टा च यद्दत्तं दरिद्रायार्द्धिने द्विज ! ॥
 तदक्षयं समुद्दिष्ट मिति पराशरोऽब्रवीत् ।
 राज्यभ्रष्टञ्च राजानं यस्तु राज्ये निवेशयेत् ।
 विष्णुलोकसमं भुज्य भवेत्पतिर्दिवौकसाम् ॥
 प्रतिगृह्य द्विजार्धं यो न यच्छति च तं पुनः ।
 न च स्मारयते विप्रः स्तुत्यन्तदुपपातकम् ॥
 प्रतिश्रुत्य तु यत्किञ्चिद्दृष्टिजेभ्यो न ददाति यः ।
 स वै द्वादश जन्मानि शृगालीं योनिमाप्नुयात् ॥
 घृष्टादीनि प्रवक्ष्यामि यथा लक्षणादीनितान् ।
 मानभूमितिलादीनां यथावत्तां निबोधत ॥
 अजातदन्ता या तु स्याद्गर्भदन्तसमन्विता ।
 वर्षादर्वाक् चतुर्था चैवावदेतत् प्रकीर्तिता ।
 सुशीला च सुवर्णा च अरोगा च यशस्विनी ॥
 सुवत्सा प्रथमा सुता दृष्टिगैरभिधीयते ।
 अरोगा या परिक्लृष्टा प्रसवत्यप्रसूतिका ॥
 सूता सार्तिपयोयुक्ता सा गोमामान्यतः स्मृता ।
 पूर्वोक्तगुणसंयुक्ता प्रत्यङ्गे प्रमवा तथा ॥
 साथ गौर्धनुरित्युक्ता वाशिष्ठस्यवचो यथा ॥
 पञ्चगुञ्जो भवेन्माषः कर्षः षोडशभिस्तैः ।
 तैश्चतुर्भिः पलं प्रोक्तं दाने मानं च पुण्यदम् ॥

माणकतैश्चतुर्भिश्च खेतिकेति प्रकीर्तिताः ॥
 ताभिश्चतसृभिः प्रस्थश्चतुर्भिराटकैश्च तैः ।
 द्रोणश्चतुर्भिस्तै रक्तो धान्यमानं प्रकीर्तितम् ॥
 तैलप्रस्थतिभिर्भाण्डं चतसृभिर्यत्प्रपूर्यते ।
 तैश्चतुर्भिश्च कूर्चश्च तैश्चतुर्भिश्च वैफलम् ॥
 पातैश्चतुर्भिः स्यात्तन्त्री पाटी तच्च चतुष्टयम् ।
 करकं चतसृभिः स्ताभिश्चतुर्भिस्तैर्घटः स्मृतः ॥
 इत्येतैः कविभिः प्रोक्तं दृतगोतिलगोसमाः ।
 किञ्चिच्च बद्धनोक्तेन दानस्य तु पुनः पुनः ॥
 दीयते यद्दरिद्राय कुटुम्बिने तदक्षयम् ।
 सङ्गृह्णधाय विप्राय भक्त्या परमया वसु ॥
 दीयन्ते वेदविदुषे तदुपतिष्ठन्ति यौवने ।
 अथान्यत्सम्प्रवक्ष्यामि दानानि निष्फलानि तु ॥
 तथा निष्फलजन्मानि तथा तव निबोधत ।
 वृथा जन्मानि चत्वारि वृथा दानानि षोडश ॥
 तानि पृथक् प्रवक्ष्यामि निबोध त्व द्विजोत्तम ! !
 अपुत्रस्य वृथा जन्म ये च धर्मवहिष्कृताः ॥
 दरिद्रस्य वृथा जन्म व्याधितस्य तथैव च ।
 अपुण्यस्थाने यद्दत्तं वृथादानं प्रकीर्तितम् ॥
 आरूढपतिते दानं अन्यायोपार्जितञ्च यत् ।
 व्यर्थं मब्राह्मणे दानं पतिते तत्कारेऽपि च ॥
 गुरोरप्रीतिजनके कृतघ्ने ग्रामयाचके ।
 ब्रह्मबन्धौ च यद्दानं यद्दत्तं वृषलीपतौ ॥
 वेदविक्रियणे चैव यस्य चोपपत्तिग्रहे ।

स्वीजिते चैव यद्वत्तं व्याप्तग्राहे तथैव च ॥
 परिचारके तु यद्वत्तं वृथा दानानि षोडश ।
 तमोवृत्तश्च यो दद्याद्भयात् क्रोधात्तथैव च ॥
 विद्वद्वृत्तं हि तत्सर्वं भुङ्क्ते गर्भस्थ एव हि ।
 ईर्ष्याया मन्युना दानं यद्दानं मर्थकारणात् ॥
 यो ददाति द्विजातिभ्यो बालाभावे तदश्रुते ।
 स्वयं नीत्वा च यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ॥
 अग्नेयगुणं तद्वि उपतिष्ठति यौवने ।
 यत्सद्विप्राय वृद्धाय भक्त्या परमया वतु ॥
 दीयते वेदविदुषे तदुपतिष्ठति वार्धके ।
 तस्मात्सर्वास्ववस्यामु सर्वदानानि सत्तम । ॥
 दातव्यानि द्विजातिभ्यः स्वर्गमार्गं मभीक्ष्यता ।
 भूमेः प्रतिग्रहं कुर्याद्भूमिं कृत्वा प्रदक्षिणम् ॥
 करे गृह्य तथा कन्यां दासदासी तथा द्विजः ।
 करन्तु हृदि विन्यस्य धर्मो ज्ञेयः प्रतिग्रहः ।
 आरुह्य च गजस्योक्तकर्णस्याश्वः प्रकीर्तितः ॥
 तथा वैकशफानाञ्च सर्वेषां मविशेषतः ।
 प्रतिगृह्णीत गां शृङ्गे पृष्ठकृणाजिनं तथा ॥
 कर्णजाः पशवः सर्वे ग्राह्याः पुच्छे विचक्षणैः ।
 प्रतिग्रहं तथोद्गस्य आरुह्येव तु पादुके ॥
 ईशायान्तु रथो ग्राह्यः क्षत्रं दण्डे तु धारयेत् ।
 द्रुमाणां मथ सर्वेषां मूले न्यस्तकरो भवेत् ।
 आयुधानि समादाय तथा मुच्य विभूषणम् ।
 धर्मध्वजं स तथा स्पृष्ट्वा प्रविश्य च तथा गृहम् ॥

अवतीर्य तु सर्वाणि जलस्थानानि यानि तु ।
उपविश्य च शब्दायां स्पर्शयित्वा करेण वा ॥
द्रव्याण्यन्यान्यथादाय स्मृद्वा वा ब्राह्मणः पठेत् ।
कन्यादाने तु च पठेद् द्रव्याणि तु पृथक् पृथक् ॥
प्रतिग्रहं द्विजश्रेष्ठ । तथैवान्तर्भवन्ति ते ।
द्रव्याणामथ सर्वेषां द्रव्यसंशयस्यान्तरः ॥
वाचयेज्जलमादाय ब्रह्मारेण प्रतिग्रहम् ।
प्रनिग्रहस्य यो धर्मं यो जानाति द्विजो विधिम् ॥
सद्रव्यस्तेन्यसंयुक्तो नरकं प्रतिपद्यते ।
अथापि ब्रूयामि विधिं विशेषं वाजिदानतः ॥

राष्ट्रग्रहीत्वोरपि येन पुण्यं स्वर्गाय जायेत शुशुभमितत् ।
पृच्छीत योऽश्वं विधिवद्विजेन्द्रः कुर्वांसौ पञ्चदिनानि पूर्वम् ॥
पञ्चोपचारैर्धृतविष्णुपूजां कृष्णण्डमन्त्रैर्हतदुग्धहेम ।
प्रद्राम इत्यादि गृहत्वतीयं सौङ्कारभूरादिभिरन्वितं च ॥
पत्येकमष्टौ जुहुयाद्विजान्मूढाः ! तदा तथामानस्येद्विजेन्द्राः ! ।
गौर्येण मन्त्रेण च तद्गदष्टौ षष्ठा प्रयुक्तं त्रिषतं जुहोति ॥
कुर्याच्च गायत्र्यजपं सहस्रं पश्चात्प्रगृह्णन् सुरगं द्विजेन्द्रः ।
रातापि चैतद्व्रतमापि दध्याद्विजान्मूढान्मनयोर्विशुद्धौ ।
शवप्यमू सूर्यं जलं लभेते अत्रापि पूज्यौ द्विजवृन्दमध्ये ॥

अश्वप्रतिग्रहविधिः ।

पुराण गीता सु भवन्ति गाथा विप्रिष्ट पुण्यवृत्तिपादनाय ।
तिथौ प्रदत्तं द्विज ! यत् पूर्व क्रमेण चैतं पुनरुच्यतां तु ॥
आवश्ये शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां दीयते द्विज ! ।
गोप्रदानेन गोविन्दो बन्दत्येतन्मनीषिणः ॥

पक्षे शुक्ले तथा वत्स ! द्वादश्यां घृतधेनुकाम् ।
 हृतार्चिः प्रणनायाल प्रदद्यात् फलदायिनीम् ॥
 तथैव माघद्वादश्यां प्रदत्ता तिलगौर्हिज ! ।
 केशवं प्रीणयन्त्याशु सर्वान् कामान् प्रयच्छति ॥
 ज्यैष्ठे मासि सिते पक्षे द्वादश्यां जलधेनुकाम् ।
 दत्त्वा विप्राय विधिना प्रीणयन्त्यम्बुशायिनम् ॥
 यत्र वा तत्र वा काले यद्वा तद्वा प्रदीयते ।
 विशेषार्थमिदं प्रोक्तं नान्यत्काले निषेधनम् ॥
 विष्णुमुद्दिश्य विप्रेभ्यो निःस्वेभ्यो यत् प्रदीयते ।
 भवेत्तदशनं दानं उक्तमल्पाक्षरैरिदम् ॥
 काले पात्रे तथा देशधन न्यायजितं तथा ।
 यद्दत्तं ब्राह्मणश्रेष्ठे तदनन्तं प्रकीर्तितम् ॥
 चन्द्रे वा यदिवा सूर्ये दृष्टे राहौ महाग्रहे ।
 अक्षय्यं कथितं सर्वं तदप्यर्के विशिष्यते ।
 द्वादशी पुण्यशुक्लासु विशेषाच्छ्रावणेन तु ॥
 यत्र प्रदीयते किञ्चित्तदनन्तं द्विजोत्तम । ।
 वैशाखे शुक्लपक्षे तु विशेषादपि मानवः ॥
 आषाढी कार्तिकी चैव फाल्गुणी तु विशेषतः ।
 तिष्ठन्वैशाखः पौर्णमास्यो दाने विप्र ! महाफलाः ॥
 व्यतीपातेषु सर्वेषु समर्क्षेषु द्विजोत्तम । ।
 ग्रहसंक्रमकाले तु तीव्ररश्मे विशेषतः ॥
 तुला मेषप्रयागेषु योगेषु मिथुनस्य च ।
 रेवर्महाफलं दानस्तेभ्योऽपि स्यान्महाफलम् ॥
 यदा प्रविशते भाद्रु मकरं द्विजसत्तम ! ।

आषाढेऽश्वयुजे पौषे चैत्रे शुक्ले तथैव च ॥
 द्वादशीसहितं प्रोक्तं पुण्यं दिनचतुष्टयम् ।
 मिथुनञ्च तथा कन्यां धनिष्ठां मीनमेव च ॥
 प्रविवेके भास्करे पुण्यं कथितं द्विजसत्तम । ।
 षडशीतिमुखं नाम दाजे दिनचतुष्टयम् ॥
 अष्टिन्नाद्यां यद्वत्तं पुत्रे जाते द्विजोत्तम ! ।
 संस्कारे चैव पुत्रस्य तदन्नयं प्रकीर्तितम् ॥
 एताश्च विविधाः प्रोक्ताः स्वाश्च कार्त्तव्या यथोदितम् ।
 सर्वास्वपिहि सद्विप्रैरित्यं धर्मं मभीषुभिः ॥
 सत्सङ्गानेधिद्विज नालकध्वि मिह्यर्थमुक्तानि कियन्ति विप्राः ! ।
 दानानि वत्यास्यथ पूर्णधर्मं माघेन पुंसोर्विहितेन धर्मः ।
 ब्रह्मेशहरिस्तूर्याणां स्कन्धे भास्याश्विने तथा ।
 ईशदुर्गाग्रहाणाञ्च गृहाणि कारयेन्नरः ॥
 इष्टकामशतं वापि यश्चार्पयति विष्णवे ।
 अनेन विधिना कुर्यात् विष्णुलोकं मवाप्नुयात् ॥
 एवं यः सर्वदेवानां मन्दिरं कारयेन्नरः ।
 स याति वैष्णवं लोकं परितुष्टो हरिर्नरः ॥
 समाचरति यो भग्नं सुधया लेपयेद्यथा ।
 शुभ्रं पतिञ्च यस्तन्तु विशिष्टैर्देवलेपनैः ॥
 सम्मार्जयति यस्तन्तु यथाचैवानुलेपयेत् ।
 प्रदीपन्तत्र योदद्यात् स याति विष्णुलोकताम् ॥
 पूजयेद्यस्तु विधिना पञ्चोपचारसंयुतः ।
 स विष्णुलोकमध्येति क्रीडते च चतुर्भुजे ॥
 यावत्तत् श्रेष्ठिकास्तत्र वित्तदैवस्य सङ्गानि ।

तावन्त्यब्दसहस्राणि विष्णुलोक समाविशेत् ॥
 स नित्यन्तत्तडाकानि पुष्करिण्यश्च दीर्घिकाः ।
 तथा कूपाश्च कर्त्तव्या वाप्यश्च गृहमेधिभिः ॥
 खातमात्रश्च कर्त्तव्यं एकादशजलं नरैः ।
 यावत्पीत्वा जलं गौतमं तृषार्त्तापि तृषी भवेत् ॥
 पिबान्त सर्वसत्त्वानि तृषार्ता अम्भसामिव ।
 गण्डूषानि तु तावन्ति तत्कर्त्ता तत्समन्दिवि ॥
 यावन्ति क्षुपकुर्वन्ति गण्डूषानि । क्र १ तु च ।
 कुर्वतां स्नानशौचादि यावदाचमनं तथा ॥
 तावत्संख्यानि वर्षाणि लक्षाणि दिवि मोदते ।
 अथ स च विशेत् स्वर्गं सेव्यमानोऽश्वरोगणैः ॥
 आरामाश्चापि कर्त्तव्याः शुभञ्चैः सुशोभितैः ।
 अश्वत्थोदुम्बरञ्जत्रचूनाद्यादनीवरैः ॥
 जम्बूनिम्बकदम्बैश्च खर्जूरैर्नारिकेलकैः ।
 वकुलैश्चम्पकैर्हृद्यैः पाटलाशोकाकिशुकैः ।
 द्रुमैर्नानाविधैरन्यैः फलपुष्पोपयोगिभिः ॥
 जातीजपादिपुष्पैस्तु शोभिताश्च समन्ततः ।
 फलोपयोगिनः सर्वे तथा पुष्पोपयोगिनः ॥
 आरामेषु च कर्त्तव्याः पितृदेवोपयोगदाः ।
 गाथामुदाहरन्त्यत्र तद्विदः कवयोऽपरे ॥
 वृक्षारोपणक पुंसां सुक्तायां पुण्यवाचकाः ।
 अश्वत्थमेकं पिचुमर्दमेकं न्यग्रोधमेकं दशचित्रिणीश्च ॥
 षट्चम्पकं तालशतत्रयं च पञ्चाम्बुक्षेत्रैर्नरकं न पश्येत् ॥

।वन्ति खादन्ति फलानि वृक्षाः क्षुद्धिदग्धस्य तु सृङ्गशीघ्रान् ।
 प्राणि तावन्ति वसन्ति नाके वृक्षोषकर्तृपुरुषाः स्वमरौषसेव्याः ।
 प्याणि यावति च पुष्पिणस्तु दिवोकमा मूर्द्धि धरातले वा ।
 तन्ति तावन्ति च वत्सराणां कल्पाणि वृक्षैर्दिवमारुहन्ति ॥
 क्कालपद्मैर्मधुरैरुच्चैः शाखाच्युतैः स्वादुफलैर्नगाद्याः ।
 र्वाणि सत्वानि समर्पयस्व तत्स्याद्ददानेन च वृक्षनाथान् ॥
 दिश्य विष्णुं जगतामधीशं नारायणं यत्पुरुषः करोति ।
 ।नन्यमाप्नोति कृतं तु तस्मादनन्ततोयं भगवान् पुराणः ॥
 ।नानि सर्वाण्यभिधाय विद्वन् । नष्टञ्च पूर्तं गृहमेधिकर्म ।
 र्वन्ति शान्तिं मनुजाः शुभाय वक्ष्यामि तत्स्यादथ सर्वशान्त्यै ॥

उक्तानि सर्वदानानि इष्टापूर्तञ्च सत्तमाः । ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि गणेशादिकशान्तयः ॥

इति श्रीवृहत्पारशरीये धर्मशास्त्रे सुव्रतप्रणीतायां

धर्मसंहितायां दानधर्मेषु पूर्वविनिर्णयो

नामाष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

शान्तीनामथ सर्वासां ग्रहशान्तिः परा स्मृता ।

ग्रहेभ्योऽपि गणेशस्तु तस्य शान्तिरथोच्यते ॥

यदि पुङ्क्तकर्मणि भवन्ति फलदानि हि ।

तदा धर्मार्थकामास्तु संसिद्धेरन् सदा नृणाम् ॥

तन्मृभिः क्रियमाणानां सर्वेषां कर्मणामयम् ।

विघ्नार्थमहजब्रह्म शङ्करश्च विनायकम् ॥

तेनोपहतपुसान्तु कर्म स्यान्निष्फलं कृतम् ।
 स्त्रीणामपि तथा सर्वं क्रियमाणं तु निष्फलम् ॥
 जलावगाहनं स्वेन क्रव्यादारोहणं तथा ।
 खरोद्गन्तेच्छसंसर्गं गुडकाषायवाससम् ॥
 पश्वत्यात्मानमेवेह सीदन्तं प्रतिवासरम् ।
 यानि कर्माणि कुर्वीत तानि स्युः ह्येते शदानि हि ॥
 राजपुत्रो न राज्याप्ता यद्याप्ता न तु कन्यका ।
 अन्तर्वर्त्तिन्यपत्याप्ता आचार्ये तु न सा द्विजः ॥
 अधीयानास्तु विद्याप्ता कृषिकृत्स्नस्यसम्पदा ।
 बणिग्वर्त्तनं लाभेन युज्यन्ते तद्वतश्च सन् ॥
 तस्मात्तदुपाशन्यर्थं समभ्यर्च्य गणेश्वरम् ।
 स्नपनङ्क्षारयेत्तस्य विधिवत्पुण्यवासरे ॥
 स्वासनासीनं संस्नाप्य आरक्तार्पभचर्मणि ।
 सितसर्षपकल्पेन साज्येनाच्छादितस्य च ॥
 विलिप्तं शिरसस्तस्य गन्धैः सर्वैस्तथौषधैः ।
 अष्टौ वा चतुरो वापि स्वस्ति वाच्यं द्विजान् शुभान् ॥
 एकवर्णैश्चतुर्भिश्च पुन्निः कुम्भैश्च यज्जलम् ।
 समानीतं क्षिपेत्तत्र वक्ष्यमाणमृदस्त्रिमासः ॥
 अश्वेभस्थानवल्मीके हृदसङ्गमश्चत्तिका ।
 रोचनां गुग्गुलुं गन्धान् तस्मिन्मन्त्रसि तान् क्षिपेत् ॥
 यत्तैर्होपायनं स्नानं सहस्रं च मृषिसृतम् ।
 तेन त्वा शतधारेण पावमान्यः पुनन्त्रिमासः ॥
 नचाभिः पावमानीभिः कुम्भान्तमक्षिमन्त्रयेत् ।
 शर्कादिदशदिक्पाला ब्रह्मेशकेयवादयः ॥

आपस्ते घ्नन्तु दौर्भाग्यं शान्तिं ददतु सर्वदा ।
 सुचिन्त्रियान इत्यादौ मन्त्रैर्नैकाभिषेचनम् ॥
 वदन्ति वदतां श्रेष्ठाः दौर्भाग्यस्योपशान्तये ।
 समुद्रा गिरयो नद्यो सुनयश्च पवित्रता ॥
 दौर्भाग्यं घ्नन्तु मे सर्वे शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ।
 पादजङ्घोरुजङ्घाश्च नितम्बोदरनाभिषु ॥
 स्तनामे बाहुहस्ताग्रग्रीवा अंसाङ्गसन्धिषु ।
 नासा ललाटे कर्णभ्रू केशान्तेषु च यत्स्थितम् ॥
 तदपो घ्नन्तु दौर्भाग्यं शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ।
 स्नातस्य मस्तके दर्भान् सव्येन परिगृह्यते ॥
 जुहुयात्सर्पपन्तैलमौदुम्बरस्रवेण तत् ।
 मितश्च संमितश्चैव तथा सालकटङ्कटौ ॥
 कृष्णाण्डो राजपुत्रश्चेत्यन्तस्त्राहा समन्वितैः ।
 नामभिश्च बलिं दद्यान्मन्त्रैर्नाम स्वधान्वितैः ॥
 चतुष्पथ समाश्रित्य सूर्य्यं कृत्वा कुशास्ततः ।
 निधाय तेषु दर्भेषु शुक्लाशुक्लाश्च तण्डुलान् ॥
 ओदनं पललोपेतं यत्कामान् मत्स्यकानपि ।
 तथा मांसञ्च कुल्माषान् तत्रैव त्रिविधां सुराम् ।
 प्ररिकेण्डेरिकान् पृषान् फलानि मूलसंस्त्रजः ॥
 गच्छेत् स मातुः पार्वत्याः कुर्यादुपस्थितं पुनः ।
 दूर्वासर्षपपुष्पैश्च पूर्णमार्षाञ्जलिं क्षिपेत् ॥
 सौभाग्य मन्त्रिके ! देहि भगरूपं यशोऽपि च ।
 श्रियो युक्ताश्च कामाश्च तथा शौर्यश्च देहि मे ॥
 गणेशमात ! रम्बाले ! यत्किञ्चिन्मदभीष्टितम् ।

एतच्चाख्ये ! च तद्देहि देहि गौरि । वरान् वरान् ॥

अनसु वामसी शुक्ले परिधायाह ते शुभे ।

सितचन्दनलिप्ताङ्गः सितस्त्रग्भूषणान्वितः ॥

तान् नत्याच द्विजान् सर्वान् भोजयेद्विविधाशनैः ।

वस्त्रयुग्मं गुरोर्दद्यात्तेतु तस्य वराशेषः ॥

एतानि सम्पूज्य गणाधिदेवं विघ्नोपशान्त्यै जननी तथास्य ।

स्मार्त्तोक्तप्रत्यग्विधिना ममासात्प्राप्नोति चान्यान्मनसा यमिच्छेत्
स्नात्वा विधायाऽर्चनमस्त्रिकायाः सम्पूज्य लोकान् सखिवन्धुलोकान्

आचार्यवृद्धान्वनिताकुमारी प्रध्वस्तविघ्नः श्रियमेति गुर्वीम् ॥

स्मृत्युक्तमन्त्रैर्विधिवत्स युक्तैर्नित्यं द्विजानन्दनपूजनं च ।

कृतान्तरायान्विनिहत्य सर्वान् कुर्यादथातो ग्रहयागमेनम् ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे शान्त्यध्याये विना-
यकशान्तिः सम्पूर्णा ॥

सुनीतां व्यासमुख्यानां शुश्रूषासुपुरोऽब्रवीत् ।

शुभाय ग्रहपूजायां वदतस्तानि बोधत ॥

यद्वर्णा यत्सुलान्विद्वान् जाता देशेषु येषु च ।

तेषां तदधिदैवत्यं सन्विधौ दक्षिणाय च ॥

यस्य यस्य च दिग्भागे मण्डलं स्याद्विवस्वतः ।

होमकर्मणि यो विप्रो या सन्ध्या समिधावपि ।

अग्निकुण्डप्रमाणं तु प्रमाणं समिधामपि ॥

सर्वमेव यथोद्देशं वक्ष्यामि द्विजसत्तम ।

रक्तो काश्यपजो भागुः शुक्लो बह्मसुतः यथी ॥

रक्तो रुद्रसुतो भीमः पीतः सोमसुतो बुधः ।

पीतो ब्रह्मा सुराचार्यः शुक्लः शुक्रो बभूवुः ॥
 कृष्णः शनीरवेः पुत्रः कृष्णो राज्ञः प्रजापतिः ।
 कृष्ण केतुः कृष्णानुच कृष्णपापास्त्रयोऽप्यमी ॥
 कालगोऽयं पुनः सोम आवन्त्यः सोम उच्यते ।
 मागधो बुधइत्युक्तो गौतमस्तु वृहस्पतिः ॥
 सैधवो दानवाचार्यसौरिसौराष्ट्रदेशजः ।
 राज्ञश्छन्ददेशोत्थो मध्यदेशभवोऽग्निभूः ॥
 जन्मदेश इमे प्रोक्ताः ग्रहजातक वेत्तृभिः ।
 शम्भुं रविं पुमान् चन्द्रं स्कन्धभौमं हरिं बुधम् ॥
 ब्राह्मणश्च गुरुं विद्याच्छुक्रं शुक्रं यमं शनिम् ।
 काल राज्ञं चित्रगुप्तं केतु मित्यधिदैवतम् ॥
 एतद्विज्ञाय यत्कुर्यात्तत्सर्वं सफलं भवेत् ।
 अर्कस्वर्काय होतव्यः सर्वव्याधिप्रणाशनः ॥
 सुधामुचे च मोमाय पालायः सर्वकामिकः ।
 खदिरश्चार्थलाभाय मङ्गलाय विषेकिभिः ॥
 स्वरूपकृदपामार्गो होतव्यश्च बुधाय च ।
 प्रभाप्रदस्तथाश्वत्थो होतव्योऽमरमन्त्रिणे ॥
 अजी सौभाग्यकृद्देवा दैत्यामात्याय सद्दृढिजः ।
 धर्मविद्यार्थकृद्दर्भान् म द्विजै र्वह्निस्तनवे ॥
 दधिक्षीराज्यसंमित्राः समिधः शुभवृद्धये ।
 शमी पापोपशान्त्यर्थं होतव्या मन्दगाभिने ॥
 दीर्घाशु धर्मकृद्दूर्द्धवा होतव्या राज्ञवे द्विजः ।
 प्रादेशमात्रका सर्वा अष्टा वष्टोत्तरं शतम् ॥
 अष्टाविंशतिरेकैक सङ्ख्यैषा प्रतिदैवतम् ।

वृद्धातु फलभूयस्व सुक्तादन्यत्र राक्षसम् ॥
 नव भुवनकं लेख्यं चतस्रं मण्डलं द्विज ! ।
 ग्रहांस्तत्र प्रतिष्ठाप्य वन्द्यमाणक्रमेण तु ।
 मध्येतु भास्करः स्थाप्य पूर्वदक्षिणतः शशी ।
 दक्षिणेन धरासूनुर्बुधः पूर्वोत्तरेण तु ॥
 उत्तरस्यां सुराचार्यः पूर्वस्यां भृगुनन्दनः ।
 पश्चिमायां शनिः कुर्व्यात् राज्ञर्दक्षिणपश्चिमे ॥
 पश्चिमोत्तरतः केतुरिति स्थाप्याः ग्रहाः क्रमात् ।
 पटे वा मण्डले लेख्या ईशान्यां दिशि पावकान् ॥
 भास्करः स्फाटिकश्चन्द्रो रक्तचन्दनकोऽपरः ।
 सोमसूनु सुराचार्यौ स्वर्णशोभौ प्रकीर्तितौ ॥
 रजतो भृगुपुत्रस्य कार्णाश्च स शनैश्चरः ।
 राज्ञश्च सैसकः कार्यः कार्यः केतुश्च कांश्यकः ॥
 सर्वानेतन्मया कृत्वा समभ्यर्च्य सदा गृही ।
 लेखयेद्दण्डैः स्वैः स्वैर्विधिवत्पीठकेन वा ॥
 ग्रहाणां साधिदैवानां प्रतिष्ठापन मन्त्रकान् ।
 वदन्ति मन्त्रतत्त्वार्थवेदिनो द्विजसत्तम ! ॥
 आदित्यं गर्भमित्युक्त मग्निं द्रुतमनेन वा ।
 एताभ्यां स्थापयेदर्कं त्यम्बकम् इति शङ्करम् ॥
 अश्वत्थन्तरीति शीतांशुः श्रीश्च त इति पार्वती ।
 स्थोना पृथ्वीति भौमश्च य इन्द्रं देति वा रुद्रम् ॥
 इन्द्रं विश्णुर्बुधः स्थाप्य तद्विष्णोरिति वै हरिम् ।
 इन्द्रश्चामां सुराचार्यश्चाब्रह्माणां निबन्धकम् ॥
 इन्द्रदेवी भृगोः सूनुं सयोषेत्यमराधिपम् ।

शन्नी देवी रवेः सूनुं यमाय त्वा तथा यमम् ॥
 अयं गौरिति राज्ञश्च कालं कार्षीरसीति च ।
 ब्रह्मजज्ञेति केतुश्च चित्रं चित्रावसोरिति ॥
 ब्रूयुरेतानि मन्त्राणि मूलमन्त्राणि चापरे ।
 आकृष्टेन च तीव्रांशोरिमन्देवा निशाकरम् ॥
 अग्निमूर्धेति भूसुनोरुद्धध्यस्व बुधस्य च ।
 वृहस्पतेरिति गुरो रन्नात्परिहृतो भृगोः ॥
 शन्नी देवी शनैर्गन्तुः काण्डात् काण्डात्परस्य च ।
 केतुं कृण्व नग्निस्तुरयमंशः प्रकीर्तितः ॥
 वेदमन्त्रैः सदा पूज्या विधिना ते द्विजन्मना ।
 कर्त्तव्याश्चरवो मन्त्रैः स्वैः स्वैश्च प्रतिदैवतम् ॥
 सष्टता सयवाश्चापि होतव्याश्च द्विजैस्तिलाः ।
 मध्यमानामिकामूललग्नाङ्गुष्ठं चतसृभिः ॥
 यावन्तोऽङ्गुलिभिर्ग्रासा स्तिला स्तावत्तवाङ्गतिम् ।
 हस्तमात्रं पृथिव्येन बेधोऽपि तावतैव तु ॥
 बाङ्गमात्रं वदन्येके एके एके चारत्तिमाकम् ।
 चतुरस्रं खनेत्कुण्डमेकयोनिमन्वितम् ॥
 शुभमेखलया युक्तं सुशान्तिकरमुत्तमम् ।
 होमार्थं मण्डलं कुर्याच्चतुर्द्वारसमन्वितम् ॥
 चतुर्दिक्षु ध्वजाः कार्या नानावर्णाः शुभावहाः ।
 तथा तत्त्रोदकुम्भाश्च दूर्वापल्लवसंयुताः ॥
 पुनर्नवीकृतं पद्मं मण्डपाभावमाश्रयेत् ।
 षट्कर्मनिरताः शान्ता ये न दग्धाः प्रतिग्रहे ॥

नियोज्यास्तेऽग्निकार्यादौ स्फुरन्मन्त्रा द्विजोत्तमाः ।

प्रतिग्रहा निदग्धश्च जपहोमादि कुर्वतः ॥

यस्य मन्त्राण्यबीर्याणि तत्कृतं कर्म निष्फलम् ।

ओदनं सगुडं भानोः पायसं शशिन स्तथा ॥

हविष्यं भूमिपुत्रस्य क्षीरान्नञ्च ब्रधस्य च ।

पूर्णं हविः शनैः केतो मीषं राहोः सृतामृतम् ॥

चित्तान्नमग्निसूनोश्च भाज्यानामपि यस्य याः ।

होमं कृतस्तथान्येऽपि सद्वृत्ताय द्विजाग्रजाः ॥

यथावर्णानि वासांसि देयानि कुसुमानि च ।

देया गन्धाश्च सर्वेषां देयो धूपश्च गुग्गुलः ॥

धेनुः शङ्खो वृषः स्वर्गे वासोभ्यश्चामिता च गौः ।

आविष्कागलकश्चैव क्रमशो दहिणाः स्मृताः ॥

प्रत्यहं प्रतिमासञ्च प्रत्यब्दं वा विधानतः ।

वर्णिभिश्च ग्रहाः पूज्या राजभिस्तु सदैव हि ॥

दुःखितो यस्य यस्तु स्यात् पूज्यस्तस्य स यत्नतः ।

वेधसैते नियुक्ताः प्राक् स्वभक्तं पूजयिष्यथ ॥

वर ददाति संहृष्टा विप्रा अग्निं हृष्या ग्रहाः ।

असन्तुष्टा दहन्त्येते तस्मात्तानर्चयेत्सदा ॥

गृहाधीनं मिदं सर्वं उत्पत्तिप्रलयात्मकम् ।

जगत्यभावभावौ च तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥

सानुकूलै र्यहैर्यानि कुर्यात्कर्माणि मानवः ।

सफलानि भवन्त्यस्य निष्फलानि स्युरन्यथा ॥

कुर्वन्ति चैतद्विधिना ग्रहाणां मार्तिष्यमब्दं प्रतिवासरं ये ।

प्रारोग्यदेहा धनधान्ययुक्ताः दीर्घायुषः स्त्रीशतगा भवन्ति ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे ग्रहशान्तिर्नाम शान्त्य-
ध्यायः ।

वसेत्स कस्मात्सदनेष्वतोऽद्भुतं वयोवसेयुर्यदरण्यवासिनः ।

विशेषतो गृध्रकपोतपिङ्गलास्तथैव चोलूकसकाकवायसाः ॥

तरत्तुगोमायुस्त्वायुगोभि-

र्द्विधाप्यकस्मादकुतोऽपि निर्भयः ।

विशन्ति यत्त्वेतदतीव चाद्भुतम्

गृहे पुरे तच्छनिष्ठते हि सिद्धये ॥

अथाद्भुतानि जायन्ते वर्णानां गृहमेधिनाम् ।

नानाविधानि तेषान्तु प्रशान्त्यै शान्तिरिष्यते ॥

यस्याद्भुतानि जायन्ते गृहे तस्य समादिशेत् ।

धनधान्यत्रयो वापि पुत्रभार्याक्षयस्तथा ॥

भयम्वा जायते शत्रो राज्ञो वा जायते भयम् ।

शान्तिस्तत्र विधातव्या यथोक्तं मुनिपुङ्गवैः ॥

यदि गोधूमशाखायां यवशाखोपजायते ।

यवगोधूमशाखाश्च देवसर्वाशनेषु च ॥

सर्षपे तिलशाखा च तिले शाखासु सर्षपम् ।

माषे मुद्गसु मुख्ये स्यात् अष्टग्वृष्टिर्भवेद्यदि ॥

अन्धः पूर्णे तु कुम्भे तु ज्वलदग्निमवेक्षते ।

उदपनन्तु कूपानां मत्तो वा मधुजालकम् ।

विधिवद्वायुलिङ्गैश्च निर्वाप्य पायसं चरम् ॥

महावाताय वाताय तद्वदयं प्रशान्यतु ।

त्रिपञ्चसप्त वा ऊत्वा सर्वत्र ह्यत्र तुल्यता ॥
 स्त्रियो गीर्वा महिष्यावा सुतौ वत्सौ च पण्डको ।
 द्वौ द्वावाशु प्रजायेते तत्र शान्तिर्विधीयते ॥
 वृषवद्गोद्वयं नर्देत् वडवाश्ववदाहरेत् ।
 अश्वतरी प्रसूते वा प्रस्येदः प्रतिमासुच ॥
 स्रद्धपटहादीनामकुतोऽपि ध्वनिर्यदा ।
 काकगृध्रकपोताद्याः प्रविशेरुगृहे पुरे ॥
 यवपिष्टेन निर्लिप्य विधिवद्धारुणं वरम् ।
 मन्त्रैर्वरुणदैवत्यै जुहुयाद्वरुणाय तम् ॥
 महावरुणदेवाय क्षपाञ्च पतये तथा ।
 अन्यैर्वरुणदैवत्यैर्मन्त्रैश्च जुहुयाच्चरुम् ॥
 विप्रसु जुहुयान्मन्त्रैरेतेन वरुणाय तम् ।
 अन्यस्य तुल्यतां कृत्वा स्वाहान्तैर्वरुणदैवतैः ॥
 इन्द्रचापेक्षण रात्रौ शस्त्रप्रज्वलनन्तथा ।
 गजश्च शफवस्त्रान्तर्ज्वलनं प्रतिवीक्षणम् ॥
 स्थूणाप्ररोहणं यत् स्याद्वाण्डस्थानप्ररोहणम् ।
 विद्युन्निर्घातवज्राणां पतनं वा भवेद्यदि ॥
 मृदाकुङ्काकसंसर्गं विपरीतप्रदर्शनम् ।
 शुभाय चरुराग्नेयी निर्वीर्यो विधिवद्विजैः ॥
 अग्नये त्वग्निराजाय महावैश्वानराय च ।
 हृदये मम यत्स्वेतस्त्वर्वत्र च वदेद्वृषधः ॥
 गृहशान्तिश्च सर्वत्र शनिपूजा तथैव च ।
 दक्षिणा सवृषा गीस्तु वस्त्रयुग्मं द्विजायते ।

एतेषु चान्येष्वपि चाङ्गुतेषु जातेषु सावितजपं सहस्रम् ।
होम विदध्यादपि विष्णुमन्त्रैर्ब्रह्मेशमन्त्रैरपि वा द्विजोत्तमैः ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्त्यव्याये अङ्गुतशान्तिः ।

अभिधास्येऽथ रुद्राणां शान्तये गृहमेधिनाम् ।
पञ्चानाञ्च विधानन्तु यत्कृतं हन्ति पातकम् ॥
ब्राह्मणा विधिवत् स्नात्वा सर्वोपद्रवनाशनम् ।
कुर्युर्विधानं रुद्राणां यजुर्विधाननिर्मितम् ॥
इषेत्वादिषु मन्त्रेषु ख ब्रह्मा तेषु या क्रिया ।
दशप्रणवयुक्तेषु भूर्भुवःस्वरितीति च ॥
आर्घच्छन्दश्च दैवत्यं न्यासञ्च विनियोगतः ।
पराशरोदितं वक्ष्ये शेष मुनिविभाषितम् ॥
मनोज्योतिरबोध्याग्निमूर्धानञ्च मर्माणि ते ।
मानस्तोक इति ह्येतत्प्रथम पञ्चकं स्मरेत् ॥
याते रुद्रेति वु आयाशिरोऽस्मिन्महदणवे ।
असंख्यातसहस्राणि ललाटे विन्यसेदूबुधः ॥
चक्षुषोर्विन्यसेदूहेतु त्यम्बकश्च यजामहे ।
मानस्तोक इति ह्येतन्नासिकायां न्यसेदूबुधः ॥
अवतत्य धनुर्वक्त्रे नीलग्रीवाय वा गले ।
नस्त आयुध इत्येतत्सरे मन्त्रप्रकोष्ठके ॥
विन्यसेद्वास्तुमन्त्रोऽयं ये तीर्थानिति हस्तयोः ।
नमोऽस्तु किरिकेभ्यो वै हृदये मलनाशनम् ॥
ताभ्यां विद्वान् न्यसेत् पात्रं नमो हिरण्यवाहवे ।

गुह्यमन्त्रस्तु संस्कार्य इमा रुद्राय इत्यपि ॥
 मानो महान्त इत्योर्वी एष ते रुद्रेतिजानुनीः ।
 अवरुद्रमिति ह्येतज्जङ्घयोर्मन्त्रमुच्चरेत् ॥
 कवचे मध्यमेतद्वै तदुपरिस्थित इति ।
 नेत्रतु नीलग्रीवाय प्रमुञ्चन् मनोऽण्डकम् ॥
 य एतावन्त एतेन विदध्युर्दिक् प्रबन्धनम् ।
 ॐमितिच नमस्कारमवा च ते ततः पुनः ॥
 रुद्रायेति विधानज्ञो दशाक्षरन्तदा न्यसेत् ।
 प्रणवं विन्यसेन्मूर्ध्नि नकारं नामिकान्तरे ॥
 मीकारन्तु ललाटे तु भकारं मुखमध्यतः ।
 गकारं कण्ठदेशे तु वकारं हृदये न्यसेत् ॥
 तकारं दक्षिणे हस्ते रुकार वामता न्यसेत् ।
 द्राकारं नाभिदेशे तु यकार पादयोर्न्यसेत् ॥
 तातारमिन्द्रं त्वत्ताग्नेसुगन्तः पस्थानमिति ह्यपि
 तच्चा यामि वदेदानो नियुङ्गिरित्यपीरयेत् ॥
 वयं सोम तमीशानं अस्मैरुद्रा इति स्मरेत् ।
 स्योना पृथिवी ह्येतत् कुर्वीत संपदं द्विजः ।
 मुत्रामादिदिशांपालान् प्राच्यादिषु स्मरेदथ ॥
 रौद्रीकरणमेतद्वै कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ।
 यक्षरक्षःपिशाचाद्याः प्रेतभूतग्रहादिकाः ॥
 दुष्टदैत्याश्च शाकिन्यो रैबत्यो वृद्धकाश्च याः ।
 सिंहव्याघ्रादयोऽरण्या ये दुष्टश्वापदहा निजाः ॥
 श्लेच्छवक्त्रकचीराद्या यमदूतमृदाकवः ।
 रौतधन्वसिं सर्वे विलं पशन्ति वस्त्रिवत ॥

देदीप्यमानमर्चिर्भिर्दुष्टदृग्बन्धकारकः ।
 दह्यमानो दवीयः सु सप्तधामसु धामभिः ॥
 प्रणश्यन्ति हि ये दुष्टा द्विजास्ते रुद्ररूपिणः ।
 पञ्चास्यमौम्यमात्मान सर्वाभरणभूषितम् ॥
 मृगलाञ्छनमूर्धानं शुद्धस्फटिकमन्त्रिभम् ।
 फणासहस्रविस्फूर्जदुरगेन्द्रेपवीतिनम् ॥
 मन्त्राचिवं ज्वलज्वाल जटाजूटकिरीटिनम् ।
 सहस्रकरपादाजखट्वाङ्गाङ्गविभूषितम् ॥
 ब्रह्माण्डखाण्डवक्त्रारं नृरुपातकधारिणम् ।
 देदीप्यमानञ्चन्द्रार्कज्वलदग्नित्रिनेत्रिणम् ॥
 तैलोक्यज्योतिः कङ्कास्वत्स्कन्धरूपालमालिनम् ।
 दीप्तनक्षत्रमालाभदक्षमल्लाधरद्विजः ॥
 निःशेषवारिसम्पूर्णं कमण्डलुधर ध्वजम् ।
 जगत्प्राधियक्तत्राददण्डमेरुकधारिणम् ॥
 केयूरबदनागेन्द्रमूर्धमणि विराजितम् ।
 विचित्र किङ्किणीं मालां मुक्ताराव विराजितम् ॥
 घर्षराव्यक्तनिर्गच्छङ्गभीरारावनूपूरम् ।
 सहेमपट्टनीं लाभ व्याघ्रचर्मोत्तरीयकम् ॥
 विद्युल्लताप्रभागङ्गं शुभ्रमूर्धसुरार्चितम् ।
 समस्त भुवनाभाव धरणोच्छासनस्थितम् ॥
 तैलोक्यवनितामूर्धानं तद्देहार्धञ्च पार्वतीम् ।
 लक्षसूर्यप्रभाभास्वत् तैलोक्यकृतपाण्डुरम् ॥
 अमृतप्लुत हृष्टाङ्गं दिव्यभोगसमाकुलम् ।
 दिग्दैवतैः समायुक्तं सुरासरनमस्कृतम् ।

नित्यं शाश्वतं मव्यक्तं व्यापिनं नन्दिनं ध्रुवम् ॥
 द्विजो ध्यात्वा भवात्मनं सम्यक् ग्रहस्वरूपिणम् ।
 सप्तपद्यस्तान्तरायः सन्ततीयजनमारभेत् ॥
 अनुलिप्ते सुगुप्ते च देशे गोचर्ममात्रके ।
 स्थण्डिलाम्बुजमालिख्य मन्त्रैः प्रक्षाल्य तं पुनः ॥
 तत्र पूजादिकं कुर्यान्ममश्च शाम्भवाय च ।
 मानो महात्त इति च सिद्धमन्त्रं स्मरेद्विजः ।
 स ललाटे पुनर्ध्यात्वा तेजोरूपं पुनर्द्विजः ।
 दशाक्षरेण मन्त्रेण दद्यात्पाद्यादिकौ पुनः ॥
 न्याममन्त्रैश्च सोङ्कारैर्मानस्तोक इति ह्यपि ।
 शम्भवे इति मन्त्रेण दद्याद्गन्धं दकादिकम् ॥
 पुष्पद्रूपञ्च दीपादि यथा लाभं निवेदिकम् ।
 दक्षाक्षरेण तेनैव ततः कुर्यात् पुनर्द्विजः ॥
 शिखा तस्य तु रुद्रस्योत्तरनारायण द्विजः ।
 शिरः पुरुषसूक्तञ्च शिवसङ्कल्पहृदयकृतम् ॥
 कवचञ्चाप्रतिरथ नेत्रविभ्राट् वृहत्पुत्रवन् ।
 शतरुद्रीयमन्त्रेण देवस्यास्त्रं प्रकल्पयेत् ॥
 पञ्चाङ्गानि स्मरेद्दृष्टप्रणवं पूजयेद्विजः ।
 उद्धृत्य प्रणवेनेशं विकिरन्द्रेति विसर्जयेत् ॥
 रुद्ररूपो द्विजो यश्च कुर्यात्तद्विच सिध्यति ।
 अक्षतान्वा तिलान्वापि यवान्वा समिधोऽपि वा ॥
 शम्भवे इति जुहुयात् सर्वांस्तानाज्यसिक्तकान् ।
 पञ्चपञ्चाथ षड्वाथ अष्टावष्टौ तथापि च ॥
 दशदशैकादश वा जुहुयात्साधको द्विजः ।

द्विजः स्वदारसन्तुष्टः शुचिः स्नातो जिवेन्द्रियः ॥
 जपतर्पणहोमादौ रतो यो वत्सरं जपेत् ।
 दशानामश्वमेधानां फल प्राप्नोति वै द्विजः ॥
 सौवर्णं पृथिवीदानं पुण्यभावः प्रजायते ।
 महापापीपपापैश्च मुक्तो रुद्रत्वमृच्छति ॥
 एकादशगणान् रुद्रानावृत्य याति रुद्रताम् ।
 रुद्रजापी शुचिः पुण्यः पाङ्क्त्यः आङ्गभृग्वरः ॥
 वंशानां विंशतिञ्चैकान्तारयेद्गुद्रजाप्यकृत् ।
 एकतो योगिनः सर्वे ज्ञातिभिः सह सद्गतैः ॥
 एकतो रुद्रजापी तु मान्यः सर्वस्वदैवतैः ।
 पात्रमत्र पवित्रञ्च नाधिकं रुद्रजापिनः ॥
 तस्मै दत्तं ऊतम्भुक्तन्तदानन्याय कल्पयते ।
 अथातः सिद्धिकामः सन् कन्दमूलफलाशनः ॥
 गोमूत्रयावकक्षीरं दधिशकान्नं भोजनः ।
 हविष्यभोजनो वास्मै विप्रायोत्पन्नभोजनः ॥
 जपहोमादि कुर्वाणो यथोक्तफलभाग्भवेत् ।
 शिरः साहस्र रुद्राणां जप्तैर्दशगतेर्ध्रुवम् ॥
 सर्वे मन्त्रा भवन्त्यस्य ब्राह्मणस्योक्तकारिणः ।
 सिद्धमन्त्रा भवन्त्यस्य चिन्तितार्थफलप्रदाः ॥
 रुद्रस्यैवास्य सर्वे ते भवन्तीश्वरनोदिताः ।
 एकादशशुभान् कुम्भान्नादृत्य विधिसन्मितान् ॥
 सहिरण्यान् सवस्त्रांश्च फलपुष्पोपशीभितान् ।
 गन्धोदकाक्षतैर्युक्तान्नमस्कृत्वाऽभिमन्त्य च ।
 एकादशमहात्मानं मन्यं वा हितकास्यया ।

विनायकोपसृष्टञ्च स्थापयेत् का पदाङ्कितम् ॥
 धृतबत्नां काकबन्धां स्नापयेच्च तथातुराम् ।
 जपन्नेतत्सुक्तद्विप्रः सर्वदोषैर्विमुच्यते ॥
 अनङ्गाहञ्च वस्त्रञ्च दद्याद्धेनुञ्च दक्षिणाम् ।
 भोजयेद्द्विदुषो विप्रान् समाप्तौ कर्मणो द्विजः ॥
 भक्त्यैकादशवस्त्राद्यैर्यथाशक्त्या समर्चयेत् ।
 अथवा चरुभिः माक्षी शिरो रुद्रसहस्रकम् ॥
 जपेद्गुप्ते तथारण्ये सिद्धिर्ज्ञेयं च शिवालये ।
 अग्न्यागारे समुद्रे च नदीनिर्भरपर्वते ॥
 जपेदन्यत्र वा विद्वान् शुचौ देशे मनोरमे ।
 धीरो दृढव्रतो मौनी जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
 श्वेतवासास्वधःशायी रुद्रलोके महीयते ।
 नमो गणेशाय इत्यस्य मन्त्रस्य ब्राह्मण्योऽयुतम् ।
 जप्त्वा च श्रीफले ऊत्वा सर्वकार्ये तु सिद्धिभाक् ।
 नमोऽस्तु नीलग्रीवायेत्येतन्मन्त्रेण सप्तधा ॥
 आवर्त्योदकमामन्त्र्य विषार्त्तश्रवणे जपेत् ।
 विघ्नेषु मुच्यते सद्यः काकदृष्टोऽपि जीवति ॥
 विषस्यापि भवेन्न स्यात्तस्य नरस्य कर्हिचित् ।
 ग्रहग्रस्तं प्लवग्रस्तं रक्षःशकिनि दूषितम् ॥
 ब्रह्मराक्षसग्रस्तञ्च अन्यदोषोपवृत्तम् ।
 प्रमुञ्चन् धन्विन इति भस्मना सर्पपैस्तथा ।
 ताडयेन्मुञ्च मुञ्चेति शीघ्रमेव विमुञ्चति ॥
 नमः शम्भवेत्यस्य मन्त्रस्यापशुभं द्विजः ।
 जप्त्वा खादिरममिद्धाञ्च ऊत्वा विप्रः सहस्रकम् ॥

तीक्ष्णतैलक्षुतं सम्यक् मन्त्रान्ते भोचनम् वरम् ।
 फट्कारेण च जुहुयात् तथोरेवाचिराङ्गवेत् ॥
 जलमध्ये शतावर्था सदोद्विष्टिर्निगद्यते ॥
 नाभिमात्रे जले विप्रः प्रविश्य जुहुयाज्जलम् ।
 कुर्यादेकार्णवां धात्रीं मन्त्रमाहात्म्यतो भृशम् ॥
 नमः श्वभ्य इत्यनेन मन्त्रेण तु सहस्रकम् ।
 लवणं मध्वाहुतीनान्तु राजा शीघ्रं वशी भवेत् ॥
 द्विगुणाम्पलाशसमिधं महावाणी प्रजायते ।
 त्रिगुणां नवपद्मानां पाताले सिद्धति ध्रुवम् ॥
 चतुर्गुणेन मन्त्रेण वरदा श्रीः प्रजायते ।
 समुद्रगा नदीतीरे पुलिने वा पवित्रके ॥
 खड्गोपरि श्रीफलानां हुत्वा त्रिगुणसहस्रकम् ।
 अणिमादिकसिद्धीनामेभिरेव भवेद्विजः ॥
 छन्दोदैवतमार्घ्यमथातः शतरुद्रिये ।
 ज्ञानेन कर्मसम्पत्त्वं द्विजानां येन जायते ॥
 आद्यानुवाके रुद्राणां आद्यायाञ्च कचिद्विजः ।
 छन्दोगायत्यमन्यास्तु अनुष्टुप्तिस्त्वेषु स्मरेत् ॥
 पङ्क्तिस्तिस्त्वेषु विज्ञेया अनुष्टुप् तिस्त्वेषु स्मृताः ।
 द्वयोश्च जगती विप्र उक्तमद्यानुवाककम् ॥
 आद्यानुवाके प्रथमा वृद्धती जगती तथा ।
 अनुष्टुप् च तृतीयायां द्वयोस्त्रिष्टुप् स्मृता द्विजः ॥
 अपरास्तु तथाऽनुष्टुप्सु अनुवाकद्वयं स्मृतम् ।
 रुद्रः सर्वासु देवत्वं विनियोगो ययोचितः ॥
 यज्जप्यनादि षट्केच शिवसंकल्पमार्घकम् ।

रुद्रस्तु देवता षट्सु विनियोगो जपादिषु ॥
 अङ्गाः सम्भृत इत्यादौ उत्तरनारायणस्त्रिषिः ।
 पूर्वानुवाकैर्देवत्वं अनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥
 आशु शिशान इत्यादिरप्रीतिरथ उच्यते ।
 एतन्नान्ना मुनिस्तत्र देवतारामरेखरः ॥
 दैवत्यमापतेत् ह्यत्र छन्दस्त्रिष्टुप् प्रकीर्तितः ।
 विभ्राट् बृहदित्यादौ सूर्यो दैवतमुच्यते ॥
 एतत्सञ्चिन्त्य सकलं द्विजाग्रो रुद्रजाप्यकृतः ।
 यद्युदारभते तत्तद्यथोक्तफलदम्भवेत् ॥
 तदा ध्यायन् यत्पितृणां आद्यानान्द्रविणस्य च ।
 प्रजानामायुषः कीर्तिभूयस्त्वं रुद्रजापिनः ॥
 इमं पुण्यं पवित्रञ्च रहस्यं पापनाशनम् ।
 रुद्रविधिं विधिश्चेष्ट । कुर्याद्विप्रः शिवे रतः ॥

कुर्याद्य एवं विधिवद्विधानं शम्भोरजस्रमथित द्विजेन्द्राः ॥
 प्राप्नोति नाकं स शिवस्य साक्षादवापि स स्याच्छिववत्स पूज्य
 मन्त्राणि सर्वाणि च स द्विजस्य आदेशकर्तृणि भवन्ति यस्य
 यः साधयेत्प्रोक्तविधानयज्ञो मन्त्राभिपूज्यः स तु शम्भुवत्स्यात् ॥
 इति श्रीबृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये रुद्रशान्तिः समाप्ता

मन्त्रन्विनेत्रं जुहुयाद्भुताशे योर्विल्लपत्रैर्दृतदुग्धयुक्तैः ।
 मृत्युञ्ज हत्वा श्रियमेव ध्यात्वा प्राप्नोति पञ्चाच्छिवलोकमेव
 पञ्चभागास्तथा पञ्च पञ्चेन्द्राः पञ्चवारुणम् ।
 पष्ठ्याहृतीर्जपित्वाथ रुर्वपापैः प्रमुच्यते ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि तटागेष्टिविधिं शुभम् ।
 येन कृतेन तेषान्तु प्रतिष्ठा सा प्रजायते ॥
 अस्मात्तातस्य तातेन पृच्छति रघुपुङ्गवे ।
 तटागाद्यत्सवविधिः प्रोक्तो सोऽयं प्रकीर्तितः ॥
 दीर्घकास्तु तटागेषु सन्निहितास्तु यो विधिः ।
 वशिष्ठः प्रोक्तवान् सम्यक् दशरथस्य पृच्छतः ॥
 तस्माद्यः श्रुतवान् शक्तिस्त्रूनवेत्तः पराशरः ।
 तत्प्रसादेन तत्प्रोक्तो योविधिः संप्रचक्षते ॥
 तटागादिनिपातानां यावदुत्सर्जनं कृतम् ॥
 तावन्न परकीयन्तु स्नानादीनामनर्हकम् ।
 अतिष्ठितदेवानां न कार्यं पूजनं यथा ॥
 अतिष्ठितपापानां प्रोक्तन्तोयमपेयवत् ।
 तदुत्सर्गः प्रकर्तव्यो निजवित्तानुसारतः ॥
 वित्तशायं प्रहेयं स्यादित्यब्रवी पराशरः ।
 तद्विधिज्ञः शुचिः शान्तो ब्राह्मणो धर्मवित्तमः ॥
 तत्कृत्यर्थं वरेण्योऽसौ चतुर्भिर्ब्राह्मणैः सह ।
 सतोयं स तु कर्त्तव्यः प्रतिधर्मविद्वद्वये ॥
 विपरीतमतिर्यः स्यात् तत्कृतं कर्म निष्कलम् ।
 तटागपालिपृष्ठे तु मण्डपे तत्र कारयेत् ॥
 पूर्वोत्तरपक्षे देशे शुभे शौचसमाहितः ।
 चतुरस्रं चतुर्द्वारं दशहस्तप्रमाणतः ॥
 स्यामिहस्तप्रमाणेन तोरणानि तु कारयेत् ।
 काय्यैः विचित्राः पताका नानावर्णाः समन्ततः ॥

शुभपङ्कभसंयुक्ताः द्वारेषु कलशाः स्मृताः ।
 यथावर्णं यथाकाष्ठं यथाकार्त्तुं प्रमाणतः ॥
 तथा यूपान् प्रवत्यामि सर्वेषां हितकाम्यया ।
 घालाशो ब्राह्मणस्योक्तो न्यग्रोधः क्षत्रियस्य च ॥
 वैश्यो वैश्यस्य यूपः स्याच्छूद्रस्य दुम्बरः स्मृतः ।
 शिरः प्रमाणं विप्रस्य ह्याकण्ठ क्षत्रियस्य च ॥
 उरःप्रमाणं वैश्यस्य शूद्रस्य नाभिमात्रकम् ।
 पूर्वस्य दक्षिणे भागे तोरणं तत्र कारयेत् ॥
 ब्रह्मस्थानञ्च तन्मध्ये अष्टौ भागाः प्रकीर्त्तिताः ।
 तेषामुत्तरतः सोम कुबेर कुविदङ्गतम् ॥
 धनदं धननामेति ईशावास्येति शङ्करम् ।
 आकृष्टेनेत्यादिमन्त्रैश्च स्वैः स्वैः कल्प्यास्तथा ग्रहाः ।
 तातारमिन्द्रमितीन्द्र अग्निदं ते च पावकम् ।
 अग्निपृथुरित्यादि धर्मविज्ञ हिजोत्तमः ॥
 तद्विष्णोरिति वै विष्णु नमः स्तुतिरिति नैऋतम् ।
 सप्त ऋषय इत्यादि मन्त्रेण सप्त ऋषिस्तथा ॥
 वरुणस्योत्तममसि वरुणस्तु प्रकल्पयेत् ।
 एतद्वा विंशतिः स्थाना निमन्त्रे ज्ञाः पृथक् पृथक् ॥
 द्रुमं मे त्वन्नसत्वन स्तुत्वायामि ह्यनुत्तमम् ।
 समुद्रोऽसि समुद्रेति त्रीन् समुद्रानिति ह्यसि ॥
 दशवारुणमन्त्रैस्तु आहुतीनां शतद्वयम् ।
 अश्वशतं शतं वापि विगमष्टोत्तरं शतम् ॥
 गोसहस्रशतं अपि शतार्द्धं वा प्रदीयते ।
 अलाभे चैव ॥ दद्यादेकामपि पयस्विनीम् ॥

अरोगां वत्समंयुक्तां सुरूपां भूषणान्विताम् ।
 सौवर्णाराजतास्ताम्राः कांश्याः सीसाश्च शक्तितः ॥
 मत्स्यनक्रादयः काय्या विविधाः पूर्ववृद्धये ।
 गोबन्धौ वस्त्रवद्भौ च आग्नेय्यां दिशि संस्थितौ ॥
 वायव्यभिमुखौ तत्र तारयेद्धारिमध्यतः ।
 वस्त्ररुग्मानि त्रिः स्थाप्य कृत्तिकासुद्रिकां शुभाम् ॥
 शक्त्यान्वितैः प्रदानव्य विप्रान् प्रसाद्य भक्तितः ।
 दद्याद्विप्रेभ्यः सन्धीष्य कृत्वोपानहमेव च ॥
 सुहेम पुरुषमंयुक्तां शय्या दद्याच्च शक्तितः ।
 आसनानि च शस्तानि भाजनानि निवेदयेत् ॥
 एतत्प्रदक्षिणीकृत्य स्वात्मना च विपश्चितः ।
 प्रसादयेद्द्विजान् भक्त्या दृष्टापूर्त्तं फलं नरः ॥
 कृताञ्जलिपुटो भूत्वा विप्राणामग्रतः स्थितः ।
 ब्रूयादेवं भवन्तोऽत्र सर्वे विप्रत्रयुर्धराः ॥
 तद्द्यूपन्तारयध्वं मां समारार्णवतो द्विजाः ! ॥
 आगता मम पुण्येन पूर्वपुण्यप्रसाधकाः ।
 कूर्मश्च मकरांश्चैव सौवर्ण्यं तत्र कारयेत् ॥
 मीनश्च राजतश्चैव ताम्रदर्दुरकाः स्मृताः ।
 जलकुम्भचराद्यांश्च सैन्धवांस्तत्र प्रकल्पयेत् ।
 अन्ये च जलज्जास्तत्र शक्त्या ताम्रान् प्रकल्पयेत् ॥
 इमं पुण्यं पवित्रञ्च तटाकादिविधिं नरः ।
 खातयित्वा तटागानि स्वभावात् सम्यवर्जिताः ॥
 मानवः क्रीडते स्वर्गे यावदिन्द्राश्चतुर्दश ।
 एतद्विधानं विदधाति भक्त्या सर्वेषु खानेषु तङ्गामकेषु ।

सर्वैश्च कामैः परिपूर्णो देहो भुङ्क्ते धरित्व्यामपि सर्वभोगान् ॥
 वदन्ति केचिद् वरुणस्य लोके प्रयाति लाकान् वरुणस्य कुम्भे ।
 सपूज्यतां तत्र पुनर्धरित्वा नरेन्द्रतामेति पराशरोक्तिः ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये वापीकूपतटागादि
 गान्तिविधि समाप्तः ।

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि नरेन्द्राः । श्रूयतामयम् ।
 लक्षहोमविधिः पुण्यः कोटिहोमविधिस्तथा ॥
 स्वयम्भूर्यमुवाच प्राक् अस्मत्तातपितामह ।
 तमिमं सम्प्रवक्ष्यामि श्रूयतां पापनाशनम् ॥
 ये वेह ब्राह्मणाः कार्य्याः भूमिर्यावत्तु मण्डपम् ।
 समिधो याश्च मन्त्राश्च अन्यश्च तत्र यङ्गवेत् ॥
 लक्षहोमविधिं विप्राः । कथ्यमानं निबोधत ।
 युग्माश्च ऋत्विजः कार्य्या ब्राह्मणा ये विपश्चितः ॥
 नियमव्रतसम्पन्ना महिताः पार्थिवेन तु ।
 नित्यं उपपराश्वैव नियोज्यास्तादृशा द्विजाः ॥
 कन्दमूलफलाहाराः दधिक्षीराशिनोऽपि वा ।
 प्रागुदक् पूर्वदेशेषु समे स्थण्डिलमेव च ॥
 तत्र वेदिं च कुर्वीत पञ्चहस्तममन्वितम् ।
 दक्षिणोत्तर आयामे त्रिशक्तु पूर्वपश्चिमे ॥
 कुण्डानि खनितव्यानि अङ्गुल्या नैकविंशतिम् ।
 निधापयेद्विरण्यश्च रत्नानि विविधानि च ॥
 सिकता परिदेया च तत्राप्यग्निं स्मिन्धयेत् ।
 आज्यभागाङ्गतीर्ज्ज्वा न वाङ्गत्या च हं मदेत् ॥

अग्निं सोमञ्च सूर्यञ्च विष्णुञ्चैव प्रजापतिम् ।
 विश्वे देवान् महेन्द्रञ्च मित्रं स्विष्टिष्ठतं तथा ॥
 दधिमधुघृताक्तानां समिधाञ्चैव यज्ञिनाम् ।
 होमयेच्च महस्त्रञ्च तत्र चैव यथाक्रमम् ॥
 चतुर्विंशति गायत्र्या मानसोक्तेति षड् तथा ।
 विंशग्रहाभिमन्त्रेश्च चत्वारि विष्णुदैवतैः ॥
 कुष्माण्डैर्जुहुयात् स्रक् विकिरेद्वाथ षोडश ।
 जुहुयाद्दशसहस्राणि जातवेदन ईदृशे ॥
 पञ्चमहस्राणि जुहुयात् जुहुयादिन्द्रदैवतैः ।
 ह्ये शतसहस्रे तु अभिषेकस्तु कारयेत् ॥
 इष्ट्वाभिषेकं यत्प्रोक्तं तदुक्तापि शुभप्रदम् ॥
 अथवा षोडशं कुम्भैः सहिरण्यैः समङ्गलैः ।
 सर्वौषधिसमायुक्तैः सर्वरत्नविभूषितैः ॥
 अभिषेकं ततस्तस्मिन् प्रवाना दक्षिणाः स्मृताः ।
 इयाश्चरययानानि भूमिवस्त्रैर्युगानि च ॥
 अजश्च गोशतं हेम ऋत्विजाञ्चैव दक्षिणाम् ।
 वृषानेकादशैवाथ दश दद्याच्च धेनवः ॥
 अश्वत्था वा प्रदद्याद्गर्वा वित्तशायं विवर्जयेत् ।
 एवं कृते तु यत्किञ्चिद् गृहपीडासमुद्भवम् ॥
 भौममाकाशजं वापि असद्वा यदि जायते ।
 तत्सर्वं लक्षहोमेन प्रशमं यात्यसंशयम् ॥
 शान्तिर्भवति पुष्टिश्च बलं तेजः प्रवर्द्धते ।
 वृष्टिर्भवति राष्ट्रे च सर्वोपद्रवसङ्ख्यः ॥
 ते श्रीवृहत्पाराशरीये लक्षहोमविधिः सम्पूर्णः ॥

अथातः सम्प्रवक्ष्यामि कोटिहोमविधिं द्विजाः ! ।
 श्रूयतामादरेणायं सर्वकामफलप्रदः ॥
 सानुष्ठाना द्विजाः प्रोक्ता ऋत्विजा यागकर्मणि ।
 विधिश्चाश्चैव मन्त्रज्ञाः स्वदारनिरताश्च ये ।
 कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयागविधिर्विदः ॥
 एकाङ्गविकलो विप्रो धनधान्यापहारकः ।
 सर्वाङ्गविकलो यनु यजमान स हि सति ॥
 वर्ज्यः सर्वप्रयत्नेन विधिमन्त्रज्ञविदुर्द्विज ।
 कार्यश्चैव विशेषेण ग्रहयज्ञश्च विदुर्द्विजैः ॥
 ग्रहाः फलक्षु साक्षाश्च सुराश्चैव न रेश्वराः ।
 अधीध्वं येच मन्त्राणां कृत्वा चाथोत्तरं शतम् ॥
 स एव ऋत्विग्विज्ञेयः सर्वकामफलप्रदः ।
 आवाहनीयो यत्नेन प्रणिरत्य मुहुर्मुहुः ॥
 एवं कृते तु यत्किञ्चिद्गृहपीडासमुद्भवम् ।
 तत्सर्वं नाशयेत्येव कृत्वा सौहृदं यथा ॥
 अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ।
 आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥
 पूर्ववद्ग्रहदेवानां आवाहनविसर्जने ।
 होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नानदानन्तश्चैव च ॥
 मण्डपश्चैव वेद्याश्च विशेषज्ञ निबोधत ।
 कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुर्हस्तायतं पुनः ॥
 योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ।
 अङ्गुलीदृत्कार्या च प्रथमा मेखला बुधैः ॥
 त्यङ्गुलैश्चतुर्हस्तातद्वद् द्वितीया मेखला श्रुता ।

उङ्गये ई खला या तु तृतीया चतुरङ्गला ॥
 द्यङ्गुलस्तत्र विस्तारः पूर्वयो रेव शस्यते ।
 वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्ताङ्गुलविस्तृता ॥
 कूर्मपृष्ठोद्धृतं मध्ये पार्श्वतश्चाङ्गुलोद्धृता ।
 गजोद्गलदृशा तददायामाच्छिद्रसयुता ॥
 एतत्सर्वेषु कुण्डेषु योनिस्तत्तन्मुच्यते ।
 मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थपत्रसन्निभाम् ॥
 वेदीच कोटिहोमे स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ।
 पूर्वद्वारेऽपि सस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगम् ॥
 यजुर्वेदन्तया याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ।
 अथर्ववेदं तद्वच्च उत्तरे स्थापयेद्बुधः ॥
 अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ।
 एवं द्वादशविप्राणां वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥
 पूर्ववत् पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषितैः ।
 रात्रिस्तृप्तञ्च मौरञ्च पावमानन्तु मङ्गलम् ॥
 पूर्वतो बह्वृचः शान्तिं पठमानो ह्युदङ्मुखम् ।
 सौक्तं रौद्रञ्च सौथ्यञ्च कृष्णाण्ड शान्तिमेव च ॥
 पाठयेद्दक्षिणे द्वारे यजुर्वेदिनमुत्तमम् ।
 सौवर्णमथ वै राज्य माग्नेयीं रुद्रसंहिताम् ॥
 ज्येष्ठसामन्तथा शान्तिं च्छन्दोगं पश्चिमे जपेत् ।
 पञ्चभिः सप्तभिर्वाथं होमः कार्यश्च पूर्ववत् ॥
 स्नाने दाने च मन्त्राः स्युः स्तएव द्विजसत्तमाः ॥
 वसोधाराविधानन्तु लक्षहोमवदिष्यते ॥
 अनेन विधिना यश्च ग्रहपूजां समाचरेत् ।

सर्वान् कामानवाप्नोति ततो विष्णुपुर व्रजेत् ॥

यः पठेत् शृणुयाद्वापि ग्रहयागमिम नरः ।

सर्वपापविग्रहात्मा पदमैन्द्रं न गच्छति ॥

अथमेधसहस्रं दश चाष्टौ च धर्मवित् ।

कृत्वा यत् फलमाप्नोति कोटिहोमात्तदश्रुते ॥

ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्यार्बुदानि च ।

नश्यन्ति कोटिहोमेन स्वयम्भूवचनं यथा ॥

प्रपेदिरे तस्य पितामहः श्रुतेषु पापेन गरीयसा तान् ।

उद्धृत्य नाकं स नयेद्भिः सर्वान्यो लक्षहोमे वृषतीरतः स्यात् ॥

राष्ट्रमनोवाञ्छितवृष्टियुक्तं धान्यैश्च रत्नैः पशुभिः समेतम् ।

निर्वन्दनीरोगमदस्य तस्मादयो लक्षकोटीहवनं विदध्यात् ॥

यो लक्षहोमं विदधाति भूभृत् तद्व्यञ्ज्यं शतहोमकः स्यात् ।

प्रत्यब्दमाप्नोति स दीर्घमायुर्भुङ्क्ते सपत्नान् विजये धरित्रीम् ॥

यो ब्रह्मघाती गुरुदारमोऽपि ग्रामाविदाहोद्भवपापयुक्तः ।

राजा स मुक्तः शतलक्षहोमान्भिः शेषपापैर्विबुधत्वमेति ॥

तस्मात्तदा भूपतयो विदध्युर्वृष्टीः प्रजामौख्यवत्स्य पुष्ट्यै ।

आयुःप्रवृद्धौ विजयाय कीर्त्यै लक्षस्यहोमे ग्रहयोगमेतम् ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये कोटिहोमः सम्पूर्णः ॥

अथो अन्यत्प्रवक्ष्यामि विधिर्भावनमुत्तमम् ।

अस्मत्तातप्रतातोऽयं रघुपुत्राय धीमते ॥

अनपत्यस्य पुत्रार्थं कुर्याद्देवाण्डिकं स्वयम् ।

सहस्रगीर्षस्तस्य विधानश्चरुपाककम् ॥

यैद्यैः कृतं नृपैः पूर्वै रन्यैरपि द्विजोत्तमैः ।
 उपासितन्तु सङ्गत्तया श्रेष्ठिद्यैर्वेदगारगैः ॥
 आत्मविद्धिर्निराहारैर्वीहिभिर्मन्त्रउत्तमैः ।
 क्रियमाणाः क्रियाः सर्वाः सिध्यन्ति व्रतचारिभिः ॥
 न पाठान्न धनात् स्नानात् नात्मन, प्रतिपादनात् ।
 प्रोक्तस्य कर्मणः पुसां सर्वा भवन्ति सिद्धयः ॥
 शुक्लपक्षे शुभे वारे शुभनक्षत्रगोचरे ।
 द्वादश्यां पुत्रकामाय सं कर्षन्ति च वैष्णवम् ॥
 दम्पत्योरुपवासश्च ह्येकादश्यां सुरालये ।
 ऋग्भिः षोडशभिः सम्यगचेयित्वा जनार्दनम् ॥
 चक्रं पुरुषसूक्तेन अपयेत् पुरुषकाम्यया ।
 प्राप्नुयाद्वैष्णवं पुत्रं चिरायुः सन्ततिक्षमम् ॥
 द्वादश्यां द्वादश सम्यग् विधिवन्निर्वपेच्चरुन् ।
 यः करोति इहायाति स विष्णोः परमं पदम् ॥
 ऊत्वाज्यं विधिवत्पूर्वं ऋग्भिः षोडशभिस्तथा ।
 ममिधोऽखत्यवजस्य ऊत्वाज्यं जुहुयात् पुनः ॥
 उपस्थानं ततः कुर्यात् ध्यात्वाच मधुसूदनम् ।
 हविर्होमं पुनः कृत्वा जुह्वत्यश्च हृताहुतीः ॥
 हविःशेषं नमस्कृत्य नारी नारायणं पतिम् ।
 संप्राप्य च हविःशेषं लघ्वासीत वसेद्भूहे ॥
 ततः कृत्वा इदं कर्म कर्त्तव्यं द्विजतर्पणम् ।
 रजः स्त्रीषु निवर्तेत यावद्भूमं न विन्दति ॥
 अस्तूरा स्तपुता वा यावत्कन्या प्रसूयते ।
 क्षिप्रं सा जनयेत् पुत्रं पराशरवचो यथा ॥

हीमान्ते दक्षिणान्दद्यात् धेनुं वामस्तथा तिलान् ।

भूमिं हिरण्यं वस्त्राणि यथासम्भवमेव वा ॥

यः सिद्धमन्त्रः सततं द्विजेन्द्राः । सपृज्य विष्णुं विधिवत्सुतीर्थे ।

इमं विधानं विदधाति सम्यक् स पुत्रमाप्नोति हरेः प्रसादात् ॥

इति श्रीवृहत्पाराशरीये शान्त्यध्याये पुत्रकामोऽयं पुरुष
सूक्तविधिः सम्पूर्णः ॥

अथातः रुद्रमवक्ष्यामि गृहमन्त्रोऽधिदैवतम् ।

आर्षच्छन्दश्च यज्ज्ञानात्कर्म स्यात्समलङ्कृतम् ॥

आकृष्णेनेति मन्त्रेऽस्मिन्दैवत्यं सविता मरुत् ।

ऋषिहिरण्यरूपाख्यं तृष्टुच्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

आष्यायस्वेति सोमोऽत्र दैवतं गौतमो मुनिः ।

गायत्रीच्छन्द उद्दिष्टं विनियोगो यथोदितम् ॥

अग्निमूर्ध्वेति रुद्रोऽत्र दैवतां भौममुच्यते ।

विरूपाक्षो मुनिर्धोमान् कृद्गीगायत्य मिथ्यते ॥

उद्बुध्यस्वेति रुद्रस्य बुधश्चैव तु दैवतम् ।

मुनिर्बुधश्च मन्त्रश्च स्त्रिष्टुच्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

शुक्त्वमिति हीत्यत्र शुक्ल इत्यधिदैवतम् ।

शुक्लस्यापि तथार्षश्च विराट्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

शन्नो देवीतिचेत्यत्र शनिदैवतमुच्यते ।

सिन्धुर्नाम मुनिर्विद्वान् रुद्रोऽगायत्य मुच्यते ॥

काण्डात्काण्डादिभिर्मन्त्रस्य राज्ञदैवतमुच्यते ।

ऋषिः प्रजापतिः प्रोक्तोऽनुष्टुप्छन्दः प्रकीर्तितम् ॥

केतुः कण्वनिति प्रोक्तं दैवतं केतुरेव हि ।

मधुच्छन्दस्य आर्षश्च गायत्यं छन्द एव हि ॥

स्योना पृथिवीत्यत्र स्कन्दस्य देवता स्मृता ।
 इन्द्रकुत्सेति दैवत्य मिन्द्र एव स्मृतो बुधैः ॥
 आर्षन्तत्स्वस्य चापुत्र स्त्रिष्टुप्कन्दः प्रकीर्तितम् ।
 यस्मिन्नृचेति ह्येत्यत्र यमोवै देवता परा ॥
 ऋषिस्तु कुष्माण्डो नाम छन्दोऽनुष्टुप् स्मरेद्बुधः ।
 ब्रह्मजज्ञमित्यत्र च कालो दैवतक महत् ॥
 मुनिर्यमानतुर्नाम तृष्टुप्कन्दो विधीयते ।
 आयाते मेतिच ह्यस्या चित्रगुप्तस्तु दैवतम् ॥
 आर्षन्तु वामदेवस्य त्रिष्टुप्कन्दो ह्यथो बुधैः ।
 अग्निं द्रुतमितिह्यं स्यादग्निर्वै देवता स्मृता ॥
 आर्षं मेधातिथिरत्र छन्दोगायत्यमेव हि ।
 अस्वस्तु सोम इत्यत्र सोमं वैदैवतं स्मरेत् ॥
 मेधातिथिरिहाप्यर्कोऽनुष्टुप्कन्दश्च उच्यते ।
 भूतिपृथिव्यन्तरिक्ष मित्यत्र दैवत त्रितः ॥
 ऋषिः शातातपः श्रुत्वा छन्दस्यानुष्टुप् कुबुच्यते ।
 पुरुषसूक्तस्य दैवत्य पुरुषेच हित बुधैः ॥
 आर्षं नारायणस्येह छन्दस्यानुष्टुप्वित्यपि ।
 इन्द्रोपिन्द्रो मरुत्वन्तो मरुत्वान्दैवत महत् ॥
 आर्षन्तु काश्यपस्येह गायत्यच्छन्द एव हि ।
 मरुत्वानित्यत्र बुधैः सुरेन्द्रो देवता मता ॥
 अत्रापि कश्यपस्यार्षं गायत्यच्छन्द एव हि ।
 उत्तानपर्ण मित्यत्र इन्द्रो दैवत सुच्यते ॥
 आर्षं साङ्गस्य चैवोक्तम् अनुष्टुप्कन्द इत्यपि ।
 प्रजापते इति ह्यत्र देवता च प्रजापतिः ॥

हिरण्यगर्भस्यार्पन्तु त्रिष्टुप् छन्दो मतं बुधैः ।
 आयं गौरिति ह्यत्र देवता पूजने मता ॥
 सर्पराजमुनिह्यत्र गायत्र्यं च्छन्द इष्यते ।
 एष ब्रह्मा ऋत्विज इति ब्रह्माद्विषोऽधिदैवतम् ॥
 ऋषिर्वै वामदेवोऽत्र गायत्र्यच्छन्द इष्यते ।
 आहन्वन् इन्द्रवदवत् सुरेन्द्रं शर्मणेश्वरः ॥
 वामदेवो ह्यस्य आर्घं गायत्र्यच्छन्द इत्यपि ।
 जातवेदम् इत्यत्र जातवेदास्तु देवतम् ॥
 कस्यपस्यार्पमत्रापि च्छन्दोऽनुष्टुप् प्रकीर्तितम् ।
 आनोनि युङ्गित्यग्निं वायुं दैवतमुच्यते ॥
 आपर्पेद्वात वसिष्ठस्य अनुष्टुप् छन्द एव हि ।
 नमः प्रकाशदैवत्यं सुनिप्रोक्तं प्रजापतिः ॥
 गायत्र्यं च्छन्दसास्वर विनियोगो यथोचितम् ।
 ईषो उपेति चात्यत्र अश्विनौ दैवते स्मरेत् ॥
 प्रस्कण्वस्यार्पमत्रापि गायत्र्यच्छन्द उत्तमम् ।
 मरुतो यस्य हिष्यस्य मरुदैवतमुच्यते ॥
 गौतमश्च सुनिविद्वन् । च्छन्दसः प्रथमं सुते ।

दैवत्यं माघं सहच्छन्दसां यो मत्वा द्विजायाकु रते विधानम्
 वेदोक्तमर्थं भवति स सर्वं सम्यक्फलं कर्तुमिच्छासुत ॥
 यो लज्जहोमं हवथ कोटिहोमं राजा विदध्यात्प्रतिवर्षमेकम्
 राष्ट्रे सुवर्षवर्जितः सुभिद्धम् आरोग्यता स्यात् सुकृतस्य वृत्तिः
 भवन्ति पुत्राः शुभसन्तति क्षमाश्चिरायुषो राजहिता धरित्या
 सुकीर्तिमन्तो जयिनोऽपि राज्ये प्रतापवन्तो रविचन्द्रतुल्य
 इति श्रीवृहत्पराशरसंहितायां शान्तिविधिर्नाम नवमोऽध्यायः

दशमोऽध्यायः ।

अथातो नृपतेर्धर्मं वक्ष्यामि हितकाव्यया ।
 पराशरोदितं विप्रा । वक्ष्यमाणं निबोधत ॥
 भूभृत् भूमा परो देवपूज्योऽसौ परदेवकः ।
 स विधाता च सर्वस्य रक्षिता शासितापि च ॥
 इन्द्रादियमवित्तेश्वारीशमातरिखनः ।
 शीतांशुस्तीव्रभासश्च ब्रह्मादयो द्विजो नृपः ॥
 नृपो वेधा नृपः शम्भु नृपोऽर्को विष्टरश्चराः ।
 दाता कर्त्ता नृपः कर्त्ता नृणां कर्मानुसारतः ॥
 नापृच्छेद्यदि राजान दण्डं नाप्याचरिष्यतः ।
 नामास्या स्तमेष्यति च नाभविष्यज्जगत्स्थितिः ॥
 नाग्रहिष्यन् पुरोडाशाक्षनुष्यपितृदेवताः ।
 नाभविष्यत् श्वकाकानां भागधेयं ऊत हविः ॥
 विगुणोऽपि यथा पूज्यः स्त्रियाश्च सत्प्रतिर्भवेत् ।
 तथा राजा प्रजानान्तु पूज्यः स्याद्विगुणोऽपि सन् ॥
 स्वधर्मस्थान् नृपो लोका नन्यान् पुत्रानिवोरसान् ।
 शास्त्र्य धर्मविदोदण्ड मधर्मकारिणश्च तान् ॥
 दण्डधृतो नरान् कुर्याद्धर्मज्ञानार्थसाधकान् ।
 समर्थानश्चपत्यादौ भूरान् स्वामिहितोद्यतान् ॥
 शुचीन् प्रज्ञांश्च धर्मज्ञान् विप्रान् सुद्राकगन्धितान् ।
 लेखकानपि कायस्थान् लेख्यकृत्तु हितैषिणः ॥
 अमायान्मन्त्रिणो दूतान्यथोदितपुरोहितान् ।
 प्राड्विवाक समस्तान्वा हिताय रक्षकानपि ॥

शूरानथ शुचीन् प्रज्ञानपरिविश्वासकारिणः ।
 सर्वस्थानेषु चाध्यक्षं सत्कृत्य वेदिनोऽपरे ॥
 मदायत्तं कुमाराणां मन्तःपूरुषलक्षणम् ।
 वृद्धानशुचिनो विप्रां ऋचीनननघान्न भीरुकान् ।
 यथोदितानि दुर्गाणि कुर्युस्ते परिरक्षणम् ॥
 उद्वाहमुदितं स्त्रीणां यौवने बन्धुकारणात् ।
 पुरस्कृत्य च विज्ञानमात्मरक्षा च यत्नतः ॥
 प्रातः सन्ध्यार्चनादूर्द्ध्वं गुडं पुंसवनं हृतम् ।
 यथोक्तकार्ये शाये च नित्यं कुर्यात् परीक्षणम् ॥
 कोशेभास्वरयादीनां हेतीनां वर्मणामपि ।
 कुर्याच्च दर्शनं नित्यं सतन्द्रितो महीपतिः ॥
 अमात्यमन्त्रयोक्तृणां सन्मन्त्रं नित्यं योऽपि च ।
 वेदार्थञ्च सदा होमशान्तिञ्च वृद्धसेवनम् ॥
 यज्ञदानतथोत्पातं समये शान्त्योऽपि च ।
 वर्जनं विषयामक्तो भूमिदानस्य शासनम् ॥
 अक्षिवर्जितदेशे तु नीतिज्ञो मन्त्रकृद्भवेत् ।
 नित्यमुत्साहयुक्तः स्याद् विजिगीषु रुदायुधः ॥
 सदालङ्कारयुक्तश्च सदैव प्रियवाक्चयः ।
 सदाप्रियाहिने युक्तः पूज्यो नाकेऽप्यसौ वृषः ॥
 सदा साधुषु सन्मानं विपरीतेषु घातनम् ।
 दण्डदण्डेषु कुर्वाणो राजेष्टिफलमश्नुते ॥
 वृद्धान् साधून् द्विजान् मौलान् यो न सन्मानयेन्नृपः
 पिण्डकुर्वीत नामीषां भूभृत् क्षिप्रं क्षयं व्रजेत् ॥
 यस्तु सन्मानयेदेतान् नित्यं विप्रांश्च पूजयेत् ।

पराजयेत सोऽरातीनजयोह्यपि जायते ॥
 पीड्यमानाः प्रजा रक्षेत् कायस्थैश्चोरतस्करैः ।
 धान्येन्नृत्तगतोयैश्च सम्पन्न परमण्डलम् ॥
 हीनवाहनपुस्कन्तु मत्वा तत्प्रविशेन्नृपः ।
 मासे सहसि यातार्थी कृतपुण्यश्च घोषवान् ॥
 विधिवद्दयानकं कुर्यात् सदाहै रक्षयेद्बलम् ।
 यत्राचलसरोरक्षा वृक्षरक्षातु यत्र तु ॥
 वासं तत्र विधायैव रात्रौ रक्षेद्बलं स्वकम् ।
 चतुर्दिक्षु च सैन्यस्य शूरान्वनुर्धरान्निशि ।
 स्वयं राजा नियुञ्जीत समीप्य भूबलाबलम् ।
 राज्यस्य षड्गुणान् मत्वा सन्धिविग्रहयानकान् ॥
 आप्ननं सञ्चयं द्वैधं सम्यक्ज्ञात्वा समाचरेत् ।
 निर्भेदं स्वबलं कुर्यात् हन्याच्च भिन्नचेतसा ॥
 दासीकर्मकरान् दासान् भिद्यन्ते न क्षयेन्नृपः ।
 निकटस्थायिनो नित्यं जानन्ति चेष्टितं प्रभोः ॥
 तस्मात्ते यत्नतो रक्ष्या भेदमूलं यतस्त्वमी ।
 ये ते परस्य यत्नेन भेदनीयास्ततोऽपरे ॥
 यथा परो न जानाति तथा भेदं समाचरेत् ।
 परमात्मविधानानां व्यलीकहृतशब्दितम् ॥
 उत्थापयेत् स्वसेनायाः स्याद्यताचित्तभेदिनः ।
 परसैन्ये बहून् पातान् विविधान् कुहकानपि ॥
 करीणाङ्गरदानादि वङ्गिपाताननेकशः ।
 स्वसैन्येऽभवदित्यादि नृपो यत्नेन रक्षयेत् ॥
 नियुज्य यज्ञपुरुषान् नक्तं सर्वं निशामयेत् ॥

अन्तर्भीरुन् वहिः शूरान् साग्निकान् ब्राह्मणोत्तमान् ।
 धर्मज्ञान् कुलसम्भूतान् विदध्यादात्मसन्निधौ ॥
 प्रविशेत्परदेशे तु प्रजां स्वीकृत्य संविशेत् ।
 उत्सार्थं मार्गतो दूरीकृत्वापि मार्गतो व्रजेत् ॥
 शस्यानि दाहयेत्सर्वं मयवानि धनानि च ।
 भिन्यात्सर्वं निपानानि प्राकारं परिखां तथा ॥
 अपमृत्युमुपादाय भूमिसाधारणं पुनः ।
 गमयेद्दार्पिकान् मासानसौ च वसुधानृपः ॥
 न युद्धमाश्रयेत् प्राज्ञो न कुर्व्यात् स्वबलक्षयम् ।
 न प्रभेदेन दानेन त्रिभिरेवं वशं नयेत् ॥
 वदन्ति सर्वे नीतिज्ञा दण्डस्यागतिका गतीः ।
 तद्वर्जं वशमायाति यथा रिपुस्तथा श्रयेत् ॥
 आक्रान्ता दर्भसूच्योऽपि विद्युद्गुग्मोपपातनम् ।
 न तापित युक्ते च युद्धमिद्धौ अरसिद्धिवत् ॥
 स्वस्थस्यात्ययिके देशे युद्धमिच्छेत् स्वधर्मवित् ।
 ततः प्राविश्य तद्दूरं भूमियुद्धं समारभेत् ॥
 किञ्चित् सुप्तेषु लोकेषु क्षपायां यद्धसुत्सृजेत् ।
 सन्नीरवासतोवापि पीडयेत्परसैन्यकम् ॥
 व्यूहैर्व्यूहयथोक्तैर्वा रक्षां कृत्वापि चात्मनः ।
 सैन्यकास्तान् समस्तांश्च नृपो युद्धाय प्रेषयेत् ॥
 समानयेत् समस्तांश्च यो वसेदायतौ नृपः ।
 अन्विच्छन् जयलक्ष्मीं तु नीतिज्ञः पृथिवीपतिः ॥
 प्रणयेनापि पत्न्या च शय्यास्थोऽपि च मानवः ।
 पुष्पैरपि न सृद्धेत युद्धं तत्र विपत्तये ॥

हीन परबलं मत्वा निरुत्साहमनादरम् ।
 समस्तवत्सयुक्त स्वयमुत्थाप्य योधयेत् ॥
 न हन्यान् मुक्तकेयत्तु नाशयेन्न निरायुधम् ।
 पराङ्मुखश्च प्रहतं न तवास्मीति वादिनम् ॥
 अन्यानपि च विद्वांश्च न हन्यात् धर्मयुद्धकृत् ।
 हन्याच्चेन्नरक याति भ्रूणहत्यासमेनसा ॥
 पराङ्मुखीकृते सैन्ये यो यद्बान्न निवर्त्तते ।
 तत्पदानीष्टितुल्यानि भूत्यर्थमेकचेतसः ॥
 शिरोहतस्य ये वक्त्रे विशन्ति रक्तविन्दवः ।
 सोमपात्रेण तत्तुल्या इति वासिष्ठजोऽब्रवीत् ॥
 युद्धन्ते भूभृतो येच भूभ्यर्थं मेकचेतसः ।
 इष्टैस्तैर्बहुभिर्योगैरेवं यान्ति त्रिविष्टपम् ॥
 येषु एवापरो धर्मो वृपतर्यद्रणार्जितम् ।
 वित्तन्दीयेत विप्रे स्यात् प्रजाभ्यश्चाभयं सदा ॥
 तदा तु वयतां याति स देशो न्यायतोऽर्जितः ।
 तद्देशव्यवहारेण यथावत्परिपालयेत् ॥
 रणार्जितेन वित्तेन राजा कुर्ष्यान्मखान् द्विजान् ।
 अर्चयेद्विधिवद्विद्वान् सतान् सन्मानयेदपि ॥
 मातुलः श्वशुरो बन्धु रन्यो वापिच यो जितः ।
 अदण्ड्यः कोऽपि नो राजा राजनीतिविदो विदुः ॥
 सुसहायमग्रपादं शूरं प्रज्ञानुरागदम् ।
 सोत्साहं विजिगीषुश्च भूभृत् क्षिप्रं निवेदयेत् ॥
 मत्वाचार्यवतः सर्वान् नियुक्तार्थनियुग्मवेत् ।

सार्थकांश्चैव युञ्जीत सर्वतोऽर्थमुपार्जयेत् ॥
 सर्वाण्यपि च विस्तानि यतस्ततोऽपि राजनि ।
 नृपस्य यदि जातानि देवद्रव्याणि कोशवत् ।
 आदाय रक्ष्य चात्मानं ततस्तत्र च तत् क्षिपेत् ॥
 वित्तं बार्हुषिकाणान्तु कर्दर्थस्यापि यद्भवेत् ।
 पापगण्डिगणिकावित्तं हरन्नातो न किल्बिषी ॥
 देवब्राह्मणपापगण्डिगणिका गणिकादयः ।
 वणिग्वार्हुषिकाः सर्वे स्वस्थे राजनि सुस्थिताः ॥
 सप्तार्चिश्चाश्वगोमासान् यस्य दहत्यकिल्बिषी ।
 गृहीयान् सर्वतो राजा करान् यः पीडयेत् प्रजाः ॥
 स्तोत्रं स्तोत्रं कतु फलकं मांसं भुङ्क्ते चिरन्दराम् ।
 सदा चोद्यमिना भाव्यं नृपेण विजिगीषुणा ॥
 विजिगीषुनृपो नान्यैः कदाचिदभिभूयते ।
 तदैवं हृदि सन्ध्यायन् निरुत्साहो नृपो भवेत् ॥
 दैवपुरुषसयोगे सर्वाः सिध्यन्ति सिद्धयः ॥
 नैकेन चक्रेण रथः प्रयाति नचैकपत्नोऽङ्ग । चयाति पत्नी ।
 एवं हि दैवेन च केवलेन पुंसोऽर्थसिद्धिं नैरकारतो वा ॥
 केचिद्विद्वैतस्य तु केवलस्य प्राधान्यमिच्छन्ति विधिप्रवीणम् ।
 पुंस्कारयुक्तस्य नरस्य केचिदप्यत इष्टा पुरुषार्थसिद्धिः ।
 अत्युद्यमी क्रियतएवच यः अमी च
 शौर्यार्थान्वितश्च गुणवांश्च सुधीश्च विद्वान् ।
 प्राप्नोति नैव विधिना स पराङ्मुखेन
 स्वीयोदरस्य परिपूरणमन्नमात्मन् ॥

भुम्बाणि हस्यीणि वराङ्गनाश्च नानाप्रकारो विभवो नरस्य ।
 उर्वोपंतित्वञ्च नृकारता च सर्वं हि मञ्जु क्षयमेति दैवात् ॥
 केषां हि पुंसां महतो हि दैवात् स्थानस्थितानामपि चार्थसिद्धिः ।
 एषां प्रभुत्व बज्जजीविताश्च एको हि दैवो बलवान्तोऽत्र ॥
 पुंस्त्रीप्रयोगादथ युक्तयोगात् तयोर्हि मध्ये विदधाति गर्भम् ।
 स्त्रीणां तु तत् विप्र । नचापि पुंसां सर्वाणि चैषा मनुजेश्वरत्वम्
 कासां तु गर्भस्य न सम्भवोऽस्ति कामां तु शुक्रं न तु वीर्यहीनम् ।
 अधत्त गर्भोऽपि जहाति गर्भं काचिच्च गर्भं न विभति दैवात् ॥
 धाता विधाना निज कर्मयोगाद् विधेस्त्वभीष्ट त्वनुभावभाव्यम् ।
 देवारुणानां नच दैत्यवानां स ह्येव कर्ता तु मनूङ्गवानाम् ॥
 दैवान्मघोनापि रुहस्रमच्छां दैवाद्धिमाशोः क्षयरोगता च ।
 दैवात्प्रयोधो लवणोदकत्व दैवाङ्गवेच्चित्तरा च वृष्टिः ॥
 यद्यप्यमुष्य न परोऽस्ति दैवात् कुर्यात्तथापीह नरो नृकारम् ।
 उद्दीपयेत्कर्मकरो नृकारादुद्दीपितं श्रीरिवै तनोति ।
 दैवेन केचिच्च हटेन केचित् केचिन् नृकारेण नरस्य चार्थः ।
 सिध्यन्ति यत्नेन विधीयमाना स्तेषा प्रधान नरकारमाहुः ॥
 स्वामिप्रधानं त्रयदुर्गक्रोशान् दण्डञ्च भित्वाणिव नीतियज्ञाः ।
 अङ्गानि राज्यस्य वदन्ति सप्त सप्ताङ्गपूर्वो नृपतिर्धराभुक् ॥
 दुर्हतसहृत्तनरेषु दण्ड राज्ञा विधेय निपुणार्थसिद्धौ ।
 दण्डञ्च मत्वाऽर्जितवित्तसत्त्वात् हीनार्थं पुंसाश्च दमन्ति हीनम् ।
 अन्यायतो ये जनन जनेश्वराः संपीड्य वित्तानि नयन्ति लोभात् ।
 तत्क्रोधवद्भि परिदग्धकायाः क्षीणायुषस्ते तु भवन्ति भूपाः ।
 दण्डो महान्मध्यकमन्यशस्तु मानन्तु तस्य तसरेणुकादि ॥
 साशीति साहस्रणपामहान् स्यादर्धादिके चैव तदर्धको वा ।

सर्वार्थपादस्त हरश्च दण्डः पात्यो नृपेणेति वदन्ति सद्यः ॥
 पाण्यादिपाच्छेदनमारणञ्च निर्वासनं राष्ट्रतएव सद्यः ।
 ज्ञात्वापराधं मनुजस्य यन् देशश्च कालश्च वयोवपुश्च ॥
 दण्डेयु दण्ड विदधाति भूभक्षाम्य स वध्नाति पुरन्दरस्य ।
 यः शास्त्रदृष्टेन यथा नरेश्वरो दण्डं विदध्याद्विधिवत्कराश्च ॥
 स चैवकीर्तीर्वितनोति गुर्वीरायुश्च दीर्घं दिवि देवभोगान् ।
 यस्तूक्तमार्गाणि कुलानि राजा श्रेणिश्च जातीश्वरताश्च लोकान्
 आनीय मार्गे विदधाति धर्मे नागेशगीर्वाणगणैः प्रशस्यम् ।
 अन्यश्च वज्रिर्जितवित्तनाथशीतांशुरूपाणि ह विभ्रतीह ॥
 सर्वे च भूयस्विह रूपकश्च तत्तथ्यमान शृणुत द्विजेन्द्राः ।।
 यद्वा जिगीषुर्धृतशस्त्रपाणिः स्त्रियं समालम्ब्य स बिडसैन्यः ॥
 सर्वान् सपत्नान् स हन्तुकामस्तदाप्रहयिष्व इवावभाति ।
 आकारणात्कारणतोऽपि एष प्रजा हतेय स सद्यद्वकीर्तिः ॥
 यदा तदैवं नृपतीति विज्ञास्तनूनपात्तं प्रवदन्ति भूपम् ॥
 धर्मास्तनस्त्वश्रुतिशास्त्रदृष्टाः शुभाशुभाचारविचारकृत्स्यात् ॥
 धर्म्येषु दानं त्वषकृत्सु दण्डं यदावनीशः सच धर्मराजः ।
 धनप्रदानेन करोति दृष्ट्वा भूभक्तदासान्द्रविणेशवस्थान् ॥
 समस्तशीतांशुगुणप्रयोक्ता यदायदामेष शुभाय शास्त्रेत् ।
 प्रसन्नमूर्तिर्गतमत्सरः सन् तदीच्यते सोम इव क्षितीशः ॥
 आज्ञा नृपाणां परमं हि तेजो येषां न मन्ये त सशस्त्रबन्धः ।
 ब्रूयाच्च कुर्याच्च वदेच्च भूभृत्कार्यन्तदेवं भुवि सर्वलोकैः ॥
 दुर्धर्षतीर्वांशुसमानदीप्तो ब्रूयान्मनुष्यः परुषं नृपस्य ।
 यस्तस्य तेजोऽध्यवमन्यमान्यः सद्यः स पञ्चत्व सुपैति पापात् ॥

योऽङ्गाय सर्वं विदधाति पश्येत्
 शृणोति जानानि चकास्ति शास्ति ।
 कस्यापि चाज्ञां न विभर्ति राज्ञः
 समस्तदैवांशभवोहि यस्मात् ॥
 यः स्वधर्मे स्थितो राजा प्रजां धर्मेण पालयन् ।
 सर्वकामसङ्घात्मा विष्णुलोकं मवाप्नुयात् ॥
 इति श्रीवृहत्पाराशरीये राजधर्मः सम्पूर्णः ।

अथ विप्रो वनं गच्छेद्दिना वा सह भार्यया ।
 जितेन्द्रियो वसन्नेव नित्यश्चौत्राग्निकर्मकृतः ॥
 वन्यैर्मुन्यशनैर्मध्येः श्यामनीवारकङ्कुभिः ।
 कन्दमूलफलैः शाकैः स्नेहैश्च फलसम्भवेः ।
 सायं प्रातश्च जुहुयात् त्रिकालं स्नानमाचरेत् ॥
 चर्मचीवरवासा वै शृङ्गलोमजटाधरः ।
 पितृश्च तर्पयेन्नित्यं दैवाश्चाजस्त्रमर्चयेत् ।
 अर्चयेदतिथीन् नित्यं भृत्यांश्चापि प्रपोषयेत् ॥
 न किञ्चित् प्रतिगृह्णीयात् स्वाध्यायेनेत्यमाचरेत् ।
 सर्वसत्त्वहितोपेतो दान्तश्चाप्यात्मचिन्तकः ॥
 सन्त्यस्तश्चान्तको नित्यं दानशीलः सदा द्विजः ।
 किञ्चिद्देहं समाश्लिष्य स वृत्या वर्तयेत्सदा ॥
 एकादिकस्तु कुर्वीत मासैकश्चार्थमञ्जयम् ।
 षाण्माषिकश्चाब्दिकश्च यत्तार्थं च वने वसेत् ।
 त्यक्त्वा तदाश्विने मासि अन्य स्थानं समाचरेत् ॥
 यथावदग्निहोत्रं तु समिधाम्नी च पालयेत् ।

कृच्छ्रचान्द्रपराकादौः पक्षमासोपवासकैः ॥
 त्रिरात्रैर्वैकरात्रैश्च आश्रमस्थः क्षयेदुपुः ।
 तिष्ठन्नाव्रतिकस्तत्र स्वपेदधस्तथा निशि ॥
 अतन्द्रितो भवेन्नित्यं वासरं प्रपदैर्नयेत् ।
 योगाभ्यासरतो नित्यं स्थानासनविहारवान् ॥
 वसन्तग्रीष्मवर्षासु जलाग्न्याकाशमाश्रयेत् ॥
 दन्तोलूखलिको वापि कालपक्षभुगेव च ।
 स्यादाश्मकुहकोविघ्नः फलस्नेहैश्च कर्मकृत् ॥
 शत्रौ मित्रे समः स्याच्च तथैव सुखदुःखयोः ।
 समदृष्टिश्च सर्वेषु न विशेषेन गच्छरम् ॥
 स्नेच्छेद्याप्तानि सर्वाणि वनानि हि कलौ युगे ।
 न भूयः शासितारस्तु ग्रामोपान्ते वसेदतः ॥
 ग्रामाच्च नगराद्देशात्तथारण्यवनानि च ।
 क्षित्यंशरक्षितान्येव सर्वेषां फलदानि हि ॥
 भूपतेः प्रथमं तत्स्यात् कृत्यं शमेदूहिजाग्रतः ।
 याग वाऽरण्यवास वा कुर्यात्तु तदनुज्ञया ॥
 सुव्रामानलवायूनां यमस्येन्द्रविवस्वताम् ।
 यदा वित्तेशयोर्ब्रह्मा माताभ्यो निर्ममौ नृपम् ॥
 पारत्विकं तु यत्किञ्चित् यत्किञ्चिदेहिकं तथा ।
 नृपाज्ञया द्विजातीनां तत्पूर्वं सिद्ध्यति ध्रुवम् ॥
 नृपतेः प्रथमं न स्यात् स वै द्विजः । मखादिकम् ।
 रक्षार्थं कथयित्वा तु यथाकार्यं समापयेत् ॥
 धेनुपूर्वं वशिष्ठस्य ह्यसौ दुर्वाससोऽपि च ।
 वनवासाश्रमस्थस्य ह्यग्निकार्याय तांशयेत् ॥

पलस्नेहाय दानस्य कालवैगुण्यतोद्विजः ॥
 तथा गोदुग्धसर्पिष्य मग्निकार्यं समापयेत् ।
 सर्वकालेषु सर्वेषु तथा चैवाश्रमेषु च ॥
 गोदुग्धादि पवित्रं स्यात् सर्वकार्येषु सत्तमाः । ॥
 सर्वकार्येषु सर्वेषु भिक्षां कुर्यादनाश्रमी ।
 तथा सर्वे प्रकुर्वन्ति पितृदेवाचंनादिकम् ॥
 अष्टौ भुञ्जीत वा ग्रासान् ग्रामादाहृत्य यत्नवान् ।
 आश्रमः संक्षयं गच्छेदनिलां प्रागुदीचिकाम् ॥

विप्रोविधाय वनवासविधेयधर्मान्
 सर्वानिमानुक्तविधिक्रमेण ।

समृद्धा पापानि वपुर्विशोध

ब्रह्माधिगच्छेत् परम द्विजेन्द्रः ॥

आश्रमत्रयधर्मात्प्राक् चरित्वा ते द्विजातयः ।
 द्वयोश्च वा ततः पञ्चाञ्चतुर्याश्रममावरेत् ॥
 द्विजाग्रजो यदा पश्येद्वलि पलित मात्मनः ।
 उपरति तथाक्षाणां क्षीणकामः स्वै द्विजः ॥
 समीक्ष्य पुत्रपौत्रं वा दृष्ट्वा वा दुहितुः सुतम् ।
 अधीत्य विधिवद्देवान् कृत्वा यागविधानताम् ॥
 निश्चयं मनसा कृत्वा चतुर्याश्रममावसेत् ।
 अज्ञाप्य विधायेष्टिं वनाद्वासमनोऽपि वा ॥
 समस्तदक्षिणायुक्तां सर्ववेदास्तथाश्ववान् ।
 अग्निनात्मनि चारीष्य दण्डान्विधिवदाचारेत् ॥
 किञ्चिद्देवं समास्थाय तद्धर्मेण च वर्त्तयेत् ।
 वाङ्मनःकायदण्डांश्च तथा सङ्गादयो गुणाः ॥

मुमुक्षो नियतो यस्य स त्रिदण्डीति कथ्यते ।
 कमण्डलक्षमालाच भिक्षापात्र मथापरम् ॥
 काषायवासःकौपीनकार्यार्थं वस्त्रमेव च ।
 शिखायज्ञोपवीतञ्च दण्डानां त्रितयं तथा ॥
 द्विकालविधिवत् स्नानं भिक्षया चापि भोजनम् ।
 शुद्धैकवृत्तिर्विप्रेषु सत्कर्म निरतेषु च ॥
 भिक्षावर्णोयतः प्रोक्तो वृत्तवर्जन्तथैव च ।
 असंभार्यं स्वशून्येच तथाच शिल्पकारुभिः ॥
 अवक्तव्यं तथा स्त्रीभिरेतत्कृत्य यतः स्मृतम् ।
 सर्वदा दम्भसरोधो नित्यमेकान्तशीलतः ।
 सदैव प्राणसरोधः सदैवाध्यात्मचिन्तनम् ।
 मृद्वेणुदार्ढ्यलव्वश्ममय पात्रं यतः स्मृतम् ॥
 शुचिरम्भस्वमीषाञ्च गोबालश्चाघमर्षणम् ।
 न दण्डेनैव दण्डेन विना वातेन वा तथा ॥
 मोक्षावाप्तिर्भवेत्पुंसां किन्तु साध्यात्मचिन्तनम् ।
 समत्वं सुखदुःखेषु तथा वै द्वेषरागयोः ॥
 आत्मसमानधर्मत्वमजस्रं चात्मचिन्तनम् ।
 यतिभिस्त्रिभिरेकत्वं द्वाभ्यां पञ्चभिरेव च ॥
 न ख्यातव्यं कदाचित्ख्यात्प्रसिद्धो नाशमाप्नुयुः ।
 बद्धत्वं यत्र भिक्षाणां वातर्जस्तत्र विचित्रकाः ॥
 स्नेहपैशुन्यमात्मर्यभिक्षाणां नृपतरपि ।
 तस्मादेकान्तशीलेन भवितव्यं सदा द्विज ॥
 आत्मास्यामरतो नित्यं ब्रह्मावाप्तिमभीप्सताम् ।
 त्रिदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ॥

अध्यात्मयोगयुक्तस्य ब्रह्मावाप्तिर्भवेदुद्यतः ।
यतेन्द्रियोऽपि दण्डार्हो युवा तस्य तथा निबृक् ॥
युवा निबृक्कथाभिक्षुरात्मद्वन्द्वप्रदुर्षकः ।
भिक्षुर्गृहे वसेत्तत्र कामार्थान्योऽभिगच्छति ॥
तत्स्थानेन वृथा चैव सह तेनैव तापयेत् ।
निवसेदेकरात्रश्च वहिर्यत्र तु वेश्मनि ॥
स तारयति वृद्धान्वै विशतिं पितृमालतः ।
भिक्षुर्यस्यान्नन्तु ब्रह्म योगाभ्यासरतो भवेत् ॥
परिणामश्च योगेन क्षतकृत्यो गृही स तु ।
निर्ममो निरहङ्कारः सर्वैः सह प्रयच्छति ।
ब्रह्मण्यात्मनि गोमायो मूर्खे इच्छास दामहक् ।
चिह्नानि धात्वा कथितानि यस्यवक्त्रे सयस्याभिहितेव भिक्षा ॥
योध्यानवान् वा मततं जिताक्षः स ब्रह्मकाव्योगमनं करोति ॥
वनस्य भिक्षुधर्मान् वै यानब्रवीत्पराशरः ।
तथावदभिधायेतान् वक्षाभ्याश्चमभेदकान् ॥
इति श्रीबृहत्पाराशरीये धर्मशास्त्रे वानप्रस्थयति-
धर्मोनाम दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

अथातः संप्रवक्ष्यामि भेदमाश्रमसम्भवम् ।
ब्रह्मचर्यादिकानान्तु तथा तथ्यं निबोधत ॥
चतुर्णामाश्रमाणां तु भेदो दृष्टो मनीषिभिः ।
प्रत्येकशो वदास्येतत् शृणुध्वं द्विजसत्तमाः ॥

ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थस्तथा यती ।
 एतद्भेदं प्रवक्ष्यामि शृणुध्वं पापनाशनम् ॥
 चतुर्धा ब्रह्मचारी च स्वाहा यत्र यतस्तथा ।
 अजायत्या वृहज्जेति लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥
 अक्षारलवणाश्रित्या गायत्र्याच स प्रत्यहम् ।
 वर्तते क्षपया नित्यं गायत्र्यं तत्प्रकीर्तितम् ॥
 चतुर्धा द्वादशाब्दानि योऽधीयानश्चतुः श्रुतीः ।
 भिक्षया ब्रह्मचर्येण तेष्वध्यात्मं तदुच्यते ॥
 ऋतुकालाभिगामी सन् परस्त्रीपर्ववर्जकः ।
 वेदानध्येति भिक्षाभूक् प्राजापत्योऽयमुच्यते ॥
 गुरोर्वा गुरुपुत्रस्य तत्पत्न्या वापि सन्निधौ ।
 यो वसेदात्मसंज्ञानं ब्रह्मचारी स नैष्ठिकः ॥
 गृहस्थस्य चतुर्भेदो मतः शालीनतीव्रकौ ।
 यायावरास्तथा वान्ये घोरसन्यासिकास्तथा ॥
 कृषिगोरक्षवाणिज्यैः सर्वान् कुर्वन् क्रियां द्विजः ।
 विहितोद्धात्मविद्युश्च वार्तावृत्तिः स उच्यते ॥
 ददात्यध्येति यजते याजयेत् चैव पाठयेत् ।
 कुर्यात्कर्म प्रतिग्राही शालीनोऽध्यानकृद्द्विजः ॥
 उक्तः सन् कारयेदन्यां क्रियां कुर्यात्प्रतिग्रहे ।
 पाठको नियतात्मा च यायावरः स उच्यते ॥
 तिष्ठेद्दु यश्च शीलोष्ठाभ्यां सुष्ठुताङ्गिश्च वर्तते ।
 आश्रयिष्व क्रियां कुर्यात् घोरसन्यासिकः स तु ॥
 वानप्रस्थश्चतुर्भेदो वैखानस उदुम्बरः ।
 बालखिल्यो वनेवासी तल्लक्षणमथोच्यते ॥

फलैर्मूलैरक्षणाद्वैरग्निकल्पेन वै वसन् ।
 कुर्यात्पञ्च महायज्ञानात्मविद्वैखानसः स तु ॥
 इमानि तत्फलः कण्ठधने धनुः उदम्बरे ।
 योवा वसेदतो ज्ञानी पञ्चयज्ञाग्निकर्मकृत् ॥
 वनस्थो बालखिल्यो यो वसेत् वल्कलचीवरम् ।
 अग्निकार्यकृदात्मज्ञः दुर्जातसेवितं त्यजेत् ॥
 चतुरोऽन्यानमूनग्निकार्यं कुर्वन्वने वसेत् ।
 फलस्त्रेहैः फलैर्वन्यै र्वज्रभिः श्रुतिचोदितम् ॥
 उद्धृत्य परिभूतादि तथा वै वित्तवृत्तिकः ।
 फलैर्वन्यै र्वनान्तैश्च फेनपः पञ्चयज्ञकृत् ॥
 पुत्रस्य भ्रातृपुत्रस्य भ्रातृदौहितयोरपि ।
 न दुष्पातः कुटीस्थोवा यदुभैव्यं वृत्तिभुक् द्विजः ॥
 ज्ञेयो वज्रदयो नाम यश्च पवित्रपादुकः ।
 शिखासनोपवीतानि धातुकाषायवासकृत् ॥
 चतुर्भेदपरिव्राट् स्यात् कुटीचरबह्मदकौ ।
 हंसाः परमहंसाश्च वक्ष्यन्ते तु पृथक् पृथक् ॥
 माधुवृत्तिर्द्विजो यस्तु भिक्षाभुगात्मचिन्तकः ।
 बह्मदकः स्वयं ज्ञेयः परिव्राट् स त्रिदण्डवृत्क् ॥
 एके दण्डधरा हंसाः शिखोपवीतधारिणः ।
 वार्याचारकराः शान्ता भूतानामभयप्रदाः ॥
 वसेदेकक्षपां ग्रामे नगरे पञ्च सर्वशः ।
 मर्षयन्तो व्रतैर्देहमात्मध्याने सदा रताः ॥
 एकदण्डधरा सुण्डा कन्याकौपिनवाससः ।
 अत्यन्तलिङ्गिनोऽव्यक्ताः सर्वदैव च मौनिनः ॥

शिखादिरहिताः शान्ताः उन्मत्तरवधारिणः ।

नग्नः शूरासरैः केष वासिनी ब्रह्मचिन्तकः ॥

ये ते परमहंसा वै नैष्ठिका ब्रह्मभिक्षवः ।

उक्ता सद्गतभेदज्ञैरात्मनः प्रार्थनापराः ॥

यो ब्रह्मचर्ये व्रतचारिभेदो

भेदो गृहस्थस्य तथैव यत्नतः ।

हिरण्यवासो द्विजकर्मभेदो

क्षुत्तो मयासीद्द्विजभिर्भुभेदः ॥

इति वृहत्पाराशरीये वानप्रस्थयत्याश्रमभेदो नाम एका
दशोऽध्यायः ॥

द्वादशोऽध्यायः ।

मुमुक्षुषो विरज्यन्तो देहाद्देहादितो यथा ।

शरीरज्ञास्तथा प्राक्तः परब्रह्मलय गताः ॥

स्येवाद्यग्न्यम्बुधात्रीभिः सारध्यामाशुनाशि तत् ।

तन्मुखे मुखसंयुक्ते तत्पञ्चक्षालनं व्रजेत् ॥

शुक्लशोषितसंयोगात् स्त्रीकोष्ठपाकसम्भवम् ।

दुःखेन दशभिर्मासैर्व्यापितभूरि दोहदैः ॥

जनन्यादौ गृहाभावे गर्भस्तस्यापि दुःखितः ।

अतश्च जायमानस्य योनियन्त्रनिपीडनात् ॥

जातस्य बालरोगाद्यैः योगिनीग्रहदोषतः ।

देहिनः सर्वदा दुःखं पूजाजन्मादिकैर्यहैः ॥

एवं बाल्ये महद्दुःखं कामार्थं यौवनेऽपि च ।

स्त्रिया विना तु स्याद्धर्षाद्विरट्रैश्वर्ययोरपि ॥
 क्षुत्तृट्भ्यां प्रथमे वित्तं रक्षणाद्यै द्वितीयके ।
 वृद्धत्वे वा तयोर्दुःखत्वाद्दुःखमयं वपुः ॥
 मासेन लोपित बालं स्नायुभिः कुल्यसञ्चयम् ।
 रुदोर्महनसम्पूर्णं कफपित्तस्य साञ्चयम् ॥
 अमेध्यपूर्णभस्त्रावं दध्ने वै सर्वदा शुचिः ।
 तप्तायाः स्नानगन्धाद्यैर्निर्गन्धी क्रयते बहिः ॥
 दुर्गन्धः सर्वरन्त्रेषु स्वप्राणोद्दिगकारणम् ।
 सततञ्च स्त्रावमेध्यङ्गिं देहे शोच्यते शुभम् ॥
 यददग्धं भवेन्मृत्स्नादग्धभस्त्रत्वमाप्नुयात् ।
 मृतस्य दृश्यते किञ्चित्क्षणाकोपरतस्य च ।
 क इहाभ्युद्यते विद्वान् कश्चेह म्रियते पुनः ।
 यन्त्रपममिदन्धीमन् ! वायुत्यक्तं मृतम्भवेत् ॥
 पृथगात्मा पृथक्खातं पृथक् खानि दशानि च ।
 पृथक्भूतानि भूतानि पृथक्तेषां गुणोत्तरः ॥
 पृथक् पापं दिवायुश्च तद्गतिश्च पृथक् पृथक् ।
 पृथक् पृथगिति ह्येतत् पृथग्भिः किमिहोच्यते ॥
 आरम्भकाणि यान्येव तेषु यान्ति तदंशकाः ।
 अत्ययाद् यदवाप्नोति याति वीर्यं पुनर्वपुः ॥
 शृणुयात् पादपस्पर्शे जिघ्रेत् स्वादेद्वियां क्षरेत् ।
 स्वपेच्च जागृत्याङ्गच्छेद्भयाङ्गायेद्यतेत वा ॥
 मृच्छीयाद्यद्यथाप्यद्य जायेत स नयेदपि ।
 सोऽस्तिकश्चेत्परो देहाद्योदेहीति निगद्यते ॥
 नैकञ्च स्यान्नदेहे वै प्रत्यभिज्ञा कथम्भवेत् ।

एकदृक् दृष्टरूपस्य पुनरन्येन पश्यतः ।
 अद्राक्षं यदहो वस्तु तदेवैतत्सृशस्यथ ॥
 यच्चासृश्यं च पश्यामि प्रतीतिर्यस्य जायते ।
 दर्शनाभ्यां तु सतत ग्रहेणादेऋवस्तुनः ॥
 अस्ति ह्यात्मा परो देहात् यो देहीति च कथ्यते ।
 गृहीच गृहमध्यस्थो लग्नादिच समाचरेत् ॥
 देहे क्षतादिमरोहान् तथो देह्यस्ति कश्चन ।
 स एव घूज्यते कुर्वन् उद्देशो तस्य ताविति ।
 वार्यते कर्मणा चायं बाध्यते कर्मणापि च ॥
 उभयस्यापि चैवात्र प्रयत्नं दृश्यते द्विजाः ।।
 मायावित्तञ्च मूकत्वमतिक्रान्तागताम्बुमान् ॥
 अन्न बाधान्यहर्तृणां पिशुने पूतिनामिना ।
 भरती वणकैश्चित्तेर्देहस्य वर्णयेत्तदा ॥
 कुर्वन्नानाविधं कर्म तथात्मा कर्मजस्तनूः ।
 जरायुजाण्डजादीनि वपूंसि यो ग्रहेन्निजैः ॥
 कर्मभिर्वर्णभेदैश्च चित्तदैर्गत्युत्पद्यतः ।
 बधिरान्धकिनः क्लीवा जायन्ते पुरुषाधमा ॥
 निरतः स पुनर्भूत्वा विद्वद्विप्रकुलेषु च ।
 महाकूर्चाश्च जायन्ते लक्षणाद्धितयान्वितः ॥
 धनवन्तः प्रजायन्ते वेदवन्तो यशस्विनः ।
 रूपसम्भाग्यसम्पृक्ताः सर्वेषां नयनप्रियाः ॥
 ब्रह्माद्याश्चरतां शान्ताः षट्कर्मनिरतास्तथा ।
 पञ्चयज्ञकृतो नित्यं अग्निष्टोमादिषु स्थिताः ॥
 द्विजोपास्तिकरा नित्यह्रुर्वाचार्यादि पूजकाः ।

चतुराश्रमधर्माणां कथिताः समदर्शिनः ॥
 गुणैः स्वैः समायुक्तास्तेजस्विनो द्विजप्रियाः ।
 एतन्मूलास्तथे विप्रास्तेषां विष्णुः सदान्तिके ॥
 विष्णुश्च सर्वदैवत्यं तस्माद्विष्णुमयीभवेत् ।
 दैवत्यार्चाकृतां नित्यं गुरुपास्तिष्ठतान्तथा ॥
 ब्रह्मैवाचामता सम्यक् ब्रह्ममादिध्यमच्छति ।
 तदुपास्य सदा ब्रह्म यावत्साधनकञ्च यत् ॥
 ब्रह्मपापान्विदित्वा यः ससरेन्नेह मानवे ।
 षदन्ति ब्रह्मदेवेशे ब्रह्मान्यासमजिकयः ॥
 ब्रह्मापि द्विविधं धाम न परं परमेव च ।
 समात्रं सपरं ब्रह्म शब्दब्रह्मेति कीर्तितम् ॥
 प्रणवाख्यन्तिरूपगतं प्रागेव हि विशेषतः ।
 प्राणायामे तदभ्यस्य पूरकाद्यैश्च वायुभिः ॥
 पूरको कुम्भको वायू रेचकस्तु द्वितीयकः ।
 येन व्यावर्तते वायुर्नासाग्रान्निःसरन्वह्निः ॥
 श्वासयोगेन तं प्राञ्जः पूरकं तद्विदोऽनिलम् ।
 श्वासयोगं वदन्त्येनं कवयस्तन्तु पावनम् ॥
 विदुस्तं रेचकं तज्ज्ञाः रेच्यश्च शनकैः शतैः ॥
 न वेगाद्रेचयेद्वायुः सर्वथा विघ्नभाक् भवेत् ।
 मोचयेन्मन्दमन्दन्तु वह्निः स्यात् कुम्भितो यथा ॥
 नासाग्रस्थितपाणिस्तु भृशिखञ्जालनं क्षमम् ।
 अनिलं रेचयेद्योगी न मन्दं वाति वेगवान् ॥
 न ज्ञायतेऽनिलो दस्य निःसरन्नासिकाग्रतः ॥
 यस्यास्ते कुक्षितो जन्म प्राणयोगी स उच्यते ।

दीर्घायुस्त्वं परं ज्ञानं समस्ता योगरुद्वयः ॥
 देहे तस्यावतिष्ठन्ति प्राणायामवशीकृताः ।
 यत्र तिष्ठति जीवस्य निःश्वाऽऽसृत उच्यते ।
 स किञ्च धार्यते प्राणो ब्रह्मा तिष्ठति यत्र तु ॥
 प्राण एव हि चात्मा च प्राणो देहस्य बाहकः ।
 शरीरान्निःश्वाते प्राणे नात्मा विग्रहबाहकः ॥
 देहस्त्यक्त्वा यदा जीवो वहिराकाशमास्थितः ।
 तदा निर्विषयो वायुर्भवेदत्र न सशयः ॥
 तदा समर्जं देहेषु नासाग्रमास्थितः शिवः ।
 प्रत्यक्षः सर्वभूतानां तिष्ठते नच लक्ष्यते ॥
 तदा न श्वसते वायुस्तदा निष्फलमुच्यते ।
 नाभिसंस्थन्तु विज्ञाय जन्मबाधाद्विमुच्यते ॥
 देहस्यः सर्वसत्त्वानां स जीवति शृणोति च ।
 धर्माधर्मौ श्रवण्यौ देहे देहे व्यवस्थितौ ॥
 सुदृढकञ्जसंस्थितु अयं ऊर्ध्वं प्रधावति ।
 धर्माधर्मैर्महापाशैर्गृहीतः स प्रवर्तते ॥
 अर्द्धमुच्छ्वसते यावत् प्राणो द्रव्यसमीरणात् ।
 तावत्प्राणस्तु विज्ञेयो यावन्नासाग्रमास्थितः ॥
 अत्रस्य निष्फलं ब्रह्म यावन्न श्वसते द्विजः ।
 श्वसनेन समायोगादाकाशात्पुनरागतः ॥
 नासारन्ध्रसमालीनस्तदा निष्फलमुच्यते ।
 स जीव इति विख्यातः स विष्णुः स महेश्वरः ॥
 ध्यातव्या देवतास्तत्र क्रमेण पूरकादिषु ।
 विष्णुब्रह्मेश्वरास्तेषु स्थानेषु स्थावरा दिजैः ॥

नीलपङ्कजविख्यातं आनीय नाभिमध्यतः ॥
 महात्मानं चतुर्वाङ्गकेयूरन्तं हरिं स्मरेत् ।
 हृत्पद्मे कुम्भके ध्यायेद् ब्रह्माणं पङ्कजासनम् ॥
 रक्तेन्द्रीवरवर्णाभं चतुर्वक्त्रं पितामहम् ।
 रेचके शङ्करं ध्यायेत् ललाटस्थं त्रिशूलिनम् ॥
 शुद्धस्कटिकसङ्काशं संसारार्णवतारकम् ।
 एवं श्वसनसरोधो देवतात्रयचिन्तनात् ।
 अग्निर्वायस्वसंयोगादन्तरं शुद्ध्यति त्रिभिः ॥
 निरोधादभवद्वायुः स्तस्मादग्निस्ततो जलम् ।
 इति त्रिदेवतायोगात् शुद्ध्यन्त्येन पुनर्द्विजाः ॥
 भवन्ति प्रणवोपेताः प्राणायामस्तु षोडश ।
 अपि भूयःहनं मायात् पुनात्यहरहः कृतः ॥
 मातरहश्चसायञ्च पूरकं ब्रह्मणोऽन्तिकम् ।
 रेचकेन तृतीयेन प्राप्नुयात् परमं पदम् ।
 न प्राग्नेनाप्यपानेन वायुवेगेन रेचयेत् ॥
 प्रागुक्तेन प्रयोगेण मोचयेत्प्राणसयमी ।
 शरीरञ्च शिरोग्रीवं विहृत्पाणिं च पाद्वयम् ॥
 सर्वाङ्गं निश्चलं धार्यमापूर्य सर्वनाडिकाः ।
 सधृत्याङ्गानि सर्वाणि कर्मविज्ञानकद्विजः ॥
 बद्धासनो चलाङ्गस्तु कुर्यादमुनिरोधनम् ।
 कृत्वा सुमञ्चयं विद्वान् विधित्सुः समुपसृष्टेत् ॥
 अन्तरे शुद्ध्यते यस्मात् कुर्यादाचमनं स्मृतम् ।
 इत्युक्तः प्राणसंरोधो देवतात्रयसंयुतः ॥
 त्रिमात्रप्रणवस्तत्र ध्यातव्यः सर्वयोगिभिः ।

स्मर्यमाणस्य यातस्य विश्रान्तिः स्यादमात्रकैः ॥

तत्परं निष्कलञ्चानं तद्विदुर्ब्रह्मचिन्तकाः ।

मृदुमध्योत्तमत्वाच्च स्थूलसूक्ष्मानुभावतः ॥

त्रिविधं प्राणसंरोधं विदुस्तत्तत्त्ववेदिनः ।

क्रियमाणो विशेषेण प्रत्याहारोऽयमुच्यते ॥

सर्वं प्रागुक्तमेव स्याद्विशेषं तु निबोधत ।

वाह्यं वायुं यथोत्साहं आकृष्य यच्छूनैः शनैः ॥

निरुध्य विधिवद्योगी प्रत्याहारः स उच्यते ।

व्यावृत्त्यातिमुखी यत्र खानि यत्र निरुध्य च ॥

चिन्तयेन्निश्चलीकृत्य प्रत्याहारः स उच्यते ।

प्राणायामवयवस्थूजाः सकल्पाद्यामुवाच यः ॥

निरोद्धव्या दृशोऽप्येतं प्राणसंयमकारिभिः ।

वायुरेकोऽपि देहस्थः क्रियाभेदेन भिद्यते ॥

प्रकर्षेण समन्ताच्च न यानादिक्रिया स्मृताः ।

भविष्यातीतकालेभ्यः कर्मभ्यश्चात् संयमी ॥

सर्वानिलस्तथा खानि निरुध्यैकत्र धारयेत् ।

स धीमान्मेदविद्विद्वान् स योगी ब्रह्मवित्तमः ॥

स्थानं द्विजन्मा विधिवत् अत्र स माशस्य यद्व्यातिविधिः पर

पाराशरोक्तैर्बद्धभिः प्रकारै रुक्तोविधिः प्राणनिरोधनस्य ॥

प्रत्याहारो विशेषस्तु प्रोक्तस्तस्यैव वित्तमाः । ।

यदभ्यस्याप्नुयाद्ब्रह्म सर्वदा नैदमव्ययम् ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरे प्राणायामप्रत्याहारविधिः ।

यातैस्तु पुनरावृत्तिः कदाचिदिह दृश्यते ।
 स स्मृति नाप्रयाद्येन शकस्तु नुस्तदाब्रवीत् ॥
 उक्तोऽसि संयमं पूर्वं विधिहीनोहि नाशनः ।
 निबोधध्वं चतुर्थन्तु ध्यानं प्रणववैधसाः ॥
 विधिवत्प्रणवध्यान मेकचित्तस्तु योऽभ्यसेत् ।
 ब्रह्माभ्येति स सुक्तात्मा स योगी योगिना वरः ॥
 तद्व्यानमसुरोधं तुर्यसम्यगिच्छोच्यते ।
 तदक्षार्थान् पेक्षन्तु चिन्तापेक्षविवर्जितम् ॥
 तच्छान्तं निर्मल शुद्धं ध्यातव्यं हृत्सरोरुहे ।
 तद्देयन्तद्वरेण्यन्तु मुक्तिबीजं तदुच्यते ॥
 सच्चित्त्य व्याहृतीः सप्त प्रणवाद्यास्तदन्तकाः ।
 सम्यगुक्तं सिद्धं ध्यात्वा परब्रह्मणि योजयेत् ॥
 हुतभुक् पवनो जीवस्त्रयोऽप्येतेहृदिस्थिताः ।
 ये तत्सर्वन्तु वैकल्यं संसारे ध्यानकृद्भिजः ॥
 ॐङ्कारावर्त्तनालेन उद्धृत्य परियोजयेत् ।
 योजयेत्सर्वमेवैतत्सिद्धयोगी स उच्यते ॥
 शून्यभूतं तु यत्प्राणो ह्यामजीवितमञ्जितम् ।
 यस्यादुत्पद्यते श्वासः पुनस्तत्र निवेशयेत् ॥
 आद्यन्तप्रणव विद्वान् घटाकाशवदुत्सृजेत् ।
 स पश्यन् निर्गलं योगीपुरुषं मम सशयम् ॥
 अन्तर्वक्रः बहिः सस्यकुण्डलीभूतसर्पवत् ।
 ध्यातव्यः प्रणवस्तस्य मध्यमं धाम सञ्चरेत् ॥
 स ध्यातात्मा स विन्दुश्च तदेव परमं पदम् ।
 तदभ्यस्त हि तज्ज्ञात्वा स तस्मिन्नेव लीयते ॥

प्रथमं प्रणवो वक्त्र स्वरः परमाक्षरः ।
 रुजत्वमन्यदाप्नोति संप्राप्य परमं पदम् ॥
 पञ्चमं तु पदं विद्वन् ! तन्मूर्धन्यवतिष्ठते ।
 नादविन्दुः समाख्यातो द्विजेन्द्राः । परमं पदम् ॥
 यत्प्राप्य न निवर्त्तन्ते भारत्यस्वात्ममेव च ।
 सर्वेभ्यो मातृकावर्णाः पुनस्तत्र विशन्ति च ।
 वर्णात्मासन्त्रवर्णास्तु समस्तं वर्णजीवनम् ॥
 न दीर्घं न च ह्रस्वञ्च न घोषं नाप्यघोषवत् ।
 न विसर्गस्य वा विद्वान् नानुस्वारविपर्ययः ॥
 हृद्याकाशनिविष्टं यदचलत्वं प्रयाति चेत् ।
 ज्ञानयोगे त्रिषष्टिर्वै यो विभर्त्यक्षराणि तु ॥
 तत्परं योगिभिर्ध्येयं व्योम यस्य तु मध्यमम् ।
 व्योमान्तगं यत्तुध्येयमनन्ताकाशमव्ययम् ॥
 चिन्तयामो वयं तत्त्वं धियो यो नः प्रचोदयात् ।
 ये तद्ब्रह्मलयीरूपं मेतद्दर्भं स्वयीमयाः ॥
 येषां स परमा मुक्तिर्गत्वा यां न निवर्त्तते ।

आदाय चापं पशुवं च वाणं सन्ध्याय चात्मानमवेष्टलब्धम् ॥
 सम्यग्विधिं तं प्रविविध्य तस्मिन् प्राप्नोति योगी स तु मुक्तिं
 उद्देशभक्तिं विधिनादि विद्वन् ! ध्यानं विधेयं ध्वनिपूर्वकञ्च
 सर्वं विधानं विधिवच्च सम्यक् यस्तु समर्थो विधिरेव चास्य ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरीये योगाध्यायप्रणव-

ध्यानविधिः सम्पूर्णः ।

अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि विधानं ध्यानकर्मणाम् ।
 नानामतोद्दित कार्यं परब्रह्माप्तिकारकम् ॥
 कामात्मकमिह प्रोक्तं परमात्मा किमुच्यते ।
 बह्वर्णमिदं विप्राः । शृणुध्वं भक्तितत्त्वराः ॥
 स्वीयेन कर्मणा येषां शरीर्यङ्ग्य भवेत् ।
 कर्मात्मनस्तदुच्यन्ते निर्गताः परमात्मनः ॥
 येन स्पृशन्ति सत्त्वांशस्तथा सत्त्वदयोगुणाः ।
 कदाचित्केन कर्माणि परमात्मा ततः परम् ।
 निष्ठानाशौचविद्योति गुणत्रयं स्पृशन्ति हि ॥
 सो यस्मिन् कथमेतस्मिन् लोकपालो विधीयते ।
 स्वात्मानमेव चात्मानं वेष्टकोष्टकारवत् ॥
 कर्मण्येयं प्रजातस्तु बाह्यस्वाथेविमोहितः ।
 तस्माद्विवर्जयेत्कर्म स्वर्गादेरपि साधकम् ॥
 सौमारेस्वर्गतिः कर्मक्षयः स तु पुनर्यतः ।
 मीमैषा परमावि । ब्रह्मणः पातमोक्षयोः ॥
 कर्मस्थानमिदं धात्री कृतमतोषभुज्यते ।
 वैदिकः कर्मयोगश्च दिवोऽप्यावत कस्य तु ॥
 योतेहावृत्तिरस्वस्त्यज्ञानयोगमतोऽस्यसेत् ।
 हृद्द्विनिःसृतनाडीनां सहस्राणां द्विसप्ततिः ॥
 तन्मध्यावस्थितं त्रिजः शुश्रूषप्रभया भाति यत् ।
 यन्मध्यमण्डलेह्यात्मा विभूमाननदीववत् ।
 संज्ञातव्याविदित्वा तं संमरेन्न पुनर्यतः ॥
 भूरिभुवमधोऽक्षं तत्रज्ञातव्यं व्यवस्थितम् ।
 नानुच्छेदेन वातेन कृत्वाहास्य विकासयेत् ॥
 विकास्य तस्य मध्यस्य मचलं दीपशिखेव ततः ।

तद्रूढं निःसरेत्शुभ्रं सूक्ष्मं तत्तु विचिन्तयेत् ॥
 ललनद्वारनिर्गच्छन् कुन्तयोगी च चिन्तयेत् ।
 तावत्तु चिन्तयेद्यावन्निरालम्बश्च इच्छति ॥
 निरालम्बं यदा ध्यानं कुर्वाणो निश्चलो भवेत् ॥
 तदा तदुच्यते ब्रह्म स योगी ब्रह्मवित्तमः ।
 तत्पदञ्च पदातीनां तत्प्राप्ती मुक्त उच्यते ॥
 इति ध्यानं विधातव्यं मुक्तिकृद्भिर्द्विजैर्हिजाः ।
 भूतानामात्मभूतस्य तानि सम्यक् प्रपश्यतः ॥
 विमुह्यत्यमरो मार्गं पदं किं न पदस्य तु ।
 यो न तिष्ठति यो याति न कञ्चित्सर्वथैव यः ॥
 अवाग्यो बाह्मयोऽन्यस्तु सर्वश्रुतिप्रचोदितः ।
 योऽन्तिकेऽपि दवीयांश्च योऽस्तिनास्तिस्वरूपकः ॥
 यस्येदं नगमेति स तत्रैव च प्रसीयते ।
 यस्तु सर्वाणि भूतानि पश्यत्यात्मगतानि तु ॥
 आत्मानं तेषु सर्वेषु ततो यो न विमुञ्चते ।
 सर्वभूतानि भूतात्मा यत्र तिष्ठति धीमते ॥
 शौचमोहौ च कौ तस्य ह्येकञ्च ह्यनुपश्यतः ।
 समाप्तावृत्तमादीनां यन्मन्त्रं ब्रह्म यो द्विजः ॥
 ॐ ख ब्रह्मेति चान्नायो दर्शकश्चैष वेधसः ।
 आत्मज्ञानबह्वपाया उक्ताः स्वान्ये च कोविदैः ॥
 ते स्तैः सर्वैः स मन्त्रव्यो स ज्ञातव्योपदेयतः ।
 ज्ञातव्यः परमात्मैवं भक्तिं कृत्वा परेण तु ।
 ध्यानज्ञानस्य तद्भक्ते यत्र विश्रमते मनः ॥
 तदेवोपदिशेत्तस्य वस्तुज्ञानोपदेयकम् ।

मनो यस्य विवक्षन्तु यत्नं ज्ञाते च वस्तुनि ॥
 ध्यायेत्स तु तदेवेति यावत्स्यात् ध्यानसन्ततिः ।
 ध्याने तत्र तु संलग्ने हरावात्मनि वा पुनः ॥
 ध्यानं नियोजयेद्योगी तं निरालम्बतां नयेत् ।
 योगशास्त्रेषु यत्प्रोक्तं रहस्यारण्यकेषु च ॥
 तत्तथोपदिशेद्बुद्ध्या ध्यायेदपि तथैव च ।
 प्रवदन्यन्यथा केचिच्छ्रुभादिभेदवांस्ततः ॥
 तैर्विध्यं विदुषो विद्वन्विद्वि तत्त्वपरे पदम् ।
 चित्तजं श्रुतिजं भावं भावनाभावमेव च ॥
 त्रिविद्यमात्रविद्येत योगाभ्यासफलाफलम् ।
 आत्मशक्तिशिवस्येति चैतन्यमतिसंस्थितम् ॥
 उत्तरोत्तरवैशिष्ट्यात् योगाभ्यासः प्रवर्तते ।
 स एको निष्कलीभूतः कर्मात्मा यत्र योजितः ॥
 न विनेति सचैकाकी भयं वै जायतेऽन्यतः ।
 न देवगतिभिर्ब्रह्मां ध्यानं यस्यास्ति योगिनः ॥
 सम्बिम्बोऽत्र ह्यजं शान्तं कदाचित् कुवरेण तत् ।
 त्वम्बकश्च चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुः परेश्वरः ॥
 एकएव महेष्टो वै ततस्त्रिधेति कीर्तिता ।
 नाभिमध्यस्थितं विद्वन्विज्ञानेन सुनिर्मलम् ॥
 रविवद्भजमानस्तु काशद्रुष्णिगयैर्हिजाः ।
 चिन्तयेद्बुद्धिं मध्यस्थं दीप्तिमत् सूर्यमण्डलम् ॥
 तस्य मध्यगतो सोमवक्त्रिचन्द्रशिखा रुचान् ।
 तन्मध्यस्तु परं सूक्ष्मन्तद्वायेद्योगमात्मनः ॥
 तन्मध्ये चिन्तयेद्देवं वक्ष्यमाणक्रमेण तु ।

विश्वमध्यगतो नादो नादमध्यगतो ध्वनिः ॥
 ध्वनिमध्यतः सारः सारमध्यगतेऽंशुमान् ।
 तस्य मध्यगतं ब्रह्म शान्तं तस्य तु मध्यगम् ॥
 परं पदन्तु यच्छान्तं सम्यगुद्भूत्य यो व्रजेत् ।
 जीवात्मा कायमध्यस्थः सदापि देहवर्जितः ॥
 वक्त्रनासापुटस्थं भुञ्जीत हृदयान् प्रभुः ।
 इत्येतद्ब्रह्ममार्गन्तु वदन्ति कवयो द्विजाः । ॥
 क्वचिदन्यान्यथा ब्रूयुरूपं ब्रह्मविदो विदुः ।
 न ममापि हि दुःखस्य शर्म यत्तु निरन्तरम् ॥
 ब्रह्मणोरूपमानन्दान्तरात्मनोरूपं सुच्यते ।
 सर्वव्यापी य एकात्मनस्तन्मन्त्रं भावकः ॥
 स मन्त्रोऽजरोऽह्यात्मा सर्वं व्याप्य च यः स्थितः ।
 एकं व्योम यथानेकं प्रविधे रूपलभ्यते ॥
 एकोऽप्यात्मा तथानेको जलाधारेषु स्वरूपवत् ।
 विश्वरूपो मणिर्यद्वद्वर्णान् गृह्णात्यनेकशः ॥
 उपाधिस्य सदा त्वेकी न नादेहेऽपि कर्मतः ।
 कलाकाष्ठादिभेदेन वक्त्रमादिभेदतः ॥
 एकः कालो यथा नाना तथात्मैकोऽप्यनेकधा ।
 देहमध्यस्थितं देवं यो न ध्यायति मूढधीः ॥
 सोऽर्कलब्धं मधुं त्यक्त्वा क्लेशायाञ्चो गिरौ व्रजेत् ।
 यत्तीर्थयात्रां जपयागहोमान् वृथ्याद्विपुमान् सतु वैष्णवः स्यात्
 सचैव पिण्डं परिहृत्य दूरादक्षप्रभावैश्च वरिष्ठश्रेष्ठे ॥
 संश्रम्य वै विधिवशात्करणोपशमने
 पापेन कुम्भदवधाद्वरेण मन्त्रम् ।

आरोप्य सोऽर्थव्रत दण्डमुखेन त्वं

हृत्पद्मसंस्थश्चिवतत्वमतिप्रहीणम् ।

द्वौ मार्गावात्मनौ ज्ञेयौ ब्राह्मणैर्ब्रह्मचिन्तकैः ।

अभियाति विदित्वाथ मायुज्यं परवेधसः ॥

विद्वन्भूमादिरेको वै द्वितीयस्तु विराडिकः ।

यत्र देवौ प्रतीतव्यौ यत्प्रतीतिरजायत ॥

धूमः क्षिप्रं सितः पक्षो दक्षिणायनमेव च ।

लोकपितृश्च चान्द्रश्च मातरिश्चानुकर्षणः ॥

पाथोधात्री कषादेरे सम्भवन्ति ममाश्रिताः ।

अर्चिरहः सितः पक्षस्तथाचैवोत्तरायणम् ॥

देवलोकस्तथा सूर्यः विद्युतश्च क्रमादिमान् ।

मनसा पुरुषा यान्ति तानतो ब्रह्मलोकताम् ॥

यत्र जातो पुनर्देहं संसरन्ति पुनर्द्विजाः । ।

मार्गं ह्ययं पुनर्धर्ममन्तव्यं सद्विजैर्द्विजः ॥

यत्र ज्ञातं विज्ञातुं नाकमोक्षौ च सिध्यतः ।,

स आण्यस्यभिक्षूणां त्रयाणामपि स द्विजाः । ॥

समानज्ञानमेतद्वदति ब्रह्मविदोविदुः ।

यथा दहति वैधांसि समिद्धस्वाशुशुचणिः ॥

ज्ञानमभ्यस्यमानन्तु तथा दहति संसृतीः ।

तस्मान्मार्गद्वयेनापि ह्यात्माज्ञेयो भवेद्विजैः ॥

येन जानन्ति तेषान्तु इदं यूकादियोनिषु ।

पन्नगत्वं कृमिन् वा कीटत्वं मथवाभुयुः ॥

एतेभ्यस्त्वधमेभ्यश्च जायन्ते तासु योनिषु ।

विद्याविद्धिः स मन्तव्यः स हेतुः स्वर्गमोक्षयोः ॥

विद्यामोक्षदासा च अविद्यामन्युनाशकृत् ।
 ज्ञानयोग स्तथाकर्म विद्याविद्धिः स्मृतो बुधैः ॥
 अपवर्गाय वै नृणां कर्म त्रिविष्टपाय च ।
 कर्मापि क्रियमाणं निरपेक्षं मोक्षकङ्कवेत् ॥
 विष्णवे गुरुवे वापि कर्म कृत्वा निवेदयेत् ।
 आत्मनः फलमिच्छद्भि यत्कर्म क्रियते नृभिः ॥
 तेनैव वाञ्छितावाप्ति स्तेनान्यदोपजायते ।
 हरिं वानित्यमभ्यस्य सर्वभावेन सद्भिजैः ॥
 तदभ्यासवदाप्नोति मृत्युदाहात् हरिस्मृतेः ।
 एक एव हि स ध्येयो यत्पर नास्ति किञ्चन ॥
 विनाशमान् महानेप स ध्येयः सयनेन्द्रियैः ।
 महान्त पुरुष देवं हृदिरूप मतःपरम् ॥
 ब्रह्मवित्सत्यमृत्युर्वै प्रयाति ह्यनिवर्त्तकम् ।
 एष एव नृणां पत्न्या ब्रह्मा वै य मुपासते ॥
 दास्य जन्मस्वनेकेषु विचित्रैश्चैकचेतसाम् ।
 नाभिभक्तापि वै केन नान्यभ्यासकृतेरपि ॥
 ब्रह्माप्तिजन्मनां पुंसां किन्तु सा भूरजन्मभिः ।
 यतयः सर्वदाभ्यासाद्ब्रह्म यन्त्र प्रपेदिरे ॥
 तन्मनुष्यैः कथं प्राप्य मेकेनैव तु जन्मना ।
 ज्ञानाभ्यासेन तद्ब्रह्म तैश्च, दम्भस्वरूपकैः ॥
 न प्राप्यते परं ब्रह्म न वाप्यासनमुद्रया ।
 बद्धभिः किमुपायैस्तु मोक्षैर्वा ग्रन्थविस्तरैः ॥
 एकमेवाभ्यसेत्तन्तु ये न चित्ते भवेद्हरिः ।
 एकैव शुद्धिस्तु सदा यथा स्यात् क्रियतां तथा ॥

नैव कुर्यान्नानस्य न्यं विद्वदिति सर्वथा ।
 भावः स्वर्गाय मोक्षाय नरकायापि स स्मृतः ॥
 तस्मान्तं शोधयेद्व्यक्ताच्छुचिः स्याद्भावशुद्धितः
 एकस्य पुत्रकर्तारौ उक्तस्यापि च योषितः ॥
 भिन्नभावौ भवेतान्तावतीव वै विशोधयेत् ।
 परिष्कृतो नरो नार्याः संज्ञादयति यौवनम् ॥
 तल्पस्थोऽपि सकामान्तां भावहीनो न कामयेत् ।
 एकोभावो हसैकार्थो यथा स तु न वै चलेत् ॥
 तद्बुद्ध्या पञ्चतामिच्छन् स्वर्गमोक्षं मवाप्नुयात् ।
 कृत्वापि विविधान्यागांस्तपस्तप्त्वा मुदुष्करम् ॥
 मृत्युकाले मतिर्यस्याङ्गतिं तानेव विन्दति ।

योगप्रयोगः कथितः द्विजेन्द्रा । ध्यानस्य मार्गो ब्रह्मधापि वापि ।
 योऽन्यस्यमानसु भवद्विधानां ब्रह्मात्मिकदसु तथा द्विजानाम् ।

प्रत्याहारश्च योगश्च ध्यानविस्तरतस्तथा ।
 उक्तं द्विजहितार्थं वै ब्रह्मावाप्तिकरं द्विजाः !
 अङ्गुल्यङ्गुष्ठयोर्नादक्षणं स्यात्तद्वयं तुटिः ।
 द्वाभ्याश्चैव लवस्ताभ्यां निमेषोऽपि लवद्वयम् ॥
 तैः पञ्चदशभिः काष्ठास्ताश्च त्रिंशत्कलाः स्मृताः ।
 द्वात्रिंशति त्रिभागसु तु टिकेति प्रकीर्तिता ॥
 तद्वयश्च मूहर्त्तः स्यात्ते त्रिंशत्तुल्यदिनम् ।
 तत्पञ्चदशकं पक्षस्तद्वयं मास उच्यते ॥
 तद्वयं चतुरित्युक्तं तद्वयं काल उच्यते ।
 तत्सार्द्धमयनं प्रोक्तं तद्वयं वत्सरस्तथा ।
 पञ्चभिस्तैर्युगः प्रोक्तो तद्द्वादशकषष्ठकम् ॥

षष्ठकः षष्टिगुणितो वाक्पते र्युगमुच्यते ।
 षष्टिघ्नः सोऽपि कालज्ञैः प्रजानाञ्च युगः स्मृतः ॥
 तद्वयन्तु कलिः प्रोक्तो तद्वय द्वापरं भवेत् ।
 कलितयाणां त्वेता स्यात् कृतं कलिवतुष्टयम् ॥
 कलिभिर्दशभिर्विद्वान् चतुर्युग मिति स्मृतम् ।
 चतुर्युगसहस्रेण त्वजाहः कल्प उच्यते ॥
 अष्टयुगा पितृसन्ध्या सायसन्ध्या पितावती ।
 तदेकमुत्तमिगुण मन्वन्तर मिति स्मृतम् ॥
 मन्वन्तरद्वयेनेह शक्रक्षयः प्रकीर्तितः ।
 एवं मानेन वर्षाणां शतं ब्रह्मक्षयः स्मृतः ॥
 ब्रह्मक्षयशतेनापि विष्णोरेक महर्भवेत् ।
 एतद्विधाः समासेन प्रयानिऽद्दशने द्विजाः । ॥
 रुद्रस्यात्मनि लीयन्ते भूतभौतिकसृष्टयः ।

लब्धं यथानेन परंपदं तत्तद्विधानयोगात् सतु तत्र लीयते ।
 परम्पराणां परमन्वच्चिन्तं परात्परं दिष्टपदादतीतम् ॥
 क्षणादिकाल क्रमशोऽप्यमन्तः प्रधाति चैतत्पदमव्ययं तत् ।

कालज्ञानेन योगेन योगिभि र्ध्यानकारिभिः ॥
 मुमुक्षुभिः सदा ज्ञेयं निरालम्बं परं पदम् ।
 पराशरोक्तशास्त्रेण चातुर्वर्णा जनाश्चरेत् ॥
 हितमुक्तं प्रयत्नेन सदा ध्येयं विजायते ।
 आवयिष्यति यः आद्वे ब्रह्मणान् भक्तितत्पराः ॥
 प्राप्स्यन्ति पितरस्तस्य तृप्तिं वै शाश्वतीं द्विज !
 द्वादशं दश वा सप्त षडष्टौ वाथवा नव ॥

दैविके पैतृके वापि श्लोकाः आख्या द्विजातिभिः ।

य इदं शृणुयाद्विप्रः आवयेत्पाठप्रेदपि ॥

म प्रध्वस्तमस्तैना ब्रह्मलोक मवाप्नुयात् ।

त्रिभिः श्लोकमहस्वैस्तु त्रिभि र्वृत्तशतैरपि ॥

पाराशरोदितं शास्त्रं सुव्रतः प्रोक्तवान् मुनिः ॥

इति श्रीबृहत्पाराशरस्मृतिः सम्पूर्णा ।

—

लघुव्याससंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

ऋषय ऊचुः ।

अहन्यहनि कर्त्तव्यं क्रमाणां हि क्रमाद्विधिम् ।
ब्राह्मे सुहृत्ते उत्थाय धर्मार्थानुचिन्तयेत् ॥
कायक्लेशांश्च तन्मूलान् वेदतत्त्वार्थं मेव च ।
ऊषः काले तु सप्राप्ते कृत्वाचावश्यक बुधः ॥
स्नानान्नदीषु शुद्धासुः शौचं कृत्वा यथाविधि ।
प्रातः स्नाने न पूयन्ते येऽपि पापकृतो जनाः ॥
तस्मात्सर्वः प्रयत्नेन प्रातःस्नानं समाचरेत् ।
प्रातः स्नानं प्रशसन्ति दृष्टादृष्टफलप्रदम् ॥
ऋषीणां कुर्वतां नित्यं प्रातःस्नानं न संशयः ।
मुखे मुप्तस्य सततं लालानित्यं स्रवन्ति हि ॥
ततो नैवाचरेत्कर्माण्य कृत्वा स्नानमादितः ।
अलक्ष्मी कालकर्णीच दुःस्वप्न दुर्विचिन्तनम् ॥
प्रातःस्नानेन पूयन्ते सर्वपापान्न संशयः ।
न हि स्नानं विना पुंसां प्राशस्त्यं कर्मसु स्मृतम् ॥
होमे जप्ये विशेषेण तस्मात् स्नानं समाचरेत् ।
अशक्तोऽवगिरस्क वा स्नानमात्रं विधीयते ॥
आद्रेण वाससा चाङ्गमार्जनं कापिलं स्मृतम् ।

अप्राशस्त्ये समुत्पन्ने स्नानमेव समाचरेत् ॥
 ब्राह्म्यादीन्यथवाशक्तौ स्नानान्याहुर्मनीषिणः ।
 ब्राह्ममाग्नेयं मुद्दिष्टं वायव्यं दिव्यमेव च ॥
 वारुणं यौगिकं चैव सदा स्नानं प्रकीर्तितम् ।
 ब्राह्मं तु मार्जनं मन्त्रैः कुशैः सोदकविन्दुभिः ॥
 आग्नेयं भस्मना स्नानं वायव्यं गोरजः स्मृतम् ।
 यत्तु सातपथ्येण तत् स्नानं दिव्यमुच्यते ॥
 वारुणञ्चावगाहञ्च मानसञ्चात्मवेदनम् ।
 यौगिकं स्नानमाख्यातं योगोऽयं बिष्णुचिन्तनम् ॥
 आत्मतीर्थमिदं ख्यातं सेवितं ब्रह्मवादिभिः ।
 मनःशुद्धिकरं पुमां नित्यं तत् स्नानमाचरेत् ॥
 शक्तश्चेद्धारुणं विद्वानप्राशस्त्ये तथैव च ।
 प्रक्षाल्य दन्तकाष्ठञ्च भक्षयित्वा विधानतः ॥
 आचम्य प्रयतो नित्यं प्रातः स्नानं समाचरेत् ।
 मध्याह्नलिसमस्यौल्यं द्वादशाह्नलिसंस्मितम् ॥
 मत्तचन्दन्तकाष्ठं स्थात्तस्याग्रेण तु धावयेत् ।
 क्षीरवृक्षसमुद्भूतं मालिनीपद्मवं शुभम् ॥
 अपामार्गञ्च विल्वञ्च करवीरं विशेषतः ।
 दर्जयित्वा निषिद्धानि गृहीत्वेकं यथोदितम् ॥
 अपहृत्य दिनं पापं भक्षयित्वा विधानवित् ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं स्नानं प्रातः समाचरेत् ॥
 मोत्यादयेद्दन्तकाष्ठमहुल्या धावयेत् क्वचित् ।
 प्रक्षाल्य भक्त्या तर्जन्या शुचौ देशे समाहितः ॥
 कृत्वा मन्त्रपरेद्देवान् ऋषीन् पितृगणान् क्रमात् ।

आचम्य मन्त्रत्रित्यं पुनराचम्य वाग्यतः ॥
 मार्जनं वारुणैर्मन्त्रैरात्मानं सक्नुम्येद्रकैः ।
 आपोहिष्ठादिव्याहृतिभिः सावित्या वारुणैस्तथा ॥
 ओङ्कारव्याहृतियुक्तां गायत्रीं वेदमातरम् ।
 जप्त्वा जलाञ्जलि दद्याद्भास्करं प्रति तन्मनाः ॥
 प्राक् तु तेन समासीनो दर्भेषु सुममाहितः ।
 प्राणायामतयं कृत्वा ध्यायेत्सन्ध्यामिति श्रुतिः ॥
 या सन्ध्या सा जगत्सृष्टिस्थितिसंयमकारिणी ।
 ऐश्वरी तु पराशक्तिस्तत्र यत्र समुद्भवा ॥
 सवितुर्मण्डलगतां गायत्रीं वै जपेद्ब्रधः ।
 प्राङ्मुखः प्रयतोविप्रः सन्ध्यापासनमाचरेत् ॥
 सन्ध्याहीनोऽशुचिर्नित्यमनहः सर्वकर्मसु ।
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमाप्नुयात् ॥
 अनन्यचेतसो शान्ता ब्राह्मणा वेदपारगाः ।
 उपास्य विधिवत्सन्ध्यां प्राप्ताः पूर्वं पराङ्गतिम् ॥
 योऽन्यतः कुरुते दत्तं धर्मकार्यं द्विजोत्तमः ।
 विहाय सन्ध्याप्रणतिं स याति नरकायुतम् ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन सन्ध्यापासनं समाचरेत् ।
 उपासितो भवेत्तेन देवयोगतनुः परः ॥
 सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दद्यावरां ।
 गायत्रीं वै जपेद्ब्रह्मन् ब्राह्मणः प्रयतः स्थितः ॥
 इति लघुव्यासस्मृतौ प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

अथागम्य ग्रहं विप्रः समाचम्य यथाविधि ।
 अग्निं प्रज्वाल्य विधिवत् जुहुयाज्जातवेदसम् ॥
 ऋत्विक् पुनरोऽथवा पत्नी शिष्योऽपि च सहोदरः ।
 प्राप्यानुज्ञां विशेषेण जुहुयाद्वा यथाविधि ॥
 पवित्रपाणिः शुद्धामा शुद्धाभ्वरधरोऽपरः ।
 अनन्यमानसो वक्त्रो जुहुयात्सयवेन्द्रियः ॥
 बिना दर्भेण यत्कर्म बिना सूत्रेण वा पुनः ।
 नाक्षयस्तद्भवेत्सर्वं नेष्टासुत फलप्रदम् ॥
 देवतादीन्ममस्फुर्यादुपहारं निवेदेत् ।
 दद्यात्पुष्पादिकां स्नासां वृद्धांश्चैवाभिवारयेत् ॥
 गुरुञ्चैवाप्युपासीत हितं तस्य समाचरेत् ।
 वेदाभ्यासं ततः कुर्यात्प्रयत्नाच्छक्तितोद्विजः ॥
 वेदमध्यापयेच्छिष्यान् धारयेच्च विपाठयेत् ।
 अपेक्षेत च शास्त्राणि मन्त्रादीनि हिजोक्तमाः ।।
 वैदिकान्नियमान्वेदान्वेदाङ्गानि च सर्वशः ॥
 उपेयादीश्वरश्चैव योगक्षेमार्थमिदमे ।
 सावयेद्विधिं प्रान्थान् कुटुम्बार्थं तथैव च ॥
 ततो मध्याह्नममये स्नानार्थं सदमाहरेत् ।
 पुष्पाक्षतान्कुशलितान् गोमयं गन्धमेव च ॥
 नदीषु देवस्वातेषु तटाकेषु सरित्सु च ।
 स्नानं समाचरेन्नित्यं नदीऽखवणौ च ॥
 परकीयनिपानेषु न स्नायाद्वा कदाचन ।
 पञ्च दिग्द्वान् सदुद्धृत्य स्नायाद्वा सम्भवात् पुनः ॥
 [२७]

स्रदैकया शिरः क्षाल्य द्वाभ्यां नाभे स्तथोपरि ।
 अतश्चतसृभिः कार्यं पादौ षड्भि स्तथैव च ॥
 स्रक्तिका च समाविष्टा त्वार्द्रामलकमात्रतः ।
 गोमयस्य प्रमाणं तत् तेनाङ्गं लेपयेत्ततः ॥
 लेपयेदथतीरस्यस्तल्लिङ्गेनैव मन्त्रतः ।
 प्रक्षाल्याचम्य विधिवत् ततः स्नायात्समाहितः ॥
 अभिमन्त्र्य जलैर्मन्त्रैर्बलिङ्गैर्वाङ्गैः शुभैः ।
 आपो नारायणोद्भूता स्नानेवास्यायन पुनः ॥
 तस्मान्नारायणं देवं स्नानकाले स्मरेद्बुधः ।
 प्रोक्ष्यसोङ्कारमादित्यं त्विर्निमज्जेज्जलाग्रे ॥
 आचान्तः पुनराचामेन्मन्त्रेणानेन रुन्त्रवित् ।
 अन्तश्चरति भूषु गुहाया विश्वतोमुखः ॥
 त्वं यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योतिरसोऽस्यतम् ।
 द्विपदां वा त्रिरभ्यसेद्याह्मतिं प्रणवादिकाम् ॥
 सावित्रीं वा जपेद्विद्वान् स्तथैवाप्यषमर्षणम् ।
 ततः सन्मार्जनं कुर्यादापोहिष्टामयोभुवः ॥
 इदमापः प्रवहत व्याहृतिभिस्तथैव च ।
 ततोऽभिमन्त्र्य तत्तीर्थमापोहिष्टादिरुन्त्रकैः ॥
 अन्तर्गत उलेमग्नो जपेत् त्रिरषमर्षणम् ।
 द्विपदां वाथ गायत्रीं तद्विष्णोः परमस्पदम् ॥
 आवर्त्तयेद्वा प्रणवं देवं वां सस्मरेद्वरिम् ।
 द्विपदोहि परो रुन्त्रे यजुर्वेदे प्रतिष्ठितः ॥
 अन्तर्जलात्तिराहृत्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 आपः पाण्यौ समादाव जह्वा वा मार्जने कृते ॥

विन्यस्त्य मूर्ध्नि तत्तोयं सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 यथाश्वमेधः ऋतुराट् सर्वपाप प्रणोदनः ॥
 तथाघमर्षणं सूक्त सर्वपाप प्रणोदनम् ।
 अथोपतिष्ठेतादित्य मूर्ध्वं पुष्पाञ्जलान्वितम् ॥
 प्रक्षिप्य देवमादित्यं ऋग्यजु सामरूपिणम् ।
 उदित्यञ्चितमित्येतत् तच्चक्षुरितिमन्त्रतः ॥
 हंसः शुचिषु इत्येतस्मावित्या च विशेषतः ।
 अन्यैश्च वैदिकैर्मन्त्रैः सर्वपाप प्रणाशनैः ॥
 सावित्रीं वै जपेत् पञ्चाब्जपयज्ञः प्रकीर्तितः ।
 विविधानि पवित्राणि गुह्यविद्यास्तथैव च ॥
 तिष्ठन् तदेक्षमाणोऽकं जपं कुर्यात्समाहितः ।
 आसीनः प्राङ्मुखो नित्यं जपं कुर्याद्यथाविधि ॥
 स्फटिकेन्द्राक्षपद्माक्षैः पत्र दीप कुरुक्षकैः ।
 कर्तव्या त्वक्षमाला स्यात् विगिष्टा चोत्तरोत्तरा ॥
 जपकाले न भाषेत नाङ्गानि चालयेत्तथा ।
 न कम्पयेच्छिरोशीवां दन्तान् न प्रकाशयेत् ॥
 शुद्धका राक्षसाः सिद्धा हरन्ति प्रसभ हि तत् ।
 एकान्ते तु शुचौ देशे तस्माज्जप्य समाचरेत् ॥
 चण्डाला शुद्ध पतितान् दृष्ट्वाचम्य पुनर्जपेत् ।
 आचम्य प्रयतो नित्यं जपेदशुचिदर्शने ॥
 मौरान्मन्त्रान्यथोत्साहं पावमानांश्च शक्तितः ।
 आचम्य च यथाशास्त्रं शक्त्या स्वाध्यायमाचरेत् ॥
 ततः सन्तर्पयेद्देवान् ऋषीन् पितृगणान् क्रमात् ।
 आदौ ॐकारमुच्चार्य नान्नोऽस्ते तर्पयामि च ॥

देवान् ब्रह्माक्षणींश्चैव तर्पयेदक्षतोदकैः ।
 पितॄन् तिलोदकैश्चैव विधिना तर्पयेद्बुधः ॥
 अपसव्येन सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 देवर्षीं स्तर्पयेद्दीमान् उदकाञ्जलिभिः पितॄन् ॥
 यज्ञोपवीती देवानां निवीति ऋषितर्पणो ।
 प्राचीनावीति पितृषु स्नेन तीर्थेन भाषितम् ॥
 निष्पीड्येव तु वस्त्रञ्च समाचम्य यथाविधि ।
 यैर्मन्त्रैरर्चयेद्देवान् पुष्पैः पतैस्तथाम्बुभिः ॥
 ब्रह्माणं शङ्करं सूर्य्यन्तथैव मधुसूदनम् ।
 अन्यांश्चाभिमतान् देवान् पूजोद्धततो द्विजः ॥
 प्रदद्याद्वाथ पुष्पाणि विन्यसेच्च पृथक् पृथक् ।
 न विष्ण्वाराधनात् पुण्यं विद्यते कर्म वैदिकम् ॥
 तस्मादनादिमध्याह्नं नित्यमाराधयेद्भरिम् ।
 तद्विष्णोरिति मन्त्रेण सूक्तेनापौरुषेण च ॥
 नैताभ्यां सदृशी मन्त्रो वेदे पूक्तश्चतुर्ष्वपि ।
 त्रिवेदयित्वा चात्मानं विमलन्तत्र तेजसि ॥
 तदात्मा तन्मनः शान्तः तद्विष्णोरिति मन्त्रतः ।
 अथवा देवमीशानम्भगवन्तं सनातनम् ॥
 आराधयेन्महेशान महादेवं महेश्वरम् ।
 मन्त्रेण रुद्रगायत्र्या प्रणवेनाथ वा पुनः ॥
 ईशाने नाथ वा रुद्रैस्सर्व्वकेन समाहितः ।
 पुष्पैः पतैरथाङ्गिर्वा चन्दनाद्यैर्महेश्वरम् ॥
 अथोनमः शिवायेति मन्त्रेणानेन वाचयेत् ।
 नमस्तुयान्महादेवं अमृतं परमेश्वरम् ॥

निवेदयित्वा स्वात्मनं यो ब्रह्माणमतः परम् ।
 प्रदक्षिणन्ततः कुर्यात्ततो ब्रह्माण्यै वै जपेत् ॥
 ध्यायेत देवमीशान व्योममध्यगतं शुभम् ।
 अथवा लोकयेदर्कं हंसः शुचिषदित्युच्यते ॥
 कुर्यात् पञ्चमहायज्ञान् ग्रहकृत्वा समाहितः ।
 देवयज्ञं पितृयज्ञश्च भूतयज्ञान्तथैव च ॥
 मनुष्य ब्रह्मयज्ञश्च पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ।
 यदि स्यात्तर्पणादर्वाक् ब्रह्मयज्ञः कृतो न हि ।
 कृत्वामनुष्य यज्ञ इति ततः स्वाध्यायं मारभेत् ॥
 अग्नेः पश्चिमतो देशे भूतयज्ञान्तरेऽथवा ।
 कुशपूतैः समासीनं कुशपाण्यैः समाहितः ॥
 श्रौताग्नौ लौकिकेचापि जले भूम्या मथापि वा ।
 वैश्वदेवश्च कर्त्तव्यो वेदयज्ञः स संस्कृतः ॥
 यदि स्यात्लौकिके पक्वं तदन्नं तत्र ह्वयेत् ।
 शालाग्नौ तत्रचेदग्नौ विधिरेषः सनातनः ॥
 देवेभ्यश्च ऊतादन्नाच्छेषादुभूतं बलिं हरेत् ।
 श्वेभ्यश्च श्वपदेभ्यश्च पतितादिभ्यएव च ॥
 दद्याद्भूमौ भूतं बलिं किमिभ्योऽथ द्विजोत्तमः ।
 सायन्तनस्य सिद्धस्य पक्वमन्नं बलिं हरेत् ॥
 वैश्वदेवं विनार्थेन सायम्प्रातर्विधीयते ।
 एकन्तु भोजयेद्विप्रं पितृनुद्दिश्य यत्सदा ॥
 नित्यं वा दं तदुद्दिष्टं पितृयज्ञो गतिप्रदः ।
 अहुत्य वायवायक्तः किञ्चिदन्नं समाहितः ॥
 वेदार्थं तत्त्वं विदुषे द्विजायै वोप पादयेत् ।

यो भुङ्क्ते वेष्टित शिरा यस्तु भुङ्क्ते विदिङ्मुखः ॥
 सोपानत्कञ्च यो भुङ्क्ते सर्वं विद्यात्तदासुरम् ।
 नार्धरात्रे न मध्याह्ने नाजीर्णे नार्द्रवस्त्रष्टक् ॥
 न च भिन्नासनगती न शयान स्थितोऽपि वा ।
 नोपानत्पादुकी चापि न च संविलपन्नपि ॥
 भुङ्क्ते च सुखमास्थाय तदन्न परिणामयेत् ।
 इतिहास पुराणाभ्यां वेदार्थं सुपटङ्गयेत् ॥
 ततः सन्ध्या सुपासीत पूर्वोक्त विधिना द्विजः ।
 आसीनस्तु जपेद्देवीं गायत्रीं पश्चिमाम्प्रति ॥
 नानुतिष्ठति यः पूर्वासुपास्ते न च पश्चिमाम् ।
 स शूद्रेण ममोलोके सर्वकर्म विगर्हितः ॥
 ऊत्वाग्ने विधिवन्मन्त्रैर्भुक्त्वा यज्ञावशिष्टकम् ।
 विष्टज्य बान्धवजनं शपेच्छुष्कपदो निशि ।
 नोत्तराभि मुखः सुष्यात् पश्चिमाभिमुखो न च ॥
 अवाङ्मुखो न नग्नो वा न च भिन्नासने क्वचित् ।
 न भग्नायान्त् खट्वायां शून्यागारे तथैव च ॥
 इत्येव मखिलं प्रोक्तं अहन्यहनि वै पुरा ।
 ब्राह्मणेत्तं कृत्यजातं अपवर्गं फलप्रदम् ॥
 नास्ति क्वाद्यवालस्यात् ब्राह्मणो न करोति यः ।
 स याति नरकान् घोरान् शूकरेष्वभि जायते ॥
 नान्यो विमुक्तये पन्था मुक्ताग्रिमधिकं स्वकम् ।
 तस्मात्सर्वार्थाणि भूतानि मुक्तये परमेष्ठिनः ॥

इति लघुव्यासस्मृतौ द्वितीयोऽध्यायः ।

लघुव्याससंहिता समाप्ता ।

व्याससंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

वागाणस्यां सुखामीनं वेदव्यासं तपोनिधिम् ।
पप्रच्छ मुनि योऽभ्येत्य धर्मान् वर्णव्यवस्थितान् ॥
स पृष्टः स्मृतिमान् स्मृत्वा स्मृतिं वेदार्थगर्भिताम् ।
उवाचाथ प्रसन्नात्मा मुनयः अयता मिति ॥
यत्र यत्र स्वभावेन कृष्णमारोमृगः सदा ।
चरते तत्र वेदीक्तो धर्मो भवितुमर्हति ॥
श्रुतिस्मृतिपुराणानां विरोधी यत्र दृश्यते ।
तत्र श्रौतं प्रमाणन्तु तयोर्द्वेधे स्मृतिर्वरा ॥
ब्राह्मणक्षत्रिय विप्रस्त्रयो वर्णा द्विजातयः ।
श्रुतिस्मृतिपुराणोक्तधर्मयोग्यान् नेतरे ॥
शूद्रो वर्णश्चतुर्योऽपि वर्णत्वाद् धर्ममर्हति ।
वेदमन्त्रस्वधास्वाहावपट्कारादिभिर्विना ॥
विप्रवह्निप्रविन्नासु क्षत्रविन्नासु विप्रवत् ।
जातकन्मार्णाणि कुर्वीत ततः शूद्रासु शूद्रवत् ॥
बैश्यासु विप्रक्षत्राभ्यां ततः शूद्रासु शूद्रवत् ।
अधमादुत्तमायान्तु जातः शूद्राधमः स्मृतः ॥
ब्राह्मण्यां शूद्रजनितश्चण्डालो धर्मवर्जितः ।
कुमारीऽस्मभ्यस्त्वेकः स गौत्रायां द्वितीयकः ॥

ब्राह्मण्यां शुद्धजनितश्चाण्डालस्त्रिविधः स्मृतः ।
 बर्हकीनापितोगोपश्चाशपः कुम्भकारकः ॥
 वणिक्किरातकायस्थमालाकार कुटुम्बिनः ।
 वरटोमेदचण्डालदासश्चपचकोलकाः ॥
 एतेऽन्त्यजाः समाख्याता ये चान्ये च गवाशनाः ।
 एषां सम्भाषणात् स्नानं दर्शनादर्कवीक्षणम् ॥
 गर्भाधानं पुंसवनं सीमन्तीजातकर्म च ।
 नामक्रियानिष्क्रमणेऽन्नाशन वपनक्रिया ॥
 कर्णवेधोव्रतादेशो वेदारम्भक्रियाविधिः ।
 केशान्तः स्नानमुद्वाहीविवाहाग्निपरिग्रहः ॥
 त्रेताग्निसग्रहश्चेति संस्काराः षोडश स्मृताः ।
 नवैताः कर्णवेधान्तामन्त्रवर्जं क्रियाः स्त्रियाः ॥
 विवाहोमन्त्रतस्तस्याः शुद्धस्यामन्त्रतोदश ।
 गर्भाधानं प्रथमतस्तृतीये मासि पुंसवः ॥
 सीमन्तश्चाष्टमे मासि जाते जातक्रिया भवेत् ।
 एकादशेऽङ्गि नामार्कस्थे वा मासि चतुर्थके ॥
 षष्ठे मास्यान्त्रमश्रीयाञ्चूडाकर्म कुलोचितम् ।
 कृतचूडे च बाले च कर्णवेधोविधीयते ॥
 विप्रोगर्भाष्टमे वर्षे क्षत्रएकादशे तथा ।
 द्वादशे वैश्यजातिस्तु व्रतोपनयमर्हति ॥
 तस्य प्राप्तव्रतस्यायं कालः स्यात्तद्विगुणाधिकः ।
 वेदव्रतच्युतोव्रात्यः स व्रात्यस्तोममर्हति ॥
 द्वेजम्बनी द्विजातीनां मातुः स्यात् प्रथमं तयोः ।
 द्वितीयं छन्दसां मातुर्यङ्गणाद्विधिवद्गुरोः ॥

एवं द्विजातिमापन्नो विमुक्तो वा न्यदीषतः ।
 श्रुतिस्मृतिपुराणानां भवेदध्ययनञ्चमः ॥
 उपनीतो गुरुकुले वचेत् नित्यं समाहितः ।
 विभ्रयाद्दण्डकौपीनोपवीताजिनमेखलाः ॥
 पुण्येऽङ्गि गुर्वनुज्ञातः कृतमन्त्राङ्गति क्रियः ।
 स्मृत्योङ्कारश्च गायत्रीमारभेद्देमादितः ॥
 शौचाचारविचारार्थं धर्मशास्त्रमपि द्विजः ।
 पठेत गुरुतः सम्यक् कर्म तद्दिदमाचरेत् ॥
 ततोऽभिवाद्य स्थविरान् गुरुञ्चैव समाश्रयेत् ।
 स्वाध्यायार्थं तदा यत्नः सर्वदा हितमाचरेत् ॥
 नापक्षिप्तोऽपि भाषेत न ब्रजेत्ताडितोऽपि वा ।
 विद्वेषमथ पैशुन्यं हिंसनश्चार्कवीक्षणम् ॥
 तौर्यत्रिकावृत्तोन्मादपरिवादानलङ्घक्रियाम् ।
 अञ्जनीद्वर्तनादर्शस्त्रिखिलेपनयोषितः ॥
 वृथाटनमसन्तोष ब्रह्मचारी विवर्जयेत् ।
 ईषच्चलितमध्याङ्गेऽनुज्ञातगुरुणा स्वयम् ॥
 आलोलुपश्चरेद्भैक्षं व्रतिषूत्तमवृत्तिषु ।
 सद्योभिघ्नान्नमादाय वित्तवत्तदुपसृजेत् ॥
 कृतमाध्याङ्गिकोऽश्रीयादनुज्ञातो यथाविधि ।
 नाद्यादेकादशमुच्छिष्टं भुक्त्वा चाचामिताम्रियात् ॥
 नान्यद्भिक्षितमादद्यादां पन्नोद्रविणादिकम् ।
 अनिन्यामन्वितः आत्रे पैत्येऽद्याद्गुरुचोदितः ॥
 एकान्नमप्यविरोधे व्रतानां प्रथमाश्रमी ।
 भुक्त्वा गुरुमुपासीत कृत्वा सन्ध्यादि कम् ॥

समिधोऽग्नावादधीत ततः परिचरे ह्युरम् ।
 शयीत गुर्वनुज्ञातः प्रहृष्ट प्रथम गुरोः ॥
 एवमन्वहमभ्यासी ब्रह्मचारी ब्रतञ्चरेत् ।
 हितोपवादः प्रियवाक् सम्यङ्गुर्वर्थसाधकः ॥
 नित्यमाराधयेदेनमासमाप्तेः श्रुतिग्रहात् ।
 अनेन विधिमाधीतोवेदमन्त्रोद्विजं नयेत् ॥
 शापानुग्रहसामर्थ्येष्टपीणाञ्च सलोकताम् ।
 पयोऽहताभ्या मधुभिः साज्यैः प्रीणन्ति देवताः ॥
 तस्माद्हरहर्वेदमनध्यायन्ती पठेत् ।
 यदङ्गं तदनध्याये गुरोर्वचनमाचरेत् ॥
 व्यतिक्रमादसम्पूर्णमनहं कृतिराचरेत् ।
 परत्रेह च तद्ब्रह्म अनधीतमपि द्विजम् ।
 यस्तूपनयनादेतदाहृत्योर्द्वितमाचरेत् ॥
 स नैष्ठिकोब्रह्मचारी ब्रह्मसायुज्यमाप्नुयात् ।
 उपकुर्वाणकोयस्तु द्विजः षड्विंशवार्षिकः ॥
 केशान्तकर्मणा तत्र यथोक्तचरितव्रतः ।
 समाप्य वेदान् वेदौ वा वेदं वा प्रसभं द्विजः ॥
 स्नायीत गुर्वनुज्ञातः प्रवृत्तोदितदक्षिणः ।
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

एवंस्नातकतां प्राप्नोद्वितीयाश्चमकाङ्क्षया ।
 प्रतीक्षेत विवाहार्थमनिन्द्यान्वयसम्भवाम् ॥
 अरोगादुष्टवंशोत्थामशुल्कादानदूषिताम् ।
 सवर्णामसमानार्णाममाहपितृगोत्रजाम् ॥
 अनन्यपूर्विकां लघ्वीं शुभलक्षणसंयुताम् ।
 धृताधीवसनां गौरीं विख्यातदशपूरुषाम् ॥
 ख्यातनाम्नः पुत्रवतः सदाचारवतः सतः ।
 दातुमिच्छोर्दुहितरं प्राप्य धर्मेण चोदहेत् ॥
 ब्राह्मोद्वाहविधानेन तदभावे परोविधिः ।
 दातव्यैषा सहजाय वयोविद्यान्वयादिभिः ॥
 पितृतत्पितृभ्रातृषु पितृव्यज्ञातिमातृषु ।
 पूर्वाभावे परोदद्यात् सर्वाभावे स्वयं व्रजेत् ॥
 यदि सा दातृवैकल्याद्रजः पश्येत् कुमारिका ।
 भ्रूणहत्याञ्च यावत्यः पतितः स्यात्तदप्रदः ॥
 तुभ्य दास्याम्यहमिति ग्रहीष्यामीति यस्तयोः ।
 कृत्वा समयमन्योन्यं भजते न स दण्डभाक् ॥
 त्यजन्नकुष्टां दण्ड्यः स्यादूषयंश्चाप्यदूषिताम् ।
 ऊढाया हि सवर्णायामन्या वा काममुदहेत् ॥
 तस्यामुत्पादितः पुत्रो न सवर्णात् ग्रहीयते ॥
 उदहेत् क्षत्रियां विप्रो वैश्याञ्च क्षत्रियोविग्राम् ।

नतु शूद्रां द्विजः कश्चिन्नाधमः पूर्ववर्णजाम् ॥
 नानावर्णासु भार्यासु सवर्णा सहचारिणी ।
 धर्म्या धर्मेषु धर्मिष्ठा ज्येष्ठा तस्य स्वजातिषु ॥
 पाटितोऽयं द्विजाः पूर्वमेकदेहः स्वयम्भुवा ।
 पतयोऽर्द्धेन चार्द्धेन पत्योऽभूवन्निति श्रुतिः ॥
 यावन्न विन्दते जायां तावदर्द्धो भवेत् पुमान् ।
 नार्द्धं प्रजायते सर्वं प्रजायेतेत्यपि श्रुतिः ॥
 शुर्वी सा भूस्त्रिवर्गस्य वीर्यं नान्येन शक्यते ।
 यतस्ततोऽन्वहं भूत्वा स्ववशोविभ्रयाच्च ताम् ॥
 कृतदारोऽग्निपत्नीभ्यां कृतवेश्मा गृहं वसेत् ।
 स्वकृत्यं वित्तमासाद्य वैतानाग्निं न ह्यपयेत् ॥
 स्मार्त्तं वैवाहिके वङ्गतौ श्रौत वैतानिकाग्निषु ।
 कर्म कुर्यात् प्रतिदिनं विधिवत् प्रीतिपूर्वतः ॥
 सम्यग्धर्माद्येकामेषु दम्पतिभ्यामर्हनिश्चम् ।
 एकचित्ततया भाव्यं समानव्रतवृत्तितः ॥
 न पृथग्विद्यते स्त्रीणां त्रिवर्गविधिसाधनम् ।
 भावतो ह्यतिदेशाद्वा इति शास्त्रविधिः परः ॥
 पत्युः पूर्वं समुत्थाय देहशुद्धिं विधाय च ।
 उत्थाय शयनाद्यानि कृत्वा वेश्मविशेधनम् ॥
 मार्जनैर्लेपनैः प्राप्य राग्निशालं स्वमङ्गलम् ।
 शोधयेदग्निशार्याणि स्निग्धान्युष्णेन वारिणा ॥
 प्रोक्ष्यैरिति तान्येव यथास्थानं प्रकल्पयेत् ।
 द्वन्द्वपात्राणि सर्वाणि न कदाचिद्वियोजयेत् ॥
 शोषयित्वा तु पात्राणि पूरयित्वा तु धारयेत् ।

महानसस्य पात्राणि वहिः प्रक्षाल्य सर्वथा ॥
 स्त्रङ्गिषु शोधयेज्जुलीं तत्राग्निं विन्यसेत्ततः ।
 स्मृत्वा नियोगपात्राणि रसांश्च द्रविण्यानि च ॥
 कृतपूर्वाङ्गकार्या च स्वगुरुनभिवादयेत् ।
 ताभ्यां भर्तृपितृभ्यां वा भ्रातृमातुलबान्धवैः ॥
 वस्त्रालङ्काररत्नानि प्रदत्तान्येव धारयेत् ।
 मनोवाक्कर्मभिः शुद्धा पतिदेशानुवर्त्तिनी ॥
 छायेवानुगता स्वच्छा सखीव हितकर्मसु ।
 दासीवादिष्टकार्येषु भार्या भर्तुः सदा भवेत् ॥
 ततोऽन्नसाधनं कृत्वा पतये विनिवेद्य तत् ।
 बैश्वदेवकृतेरन्नेर्भोजनीयांश्च भोजयेत् ॥
 पतिश्चैतदनुज्ञातः शिष्टमन्वाद्यमात्मना ।
 भुक्त्वा नयेदहःशेषमायव्ययविचिन्तया ॥
 पुनः सायं पुनः प्रातर्गृहशुद्धिं विधाय च ॥
 कृतान्नसाधना साध्वी मुभयं भोजयेत् पतिम् ।
 नातिहृष्टा स्वयं भुक्त्वा गृहनीतिं विधाय च ॥
 आस्तीर्थं साधुशयनं ततः परिचरेत् पतिम् ।
 सुप्ते पतौ तद्भ्यासे स्वपेत्तङ्गतमानसा ।
 अनग्ना चाप्रमत्ता च निष्कामा च जितेन्द्रिया ॥
 नोच्चैर्वदेन्न परुषं न बह्वन् पत्यरप्रियम् ।
 न केनचित् विवदेच्च अप्रलापविज्ञापिनी ॥
 नचातिव्ययशीला ह्यन्न धर्मार्थविरोधिनी ।
 प्रमादोन्मादरोपेर्ष्याविघ्ननश्चातिमानिताम् ॥
 पैशुन्यहिसाविहेषमहाहङ्कारधूर्त्तताः ।

नास्ति ख्यमाहसस्तेयदम्भान् साध्वी विवर्जयेत् ॥
 एवं परिचरन्ती सा पतिं परमदैवतम् ।
 यशः शर्मिह यात्येव परत्र च सलोकताम् ॥
 योषितो नित्यकर्म्मोक्तं नैमित्तिकमथोच्यते ।
 रजोदर्शनतोदीपात् सर्वमेव परित्यजेत् ॥
 सर्वैरलक्षिता शीघ्रं लज्जितान्तर्गृहे वसेत् ।
 एकास्वरावृता दीना स्नानालङ्कारवर्जिता ॥
 मौनिन्यधोमुखी चक्षुःपाणिपद्मिरचञ्चला ।
 अश्रीयात् केवलं भक्तं नक्त मृगमयभाजने ॥
 स्वपेङ्गूमावप्रसन्ता क्षपेदेवमहत्तयम् ।
 स्नायीत च त्रिरात्रान्ते सचैलमुदिते रवौ ॥
 विलोक्य भर्तुर्वदन शुद्धा भवति धर्मतः ।
 क्षतशौचा पुनः कर्म पूर्ववच्च समाचरेत् ॥
 रजोदर्शनतो याः स्तूरात्रयः षोडशर्त्तवः ।
 ततः पुवीजमक्लिष्टं शुद्धे क्षेत्रे प्ररोहति ॥
 श्वतस्त्रादिमा रात्रीः पर्ववच्च विवर्जयेत् ।
 गच्छेद्युग्मासु रात्रीषु षोष्णपितृर्चराक्षसान् ॥
 प्रच्छादिनादित्यपथे पुमान् गच्छेत् स्वयोषितः ।
 क्षामाज्जङ्गुदवाप्नोति पुत्रं पूजितलक्षणम् ॥
 ऋतुकालेऽभिगम्यैवं ब्रह्मचर्यं व्यवस्थितः ।
 गच्छन्नपि यथाकामं न दुष्टः स्यादनन्यकृत् ॥
 भ्रूणहत्यामवाप्नोति ऋतौ भार्यापराङ्मुखः ।
 सा त्ववाप्याऽन्यतोर्गर्भं त्याज्या भवति पापिनी ॥
 महापातकदुष्टा च पतिगर्भविनाशिनी ।

महत्तत्तचारिणीं पत्नीं त्यक्त्वा पतति धर्मतः ॥
 महायातकदुष्टोऽपि नापतीत्यस्तया पतिः ।
 अशुद्धे क्षयमा दूरं स्थितायामनुचिन्तया ॥
 व्यभिचारेण दुष्टानां पतीनां दर्शनादृते ।
 धिक्कृतायामवाच्यायामन्यत्र वासयेत् पतिः ॥
 पुनस्ता मार्त्तवस्त्रातां पूर्ववद्वावहारयेत् ।
 धूर्त्ताश्च धर्मकामघ्नीमपुत्रां दीर्घरोगिणीम् ॥
 सुदुष्टां व्यमनासक्तामहितामधिवासयेत् ।
 अधिविन्नामपि विभुः स्त्रीणां तु समतामियात् ॥
 विवर्णा दीनवदना देहसंस्कारवर्जिता ।
 पतिव्रता निराचारा शोष्यते प्रीषिते पतौ ॥
 मृत भर्त्तारमादाय ब्राह्मणी वङ्गमाविशेत् ।
 जीवन्ती चेत्त्यक्तकेया तपसा शोधयेद्दुः ॥
 सर्वावस्थासु नारीणां न युक्त स्यादरक्षणम् ।
 तदेवानुक्रमात् कार्यं पितृभर्तृ सुतादिभिः ॥
 जाताः सुरक्षिता या ये पुत्रपौत्रप्रपौत्रकाः ।
 ये यजन्ति पितृन् यज्ञैर्मोक्षप्राप्तिमहोदयैः ॥
 मृतानामग्निहोत्रेण दाहयेद्विधिपूर्वकम् ।
 दाहयेदविलम्बेन भार्याश्चात्र व्रजेत सा ॥
 इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

नित्यं नैमित्तिकं काम्यमिति कर्म त्रिधा मतम् ।
 त्रिविधं तच्च व श्रामि मृहस्थस्यान्ध र्यनाम् ॥

यामिन्याः पश्चिमे यामे त्यक्तनिद्रो हरिं स्मरेत् ।
 आलोक्य मङ्गलद्रव्यं कर्मावश्यकमाचरेत् ॥
 कृतशौचो निषेव्याग्निं दन्तान् प्रक्षाल्य वारिणा ।
 स्नात्वोपास्य द्विजः सन्ध्यां देवादींश्चैव तर्पयेत् ॥
 वेदवेदाङ्गशास्त्राणि इतिहासमानि चाभ्यसेत् ।
 अध्यायेत्तच्च सच्छिष्यान् सद्विप्रांश्च द्विजोत्तमः ॥
 अतश्चं प्रापयेत्क्षत्र्या क्षणमात्रं समापयेत् ॥
 समर्थो हि समर्थेन नाविज्ञातः क्वचिद्वसेत् ॥
 सरित्सरसि वापीषु गर्तप्रस्त्रवणादिषु ।
 स्नायीत यावदुद्धृत्य पञ्च पिण्डानि वारिणा ॥
 तीर्थाभावेऽयशक्त्या वा स्नायात्तोयैः समाहृतैः ।
 गृहाङ्गनगतस्तत्र यावदस्वरपीडनम् ॥
 स्नानमब्देवतैः कुर्यात् पावनैश्चापि माज्जनम् ।
 मन्त्रैः प्राणांस्त्रिरायस्य सौरैश्चार्कं विलोकोपेत् ॥
 तिष्ठन् स्थित्वा तु गायत्रीं ततः स्वाध्यायमारभेत् ।
 ऋचाञ्च यजुषां साम्नामथर्वार्जिरसामपि ॥
 इतिहासपुराणानां वेदोपनिषदां द्विजः ।
 शक्त्या सम्यक् पठेन्नित्यमल्पमप्यासमापनात् ॥
 स यज्ञदानतपसामखिलं फलमाप्नुयात् ।
 तस्मादहरहर्वेदं द्विजोऽधीयीत वाग्यतः ॥
 धर्मशास्त्रेतिहासादि सर्वेषां शक्तितः पठेत् ।
 कृतस्वाध्यायः प्रथमं तर्पयेच्चाथ देवताः ॥
 जाम्ब। च दक्षिणं दक्षैः प्रागग्रैः सयवैस्तिलैः ।
 एकैः प्राञ्चलिटानेन प्रकृतिस्थोपवीतकः ॥

समजानुदयो ब्रह्मसूत्रचार उदङ्मुखः ।
 तिर्यग्दर्भैश्च वामाग्रैर्यवैस्तुविमिश्रितैः ॥
 अम्भोभिरुत्तरक्षिप्तैः कनिष्ठामूलनिर्गतैः ।
 द्वाभ्यां द्वाभ्यामञ्जलिभ्यां मनुष्यास्तर्पयेत्ततः ॥
 दक्षिणाभिमुखः मय्यं जान्वा च द्विगुणैः कुशैः ।
 तिलैर्जलैश्च देशिन्या मूलदर्भाद्विनिःसृतैः । ।
 दक्षिणां सोपवीतः स्यात् क्रमेणाञ्जलिभिस्त्रिभिः ।
 सन्तर्पयेद्दिव्यपितृंस्तत्पराश्च पितॄन् स्वकान् ॥
 मातृनातामहास्तद्वत्तीनेवं हि त्रिभिस्त्रिभिः ।
 मातांमहाश्च येऽप्यन्ये गोविणो दहर्जिताः ॥
 तानेकाञ्जलिदानेन तर्पयेच्च पृथक् पृथक् ।
 असंस्कृतप्रसीता ये प्रेतसंस्कारवर्जिताः ॥
 वस्त्रनिष्पीडनान्भोभिस्तेषामाप्यायनम्भवेत् ।
 अतर्पितेषु पितृषु वस्त्रं निष्पीडयेच्च यः ॥
 निराशाः पितरस्तस्य भवन्ति सुरमानुषैः ।
 पयोदर्भस्वधाकारगोत्रनामतिलैर्भवेत् ॥
 सुदत्तं तत्पुनस्तेषामेकेनापि वृथा विना ।
 अन्यचित्तेन यद्दत्तं यद्दत्तं विधिवर्जितम् ॥
 अनासनस्थितिनापि तज्जलं रुधिरायते ।
 एव सन्तर्पिताः कामैस्तर्पकांस्तर्पयन्ति च ॥
 ब्रह्मविष्णुशिवादित्यमित्रावरुणनाभभिः ।
 पूजयेज्जलितैर्मन्त्रैर्जलमन्त्रोक्तदेवताः ॥
 उपस्थाय रवेः काष्ठां पूजयित्वा च देवताः ।
 ब्रह्माग्नीन्द्रौषधी जीवविष्णुनामहतां हसाम् ॥

अथां यत्तेति सत्काय नमस्कारैः स्वनामभिः ।
 कृत्वा मुखं समालभ्य स्नानमेवं समाचरेत् ॥
 ततः प्रविश्य भवनमावसथ्ये ऊताशने ।
 पाकयज्ञांश्च चतुरोविदध्याद्विधिवद्विजः ॥
 अनाहितावसथ्याग्निरादायान्नं दृढमुतम् ।
 शाकलेन विधानेन जुहुयात्क्षौकिकेऽनले ॥
 व्यस्ताभिव्याहृतीभिश्च समस्ताभिस्ततः परम् ।
 षड्भिर्देवकृतस्येति मन्त्रवद्विर्ययाक्रमम् ॥
 प्राजापत्यं स्विष्टकृतं ऊत्वैवं द्वादशाहुतीः ।
 ओङ्कारपूर्वः स्वाहान्तस्यागः स्विष्टविधानतः ॥
 भुवि दर्भान् समास्तीर्य बलिकर्म समाचरेत् ।
 विश्वेभ्योदेवेभ्य इति सर्वेभ्यो भूतेभ्य एव च ॥
 भूतानां पतये चेति नमस्कारेण शास्त्रवित् ।
 दद्याद्वलितयज्ञाग्रे पितृभ्यश्च स्वधा नमः ॥
 पातनिर्णेजनं वारि वायव्यां दिशि निःक्षिपेत् ।
 उद्धृत्य षोडशग्रासमात्रमन्नं दृतोक्षितम् ।
 दूदमन्नं मनुष्येभ्यो हन्तेत्युक्त्वा समुत्सृजेत् ।
 गोत्रनामस्वधाकारैः पितृभ्यश्चापि शक्तिः ॥
 षड्भ्योऽन्नमन्त्रं दद्यात् पितृयज्ञविधानतः ।
 वेदादीनां पठेत् किञ्चिदल्पं ब्रह्ममखाप्तये ॥
 ततोऽन्यदन्नमादाय निर्गत्य भवनाहङ्गिः ।
 काकेभ्यः श्वपचेभ्यश्च प्रक्षिपेद्ग्रासमेव च ॥
 उपविश्य गृहद्वारि तिष्ठेद्यावन्मुहूर्तकम् ।
 अग्रमुक्तोऽतिथिं लिप्सुर्भावशुद्धः प्रतीक्षकः ॥

आगतं दूरतः शान्तं भक्तुकाममकिञ्चनम् ।
 दृष्ट्वा संमुखमध्येत्य सत्कृत्य प्रशयार्जनैः ॥
 पादधावनसम्मानाभ्यञ्जनादिभिरर्चितः ।
 त्रिदिवं प्रापयेत्सद्यो यज्ञस्याभ्यधिकोऽतिथिः ॥
 कालागतोऽतिथिर्दृष्ट्वेदपारो गृहागतः ।
 हावेतौ पूजितौ स्वर्गं नयतोऽधस्व पूजितौ ।
 विवाह्यस्नातकक्ष्माभृदाचार्यमुहृद्विजः ॥
 अर्घ्या भवन्ति धर्मेण प्रतिवर्धं गृहागताः ।
 गृहागताय सत्कृत्य श्रोत्रियाय दद्याद्विधिः ॥
 भक्त्योपकल्पयेदेकं महाभागं विसर्जयेत् ।
 विसर्जयेदनुब्रज्य सुहृदप्रश्रितियातिथीन् ।
 मितमातुलमस्वन्धवान्धवान् समुपागतान् ॥
 भोजयेद्भृष्टिणीभिर्चां सत्कृतां भिक्षुकोऽर्हति ।
 स्वाद्वन्नमश्रन्नस्वादु ददन्नच्छत्यधोगतिम् ॥
 गर्भेण्यातुरभृत्येषु बालवृद्धातुरादिषु ।
 बुभुक्षितेषु भुञ्जानो गृहस्थोऽश्नाति किल्बिषम् ॥
 नाद्याद्गृध्रेण पाकाद्य कदाचिदनिमन्त्रितः ।
 निमन्त्रितोऽपि निन्द्येन प्रत्याख्यानं द्विजोऽर्हति ॥
 शूद्राभिश्चस्तवार्धुष्यवाग्दुष्टकूरतस्कराः ।
 कृङ्गापविह्वबद्धोय बधबन्धनजीविनः ॥
 शैलूषशौण्डिकोन्मदीन्मत्तव्रात्यव्रतच्युताः ।
 नग्ननास्तिर्कनिर्लज्ज पिशुनव्यसनान्विताः ॥
 कदर्यस्त्रीजितानार्यपरवादकृता नराः ।
 अनीशाः कीर्तिमन्तोऽपि राजदेवस्वहारकाः ॥

शयनासनससर्षवृत्तकर्मादिदूषिताः ।
 अश्रद्धधानाः पतिता अष्टाचारादयश्च ये ॥
 अभोज्यन्ताः स्युरन्नादो यस्य यः स्यात्स तत्समः ।
 नापितान्वयमिच्छाद्द्विरीरिणो दासगोपकाः ॥
 शूराणामप्यभीषान्तु भुक्तानं नैव दुष्यति ।
 धर्मेणान्योन्यभोज्यान्ना द्विजास्तु विदितान्वयाः ॥
 स्ववृत्तोपाजितं मेध्य माकरस्यममाक्षिकम् ।
 अश्वलीढपगोयातमस्पृष्टं शूद्रवायसैः ॥
 अनुच्छिद्यमसदुष्टमपर्युषितमेव च ।
 अम्लानवाह्यमन्नाद्यमाद्यं नित्यं सुसंस्कृतम् ॥
 कशरा पूषसयावपायस शष्कलीति च ।
 नाश्रीयाद्वाह्यगोमांसमनियुक्तः कथञ्चन ॥
 क्रतौ आद्धे नियुक्तो वा अनश्रन् पतति द्विजः ।
 मृगयोपाजितं मांसमभ्यर्च्य पितृदेवताः ॥
 क्षत्रियो ह्यदशेन तत् क्रीत्वा वैश्येऽपि धर्मतः ।
 द्विजोजग्ध्वा वृथामांसं हत्वाप्यविधिना पशून् ॥
 निरपेक्षक्षयं वासमाप्नोत्याचन्द्रतारकम् ।
 सर्वान् कामान् समासाद्य फलमश्वमखस्य च ॥
 सुनिमास्य मवाप्नोति गृहस्थोऽपि द्विजोत्तमः ।
 द्विजभोज्यानि गव्यानि माहिष्याणि पयांसि च ॥
 निर्दशसन्धिसखन्धिवत्सवन्तीपयांसि च ।
 पलाण्डुश्वेतवृन्ताकरक्तमूलकमेव च ॥
 गृह्णन्तारुणवृक्षाहृग्वज्रगुर्भ फलानि च ।

अकालकुसुमादीनि द्विजोजग्ध्वैन्दवं चरेत् ॥
 वाग्दूषितमविज्ञातमन्यपीडितकार्यपि ।
 धूर्ज्योऽन्मदत्त्वा च तदन्नं गृह्णीदहेत् ॥
 हैमराजतकांस्येषु पात्रेष्वद्यात् सदा गृही ।
 तदभावे साधुगन्धलोध्रद्रुमलतासु च ॥
 पलाशपद्मपत्रेषु गृहस्थोभोक्तुमर्हति ।
 ब्रह्मचारी यतिश्चैव श्रेयोयज्ञोक्तुमर्हति ॥
 अभ्युक्ष्यान् नमस्कारैर्भुवि दद्याद्वलितयम् ।
 भूपतये भुवः पतये भूतानां पतये तथा ॥
 अपः प्राश्य ततः पश्चात् पञ्चप्राणाञ्जतिक्रमात् ।
 स्वाहाकारेण ज्ज्वाच्छेपमद्याद्यथामुखम् ॥
 अनन्यचित्तोभुञ्जीत वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ।
 आहारेण मन्त्रीयादक्षुष पात्रमुत्सृजेत् ॥
 उच्छिष्टमन्नमुद्धृत्य ग्रासमेकं भुवि क्षिपेत् ।
 आचान्तः साधुमङ्गेन सज्जिद्यापठनेन च ॥
 वृत्तवृद्धकथाभिश्च शेषाहमतिवाहयेत् ।
 सायं सन्ध्यामुपासीत ज्ज्वाग्निं भृत्यसंयुतः ॥
 आपोशानक्रियापूर्वमन्त्रीयादन्वह द्विजः ।
 सायमथतिथिः पूज्यो होमकालागतोऽग्निशम् ॥
 अह्वया शक्तिर्नैमित्तिकं श्रुतं हन्यादपूजितः ।
 नातिदृष्टउपसृष्टं प्रजाल्य चण्डो शुचिः ॥
 अप्रयशुत्तगिराः शयीत शयने शुभे ।
 शक्तिमानुदिते काले स्नानं सन्ध्या न हापयेत् ॥

ब्राह्मे सुहृत्ते चोत्थाय चिन्तयेद्वितमात्मनः ।

शक्तिमान् मतिमान् नित्यं वृत्तमेतत् समाचरेत्
इति वेदव्यासीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ॥

चतुर्थोऽध्यायः ।

इति व्यासकृतं शास्त्रं धर्मसारसमुच्चयम् ।
आश्रमे यानि पुण्यानि मोक्षधर्माश्चितानि च ॥
गृहाश्रमात् परोधर्मो नास्ति नास्ति पुनः पुनः ।
सर्वतीर्थफलं तस्य यथोक्तं यस्तु पालयेत् ॥
गुरुभक्तोभ्युपगच्छी दयावाननुसूयकः ।
नित्यजापी च होमी च सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
स्वदारे यस्य सन्तोषः परदारनिवर्त्तनम् ।
अपवादोऽपि नो यस्य तस्य तीर्थफलं गृहे ॥
परदारान् परद्रव्यं हरते यो दिने दिने ।
सर्वतीर्थाभिषेकेण पापं तस्य न नश्यति ॥
गृहेषु सवनीयेषु सर्वतीर्थफलं ततः ।
अन्नदस्य त्रयो भागाः कर्त्ता भागेन लिप्यते ॥
प्रतिश्रयं पादशौचं ब्राह्मणानाञ्च तर्पणम् ।
न पापं संस्पृशेत्तस्य वलिभिर्क्षां ददाति यः ॥
पादोदकं पादवृत्तं दीपमन्नं प्रतिश्रयम् ।
यो ददाति ब्राह्मणेभ्यो नोपसर्पति तं यमः ॥
विप्रपादोदकक्लिन्ना यावत्तिष्ठति मेदिनी ।
तावत् पुष्करपात्रेषु पिबन्ति पितरोऽष्टतम् ॥

यत्फलं कपिलादाने कार्त्तिक्यां ज्येष्ठपुष्करे ।
 तत्फलं ऋषयः श्रेष्ठा विप्राणां पादशौचने ॥
 स्वागतेनाग्नयः प्रीता आसनेन शतक्रतुः ।
 पितरः पादशौचेन अत्राद्येन प्रजापतिः ॥
 मातापित्रोः परं तीर्थं गङ्गा गात्रो विशेषतः ।
 ब्राह्मणात् परमं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥
 इन्द्रियाणि वशीकृत्य गृह एव वसेन्नरः ।
 तत्र तस्य कुर्वन्नेवं नैमिषं पुष्कराणि च ॥
 गङ्गाहारञ्च केदारं सन्निहत्य तथैव च ।
 एतानि सर्वतीर्थानि कृत्वा पापैः प्रमुच्यते ॥
 वर्णानामाश्रमाणाञ्च चातुर्वर्णस्य भो विजाः ।।
 दानधर्मं प्रवक्ष्यामि यथा व्याख्येन भाषितम् ॥
 यद्ददाति विशिष्टेभ्यो यद्दात्याति दिने दिने ।
 तच्च वित्तमहं मन्ये श्रेष्ठं कस्याभिरुजति ॥
 यद्ददाति यद्दात्याति तदेव धनिनो धनम् ।
 अन्ये स्रुतस्य क्रीडन्ति दारैरपि धनैरपि ॥
 किं धनेन करिष्यन्ति देहिनीऽपि सतायुषः ।
 यद्दद्वयि तुमिच्छन्तस्तच्छरीरमगं दनम् ॥
 अशास्त्रतानि शास्त्राणि विभवो नैव ॥ १ ॥
 नित्यं सन्निहितेऽस्य कार्त्तिक्यो धर्मः ॥ २ ॥
 यदि नागं न धर्माय न कामाय न कीर्तये ।
 यत्परित्यज्य गन्तव्यं तद्दत्तं किं न दीये ॥
 जीवन्ति जीविते यस्य विप्रा मित्राणि बन्धवाः ।
 जीवितं सफलं तस्य आत्मार्यं को न वीक्षति ॥

पशवोऽपि हि जीवन्ति केदलात्मोदरम्भराः ।
 किं कायेन सुगुप्तेन बलिना चिरजीविनः ॥
 ग्रामादर्द्धमपि ग्रासमर्थिभ्यः किं न दीयते ।
 इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥
 अदाता पुरुषस्याग्नी धनं संत्यज्य गच्छति ।
 दातारं ह्यपशुं मन्ये मृतोऽप्यर्थं न मुञ्चति ॥
 प्राणनाशस्तु कर्त्तव्यो यः कृतार्थो न सोऽमृतः ।
 अकृतार्थस्तु यो मृत्युं प्राप्तः खरममोहि सः ॥
 अनाह्णेपु यदन्नं यच्च दत्तप्रयाचितम् ।
 भविष्यति युगस्यान्तस्तस्यान्तो न भविष्यति ॥
 मृतवत्त्वा यथा गौश्च कृष्णा लोभेन दुह्यते ।
 परस्परस्य दानानि लोकयात्रा न धर्मतः ॥
 अट्टे चाशुभे दानं भोक्ता चैव न दृश्यते ।
 पुनरागमनं नास्ति तत्र दानमनन्तकम् ॥
 मातापितृषु यद्दद्याद्भ्रातृषु श्वशुरेषु च ।
 जायापत्येषु यद्दद्यात् सोऽनन्तः स्वर्गसक्रमः ॥
 पितुः शतगुणं दानं सहस्रं मातुरुच्यते ।
 भगिन्यां शतसाहस्रं सीदरे दत्तमक्षयम् ॥
 अहन्त्यहनि दातव्यं ब्राह्मणेषु मुनीश्वराः ।
 आगमिष्यति यत् पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ॥
 किञ्चिद्देदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामुत्तमं पात्रं शूद्रान्न यस्य नोदरे ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चापि गुणान्वितः ।
 गुणान्विनाय दातव्यं नास्ति सर्वे व्यतिक्रमः ॥

देवद्रव्यविनाशेन ब्रह्मस्वहरणेन च ।
 कुलान्यकुलता यान्ति ब्राह्मणातिक्रमेण च ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविर्वार्जिते ।
 अतन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मानि ह्वयते ॥
 सन्निकृष्टमधीयानं ब्राह्मणं यो व्यतिक्रमेत् ।
 भोजने चैव दाने च हन्यात्त्रिपुरुष कुलम् ॥
 यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चर्ममयो मृगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥
 ग्रामस्थान यथा शून्यं यथा कूपश्च निर्जलः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयानस्त्रयस्ते नामधारकाः ।
 ब्राह्मणेषु च यद्वत्तं यच्च वैश्वानरे ऊतम् ।
 तद्वन्न धनमाख्यातं धनं शेषं निरर्थकम् ॥
 सममब्राह्मणो दानं द्विगुणं ब्राह्मणव्रुवे ।
 सहस्रगुणं प्राचार्यं ह्यनन्तं वेदपारगे ॥
 ब्रह्मबीजमुत्पन्ना मन्त्रमंस्कारवर्जितः ।
 जातिमात्रोपजीवी च स भवेद्ब्राह्मणव्रुवः ॥
 गर्भाधानादिभिर्मन्त्रैर्वेदोपनयनेन च ।
 नाध्यापयति नाधीनं स भवेद्ब्राह्मणव्रुवः ॥
 अग्निहोत्री तपस्वी च वेदमध्यापयेच्च यः ।
 सङ्कल्प सरक्षस्व च तृमाचार्यं प्रचक्षते ॥
 इष्टिभिः पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञै र्येन चेष्टं स इष्टवान् ॥
 मीमांसते च यो वेदान् षड्भिर्गङ्गैः स विस्तरैः ।
 इतिहासपुराणानि स भवेदेदपारगः ॥

ब्राह्मणा येन जीवन्ति नान्योवर्णाः कथञ्चन ।
 ईदृक्पथमुपस्थाय कोऽन्यन्तं त्यक्तुमुत्सहेत् ॥
 ब्राह्मणः स भवेच्चैव देवानामपि दैवतम् ।
 प्रत्यक्षश्चैव लोकस्य ब्रह्मजोहि कारणम् ॥
 ब्राह्मणस्य मुखं क्षेत्वं निष्कर्मकण्टकम् ।
 वापयेत्तत्र बीजानि सा हृषिः सार्वकामिकी ॥
 सुक्षेत्रे वापयेद्बीजं सुपात्रे दापयेद्धनम् ।
 सुक्षेत्रे च सुपात्रे च क्षिप्तं नैव विदुष्यति ॥
 विद्याविनयसम्पन्ने ब्राह्मणे गृहमागते ।
 क्रीडन्त्योषधयः सर्वा यास्यामः परमां गतिम् ॥
 नटशौचे व्रतभ्रष्टे विप्रे वेदविवर्जिते ।
 दीयमानं सदत्यन्नं भयाद्द्वै दुष्कृतं कृतम् ॥
 वेदपूर्णं मुखं विप्रं सुभुक्तमपि भोजयेत् ।
 नच मूर्खं निराहारं षड्रात्रमुपवासिनम् ॥
 यानि यस्य पवित्राणि कुक्षौ तिष्ठन्ति भो द्विजाः
 तानि तस्य प्रयोज्यानि न शरीराणि देहिनाम् ॥
 यस्य देहे सदाश्रन्ति इव्यानि त्रिदिवौकसः ।
 कथ्यानि चैव पितरः किम्भूतमधिकं नतः ॥
 यद्भुङ्क्ते वेदविद्विप्रः स्वकर्मनिरतः शुचिः ।
 दातुः फलमसङ्घातं प्रतिजन्म तदक्षयम् ॥
 हस्त्यश्वरथयानानि केचिदिच्छन्ति पण्डिताः ।
 अहं नेच्छामि सुनयः कस्यैताः शस्यमप्यदः ॥
 वेदज्ञाङ्गलकृष्टेषु द्विजश्रेष्ठेषु सत्सु च ।

यत्पुरा पातित वीज तस्यैताः शस्यमम्पदः ॥
 शतेषु जायते शूराः सहस्रेषु च पण्डितः ॥
 वक्ता शतमहस्रेषु दाता भवति वा नवा ।
 न रणे विजयाच्छूरोऽध्ययनाच्च च पण्डितः ॥
 न वक्ता वाक्पटुत्वेन न दाता चार्थदानतः ।
 इन्द्रियाणां जपे शूरो धर्मे चरति पण्डितः ॥
 हितप्रियोक्तिभिर्वक्ता दाता सम्मानदानतः ॥
 यद्येकपङ्क्त्यां विषमं ददाति
 स्नेहाद्भयादा यदि वार्थहेतोः ।
 वेदेषु दृष्टं ऋषिभिश्च गीतम्
 तद्ब्रह्महत्यां मुनयोवदन्ति ॥
 ऊपरे वापितं वीजं भिन्नमाण्डेषु गोदुहम् ।
 ऊत भस्मानि हव्यञ्च मूर्खे दानमशाश्वतम् ॥
 स्रुतभूतकपुष्टाङ्गोद्विजः शूद्रान्नभोजने ।
 अहमेवं न जानामि का योनिं स गमिष्यति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यदि कश्चिन्मृशेत यः ।
 स भवेत् शूकरो नूनं तस्य वा जायते कुलम् ॥
 गृध्रो दादय जन्मानि सप्त जन्मानि शूकरः ।
 श्वानश्च सप्त जन्मानि इत्येव मनुरब्रवीत् ।
 अश्वत ब्राह्मणाच्चेन दारिद्र्यं क्षत्रियस्य च ॥
 वैश्याच्चेन तु शूद्रान्नं शूद्रान्नान्नरकं ब्रजेत् ।
 यश्च भुङ्क्तेऽयं शूद्रान्नं मासमेकं निरन्तरम् ॥
 इह जन्मानि शूद्रत्वं स्रुतः श्वा चैव जायते ।

यस्य शूद्रा पचेनित्यं शूद्रा वा गृहमेधिनी ॥
 वर्जितः पितृदेवैस्तु रौरवं याति स द्विजः ।
 भाण्डसङ्करसङ्कीर्णा नानामङ्करसङ्कराः ॥
 योनिमङ्करसङ्कीर्णा निरयं यान्ति मानवाः ।
 पाङ्कभेदी वृथापाकी नित्यं ब्राह्मणनिन्दकः ॥
 आदेशी वेदविक्रेता पञ्चैते ब्रह्मघातकाः ॥
 इदं व्यासमतं नित्यमर्थे तस्य प्रयत्नतः ।
 एतदुक्ताचारवतः पतनं नैव विद्यते ॥

इति श्रीवेदव्यासीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

समाप्ता चेयं व्याससंहिता ।

शङ्खसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

स्वयम्भुवे नमस्कृत्य सृष्टिसंहारकारिणे ।
चातुर्वर्ण्यं हितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् ॥
यजनं याजन दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् ।
प्रतिग्रहश्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् ॥
दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि ।
क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मदं परिकीर्तितम् ॥
क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् ।
कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परिकीर्तितम् ॥
शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्वशिल्पानि चाप्यथ ।
क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्वेषामविशेषतः ॥
ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रयोवर्णा द्विजातयः ।
तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जिवन्धनम् ॥
आचार्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा ।
मह्यक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जिवन्धनजन्मनि ॥
विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः ।
यावद्देहे न जायन्ते द्विजा ज्ञेयास्तु तत्परम् ॥
इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

गर्भस्य स्फुटताज्ञाने निषेकः परिकीर्तितः ।
 ततस्तु स्रन्दनात् कार्यं सवनन्तु विचक्षणैः ॥
 अगौचे तु व्यतिक्रान्ते नामकर्म विधीयते ।
 नामधेयञ्च कर्तव्यं वर्णानाञ्च समाक्षरम् ।
 माङ्गल्यं ब्राह्मणस्योक्तं क्षत्रियस्य बलान्वितम् ॥
 वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितम् ।
 शर्मान्तं ब्राह्मणस्योक्तं वर्मान्तं क्षत्रियस्य तु ॥
 धनान्तं चैव वैश्यस्य दासान्तं वान्त्यजन्मनः ।
 चतुर्थे मासि कर्तव्यमादित्यस्य प्रदर्शनम् ॥
 षष्ठेऽन्यप्राशन मासि चूडा कार्या यथाकुलम् ।
 गर्भाष्टमेऽदे कर्तव्यं ब्राह्मणस्योपनायनम् ॥
 गर्भाद्देकादशे राज्ञोगर्भात्तु द्वादशे विशः ।
 षोडशाब्दस्तु विप्रस्य द्वाविंशः क्षत्रियस्य तु ॥
 विंशतिः सचतुष्का च वैश्यस्य परिकीर्तिता ।
 नाभिभाषेत सावित्रीमतञ्जलिं निवर्त्तयेत् ॥
 विज्ञातव्यास्त्रयोऽप्येते यथाकालमसंस्कृताः ।
 सावित्री पतिता व्रात्याः सर्वधर्मवहिष्कृताः ॥
 मौञ्जीबन्धोद्विजानास्तु क्रमान्मौञ्जी प्रकीर्तिता ।
 मार्गवैयाघ्रवास्तानि चमौणि ब्रह्मचारिणाम् ॥
 पर्श्वपिप्पलविस्त्रानां क्रमाद्दण्डाः प्रकीर्तिताः ।
 कर्णकेशललाटैस्तु तुल्यः प्रोक्ताः क्रमेण तु ॥
 श्वक्राः सत्वचः सर्वे नाग्निदग्धास्तथैव च ।

यज्ञोपवीतं कापोसज्जौमोर्णानां दद्याक्रमम् ॥
 आदिमध्यावसानेषु भवच्छब्दोपलक्षितम् ।
 भेदस्य चरणं प्रोक्तं वर्णानामनुपूर्वशः ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

उपनीय गुरुः शिष्यं वेदमस्त्रैः प्रयच्छति ।
 भूतकाध्यापको यस्तु उपाध्यायः स उच्यते ॥
 प्रयतः कल्युप्त्याय स्नातां ऊतऊताशनः ।
 कुर्वीत प्रयतोभूत्वा गुरुणामभिवादनम् ॥
 अनुज्ञातश्च गुरुणा ततोऽध्ययनमाचरेत् ।
 कृत्वा ब्रह्मयजिं पश्यन् गुरोर्वदनमानतः ॥
 ब्रह्मावसाने प्रारम्भे प्रणवश्च प्रकीर्तयेत् ।
 अनध्यायेष्वव्ययनं वर्जयेच्च प्रयत्नतः ॥
 चतुर्दशीं पञ्चदशीमष्टमीं राज्ञस्तूतकम् ।
 उल्कापातं महीकम्पमग्नौ च ग्रामविभूवम् ॥
 इन्द्रप्रदागं सुरतं घनसंघातनिस्वनम् ।
 वाद्यकीलाहलं युद्धमनध्यायं विवर्जयेत् ॥
 नाधीयीताभियुक्तोऽपि प्रयत्नान्न च वेगतः ।
 देवायतनवल्लीकश्मशानशिवसन्निधौ ।
 भैजवर्षान्तथा कुर्वाद्वाह्येषु यथाविधि ।
 गुरुणा चाभ्यनुज्ञातः प्राञ्चीयात् प्राङ्मुखः शुचिः ।
 दितं प्रियं गुरोः कुर्वीदङ्गद्वारविवर्जितः ॥

उसास्य पश्चिमां सन्ध्यं पूजयित्वा ऊवाशनम् ।
 अभिवाद्य गुरुं पश्चाद्गुरोर्वचनमुद्धरेत् ॥
 गुरोः पूर्वं समुत्तिष्ठेच्छयीत चरमं तथा ।
 मधुमांसाञ्जन आह्व गीतं नृत्यञ्च वर्जयेत् ॥
 हिंसापवादवादांश्च स्त्रीलीलाश्च विशेषतः ।
 भेषजनामजिन दण्डं धारयेच्च प्रयत्नतः ।
 अध शायी भवेन्नित्यं ब्रह्मचारी समाहितः ॥
 एवं कृत्यन्तु कुर्वीत वेदस्त्रीकरण बुधः ।
 गुरुवे च धन दत्त्वा स्नायाच्च तदनन्तरम् ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

विन्देत् विधिवद्भार्यामसमानार्पणोत्तजाम् ।
 मातृतः पञ्चमीच्चापि पितृतस्त्वथ सप्तमीम् ॥
 ब्राह्मोदैवस्तथैवार्पः प्राजापत्यस्तथासुरः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव पैशाचश्चाष्टमोऽधमः ॥
 एते धर्मास्तु चत्वारः पूर्वं विप्रे प्रकीर्तिताः ।
 गान्धर्वो राक्षसश्चैव क्षत्रियस्य प्रशस्यते ॥
 अप्रार्थितः प्रयत्नेन ब्राह्मणं परिकीर्तितः ।
 यज्ञेषु क्षत्रिये दैव आदायार्पस्तु गोद्वयम् ॥
 प्रार्थितापप्रदानेन प्राजापत्यः प्रकीर्तितः ।
 आसुरोद्रविणादानाङ्गान्धर्वः समयान्निधयः ॥
 राक्षसो युद्धहरणात् पैशाचः कन्यकाच्छलात् ।

तिस्रस्तु भार्या विप्रस्य द्वे भार्ये क्षत्रियस्य तु ॥
 एकैव भार्या वैश्यस्य तथा शूद्रस्य कीर्तिता ।
 ब्राह्मणी क्षत्रिया वैश्या ब्राह्मणस्य प्रकीर्तिताः ॥
 क्षत्रिया चैव वैश्या च क्षत्रियस्य विधीयते ।
 वैश्यैव भार्या वैश्यस्य शूद्रा शूद्रस्य कीर्तिता ॥
 आपद्यपि न कर्त्तव्या शूरा भार्या द्विजन्मना ।
 अस्यां तस्य प्रसूतस्य निष्कृतिर्न विधीयते ॥
 तपस्वी यज्ञशीलश्च सर्वधर्मभृताम्बरः ।
 ध्रुवं शूद्रत्वमाप्नोति शूद्रश्चाङ्गे तयोदशे ॥
 नीचते तु सपिण्डत्वं येषां आङ्गं कुलोद्भूतम् ।
 सर्वे शूद्रत्वमायान्ति यदि स्वर्गजितास्तु ते ॥
 सपिण्डीकरणं कार्यं कुलस्य तथा ध्रुवम् ।
 आङ्गं द्वादशकं कृत्वा आङ्गे प्राप्ते तयोदशे ॥
 सपिण्डीकरणं नार्हं नच शूद्रस्तथाहति ।
 तस्मात् मधेप्रयत्नेन शूद्राभार्यां विवर्जयेत् ॥
 पाणिग्रह्यः सर्वर्णानु गृहीयात् क्षत्रिया शरम् ।
 वैश्या प्रतोदमादद्याद्द्वैदने तु द्विजन्मनः ॥
 सा भार्या या वहेद्ग्नौ सा भार्या या पतिव्रता ।
 सा भार्या या पतिप्राणा सा भार्या या प्रजावती ॥
 लालनीया सदा भार्या ताडनीया तद्यैव च ।
 लालिता ताडिता चैव स्त्री श्रीर्भवति नान्यथा ॥
 इति गार्हपत्ये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

पद्मसूता गृहस्थस्य चुल्ली पेषण्युत्स्करः ।
 कण्डनी चोदकुम्भश्च तस्य पापस्य शान्तये ॥
 पञ्चयज्ञविधानञ्च गृही नित्यं न हापयेत् ।
 पञ्चयज्ञविधानेन तत्पापं तस्य नश्यति ॥
 देवयज्ञो भूतयज्ञः पितृयज्ञस्तथैव च ।
 ब्रह्मयज्ञो नृयज्ञश्च पञ्च यज्ञाः प्रकीर्तिताः ॥
 होमो दैवोवलिर्भौतः पितृयः पिण्डक्रियास्मृतः ।
 स्नायायो ब्रह्मयज्ञश्च नृयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥
 वानप्रस्थोब्रह्मचारी यतिरैव तथा हिजः ।
 गृहस्थस्य प्रसादेन जीवन्त्येते दद्याविधिः ॥
 गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।
 दाता चैव गृहस्थः स्यात्तस्माच्चेष्टी गृहाश्रमी ॥
 यथा भर्ता प्रभुः स्त्रीणां वर्णानां ब्राह्मणोयथा ।
 अतिथिस्तु देवास्य गृहस्थस्य प्रभुः स्मृतः ॥
 न व्रतैर्नोपवासेन धर्मेण विविधेन च ।
 नारी स्वर्गमवाप्नोति प्राप्नोति पतिपूजनात् ॥
 न स्नानेन न होमेन नैवाग्निपरितर्पणात् ।
 ब्रह्मचारी दिव याति स याति गुरुपूजनात् ॥
 नाग्निशुश्रूषया क्षान्त्या स्नानेन विविधेन च ।
 वानप्रस्थोऽदिवं याति यथा भोजनवर्जनात् ॥
 न भैक्षैर्न च मौनेन शून्यागाराश्रेण च ।
 जीर्णी भिक्षिमवाप्नोति यथा भैशनवर्जनात् ॥

न यज्ञैर्दक्षिणाभिश्च वक्त्रिभ्युश्रूषया न च ।
 गृही स्वर्गमवाप्नोति तथा चातिथिपूजनात् ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन गृहस्थोऽतिथिमागतम् ।
 आहारशयनार्थेन विधिवत् परिपूजयेत् ॥
 सायं प्रातश्च जुहुयादग्निहोत्रं यथाविधि ।
 दर्शश्च पौर्णमासश्च जुहुयाच्च यथाविधि ॥
 यज्ञैर्वा पशुबन्धैश्च चातुर्मास्यैस्तथैव च ।
 तैवाधिकाधिकान्नेन पिबेत् सोममतन्द्रितः ॥
 इष्टिं वैश्वानरीं कुर्यात्तथा चाल्पधनोद्विजः ।
 न भिक्षेत धनं शूरात् सर्वं दद्यादभीक्षितम् ॥
 हन्तिन्तु न त्यजेद्विद्वान्निजं पूर्वमेव तु ।
 कर्मणा जन्मना शुद्धं विद्यात् पात्रं वलीततम् ॥
 एतैरेव गुणैर्युक्तं धर्माजितधनं तथा ।
 याजयेत्तु सदा विप्रो ग्राह्यस्तस्मात् प्रतिग्रहः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

गृहस्थस्तु यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः ।
 अपत्यस्यैव चापत्यं तदारण्यं समाश्रयेत् ॥
 सुत्तेषु दारान्निःक्षिप्य तथा वानुगतो बने ।
 अग्नीनुपचरेन्नित्यं वन्यमाहारमाहरेत् ॥
 यदाहारो भवेत्तेन पूजयेत् पितृदेवताः ।
 तेनैव पूजयेन्नित्यमतिथिं समुपागतम् ॥
 [३०]

ग्रामादाहत्य चाग्नीयादष्टौ ग्रासान् समाहितः ।
 स्वाध्यायञ्च सदा कुर्याज्जटाश्च विभ्रयात्तथा ॥
 तपसा शोषयेन्नित्यं स्वकञ्चैव कलेवरम् ।
 आर्द्रवासास्तु हेमन्ते ग्रीष्मे पञ्चतपास्तथा ॥
 प्राह्वय्याकाशशायी स्यान्नक्ताशी च सदा भवेत् ।
 चतुर्थकलिकोवा स्यात् स्याच्च षष्ठक एवच ॥
 कञ्चैर्वापि नयेत् कालं ब्रह्मचर्याच्च पालयेत् ।
 एवं नीत्वा वने कालं द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

कृत्वेष्टिं विधिवत् पश्चात् सर्ववेदसदक्षिणम् ।
 आत्मन्यग्नीन् समारोप्य द्विजो ब्रह्माश्रमी भवेत् ॥
 विधूमे न्यस्तमुसले व्यङ्गारे भुक्तवर्जने ।
 अतीते पादसम्पाते नित्यं भिक्षां यतिश्चरेत् ॥
 न व्यथेत तथालाभे यथालब्धेन वर्तयेत् ।
 न पाचयेत्तथैवान्न नाग्नीयात् कस्यचिद्गृहे ॥
 मृगमयालावपात्राणि यतीनान्तु विनिर्दिशेत् ।
 तेषां सम्मार्जनाच्छुद्धिरङ्गिदैव प्रकीर्तिता ॥
 कौपीनाच्छादनं वासो विभ्रयादसखश्चरन् ।
 शून्यागारनिकेतः स्याद्वयत्र सायं गृहोमुनिः ॥
 दृष्टिपूतं न्यसेत् पादं वस्त्रपूतं जलं पिबेत् ।
 मत्पतं वदेद्वाक्यं मनःपतं समाचरेत् ॥

चन्दनैर्लिप्यतेऽङ्गं वा भस्मचूर्णैर्विगर्हितैः ।
 कल्याणमप्यकल्याण तयोरेव न संशयेत् ॥
 सर्वभूतहितो मैत्रः समलोद्गाश्मकाञ्चनः ।
 ध्यानयोगरतो नित्य भिक्षुर्यायात् परा गतिम् ॥
 जन्मना यस्तु निर्विस्मो मन्यते च तथैव च ।
 आदिभिर्यथाधिभिश्चैव तं देवा ब्राह्मण विदुः ॥
 अशुचित्वं शरीरस्य प्रियस्य च विपर्ययः ।
 गर्भवासे च वसतिस्तस्मान्मुच्येत नान्यथा ॥
 जगदेतन्निराक्रन्दं नतु सारमनर्थकम् ।
 भोक्तव्यमिति निर्विस्मो मुच्यते नात्र संशयः ॥
 प्राणायामैर्दहेद्दोषान् धारणाभिश्च किल्बिषान् ।
 प्रत्याहारैरसत्सङ्गान् ध्यानेनानीश्वरान् गुणान् ॥
 सव्याहृतिं सप्रणवा गायत्रीं शिरसा सह ।
 त्रिःपठेदायतप्राणः प्राणायामः स उच्यते ॥
 मनसः संयमस्तज्ज्ञैर्धारणेति निगद्यते ।
 सहारश्चेन्द्रियाणाञ्च प्रत्याहारः प्रकीर्तितः ॥
 हृदयस्थस्य योगेन देवदेवस्य दर्शनम् ।
 ध्यानं प्रोक्तं प्रवक्ष्यामि सर्वस्मादयोगतः शुभम् ॥
 हृदिस्था देवताः सर्वा हृदि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 हृदि ज्योतींषि भूयश्च हृदि सर्वं प्रतिष्ठितम् ॥
 स्वदेहमरणिं कृत्वा प्रणवश्चोत्तरारणिम् ।
 ध्याननिर्मथनाभ्यान्तु विष्णुं पश्येद्भुदि स्थितम् ॥
 हृदयर्कश्चन्द्रमाः सूर्यः सोमो मध्ये ऊताशनः ।
 तेजोमध्ये स्थितं तच्च तत्त्वमध्ये स्थितोऽच्यतः ॥

अणोरणीयान् महतो महीया-
नात्मास्य जन्तोर्निहितो गुहायाम् ।
तेजोमयं पश्यति वीतशोको-

धातुः प्रसादान्महिमानमात्मनः ॥

वासुदेवस्तमोऽन्धाना प्रयत्नो नैव जायते ।

अज्ञानपटसंवीतैरिन्द्रियैर्विषयेप्सुभिः ॥

एष वै पुरुषोविष्णुर्व्यक्ताव्यक्तः सनातनः ।

एष धाता विधाता च पुराणोनिष्कलः शिवः ॥

विदेहमेतं पुरुषं महान्तमादित्यवर्णं तमसः परस्तात् ।

मन्त्रैर्विदित्वा न विभेति मृत्योर्नान्यः पद्माविद्यतेऽयना

ष्टथिव्यापस्तथा तेजोवायुराकाशमेव च ।

पञ्चेमानि विजानीयान्महाभूतानि पण्डितः ॥

चक्षुः श्रोत्रे स्पर्शनञ्च रसना घ्राणमेव च ।

बुद्धीन्द्रियाणि जानीयात् पञ्चेमानि शरीरके ॥

शब्दो रूप तथा स्पर्शो रसो गन्धस्तथैव च ।

इन्द्रियस्थान् विजानीयात् पञ्चैव विषयान् बधः ॥

हस्तौ पादावुपस्थञ्च जिह्वा पायुस्तथैव च ।

कर्मेन्द्रियाणि पञ्चैव नित्यं सति शरीरके ॥

मनोबुद्धिस्तथैवात्मा व्यक्ताव्यक्तं तथैव च ।

इन्द्रियेभ्यः पराणीह चत्वारि प्रवरणि च ॥

तथाद्यानं तद्व्यतीतं पुरुषं पञ्चविंशकम् ।

तन्तु ज्ञात्वा विमुच्यते ये जनाः साधुवृत्तयः ॥

इदन्तु परमं शुद्धमेतदक्षरमुत्तमम् ।

अशब्दमरसस्पर्शमरूप गन्धवर्जितम् ॥

निन्दु खमसुखं शुद्धं तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 विज्ञानसारथिर्यस्तु मनःप्रग्रहबन्धनः ॥
 सोऽध्वनः पारमाप्नोति तद्विष्णोः परमं पदम् ।
 बालाग्रशतशो भागः कल्पितस्तु सहस्रधा ॥
 तस्यापि शतशो भागाज्जीवः सूक्ष्म उदाहृतः ॥
 महतः परमव्यक्तमव्यक्तात् पुरुषः परः ।
 पुरुषाच्च परं किञ्चित् सा काष्ठा सा परा गतिः ॥
 एष सर्वेषु भूतेषु तिष्ठत्यविरलः सदा ।
 दृश्यते त्वग्रया बुद्ध्या सूक्ष्मया सूक्ष्मदर्शिभिः ॥
 इति गाङ्गीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ।

क्रियास्नानं प्रवक्ष्यामि यथावद्विधिपूर्वकम् ।
 ऋद्धिरङ्घ्रिश्च कर्तव्यं शौचमादौ यथाविधि ॥
 जले निमज्ज्य उन्मज्ज्य उपस्पृश्य यथाविधि ।
 तीर्थस्यावाहनं कुर्यात् तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
 प्रपद्य वरुणं देवमग्निसां पतिमर्क्षितम् ।
 याचेत देहि मे तीर्थं सर्वपापपनुत्तये ॥
 तीर्थमावाहयिष्यामि सर्वाघविनिस्तृणनम् ।
 सान्निध्यमस्मिन् तीर्थे च क्रियतां मदनुग्रहात् ॥
 रुद्रात् प्रपद्य वरदानं सर्वानप्सु सदस्तथा ।
 सर्वानप्सु मदस्त्वैव प्रपद्ये प्रयतः स्थितः ॥
 देवमंशुमदं वाङ्मं पपद्याच्च निस्तृणनम् ।

आपः पुण्याः पवित्राश्च प्रपद्ये शरणं तथा ॥
 इन्द्राग्निश्च मर्षश्च वरुणस्त्वाप एव च ।
 शमयन्त्वाशु मे पापं माञ्च रक्षन्तु सर्वशः ॥
 हिरण्यवर्णेति तिसृभिर्ज्जगतीति चतसृभिः ।
 शन्नोदेवीति तथा शन्नआप स्तथैव च ॥
 इदमापः प्रवहते द्यूतञ्च समुदीरयेत् ।
 एवं सस्मार्जनं कृत्वा छन्दश्चाप्यश्च देवता ॥
 अघमघणस्सूक्तञ्च प्रपठेत् प्रयतः सदा ।
 छन्दोऽनुष्टुप् च तस्यैव ऋषिश्चैवाघमर्षणः ॥
 देवता भाववृत्तञ्च पापक्षये प्रकीर्तितः ॥
 ततोऽग्निसि निमग्नः स्याच्चिःपठेदघमर्षणम् ।
 प्रपद्यान्मूर्ध्नि तथा महाव्याहृतिभिर्जलम् ॥
 यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्वपापापनोदनः ।
 तथाघमर्षणं सूक्तं सर्वपापप्रणाशनम् ॥
 अग्नेन विधिना स्नात्वा स्नातवान् धौतवाससा ।
 परिवर्जितवासास्तु तीर्थनामानि सजपेत् ॥
 उदकस्याप्रदानात्तु स्नानशार्टी न पीडयेत् ।
 अग्नेन विधिना स्नातस्तीर्थस्य फलमश्नुते ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रेऽष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

अत परं प्रवक्ष्यामि शुभामाचमनक्रियाम् ।
 कायं कनिष्ठिकाभूले तीर्थमुक्त करस्य तु ॥
 अङ्गुष्ठमूले च तथा प्राजापत्य प्रकीर्तितम् ।
 अङ्गुल्यग्रे स्मृतं दैव पितृयं तर्जनिमूलकम् ॥
 प्राजापत्येन तीर्थेन त्रिः प्राञ्जीयाज्जलं द्विजः ।
 द्विः प्रष्टव्यं सुखं पश्चादग्निः खं समुपस्पृशेत् ॥
 हृद्भाभिः पूयते त्रिः कण्ठगाभिश्च भूमिपः ।
 तालुगाभिस्तथा वैश्यः शूद्रः स्पृष्टाभिरन्ततः ॥
 अन्तर्जानुः शुचौ देशे प्राङ्मुखः सुममाहितः ।
 उदङ्मुखोऽपि प्रयतोदिशश्चानवलोकयन् ॥
 अग्निः समुह्वृताभिस्तु क्षीनाभिः फेनबुद्बुदैः ।
 वज्रिना चाप्यदग्धाभिरङ्गुलीभिरुपस्पृशेत् ॥
 तर्जन्यङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेन्नेत्रद्वयं ततः ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्यान्तु अवणौ समुपस्पृशेत् ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठयोगेन स्पृशेत् स्कन्धद्वयं ततः ।
 मूर्ध्निमामिव योगेन नाभिश्च हृदयं ततः ॥
 संस्पृशेत्तु तथा मूर्ध्ना यथाचाचमने विधिः ॥
 त्रिः प्राञ्जीयाद्वयदम्भस्तु प्रीतास्तेनास्य देवताः ।
 ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च भवन्तीत्यनुशुश्रुमः ॥
 गङ्गा च यमुना चैव प्रीयेते परिमार्जनात् ।
 नासत्यदस्त्रौ प्रीयेते स्पृष्टे नामापुटद्वये ॥
 स्पृष्टे लोचनयुग्मे च प्रीयेत शशिभास्करौ ।

कर्णयुग्मे तथा स्पृष्टे प्रीयेते अनिलानलौ ॥
 स्कन्धयोः स्पर्शनादस्य प्रीयन्ते सर्वदेवताः ।
 मूर्ध्निस्तु स्पर्शनादस्य प्रीतस्तु पुरुषो भवेत् ॥
 विना यज्ञोपवीतेन तथा मुक्तशिखोऽपि वा ।
 अप्रजालितपादस्तु आचान्तोऽप्यग्नौर्भवेत् ॥
 वह्निर्जानुरूपस्पृश्य एकहस्तापितैर्जलैः ।
 समलाभिस्तथाग्निश्च नैव शुद्धिमवाप्नुयात् ॥
 आचम्य च पुरा प्रोक्तं तीर्थसंमार्जनं ततः ।
 उपस्पृश्य ततः पश्चान्मन्त्रेणानेन धर्मतः ॥
 अक्षरमि भूषेण गुहायां विश्वतोमुखः ।
 त्व यज्ञस्त्वं वषट्कार आपोज्योतीरमोऽमृतम् ॥
 आचम्य च ततः पश्चादादित्याभिसुखोजलम् ।
 उदुत्यं जातवेदसं मन्त्रेण प्रक्षिपेत्ततः ।
 एष एव विधिः प्रोक्तः सन्ध्यायाञ्च द्विजातिषु ।
 पूर्वां सन्ध्यां जपंस्तिष्ठेदासीनः पश्चिमां तथा ॥
 ततो जपेत् पवित्राणि पवित्रान् वाथ शक्तितः ।
 ऋषयो दीर्घसन्ध्यात्वाद्दीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥
 इति शाङ्ख्ये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

सर्ववेदपवित्राणि संप्रवक्ष्याम्यतः परम् ।
 येषां जपैश्च होमैश्च पूयन्ते मानवाः सदा ॥
 अथमर्षयं देवव्रतं शुद्धवत्यस्तु यत्प्रदा ।

कृष्णाण्डाः पावमान्यश्च सर्वसावित्र्य एव च ॥
 अभीष्टरूपदा चैव स्तोमानि व्याहृतिस्तथा ।
 भारुण्डानि च सामानि गायत्र्या वै वृत तथा ॥
 पुरुषव्रतञ्च भाषञ्च तथा सोमव्रतानि च ।
 अविज्ञां वार्हस्पत्यञ्च वाक्सूक्तमवृत तथा ॥
 शतक्रीमद्यर्वगिरास्त्रिदुपर्णं महाव्रतम् ।
 गोसूक्तमण्डसूक्तञ्च इन्द्रसूक्तञ्च सामनी ॥

त्रीणि पुष्पाङ्गदेहानि रथन्तरश्चाग्निव्रत वामदेव्यञ्च ।
 एतानि गीतानि पुनन्ति जन्तून् जातिसंस्तुत्वं लभने यदीच्छेत् ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

इति वैश्वविवाण्यभिहितानि एभ्यः सावित्री विशिष्यते ।
 नास्त्यघमर्षणात् परमं तज्जलेन व्याहृतिभिः परम् होमः ॥
 न सावित्याः पर जप्यं । कुशड्य्यामासीन्ः कुशोत्तरीयः
 कुशपाणिः प्राङ्मुखः सूर्याभिमुखो वाक्षमालामादाय देवता-
 ध्यायी तज्जप कुर्यात् । सुवर्णमणिमुक्तास्फटिकपद्मपत्र-
 वीजाक्षायामन्यतमेनाक्षमालां कुर्यात् । ध्यायन् वामहस्तोपरि
 व्याणयेत् । आदौ देवतामर्पं हृदयं स्मरेत् । ततः सप्रणव-
 व्याहृतिकामादावन्ते च शिरसा गायत्रीमावर्तयेत् । तथास्याः
 सविता ऋषिर्विश्वामित्रो गायत्रीछन्दः । प्रणवाद्या भूर्भुवः
 स्वर्महर्जनस्तपः सत्यमिति व्याहृतयः । श्रापोऽज्योतीरसोऽ-
 मृतं ब्रह्मभूर्भुवः स्वरोम् ॥

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
 दशजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।
 शत जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिनी ॥
 सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ।
 स्वर्गस्तेयी कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥
 सुरापश्च विशुद्धोत्त लक्षजप्तेन सर्वदा ।
 प्राणायामतय कृत्वा स्नानकाले समाहितः ॥
 अहोरात्रकृतात् पापान्तत्तृणादेव शुद्ध्यति ।
 सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥
 अपि भूगृहणं मासात् पुनन्त्यहरहः कृताः ।
 कृता देवी विशेषेण सर्वकामप्रदातिनी ।
 सर्वपापक्षयकरी वनस्थभक्तवत्सला ।
 शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ॥
 हृत्तुकामोऽपमृत्युश्च दृतेन जुहुयात्तथा ।
 श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्विलैः काञ्चनकामतः ॥
 ब्रह्मवर्जसकामस्तु जुहुयात् पूर्ववत्तथा ।
 दृतयुक्तैस्त्रिलैर्वज्रैः कृत्वा तु सुसमाहितः ॥
 गायत्र्यायुतहोमात्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 पापात्मा लक्षहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् कामभीक्षितम् ।
 गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनी ॥
 गायत्र्यास्तु पर नास्ति दिवि चेह च पावनम् ।
 हस्तवाणप्रदा देवी पततां नरकार्णवे ॥

तस्मात्ताम्रभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणोऽनियतः शुचिः ।
 गायत्रीजप्यनियतो हव्यकव्येषु भोजयेत् ।
 तस्मिन् तिष्ठते पापमखिन्दुरिव भास्करे ॥
 जपेनैव तु संसिद्धेर्ब्राह्मणो नात्र संशयः ।
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्नैवो ब्राह्मण उच्यते ॥
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 नोच्चैर्जप्यं बुधः कुर्यात् सावित्र्यान् विशेषतः ॥
 सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः ।
 गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानु-
 दकेन तर्पयेत् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पा-
 ञ्जलीन् भक्त्या । अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पि-
 तृभ्यः पितृणां आह्वयप्रकारमुदकं दद्यात् । पितृभ्यः पितामहाय
 पितामह्यै सप्तमात् पुरुषात् पितृपत्ने यावता नाम जानी-
 यात् । पितृपत्नीयाणां त्रयाणां दत्त्वा मातृपत्नीयाणां
 गुरुणां सम्बन्धिवान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदां कुर्यात् । भवन्ति
 चात्र श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ।
 विना दध्नेष्व मन्त्रैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥
 सौवर्णराजताभ्याश्च खड्गेनो दुम्बरेण वा ।
 दत्तमक्षयतां याति पितॄणान्तु तिलोदकम् ॥
 कुर्यादहरहः आहमन्त्राद्येनोदकेन वा ।
 पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥
 स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलाभसा ।
 पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणन्ति पितरस्तथा ॥
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणान्न परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् ।
 पितृ कर्मणि संप्राप्ते स्तूतमार्गैः परीक्षणम् ॥
 ब्राह्मणा ये विकर्माणो वैङ्गालव्रतिकाः शठाः ।
 हीनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 गुरुणा प्रतिबलाय तथान्युत्पातिनश्च ये ।
 गुरुणां त्यागिनश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः ।
 भूद्रान्नरससपुष्टा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 षडङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः ।
 तृणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 ब्रह्मदेयानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 नृपादेया परिजिज्ञासायुजाः पङ्क्तिपावनाः ॥

ऋग्यजुःपारगो यश्च सान्नं यश्चापि पारगः ।
 अथर्वाङ्गिरसोऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 नित्यं योगरतोविद्वान् समलोद्ग्राह्यकाञ्चनः ।
 ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पितृभ्यो चोदङ्मुखान्स्तथा ।
 भोजयेद्विविधान् विप्रानेकैकमुत यत्र वा ॥
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वक्त्रौ तु तत्क्षिपेत् ॥
 उच्छिष्टसन्निधौ कार्यं पिण्डनिर्वपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निं कार्यं यथाविधि ॥
 आहुतं कृत्वा तु यत्नेन त्वं क्रोधविवर्जितः ।
 उष्णमन्नं द्विजातिभ्यः अद्वया विनिवेदयेत् ॥
 भोजयेद्विविधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्मनो गेहे भक्ष्यं वा भक्ष्यमेकं वा ।
 अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिण्डमृते कथञ्चन ॥
 उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्जनीयानि तथा पर्वतजानि च ।
 तीक्ष्णोद्भूतानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः ॥
 ऊर्णास्तूत्रं प्रशातव्यं कार्पासमथवा नवम् ।
 दद्यात् विवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यनाहतवस्त्रजाः ॥
 हवनं दीपो दातव्यस्तिलतैलेन वा पुनः ॥
 धूपार्थं गुग्गुलुं दद्याद् दृतयुक्तं मधूत्कटम् ।
 चन्दनञ्च तथा दद्याद्विष्टं यत् कुङ्कुमं शुभम् ॥
 कृत्वाकं शरशिखञ्च पलद्वयं सुप्तकं तथा ।

सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीं शिरसा सह ।
 ये जपन्ति सदा तेषां न भयं विद्यते क्वचित् ॥
 दशजप्ता तु सा देवी दिनपापप्रणाशिनी ।
 शतं जप्ता तथा सा तु सर्वकल्मषनाशिनी ॥
 सहस्रं जप्ता सा नृणां पातकेभ्यः समुद्धरेत् ।
 स्वर्गस्तेयी कृतघ्नश्च ब्रह्महा गुरुतल्पगः ॥
 मुरापश्च विशुद्धो लक्षजप्तेन सर्वदा ।
 प्राणायामत्रय कृत्वा स्नानकाले समाहितः ॥
 अहोरात्रकृतात् पापान्तर्क्षणादेव शुद्ध्यति ।
 सव्याहृतिकाः सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश ॥
 अपि भ्रूणहणं मासात् पुनन्यहरहः कृताः ।
 कृता देवी विशेषेण सर्वकामप्रदातिनी ।
 सर्वपापक्षयकरी वनस्थभक्तवत्सला ।
 शान्तिकामस्तु जुहुयाद्गायत्रीमयुतैः शुचिः ॥
 हस्तुकामोऽपमृत्युश्च हृतेन जुहुयात्तथा ।
 श्रीकामस्तु तथा पद्मैर्विलैः काञ्चनकामतः ॥
 ब्रह्मवर्चसकामस्तु जुहुयात् पूर्ववत्तथा ।
 हतयुक्तैस्त्रिलैर्वक्त्रैः कृत्वा तु सुसमाहितः ॥
 गायत्र्यायुतहोमात्तु सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 पापात्मा लक्षहोमेन पातकेभ्यः प्रमुच्यते ॥
 ब्रह्मलोकमवाप्नोति प्राप्नुयात् कामभीप्सितम् ।
 गायत्री चैव जननी गायत्री पापनाशिनी ॥
 गायत्र्यास्तु पर नास्ति दिवि चेह च पावनम् ।
 हस्तवाणप्रदा देवी पततां नरकार्णवे ॥

तस्मात्ताप्तभ्यसेन्नित्यं ब्राह्मणो नियतः शुचिः ।
 गायत्रीजप्यनियतो हव्यकव्येषु भोजयेत् ।
 तस्मिन् तिष्ठते पापमबिन्दुरिव भास्करे ॥
 जपेनैव तु संसिद्धो ब्राह्मणो नात्र सशयः ।
 कुर्यादन्यन्न वा कुर्यान्नैवो ब्राह्मण उच्यते ॥
 उपांशुः स्याच्छतगुणः साहस्रो मानसः स्मृतः ।
 नोच्चैर्जप्यं बुधः कुर्यात् सावित्र्यास्तु विशेषतः ॥
 सावित्रीजप्यनिरतः स्वर्गमाप्नोति मानवः ।
 सावित्रीजप्यनिरतो मोक्षोपायञ्च विन्दति ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन स्नातः प्रयतमानसः ।
 गायत्रीञ्च जपेद्भक्त्या सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

स्नातः कृतजपस्तदनु प्राङ्मुखो दिव्येन तीर्थेन देवानु-
 दक्त्रेण तर्पयेत् । प्रत्यहं पुरुषसूक्तेनोदकाञ्जलीन् दद्यात् पुष्पा-
 ञ्जलीन् भक्त्या । अथ कृतापसव्यो दक्षिणामुखोऽन्तर्जानुः पि-
 तृणां पितृणां आङ्गप्रकारमुदकं दद्यात् । पितृणां पितामहाय
 पितामह्यै सप्तमात् पुरुषात् पितृपत्ने यावतां नाम जानी-
 यात् । पितृपत्नीयाणां त्रयाणां दत्त्वा मातृपत्नीयाणां
 गुरुणां सम्बन्धिवान्धवानाञ्च कृत्वा सुहृदां कुर्यात् । भवन्ति
 चात्र श्लोकाः ।

विना रौप्यसुवर्णेन विना ताम्रतिलेन च ।
 विना दध्नेष्व मन्त्रैश्च पितॄणां नोपतिष्ठते ॥
 सौवर्णराजताभ्याश्च खड्गेनो डुम्बरेण वा ।
 दत्तमक्षयतां याति पितॄणान्तु तिलोदकम् ॥
 कुर्यादहरहः आदमन्त्राद्येनोदकेन वा ।
 पयोमूलफलैर्वापि पितॄणां प्रीतिमावहन् ॥
 स्नातस्तु तर्पणं कृत्वा पितॄणान्तु तिलाभसा ।
 पितृयज्ञमवाप्नोति प्रीणन्ति पितरस्तथा ॥
 इति शङ्खीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

ब्राह्मणान् परीक्षेत दैवे कर्मणि धर्मवित् ।
 पितृये कर्मणि संप्राप्ते स्तूतमार्गेः परीक्षणम् ॥
 ब्राह्मणा ये विकर्माणो वैडालव्रतिकाः शठाः ।
 हीनाङ्गा अतिरिक्ताङ्गा ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 गुरुणा प्रतिबलाय तथान्युत्पातिनश्च ये ।
 गुरुणां त्यागिनश्चैव ब्राह्मणाः पङ्क्तिदूषकाः ॥
 अनध्यायेष्वधीयानाः शौचाचारविवर्जिताः ।
 शूद्रान्नरससपुष्टा ब्राह्मणाः, पङ्क्तिदूषकाः ॥
 षडङ्गवेदवेत्तारो बह्वृचश्चैव सामगाः ।
 तृणाचिकेतः पञ्चाग्निर्ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 ब्रह्मदेशानुसन्ताना ब्रह्मदेयाप्रदायकाः ।
 ब्रह्मदेया पतिर्यश्च ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥

ऋग्यजुःपारगो यश्च सान्नां यश्चापि पारगः ।
 अथर्वाङ्गिरसोऽध्येता ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 नित्यं योगरतोविद्वान् समलोद्गाश्रमकाञ्चनः ।
 ध्यानशीलो यतिर्विद्वान् ब्राह्मणाः पङ्क्तिपावनाः ॥
 द्वौ दैवे प्राङ्मुखौ त्रींश्च पितृभ्यो चोदङ्मुखंस्तथा ।
 भोजयेद्विविधान् विप्रानेकैकमुत यत्र वा ॥
 भोजयेदथवाप्येकं ब्राह्मणं पङ्क्तिपावनम् ।
 देशे कृत्वा तु नैवेद्यं पश्चाद्वक्त्रौ तु तत्क्षिपेत् ॥
 उच्छिष्टमन्निधौ कार्यं पिण्डनिर्वपणं बुधैः ।
 अभावे च तथा कार्यमग्निर्कार्यं यथाविधि ॥
 आहुतं कृत्वा तु यत्नेन त्वं ऋधविर्वर्जितः ।
 एणमन्नं द्विजातिभ्यः अङ्गया विनिवेदयेत् ॥
 भोजयेद्विविधान् विप्रान् गन्धमाल्यानुलेपनैः ।
 पङ्क्तिविदात्मनो गेहे भक्ष्यं वा भक्ष्यमेकं वा ।
 अनिवेद्यं न भोक्तव्यं पिण्डमूले कथञ्चन ॥
 उग्रगन्धान्यगन्धानि चैत्यवृक्षभवानि च ।
 पुष्पाणि वर्जनीयानि तथा पर्वतजानि च ।
 तयोद्भूतानि देयानि रक्तान्यपि विशेषतः ॥
 ऊर्णास्तूत्रं प्रदातव्यं कार्पासमथवा नवम् ।
 दशा विवर्जयेत् प्राज्ञो यद्यनाहतवस्त्रजा ॥
 घृतेन दीपो दातव्यस्तिनतैलेन वा पुनः ॥
 धूपार्थं गुग्गुलुं दद्याद् घृतयुक्तं मधूत्कटम् ।
 चन्दनञ्च तथा दद्यादिष्टं यत् कुङ्कुमं शुभम् ॥
 कृत्वाकं शरशिखञ्च पलञ्च सुप्तकं तथा ।
 [३१]

कृष्णाण्डालावुवात्ताकूकोविदारांश्च वर्जयेत् ॥
 पिप्पलीं मरिचञ्चैव तथावै पिण्डमूलकम् ।
 कतञ्च लवणञ्चैव वंशागन्तु विवर्जयेत् ॥
 राजमासान् मसूरांश्च प्रबालकोरदूषकान् ।
 लोहितान् वृत्तनिर्व्यासान् आङ्गकर्मणि वर्जयेत् ॥
 आभ्रातलवलीमूलमूलकान् दधिदाडिमान् ।
 स कोविदार्यसत्कन्दराजेन मधुना सदा ॥
 शक्नून् शर्करया सार्द्धं दद्याच्छास्त्रे प्रयत्नतः ।
 पायसादिभिरुष्णैश्च भोजयित्वा तथा द्विजान् ॥
 भक्त्या प्रणम्य आचान्तान् तथा वै दत्तदक्षिणाम् ॥
 अभिवाद्य प्रसन्नात्मा अनुव्रज्य विसर्जयेत् ।
 निमन्त्रितस्तु यः आह्वे मैथुन सेवते द्विजः ॥
 आह्वं भुक्त्वा च दत्त्वा च युक्तः स्यान्महत्तैनसा ।
 कालशाक महाशल्कं मांसं वा शकुनस्य च ॥
 खड्गमांसं तथानन्यं यमः प्रोवाच धर्मवित् ।
 इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

यद्ददाति गयाक्षेत्रे प्रभासे पुष्करेऽपि च ।
 प्रयागे नैमिषारण्ये सर्वमानन्यमुच्यते ॥
 गङ्गायमुनयोस्तीरे तीर्थे वामरकण्टके ।
 नर्मदायां गयातीरे सर्वमानन्यमुच्यते ॥
 वागाणस्या कुरुक्षेत्रे भृगुतुङ्गे महालये ।

सप्तारण्येऽसिकूपे च यत्तदक्षयमुच्यते ॥
 स्नेच्छदेशे तथा रात्रौ सन्ध्ययोश्च विशेषतः ।
 न आह्वमाचरेत् प्राज्ञो स्नेच्छदेशे नच व्रजेत् ॥
 हस्तिच्छायाभूर्यमितचन्द्रार्द्धे राहुदर्शने ।
 विषुवत्ययने चैव सर्वमानन्त्यमुच्यते ॥
 पौष्ठपद्यामतीतायां मघायुक्ता त्रयोदशी ।
 प्राप्य आहन्तु कर्त्तव्यं मधुना पायसेन च ॥
 प्रजां पुष्टिं तथा स्वर्गमारोग्यञ्च धनं तथा ।
 वृणां प्राप्य सदा प्रीतिं प्रयच्छन्ति पितामहाः ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

जनने मरणे चैव सपिण्डानां द्विजोत्तमाः ।
 त्यहाच्छुद्धिमवाप्नोति योऽग्निवेदसमन्वितः ॥
 सपिण्डता तु पुरुषे सप्तमे विनिवर्त्तते ।
 जनने मरणे विप्रो दशाहेन विशुद्ध्यति ॥
 क्षत्रियो द्वादशाहेन वैश्यः पक्ष्मेण शुद्ध्यति ।
 मासेन तु तथा शूद्रः शुद्धिमाप्नोति नान्तरा ॥
 रात्रिभिर्मासतुल्याभिर्गर्भस्त्रावे विशुद्ध्यति ।
 अजातदन्तबाले तु सद्यःशौचं विधीयते ॥
 अहोरात्रात्तथा शुद्धिर्बाले त्वक्तचूडके ।
 तथैवानुपनीते तु त्यहाच्छुद्ध्यन्ति मानवाः ॥
 स्रतानां कन्यकानान्तु तथैव शूद्रजन्मनः ।

अनूढभाष्यः शूद्रस्तु षोडशाद्वत्सरात् परम् ॥
 मृत्युं समवगच्छेत्तु मास तस्यापि बान्धवाः ।
 शुद्धिं समवगच्छन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥
 पितृवैश्वानि कन्या या रजः पश्यत्यसंस्कृता ।
 तस्यां मृतायां नाशौच कदाचिदपि शास्यति ॥
 हीनवर्णाद्वयदा नारी प्रमादात् प्रसवं व्रजेत् ।
 प्रसवे मरणे तज्जमशौचं नोपशस्यति ॥
 समानं खल्वशौचन्तु प्रथमे तु समापयेत् ।
 असमानं द्वितीयेन धर्मराजवचोयथा ॥
 देगान्तरगतः श्रुत्वा सत्वानां मरणोद्भवो ।
 यच्छेषं दशरात्रस्य तावदेवाशुचिर्भवेत् ॥
 अतीते दशरात्रे तु तावदेवाशुचिर्भवेत् ।
 तथा सम्बत्सरेऽतीते स्नातएव विशुद्ध्यति ॥
 अनौरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वन्यगतासु च ।
 परपूर्वासु च स्त्रीषु त्यहाच्छुद्धिरिहेष्यते ॥
 मातामहे व्यतीते तु आचार्य्यं च तथा मृते ।
 गृहे मृतासु दत्तासु कन्यासु च त्यहं तथा ॥
 विनष्टे राजनि तथा जाते दौहित्रके गृहे ।
 आचार्य्यपत्नीपुत्रेषु दिवसेन च मातुले ॥
 मातुले पत्न्यौ रात्रिं शिष्यत्विग्बान्धवेषु च ।
 सव्रह्मचारिणि तथा अनूचानि तथा मृते ॥
 एकरात्रं त्रिरात्रं वा षड्रात्रं मासमेव च ।
 शूद्राः सपिण्डवर्णानामशौचं क्रमतः स्मृतम् ॥
 सपिण्डे क्षत्रिये शुद्धिः षड्रात्रं ब्राह्मणस्य च ।

वर्णानां परिशिष्टानां द्वादशेऽङ्के विनिर्दिशेत् ॥
 सपिण्डे ब्राह्मणा वर्णाः सर्वेवाविशेषतः ।
 दशरात्रेण शुध्येयुरित्याह भगवान् यमः ॥
 भृग्वग्निपतनान्मोभिर्द्वितानामात्मघातिनाम् ।
 पतितानामशौचञ्च शस्त्रविद्युद्धताश्च ये ॥
 यती व्रती ब्रह्मचारी स्तूपकारश्च दीक्षितः ।
 नाशौचभाजः कथिता राजाज्ञाकारिणश्च ये ॥
 यस्तु भुङ्क्ते पराशौचे वर्णी सोऽप्यशुचिर्भवेत् ।
 अमुष्य शुद्धौ शुद्धिश्च तस्याप्युक्ता मनीषिभिः ॥
 पराशौचे नरो भुक्त्वा कृमियोनौ प्रजायते ।
 भुक्त्वान्नं म्रियते यस्य तस्य जातौ प्रजायते ॥
 दानं प्रतिग्रहो द्रोमः स्वाध्यायः पितृकर्म च ।
 प्रेतपिण्डक्रियावर्जमशौचं विनिवर्त्तते ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

मृण्मय भाजनं सर्वं पुनः पाकेन शुद्ध्यति ।
 मलैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा स्त्रीवनैः पूयशोणितैः ॥
 संस्मृष्टं नैव शुध्येत पुनः पाकेन मृण्मयम् ।
 एतैरेव यदि स्मृष्टं ताम्रसौवर्णराजतम् ॥
 शुद्ध्यत्यावर्त्तितं पश्चादन्यथा केवलाम्भसा ।
 अम्बोदकेन ताम्रस्य सीसस्य तपुणस्तथा ॥
 क्षारेण शुद्धिं कस्यस्य लोहस्यापि विनिर्दिशेत् ।

सुक्तामणिप्रवालानां शुद्धिः प्रक्षालनेन तु ॥
 अञ्जनानां चैव भाण्डानां सर्वस्याश्रमयस्य च ।
 शाकमूलफलानाञ्च विदलानां तथैव च ॥
 मार्जनादयज्ञपात्राणां पाणिना यज्ञकर्मणि ।
 उष्णान्मसा तथा शुद्धिः सकेशानां विनिर्दिशेत् ॥
 शय्यासनापणानान्तु सूर्यस्य किरणैस्तथा ।
 शुद्धिस्तु प्रोक्षणादयज्ञे करकेन्धनशेस्तथा ॥
 मार्जनाद्देश्मनां शुद्धिः क्षितेः शोधस्तु तत्क्षणात् ।
 संमार्जनेन तोयेन वाससां शुद्धिरिष्यते ॥
 बह्वनां प्रोक्षणाच्छुद्धिर्धान्यादीनां विनिर्दिशेत् ।
 प्रोक्षणात् सहतानाञ्च काष्ठानाञ्चैव तक्षणात् ॥
 सिद्धार्थकाणां कम्पेन शृङ्गदन्तमदस्य च ।
 गोबालैः फलपत्राणामस्यां शृङ्गवतां तथा ॥
 निर्यासानां गुडानाञ्च लवणानां तथैव च ।
 कुसुम्भकुसुमानाञ्च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा ॥
 प्रोक्षणात् कथिता शुद्धिरित्याह भगवान् यमः ।
 भूमिष्ठमुदकं शुद्धं तथा शुचिं शिलागतम् ॥
 वर्णगन्धरसैर्दुष्टैर्वर्जितानां तथा भवेत् ।
 शुद्धं दीगतं तोयं सर्वदैव सुखाकरम् ॥
 शुद्धं प्रसारितं पण्यं शुद्धाश्वाश्वादयो मुखे ।
 सुखवर्जन्तु गौः शुद्धा मार्जारश्चाश्वमे शुचिः ॥
 शय्या भाय्यां शिशुर्वस्त्रमुपवीतं कमण्डलुः ।
 आत्मनः कथितं शुद्धं न तच्छुद्धं परस्य च ॥
 नारीणाञ्चैव वत्सानां शकुनीनां शुनां सुखम् ।

रात्रौ प्रसरणे वृत्ते जगयायां सदा शुचि ॥
 शुद्धा भर्तुश्चतुर्थेऽङ्ग स्नाता नारी रजस्वला ।
 दैवे कर्मणि पितृ च पञ्चमेऽहनि शुभ्रति ॥
 रथ्याकर्दमतोयेन जीवनाद्येन वाप्यथ ।
 नाभेरुद्धं नरः स्पृष्टः सद्यःस्नानेन शुद्ध्यति ॥
 कृत्वा मूत्रपुरीषञ्च लेपगन्धापहन्तथा ।
 उड्डुनिान्मसा स्नानं सदा चैव समाचरेत् ॥
 मेहने मृत्तिकाः सप्त लिङ्गे द्वे च प्रकीर्त्तये ।
 एकस्मिन् विंशतिर्हस्ते द्वयोर्देयाश्चतुर्दश ॥
 तिखस्तु मृत्तिका देयाः कृत्वा तु नखशोधनम् ।
 तिखस्तु पादयोर्देयाः शौचकामस्य सर्वदा ॥
 शौचमेतद्गृहस्थानां द्विगुण ब्रह्मचारिणाम् ।
 द्विगुणञ्च वनस्थानां यतीनां द्विगुण तथा ॥
 मृत्तिका च विनिर्दिष्टा त्रिषर्व पूर्यते यया ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

नित्यं त्रिषवणस्नायी कृत्वा पर्यङ्कुटीं वने ।
 अधःशायी जटाधारी पर्यङ्गमूलफलाशनः ॥
 ग्रामं विधेत भित्तार्थं स्वकर्म परिकीर्त्तयन् ।
 एकं कालं समस्थानो वर्षे च द्वादशे गते ॥
 रुक्मस्तेयी सुरापायी ब्रह्महा गुरुतल्पगः ।
 व्रतेनैतेन शुद्ध्यन्ति महापातकिनश्च ये ॥

यागस्थं क्षत्रियं हत्वा वैश्यं हत्वा तु याजकम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्यादाश्रमं विनिदूषकः ॥
 कूटसाक्ष्यं तथैवोक्ता निक्षेपञ्च प्रहृत्य च ।
 एतदेव व्रतं कुर्याच्छ्रक्त्या च शरणागतम् ॥
 आहिताग्निः स्त्रियं हत्वा मित्वं हत्वा तथैव च ।
 हत्वा गर्भमविज्ञातमेतदेव व्रतञ्चरेत् ॥
 व्रतस्थञ्च द्विजं हत्वा पार्थिवञ्चाकृताश्रमम् ।
 एतदेव व्रतं कुर्याद्विगुणञ्च विशुद्धये ॥
 क्षत्रियस्य तु पादोनं तदर्द्धं वैश्यघातने ।
 अर्द्धमेव सदा कुर्यात् स्त्रीवधे पुरुषस्तथा ॥
 पादन्तु शूद्रहत्यायामुदक्यागमने तथा ।
 गोवधे च तथा कुर्यात् परदारगतस्तथा ॥
 पशून् हत्वा तथा गायान् मासं कुर्याद्विचक्षणः ।
 आरण्यानां वधे चैव तदर्द्धन्तु विधीयते ॥
 हत्वा द्विजं तथा सर्पं जलेऽयविलेशयौ ।
 सप्तरात्रं तथा कुर्याद्व्रतन्तु ब्राह्मणस्तथा ॥
 अनस्थान्तु शतं हत्वा सास्यां दशशतं तथा ।
 ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यात् पूर्णं सम्बत्सरं तथा ॥
 यस्य यस्य च वर्णस्य वृत्तिच्छेदं समाचरेत् ।
 तस्य तस्य वधप्रोक्तं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 अपहृत्य तु वर्णानां भुवमेव प्रमादतः ।
 प्रायश्चित्तमथ प्रोक्तं ब्राह्मणानुमतञ्चरेत् ॥
 गोऽजाश्वस्यापहरणे सीसानां रजतस्य च ।
 जलापहरणे चैव कुर्यात् सम्बत्सरं व्रतम् ॥

तिलानां धान्यवस्त्राणां शस्त्राणामभिषेकस्य च ।
 सखत्सराङ्गं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥
 हणकाष्ठे च तक्राणां रसानामपहारकः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्यादन्तानां सर्पिषान्तथा ॥
 लवणानां गुड़ानाञ्च मूलानां कुसुमस्य च ।
 मासाद्वन्त व्रतं कुर्यादेतदेव समाहितः ॥
 लौहानां वैदलानाञ्च सूत्राणां चर्मणां तथा ।
 एकरात्र व्रतं कुर्यात्तदेव समाहितः ॥
 भुक्ता पलाण्डुं लसुनं मद्यञ्च करकाणि च ।
 नारं मलं तथा मांसं विडुराह खरं तथा ॥
 गौधेरकुञ्जरोष्ट्रञ्च रुवं पञ्चनखं तथा ।
 क्रव्यं द कुक्कुटं ग्राम्यं कुर्यात् सखत्सर व्रतम् ॥
 भक्ष्याः पञ्चनखास्त्रेते गोधाकच्छपश्लकाः ।
 खड्गश्च शशकश्चैव तान् हत्वा तु चरेद्भ्रतम् ॥
 हंस मङ्गुरक काकं काकोलं खञ्जरीटकम् ।
 मत्स्यदांश्च तथा मत्स्यान् वलाकाशुकदारिकाः ॥
 चक्रवाकश्च कौक मण्डूकं भुजगन्तथा ।
 मासमेतद्भ्रतं कुर्यान्नात्र कार्या विचारणा ॥
 राजीवान् सिंहतुण्डांश्च शकुलांश्च तथैव च ।
 पाठीनरोहितौ तक्ष्यौ मत्स्येषु परिकीर्त्तितौ ॥
 जलेचरांश्च जलजान् मुखपादान् सुविष्करान् ।
 रक्तपादान् जालपादान् सप्ताहं व्रतमाचरेत् ॥
 तित्तिरिश्च मयूरश्च लावकश्च कपिष्करम् ।
 वाङ्मणसं वर्त्तकञ्च भक्ष्यानाह यमः सदा ॥

भुक्त्वा चैवोभयदत्तं तथैकशफदष्टिणः ।
 तथा भुक्त्वा तु मांसं वै मासार्द्धं व्रतमाचरेत् ॥
 स्वयंभूतं वृथामांसं माहिषं वाजमेव च ।
 गोश्च क्षीर विवल्माया महिष्याश्च तथा पयः ॥
 सन्धिन्यमेध्यं भक्षित्वा पक्षन्तु व्रतमाचरेत् ।
 क्षीराणि यान्यभक्ष्याणि तद्विकाराग्ने बृधः ॥
 सप्तरात्रं व्रतं कुर्व्याद्द्वयदेतत् परिकीर्तितम् ।
 लोहितान् वृक्षनिर्यासान् ब्रणानां प्रभवांस्तथा ॥
 केवलानि तथान्त्रानि तथा पर्युषितञ्च यत् ।
 गुडपक्कं तथा भुक्त्वा तिरावन्तु व्रती भवेत् ॥
 दधिभक्तञ्च शुक्लैषु यच्चान्यद्दारुसम्भवम् ।
 गुडयुक्तं भक्षयित्वा तक्रं निन्द्यमिति श्रुतिः ॥
 यवगोधूमजं सत्त्वं विकाराः पयसाञ्च ये ।
 राजवाहश्च कुल्यञ्च भैक्षं पर्युषितं भवेत् ॥
 सजीवपक्वमांसञ्च सर्वं यत्नेन वर्जयेत् ।
 सम्बत्सरं व्रतं कुर्व्यात् प्राश्न्यैतान् ज्ञानतस्तथा ॥
 शूद्रान् ब्राह्मणोभुक्त्वा तथा रज्जावतारिणः ।
 बद्धस्य चैव चौरस्यावीरायाश्च तथा स्त्रियः ॥
 कर्मकारस्य वेणुस्य कीरस्य पतितस्य च ।
 रक्तकारस्य तक्ष्णश्च तथा वार्हृषिकस्य च ॥
 कदर्थस्य वृशंसस्य वेणार्याः कितवस्य च ।
 गणान्नं भूमिपालान्नमन्नञ्चैवास्त्रजीविनः ॥
 सौनपात्रं सूर्तिकान्नं भुक्त्वा मांसं व्रतञ्चरेत् ।
 शूद्रस्य सततं भुक्त्वा पणमासान् व्रतमाचरेत् ॥

वैश्यस्य च तथा स्त्रीणां मासमेकं व्रतश्चरेत् ।
 क्षत्रियस्य तथा भुक्त्वा द्वौ मासौ च व्रतश्चरेत् ॥
 ब्राह्मणस्य तथा भुक्त्वा मासमेकं समाचरेत् ।
 अपः सुराभाजनस्थाः पीत्वा पक्षं व्रती भवेत् ॥
 शुद्धोच्छिष्टाग्ने मास पक्षमेकं तथा विशः ।
 क्षत्रियस्य तु सप्ताहं ब्राह्मणस्य तथा दिनम् ॥
 अथाश्वद्वाग्ने विद्वान् मासमेकं व्रती भवेत् ।
 परिवित्तिः परीवेत्ता यया च परिविद्यते ॥
 व्रतं सस्वत्सरं कुर्याद्वाटयाजकपञ्चमः ।
 शुनोच्छिष्टं तथा भुक्त्वा मासमेकं व्रती भवेत् ॥
 दूषितं केशकीटैश्च मूषिकानकुलेन च ।
 मक्षिकामशकेनापि तिरावन्तु व्रती भवेत् ॥
 वृथाकृशरसंयावपायसामूपशष्कुलीः ।
 भुक्त्वा तिरातं कुर्वीत व्रतमेतत् समाहितः ॥
 नील्या चैव क्षतो विप्रः शुना दष्टस्तथैव च ।
 तिरावन्तु व्रतं कुर्यात् पुंश्चलीदर्शनक्षतः ॥
 पादप्रतापन वङ्गौ क्षिप्त्वा वङ्गौ तथाप्यधः ।
 कुशैः प्रसृज्य पादौ च दिनमेकं व्रतश्चरेत् ॥
 क्षत्रियस्तु रणे हत्वा पृष्ठं प्राणपरायणम् ।
 सस्वत्सरव्रतं कुर्याच्छिप्त्वा पिप्पलपादपम् ॥
 दिवा च मैथुनं कृत्वा स्नात्वा दुष्टजले तथा ।
 नग्ना परस्त्रियं दृष्ट्वा दिनमेकं व्रती भवेत् ॥
 क्षिप्त्वाग्नाश्च शुचिं द्रव्यं तद्वदम्भसि मानवः ।
 मासमेकं व्रतं कुर्यादपक्रुध्य तथा गुरुम् ॥

तथा विशेषजं पीत्वा पानीयं ब्राह्मणस्तथा ।
 त्विरातन्तु व्रतं कुर्याद्ब्राम्हणेन वा पुनः ॥
 एकपङ्क्त्युपविष्टेषु विषमं यः प्रयच्छति ।
 स च तावदसौ पक्षं प्रकुर्याद्ब्राह्मणो व्रतम् ॥
 धारयित्वा तुलाञ्चैव विषमं वणिजस्तथा ।
 सुरालवणपात्रेषु भुक्त्वा क्षीरं व्रतञ्चरेत् ॥
 विक्रीय पाणिना मद्यं तिलानि च तथाचरेत् ।
 त्वङ्गारं ब्राह्मणस्योक्त्वा त्वङ्गारञ्च गरीयसः ॥
 दिनमेकं व्रतं कुर्यात् प्रयतः सुसमाहितः ॥
 प्रेतस्य प्रेतकार्यार्णि कृत्वा वै धनहारकः ।
 वर्णानां यद्व्रतं प्रोक्तं तद्व्रतं प्रयतञ्चरेत् ॥
 कृत्वा पापं न गूहेत गुह्यमानं हि वर्द्धते ।
 कृत्वा पापं बुधः कुर्यात् पर्षदानुमतं व्रतम् ॥
 स्थित्वा च खपदाकीर्णं बहु व्याधमृगे वने ।
 न ब्राह्मणो व्रतं कुर्यात् प्राणबाधमयात् सदा ।
 सतीहि जीवतं जीवं सर्वपापमपोहति ।
 व्रतेः कृच्छ्रैस्तथा दानैरित्याह भगवान् यमः ॥
 शरीरं धर्मसर्वस्व रक्षणायं प्रयत्नतः ।
 शरीराक्षयते धर्मः पर्वतात् सलिलं यथा ॥
 आलोभ्य सर्वशास्त्राणि समेत्य ब्राह्मणैः सह ।
 प्रायश्चित्तं द्विजो दद्यात् स्वेच्छया न कदाचन ॥
 इति शाङ्गीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः ॥

त्यह त्रिषवणस्नाने प्रकुर्व्यादधमर्षणम् ।
 निमज्ज्य नक्तं सरिति न भङ्गीत दिनत्रयम् ॥
 वीरासनं सदा तिष्ठेद्भाञ्च दद्यात् पयस्विनीम् ।
 अधमर्षणमित्येतत् कृतं सर्वाधनाशनम् ॥
 त्यहं साय त्यहं प्रातः स्यहमद्यादयाचितम् ।
 परं त्यहञ्च नाञ्जीयात् प्राजाप्रत्यं चरन् व्रतम् ॥
 त्यहमुष्णं पिवेदापस्यहमुष्णं घृतं पिवेत् ।
 त्यहमुष्णं पयः पीत्वा वायुभक्षी दिनत्रयम् ॥
 तप्तकृच्छ्रं विजानीयादेतदुक्तं सदा व्रतम् ।
 द्वादशेनोपवासेन पराकः परिकीर्तितः ॥
 विधिनोदकसिद्धानि समञ्जीयात् प्रयत्नतः ।
 शक्तान् हि मोदकान् मासं कृच्छ्रं वारुणमुच्यते ॥
 विन्त्वैरागमलकैर्वापि कपित्थैरथवा शुभैः ।
 मासेन लाकेऽतिकृच्छ्रः कथ्यते द्विजमत्तमैः ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ।
 एकरात्रोपवामस्तु कृच्छ्रं मान्तपनं स्मृतम् ॥
 एतैस्तु त्यहमभ्यस्तेर्महामान्तपनं स्मृतम् ।
 पादद्वयं तथा त्यक्त्वा शक्तूनां परिवामनात् ।
 उपवासान्तराभ्यामात्तुनापुरुष उच्यते ॥
 गोपुरीषाशनो भूत्वा मासं नित्यं समाहितः ।
 व्रतन्तु वाङ्मिकं कुर्व्यात् सर्वपापापनुत्तये ॥
 ग्रामं चन्द्रकलावृद्ध्या प्राञ्जीयाद्वर्षं सदा ।

ह्लासयन्तु कलाहानौ व्रतं चान्द्रायणं स्मृतम् ॥

मन्त्रं विद्वान् जपेद्भक्त्या जुहुयाच्चैव शक्तितः ।

अयं विधिस्तु विज्ञेयः सुधीभिर्विमलात्मभिः ।

पापात्मनस्तु पापेभ्यो नात्र कार्ष्ण्यं विचारणा ॥

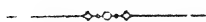
शङ्खप्रोक्तमिदं शास्त्रं योऽधीते प्रयतः सुधीः ।

सर्वपापविनिमुक्तः स्वर्गलोके महीयते ॥

इति शाङ्खीये धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ।

इति श्रीमन्महर्षिशिरोरत्नायमानत्रयीनितराञ्जगीयमा
नमहाविद्यान्यकृताखण्डनोपदेशधीषण्णशङ्खविरचितं धर्म
शास्त्रं समाप्तम् ॥

लिखितसंहिता ।

इष्टापूत्ने तु कर्त्तव्ये ब्राह्मणेन प्रयत्नतः ।
इष्टेन लभते स्वर्गं पूत्ने मोक्षमवाप्नुयात् ॥
एकाहमपि कर्त्तव्यं भूमिष्ठमुदकं शुभम् ।
कुलानि तारयेत् सप्त यत्र गौर्वितृषी भवेत् ॥
भूमिदानेन ये लोका गोदानेन च कीर्त्तिताः ।
तल्लोकान् प्राप्नुयान्मर्त्यः पादपानां प्ररोपणे ॥
वापीकूपतडागानि देवतायतनानि च ।
पतितान्यद्भ्यरेदूयसु स पूत्ने फलमश्नुते ॥
अग्निहोत्रं तपः सत्यं वेदानाञ्चैव पात्रनम् ।
आतिथ्यं वैश्यदेवञ्च इष्टमित्यभिधीयते ॥
इष्टापूत्ने द्विजातीनां सामान्योधर्म उच्यते ।
अधिकारी भवेच्छूद्रः पूत्ने धर्मे न वैदिके ॥
यावदस्थि मनुष्यस्य गङ्गातीयेषु तिष्ठति ।
तावद्वर्षं सहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥
देवतानां पितॄणाञ्च जले दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
असकृतस्तनानाञ्च स्थले दद्याज्जलाञ्जलिम् ॥
एकादशाहे प्रेतस्य यस्य चीत्सृज्यते वृषः ।

मुच्यते प्रेवलोकान्त, पितृलोकं न गच्छति ॥
 एष्टव्या वहवः पुत्रा यद्यप्येको गयां व्रजेत् ।
 यजेत वाय्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥
 वाराणस्यां प्रविष्टः कदाचिन्निष्क्रमेद् यदि ।
 हसन्ति तस्य भूतानि अन्योन्यं करताडनैः ॥
 गयाशिरे तु यत्किञ्चिन्नाम्ना पिण्डं च निर्वपेत् ।
 नरकस्थोदिव याति स्वर्गस्थोमोक्षमाप्नुयात् ॥
 आत्मनोवा परस्यापि गयाक्षेत्रे यतस्ततः ।
 यन्नाम्ना पातयेत् पिण्डं तं नयेद्ब्रह्म शाश्वतम् ॥
 लोहितो यस्तु वर्णेन शङ्खवर्णखुरस्तथा ।
 लाङ्गूलशिरसोश्चैव स वै लीलवृषः स्मृतः ॥
 नवआत्रं त्रिपक्षे च द्वादशस्यैव मामिकम् ।
 षण्मासौ चाब्दिकश्चैव आद्यान्येताति षोडश ॥
 यस्यैतानि न कुर्वीत एकोद्दिष्टानि षोडश ।
 पिशाचत्वं स्थिरं तस्य दत्तैः आद्यतैरपि ॥
 सपिण्डीकरणादूर्द्ध्वं प्रतिसम्बत्सरं द्विजः ।
 मातापितृः पृथक्कुम्भीदेकोद्दिष्टं स्वेऽहनि ॥
 वर्षे वर्षे तु कर्त्तव्यं मातापितृभ्योस्तु सन्ततम् ।
 अर्धैव भोजोष्णाह्नं पिण्डमेकन्तु निर्वपेत् ॥
 संक्रान्तावुपरागे च पर्वण्यपि मङ्गलये ।
 निर्वाप्यस्तु त्रयः पिण्डा एकतस्तु क्षयेऽहनि ॥
 एकोद्दिष्टं परित्यज्य पार्वणं कुरुते द्विजः ।
 अकृतं तद्विजानीयात् स नाम पितृघातकः ।
 अमावस्यां क्षयोयस्य व्रतपक्षेऽथवा यदि ।

सपिण्डीकरणादूर्ध्वं तस्योक्तः पार्वण्यविधिः ॥
 त्विदण्डग्रहणादेव प्रेतत्वं नैव जायते ।
 अह्नये कादशे प्राप्ते पार्वण्यं तु विधीयते ॥
 यस्य सम्बत्मरादर्वाक् सपिण्डीकरणं स्मृतम् ।
 प्रत्यहं तत्तमोदकुम्भं दद्यात् सम्बत्सरं द्विजः ॥
 पत्या चैकेन कर्तव्यं सपिण्डीकरणं स्त्रियाः ।
 पितामह्यापि तत्तस्मिन् सत्येवन्तु क्षत्रेऽहनि ॥
 तस्या सत्या प्रकर्तव्यं तस्याः श्वश्रूति निश्चितम् ॥
 विवाहे चैव निर्वृत्ते चतुर्थेऽहनि रात्रिषु ।
 एकत्वं मा गता भर्तुः पिण्डे गोत्रे च सूतके ॥
 स्वगोत्रादुन्मथ्यते नारी उद्वाहात् सप्तमे पदे ।
 भर्तृगोत्रेण कर्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥
 द्विमातुः पिण्डदानन्तु पिण्डे पिण्डे द्विनामतः ।
 षष्ठा देयास्त्रयः पिण्डा एवं दाता न मुह्यति ॥
 अथ चेन्मन्त्रवित्युक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।
 अदोषत्वं यमः प्राह पङ्क्तिपावनश्च सः ॥
 अग्नौ करणशेषन्तु पितृपात्रे प्रदापयेत् ।
 प्रतिपाद्य पितृणाञ्च न दद्याद्दैवदेविके ॥
 अनग्निको यदा विप्रः आहं करोति पार्वण्यम् ।
 तत्र मातामहानाञ्च कर्तव्यमभयं सदा ॥
 अपुत्ता ये स्मृताः केचित् पुरुषावा स्त्रियोऽपि वा ।
 तेभ्यएव प्रदातव्यमेकोद्दिष्टं न पार्वण्यम् ॥
 यस्मिन् राशिगते सूर्ये विपत्तिः स्याद्विजयन ।
 तस्मिन्वहनि कर्तव्यं दानं पिण्डोदकक्रिया ॥

वर्षवृद्धाभिषेकादि कर्तव्यं मधिकेन तु ।
 अधिमासे तु पूर्वं स्याच्छ्राद्धं सम्बत्सरादपि ॥
 सएव हेयोद्दिष्टस्य येन केन तु कर्मणा ।
 अभिषातान्तरं कार्यं तत्रैवाहःकृतं भवेत् ॥
 शालाग्नी पचते अन्नं लौकिकेनापि नित्यशः ।
 यस्मिन्नेव पचेदन्नं तस्मिन् होमो विधीयते ॥
 वैदिके लौकिके वापि नित्यं ऊत्वा ह्यतन्वितः ।
 वैदिके स्वर्गमाप्नोति लौकिके हन्ति किल्बिषम् ॥
 अग्नौ व्याहृतिभिः पूर्वं ऊत्वा मन्त्रैस्तु शाकलैः ।
 सविभागस्तु भूतेभ्यस्ततोऽग्नीयादनग्निमान् ॥
 उच्छेप्य तु नोत्तिष्ठेद्द्यावद्विप्रविसर्जनम् ।
 ततोऽग्नौ बलिं कुर्यादिति धर्मोऽवस्थितः ॥
 दर्भाः कृष्णाजिनं मन्त्राब्राह्मणं च विशेषतः ।
 नैते निर्माल्यतां यान्ति योक्तव्यास्तैः पुनः पुनः ॥
 पानमाचमनं कुर्यात् कुशपाणिः सदा द्विजः ।
 भुक्त्वा नोच्छिष्टतां याति एष एव विधिः सदा ॥
 पान आचमने चैव तर्पणे दैविके सदा ।
 कुशहस्तो न दूष्येत यथा पाणिस्तथा कुशः ॥
 वामपाणी कुशान् कृत्वा दक्षिणेन उपस्पृशेत् ।
 विनाचमन्ति ये मूढा रुधिरैणाचमन्ति ते ॥
 नीवीरुध्येषु ये दर्भाब्रह्मस्त्वेषु ये कृताः ।
 पत्रित्वांस्तान् विजानीयादयथा कायस्तथा कुशः ॥
 पिण्डे कृतास्तु ये दर्भा यैः कृतं पितृतर्पणम् ।
 मूत्रोच्छिष्टपुरीषश्च तेषां त्यागोविधीयते ॥

दैवपूर्वन्तु यच्छाहमदैवञ्चापि यद्भवेत् ।
 ब्रह्मचारी भवेत्तत्र कुर्याच्छादन्तु पैतृकम् ॥
 मातुः आदन्तु पूर्वं स्यात् पितृणां तदनन्तरम् ।
 ततोमातामहानाञ्च वृद्धौ आद्वय स्मृतम् ॥
 क्रतुर्दक्षोवसुः सभ्यः कालकामौ धुरिलोचनौ ।
 पुरूरवामाद्रवाश्च विश्वे देवाः प्रकीर्तिताः ॥
 आगच्छन्तु महाभागा विश्वे देवामहाबलाः ।
 ये यत्र विहिताः आद्वे सावधानाभवन्तु ते ॥
 इष्टिआद्वे क्रतुर्दक्षोवसुः सभ्यश्च दैविके ।
 कालः कामे ऽग्निकार्येषु अश्वरे धुरिलोचनौ ।
 पुरूरवामाद्रवाश्च पार्वणेषु नियोजयेत् ॥
 यस्यास्तु न भवेद्भ्राता न विद्विषेत वा पिता ।
 नोपयच्छेत ता प्राज्ञः पुत्रकाकर्मशङ्कया ॥
 अभ्रातृका प्रदास्यामि तुभ्य कन्यामलङ्कृताम् ।
 अस्यां योजायते पुत्रः स मे पुत्रो भविष्यति ॥
 मातुः प्रथमतः पिण्डं निर्वपेत् पुत्रिकासुतः ।
 द्वितीयन्तु पितुस्तस्यास्तृतीयन्तत्पितुः पितुः ॥
 ऋणमयेषु च पात्रेषु आद्वे यो भाजयेत् पितृन् ।
 अन्नदाता पुरीधाश्च भोक्ता च नरकं व्रजेत् ॥
 अलाभे ऋणमयं दद्यादनुज्ञातस्तु तैर्द्विजैः ।
 हर्तन प्रोक्षणं कार्यं मृदः पात्र पवित्रकम् ॥
 आद्वं कृत्वा परआद्वे यस्तु भुञ्जीत जिह्वलः ।
 पतन्ति पितरस्तस्य लुप्तपिण्डोदकाक्रियाः ॥
 आद्वं दत्त्वा च भुक्त्वा च अध्वानं योऽधिगच्छति ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं पांशुभोजनाः ॥
 पुनर्भोजनमध्वानं भाराध्ययनमैथुनम् ।
 दानं प्रतिग्रहं हीमं श्राद्धं कृत्वाष्टवर्जयेत् ॥
 अध्वगामी भवेदखः पुनर्भोक्ता च वायसः ।
 कर्मकृज्जायते दासः स्त्रीगमने च शूकरः ॥
 दशकृत्वः पिवेदापः सावित्या चाभिमन्त्रिवाः ।
 ततः सन्ध्यामुपासीत शुद्धोत तदनन्तरम् ॥
 आद्रवासास्तु यत् कुर्याद्विहिर्जानु च यत् कृतम् ।
 सर्वं तन्निष्कृतं कार्याज्जपहीमप्रतिग्रहम् ॥
 चान्द्रायणं नवश्राद्धं पराको मासिके तथा ।
 पक्षत्रये तु कृच्छ्रं स्यात् परमासे कृच्छ्रमेवच ॥
 ऊनाब्दिके त्वरात् स्यादेकाहः पुनराब्दिके ।
 शवे मासस्तु मुक्ता वा पादकृच्छ्रं विधीयते ॥
 सर्पविप्रहजानाञ्च ऋद्धिर्दंष्ट्रिसरीसृपैः ।
 आत्मनस्त्यागिनाञ्चैव श्राद्धमेषा न कारयेत् ॥
 गोभिर्हृतं तथोद्वहं ब्राह्मणेन तु घातितम् ।
 तस्मृयन्ति च ये विप्रा गोजाश्वाश्च भवन्ति ते ॥
 अग्निदाता तथा चान्ये पाशच्छेदकराश्च ये ।
 तप्तकृच्छ्रेण शुध्यन्ति मनुराह प्रजापतिः ॥
 त्यहमुष्णं पिवेदापस्त्यहमुष्णं पयः पिवेत् ।
 त्यहमुष्णं दृतं पीत्वा वायुभक्ष्यो दिनत्रयम् ।
 गोभूहिरण्यहरणे स्त्रीणां चेद्गृहस्य च ।
 यमुद्दिश्य त्यजेत् प्राणांस्तमाज्जब्रह्मघातकम् ॥
 उद्यताः सह धावन्ते यद्येकोधर्मघातकः ।

सर्वे ते शुद्धिश्चक्षन्ति स एकोब्रह्मघातकः ॥
 पतितान्न यदा भुङ्क्ते भुङ्क्ते चाण्डालवेश्मनि ।
 स मासार्द्धं चरेद्द्वारि मासं कामकृतेन तु ॥
 योयेन पतितेनैव स्पर्शे स्नानं विधीयते ।
 तेनैवं च्छिष्टसम्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 ब्रह्मन्ना च सुरापायी स्तेयी च गुरुतल्पगः ।
 भर्हान्ति पातकान्यः कृत्स्नसर्गो च पञ्चमः ।
 स्नेहाद्वा यदिवा लोभाद्वाद्यादज्ञानतोऽपिवा ।
 कुर्वन्त्यनुग्रहं ये च तत्पाप तेषु गच्छति ॥
 उच्छिष्टोच्छिष्टसम्पृष्टो ब्राह्मणस्तु कदाचन ।
 तत्क्षणात् कुरुते स्नानमाचमेन शुचिर्भवेत् ॥
 कुञ्जवामनवण्टेषु गङ्गदेषु जडेषु च ।
 जातन्ध्रे वधिर मूके न दोषः परिवेदने ॥
 क्लीवे देशान्तरस्थे च पतिते व्रजितेऽपिवा ।
 योगशास्त्राभियुक्ते च न दोषः परिवेदने ॥
 पूरणे कूपवापीनां वृक्षच्छेदनपातने ।
 विक्रीणीत गजघ्नाखं गोवधन्तस्य निर्दिशेत् ॥
 पादेऽङ्गरोमवपनं द्विपादे श्मश्रु केवलम् ।
 तृतीये तु शिखावर्जं चतुर्थे तु शिखावपः ॥
 चाण्डालोदकसंस्पर्शे स्नानं येन विधीयते ।
 तेनैवं च्छिष्टसम्पृष्टः प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 चाण्डालघटभाण्डस्य यत्तोयं पिबते द्विजः ।
 तत्क्षणात् क्षिपते यस्तु प्राजापत्यं समाचरेत् ॥
 यदि नोत्क्षिप्यते तोयं शरीरे तस्य जीर्यति ।

प्राजापत्यं न दातव्यं कृच्छ्रं सान्तजनं चरेत् ॥
 चरेत् सान्तपनं विप्रः प्राजापत्यन्तु क्षत्रियः ।
 तद्वन्तु चरेद्दैत्यः पादशूद्रे तु दापयेत् ॥
 रजस्वला यदा स्मृष्टा शुना शूकरवायसैः ।
 उपैष्य रजनीमिकां पञ्च गव्येन शुध्यति ॥
 अत्रानतः स्नात्मात्रमानाभेस्तु विशेषतः ।
 अत्रउर्ध्वं त्रिरात्रं स्यात्त दीयस्पर्शने मतम् ॥
 वातश्चैव दशाहं तु पञ्चत्य यदि गच्छति ।
 सद्य एव विशुद्धो न नामै च नोदकक्रिया ॥
 शावसूतक उत्पन्ने सूतकान्तु सदा भवेत् ।
 शावेन शुद्धते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनी ॥
 पष्ठेन शुद्ध्यैकाह पञ्चमे द्वादमेव तु ।
 चतुर्थे सप्तरात्रं स्यात्त्रि पुरुषे दशमेऽहनि ॥
 मरणारब्धमाशे च संयोगीयस्य नाग्निभिः ।
 आदाहान्तस्य विज्ञेयं यस्य वैतानिकीविधिः ॥
 आममांसं घृतं क्षौद्रं रुहेहाश्च फलसम्भवाः ।
 अन्यभाण्डस्थिनाह्ये ते निष्क्रान्ताः शुचयः स्मृताः ॥
 मार्जनीरजमामक्ते स्नानवस्त्रष्टोदके ।
 नवाम्नासि तथा चैव हन्ति पुण्य दिवाकम् ॥
 दिवा कपित्थच्छायायां रात्रौ दधिषु शक्तुषु ।
 धात्रीफलेषु सर्वत्र अलक्ष्मीर्वसते सदा ।
 यत्र यत्र च संकीर्णमात्मानं मन्यते द्विजः ।
 तत्र तत्र तिलैर्होमं गायत्यष्टशतं जपेत् ॥
 इति श्रीनन्दर्षिलिखितप्रोक्तं धर्मशास्त्रं समाप्तम् ॥

दक्षसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

सर्वधर्मार्थतत्त्वज्ञ सर्ववेदविदां वरः ।
पारगः सर्वविद्यानां दक्षो नाम प्रजापतिः ॥
उत्पत्तिः प्रलयश्चैव स्थितिः संहार एव च ।
आत्मा चात्मनि तिष्ठेत् आत्मा ब्रह्मण्यवस्थितः ॥
ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थायतिस्तथा ।
एतेषान्तु हितार्थाय दक्षः शास्त्रमकल्पयत् ॥
जातमात्रः शिशुस्तावदूयावदष्टौ समा वयः ।
सहि गर्भसमो ज्ञेयो व्यक्तिमात्रप्रदर्शितः ॥
भक्ष्याभक्ष्ये तथा पेये वाच्यावाच्ये तथा नृते ।
तस्मिन् काले न दोषोऽस्ति स यावन्नोपनीयते ॥
उपनीतस्य दोषोऽस्ति क्रियमाणैर्विगर्हितैः ।
अप्राप्तव्यवहारोऽसौ यावत् षोडशवार्षिकः ॥
स्वीकरोति यदा वेदं चरेद्देवतानि च ।
ब्रह्मचारी भवेत्तावदूर्ध्वं स्नातो भवेद्गृह्णी ॥
द्विविधो ब्रह्मचारी तु स्मृतः शास्त्रे मनीषिभिः ।
उपकुर्वाणकस्वाद्वितीयोनैष्ठिकः स्मृतः ॥

योग्दहाश्रममास्थाय ब्रह्मचारी भवेत् पुनः ।
 न यतिर्न वनस्थश्च सर्वाश्रमविवर्जितः ॥
 अनाश्रमी न तिष्ठेत्तु दिनमेकमपि द्विजः ।
 आश्रमेण विना तिष्ठन् प्रायश्चित्तीयते हि सः ॥
 जपे होमे तथा दाने स्वाध्याये च रतस्तु यः ।
 नासौ तत्फलमाप्नोति कुर्वाणोऽप्याश्रमाश्रुतः ।
 त्वयाणामानुलोम्य हि प्रातिलोम्यं न विद्यते ॥
 प्रातिलोम्येन यो याति न तस्मात् पापकृत्तमः ।
 मेखलाजिनदण्डेन ब्रह्मचारी तु लक्ष्यते ॥
 गृहस्थो देवयज्ञाद्यैर्न खलोम्ना वनाश्रितः ।
 त्रिदण्डेन यतिश्चैव लक्षणानि पृथक् पृथक् ॥
 यस्यैतल्लक्षणं नास्ति प्रायश्चित्ती न चाश्रमी ।
 उक्तं कर्म क्रमो नोक्तो न कालो मुनिभिः स्मृतः ।
 द्विजानान्तु हितार्थाय दक्षस्तु स्वयमब्रवीत् ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रातरुत्थाय कर्त्तव्यं याद्विजेन दिने दिने ।
 तत्सर्वं संप्रवक्ष्यामि द्विजानामुपकारकम् ॥
 उदयास्तमयं यावन्न विप्रः क्षाणिको भवेत् ।
 नित्यनैमित्तिकैर्मुक्तः कास्यैश्चान्यैरगर्हितैः ॥
 यः स्वकर्म परित्यज्य यदन्यत् कुरुते द्विजः ।
 अज्ञानादूयदिवा मोहात् स पतितो भवेत् ।

दिवसस्याद्यभागे तु कृत्यं तस्योपदिश्यते ।
 द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पञ्चमे तथा ॥
 षष्ठे च सप्तमे चैव अष्टमे च पृथक् पृथक् ।
 विभागेष्वेषु यत्कर्म तत्प्रवक्ष्याम्यशेषतः ॥
 उषःकाले तु संप्राप्ते शौचं कृत्वा यथार्थवत् ।
 ततः स्नानं प्रकुर्वीत दन्तधावनपूर्वकम् ॥
 अत्यन्तमलिनः कायो नवच्छिद्रसमन्वितः ।
 स्वत्येष दिवारात्रौ प्रातःस्नानं विशोधनम् ॥
 क्लियन्ति हि प्रमुप्तस्य इन्द्रियाणि स्ववन्ति च ।
 अङ्गानि समतां यान्ति उत्तमान्यधमैः सह ॥
 नानास्वेदममाकीर्णः शयनादुत्थितः पुमान् ।
 अन्वात्वा नाचरेत् कर्म जपहोमादि किञ्चन ॥
 प्रातरुत्थाय योविप्रः प्रातःस्नायी भवेत् सदा ।
 समस्तजन्मज पाप त्रिभिर्वर्षैर्व्यपोहति ॥
 उषस्युपास यत् स्नान सन्ध्यायामुदिते रवौ ।
 प्राजापत्येन तत्तुल्यं महापातकनाशनम् ॥
 प्रातःस्नानं शंभान्ति दृष्टादृष्टकरं हि तत् ।
 सर्वमर्हति पूतात्मा प्रातःस्नायी जपादिकम् ॥
 स्नानादनन्तरं तावदुपस्पर्शनमुच्यते ।
 अनेन तु विधानेन द्वाचान्तः शुचिता मियात् ॥
 प्रक्षाल्य पादौ हस्तौ च त्रिः पिवेदम्बु वीक्षितम् ।
 सव्रत्याहुष्ठमूलेन द्विः प्रमृज्यात्ततोमुखम् ॥
 मंहत्य तिरुभिः पूर्वमास्यमेवमुपस्पृशेत् ।
 ततः पादौ समभ्युक्ष्य अङ्गानि समुपस्पृशेत् ॥

अङ्गुष्ठेन प्रदेशिन्या घ्राणं पश्चादनन्तरम् ।
 अङ्गुष्ठानामिकाभ्याञ्च चक्षुःश्रोत्रे पुनः पुनः ॥
 कनिष्ठाङ्गुष्ठया नाभिं हृदयञ्च तलेन वै ।
 सर्वाभिसु शिरः पश्चाद्वाङ्गं चाग्नेण संस्पृशेत् ॥
 सन्ध्यायाञ्च प्रभाते च मध्याह्ने च ततः पुनः ।
 सन्ध्यां नोपासते यस्तु ब्राह्मणोऽहिं विशेषतः ॥
 स जीवन्नेव शूद्रः स्यान्मृतः श्वा चैव जायते ।
 सन्ध्याहोमोऽग्नौ चिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु ॥
 यदन्यत् कुरुते कर्म न तस्य फलमश्नुते ॥
 सन्ध्याकर्मावसाने तु स्वयं होमोविधीयते ।
 स्वयंहोमे फलं यत्तु तदन्येन न जायते ॥
 ऋत्विक् पुत्तोगुरुर्भ्राता भागिनेयोऽथ विट्पतिः ।
 एभिरेव ऊतं यत्तु तद्धतं स्वयमेव हि ॥
 देवकार्यं ततः कृत्वा गुरुमङ्गलवीक्षणम् ।
 देवकार्याणि पूर्वाह्णे मनुष्याणाञ्च मध्यमे ॥
 पितृणामपराह्णे च कार्याण्येतानि यत्नतः ।
 पौर्वाह्निकन्तु यत् कर्म यदि तत् सायमाचरेत् ॥
 न तस्य फलमाप्नोति बन्धास्त्रीमैथुनं यथा ।
 दिवसस्याद्यभागे तु सर्वमेतद्विधीयते ॥
 द्वितीये च तथाभागे वेदाभ्यासोविधीयते ।
 वेदाभ्यासोऽहिं विप्राणां परमं तप उच्यते ॥
 ब्रह्मायत्तः स विद्भ्यः षडङ्गसहितस्तु सः ।
 वेदस्वीकरणं पूर्वं विचारोऽभ्यसन जपः ॥
 ततोदानञ्च शिष्येभ्यो वेदाभ्यासोऽहिं पञ्चधा ।

समित्पुष्पकुशादीनां स कालः समुदाहृतः ॥
 तृतीये चैव भागे तु पोष्यदर्गार्थसाधनम् ।
 पिता माता गुरुभार्या प्रजादीनाः समाश्रिताः ॥
 अभ्यागतोऽतिथिश्चान्यः पोष्यवर्गउदाहृतः ।
 ज्ञातिर्बन्धुजनः क्षीणस्तथानाथः समाश्रितः ॥
 अन्येऽप्यधनयुक्ताश्च पोष्यवर्गउदाहृतः ।
 भरणं पोष्यवर्गस्य प्रशस्तं स्वर्गसाधनम् ॥
 नरकपीडने चास्य तस्मादूयत्वेन तं भरेत् ।
 सार्वभौतिकमन्त्राद्यं कर्त्तव्यन्तु विशेषतः ।
 ज्ञानविद्भ्यः प्रदातव्यमन्यथा नरकव्रजेत् ॥
 स जीवति यएवैकोबहुभिश्चोपजीव्यते ।
 जीवन्तोऽहं तकाश्चान्ये य आत्मन्भरयो नराः ।
 बह्वर्थे जीव्यते कश्चित् कुटुम्बार्थे तथा परैः ॥
 आत्मार्थेऽन्यो न शक्नोति स्वोदरेणापि दुःखितः ।
 दीनानाथविशिष्टेभ्यो दातव्यं भूतिमिच्छता ॥
 अदत्तदाना जायन्ते परभाग्योपजीविनः ।
 यद्दाति विशिष्टेभ्यो यज्जहोति दिने दिने ॥
 तत्तु वित्तमहं मन्ये शेषं कस्यापि रक्षति ।
 चतुर्थे च तथा भागे स्नानार्थं ऋदमाहरेत् ॥
 तिलपुष्पकुशादीनि स्नानञ्चाकृत्रिमे जले ।
 नित्यं नैमित्तिकं काश्यं त्रिविधं स्नानमुच्यते ॥
 तेषां मध्ये तु यन्नित्यं तत्पुनर्भिद्यते त्रिधा ।
 मलाप्रहरणं पञ्चान्मन्त्रवत्तु जले स्मृतम् ॥
 सन्ध्यास्नानमुभाभ्याश्च स्नानभेदाः प्रकीर्तिताः ।

मार्जनं जलमध्ये तु प्रणायामोयतस्ततः ॥
 उपस्थानं ततः पश्चात् सावित्या जाउच्यते ।
 सविता देवता यस्या मुखमग्निस्त्रिधा स्थितः ॥
 विश्वामित्रश्चपिष्कन्दोगायत्री सा विशिष्यते ।
 पञ्चमे च तथाभागे सस्त्रिभागोयथार्हतः ॥
 पितृदेवमनुष्याणां कीटानाञ्चोपदिश्यते ।
 देवैश्चैव मनुष्यैश्च तिर्यग्भिक्षोपजीव्यते ॥
 गृहस्थः प्रत्यहं यस्मान्नस्माज्ज्योष्ठाश्रमी गृही ।
 तयाणामाश्रमाणां तु गृहस्थो योनिरुच्यते ॥
 तेनैव सीदमानेन सीदन्तीहेतरे त्रयः ।
 मूलप्राणो भवेत् स्कन्दः स्कन्दाच्छाखाः सपल्लवाः ॥
 मूलेनैव विनष्टेन सर्वमेतद्विनश्यति ।
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन रक्षितव्यो गृहाश्रमी ॥
 राज्ञा चान्यैस्त्रिभिः पूज्यो माननीयश्च सर्वदा ।
 गृहस्थोऽपि क्रियायुक्तो न गृहेण गृहाश्रमी ॥
 नचैव पुत्रदारेण स्वकर्मपरिवर्जितः ।
 अस्त्रं त्वा चाप्युद्धत्वा चाजह्यादत्त्वा च मानवः ॥
 देवादीनां ऋणी भूत्वा नरकं प्रतिपद्यते ।
 एकएव हि भुङ्क्तेऽन्वमपरोऽन्नेन भुज्यते ॥
 न भुज्यते सएवैको योभुङ्क्तेऽन्नं ससाक्षिणा ।
 विभागशीलो यो नित्यं क्षमायुक्तोदयापरः ॥
 देवतातिथिभक्तश्च गृहस्थः स तु धार्मिकः ।
 दया लज्जा क्षमा अह्मा प्रज्ञा योगः कृतज्ञता ॥
 एते यस्य गुणाः सन्ति स गृही मुख्यउच्यते ।

सुखिभागं ततः कृत्वा गृहस्थः शेषभुग्भवेत् ॥
 भुक्त्वा तु सुखमास्थाय तदत्र परिणामयेत् ।
 इतिहासपुराणाद्यैः षष्ठञ्च सप्तमं नयेत् ॥
 अष्टमे लोकयात्रा तु वह्निःसन्ध्या ततः पुनः ।
 होमो भोजनकञ्चैव यच्चान्यद्गृहकृत्यकम् ॥
 कृत्वा चैव ततः पश्चात् स्वाध्यायं किञ्चिदाहरेत् ।
 प्रदोषपश्चिमौ यामौ वेदाभ्यासेन तौ नयेत् ॥
 यामद्वयं शयानोहि ब्रह्माभूयाय कल्पते ।
 नैमित्तिकानि कार्यानि निपतन्ति यथा यथा ॥
 तथा तथैव कार्याणि न कालस्तु विधीयते ।
 अस्मिन्नेव प्रयुञ्जानो ह्यस्मिन्नेव तु लीयते ॥
 तस्मात् सर्वप्रयत्नेन कर्त्तव्यं सुखमिच्छता ।
 सर्वत्र मध्यमौ यामौ ऊतशेष इति यत् ॥
 भुञ्जानश्च शयानश्च ब्राह्मणो नावसीदति ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सुधा नवगृहस्थस्य सदयामि नवैव तु ।
 तथैव नव कर्माणि विकर्माणि तथा नव ॥
 प्रच्छन्नानि नवान्यानि प्रकाश्यानि तथा नव ।
 सफलानि नवान्यानि निष्फलानि नवैव तु ॥
 अदेयानि नवान्यानि वस्तुजातानि सर्वदा ।

नवका नव निर्दिष्टा गृहस्थोन्नतिकारकाः ॥
 सुधावस्तूनि वक्ष्यामि विशिष्टे गृहमागते ।
 मनश्चक्षुर्मुखं वाचं सौम्यं दद्याच्चतुष्टयम् ॥
 अभ्युत्थानमिहागच्छ पृच्छालापप्रियान्वितः ।
 उपासन मनुब्रज्या कार्याण्येतानि यत्नतः ॥
 ईषद्दानानि चान्यानि भूमिरापस्तृणानि च ।
 पादशौचं तथाभ्यङ्गमाश्रयः शयनन्तथा ॥
 किञ्चिज्ज्ञानं यथाशक्ति नास्यानघ्नन् गृहे वसेत् ।
 मृज्जल चार्धिने देय मेतान्यपि सदा गृहे ॥
 सन्ध्यास्नानं जपोहोमः स्वाध्यायो देवतार्चनम् ।
 वैश्वदेवं तथातिथ्यमुद्धृतञ्चापि शक्तितः ॥
 पितृदेवमनुष्याणां दीनानाथतपस्विनाम् ।
 मातापितृगुरूणाञ्च सविभागीययार्हतः ॥
 एतानि नव कर्माणि विकर्माणि तथा पुनः ।
 अमृत पारदार्यञ्च तथाभक्ष्य भक्षणम् ॥
 अग्न्यागमनापेयपानं स्तेयञ्च हिंसनम् ।
 अश्रौतकर्माचारणं मितधर्मवहिष्कृतम् ॥
 नवैतानि विकर्माणि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ।
 आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमैथुनभेषजम् ॥
 तपोदानावमानौ च नव गोप्यानि यत्नतः ।
 प्रायोग्यमृणशुद्धिश्च दानाध्ययनविक्रयाः ॥
 कन्यादानं वृषीत्सर्गो रक्षःपापमकुत्सनम् ।
 प्रकाश्यानि नवैतानि गृहस्थाश्रमिणस्तथा ॥
 मातापित्रोर्गौरौ मित्रे विनीते चोषकारिणि ।

दीनानाथविशिष्टेभ्योदत्तं सफलं भवेत् ॥
 धूर्त्तं वन्दिनि मन्दे च कुर्वेद्ये कितवे शठे ।
 चाटुचारणचौरेभ्योदत्तं भवति निष्फलम् ॥
 सामान्यं याचितं न्यास आधिर्दाराश्च तद्धनम् ।
 क्रमायातश्च निक्षेपः सर्वस्वश्चान्वये सति ॥
 आपत्स्वपि न देयानि नव वस्तूनि सर्वदा ।
 यो ददाति स मूढात्मा प्रायश्चित्तीयते नरः ॥
 नवनवकवेत्तारमनुष्ठानपरं नरम् ।
 ब्रह्म लोके परे च श्रीः स्वर्गस्थश्च न मुञ्चति ॥
 यथैवात्मा परस्तद्द्रष्टव्यः सुखमिच्छता ।
 सुखदुःखानि तुल्यानि यथात्मनि तथा परे ॥
 सुखं वा यदि वा दुःखं यत्किञ्चित् क्रियते परे ।
 ततस्तत् पुनः पश्चात् सर्वमात्मनि जायते ॥
 न क्लेशेन विना द्रव्यं द्रव्यहीने कुतः क्रिया ।
 क्रियाहीने न धर्मः स्याद्धर्महीने कुतः सुखम् ॥
 सुखं वाञ्छन्ति सर्वे हि तच्च धर्मसमुद्भवम् ।
 तस्माद्धर्मः सदा कार्यः सर्ववर्णैः प्रयत्नतः ॥
 न्यायागतेन द्रव्येण कर्त्तव्यं पारलौकिकम् ।
 दानञ्च विविना देय काले पात्रे गुणान्विते ॥
 समद्विगुणसाहस्रमानन्त्यञ्च यथाक्रमम् ।
 दाने फलविशेषः स्याद्धिंसायां तावदेव तु ॥
 सममब्राह्मणे दानं द्विगुणं ब्राह्मणभुवे ।
 सहस्रगुणमाचार्ये त्वनन्तं वेदपारगे ॥
 विधिहीने तथा पात्रे यो ददाति प्रतियहम् ।

न केवलं तद्दिनस्येच्छेषमप्यस्य नश्यति ॥
 व्यसनप्रतिकाराय कुटुम्बार्थञ्च याचते ।
 एवमन्विष्य दातव्यमन्यथा न फलं भवेत् ॥
 मातापितृविहीनस्तु सस्कारोद्वहनादिभिः ।
 यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते ॥
 न तच्चेयोऽग्निहोत्रेण नाग्निष्टोमेन लभ्यते ।
 यच्चेयः प्राप्यते पुंसां विप्रेण स्थापितेन तु ॥
 यदूयदिष्टतमं लोके यज्ञापि दयितं गृहे ।
 तत्तदूगुणावने देयं तदेवाक्षयमिच्छता ॥
 इति दाते धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

पत्नीमूलं गृहं पुंसां यदि च्छन्दोऽनुवर्तिनी ।
 गृहाश्रमसम नास्ति यदि भार्या वशानुगा ॥
 तथा धर्मार्थकामानां त्रिवर्गफलमश्नुते ।
 प्राकास्ये वर्त्तमाना तु स्नेहान्नतु निवारिता ॥
 अवस्था सा भवेत् पश्चादूयथा व्याधिरुपेक्षितः ।
 अनुकूला नवाग्दुष्टा दत्ता साध्वी प्रियस्वदा ॥
 आत्मगुप्ता स्वामिभक्ता देवता सा न मानुषी ॥
 अनुकूलकलत्रोय सस्य स्वर्गद्वैवहि ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य नरको नात्र संशयः ॥
 स्वर्गेऽपि दुर्लभं ह्येतदनुरागः परस्परम् ।

रक्तएको विरक्तोऽन्यस्तस्मात् कष्टतर तु किम् ॥
 गृहवासः सुखार्थाय पत्नीमूलं गृहे सुखम् ।
 सा पत्नी या विनीता स्याच्चित्तज्ञा वशवर्तिनी ॥
 दुःखा ह्यन्या सदा खिन्ना चित्तभेदः परस्परम् ।
 प्रतिकूलकलत्रस्य द्विदारस्य विशेषतः ॥
 योषित् सर्वा जलौकेव भूषणाच्छादनाशनैः ।
 सुभृत्यापि कृता नित्यं पुरुषं ह्यपकर्षति ॥
 जलौका रक्तमादत्ते केवलं सा तपस्विनी ।
 इतरा तु धनं वित्तं मांसं वीर्यं बलं सुखम् ॥
 सगङ्गा बालभावे तु यौवने विमुखी भवेत् ।
 तृणवन्मया पश्चाद्गृहभावे स्वक पतिम् ॥
 अनुकूला नवाग्दुष्टा दक्षा साध्वी पतिव्रता ।
 एभिरेव गुणैर्युक्ता श्रीरेव स्त्री न संशयः ॥
 या हृष्टमनसा नित्यं स्थानमानविचक्षणा ।
 भर्तुः प्रीतिकरी नित्यं मा भर्त्या हीनरा जरा ॥
 शिष्योभार्त्या शिशुभर्ता पुत्रोदासः समाश्रितः ।
 यस्यैताति विनीतानि तस्य लोके हि गौरवम् ॥
 प्रथमा धर्मपत्नी च द्वितीया रतिवर्द्धिनी ।
 दृष्टमेव फलं तत्र नादृष्टमुपजायते ॥
 धर्मपत्नी समाख्याता निर्दोषा यदि सा भवेत् ।
 दोषे सति न दोषः स्यादन्या भार्या गुणान्विता ॥
 अदृष्टापतिता भार्या यौवने यः परित्यजेत् ।
 न जीवनान्ते स्त्रीत्वञ्च बन्धत्वञ्च समाप्नुयात् ॥
 दरिद्रं व्याधितं चैव भर्तारं यावमन्यते ।

शुनी गृध्री च मकरी जायते सा पुनः पुनः ॥
 मृने भर्तरि या नारी समारोहेष्टुताशनम् ।
 सा भवेत्, शुभाचारा स्वर्गलोके महीयते ॥
 व्यालग्राही यथा व्यालं ब्रह्मादुदरने विलात् ।
 तथा सा पतिमुद्धृत्य तेनैव सह मोदते ॥
 चाण्डालपत्यवसितपरिव्राजिकतापया ।
 ते गं जाताम्यत्तानि चाण्डालैः सह वासयेत् ॥
 इति दात्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

उक्तं शौचमशौचञ्च कार्यं त्याज्यं मनीषिभिः ।
 विशेषार्थं तयोः किञ्चिद्वक्ष्यामि हितकाव्यया ॥
 शौचे यत्नः सदाकार्यः शौचमूलोद्विजः स्मृतः ।
 शौचाचारविहीनस्य समस्तनिष्कलाः क्रियाः ॥
 शौचञ्च द्विविधं प्रोक्तं बाह्यमाभ्यन्तरन्तथा ।
 मृज्जलाभ्यां स्मृतं बाह्यं भावशुद्धिस्तथान्तरम् ॥
 अशौचाद्वि वरं बाह्यं तस्मादाभ्यन्तरं वरम् ।
 उभाभ्याञ्च शुचिर्यस्तु स शुचिर्नेतरः शुचिः ॥
 एका लिङ्गे गुदे तिष्ठेदंशं धामकरे तथा ।
 उभयोः सप्त दातव्या मृदस्तिष्ठस्तु पादयोः ॥
 गृहस्थशौचमाख्यातं त्रिष्वन्येषु यथःक्रमम् ।
 द्विगुणं त्रिगुणञ्चैव चतुर्थस्य चतुर्गुणम् ॥

अर्द्धप्रवृत्तिमात्रं प्रथमा मृत्तिका स्मृता ।
 द्वितीया च तृतीया च तदर्द्धं परिकीर्तिता ॥
 लिङ्गेऽप्यत्र ममाख्याता त्रिपर्वी पूयते यथा ।
 एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्मचारिणाम् ॥
 त्रिगुणं वनस्थानां यतीनाञ्च चतुर्गुणम् ।
 दातव्यमुदकान्तावन्मृदभावो यथा भवेत् ॥
 सदा जलेन शुद्धिः स्यान्नक्तेशो न धनव्ययः ।
 यस्य शौचेऽपि शैथिल्यं चित्तं तस्य परीक्षितम् ॥
 अन्यदेव दिवाशौचं रात्रावन्यद्विधीयते ।
 अन्यदापत्सु विप्राणामन्यदेव क्षुण्णपदि ॥
 दिवादितस्य शौचस्य रात्रावर्द्धं विधीयते ।
 तदर्द्धमातुरस्याङ्गस्वरायामर्द्धमध्वनि ॥
 न्यूनाधिकं न कर्तव्यं शौचे शुद्धिमभीक्ष्णता ।
 प्रायश्चित्तेन युज्येत विहितातिक्रमे कृते ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

स्नानं कर्तुं प्रवक्ष्यामि जन्मसृष्ट्युत्पत्त्युद्भवम् ।
 यावज्जीवं तृतीयं यथावदनुपूर्वशः ॥
 सद्यः शौचं तथैकार्हा द्वित्रिचतुरहस्तथा ।
 दशाहो द्वादशाहय पक्षो मासस्तथैव च ॥
 मरणान्तं तथा चान्यद्विपक्षं स्नानं स्मृतम् ।

उपन्यस्तक्रमेणैव वक्ष्याम्यहमशेषतः ॥
 ग्रन्थार्थतोषिजानाति वेदमङ्गैः समन्वितम् ।
 सकल्प सरहस्यञ्च क्रियावाञ्छेन सूतकी ॥
 राजत्विग्दीक्षितानाञ्च बाले देशान्तरे तथा ।
 वतिनां सत्रिणाञ्चैव सद्यः शौचं विधीयते ॥
 एकाहसु समाख्यातो योऽग्निवेदसमन्वितः ।
 हीने हीनतरेचैव द्वित्रिचतुरहस्तथा ॥
 जातिविप्रो दशाहेन द्वादशाहेन भूमिपः ।
 वैश्यः पञ्चदशाहेन शूद्रो मासेन शुद्ध्यति ॥
 अस्नात्वा चाप्यङ्गत्वा च भङ्गेऽदत्त्वा च यः पुनः ।
 एवविधस्य सर्वस्य सूतकं समुदाहृतम् ।
 व्याधितस्य कदर्यस्य ऋणग्रस्तस्य सर्वदा ।
 क्रियाहीनस्य मूर्खस्य स्त्रीजितस्य विशेषतः ॥
 व्यसनासक्तचित्तस्य पराधीनस्य नित्यशः ।
 अद्धात्यागविहीनस्य भस्मान्त सूतकं भवेन् ॥
 न सूतक कदाचित् स्यादूयावज्जीवन्तु सूतकम् ।
 एवंगुणविशेषेण सूतकं समुदाहृतम् ॥
 सूतके सृतके चैव तथाच सृतसूतके ।
 एतत्संहतशौचानां सृतशौचेन शुद्ध्यति ॥
 दानं प्रतिग्रहो होमः स्वाध्यायश्च निवर्तते ।
 दशाहात्तु परं शौचं विप्रोऽर्हति च धर्मवित् ॥
 दानञ्च विधिना देयं अशुभात्तारकं हि तत् ।
 सृतकान्ते सृतो यस्तु सूतकान्ते च सूतकम् ॥
 एतत्संहतशौचानां पूर्वाशौचेन शुद्ध्यति ।

उभयत्र दशाहानि कुलस्यात्रं न भुज्यते ॥
 चतुर्थेऽहनि कर्तव्यमस्य सञ्चयनं द्विजैः ।
 ततः सञ्चयनादूर्द्ध्वमङ्गस्यैर्विधीयते ॥
 वर्णानामानुलोम्येन स्त्रीणामेकोयदा पतिः ।
 दशषट्त्त्यहमेकाहः प्रसवे सूतक भवेत् ॥
 यज्ञकाले विवाहे च देगभङ्गे तथैव च ।
 ह्यमानं तथाग्नौ च नाग्नौ च सूतसूतके ॥
 मुस्यकाले त्विदं सवमशौचं परिकीर्तितम् ।
 आपद्गतस्य सर्वस्य सूतके नत् सूतकम् ॥
 इति दाक्षे धर्मशास्त्रे षष्ठाऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

लोको वशीकृतो येन येन चात्मा वशीकृतः ।
 इन्द्रियार्थो जितो येन त योग प्रवर्षीम्यहम् ॥
 प्राणायामस्तथा ध्यानं प्रत्याहारस्तु धारणा ।
 तर्कश्चैव समाधिश्च षडङ्गं योग उच्यते ॥
 नारण्यसेवनादूयोगो नानेकग्रन्थचिन्तनात् ।
 व्रतैश्च स्तपोभिश्च न योगः कस्यचिद्भवेत् ॥
 नच पथाशनादूयोगो न नासाग्रनिरीक्षणात् ।
 नच शास्त्रातिरिक्तेन शौचेन न भवेत् कश्चित् ॥
 न मौनमन्त्रकुहकैरनेकैः सुकृतैस्तथा ।
 लोकयात्रावियुक्तस्य योगो भवति कस्यचित् ॥

अभियोगात्तथाभ्यासात्तस्मिन्नेव तु निश्चयात् ।
 पुनः पुनश्च निर्वेदाद्योगः सिद्ध्यति नान्यथा ॥
 आत्मचिन्ताविनोदेन शौचक्रीडनकेन च ।
 सर्वभूतसमत्वेन योगः सिध्यति नान्यथा ॥
 यश्चात्मनि रतोनित्यमात्मक्रीडस्तथैव च ।
 आत्मनिष्ठश्च सततमात्मन्येव स्वभावतः ॥
 रतश्चैव स्वयं तुष्टः सन्तुष्टो नान्यमानसः ।
 आत्मन्येव सुहृत्तोऽसौ योगस्तस्य प्रसिद्ध्यति ॥
 सुहृत्तोऽपि योगयुक्तः स्याज्जाग्रच्चापि विशेषतः ।
 ईदृक्चेष्टः स्मृतः श्रेष्ठो गरिष्ठो ब्रह्मवादिनाम् ॥
 य आत्मयतिरेकेण द्वितीयं नैव पश्यति ।
 ब्रह्मीभूय स एव हि दत्तश्च उदाहृतः ॥
 विषयासक्तचित्तो हि यतिर्मोक्षं न विन्दति ।
 यत्नेन विषयासक्तिं तस्माद्योगी विवर्जयेत् ॥
 विषयेन्द्रियसंयोगः केचिद्योगं वदन्ति हि ।
 अधर्मो धर्मरूपेण गृहीतन्तैरपण्डितैः ॥
 मनसश्चात्मनश्चैव संयोगश्च तथापरे ।
 उक्तानामधिका ह्येतं केवलं योगवञ्चिताः ॥
 वृत्तिहीन मनः कृत्वा चेन्न च परमात्मनि ।
 एकीकृत्य विमुर्यत योगोऽयं मुख्ये उच्यते ॥
 कषायमोहविक्षेपलज्जागल्भादिचेतसः ।
 व्यापारान् समाख्यातास्तान् जित्वा वशमानयेत् ॥
 कुटुम्बैः पञ्चभिर्ग्रास्यैः षष्ठस्तत्र महत्तरः ।

देवासुरमनुष्यैस्तु स जेतुं नैव शक्यते ॥
 वलेन परराष्ट्राणि गृह्णन् शूरस्तु नीच्यते ।
 जितो येनेन्द्रियग्रामः स शूरः कथ्यते बुधैः ॥
 वह्निर्मुखानि सर्वाणि कृत्वा चाभिमुखानि वै ।
 सर्वज्ञैवेन्द्रियग्रामं मनश्चात्मनि योजयेत् ॥
 सर्वभावविनिर्मुक्तः क्षेत्रज्ञं ब्रह्मणि न्यसेत् ।
 एतद्व्यानञ्च योगश्च शेषाः स्युर्ग्रन्थविस्तराः ॥
 तत्कृत्वा विषयभोगाश्च मनोनिश्चलतां गतम् ।
 अत्र त्र्यम्बकस्वरूपेण समाधिः परिकीर्तितः ॥
 चतुर्णां सन्निकर्षेण पदं यत्तदशाश्वतम् ।
 हयोस्तु सन्निकर्षेण शाश्वतं ध्रुवमक्षयम् ॥
 यन्नास्ति सर्वलोकस्य तदस्तीति विशद्भ्यते ।
 कथ्यमानं तथान्यस्य हृदये नावतिष्ठते ॥
 स्वसन्नेद्यं हि तद्ब्रह्म कुमारीमैथुनं यथा ।
 अयोगी नैव जानाति जातान्धोहि यथा घटम् ॥
 नित्याभ्यसनशीलस्य सुसंवेद्यं हि तद्भवेत् ।
 तत्सूक्ष्मत्वादनिर्देश्य परं ब्रह्म सनातनम् ॥
 बुधस्त्वाभरणं भावं मनसालोचनं यथा ।
 मन्यते स्त्री च मखश्च तदेव बद्धं मन्यते ॥
 सत्त्वोत्कटाः सुराद्यापि विषयं वशीकृताः ।
 प्रमादिभिः क्षुद्रस्त्वैर्मानुषैरत्र का कथा ॥
 तस्मात्त्यक्तकषायेण कर्त्तव्यं दण्डधारणम् ।
 इतरस्तु न शक्नोति विषयैरभिभूयते ॥

न स्थिरं क्षणमप्येकमुदकं हि यथोर्मिभिः ।
 वाताहतं तथा चित्तं तस्मात्तस्य न विश्वसेत् ॥
 त्रिदण्डव्यपदेशेन जीवन्ति बहवो नराः ।
 यो हि ब्रह्म न जानाति न त्रिदण्डार्ह एव सः ॥
 ब्रह्मचर्यं सदा रक्षेदष्टधा मिथुनं पृथक् ।
 स्मरणं कीर्तनं केलिः प्रेक्षणं गुह्यभाषणम् ॥
 सङ्कल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ।
 एतन्मैथुनमष्टाङ्गं प्रवदन्ति मनीषिणः ॥
 न ध्यातव्यं न वक्तव्यं न कर्त्तव्यं कदाचन ।
 एतैः सर्वैः सुसम्पन्नो यतिर्भवति नेतरः ॥
 पारिव्रज्यं गृहीत्वा च योधमे नावतिष्ठते ।
 श्वपदेनाङ्कयित्वा तं राजा शीघ्रं प्रवासयेत् ॥
 एको भित्तुर्यथोक्तस्तु द्वौ चैव मिथुनं स्मृतम् ।
 तयो ग्रामस्तथा ख्यातर्ज्ज्वन्तु नगरायते ॥
 नगरं हि न कर्त्तव्यं ग्रामो वा मिथुनं तथा ।
 एतत्तयं प्रकुर्व्याणः स्वधर्माच्चरते यतिः ॥
 राजवात्तादि तेषान्तु भिक्षावात्ता परस्परम् ।
 स्नेहपैशून्यमात्मर्थं सन्निकर्षादसशयम् ॥
 लाभपूजानिमित्तं हि व्याख्यानं शिष्यसंग्रहः ।
 एते चान्ये च बहवः प्रपञ्चाः कुतपस्विनाम् ॥
 ध्यानं शौचं तथा भिक्षा नित्यमेकान्तशीलता ।
 भिक्षोश्चत्वारि कर्माणि पञ्चमो नोपपद्यते ॥

तपोजपैः कुरीभूतो व्याधितोऽवमथावहः ।
वृद्धोऽग्रहगृहीतश्च यश्चाचो विकलेन्द्रियः ॥
नीरुजश्च युवा चैव भिन्नर्नावसथावहः ।
स दूषयति तत्स्थानं बन्धान् पीडयतीति च ॥
नीरुजश्च युवा चैव ब्रह्मचर्य्यादिनश्चति ।
ब्रह्मचर्य्यादिनश्च तु कुलञ्चैव तु नाशयेत् ॥
वसन्नावसथे भिन्नमैथुनं यदि सेवते ।
तस्यावसथगाथस्य मूलान्यपि निकृन्तति ॥
आश्रमे तु यतिर्यस्य सुहृत्तमपि विश्रमेत् ।
किन्तु स्थान्येन धर्मेण कृतकृत्योऽभिजायते ॥
समितं यद्गृहस्थेन पापमाभरणान्तिकम् ।
स निर्दहति तत् सर्वमेकरात्रापितोर्याति ॥
योगाश्रमपरिआन्तं यस्तु भोजयते यतिम् ।
निखिलं भोजितं तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥
यस्मिन् देशे वसेद् योगी ध्यानयोगविचक्षणः ।
सोऽपि देशो भवेत् पूतः किंपुनस्तस्य बान्धवाः ॥
द्वैतञ्चैव तथा द्वैतं द्वैताद्वैतं तथैव च ।
न द्वैतं नापि चाद्वैतमित्येतत् परमार्थिकम् ॥
नाहं नैवान्यसम्बन्धो ब्रह्मभावेन भावितः ।
ईदृशाग्रामवस्थायामवाप्य परमं पदम् ॥
द्वैतपक्षाः समाख्याता येऽद्वैतं तु व्यवस्थिताः ।
अद्वैतिनां प्रवक्ष्यामि यथा धर्मः दुर्निश्चितः ॥

तत्रात्मव्यतिरेकेण द्वितीयं यदि पश्यति ।
 ततः शास्त्राण्यधीयन्ते श्रूयन्ते ग्रन्थसङ्ख्याः ॥
 दक्षशास्त्रं यथा प्रोक्तमशेषाश्रममुत्तमम् ।
 अधीयन्ते तु ये विप्रास्ते यान्त्यमरलोकताम् ॥
 इदन्तु यः पठेद्भक्त्या शृणुयादधमोऽपि वा ।
 स पुत्रपौत्रपशुमान् कीर्त्तिञ्च समवाप्नुयात् ॥
 आवयित्वा त्विदं शास्त्रं आह्वकालेऽपि वा द्विजः ।
 अक्षयं भवति आह्वं पितृभ्यश्चोपजायते ॥

इति दाक्षे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

समाप्ता चेयं दक्षसंहिता ।

गौतमसंहितायाम्

प्रथमोऽध्यायः ।

वेदो धर्ममूलं तद्विदाञ्च स्मृतिशीले दृष्टो धर्मव्यतिक्रमः
माहसञ्च महतां न तु दृष्टेऽर्थो वरदौबल्यात्तुल्यबलविरोधे वि-
शल्पः । उपनयनं ब्राह्मणस्याष्टमे नवमे पञ्चमे वा काम्यं
गर्भादिः सङ्ख्यावर्षाणां तद्वितीयं जन्म । तद्यस्मात् स आ-
चार्यो वेदानुवचनाच्च । एकादशद्वादशयोः क्षत्रियवैश्ययोः ।
घाषोडशाद्ब्राह्मणस्यापतिता सावित्री द्वाविंशतेराजन्यस्य
ह्यधिकार्या वैश्यस्य । मौञ्जीज्यामौर्वीसौत्यो मेखलाः क्रमेण
कृष्णरुक्मस्तजिनानि वासांसि शायञ्चौमचीरकुतपाः सर्वेषां
कार्पासश्चाविकृतम् । काषायमप्येके । वार्षं ब्राह्मणस्य
माञ्जिष्ठहारिद्रे इतरयोः वैल्पालाशौ ब्राह्मणस्य दण्डाव-
श्वत्यपैलवी शेषे यज्ञियावा सर्वेषामपीरिता यूपचक्राः सवल्क-
ला मूर्धललाटनामाग्रप्रमाणाः । मुण्डजटिलशिखाजटाश्च ।
द्रव्यहस्त उच्छिष्टोऽनिधायचामेद्द्रव्यशुद्धिः परिमार्जनं प्रदाह-
तक्षयनिर्णोजनानि तैजसमार्त्तिकदायवतान्तवानां तैजसवदु-
पलमणिशङ्खशुक्तीनां दारुवदस्थभूम्योरावपनञ्च भूमेश्चैलव-
द्रज्जुविदलचर्मणासुत्वर्गोवात्यन्तोपहतानाम् । प्राङ्मुखउ-
दङ्मुखोवा शौचमारभेत् । शुचौ देशघ्रासीनो दक्षिणं वाङ्मं
जान्मन्तरा कृत्वा यज्ञोपवीत्यामणिवन्धनात् पाणी प्रक्षाल्य

वाग्यतोहृदयस्पृशस्त्रिचतुर्वापत्राचामेहिः प्रसृज्यात् पादौ
 चाभ्युन्नेत् खानि चोपस्पृशेच्छीर्षण्यानि मूर्ध्नि च दद्यात् ।
 सुप्ता भुक्ता क्षुत्वा च पुनः । दन्तस्त्रिष्टेयु दन्तवदन्यत्र जिह्वा-
 भिमर्षणात् । प्राक्च्युतिरित्येके । च्युतिरास्त्राववद्विद्यान्निगिर-
 न्नेव तच्छुचिः । न मुष्याविप्रुषउच्छिष्टं कुर्वन्ति ताश्चेदङ्गे
 निपतन्ति । लेपगन्धापकर्षणे शौचममेध्यस्य । तदङ्गिः
 पूर्वं स्मृदा च मूत्रपुगीपरेतोत्रिस्त्रमनाभ्यवहारसयोगेषु च यत्र
 चान्नायोविदध्यात् । पाणिना सव्यमुपसृष्ट्याङ्गुष्ठमधीहि
 भोद्व्यामन्त्रयेत गुरुः । तत्र चतुर्मनःपाणौपस्पर्शनं दर्भैः
 प्राणायामास्त्रयः पञ्चदशमात्राः प्राक्कूलेष्वासनञ्च ॐपूर्वा व्या-
 हृतयः पञ्चमभान्ताः । गुरोः पादौपसग्रहणं प्रातर्ब्रह्मानु-
 वचनेचाद्यन्तयोरनुज्ञातउपविशेत् । प्राङ्मुखोदक्षिणतः शिष्य
 उदङ्मुखोवा सावित्रीञ्चानुवचनमादितो ब्रह्मणश्चादाने ॐ-
 कारस्याऽन्यत्रापि । अन्तरागमने पुनरुपसदनं श्वनकुलसर्प-
 मण्डूकमार्ज्जाराणां त्यहसुपवासीविप्रवासश्च प्राणाद्यामा घृत-
 प्राशनञ्चेतरेषाम् । श्मशानाध्ययने चैवम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

प्रागुपनयनात् कामचारवादभक्षोऽङ्गतोऽब्रह्मचारी यथा-
 पपादमूत्रपुरीषोभवति नास्याचमनकल्पो विद्यतेऽन्यत्रापमा-
 र्जनप्रधानावीक्षणैर्भ्यां न तदुपस्पर्शनाशीचं नत्वेवैनमग्निहव-

नवलिहरणयोर्नियुञ्ज्यान् ब्रह्माभिव्याहारयेदन्यत्र स्वधानि-
नयनात् । उपनयनादनियमः । उक्त ब्रह्मचर्यमग्नीन्धनभैक्ष-
चरणे सत्यवचनमपासुपस्पर्शनम् । एके गोदानादि । वह्निः
सन्धार्यश्चातिष्ठेत् पूर्वमासीतोत्तरां सज्योतिष्या ज्योतिषोदर्श-
नाद्वाग्यतो नादित्यमीचेत । वर्जयेन्मधुमासगन्धमाल्यादिवा-
स्वप्राञ्जनाभ्यञ्जनयानोपानच्छतक्वामक्रोधलोभमोहवाद्यवादन-
स्नानदन्तधावनर्घवृत्त्यगीतपरिवादभयानि गुरुदर्शने कर्ण-
प्रावृत्तावशक्थिकायाश्चयणपादप्रसारणानि निष्ठौवितहसित-
विजृम्भितास्फोटनानि स्त्रीप्रेक्षणालम्बने मैथुनशङ्कायां द्यूतं
हीनवर्णसेवामदत्तादानं हिंसां आचार्यतत्पुत्रस्त्रीदीक्षित-
नामानि शुष्कां वाचं मद्यं नित्यं ब्राह्मणः । अधः शय्याशायी
पूर्वोत्थायी जघन्यसम्बेशी वाग्वाह्णदरसंयतः । नामगोत्रे
गुणेः समानतो निर्दिशेत् । अर्जिते श्रेयसि चैवम् । शय्या-
सनस्थानानि विहाय प्रतिश्रवणमभिक्रमणं वचनादृष्टेनाधः-
स्थानामनस्त्यग्वा तत्सेवायाम् । गुरुदर्शने चोत्तिष्ठेत्
गच्छन्तं मनुव्रजेत् कर्म विज्ञायाख्यायाह्वताध्यायी युक्तः प्रिय-
हितयोस्तद्भार्यापुत्रेषु चैवम् । नोच्छिष्टाशनस्त्रपनप्रमाधन-
पादप्रक्षालनोन्मर्दनोपसग्रहणानि । विप्रोध्योपसंग्रहणं गुरु-
भार्याणां तत्पुत्रस्य च । नैके युवतीना । व्यवहारप्राप्तेन
सार्ववर्णिकं भैक्षचरणमभिग्रस्तपतितवर्जं । आदिमध्यान्तेषु
भवच्छब्दः प्रयोज्यो वर्णानुपूर्वेण । आचार्यज्ञातिगुरुस्वेष्व-
लाभेऽन्यत्र । तेषां पूर्वं परिहरन्निवेद्य गुरवेऽनुज्ञातोभुञ्जीत ।
असन्निधौ तद्भार्यापुत्रसब्रह्मचारिसङ्घः । वाग्यतस्तुप्यत्र लो-
लुप्यमानः सन्निधायोदकं स्पृशेत् । शिष्यशिष्टिरवधेनाशक्ते-

रञ्जुवेणुविदलाभ्यां तनुभ्यामन्येन घ्नन् राज्ञा शास्यः । द्वाद-
शवर्षाण्येकैकवेदे ब्रह्मचर्यं चरेत् प्रतिद्वादशवर्षेषु ग्रहणान्तं
वा । विद्यान्ते गुरुरर्थेन निमन्त्र्यः । ततः कृतानुज्ञानस्य
स्नानम् । आचार्यं श्रेष्ठोगुरुणा मातेत्येके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

तस्याश्रमविकल्पमेके ब्रुवन्ते ब्रह्मचारी गृहस्थो भिक्षुर्वैखा-
नस इति तेषां गृहस्थो योनिरप्रजननत्वादितरेषाम् । तत्रोक्तं
ब्रह्मचारिणश्चाचार्याधीनत्वमात्रं गुरोः कर्मशेषेण जपेत्
गुर्वभावे तदपत्यवृत्तिस्तदभावे वृद्धे सब्रह्मचारिण्यग्नौ वा ।
एवं वृत्तो ब्रह्मलोकमवाप्नोति जितेन्द्रियः । उत्तरेषाञ्चैतदवि-
रोधी अनिचयो भिक्षुरुर्द्ध्वरेता ध्रुवशीलो वर्षासु भिक्षार्थी
ग्राममियात् । जघन्यमनिष्टत्तच्चरेत् । निवृत्ता गीर्वाक्षचक्षुः
कर्मसंयतः । कोपीनाच्छादनार्थं बालो विभ्रयात् । प्रह्नीणस्तेके
निर्णेजनाविप्रयुक्तं । ओषधिवनस्पतीनामङ्गमुपाददीत । न
द्वितीयासुपहर्तुं रात्रिं ग्रामे वसेत् । सुण्डं शिखी वा वर्ज-
येज्जीवबधम् । समीभूतेषु हिमानुग्रहयोरनारती । वैखानसो
वने मूलफलापी तपःशीलः आमणकेनाग्निमाधायायास्य
भोजी देवपितृमनुष्यभूतर्षिपूजकः सर्वातिथिः प्रतिषिद्धवर्जं
भैक्षमप्युपयुञ्जीत न फालकृष्टमधितिष्ठेत् ग्रामश्च न प्रविशेज्जटि-
लक्ष्मीराजिनवासा नातिशयं भुञ्जीत । एकाश्रम्यं त्वाचार्याः
प्रत्यक्षविधानाङ्गार्हस्यस्य ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

महस्यः सहशीं भार्या विन्देतानन्यपूर्वां यवीयसीम् ।
 असमानप्रवरैर्विवाहज्जं सप्तमात् पितृबन्धुभ्यावीजिनश्च
 मातृबन्धुभ्यः पञ्चमात् । ब्राह्मोऽविद्याचारित्वबन्धुशीलसम्पन्नाय
 दद्यादाच्छाद्यालङ्कृतां संयोगमन्त्रं प्राजापत्ये सहधर्मचरता-
 मिति आर्षे गोमिथुन कन्यावते दद्यादन्तर्वेद्यृत्विजे दानं
 दैवोऽलङ्कृत्येच्छन्त्या स्वयं संयोगो गान्धर्वोऽवित्तेनानतिस्त्रीमता-
 मासुरः प्रसह्यादानाद्राक्षसोऽसविज्ञानोपसङ्गमनात् पैशाचः ।
 चत्वारो धर्माः प्रथमाः षडित्येके । अनुलोमानन्तरैका-
 न्तरहान्तरासु जाताः सवर्णाश्चोष्ठाग्रनिषाददेऽध्वन्तपारशवाः ।
 प्रतिलोमासु सूतमागधायोगवत्तत्तृवेदेहक्रचाण्डालाः । ब्राह्म-
 ण्यजीजनत् पुत्रान् वर्णभ्यः आनुपूर्व्यात् ब्राह्मणसूतमागधचा-
 ण्डालान् तेभ्यएव क्षत्रिया मूर्द्धावपिक्तक्षत्रियधीवरपुक्कशान्
 तेभ्यएव वैश्या भृज्जकण्ठक्तमाहिष्यवैश्यवैदेहान् तेभ्यएव पार-
 शवयवनकरण शूद्रान् शूदेत्येके । वर्णान्तरगमनमुत्कर्षा-
 पकर्षाभ्यां सप्तमेन पञ्चमेन चाचार्याः । सृष्ट्यन्तरजातानाञ्च
 प्रतिलोमास्तु धर्महीनाः शूद्रायाञ्च असमानायाञ्च शूद्रात् पति-
 तवृत्तिरन्त्यः पापिष्ठः । पुनरिति सः प्रवृत्तिः पुत्रास्त्रिपौरुषाना-
 र्षाद्दश दैवाद्दशैव प्राजापत्याद्दशपूर्वान् दशारणानात्मानञ्च
 ब्राह्मीपुत्राः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

ऋतावुपेयात् सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जम् । देवपितृमनुष्यभू-
 तर्षिपूजकोनित्यस्वाध्यायः । पितृभ्यश्चोदकदानं यथोत्साहम-
 न्यद्भार्यादिरग्निर्दायादिर्वा । तस्मिन् गृह्याणि देवपितृमनु-
 ष्ययज्ञाः स्वाध्यायश्च । वलिकर्माग्नावग्निर्धन्वन्तरिर्विश्वे देवाः
 प्रजापतिः स्विष्टिकृदिति होमः । दिग्देवताभ्यश्च यथा स्वहा-
 रेषु मरुद्भ्यो गृहदेवताभ्यः प्रविश्य ब्रह्मणे मध्ये अद्वा उदकुम्भे
 आकाशायेत्यन्तरीक्षे नक्तञ्चरेभ्यश्च सायम् । स्वस्तिवाच्य-
 भिक्षादानप्रश्नपूर्वन्तु ददातिषु चैवंधर्मेषु । समद्विगुणसाह-
 स्रान्त्यानि फलान्यब्राह्मणब्राह्मणश्रोत्रियवेदपारगेभ्यः । गुर्व-
 र्धनिवेशौषधार्थं वृत्तिक्षीणयक्ष्यमाणाध्यायनाध्वसंयोगवैश्वजि-
 तेषु द्रव्यसंविभागोवह्निर्वेदि भिक्षुमागेषु कृतान्नमितरेषु ।
 प्रतिश्रुत्याप्यधर्मसंयुक्ताय न दद्यात् । क्रुद्धहृष्टभीतार्त्तलुब्धबा-
 लस्यविरमूढमत्तोन्मत्तवाक्यान्यवृतान्यपातकानि । भोजयेत्
 पूर्वमतिथिकुमारव्याधितगर्भिणीमुवासिनीस्यविरान् जघ-
 न्यांश्च । आचार्यपितृसखीनान् निवेद्य वचनक्रियाऋत्विगा-
 चार्यश्चश्रुरपितृव्यमातुलानामुपस्थाने मधुपर्कः सम्बत्सरे
 पुनः पूजितायज्ञविवाहयोरर्वाक् राज्ञश्च श्रोत्रियस्य । अश्रो-
 त्रियस्यासनोदके श्रोत्रियस्य तु पादुमर्ध्यमन्नविशेषांश्च प्रका-
 रयेन्नित्यं वा संस्कारविशिष्टं मध्यतोऽन्नदानं भवेद्य साधुवृत्ते
 विपरीते तु तृणोदकभूमिः स्वागतनन्ततः पूज्यानत्याशश्च
 शय्यासनावसथानुब्रज्योपासनानि सहृद्व्यस्यसोः समान्यल्पशी-
 ऽपि हीनेऽसमानग्रामोऽतिथिरेकरात्रिको ऽधिवृत्तसूर्योप-

स्यायी कुशलानामयारोग्याणामनुप्रश्नोत्थं शूद्रस्याब्राह्मण-
स्यानतिथिरब्राह्मणोयज्ञे सटतश्चेत् भोजनन्तु क्षत्रियस्योर्द्ध्वं
ब्राह्मणेभ्योऽन्यान् भृत्यैः सहानृशंसार्थमानृशंसार्थं ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ॥

षष्ठोऽध्यायः ।

पादोपसंग्रहणं गुरुसमवायेऽन्वहम् । अमिगस्य तु विप्रोष्य
मातृपितृतद्वन्धूनां पूर्वजानां विद्यागुरूणां तत्तद्गुरूणाञ्च
सन्निपाते परस्य । नाम प्रोच्याहमयमित्यभिवादोऽज्ञसमवाये
स्त्रीपुयोगेऽभिवादतोऽनियममेके नाविप्रोष्य स्त्रीणाममातृपि-
तृभार्याभगिनीनां नोपसंग्रहणं आतृभार्याणां श्वश्रूणाञ्च ।
क्षत्रिक्खशूरपितृव्यमातुलानान्तु यवीयसा प्रत्युत्थानप्रन-
भिवाद्यास्तथान्यः पूर्वः पौरोऽशीतिकावरः शूद्रोऽप्यपत्यसमेना-
वरोऽप्यार्यः शूद्रेण नाम चास्य वर्जयेद्वाज्ञश्चाजपः प्रेष्यो भो
भवन्निति वयस्यः समानेऽहनि जातो दशवर्षवृद्धः पौरः पञ्चभिः
कलाभरः श्रोत्रियश्चारणस्त्रिभिः राजन्यो वैश्यकर्म विद्याही-
नोदीक्षितस्य प्राक्क्रयात् । वित्तबन्धुकर्मजातिविद्यावयांसि
मान्यानि परबलीयांसि श्रुतन्तु सर्वेभ्योगरीयस्तन्मूलत्वाद्धर्मस्य
श्रुतेश्च । चक्रिदशमीस्याणुग्राह्यबधूस्नातकराजभ्यः पथोदानं
राज्ञा तु श्रोत्रियाय श्रोत्रियाय ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ॥

सप्तमोऽध्यायः ।

आपत्कल्पो ब्राह्मणम्याब्राह्मणाद्विद्योपयोगोऽनुगमन शुश्रू-
षा समाप्ते ब्राह्मणो गुरुर्याजनाध्यापनप्रतिग्रहाः सर्वेषां पूर्वः पूर्वो
गुरुस्तदलाभे क्षत्रवृत्तिस्तदलाभे वैश्यवृत्तिः । तस्यापण्यं गन्धरस-
कृतान्नतिलशाणलौमाजिनानि रक्तनिर्णिक्ते वाससी क्षीरञ्च
सविकार मूलफलपुष्पोपधमधुमांसतृणोदकापथ्यानि पशवश्च
हिंसासयोगे पुरुषवशाकुमारीहेतवश्च नित्यं भूमिव्रीहियवा-
जाव्यश्च ऋषभधेन्वनडुहश्चैके । विनिमयस्तु रसानां रसैः पशू-
नाञ्च न लवणाकृतान्नयोस्तिलानाञ्च समेनामेन तु पक्षस्य संप्र-
त्यर्थे सर्वधातुवृत्तिरशक्तावगूढेण तदप्येके प्राणसंशये तद्वर्णस-
ङ्करोऽभक्ष्यनियमस्तु प्राणसंशये ब्राह्मणोऽपि शस्त्रमाददीत रा-
जन्यो वैश्यकर्म वैश्यकर्म ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ॥

अष्टमोऽध्यायः ।

द्वौ लोके धृतव्रतौ राजा ब्राह्मणश्च बद्धश्रुतस्तयोश्चतुर्वि-
धस्य मनुष्यजातस्यान्तः संज्ञानाञ्चलनपतनसर्पणानामायत्त
जीवनं प्रसूतिरक्षणमसङ्करो धर्मः । स एष बद्धश्रुतो भवति
लोकवेदवेदाङ्गविद्वाकोवाक्येतिहासपुराणकुशलस्तदपेक्षस्तद्वृ-
त्तिश्चत्वारिंशता सस्कारैः संस्कृतस्त्रिषु कर्मस्वभिरतः षट्सु
वासामयचारिकेष्वभिविनीत, षड्भिः परिहार्यो राज्ञा बध्य-
श्चावध्यथादण्डश्चावहिष्कार्यश्चापरिवादश्चापरिहार्यश्चेति ।
गर्भाधानपुसवनसीमन्तोन्नयनजातकर्मनामकरणान्नप्राशनचौ-
डोपनयनं चत्वारि वेदव्रतानि स्नानं सहधर्मचारिणीसंयोगः

पञ्चानां यज्ञानामनुष्ठानं देवपितृमनुष्यभूतब्रह्माणामेतेषाञ्चा-
ष्टकापार्वणश्चादश्रावण्याग्रहायणीचैवाश्वयुजीति सप्त पाक-
यज्ञसंस्था अग्न्याधेयमग्निहोत्रदर्शपौर्णमासावग्रयणं चातुर्मास्य
निरूढपशुबन्धसौत्रामणीति सप्त हरिर्यज्ञसंस्था अग्निष्टोमोऽ-
त्यग्निष्टोम उक्त्यः षोडशिव्राजपेयोऽतिरात्रोऽप्तोर्याम इति
सप्त सोमसंस्था इत्येते चत्वारिंशत् संस्काराः । अथाष्टावात्मगुणा-
दया सर्वभूतेषु क्षान्तिरनस्तूया शौचमनायासोमङ्गलमकार्षण्य
मसृहेति यस्यैते न चत्वारिंशत् संस्कारा नवाष्टावात्मगुणा
न स ब्रह्मणः सायुज्यं सालोक्यं च गच्छति । यस्य तु खलु संस्का-
राणामेकदेशोऽप्यष्टावात्मगुणा अथ स ब्रह्मणः सायुज्यं सालो-
क्यञ्च गच्छति गच्छति ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे षट्मोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

स विधिपूर्वं स्नात्वा भार्यामभिगम्य यथोक्तान् गृहस्थ-
धर्मान् प्रयुञ्जान इमानि व्रतान्यनुकर्षेत् स्नातकोनित्यं शुचिः
सुगन्धः स्नानशीलः सति विभवे न जीर्णमलवद्वासाः स्यान्
रक्तमलवदन्यधृतं वा वासोविभयान्न खगुपानहौ निर्णिक्त-
मशक्तौ न रूढश्लेश्वरकम्भान्नाग्निमपश्च युगपद्धारयेन्नाञ्ज-
लिना पिवेन्न तिष्ठन्नुद्धतोदकेनाचामेन्न शूद्राशुच्येकपाण्या-
वर्जितेन न वाय्वग्निविप्रादित्यापोदेवतागाश्च प्रतिपश्यन् वा
मूत्रपुरीषामेध्यान्युदस्येन्नैव देवताः प्रति पादौ प्रसारयेन्न

पर्यलोद्वाग्मभिर्मूत्रपुरीषापकर्षणं कुर्यान्न भस्मकेशतुषकपा-
 लान्यधितिष्ठेन्न स्नेच्छाशुच्यधार्मिकैः सह सम्भाषेत सम्मध्य
 पुण्यकृतोमनसा ध्यायेद्वाह्मणेन वा सह सम्भाषेत । अधेनुं
 धेनुभवेति ब्रूयादभद्रं भद्रमिति कपालं भगालमिति मणि-
 धनुरितिन्द्रधनुः । गां धयन्तीं परस्मै नाचक्षीत नचैनां
 वारयेन्न मिथुनीभूत्वा शौचं प्रति विलम्बेत नच तस्मिन्
 शयने स्वाध्यायमधीयीत नचापररात्रमधीत्य पुनः प्रतिस-
 स्मिन्नेवाकल्पां नारीमभिरमयेन्न रजस्वलां नचैनां द्वि-
 येन्न कन्यामग्निमुखोपधमनविगृह्यवादेवहिर्गन्धमाल्यधारण-
 पापीयसावलेखनभार्यासहभोजनाञ्जत्यवेक्षणकुट्टारप्रवेशनपा-
 दधावनासन्दिग्धभोजननदीबाह्यतरणवृक्षविषमारोहणावरो-
 हणप्राणव्यवस्थानानि च वर्जयेन्न सन्निग्धां नावमधिरोहेत्
 सर्वतएवात्मानं गोपायेन्न प्रावृत्य शिरोऽङ्घ्रिं पथ्येतेत् प्रा-
 वृत्य तु रात्रौ मूत्रोच्चारे च न भूमावनन्तर्धाय नाराञ्चाव-
 सथान्न भस्मकरीषकृच्छायापथिकास्येषु उभे मूत्रपुरीषे
 दिवा कुर्यादुदङ्मुखः सन्ध्योश्च रात्रौ तु दक्षिणामुखः
 पालाशमासनं पादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् । सोपानत्-
 कञ्चाशनासनशयनाभिवादननमस्कारान् वर्जयेत् । न पूर्वा
 ह्णमध्यन्दिनापराह्णानफलाण् कुर्याद्वयथाशक्ति धर्मार्थका-
 मेभ्यस्तेषु च धर्मोत्तरः स्यान्न नग्नां परयोपितमीक्षेत न
 पदासनमाकर्षेन्न शिञ्जोदरपाणिपादवाक्चक्षुश्चापलानि कु-
 र्याच्छेदनभेदनविलिखनविमर्दनावस्कोटनानि नाकस्मात्
 कुर्यान्नोपरिवत्सतन्वीं गच्छेन्न जलङ्गुलः स्यान्न यज्ञमवृत्ती-
 गच्छेद्दर्शनाय तु कामं न भक्ष्यानुत्सङ्गे भक्षयेन्न रात्रौ प्रेथ्या-

हृतमुद्धृतस्नेहविलपनपिण्याकर्मथितप्रभृतीनि चात्तवीर्याणि
नाश्रीयात् सायं प्रातस्त्वन्नमभिपूजितमनिन्दन् भुञ्जीत न
कदाचिद्रात्रौ नग्नः स्वपेत् स्नायाद्वा यच्चात्मवन्तो वृद्धाः स-
स्यग्विनीता दम्भलोभमोहवियुक्ता वेदविदश्चाचक्षते तत् समा-
चरेत् योगक्षेमार्थमीश्वरमधिगच्छेन्नान्यमन्यत्र देवगुरुधार्मि-
केभ्यः प्रभूतैर्धोदकयवसकुशमाल्योपनिष्क्रमणमार्ययजनभू-
यिष्ठमनलसम्बद्ध धार्मिकाधिष्ठित निकेतनमावसितुं यतेत
प्रशस्तमङ्गल्यदेवतायतनचतुष्पथादीन् प्रदक्षिणमावर्त्तेत ।
मनसा वा तत्प्रमग्नमाचारमनुपालयेदापत्कल्पः । सत्यधर्मा
अर्थवृत्तः शिष्टाध्यापकशौचशिष्टः श्रुतिनिरतः स्यान्नित्यमहिं-
सो मृदु दृढकारी दमदानशीलएवमाचारो मातापितरौ पू-
र्वापरान् सम्बन्धान् दुरितेभ्यो मोक्षयिष्यन् स्नातकः शश्वद्ब्रह्म-
लोकान्न च्यवते न च्यवते ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

द्विजातीनामध्ययनमिज्या दानं ब्राह्मणस्याधिकाः प्रव-
चनयाजनप्रतिग्रहाः पूर्वेषु नियमस्वाचार्यज्ञातिप्रियगुरुधन-
विद्याविनिमयेषु ब्राह्मणः सम्प्रदानमन्यत्र यथाक्तात् क्षपि-
वाणिज्ये चास्वयं कृते कुसीदश्च । राज्ञोऽधिकं रक्षणं सर्व-
भूतानां न्याय्यदण्डत्वं विभ्रयात् ब्राह्मणान् श्रान्त्रियान् निरु-
त्साहंश्चब्राह्मणानकरांश्चोपकुर्वाणाश्च योगश्च विजये भये
विशेषेण चर्ष्या च रथधनुर्भ्यां संग्रामे संस्थानमनिवृत्तिश्च न

दोषोहिंसायामाहवेत्यत्र व्यश्वसारथ्यायुधकृताञ्जलिप्रकीर्ण-
 केशपराङ्मुखोपविष्टस्य तद्वक्षारूढदूतगोब्राह्मणवादिभ्यः क्षत्रि-
 यश्चैदन्यस्तमुपजीवेत्तद्वृत्तिः स्यात् जेता लभेत सांग्रामिक
 वित्तं वाहनत्वात् राज्ञोऽद्वारस्थाष्टयगजयेऽन्यत्तु यथाहं भाजये-
 द्राजा राज्ञे वलिदानं कर्षकैर्दशममष्टमं षष्ठं वा पशुहिरण्य-
 योरप्येके पञ्चाशद्भागं विंशतिभागः शुक्लः पण्ये मूलफलपुष्पो-
 षधमधुमांसतृणेष्वनानां षष्ठं तद्वत्तृणधर्मित्वात्तेषु तु नित्य-
 युक्तः स्यादधिकेन वृत्तिः शिल्पिनोमासि मास्येकैकं कर्म
 कुर्युरेतेनात्मोपजीविनो व्यख्यता नौचक्रीवन्तश्च भक्तं तेभ्यो
 दद्यात् पण्यं वणिग्भिरर्घापचये न देयं प्रणष्टमस्वामिकमधि-
 गस्य राज्ञे प्रत्यूषिख्याय सस्वस्वर राज्ञा रत्नमूर्द्धं मधिगन्तु-
 श्चतुर्थं राज्ञः शेषः स्वामी ऋक्यत्रयसस्विभागपरिग्रहाधि-
 गतेषु ब्राह्मणस्याधिकं लब्धं क्षत्रियस्य विजितं निर्विष्टं
 वैश्यशूद्रयोर्निध्यधिगमो राजधनं न ब्राह्मणस्याभिरूपस्या-
 ब्राह्मणो व्याख्यातः षष्ठं लभेतत्येके चौरहृतमुपजिज्य यथा-
 स्थानं गमयेत् कांशाद्वा दद्याद्द्रव्यं बालधनमाव्यवहारप्रापणात्
 समावृत्तेर्वा । वैश्यस्याधिकं ऋषिवणिक्पाशुपाल्यकुसीदम् ।
 शूद्रश्चतुर्थो वर्ण एकजातिस्तस्यापि सत्यमक्रोधः शीचमाचम-
 नार्धे पाणिपादप्रजालनमेवैके आहुकर्म भृत्यभरणं स्वदार-
 वृत्तिः परिचर्या चोत्तरेषां तेभ्योऽवृत्तिं लिप्सेत जीर्णान्यु-
 पानच्छतवासः कूर्चान्युच्छिष्टाशनं शिल्पवृत्तिश्च यच्चायमाश्र-
 तोभर्त्तव्यस्तेन क्षीणोऽपि तेन चोत्तरस्तदर्थोऽस्य निचयः
 स्यादनुज्ञातोऽस्य नमस्कारोऽनन्तः पाकयज्ञैः स्वयं यजेतत्येके ।

मर्गे चोत्तरोत्तरं परिचरेयुरार्यानार्ययोर्व्यतिष्ठेपे कर्मणः
माय्यं साम्यम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ।

एकादशोऽध्यायः ।

राजा सर्वस्येष्टे ब्राह्मणवर्जं साधुकापी स्यात् साधुवादी
यथामान्वीक्षित्वाच्चाभिविनीतः शुचिर्जितेन्द्रियो गुणवत्सदायो-
ऽपायसम्पन्नः रामः प्रजासु स्याद्वितच्चाणा कुर्वीत तमुपस्था-
मीनमधस्या उपासीरन्नन्ये ब्राह्मणेभ्यस्तेऽप्येन मन्येरन् वर्णा-
नाम्नमांश्च न्यायतोऽभिरुचेच्चलतथैनान् स्वधर्मे स्थापयेद्धर्म-
स्याह्यगभाग्भवतीति विज्ञायते ब्राह्मणञ्च पुरोदधीत विद्या-
भिजनवाग्रूपवयःशीलसम्पन्नं न्यायवृत्तं तपस्विन तत्प्रसूतः
कर्माणि कुर्वीत ब्रह्मासूतं हि क्षत्रस्य व्यते न व्यथत इति च
विज्ञायते यानि च दैवोत्पातचिन्तकाः प्रचूयस्तान्याद्रियेत
तदधीनमपि ह्येके योगक्षेमं प्रतिजानते शान्तिपुण्यादस्वस्थ-
यनायुष्यमङ्गलगन्धुक्तान्याभ्युदयिकानि विद्वेपिणां सप्त्वलनम-
भिचारद्विषद्याधिसंयुक्तानि च शालाग्नौ कुर्याद्यथोक्त-
मन्त्रिजोऽन्यानि तस्य व्यद्वहारी वेदो धर्मशास्त्राण्यङ्गान्युपवेदाः
पुराण देशजातिकुलधर्माश्चास्त्रायैरविरुद्धाः प्रमाणं क्षपि-
वणिक्पाशुपाल्यकुसीदकारवः स्वे स्वे वर्गे तेभ्यो यथाधिकार-
मर्थान् प्रत्यवहृत्य धर्मव्यवस्था न्यायाधिगम तर्कोऽभ्युपायस्तेना-
भ्यूह्य यथास्थानं गमयेद्विप्रतिपत्तौ तथीविद्यावृद्धेभ्यः प्रत्यव-
हृत्य निष्ठां गमयेदथाहास्य निःश्रेयसं भवति ब्रह्मक्षत्रेण

सम्प्रवृत्तं देवपितृमनुष्यान् धारयतीति विज्ञायते दण्डोद-
मनादित्याज्जस्तेनादान्तान् दमयेद्वर्णाश्रमाश्च स्वकर्मनिष्ठाः
प्रेत्य कमफलमनुभूय ततः शेषेण विशिष्टदेशजातिकुलरू-
पायुःश्रुतवृत्तवित्तसुखमेधसो जन्म प्रतिपद्यन्ते विष्वमो विप-
रीता नश्यन्ति तानाचार्योपदेशोदण्डश्च पालयते तस्माद्राजा-
चार्यवानिन्द्यावनिन्द्यौ ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

शूद्रोद्विजातीनभिसन्धायाभिहत्य च वाग्दण्डपारुष्या-
भ्यामङ्गं मोच्यो येनोपहन्यादार्यस्यभिगमने लिङ्गोद्धारः स्वह-
रणश्च गोप्ता चेद्वोऽधिकोऽथाहास्य वेदमुपशृण्वतस्तपुज-
तुभ्यां श्रोत्रप्रतिपूरणमुदाहरणे जिह्वाच्छेदो धारणे शरीर-
भेद आसनशयनवाक्पथिषु समप्रेषुर्दण्डः शतम् । क्षत्रियो-
ब्राह्मणाक्रोशे दण्डपारुष्ये द्विगुणमध्यर्द्धं वैश्योब्राह्मणस्तु क्षत्रिये
पञ्चाशत्तर्द्धं वैश्ये न शूद्रे किञ्चित् ब्राह्मणराजन्यवत् क्षत्रिय-
वैश्वावष्टापाद्यं स्तेयकिल्बिषं शूद्रस्य द्विगुणोत्तराणीतरेषां
प्रतिवर्णं विदुषोऽतिक्रमे दण्डभूयस्त्वं फलहरितधान्यशाका-
दाने पञ्चकृण्णलमल्पे पशुपीडिते स्वामिदोषः पालसंयुक्ते तु
तस्मिन् पथि क्षत्रेऽनावृते पालक्षेत्रिकयोः पञ्च माषा गवि
षडुष्ट्रे खरेऽश्वमहिष्योर्दशाजाविषु द्वौ द्वौ सर्वविनाशे शत
शिष्टाकरणे प्रतिषिद्धसेवायाश्च नित्यं चेलपिण्डादूर्द्ध्वं स्वहरणश्च
गोऽग्न्यर्थं तृणमेधान् वीरुद्वनस्यतीनाञ्च पुष्पाणि स्ववदाददीत

फलानि चापरिहृतानाम् कुसीददृष्टिर्धर्म्म्या विंशतिः पञ्च-
माषकी मासं नातिसाम्बत्सरीमेके चिरस्थाने हैगुण्यं प्रयोगस्य
मुक्ताधिर्न वर्द्धते दिव्यतोऽवरुद्धस्य च चक्रकालवृद्धिः कारिता
कायिकाशिखाधिभोगाश्च कुसीद पशूपजलोमक्षेतवतवाक्षेषु
नातिपञ्चगुणमजडापोगण्डधनं दशवर्षभुक्तं परैः सन्निधौ
भोक्तुरश्रोत्रियप्रव्रजितराजन्यधर्मपुरुषैः पशुभूमिस्त्रीणामन-
तिभोगऋक्थभाजि ऋणं प्रतिकुर्युः प्रातिभाव्यवणिकशुल्क
मद्य द्यूतदण्डान् पुद्गानध्याभवेयुर्निध्नं वाधियाचितावक्रीताध-
योनष्टाः सर्वा न निन्दिता न पुरुषापराधेन स्तेनः प्रकीर्ण-
केयो सुषली राजानमियात् कर्माचक्षाणः पूतोबधमोक्षाभ्या-
मघ्ननेनस्त्री राजा न शारीरो ब्राह्मणदण्डः कर्मवियोगविख्या-
पनविवासनाङ्ककरणान्यप्रवृत्तौ प्रायश्चित्ती स चौरममः स च-
वोमतिपूर्वं प्रतिग्रहीताप्यधर्मसंयुक्ते पुरुषशक्त्यपराधानुबन्ध-
विज्ञानादण्डनियोगोऽनुज्ञानं वा वेदवित्समवायवचनात्
वेदवित्समवायवचनात् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

विप्रतिपत्तौ साक्षिणि मिथ्यासत्यव्यवस्था बहवः स्युरनि-
न्दिताः स्वकर्मसु प्रात्ययिका राज्ञाञ्च निघ्नीत्यनभितापाश्चान्य-
तरस्मिन्नपि शूद्राब्राह्मणवचनादनु रोध्योऽनिबन्धश्चेन्नासमवेता
ष्टयाः प्रब्रूयुरवचने च दोषिणः स्युः स्वर्गः सत्यवचने विपर्यये
नरकः । अनिबन्धैरपि वक्तव्यं पीडाकृते निबन्धः प्रसक्तोक्ते

च साक्षिसभ्यराजकर्तृषु दोषोधर्मतन्त्रपीडायां शपथैर्नैके
 सत्यकर्मणा तेह्वराजब्राह्मणसंसदि स्यादब्राह्मणानां क्षुद्रपश्व-
 वृते साक्षी दश हन्ति गोऽश्वपुरुषभूमिषु दशगुणोत्तरान्
 सर्वं वा भूमौ हरणे नरकोभूमिवदभु मैथुनसयोगे च
 पशुवन्मधुसर्पिषोर्गोवद्वस्त्रहिरण्यधान्यब्रह्मसु यानेष्वश्ववान्म-
 थावचने दाप्यो दण्डाश्च साक्षी नावृतवचने दोषोजीवनञ्चेत्त-
 दधीनं नतु पापीयसोजीवनं राजा प्राड्विवाकोब्राह्मणोवा
 शास्त्रवित् प्राड्विवाको मध्योभवेत् सखत्सर प्रतीचेत प्रतिभायां
 धेन्वनडुहस्त्रीप्रजनसयुक्तेषु शीघ्रमात्ययिके च सर्वधर्मेभ्योगरीयः
 प्राड्विवाके सत्यवचनं सत्यवचनम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

शावमाशौच दशरात्रमवृत्तिगृहीतब्रह्मचारिणां सपि-
 ण्डानामेकादशरात्रं क्षत्रियस्य द्वादशरात्रं वैश्यस्यार्द्धमास-
 मेक मासं शूद्रस्य तच्चेदन्तःपुनरापतेत्तच्छेषेण शुद्धेरन्
 रात्रिशेषे द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिर्गोब्राह्मणहतानामन्वत्तं
 राजक्रीडाञ्च युद्धे प्रायोनाशकगस्त्राग्निविषोदकोदृबन्धनप्रपतनै-
 श्चेच्छतां पिण्डनिवृत्तिः सप्तमे पञ्चमे वा जननेऽप्येवं मातापि-
 तृस्तन्मातुर्वा गर्भमाससमा रात्रिः खंसने गर्भस्य त्यह वा
 श्रुत्वा चोर्ध्वं दशम्याः पक्षिण्यसपिण्डयोनिस्त्वन्धे सहाध्या-
 यिनि च सब्रह्मचारिण्ये काहं ओत्रिये चोपसम्पन्ने प्रेतोपस्यर्शने
 दशरात्रमाशौचमभिसन्वाय चेदुक्तं वैश्यशूद्रयोरार्त्तवीर्वा

पूर्वयोश्च त्वहं वाचार्थतत्पुत्तस्त्रीयाज्यशिष्येषु चैवमवरश्चेद्वर्णः
 पूर्वं वर्णमुपस्पृशेत् पूर्वोवावरं तत्र शोक्तमाशौचं पतित
 चण्डालसूतिकोदक्याशवस्पृष्टितत्स्पृश्युपस्पर्शने सचेत्कोदकोप-
 स्पर्शनाच्छुद्धोच्छवानुगमे च शुनश्च यदुपहन्यादित्येके उद-
 कदान सपिण्डैः कृतचूडस्य तत्स्त्रीणाञ्चानतिभोगएकेऽप्रद-
 त्तानामधः शय्यासनिनो ब्रह्मचारिणः सर्वे न मार्जयेरन्न मासं
 भक्षयेयुराप्रदानात् प्रथमतोऽपञ्चमसप्तमनवमेषूदकक्रिया
 वाससाञ्च त्यागः अन्ये त्वन्त्यानां दन्तजन्मादि मातापितृभ्यां
 दृष्टीं माता बालदेशान्तरितप्रव्रजितासपिण्डानां सद्यःशौचं
 राज्ञाञ्च कार्यविरोधाद्ब्राह्मणस्य च स्वाध्यायानिवृत्त्यर्थं स्वाध्या-
 यानिवृत्त्यर्थम् ।

इति गोतमीमे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

अथ आहुममावस्यायां पितृभ्योदद्यात् पञ्चमीप्रभृति
 वापरपक्षस्य यथाश्राद्धं सर्वस्मिन् वा द्रव्यदेशब्राह्मणसन्निधाने
 वा कालनियमः शक्तितः प्रकर्षे गुणसंस्कारविधिरन्नस्य नवा-
 वरान् भोजयेदयुजो यथोत्साहं वा ब्राह्मणान् श्रोत्रियान्
 वायूपवयःशीलसम्पन्नान् युवभ्योदानं प्रथममेके पितृवन्नच तेन
 मितिकर्म कुर्यात् पुत्राभावे सपिण्डा मातृसपिण्डाः शिष्याश्च
 दद्युस्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ तिलमासव्रीहियवोदकदानैर्मास
 पितरः प्रीणन्ति मत्स्यहरिणरुक्मशकूर्मवराहमेघमांसैः सख-
 त्सराणि गव्यप्रयःपायसैर्द्वादश वर्षाणि बाम्भ्रीणसेन मासेन

कालशाकच्छागलोहखड्गमांसैर्मधुमिश्रैश्चानन्त्यम् । न भोजयेत्
 स्तेनक्रीवपलितनास्तिकतदृत्तिवीरहाग्रेदिधिषुदिधिषुपतिस्त्री-
 ग्रामयाजकाजपालोत्सृष्टाग्निमद्यपकुचरकूटसाक्षिप्रातिहारि-
 कानुपपत्तिर्यस्य च कुण्डाशी सोमविक्रय्यगारदाही गरदाव-
 कीर्णगणप्रेष्यागम्यागामिहिंस परिवित्तपरिवेत्तृपर्याहृतपर्या-
 धाटत्यक्तात्मदुर्बलाः कुनखिष्यावदन्तः श्वित्रिपौनर्भवकितवाज
 प्रेष्य प्रातिरूपकशूद्रापतिनिराकृतिकिलासी कुसीदी वणिक्-
 शिल्पोपजीविज्यावादित्वालनृत्यगीतशीलान् पितृ चाकासेन
 विभक्तान् शिष्यांश्चैके सगोत्रांश्च । भोजयेदूर्ध्वं त्रिभ्योगुणव-
 न्तम् । सद्यश्चाङ्गी शूद्रातल्पगस्तत्पुरीषे मांसं नयति पितृ-
 स्तस्मात्तदहर्ब्रह्मचारी स्यात् श्वचण्डालपतितावेक्षण्ये दुष्ट
 तस्मात्परिश्रुते दद्यात्तिलैर्वा किरेत् पङ्क्तिपावनोवा शमयेत
 पङ्क्तिपावनाः षडङ्गविज्जेष्टसामिकसृणाचिकेतस्त्रिमधुस्त्रि-
 सुंपर्णः पञ्चाग्निः स्नातकोमन्तब्राह्मणविडर्मज्ञोब्रह्मदेयानुसं-
 दानइति हविःषु चैवं दुर्बलादीन् आह्वयैके आह्वयैके ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

अवणादि वार्षिकं प्रोष्ठपदीं वोपाकृत्याधीयीत च्छन्दां-
 स्वर्द्धपञ्चममासान् पञ्चदक्षिणायनं वा ब्रह्मचार्युत्सृष्टलोमा
 न-मांसं भुञ्जीत द्वैमास्योवा नियमो नाधीयीत वायौ दिवा
 पांशुहरे कर्णआविणि नक्तं वाणभेरीसृष्टङ्गज्जार्त्तशब्दे
 च श्वशृगालगर्दभसंह्रादे लोहितेन्द्रधनुर्नीहारेष्वभ्रदर्शने चा-

पत्तौ मूत्रित उच्चारिते निशासन्धोदकेषु वर्षति चैके वलीक-
सन्तानमाचार्यपरिवेषणे ज्योतिषांश्च भीतो यानस्यः शयानः
प्रौढपादः श्मशानग्रामान्तमहापथाशौचेषु पूतिगन्धान्तःशव-
दिवाकीर्त्तिशूद्रसन्निधाने सूतके चोद्गारे ऋग्यजुषश्च साम-
शब्दो यावदाकाशिका निर्घातभूमिकम्पराज्जदर्शनोल्कास्तन-
यित्वुर्वर्षविद्युतः प्रादुष्कृताग्निष्ववृत्तौ विद्युति नक्तञ्चापररा-
तात्तिभागादिप्रवृत्तौ सर्वमुल्का विद्युत्समत्येकेषां । स्तनयित्वुर-
पराह्णेऽपि प्रदोषे सर्वं नक्तमर्द्धरात्रादहश्चेत् सज्योतिर्विषयस्थे
च राज्ञि प्रेते विप्रोष्य चान्योन्येन महसङ्कलोपाहितवेदसमाप्ति-
च्छर्दिआहमनृष्ययज्ञभोजनेष्वहोरात्रममावास्यायाञ्च द्यह वा
कात्तिकी फाल्गुन्याषाढी पौर्णमासी तिस्त्रीऽष्टकास्त्रिरात्र-
मन्यारके अभितोवार्षिकं सर्वे वर्षेविद्युत्स्तनयित्वुमन्निपाते
प्रत्यन्दिन्यूङ्क्षं भोजनादुत्सवे प्राधीतस्य च निशायां चतुर्मुहूर्त्तं
नित्यं नैके नगरे मानसमप्यशुचि आहिनामाकालिकमकृतान्त्र-
आदिकसयोगे च प्रतिविद्यञ्च यावत् स्मरन्ति प्रतिविद्यञ्च
यावत् स्मरन्ति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

प्रशस्तानां स्वकर्मभु द्विजातीनां ब्राह्मणोभुञ्जीत प्रति-
गृहीयाञ्चैर्धोदकयवसमूलफलमध्वभयाभ्युदयतशय्यासनयानप-
यादधिधानाशफरिप्रियङ्गुहृद्भार्गशाकान्यप्रणोद्यानि सर्वेषां
पितृदेवगुरुभृत्यभरणे चान्यवृत्तिश्चेन्नान्तरेण शूद्रात् पशु-

पान्नीवर्षककुलसङ्गतकारपितृपरिचारका भोज्यान्ना व-
 णिक् चाशिल्पी नित्यमभोज्यं केशकीटावपत्रं रजस्वला-
 कृष्णशकुनिपदोपहतं शूणघ्नप्रेक्षितं गवोपघ्रात भावदुष्टं शुक्तं
 केवलज्जदधि पुनःसिद्धं पर्युषितमशाकभक्ष्यस्नेहमांसमधून्यत्-
 सृष्टपुद्गल्यभिगस्तानपदेश्यदण्डकतक्षकदध्यवस्थनिकचिकि-
 त्सकश्चगुवायुश्च्छिष्टभोजिगणविद्विषाणामपाङ्गधानां प्राग्-
 दुर्बलादूहयान्नाचमनोत्थानव्यपेतानि समासमाभ्यां विषमसमे
 पृथान्तरानर्चितञ्च गोश्च क्षीरमनिर्देशायाः सूतके चाजाम-
 हिष्योश्च नित्यमाविकमपेयमौघ्रमैकशफञ्च स्यन्दिनीयमसू-
 त्थनीनाञ्च याश्च व्यपेतवत्साः पञ्चनखाश्चाश्ल्यकमशखाविड्गो-
 धाखङ्गकच्छपा उभयतोदत्केशलोमैकशफकलविड्गुवचक्रवाक-
 चराः काककङ्कटप्रस्थेनाजलजारक्तपादतुण्डा ग्रास्यकुक्कुटशू-
 करौ धेन्ववडुहौ चापन्नदावसन्नवृथामामानि किसलयक्या-
 कुलमुलनिर्दिष्टानि हितावस्थनाश्वनिचिदारुवकत्रलाकटिद्विभ-
 मान्यादपक्तञ्चरा अभयाः । भक्ष्या प्रतुदाविष्किराजालपादा
 मब्ध्यादाजिगृतावस्थाश्च धर्माथे व्यालहता दृष्टदोषवाक्प्रश-
 स्तान्यभ्युक्त्यपयुञ्जीतापयुञ्जीत ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ।

अस्तत्तन्ना धर्मे स्त्री नातिचरेद्भर्तारं वाक्चक्षुकर्मसंयता
 पतिरपयतिष्णुर्देवराङ्गप्रसूता नर्तुमतीयात् पिण्डगोत्र-
 चर्तपमस्वत्विभ्योयोनिमादाद्वा गदेवरादित्येके नातिद्वितीय

जनयितुरपत्यं समयादन्यत्र जीवतश्च क्षेत्रे परस्मात्तस्य द्व-
योर्वा रक्षणाङ्गत्तु रेव नष्टे भर्त्तरि षाड्वार्षिकं क्षपणं श्रूयमाणे
ऽभिगमनं प्रव्रजिते तु निवृत्तिः प्रसङ्गात्तस्य द्वादशवर्षाणि
ब्राह्मणस्य विद्यासम्बन्धे भ्रातरि चैवं ज्यायसि यवीयान्
कचान्युप्रयमेषु षडित्येके त्रीन् कुमार्यृत्नतीत्य स्वयं युज्ये-
तानिन्दितेनोत्सृज्य पितृयानलद्वारान् प्रदानं प्रागृतोरप्रय-
च्छन् दीषी प्राग्वाससः प्रतिपत्तेरित्येके दद्यादानं विवाह-
सिद्ध्यर्थं धर्मतन्त्रसयोगे च शूद्रादन्यत्रापि शूद्राङ्गपशोर्धर्मा-
कर्मणः शतगोरनाहिताग्नेः सहस्रगोश्च भामपात् सप्तमीश्चा-
भक्ता विष्णवेनाथ हीनकर्मभ्यश्चाचक्षीत रात्रौ पृथक्तेन हि
भर्तव्यः श्रुतशीलसम्पन्नश्चेद्धर्मतन्त्रपीडायां तस्याकरणे
दोषादोषः ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे अष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः ।

उक्तो वर्णधर्मश्चायमधर्मश्चाथ खल्वयं पुरुषो येन कर्मणा
लिप्यतेऽथैतदयाज्ययाजनमभक्ष्यभक्षणमवद्यवदनं शिष्टस्या-
क्रिया प्रतिषिद्धसेवनमिति च तत्र प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्या-
दिति मीमांसन्ते न कुर्यादित्याहुर्न हि कर्म क्षीयत इति
कुर्यादित्यपरे पुनस्तोमेनेष्ट्वा पुनः सवनमायातीति विज्ञायते
प्रात्यस्तोमेनेष्ट्वा तरति सर्वं पाप्मानं तरति ब्रह्महत्यां
योऽश्वमेधेन यजतेऽग्निटुताभिगम्यमानं याजयेदिति च ।
तस्य निष्कृयणानि जपस्तपोहोमउपवासोदानमुपनिषदो
वेदान्ताः सर्वच्छन्दःसु संहिता मधून्यधमर्षणमथर्वशिरो-

रुद्राः पुरुषसूक्त राजनरौहिणे सामनी वृहद्रथन्तरे पुरुष-
 गतिर्महानास्यो महावैराजं महादिवाकीर्त्तं ज्येष्ठानाम्नामन्य-
 तमद्विहितवमान कुष्माण्डानि पावमान्यः सावित्री चेति
 पावनानि । पयोव्रतता शाकभक्षता फलभक्षता प्रसृतयाव-
 को हिरण्यगशनं वृतप्राशनं सोमपानमिति च मेध्यानि ।
 सर्वे शिलोच्चयाः सर्वाः स्ववन्यः पुण्या ह्यदास्तीर्थानि ऋषिनि-
 वासगोष्ठपरिस्कन्दा इति देशाः । ब्रह्मचर्यं सत्यवचनं सव-
 नेष्टदकोपसर्गनमार्द्रवस्त्रनाथः शायितानाशक इति तपांसि ।
 हिरण्यं नैर्ऋतीमोऽश्वीभमिस्तितावृतमन्नमिति दैवानि ।
 सम्बत्सरः पशुमासाश्चत्वारस्त्रिंशो चत्वारिंशत्त्रिंशत्यहोद्वादशाहः
 षडहस्त्रयोऽहोरात्र इति कालाः । एतान्येवानादेशे विक्र-
 ल्पेन क्रियेरन् । एत.सु गुरुषु गुरुणि लघुषु लघूनि कृच्छ्रा-
 तिकृच्छ्रं चान्द्रायणमिति सर्वप्रायश्चित्तं सर्वप्रायश्चित्तम् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः ;

अथ चतुःषष्टिषु यातनास्थानेषु दुःखान्यनुभूय तत्रेमानि
 लक्षणानि भवन्ति ब्रह्महार्दकुष्ठी सुरापः श्यावदन्तोऽगुश्त-
 ल्पगः पङ्कः स्वर्णहारी कुनखी श्वित्री वस्त्रापहारी हिरण्य-
 हारी दर्दूरी तजोऽपहारी मण्डली स्नेहापहारी क्षयी तथा
 जीर्णवानन्नापहारी ज्ञानापहारी मूकः प्रतिहन्ता गुरोरप-
 स्मारी गोघ्नो जायन्धः पिशुनः पूतिनामः पूतिवक्त्रसु सूचक-
 शूद्रोपाध्यायः श्वपाकस्त्रपुसीसचामरविक्त्रयी मद्यप एकशफ-

विक्रयी मृगव्याधः कुण्डाशी मृतकश्चैलिकोवा नक्षत्री चार्बुदी
नास्तिकोरङ्गोपजीव्यभक्ष्यभक्षी गण्डरी ब्रह्मपुरुषतस्कराणा
देशिकः पिण्डितः षण्डीमहापथिकोगण्डिकश्चण्डाली पुष्कमी
गोष्कवकीर्णी मध्वामेही धर्मपत्नीषु स्यान्मैथुनप्रवर्तकः खल्वा-
टसगोत्रसमयस्यभिगामी पितृमातृभगिनीस्यभिगाभ्यावीज-
तस्तेषां कुलकुण्डमण्डव्याधितव्यङ्गदरिद्राल्पायुषोऽल्पबुद्धयश्च-
ण्डपण्डगैलूषतस्करपरपुरुषोऽप्यपरकर्मकराः खल्वाटचक्राङ्ग-
मङ्कीर्णाः क्रूरकर्माणः क्रमशश्चान्त्याश्चोपपद्यन्ते तस्मात्
कर्तव्यमेवेह प्रायश्चित्तं विशुद्धैर्लक्ष्यैर्जायन्ते धर्मस्य धार-
णादिति धर्मस्य धारणादिति ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

त्यजेत् पितर राजघातकं शूद्रयाजकं वेदविश्रावकं भ्रूण-
हन यश्चान्त्यावसायिभिः सह सख्यसेदन्यावसायिन्या वा तस्य
विद्यागुरून् योनिसम्बन्धाश्च सन्निपात्य सर्वाण्युदकादीनि
प्रेतकर्माणि कुर्युः पातञ्चास्य विपर्यस्येयुः । दामः कर्मक-
रोवावकरादभ्युपातमानीय दासी घटान् पूरयित्वा दक्षिणा-
मुखः पदा विपर्यस्येदमुमनुदकं करोमीति नामग्राहस्त
सर्वेऽन्वालभेरन् प्राचीनावीतिनो मुक्तश्चिखा विद्यागुरवो योनि-
सम्बन्धाश्च वीक्षेरन्पण्डपस्पृश्य ग्रामं प्रविशन्ति । अत ऊर्ध्वं
तेन सम्भाष्य तिष्ठेदेकरात्रं जपन् सावित्रीमन्त्रान्पूर्वं ज्ञान
पूर्वश्चेत्तिरात्रम् । यन्तु प्रायश्चित्तेन शुद्धोत्तमिन् शुद्धे

शातकुम्भमयं पात्रं पुण्यतमाद्भृदात् पूरयित्वा स्ववन्तीभ्योवा-
 त एनमपत्रपस्यर्शयेयुः । अथास्मै तत्पात्रं दद्यात् सम्प्रति-
 गृह्य जपेच्छान्ता द्यौः शान्ता पृथिवी शान्तं शिवमन्तरीतं
 योरोचनस्तमिह गृह्णामीत्येतैर्यजुर्भिः पावमानीभिस्तत्सम-
 न्दीभिः कुष्माण्डैश्चाज्यं जुहुयाद्विरण्य ब्राह्मणाय वा दद्या-
 न्नामाचार्याय । यस्य तु प्राणान्तिकं प्रायश्चित्तं स मृतः
 शुद्धोत्तस्य सर्वाण्युदकादीनि प्रेतकर्माणि कुर्युरेतदेव शा-
 न्त्युदकं सर्वेषूपपातकेषु सर्वेषूपपातकेषु ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे एकाविंशतितमोऽध्यायः ।

द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

ब्रह्महानुरापगुरुतल्पगमावपि वृत्तानिसखन्धगस्तेन नास्ति
 कनिन्दितकर्पाभ्यासिपतितत्याग्यप्रतितत्यागिनः पतिताः पा-
 तकसंयोजकाश्च तैश्चाब्दं समाचरन् । द्विजातिकर्मभ्यो हानिः
 पतनं पत्रं चासिद्धिस्ताम्रिके नरकं वीर्यं प्रथमान्यनिर्द-
 श्यानि मनुर्न स्त्रीष्वगुरुतल्पगः पततीत्येके भ्रूणहनि । हीन-
 वर्णसेवायाञ्च स्त्री पतति कौटसाद्यं राजगामिपैशुन गुरोर-
 वृताभिर्गंसनं मन्त्रायातकसमानि अपाङ्ग्यानां प्राग्दुर्वना-
 न्नोद्धृतृब्रह्मोज्भ्यतन्मन्द्रकदवकीर्णपतितसावित्रीकेषूपपातक-
 याजनाध्यापनावृत्तिगाचार्यैः पतनीयसेवायाञ्च हेयावन्यत्र
 हानात् पतति तस्य च प्रतिग्रहीतेत्येके न कर्हिचिन्मातापित्रो-
 रवृत्तिर्दाय तु न भजेरन् ब्राह्मणाभिर्गंसने दोषस्तावान् द्विर-
 नेतसि दुर्वतहिसायामपि मोचने शक्तयेत् । अभिक्रुद्धाव-

गौराणां ब्राह्मणस्य वर्षगतमस्वार्थं निर्घाति सहस्रलोहितद-
शने यावत्सत्प्रस्कन्ध पाशून् समृद्धीयात् समृद्धीयात् ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः ।

त्रयोविंशतितमोध्यायः ।

प्रायश्चित्तमग्नौ सक्तिर्ब्रह्मन्निस्त्रिवर्चादितस्य लक्ष्यं वा
स्याज्जन्ये शस्त्रभृताम् । खट्वाङ्गकपालपाणिर्वा हादशमस्वत्स-
रान् ब्रह्मचारी भैक्षाय ग्रामं प्रविशेत् स्वकर्माचक्षणाः
पथोपक्रामेत् संदर्शनादार्यस्य स्नानासनाभ्यां विहरन् सव-
नेपूदकोपस्पर्शी शुद्धेत् प्राणनामे वा तन्निमित्ते ब्राह्मणस्य
द्रव्यापचये वा त्यक्त्वा प्रति राज्ञोऽश्वमेधावभृथे वान्ययज्ञेऽ-
प्यग्निष्टदन्तश्चात्सृष्टश्चेद्ब्राह्मणववे । हत्वापि आत्मेय्याश्चैवं
गर्भे चाविज्ञाते वा । ब्राह्मणस्य राजन्यबधे षड्वर्षिकं प्राकृतं
ब्रह्मचर्यं ऋषभैकमहस्त्राश्व गा दद्यात् । वैश्ये त्रैवर्षिकं ऋष-
भैकशताश्व गा दद्यात् । शूद्रे सम्बत्सरं ऋषभैकदशश्व गा
दद्यादनात्मेय्याश्चैव गाञ्च । वैश्यवन्मण्डूकनकुलकाकविवद-
हरमूषिकाश्च । हिंसासु चास्थिमतां सहस्रं हत्वानस्थिमता
मनडुङ्गारे च । अपि वास्थिमतामेकैकस्मिन् किञ्चित् किञ्चि-
दद्यात् । षण्डे च पलालभारः सीसमापञ्च वराहे दृढघटः
रपे लौहदण्डो ब्रह्मबन्ध्याञ्चललनायां जीवोवैशिके न किञ्चित्त-
ल्पान्नधनलाभबधेषु पृथग्वर्षाणि द्वे परदारो त्रीणि श्रौतियस्य
द्रव्यलाभे चात्सर्गो दद्यात्स्थानं वा गमयेत् प्रतिसिद्धरुन सयोगे
सहस्रवाक्चेदग्न्युष्मादिनिराकृत्युपदातकेषु चैवं स्त्री चाति-

चारिणी गुप्ता पिण्ड तु लभेत अमानुषी गुर्वीवर्जं स्त्रीकृतं
कुष्माण्डैर्हतहोमो घृतहोमः ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ।

चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

सुरापस्य ब्राह्मणस्योष्णामासिञ्चे युः सुरामास्ये ऋतः शुद्धो
दमत्या पाने पयो घृतमुदकं वायु प्रति त्यहं तप्तानि सकृच्छ-
स्ततोऽस्य संस्कारः । मूत्रपुरीषरेतमाश्च प्राग्निं श्यापदोद्व-
राणाञ्चाङ्गस्य ग्राम्यकुक्कुटशुकरयोश्च गन्धप्राणे सुरापस्य
प्राणायामो घृतप्राशनञ्च पूर्वैश्च दधस्य । तल्पे लोहशयने गुरु
तल्पगः शयीत सूर्मीं वा ज्वलन्तीं स्त्रियेल्लङ्गं वा सवृषण-
मुत्कृत्याञ्जलावाधाय दक्षिणागतीचीं व्रजेदजिह्ममाशरीर
निपातान्मृतः शुद्धेत । सखीसयोनिसगोत्राग्रिष्यभार्यासु
सुषायां गवि च तल्पसमोऽवकरदत्येके श्वभिरादयेद्राजा
निहीनवर्णगमने स्त्रिय प्रकाशं पुमांसं स्वादयेदूयथोक्तं वा
गर्दभेनावकीर्णीं निर्ऋतिं चतुष्पथे यजते तस्याजिनमूर्द्ध्वानं
परिधाय लोहितपात्रः सप्त गृहान् भैक्षश्चरेत् कर्माचक्षाणः
सम्बत्सरेण शुद्धेत । रेतस्कन्दने भये रोगे स्वप्नेऽग्नीन्धन-
भैक्षचरणानि सप्तरात्रं कृत्वाज्यहोमः साभिसन्धेर्वा रेत-
स्याभ्यां सूर्याभ्युदितं ब्रह्मचारी तिष्ठेदहरभुञ्जानोऽभ्यस्त-
मिते च रात्रिं जपन् सावित्रीमशुचि दृष्ट्वादित्यभीक्ष्णेत प्राणा-
याम कृत्वाऽभोज्यभोजनेऽभिध्यप्राशने वा निष्पुत्रीषीभावस्त्रिरा-
तावरमभोजनं सप्तरात्रं वा स्वयं शीर्णान्युपयुञ्जानः फलान्य-

नतिक्रामन् प्राक्पञ्चनखेभ्यश्चर्द्दिनोष्टतप्राशनञ्चाक्रोशानृतहिं-
माहु विराव परमन्तपः सत्यवाक्ये चेद्वाङ्मणीपात्रमानौभि-
र्होमोविवाहमेथुर्निर्मातृसंगोगेष्वदोषमिकेऽनृत नतु खलु
गुर्वर्थेषु यतः सप्त पुरुषानितच्च परतश्च हन्ति मनसापि गुरी-
रनृत वदन्नल्पेष्वप्यर्थेष्वन्यावमायिनीगमने कृच्छाब्दोऽमत्या
द्वादशरात्रसुःस्वागमने विराव विरावम् ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ।

पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

रहस्यं प्रायश्चित्तमावस्थ्यातदाषस्य चतुर्ह्येव तत्समन्ता-
त्यस्तु जपेदप्रतिग्राह्य प्रतिजिघृक्षन् प्रतिगृह्य वाऽभोज्यं वभू-
जमाणः पृथिवीमावपेदृत्यन्तरारः णउदकोपस्पर्शनाच्छुद्धिमेके
स्त्रीषु पयोव्रतो वा दशरात्रं घृतन द्वितीयमङ्गिस्तृतीयं दिवा-
दिष्वेकभक्तकोजलक्लित्रवासा लोमानि नखानि त्वच मांस
शोणितं स्नायुस्थिमज्जानमितिहोम आत्मनोमुखे नृत्यारास्ये
जुहोमीत्यन्ततः । सर्वेषामेतत् प्रायश्चित्तं भृशहत्यायाः ।
अथान्य उक्तोनियमोऽग्ने त्वं पारयेति महाव्याहृतिभिर्जुहु-
यात् कुष्माण्डैश्चाज्यं तद्धतएव वा ब्रह्महत्यापुरापातस्तेयगु-
हनल्पेषु प्राणायामैः स्नातोऽघमर्षणं जपेत् सममश्वमेधावभृ-
धेन सावित्रीं वा सहस्रकृत्व आवर्त्तयन् पुनी हैवात्मानमन्त-
र्जले वाघमर्षण विरावर्त्तयन् पादिभ्यो मुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे पञ्चविंशतितमोऽध्यायः ।

षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

तदाहुः कतिधावकीर्णीं प्रविशतीति मरुतः प्राणेनेन्द्र
बलेन वृहस्पतिं ब्रह्मवर्चसेनाग्निदेवेनरेण सर्वेणेति मोऽमा-
वास्यायां निश्चिग्निमुपसमाधाय प्रायश्चित्ताज्याहुतीर्जुहोति
कामावकीर्णींऽस्मावकीर्णींऽस्मि कामकामाय स्वाहा कामाभि-
दुग्धोऽस्माभिदुग्धोऽस्मि कामकामाय स्वाहेति समिधमाधाय-
नुपर्दुष्य यज्ञवाप्तुं कृत्वोपस्थाय सम्भासिञ्चत्वित्येतया तिरुप-
तिष्ठेत तत्र इमे लोका एषा लोकानामभिजित्या अभिक्रान्त्या
इत्येतदेवैकेषां कर्माधिकृत्ययोः पूतइव स्यात् मइत्य जुहुया-
दित्यमनुमन्त्रयेद्वरोदक्षिणेति । प्रायश्चित्तमविशेषादनार्जवपै-
शुनप्रांताषडाचागानाद्युपशनेष । षडायाञ्च देतः सिक्ता गोनौ
च दोषवति कमण्यभिमन्त्रिपूर्वेष्वलिङ्गाभिरप उपस्पृशेद्दार्-
णीभि रन्यैर्वापवितैः प्रतिषिद्धवाङ्मनसयोरपचारे व्याहृतयः
संख्याताः पञ्च सर्वास्वपोवाचा मे दहश्च मादित्यश्च पुनातु
स्वाहेति प्रातः रात्रिश्च मा वरुणश्च पुनात्विति सायमष्टौ वा
समिधमादध्याहेवकृतस्येति हुत्वैवं सर्वस्मादेनसोमुच्यते मुच्यते ।

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे षड्विंशतितमोऽध्यायः ।

सप्तविंशतितमोऽध्यायः ।

अथानः कृच्छ्रान् व्याख्यास्यामी हविष्यान् प्रातराशान्
भुक्त्वा तिष्ठो रात्रीर्नाश्नीयादथापरं त्यह नक्तं भुञ्जीत अथापरं
त्यहं न कञ्चन याचेदथापरं त्यहमुपवसेन्निष्ठे दहनि रात्रावा-

सीत क्षीरकामः सत्यं वदेदनाथ्यैर्न सम्भाषेत रौरवयौधाजिने
नित्यं प्रयुञ्जीतानुसवनमुदकोपस्पर्शनमापोहिष्ठेति तिष्ठभिः
पवित्रवतीभिर्मार्जयेत् हिरण्यवर्णाः शुचयः पावकादित्यष्टाभिः ।
अथोदकतर्पणं ॐ नमोऽहमाय मोहमाय संहमाय धुन्वते ताप-
साय पुनर्वसवे नमोनमोमौञ्ज्यायोर्म्याय वसुविन्दाय सर्वविन्दाय
नमोनमः पाराय सुपाराय महापाराय पारयिष्णवे नमोनमो
रुद्राय पशुपतये महर्त देवाय त्वस्वकायैकचराधिपतये हराय
शर्वायेशानायोग्राय वज्रिणे दृणिने कपर्दिने नमोनमः सूर्या-
यादि त्वाय नमोनमोनीलग्रीवाय शितिकण्ठाय नमोनमः कृ-
ष्णाय पिङ्गताय नमोनमोज्येष्ठाय श्रेष्ठाय वृद्धायेन्द्राय हरिकेशा-
योर्द्धरेतसे नमोनमः रत्याय पावकाय पावकवर्णाय कामाय
कामरूपिणे नमो नमो दीप्ताय दीप्तरूपिणे नमोनमस्त्रीक्ष्ण
रूपिणे नमोनमः सौम्याय सुपुरुषाय महापुरुषाय मध्यमपुरु-
षायोत्तमपुरुषाय ब्रह्मचारिणे नमो नमश्चन्द्रललाटाय कृत्तिवा-
ससे पिनाकहस्ताय नमोनम इति । एतदेवादित्योपस्थानमेता
एवाज्योक्तयो द्वादशरात्रस्यान्ते चरुं अर्पयित्वैताभ्यो देवताभ्यो
जुहुयादग्ने स्वाहा सोमाय स्वाहाग्नीषोमाभ्यामिन्द्राग्नि-
भ्यामिन्द्राय विश्वेभ्यो देवेभ्यो ब्रह्मणे प्रजापतये अग्ने स्विष्टि-
कृत इति । ततो ब्राह्मणतर्पणम् । एतेनैवातिकृच्छ्रो व्याख्यातो-
यावत् सकृदादददीत तावदग्नीयादवभृजस्तृतीयः स कृच्छ्रा-
तिकृच्छ्रः । प्रथमं चरित्वा शुचिः पूतः कर्मण्यां भवति द्वितीयं
चरित्वा यत्किञ्चिदन्यन्महापातकेभ्यः पापं कुरुते तस्मात्
प्रयुच्यते ततोऽथ चरित्वा सर्वपादेन सोमुच्यते अथैतास्त्रीन्

कृच्छ्रान् चरित्वा सर्वेषु वेदेषु स्नातो भवति सर्वदेवैर्ज्ञातो
भवति यश्चैव वेद यश्चैवं वेद ॥

इति गौतमीये धर्मशास्त्रे सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥

अष्टाविंशतितमोऽध्यायः ।

अथातश्चान्द्रायण तस्योक्तो विधिः कृच्छ्रे वपन व्रतश्चरेत्
श्वभूतां पौर्णमासीमुपवसेदाप्यायस्व सन्ते पयांसि नवो-
नव इति चैताभिस्तर्पणमाज्यहोमोहविषयानुमन्त्रणमुपस्थानं
चन्द्रमसोयद्देवा देवहेलनमिति चतस्रभिराज्यं जुहुयाद्देव-
कृतस्येति चान्ते समिद्धिर्गो भूर्भुवः स्वस्तपः मृत्य यश आरूपं
गिरौजस्तेजः पुरुषोधर्मः शिवः शिवइत्येतैर्ग्रासानुमन्त्रण
प्रतिमन्त्रं मनसा नमः स्वाहेति वा सर्वग्रामप्रमाणमास्याविका-
रेण चरुभैक्षशक्तुकणयावकशाकपयोदधिघृतमूलफलोदकानि
हवोष्युत्तरोत्तरं प्रशस्तानि पौर्णमास्यां पञ्चदशं ग्रासान्
भूक्तैकापचयेन परपक्षमग्नीयादमावास्यायामुपोष्यैकापचयेन
पूर्वपक्षं विपरीतैर्केषाम् । एष चान्द्रायणोमासीमासमेत-
माह्वा विपापोविपाग्ना सर्वमेनोहन्ति द्वितीयमाह्वा दशपूर्वान्
दशावरानात्मानञ्चैकविंशं पङ्क्तीश्च पुनाति सखतसरं चाह्वा
चन्द्रमसः सलोकतामाप्नोति ॥

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रेऽष्टाविंशतितमोऽध्यायः ॥

एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ।

ऊर्ध्वं पितुः पुत्रा ऋक्थ भजेरन्विहते रजसि मातुर्जीवति
 चेच्छति सर्वं वा पूर्वजस्येतरान् विभयात् । पूर्ववद्विभागे तु
 धर्मवृद्धिर्वागतिभागो ज्येष्ठस्य मिथुनमुभयतोदह्युक्तो रथोगो-
 वृषः काणखोरकूटवण्डामध्यमस्यानेकश्वेदविधौ न्यायसी गृह-
 मनोयुक्तं चतुष्पदाञ्चैकैक यवीयमः समश्चेतरत् सर्वं ह्यंशी वा
 पूर्वजः स्यादेकैकमितरेषामेकैकं वा धनरूप कास्यं पूर्वं पूर्वी
 लभेत दशनः पशूनां नैऋतशफः नैऋतशफानां वृषभोऽधिकीज्ये-
 ष्ठस्य वृषभषाडशा ज्यैष्ठिनेयस्य ममं वा ज्यैष्ठिनेयेन यवी-
 यमां प्रतिमाह वा स्वर्गे भागविशेषः । पितोत्सृजेत्
 पुत्रिका मनपत्योऽग्निं प्रजापतिश्चेद्वा स्यार्थमपत्यमिति संश-
 द्याभिमन्त्रिमावात् पुत्रिके ये केषां तत्संशयान्नोपयच्छे-
 दभ्रातृकाम् । पिण्डगोत्रऋषिमन्वा ऋक्थ भजेरन् स्त्री
 चानपत्यस्य वीज वा लिप्सेत देवरवत्यन्यतो जातमभागम् ।
 स्त्रीधनं दुहितृणामप्रत्तानामप्रतिष्ठितानाञ्च भगिनीशुल्कं
 मोदय्योणामूर्ध्वं मातुः पूर्वञ्चैके । सष्टविभागः प्रेतानां ज्ये-
 ष्ठस्य ममृष्टिनि प्रेते असमृष्टी ऋक्थभाक् विभक्तजः पितृमेव ।
 स्वयमर्जित वैद्योऽवैद्येभ्यः कामं भजेरन् । पुत्रा औत्तरमक्षेत्र-
 जदत्तकृत्विसगूढोत्पन्नापविद्धा ऋक्थभाजः कानीनसहोढ-
 पौनर्भवपुत्रिकापुत्रस्वयन्दत्तं क्रीता गोत्रभाजश्चतुर्थांशभागिनश्चै-
 रमाद्यभावे ब्राह्मणस्य राजन्यापुत्री ज्येष्ठौ गुणमन्त्रमुल्यांश-
 भाक् ज्येष्ठांशहीनमन्यत् राजन्यावैश्यापुत्रसमवाये स यथा
 ब्राह्मणीपुत्रेण क्षत्रियाच्चेत् शूरापुत्रोऽप्यनपत्यस्य शुश्रूष्ये

क्लृभेत वृत्तिमूलमन्तेवासविधिना सवर्णापुत्रोऽप्यन्यायवृत्तो न
 लभेतैकेषां श्रोत्रिया ब्राह्मणस्थानपत्यस्य ऋक्थं भजेरन् रा-
 जतरेषां जडक्लीवौ भर्तव्यावपत्यं जडस्य भागार्हं शूद्रापुत्र-
 वत् प्रतिलोमासूदकयोगक्षेमकृतान्नेष्वविभागः स्त्रीषु च संयु-
 क्तास्वनाज्ञाते दशावरैः शिष्टैरुहवङ्गिरलुब्धैः प्रशस्तं कार्यम् ।
 चत्वारश्चतुर्णां पारगा वेदानां प्रागुक्तमा स्त्रय आश्रमिणः पृथग्ध-
 र्मविदस्त्रयएतान् दशावरान् परिषदित्याचक्षते असम्भवे त्वेते-
 षामश्रोत्रियो वेदविच्छिष्टोविप्रतिपत्तौ यदाह यतोऽयमप्रभवो-
 भूतानां हिंसानुग्रहयोगेषु धर्मिणां विशेषेण स्वर्गं लोकं धर्म-
 विदाप्नोति ज्ञानाभिनवेशाभ्यामिति धर्मो धर्मः ।

इतिगौतमीये धर्मशास्त्रे एकोनविंशत्तमोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं गौतमसंहिता ।

शातातपसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

प्रायश्चित्तविहीनानां महापातकिनां नृणाम् ।
नरकान्ते भवेज्जन्म चिह्नाङ्कितशरीरिणाम् ॥
प्रतिजन्म भवेत्तेषां चिह्नं तत्पापसूचितम् ।
प्रायश्चित्ते कृते याति पञ्चात्तापवता पुनः ॥
महापातकजं चिह्नं सप्तजन्मानि जायते ।
उपपापोद्भवं पञ्च त्रीणि पापसमुद्भवम् ॥
दुष्कर्मजा नृणां रोगा यान्ति चोपक्रमैः शमम् ।
जपैः सुरार्चनैर्होमैर्दानैस्तेषां शमोभवेत् ॥
पूर्वजन्मकृतं पापं नरकस्य परिक्षये ।
बाधते व्याधिरूपेण तस्य जप्यादिभिः शमः ॥
कुष्ठञ्च राजयक्ष्मा च प्रमेहो ग्रहणी तथा ।
मूत्रकुच्छाश्वरीकासा अतीसारभगन्दरौ ॥
दुष्टव्रण गण्डमाला पक्षावातोऽक्षिनाशनम् ।
इत्येवमादयो रोगा महापापोद्भवाः स्मृताः ॥
जलोदर यक्ष्मश्च शूलरोगव्रणानि च ।
श्वासाजीर्णज्वरश्छर्दिभ्रममोहगलग्रहाः ।
रक्तार्बुद विसर्पाद्या उपपापोद्भवा गदाः ॥
दण्डापतानकश्चित्तवपुः कम्पविचर्चिकाः ।
वल्मीकपुण्डरीकाद्या रोगाः पापसमुद्भवाः ॥

अर्शश्चाद्या वृणां रोगा अतिपापाद्भवन्ति हि ।
 अत्ये च बहवो रोगा जायन्ते वर्णसङ्कराः ॥
 उच्यन्ते च निदानानि प्रायश्चित्तानि वै क्रमात् ।
 महापापेषु सर्वं स्यात्तदर्द्धमुपपातके ॥
 दद्यात् पापेषु पष्ठाश कल्प्य व्याधिवशाबलम् ।
 अथ माधारण्यत्तेषु गोदानादिषु कथ्यते ॥
 गोदाने बत्सयुक्ता गौः सुशीला च प्रयस्विनी ॥
 वृषदाने शुभोऽनडुान् शुक्लाध्वरमकाञ्चनः ।
 निवर्तनानि भूदानि दश दद्याद्द्विजातये ॥
 दशहस्तेन दण्डेन विंशद्दण्ड निवर्तनम् ।
 दश तान्येव गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥
 सुवर्णशतनिष्कन्तु तदर्द्धार्द्धप्रमाणतः ।
 अश्वदाने मृदु स्रज्जणमश्वं सोपस्करं दिशेत् ॥
 महिषीं माहिषे दाने दद्यान् स्वर्णायुधान्विताम् ।
 दद्याद्भजं महादाने सुवर्णफलसयुतम् ॥
 लक्षसंख्यार्हणं पुष्प प्रदद्याद्देवतार्चने ।
 दद्याद्द्विजसहस्राय मिष्टान्नं द्विजभोजने ॥
 रुद्रं जपेक्ष्णपुष्पैः पूजयित्वा च तत्सम्बकम् ।
 एकादश जपेद्बुद्रान् दशांशं रुग्णलैर्दृतैः ॥
 हुत्वाभिषेचनं कुर्व्यान्मन्त्रैर्वैष्णवैर्देवतैः ।
 शान्तिके गणशान्तिश्च यज्ञशान्तिकपूर्वकम् ॥
 धान्यदाने शुभं धान्य खारी यष्टिमितं स्मृतम् ।
 वस्त्रदाने षट्पञ्चदशं कर्पूरसंयुतम् ॥
 दशपञ्चाष्टचतुर उपदेष्टुं द्विजान् शुभान् ।

विधाय वैष्णवीं पूजां सङ्कल्प्य निजकाम्यया ॥
 धेनुं दद्याद्विजातिभ्योदक्षिणाञ्चापि शक्तितः ।
 अलङ्कृत्य यथाशक्ति वस्त्रालङ्कारणैर्विजान् ॥
 याचेद्दण्डप्रमाणेन प्रायश्चित्तं यथोदितम् ।
 तेषामनुज्ञया कृत्वा प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 पुनस्तान् परिपूर्णार्थानर्चयेद्विधिवद्विजान् ।
 सन्तुष्टा ब्राह्मणा दद्युरनुज्ञां व्रतकारिणे ॥
 जपच्छिद्रं तपश्छिद्रं यच्छिद्रं यज्ञकर्मणि ।
 सर्वं भवति निच्छिद्रं यस्य चेच्छन्ति ब्राह्मणाः ॥
 ब्राह्मणा यानि भाषन्ते मन्यन्ते तानि देवताः ।
 सर्वदेवमया विद्या न तद्वचनमन्यथा ॥
 उग्रवामोव्रतञ्चैव स्नान तीर्थफल तपः ।
 विप्रैः सम्पादितं सर्वं सम्पन्नं तस्य तत्फलम् ॥
 सम्पन्नमिति यद्वाक्यं वदन्ति क्षितिदेवताः ।
 प्रणम्य शिरसा धार्यमग्निश्रीमफल लभेत् ॥
 ब्राह्मणा जङ्गमं तीर्थं निर्जल सार्वकामिकम् ।
 तेषां वाक्योदकेनैव शुद्ध्यन्ति मनिना जनाः ॥
 तेभ्योऽनुज्ञामभिप्राप्य प्रगृह्य च तथाशिषः ।
 भोजयित्वा द्विजान् शक्त्या भुञ्जीत सह बभूभिः ॥
 इति शातातपीये कर्मविपाके साधारणविधिः प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

ब्रह्महा नरकस्थान्ते पाण्डुकुटी प्रजायते ।
 प्रायश्चित्तं प्रकुर्वीत स तत्पा कशान्तये ॥

चत्वारः कलमाः काव्याः पञ्चरत्नसमन्विताः ।
 पञ्चपल्लवसंयुक्ताः सितवस्त्रेण संयुताः ॥
 अश्वस्थानादिष्वद्वयुक्तास्त्रीर्योदकसुपूरिताः ।
 कषायपञ्चकोपेता नानाविधफलान्विताः ॥
 सर्वौषधिसमायुक्ताः स्थाप्याः प्रतिदिशं द्विजैः ।
 रौप्यमष्टदलं पद्मं मध्यकुम्भोपरि न्यसेत् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ब्रह्माणञ्च चतुर्मुखम् ।
 पलार्द्धार्द्धप्रमाणेन सुवर्णेन विनिर्मितम् ॥
 अर्चेत् पुरुषसूक्तेन त्रिकालं प्रतिवासरम् ।
 यजमानः शुभैर्गन्धैः पुष्पैर्धूपैर्यथाविधि ॥
 पूर्वोदिकुम्भेषु ततो ब्राह्मणा ब्रह्मचारिणः ।
 पठेयुः स्वस्ववेदांस्ते ऋग्वेदप्रभृतीन् शनैः ॥
 दशांशेन ततो होमो ग्रहशान्तिपुरःसरम् ।
 मय्यकुम्भे विधातव्यो घृताक्तैस्तिलहेमभिः ॥
 द्वादशाहमिदं कर्म समाप्य द्विजपुङ्गवः ।
 तत्र पीठे यजमानमभिषिञ्चेद्यथाविधि ॥
 ततोदद्यादूयथाशक्तिं गोभूहेमतिलादिकम् ।
 ब्राह्मणेभ्यस्तथा देयमाचार्य्याय निवेदयेत् ।
 आदित्या वरुणो रुद्रा विश्वे देवा मरुद्गणाः ।
 प्रीताः सर्वे व्यपोहन्तु मम पापं सुदारुणम् ॥
 इत्युदीर्य्य सुज्जर्भक्त्या तमाचार्य्यं क्षमापयेत् ।
 एवं विधाने विहिते श्वेतकुण्ठी विशुध्यति ॥
 कुण्ठी गोबधकारी, स्थान्तरकान्तेऽस्य निष्कृतिः ।
 स्थापयेद्वटमेकन्तु पूर्वोक्तद्रव्यसंयुतम् ॥

रक्तचन्दनलिप्ताङ्गं रक्तपुष्पाश्वरान्वितम् ।
 रक्तकुम्भं तु तं कृत्वा स्थापेद्दक्षिणां दिशम् ॥
 ताम्रपात्रं न्यसेत्तत्र तिलचूर्णेन पूरितम् ।
 तस्योपरि न्यसेद्देवं हेमनिष्कमय यमम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन पापं मे शास्यतामिति ।
 सामपारायणं कुर्यात् कलसे तत्र सामवित् ॥
 दशांशं सर्षपैर्चुत्वा पावमान्यभिषेचने ।
 विहिते धर्मराजानमाचार्य्याय निवेदयेत् ॥
 यमोऽपि महिषारूढो दण्डपाणिर्भयावहः ।
 दक्षिणाशपतिर्देवोमम पापं व्यपोहत् ॥
 इत्युच्चार्य्य विद्वज्यैनं मासं सङ्गतिमाचरेत् ।
 ब्रह्मगोबधयोरेषा प्रायश्चित्तेन निष्कृतिः ॥
 पितृहा चेतनाहीनो मातृहान्धः प्रजायते ।
 नरकान्ते प्रकुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 प्राजापत्यानि कुर्वीत त्रिंशच्चैव विधानतः ।
 व्रतान्ते कारयेन्नाव सौवर्णपलसन्निताम् ॥
 कुम्भं रौप्यमयञ्चैव ताम्रपात्राणि पूर्ववत् ।
 निष्कहेम्ना तु कर्त्तव्यो देवः श्रीवत्सलाब्धनः ॥
 पट्टवस्त्रेण सवेष्ट्य पूजयेत्तत्र विधानतः ।
 नावं द्विजाय तां दद्यात् सर्वोपस्करसंयुताम् ॥
 वासुदेव ! जगन्नाथ ! सर्वभूताशयस्थितः ।
 पातकार्णवमग्नं मां तारय प्रणतार्त्तिहृत् ॥
 इत्युदीर्य्य प्रणम्याथ ब्राह्मणाय विमर्जयेत् ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति विप्रेभ्योदक्षिणां ददेत् ॥

स्वसृष्टाती तु वधिरौ नरकान्ते प्रजायते ।
 मूको भ्रातृवधे चैव तस्येय निष्कृतिः स्मृता ॥
 सोऽपि पापविशुद्ध्यर्थं चरेच्चान्द्रायणव्रतम् ।
 व्रतान्ते पुस्तक दद्यात् सुवर्णफलसयुतम् ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य ब्रह्माणीं तां विदुर्जयेत् ।
 सरस्वति । जगन्मातः । शब्दब्रह्माधिदेवते ॥
 दुर्कर्मकरणात् पापात् पाहि मा परमेश्वरि । ।
 बालघाती च पुरुषो मृतवत्सुः प्रजायते ॥
 ब्राह्मणोद्वाहनञ्चैव कर्त्तव्यं तेन शुद्धये ।
 अन्नं हरिवंशस्य कर्त्तव्यञ्च यथाविधि ॥
 महारुद्रजपञ्चैव कारयेच्च यथाविधि ।
 षडङ्गैकादशैरुद्रैरुद्रैः समभिधीयते ॥
 रुद्रैस्तथैकादशभिर्महारुद्रैः प्रकीर्तितः ।
 एकादशभिरेतैस्तु अतिरुद्रश्च कथ्यते ॥
 जुहुयाच्च दशांशेन दूर्वायायुतसंख्यया ।
 एकादश स्वर्गनिष्काः प्रदातव्याः सदक्षिणाः ॥
 पलान्येकादश तथा दद्याद्विजानुमारतः ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति द्विजेभ्योदक्षिणान्दिशेत् ॥
 स्नापयेद्दम्पतीः पश्चान्मन्त्रैर्वैरुणदैवतैः ।
 आचार्याय प्रदेशानि वस्त्रालङ्कारणानि च ॥
 गोत्रहा एरुषः कुष्ठो निर्वंशश्चोपजायते ।
 स च पापविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यशतञ्चरेत् ॥
 व्रतान्ते मेदिनीं दत्त्वा शृणुयादथ भारतम् ।
 स्त्रीहन्ता चातिसारी स्यादश्वत्थान् रोपयेद्दश ॥

दद्याच्च शर्कराधेनुं भोजनेच्च शतं द्विजान् ।
 राज्ञा च यरोगी स्यादेषा तस्य च निष्कृतिः ॥
 गोभूङ्गिरण्यमिष्टान्नजलवस्त्रप्रदानतः ।
 हतधेनुप्रदानेन तिलधेनुप्रदानतः ॥
 इत्यादिना क्रमेणैव क्षयरोगः प्रशाम्यति ।
 रक्तार्वुदी वैश्यहन्ता जायते सच मानवः ॥
 प्राजापत्यानि चत्वारि सप्त धान्यानि चोत्सृजेत् ।
 दण्डापतानकयुतः शूद्रहन्ता भवेन्नरः ॥
 प्राजापत्य सकृच्चैवं दद्याद्भेनुं सदक्षिणाम् ।
 कारुणाच्च बधे चैव रूक्षभावः प्रजायते ॥
 तेन तत्पापशुद्ध्यर्थं दातव्या वृषभः सितः ।
 सर्वकार्येष्वसिद्धार्थो गजघाती वेन्नरः ॥
 प्रासाद कारयित्वा तु गणेशप्रतिमां न्यसेत् ।
 गणनाथस्य मन्त्रं तु मन्त्री लक्ष्मिं जपेत् ॥
 कुलत्थशाकैः पूषैश्च गणशान्तिपुरःसरम् ।
 उद्रे विनिहते चैव जायते विकृतस्वरः ॥
 स तत्पापविशुद्ध्यर्थं दद्यात् कर्पूरकं फलम् ॥
 अश्वे विनिहते चैव वक्रतुण्डः प्रजायते ।
 खत पलानि दद्याच्च चन्दनान्यधनुस्तथे ॥
 महिषीघातने चैव कृष्णगुल्फः प्रजायते ।
 धरे विनिहते चैव खररोमा प्रजायते ॥
 निष्कलत्रस्य प्रकृतिं सम्प्रदद्याद्भिरणमयीम् ।
 तरुजौ निहते चैव जायते केकरेक्षणः ।
 दद्याद्रत्नमयीं धेनुं स तत्पातकशान्तये ॥

शूकरे निहते चैव दन्तुरो जायते नरः ।
 स दद्यात्तु विशुद्ध्यर्थं दृढकुम्भ सदक्षिणम् ॥
 हरिणे निहते खञ्जः शृगाले तु विपादकः ।
 अश्वस्तेन प्रदातव्यः सौवर्ण्यपलनिर्मितः ॥
 अजाभिघातने चैव अधिकाङ्गः प्रजायते ।
 अजा तेन प्रदातव्या विचित्रवस्त्रसयुता ॥
 उरभ्ने निहते चैव पाण्डुरोगः प्रजायते ।
 कस्तूरिकापलं दद्याद्ब्राह्मणाय विशुद्ध्ये ॥
 मार्जारे निहते चैव पीतपाणिः प्रजायते ।
 पारावत स सौवर्ण्यं प्रदद्यान्निष्कमात्रकम् ॥
 शुक्रशारिकयोर्घाते नरः स्वलितवाग्भवेत् ।
 मच्छास्त्रपुस्तकं दद्यात् स विप्राय सदक्षिणम् ॥
 वक्रघाती दीर्घनसो दद्याद्गां धवलप्रभाम् ।
 काकघाती कर्णहीनो दद्याद्गामसितप्रभाम् ॥
 हिंसायां निष्कृतिरिय ब्राह्मणे समुदाहृता ।
 तदर्द्धार्द्धं प्रमाणेन क्षत्रियादिष्वनुक्रमात् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके हिंसाप्रायश्चित्तविधिर्नाम
 द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

सुरापः श्वावदन्तः स्यात् प्राजापत्यन्तरन्तथा ।
 शर्करायास्तुलाः सप्त दद्यात् पापविशुद्ध्ये ॥
 जपित्वा तु महारुद्रं दशांशं जुहुयात्तिलैः ।

ततोऽभिषेकः कर्त्तव्यो मन्त्रैर्वह्णदैवतैः ॥
 मद्यपो रक्तपित्ती स्यात्स दद्यात् सर्पिषोषटम् ।
 मधुनोऽर्द्धषट्क्षैव सहिरण्यं विशुद्धये ॥
 अभक्ष्यभक्षणे चैव जायते कृमिकोदरः ।
 यथावत्तेन शुद्ध्यर्थमुपोष्यं भीष्मपञ्चकम् ॥
 उदक्यावीक्षितं भुक्त्वा जायते कृमिलोदरः ।
 गोमूत्रयावकाहारस्त्रिरात्रेणैव शुद्ध्यति ॥
 भुक्त्वा चास्पृश्य संस्पृष्टं जायते कृमिलोदरः ।
 त्रिरात्रं समुपोष्याथ स तत्पापात् प्रमुच्यते ॥
 परान्नविघ्नकरणादजीर्णमभिजायते ।
 लक्ष्मिहोमं स कुर्वीत प्रायश्चित्तं यथाविधि ॥
 मन्दोदराग्निर्भवति सति द्रव्ये कदम्बदः ।
 प्राजापत्यत्रयं कुर्व्याद्भोजयेच्च शतं द्विजान् ॥
 विषदः स्याच्छर्दिरोगी दद्याद्दश पयस्विनीः ।
 मार्गहा पादरोगी स्यात् सोऽश्वदानं ममाचरेत् ॥
 पिशुनो नरकस्यान्ते जायते श्वासकान्तवान् ।
 हृतं तेन प्रदातव्यं सहस्रपलमस्मितम् ॥
 धूर्त्तोऽपस्माररोगी स्यात् स तत्पापविशुद्धये ।
 ब्रह्मकूर्चमयीं धेनुं दद्याद्भाञ्च सदर्शयाम् ॥
 शूली परोपतापेन जायते तत्प्रमोचने ।
 सोऽन्नदानं प्रकुर्वीत तथा रुद्रं जपेन्नरः ॥
 दावाग्निदायकश्चैव रक्तातिसारवान् भवेत् ।
 तेनोदपानं कर्त्तव्यं रोपणीयस्तथा वट ॥
 सुरालये जले वापि शकृण्मूत्रं करोति यः ।

गुंदरोगो भवेत्तस्य पापरूपः सुदारुणः ॥
 मास सुरार्चनेनैव गोदानद्वितयेन तु ।
 प्राजापत्येन चैकेन शाम्यन्ति गुदजा रजः ॥
 गर्भपातनजा रोगा यकृत्क्षीजजलोदराः ।
 तेषां प्रथमनार्थाय प्रायश्चित्तमिदं स्मृतम् ॥
 एतेष दद्याद्विप्राय जलधेनुं विधानतः ।
 सुवर्णरूप्यताम्राणां पलत्रयसमन्विताम् ॥
 प्रतमाभङ्गकारी च अप्रतिष्ठः प्रजायते ।
 सम्बत्सरत्रयं सिञ्चेदश्वत्थं प्रतिवासरम् ॥
 लढाहयेत्तमश्वत्थं स्वगृह्योक्तविधानतः ।
 तत्र सस्यापयेद्देव विघ्नराजं सुपूजितम् ॥
 दुष्टवादी खण्डितः स्यात् सर्वै दद्याद्विजातये ।
 रूप्यं पलद्वयं दुग्धं घटद्वयसमन्वितम् ॥
 खल्लीटः परनिन्दावान् धेनुं दद्यात् सकाञ्चनाम् ।
 परोपहासकृत् काणः स गां दद्यात् समौक्तिकाम् ॥
 सभायां पक्षपाती च जायते पक्षघातवान् ।
 निष्कत्रयमित हेम स दद्यात् सत्यवर्त्तिनाम् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके प्रकीर्णप्रायश्चित्तं नाम
 तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

कुलघ्नो नरकस्थान्ते जायते विप्रहेमहृत् ।
 स तु स्वर्णशतं दद्यात् कृत्वा चान्द्रायणत्रयम् ॥

औडम्बरी ताम्रचौरी नरकान्ते प्रजायते ।
 प्राजापत्यं स कृत्वा ताम्रं पलशतं दिशेत् ॥
 कांस्यहारी च भवति पुण्डरीकसमन्वितः ।
 कांस्यं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजातये ॥
 रीतिहृत् पिङ्गलाक्षः स्यादुपोष्य हरिवासरम् ।
 रीतिं पलशतं दद्यादलङ्कृत्य द्विजं शुभम् ॥
 मुक्ताहारी च पुरुषो जायते पिङ्गमूर्ध्वजः ।
 मुक्ताफलशतं दद्यादुपोष्य स विधानतः ॥
 त्वपुहारी च पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं सोऽपि दद्यात् पलशतन्त्रपु ॥
 सीसहारी च पुरुषो जायते शीर्षरोगवान् ।
 उपोष्य दिवसं दद्याद्दृष्टधेनुं विधानतः ॥
 दुग्धहारी च पुरुषो जायते बज्रमूत्रकः ।
 स दद्याद्दुग्धधेनुञ्च ब्राह्मणाय यथाविधि ॥
 दधिचौर्येण पुरुषो जायते मदवान् यतः ।
 दधिधेनुः प्रदातव्या तेन विप्राय शुद्धये ॥
 मधुचौरस्तु पुरुषो जायते नेत्ररोगवान् ।
 स दद्यान्मधुधेनुञ्च समुप्योष्य द्विजातये ॥
 द्रक्षोर्विकरहारी च भवेदुदरगुल्मवान् ।
 गुडधेनुः प्रदातव्या तेन तद्दीपशान्तये ॥
 लोहहारी च पुरुषः कर्बूराङ्गः प्रजायते ।
 लोहं पलशतं दद्यादुपोष्य स तु वासरम् ॥
 तैलचौरस्तु पुरुषो भवेत् कण्ठादिपीडितः ।
 उपोष्य स तु विप्राय दद्यात्तैलघटद्वयम् ॥

आमन्त्रहरणाञ्चैव दन्तहीनः प्रजायते ।
 स दद्यादस्त्रिनौ हेमनिष्कद्वयविनिर्मितौ ॥
 पक्वान्त्रहरणाञ्चैव जिह्वारोगः प्रजायते ।
 गायत्र्याः स जपेत्तत्र दशांश जुहुयात्तिलैः ॥
 फलहारी च पुरुषो जायते वणिताङ्गुलिः ।
 नानाफलानामयुतं स दद्याच्च द्विजन्मने ॥
 ताम्बूलहरणाञ्चैव श्वेतौष्ठः सम्प्रजायते ।
 सदक्षिण्य प्रदद्याच्च विद्रुमस्य द्वय वरम् ॥
 शाकहारी च पुरुषोजायते नीललोचनः ।
 ब्राह्मणाय प्रदद्याद्द्वै महानीलमणिद्वयम् ॥
 कन्दमूलस्य हरणाद्ब्रह्मपाणिः प्रजायते ।
 देवतायतनं कार्यमुद्यानं तेन शक्तितः ॥
 सौगन्धिकस्य हरणाद्दुर्गन्धाङ्गः प्रजायते ।
 स लक्ष्मिक पद्माना जुहुयाज्जातवेदसि ॥
 दारुहारी च पुरुषः स्त्रिन्वपाणिः प्रजायते ।
 स दद्याद्विदुषे शुद्धौ काश्मीरजपलद्वयम् ॥
 विद्यापुस्तकहारी च किल मूकः प्रजायते ।
 न्यायेतिहासं दद्यात् स ब्राह्मणाय सदक्षिणम् ॥
 वस्त्रहारी भवेत् कुष्ठी सम्प्रदद्यात्प्रजापतिम् ।
 हेमनिष्कमितश्चैव वस्त्रयुग्म द्विजातये ॥
 ऊर्णाहारी लोमशः स्यात् स दद्यात् कम्बलान्वितम् ।
 स्वर्गनिष्कमितं हेमवर्द्धिं दद्याद्विजातये ॥
 पट्टसूत्रस्य हरणान्विलोमा जायते नरः ।
 तेन धेनुः प्रदातव्या विशुद्ध्यर्थं द्विजन्मने ॥

औषधस्यापहरणे सूर्यावर्तः प्रजायते ।
 सूर्यायार्घः प्रदातव्यो मांसं देयञ्च काञ्चनम् ॥
 रक्तवस्त्रप्रवालादिहारी स्याद्रक्तवातवान् ।
 सवस्त्रां महिषीं दद्यान्मणिरागसमन्विताम् ॥
 विप्ररत्नापहारी चाप्यनपत्यः प्रजायते ।
 तेन कार्यं विष्णुहृद्यं महारुद्रजपादिकम् ॥
 मृतवत्सोदितः सर्वो विधिरत्र विधीयते ।
 दशांगहोमः कर्तव्यः पलाशेन यथाविधि ॥
 देवस्य हरणाञ्चैव जायते विविधो ज्वरः ।
 ज्वरो महाज्वरश्चैव रौद्रो वैष्णव एव च ॥
 ज्वरे रौद्रं जपेत् कर्णे महारुद्रं महाज्वरे ।
 अतिरौद्रं जपेद्रौद्रे वैष्णवे तद्व्यं जपेत् ॥
 नानाविधद्रव्यचौरो जायते ग्रहिणीयुतः ।
 तेनान्नोदकवस्त्राणि हेम देयञ्च शक्तिः ॥
 इति शातातपीये कर्मविपाके स्तेयप्रायश्चित्तं नाम
 चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

मातृगामी भवेद्दयस्तु लिङ्गं तस्य विनश्यति ।
 चाण्डालीगमने चैवं हीनकोषः प्रजायते ॥
 तस्य प्रतिक्रियां कर्तुं कुम्भमुत्तरतो न्यसेत् ।
 कृष्णवस्त्रममाच्छ्रवं कृष्णमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं कांस्यपात्रे धनेश्वरम् ।

सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं नरवाहनम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन धनदं विश्वरूपिणम् ।
 अथर्ववेदविद्विप्रो ह्याथर्वणं समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिसङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 निधीनामधिपो देवः शङ्करस्य प्रियः सखा ।
 सौम्याशाधिपतिः श्रीमान् मम पापं व्यपोहतु ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं हीनकोषे लिङ्गनाशे विशुद्धये ॥
 गुरुजायाभिगमनान्मूत्रकृच्छ्रः प्रजायते ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्या शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥
 स्थापयेत् कुम्भमेकं तु पश्चिमायां शुभे दिने ।
 नीलवस्त्रसमाच्छन्नं नीलमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेद्देवं ताम्रपात्रे प्रचेतसम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं यादसाम्पतिम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वरुणं विश्वरूपिणम् ।
 सामविद्वाह्यणस्तत्र सामवेदं समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा निष्कविंशतिरङ्ख्याया ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 यादसामधिपो देवो विश्वेषामपि पावनः ।
 ससाराब्धौ कर्णधारो वरुणः पावनोऽस्तु मे ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवमलङ्कृत्य मूत्रकृच्छ्रप्रशान्तये ॥
 स्वसुतागमने चैव रक्तकुष्ठं प्रजायते ।

भगिनीगमने चैव पीतकुष्ठं प्रजायते ॥
 तस्य प्रतिक्रियां कर्त्तुं पूर्वतः कलसं न्यसेत् ।
 पीतवस्त्रसमाच्छन्नं पीतमाल्यविभूषितम् ॥
 तस्योपरि न्यसेत् स्वर्णपात्रे देवं सुरेश्वरम् ।
 सुवर्णनिष्कषट्केन निर्मितं वज्रधारिणम् ॥
 यजेत् पुरुषसूक्तेन वासवं विश्वरूपिणम् ।
 यजुर्वेदं तत्र साम ऋग्वेदञ्च समाचरेत् ॥
 सुवर्णपुत्रिकां कृत्वा सुवर्णदशकेन तु ।
 दद्याद्विप्राय सम्पूज्य निष्पापोऽहमिति ब्रुवन् ॥
 देवानामधिपोदेवो वज्री विष्णुनिकेतनः ।
 शतयज्ञः सहस्राक्षः पाप मम निहन्तु ॥
 इमं मन्त्रं समुच्चार्य आचार्य्याय यथाविधि ।
 दद्याद्देवं सहस्राक्षं स पापस्यापनुत्तये ॥
 भाद्रभाष्याभिगमनाङ्गलकुष्ठं प्रजायते ।
 स्वबधूगमने चैव कृष्णकुष्ठं प्रजायते ॥
 तेन कार्यं विष्णुद्धृत्यं प्रागुक्तस्यार्द्धमेव हि ।
 दशांशहोमः सर्वत्र घृताक्तैः क्रियते तिलैः ॥
 यदगम्याभिगमनाज्जायते ध्रुवरुण्डलम् ।
 कृत्वा लोहमयीं धेनुं तिलपट्टिप्रमाणतः ॥
 कार्पासभारसयुक्तां कांस्यदोहां सवस्त्रिकाम् ।
 दद्याद्विप्राय विधिवदिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥
 सुरभी वैष्णवी माना मम पापं व्यपोहतु ।
 तपस्विनीसङ्गमने जायते चाश्वरीगदः ॥

सतु पापविशुद्ध्यर्थं प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 दद्यादिप्राय विदुषे मधुधेनुं यथोदितम् ।
 तिलद्रोणमतश्चैव हिरण्येन समन्वितम् ॥
 पितृष्वस्त्रभिगमनाद्दक्षिणांशवणी भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या अजादानेन शक्तिवः ॥
 मातुलान्यात्तु गमने षष्ठकुब्जः प्रजायते ।
 कृष्णाजिनप्रदानेन प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥
 मातृष्वस्त्रभिगमने वामाङ्गे व्रणवान् भवेत् ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या सम्यग्दासप्रदानतः ॥
 मृतभार्य्याभिगमने मृतभार्य्यः प्रजायते ।
 तत्पातकविशुद्ध्यर्थं द्विजमेक विवाहयेत् ॥
 सगोत्रस्त्रीप्रसङ्गेन जायते च भगन्दरः ।
 तेनापि निष्कृतिः कार्य्या महिषीदानयत्नतः ॥
 तपस्विनीप्रसङ्गेन प्रमेही जायते नरः ।
 मास रुद्रजपः कार्य्यो दद्याच्छक्त्या च काञ्चनम्
 दीक्षितस्त्रीप्रसङ्गेन जायते दुष्टरक्तवृक् ।
 स पातकविशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 स्वजातिजायागमने जायते हृदयवणी ।
 तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं प्राजापत्यद्वयञ्चरेत् ॥
 पशुयोनौ च गमने मूत्राघातः प्रजायते ।
 तिलपात्रद्वयञ्चैव दद्यादस्रविशुद्ध्ये ॥
 अश्वयोनौ च गमनाद्गुदस्तम्भः प्रजायते ।
 सहस्रकमलस्नानं मास कुर्यात् शिवस्य च ॥

एतं दोषा नराणां स्युर्नरकान्ते न संशयः ।

स्त्रीणामपि भवत्येते तत्तत्पुरुषसङ्गसात् ॥

इति शातातपीये कर्मविपाके अगस्यागमन प्रायश्चित्तं
नाम पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

अश्वशूकरमृद्भृद्भिद्रुमादिशकटेन च ।

भृग्वग्निदारु शस्त्राश्रमविषोद्बन्धनजैर्हताः ॥

व्याघ्राहिगजभूपालचीरवैरिवकाहताः ।

काष्ठगल्यमृता ये च शौचसंस्कारवर्जिताः ॥

विस्तूचिकान्नकवलदवातीसारतोमृताः ।

साकिन्यादिग्रहैर्ग्रस्ता विद्युत्पातहताश्च ये ॥

अस्पृष्टा अपवित्राश्च पतिताः पुत्रवर्जिताः ।

पञ्चविंशत्प्रकारैश्च नाप्नुवन्ति गतिं मृताः ॥

पित्वाद्याः पिण्डभाजः स्युस्त्रयो लेपभुजस्तथा ।

ततो नान्दीमुखाः प्रोक्ता स्त्रयोऽप्यशुमुखास्त्रयः ॥

द्वादशैते पितृगणास्तर्पिताः सन्ततिप्रदाः ।

गतिहीनाः सुतादीनां सन्ततिं नाशयन्ति ते ॥

दश व्याघ्रादिनिहता गर्भं निघ्नन्त्यमी क्रमात् ।

द्वादशास्त्रादिनिहता आरुर्षन्ति च बालकम् ॥

विषादिनिहतान्ति दशसु द्वादशष्वपि ।

वर्षैकबालकं कुर्यादनपत्याऽनपत्यताम् ॥

व्याघ्रेण हन्यते जन्तुः कुमारीगमनेन च ।

चौरेण निहते धेनुं वैरिणा निहते वृषम् ॥
 वृकेण निहते दद्याद्दूयथाशक्ति च काञ्चनम् ।
 शय्यामृते प्रदातव्या शय्या तुलीसमन्विता ॥
 निष्कमात्रं पुवर्णस्य विष्णुना समधिष्ठिता ।
 शौचहीने ऋते चैव द्विनिष्कस्वर्णजं हरिम् ॥
 सस्कारहीने च ऋते कुमारञ्च विवाहयेत् ।
 शुना हते च निक्षेपं स्थापयेन्निजशक्तितः ॥
 शूकरेण हते दद्यान्महिषं दक्षिणान्वितम् ।
 कृमिभिश्च ऋते दद्याद्गोधूमात्रं द्विजातये ॥
 ऋद्धिणा च हते दद्याद्दृषभं वस्त्रसयुतम् ।
 शकटेन ऋते दद्यादश्वं सोपस्कुरान्वितम् ॥
 भगुपाते ऋते चैव प्रदद्याद्धान्यपर्वतम् ।
 अग्निना निहते दद्यादुपानहं स्वशक्तितः ॥
 दवेन निहते चैव कर्त्तव्या सदने सभा ।
 शस्त्रेण च निहते दद्यान्महिषीं दक्षिणान्विताम् ॥
 अश्वना निहते दद्यात् सवत्सां गां पयस्विनीम् ।
 विप्रेण ऋते दद्यान्मेदिनीं क्षेत्रसयुताम् ॥
 उदूबन्धनऋते चापि प्रदद्याद्गां पयस्विनीम् ।
 ऋते जलेन वरुण हैमं दद्यात्त्रिनिष्ककम् ॥
 वृक्षं वृक्षहने दद्यात् सौवर्णं स्वर्णसयुतम् ।
 अतीसारऋते लक्षं सावित्याः सयतो जपेत् ॥
 साकिन्यादिऋते चैव जपेद्बृहद् यथोचितम् ।
 विद्युत्पातेन निहते विद्यादानं समाचरेत् ॥
 अस्पर्शे च ऋते कार्यं वेदपारायणं तथा ।

सच्छास्त्रपुस्तक दद्याद्दान्तमाश्रित्य संस्थिते ॥
 पातित्येन मृते कुर्यात् प्राजापत्यानि षोडश ।
 मृते चापत्यरहिते कृच्छ्राणां नवतिश्चरेत् ॥
 निष्कत्रयमितस्वर्णं दद्याद्दशं हयायते ।
 कपिना निहते दद्यात् कपि कनकनिर्मितम् ॥
 विभूचिकामृते स्वादु भोजयेच्च शत द्विजान् ।
 तिलधेनुः प्रदातव्या कण्ठेऽन्नकवले मृत ॥
 केसरोगमृते चापि अष्टौ कृच्छ्रान् समाचरेत् ॥
 एव कृते विधानेन विदध्यादौर्द्ध्वदेहिकम् ।
 ततः प्रेतत्वनिर्मुक्ताः पितरस्तर्पितास्तथा ॥
 दद्याद् पुत्रांश्च पौत्राश्च आयुरारोग्यसम्पदः ।
 इतिशातातपप्रोक्तोविपाकः कर्मणामयम् ।
 शिष्याय शरभङ्गाय विनयात् परिपृच्छयते ॥
 इतिशातातपीये कर्मविपाके अगतिप्रायश्चित्तं नाम
 षष्ठोऽध्यायः ॥

समाप्ता चेयं शातातपसंहिता ।

वशिष्ठसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अथातः पुरुषनिःश्रेयसार्थं धर्मजिज्ञासा । ज्ञात्वा चानुतिष्ठन्
धार्मिकः प्रशस्यतमो भवति । लोके प्रेत्य वा विहितो धर्मः ।
तदलाभे शिष्टाचारः प्रमाणम् । दक्षिणेन हिमवत उत्तरेण
विन्ध्यस्य ये धर्मा ये चाचारास्ते सर्वे प्रत्येतव्या नवन्ये
प्रतिलोमकल्पधर्माः । एतदार्यावर्त्तमित्याचक्षते । गङ्गाय-
मुनयोरन्तराप्येके । यावद्वा कृष्णमृगोविचरति तावद्ब्रह्मवर्त्तम
मिति । अथापि भाल्लविनोनिदाने गाथामुदाहरन्ति ।

पश्चात् सिन्धुर्विहरिणी सूर्यस्योदयनं पुरा ।

यावत् कृष्णोऽभिधावति तावद् वै ब्रह्मवर्त्तसम् ।

त्रैविद्यवृद्धा यंब्रूयुर्धमं धर्मविदोजनाः ।

पवने पावने चैव स धर्मो नात्र सशयइति ।

देशधर्मजातिधर्मकुलधर्मान् श्रुत्यभावादब्रवीन्मनुः ॥ सूर्या-
भ्युदितः सूर्याभिनिर्मुक्तः कुनखी श्यावदण्डः परिवर्त्तिः
परिवेत्ता अग्नेदिधिषूदधिषूपतिर्वीजहा ब्रह्मघ्नइत्येतएन
स्विनः । पञ्च महापातकान्याचक्षते गुरुतल्प सुरापानं
भ्रूणहत्यां ब्राह्मणसुवर्णहरणं पतितसंप्रयोगञ्च ब्राह्मेण वा
यौनेन वा ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सम्बत्सरेण पतति पतितेन सहाचरन् ।

याजनाध्यापनादयौनादन्नपानासनादपि ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

विद्याविनाशे पुनरभ्युपैति

ज्ञातिप्रणाशे त्विह सर्वनाशः ।

कुलापदेशेन हयोऽपि पूज्य-

सस्मात् कुलीनां स्त्रिय मुद्वहन्तीति ॥

तयोवर्णा ब्राह्मणस्य वशे वर्त्तेरन् तेषां ब्राह्मणो धर्मं
यदूत्रयात्तद्राजा चानुतिष्ठेत् ।

राज तु धर्मेणानुशासन् षष्ठं षष्ठं धनस्य हरेदन्यत्र ब्राह्म-
णात् । इष्टापूर्त्तस्य तु षष्ठमशं भजति । इतिह ब्राह्मणावेद-
माद्य करोति ब्राह्मणआपदउद्धरति तस्माद्ब्राह्मणोऽनाद्यः
सोमोऽस्य राजा भवतीतीह प्रेत्य चाभ्युदयिकमिति ह विज्ञा-
यन् ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ॥

द्वितीयोऽध्यायः ।

चत्वारो वर्णा ब्राह्मणक्षत्रियवैश्यशूद्राः । तयोवर्णा
द्विजातयोब्राह्मणक्षत्रियवैश्याः । तेषां,

मातुरग्रेऽधिजननं द्वितीयं मौष्णिवन्धने ।

तत्तास्य माता सावित्री पिता त्वाचार्य्यं नच्यते ।

वेदप्रदानात् पितेत्याचार्य्यमाचक्षते ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

द्वयमिह वै पुरुषस्य रेतोब्राह्मणस्योर्ध्वं नाभेरर्वाचीनं
मन्येत । तद्यदूर्ध्वं नाभेस्तेनास्यानौरमी प्रजा जायते यदुप-
पनयति यत् साधु करोति । अथ यदर्वाचीनं नाभेस्तेनास्यौ-
रसी प्रजा जायते जनन्यां जनयति तस्माच्छोत्रियमनूचानम-
पूज्योऽसीति न वदन्तीति हारीताः ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

नत्वस्य विद्यते कर्म किञ्चिदामौञ्जिवन्धनात् ।

वृत्त्या शूद्रसमो ज्ञेयो यावद्देदे न जायत इति ॥

अन्यत्रोदकर्मस्वधापितृसंयुक्तेभ्यः ॥ विद्याह वै ब्राह्मणमा
जगाम गोपाय मां सेवधिक्षेऽहमस्मि ।

असूयकायानृजवेऽव्रताय न मां ब्रूया वीर्यवती तथा स्यां ।

यत्रावृणोत्यवितथेन कर्मणा बद्धदुःखं कुर्वंस्त्वमृतवसंप्रयच्छन्

तन्मन्येत पितर मातरञ्च तस्मै न द्रुहेत् कतमञ्च नाहम् ।

अध्यापिताये गुरुं नाद्रियन्ते विप्रा वाचा मनसा कर्मणा वा ।

यथैव तेन गुरोर्भोजनीयास्तथैव तान्न युनक्ति श्रुतं तत् ।

यमेव विद्याच्छुचिमप्रमत्तं मेधाविनं ब्रह्मचर्योपपन्नम्

यस्त्वेतद्रुद्धेत् कतमञ्च नाह तस्मै मां ब्रूयान्निधिपायब्रह्मन्निति ।

दहत्यग्निर्यथा कक्षं ब्रह्म त्वद्धमनादृतम् ।

न ब्रह्म तस्मै प्रब्रूयाच्छक्यमानमकृन्तत इति ॥

षट्कर्माणि ब्राह्मणस्याध्यायनमध्यापनं यजनं दानं
प्रतिग्रहश्चेति । त्रीणि राजन्यस्याध्ययनं यजनं दानं शस्त्रेण
च प्रजापालनं स्वधर्मस्तेन जीवेत् । एनान्येव त्रीणि वैश्यस्य
कृषिवाणिज्यपाशुपाल्यकुसीदश्च । एतेषां परिचर्या शूद्रस्य ।
अनियता हस्तिरनियतकेणवेशाः सर्वेषां मुक्तशिखावर्जम् ।

अजीवतः स्वधर्मेणान्यतरामपापीयमीं वृत्तिमातिष्ठेरन् तु
कदाचित् पापीयसीम् । वैश्यजीविकामास्थाय पण्येन जीव-
तोऽश्म लवणमपण्यं पाषाणकौ पक्षौ माजिनानि च तान्तवञ्च
रक्तं सर्वञ्च कृतान्नं पुष्पमूलफलानि च गन्धरसा उदकञ्चीष-
धीनां रमः सोमश्च शस्त्रं विष मांसञ्च क्षीरं सविकारं अपस्त्रपु
जतु सीसञ्च ।

अथाप्युदाहरन्ति ।

सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च ।

त्यहेण शूद्रीभवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् ॥

ग्राम्यपशूनामेकशफाः केशिनश्च सर्वे चारण्याः पशवो वयां-
सि दंष्ट्रिणश्च ॥ धान्यानां तिलानाहुः । अथाप्युदाहरन्ति ।

भोजनाभ्यञ्जनादानादूयदन्यत् कुरुते तिलैः ।

कृमिभूतः स विष्ठायां पितृभिः सह मज्जति ।

कामं वा स्वयं कृष्योत्पाद्य तिलान् विक्रीणीरन् ॥

अन्यत्र धान्यविक्रयात् । रसारसैः समतोद्धानतो वा
निमातव्यः नत्वेव लवण रसैस्तिलतण्डुलपक्वान्नं विद्यान्मनु-
ष्याश्च विहिताः । परिवर्त्तकेन ब्राह्मणराजन्यौ वार्जुषान्न
नाद्यातां । अथाप्युदाहरन्ति ।

समर्घं धान्यमुद्धृत्य महर्घं यः प्रजच्छति ।

स वै वार्जुषिकोनाम ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥

द्विष्टश्च भ्रूणहत्याञ्च तुलया समतोलयन् ।

अतिष्ठदून्मूणाहा कीव्यां वार्जुषिर्न्यकूपपातहेति ॥

काम वा परिलुप्तकृत्याय पापीयसे दद्यात् द्विगुणं हिरण्यं

त्रिगुणं धान्यं धान्येनैव रसाध्याख्याताः पुष्पमूलफलानि च ।
तुलाष्टमष्टगुणम् । अथाप्युदाहरन्ति ।

राजानुमतभावेन द्रव्यवृद्धिं विनाशयेत् ।
पुनाराजाभिषेकेण द्रव्यवृद्धिञ्च वर्जयेत् ॥
द्विकं त्रिकं चतुष्कञ्च पञ्चकञ्च शत स्मृतम् ।
मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः ।
वशिष्ठवचनप्रोक्तां वृद्धिं वाङ्मेषिके ऋणु ॥
पञ्चमाषःसु विशत्या एवं धर्मो न हीयत इति ॥
इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

अथोत्रियाननुवाक्ता अनग्नयः शूद्रधर्माणो भवन्ति ।
नामृगब्राह्मणोभवति । मानवश्चात्र लोकमुदाहरन्ति ।
योऽनधीत्य द्विर्जवेदमन्यत्र कुरुते अमम् ॥
स जीवन्नेव शूद्रत्वमाप्नु गच्छति सान्वयः ।
न वणिक् न कुसीदजीवी । ये च शूद्रप्रेषणं कुर्वन्ति ।
न स्तेनो न चिकित्सकः ।

अव्रता ह्यनधी याना यत्र भैक्षचरा द्विजाः ।
तं ग्रामं दण्डयेद्राजा चौरभक्तपदो हि सः ॥
चत्वारोऽपि त्रयोवापि यं ब्रूयुर्वेदपारगा ।
स धर्मदूतिविज्ञेयो नेतरेषां सहस्रशः ॥
अव्रतानामसन्त्राणां जातिमात्रोपजीविनां ।
सहस्रशः समेतानां पर्यत्त्वं नैव विद्यते ॥

यद्वदन्त्यन्यथा भूत्वा मूर्खा धर्ममतद्विदः ।
 तत्पापं शतधा भूत्वा तद्वक्तृष्वनु गच्छति ॥
 श्रोत्रियायैव देयानि हव्यकव्यानि नित्यशः ।
 अश्रोत्रियाय दत्त्वानि तप्तिं नायान्ति देवताः ॥
 यस्य चैव गृहे मूर्खो दूरे चैव बज्जश्रुतः ।
 बज्जश्रुताय दातव्य नास्ति मूर्खे व्यतिक्रमः ॥
 ब्राह्मणातिक्रमो नास्ति विप्रे वेदविवर्जिते ।
 प्व तन्तमग्निमुत्सृज्य नहि भस्मानि ह्रियते ॥
 यश्च काष्ठमग्रे हस्ती यश्च चर्म मयोद्यगः ।
 यश्च विप्रोऽनधीयान स्वयस्ते नामधारकाः ॥
 विद्वद्भोज्यानि चान्नानि मूर्खाराद्रेषु भुञ्जते ।
 तदन्नं नायमायानि मद्गद्वा जायते भयम् ॥

अप्रज्ञायमानवृत्तं योऽधिगच्छेद्राजा तदरेत् अधिगन्ते
 पष्ठमंश प्रदाय । ब्राह्मणश्चेदधिगच्छेत् पट्कर्मसु वर्त्तमानो
 न राजा हरेत् । आततायिनं हत्वा नात्र त्राणमिच्छाः कि-
 ञ्चित् किल्बिषमाहुः । षड्विधास्वाततायिनः । अथाप्युदा-
 हरन्ति ।

अग्निदो गरदश्चैव शस्त्रपाणिर्धनापहः ।
 क्षेत्तदारहरश्चैव षडेते आततायिनः ॥
 आततायिनमायान्तमपि वेदान्तपारगम् ।
 जिघांसन्त जिघांसीयान्न तेन ब्रह्महा भवेत् ॥
 स्वाध्यायिन कुलेजात यो हन्यादाततायिनम् ।
 न तेन भ्रूणहा स स्यान्नन्यस्तन् मन्युस्तच्छति ॥
 त्रिणाचिकेतस्त्रिपञ्चाग्निमुपर्यवान् चतुर्मेधा वाजसनेयी

षडङ्गविद्वद्भूदेयानुसन्तानम्बन्दीगोज्येष्ठसामगोमन्त्रब्राह्मण-
वित् यस्य धर्मानधीते यस्य च पुरुषमाटपितृवंशः श्रोति
योविज्ञायते विद्वांसः स्नातकाश्चेति पङ्क्तिपावनाः ।

चातुर्विद्योविकल्पी च अङ्गविद्वर्मपाठकः ।

आश्रमस्थास्त्रयोमुख्या परिषत् स्याद्दशावरा ॥

उपनीय तु यः कृत्स्नं वेदमध्यापयेत् स आचार्यो य
स्त्वेकदेश सउपाध्यायीयश्च वेदाङ्गानि । आत्मवर्णो वर्णसंस्का-
रे वा ब्राह्मणवैश्यौ शस्त्रमाददीयाताम् । क्षत्रियस्य तु तन्नि-
त्यमेव रक्षणधिकारात् । प्राग्वोदग्वासीनः प्रक्षाल्य पादौ
पाणी चामणिबन्धनात् । अङ्गुष्ठमूलस्योत्तरतो रेखाब्राह्मणं तीर्थं
तेन त्रिराचामेदशब्दवत् । द्विःपरिमृज्यात् खान्यङ्गिः सस्पृशेत्
मूर्धन्यपो निनयेत् । सव्ये च पाणौ व्रजं स्तुष्टन् शयानः प्रणता
वा नाचामेत् । हृदयङ्गमाभिरङ्गिरबुद्धाभिरफेनाभिर्ब्राह्मणः
कण्ठगाभिः क्षत्रियः शुचिः । वैश्योऽङ्गिः प्राशिताभिस्तु स्त्री-
शूद्रौ स्पृष्टाभिरेव च । पुत्रद्वारापि यागास्तर्पणानि स्युः ।
न वर्णगन्धरसदुष्टाभिः । याश्च स्युरशुभागमाः । न मुख्या
विप्रप्रउच्छिष्टं कुर्वन्त्यनङ्गलिष्टाः । सुप्ता भुक्ता पीत्वा स्नात्वा
वाचान्तः पुनराचामेत् ॥

वामश्च परिधाय चोष्ठौ संस्पृश्य यात्रालोमकौ । न श्मश्रु-
गतालेपः दन्तवदन्तसक्तेषु यच्चान्तं मुखे भवेदाक्षान्तस्याव-
शिष्टं स्यान्निगिरन्नेव तच्छुचिः ।

परानथांचामयतः पादौ वा विप्रप्रोगताः ।

भूस्या तासु समाः प्रोक्तास्ताभिर्नोच्छिष्टभाग्भवेत् ॥

प्रचरन्मभ्यवहार्येषु उच्छिष्टं यदि सस्पृशेत् ।

भूमौ निःक्षिप्य तद्द्रव्यमाचान्तः प्रचरेत् पुनः ॥

यद्यन्मीमांस्य स्यात्तत्तदङ्गिमु संस्पृशेत् ।

श्वहताश्च वृगा वन्या घातितञ्च खगैः पलम् ॥

बालैरनुपविद्धान्तः स्त्रीभिराचरितञ्च यत् ।

परिसंख्याय तान् सर्वात् शुचीनाञ्च प्रजापतिः ॥

प्रसारितञ्च यत्पण्यं ये दाषाः स्त्रीमुखे च ।

मशकैर्मक्षिकाभिश्च निलीनो नोपहन्यते ॥

क्षितिस्थ्याश्चैव या आपो गवाः प्रीतिकराश्च याः ।

परिसंख्याय तान् सर्वान् शुचीनाञ्च प्रजापतिरिति ॥

लेपगन्धापकर्षण शौचमभ्यलिप्तस्याद्विहं दा च । तैजस-
खण्डमयदारवतान्तकानां भस्मपरिमार्जनप्रदाहनक्षणाग्निर्लेज-
नानि । तैजसवदुपलमणीना मणिवच्छङ्खुगुक्तीनां दाहवदस्थ्रा
रज्जुविदलचर्मणा चैलवच्छ्वीच । गोबालैः फलचममाना
गौरसर्षपकल्केन क्षोमजानां । भूम्यामु संमार्जनप्रोक्षणाप-
लेपनील्लेखनैर्यथास्थाने दोषविशेषात् प्राजापत्यमुपैति । अथा-
प्युदाहरन्ति ॥

खननाद्दहनाद्वा पाद्भोभिराक्रमणादपि ।

चतुर्भिः शुद्ध्यति भूमिः पञ्चमाञ्चोपलेपनात् ॥

रजसा शुद्ध्यते नारी नदी वेगेन शुद्ध्यति ।

भस्मना शुद्ध्यति कांस्यं ताम्रमस्त्रेण शुद्ध्यति ॥

मद्यैर्मूत्रैः पुरीषैर्वा ह्येषूप्याशुगोणितैः ।

मस्पृष्ट नैव शुद्ध्यते पुनः पाकेन वृणमथम् ॥

अङ्गिर्गावाणि शुद्ध्यन्ति मनः मत्प्रेन शुद्ध्यति ।

विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुद्ध्यति ॥

अङ्गिरेव काञ्चन पूयेत्तथा रजनम् । अङ्गुलिकनिष्ठिका-
मूले दैव तीर्थम् । अङ्गुल्यग्रे मानुष । पाणिमध्यआग्नेयम् ।
प्रदेशिन्यङ्गुष्ठयोरन्तरा पितृ ॥ रोचन्त इति मायं प्रातरग्र-
नान्यभिपूजयेत् । खदितमिति पितृषु । सम्पन्ननित्याभ्युद-
यिकेषु ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशस्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

प्रकृतिविशिष्टं चातुर्वर्ण्यं सस्कारविशेषाच्च । ब्राह्मणोऽस्य
सुखमामीदाह्मराजन्यः कृतः ऊरू तदस्य यद्वैश्यः पद्मां
शूद्रोऽजायतेति । गायत्र्या कृन्दमा ब्राह्मणमहज् तदृभा रा-
जन्यं जगत्या वैश्यं न केनचिच्छन्दसा शूद्रमित्यसस्कार्यौ
विज्ञायते । त्रिष्वेव निवासः स्यात् सर्वेषां सत्यमक्रोधोदान-
महिंसा प्रजननञ्च पितृदेवतातिथिपूजायां पशुं हिंस्यात् ।

मधुपर्के च यज्ञे च पितृदेवतकर्मणि ।

अत्रैव च पशुं हिंस्यान्नान्यथेत्यब्रवीन्मनुः ॥

नाकृत्वा प्राणिनां हिंसां मांसमुत्पद्यते क्वचित् ।

नच प्राणिवधः स्वर्ग्यस्तस्मादुयागे बधोऽवधः ॥

अथापि ब्राह्मणाय राजन्याय वा अभ्यागताय वा महोच्च
वा महाजम्बा पचेदेवमस्यातिथ्यं कुर्वन्तीति । उदकक्रिया-
मशौचञ्च द्विवर्षात् प्रभृति स्रतउभय कुर्यात् । दन्तजनना-
दित्येके । शरीरमग्निना संयोज्यानवेक्षमाणा अपोऽभ्यवयन्ति ।

ततस्तत्रस्था एव सव्योत्तराभ्यां पाणिभ्यामुदकक्रियां कुर्वन्ति ।
अशुग्मा दक्षिणामुखाः । पितृणां वा एषा दिग्धा दक्षिणा ।
गृहान् व्रजित्वा स्वस्तरे त्यहमनश्नन्त आसीरन् । अशक्तौ
क्रीतोत्पन्नेन वर्त्तेरन् ।

दशाह मरणाशौचं सपिण्डेषु विधीयते ।

मरणात् प्रभृति दिवमगणना । सपिण्डना सप्तपुरुष
विज्ञायते । अप्रत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषं तदिदं विज्ञायते ।
प्रत्तानामितरे कुर्वीरन् । ताश्च तेषां जननेऽप्येवमेव निपुणा
शुद्धिमिच्छता मातापितृवर्जनिमित्तत्वात् । अथाप्युदा-
हरन्ति ।

नाशौचं सूतके पुंसः संमर्गञ्चेन्नगच्छति ।

रजस्तत्राशुचि ज्ञेयं यच्च पुंसि न विद्यते ॥

ब्राह्मणो दशरात्रेण पञ्चदश रात्रेण भूमिपः ।

विंशतिरात्रेण वैश्यः शूद्रोमासेन शुद्ध्यति ॥

अशौचे यस्तु शूद्रस्य सूतके वापि भुक्तवान् ।

स गच्छेन्नरकघोरं तिर्यग्योनिषु जायते ॥

अनिर्दशाहे पक्वान्न नियोगादयस्तु भुक्तवान् ।

कृभिर्भूत्वा स देहान्ते तद्विद्यामुपजीवति ॥

द्वादशमासान् द्वादशार्द्धमासान् वा अनश्नन् संहिता-
मधायानः पूतीभवतीति विज्ञायते । ऊनद्विवर्षे प्रेते गर्भ-
पतने वा सपिण्डानां त्रिंशत्तमाशौचं सद्यःशौचमिति गौ-
तमः । देशान्तरस्थे प्रेते ऊर्द्धं दशाहाञ्चैकरात्रमाशौचम् ।
आहिताग्निश्चेत् प्रवसन् म्रियते पुनःसंस्कारं कृत्वा शववच्छौच

मिति गौतमः । यूपयति प्रमथान रजस्वलासूतिकाशुचीनुपसृष्ट
सशिरा अभ्युपेयादपः ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

अस्वतन्त्रा स्त्री पुरुषप्रधाना अनग्निरनुदक्या च अनृत-
मिति विज्ञायते । अथाप्युदाहरणि ।

पिता रक्षति कीमारे भर्ता रक्षति यौवने ।

पुत्राश्च स्यविरे भावे न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥

तस्या भर्तुरभिचार उक्तः प्रायश्चित्तरहस्येषु ।

मानि मासि रजो ह्यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥

विराजं रजस्वलाऽशुचिर्भवति सा नाञ्ज्रात् नाभ्यञ्ज्यात्
नापसुस्नायात् अधःशयीत दिवा न स्वप्यात् नाग्निं स्पृशेत् न
रज्जुं प्रसृजेत् न दन्तान् धावयेत् न मांसमस्त्रीयात् न ग्रहान्
निरीक्षेत् न हस्तेत् न किञ्चिदाचरेत् नाञ्जलिना जलं पिबेत्
न खर्व्वेण न लोहितायसेन वा । विज्ञायते हीन्द्रस्त्रिशीर्षाण
त्वाष्ट्रं हत्वा पाप्मना गृहीतो मन्यत इति । तं सर्वाणि
भूतान्यभ्याक्रोशन् भ्रूणहन् भ्रूणहन् भ्रूणहन्निति । स स्त्रिय
उपाधावत् । अस्यै मे ब्रह्महत्यायै तृतीयं भागं गृहीति
गत्वैवमुवाच । ता अत्रुवन् किं मोऽभूदिति । सोऽब्रवीद्वरं
हृणीध्वमिति । ता अत्रुवन् तौ प्रजां विन्दामह इति काम
मा विजानीमोऽलम्भवाम इति यथेच्छया आप्रसवकालात् पुरु-
षेण सह मैथुनभावेन सम्भवाम इति चैषोऽस्माकं वरस्तथे-

नेणोक्तास्ताः प्रतीजगृह्यसृतीयं भ्रूणहत्यायाः । सैषा भ्रूण-
हत्या मासि मास्याविर्भवति । तस्माद्रजस्वलान्न नाश्रीयत् ।
अतश्च भ्रूणहत्याया एवैतद्रूपं प्रतिमास्यान्ते कञ्चुकमिव । तदा-
ऊर्ध्वह्लावादिनः । अञ्जनाभ्यञ्जनमेवास्या न प्रतिग्राह्य तद्धि
स्त्रियोऽन्नमिति तस्मात्तस्यास्तत्र नच मन्यन्ते आचारा याश्च
योषित इति । सेयमुपयाति ।

उदक्यास्वासते तेषां येच केचिदनग्नयः ।

गृहस्थाः श्रोत्रियाः पापाः सर्वे ते शूद्रधर्मिणः ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

आचारः परमोधर्मः सर्वेषामिति निश्चयः ।

हीनाचारपरीतात्मा प्रेत्य चेह विनश्यति ॥

नैनं तपांसि न ब्रह्म नाग्निर्होत्र न दक्षिणा ।

हीनाचाराश्रित भ्रष्टं तारयन्ति कथञ्चन ॥

आचारहीन न पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ।

कृद्भास्येन मृत्युकाले त्यजन्ति नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥

आचारहीनस्य तु ब्राह्मणस्य वेदाः षडङ्गा अखिलाः सपक्षाः ।

कां प्रीतिमुत्पापयितुं समर्थाश्चान्वस्य दागा इव दर्शनीयाः ॥

नैनं कृत्वासि वृजिनात्तारयन्ति मायाविनं मायया वर्तमानम्

तत्ताक्षरे मय्यगधीयमाने पुनाति तद्ब्रह्म यथावदिष्टम् ॥

दुराचारो हि पुरुषो लोके भवति निन्दितः ।

दुःखभागी च सततं व्याधितोऽल्पायुरेव च ॥

आचारात् फलते धर्ममाचारात् फलते धनम् ।

आचारात् श्रियमाप्नोति आचारो हन्यलक्षणम् ॥

सर्वलक्षणहीनोऽपि यः सदाचारवान्नरः ।

अद्धानोऽनसूयश्च शतं वर्षाणि जीवति ॥

आहारनिर्हारविहारयोगाः सुसंवृता धर्मविदा तु कार्याः ।

वाग्बुद्धिवीर्याणि तपस्तथैव धनायुषी गुप्ततमे च कार्ये ॥

उभे मूत्रपुरीषे तु दिवा कुर्यादुदङ्मुखः ।

रात्रौ कुर्यादक्षिणस्य एवं ह्यायुर्न रिच्यते ॥

प्रत्यग्निं प्रतिसूर्य्यञ्च प्रतिगां प्रति च द्विजम् ।

प्रतिसोमोदक सन्ध्यां प्रज्ञा नश्यति मेहतः ॥

न नद्यां मेहन कार्यं न पथि न च भस्मानि ।

न गोमये न वा कृष्टे नोप्ते चित्रे न शादले ॥

कायायामन्वकारे वा रात्रावहनि वा द्विजः ।

यथातुखमुखः कुर्यात् प्राणबाधभयेषु च ॥

उद्धृताभिरग्निः कार्यं कुर्यान्नस्नानमनुद्धृताभिरपि ।

आहरेन्मृत्तिकां विप्रः कूलात् समिकता तथा ॥

अन्तर्जले देवगृहे वल्मीके मूषिकस्थले ।

कृतशौचावशिष्टे च न ग्राह्याः पञ्च मृत्तिकाः ॥

एका लिङ्गे करे तिष्ठ उभाभ्यां द्वे तु मृत्तिके ।

पञ्चापानि दशैकस्त्रिभुवयोः सप्त मृत्तिकाः ॥

एतच्छौचं गृहस्थस्य द्विगुणं ब्रह्मचारिणः ।

वानप्रस्थस्य त्रिगुणं यतीनान्तु चतुर्गुणम् ॥

अष्टौ ग्रासा मुनेर्भक्तं वानप्रस्थस्य षोडश ।

द्वात्रिंशत् गृहस्थस्य अमितं ब्रह्मचारिणः ॥

अन्नङ्गान् ब्रह्मचारी च आहिताग्निश्च ते त्रयः ।
 भुञ्जाना एव सिद्ध्यन्ति नैषां सिद्धिरनश्वताम् ॥
 तपोदानोपहारेषु व्रतेषु नियमेषु च ।
 इज्याध्ययनधर्मेषु यो नामक्तः स निष्क्रयः ॥
 योगस्तपोदमोदानं सत्यं शौचं दया श्रुतम् ।
 विद्या विज्ञानमास्तिक्यमेतद्ब्राह्मणलक्षणम् ॥
 सर्वत्र दान्ताः श्रुतपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ।
 प्रतिग्रहे मङ्कुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तरयितुं समर्थाः ॥
 असूयकः पिशुनश्चैव कृतघ्नो दीर्घरोषकः ।
 चत्वारः कर्मचारण्डाला जन्मतश्चापि पञ्चमः ॥
 दीर्घवैरमसूयाश्च असत्य ब्रह्मदूषणम् ।
 पैशुन्य निर्दयत्वञ्च जानीयाच्छूद्रलक्षणम् ॥
 किञ्चिद्देदमयं पात्रं किञ्चित् पात्रं तपोमयम् ।
 पात्राणामपि तत्पात्रं शूद्रान्न यस्य नोदरे ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जुह्नुवापि यजित्वापि गतिमूर्द्धां न बिन्दति ॥
 शूद्रान्नेनोदरस्थेन यः कश्चिन्म्रियते द्विजः ।
 स भवेच्छूकरो ग्रास्यस्तस्य वा जायते कुले ॥
 शूद्रान्नेन तु भुक्तेन मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा नच स्वर्गाहंकी भवेत् ॥
 स्वाध्यायाद्य योनिमित्तं प्रशान्तं चैतन्यस्थं पापभीरु बल्लभम् ।
 स्त्रीयुक्तान्नं धार्मिकं गोशरण्यं व्रतैः क्षान्तं तादृश पात्रमाहुः ॥
 आमपात्रे यथा न्यस्त क्षीरं दधि घृतं मधु ।
 विनश्येत् पात्रदौर्बल्यात्तच्च पात्रं रसाग्रते ॥

एव गाञ्च हिरण्यञ्च वस्त्रमश्व मर्हीं तिलान् ।

अविद्वान् प्रतिगृह्णानो भस्मीभवति दारुवत् ॥

नाङ्गं नखञ्च वादिवं कुर्यात् । नवापोऽञ्जलिना पिबेत् ।
न पादेन पाणिना वा राजानमपि हन्यात् न जलेन जलम् ।
नेष्टकाभिः फलानि पातयेत् न फलेन फलम् । न कल्कपुट-
कोभवेत् । न स्नेच्छभाषां शिञ्चेत् । अथाप्युदाहरन्ति ।

न पाणिपादचपलो न नेत्रचपलो भवेत् ।

नचाङ्गचपलोविप्र इति शिष्टस्य गोचरः ॥

पारम्य्यर्गगतो येषां वेदः सपरिव्रं हणः ।

ते शिष्टा ब्राह्मणा ज्ञेयाः श्रुतिप्रत्यक्षहेतवः ॥

यन्न मन्त नचासन्त नाश्रुत न बद्धश्रुतम् ।

न सुष्टुत न दुर्हत्तं वेद कश्चित् स ब्राह्मण इति ।

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे षष्ठोऽध्यायः ।

सप्तमोऽध्यायः ।

चत्वार आश्रमा ब्रह्मचारिगृहस्थवानप्रस्थपरिव्राजकाः ।
तेषां वेदमधीत्य वेदौ वा वेदान् वा अविशीर्णब्रह्मचर्यो-
ऽपनिक्षेप्तमावशेत् । ब्रह्मचार्य्याचार्य्यं परिचरेदाशरीरविमो-
क्षात् । आचार्य्ये प्रसीतिऽग्निं परिचरेत् । विज्ञायते हि
चाहवाग्निराचार्य्य इति । सयतवाक् चतुर्थषष्ठाष्टमकालभोजी
भैक्षमाचरेत् । गुर्वधीनो जटिलः शिखाजटो वा गुरुं गच्छन्त-
मन्गच्छेदासीनश्चानुतिष्ठेत् शयानश्चासीन उपवसेदाहता

ध्यायी सर्वभैक्षं निवेद्य तदनुज्ञया भुञ्जीत । खट्वाशयनदन्तप्र-
क्षालनाभ्यञ्जनवर्जो तिष्ठेदहनि रात्रावासीत । त्रिः कृत्वोऽभ्यु-
पेयादपोऽभ्युपेयादपः ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥

गृहस्थो विनीतक्रोधहर्षो गुरुणानुज्ञातः स्नात्वा असमा-
नार्पामसृष्टमैथुनां यवीयसीं सदृशीं भार्यां विन्देत् । पञ्चमीं
मातृबन्धुभ्यः सप्तमीं पितृबन्धुभ्यः । वैवाह्यमग्निमिन्यात् । मा-
यमागतमतिथिं नावरुन्ध्यात् । नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ।

यस्य नाश्नाति वामार्यी ब्राह्मणोगृहमागतः ।

सुकृतं तस्य यत् किञ्चित् सर्वमादाय गच्छति ॥

एकरात्रन्तु निवसन्नतिथिर्ब्राह्मणः स्मृतः ।

अनित्यं हि स्थितिर्यस्मात्तस्मादतिथिरुच्यते ॥

नैकग्रामीण मतिथिं विप्र साङ्गतिक तथा ।

काले प्राप्ते अकाले वा नास्यानश्वन् गृहे वसेत् ॥

अद्वाशीलोऽस्मृहयालुः । अलमग्न्याधेयाय नानाहिताग्निः
स्यादलञ्च सोमपानाय नामोमयाजी स्यात् । उक्तः स्वाध्याये
प्रजनने यज्ञे च गृहेष्वभ्यागतं प्रत्युत्थानासनशयनवाक्स्मृ-
ताभिर्मानयेत् । यथाशक्ति चात्रेण सर्वभूतानि ।

गृहस्थएव यजते गृहस्थस्तप्यते तपः ।

चतुर्णामाश्रमाणां गृहस्थस्तु विशिष्यते ॥
 यथा नदीनदाः सर्वे समुद्रे यान्ति संस्थितिम् ।
 एवमाश्रमिणः सर्वे गृहस्थे यान्ति संस्थितिम् ॥
 यथा मातरमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति जन्तवः ।
 एव गृहस्थमाश्रित्य सर्वे जीवन्ति भिक्षुकाः ॥
 नित्योदकी नित्ययज्ञो पवीती
 नित्यस्वाध्यायी पतितान्नवर्जो ।
 ऋतौ गच्छन् विधिवच्च जुह्वन् ब्राह्मण-
 श्रवते तद्ब्रह्मलोकात् ब्रह्मलोकादिति ॥
 इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे ऽष्टमोऽध्यायः ॥

नवमोऽध्यायः ।

वानप्रस्थोजटिलश्चीराजिनवासा ग्रामञ्च न प्रविशेत् । न
 फालकृष्टमधितिष्ठेत् । अरुष्टं मूलफलं सञ्चिन्वीत् । ऊर्द्धरे-
 ताः क्षमाश्रयः । मूलफलभैक्षेणाश्रमागतमतिथिं मञ्चयेत् ।
 दद्यादेव न प्रति गृह्णीयात् । त्रिषवणमुदकमुपस्पृशेत् ।
 श्रावणकेनाग्निमाधायाहिताग्निः स्याद्वृक्षमूलिकऊर्द्धं पङ्-
 क्थीमासेभ्योऽनग्निरनिकेतः । दद्याद्देवपितृमनुष्येभ्यः । स
 गच्छेत् स्वर्गमानन्त्यमानन्त्यम् ॥

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे नवमोऽध्यायः ॥

दशमोऽध्यायः ।

परिव्राजकः सर्वभूताभयदक्षिणां दत्त्वा प्रतिष्ठेत् ।
 अथाप्युदाहरन्ति ।

अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा चरति यो द्विजः ।
 तस्यापि सर्वभूतेभ्यो न भय जातु विद्यते ॥
 अभयं सर्वभूतेभ्यो दत्त्वा यद्भुवि वर्त्तते ।
 हन्ति जातानजाताश्च प्रतिगृह्णाति यस्य च ॥
 संन्यसेत् सर्वकर्माणि वेदमेकं न संन्यसेत् ।
 वेदसन्व्यासतः शूद्रस्तस्माद्देदं न संन्यसेत् ॥
 एकाक्षर परं ब्रह्म प्राणायमः परन्तपः ।
 उपवासात् परं भैक्ष दया दानादिशिष्यते ॥

मुण्डोऽममत्वपरिग्रहः सप्तागाराण्यसङ्कल्पितानि चरेद्भैक्षं
 विधूमे सन्नमुपले एकशटीपरिवृतोऽजिनन वा गोप्रलूनैस्तृ-
 णैर्वैष्टितशरीरः स्थण्डिलशाय्यनित्या वसतिं वसेत् ग्रामान्ते
 देवगृहे शून्यागारे वृक्षमूले वा मनसा ज्ञानमधीयानः ।
 अरण्यनित्यो न ग्राम्य पशूनां सन्दर्शने विहरेत् । अथाप्यु-
 दारन्ति ॥

अरण्यनित्यस्य जितेन्द्रियस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनिवर्त्तकस्य ।
 अध्यात्मचिन्तागतमानसस्य भुक्ता ह्यनावृत्तिरुपेक्षकस्य ॥
 अव्यक्तलिङ्गोऽव्यक्ताचारोऽनुन्मत्तउन्मत्तवेशः ।
 अथाप्युदाहरन्ति ॥

न शब्दशास्त्राभिरतस्य मोक्षो न चापि लोके ग्रहण्ये रतस्य ।
 न भोजनाच्छादनतत्परस्य न चापि रस्यावसथप्रियस्य ॥
 न चोत्पातनिमित्ताभ्यां न नक्षत्राङ्गविद्यया ।
 अनुशासनवादाभ्यां भिक्षां लिप्सेत कर्हिचित् ॥
 अलाभे न विषादी स्याल्लाभे चैव न हर्षयेत् ।
 प्राणयात्रिकमात्रः स्यान्मात्रासङ्गाद्विनिर्गतः ॥

न कुश्यां नोदके सङ्गे न चैले न त्रिपुष्करे ।

नागारे नासने नान्ते यस्य वै मोक्षवित्तमः ॥

ब्राह्मणकुले वा यत्नमेतद्भुञ्जीत सायं मधुमांससर्पिर्वर्जम् ।
यतीन् साधुन् वा गृहस्थान् सायं प्रातश्च तृप्येत् । ग्रामे वा
वसेदजिह्मोऽशरणोऽसङ्गसुकः । नचेन्द्रियसयोगं कुर्वीत केन-
चित् । उपेक्षकः सर्भभूतानां हिंसानुग्रहपरिहारेण । पैशु-
न्यमत्सराभिमानाहङ्काराश्च दानार्जशात्मस्तवपरगर्हादम्भलोभ-
मोहक्रोधास्तूयाविवर्जनं सर्वाश्रमिणां धर्मिष्ठो यन्नोपवीत्युद-
कमण्डलुहस्तः शुचिर्ब्राह्मणोवृषलान्नपानवर्जी न हीयते ब्रह्म-
लोकात् ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे दशमोऽध्यायः ॥

एकादशोऽध्यायः ।

षट् कर्मा गृहदेवताभ्योवलि हरेत् । अत्रितियायान
दत्त्वा ब्रह्मचारिणे वानन्तरं पितृभ्योदद्यात्ततोऽतिथिं भोज-
येत् स्वेष्टायासमानुपूर्व्येण स्वगृह्याणां कुमारवालटद्वतरण
प्रभृतीं स्ततोऽपरान् गृह्यान् श्वचाण्डाल पतितवायसेभ्योभूमौ
निर्वपेत् शूद्रेभ्यर्वाच्छिष्टं वा दद्याच्छेष यती भुञ्जीत सर्वोप-
योगेन पुनःपाको यदि निरुक्ते वैश्वदेवेऽतिथिरागच्छेद्विशे-
षेणास्माश्च व्रतं कारयेद्विजायते ऽङ्गि 'वैश्वानरः प्रविशत्यतिथि-
र्ब्राह्मणोगृहम् । तस्मादपयानमन्यत्र वर्षाभ्यस्तां हि शान्तिज-
नाविद्विरिति तं भोजयित्वोपसीतासीमान्तादनुव्रजेदनुज्ञा-
ताद्वा । परपक्षाजर्जं चतुर्थीं पितृभ्योदद्यात् पूर्वद्यु ब्राह्मणान्

सनिपात्य यतीन् गृहस्थान् साधून्वा परिणतवयसोऽविकर्म-
स्थान् श्रोत्रियान् शिष्यान्तेवासिनः शिष्यान्पिगुणवतीभो-
जयेद्विलग्नशुक्लविगृधिश्यावदन्तकुष्ठिकुनखवर्जम् । अथाप्यु-
दाहरन्ति ॥

अथ चेन्मन्त्रविदूयुक्तः शारीरैः पङ्क्तिदूषणैः ।

अदूष्यन्त यमः प्राह पङ्क्तिपावन एव सः ॥

आङ्घ्रेनोद्वासनीयानि उच्छिष्टान्यादिनक्षयात् ।

खे पतन्ति हि या धारास्ता पिवन्त्यक्ततोदकाः ॥

उच्छिष्टेन प्रपुष्टास्ते यावन्नास्तमितोरविः ।

क्षीरधारास्ततोयान्यक्षयाः सञ्चरभागिनः ॥

प्राक्संस्कारप्रमीतानां प्रवेशनमिति श्रुतिः ।

भागधेय मनुः प्राह उच्छिष्टोच्छेपणे उभे ॥

उच्छेपणं भूमिगतं विकिरेल्लेपसोदकम् ।

अनुप्रेतेषु विमृजेदप्रजानामनायुसाम् ॥

उभयोः शाखयोर्मुक्तं पितृभ्योऽन्नं निवेदितम् ।

तदन्तरं प्रतीक्षन्ते ह्यसुरादुष्टचेतसः ॥

तस्मादशून्यहस्तेन कुर्यादन्नमुपागतम् ।

भोजनं वा समालभ्य तिष्ठतोच्छेपणे उभे ॥

द्वौ दैवे पितृकृत्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा ।

भोजयेत् मुसच्छब्दोऽपि न प्रमज्ज्येत विस्तरे ॥

सत्क्रियां देशकालौ च शौचं ब्राह्मणं सम्पदः ।

पञ्चैतान् विस्तरो हन्ति तस्मात्तं परिवर्जयेत् ॥

अपिवा भोजयेदेक ब्राह्मणं वेदपारगम् ।

शुभशीलोपसंपन्नं सर्वलक्षणवर्जितम् ॥

यद्येक भोजयेच्छाहे दैव तत्र कथं भवेत् ।
 अन्न पात्रे समुहृत्य सर्वस्य प्रकृतस्य तु ॥
 देवतायतने कृत्वा ततः आर्द्धं प्रवर्त्तते ।
 प्रास्येदग्नौ तदन्नं तु दद्याद्वा ब्रह्मचारिणे ॥
 यावदुष्णं भवत्यन्नं यावदश्रन्ति वाग्यताः ।
 तावद्वा पितरोऽश्रन्ति यावन्नोक्ता हविर्गुणाः ॥
 हविर्गुणा न वक्तव्याः पितरोभावतर्पिताः ।
 पितृभिस्तर्पितैः पश्चादन्नं शोभनं हविः ॥
 नियुक्तस्तु यदा आह दैवे तन्तु समुत्सृजेत् ।
 यावन्ति पशुरोमाणि तावन्नरकमृच्छति ॥
 त्रीणि आह्वे पवित्राणि दौहितः कुतपस्तिला ।
 त्रीणि चान्नं प्रशंसन्ति शौचक्राधमत्वराम् ॥
 दिवसस्याष्टमे भागे मन्दीभवति भास्करः ।
 स कालः कुतपोनाम पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥
 आहं दत्त्वा च भुक्त्वा च मैथुनं योऽधिगच्छति ।
 भवन्ति पितरस्तस्य तन्मासं रेतसोभुजः ॥
 यतस्ततो जायते च दत्त्वा भुक्त्वा च पैतृकम् ।
 न स विद्यामवाप्नोति क्षीणायुश्चैव जायते ॥
 पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
 उपासते सुतं जातं शकुन्तादिव पिप्पलम् ॥
 मधुमांसैश्च शाकैश्च पयसा पायसेन वा ।
 अधनो दास्यति आब वर्षासु च मघासु च ॥
 सन्तानवर्धनं पुत्रं तृप्यन्तं पितृकर्मणि ।
 देवब्राह्मणसम्पन्नमभिनन्दन्ति पूर्वजाः ॥

नन्दन्ति पितरस्तस्य सुष्टुष्टैरिव कर्षकाः ।

यज्ञयास्यो ददात्यन्नं पितरस्तेन पुत्त्रिणः ॥

आवण्याग्रहायण्योश्चान्वष्टकायाञ्च पितृभ्योदद्याद्दृव्यदे-
शब्राह्मणसन्निधाने वा कालनियमोऽवश्यं । योब्राह्मणोऽग्नि-
मादधीत दर्शपूर्णमासाग्रयणेष्टिचातुर्मास्यपशुमोमैश्च यजते ।
नैयमिकं ह्येतद्वृणं संस्तृतञ्च विज्ञायते हि त्रिभिर्ऋणैर्ऋणवान्
ब्राह्मणोजायते यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्योत्रह्यचर्च्येण
ऋषिभ्यः । इत्येष वा अनृणो यज्वा यः पुत्त्री ब्रह्मचर्यवानिति
गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत गर्भैकादशेषु राजन्यं गर्भद्वा-
दशेषु वैश्यम् । पालाशोदण्डो वैश्योवा ब्राह्मणस्य नैयग्रोधः
क्षत्रियस्य वा औडुम्बरोवा वैश्यस्य । कृष्णाजिनमुत्तरीयं ब्रा-
ह्मणस्य रौरवं क्षत्रियस्य गव्य वस्त्राजिनं वैश्यस्य । शुक्लमा-
हतं वासोब्राह्मणस्य माञ्जिष्ठं क्षत्रियस्य हारिद्रं कौशेयं
वैश्यस्य सर्वेषां वा तान्तवमरक्तम् । भवत्पूर्वा ब्राह्मणोभिच्चा
याचेत भवन्मध्यां राजन्योभवदन्त्यां वैश्यस्य । आषोडशा
ब्राह्मणस्यानतीतः कालश्चाद्वाविशात् क्षत्रियस्याचतुर्विंशद्वै-
श्यस्यातज्जुषं पतितसावित्रीका भवन्ति ।

नैनानुपनयेन्नाध्यापयेन् यजयेन्नैभिर्विवाहयेयुः ।

पतितसावित्रीकउद्दालकव्रतश्चरेत् ॥

द्वौ मासौ यावकेन वर्त्तयेन्नांस माक्षिकेणाष्टरात्रं हृतेन
षष्ट्रात्रमयाचितं त्विरात्रमभक्षोऽहोरात्रमेवोपवसेत् । अश्वमेधा-
वभृथंगच्छेद्ब्राह्मणसोमेन वा यजेत् ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकादशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

अथातः स्नातकव्रतानि । स न कश्चिदुयाचेतान्यस्तं
राजान्तेवासिभ्यः क्षुधापरीतस्तु किञ्चिदेव याचेत कृतमकृतं
वा क्षेत्वं गामजाविक सन्ततं हिरण्य धान्यमन्नं वा ननु
स्नातकः क्षुधावसीदेदित्युपदेशो न नद्यां स सहसा संविशेन्न
रजस्वलायामयोग्यायाम् । न कुलं कुलं स्याद्वत्सन्तीं वितता
नातिक्रमेन्नोद्यन्तमादित्यं पश्येन्वादित्यं तपन्त नास्तं मूत्रपु-
रोषे कुर्याच्च निष्ठीवेत् परिवेष्टितशिरा भूमिमयज्ञियैस्तृणै
रन्तर्द्वाय मूत्रपुरीषे कुर्यादुःखमुखवाहनि नक्त दक्षिणा-
मुखः सन्ध्यामासीतोत्तरामुद्राहरन्ति ।

स्नातकानास्तु नियं स्यादन्तर्ज्वानस्तयोत्तरम् ।

यज्ञीपवीते द्वे यष्टिः सोदकश्च कलगण्डलः ॥

अश्लुपाणौ च काष्ठे च कथितं पावकं शुचि ।

तस्मादुदकपाणिभ्यां परिमृज्यात् कमण्डलुम् ॥

पर्यग्निकरणं स्नेतन्मनुराह प्रजापतिः ।

कृत्वाचावश्यकार्याणि आचामेच्छौचवित्ततइति ॥

प्राङ्मुखोऽन्वानि भुञ्जीत तूष्णीं साङ्गुष्ठं लुगग्रामं ग्रसेत
न च मुखशब्दं कुर्यादितुकानाभिगामी स्यात् पर्ववर्जं स्वदारे
वा तीर्थमुपेयदवाप्युदाहरन्ति ।

यम् पाणिगृहीताया आस्ये कुर्वीत मेथुनम् ।

भवन्ति पितरस्तस्य तन्मास रेतसोभुजः ।

या स्यादनतिचारेण रतिसाधर्म्यसंश्रिता ॥

अपिच पावकोऽपि ज्ञायते । अद्य श्लोका विजनिष्यमाणाः

पतिभिः सह शयन्त इति स्त्रीणां निद्रदत्तो वरः । उन्न वृक्ष-
मारोहेन कूपमवरोहेन्नाग्निं मुखेनोपधमेन्नाग्निं ब्राह्मणं
चान्तरेण व्यपेयान्नाग्न्या ब्राह्मणयोरनुज्ञाय वा । भार्यया
सह नास्त्रीयादवीर्यवदपत्यं भवतीति वाजमनेयके विज्ञायते ।
नेन्द्रधनुर्नान्ना निर्द्दिशेन्नाग्निधनुरिति ब्रूयात् । पालाशमाम-
नपादुके दन्तधावनमिति वर्जयेत् । नोत्सङ्गे भक्षयेदंघो न
भुञ्जीत वैणवं दण्डं धारयेद्रुक्मकुण्डले च । न वह्निर्मातां
धारयेदन्यत्र रुक्ममय्याः सभासमवायांश्च वर्जयेत् । अथाप्यु-
दाहरन्ति ।

अप्रामाण्यञ्च वेदानामार्षाणाञ्चैव दर्शनम् ।

अथ्यवस्था च सर्वत्र एतन्नाशनमात्मन इति ॥

दानाहतो यज्ञ गच्छेद्दूयदि व्रजेदधिष्ठत्सूर्यमध्वान न
प्रतिपद्यते नावञ्च सांशयिकीं बाह्व्यां न नदीन्तरे दुत्यायाप-
ररात्रमधीत्य न पुनः प्रतिसंविशेत् । प्राजापत्ये मुहूर्त्ते
ब्राह्मणः स्वनियमाननुतिष्ठेदिति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अथातः स्वाध्यायश्चोपाक्रमं आवर्ण्यां पौर्णमास्यां प्रौष्ठ-
पद्यां वाग्निमुपसमाधाय कृता धानो जुहोति देवेभ्यश्चन्दोभ्य-
श्चेति । ब्राह्मणान् स्वस्तिवाच्यं दधि प्राश्य तत उपांशु
कुर्वीत अर्द्धपञ्चममासानर्द्धपष्ठानत ऊर्द्धं शुक्लपक्षेष्वधीयीत ।
कामन्तु वेदाङ्गानि । तस्यानध्यायाः सन्ध्यास्तमिति स्युस्तत्र

शवे दिवाकीर्त्ये नगरेषु कामं गोमयपर्युषिते परिलिखिते
वा श्मशानान्ते शयानस्य आश्लिष्य । मानवश्चात्र श्लोक-
मुदाहरन्ति ।

फलान्यापस्त्रिलान् भक्ष्यमथान्यश्चाद्विकं भवेत् ।

प्रतिगृह्याप्यनध्यायः पाठ्यास्या ब्राह्मणाः स्मृता इति ॥

धावतः पूतिगन्धिप्रसूतेरितदृक्षमाकूटस्य नावि सेनायाञ्च
भुक्ता चार्धघ्राणे वाणशब्दे चतुर्दश्याममावास्यायामष्टस्या-
मष्टकासु प्रसारितपादोपस्थस्योपाश्रितस्य गुरुसमीपे मिथुन-
व्यपेताया वामसा मिथुनव्यपते नानिर्मुक्ते । न ग्रामान्ते-
च्छर्दितस्य मूत्रितस्योच्चरितस्य यजुषाञ्च मायंशब्दे वाजीर्णे
निर्घातभूमौ च । न चन्द्रसूर्योपरागेषु दिङ्मादपर्वतनाद-
कल्पप्रयातपूपलक्षधिरपांशुवर्षेष्वाकालिकम् । उल्काविद्युत्-
सज्योतिषमपत्त्वाकालिक वा । आचार्य्ये च प्रेते त्विरात्रमा-
चार्य्यपुत्तशिष्यभार्यास्वहोरात्रम् । ऋत्विग्यानि सस्यन्धेषु च ।
गुरोः पादोपमग्रहणं कार्य्यं ऋत्विक्स्वशुर्गपितृव्यमातुलानव-
रवयमः प्रत्युत्थायाभिवदेद् ये चैव पादग्राह्यास्तेषां भार्या
गुरोश्च माता पितरौ यां विद्यादभवन्दि तुमहमयम्भोरिति-
ब्रूयादयश्च न विद्यात् प्रत्यभिवाद नाभिवदेत् । पतितः पिता
परित्याज्यो माता तु पुत्रे न पतति । अथाप्युदाहरन्ति ।

उपाध्यायाद्ग्राचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता ।

पिदुर्दृश्यत माता गौरवेणातिरिच्यते ॥

भार्याः पुत्ताश्च शिष्याश्च संस्पृष्टाः पापकर्मभिः ।

परिभाष्य परित्याज्याः पतितो योऽन्यथा भवेत् ॥

ऋत्विगाचार्य्यावयाजकानध्यापकौ हेयावन्यत्र हानात्

पतितो नान्यत्र पतितो भवतीत्याहुरन्यत्र स्त्रियाः साहि
परगमिता तद्भिन्नामक्षसामुपेयात् ।

गुरोर्गुरौ सम्बिहिते गुरुवहृन्तिरिष्यते ।

गुरुवद्गुरुपुत्रस्य वर्तितव्यमिति श्रुतिः ॥

शास्त्रं वस्त्रं तथान्नानि प्रतिग्राह्याणि ब्राह्मणस्य । विद्या-
विजयजः सम्बन्धः कर्म च मान्यं पूर्वं पूर्वो गरीयान् । स्थवि-
रबालातुरभारिकचक्रवर्ता पय्याः समागमे परस्मै देयो राज-
स्नातकयोः समागमे राज्ञा स्नातकाय देयः सर्वैरेव वा उच्च-
तमाय । तृणभूष्यग्न्युदकवाक्सूतानसूयाः सप्त गृहे नो-
च्छिद्यन्ते कदाचन कदाचनेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे तयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

अथातो भोज्याभोज्यञ्च वर्णयिष्यामः । चिकित्सकमृगयु-
पुयलीदण्डकस्तेनाभिश्चक्षुषण्डपतितानामभोज्य कदर्येक्षित-
वडातुरसोमविक्रयितक्षकरजकशौण्डिकसूचकवाहुषिकचर्मा-
वकुत्तानां शूद्रस्य चायज्ञस्योपयज्ञे यज्ञोपपत्तिं मन्यते यश्च
गृहीततद्धेतुर्यश्च बधार्हं नोपहन्यात् कौ बन्धमोक्षौ इति
चाभिक्रुष्येत् गणान्नं गणिकान्नमथाप्युदाहरन्ति ।

नाश्रन्ति खपतेर्देवा' नाश्रन्ति वृषलीपतः ।

भार्याजितस्य नाश्रन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे इति ॥

एधोदकसवत्सकुशलाभ्युदयतपानावसथसफरिप्रियङ्गुस्तरज-
मधुमांसानि नैतेषां प्रतिगृह्णीयादथाप्युदाहरन्ति ।

गुर्वर्धदारमुज्जिहीषन्निर्घृणन् देवतातिथीन् ।

सर्वतः प्रतिगृह्णीयान्नतु तृप्येत् स्वयं तत इति ॥

न मृगयोरिषुचारिणः परिवर्जमन्नं विज्ञायते ह्यगस्त्योवर्ष-
माहस्त्रिके सत्रे मृगयाश्चकार तस्यासंस्तु रसमयाः पुरो-
डाशा मृगपक्षिणां प्रशस्तानामपि ह्यन्नं प्राजापत्यानुश्रोका-
नुदाहरन्ति ।

उद्यतामाहतां भिक्षां पुरस्तादप्रचोदिताम् ।

भोज्यां प्रजापतिर्मेने अपि दुष्कृतकारिणः ॥

अद्धानैर्न भोक्तव्यं चौरस्यापि विशेषतः ।

नत्वेव वज्रधा तस्य यावानपङ्कता भवेत् ॥

न तस्य पितरोऽश्रन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ।

न च हव्य वहत्यग्निर्यस्तामभ्यवमन्यते ॥

चिकित्सकस्य मृगयोः शल्यहस्तस्य पाशिनः ।

पण्डस्य कुलटायाय उद्यतापि न गृह्यत इति ॥

उच्छिष्टमगुरोरभोज्यं स्वमुच्छिष्टमुच्छिष्टोपहतञ्च । यद-
ग्रं केशकीटोपहतञ्च । कामस्तु केशकीटानुहृत्याङ्घ्रिः प्रोक्त्य
भस्मनावकीर्य वाचा च प्रशस्तमुपभुङ्क्षीतापि ह्यन्नम् । प्राजा-
पत्यानुश्रोकानुदाहरन्ति ।

त्रीणि देवाः पवित्राणि ब्राह्मणानामकल्पयन् ।

अदृष्टमद्भिर्निर्णयितुं यज्ञं वाचा प्रशस्यते ॥

देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रकृतेषु च ।

जाकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् ॥

तस्मात्तदन्नमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हति ।

द्रवाणां ग्रावनेनैव घनानां चरणेन तु ॥

पाकेन सुखमंसृष्टं शुचिरेव हि तद्भवेत् ।

अन्नं पशुपितं भावदुष्टं हृल्लेखं पुनः सिद्धमामृजीशपक्षश्च का-
मन्तु दध्यादूहतेन चाभिधारितमुपभुञ्जीतापि ह्यन्नम् । प्रा-
जापत्यानुसोकानुदाहरन्ति ।

हस्तदत्तास्तु ये स्नेहा लवण व्यञ्जनानि च ।

दातार नोपतिष्ठन्ते भोक्ता भुङ्क्ते च किल्बिषमिति ॥

लघुनपलाण्डुकैमुकगृध्रनश्लेष्मातवृक्षनिर्यामलोहितात्रश्च-
नाश्चकाकावलीढशूद्रोच्छिष्टभोजनेषु कृच्छातिरुच्छ इतरे-
ऽप्यन्यत्र मधुमांसफलविकर्षेष्वग्राभ्यपश्वविषयः सन्धिनौक्षीर-
मवत्साक्षीरं गोमहिष्यजातरोमानिर्दशाहानामनामन्य' ना-
व्युदकमपूपधानाकरम्भशक्तुचरकतैलपायसशकानिलशुक्तानि
वर्जयेदन्यांश्च क्षीरयवपिष्टवीरान् । श्वाविच्छल्लकशकच्छप-
गोधाः पञ्चनखा नाभक्ष्याः अनुष्ट्राः पशूनामन्यतोदतश्च मत्स्या-
नां वा वेहगवयशिशुमारनक्रकुलीरा विकृतरूपाः सर्पशीर्षाश्च
गौरगवयशलभाश्चानुद्दिष्टास्तथा धेन्वनङ्गाहौ मेध्यौ वाजसने-
यने । खड्गे तु विवदन्त्यग्राभ्यशूकरे च । शकुनानाञ्च वि-
शुविविष्किरजालपादाः कलविङ्कप्लवहंसचक्रवाकभासमदूगुटि-
ट्टभाटबान्धनक्तञ्चरा दाव्याघाटाश्चटकवैलातकहारितखञ्जरीट-
ग्राभ्यकुक्कुटशुकसारिकाकोकिलक्रव्यादा ग्रामाचारिणश्च ग्रामा-
चारिणश्चेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे चतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

शोणितशुकसम्भवः पुरुषो मातापितृनिमित्तकः । तस्य
 प्रदानविक्रयत्यागेषु मातापितरौ प्रभवतः नत्वेकं पुत्रं दद्यात्
 प्रतिगृहीयाद्वा सष्टिं सन्तानाय पूर्वेषाम् । न स्त्री दद्यात्
 प्रतिगृहीयाद्वा न्यवानुजानाद्वर्त्तुः । पुत्रं प्रतिग्रहीष्यन् बन्ध-
 नाह्वय राजनि चावेद्य निवेशनस्य मध्ये व्याहृतिर्ज्ज्वा दूरे-
 वान्धवममन्निकृष्टमेव । सन्देहे चोत्पन्ने दूरे बान्धवं गृहमिव
 स्थापयेत् । विज्ञायते ह्येकेन वज्रं जायत इति । तस्मिंश्चेत्
 प्रतिगृहीते धौरसः पुत्रं उत्पद्यन् चतुर्थभागभागी स्यात् ।
 यदि नाभ्युदयिके वृक्तः स्यादेतविधविनः मध्येन पादेन प्रवृ-
 त्तायान् दर्भान् लोहितान् वोपकीर्णं पुण्यं पातमस्मैनिनये-
 न्निनेतारक्षास्य प्रकीर्णं केशान् ज्ञातयोऽग्न्यारभेरन्वपसत्रं कृत्वा
 गृहेषु खैरमापाद्योरन्वत ऊर्ध्वं तेन सहधर्ममीयुस्तद्वर्माणस्त-
 द्धर्मापन्नाः । पतितानान्तु चरितव्रतानां प्रत्यङ्गीरोऽथाप्य-
 दाहरन्ति ।

अग्न्यभ्युद्वरतां गच्छेत् क्रीडन्ति च हसन्ति च ।

यद्योत्पातयतां गच्छेच्छोषत्रित्याचार्यमाहपितृहन्ता-
 स्तत्प्रसादाद्वायादा एषा प्रत्यापत्तिः पर्वाब्दात् प्रवृत्तादा
 काञ्चनं पात्रं माहेयं वा पूरयित्वापोहिष्ठाभिरेव पङ्क्तिर्ह-
 र्गभिः सर्वत्र वाभिरिक्तस्य प्रत्यङ्गीरपुत्रजन्मना व्याख्यातः ।

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

अथ व्यवहाराः । राजमन्त्री सदःकार्याणि कुर्वाद्भ्यो-
विषदमानयोरत्र पक्षान्तरं गच्छेद् यथामनमपराधोह्यन्ते ना-
पराधः । समः सर्वेषु भूतेषु यथामनमपराधोह्याद्यवर्णयो
विधानतः सम्पन्नतामाचरेत् । राजा बालानामप्राप्तव्यवहा-
राणां प्राप्तकाले तु तद्वत् ।

लिखित साक्षिणोभक्तिः प्रमाणं त्रिविधं स्मृतम् ।

धनस्वीकरणं पूर्वं धनी धनमवाप्नुयादिति ॥

मार्गक्षेत्रयोर्विसर्गे तथा परिवर्त्तनेन ऋणग्रहेष्वर्थान्तरेषु
त्रिपादमात्रम् । गृहक्षेत्रविरोधे सामन्तप्रत्ययः सामन्तावि-
रोधेऽपि लेख्यप्रत्ययः प्रत्यभिलेख्यविरोधे ग्रामनगरवृद्धयेणि
प्रत्ययोऽथाप्युदाहरन्ति ।

य एकं क्रीतमाधेयमन्वाधेयं प्रतिग्रहम् ।

यज्ञादुपगमोवोणैस्तथा धूमशिखा क्षमी इति ॥

तत्र भुक्ते दशवर्षमेवोदाहरन्ति ।

आधिः सीमाधिकश्चैव निक्षेपोपनिधिः स्त्रियः ।

राजस्वं ओतियद्रव्यं न राजा दातुमर्हतीति ॥

तच्च सम्भोगेन ग्रहीतव्यम् । गृहिणां द्रव्याणि राज-
गामीनि भवन्ति । तथा राजा मन्त्रिभिः सह नागरैः
कार्याणि कुर्वाद्दसौ वा राजा श्रेयान् वसुपरिवारः स्याद्गृह-
परिवारं वा राजा श्रेयान्गृहपरिवारः स्यान्न गृहो गृहपरि-
वारः स्यान्न परिवारादोपाः प्रादुर्भवन्ति ; स्त्रियहारविनाश-
तस्मात् पूर्वमेव परिवारं पृच्छेत् । अथ साक्षिणः । ओतिय

रूपवान् शीलवान् पुण्यवान् सत्यवान् साक्षिणः सर्वे एव वा
स्त्रीणान्तु साक्षिणः स्त्रियः कुर्वीत् द्विजानां सहसा द्विजाः
शूद्राणां सन्तः शूद्राश्च अन्त्यानामन्त्याः । अथाप्युदाहरन्ति ।

प्रातिभाष्यं वृथादानमाक्षिक सौरिकश्च यत् ।

दण्डमुक्तावशिष्टञ्च न पुत्रो दातुमर्हतीति ॥

ब्रूहि साक्षिन् । यथातत्त्वं लभन्ते पितरस्तव ।

तव वाक्यमुदीर्यन्तमुत्पतन्ति पतन्ति च ॥

नग्नोमुगडः कपाली च भित्रार्थं क्षुत्पिमितः ।

अन्धः शत्रुकुले गच्छेद् यम् साक्ष्यं वदेत् ॥

पञ्च कन्यावृते हन्ति दश हन्ति गवावृते ।

शतमश्ववृते हन्ति सहस्र पुरुषवृते ॥

व्यवहारे स्त्रे टारे प्रायश्चित्ते कुनस्त्रियः ।

तेषां पूर्वपरिच्छेदाच्छेद्यन्ते वा यवादिभिः ॥

उद्वाहकाले रतिमप्रयोगे प्राणान्त्यग्रे सर्वधनापहारे ।

विप्रस्य चार्थे अतः वदेयः पञ्चावृताभ्याञ्जरपातकानि ॥

स्वजनस्य अर्थे यदिवार्थहेतोः पक्षाश्रयेणैव वदन्ति कार्यम् ।

वैगन्धवादं स्वकुलानपूर्यान् स्वर्गस्थितान् तानपि पातयत्यग्निः ॥

इति वागिष्ठे धर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

ऋणमभ्यन् सन्नयति अमृतत्वञ्च गच्छति ।

पितापुत्रस्य जातस्य पश्येच्च जीवतोमुखम् ।

अनन्ताः पुत्रिणां लोका नापुत्रस्य लोकोऽस्तीति श्रूयते ॥

प्रजाः सन्त्वपुत्रिण इत्यपि शापः । प्रजाभि रग्नेस्वसृ-
त्वमस्यामित्यपि नियमोभवति ॥

पुत्रेण लोकान् जयति पौत्रेणानन्त्यमश्नुते ।

अथ पुत्रस्य पौत्रेण वधस्याप्राप्तिं पिष्टमिति ॥

क्षेत्रिणः पुत्रो जनयितुः पुत्रइति विवदन्ते । तत्रोभयथा-
प्युदाहरन्ति ॥

यद्यन्यो गोपु वृषभो वत्सान् जनयते सुतान् ।

गोमिनामेव ते वत्सा मोघं स्यन्दनमोक्षणमिति ॥

अप्रमत्ता रक्षन्तु वैनं माच क्षेत्रे परे वोजानि वासौ जन-
यितुः पुत्रो भवति । सम्परायोमोघं रेतोऽकुरुत तन्तुमेतमिति ।

बहूनामेकजातानामेकस्येत् पुत्रवान्तरः ।

सर्वे ते तेन पुत्रेण पुत्रवत्सइति श्रुतिः ॥

बह्वीनां द्वादश क्षेत्रे पुत्राः पुराणदृष्टाः स्वयमुत्पादितः
स्वक्षेत्रे संस्कृतायां प्रथमः तदलाभे नियुक्तायां क्षेत्रजो द्वितीयः
तृतीयः पुत्रिका विज्ञायते अभ्राटका पुसः पितृलभ्येति प्रती-
चीनं गच्छति पुत्रत्वम् । श्लोकः ॥

अभ्राटकां प्रदास्यामि तुभ्यं कन्यामलङ्कृताम् ।

अस्यां यो जायते पुत्रः स मे पुत्रोभवेदिति ॥

पौनर्भवश्चतुर्थः पुनर्भूः कौमारं भर्तारमुत्सृज्यान्यैः
सह चरित्वा तस्यैव कुटुम्बमाश्रयति सा पुनर्भू भवति । याच
स्त्रीवं पतितमुन्मत्तं वा भर्तारमुत्सृज्यान्यं पतिं विन्दते ऋते
वा सा पुनर्भूभवति । कानीनः पञ्चमो या पितुर्गृहे संस्कृता
कामादुत्पादयेन्मातारुहस्य पुत्रोभवतीत्याहुः । अथाप्यु-
दाहरन्ति ॥

अप्रप्ता दुहिता यस्य पुत्रं विन्दति तुल्यतः ।

पुत्री मातामहस्तेन दद्यात् पिण्डं हरेर्हृनमिति ॥

गूढे च गूढोत्पन्नः षष्ठ इत्येते दायादा बान्धवास्त्रातारो
महतोभयादित्याहुः । अथादायादास्तत्र महोद एव प्रथमो
या गर्भिणी सस्त्रियते तस्यां जातः सहोदः पुत्रोभवति ।
दत्तकोद्वितीयो यं मातापितरौ दद्याताम् । क्रीतसृतीयस्त-
च्छुनःशेफेन व्याख्यातं हरिश्चन्द्रोद्वै राजा सोजीगर्तस्य
सोपवत्सैः पुत्रं विक्राञ्च स्वयं क्रीतवान् । स्वयमुपागतश्चतुर्वैः
तच्छुनः शेफेन व्याख्यात शुनः शेफो हवै यूपे नियुक्तो देवता-
मृष्टाव तस्येह देवताः पाशविमुमुक्षुस्तत्र त्वज्जुचुर्मसैवाय पुत्रो
ऽस्त्विति तानाह न सम्पेदे तं सम्पादयामासुरेप एव य कामयेत
तस्य पुत्रोऽस्त्विति तस्येह विश्वामित्रो होतामीत्तस्य पुत्रत्वमि-
याय । अपविद्वः पञ्चमो यं मातापितृभ्यामपास्त प्रति गृही-
यात् । शूद्रापुत्र एव षष्ठोभवतीत्याहु रित्येते दायादा बान्धवाः ।
अथाप्युदाहरन्ति । यस्य पूर्वेषां वर्णानां न कश्चिदायादः
स्यादेते तस्यापहरन्ति । अथ भातृणां दायविभागो ह्यंशं
ज्येष्ठो हरेर्हृवाश्वस्य चानुसदृशमजावर्यामृहस्य कनिष्ठस्य
काष्ठं गां यवमं गृहोपकरणानि च मध्यमस्य मातुः पारिणेर-
स्त्रियो विभजेरन् । यदि ब्राह्मणस्य ब्राह्मणीक्षत्रियवैश्याश्च
पुत्राः स्युर्कथं ब्राह्मण्याः पुत्रो हरेत् ह्यंशं राजन्यायाः पुत्र-
सममितरे विभजेरन् अन्येन चैषां स्वयमुत्पादितस्यात् ह्यंशेः
हरेदन्येषान्वाश्रमान्तरगताः क्लीबोन्मत्तपतिताश्च भरणम्
क्लीबोन्मत्तानां प्रेतपत्नी पण्यमामं व्रतचारिण्यक्षारलवण भुञ्जा-
नाः शयीतोर्द्धं षड्भ्योमासेभ्यः स्नात्वा आह्वय पत्ये दत्त

विद्याकर्मगुरुयोनिस्मन्मन्त्रान् सन्निपात्य पिता भ्राता वा नि-
योगं कारयेत्तपसे वीर्यक्षामवशां व्याधितां वा नियुञ्ज्यात्
ज्यायसीमपि षोडशवर्षां नचेदामयाविनी स्यात् प्राजापत्ये
मुमूर्त्ते पाणिग्रहणवदुपचारोऽन्यत्र संस्थाप्य वाक्पारुष्याद्गण्ड-
पारुष्याच्च ग्रासाच्छादनस्नानलेपनेषु प्राग्यामिनी स्यादनि-
युक्तायामुत्पन्नवत्पादयितुः पुत्रोभवतीत्याहुः स्य चेन्नियो-
गिनो दृष्टा लोभान्नास्ति नियोगः । प्रायश्चित्तं वाप्युपनियुञ्ज्या-
दित्येके । कुमार्यृतुमती त्रिवर्षाण्यपासीतोद्धं त्रिभ्यः वर्षेभ्यः
परि विन्दे तुल्यम् । अथाप्युदाहरन्ति ॥

पितुः प्रदानात्, यदाहि पूर्वं कन्या वयो यः समतीत्य दीयते ।
सा हन्ति दातारमपीक्षमाणा कालातिरिक्ता गुरुदक्षिणे च ॥

प्रयच्छेन्नग्निं कन्यां ऋतुकालभयात् पिता ।

ऋतुमत्यां हि तिष्ठत्यां दोषः पितरश्चरति ॥

यावच्च कन्याऋतवः स्पृशन्ति

तुल्यैः सकामामभियाच्यमानाम् ।

भ्रूणानि तावन्ति हतानि ताभ्यां

मातापितृभ्यामिति धर्मवादः ॥

अङ्गिर्वाचा च दत्तायां स्त्रियेताथो वरीयदि ।

नच मन्त्रोपनीता स्यात् कुमारी पितुरेव सा ॥

यावच्चेदाहता कन्या मन्त्रैर्यदि न संस्कृता ।

अन्यस्मै विधिवद्देयां यथा कन्या तथैव सा ॥

पाणिग्रहे च बाला केवलं मन्त्रसंस्कृता ।

साच त्वक्षतयोनिः स्यात् पुनः संस्कारमर्हतीति ।

प्रोषितपत्नी पञ्चवर्षां प्रवसेद्दयदकामा यथा प्रेतस्य एवञ्च

वर्त्तितव्यं स्यात् । एवं पञ्च ब्राह्मणीप्रजाता चत्वारि राजन्या
प्रजाता त्रीणि वैश्याप्रजाता द्वे शूद्राप्रजाता अतज्जं समा-
नोदकपिण्डजन्मर्षिगोत्राणां पूर्वः पूर्वो गरीयान् न खलु कुलीने
विद्यमाने परगामि स्यात् । यस्य पूर्वेषां पक्षां न कश्चिद्वा-
यादः स्यात् सपिण्डाः पुत्रस्थानीया वा तस्य धनं विभजेरंते-
पामलाभे आचार्ष्यान्तेवासिनो हरेयातां तयोरलाभे राजा
हरेत् न तु ब्राह्मणस्य राजा हरेद्ब्रह्मस्वन्तु विषं घोरम् ॥

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मस्वं विषमुच्यते ।

विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मस्व पुत्रपौत्रकमिति ॥

तै विदसाधुभ्यः संप्रयच्छेदिति ॥

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ॥

अष्टादशोऽध्यायः ।

शूद्रेण ब्राह्मण्यामुत्पन्नश्चाण्डालो भवतीत्याहुः राजन्याय
वैश्याया मन्थावसायी । वैश्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नो रामको भवति
इत्याहुः राजन्यायां पुकगः राजन्येन ब्राह्मण्यामुत्पन्नः सूतो
भवतीत्याहुः । अथाप्युदाहरन्ति ।

च्छिन्नोत्पन्नान्ते ये केचित् प्रातिकोस्यगुणाश्रिताः ।

गुणाचारपरिभ्रंशात् कर्मभित्तान् विजानीयुरिति ॥

एकान्तरद्वान्तरत्यन्तरानुजाता ब्राह्मणसत्रियवैश्यैर-
च्छिन्ना निषादा भवन्ति । शूद्रायां पारशवः पारयन्नेव जं-
वन्नेव शवो भवतीत्याहुः शव इति मृताख्या । एतच्छावं यच्छू-

तस्माच्छूद्रसमीपे तु नाध्येतव्यं । अथापि यमगीतान् श्लोका-
नुदाहरन्ति ।

शमशानमेतत् प्रत्यक्षं ये शूद्राः पापचारिणः ।

तस्माच्छूद्रसमीपे च नाध्येतव्यं कदाचन ॥

न शूद्राय मतिं दद्यान्नोच्छिष्टं न हविष्कृतम् ।

नचास्योपदिशेद्धर्मं नचास्य व्रतमादिशेत् ॥

यथास्योपदिशेद्धर्मं यथास्य व्रतमादिशेत् ।

सोऽसवतं तमोघोरं सह तेन प्रपद्यतइति ॥

व्रणद्वारे कर्मिर्यस्य सम्भवेत कदाचन ।

प्राजापत्येन शुद्धोत हिरण्यं गौर्वासीदक्षिणेति ।

नाग्निचित् परामुपेयात् कृष्णवर्णायाः सरमाया इव न
धर्माय न धर्मायेति ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रेऽष्टादशोऽध्यायः ।

एकोनविंशोऽध्यायः ।

धर्मो राज्ञः पालनं भूतानां तस्यानुष्ठानात् सिद्धिः । भय-
कारणं ह्यपालनं वै एतत्सूत्रं मा ऊर्ध्विद्वांसस्तस्माद्गार्हस्थ्यनैयमि-
केषु । पुरोहिते दद्याद्विज्ञायते ब्राह्मणः पुरोहितो राज्ञं
दधातीति । तस्य भयमपालनादसामर्थ्याच्च । देशधर्मं जातिधर्मं
कुलधर्मान् सर्वान् वैताननुप्रविश्य राजा चतुरोवर्णान् स्वधर्मं
स्यापयेत्तेष्वधर्मपरेषु दण्डन्तु देशकालधर्माधर्मवयोविद्या-
स्थानविशेषैर्द्दिशेत् । आगमादृष्टाभावात् पुष्पफलीगान्यदेयानि
हिंस्यात् । कर्षणकरणार्थञ्चोपहत्यागार्हस्थ्यं गाञ्च मानोन्माने

रक्षिते स्यातां अधिष्ठानान्नीनीहारसार्थानामस्नान्न मूल्य-
मात्रं नेहारिकं स्यान्महामहस्यः स्यात् संमानयेदवाहवा-
हनीयद्विगुणकारिणी स्यात् प्रत्येक प्रयास्यः पुमान् । शतं वा
राष्ट्रं वा तदेतदप्यर्थाः स्त्रियः स्युः कराटो मानाधारमध्यमाः
पादः कार्षापणस्य निरुक्तोऽन्तरोमानाकरः ओत्वियोराज-
पुमानथ प्रव्रजितबालवृद्धतरुणप्रदाता प्रागामिकाः कुमा-
र्व्योद्धतापत्याश्च बाह्वभ्यामुत्तरं शतगुणं दद्यान्मदीकक्षत्रनगै-
लोपमाङ्गा निष्कराः स्युस्तदुपजीविनो वा दद्याः प्रतिमासमु-
द्वाहकरैस्त्वागमयेद्राजनि च प्रेते दद्यात् । प्रासङ्गिकं तेन
मातृवृत्तिर्व्याख्याता राजमहिष्याः पितृव्यमातृलांशजापितृ-
व्यान् राजा विभ्रयात्तद्गामित्वादशस्य स्युः तद्वन्धूँश्चान्याश्च
राजपत्न्याग्रासाच्छादनं लभेरन् । अनिच्छन्तो वा प्रव्रजेन
क्रीवोन्मत्तांशं वापि । मानवं श्लोकमुदाहरन्ति ।

न रिक्तकार्षापणमस्ति शुल्कं
न शिल्पवृत्तौ न शिशौ न धर्मैः ।
न भैक्षवृत्तौ न हृतावशेषे
न ओत्विये प्रव्रजिते न यज्ञे इति ।

स्तेनाभिश्चक्षुःशुण्णधार्मिर्होढव्रणमम्पन्नव्यपविष्टेष्वेकेषां
दण्डोत्सर्गे राजैकरात्रमुपवसेत् त्विरात्रं पुरोहितः कृष्ण-
मैदण्ड्यदण्डेन पुरोहितस्त्रिरात्रं वा अथाप्युदाहरन्ति ।

अन्नादे भ्रूणहा मार्ष्टि पत्यौ भार्यापचारिणि ।
शुगौ शिष्यस्तु याज्यश्च स्तेनो राजनि किस्त्रिपम् ॥
राजभिर्हृतदण्डास्तु कृत्वा पापानि मानवाः ।
निर्मलाः स्वर्गमायान्ति सन्तः सुकृतिनोयथा ॥

एनोराजानश्चक्षत्युत्सृजन्तं सकिल्बिषम् ।

तस्मैन्न घातयेद्राजा राजधर्मेण दुष्यतीति ॥

राज्ञामन्येषु कार्येषु सदा शौचं विधीयते ।

तथा तान्यपि नित्यानि कान्त एवात्रकारणमिति ॥

यमगीतञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

नात्र दोषोऽस्ति राज्ञां वै व्रतिनां नच मन्त्रिणाम् ।

ऐन्द्रस्थानमुपासीना ब्रह्मभूता हि ते सदेति ।

इति वाग्विष्टे धर्मशास्त्रे एकोनविंशोऽध्यायः ।

विंशतितमोऽध्यायः ।

अनभिसन्धिकृते प्रार्याश्चत्तमपराधे सविकृतेऽप्येके ।

गुरु रात्रवतां शास्ता राजा शास्ता दुरात्मनाम् ।

इह प्रच्छन्नपापानां शास्ता वैवस्वतो यमइति ॥

तत्र च सूर्याभ्यर्चयितः सन्नहस्तिष्ठेत् सावित्रीञ्च जपेदेवं
सूर्याभिनिर्मुक्तोरात्रावासीत । कुनखी श्यावदन्तस्तु कृच्छं
द्वादशरात्रञ्चरित्वा पुनर्निर्विशेत् । अथदिधिषूपतिः कृच्छं
द्वादशरात्रञ्चरित्वा निर्विशेत् । ताञ्चैवोपयच्छेद्दिधिषूपतिः
कृच्छातिकृच्छौ चरित्वा निर्विशेत् । चरणमहरहस्तद्व्यामो-
ब्रह्मघ्नः कृच्छं द्वादशरात्रञ्चरित्वा पुनरुपनीतो वेदमाचा-
र्यात् । गुरुतल्पगः सवृषणा शिश्रुस्तृकृत्याञ्जलावाधाय
दक्षिणामुखो गच्छेत् यत्रैव प्रतिहन्यात्तत्र तिष्ठेदाप्रलया-
न्निष्कालकोवा दृताक्तस्तप्तं सूर्मिं परिष्वजेन्नरण्यान्मुक्तो
भवतीति विज्ञायते । आचार्यपुत्रशिष्यभार्याभु चैवं योनिषु

च गुर्वीं सखीं गुरुसखीञ्च पतिताञ्च गत्वा कृच्छ्राब्दं चरेत् ।
एतदेव चाण्डालपतिताञ्च भोजनेषु ततः पुनरुपनयन वपना-
दीनान्तु निवृत्तिः । मानवञ्चात्र श्लोकमुदाहरन्ति ।

वपन मेखला दण्डोभैक्षश्चर्या व्रतानि च ।

निवर्त्तन्ते द्विजातीनां पुनः संस्कारकर्मणीति ॥

मद्यपाने क्लीबव्यवहारेषु चैव । मद्यभाण्डे स्थिता आपो-
यदि कश्चिर्दुर्द्विजोऽर्थवित् । पद्मोडुस्वरविल्वपलाशानामुदक
पीत्वा तिरात्रेणैव शुद्ध्यति । अभ्यासे भुरायाअग्निवर्णान्ता
द्विजः पिवेत् । भ्रूणहनञ्च वन्दामोबाह्मणं हत्वा भ्रूणहा
भवत्यविज्ञातञ्च गर्भं अविज्ञाता हि गर्भाः पुमामोभवन्ति तस्मात्
पुस्कृत्य जुहुयात् लोमानि सृत्यां जुहोमि लोमभिर्हृत्युं वामय
इति प्रथमा त्वचं सृत्यो जुहोमि त्वचा सृत्युं वामयइति द्वितीय
लोहित सृत्यो जुहोमि लोहितेन सृत्युं वासयइति । तृतीया
त्वचं सृत्यो जुहोमि तावति सृत्युं वासयइति । चतुर्थी मा-
मानि सृत्यो जुहोमि मामैर्हृत्युं वामयइति । पञ्चमीं मेदेन
सृत्यो जुहोमि मेदसा सृत्युं वामयइति । षष्ठीमस्थीनि सृत्यो-
जुहोमि अस्थिभिर्हृत्युं वासयइति । सप्तमीं मज्जानं सृत्यो-
जुहोमि मज्जाभिर्हृत्युं वामयइति । अष्टमीं राजार्थं ब्राह्म-
णार्थं वा ग्रामेऽभिमुखमात्मानं घातयेच्चिरञ्छितोवापराद्धः
पूर्ताभवतीति विज्ञायते । द्विदत्तं कृतः कनीयांभवतीति ।
तदप्युदाहरन्ति ।

पतितं पतितं त्यक्त्वा चौरं चौरैति वा पुनः ।

वचसा तुल्यदोषः स्यान्मिथ्यादिदोषता व्रजेदिति ॥

एव राजन्यं हत्वाष्टौ वर्षाणि चरेत् पडैश्च तीणि

शूद्रं ब्राह्मणीच्चात्रेयीं हत्वा सवनगतौ च राजन्यवैश्यौ
चात्रेयीं वक्ष्यामोरजस्वलास्तुस्नातामात्रेयीमाहुः । अत्रेत्ये-
षामपत्यं भवतीति चात्रेयी । राजन्यहिंसायां वैश्यहिंसायां
शूद्रं हत्वा सम्बत्सरम् । ब्राह्मणसुवर्णहरणात् प्रकीर्य केशान्
राजानमभिधावेत् स्तेनोऽस्त्रि भोः शास्त्रं भवानिति तस्मै राजौ-
दुस्वरं शस्त्रं दद्यात्तेनात्मानं प्रमापयेन्मरणात् पूतो भवतीति
विज्ञायते । निष्कालक्रीवा घृताक्तोगोमयाग्निना पादप्रभ-
त्यात्मानमभिदाहयेन्मरणात् पूतोभवतीति विज्ञायते । अथा-
प्युदाहरन्ति ।

पुराकालात् प्रमीतानामानाकविधिकर्मणाम् ।

पुनरापन्नदेहानामङ्गं भवति तच्छृणु ॥

स्तेनः कुनखी भवति शिखी भवति ब्रह्महा ।

सुरापः श्यावदन्तस्तु दुश्कर्मा गुरुतल्पग इति ॥

पतितैः सम्प्रयोगे च ब्राह्मेण वा यौनेन वा तेभ्यः सकाशा
न्मात्रा उपलब्धास्तासां परित्यागस्तैश्च न सम्बन्धेदुदीचीं दिशं
गत्वाऽनश्नन् संहिताध्ययनमधीयानः पूतोभवतीति विज्ञायते ।
अथाप्युदाहरन्ति ।

शरीरपातनाञ्चैव तपसाध्ययनेन च ।

मुच्यते पापकृत् पापाद्दानाञ्चापि प्रमुच्यते ॥

इति विज्ञायते ।

इति वाशिष्ठे धर्मशास्त्रे विंशतितमोऽध्यायः ।

एकविंशतितमोऽध्यायः ।

शूद्रश्चेद्वाह्याणीमभिगच्छेद्दीरणैर्वैष्टयित्वा शूद्रमग्नौ प्रा-
 स्येद्वाह्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्ना
 खरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् पूता भवतीति विज्ञायते ।
 वैश्यश्चेद्वाह्याणीमभिगच्छेद्भोक्तृदभैर्वैष्टयित्वा वैश्यमग्नौ प्रा-
 स्येद्वाह्याः शिरसि वापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य नग्ना
 गोरथमारोप्य महापथमनुसंवाजयेत् पूता भवतीति विज्ञा-
 यते । राजन्यश्चेद्वाह्याणीमभिगच्छेच्छरपतैर्वैष्टयित्वा राजन्य-
 मग्नौ प्रास्येद्वाह्याः शिरावापनं कारयित्वा सर्पिषाभ्यज्य
 नग्नां रक्तखरमारोप्य महापथमनुवाजयेत् । एव वैश्यां राज-
 न्यायां शूद्रश्च राजन्यावैश्ययोर्मनसा भर्तुरतिचारे विगर्वा
 यावकं क्षीरं भुञ्जानाधः शयानाद्विराजन्मधु निज्जगाया सावि-
 त्यष्टयतेन शिराभिर्वा जुहुयात् पूता भवतीति विज्ञायते ।

इति वशिष्ठे धर्मशास्त्रे एकविंशतितमोऽध्यायः ।

समाप्ता चेय वशिष्ठसंहिता ।

वृद्धगौतमसंहितायाम् ।

प्रथमोऽध्यायः ।

अश्वमेधे पुरावृत्ते केशवं केशिस्तूदनम् ।

धर्मसंशयकं दृश्य किमपृच्छत गौतमः ॥

गौतमः । पञ्चमेनापि मेधेन यदा स्नातो युधिष्ठिरः ।

तदा राजा नमस्कृत्य केशव वाक्यमब्रवीत् ॥

युधिष्ठिरः । भगवन् । वैष्णवा धर्माः किं फलं किं परायणाः ।

किं धर्ममधिकृत्यासीत् भवतोत्पादिता पुरा ।

यदि ते न मनोग्राह्य, प्रियोवा मधुस्तूदन ' ॥

श्रोतव्यः स तु वा कृणु ! तन्मे कथय सुव्रत । ।

पवित्राः किल ते धर्माः सर्वपापप्रणाशनाः ॥

सर्वधर्मोत्तराः पुण्या भगवन्ननघोत्थिताः ।

यच्छ्रुत्वा ब्रह्मणामोन्नो मन्त्रिणा गुरुतल्पगः ॥

पाकभेदीकृतघ्नश्च सुरापोब्रह्मविक्रयी ।

मित्तविश्वासवाती च ब्रह्मणा विष्णुणा तथा ॥

आत्मविक्रयिणो ये च जीवेयश्च कुकर्मभिः ।

पापाः शठा नैकृतिका व्यभिचारपरास्तथा ॥

रसभेदकरा ये च ये च नीरप्रद्रुषकाः ॥

श्रीर्विप्रेण कराद्यौरा विप्रा ये च पुरोहिताः ।

रूपपणाशनाः स्निग्धा स्तया ये परदारकाः ॥

ये ते चान्ये च बहवः पञ्च ते तेऽपि किल्बिषात ।

तानाचक्ष्व सुरश्रेष्ठ ! त्वङ्गकोऽस्मिहमच्युत ! ॥
 वैशाम्पायनः । इत्येवमुक्थितो देवो धर्मपुत्रेण संसदि ।
 वशिष्ठाद्यास्तपोबुक्ता मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
 श्रोतुकामाः परं गुण्यं भक्तिमन्तो हरेः कथाः ।
 तथा भागवताश्चैव ततस्तं पर्यवारयन् ॥
 युधिष्ठिरः । यदि जानामि सा भक्तं स्निग्धस्वा भक्तवत्सल ।
 सर्वधर्माणि गुह्याणि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वनः ॥
 धर्मान् कथय देवेश । यद्यनुग्रहभागहम् ।
 श्रुता मे मानवा धर्मा वाशिष्ठाः काश्यपास्तथा ॥
 गार्गेया गौतमीयाश्च तथा गोपालितस्य च ।
 पराशरकृताः पूर्वमात्रेयस्य च धर्मतः ॥
 उमामहेत्वगाश्चैव नन्दिवर्माश्च पावनाः ।
 ब्रह्मणा कथिता ये च कौमागश्च श्रुता मया ॥
 धृस्ववर्णाः कृताधर्माः कौश्वैश्वानरा अपि ।
 भार्गव्या याज्ञवल्क्याश्च माण्डव्या कौशिकस्तथा ॥
 भारद्वाजकृता ये च ब्रह्मस्वकु कृताश्च ये ।
 कृष्णिने च कृष्णीबार्हा । विश्वामित्रकृताश्च ये ॥
 सुमन्त्रजैर्मनिकृताः शाकन्यास्तथैव च ।
 पुलस्त्यपुनर्होद्गीताः पाराशर्यास्तथैव च ॥
 अगस्त्यगीता मौद्गल्याः शाण्डिल्यास्तुलहायनाः ।
 बालग्विल्यकृता ये च सप्तर्षिरश्चिताश्च ये ॥
 व्यापस्तस्वकृता धर्माः शङ्खस्य लिखितस्य च ।
 प्राजापत्यास्तथा यास्या माहेन्द्राश्च श्रुता मया ॥
 वैश्वानराख्या गीताश्च विभाण्डककृताश्च ये ।

नारदीयकृता धर्माः कापोताश्च श्रुता मया ॥
 तथापि पुरवाक्यानि भगोरङ्गिरस्तथा ।
 क्रौञ्चमातङ्गगीताश्च सौधहारीतकास्तथा ॥
 पिङ्गवर्मकृताकान्ता ये च वा वसुपालिताः ।
 उद्दालककृताधर्मा श्रीशनसा स्तथैव हि ॥
 वैश्यपा धनगीताश्च ये चान्येऽप्येव मागधाः ।
 एतेभ्यः सर्वधर्मेभ्यो देवत्वाद्याश्चनिश्चिताः ॥
 पावनत्वात्पवित्त्वादिशिष्टा इतिमे मतिः ।
 तस्माच्छ्रुत्वा प्रपन्नस्य त्वदृभिन्नस्य च माधव ॥
 युष्मदीयान् परान् धर्मान् पुण्यान् कथय मेऽच्युत ।
 वैशम्पायनः । एवमुक्तानु धर्मज्ञो धर्मपुत्रेण माधवः ॥
 उवाच धर्मान् सूक्ष्माख्यानं धर्मपुत्रस्य धीमतः ।
 श्रीभगवानुवाच । यावन्तोयस्य कौन्तेय ! एतद्धर्मेषु सुव्रत ।
 त्वत्समो मत्समो लोके न कश्चिदिह विद्यते ॥
 धर्मः श्रुतो वा दृष्टो वा कृतो वा कथितोऽपि वा ।
 आमोदितो वा राजेन्द्र ! पुनाति ह नरं सदा ॥
 धर्मः पिता च माता च धर्मश्च सुहृदस्तथा ।
 धर्मो भ्राता सुखा चैव धर्मः स्वामी परन्तपः ॥
 धर्मादर्थश्च कामश्च धर्माङ्गोपाः सुखानि च ।
 धर्मादैश्वर्यमेवञ्च धर्माः स्वर्गगतिः प्रभो ॥
 धर्मो वशे विपन्नश्च त्रायते महतो भयात् ।
 द्विजत्वं देवतात्वं च धर्मः प्रापयते नरम् ॥
 यदा च क्रियते पापः कालेन परुषस्य च ।
 तदा सञ्जायते बुद्धिर्धर्मं कर्तुं युधिष्ठिर ! ॥

जन्मान्तरसहस्रैस्तु मानुषत्वं सुखी भव ।
तत्तवापीह बो धर्मन् न करोति स वद्वितः ॥
कीटाश्च पूरिषस्त्रैव विरूपा व्याधितास्तथा ।
परहेष्याश्च मूर्खाश्च न तैः धर्माः कृताः पुरा ॥
एकदीर्घायुषः शूराः पण्डिता भोगिनस्तथा ।
अरोगा रूपसम्पन्ना स्तैर्धर्माः स्युः कृताः पुरा ॥
एव धमः कृतः सद्यो नयते गतिमुत्तमाम् ।
अधर्मः सेव्यमानस्तु तिर्यग्योनिं नयत्यसौ ॥
इदं रहस्यं कौन्तेय । श्रूयतामिदमुत्तमम् ।
कथयिष्ये परं गुण्यं मम भक्तस्य पाण्डव ॥
इष्टस्त्वनसि मे त्यक्तुं प्रपन्नाश्चापि मां सदा ।
परमात्ममपि ब्रूयां किं पुनर्धर्मसंहिताम् ॥
इदं मे मानुषं जन्म कृतमात्मनि मायया ।
धर्मसंस्थापनायैव दुष्टानां शामनाय च ॥
मानुष्यं भावमापन्नं ये मां गृह्यन्तवाञ्छया ।
संसरन्ति ह ते मूर्खा स्तिर्यग्योनिष्वनेकशः ॥
ये च मां सर्वरक्तत्वे पश्यन्ति ज्ञानचक्षुषा ।
मद्भक्तांस्तान् सदा युक्तान् मत्समीपं नयाम्यहम् ॥
मद्भक्तानान्तु मानुष्ये सर्वजन्म च पाण्डव ।
अपि वा वे अभिरता मद्भक्ताः पाण्डुनन्दन ॥
मुच्यन्ते पातकैः सर्वैः पद्मपत्रमिवाम्भसा ।
जन्मान्तरसहस्रेषु तपसा भावितात्मनाम् ॥
मद्भक्तिः कियन्ते तात ! मनुष्याणां न सद्यः ।
यच्च रूप्यपरं पुण्यं तैस्तदचलवत् ध्रुवम् ॥

न दृश्यते तथा देवैर्मङ्गलैः क्रुष्यते यथा ।
 अपरं यच्च मे रूपं प्राणभावेषु नाश्रितं ॥
 तदद्य ते ह सर्वार्थैः सर्वभूतैश्च पाण्डव ।
 कल्पकोटिमहस्येषु व्यतीतिष्वगतेषु च ॥
 दर्शयामीति यद्रूपं तत्प्रपश्यन्ति मे सुराः ।
 स्थित्युत्पत्तिलयकर्त्तार यो मां ज्ञात्वा प्रपद्यते ॥
 अनुगृह्णाम्यहं तस्य संसारान्मोचयामि च ।
 अहमादीति भूतानां सृष्टा ब्रह्मादयोमया ॥
 प्रकृतिं स्वामवष्टभ्य जगत्सर्वं सृजाम्यहम् ।
 ततो मूलोऽहमव्यक्तो रजोमध्ये प्रतिष्ठितम् ॥
 ऊर्ध्वं सत्त्वविशालोऽहं ब्रह्मादि सत्त्वसंस्थितम् ।
 मूर्धान मे दिवं विद्धि चन्द्रादित्यौ च लोचने ॥
 देवादिब्राह्मणा वक्त्रं मरुतः श्वसनञ्च मे ।
 दिव्यो मे वाहवद्याष्टौ नक्षत्राणि विभूषणम् ॥
 अन्तरिक्षकरं बिद्धि सर्वभूतावकाशकम् ।
 मार्गो मेघानिलाभ्यान्तु यम सोदरमव्ययम् ॥
 पृथिवीञ्च बलं यदहं द्वीपार्णा च नगैर्युतम् ।
 सर्वसन्धारणोपेतं पादौ मम युधिष्ठिर । ॥
 स्थितोऽह्येकगुणाख्ये ह द्विगुणश्चास्मि मारुते ।
 अगुणसैः स्थितोऽहं वै सलिले तु चतुर्गुणः ॥
 महान्तो मे गुणाः पञ्च महाभूतेषु पञ्चसु ।
 तन्मात्रे संस्थितः सोऽहं पृथिव्यां पञ्चधा स्मृतः ॥
 अहं सहस्रगीर्षसु सहस्रचरणेक्षणः ।
 सहस्रशङ्खदरदक् सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥

स्थितोऽस्मि सर्वतः रुदो ह्ययं तिष्ठेद्दशाकलम् ।
 सर्वभूतात्मभूतः सन् सर्वव्यापी ततो ह्यहम् ॥
 अचिन्त्योऽहमनन्तोऽहमचलोऽहं भजो ह्यहम् ।
 अनाद्योऽहमप्रमेयोऽहमव्ययीवेद्योऽहमयम् ॥
 निर्गुणोऽहन्निर्गन्धात्मा नित्योऽहं निर्मेमोऽपि च ।
 निर्दन्द्वा निर्बिकारोऽहं निधानश्चाद्यतस्य च ॥
 मृतस्य तस्य चाहञ्च स्वाहाकारो नराधिप ।।
 तेजसा तपसा चाहं भूतग्रामेष्वनव्ययः ॥
 स्नेहपाशगणैर्बद्धा धारयास्यात्ममायया ।
 चतुराश्रमवर्णोऽहं चातुर्होत्रफलाशनः ।
 चतुर्मूर्तिश्चतुर्व्यूहं चतुराश्रमभाजनम् ॥
 महत्याहं जगत्सर्वं कृत्वाहं गर्भमात्मनः ।
 शयामि दिव्ययोगेन प्रलयेषु युधिष्ठिर ।।
 सहस्रयुगपयेन्ता ब्राह्मी रात्रिर्महार्गवे ।
 स्थित्वा हजामि भूतानि जह्मामि स्थिराणि च ॥
 कल्पे कल्पे च भूतानि संहरामि हजामि च ।
 न च मां तानि जानन्ति मायया मोहितानि हि ॥
 मम चैवान्वकारस्य माश्रितव्यस्य नित्ययः ।
 प्रशान्तस्येव दीपस्य गतिर्नैवोपलभ्यते ॥
 न तदस्ति क्वचिद्राजन् यत्र नाहं प्रतिष्ठितः ।
 न च तद्विद्यते भूतं मयि धर्मं प्रतिष्ठितम् ॥
 यावन्मात्रं शरीरं हि स्थूलसूक्ष्ममिदं कश्चित् ।
 जीवमृतो ह्यहं तस्मिन् हिताय मां प्रतिष्ठितः ॥
 किञ्चात्र बलनोक्तेन सत्यमेतत् ब्रवीमि ते ।

यद्भूतं यत् भविष्यच्च तत्सर्वं महमेव तु ॥
 मया अद्धानानि यानि भूतानि कानि पाण्डव ! ।
 ममैव न च जानन्ति मायया माहितानि मे ॥
 एवं सर्वं जगदिदं मदेवासुरमानुषम् ।
 मन्त्रः प्रभवते राजन् मम विप्र । विनाशिनः ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे प्रथमोऽध्यायः ।

द्वितीयोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः ।

एवमाग्नोद्भवद्रव्यं मगदद्दृश्यं केशवम् ।
 धर्माधर्मात्मजस्यैव पुण्यं धर्मशास्त्रं महाफलम् ॥
 श्रीभगवानुवाच ।
 शृणु पाण्डव । यत्नेन पवित्रं पावनं परम् ।
 कथ्यमानं मया पुण्यं धर्मशास्त्रं महाफलम् ॥
 यच्छृणोति शुचिर्भूत्वा एकचित्तस्तपोधनः ।
 धर्मं यशस्यं मायुष्यं धर्मात्मानं युधिष्ठिर । ॥
 अद्धानस्य तस्येह यत्पाप्मा पूर्वसञ्चितः ।
 विनश्यत्याशु तत्सर्वमभक्तस्य विशेषतः ॥
 एवं श्रुत्वा वचः पुण्यं वाक्यं केशवभागिनम् ।
 प्रणष्टमनसो भूत्वा चिन्तयन्त्युत्तमं परम् ॥
 देवा ब्रह्मर्षयः सर्वे गन्धर्वाश्चरसस्तथा ।
 भूतान्त्यक्षग्रहा गुह्यका भुजगास्तथा ॥
 बालखिल्या महात्मानो योगिनस्तत्त्वदर्शिनः ।

तथा भागवताद्यापि पञ्चकालमुपामकाः ॥
 कौतुहलसमाविष्टाः प्रणष्टाः परमर्षयः ।
 आनुकामः परं गुह्यं वैश्वं धर्मशासनम् ॥
 हृदि कर्तुं च तद्वाक्यं प्रणम्य शिशुना तदा ।
 ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन चक्षुषा ॥
 विमुक्तपा पानालोभ्य प्रणम्य गिरसा हरिम् ।
 पप्रच्छ केशवं धर्मं धर्मपुत्रः प्रतापवान् ॥

युविष्ठिरः । ततस्ते वासुदेवेन दृष्टाः सौम्येन मानुषाः ।
 कीदृशीं ब्राह्मणस्याथ कीदृशीं क्षत्रियस्य वै ॥
 वैश्यस्य कीदृशीं देव । गतिः शूद्रस्य कीदृशी ।
 कथं गच्छति पापेन ब्राह्मणम् यमालये ॥
 क्षत्रियोवाथ शूद्रोवा वैश्यावो गच्छन्ते कथम् ।
 एतत्कथय देवेश । लोकनाथ । नमोऽस्मै ते ॥

वैशम्पायनः । स पृष्टः केशवश्चैव धर्मपुत्रेण धीमता ।
 उवाच संसारगतिं चतुर्वर्णस्य कर्मजाम् ॥

श्रीभगवानुवाच ।

ऋणं वर्णक्रमेणैव धर्माहर्मभ्युत्थितम्बरः ।
 नास्ति किञ्चिन्नरश्चेष्टः । ब्राह्मणस्य तु विक्रयः ॥
 येन तामु मदा ध्यात्वा सन्ध्यां ये च उपासते ।
 यैश्च पूर्णाहुतिः प्राप्ता विधिवञ्जुर्न च ये ॥
 यैश्च देवाश्च ये कुर्युः पूजन्त्यतिथींश्च ये ।
 नित्यस्वाध्यायशीलाश्च पञ्चयज्ञपरायणाः ॥
 सायं प्रातः ऊताशायं गुर्वभोजनवर्जिताः ।
 दम्भाचारविमुक्ताश्च स्वदारानिरताः सदा ॥

पञ्चयज्ञरताश्चैव अग्निहोतमुपासते ।
 ते नमस्कृतकर्माणो ब्रह्मलोकं व्रजन्ति ते ॥
 ब्रह्मलोके ततः कामं गन्धर्वैर्ब्रह्मगायकैः ।
 उपगीयमानाः प्रिय । तैः पूज्यमानाः स्वयम्भुवा ॥
 ब्रह्मलोके प्रमोदन्ते यावद्भूतस्य विल्लवम् ।
 क्षत्रियोऽपि स्थितो राज्ये स्वधर्मं परिपालयन् ॥
 सम्यक् प्रजाः पालयिता स्वधर्मनिरतः सदा ।
 यज्ञदानरतो धीरः स्वधर्मनिरतः शुचिः ॥
 शास्त्रानुकारी तत्त्वज्ञः प्रजाकार्यपरायणः ।
 विप्रेभ्यः कामदा नित्यं भृत्यानां भरणे रतः ॥
 सत्यसन्धः शुचिर्नित्यलोभदम्भविवर्जितः ।
 क्षत्रिय उत्तमां याति गतिं देवनिषेविताम् ॥
 तत्र दिव्याश्चरोभिस्तु गन्धर्वैश्च प्रयत्नतः ।
 सेव्यमानो महातेजाः क्रियते शक्रपूजितः ॥
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत् मोदित्वा तत्र देववत् ।
 इहैव मानुषे लोके चतुर्वेदीद्विजोभवेत् ॥
 कृषिगोपालनिरतः स्वधर्मावेक्षणेरतः ॥
 वर्णिक् स्वकर्मवाप्नोति पूज्यमानोऽश्वरोगणैः ।
 चतुर्युगानि वै त्रिंशत् ऋद्धिं द्वादश पञ्च च ॥
 इह मानुष्यके राजन् । राजा भवति वीर्यवान् ।
 त्रयाणामपि वर्णानां शृण्विष्टनिरतः सदा ॥
 विशेषेण तु विप्राणां दासवद्यस्तु तिष्ठति ।
 अयाचितप्रदाता च सत्यशौचसमन्वितः ॥
 गुरुदेवेषु निरतः परदारविवर्जितः ।

परपीडाम कृत्वैव मृत्यवर्गं विभर्त्ति यः ।

मृतोऽपि स्वर्गमाप्नोति जीवाना मभयप्रदम् ॥

स स्वर्गलोके ऋधित्वा वर्षकोटीर्महातपाः ।

इह मानुष्यलोके वै वैश्वो धनपतिर्भवेत् ॥

एव धर्मात्परं नास्ति महत् सगर्गमाक्षिणः ।

स स्वधर्मात्परं किञ्चित् पापकर्मव्यपोहनम् ॥

तस्माद्धर्मः सदा कार्यो मानुष्यं प्राप्य दुर्लभम् ।

युधिष्ठिरः । भगवन् । देव देवेश वदस्व मधुसूदन ! ॥

शुभस्याप्यशुभस्यापि त्रयद्वितीयथाकमम् ।

श्रीभगवानुवाच । शृणु पाण्डव । तत्सर्वं धर्मं सूक्ष्ममनातनम्

दुर्विज्ञेयं प्रमादन्ते यं ज्ञात्वा ते महाजनाः ।

यथैव शीतमुदकमुष्णेन बद्धधा व्रतम् ॥

भवेत्तु तत्क्षणादुष्णं शीतत्वञ्च विनश्यति ।

यथाणं वा भवेदद्द शीतेनापि यथाव्रतम् ॥

शीतत्वञ्च भवेत्सर्वं मुष्णत्वञ्च विनश्यति ।

एवन्तु यज्ञवेत् भूमन् । सुकृत वाद्य दुष्कृतम् ॥

तदल्पं क्षपयेद्द्विप्रं नात्र कार्या विचारणा ।

समत्वे सति राजेन्द्र । तयोः सुकृतपापयोः ॥

मृहीतस्य भवेद्विद्विः कीर्तिर्यस्य भवेत् स्वयम् ।

त्यापननातुतापेन प्रायः पापं प्रणश्यति ॥

तथा कृतम् राजेन्द्र । धर्मो नश्यति भारत ! ।

मृहीतो ता वृभी सस्यक् दृढियातो न संशयः ॥

तस्मात्सर्वप्रयत्नेन न पापं याचयेद्भयम् ।

तस्मादेतत्प्रयत्नेन कीर्तितमक्षयं महत् ॥

तस्मात् सङ्कीर्तयेत्पापं नित्यधर्मञ्च ग्राहयेत् ।
इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे द्वितीयोऽध्यायः ।

तृतीयोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । एवं श्रुत्वा वचस्तस्य धर्मपुत्रोऽच्युतस्य तु ॥
पप्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्माद्धर्मात्मजोऽहरिः ।
युधिष्ठिरः । वृथा चरति जन्मानि वृथा दानानि वा कृतिः ॥
वृथा च जीवित क्षेमो नराणां पुरुषोत्तम । ।
कीदृशासु व्यवस्थासु दानं देयं जनार्दन । ॥
इह लोकेच भवति पुरुषः पुरुषोत्तम ! ।
गर्भस्थे कर्म चायाति किं बाल्ये चापि केशव । ।
यौवनत्वेऽपि किं कृष्ण ! वृद्धत्वेचापि किं भवेत् ॥
सात्विकं कीदृशं दानं राजसं कीदृशं भवेत् ।
तामसं कीदृशं देव ! तमधीष्यति किं प्रभो ! ॥
उत्तमं कीदृशं दानं मध्यमं कीदृशं भवेत् ।
अधमं कीदृशं दानं तेषां यादव ! किं फलम् ॥
किं दानं नयतेर्बुद्धिर्गतिं किं मध्यमां नयेत् ।
गतिं जघन्या मयवा देवदेव ! प्रयान्ति मे ॥
एतदिच्छामि विज्ञातुं परं कौतुहलं हि मे ।
त्वदीयं वचनं सत्यं पुण्यञ्च मधुसूदन ! ॥
वैशम्पायनः । एव धर्मप्रसक्तेन पृष्टः पाण्डुसुतेन वै ।
उवाच वासुदेवोऽथ धर्माद्धर्मेण पाण्डवम् ॥

कथ्यमानं सदा पुण्यं सर्वपापघ्नपोहनम् ॥
 वृथा च दश दानानि चत्वारिच नराधिप । ।
 वृथा दानानि पञ्चाशत् पञ्च चैव यथाक्रमम् ॥
 वृथा च जीवितयेषां ते च सर्पपकीर्तिताः ।
 अनुक्रमेण सर्वाणि तानि वक्ष्यामि पाण्डव । ॥
 धर्मघ्नानां तथा चैव लुब्धानां पापिनां तथा ।
 वृथापाकश्च यत्नन्ति परदाररताश्च ये ॥
 पाकभेदकरा ये च यथा स्थः मृत्यवर्जिताः ।
 सृष्टमस्त्राति यश्चैको दृश्यमानस्तु बान्धवैः ॥
 पितरं मातरश्चैव उपाध्यायं गुरुं तथा ।
 मातुलं मातुलानीश्च योहि हन्याच्छपेत्तथा ॥
 ब्राह्मणाश्चैव ये भूत्वा मन्थोपासनवर्जिताः ।
 निर्व्राह्मणा नि स्वधयैव यश्च गुर्वन्त्रभुक्द्विजः ।
 मम वा यङ्करम्यापि ब्राह्मणी वा युधिष्ठिर । ॥
 पूर्वाह्नब्राह्मणानान्तु ये न भक्ता नराधिप । ।
 वृथा जन्मन्यथैतेषां पापानां विद्धि पाण्डव । ॥
 अन्नदया च यद्वत्तं चौर्येणावर्जितन्तु यत् ।
 अभिगस्ताहत यत्तु यद्दानं पतितं द्विजे ॥
 अव्रह्माभिहितं यत्तु यद्वत्तं सर्वयाचके ।
 प्राप्ते तु यद्वि तद्दानं माकूटपतितं च यत् ॥
 यत्ग्रामयाचकर्णान्तं यत्कृतघ्नहृतस्तथा ।
 उपपातकिने दत्तं वेदविक्रयिणे च यत् ॥
 स्त्रीजीविते च यद्वत्तं यच्च देवलकाय च ।
 देवपूर्वाग्निने दत्तं नित्यकर्म न कारिणे ॥

रङ्गोपजीविने दत्तं यच्च मांसोपजीविने ।
 सेवकाय च यद्वत्तं यद्वत्तं ब्राह्मणब्रूवे ॥
 अदेगिने च यद्वत्तं दत्तं वार्धुषिकाय च ।
 यदनाचारिणे दत्तं यच्च दत्तं वृथाग्निने ॥
 असभ्योपामिने दत्तं यच्च ग्रामनिवासिने ।
 यन्मिथ्यालिङ्गिने दत्तं दत्तं सर्वाग्निने च यत् ॥
 नास्तिकाय च यद्वत्तं धर्मविक्रयिणे च यत् ।
 कारकाय च यद्वत्तं दत्तं यत् कूटमात्रिणे ॥
 नचात्मानं तरन्त्येते न दातारं युधिष्ठिर ।
 यत्तेभ्यो दत्तमात्राणि दानानि सुबह्वन्यपि ॥
 वृथा भवन्ति राजेन्द्र ! भस्मन्याज्याहुतिर्यथा ।
 यथेष्टं यत्फलं किञ्चित् भविष्यति कथञ्चन ॥
 राक्षसाश्च पिशाचाश्च तद्विलुम्पन्ति संस्थिताः ।
 वृथा ह्येतानि दानानि कथितानि समासतः ॥
 जीवितञ्च वृथा तेषां तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।

श्रीभगवानुवाच ।

ये च मां न प्रपद्यन्ते शङ्करं वा नराधमाः ।
 ब्रह्माणं वा महीदेवा वृथा जीवन्ति ते नराः ॥
 येच निन्दन्ति मां मूढाः शङ्करं वा नराधमाः ।
 कुशलैः कृतशास्त्राणि पठित्वा ये नराधमाः ॥
 विप्रा निन्दन्ति यज्ञांश्च वृथा जीवन्ति ते नराः ।
 विद्यमानधनोयसु दानधर्मविवर्जितः ॥
 मृष्टमग्नाति रश्चैको वृथा जीवति सोऽपि च ।
 यथा जीवितमात्मानं दानकालं ब्रवीमि ते ॥

तमोनिविष्टचित्तेन दत्तं दानञ्च यज्जवेत् ।
 न तस्य फलमश्नाति नरो गर्भगतो नृप । ।
 ईर्ष्यामात्सर्यसंयुक्तो भगवद्वाक्यकारणम् ।
 ददाति दानं यो मर्त्यो बालभावस्तदश्रुते ॥
 अज्ञायुक्तः शुचिः स्नातः प्रसन्नो भयमानसः ।
 ददाति दानं यो मर्त्यो योवने स तदश्रुते ॥
 स्वयं नीत्वा तु यद्दानं भक्त्या पात्रे प्रदीयते ।
 तत् सार्वकामिकं विद्धि दानं मामरण्यान्तिकम् ।
 सात्त्विकं राजसञ्चैव तामसञ्च युधिष्ठिर । ।
 दानं दानफलञ्चैव गतिञ्च त्रिविधां शृणु ॥
 दानं दातव्यमित्येव मतिं कृत्वा द्विजाय वै ।
 उपकारवियुक्ताय दत्तं दत्तं हि सात्त्विकम् ॥
 श्रोत्रियाय दरिद्राय ब्रह्मभृत्याय पाण्डव । ।
 दीयते यत्प्रणशाय तत् सात्त्विकमुदाहृतम् ।
 वेदान्तगर्विणीनाय यत्तु पूर्वापकारिणे ।
 समृद्धाय च यद्दानं तद्राजसमुदाहृतम् ॥
 मन्थान्वितं च यद्दानं व्रताय चैव पाण्डव । ।
 लाभादिभिरपात्राय तद्राजसमुदाहृतम् ॥
 वैश्वदेवविहीनाय यद्दानं श्रोत्रियाय च ।
 दीयते तस्मै गायपि तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
 सरोपमवधूतञ्च शोकयुक्तमवज्ञया ।
 सेवकाय च यद्दत्तं तद्दानं तामसं स्मृतम् ॥
 देवाः पितृगणायैव जनयन्त्याग्नयसाध्या ।

सात्त्विक दानमश्नन्ति तुष्यन्ति च नरेश्वर ! ॥
 अथवा दैत्यमङ्गाश्च गृह्यज्ञांश्च राज्ञसाः ।
 राजसं दानमश्नन्ति वर्जितं पितृदैवतैः ।
 पिशाचाः प्रेतमङ्गाश्च कश्मला ये मलीमसाः ।
 तामसं दानमश्नन्ति गतिञ्च त्रिविधां शृणु ॥
 सात्त्विकानां तु दानानां मुत्तमं फलमिष्यते ।
 मध्यमं राजसानान्तु तामसानां तु पश्चिमम् ॥
 अभिगत्योपनीतानां दानानामुत्तम फलम् ।
 मध्यमन्तु समाधाय जघन्याय च ते फलम् ॥
 अयाचितप्रदाता वै स याति गतिमुत्तमाम् ।
 समाह्वय तु वै दद्यात् मध्यमां स गतिं व्रजेत् ॥
 याचितोयमु वै दद्यात् जघन्यां स गतिं व्रजेत् ।
 उत्तमा देवकी ज्ञेया मध्यमा मानुषी गतिः ॥
 जघन्या याति तिर्यक्तु गतिरेषा क्रिया मता ।
 पात्रभूतेषु विप्रेषु स्थितेषु चाहिताग्निषु ॥
 यश्च यच्छति तीव्रोष्णं क्षयकृत् स प्रकीर्त्यते ।
 ओतियाणां दरिद्राणां भरणं कुरु पाण्डव । ॥
 सन्ध्यानां द्विजातीनां कार्यन्ते परिरक्षणम् ।
 दरिद्रान् वृत्तिहीनानां प्रदानैस्तांस्तु पूजयेत् ॥
 आतुरस्यौषधैः कार्यं नीरुजस्य किमौषधैः ।
 पापं प्रतिगृहीतारं प्रदातुं मुपगच्छति ।
 प्रतिगृहीतुर्यत्पुण्यं प्रदातारमुपैति तत् ॥
 तस्माद्ददानं सदा कार्यं परमं हितमिच्छता ।
 वेदविद्यावता तेषु सदा सर्वन्तवर्जनम् ॥

५ ह दातव्यो महादानमयोनिधिः ।
 यस्तु दाता प्रयच्छेत् सहस्रस्यावलम्बनम् ॥
 भुक्तशेषस्य भक्तस्य तं निमन्त्रय भारत । ।
 अमन्त्रत्तु निराशास्ते न कर्तव्या हि पाण्डव । ॥
 कुलानि सन्ततिः प्राणा नैषामाशा हता भवेत् ।
 मङ्गला ये नरश्रेष्ठ । मङ्गला मत्परायणाः ।
 मद्याजिनी मन्त्रियमास्तान् प्रयत्नेन पूजयेत् ॥
 तेषान्तु पावनायाह नित्यमेव युधिष्ठिर । ।
 उभे सर्वे प्रतिष्ठामि व्यसनं तच्च सुव्रतम् ॥
 तस्मादष्टाक्षरं मन्त्रं मङ्गलैर्वीतकल्मषैः ।
 सन्धाकालेष्वकालेषु जप्तव्यञ्चात्मशुद्धये ॥
 अन्येषामपि विप्राणां किन्विष हि प्रणश्यति ।
 उभे सर्वे च पुरुषा स्तस्माद्विप्रो विशुद्धये ॥
 दैवे आहुते च विप्रः सन् विधियुक्तो जुगुप्सितः ।
 जुगुप्सितस्तु तत् आहुतं दहत्यग्निरिवेन्धनम् ॥
 भारतं मानवोधर्मः साङ्गवेदक्षिकित्सितम् ।
 अज्ञाविद्वानि चत्वारि न हन्तव्यानि हेतुभिः ॥
 न ब्राह्मणान् परीक्षेत दैवे कर्मणि मन्त्रवित् ।
 महान् भवेत् परीवादो ब्राह्मणानां परीक्षणे ॥
 ब्राह्मणानां परीवादं यः करोति नराधमः ।
 सहस्रैव शुनां योनिं स गच्छेत् ब्रह्माद्रूपकः ॥
 स्वल्पपापेन निन्दित्वा परीवादात् खरो भवेत् ।
 परिभाय कृमिर्भवति कीटो भवति मस्करी ॥
 दुर्दत्ता वा सुवृत्ता वा प्राकृता वा सुमंस्कृताः ।

ब्राह्मणा नावमन्तव्या भस्मच्छन्वा इवाग्नयः ॥
 क्षत्रियश्चैव स पञ्चब्राह्मणञ्च बद्धश्रुतम् ।
 नावमन्येत मेधावी कथानपि कदाचन ॥
 इह तच्चापि पुरुषं निर्दहेदवमानितम् ।
 तस्मादेत प्रयत्नेन नावमन्येत बुद्धिमान् ॥
 यथासर्वास्ववस्थासु पावको दैवतं महत् ।
 तथासर्वास्ववस्थासु ब्राह्मणो दैवतं महत् ॥
 व्यङ्गान् काणांश्च कुजांश्च वामनान् गास्तथैव च ।
 स निर्वदेदयुक्तञ्च मिश्रिता वेदपारगैः ॥
 मन्यन्त्रोत्पादयेत्तेषां नचानिष्टं समाचरेत् ।
 मन्युप्रहरणा विप्रा न विप्राः शस्त्रपाणयः ॥
 मन्युना स्यन्ति ते शत्रून् वज्रेणेन्द्र इवासुरान् ।
 ब्राह्मणो हि महद्दैवं कथितं वेदपारगैः ॥
 द्विजाश्च सर्वभूतानां धर्मकोशस्य गुप्तये ।
 किं पुनस्ते च कौन्तेय । सर्वे नित्यमुपासते ॥
 यस्यास्येन सदाश्रन्ति हव्यानि विविधानि च ।
 तरामस्तान् द्विजान् वै किमभूतमधिकन्ततः ॥
 उत्पत्तिरेव विप्रस्य मूर्तिर्धर्मस्य शाश्वती ।
 स हि धर्मार्थमुत्पन्नो ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥
 भुक्तेषु तेषु स्ववशे तस्य धर्मं ददाति च ।
 अमुगंस्यात् ब्राह्मणस्य भुञ्जतेऽपीतरे जनाः ॥
 तस्मात्ते नावमन्तव्या मङ्गलाश्च द्विजाः सदा ।
 आरण्यकोपनिषदि ये तु पश्यन्ति मां द्विजाः ॥
 कलावस्थान् द्विजान् सर्वान् प्रयत्नेन प्रपूजयेत् ।
 स्वगृहे वा प्रवासे वा दिवा रात्रौ तथैव च ॥

वृद्धाश्च ब्राह्मणाः पूज्या मङ्गला ये च पाण्डव ! ।
 नास्ति विप्रसमो देवो नास्ति विप्रसमो गुरुः ॥
 नास्ति विप्रात् परो बन्धुर्नास्ति विप्रात् परोनिधिः ।
 नास्ति विप्रात् पर तीर्थं न पुण्यं ब्राह्मणात्परम् ॥
 नास्ति विप्रात् परो धर्मो नास्ति विप्रात् परा गतिः
 पापकर्मसमाक्षिप्तं पतन्तं नरके नरम् ॥
 त्रायते दानमप्येकं पात्रभूते कृते द्विजे ।
 बाला हिताग्नयो ये च शान्ताः स्युर्वान्बर्जिताः ॥
 मामर्चयन्ति मङ्गलास्तेभ्यो दत्तं महाफलम् ।
 प्रदानैः पूजितो विप्रो बन्धितो वापि कृतस्त्रगः ॥
 संभावितो वा विप्रो वै मङ्गलो दिवमुच्येत् ।
 ये पठन्ति नमस्यन्ति ध्यायन्ति पुष्पास्ततम् ॥
 तं श्रुत्वा वाचवा दृष्ट्वा नरैः पापात् प्रमुच्यते ।
 मङ्गला मङ्गलप्राणा मङ्गला मत्परायणाः ॥
 बीजयोनिविशुद्धा ये श्रोत्रियाः संयतन्द्रियाः ।
 श्रुवान्ब्रह्मविस्मिता नित्यन्ते पुनन्तीह दर्शनात् ॥
 स्वयं नीत्वा विगंघ्रेण दानस्तेषां गृहेष्वथ ।
 निधापयेत्, मङ्गला तद्दानं कूर्तिमस्मितम् ॥
 जाग्रतः स्वपतो वापि प्रवासे स्वगृहेऽथ वा ।
 हृदयानि प्रपश्यामि यस्य विप्रस्य भारत ! ॥
 स पूजितो वास्पृष्टो वा पृष्टो वापि द्विजोत्तमः ।
 सम्भाषितो वा राजेन्द्र ! पुनातीह नरः सदा ॥
 एवं सर्वास्ववस्थामु सर्वदानानि पाण्डव ! ।
 मङ्गलेभ्यः प्रदत्तानि तानि स्वर्गप्रदानि वै ॥
 - श्रीमद्गीतयोगे श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे तृतीयोऽध्यायः ।

चतुर्थोऽध्यायः ।

सम्पादनः । श्रुत्वेवं सात्त्विकं दानं राजसन्तामसन्तथा ।

पृथक् पृथक् फलञ्चैव गतिञ्चैव पृथक् पृथक् ॥

अविद्वत्प्रः प्रसन्नात्मा पुण्यधर्माभूतं पुनः ।

शुधिष्ठिरो धर्मनित्यः केशवं पुनरब्रवीत् ॥

शुधिष्ठिरः । द्विजयोनिविशुद्धानां लक्षणानि वदस्व मे ।

बीजदोषेण लोके च जायते च कथन्तराम् ॥

आचारदीपं देवेश । वक्तुमर्हस्यशेषतः ।

ब्राह्मणानां विशेषञ्च गुणदीपौ च केशव ॥

चातुर्वर्ण्यस्य कृत्स्नस्य वर्तमानाः प्रतिग्रहे ।

केन विप्रा विशेषेण तरन्ते तारयन्ति च ॥

एतत्कथय देवेश । त्वद्भक्तस्य नमोऽस्तु ते ।

श्रीभगवानुवाच । शृणु राजन्यथातत्त्वं बीजयोनिशुभाशुभम्

येन तिष्ठति लोकोऽयं विनश्यति च पाण्डव । ॥

अवस्थितब्रह्मचर्योयं च विप्रो यथाविधि ।

स द्विजानामविज्ञेयस्तस्य बीजं शुभम्भवेत् ॥

कन्या चाक्षतयोनिः स्यात् कुलीना पितृमातृतः ।

ब्राह्मादिषु विवाहेषु परिणीता यथाविधि ॥

सा प्रशस्ता वरारोहा शुद्धयोनिः प्रशस्यते ।

कानीनश्च सहीढश्च तावुभौ कुण्डगोलकौ ॥

आरूढवनितो ज्ञातः पतितस्यापि यः सुतः ।

षडेते विप्रचण्डाला निषिद्धाः श्वपचादपि ॥

यो यत्र तत्र वा रेतः सिक्ता गुर्वीषु वाचयेत् ।

कामचारी स पापात्मा बीजं तस्याशुभम्भवेत् ॥

अशुभं तद्भवेद्बीजं शुद्धं योनिन्वचार्हति ।

दूषयत्येव तां वाणीं शृणुध्वं च हविर्यथा ॥
 गुर्वीयोनौ पतत् बीजं हाहाशब्दो द्विजन्मनाम् ।
 कुर्यात् पुरीषगतेषु पतितासि मतिः कुतः ॥
 मामधः पातयेदेष कामात्मा पापमोहितः ।
 अधोगतिं व्रजेत् क्षिप्र मति शङ्का पतेत्तु यत् ॥
 आत्मा हि शुक्लमुद्दिष्टं देवतं परमं महत् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन निरुन्ध्यात् शुक्लमात्मनः ॥
 आयुस्तेजो बल वीर्यं प्रज्ञा श्रीश्च महायशः ।
 पुण्यञ्च सत्प्रियत्वञ्च हन्यते ब्रह्मचर्यया ॥
 अविभुतब्रह्मचर्यैर्गृहस्थाश्चममाश्रितैः ।
 पञ्चयज्ञपरैर्धर्मः स्थाप्यते पृथिवीतले ॥
 सायं प्रातस्तु ये सन्ध्यां सस्यक् नित्यमुपासते ।
 नाव वेदमधिकृत्य तारयन्ति तरन्ति च ॥
 यो जपेत् पावनीं देवीं गायत्रीं वेदमातरम् ।
 न सीदेत् प्रत्यगृहीत पृथिवीञ्च ससागराम् ॥
 ये च स्युः सस्थिताः केचित् गृहे सूर्योदयादिव ।
 ते चास्य सौम्या जायन्ते शिवाशुभकरास्तथा ॥
 यत्र यत्रास्थिताश्चैव दारुणाः पिशिताशनाः ।
 घोररूपा महाकाया बीजं न धोषयन्ति च ॥
 पुनन्तीह पृथिव्यां हि चीर्णा सत्वव्रता नराः ।
 ये चीर्णा व्रतवेदा ये विकर्मपथमाश्रिताः ॥
 ब्राह्मणा नाममात्रेण तर्हि पृथ्या युधिष्ठिर ।
 किं पुनर्यय सन्धेर्दे नित्यमवोपतिष्ठति ॥
 शीलमध्ययनं दानं शौचमार्दवमार्जवम् ।

तस्माद्देदान् विशिष्टान्धै मनुराह प्रजापतिः ॥
 भूर्भुवः स्वरिति ब्रह्म यो वेद परमद्विजः ।
 स्वदारनिरतोदान्तः स च विद्वान् स भूसुरः ।
 सन्ध्यामुपासते विप्रा नित्यमेव द्विजोत्तमाः ॥
 ते यान्ति नरशार्दूल । ब्रह्मलोक मसशयम् ।
 सावित्रीमातसारोऽपि वरोऽपि प्रमुयन्त्रितः ॥
 नायन्त्रित चतुर्वेदी सर्वाशी सर्वविक्रयो ।
 सावित्रीञ्चैव वेदांश्च तुलया तुलयन् पुरा ॥
 देवा ऋषिगणाश्चैव सर्वे ब्रह्मपुरःसराः ।
 चतुर्णामपि वेदानां साहि राजन् । गरीयसी ॥
 यथा विकसिते पुष्पे मधु गृह्णन्ति षट्पदाः ।
 समुत्सृज्य रसं सर्वं निरातङ्कमसारवत् ॥
 एतं हि सर्ववेदानां सावित्री प्राणमुच्यते ।
 निजेषा हीतरे वेदा सावित्री मन्तरेणच ॥
 एवं हि यश्चतुर्वेदी शीलभ्रष्टः स कुत्सितः ।
 शीलव्रतसमायुक्तः सावित्रीपाठको वरः ॥
 सहस्रं परमा देवीं शतमध्यान्दशावराम् ।
 सावित्रीं जप कौन्तेय । सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥
 युधिष्ठिरः । त्रितोकनाथ । भोः कृष्ण । सर्वभूतात्मकोह्यसि
 नानायोगपरश्रेष्ठ । तुष्यसे केन कर्मणा ॥
 श्रीभगवानुवाच । यदि भारसहस्रं तु गुग्गुल्यादि प्रधूपयेत्
 करोषि च नमस्कार सुपहारश्च कारयेत् ॥
 पूजयेत् स्तुतिभिर्माञ्च ऋग्यजुःसामतस्तथा ।
 न तुष्यन्ति ते विप्रा नाहन्तुष्यामि भारत ! ॥
 [४४]

ब्राह्मणे पूजिते नित्यं पूजितोऽस्मि न संशयः ।
 आतुष्टेचाहमाकृत्योभवामि भरतर्षभ ॥
 परमाधिगतिस्तेषां पूजयन्ति च मां हि ते ।
 यदहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
 यस्तान् पूजयति प्राज्ञो भक्त्येनान्तरात्मना ।
 तमहस्वेन रूपेण पश्यामि नरपुङ्गव ! ॥
 काणां कुजा वामनाश्च दरिद्रा व्याधितास्तथा ।
 नात्रमान्या द्विजाः प्राज्ञैर्मम रूपा हि ते द्विजाः ॥
 ये तेषां सागरान्तायां पृथिव्या द्विजसत्तमाः ।
 मम रूपेषु तेष्वेव मर्चिष्वर्चिता भवान् ॥
 बहवस्तु न जानन्ति नरा ज्ञानबहिष्कृताः ।
 यथाहं द्विजरूपेण वसामि वसुधातले ॥
 अवमत्यन्ति ये विप्रान्विकर्मापादयन्ति च ।
 प्रेयवन्ते च सततं सुभ्रूणाङ्गारयन्ति च ॥
 भूतास्तान् करपत्रेण यत्नदृता महाबलाः ।
 निष्कृन्तन्ति यथाकाष्ठं सूत्रगर्गेण शिल्पिना ॥
 आक्रोशपरिवादाभ्यां यं रमन्ते द्विजादिपु ।
 तान् दृता यमलोकस्थान् निपात्य धरणीतले ॥
 आक्रुध्योरसि पाटेन अहामरक्तालोचना ।
 अग्निवर्णैस्तु महशैर्यमो हिंमन माचरेत् ॥
 येच विप्रा निरीक्षन्ते पापा धापेन चतुषा ।
 अवज्ञां त्यक्तेर्बाह्या नित्यं ब्रह्मद्विपो नराः ॥
 तेषां घोरमहाकायं बलवत्तुल्या महाबला ।
 उदरान्ति सुकृतेन अगाधमूर्धमाक्रुया ॥

यः प्रहारं द्विजेन्द्राय दद्यात्कुर्याच्च शोणितम् ।
 अस्थिभागश्च रुः कुर्यात् प्राणैर्वा विप्रयोजयेत् ॥
 सोऽनुपूर्वेण यातीमान्तरकानेकविंशतिम् ।
 शूलमारोपितो गत्वा ज्वरनेनापि दह्यते ॥
 बद्धवर्षमहस्त्राणि पच्यमानस्त्ववाक्शिखाः ।
 नावमुच्येत दुर्मेधा न तस्य क्षीयते गतिः ॥
 ब्राह्मणानविचार्यैव जयन्वै धर्म्मकाङ्क्षया ।
 शतवर्षसहस्राणि तामिच्छोपरि पच्यते ॥
 उत्पाद्य शोणितं गात्रात् संरम्भा इति पूर्वकम् ।
 स पर्यायेण यातीमान्तरकानेकविंशतिम् ॥
 तस्मान्नाकुशलं ब्रूयात् न शुष्काङ्गिरमीयेत् ।
 तच्छ्रुत्वापरुषां वाणीं चैवैतानप्यतिक्रमेत् ।
 ये विप्रं स्निग्धया वाचा पूजयन्ति नरोत्तमाः ॥
 तच्छ्रुत्वा वै स्तुतस्यैव भवामि च बुधिष्ठिरः ॥
 सञ्जयन्ति च ये विप्रान् क्रोधयन्ति च भारतः ।
 आकृष्टसर्जितखाहं तैर्भवामि न संशयः ॥
 यश्चन्दनैश्चागुरुधूपदीपैरभ्यर्च्य यत्काष्ठमधूम मर्च्यात् ।
 तेनार्चितो नैव भवामि सद्यो विप्रार्चनादर्चितोऽहं भवामि
 विप्रप्रसादाद् धरणीधरोऽहं विप्रप्रसादादसुरान् जयामि ।
 विप्रप्रसादाच्च सदक्षिणोऽहं विप्रप्रसादादजितोऽहमस्मि ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे चतुर्थोऽध्यायः ।

पञ्चमोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । देव । देवेभ्य । दैत्येभ्य । परं कौतुहलं हि मे ।

एतत्कथय सर्वज्ञ । त्वद्भक्तस्य ममाश्रित । ॥

मानुष्यस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरं ।

कीदृशं किं प्रमाणं वा किमधिष्ठानमेव च ॥

तस्मिन् मानवा देवाः केनोपायेन मानवाः ।

कः वास्थिमांमनिर्मुक्तो पञ्चभूतविवर्जिते ॥

कथयस्व महादेव । सुखदुःखमशेषतः ।

जीवस्य यमलोकेतु कर्मभिश्च शुभाशुभैः ॥

अनुब्रूयस्व तैः पाशन्वीयमानस्य दारुणैः ।

अनुवृत्तैः दुर्गाधर्षे शौरैः घोरपराक्रमैः ॥

वडस्य क्षिप्यमाणस्य जनस्य च यमाज्ञया ।

पुण्यं पापं कथन्तिष्ठेत् सुखदुःखमशेषतः ॥

दुर्गाधर्षे क्षयिते वा मानुषे स्तः कथं पुनः ।

किं वा तत्र महादेवाः कर्म कुर्वन्ति मानवाः ॥

कथं धर्मगता यान्ति देवता द्विजपुत्रकाः ।

कथं वा प्रेतकर्माणां धर्मं प्रेतपुरनराः ॥

किं रूपं किं प्रदानं वा वणेः को वास्य केन च ।

जीवस्य क्रौञ्चतो नित्यं यमलोकं वशीपि मे ॥

श्रीभगवानुवाच । शृणु राजश्रद्धातत्त्वं यमाद्य यत्प्रवृत्तं

तत्त्वाच्च कथयिष्यामि मद्भक्तस्य नरेश्वर । ॥

पञ्चमीतिमहच्छाणि योजनानां शतानि च ।

मानुषस्य च लोकस्य यमलोकस्य चान्तरम् ॥

न तत्र हज्जकायाच न तटाकं सरोहि वा ।
 न वायो दीर्घिका वापि न कूरं वा युधिष्ठिर । ॥
 न मण्डपं सभा वापि न प्रभा न निवेशनम् ।
 न पर्वतो नदीवापि न भूमेर्विवरं क्वचित् ॥
 न ग्रामो नाश्रमोवापि नोद्यानं काननानि च ।
 न किञ्चिद्विश्रमस्थान पथि तस्मिन् युधिष्ठिर । ॥
 जन्तोः सम्प्राप्तकालस्य वेदनार्त्तस्य वै भ्रमम् ।
 करणैस्तदेहस्य प्राणैः कर्णगतैः पुनः ॥
 शरीराद्धार्यते जीवो ह्यवगो मातरिश्चना ।
 निर्गतो वायुभूतस्तु कर्षकौशिकविग्रहात् ॥
 शरीरं यच्च तद्रूप्यं तद्वर्णस्तत्प्रमाणकम् ।
 अदृश्यं संप्रविष्टन्तो मोऽप्यदृष्टो न केनचित् ॥
 सोऽन्तरात्मा देहवतामष्टाङ्गो यस्तु सञ्चरेत् ।
 क्खेदनाङ्गेदनादाहात्तोदनादा न नश्यति ॥
 नानारूपधरैर्घोरैः प्रचण्डैश्चण्डशासनैः ।
 श्रूयमाणो दुराधर्वैर्यमद्रूतैर्यमाज्ञया ॥
 युत्तदारं यैश्च पाथैः सन्निरुद्धो बभोवज्ञात् ।
 कर्मभिश्चापि तु गतैः कृतैः सुकृतदुष्कृतैः ॥
 अकृत्यमानकरणं बन्धुभिर्दुःखपण्डितैः ।
 त्यक्त्वा बन्धुजनं सर्वं निरपेक्षस्तु गच्छति ॥
 मातृभिः पितृभिश्चैव भ्रातृभिर्मातुलैस्तथा ।
 दारैः पुत्रैर्वयस्यैश्च रुदद्भिस्त्यज्यते पुनः ॥
 अदृश्यमानसौ दीर्घैर्युपूर्णमुखैश्च यैः ।
 स्वशरीरं परित्यज्य वायुभूतस्तु गच्छति ॥

अन्धकारं परतरं महाघोरं तमोवृत्तिम् ।
 दुःखाय दुष्प्रज्ञामश्च तमाशु पापकर्मणाम् ॥
 दुःसह यमपूरश्च दुर्निरीक्षं दुर्गमदम् ।
 दुर्गम मतिदुर्गं च पापिष्ठान्वात्तरोत्तमम् ॥
 ऋषिभिः कथ्यमानस्तु पारम्पर्येण पार्थिव ।
 त्वासं जनयति प्रायः पूयमानकयास्वपि ॥
 अपि तैद्यैव गन्तव्यास्तदधीन् वा युधिष्ठिर ।
 प्राप्तकालेन सन्त्यज्य बधून् भोगान् धनानि च ॥
 जरायुजैश्चाण्डजैश्च उद्भूभिर्जैः स्वेदजैस्तथा ।
 जङ्गमैः स्थिरमंजैश्च गन्तव्यं हि यमालयम् ॥
 देवासुरमनुष्याद्यैर्वैवस्वतवशानुगैः ।
 स्त्रीपुंनपुंनकैश्चापि पृथिव्या जीवसत्तकैः ॥
 मध्यमैर्युवभिर्बालैर्हृद्दैर्वापि तथैव च ।
 जातमात्रैश्च गर्भस्थैर्गन्तव्यः स महालयः ॥
 पृथङ्गै वा पराङ्गै वा सन्ध्याकालैश्च वा पुनः ।
 प्रदोषे पाञ्चरात्रे वा प्रत्यूषे वाप्युपस्थिते ॥
 प्रवासस्थैर्वनस्थैर्वा पर्वतस्थैर्जलस्थितैः ।
 क्षेत्रस्थैर्वा स्थलस्थैर्वा मृदमध्यस्थितैरपि ॥
 भुक्षद्भुजैर्वा लिखद्भुजैर्वा खादद्भुजैर्वारोत्तम ।
 आसीनैश्चास्थितैर्वापि शयनीयान्तैरपि ॥
 जाग्रद्भुजैर्वा प्रसुप्तैर्वा गन्तव्यः स महापथः ।
 अत्यदूतैर्दुर्गाधरैः प्रचण्डैश्चण्डविक्रमैः ॥
 आक्षिप्यमाणा आवशा यान्ति ग्रीष्मं यमालयम् ।
 कचिद्भीतेः कचित्सन्धौः प्रसूततद्भिः कचित्काचित् ॥

ददद्भिर्वेदनार्त्तैस्तु गन्तव्यं यममादनम् ।
 निभेतस्यमानै रुद्धिग्नैर्विक्रीतैर्भयविह्वलैः ॥
 कण्टकाकीर्णमार्गेण तप्तपल्यङ्गपांशुना ।
 दण्डमानैस्तु गन्धर्वैर्वानरैर्दानवजितैः ॥
 काष्ठोपलमिलाघातैर्दण्डोन्नूककुशाङ्कुशैः ।
 हन्यमानैर्यमपुरं गतव्यं धर्मवर्जितैः ॥
 मेदःशोणितपूयाद्रैर्वस्त्रैर्गात्रैश्च भीषणैः ।
 विह्वलेषु प्रपाकीर्णैर्गन्तव्यं जीवघातकैः ॥
 क्रुध्यद्भिश्च रुद्धिश्च क्रोशद्भिश्चापि विस्वरम् ।
 वेदनार्त्तैः पतद्भिश्च गतव्यं जीवघातकैः ॥
 श्वभिव्याघ्रैर्हकैः कङ्कैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
 तुद्यमानाश्च गच्छन्ति राक्षसैर्मांसखादिभिः ॥
 महिषैश्च शृगैश्चापि शूकरैः क्रूरकर्मभिः ।
 वीक्ष्यमाणाः खरध्वानं गन्तव्यं मांसखादिभिः ॥
 सूचीसूतीक्ष्णहृणिभिर्मल्लिकाभिः समन्ततः ।
 तुद्यमानैस्तु गन्तव्यं पापिष्ठैर्मधुघातकैः ॥
 विवस्त्रं स्वामिनमिमं स्त्रियं वा घ्नन्ति ये नराः ।
 शास्त्राणि निन्द्यमानैस्तु गन्तव्यं तैर्यमक्षयम् ॥
 घातयन्ति च ये पापा दुःखमापादयन्ति च ।
 राक्षसैश्च श्वभिश्चैव भक्ष्यमाणा वृजन्ति ते ॥
 ये हरन्तीह वस्त्राणि शब्द्याप्रावरणानि च ।
 ते यान्ति विद्रुता नग्नाः पिशाचा इव तत्प्रथम् ॥
 गोशयान् ये हिरण्यञ्च खलु क्षवगृहं तथा ।
 ये हरन्ति दुरात्मानः परस्परं पापकारिणः ॥

पापखडै रुक्मैदेखडैः काष्ठघातैः नरीश्वरैः ।
 हन्यमानैः क्षताकीर्णैर्गन्तव्यं यमसादनम् ॥
 ये ब्रह्मस्वं हन्तीह नरा नाकनिपातिनम् ।
 आक्षोभयन्ति वा नित्यमाह्वयन्ति च ये द्विजान् ॥
 शुष्क कर्णा निवयन्ते क्षिप्रजिह्वाक्षिनासिकाः ।
 पूयशोणितदुग्धैर्भक्ष्यमाणश्च जम्बुकैः ॥
 चण्डालैश्चृष्टैश्चण्डैर्भक्ष्यमाणाः समन्ततः ।
 क्रोशन्तः करुणघोरगच्छन्ति यमसादनम् ॥
 तत्रैव पतिता पापाः विष्ठापूयेष्वनेकशः ।
 मज्जन्ते वर्षकोटीन् क्षिप्रमेवेदनाम्बिताः ॥
 ततश्च मुक्ताः कालेन लोके चास्मिन्नाधमाः ।
 विष्ठाक्रमित्वं गच्छन्ति पतन्ति च ततोऽर्णवे ॥
 विद्यमानधवैर्बैलु लोभदम्भाहृतान्धितैः ।
 ओम्बियेभ्यो न दत्तानि धनानि बद्धधा वृष । ॥
 श्रीपा पाणनिबद्धास्ते हन्यमानाश्च राक्षसैः ।
 क्षुत्पिपासाश्रमार्तास्तु यान्ति प्रेतपुरम्बराः ॥
 अदत्तदाना गच्छन्ति शुष्ककर्णास्वतानुक्ताः ।
 अन्नं पानीयसहितं प्रार्थयन्तः पुनः पुनः ॥
 श्वासैर्विभक्षालक्ष्णाङ्गान्तु नैवाद्युपक्रमम् ।
 समान्ते दीयता स्वामिन् । पानीयं दीयतामिति ॥
 इति ब्रुवन्तस्ते दूताः प्राप्तुर्वन्ति यमालयम् ॥

वैशम्पायनः । तच्छ्रुत्वा वचनं विष्णोः पद्मात भुवि पाण्डवः ।

निःसंशोभूद्वयवसोनिस्तेष्टो भयविह्वलः ॥

ततोऽनन्त्या शनैः संज्ञां समाश्रितोऽप्यर्तन सः ।

नेत्रे प्रक्षाल्य तोयेन भूयः केशव मब्रवीत् ॥

यधिष्ठिरः । भीतोऽस्म्यहं महादेव । श्रुत्वा वाक्यस्य विस्तरम् ।

केन दानेन तं मार्गं तरन्ति पुरुषाः सुखम् ॥

श्रीभगवानुवाच । इह ये धार्मिका लोके जीवघातकवर्जिताः ।

गुरुशुश्रूषया युक्ता देवब्राह्मणपूजकाः ॥

अस्मान्मानुष्यलोकान्ते सप्तहायाः सवान्धवाः ।

यमध्वानन्तु ते यान्ति यथावत्तु निर्बाध मे ॥

ब्राह्मणेभ्यः प्रदानानि नानारूपाणि पाण्डव ! ।

ये प्रयच्छन्ति विद्वद्भास्ते मुख्या यान्ति तत्पदम् ॥

अन्नञ्च ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणेभ्यः सुसंस्कृतम् ।

श्रोत्रियेभ्यो विशेषण भक्त्या परमया युताः ॥

ते विमानैर्महात्मानो यान्ति चित्रैर्यमालयम् ।

सेव्यमाना वरस्त्रीभिर्देवसङ्घैर्महापथे ॥

ये तु नित्यं प्रभाषन्ते प्रियमकिल्बिषं वचः ।

ते च यान्ति महालाभैर्विमानैस्तैर्यमालयम् ॥

कपिलादीनि दानानि श्रद्धायुक्ताश्च ये नराः ।

ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥

ते यान्त्यादित्यवर्णाभैर्विमानैर्हर्मभूषणैः ।

वैवस्वतपुरं रम्यमम्बरीभिर्निषेविताः ॥

उपानहौ च च्छत्रञ्च शयनान्यासनानि च ।

विप्रेभ्यो ये प्रयच्छन्ति वस्त्रान्याभरणानि च ॥

ते यान्त्यश्वैर्दृषैश्चैव कुञ्जरैश्चाप्यलङ्कृतैः ॥

धनदस्य पुरं रम्यदण्डच्छत्रविभूषितः ।

ये च वृक्षांश्च दास्यन्ति भोज्यं रम्यतथैव च ।

स्निग्धतां चापि विप्रेभ्यश्चायथा परया युताः ॥
 ते यान्ति काञ्चनैर्यानैर्युता वैवस्वतक्षयम् ।
 वरुणीभिर्युवतिभिः सेव्यमानाः समन्ततः ॥
 येच क्षीरं प्रयच्छन्ति दृतं दधि शुद्धं मधु ।
 ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छन्ति अहधानाः सुसंस्कृताः ॥
 चक्रवाकप्रयुक्तैस्तु यानैरुक्त्रमयैः शुभैः ।
 यान्ति गन्धर्ववादित्रैः सेव्यमाना यमालयम् ।
 ये फलानि प्रयच्छन्ति पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 ह्रमयुक्तेर्विमानैस्तु यान्ति ब्रह्मपुरं नराः ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो विविधानां दृतशुतम् ॥
 ते यान्त्यमलर्णाभैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ।
 पुरं तत्प्रेतनाथस्य नानाजलममाकुलम् ॥
 पानीयं ये प्रयच्छन्ति सर्वभूतप्रजीवनम् ।
 ते सुदृष्टा सुखा यान्ति विमानैर्हंसचोदितैः ॥
 ये तिलांस्तुतेष्वेव दृतं सर्वं मथापि वा ।
 श्रोत्रियेभ्यः प्रयच्छन्ति साम्यभावममन्विताः ॥
 सोममण्डलसङ्काशैर्यानैस्तु यान्ति निर्मलैः ।
 गीयमानास्तु गन्धर्वैर्वैवस्वतपुरन्दरैः ॥
 येषां वाप्यश्नुः पञ्च तटाकानि सरांसि च ।
 दीर्घिकां पुष्करिण्यथ मज्जन्ताश्च जलागयाः ॥
 यानेस्तु यान्ति स्वर्णाभैर्दिव्यंघण्टानिनादितैः ।
 चामरेक्षालवृक्षैश्च वीज्यमाना महाप्रभाः ॥
 नित्यं दृष्टा महात्मानो गच्छन्ति यमसादनम् ।
 येषां देवगृहाणीह च्छताण्याभरणानि च ॥

मनोहराणि कान्तानि दर्शनीयानि भूभिप ! ।
 ते व्रजन्त्यमलाभ्राभैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ॥
 पुरं तत् प्रेतनावस्थ नानाजनसमाकुलम् ।
 वैवस्वतश्च पश्यन्ति सुखचित्तं सुखस्थितम् ॥
 यमेनं पूजिता यान्ति यमसालोक्यतां गतिम् ।
 मृतानुद्दिश्य लोकेषु प्रपातशालमुच्छ्रितम् ॥
 शीतलं सलिलं रम्यं तिष्ठ तेभ्यो दिशन्ति ये ।
 ते तु तृप्तिं पराम्नाप्ताः सुखं यान्ति महापथम् ॥
 काष्ठपादुकतर्दायां तमध्वानं सुखन्तथा ।
 सुवर्णमणिपीठेषु पादौ कृत्वा रथोत्तमम् ।
 शारामान् वृक्षवण्डाश्च रोपयन्ति च ये नराः ॥
 सम्यक्प्रयच्छन्तिचाव्यथाः फलपुष्पोपशोभितान् ।
 वृक्षच्छायासु रम्यासु तमध्वानं खलङ्कृतम् ॥
 यानैस्तु वाहनैर्हृद्व्यैः पूज्यमाना मुहुर्मुहुः ।
 सुवर्णं रजतं वापि विद्रुमं मौक्तिकं तथा ॥
 ये प्रयच्छन्ति ते यान्ति विमानैः कनकोज्वलैः ।
 ते व्रजन्ति वरस्त्रीभिः सेव्यमाना यथासुखम् ॥
 भूमिदा यान्ति तं लोकं सर्वकामैः सुतर्पिताः ।
 उदितादित्यसङ्काशैर्विमानैर्दृश्ययोजितैः ।
 कन्याश्च ये प्रयच्छन्ति विप्राय श्रोत्रियाय च ॥
 दिव्यकन्याव्रता यान्ति विमानैस्ते यज्ञालयम् ।
 सुगन्धान् गन्धसयोगान् पुष्पाणि सुरभीणि च ॥
 प्रयच्छन्ति द्विजाग्नेभ्यो ये भक्त्या परया युताः ।
 दीपदा यान्ति यानैश्च दीपयन्तो दिशो दश ॥

आदित्यसदृशाकारैर्दीप्यमाना यथाग्नयः ।
 ग्रहावसथदाना ये गृहैः काञ्चनवेदिभिः ॥
 व्रजन्ति बालसूय्याभैर्धर्मराजपुरन्दराः ।
 जलभाजनदातारः कुण्डिकाकरकाप्रदाः ॥
 पूज्यमाना वरस्त्रीभि र्यान्ति तस्मान्महागजैः ।
 पादाभ्यङ्ग शिरोऽभ्यङ्गं यानपादोदक ततः ॥
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यस्ते यान्त्यश्वैर्यमालयम् ।
 विश्रामयति यो विप्रं आन्तमध्वनि कशितम् ॥
 चक्रवाकैः प्रयुक्तेन याति यानेन सोऽपि च ।
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदामनानि च ॥
 स गच्छति त मध्वानं परमनिर्घृतम् ।
 नमोब्रह्मण्यदेवाय सर्वदाचाभिवादयेत् ॥
 प्रयतं प्रयतो नित्यं स मुखं याति तत्फलम् ।
 नमः सर्वसमेभ्यश्च त्वभियाय दिने दिने ॥
 नमस्करोति यो भक्त्या स मुखं याति तत्फलम् ।
 नमोऽग्रे विप्रदत्ताय तुभ्यं देहि दिने दिने ॥
 भूमिमाक्रमते प्रातः शयनादुत्थितस्तु यः ।
 स सर्वकामवृक्षात्मा सर्वभूषणभूषितः ॥
 याति यानेन दिव्येन मुखं वैवस्वतालयम् ।
 अनन्तराशितो ये तु दम्भाङ्गङ्गारवर्जितः ॥
 तेऽपि सारसयुक्तेन यान्ति यानेन वै सुखम् ।
 ये चाप्येकेन भक्तेन वर्तन्ते दम्भवर्जिताः ॥
 हंसयुक्तैर्विमानैस्ते मुखं यान्ति यमालयम् ।
 चतुर्थेनैव भुक्तेन वर्तन्ते ये जितेन्द्रियाः ॥

यान्ति ते धर्मनगरं यानैर्वर्हिण्ययोजितैः ।
 आनीय दिवसेनेह भुञ्जन्ते ये जितेन्द्रियाः ॥
 तेऽपि हस्तिरथेर्यान्ति तत्पथं कनकोज्वलैः ।
 षष्ठानुकामिकोयस्तु वर्षमेकन्तु वर्तते ॥
 कामक्रोधविनिर्मुक्तः शुचिर्नित्यजितेन्द्रियः ।
 स याति कुञ्जरस्थस्तु जयशङ्करवैर्युतः ।
 पक्षीपवासिनो यान्ति यानैः शार्दूलयोजितैः ।
 धर्मराजपुरं रम्यं दिव्यस्त्रीगणसेवितम् ॥
 ये मासोपवासं वै कुर्वन्ते संयतेन्द्रियाः ।
 तेऽपि सूर्योदयप्रस्थे र्यान्ति यानै र्यमालयम् ॥
 अग्निप्रवेशं पञ्चापि कुरुते मङ्गलात्मना ।
 स यात्यग्निप्रकाशेन विमानेन यमालयम् ॥
 प्राणांस्त्यजति यो विप्रो मां प्रपन्नोऽप्यनाशकम् ।
 स बालार्कप्रकाशेन व्रजेद्यानेन तत्फलम् ॥
 प्रविष्टोऽन्तर्जले यस्तु प्राणांस्त्यजति मानवः ।
 सोममण्डलकल्पेन याति दानेन तत्पथम् ॥
 स्वशरीरं हि गृध्राणां मज्जनाय प्रयच्छति ।
 स याति रथमुख्येन काञ्चनेन यमालयम् ॥
 गोकुले स्त्रीकृते चैव तथापि प्रकृतेऽपि च ।
 ते यान्त्यमरकन्याभिः सेव्यमानो रविप्रभः ।
 ये यजन्ति द्विजश्रेष्ठाः क्रतुभिर्भूरिदक्षिणैः ॥
 हंससारसयुक्तेन याति दानेन तत्पथम् ।
 परपीडामकृत्वैव भृत्यान् विभ्रति ये नराः ॥
 तत्पथं ते सुखं यान्ति विमानैः काञ्चनीज्वलैः ।

ये समाख्याय भूतेषु जीवानामभयप्रदाः ॥
 क्रोधलोभविनिर्मुक्ता निगृहीतेन्द्रियास्तथा ।
 पूर्णचन्द्रप्रतिकाशै विमानैस्ते महाप्रभाः ॥
 यान्ति वैवस्वतपुरं देवगन्धर्वसेविताम् ।
 ये मामेकात्मभावेन भक्त्या त्यज्यकमेव वा ॥
 पूजयन्ति नमस्यन्ति स्तुवन्ति च दिने दिने ।
 धर्मराजपुरं यान्ति याने सव समप्रभैः ॥
 पूजितास्तत्र धर्मेण स्वधर्माद्यादिभिर्गुणैः ॥
 यान्त्येव मम लोकं वा बृहल्लोक मथापि वा ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चमोऽध्यायः ।

षष्ठोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । श्रुत्वा धर्मपुरुषार्थं वा जीवानां गमनं तथा ।
 धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केगव पुनरब्रवीत् ।
 युधिष्ठिरः । देव । देवश ! दैत्यघ्न ! सदा देवैरभिष्टुतः ॥
 भवान् भवकर । श्रीमान् सहस्रादित्यतजसः ।
 सर्वसंहारसर्वघ्न । सर्वधर्मप्रवर्तकः ॥
 सर्वदानफलं सौम्य । कथयस्व ममाश्रितः ।
 दानं कृत्वा कथं कृष्ण ! कीदृशाय द्विजाय वै ॥
 कीदृश वा तपः कृत्वा तत्फलं वाच्य भज्यते ।
 वैशम्पायनः । एवमुक्त्वा हृषीकेशो धर्मपुत्रेण धीमता ॥
 उवाच धर्मपुत्राय धर्मान् पुण्यान् महोदयान् ।
 श्रीभगवानुवाच । शृणुष्वारहितो राजन् ! पूतव्याधममुत्तमम्
 सर्वदानफलं सौम्य । तेन आश्रमकर्मणाम् ॥

यच्छ्रुत्वा पुरुषः स्त्री वा नष्टपापाः समाहिताः ।
 तत्तृन्नात्पूततां यान्ति पापकर्मरता अपि ॥
 एकाहमपि कौन्तेय ! भूमावुत्पादितं जलम् ।
 सत्यं तारयते पूर्वां तृष्णां यत्र च गौर्भवेत् ॥
 पानीयं परमं लोके जीवानां जीवनं परम् ।
 पानीयस्य प्रदानेन तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥
 पानीयस्य गुणा दिव्या परलोकसुखावहा ।
 तत्र पुण्योदकी नाम नदी परमपावनी ॥
 कामन्ददाति राजेन्द्र ! तोयदानं यमालये ।
 शीतलं सलिलं तस्यामलव्यममृतोपमम् ॥
 चौरतोयं प्रदातृणां भवेद्दीर्घं सुखावहम् ।
 ये चापि तोयदातारो भूयस्तेषां विधीयते ॥
 प्रशम्यत्यस्यपानेन विभक्षा च युधिष्ठिर ! ।
 तृषितस्य नचान्येन पिपासापि प्रशृण्वति ॥
 तस्मात्तोयं सदा देयं तृषितेभ्यो विजानता ।
 अग्निर्मूर्त्तिः क्षितेर्योनिः स्मृतस्य च सुखम्भुवा ॥
 तत्तोयं सर्वदानानां मूलमित्युच्यते बुधैः ।
 यतः सर्वाणि भूतानि जीवन्ति प्रभवन्ति च ॥
 तस्मात्सर्वेषु दानेषु तोयदानं विशिष्यते ।
 सर्वदानतपोयज्ञैर्यत्प्राप्यं फलमुत्तमम् ॥
 तत्सर्वं तोयदानेन प्राप्यते नात्र संशयः ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः स्वनदानं सुसंस्कृतम् ।
 तस्माज्जाताः स्वयं प्राणा भवन्ति पुरुषर्षभ ! ॥
 अन्नभुक्ताश्च भुक्ताश्च अन्ने जीवः प्रतिष्ठितः ।

इन्द्रियाणि च बुद्धिश्च पुण्यस्तेऽन्त्रेण नित्यशः ॥
 अन्त्रेणैव हि जीवन्ति सर्वभूतानि पाण्डव ! ।
 तेजोबलञ्च रूपञ्च सत्त्वं वीर्यं द्युतिर्मतिः ॥
 ज्ञानमेव तथायुश्च सर्वमन्त्रे प्रतिष्ठितम् ।
 देवदानवतिर्विज्ज सर्वलोकेषु सर्वथा ॥
 सर्वकालं हि सर्वेषां मन्त्रं प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 अन्नं पञ्च यतो रूपं मन्त्रं नित्यं नमस्कृतम् ॥
 सर्वभूतमयञ्चैव सर्वप्राणमयं स्थितम् ।
 अन्त्रेणाधिष्ठितप्राणोऽन्त्रपानो व्यानमेव च ॥
 उदानश्च समानश्च धारयन्ति शरीरिणः ।
 शयनोत्थानगमनग्रहणाकर्षणानि च ॥
 सर्वसत्त्वकृतं कर्म अन्त्रादेव प्रवर्तते ।
 चतुर्विधानि भूतानि जङ्गमानि स्थिराणि च ॥
 अन्त्राद्भवन्ति राजेन्द्र ! श्रुतिरेषा मनातनी ।
 विद्यास्थानानि सर्वाणि सर्वयज्ञाश्च पावनाः ॥
 अन्त्राद्यस्मात् प्रवर्तन्ते तस्मादन्नं परं स्मृतम् ।
 देवा इन्द्रादयः सर्वे पितरो जनयस्तथा ॥
 यस्मादन्त्रेण तुष्यन्ति तस्मादन्नं विशिष्यते ।
 यस्मादन्त्रात्प्रजाः सर्वाः कल्पे कल्पेऽहजत्प्रभः ।
 तस्मादन्त्रात्परं दानं न भूतो न भविष्यति ।
 यस्मादन्नं प्रवर्तन्ते धर्मार्थकाममेव हि ॥
 तस्मादन्त्रात्परं दानं नामुत्तरे च पाण्डव ! ।
 यन्नरक्षोगणा नागा भूता दैत्याश्च दानवाः ॥
 तुष्यन्त्यन्त्रेण यस्मात्तु तस्मादन्नं परम्भवेत् ।

परान्नमुपभुञ्जानो यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥
 तच्छुभैकस्य भागस्तु कर्तुं भवति भारत ! ।
 अन्नदस्य तयो भागा भवन्ति भरतर्षभ ! ॥
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः ।
 ब्राह्मणाय दरिद्राय योऽन्नं सम्बत्सरं नृप ! ॥
 श्रोत्रियाय प्रयच्छन् वै पाकवेदविवर्जितः ।
 दम्भाचारवियुक्तस्तु परां भक्तिमुपागतः ॥
 स्वधर्मेणार्जितायान्नं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति नरो वै नात्र संशयः ।
 अर्धसम्बत्सरं दद्यादग्रभैक्षनयाचरे ॥
 विविधं परमं भूप ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाद्यमहर्षे तु दत्ते यत्पुण्यमिष्यते ॥
 तत्पुण्यमखिलं प्राप्य शक्रलोकं महीयते ।
 स शक्रभवने रम्ये वर्षकोटिशतं नृप ! ॥
 यथाकामं महातेजाः क्रीडत्यप्स रसाङ्गणैः ।
 अग्रान्नं यो दिनं दद्याद्विजाय नियतव्रतम् ॥
 दशवर्षाणि राजेन्द्र ! तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाद्यतसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥
 तत्पुण्यफलमादाय पुरन्दरपुरं व्रजेत् ।
 स शक्रभवने रम्ये कामरूपी यद्यासुखम् ॥
 दशकोटिसमा राजन् ! क्रीडति सुरपूजितः ।
 शक्रतुल्यावतीर्णश्च अल्लोशेन महर्षुतिम् ॥
 चतुर्वेदी द्विजः श्रीमान् जायते राजपूजितः

अध्वश्रान्ताय विप्राय क्षुधितायान्नकाङ्क्षिणे ॥
 देशकालाभियाताय दीयते पाण्डुनन्दन । ।
 याचतेऽन्नं न दद्याद्वा हसमाने पराक्रमे ॥
 स लुब्धो नरकं याति क्षमीणां कालसूतकम् ।
 स तत्र नरके घोरे लोभमोहितचेतनः ॥
 शतवर्षसहस्राणि क्लिप्यते वेदनादितः ।
 तस्माच्च नरकात्थक्तः कालेन महता हि मः ॥
 दरिद्रो मानुषे लोके चण्डालेष्ववजायते ।
 यस्तु पांसुनपादस्तु दूराध्वश्चमकर्षितः ॥
 क्षुत्पिषामाश्चमार्त्तयश्चमयिन्नमति हिंजः ।
 प्रयच्छन् वै तु दातारं गृह्ण्यान्ते च यस्य वै ॥
 तं पूजयति वाग्देवेन मोक्षतिथिः स्वर्गसंक्रमः ।
 तस्मिन्नुष्टे नरश्रेष्ठ । तुष्टाः स्युः सर्वदेवताः ॥
 न तथा हविषा होमैर्न पुष्पैर्नानुलेपनैः ।
 अग्नयः प्रार्थयिष्यन्ति यथाह्यतिथिपूजनात् ॥
 कपिलायान्तु दत्तायां विधिवज्ज्येष्ठपुष्करे ।
 न तत्फलमवाप्नोति यत्पुनर्विप्रभोजनात् ॥
 द्विजपादजलक्लिन्ना यावन्तिष्ठति मेदिनी ।
 तावत् पुष्करपर्णेन पिबन्ति पितरो जलम् ॥
 देवमालापनयनं द्विजांश्छिद्यतापमार्जनम् ।
 श्रान्तसं वाहनञ्चैव तथा पादावसेचनम् ॥
 प्रतिश्रयप्रदानञ्च तथा शय्यासनस्य च ।
 एकैकं पाण्डुवश्रेष्ठ ! गोप्रदानाद्विगिष्यते ॥
 पादादकं पादहतं जीवमन्नं प्रतिश्रयम् ।

ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यो नोपसर्पति तान् यमः ॥
 विप्रातिथ्ये कृते राजन् । भक्त्या शुश्रूषितेऽपि च ।
 देवाः शुश्रूषिताः सर्वे त्वयस्त्रिंशद्वन्यतः ॥
 अभ्यागतो ज्ञानपूर्वस्वज्ञातोऽतिथिरुच्यते ।
 तयोः पूजामधः कुर्यादिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
 पादाभ्यङ्गोऽन्नपानैस्तु योऽतिथिं पूजयेन्नरः ।
 पूजितस्तेन राजेन्द्र । भवेद्देव न सगयः ॥
 शीघ्रं पापविनिर्मुक्तो मया चानुगृहीतकः ।
 विमानेनैव कल्पेन यमलोकं स गच्छति ॥

अभ्यागतं आन्तमनुव्रजद्भिर्देवाश्च सर्वे पितरोऽग्नयश्च ।
 अस्मिन् द्विजे तत्रच पूजिताः स्युर्गते निराशा अपि ते प्रयान्ति ॥
 अतिथिर्यस्य भग्नाशो गृह्णात्प्रतिनिवर्तते ।
 पितरस्तस्य नाश्रन्ति दशवर्षाणि पञ्च च ॥
 वर्जितः पितृभिरुभ्यः स देवैरग्निभिः सदा ।
 निरयं रौरवं गत्वा दशवर्षाणि पच्यते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके नराधमः ।
 श्वा वै द्वादशवर्षाणि जायते क्षुत्पिपासितः ॥
 चण्डालोऽप्यतिथिः प्राप्तो देशकालौ च काङ्क्षया ।
 अभ्युद्गतगृहस्थेन पूजनीयः स सर्वथा ॥
 अनर्चयित्वा योऽस्त्राति लोभमोहितचेतसः ।
 चण्डालत्वं मवाप्नोति दशवर्षाणि पाण्डव ! ॥
 निराशमतिथिं कृत्वा भुक्तवान् स प्रणष्टवान् ।
 न जानात्यात्मनात्मानं विष्ठाकूपे निपातितम् ॥
 मोघं धूपं प्रोक्षयन्ति मोघं स्यात्तत्तु पच्यते ।

मोघमन्त्रस्य चाश्रन्ति योऽतिथिं न प्रपूजयेत् ॥
 साङ्गोपाङ्गांस्तु यो वेदान् पठतीह दिने दिने ।
 नचातिथिं पूजयति वृथा स पठति द्विजः ॥
 नित्यमग्नौ पाकयज्ञैः सोमसंस्थाभिरेव च ।
 ये यजन्ति न चाश्रन्ति गृहेष्वतिथिमागतम् ॥
 तेषां यशोभिः कामानां दत्तमिष्टञ्च यद्भवेत् ।
 वृथा भवति तत्सर्वमाशया यतया हतम् ॥
 देयं कालञ्च पात्रञ्च स्वयं कृत्वा निरीक्ष्य च ।
 अल्पं वा सुमहदापि कुर्वादातिथ्यमात्मवान् ॥
 सुमुखः सुप्रसन्नात्मा धीमानतिथिमागतम् ।
 स्वागतेनासनेनाङ्गिरन्नाद्येन च पूजयेत् ॥
 प्रियो वा यदि वा हेतुर्धर्मः पण्डित एव वा ।
 प्राप्तो यो वैश्वदेवान्ये सोऽतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥
 क्षुत्पिपासाश्रमाक्षीय देशकालगताय च ।
 सत्कृत्यान्नं प्रदातव्यं यन्नस्य फलमिच्छता ॥
 भोजयेदात्मनश्चेष्टान्विधिवत्पूजितात्मनः ।
 अन्नं प्राण्यो मनुष्याणां मन्त्रदः प्राणदो भवेत् ॥
 तस्मादन्नं विशेषेण दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अन्नदः सर्वकामैस्तु रूपदृष्टस्त्वलङ्कृतः ॥
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजितः ।
 सेव्यमानो वरक्षीभिर्देवताकं स गच्छति ॥
 क्रीडित्वा तु ततः क्षिप्त्वा त्वर्धकोटिं यथामरम् ।
 ततश्चापि श्रुतः कालादिह लोके महाययाः ॥
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।

सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्यान्मनुष्य स्तूपजायते ॥
 महाधनपतिः श्रीमान् वेदवेदाङ्गपारगः ।
 सर्वशास्त्रार्थविद्विद्वान् भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
 सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्याद्वर्षमेकमकल्मषम् ।
 धर्माजितधनोभूत्वा पाकभेदविवर्जितः ॥
 देवानिव स्वयं विप्रानर्चयित्वा पितृनपि ।
 विप्रो नाग्राशनाग्नी यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 वर्षेणैकेन यावन्ति पुण्यानश्नन्ति वै द्विजाः ।
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके महीयते ।
 वेदशास्त्रार्थतत्त्वज्ञो भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ॥
 सर्वातिथ्यन्तु यः कुर्याद्यथाश्रद्धन्तरेक्षर ! ।
 अकालनियमेनापि सत्यवादी जितेन्द्रियः ॥
 सत्यसन्धो जितक्रोधः सदा धर्मेषु निष्ठितः ।
 अधर्मभीरु धर्मिष्ठो मायामात्सर्यवर्जितः ॥
 अहंघानः शुचिर्नित्य पाकभेदविवर्जितः ।
 स विमानेन दिव्येन दिव्यरूपी महायशः ॥
 पुरन्दरपुरं याति गीयमानोऽश्वरोगणैः ।
 मन्वन्तरञ्च तत्रैव क्रीडित्वा देवपूजितः ॥
 मानुष्यं लोकमागम्य भोगवान् ब्राह्मणोभवेत् ।
 दशजन्मानि भूपत्वं प्राप्तुयाद्राजपूजितः ॥
 जातिस्ररश्च भवति यत्र तत्रैव जायते ।
 अतः परं प्रवक्ष्यामि भूमिदानं मनुत्तमम् ॥
 यः प्रयच्छति विप्राय भूमिं रम्यां सुदक्षिणाम् ।

ओत्रियाय दरिद्राय साग्निहोत्राय पाण्डव । ॥
 स सर्वकामतृप्तात्मा सर्वरत्नविभूषितः ।
 सर्वपापविनिर्मुक्तो दीप्यमानो रविर्यथा ॥
 बालसूर्यप्रकाशेन विचित्रध्वजशोभिना ।
 याति यानेन दिव्येन मम लोकं महातपाः ॥
 तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
 कामगः कामरूपी च क्रीडत्यपरसाङ्गणैः ॥
 यावद्विभर्ति लोकान्वै भूमिः कुरुकुलोद्वह ।
 भूमिदानस्य पुण्यस्य क्षयो नैवोपपद्यते ॥
 ब्राह्मणाय दरिद्राय भूमिं दत्त्वा तु यो नरः ।
 न हिंनस्ति नरव्याघ्र । तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 सप्तहोपसमं प्राप्तं यत्न धान्यमस्यकुम्भा ।
 सशैलवनदुर्गस्ता तेन दत्ता भवेन्मही ॥
 भूमिं हि दीयमानास्तु ओत्रियायाग्निहोत्रिणे ।
 सर्वभूतानि मन्यन्ते मे ददातीति ह श्रुतिः ॥
 सुवर्णमणिरत्नानि धनधान्यवस्तूनि च ।
 सर्वदानानि वै राजान् ददाति वसुधान्ददत् ।
 मागरान् मरितः शैलान् ! समानि विपमाणि च ।
 सर्वगन्धान्द्रसान् स्नेहान् ददाति वसुधां ददत् ॥
 ओषधिः प्लुतमभ्यन्त्रान् नगान् पुण्यफलोपगान् ।
 कमन्तात्पक्ष्यपण्डानि ददाति वसुधां ददत् ॥
 धर्मान् कामान् तथार्थान् वेदान् यज्ञांस्तथैव च ।
 स्वर्गमोक्षगतिश्चैव ददाति वसुधां ददत् ॥
 अग्निहोमादिभिर्यज्ञैर्ये यजन्ति मदक्षिणैः ।

न तत्फलं भतेक्षेपां भूमिदानस्य यत्फलम् ॥
 ओत्रियाय महीं दत्त्वा यो हि नस्ति न पाण्डव ! ।
 तज्जनाः कथयिष्यन्ति यावल्लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥
 तावत्सर्गोपभोगानां भोक्तारं पाण्डुनन्दन ! ।
 शस्यपूर्णां महीं यस्तु ओत्रियाय प्रयच्छति ॥
 पितरस्तस्य कुप्यन्ति यावदाभूतसंभवम् ।
 मम रुद्रस्य सवितु स्त्रिदशानां तथैव च ॥
 प्रीतये बिद्धि राजेन्द्र ! भूमिं दत्त्वा द्विजाय वै ।
 स च पुण्येन पूतात्मा दाता भूमे युधिष्ठिर ! ॥
 मयि सायुज्यतां याति नात्र कार्या विचारणा ।
 यत्किञ्चित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्षितः ॥
 स च गोकर्णमात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ।
 वेदानां पारगो यस्तु परं पुण्यं मुदाहृतम् ॥
 भूमेर्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ।
 मासोपवासे यत्पुण्यं चीर्णे चान्द्रायणेऽपि वा ॥
 भूमेर्गोकर्णमात्रेण तत्फलन्तु विधीयते ॥

युधिष्ठिरः । देवदेव । नमस्तेऽस्तु वासुदेव । सुरेश्वर । ।

गोकर्णस्य प्रमाणं मे वक्तुमर्हसि मानद । ॥

श्रीभगवानुवाच । शृणु गोकर्णमात्रस्य प्रमाणं पाण्डुनन्दन ! ।

त्रिंशद्दण्डप्रमाणेन प्रमितं सर्वतोदिशम् ॥

प्रत्यङ्मपरागपि राजेन्द्र । तत्तथा दक्षिणोत्तरम् ।

तत् गोकर्णमिति प्राहुः प्रमाणोद्धरणे नृप ! ॥

सर्वेषां गोशतं यत्र सुखं तिष्ठति यत्नतः ।

स वत्स । नरशार्दूल । वै तङ्गोर्गोकर्णं मुच्यते ॥

किङ्करा ऋत्युदण्डाश्च क्रमपाकाश्च दारुणाः ।
 घोराश्च वारुणाः पापाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥
 निराधारा रवाद्यास्तु तथा बैतरणी नदी ।
 तीव्रास्तु यातनाः कष्टाः नोपसर्पन्ति भूमिदम् ॥
 चित्रगुप्तः कलिः कालो गृहा वै ऋत्युरेव च ।
 यमश्च भगवान् साक्षात्पूजयन्ति महीप्रदम् ॥
 रुद्रः प्रजापतिः शक्रः सुराः ऋषिगणास्तथा ।
 अहश्च प्रीतिमान् राजन् ! पूजयामो महीप्रदम् ॥
 रुद्रशक्रस्य वृत्तस्य रुद्रगोश्च रुद्रातिथेः ।
 भूमिर्देया नरश्रेष्ठ ! सन्निधिः पारलौकिकम् ॥
 सीदमानं कुटुम्बाय श्रितियायाग्निहोत्रिणे ।
 वृत्तस्थाय दरिद्राय भूमिर्देया नराधिप । ॥
 यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं वर्धयति स्वकम् ।
 दातारमनुगृह्णाति दत्ता ह्येवं वसुन्धरा ॥
 यथाविभर्ति गौर्वत्सं सृजति क्षीरमात्मनः ।
 तथासर्वगुणोपेतं भूमिदम्पाति सम्पदा ॥
 यथा दिवा निराहन्ति जलसिक्तानि भूतले ।
 तथा कामत्रिपुरो हन्ति भूमिदस्य दिने दिने ॥
 यथादयस्यमूर्त्यस्तु तमः सर्वं व्यपोहति ।
 तथा पापान्तरस्येह भूमिदानं व्यपोहति ॥
 दानाद्दशानुगृह्णाति यो हरेद्दश हन्ति सः ।
 अतीतानागतानीह कुलानि कुबनन्दन । ॥
 आश्रित्य भूमिमदत्ता दत्त्वा वा यो हरेत् पुनः ।
 स चान्धा वारुणैः पाशैः क्षिप्यते पृथगोष्णिगे ॥

स्वदत्तां परदत्ता वा यो हरेत् वै वसुन्धराम् ।
 न तस्य नरका घोरा निवर्तन्ते न निष्कृतिः ॥
 ब्राह्मणस्य हृतं क्षेत्रे हन्याद् द्वादशपूरुषान् ।
 प्राप्नोति भूमिर्योनिश्च न च मुच्येत जातु सः ॥
 दत्त्वा भूमिं द्विजेन्द्राय यस्तामेवोपजीवति ।
 पण्यं शतसहस्रस्य हन्तुः सा लभ्यते फलम् ॥
 सोऽवाक्शिरास्तु पापात्मा कुम्भीपाकेषु पच्यते ।
 दिव्यैर्वर्षसहस्रैस्तु कुम्भीपाकाद्विनिर्गतः ॥
 इह लोके भवेच्छापैः शतजन्मानि पाण्डव ! ।
 दत्त्वा भूमिं तु देवानां यस्तामेवोपजीवति ॥
 विनाश्य स्वकुलं याति नरकानेकविंशतिम् ।
 नरकेभ्योविनिर्मुक्तः शुनां योनिं स गच्छति ॥
 श्वयोनिश्च परिभ्रष्टो विष्टाया जायते क्रिमिः ।
 तत्र तत्रैव जायेत नोत्तरं विन्दते पुनः ॥
 फालाकृष्टा मही देया सबीजा शस्यमालिनी ।
 अथवा सोदका देया दरिद्राय द्विजाय वै ॥
 एव दत्त्वा महीं राजन् । प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 सर्वान् कामानवाप्नोति मनसा चिन्तितानपि ।
 बद्धभिर्वसुधा दत्ता दीयन्ते च नराधिपैः ॥
 यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ।
 यः प्रयच्छन्ति कन्यां वै सभूषां श्रोत्रियाय च ॥
 स ब्रह्मदो हि राजेन्द्र । तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 वलीवर्दसहस्राणां दत्तानां धूर्यवाहिनाम् ॥
 यत्फलं लभ्यते राजन् । कन्यादानेन तत्फलम् ।

षष्टिवर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 पितरस्तस्य तृप्यन्ति ये प्रयच्छन्ति कन्यकाम् ॥
 यावन्ति चैव रोमाणि कन्यायाः कुबनन्दन । ।
 तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके स जायते ।
 षडङ्गविच्चतुर्वेदी सर्वलोकार्चिता द्विजः ॥
 यः सुवर्णं दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ।
 श्रौतियाय सुव्रताय बद्ध भूयश्च पाण्डव । ॥
 स मुक्तः सर्वपापेभ्यो बालसूर्यसमप्रभः ।
 दिव्यं विमानमारूढः कामगः कामरूपवान् ॥
 वर्षकोटिं महातेजा मम लोके महीयते ।
 ततः कालावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके महीयते ॥
 वेदवेदाङ्गविहिप्रः कोटियज्ञपतिर्भृशान् ।
 यथ रूप्यं प्रयच्छेत् दरिद्राय द्विजातये ।
 शक्रवृत्तः शक्रमङ्गः स मुक्तः सर्वकल्मषैः ॥
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 कामरूपी यथाकामं स्वर्गलोके महीयते ॥
 ततोऽवतीर्णः कालेन लोकेऽस्मिन् स महायशः ।
 सर्वलोकार्चितः श्रीमान् राजा भवति वीर्यवान् ।
 तिलपर्वतकं यन्तु श्रौतियाय प्रयच्छति ।
 विशेषेण दरिद्राय तस्यापि शृणु यत्फलम् ।
 पुण्यं वृषायुतोत्सर्गे यत्प्राप्तं पाण्डुनन्दन । ॥
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तस्तत्क्षणाद्विरजा भवेत् ।

यथा त्वचं भुजङ्गो वै त्यक्त्वा शुभ्रतनुर्भवेत् ।
 तथा तिलप्रदानाहै पाप त्यक्त्वा विशुध्यति ।
 तिलवर्णप्रयुक्तश्च जाम्बूनदविभूषितः ॥
 विमानवरमारूढः पितृलोकं स गच्छति ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि कामरूपी महायशः ॥
 तिलप्रदानाद्रमते पितृलोके यथासुखम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय तिलधेनुं नराधिप ॥
 ओत्रिय, य दरिद्राय शृणु तस्यापि यत्फलम् ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति तिलधेनुप्रदो नरः ।
 तिलानान्तु यवैर्यस्तु तिलधेनुं प्रयच्छति ॥
 तावत्कोटिसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ।
 आषाढकैस्तिलैः कृत्वा तिलधेनुं नराधिप ॥
 द्वात्रिंशन्निष्कसयुक्तं विष्णवे यः प्रयच्छति ।
 मङ्गलं मङ्गलात्मा च तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कन्यादानसहस्रस्य विधिदत्तस्य यत्फलम् ॥
 तत्पुण्यं ममनुप्राप्तो मम लोके महीयते ।
 मम लोकावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके हि जायते ॥
 ऋग्यजुः सामवेदानां पारगो ब्राह्मणर्षभः ।
 गान्तु यस्तु दरिद्राय ब्राह्मणाय प्रयच्छति ॥
 प्रमैन्नाङ्गीरिणीं पुण्यां सवत्सां कास्यदोहनाम् ।
 यत्किञ्चित् दुष्कृतं कर्म तस्य पूर्वकृतं नृप ॥
 तत्सर्वं तत्क्षणादेव विनश्यति न संशयः ।
 यानश्च दोषसंयुक्तं दीप्यमानमलङ्कृतम् ॥

आकूटः कामगन्धिव्यङ्गीलोकमभिगच्छति ।
 यावन्ति चैव रोमाणि तस्या गोमू नराधिप । ॥
 तावद्वर्षमहस्त्राणि गवां लोके महीयते ।
 गोलोकादवतीर्णम् लोकेऽस्मिन् ब्राह्मणो भवेत् ॥
 सत्रयाजी शतायुश्च जायते सद्भिरर्चितः ।
 तिला गावः सुवर्णञ्च तथा कन्या वसुन्धरा ॥
 तारयन्तीह दत्तानि ब्राह्मणेभ्यो महाभुज । ।
 ब्राह्मण उत्तमस्यन्त्रमाहिताग्निमलोलुपम् ॥
 दापयेद्विधिवद्वाजन् ' सन्निधिः पारलौकिकः ।
 आहिताग्निं दग्धश्च श्रितियश्च जितेन्द्रियम् ॥
 स्वकर्मनिरतश्चैव द्विजं यत्नेन पूजयेत् ।
 आर्चिताग्निः सदा पात्र सदा पात्रञ्च वेदवित ॥
 पात्राणामपि तत्पात्रं शुद्धान्न यस्य नोदरे ।
 सर्वं वेदमयं पात्रमव पात्र तपोमयम् ॥
 अमङ्कीर्णञ्च यत्पात्रं तत्पात्रं तारयिष्यति ।
 दृढस्वाध्यायनियमा स्वप्रकीर्णेन्द्रियाश्च ये ॥
 पञ्चयज्ञरता नित्यं पूजितास्तारयन्ति ते ।
 ये ज्ञान्तदान्ताश्च तथाभिपूर्णा
 जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ॥
 प्रतिग्रहे मङ्कुचिता गृहस्था
 स्तेब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥
 नित्योदकी नित्ययज्ञोपवीती
 नित्यस्वाध्यायी वृषलान्नवर्जी ।

ऋतञ्च कृतादिकं योविधिनाददाति
 स ब्राह्मणस्तारयितुं समर्थः ।
 ब्राह्मणो यस्तु मङ्गलो मद्याजी मत्परायणः ॥
 मयि सन्त्यस्तकर्माच स विद्मस्तारयिष्यति ।
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञातुर्वर्ण्यं विभागवित् ॥
 अच्छिद्रः पञ्चकालज्ञः सविप्रस्तारयिष्यति ॥
 इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । वासुदेवेन दानेषु कथितेषु यथाक्रमम् ।
 अविद्वत्तु धर्मेषु राजा केशवमब्रवीत् ॥
 देव । धर्मास्तमिदं शृण्वतोऽपि परन्तप ! ।
 न विद्यते नरश्रेष्ठ । मम त्वमिच्छि माधव । ॥
 अनङ्गुत्सम्प्रदानस्य यत्फलन्तु विधीयते ।
 तत्फलं कथयस्वैह तव भक्तस्य मेऽच्युत ॥ ।
 यानि दानानि वार्ष्णेय ! त्वयानोक्तानि कानि च ।
 तान्याचक्ष्व सुरश्रेष्ठ ! तेषाञ्चापि क्रमात्फलम् ॥
 भगवानुवाच । शृणु धर्मविदां श्रेष्ठ । दत्तस्यानङ्गुहः फलम्
 पवित्रत्वात् सुपुण्यत्वात् पावनत्वात्तथैव च ॥
 दशधेनुममोऽनङ्गानिकोऽपि कुरुपुङ्गव । ।
 मेदीमांसविपुष्टाङ्गोनीरोगः पापवर्जितः ॥
 युवा भद्रः सुशीलश्च सर्वदोषविवर्जितः ।
 धुरन्धरास्तारयति दत्ता विप्राय पाण्डव ॥

स तेन पुण्यदानेन पञ्चकोटी युधिष्ठिर । ।
 यथा मम महातेजा मम लोके महीयते ॥
 दग्निद्रायैव दातव्यं न समुद्राय पाण्डव । ।
 वर्षाणां हि तटाकेषु पञ्चदश्या समाहितः ॥
 योहि दद्यादनङ्गाही द्वौ युक्तौ च धुरन्धरो ।
 सुव्रत्ताय दग्निद्राय श्रोत्रियाय विशेषतः ॥
 तस्य यत्पुण्यमाख्यात तच्छृणुष्व युधिष्ठिर । ।
 गोसहस्रप्रदानेन यत्प्रेक्ष्य फलमुत्तमम् ॥
 तत्पुण्यफलमामाद्य दाति लोकान् स मामकान् ।
 यावन्ति चैव गोमार्गि तर्थायानङ्गो वृषः ॥
 तावद्वपेमहस्त्राणि मम लोके महीयते ।
 दग्निद्रायैव दातव्यं न समुद्राय पाण्डव । ।
 वर्षाणां हि तटाकेषु फलं नैव पर्याधिनु ।
 तस्मादनङ्गहन्द्वाद्दग्निद्राय द्विजाय वै ॥
 स तेन पुण्यदानेन पृतात्मा कुरुपुङ्गव । ।
 विमानन्दिव्यमारुढो दिव्यरूपी यथासुखम् ॥
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतसञ्चयम् ।
 गृहं दीपप्रभायुक्तं शय्यासनविभूषितम् ॥
 भाजनोपस्कारैर्युक्तं धान्यं पूर्णमन्नकृतम् ।
 दामीर्गोभूमिसंयुक्तं संयुक्तं सर्वसाधनैः ॥
 ब्राह्मणाय दग्निद्राय श्रोत्रियाय युधिष्ठिर । ।
 दद्यात्सदृशित्वं यम् तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 देवाः पितृगणाश्चैव सिद्धयस्सुखयस्तथा ।
 प्रयच्छन्ति प्रणष्टा वै यानमादित्यसन्निभम् ॥

तेन गच्छेच्छ्रियायुक्तो ब्रह्मलोकमनुत्तमम् ।
 स्त्रीसहस्रभूते दिव्ये भवने तत्र काञ्चने ॥
 मोदते ब्रह्मलोकेषु यावदाभूतसंभवम् ।
 इव्याप्रस्तरणोपेतां यः प्रयच्छति पाण्डव । ॥
 अर्चयित्वा द्विजं भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ।
 भोजयेच्च विचित्राणि तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 अहिताग्निसहस्रं यः तपितस्य ह यत्फलम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्तु विप्राय यच्छति ॥
 छन्दाभिः सह युज्यन्ते विमानेन विराजितः ।
 सप्तर्षिलोकान् व्रजति पूज्यते ब्रह्मावादिभिः ॥
 चतुर्युगानि वै तत्र क्रीडित्वा तत्र देववत् ।
 इहैव मानुषे लोके विप्रो भवति वेदवित् ॥
 विश्रामयति यो विप्रं श्रान्तमध्वपरिश्रमात् ।
 विनश्यति तदा पापं तस्य वर्षकृतं वृष ! ॥
 अथ प्रक्षालयेत्पादौ तस्य तोयेन भक्तिमान् ।
 दशवर्षकृतं पापं व्यपोहति न शयः ॥
 घृतेन वाय तैलेन पादौ यस्तस्य पूजयेत् ।
 तद्द्विदशब्दं समारूढं पापमाशु व्यपोहति ॥
 येन दानस्य दत्तस्य यच्च पुण्यमुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यस्त्वेवं विप्रमर्चयेत् ॥
 स्वागतेन च यो विप्रं पूजयेदासनेन च ।
 प्रत्युत्थानेन वा राजन् ! स देवानां प्रियो भवेत् ॥
 स्वागतनानलीराजन्नासनेन शतक्रतुः ।
 प्रत्युत्थानेन पितरः प्रीतिं यान्त्यतिथिप्रियाः ॥

अग्निशक्रपितृणाञ्च तेषां प्रीत्या नराधिप ! ।
 सम्रत्सरक्तं पापन्तत्र सद्यो विनश्यति ॥
 यः प्रयच्छति विप्राय यानमाल्यविभूषितः ।
 स याति मणिचित्त्रेण रथेनैन्द्रनिकेतनम् ॥
 पुरन्दरपुरे तत्र दिव्यनारोनिषेविते ।
 पष्टिवर्षमहस्त्राणि क्रीडतेऽश्वरोगणैः ॥
 बाह्वनं ये प्रयच्छन्ति ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ! ।
 ते यान्ति रत्नचित्त्रेण बाह्वनेन सुरालयम् ॥
 स तत्र कामं क्रीडित्वा सेव्यमानोऽश्वरोगणैः ।
 इह लोके भवेद्विप्रा वेदवेदाङ्गतत्त्ववित् ॥
 पादपं पल्लवाकीर्णं पुष्पितं सफलन्तथा ।
 गन्धमाल्यार्चितं कृत्वा वस्त्राभरणभूषितम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय ओत्त्रियाय दरिद्रिणे ।
 भोजयित्वा यथाकाम तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 जाम्बूनद्विचित्त्रेण विमानेन विराजता ।
 पुरन्दरपुरं याति जयगन्दर्वैर्युतः ॥
 तत्र शक्रपुरे रम्ये शक्रस्य कल्पपादपम् ।
 ददाति चेष्टितं सर्वं मनसा यद्यदिच्छति ॥
 यावन्ति तस्य पत्त्राणि पुष्पाणि च फलानि च ।
 तावद्वर्षमहस्त्राणि शक्रलोके महीयते ॥
 शक्रलोकावतीर्णश्च मानुष्यं लोकमागतः ।
 रथाश्वगजसम्पूर्णं पुरं राष्ट्रञ्च रक्षति ॥
 स्थापयित्वा तु मङ्गल्यो यो मत्प्रकृतिमान् नरः ।
 न स्नानं विधिवत्कृत्वा पूजाकर्माणि कारयेत् ॥

स्वयं वा पूजयेद्भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 अश्वमेधमच्छस्य यत्फलं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्य मत्सालोऽपि प्रपद्यते ॥
 न जाने निर्गमं तस्य मम लोकाद्युधिष्ठिर । ।
 देवालये विप्रगृहे गोवाटे चत्वरेऽपि वा ॥
 प्रज्वालयति यो दीपं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 आरुह्य काञ्चनं यानं द्योतयन् सर्वतोदिशम् ॥
 गच्छेदादित्यलोकं स सेव्यमानः सुरोत्तमैः ।
 तत्र प्रकारं क्रीडित्वा वर्षकोटिं महायथाः ॥
 इह लोके भवेद्विप्रो वेदवेदाङ्गपारगः ।
 देवालयेषु वा राजन् । ब्राह्मणावसथेषु वा ॥
 चत्वरेषु चतुष्के वा रात्रौ वा यदि वा दिवा ।
 नाश्यागान्धर्ववाद्यानि धर्मश्रावणिकाश्च याः ॥
 यस्तु कारयते भक्त्या मङ्गलेनान्तरात्मना ।
 तस्य देवा नरश्रेष्ठ । पितरश्चापि हर्षिताः ॥
 सुप्रोताः सम्प्रयच्छन्ति विमानं कामगं शुभम् ।
 स च तेन विमानेन याति देवपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याप्सरोभिस्तु देवमानं प्रमोदते ।
 देवलोकावतीर्णश्च स लोकेऽस्मिन्नराधिप । ॥
 वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो भगवान् ब्राह्मणो भवेत् ।
 चत्वरे वा सभायां वा तीरणे वा गृहाङ्गणे ॥
 हत्वाग्निकुण्डं विष्णुलं स्थण्डिलं वा युधिष्ठिर । ।
 तत्राग्निश्चतुरोमासान् ज्वालयेद्यस्तु भक्तमान् ॥
 समाप्तेषु तु मासेषु पौण्यादिषु तथा द्विजान् ।

भोजयेत्पायसं ऋष्टं सृष्टं मङ्गलात्मना ॥
 दक्षिणाञ्च यथाशक्ति ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ।
 एव नित्यन्तु यः कुर्यात् नित्यं मेवार्चयन्मुमाम् ॥
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर ।
 तेनाहं शङ्करश्चास्मि पितरो ह्यग्नयस्तथा ॥
 यास्यामः परमां प्रीतिं नात्र कार्त्तुं विचारणा ।
 षष्टिवर्षमहस्त्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥
 मोऽस्मत्प्रीतिकरः श्रीमान् मम लोके महायशः ।
 वेदवेदाङ्गविद्विप्रो जायतेऽमरपूजितः ॥
 यः करोति नरश्रेष्ठभरणं ब्राह्मणस्य तु ।
 श्रोत्रियस्याभिजातस्य दरिद्रस्य विशेषतः ॥
 तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्निबोध युधिष्ठिर ।
 गवां कोटिप्रदानेन यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति वर्षेणैकेन पाण्डुव ।
 काञ्चनेन विचित्रेण यानेनाम्बरशोभिना ॥
 स याति मामकं लोकं दिव्यस्त्रीशतमेवितः ।
 गीयमानोऽमरस्त्रीभिर्वर्षाणां कोटिविशतिम् ॥
 क्रीडित्वा मामके लोके तत्र देवैरभिष्टुतः ।
 मामुप्य मवतीर्ण्य वेदविद् ब्राह्मणो भवेत् ॥
 करकं कुमिकां वापि यो महज्जलभाजनम् ।
 यः प्रयच्छति विप्राय तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 ब्रह्मचर्येण यत्प्रीते फलं प्रोक्तं यथाविधि ।
 तत्पुण्यफलमाप्नोति जलभाजनदेव नरः ॥
 मुदप्रः मुप्रभः सौख्यः प्रहृष्टेन्द्रियमानसः ।

ह्रमसारसयुक्तेन विमानेन विराजता ॥
 स याति वारुणं लोकं दिव्यगन्धर्वसेवितम् ।
 पानीयं यः प्रयच्छेद्वै जीवानां जीवनं परम् ॥
 नैष्ठिकेषु च मासेषु तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलः कोटिदानस्य यत्पुण्यं तु विधीयते ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति पानीयं यः प्रयच्छति ।
 पूर्णचन्द्रप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥
 स गच्छेद्विभुसदनं सेव्यमानोऽश्वरोगणैः ।
 त्रिंशत्कोटिसमास्तत्र दिव्यगन्धर्वसेवितः ॥
 क्रीडित्वा मानुषे लोके चतुर्वेदी द्विजो भवेत् ।
 शिरोऽभ्यङ्गप्रदानेन तेजस्वी प्रियदर्शनः ॥
 सुभगो रूपवान् शूरः पण्डितश्च भवेन्नरः ।
 वस्त्रदायी तु तेजस्वी रूपवान् प्रियदर्शनः ॥
 भवेच्च सुभगश्रीणां स्त्रीणां नित्यं मनोहरः ।
 उपानहश्च च्छत्रश्च यो ददाति नरोत्तमम् ॥
 स याति रथमुख्येन काञ्चनच्छत्रशोभिना ।
 शक्रलोकं महातेजा सेव्यमानोऽश्वरोगणैः ॥
 काष्ठपादुकदा यान्ति विमानैर्ह्युपयोजितैः ।
 धर्मराजपुरं रम्यं सेव्यमाना सुरीत्तमैः ॥
 दन्ताकाष्ठप्रदानेन ऋष्टधातुर्भवेन्नरः ।
 सुगन्धवदनः श्रीमान् मेधासौभाग्यसंयुतः ।
 क्षीरं दधि घृतं वापि गुडं मधु रसं तथा ॥
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्यः परां भक्तिं सुपागताः ।
 ते वृषै रश्वयानैश्च श्वेतैः स्वर्गदामभूषितैः ॥

गीयमानैश्च गन्धर्वैर्यान्ति शक्रपुर नरः ॥
 तत्र दिव्याप्सरोऽभिस्तु सेव्यमानो यथासुखम् ।
 षष्टिवर्षसहस्राणि मोदन्ते देवसन्निभाः ॥
 ततः कालावतीर्णाश्च जायन्ते त्विह मानवाः ।
 प्रभूतधनधान्याश्च भोगवन्तो नरोत्तमाः ॥
 वैशाखे मामि वैशाखे दिवसे पाण्डुनन्दन ।
 वैवस्वत समुद्दिश्य परां भक्तिं मुपागताः ॥
 अभ्यर्च्य विधिवद्विप्रास्त्रिलान् गुडममायुतान् ।
 ये प्रयच्छन्ति विप्रेभ्य स्तेषां पुण्यफलं शृणु ॥
 गोपदानेन यत्पुण्यं विधिवत् पाण्डुनन्दन ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तां यम लोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह राजा भविष्यति ।
 तस्मिन्नेव दिने विमान् भोजयित्वा सदर्शयिष्यन् ॥
 तान्यष्टाङ्गानि रक्ष्याणि भाजनानि दिशन्ति ये ।
 ते यान्त्यादित्यवर्णाभै विमाने वैरुणालयम् ॥
 तत्र दिव्याङ्गनाभिस्तु रमन्ते कामगामिनाः ।
 ततोऽवतीर्णाः कालेन तेचास्मिन् मानुषे पुनः ॥
 भोगवन्तो द्विजश्रेष्ठा भविष्यन्ति न संग्रयः ।
 अनन्तरागी यथापि वर्तते क्षतवत्सदा ॥
 मत्पुत्रान् क्रोधरहित शुचिः स्नानरतः सदा ।
 स विमानेन दिव्येन याति रत्नपुरं नरः ॥
 तत्र दिव्याप्सरोऽभिस्तु वर्षकांति महातपः ।
 कीडित्वा मानुषे लोके जायते वेदविहिजः ॥
 एक भुक्तेन यथापि वर्षमेकस्तु वर्तते ।

ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यशौचसमन्वितः ॥
 म विमानेन शुभ्रेण याति शक्रपुरं नरः ॥
 दशकोटिसमास्तत्र क्रीडित्वापश्चरसाङ्गणैः ।
 इह मानुष्यके लोके ब्राह्मणी वेदविद्भवेत् ॥
 चतुर्थेनेह भक्तेन ब्रह्मचारी जितेन्द्रियः ।
 वर्तते वर्षमेक यस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 चित्तवर्हिणयुक्तेन विचितध्वजगोभिना ।
 याति यानेन दिव्येन म महेन्द्रपुरन्तरः ॥
 कर्कशाभि ररस्त्रीभिः सेव्यमानो यथासुखम् ।
 तत्रच द्वादशकोटिसमाः सुखं प्रमोदते ॥
 ततो लोकावतीर्यश्च लोके चास्मिन् नराधिप ! ।
 भवेद्वै ब्राह्मणो विद्वान् क्षमावान् वेदपारगः ॥
 षष्टकाले तु योऽश्नाति वर्षमेकन्तु कल्पशः ।
 ब्रह्मचर्याकृते युक्तः शुचिः क्रोधविवर्जितः ॥
 तपोयुक्तश्च तस्यापि शृणुष्व फलमुत्तमम् ।
 अग्न्यादित्यप्रकाशेन विमानेनाग्निसन्निभः ॥
 स याति मम लोकं वै दिव्यनारीनिषेवितः ।
 तत्र सर्वैर्मरुद्भिश्च सेव्यमानो यथासुखम् ॥
 पश्यत्येव सदा मानु क्रीडत्यप्सरसाङ्गणैः ।
 पक्षोपवास यश्चापि कुरुते मङ्गलात्मना ॥
 सप्ताष्टे तु व्रते तस्मिन् सर्पयेच्छ्रोत्रियं द्विजम् ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन सेव्यमानो महर्षिभिः ॥
 द्योतयन् प्रथमं व्याम मम लोकं प्रवर्तते ।
 तत्रैव मोदते कामं कामरूपी यथासुखम् ।

त्रिंशत्कोटिसमा राजन् । क्रीडित्वा देववत् सुखम् ॥
 इह मानुष्यके लोके पूजनीयो हिजोत्तमः ।
 तयाणामपि वेदानां साङ्गानां पारगो भवेत् ॥
 यश्च मामोपवासं वै कुरुते मङ्गतात्मना ।
 जितेन्द्रियो जितक्रोधो जितधीः स्नानतत्परः ।
 समाप्ते नियमे तत्र भोजयित्वा हिजोत्तमान् ।
 दक्षिणांश्च ततोदद्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 न गच्छति महातृणा ब्रह्मलोक मनुत्तमम् ॥
 मिहयुक्तेन यानेन दिव्यस्त्रीगणसेवितः ।
 तत्रैव ब्रह्मणो लोके देवर्षिगणसेवितः ॥
 शतकोटिसमा राजन् । यथाकामं प्रमोदते ।
 ततः कानावतीर्णश्च सोऽस्मिन् लोके हिजो भवेत् ॥
 पङ्कजविज्रतुर्वेदी त्रिंशजन्मन्यरोगवान् ।
 यः मृत्वा सर्वकामसु शुचिः क्रोधविवर्जितः ॥
 महाप्रस्थानमेकाग्रो याति तद्गतमानसः ।
 न गच्छेद्विन्द्रमदन विमानेन महातपाः ॥
 महामणिविचित्रेषु भुवर्षेण विराजता ।
 शतकोटिसमास्तत्र सुराधिपतिपूजितः ॥
 नागपृष्ठे निवसति दिव्यस्त्रीशतसेवितः ।
 शक्रलोकावतीर्णश्च मानुषेषु प्रजायते ॥
 राजा राजन् । महातृणा भवलोकार्चितः प्रभुः ।
 प्रायोपवेशं यः कुर्यात् मङ्गतेनान्तरात्मना ॥
 नमो ब्रह्मव्यदेवायेत्युक्त्वा मन्त्रं समाहितः ।
 पुनः सस्यो जितक्रोधस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥

कामगः कामरूपी च बालसूर्य्यसमप्रभः ।
 स विमानेन दिव्येन याति लोकांस्तु भामकान् ॥
 स्वर्गास्वर्गमहातेजा गत्वा दत्त्वा यथासुखम् ।
 मम लोकेषु रमते यावदाभूतरंभवम् ॥
 अग्निप्रवेशं यश्चापि कुरुते मङ्गनात्मना ।
 सोऽपि यानेन दिव्येन मम लोकं प्रपद्यते ॥
 तत्र सर्वगुणोपेतः पश्यत्येव च मां सदा ।
 त्रिंशत्कोटिसमा राजन् । मोदते मम सन्निधौ ॥
 ततोऽवतीर्णः कालेन वेदविदब्राह्मणो भवेत् ।
 कारीवं साधयेद्यस्तु मां प्रपन्नः शुचिव्रतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्येतन्मन्त्रं सुदीरयेत् ।
 बालसूर्य्यप्रकाशेन विमानेन विराजता ॥
 मम लोकं समासाद्य पञ्चकोटीः प्रमोदते ।
 मम लोकावतीर्णश्च लोकेऽस्मिन् क्षत्रियो भवेत् ॥
 निवेदयति मन्त्रमूर्त्या मन्त्रना मङ्गतः शुचिः ।
 रुद्रं दक्षिणमूर्तिं वा चतुर्दश्यां विशेषतः ॥
 मिद्वैर्व्रह्मर्षिभिश्चैव देवैः सर्वैश्च पूजितः ।
 गन्धर्वैर्भूतसङ्घैश्च गीयमानो महातपाः ॥
 प्रविशेत् स महातेजा मां वा शङ्करमेव वा ।
 तस्यापुनर्भवं राजन् । विद्धि नात्र विचारणा ॥
 स्त्रीगृहे गोगृहे धाय गुरुविप्रगृहेऽथवा ।
 हन्यते यैस्तु राजेन्द्र । शत्रुलोकं व्रजन्ति ते ॥
 तत्र जायन् नदमये विमाने कामगामिनि ।
 मन्वन्तरं प्रमोदन्ते दिव्यनारीनिषेविताः ॥

अश्रुतस्याप्रदानेन दत्तस्य हरणेन च ।
 जन्मप्रभृति यद्वत्त सर्वं नश्यति भारत ॥
 नागोप्रदा स्तव पयः पिवन्ति
 न भूमिदा भूमि मथाश्रवन्ति ।
 अन्यान् कामान् ब्राह्मणेभ्यो ददाति
 ता स्तान् कामान् स्वर्गलोके स भुङ्क्ते ॥
 यद्यदिष्टतमं द्रव्यं न्यायेनोपाजितञ्च यत् ।
 ततो गुणवत् देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
 अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
 अदत्त्वा काष्ठनङ्गाश्च दग्धिद्रो नाम जायते ॥
 दानं यत्सफलं नैव श्रोत्रियाय न दीयते ।
 न तद्गुणवत् देयं न देवात् क्षयमिच्छता ॥
 अनुपोष्य च रात्रिञ्च तीर्थान्यनभिगम्य च ।
 श्रोत्रिया यत्र नाश्रन्ति न देवा स्तव भुञ्जते ॥
 श्रोत्रियेभ्यः परं नास्ति देवतं तारणं महत् ।
 निधानश्चापि राजेन्द्र । नास्माच्छ्रोत्रियभाजनात् ॥
 इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे सप्तमोऽध्यायः ।

अष्टमोऽध्यायः ॥

बुद्धिष्ठिरः । विप्रयोगे शरीरस्य सेन्द्रियस्य विशेषतः ।
 अन्तरा वर्तमानस्य गतिः प्राणस्य कीदृशी ॥
 श्रीभगवानुवाच । शुभाशुभकृतं सर्वं प्राप्नोतीह फलं नरः ।
 स तु सर्वस्य भूतस्य परत्वाच्चाम विद्यते ॥

पञ्चत्वं पाण्डवश्रेष्ठ । पञ्चीभूतकर परम् ।
 तेषां पञ्चमहायज्ञान् ये कुर्वन्ति द्विजोत्तमाः ॥
 पञ्चत्वं पञ्चभिर्भूतैर्वियोगमग्नपद्यते ।
 न जायते न म्रियते पुरुषः शाश्वतः सदा ॥
 प्रायेण मरणं नाम पापिनामेव पाण्डव ! ।
 येषान्तु न गतिः पुण्या तेषां मरणमुच्यते ॥
 प्रायेण कृतकृत्यत्वाद् भूय उद्विजते जनः ।
 कृतकृत्याः प्रतीजन्ते मृत्युं प्रियमिवातिथिम् ॥
 युधिष्ठिरः । पञ्चयज्ञाः कथं देव । क्रियन्ते तु द्विजातिभिः ।
 तेषान्नाम च देवेभ्यः । वक्तुमर्हस्यशेषतः ॥
 भगवानुवाच । शृणु पञ्च महायज्ञान् कीर्त्यमानान् युधिष्ठिर ! ।
 यैरेव ब्रह्मसालोक्यं लभ्यते गृहमेधिना ॥
 ऋषियज्ञं ब्रह्मयज्ञं भूतयज्ञञ्च पार्थिव ! ।
 वृषयज्ञं पितृयज्ञं पञ्चयज्ञान् प्रचक्षते ।
 तर्पणं ऋषियज्ञः स्यात् स्वाध्यायो ब्रह्मयज्ञकम् ।
 भूतयज्ञो बलियज्ञो वृषयज्ञोऽतिथिपूजनम् ॥
 पितृनुद्दिश्य यत्कर्म पितृयज्ञः प्रकीर्तितः ।
 ऊतश्चाप्यऊतश्चैव तथा प्रऊतमेव च ॥
 प्राशितं बलिदानञ्च पाकयज्ञान् प्रचक्षते ।
 वैश्वदेवादयो होमा ऊतमित्युच्यन्ते बुधैः ॥
 आऊतस्तु भवेद्दत्तं प्रऊतं ब्राह्मणाश्रितम् ।
 प्राणाग्निहोत्रहोमञ्च प्राशितं विधिवद्द्विजः ॥
 बलिञ्च कर्म राजेन्द्र ! पाकयज्ञाः प्रकीर्तिताः ।
 केचित्पञ्च महायज्ञाः पाकयज्ञान् प्रचक्षते ॥

अपरे ऋषियज्ञादि महायज्ञा वदोविदुः ।

सर्व एव महायज्ञाः सर्वथा परिकीर्तिताः ॥

ब्राह्मणोभूणुरेतांस्तु यथाशक्तिमुपाहरेत् ।

अहन्यहनि ये त्वेवानकृत्वा भुञ्जन्ति स्वयम् ॥

केवलं मलमश्नन्ति ते नरेन्द्र ! न मया ॥

तस्मात् स्नत्वा द्विजो विद्वान् वृथ्यद्वेतान् दिने दिने

अतोऽन्यथा तु भुञ्जन्त्ये प्रायश्चित्तीयते द्विज ।

युधिष्ठिर ! देवदेव ! नमस्तेऽनु त्वाः कृत्य जनार्दन ॥

वक्तुमर्हमि देवेभ्यः स्नानं तु विधिं मम ।

भगवानुवाच । शृणु पाण्डव ! तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम्

स्नात्वा येन विधानेन मुच्यते किञ्चिदाह द्विज

मृदञ्च गोमयं चैव तिलदधोस्तैः च ।

पुष्पाग्न्यपि यथाश्लाघमादाय तु जनं व्रजेत् ॥

नद्यां मत्यां न च स्नायादन्यत्र द्विजमत्तमः ।

मतिं प्रभृते पयसि नाल्पे स्नायात्कटाचन ॥

गत्वाऽदकमभीषेत् शुचौ देगे मनोहरे ।

ततो मृद्भासयादीनि तत्र प्राञ्च्य विनित्तिषेत् ॥

प्रदक्षिणं समावृत्त्या नमस्कृत्यात्तु तज्जलम्

न च प्रक्षालयेत्तीर्थेऽन्तर्गिरिर्विद्वान् कटाचन ॥

न च पाटेन वा हन्यादस्तेभैवच वा जलम् ।

सर्वदेवमया ह्यापो मम याः पाण्डुनन्दन ॥

तस्मात्तान् न हन्यथास्नाभिर्निराशयेत् स्थलम् ।

केवलं प्रथमं मञ्जेत् नाङ्गानि विभजेद्दूषणं ॥

ततस्तीर्थं समामाद्य कुर्यादाचमनं बुधः ।

गोपुच्छाकृतिवत् कृत्वा करैश्च प्रपिवेज्जलम् ॥
 द्विस्तपरिच्छजेद्वक्त्रपादावभ्युक्ष्य चात्मनः ।
 शीघ्रेण्यन्तु ततः प्राणान् सकृदेव समं स्पृशेत् ॥
 बाहू हौच ततः स्पृष्ट्वा हृदयं नाभिमिव च ।
 प्रचङ्गमुदकं स्पृष्ट्वा मूर्धनान्तु ततः स्पृशेत् ॥
 आप' पुनन्वित्युक्ता च पुनराचमनञ्चरेत् ।
 सोङ्कारं व्याहृतिं वापि सदसस्पतिमित्युचम् ॥
 आचम्य प्रथमं पश्चात् तत्र कृत्वा समालभेत् ।
 ऋग्वेदं विष्णुरित्यङ्गमुत्तमाधममध्यमम् ॥
 आनम्य वारुणैः सूक्तैर्नमस्कृत्य जलं ततः ।
 खवत्याश्चेत्प्रतिस्त्रोतः प्रतिकूलञ्च वारिषु ॥
 मज्जे दोमित्युदाहृत्य न च प्रक्षोभयेज्जलम् ।
 गोमयञ्च त्रिधा कृत्वा यथापूर्वं समालभेत् ॥
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीञ्च जपेत् पुनः ।
 पुनराचमनं कृत्वा मङ्गतेनान्तरात्मना ॥
 आपोहिष्ठेति तिसृभिर्दर्भपूतेन वारिणा ।
 तथातरत् समन्दीति सिञ्चेत्तेतिजलं क्रमात् ॥
 गोसूक्तेनाश्वसूक्तेन शुद्धवर्षेण चाप्यथ ।
 वैष्णवैर्वारुणैः सूक्तैः सावित्रे रुद्रदैवतैः ॥
 वामदेवेन चात्मानं मन्त्रैर्मन्त्रायसामभिः ।
 सिक्तान्तः सलिले सूक्तं जपेच्चैवाधमर्षणम् ॥
 सव्याहृतिकां सप्रणवां सावित्रीं वा ततो जपेत् ।
 आश्वासमोक्षात् प्रणवं जपेद्वा मामनुस्मरन् ॥
 ऋकपादं वा जपेन्मन्त्रं मष्टाक्षरमथापि वा ।

मधुल्य तीर्थमासाद्य धीते शुक्ले च वामसी ॥
 शुक्ले वाच्छादयेत् कक्षे न कुर्यात् कटिपामके ।
 पाशनिर्बन्धकक्षेयत् कुरुते कर्म वैदिकम् ॥
 राक्षसा दानवा दैत्या तद्विलम्पुन्ति हर्षिताः ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कक्ष पाशेन धारयेत् ॥
 ततः प्रक्षाल्य पाशो हो हस्तो चैव सदृशनैः ।
 आचम्य पुनराचामेत् सावित्याञ्जलिना जपेत् ॥
 जले जनगतः शुद्धः स्थलएव स्थलस्थितः ।
 उभयत्र स्थितस्तस्मादाचामेदात्मशुद्धये ॥
 दर्भेषु दर्भपाणिः सन् प्राङ्मुखस्तु समाहितः ।
 प्राणायामान्ततः कुर्यामङ्गानान्तरात्मना ॥
 सहस्रकृत्वः सावित्रीं शतकृत्वस्तु वा जपेत् ।
 समाप्ते तु जपे तस्मिन् सावित्या चानुमन्त्र्य च ॥
 मन्देहाना विनाशाय रक्षसा विजिप्तेज्जन्तुः ।
 मङ्गर्गोऽसीत्यथाचान्तः प्रायश्चित्तजलं जिपेत् ॥
 अथादाय स पुष्पाणि तीयान्जलिना जिपेत् ।
 प्रजिप्य प्रतिस्ूर्यश्च व्योममुद्रा प्रकल्पयेत् ॥
 ततो द्वादशकृत्वस्तु सूर्यस्यैकाक्षरं जपेत् ।
 ततस्त्वष्टाक्षरादीनि त्रिः कृत्वा परिवर्तयेत् ॥
 प्रदक्षिणं परावृत्त्य मुद्रायाः स्वमुखन्तथा ।
 ऊर्ध्वबाहुस्ततो भूत्वा सूर्यमीशान् समाहितः ॥
 तन्मण्डलस्थं मां ध्यायेत् ततो मूर्तिञ्चतुर्भुजम् ।
 उदुत्यञ्च जपेन्मन्त्रं चित्रन्तर्चस्वरित्यपि ॥
 सावित्रीञ्च यथाशक्ति जप्त्वा सूक्तञ्च सामकम् ।

मन्त्रयानि च सामानि पूरुषं वृत्तमेव तु ॥
 ततश्चालोकयेदकं हंसशुचिषदित्यूचा ।
 प्रदक्षिणं समावृत्त्या नमस्कृत्य दिवाकरम् ॥
 ततस्तु तर्पयेदङ्घ्रिर्मां ब्रह्माणञ्च शङ्करम् ।
 प्रजापतिञ्च देवांश्च तथा देवमुनीनपि ॥
 साङ्गानपि तथा वेदानितिहामऋतंस्तथा ।
 पराणानि च दिव्यानि कुलान्यप्सरसान्तथा ॥
 ऋतन् संवत्सरञ्चैव कालङ्गालात्मकं तथा ।
 भूतशामाश्च भूतानि सरितः सागरांस्तथा ॥
 शैलांश्चैव स्थितान् देवानोषधीः सवनस्पतीन् ।
 तर्पयेदुपवीती तु प्रत्येकं तृप्यतामिति ॥
 अन्वारभ्यतु सव्येन पाणिना दक्षिणेन तु ।
 निवीती तर्पयेत्पश्चादङ्घ्रीन् मन्त्रकृतस्तथा ॥
 मरीच्यादीन्मुनींश्चैव नारदान्तान् समाहितः ।
 प्राचिनावीत्यथैतांस्तु तपयेद्देवतान् पितॄन् ॥
 ततस्तु हव्यमानाग्निं सोमं वैवस्वतं तथा ।
 ततश्च पितरश्चापि चाग्निष्वात्ता स्तथैव च ॥
 सोमपांश्चैव दर्भैस्तु सतिलैरेव वारिभिः ।
 तृप्यध्वमिति पश्चात्तु स्वपितॄन् तर्पयेत्ततः ॥
 पितॄन् पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ।
 पितामहीं तथा चापि तथैव प्रपितामहीम् ॥
 मातृष्वसा मथाचापि तथैव च पितृष्वसाम् ।
 मातरश्चात्मनश्चापि तथा मातामहीमपि ॥
 मातुर्मातामहीं चापि गुरूनाचार्यमेव च ।

उपाध्यायांस्तु सस्वन्धीन् म्रियत्विकृद्भातिपुत्रकान् ॥

प्रीतिमानानृशंस्थार्थं तर्पयेत्तान्ममत्सरः ।

तर्पयित्वा तथाचम्य स्नानवस्त्रं प्रपीडयेत् ॥

तद्विभृत्यजनस्यान्न स्नानपानञ्च तद्विदुः ।

अतर्पयित्वा तान् पूर्वं स्नानदस्त्रञ्च पीडयेत् ॥

पीडयेद्द्वयदि तन्मोहाद्देवाः सर्पिगणास्तथा ।

पितरश्च निराशास्तं शृण्वा यान्ति यथागमम् ॥

प्रक्षाल्य तु शब्दा पादावाचम्य प्रयतः पुनः ।

दर्भेषु दम्भाणि सन् स्वाध्यायन्तु समाचरेत् ॥

वेदवादौ ममारभ्य तथोपर्युपरि क्रमात् ।

यदधीते वदन् चित्वा तन् स्वाध्याय प्रचक्षते ।

ऋचं वाच यजुर्वापि सामगाथा रुधापिवा ॥

इतिहासपुराणं वा ययागक्ति न ज्ञापयेत् ।

उत्थाय तु नमस्कृत्वा दिशोदिग्देवता अपि ॥

ब्रह्माण श्वसनश्चाग्निं पृथिवी मोषवीस्तथा ।

वाच वाचस्पतिश्चापि विष्णुश्च पितरं तथा ॥

नमस्कारान्तमङ्गिन् प्रणवादि च पूजयेत् ।

ततो नमोऽस्तु इत्युक्त्वा नमस्कृष्यात्तु तज्जलम् ।

घृणी सूर्यं क्षयादित्य इत्युक्त्वा त्रिः स्वमूर्धनि ॥

सिक्कावलोकयेदन्त प्रणवेन समाहितः ।

ततो मामर्चयेत्पुण्ये र्मत्प्रियैरेव नित्यशः ॥

युधिष्ठिरः । त्वत्प्रियाणि प्रसूनानि त्वदनिष्टानि माधव ।

सर्वाण्याचक्ष देवेग ' त्वङ्गुलस्य ममाश्रुत ' ॥

भगवानुवाच । शृणुष्ववहितोराजन् ! पुण्याणि विविधानि मे ।

कुमुद करवीरञ्च गणकञ्चम्पकन्तथा ।
 मल्लिका जातिपुष्पञ्च नद्यावर्त्तञ्च मे प्रियम् ॥
 पलाशपत्रं पुष्पञ्च दूर्वाभ्रहकमेव च ।
 वनमाला च राजेन्द्र । मत्प्रियाणि विशेषतः ॥
 सर्वेषा मपि पुष्पाणां महस्र्गुणमुत्पलम् ।
 तस्मात्पद्मं तथा राजन् । पद्मात्तु शतपत्रकम् ॥
 तस्मात्सहस्रपत्रन्तु पुण्डरीक ततः परम् ।
 पुण्डरीकमहस्र्वात्तु तुलसी गुणतोऽधिका ।
 वकपुष्पं ततस्तस्याः सौवर्ण्यन्तु ततोऽधिकम् ॥
 सौवर्णाञ्च प्रसूनात्तु मत्प्रियं नास्ति पाण्डव । ।
 पुष्पालाभे तुलस्यास्तु पत्रैर्मामर्चयेद्बुधः ॥
 पत्रालाभे तु शाखाभिः शाखालाभे शिफालवैः ।
 शिफालाभे मृदा तत्र भक्तिमानर्चयेत् माम् ॥
 वर्जनीयानि पुष्पाणि शृणु राजन् । समाहितः ।
 किङ्किणीं मुनिपुष्पञ्च धूतूरं पाटलन्तथा ।
 तथामुक्तवैभितकं पुन्नागनक्तमालकम् ।
 यौधिकं क्षीरिकापुष्पं निर्गुण्डी जागली जपा ।
 कर्णिकारन्तथाशोकं शाल्मलीपुष्पमेव च ॥
 ककुभं कोविदारञ्च वैभीतकमथाऽपि च ।
 कुरण्डकप्रसूनञ्च तिल्लक घातकी तथा ॥
 अङ्गुलीं गिरिकर्णी च नीपादन्यञ्च सर्वशः ।
 एवं वर्णानि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।
 अर्कपुष्पाणि वर्ज्याणि चार्कपत्रास्थितानि च ॥
 व्याघात मपि चान्यानि सर्वाण्येव विवर्जयेत् ।

अन्यैस्तु शुक्लपुष्पैस्तु गन्धवद्भिर्नगाधिप । ॥

अवर्जितै र्यथात्ताभं मङ्गक्तोमां सदाश्रयेत् ।

युधिष्ठिरः । कथं त्वमर्चनीयोऽसि मूर्तयः कीदृशास्तु ते ॥

वैश्वानमाः कथं ब्रूयुः कथं वा पञ्चरात्रिकाः ॥

भगवानुवाच ॥ शृणु पाण्डव । तत्सर्वमर्चनाक्रममुत्तमम् ।

स्थण्डिले पद्मकं कृत्वा चाष्टपत्रं स्वक हितम् ॥

अष्टाक्षरविधानेनाप्यथवा द्वादशाक्षरैः ।

वैदिकैरथवा मन्त्रै मम सूक्तेन वा पुनः ॥

स्थापितं मान्ततस्तस्मिन्नुदरीतं विचक्षणः ।

परुषश्च ततः सूक्तं मथ्यतश्च युधिष्ठिरः ॥

अनिरुद्धश्च मा प्राङ्मूर्ध्वैश्वानमविदीजना ।

अन्ये त्वेवं विजानन्ति मा राजन् । पाञ्चरात्रिकाः ॥

वामुदेवश्च राजेन्द्र । संकर्षणं मथापि वा ।

प्रद्युम्नश्चानिरुद्धश्च चतुर्मूर्तिं प्रचक्षते ॥

एतान्यन्यानि राजेन्द्र । सक्ताभेदेन मूर्तयः ।

विद्यन्त्यन्यन्तर्गायैव मामेवश्चार्चयेद्बुधः ॥

युधिष्ठिरः । त्वङ्गताः कीदृगा देवः कानि वृत्तानि तत्त्वणाम्

एतत्कथय देवेग । त्वङ्गकृतस्य ममाश्रितः ॥

भगवानुवाच । अन्यन्यदेवता भक्त्या ये मङ्गक्तजनप्रियाः ।

मामेव गणमाप्ता मङ्गक्तास्ते प्रकीर्तिताः ॥

स्वर्गायपि यः स्याति मत्प्रियाय विशेषतः ।

मङ्गक्ताः पाण्डवश्चेष्ट । वृत्तानीमानि धारयेत् ॥

नान्यदाष्टादशैस्त्वङ्गं मङ्गक्ता जनतारणे ।

स्वस्थं न दिवा स्वप्यात् मधुमांशानि वर्जयेत् ।

प्रदक्षिणं व्रजेद्विद्वान्गामश्वत्थं ऊताशनम् ॥
 निधावेपतिते वर्षे नाग्रभिक्षाञ्च लोपयेत् ।
 प्रत्यघ्नवर्णं नाद्यात्सौहाशनकवज्जिनौ ॥
 ग्राहमेषाङ्गवे दद्यात् धान्यान् पञ्चैव वर्जयेत् ।
 तथा पर्युषितञ्चान्नं पक्कं परगृह्यायुतम् ।
 वैदिकञ्चैव यद्व्ययं तत्प्रयत्नेन वर्जयेत् ।
 विभीतकं करञ्जानां छायां दूरात्तु वर्जयेत् ॥
 विप्रवादपरीवादं न वदेत् पीडितोऽपि सन् ।
 सात्विका राजसाश्चापि तामसाश्चापि पाण्डवः ॥
 मामर्चयन्ति भद्रक्तास्तेषामीदृग्विधा गतिः ।
 तिर्यङ्मानुषदेहेषु तामसा भुञ्जते फलम् ॥
 नागयज्ञगृहस्थानि राजसा भुञ्जते फलम् ।
 सात्विकाः सत्वमम्पन्ना मत्पदं यान्ति मानवाः ॥
 ये सिद्धान्तिच साङ्ख्येन योगमत्वबलेन च ।
 नभस्यादित्यचन्द्राभ्यां पश्यन्ति पदविस्तरम् ॥
 एकस्तम्भे नवद्वारे त्रिस्थूणे पञ्चधातुके ।
 एतस्मिन् देहनगरे ये वसन्ति कृतं शृणु ॥
 उदितं तस्य विप्रस्य क्रियायुक्तस्य धीमतः ।
 चतुर्वेदविदश्चापि देहे षड्वृषलाः स्थिताः ॥
 क्षत्रियः सप्तविज्ञेया वैश्यत्वष्टौ प्रकीर्तिताः ।
 नैन्यताः पाण्डवश्चेष्टः । शूद्राणामेकविंशतिः ॥
 कामः क्रोधश्च लोभश्च मानश्च मद एव च ।
 महामोहस्तथेत्येते देहे षड्वृषलाः स्थिताः ॥
 गर्वोदम्भोऽप्यहङ्कार इर्ष्याभिद्रोहएव वा ।

पारुष्यं क्रूरताचेति एतं ते क्षत्रियाश्रिताः ॥
 तीक्ष्णता निकृतिर्माया शायं दम्भो ह्यनार्जवम् ।
 पैशून्यमनृतञ्चैव वैश्यस्याष्टौ प्रकीर्तिताः ॥
 लक्ष्णा वृभुक्षां चालस्यं निद्रां चाप्यष्टणां दमम् ।
 अधृतिञ्च विवादञ्च प्रमादम् हीनसत्त्वता ॥
 भय वितथतां जाल्म्यां पापतां मन्युरेव च ।
 आगां चाश्रद्धानत्वादनवस्थाप्य यन्नृणाम् ॥
 अशोच मलिनत्वच शुद्रास्यै ते प्रकीर्तिताः ।
 यस्मिन्नेन न दृश्यन्ते सर्वे ब्राह्मणउच्यते ।
 येष येषु हि भावेषु यत्कालं वर्तते द्विजः ।
 तत्कालं नैव विज्ञेयो ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः ॥
 प्राणायामन्तु यत्काले येन माश्वापि चिन्तयेत् ।
 तत्कालं वै द्विजो ज्ञेयः शेषकालं मथेरितः ॥
 तस्मान्न सात्विको भूत्वा शुचिः क्रोधविवर्जितः ।
 मामर्चयेद्दूयः सततं सत्प्रियत्वं यदृच्छति ॥

अन्नोलजिह्वः समुपस्थितां धृतीर्निधाय चक्षुर्युगमात्रमेव ।
 मानञ्च वाचञ्च निगृह्य चक्षुर्लोभोगान्निवृत्तो भगवान्निर्हर्षी ॥
 मरुश्मगाद्यानि दलेति ब्राह्मणो नियतेन्द्रियाः ।
 येषां आद्वेषु भोक्ष्यन्ति तेषां लप्ताः पितामहाः ॥
 धर्मो जयति नाधर्मः सत्यं जयति नासत्यम् ।
 जमा जयति न क्रोधः जनावान् ब्राह्मणो भवेत् ॥
 इति गौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अष्टमोऽध्यायः ।

नवमोऽध्यायः ।

शम्पायनः । दानधर्मफलं श्रुत्वा तपः पुण्यफलानि च ।

धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशव पुनरब्रवीत् ॥

या चैषा कपिला देया पूर्वं सम्पादिता विभो ।

होमधेतुः सदा पुण्या चतुर्वक्त्रेण माधव । ॥

सा कथं ब्राह्मणेभ्यो हि देया कस्मिन् दिनेऽपि वा ।

कीदृशाय च विप्राय दातव्या पुण्यलक्षणा ॥

कति वा कपिलाः प्रीक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा ।

कैर्वा देयाश्च ता देव । ज्ञातुमिच्छामि तत्त्वतः ॥

एवमुक्तो हृषीकेशो धर्मपुत्रेण संसदि ।

अब्रवीत्कपिलासङ्ख्यां तासां माहात्म्यमेव च ॥

शृणु पाण्डव । तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम् ।

यच्छ्रुत्वा पापकर्मापि नरः पापैर्विमुच्यते ॥

अग्निमथ्योद्भवां दिव्या मग्निज्वालासमप्रभाम् ।

अग्निज्वालोज्ज्वलच्छीषां प्रदीप्ताङ्गारलोचनाम् ॥

अग्निपुच्छा मग्निखुरा मग्निरोमप्रभाविताम् ।

तामाग्नेयी मग्निजिह्वा मग्निग्रीवां ज्वलत्प्रभाम् ॥

भुञ्जते कपिलां येतु शुद्रा लोभेन मोहिताः ।

पतितांस्तान् विजानीया ऋण्डालसदृशा हिते ॥

न तेषां ब्राह्मणः कश्चिद्गृह्हे कुर्वीत् प्रतिग्रहम् ।

दूराच्च परिहृत्तव्या महापातकिनो हि ते ॥

सर्वकालं हि ते सर्वे वर्जिताः पितृदैवतैः ।

ते सदा ह्यप्रतिग्राह्या अमन्मायाश्च पापिनः ॥

पिबन्ति कपिलां यावत्तावत्तेषां पितामहाः ।

अमेध्य सुपभुञ्जेन्ति भूय्यां वै श्वशृगालवत् ॥
 कपिलाया हृतं क्षीरं दधि तक्र मथा पिवा ।
 ये शूद्रा उपभुञ्जन्ते तेषां गति मिसा मृगु ॥
 कपिलोपजीवी शूद्रम् मृता गच्छति रौरवम् ।
 क्लिश्यते रौरवे घारे वर्षकोटिशत नृप ॥
 ततश्च मुक्तः पापिन शुनां योनिगतं व्रजेत् ।
 श्वयोन्याश्च पश्विभ्रष्टो विष्ठाया जायते किमिः ॥
 विष्ठावर्गेषु पापिष्ठा दुर्गन्धेषु महस्त्रगः ।
 तत्र तत्रैव जायेत नोत्तरं तत्र विन्दति ॥
 ब्राह्मणश्चापि यस्तेषां गृहे कुर्यात्प्रतिग्रहम् ।
 ततः प्रभृति तस्यापि पितरः स्युर्गमेहपाः ॥
 न तेन माहुं सम्भाषेन्वचाप्येकामनं व्रजेत ।
 स नित्यं वर्जनो यो हि दूराद्ब्राह्मणां हि सः
 यस्तेन सह सम्भाषेदेकगच्छं व्रजेत वा ।
 प्राजापत्यश्चरेत्कृच्छ्रं स च तेनैव शुध्यति ॥
 कपिलोपजीविनः शूद्राद्यः करोति प्रतिग्रहम् ।
 प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य विप्रस्येद न मगयः ॥
 वर्षं ब्रह्म कृच्छ्रान् कुर्वीत चान्द्रायणं मथापिवा ।
 मुच्यते किल्बिषात्तस्मात्ते न म्यादू ब्राह्मणा हि सः
 कपिला क्षाग्निर्होतार्ये विप्रार्ये च स्वयम्भुवा ।
 सर्वज्ञः समुद्भूत्य निर्मिता ब्रह्मणा पुग ॥
 पवित्रश्च पवित्राणां सङ्गलानाञ्च सङ्गलम ।
 पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला पाण्डुनन्दन ॥
 तपसात्तप एवायं व्रतानां मुत्तमं व्रतम् ।

दानानामपरं दानं विमान हैममक्षयम् ॥
 पृथिव्यां यानि तीर्थानि पुण्यान्यायतनानि च ।
 पवित्राणि च रम्याणि सर्वलोकेषु पाण्डव । ॥
 तेभ्य स्तेजः समुद्भूत्य ब्रह्मणा लोक कारिणा ।
 लोकनिस्तरणार्थाय निर्मिता कपिला स्वयम् ॥
 सर्वतेजोमयी ह्येषा कपिला पाण्डुनन्दन । ।
 सदाश्रितवहा मेध्या शुचिः पावनमुत्तमम् ॥
 क्षीरेण कपिलायास्तु दध्ना चैव घृतेन च ।
 होतव्यान्यग्निहोत्राणि सायम्प्रात द्विजातिभिः ॥
 कपिलाया घृतेनापि दध्ना क्षीरेण वा नृप । ।
 जुह्वते ये ऽग्निहोत्राणि ब्राह्मणो विधिवत्सदा ॥
 पूजयन्त्यतिथींश्चैव परा भक्ति मुपागताः ।
 शुद्धान्नविरता नित्यं दम्भानृतविवर्जिताः ॥
 ते यान्त्यादित्यकल्पेन विमानेन द्विजोत्तमाः ।
 सूर्यमण्डलमध्येन ब्रह्मलोक मनुत्तमम् ॥
 ब्रह्मणो भवन्ते दिव्ये कामगाः कामरूपिणः ।
 ब्रह्मणा पूज्यमानास्तु मोदन्ते कल्प मक्षयम् ॥
 एवं हि कपिला राजन् । पुण्य पापौघतारिणी ।
 आदावेवाग्निहोत्रात्तु मन्त्रै ब्रह्मादिनिर्मिता ॥
 शृङ्गाये कपिलायास्तु सर्वतीर्थाणि पाण्डव । ।
 ब्रह्मणोहि नित्यागेन निवसन्ति दिने दिने ॥
 प्रातरुत्थाय यो मर्त्यो कपिलाशृङ्गमस्तकान् ।
 च्युतात्पयस्तुशीर्षेण धारयेत्प्रयतः शुचिः ॥
 स तेन पुण्यज्ञानेन तत्क्षणादुगतकिल्बिषः ।

वर्षमेकण्डुहिप्राप्यं प्रदहत्यग्निवत्तृणम् ॥
 मूत्रेण कपिलायास्तु यस्तु प्रावरूपस्पृशेत् ।
 स्नानेन तेन गुण्येन नष्टपापः समाहितः ॥
 त्रिंशद्वर्षकृतात्पापात्पूयते नात्र संशयः ।
 प्रातरुत्थाय यो भक्त्या प्रयच्छेत्तृणमुष्टिकम् ॥
 तस्य नशति तत्पापं त्रिंशदवात् कृतं नृप ।
 प्रातरुत्थाय मङ्गल्या कुर्व्याद्यस्तां प्रदक्षिणम् ॥
 प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र समयः ।
 प्रदक्षिणेन चैकेन अडायुक्तस्य पाण्डव ॥
 दगरावकृतं पाप तत्क्षणादेव नश्यति ।
 दृष्ट्वा तु कपिलां भक्त्या श्रुत्वा हस्वारवं तथा ॥
 व्यपीहति नरः पाप महोगात्रकृतं नृप ।
 यत्र वा तत्र वा चाङ्गे कपिलायाः स्पृशेच्छुचिः ॥
 सं वत्सरकृतं पाप स नाशयति पाण्डव ।
 गोमहस्रं व यो दद्यादेकाञ्च कपिलां नरम् ॥
 समन्तस्य फलम्राह ब्रह्मलोके पितामहः ।
 यस्त्वेतां कपिलां हन्यान्नरः किञ्चित्प्रमादतः ॥
 गोमहस्रं हतं तेन भवेन्नात्र विचारणा ।
 यस्त्वेकां कपिलां दद्याच्छ्रोत्रियायाग्निहोत्रिणे ॥
 गवां सहस्रान्तेनेह दत्तं भवति पाण्डव ।
 दशेह कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयम्भुवा ॥
 या दत्ता श्रोत्रिण्येभ्यो वै स्वर्गं गच्छतितत् शृणु ।
 प्रथमा सुवर्णा कपिला द्वितीया गौरपिङ्गला ॥
 त्रितीया रक्तपिङ्गला चतुर्थी वङ्गपिङ्गला ।

पञ्चमी ब्रह्मवर्णा स्यात् षष्ठी स्यात् खे तपिङ्गला ॥
 सप्तमी कृष्णपिङ्गाक्षी अष्टमी खुरपिङ्गला ।
 नवमी पाटला नै या दशमी पुच्छपिङ्गला ॥
 दशैताः कपिला प्रोक्ता स्तारयन्ति नरान् सदा ।
 मङ्गल्यश्च पवित्राश्च सर्वपापप्रणाशनाः ॥
 एव मेवाय नङ्गाहो दश प्रोक्ता नरेश्वर । ।
 ब्राह्मणो वाहयेत्तास्तु नान्यवर्णः कथाञ्चन ।
 वाहयेत्कपिलायास्तु क्षेत्रे वाध्वनि पाण्डव । ॥
 वाहयेद्बुद्धतेनैव शाखया वा सपत्नया ।
 सुदृष्टेषु तु भुञ्जीयात् पिबेत्प्रीतेषु चोदकम् ॥
 गुर्वीपदूभाविताश्चैते पितरस्ते प्रकीर्तिताः ।
 अत्रः पूर्वे त्रिभागे तु धूर्याणां वाहनं स्मृतम् ।
 विश्रामो मध्यमे भागे भाग्येश्वान्ते यथासुखम् ॥
 यत्र वा त्वरया कृत्य संग्रयो यत्र वाञ्छति ।
 वाहयेत्तत्र धूर्यास्तु न स पापेन लिप्यते ॥
 अन्यथा वाहनादेव निरयं याति रौरवम् ।
 रुधिरं पातयेत्तेषां यस्तु किञ्चिन्नराधमः ॥
 भ्रूणहत्यासमं पापं तस्या स्यात्पाण्डुनन्दन । ।
 तेन पापेन पापात्मा नरकं याति सर्वशः ॥
 नरकेषु स सर्वेषु समाः स्थित्वा शतं ततः ।
 ईह मानुष्यके लोके वलीवर्दो भविष्यति ॥
 तस्मात्त्वि सुक्तिमन्विच्छन् दद्यात्तु कपिलावरः ।
 कपिलां वाहयेद्यस्तु वृषलो लोभमोहितः ॥

तेन देवास्त्रयस्त्रिंशत्पितरश्चापि बाहिताः ।
 स देवैः पितृभिर्नित्यं वर्जिताम् सदुर्मतिः ॥
 नरकास्तरकं घोरं गच्छेदापलयं नृप । ।
 ब्रह्मा रुद्र स्याग्निश्च कपिलानां गतिङ्गताः ।
 तस्मात्ते तु न गन्तव्या पुण्याश्चैव विशेषतः ।
 निवसन्ति यदा श्रान्तास्त ग्राह्युय तत्कुलम् ॥
 यावन्ति तेषां गोमाणि तावद्वर्षगतनृप । ।
 नरके परिपच्यन्ते तत्र तद्वाहका नराः ॥
 कपिला सर्वयज्ञेषु दक्षिणार्थं विधीयते ।
 तस्मात्ता दक्षिणा देया यज्ञेष्वेव द्विजातिभिः ॥
 गोमार्यं चाग्निहोत्रस्य यः प्रयच्छेत्स यत्नतः ।
 श्रुत्रियाय दरिद्राय प्रशान्ताय यतात्मने ॥
 तेन दानेन पूतात्मा सोऽग्निलोके महीयते
 यावन्ति चैव गोमाणि कपिलाया युष्मिष्ठिर ।
 तावद्वर्षसहस्राणि सोऽग्निलोके महीर्या ।
 सुवर्णखुरशृङ्गी यः कपिलां हि प्रयच्छति ॥
 विपुर्वत्यापि येनैव सोऽश्वमेधफलं लभेत् ।
 तेनाश्वमेधतुल्येन समं लं कं स गच्छति ॥
 सुवर्णशृङ्गी रूप्यखुरा सवत्सा कामदोहना ।
 वस्त्रैरलङ्कता पुष्टा पुष्पमाल्यैश्च पूजिता ॥
 पवित्रं हि पवित्राणां सुवर्णमिति मे मतिः १
 तस्मात् सुवर्णाभरणा दातव्या चाग्निहोत्रिणे ।
 एवं दत्त्वा तु राजेन्द्र । सत्यपूर्वान् परानपि ।

तारयिष्यति राजेन्द्र । नात्रकार्या विचारणा ॥

अग्निष्टोमसहस्रञ्च वाजपेयञ्च तत्समम् ।

वाजपेयसहस्रञ्च अश्वमेधञ्च तत्समम् ॥

अश्वमेधमहस्रञ्च राजसूयञ्च तत्समम् ।

कपिलानां सहस्रेण विद्धि दत्तेन पाण्डव ! ॥

राजसूयफलं प्राप्य मम लोके महीयते ।

न तस्य पुनरावृत्तिरिदं विद्यते कुरुपुङ्गव ! ॥

यच्छन्ति ये कपिलां सचैलां सकांस्यदीक्षां कनकाग्रशृङ्गीम् ।

तैस्तैर्गुणैः कामदुषाभिभूत्वा नरं प्रदातारमुपैति सा गौः ।

सा कर्मभिश्चाप्यनबुध्यमानातीव्रान्धकारे नरके पतन्तम् ॥

महार्णवे नौरिव वायुनीता दत्ताहि गौस्तारयते मनुष्यम् ।

पुत्रांश्च पौत्रांश्च कुलञ्च सर्वमामन्त्रनाशं तारयते परत्र ॥

यावन्मनुष्यं पृथिवीं विभर्ति तावत्प्रदातारमुपैति तत्र ।

यथोषधं मन्त्रकृतं नरस्य प्रयुक्तमात्रं विनिहन्ति रोगम् ।

तथैव दत्ता कपिला सुपात्रे पापं निहन्त्याशुनरस्य सर्वम् ॥

यथैव दृष्ट्वा भुजगाः सुपर्णं नश्यन्ति दूरादिवशा भयार्ताः ।

तथैव दृष्ट्वा कपिलाः प्रदानं नश्यन्ति पापानि नरस्य शीघ्रम् ।

यथा त्वचं स्वां भुजगोविहाय पुननवं रूपमुपैति पुण्यम् ।

तथैव मुक्तः पुरुषः स्वपापाद्विराजते वै कपिलाप्रदानात् ॥

यथान्धकारं भुवनेषु लग्नं दीपो हि निर्वापयति प्रदीप्तः ।

तथा नरैः पापमपि प्रलीनं निर्वापयेद्धि कपिलाप्रदानं ॥

यावन्ति रोमाणि भवन्ति तस्यावत्मान्विताया स्वशरीरज

तावत्प्रदाता युगवर्षकोटी स ब्रह्मलोके रमते मनुष्यः ।

यद्या हितोऽग्नेरतिथिः प्रियस्य पूर्वान्नदूरस्य जितेन्द्रियस्य
सत्यव्रतस्याध्ययनान्वितस्य दत्ताहि गौक्षारयते परत्र ।

इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे कपिलादान
प्रश्नोनाम नवर्माध्यायः ।

दशमोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । उक्तं श्रुत्वावचः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।

धर्मपुत्रः प्रहृष्टात्मा केशव पुनरब्रवीत् ॥

देवदेवेश । कपिला सदा विप्राय दीयते ।

कथं सर्वेषु चाङ्गेषु तस्या शिष्ठं न्त देवता ॥

याश्चेताः कपिलाः प्रोक्ता देवदेव । त्वया मम ।

तासाङ्गति सुरश्रेष्ठ ! कपिलाः पुण्यलक्षणाः ॥

कथं वानुमृहीतास्ता सुरैः पितृगणैरपि ।

के नात्मयुक्ता वर्णेन श्रुतुं कौतूहलं हि मे ।

वैशम्पायनः । युधिष्ठिरेणैवमुक्ते केशवः सत्यभल्लभः ॥

गुह्यानामपरहृत्तं वक्तुमेवाप चक्र मे ।

भगवानुवाच । शृणु राजन् । पवित्रं वै रक्ष्यन्धर्ममुत्तमम् ।

स्पृहणीयमिदं श्राव्यं उत्तमं हेतुवादिनाम् ।

यथा वत्सस्य पादो हौ प्रमवे शिरसा सह ॥

दृश्यते कालदानन्तमाहुर्दामं विद्रोजनाः ।

अन्तर्गीतगतोवत्सा यावद्भूमि न यास्यति ।

गौक्षावन् पृथिवी श्रेया तस्माद्देया तु तादृशि ॥

यावन्ति धेन्वारोमाणि मवत्साया युधिष्ठिर ।

यावन्त्यः सिकताद्यापि गर्भोदकपरिहृताः ॥
 तावद्वर्षमहस्त्राणि दाता स्वर्गे महीयते ।
 सुवर्णाभरणं कृत्वा सवत्सां कपिलान्तु यः ॥
 तिलैः प्रच्छादितां दद्यात् सर्वरत्नै रलङ्कृताम् ।
 ससमुद्रनदी तेन मशैलद्वीपपत्तना ।
 चतुरन्ता भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥
 पृथिव्यास्तु स्वतुल्येन तेन दानेन मानव ।
 सनारसागरात्तीर्णो याति लोकं प्रजापतेः ॥
 ब्रह्महत्यादि वा गोघ्नो भ्रूणहा गुरुतल्पगः ।
 महापातकयुक्तोऽपि दानेनानेन शुद्ध्यति ॥
 इदं पठति यः पुण्यं कपिलादानमुत्तमम् ।
 प्रातरुत्थाय मङ्गलं स्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 मनसा कर्मणा वाचा मतिपूर्वं युधिष्ठिर ।
 पापं रात्रिकृतं हन्यादस्याध्यायस्य पाठतः ॥
 इदमावर्त्तमानस्तु आह्वे यस्तर्पयेद् द्विजान् ।
 तस्याप्यमृत मश्नन्ति पितरोऽत्यन्त हर्षिताः ॥
 यश्चेदं शृणुयाद्भक्त्या मङ्गलेनान्त रात्रिना ।
 तस्य रात्रि कृतं सर्वं पापमाशु व्यपोहति ॥
 अतः परं विशेषन्तु कपिलानां शृणु क्रमात् ।
 यश्चैताः कपिलाः प्रोक्ता दश राजन्मया तव ॥
 तासाञ्च तस्य प्रवराः पुण्यं पापप्राणाशनम् ।
 नमस्कृता वा स्पृष्टा वा भ्रन्ति पापं नरस्य तु ॥
 यस्यैताः कपिला सन्ति गृहे पापप्रणाशनाः ।
 तत्र श्रीविजयः कीर्तिः स्थितानित्यं युधिष्ठिर । ॥

ये तासां प्रीतिमायान्ति ददतस्त्रिदशाः सदा
 पयसा पितरः सर्वे हृतं न च ऊताशनाः ॥
 ततः पितामहाश्चैव तथैव प्रपितामहाः ।
 सकृदह्नेन तुष्यन्ति वर्षकांठिं युधिष्ठिरः ॥
 कपिलाया हृतं क्षीरं दधिपायसमेव च ।
 श्रीत्रियस्य सकृदह्न्वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 उपवासन्तु यः कृत्वा अहोरात्रं जितेन्द्रियः ।
 कपिलापञ्चगव्यन्तु पीत्वा चान्द्रायणात्परम् ॥
 सौम्ये मुहूर्त्ते तत्प्राश्य शुश्रूषाशुभमानसः ।
 क्रोधादृतविनिर्मुक्तो मङ्गतेनान्तर्गतात्मना ॥
 कपिलापञ्चगव्येन समन्त्रेण पृथक् पृथक् ।
 यो मत्कृतिस्ततं वापि शङ्कराकृतिमेव वा ॥
 स्नापयेद्विषुवे भक्त्या सांख्यमधफलं लभेत् ।
 स मुक्तपापः पूतात्मा यानिनाम्बरशोभिना ॥
 मम लोकं व्रजेद्युक्तो रुद्रलोकं मयापि वा ।
 ब्रह्मणा तु पुरा सृष्टा कपिला काञ्चनप्रभा ॥
 अग्निकुण्डात्परैर्मन्त्रैर्होमधेनुं मन्दप्रभा ।
 स्पृष्टमावान्तु तां दृष्ट्वा देवाः शूद्रादयो दिवि ॥
 सिद्धा ब्रह्मर्षयश्चैव वेदाः साक्षाः सहाध्वराः ।
 नागराः सरितश्चैव पर्वताः सबलाहकाः ॥
 गन्धर्वाश्चरमा यक्षाः पद्मगांध्याप्युपस्थिताः ।
 सर्वे विस्मयमापन्वा अग्निमध्ये महाप्रभाम् ॥
 मन्त्रैः स्तोत्रैश्च विविधैः स्तुष्टुस्तोमनेकशः ।
 कृताञ्जलिपुटाः सर्वे तान्निष्ठक्रीं त्रिलोचनाम् ॥

शिरोभिः प्रणता भूमौ वक्षसा षटतारिणीम् ।
 ऊचुः प्राञ्जलयः सर्वे चतुर्वक्त्रं पितामहम् ॥
 किमिदं देव ! देवेश ! सर्वलोकपितामह ! ।
 आज्ञापय महादेव ! किं कुर्मस्ते प्रियं प्रभो ! ॥
 एवमुक्तः सुरैः सर्वैः प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 तत्र सानुनयं प्रीत्या ब्रह्मावचन मब्रवीत् ॥
 भवन्तो ह्यनुगृह्णन्तु दाग्धीमेतां पयस्विनीम् ।
 होमधेनुरियं ज्ञेया ह्यग्निं सन्तर्पयिष्यति ॥
 पीतक्षीरा येहि वास्याः जातवीर्यपराक्रमाः ।
 जयिष्यथ यथाकामं दानवान् सर्व एवतु ॥
 जातवीर्यबलैश्चर्याः सत्त्वन्तो जितारयः ।
 अदेवमातृकाः सर्वाः पालयिष्यथ वै प्रजाः ॥
 पालिताश्च प्रजाः सर्वा भवद्भिरिह धर्मतः ।
 पूजयिष्यति यो नित्यं यज्ञैर्विविधदर्शिनैः ॥
 एकमुक्ताः सुराः सर्वे ब्रह्मणा परमेष्ठिना ।
 ततः संहृष्टमनसः कपिलायै वरं ददुः ॥
 यस्माल्लोकहितायाद्य ब्रह्मणा त्वं विनिर्मिता ।
 तस्मात् पूता पवित्राच भव पापव्यपोहिनी ॥
 ये त्वा दृष्ट्वा नमस्यन्ति स्पृशन्ति च करैर्नराः ।
 तेषां वर्षकृत पापं त्वद्भक्तानां विनश्यतु ॥
 कामतः कृतमज्ञातं भवतं यत्तु पातकम् ।
 त्वां दृष्ट्वा ये नमस्यन्ति गावः सर्वसहेति च ॥
 तेषां तद्विलयं यातु तमः सूर्योदये यथा ।

भगवानुवाच । इत्युक्त्वा च वरं दत्त्वा प्रययुः स्ते यथागतम् ।

लोकनिस्तारणार्थन्तु सा च लोक चचार ह ।

तस्या एव समुद्रभूताः शेषास्तु कपिला अपि ॥

विचरन्ति महीमेतां लोकानुग्रहकारणात् ।

तस्मात्तु कपिला देया परत्र हितमिच्छता ।

यदा च दीयते राजन् । कपिला ह्यग्निर्होत्रिणे ॥

तदाग्रशृङ्गयोस्तस्या विष्णू रुद्रश्च तिष्ठतः ।

चन्द्रवज्रधरौवापि तिष्ठतः शृङ्गमूलयोः ॥

शृङ्गमध्ये तथा ब्रह्मा ललाटे गोवृषध्वजः ।

कर्णयो रश्मिनीदेवौ चक्षुषोः शशिभास्करौ ॥

ऊर्यो वरुणो राजन् । हृदये हव्यवाहनः ।

रोमान्ते सुनयः सर्वे चर्मण्येव प्रजापतिः ॥

निखासेषु स्थिता वेदा मण्डपदक्रमाः ।

नासापुटे स्थिता गन्धा पुष्पाणि सुरभीणि च ।

अधरे वसवः सर्वे मुखे चाग्निः प्रतिष्ठितः ।

साधु देवाः स्थिताः कर्त्तुं ग्रीवायां पार्वती स्थिता ॥

शृष्टे च नक्षत्रगणाः कटिदेशे यमः स्थितः ।

अपानं सर्वतीर्थानि गोमूत्रे जाङ्गवी स्वयम् ॥

श्रोणीतटस्थाः पितरौ रामनाङ्गुल मास्थिताः ।

पार्श्वयो रुभयोः सर्वे विश्वे देवाः प्रतिष्ठिताः ॥

तिष्ठत्युगमि तस्यासु प्रीतः शक्तिधरोगुहः ।

जानुजङ्घोरुदेशेषु पक्ष तिष्ठन्ति वायवः ॥

खुरमध्येषु गन्धर्वाः खुराणेषु च पन्नगाः ।

चत्वारः सागराः पूर्णास्तस्याश्च समयोधराः ॥

रतिर्मेषा स्वधा स्वाहा अडा आन्तिः स्मृतिर्धृतिः ।
 कीर्तिर्दीप्ति स्तथा कान्तिः पुष्टिस्तुष्टिस्तु सङ्गतिः ॥
 दिशश्च विदिशश्चैव सेवन्ते कपिलां सदा ।
 देवाः पितृगणाद्यापि गन्धर्वाश्चरसाङ्गणाः ॥
 लोका द्वीपार्णवाश्चैव गणाद्याः सरितस्तथा ।
 गृहा मातृगणाश्चैव वेदाः साङ्गाः सहाध्वरैः ॥
 वेदोक्तैर्विविधैर्मन्त्रैः स्त्रोत्रैः सुबन्ति हर्षिताः ।
 विद्याधराश्च ये सिद्धा भूतास्तारागणास्तथा ॥
 पुष्पवृष्टिं प्रमुञ्चन्ति प्रवृत्त्यन्ति च हर्षिताः ।
 ब्रह्मणोत्पादिते । देवि ! वाग्निकुण्डान्महाप्रभे ॥
 नमस्ते कपिले । पुण्ये । सर्वदेवैर्नमस्कृते ।
 कपिले । च महासत्वे । सर्वतीर्थमये । शुभे ॥
 दातारं स्वजनोपेतं ब्रह्मलोकं नय स्वयम् ।
 अहोरात्र मिद पुण्यं सर्वदुःखघ्न मुत्तमम् ॥
 अहो धर्मार्जितशिव मिदमग्रं महाधनम् ।
 इत्याकाशगतास्ते तु जल्पन्ति च रमन्ति च ॥
 तस्याः प्रतिगृहीता च भङ्गेयां च द्विजोत्तमः ।
 तावद्देवगणाः सर्वे कपिलाञ्च नमन्ति वै ॥
 स्वर्णमृङ्गी रौप्यखुरा गन्धैः पुण्यैश्च पूजिता ।
 वस्त्राभ्यामेव ताभ्यान्तु धावन्तिष्ठत्यलङ्कृताम् ॥
 तावद्यदिच्छेत् कपिला मन्त्रपूता सुसंकृता ।
 भूलोकवासिनः सर्वान् ब्रह्मलोकं नयेत् स्वयम् ॥
 भूरश्वः कनकं गावो रौप्यं कृष्णतिला यवाः ।
 दीयमानानि विप्राय प्रहृष्यति दिने दिने ।

अथवा ओत्रियेभ्यो वै तानि दत्तानि पाण्डव । ।

तानि निन्दन्त्यथात्मानमशुभं किन्नु नः कृतम् ॥

अहोरात्रं पिशाचैश्च अर्च्यमानाः समन्ततः ।

यास्यामो विलयं शीघ्रमिति शोचन्ति तानि वै ॥

अथेतानि द्विजेभ्यो वै ओत्रियेभ्यो विशेषतः ।

दीयमानानि वर्धन्ते दातारं तारयन्ति च ॥

युधिष्ठिरः । देव । देवेश । दैत्यघ्न । कालः को ह्यथकथ्ययोः ।

के तत्त्वपूजा मर्हन्ति वर्जनीयाश्च के द्विजाः ॥

भगवानुवाच । दैवं पूर्वाह्निक कर्म पैटकश्चापराह्निकम् ।

कालहीनश्च यद्दानं तद्दानं राज्ञस विदुः ॥

खादितं चावलीढश्च कलिपूर्वश्च यत्कृतम् ।

रजस्वलाभिष्टश्च तद्दानं राज्ञस विदुः ॥

अवकृष्टश्च यद्भक्त्या अवर्तनापि भारत । ।

पराष्ट' शुना चापि तद्भागं राज्ञसं विदुः ॥

थावन्तः पतिता विप्रा समर्गात् पतितास्तथा ।

देवे वा पैटके वापि राजन् । नार्हन्ति मत्कृतिम् ॥

क्लीव श्वित्नीः च कुष्ठी च राजयज्मान्वितश्च यः ।

अपञ्चारी च यश्चाधः पित्ये नार्हन्ति मत्कृतिम् ॥

चिकित्सका देवलका वृद्धा नियमधारिणः ।

सोमविक्रयिणश्चापि आहुतेनार्हन्ति मत्कृतिम् ॥

एकोद्दिष्टस्य ये चान्नं भुञ्जते विधिवद्द्विजाः ।

चान्द्रायणं मत्कृत्वा ते पुनर्नार्हन्ति मत्कृतिम् ॥

गायका नर्तकाश्चैव श्वावका वादकास्तथा ।

कथका योधकाश्चैव आद्वेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 अनग्नयश्च ये विप्रा मृतनिर्यातकाश्च ये ।
 ते नराहि विकर्मस्था राजन् ! नार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 अपरिज्ञातपूर्वश्च गणपुत्रश्च यो द्विजः ।
 पुत्रिकापूर्वपुत्रश्च आद्वेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 ऋणकर्ता च यो विप्रो यश्च वाणिजको द्विजः ।
 प्राणविक्रयवृत्तिय आद्वेनार्हन्ति सत्कृतिम् ॥
 चीर्णावृता गुणैर्युक्ता येच स्वाध्यायतत्पराः ।
 सावित्रीज्ञाः क्रियावन्त स्ते आद्वे सत्कृतिजमाः ॥
 आद्वस्य ब्राह्मणः कालः प्राप्तं दधि दृतं तथा ।
 दर्भाः मुमनसा चेव' तत्काल आद्वदो भवेत् ॥
 चारित्रनियता राजन् । कृशा ये कृशवृत्तयः ।
 अर्थिनश्चोपगच्छन्ति तेभ्यो दत्त महत्फलम् ॥
 तपस्विनश्च ये युक्ता स्तथा भैक्षचराश्च ये ।
 अर्थिनः किञ्चिदिच्छन्ति तेषा दत्त महत्फलम् ॥
 एवं धर्मविदां श्रेष्ठ ! ज्ञात्वा सर्वात्मना सदा ।
 ओत्रियाय दरिद्राय प्रयच्छानुपकारिणे ॥
 दान यत्ते प्रियं किञ्चिच्छ्रोत्रियाणाञ्च यत्प्रियम् ।
 तत्प्रयच्छ स्वधर्मज्ञ । यदिच्छसि त मत्तयम् ॥
 निरयं ये च गच्छन्ति तच्छृणुष्व युधिष्ठिर ।।
 गुर्वर्थं वा गथार्थं वा नोचेदन्यत्र पाण्डव । ॥
 वदन्ति येऽमृतं विप्रास्ते वै निरयंगामिनः ।
 परदारापहर्तारः परदाराभिमर्शकाः ॥

परदारप्रयोक्तार स्ते वै निरयगामिनः ।
 अनाथान् प्रमदा बालान् वृद्धान् भीतान् तपस्विनः ॥
 प्रयच्छन्ति नरा ये च ते वै निरयगामिनः ।
 वृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदञ्च भारत । ॥
 मित्रच्छेदं तथा कुर्यु स्ते वै निरयगामिनः ।
 वर्णाश्रमाणां ये संस्था पाण्डा येच पापिनः ॥
 उपामते चतान्येन ते सर्वे नरकानयाः ।
 वेदविक्रयिणश्चैव वेदानाञ्चैव दूषकाः ॥
 वेदानां लेखिनश्चैव ते वै निरयगामिनः ।
 रसविक्रयिणो राजन् । विपविक्रयिणश्च ये ॥
 क्षीरविक्रयिणश्चापि ते वै निरयगामिनः ।
 चण्डालेभ्यश्च ये क्षीरं प्रयच्छन्ति नराधमाः ॥
 अर्थार्थमथवा स्नेहात्ते वै निरयगामिनः ।
 ब्रह्मणानाङ्गवाञ्छैव वृद्धानाञ्च युधिष्ठिर ! ॥
 ये तरयन्ति कार्येषु ते वै निरयगामिनः ।
 उपाध्यायश्च पितरं गुरुञ्च भरतर्षभ ॥
 ये त्यजन्ति सहायांश्च ते वै निरयगामिनः ॥
 अदातारं समर्था ये द्रव्याद्यालोभकारणात् ।
 दीनानाथान् पश्यन्ति ते वै निरयगामिनः ॥
 क्षान्तान्दान्तान् कृशान् प्राज्ञान् दीर्घकालसहोपितान्
 त्यजन्ति कृतकृत्या ये ते वै निरयगामिनः ॥
 बालानामथ वृद्धानां श्रान्तानाञ्चापि ये नराः ।
 अदत्त्वाश्नन्ति मृष्टान्ते वै निरयगामिनः ॥

एते पूर्वर्षिभिः प्रोक्ताः पुराणानां च द्रूपकाः ।
 ये च विप्रान् प्रदुष्यन्ति ते वै निरयगामिनः ।
 ये स्वर्गन्तुं समायाति तान् शृणुष्व युधिष्ठिर ॥
 दानेन तपसा चैव मत्त्येन च दमेन च ।
 ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 शुश्रूषाभिरुपाध्यायाच्छ्रुतिमादाय भारत ।
 ये प्रतिग्रहनिस्त्रेहा स्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 प्रतिप्रदानदातारः श्रद्धयाश्रद्धयापि वा ।
 दातारश्चापि विद्यानान्ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः ॥
 मङ्गलाचार युक्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 मधुमामामवेभ्यस्तु निवृत्ताः कृतमत्यापि ॥
 परदारनिवृत्ताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 वैवाहिकस्तु कन्यानां दरिद्राणाञ्च ये नराः ॥
 कारयन्ति च कुर्वन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 तपसा चैव दानेन ये त्वशक्ता नरेश्वर ॥
 धर्मोपदेशान् कुर्वन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 दानानां मुपदेशञ्च तपसो नियमञ्च तु ।
 व्रतानामपि ये कुर्युस्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 ये च मार्गोपदेष्टार स्तथा संक्रमकारिणः ।
 मार्गशुद्धिकरा ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 रसानामथबीजानां मौषधानान्तथैव च ।
 दातारः श्रद्धयोपेता स्तेनराः स्वर्गगामिनः ॥

सायं प्रातर्द्दिवा सन्ध्यां नित्यं ये चाप्युपासते ।
 हव्यकव्यकरा नित्यं ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 क्षेमाक्षेमञ्च मार्गेषु समानि विषमाणि च ।
 अध्वानं ये च वक्ष्यन्ति ते नराः स्वर्गगामिनः ॥
 हव्यकव्यविदो ये च ते नराः स्वर्गगामिनः ।
 पर्वद्वये चतुर्दश्या मष्टम्यां सन्ध्यर्थाह्नयोः ॥
 आर्द्रायां जन्मनक्षत्रे विषुवे आवर्णे हि ये ।
 ग्रामधर्माद्वि विरता स्तेनराः स्वर्गगामिनः ॥
 धर्माधर्मौ च कथितौ भूयः श्रोतुं किमिच्छसि ॥

इति श्रीगीतमीये वैष्णवशास्त्रे धर्माधर्मकथनोनाम
 दशमाऽध्यायः ।

एकादशाऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । इदं मे तत्त्वतोदेव । वक्तुमर्हस्यशेषतः ।
 हिंसा मकृत्वा योमर्त्यो ब्रह्महत्या मवाप्नुयात् ॥
 भगवानुवाच । ब्राह्मणं स्वयमादाय भैक्षार्थं कथं वृत्तिकम् ।
 क्लेशान्तस्तृतीयः प्रश्नात् तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ।
 उच्यते स हि विप्रस्य यय तस्य च भारत । ।
 वृत्तिं हरति दुर्वृद्धिस्तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥
 यः प्रवृत्तां श्रुतिं सम्यक् शास्त्रं वा मुनिभिः कृतम् ।
 दूषयेत्परमार्थं यस्तं विद्याद्ब्रह्मघातकम् ॥
 गोकुलस्य तृपार्त्तस्य बलात्तु वसुधाधिप । ।

उत्पादयति यो विघ्नन्तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 आश्रमे वा वने वापि ग्रामे वा नगरेऽपि वा ।
 अग्नि यः प्रक्षिपेत्कूर्कं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 मातरं पितरं वापि मृत्युं दत्त्वा भयं सुतम् ।
 त्यजेच्च करुणां भार्यां तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 क्रोधाद्वा यदि वा हेपादाकृष्टस्तर्जितोऽपि वा ।
 ऋतौ स्त्रियं यो नोपेयात्तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥
 यावत्सारो भवेद्दीनस्तन्नाशे यस्य दुःस्थितिः ।
 तत्सर्वं मंहरेद्यो वै तं विद्याद्वह्मघातकम् ॥

युधिष्ठिरः । सर्वेषामेव दानानां यत्तु दानं विशिष्यते ।

अभोज्यानाञ्च यो विप्रः तान् ब्रवीद्दिगुरेश्वरः ॥

भगवानुवाच । अन्नमेव प्रशंसन्ति देवा ब्रह्मपुरःसराः ।

अन्नेन सदृशं दानं न भूतं न भविष्यति ॥

अन्नकुण्डं शरीरं स्वप्राणाश्चान्ने प्रतिष्ठिताः ।

अभोज्यान्नानिमान् सर्वान् निखिण्तन्निबोध मे ॥

दीक्षितस्य कर्तव्यस्य बद्धस्य निगडेन तु ।

अभिषक्तस्य षण्डस्य पाकभेटकरस्य च ॥

चिकित्सकस्य सर्वस्य तथाचोच्छिष्टभोजिनः ।

शूद्रान् सूतकान्श्च शूद्रोच्छेषणमेव च ।

द्विपदान्नं मर्ग्यन्नं पतितान्नं मनर्चितम् ।

तथा च पिशुमस्यान्नं यज्ञविक्रयिणस्तथा ॥

शैलूषान्नन्तु पापान्नं कृतघ्नस्यान्नमेव च ।

अस्वष्ठस्य निषादस्य रज्जावतरणस्य च ॥

सुवर्णिककस्य वैश्यस्य शस्त्रविक्रयिणस्तथा ।
 सुदुष्टं शौण्डिकान्नञ्च चेल निर्णेजकस्य च ॥
 अनिर्देशञ्च प्रेतान्न गणिकान्न तथैव च ।
 वन्दिनोद्युतकर्तुञ्च तथाद्युतविदामपि ॥
 परिवित्तस्य यज्ञान्न परिवेत्तु स्तथैव च ।
 यथाग्नेदिधीषुर्विप्रो दिधीषुरेव वा पति ॥
 तथोरण्यभयो रत्न सर्वत्रापि विवर्जयेत् ।
 गोलकस्य च कुण्डस्य राजान्नञ्चापि वर्जयेत् ॥
 राजान्नं तेज आदत्ते शूद्रान्न ब्रह्मवर्चसम् ।
 आयुः सुवर्णकारान्न यगश्चर्मावकृन्तिनः ॥
 गणान्नं गणिकान्नञ्च लोकेभ्यः परिकृन्तति ।
 पूयश्चिकित्सकस्यान्नं शूकन्तु वृषलीपतः ॥
 विष्ठावार्दुपिकस्यान्नं तस्मात् तत्परिवर्जयेत् ।
 तेषां त्वगस्थिरोमाणि भुङ्क्ते योऽन्नं तु भक्षयेत् ॥
 दानानान्तु फलञ्चान्यत् शृणु पाण्डव । तत्त्वतः ।
 वारिदं स्तृप्तिमाप्नोति सुखमन्नयमन्नदः ।
 तिलदन्तु प्रजामिष्टां दीपदायन्तुरुत्तमम् ॥
 भूमिदो भूमिमाप्नोति दीर्घमायुर्हिरण्यदः ।
 गृह्णीदोऽग्राणि वेश्मानि रूप्यदीरूपमुत्तमम् ॥
 वामदं यन्द्रमालोक्य मण्डिसालोक्यमश्वदः ।
 अनडुहः श्रिया जुष्टोऽन्नदीर्घस्य विष्टपम् ॥
 यानशय्याप्रदो भाय्यो मैत्र्यैः सभयप्रदः ।
 याति दग्गतं मौल्यं ब्रह्मदो ब्रह्ममत्यताम् ॥

सर्वेषान्तु प्रदानानां ब्रह्मदानं विशिष्यते ।
 हिरण्यभूगवाश्वाज वस्त्रशय्यामनादिषु ॥
 योवित्तं प्रतिगृह्णीति दद्यात्परिचितमेव च ।
 ता वुभौ गच्छतः स्वर्गे नरकान्तु विपर्यये ॥
 अवृतं न वदेदृष्ट्वा तपस्तप्त्वा न विस्मयेत् ।
 नातोऽप्यपवदेद्विप्रोऽविप्रान्नत्वात् प्रकीर्तयेत् ॥
 यज्ञोऽवृतेन चरति तपः चरति विस्मयात् ।
 आयुश्च पापवादेन दानान्तु परिकीर्तितम् ॥
 एकः प्रजायते जन्तुरेकएव प्रलीयते ।
 एकोऽहि भुङ्क्ते सुकृतमेकश्चाप्नोति दुष्कृतम् ॥
 मृतं शरीरं मृत्सृज्य काष्ठलोष्ट्रं समं क्षितौ ।
 विमुखा बान्धवा यान्ति धर्मस्तमनुगच्छति ॥
 अनागतानि कार्याणि कर्तुं कृण्वते जनः ।
 स शिरःकम्पमुदीच्य सूर्यते दिनेमन्तकम् ॥
 तस्माद्धर्मं सहायोऽस्तु धर्मं सञ्चिनुयात्सदा ।
 धर्मेण हि सहायेन तमस्तरति दुस्तरम् ॥

येषान्तटाकानि समाः प्रपाश्व कूपांश्च यूपांश्च प्रतिश्रयांश्च ।
 अन्नप्रदानं रुधुराच वाणी यमस्य ते निर्वचना भवन्ति ।

इति गौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे भोज्याभोज्यान्नविधिरेका
 दशोऽध्यायः ।

द्वादशोऽध्यायः ।

धिष्ठिरः । अनेकान्तं ब्रह्मद्वारं धर्ममाहुर्मनीषिणः ।

किं लक्षणोऽसौ भवति तन्मे ब्रूहि सुरेश्वर । ॥

गवानुवाच । शृणु राजन् । समासेन धर्मशौचविधिक्रमम् ।

अहिंसा सत्यमस्तेय मावृशंस्यं दमः शमः ॥

आर्जवञ्चैव राजेन्द्र ' निश्चितं धर्मलक्षणम् ।

ब्रह्मचर्यं तपः क्षान्तिर्मधुमांसस्य वर्जनम् ॥

मर्यादाया स्थितिश्चैव मशौचस्यच लक्षणम् ।

बाल्ये विद्यान्निषेवेत यौवने दारसंग्रहम् ॥

स्याविर्ये मोक्षमातिष्ठेत् सर्वदा धर्ममाचरेत् ।

ब्राह्मणान्नावमन्येत गुरुन् परिवदेन्नच ॥

यतीना मनुकूलः स्यादेष धर्मः सनातनः ।

यतिर्गुरुर्हिजानीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः ॥

यतिरेव गुरुः स्त्रीणां सर्वेषां पार्थिवो गुरुः ।

यद्गृहस्थार्जितं पापं ज्ञानतोऽ ज्ञानतोऽपि वा ॥

निर्दह्यति तत्सर्वं मेकरात्रोपितो यतिः ।

दुष्टं कृत्वा सुदृष्टं वा ज्ञानिनोऽ ज्ञानिनोऽपि वा ॥

गृहस्थैर्यतयः पूज्याः परत्र हितकारिभिः ।

एकदण्डी त्रिदण्डी वा शिखी मुण्डी तथैव च ।

काषायमात्रसारोऽपि यतिः पूज्यो युधिष्ठिर । ।

अपूजितो गृहस्थैर्वा तथाचाप्यवमानितः ॥

यतिः सर्वातिथिर्वापि नरके पातयिष्यति ।

तस्माच्च यतयः पूज्या मङ्गला मत्परायणाः ॥

मयि सख्यस्तकर्माणः परत्र हितकाङ्क्षिभिः ।
 प्रहरेत् द्विजान् प्राज्ञो गा न हन्यात् कदाचन ॥
 भ्रूणहत्याममश्नैतदुभय यो निषेवते ।
 नाग्निमुखे नोपयमे न च पादौ प्रतापयेत् ।
 नान्तरागमनं कुर्वी न्वचामेधं विनिक्षिपेत् ।
 उच्छिष्टो न स्पृशेदग्निमशौचस्थश्च जातुचित् ॥
 श्वचण्डालादिभिः स्पृष्टो नाङ्गमग्नौ प्रतापयेत् ।
 सर्वदेवमयो वक्त्रिस्तस्माच्छुद्धतमः स्पृशेत् ॥
 प्राप्तमूत्रपुरीषस्तु न स्पृशेद्वक्त्रिमात्मवान् ।
 यावत्त, धारयेद्देदाः स्तावदप्रयतो भवेत् ॥
 पचनाग्निं न गृह्णीयां परवेश्मनि जातुचित् ।
 तेन दत्वेन चाग्नेन यत्कर्म कुरुते शुभम् ॥
 ततत्कर्मणः फलस्यार्द्धं मग्निदस्य भवेत् शृप ! ।
 तस्माच्च लिङ्गितं वक्त्रिं कुर्याद्देवाविनाशिनम् ॥
 प्रमादाद्यदिवाञ्छानात् तस्य नाशो भविष्यति ।
 गृह्णीयात्तुमथित्वा वा श्रोत्रियागारतोऽपि वा ॥

युधिष्ठिरः । कीदृशाः साधवो विप्राः केभ्यो दत्तं महत्फलम् ।

कीदृशेभ्यो हि दातव्यं तन्मे ब्रूहि जनादेन ! ।

भगवानुवाच । अक्रोधनाः सत्यपरा ! धर्मनित्या दमे रताः ।

तादृशाः साधवो लोके तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥

अमानिनः सर्वसङ्गा अदृष्टार्था जितेन्द्रियाः ।

सर्वभूतहिता मैत्रास्तोभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥

अलुब्धार्चयो वैषां श्रीमन्तः सत्यवादिनः ।

स्वधर्मनिरतायेतु तेभ्यो दत्तं महत्फलम् ॥
 साङ्गाश्च चतुरो वेदान् योऽधीयीत दिने दिने ।
 शूद्रान्नं रस्य नो देहे तस्यात्र मृषयो विदुः ॥
 प्रज्ञाश्रुताभ्यां हृत्तेन शीलेन च समन्वितः ।
 तारयेत् सकुलं सर्वमेकोऽपीह युधिष्ठिरः ॥
 गामन्त्रमश्वं वित्तं वा तद्विधे प्रतिपादयेत् ।
 नियच्छेच्च गुणोपेतं ब्राह्मणं साधुमन्मतम् ॥
 दूरादाभूय मत्कृत्य प्रयत्नेनैव पूजयेत् ।
 युधिष्ठिरः । धर्माधर्मविधिः कृत्स्नो मम भीष्मेण भाषितः
 भीष्मवाक्यात्सारभूतं वद धर्मं सुरेश्वरः ॥
 भगवानुवाच । अन्नेन धार्यते सर्वं जगदेतच्चराचरम् ।
 अन्नात्प्रभवति प्राणः प्रत्यक्षो नास्ति संग्रहः ॥
 अन्नं च पीडयित्वा तु देयकाले च भक्तितः ।
 दातव्यं विषुवे चान्न आत्मनो भूतिमिच्छता ।
 विप्रमध्वपरिश्रान्तं बालं वृद्धमथापि वा ॥
 अर्चयेद्गुरुवत् प्रीतो गृहस्थो गृहमागतम् ।
 क्रोधमुत्पादित कृत्वा सुशीलो वीतमत्सरः ॥
 अर्चयेदतिथिं प्रीतः परत्रैव च भूतये ।
 अतिथीन्नावमन्येत न शुष्काङ्गिरमीरयेत् ॥
 न पृच्छेत् गोत्रचरणं नाधिकं वा कदाचन ।
 चण्डालो वा खपाको वा काले यः कश्चिदागतः ॥
 अन्नेन पूजनीयः स परत्र हितमिच्छता ।
 यः पिधाय गृहद्वारं भुङ्क्तेत्येकः प्रहृष्टवत् ॥
 स्वर्गद्वारं विधानं वै कृतस्तेन युधिष्ठिरः ।

विप्रदेवान्द्रुपीन् विप्रानतिथींश्च निराश्रयान् ॥
 योनरः प्रीणयत्यन्वैस्तस्य पुण्यफलं महत् ।
 कृत्वापि बहुशः पापं यो दद्यादन्नमर्थिने ॥
 ब्राह्मणाय विशेषेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ।
 अन्नदः प्राणदो लोके प्राणदः सर्वदो भवेत् ॥
 तस्मादन्नं प्रयत्नेन दातव्यं भूतिमिच्छता ।
 अन्नं ह्यमृतमित्याहुर्न पूजितकं स्मृतम् ॥
 अन्नप्रणशे सीदन्ति शरीरे सर्वधातवः ।
 बलं बलवतो न स्यादन्नं तस्य च देहिनः ॥
 तस्मादन्नं प्रदातव्यं अद्भयाऽअद्भयापि वा ।
 आदित्योऽपि रसं सर्वं मादत्ते स गभस्तिभिः ॥
 वायुस्तस्मात्समाधाय रसमन्वे निषेचयेत् ।
 तत्तु मेघगतं भूमौ शक्रो वर्षति पाण्डव ! ॥
 तस्यां शस्यानि रोहन्ति यैर्ज्जीवन्त्यखिलाः प्रजाः ।
 मांसमेदोऽस्थिमज्जानां सम्भवस्त्वन्न एव हि ॥
 एवमन्नञ्च सूर्यश्च पवनः शक्र एव च ।
 एक एव स्मृतोराशि र्यतो भूतानि जज्ञिरे ॥
 वरं ददाति भूतानां तेजश्च भरतर्षभ ! ।
 अन्नदानेन सम्प्रीता देवाश्च पितृभिः सह ॥
 तस्मात्तेजो यशो वीर्यं बलायुर्बुद्धयः सदा ।
 अद्भयान्नं प्रदातव्यमिति पौराणिकी श्रुतिः ॥
 अन्नदानं तु ये लोके कुर्वन्ति अद्भया नराः ।
 भवनानि च दिव्यानि दिवि तेषां महात्मनाम् ॥
 नानासंस्थानि रूपाणि नानाभूतयुतानि च ।

चन्द्रमण्डलशुभ्राणि किङ्किणीजालवन्ति च ॥
 तरुणादित्यवर्णानि स्यावराणि महान्ति च ।
 अनेकशतसंख्यानि सान्तर्जलवमानि च ॥
 वैदूर्यमणिचित्राणि रूप्यरुक्ममयानि च ।
 तत्र पुष्पफलोपिताः कामदाः सुरपादपाः ॥
 वायो वीथः सभाः कूपाः दीर्घिकाश्चैव सर्वशः ।
 निर्घीषवन्ति यानानि युक्तानि च सहस्रशः ॥
 भक्ष्यभोज्यमयाः शैला वामास्याभरणानि च ।
 क्षीरस्त्रवन्त्यः सरितस्तथा चैवान्नपर्वताः ॥
 प्रासादाः पाण्डुराभ्यामाः शय्याश्च कनकोज्ज्वलाः ।
 अन्नदानान्त् मिध्यन्ति तस्मादन्नप्रदो भवेत् ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे अन्नदानविधिर्नाः
 द्वादशोऽध्यायः ।

त्रयोदशोऽध्यायः ।

अन्नदानफलं श्रुत्वा प्रीतोऽस्म्यसुरसूदन ।
 भोजनस्य विधिं वक्तुं देवदेव । त्वमर्हसि ॥
 भगवानुवाच । भोजनस्य द्विजातीनां विधानं शृणु पाण्डव
 स्नातः शुचिः शुचौ देशे निर्जने ऊतपावकाः ॥
 मण्डलं कारयित्वा तु चतुरश्रं द्विजात्तमः ।
 तत्रियस्य तर्ता वृक्ष वैश्यस्य धनुमन्निभम् ॥
 कुर्चपादस्तु भुञ्जीयात् प्राङ्मुखश्चासने शुचौ ।
 पादाभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा पादेनैकेन वा पुनः ॥

नैकशासास्तु भुञ्जीयान्नैवान्तर्धाय वै द्विजः ।
 न भिन्नपात्ते भुञ्जीत पर्णष्टष्ठे तथैव च ॥
 अत्र पूर्वं नम कुर्यात् प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
 नान्यदालोक्येदन्नान्नजुगुप्सेत वा पुनः ॥
 जुगुप्सितस्तु यच्चान्न राक्षसा एव भुञ्जते ।
 पाणिना जलमुद्धृत्य कुर्यादन्नं प्रदक्षिणम् ॥
 अत्रियन्तद्विजानीयान् पीत्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 परिप्रेक्ष्य बलादन्यत् पियत्वे त्वनुमन्त्रयत् ॥
 पञ्चप्राणाहुतिं कुर्यात्समन्त्रस्तु पृथक् पृथक् ।
 यथा रसं न जानाति जिह्वा प्राणाहुतां नृप ॥
 तथा समाहितः कुर्यात् प्राणाहुतिमतन्द्रितः ।
 विदित्वा चान्न मन्नाद् पञ्च प्राणाश्च पाण्डव ॥
 यः कुर्यादाहुतीः पञ्च तेनेष्टाः पञ्च वायवाः ।
 अतोऽन्यथा तु भुञ्जानो ब्राह्मणा ज्ञानदुर्वलाः ॥
 तेनान्नेन सुरान् प्रेतान् राजसांस्तर्पयिष्यति ।
 वक्त्रपमाणपिण्डानि ग्रामेनेकैर्न वा पुनः ॥
 वक्त्राधिक्रान्तु यत्पिण्डमात्मोच्छिद्यन्तदुच्यते ।
 दष्टावशिष्टमन्नञ्च वक्त्रनिःसृतमेव च ॥
 अभोज्यन्तद्विजानीयान् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 स्वमुच्छिष्टन्तु यो भुङ्क्ते यो भुङ्क्ते सुक्तभाजने ॥
 चान्द्रायणञ्च यत्कृच्छ्रं प्राजापत्यमथापि वा ।
 पिबतः पतिते तोये भाजने सुखनिःसृते ॥
 अभोज्यन्तद्भवेदन्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 केशकीटावपन्नञ्च सुखमावृतवीजितम् ॥

अभोज्यं तद्विजानीयाद् भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।

उत्थाय च पुनर्भुक्तं पादसृष्टञ्च लङ्घितम् ॥

अन्नं तद्राक्षसं विद्यात्तस्मात्तत्परिवर्जयेत् ।

राक्षसोच्छिष्टभुग्विप्रः सत्यपूर्वां परानपि ॥

निरये रौरवे घोरे सं पितॄन् घातयिष्यति ।

तस्मिन्नाचमनं कुर्यात् यस्मिन् पात्रे स भुक्तवान् ॥

यश्चतिष्ठत्यनाचान्तो भुक्तवान्नासने ततः ।

ज्ञानं सद्यः प्रकुर्वीत नान्यथा प्रयतो भवेत् ॥

दुधिष्ठिः । तृणमुष्टिविधानञ्च तिलमाद्यात्ममेव च ।

इक्षुसोमसमुद्भूतिं वक्तुमहेमि मानदम् ॥

भगवानुवाच । पितरो वृषभा ज्ञेया गावो लोकस्य मातरः ।

तासान् पूजया राजन् । पूजिताः पितृमातरः ॥

सभा विप्रगृह्याद्यापि देवतायतनानि च ।

शुध्यन्ति स्वत एवासां किम्भूतमधिकं ततः ॥

ग्रासमुष्टिं परगवे दद्यात् सवत्सरन्तु यः ।

अकृत्वास्तेयमाहारं वृत्तवत्सार्वाकामिकम् ॥

गावो मे मातरः सर्वाः पितरश्चैव मे वृषाः ।

यासमुष्टिं मया दत्तां प्रतिगृह्णन्तु मातरः ॥

इत्युक्त्वा तेन मन्त्रेण सावित्र्या वा समाहितः ।

दद्यान्तु ग्रासमुष्टिं यस्त य पुण्यफलं शृणु ॥

यत् कृतं दुष्कृतत्वेन ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।

तस्य मय्यति-तत्सर्वं दुःखमग्नौ विनश्यति ॥

तिलाः पवित्रा पापघ्ना नारायणसमुद्भवाः ।

तिलाः श्राद्धे प्रशसन्ति दानमेतदनुत्तमम् ॥

तिलानद्यात्तिलान् दद्यात्तिलान् प्रातरुपसृशेत् ।

तिलास्तिला इति ब्रूयात् महत्यापविमुक्तये ॥

तिलास्तु देवतारूपा नावमन्या द्विजातिभिः ।

भोजनाभ्यञ्जनादानाद्यो न तत् कुरुते तिलैः ॥

क्षमिर्भूत्वाश्वविष्ठायां पिष्टभिः सह मज्जति ।

तिलान् यो पीडयेद्विप्रो स्ववक्त्रेण स्वयं नृप ! ॥

पीडयेद्यदि तान् मोहान्तरकं याति रौरवम् ।

इतिव शोङ्गवे सोमः सोमवंशोङ्गवे विजः ॥

इदून् यः पीडयेत्तस्मादिक्षुषात्यात्मघातकः ।

इक्षुदण्डसहस्रेण एकैकेन द्विजोत्तमः ॥

ब्रह्महत्यामवाप्नोति ब्राह्मणो यत्र पीडकः ।

तस्मान्न पीडयेदिक्षून् मन्त्रचक्रे द्विजोत्तमः ॥

इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे तिलान्नदानादिप्रशंसा
नाम त्रयोदशोऽध्यायः ।

चतुर्दशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । समुच्चय तु धर्माणां भोज्याभोज्यञ्च केशव । ।

श्रुतं मया त्वत्प्रसादादापद्धमे ब्रवीहि मे ॥

भगवानुवाच । दुर्भिक्षे राष्ट्रतप्पति त्वयौचे मृतसूतके ।

कर्मकालेऽध्वनि तथा नियमस्थो न लुप्यते ॥

दूराध्वमनात्खिन्नो द्विजालाभे तु शूद्रतः ।

अरुतान्नञ्च यत्किञ्चिद्दूग्धह्नीयादात्मवृत्तये ॥

आतुरो दुःखितो वापि भयार्तो वा बुभुक्षितः ।

भुञ्जन्विधि । विप्रः प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 यत्किञ्चिदपि कुर्वीणो विद्वान् गुरुनियोगकः ।
 तेषां वचनसामर्थ्यात्प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 अवृताष्टतुकाले वा दिवा रात्रौ तथापि वा ।
 प्रोषितस्तु स्त्रियं गच्छेत् प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 निमन्त्रितस्तु यो विप्रो विधिवद्भुज्यकव्ययोः ।
 मांसादीन्यपि भुञ्जानः प्रायश्चित्तीयते न च ॥
 अष्टौ तान्यवतघ्नानि आपोमूल एतं पयः ।
 हविर्ब्राह्मणकामाया गुरोर्बचनमौषधम् ॥
 अग्नं विधिवत्कर्तुं प्रायश्चित्तानि यो नरः ।
 विदुषा कलनेनापि दानेनापि विशुद्धति ॥
 युधिष्ठिरः । प्रशस्यः कीदृशो विप्रो निन्द्यश्चापि सुरेश्वरः ।
 अष्टकापञ्चकः कालस्तप्ते कथय माधव । ॥
 भगवानुवाच । सत्यं यद्विद्विजं दृष्ट्वा स्थानदेपतिभास्करः
 एष मे मण्डलं भित्वा याति ब्रह्मसनातनम् ॥
 कुत्तोनः कर्मकृद्वैद्यस्तथैवाप्यनुशसकः ।
 सदावृजुः सत्यवादी पात्रं सर्वेदमेद्विजा ॥
 ये ते चाग्रामने स्थातुं भुञ्जानाः प्रथमद्विजाः ।
 तस्यापंत्यां तु ये चान्ये तत्पुनन्येव दशेनात् ॥
 मङ्गता ये द्विजश्रेष्ठा मङ्गता सत्यरायणाः ।
 तान् पङ्क्तिपावनान् विद्विष्य पूज्यश्चैव विशेषतः ॥
 निद्यान् शृणु द्विजान् राजन् । मपिवा वेदपारंगान्
 ब्राह्मणेष्वामनालोक्य चरन्तः पापकर्मणः ॥
 अग्निरनधीयानः प्रतिग्रहरक्षिन्तु यः ।

यत्र कुत्र च भुञ्जान स्वविद्यात्पङ्क्तिद्रूपकम् ॥
 नृत्तसूतकपुष्टाङ्गो यस्य शूद्रान्नभोजनः ।
 अहञ्चापि न जानामि गतिमस्य नराधिप ॥
 शूद्रान्नरसपुष्टाङ्गो ह्यधीयानोऽपि नित्यशः ।
 जपतीजुह्वती वापि गतिरूढं न विद्यते ॥
 आहिताग्निस्तु यो विप्रः शूद्रान्नेनापि वर्तते ।
 पञ्च तस्य प्रणश्यन्ति आत्म ब्रह्म तयोऽग्नयः ॥
 शूद्रप्रेषणकर्तुंश्च ब्राह्मणस्य युधिष्ठिर ! ।
 भूस्यामन्नं प्रदातव्यं श्वश्रुगालममो हि सः ॥
 प्रेतीभूतश्च यः शूद्रं ब्राह्मणोऽज्ञानदुर्बलः ।
 अनुगच्छेन्नीयमान स्त्रिरात्र मशुचिर्भवेत् ॥
 त्रिरात्रे तु ततः पूर्णे न रीं गत्वा समुद्रगाम् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा हृतं प्राण्य विशुद्ध्यति ॥
 अनाथब्राह्मणं प्रेतं ये वहन्ति द्विजोत्तमाः ।
 पदे पदेऽश्वमेधस्य फलं ते प्राप्नुवन्ति हि ॥
 न तेषा मशुभं किञ्चित् पापं वा शुभकर्मणाम् ।
 जलावगाहनादेव सद्यः शौचं विधीयते ॥
 शूद्रवेश्मनि विप्रेण चीरं वा यदि वा दधि ।
 हतन्ते न न भोक्तव्यं विद्धि शूद्रान्नमेव तत् ॥
 विप्राणां भोक्तुकामाना मत्यन्तश्चान्तकाङ्क्षया ।
 यो विघ्नं कुरुते मर्त्यं सततोऽन्यो नास्ति पापकृत् ॥

सर्वे च वेदाः ऋषिभिसहाङ्गैः साङ्गं पुराणञ्च कुलञ्च जन्मनोः ।
 एतानि सर्वाणि गतौ भवन्ति शीलव्यपेतस्य न हि द्विजस्य ॥
 गृहोपरागे विषुवायनादि सुपुण्यतिथ्याञ्च सुते च जाते ।

नवेषु पद्मेषु च पाण्डुपुत्र ! गच्छेत्सनिष्क तु सहस्र तुल्यम् ॥
 नभस्यमामस्य च कृष्णपक्षे त्रयोदशी पञ्चदशी च मासे ।
 उपप्लवे चन्द्रमसीरवेश्च आङ्गस्य काले ह्ययनहयनम् ॥
 य स्वेकपङ्क्त्या विषम ददाति स्नेहाङ्गयादा यदिवार्थहेतोः ।
 क्रूर दुराचार मनात्मवन्त ब्रह्मघ्नमेन मुनयो वदन्ति ॥
 धनानि येषां विफलानि सन्ति नित्यं रमन्ते परलोकमूढाः ।
 तेषां मयं शत्रुवरघ्नलोको नासौ सदेहः मसुख रमेत ॥
 ये युक्तयोगास्तपसि प्रयुक्ताः स्वाध्यायशीला जग्यन्ति देहम् ।
 जितेन्द्रिया भूतचित्ते निविष्टास्तेषां मसौ नायमरिध्नलोकः ॥
 ये धर्ममेव प्रथमञ्चरन्ति अमण लब्ध्वा निधनानि काले ।
 दारानवाप्य क्रतुभि र्यजन्ति तेषां मयञ्चैव परश्च लोकः ॥
 ये नैवविद्या न तपो न दानं न चापि मूढाः प्रजने यतन्ते ।
 न चापि गच्छन्ति सुखान्यभावात् तेषामयञ्चैव परस्य नास्ति ॥
 युधिष्ठिर । नारायण । पुराणेश । योगवास । नमोऽस्तु ते ।

श्रीतुमिच्छामि कात्स्न्येन धर्मसारसमुच्चयम् ॥

भगवानुवाच । धर्मसार महाराज । मनुना प्रोक्त मादितः ।

प्रयच्छामि मनुप्रोक्त पौराणं श्रुतिसन्ततम् ॥

अग्निचित्कपिलासती राजा भिक्षुर्महोदधिः ।

दृष्टमाताः पुनन्त्येते तस्मात्पश्येत् तान् सदा ॥

गौरेकस्य प्रदातव्या न बहूनां युधिष्ठिर । ।

यागौर्विक्रयमापन्नादहत्यासप्तमं कुलम् ॥

बहूनां न प्रदातव्या गौर्वस्त्रं शयनं स्त्रियः ।

तादृक् भूतन्तु यद्दानं दातारं नोपतिष्ठति ॥

आकृष्य ब्राह्मणो मत्क मन्त्रं येषान्तु वेश्मनि ।

गोभिश्च पुण्यक तेषा राजसूयादि शिष्यते ॥
 मादस्या इति यो ब्रूयाद्गोरग्ने ब्राह्मणस्य च ।
 तिर्यग्योनिशतं गत्वा चण्डालेषु प्रजायते ॥
 ब्राह्मणस्य तु देवस्य द रिद्रस्य च यजनम् ।
 गुरोश्चापि हतं राजन् ' स्वर्गस्थमपि पातयेत् ॥
 धर्मजिज्ञासमानानां प्रमाणं प्रथमं श्रुतिः ।
 द्वितीयन्तु स्वशास्त्राणि तृतीय लोकमग्रहः ॥
 आसमुद्राच्च वै पूर्वादासमुद्राच्च पश्चिमात् ।
 हिमवद्दिग्ध्योर्मध्यं मार्यावतं प्रचक्षते ।
 मरुस्वतीदृषदृत्यो स्तथा नद्योर्दन्तरम् ॥
 तद्देव मातृकं देशं ब्रह्मावतं प्रचक्षते ।
 तस्मिन्देसे सदाचारः पारम्पर्यक्रमागतः ॥
 वर्णानां सान्तरालानां स सदाचार उच्यते ।
 कुरुक्षेत्रञ्च मत्स्याश्च पाञ्चालाः शूरसैनिकाः ॥
 एते महर्षिदेशास्तु ब्रह्मावतीदनन्तरम् ।
 एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः ॥
 स्व स्व चरित्रं शिञ्जन्ते पृथिव्यां सर्वमानवाः ।
 हिमवद्दिग्ध्योर्मध्ये यत्प्राग्विनशनादपि ॥
 प्रत्यगेव प्रयागश्च मध्यदेशः प्रकीर्तितः ।
 कृष्णसारस्तु चरति मृगोयत्र स्वभावतः ॥
 सङ्गया जायते देशो न्नेच्छदेशस्तु तत्परम् ।
 एतान् विज्ञाय देशास्तु सञ्चयेरन् द्विजातयः
 शूद्रस्तु यस्मिन् कस्मिन् वा निवसेद्दृष्टिकर्षितः ।
 आचारप्रभवोधर्मो ह्यहिंसा सत्यमेव च ॥

दानञ्चैव यथा शान्तिं निर्यमानियमैः सह ।
 वैदिकैः कर्मभिः पुण्यैः निषेकादि द्विजात्मनाम् ॥
 कार्यः शरीरसंस्कारः पावनः प्रेत्य चेह च ।
 गर्भे होमैर्जातकर्म नामचौडोपनायनैः ॥
 स्वाध्यायैस्तर्पणैश्चैव विवाहस्नातकव्रतैः ।
 महायज्ञैश्च यज्ञैश्च ब्राह्मीयः क्रियते ततः ॥
 धर्मार्थौ यस्य महतां शुश्रूषा मपि तद्विधः ।
 न तस्य विद्या वक्तव्या कदाचिदपि चोषरे ॥
 लौकिक वैदिकं वापि तथाध्यात्मिकमेव च ।
 यतो ज्ञानागमं प्राप्तं स पूर्वमभिवादयेत् ॥
 सञ्चेष्टु सव्यं स्पृष्टव्यो दक्षिणेन तु दक्षिणम् ।
 न कुर्व्यादेकहस्तेन गुरोः पादाभिवन्दनम् ॥
 निषेकादीनि कर्माणि यः करोति यथाविधि ।
 अध्यापयन्ति वेदांश्च स विप्रो गुरुवच्यते ॥
 इहोपनयनं वेदान्योऽध्यापयति नित्यशः ।
 सुकल्पान् इतिहासांश्च स उपाध्याय उच्यते ।
 माह्वान् वेदांश्च योऽध्याप्य शिक्षयित्वा वृत्तानि च ॥
 विवृणोति च मन्त्रार्था नाचार्यः सोऽभिधीयते ।
 उपाध्यायाद्दशाचार्य्य आचार्य्याणां शतं पिता ॥
 पितुर्दशगुणं माता गौरवेणातिरिच्यते ।
 तस्मात्तेषां वशेतिष्टेत्तच्छ्रूषापरो भवेत् ॥
 अवमानात् तेषां हि नरकान्याति सर्वशः ।
 अनङ्गानतिरिक्ताङ्गान् विद्याहीनान् वयोऽधिकान् ।
 रूपद्रविणहीनांश्च जातिहीनांश्च नाक्षिपेत् ॥

शपतां यत् कृतं पुण्यं सेव्यमानन्तु गच्छति ॥

सेव्यमानस्य यत्पापं शपन्ता मनुगच्छति ।

नास्ति क्व लोकनिन्दाश्च देवतानाञ्च तुच्छनम् ।

द्वेषस्तम्भश्च मोहश्च क्रोधन्त्यैक्षण्यं विवर्जयेत् ॥

यस्य यस्य हि यो भावस्तेन तेन हि तं रथम् ।

अनुप्रविश्य मेधावी क्षिप्रमात्मवशन्त्रयेत् ॥

इति गौतमीये श्रीवैष्णवधर्मशास्त्रे धर्मसारसमुच्चयोनाम
वतुर्दशोऽध्यायः ।

पञ्चदशोऽध्यायः ।

धिष्ठिः । भगवंस्तव भक्तस्य मम धर्मजनप्रिय । ।

धर्मं पुण्यतमं देव । पृच्छतः कथयस्व मे ॥

यदेकमग्निहोत्रं वै स्पृष्टं वर्णत्रयस्य तु ।

मन्त्रस्य वृद्ध्या तं सम्यग्विधिना चाप्युपासितम् ॥

आहिताग्नित्रयत्यूर्ध्वं सपत्नीकं सबान्धवम् ।

कथं तद्वाङ्मणैर्देव । होतव्यं क्षत्रियैः कथम् ॥

वैश्यैर्वा देव ! देवेश । कथं वा सुज्जतं भवेत् ।

कस्मिन् काले कथं कस्यचेयोऽग्निः स्यात् सुरेश्वर ! ॥

आहितस्य कथं वापि सम्यगाचरणं भवेत् ।

कथं ग्नयः किमात्मानं स्थानं किं कस्य वा विभो ! ॥

कतरस्मिन् वा स्थाने किं व्रजेदग्निहोत्रकः ।

अग्निहोत्रनिमित्तञ्च किमुत्पन्नं पुराऽनघ ! ॥

कथमेवाथ ह्वयन्ते प्रीयन्ते च सुरैः कथम् ।
 विधिवन्मन्त्रवद्भक्त्या पूजिता स्वग्नयः कथम् ॥
 कां गतिं वदतां श्रेष्ठ । नयन्ति ह्यग्निहोत्रिणम् ।
 दुर्द्धताश्चाग्निह्वताश्चाप्यविज्ञातास्त्वयोऽग्नयः ॥
 किमाहिताग्नेः कुर्वन्ति चीर्णावा अपि केशव । ।
 उत्सन्नाग्निस्तु पापात्मा कां योनिं देव । गच्छति ॥
 एतत्सर्वं हि देवेश । भक्त्या भूपगतस्य मे ।
 वक्तुमर्हसि धर्मज्ञ ! सर्वावास । नमोऽस्म्य ते ॥

भगवानुवाच । शृणु राजन् । महत् पुण्यमिदं धर्मास्मृतं परम् ।

यत्त तारयति भक्तान् ब्राह्मणानग्निहोत्रिणः ॥
 ब्रह्मा त्वेतान् सृजन् लोकान् महदाद्यान् महाद्युतीन् ।
 सृष्टोऽग्निर्मुखतः पूर्वं लोकानां हितकाम्यया ॥
 यस्मादग्रे स भूतानां सर्वेषान्निर्मितो मया ।
 तस्मादग्नीत्यभिहितं पुण्यं त्रैर्महर्षिभिः ॥
 यस्मात्तु सर्वकृत्येषु पूर्वमस्मै प्रदीयते ।
 आर्जुनिर्दीप्यमानाय तस्मादग्नीति कथ्यते ॥
 यस्माच्च नयति ह्यग्रे गतिं विप्रान् सुपूजितान् ।
 तस्माच्च नयनाद्राजन् । वेदेष्वग्नीति चोच्यते ॥
 यस्माच्च दुर्द्धतान् मोक्ष्य मलम्भक्षयितुं क्षणात् ।
 यजमाना नरश्रेष्ठाः क्रव्यादोऽग्निस्तु न स्थितः ॥
 सर्वभूताधिपो राजन् । देवानामेव वै सुखम् ।
 प्रथमं मन्मुखात् सृष्टो लोकार्थं पचनप्रभुः ॥
 सृष्टमात्रो जगत्सर्वं मुक्तमैश्वर्यं यत् खलु ।

ततः प्रशमितः सोऽग्निरूपः स मायया पुरा ॥
 स्मृतादुपामनात् सोऽयमौपामन इति स्मृतः ।
 आहुतिः सर्वमाख्यातस्तस्मिन् वसति योऽनलः ।
 आवसथ इति ख्यातस्तेनासौ ब्रह्मवादिभिः ॥
 तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वर्तन्ते यस्य धर्मतः ।
 सोममण्डलमध्येन गतिस्तस्य द्विजन्मनः ॥
 तेन सप्तर्षयः सिद्धाः संयतेन्द्रियबुद्धयः ।
 गतात्मभासा युज्यन्ते मेध्याग्नेश्च न तत्पराः ॥
 अपरे चावशंसन्तु पचनाग्निं प्रचक्षते ।
 तस्मिन् पञ्च महायज्ञा वैश्वदेवश्च वर्तते ॥
 स्थालीपाकश्च गृह्याश्च सर्वे तस्मिन् प्रतिष्ठिताः ।
 गृह्यकर्मवहो यस्माद् ततो गृहपतिस्तु सः ॥
 औपामनश्चावसथ मभ्य पचनपावकम् ।
 आहुर्ब्रह्मविदः केचिदेतमेव ममापि च ॥
 अग्निहोत्रप्रकारन्तु शृणु राजन् । समाहितः ।
 तयाणां गणनामापि अग्नीनामुच्यते मया ॥
 गृहाणान्तु पतित्वाद्भिर्गार्हपत्यमिति स्मृतम् ।
 यजमानन्तु यस्मात्तु दक्षिणान्तु गतिं नयेत् ॥
 दक्षिणाग्निं तदाहुस्ते दक्षिणत्वाच्च तद्विजाः ।
 आहुतीः सर्वमाख्यातं हवनं हव्यवाहनम् ॥
 आह्वय योऽग्निं नियत यश्चाहवत्तमरतः ।
 आभिमुख्येन होमस्तु यस्माद्यज्ञेषु वर्तते ॥
 तेनास्याहवनीयत्वं गतोवह्निर्महादुतिः ।

आहोमादग्निहोत्रेषु यज्ञे ये यत्र सर्वशः ॥
 यस्मादस्मिन् प्रवर्तन्ते ततोह्याहवनीयता ।
 आवसथन्तु येचाग्निं पचनाग्निं प्रचक्षते ॥
 तेषां सभागतोवक्त्रिः सभ्यइत्यभिधीयते ।
 आवसथस्तु यो वक्त्रिः प्रथमः स प्रजापतिः ॥
 ब्रह्मा वै गार्हपत्योऽग्नि स्तस्माद्देवो हि वा भवेत्
 दक्षिणाग्निः स्वय रुद्रः क्रोधात्मा चण्ड एव सः ॥
 अहमाहवनीयोऽग्नि रन्तरीक्षश्च दक्षिणः ।
 स्वर्गमाहवनीयोऽग्निरेव मग्नित्वय स्मृतम् ॥
 हत्तो वै गार्हपत्योऽग्नि र्यस्माद्दृत्ता च मेदिनी ।
 अर्धचन्द्राकृतिः खं वै दक्षिणाग्नि स्तथा भवेत् ॥
 चतुरस्रं ततः स्वर्गं निर्मल ह्यग्निसन्निभम् ।
 तस्मादाहवनीयोऽग्नि चतुरस्रो भवेन्नृप । ॥
 जुहुयाद्गार्हपत्य यो भुवं जयति स द्विजः ।
 जुहुयाद्दक्षिणाग्नि यः स जयत्यन्तरीक्षकम् ॥
 पृथिवी मन्तरीक्ष वा दिवश्चक्षुगणैः सह ।
 जयत्याहवनीय यो जुहुयाद्भक्तिमान् द्विजः ॥
 यस्त्वावसथे जुहुयात्तुलाग्नि विधिवद्द्विजः ।
 सच सप्तर्षिलोकेषु सपत्नीकः प्रमादते ॥
 यथाप्युपास्ते सभ्य वा विधिवत्प्रयतात्मवान् ।
 स जयेद्वा यमभय सर्वं तथाप्यहिंसभामपि ॥
 अग्नीनामथवाग्नेस्तु यस्य होमः प्रदीयते ।
 ईर्ष्याभवति सर्वोऽग्निरग्निहोत्रश्च वै भवेत् ॥

तयणामपि वज्जीनामग्निहोत्रमिति स्मृतम् ।
 त्राणाहै यजमानस्य चाग्निहोत्र मिति स्मृतम् ॥
 होतृत्येष विवादो वै विषादो दुःख मुच्यते ।
 दुःखं तापत्रयं प्रोक्तं तापो हि नरकं विदुः ॥
 यस्माद्वा त्रायते दुःखाद्यजमान ऊतोऽनलः ।
 तस्मात्तु विधिवत्प्रोक्त मग्निहोत्रमिति श्रुतम् ॥
 तदग्निहोत्रं सृष्टं वै ब्रह्मणा लोककारिणा ।
 वेदाद्याप्यग्निहोत्रार्थं जज्ञिरे स्वयमेव तु ॥
 अग्निहोत्रं फला वेदाः शीलवृत्तफल श्रुतम् ।
 रतिपुत्रफला नारी दानहोमफल धनम् ॥
 त्रिवेदमन्त्रसंयोगादग्निहोत्र प्रचक्षते ।
 ऋग्यजुःसामभिः पुण्यैः स्थाप्यते सूत्रसंयतैः ॥
 वसन्ते ब्राह्मणस्य स्यादाधेयोऽग्निर्नराधिप । ।
 वसन्तो ब्राह्मणः प्रोक्तो ब्रह्मयोनिः स उच्यते ॥
 अग्न्याधानन्तु येनाथ वसन्ते क्रियते नृप ! ।
 तस्य श्रीर्ब्रह्मपुष्टिश्च ब्राह्मणस्य विवर्द्धते ॥
 क्रतवः सर्व एवैते त्रिभिर्वेदैरलङ्कृताः ।
 अग्निहोत्राः प्रवर्तन्ते यैरिदं ध्रियते जगत् ॥
 ग्राम्यारण्याश्च पशवस्तथा वृक्षास्तृणानि च ।
 फलान्योषधयश्चापि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
 रसाः स्नेहा स्तथा गन्धा रत्नानि मणयस्तथा ।
 काञ्चनाद्यानि लोहाणि चाग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
 आयुर्वेदो धनुर्वेदो नीमांसा न्यायविस्तरः ।

धर्मशास्त्रञ्च तत्सर्वं मग्निहोत्रकृतेऽभवत् ॥
 छन्दः शिक्षाश्च कल्पाश्च तथा व्याकरणं नृप । ।
 ज्योतिर्ज्ञानं निरुक्तञ्च ह्यग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
 इतिहासपुराणञ्च गाथाश्चोपनिषद्तथा ।
 आयुर्वेद्यानि कर्माणि अग्निहोत्रकृतेऽभवन् ॥
 यश्चैतस्यां पृथिव्यां हि किञ्चिदस्ति चराचरम् ।
 तत्सर्वं मग्निहोत्रस्य कृते स्मृष्टं स्वयम्भुवा ॥
 अग्निहोत्रस्य दर्शस्य पौर्णमासस्य चाप्यथ ।
 यूपेष्टिपशुबद्धानां सोमपानक्रियावताम् ॥
 तिथिनक्षत्रयोगानां मुहूर्तकरणात्मनाम् ।
 कालानां वेदनार्थन्तु ज्योतिर्ज्ञानं कृतं पुरा ॥
 ऋग्यजुःसाममन्त्राणां लोकचित्तार्थचिन्ततात् ।
 प्रत्यापत्तिविकल्पार्थं छन्दोज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
 वर्णाक्षरपदार्थानां सुपि लिङ्गविभक्तितः ।
 नामधातुविवेकार्थं पुरा व्याकरणं कृतम् ॥
 यूपवेद्यध्वरार्थन्तु प्रोक्षणं ग्रहणाय तु ।
 यज्ञदैवतयोगार्थं शिक्षाज्ञानं प्रकल्पितम् ॥
 यज्ञपात्रपवित्रार्थं द्रव्यसम्भरणाय च ।
 सर्वयज्ञविकल्पाय पुरा तुल्यं प्रकल्पितम् ॥
 नाममन्त्रविभक्तानां तत्त्वार्थनिर्यमाय च ।
 सर्ववेदनिरुक्तञ्च निरुक्तं ऋषिभिः कृतम् ॥
 वेद्यार्थं पृथिवी स्मृष्टा सम्भारार्थं तथैव च ।
 इध्नार्थञ्च यूपार्थं ब्रह्मा चक्रे वनस्पतीन् ॥

ग्राम्यारण्याश्च पशवः सूयन्ते यज्ञकारणात् ।
 मन्त्राणां विनियोगश्च प्रोक्षणं अवणं तथा ॥
 अनुयाजप्रयाजांश्च मरुतां शासिनस्तथा ।
 उन्नातञ्चैव साम्नां वै वलिप्रस्थानमेव च ॥
 विष्णुक्रमाणां क्रमणं दक्षिणावभृतं तथा ।
 त्रिकालं चैव भूमिश्च । स्थानेषूपभृतन्तथा ॥
 अवणम्प्रोक्षणञ्चैव हविषा अवणन्तथा ।
 नावतुल्यन्ति ये विप्रा निवृत्ताश्च पशोर्वशम् ॥
 ते यान्ति नरकघोररौरवं तमसावृतम् ।
 शतवर्षसहस्राणि तत्र स्थित्वा नराधमाः ॥
 किमिभिर्भक्ष्यमाणान्च तिष्ठेयुः पूयशोणिते ।
 यूपान्तु उक्तसंस्कारै रीषध्यः पशवस्तथा ॥
 यजमानेन सहिताः स्वर्गं यान्ति नरेश्वर । ।
 यावत्कालं हि यज्ञो वै स्वर्गलोके महीयते ॥
 तावत्कालं प्रमोदन्ते पशवो ह्यध्वरे हताः ।
 वृक्षा यूपत्वमिच्छन्ति पशुत्वं पशवस्तथा ॥
 तृणा इच्छन्ति दर्भत्वमोषध्यश्च हविष्मताम् ।
 सोमत्वञ्च लताः सर्वा वेदित्वञ्च वसुन्धरा ॥
 यस्मात्पशुत्वमिच्छन्ति पशवः स्वर्गलिप्सया ।
 तस्मात्पशुबधे हिंसा नास्ति यज्ञेषु पाण्डव । ॥
 अहिंसा वैदिक कर्म ब्रह्मकर्मेति तत् स्मृतम् ।
 वेदोक्तं ये न कुर्वन्ति हिंसाबुद्ध्या क्रतुं द्विजाः ॥
 सद्यः शूद्रत्वमायान्ति प्रेत्य चण्डालतामपि ।

सुवर्णं रजतञ्चैव पात्रिकं भार्यमेव च ।
 दर्भसंस्करणार्थं तु रक्षसां रक्षणाय च ॥
 यजनार्थं द्विजाः सृष्टा स्तारका भुवि दैवताः ।
 क्षत्रिया रक्षणार्थं तु वैश्या वार्तानिमित्ततः ॥
 शुश्रूषार्थं तयाणान्तु शूद्राः सृष्टाः स्वयम्भुवा ।
 एवमेतत् जगत्सर्वं मग्निहोत्रकृते कृतम् ॥
 नावबुध्यन्ति ये वैतदीदृशन्तस्मावृतम् ।
 ते यान्ति नरकं घोरं रौरवं नाम विश्रुतम् ॥
 रौववादिप्रसुक्तास्तु क्षमियोनिं व्रजन्ति ते ।
 यथोक्तमग्निहोत्राणि शुश्रूषन्ति च ये द्विजाः ॥
 तैस्तु दत्तं ऊत तप्त जप्तमध्यापितं भवेत् ।
 एवमिष्टञ्च पूर्तञ्च यद्विजैः क्रियते नृप ॥
 तत्सर्वं सम्यगाहृत्य चादित्ये स्थापयाम्यहम् ।
 मया स्थापितमादित्ये लोकस्य सुकृतं हि यत् ॥
 तारयेत्तत् सहस्रांशुः सुकृतं ह्यग्निहोत्रिणाम् ।
 तावत्तेषां हि पुण्येन दीप्यते रविरस्वरे ॥
 स्वर्गं स्वर्गं गतानान्तु वीर्याद्भवति वीर्यवान् ।
 तत्र ते ह्युपदुज्यन्ति ह्यग्निहोत्रस्य यत् फलम् ॥
 समानरूपा देवानां तिष्ठन्त्याभूतसञ्चयम् ।
 वृथाग्निना च ये केचिद्दहन्ते ह्यग्निहोत्रिणः ॥
 न तेऽग्निहोत्रिणां लोकान् मनसापि व्रजन्ति वै ।
 वीरघ्नास्ते दुराचाराः सुदरिद्रा नराधमाः ॥
 विकला व्याधिकाश्चापि जायन्ते शूद्रयोनिषु ।
 तस्मात्प्रोषितकैर्नित्यं मग्निहोत्रं द्विजन्मभिः ॥

होतव्यं विधिवद्राजवृध्वमिच्छन्ति ते गतिम् ।
 अमृत्युं सूत्रमेतस्मादग्निहोत्रं युधिष्ठिर । ॥
 न त्याज्यं मध्येतद्गृह्णीतव्यं द्विजातिभिः ।
 दृढत्वेऽप्यग्निहोत्रं ये गृह्णन्ति विधिवद्द्विजाः ॥
 शूद्रान्नादिरताः सन्तः संयन्तेन्द्रियबुद्धयः ।
 पञ्चयज्ञपरा नित्यं क्रोधलोभविवर्जिताः ॥
 द्विकालं मतिथिज्ञैव पूजयन्ति च भक्तितः ।
 तेऽपि सूर्योदयप्रख्यैर्विमानैर्वायुवेगिभिः ॥
 मम लोके प्रमोदन्ते दृष्ट्वा माञ्च युधिष्ठिर । ॥
 मन्वन्तरञ्च तत्रैकं मोदित्वा द्विजसत्तमाः ॥
 द्रुहमानुष्यक्ते लोके भवन्ति द्विजपुङ्गवाः ।
 बाला हिताग्नयो ये च शूद्रान्नादिरताः सदा ॥
 क्रोधलोभविनिर्मुक्ताः प्रातःस्नानपरायणाः ।
 यथोक्तमग्निहोत्रं वै जुह्वते सयतेन्द्रियाः ॥
 संतिष्ठेद्वा सदा सौम्यो द्विकालं मत्परायणः ।
 ते यान्त्यपुनरावृत्तिं भित्वा चादित्यमण्डलम् ॥
 मम लोकं सपत्नीका यानैः सूर्योदयप्रभैः ।
 तत्र बालाः ससस्काराः कालगाः कामरूपिणः ॥
 ऐश्वर्य्यगणसम्पन्नाः क्रीडन्ति च यथासुखम् ।
 दूत्येषां ह्याहिताग्नीनां विभूतिः पाण्डुनन्दन । ॥
 ये च वेदश्रुतिङ्केचित् निन्द्यमानाः क्षत्रबुद्धयः ।
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे पञ्चदशोऽध्यायः ।

षोडशोऽध्यायः ।

ध्विष्ठिरः । चक्रायुध । नमस्तेऽस्तु देवेश । गरुडध्वज । ।

चान्द्रायणविधिं पुण्य माख्याहि भगवन्मम ॥

भगवानुवाच । शृणु पाण्डव । तत्त्वेन सर्वपापप्रणाशनम् ।

पापिनो येन शुद्ध्यन्ति तत्ते वक्ष्यामि सर्वशः ॥

ब्राह्मण । क्षत्रियो वैश्यः शूद्रो वाचरितव्रतः ।

यथावत्कर्तुं कामोयस्तस्य यं प्रथमन्तु यः ।

शोधयेत्तु शरीरं स्वं पञ्चगव्ये पवित्रितः ॥

मशिरः कर्तुं पद्मान्तं ततः कुर्वीत पावनम् ।

शुद्धवामाः शुचिर्भूत्वा मौञ्जीं बन्धूत मेखलाम् ॥

पालागदण्डमादाय ब्रह्मचारीव्रते स्थितः ।

कृतोपवामः पूर्वन्तु शुक्लप्रतिपदि द्विजः ॥

नदीमङ्गमतीर्थेषु शुचौ देशे गृहेऽपि वा ।

गोमयेनोपलिप्तेऽथ स्थण्डिलेऽग्निं निधापयेत् ॥

आधारावाज्यभागौ च प्रणव व्याहृतिस्तथा ।

वारुणश्चापि पञ्चैव श्रुत्वा सर्वान्यथाक्रमम् ॥

मत्स्याय विष्णवे चेति ब्रह्मर्षिभ्योऽथ ब्रह्मणे ।

विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्योऽथ प्रजापतये तथा ॥

षट् पञ्च जुहुयात्पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीर्द्विजः ।

ततः समापयेद्गणि शान्तिं कृत्वाथ पौष्टिकम् ॥

प्रणम्याग्निञ्च सोमञ्च भस्म दत्त्वा तथात्मनः ।

नदीङ्गत्वा विविक्तानां सोमाय वरुणाय च ॥

आदित्याय ततः स्नायादन्न कृत्वा समाहितः ।

शुचिर्वोदकमाचम्य स्वाधीनः पूर्वतोमुखः ॥
 प्राणायामान्ततः कृत्वा पवित्रैरभिषेचनम् ।
 आचान्तस्त्वभिवीक्षेत चोर्ध्वबाहुर्द्विवाकरम् ॥
 कृताञ्जलिरुपश्चान्तः कुर्याच्चापि प्रदक्षिणम् ।
 नारायणं वा रुद्रं वा स्वाध्याय ब्राह्मणान्तथा ॥
 आरण्यं समं सूक्तं वा प्राक् भोजनमथापि वा ।
 वीरघ्नमृषभस्यापि तथावाप्यघमर्पणम् ॥
 गायत्रीं समं वा देवीं सावित्रीं वा जपेत्ततः ।
 शतं वाष्टशतं वापि सहस्रमथवा परम् ॥
 ततो मध्याह्नकालो वै पायसं यावकन्तु वा ।
 पाचयित्वा प्रयत्नेन प्रयतः सुसमाहितः ॥
 ततः पात्र समादाय सौवर्णं राजतन्तु वा ।
 ताम्रं वा मृण्मयं वापि क्षौद्रुस्फुरमद्यापि वा ॥
 वृक्षाणां याज्ञिधानान्तु पर्णैराद्यैरकुत्सितैः ।
 पुटकेन तु गुप्तेन चरेद्भैक्षं समाहितः ॥
 ब्राह्मणानां गृहाणान्तु सप्तान्नान्नापरं व्रजेत् ।
 गोदोहमात्रन्निष्ठेत्तु वाग्यतः सद्यतेन्द्रियः ॥
 न हृषेच्च न वीक्षेत नाभिभाषेत वा स्त्रियम् ।
 विष्टामूत्रपुरीषञ्च चण्डालं वा रजस्वलाम् ॥
 पतितञ्च तथाध्वानमादित्यमवलोकयेत् ।
 यो हि पादुकमारुह्य सर्वदा प्रचरेद्दिगजः ॥
 तद्दृष्ट्वा पापकर्माणमादित्यमवलोकयेत् ।
 ततश्चावसथ प्राप्तो भिक्षान्निक्षिप्य भूतले ॥
 प्रक्षाल्य पादावाचम्य हस्तौ वा कोऽपरः पुनः ।

आचम्य वारुणान्तेन वङ्गं विप्रांश्च पूजयेत् ॥
 पञ्च सप्ताथ वा कुर्याद्भागान् भैक्षस्य तस्य वै ।
 तेषामन्यतमं पिण्डमादित्याय निवेदयेत् ॥
 ब्रह्मणे चाग्नये चैव सोमाय वरुणाय च ।
 विश्वेभ्यश्चैव देवेभ्यो ह्यादित्याय यथाक्रमम् ॥
 अवशिष्टमथैकं वक्तुं मात्रं प्रकल्पयेत् ।
 अहुत्यग्रे स्थित पिण्ड जायते चाभिमन्त्रयेत् ॥
 अहुलीभिः स्त्रिभिः पुण्य प्राप्नीयात्प्राङ्मुखः पुनः ।
 यथाच वर्धते सोमो ग्रसते च तथा पुनः ॥
 तथा पिण्डाश्च वर्धन्ते ह्रसन्ते च दिने दिने ।
 त्रिकालस्नानमस्योक्तं द्विकालमथवा सकृत् ॥
 ब्रह्मचारी सदा चापि न च वस्त्रं प्रपीडयेत् ।
 स्थाने च दिवसे तिष्ठेत् रात्रौ वीरासनं व्रजेत् ॥
 भवेत् स्थण्डिलशायी वा ह्यथवा वृक्षमूलकः ।
 वल्कलं यदिवा क्षौमं शाण्ड्वाप्यसकन्तथा ॥
 आच्छादनं भवेत्तस्य वस्त्रार्थं पुरुषर्षभ ।
 एवञ्चान्द्रायणे पूर्णे मामस्यान्ते प्रवर्त्तिमान् ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्त्या दद्याच्चैव तु दक्षिणाम् ।
 चान्द्रायणेन चीर्णेन यत्कृतन्तेन दुष्कृतम् ।
 तत्सर्वन्तक्षणादेव भस्मीभवति काष्ठवत् ।
 ब्रह्महत्याथ गोहत्या मुवर्णस्तैर्न्यमेव तु ॥
 भ्रूणहत्या मृगपानं गुरोर्दारव्यातिक्रमः ।
 एवमन्यानि पापानि पतनीयानि यानि च ॥
 चान्द्रायणेन नश्यन्ति वायना पांशवी यथा ।

अनिर्देशाया गोः क्षीर मौष्ट्रमाविकमेव च ॥
 मृतभूतकयोश्चान्नं भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 सुरामांसाभिषं सर्पिलीक्षा लवणमिव च ॥
 तैलं सोमञ्च विक्रीण्वन् द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 एकोद्दिष्टञ्च योभुङ्क्ते योभुङ्क्ते वामनस्थितः ॥
 भिन्नभाण्डे तु योभुङ्क्ते द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 आकाशस्थितहस्ताय आसनस्थस्तथैव च ॥
 पद्महस्तस्थितश्चैव भुक्त्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 आसनस्थश्च योभुङ्क्ते शयनीयगताऽपि वा ॥
 योभुङ्क्ते वामनस्थश्च द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 यो भुङ्क्तेऽनुपनीतेन यो भुङ्क्ते च स्त्रिया सह ॥
 योभुङ्क्ते अन्यथा सार्द्धं द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उच्छिष्टं स्थापयेद्विप्रो योमोहाज्ञोजनान्तरे ॥
 दद्याद्वा यदि सोहाद्द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तुल्य कोशातकञ्चैव पलाण्डुं गृह्णन्तथा ॥
 कृत्राकं लघुनञ्चैव जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 तथा पर्युषितं चान्नं पक्वं परगृहागतम् ॥
 द्विपक्वञ्च तथा मांसं जग्ध्वा चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 उदक्या च शुना वापि चण्डालैर्वा नराधिप ॥
 स्पृष्टमन्नञ्च भुक्त्वानो द्विजश्चान्द्रायणञ्चरेत् ।
 एतत्परं हि शुद्ध्यर्थं ऋषिभिश्चरितव्रतम् ॥
 पावनं सर्वपापानां पुण्य पाण्डवं । चोत्तमम् ।
 एतेन वसवो रुद्रा आदित्याश्च दिवङ्गताः ॥
 एतदाद्यं परं गुह्यं पवित्रं पावनं स्मृतम् ।

यद्योक्तमेतद्यः कुर्याद्दृढिजः पापप्रणाशनम् ॥
 स दिवं याति पूतात्मा निर्मलादित्यसन्निभः ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे षोडशोऽध्यायः ।

सप्तदशोऽध्यायः ।

वैशम्पायनः । केयवेनैवमाख्याते चान्द्रायणविधिक्रमे ।
 प्रच्छ पुनरप्यन्यान् धर्मान् धर्मात्मजो नृपः ॥
 युधिष्ठिरः । सर्वभूतहिते श्रीमन् । सर्वभूतनमस्कृतः ।
 सर्वभूतहितं धर्मं सर्वज्ञः कथयस्व मे ।
 यद्दृढिजनस्यापि स्वर्गं सुखकरम्भवेत् ॥
 सर्वपापप्रशमनन्तत् शृणुष्व युधिष्ठिरः । ।
 कार्तिकाद्यास्तु ये मग्ना द्वादशैव प्रकीर्त्तिताः ॥
 तेष्वेकभक्तनियमः सर्वेषां मुच्यते मया ।
 कार्तिके यस्तु वै मासे नन्दया सयतो नरः ॥
 एकभुक्तेन मङ्गलो मासमेकं तु वर्तते ।
 जलपानं पिबेन्नामो नान्तराभोजनात्परम् ।
 अदित्यरूपमांश्चापि नित्यमध्ये समाहितः ॥
 व्रतान्ते भोजयेद्दिग्मान् दक्षिणाञ्चापि तत्पुनः ।
 क्रोधलोभविमुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 विधिवत्कपिलादाने यत्पुण्यं मनुदाहृतम् ।
 तत्पुण्यं ममनुप्राप्य सूर्यलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालान् मानुषेषूपजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा सर्वलोकेषु पूजितः ॥

राजराजाऽर्जितोविप्रः कोटीधनपतिर्भवेत् ।
 मार्गशीर्षे तु यो मासे एकभुक्तेन वर्तते ॥
 कामं क्रोधञ्च लोभञ्च परित्यज्य यथाविधि ।
 स्नात्वा चादित्यरूप मा मर्चयन्ति यतेन्द्रियाः ॥
 जपन्नेवतु गायत्रीं मामिकां वाग्यतः शुचिः ।
 मासे परिममाप्ते तु भोजयित्वा द्विजान् शुचीन् ॥
 तानर्चयन्ति मङ्गल्यया तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अग्निहोत्रे कृतं पुण्य माहिताग्नेषु यद्भवेत् ॥
 तत्पुण्यफलमाप्नोति यानेनास्वरयोगिनः ।
 सप्तर्षिलोके चरति यथाकामं यथासुखम् ॥
 ततश्चापि च्युतः कालाद्धरिवर्षेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा पश्चाद्भविष्यति ॥
 पौषमासं जपेदेक मेकभक्तेन यो नरः ।
 अर्चयेत्तु मां नित्यं मङ्गलेनान्तरात्मना ॥
 अहिंसासत्यनिरतः क्रोधहर्षविवर्जितः ।
 एवं युक्तस्य राजेन्द्र । शृणुयाः फलमुत्तमम् ॥
 विप्रातिथ्यसङ्घे तु यत्पुण्यं समुदाहृतम् ।
 तत्फलं समनुप्राप्तः शक्रलोके महीयते ॥
 अवतीर्ण स्ततः कालादिलावर्षेषु जायते ।
 तत्र स्थित्वा चिरं कालं मिह विप्रो भविष्यति ॥
 माघमासन्तर्था यस्तु वर्तते चैकभुक्ततः ।
 मदर्चनपरो भूत्वा दम्भक्रोधविवर्जितः ।
 मामिका मपि गायत्रीं सन्ध्यायां तु जपेद्द्विजः ॥
 दत्त्वा तु दक्षिणामन्ते भोजयित्वा द्विजानपि ।

नमस्करोति तान् भक्त्या मङ्गलान्तरात्मना ॥
 त्रिकालस्नानयुक्तस्य तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 नीलकर्णाप्रयुक्तेन यान्नमचरो भवेत् ॥
 पितृलोकं पूजयित्वा सेव्यमानोऽश्वरीगणैः ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा भद्रक्षेपूपजायते ॥
 तत्र च्युतश्चतुर्वेदी विप्रो भवति भूतले ।
 जपेत् फाल्गुनमासं यः एकभक्तेन संयतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यजस्रं त्रिर्जपन् सदा ।
 पायसं भोजयेद्विप्रान् व्रतान्ते सयतेन्द्रियः ॥
 सदर्चनपरः क्रीधन्लोभमोहविवर्जितः ।
 सदादारव्रतपरस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 विमानैः सारसैर्युक्तमारूढः कामगं सुखम् ।
 नञ्जल्लोके रमते सर्वानक्षत्रगोभितः ॥
 ततश्चापि च्युतः कालात् केतुमालेषु जायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा मानुषे नृपतिर्भवेत् ॥
 चैत्रमासेषु योमत्येकभक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी तु मङ्गलस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यदग्निहोत्रं यः पुण्यं यथोक्तव्रतचारिणः ।
 तत्पुण्यफलमामाद्य चन्द्रलोके महीयते ॥
 ततोऽवतीर्णो जायेत वर्षे रमणके पुनः ।
 भुक्त्वा कामन्तस्तस्मिन्निह राजा भविष्यति ॥
 वैशाखे यस्मै वै मासमेकभक्तेन वर्तते ।
 द्विजमग्रासने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ च वाग्यतः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयित्वा दिवाकरम् ।

व्रतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 फलं यदि धिक्प्रोक्तं मग्निष्टोमातिरात्रयोः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ॥
 ततो हैमवर्तं वर्षे जायते कालपर्युपात् ।
 तत्र प्रकामं मोदित्वा विप्रः पश्चाद्भविष्यति ॥
 ज्यैष्ठमासे तु भो राजन्नेकभक्तेन वर्तते ।
 विप्रमग्रासरु कृत्वा भूमौ भुञ्जन् जितेन्द्रियः ॥
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यर्चयन्मां समाहितः ।
 दम्भानृतविनिर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 चीर्णे चान्द्रायणे सम्यक् यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 अर्थात्तरकुक्ष्येव जायते निर्गतस्तनः ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके द्विजो भवेत् ।
 आपाढमास यो राजन्नेकभक्तेन वर्तते ॥
 ब्रह्मचारी जितक्रोधो मदर्चनपरायणः ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भुञ्जन् भूमौ जितेन्द्रियः ॥
 कृत्वा द्विषवणस्नानमष्टाक्षरविधानतः ।
 व्रतान्ते भोजयेद्विप्रान् पायसेन युधिष्ठिरः ॥
 गुडौदनेन वा राजस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 कपिलाशतदत्तस्य यत्पुण्यं पाण्डुनन्दनः ॥
 तत्पुण्यफलमासाद्य देवलोके महीयते ।
 ततोऽवतीर्णः कालेन शाकदीपे प्रजायते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह विप्रो भविष्यति ।
 आवणं यः क्षपेन्मासमेकं भङ्गे न संशयः ॥

नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा मा मर्चयेत्पुनः ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा भूमौ भुञ्ज्यथाविधि ॥
 पायसेनार्चयन्विमान् जितक्रोधो जितेन्द्रियः ।
 जलभमो हविर्निर्मुक्तस्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 कपिलाशतस्य यत्पुण्यं विधिदत्तस्य वासवः ।
 तत्पुण्यं समनुप्राप्तं शक्रलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालात् कुशदीपे प्रजायते ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा विप्रो भवति मानुषे ॥
 यस्तु भाद्रपदं माममेकभुक्तेन वर्तते ।
 ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यमन्धो जितेन्द्रियः ॥
 विप्रमग्रासने कृत्वा पाकभेदविवर्जितः ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्युक्त्वा सुचरणीं स्पृशेत् ॥
 तिलान्वाद्य दृतं वापि व्रतान्ते दक्षिणां दिशेत् ।
 मङ्गलस्तस्य नरश्रेष्ठः तस्य पुण्यफलं शृणु ॥
 यत्फलं विधिवत्प्राप्तं राजसूयाश्वमेधयोः ।
 तत्पुण्यफलमासाद्य शक्रलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालाज्जायते धनदालये ।
 तत्र प्रकामं क्रीडित्वा राजा भवति मानुषे ॥
 यश्चाप्याश्वयुजं माममेकभुक्तेन वर्तते ।
 यज्ञायत्रीं जपन्विप्रो मङ्गलान्तरात्मना ॥
 द्विसन्ध्यं वा त्रिसन्ध्यं वा शतप्रष्टयतन्तु वा ।
 विप्रमग्रासने कृत्वा सदतेन्द्रियमानसः ॥
 व्रतान्ते भोजयेद्विप्रांस्तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 अश्वमेधेन यत्पुण्यं विधिवत्प्राप्तं नन्दनः ॥

तत्पुण्यफलमासाद्य मम लोके महीयते ।
ततश्चापि च्युतः कालात् श्वेतद्वीपे प्रजायते ॥
तत्र भुक्त्वा महान् भोगांस्तत्र विप्रो हि जायते ।
इति श्रीगौतमीये वैश्वधर्मशास्त्रे सप्तदशोऽध्यायः ।

अष्टादशोऽध्यायः ॥

शिखरः । देव । सवत्सर पुण्यमेकभुक्तेन यः क्षपेत् ।
तस्य पुण्यफलं यद्वै तन्ममाचक्ष्व केशव ! ॥
वानुवाच । शृणु पाण्डव । सत्य मे वचनं पुण्यमुत्तमम् ।
यच्छ्रुत्वा वाथ कृत्वा वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
एकभुक्तेन वर्तेत नरः संवत्सरन्तु यः ।
ब्रह्मचारी ह्यथो शान्तो जितक्रोधो जितेन्द्रियः ॥
शुचिः स्नानरतोऽव्यग्रः सत्यवागनसूयकः ।
अर्चत्येव तु मां नित्यं मदूगतेनान्तरात्मना ॥
सन्ध्ययोस्तु जपेन्नित्यं मङ्गायत्रीं सनाहितः ।
नगो ब्रह्मण्यदेवायेत्यसकृन्मां प्रणम्य च ॥
विप्रमग्रासने कृत्वा यावकं भैक्षमेव वा ।
भूत्वा तु वाग्यतो भुक्त्वा वाचस्यास्य द्विजन्मनः ॥
नमोऽस्तु वासुदेवायेत्युक्त्वा तु चरणं स्पृशेत् ।
मासे मासे सनाप्ते तु भोजयित्वा द्विजः शुचीन् ॥
सवत्सरे ततः पूर्णं दद्यात्तु दत्तदक्षिणाम् ।
नवनीतमयीं गां वा तिलधेनुमथापि वा ॥
विप्रहस्तश्च तैस्तोयैः मन्त्रिण्यैः समन्विता ।

तस्य पुण्यफलं राजन् । कथ्यमानं मया शृणु ॥
 दमजन्मकृतं पापं ज्ञानतोऽज्ञानतोऽपि वा ।
 तद्विनश्यति तस्याशु नात्र कार्या विचारणा ॥
 युधिष्ठिरः । सर्वेषामुपवासानां यज्ञे यत् सुमहाफलम् ।
 तत्सर्वं श्रेयसे लोकं तद्भवान् वक्तुमर्हति ॥
 भगवानुवाच । शृणु राजन् । यथापूर्वं यथाहीनन्तु भारत । ।
 कथान्ते कथयिष्यामि मङ्गलस्य युधिष्ठिर ! ॥
 यस्तु भक्त्या शुचिर्भूत्वा पञ्चम्यां मे नराधिप । ।
 उपवासकृतं कुर्यात्त्रिकालञ्चार्चयस्तु माम् ॥
 सर्वकृतुफलं लब्ध्वा मम लोके महीयते ।
 युधिष्ठिरः । भगवन् । देवदेवेश ! पञ्चमी नामकातिथिः ॥
 तामह ओतुमिच्छामि कथयस्व ममाच्युत । ॥
 भगवानुवाच । पर्वद्वयञ्च द्वादश्यां श्रवणञ्च नराधिप । ।
 मत्पञ्चमीति विख्याता मत्प्रियञ्च विशेषतः ॥
 तस्माद्भागवतैर्भुक्तैर्मन्त्रिवेशितबुद्धिभिः ।
 उपवासस्तु कर्तव्यो मत्प्रियायं युधिष्ठिर । ॥
 द्वादश्यामेव वा कुर्यादुपवासमग्न्युदन् ।
 तेनाह परमां प्रीतिं यास्यामि नरपुङ्गव ! ॥
 अहोरात्रेण द्वादश्यां सार्गशीर्षे च केशवम् ।
 उपोष्य पूजयेद्यो मां सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥
 द्वादश्यां पुण्यमाशे तु भक्त्या नारायणस्तु माम् ।
 उपोष्य पूज्य सद्यः स वाजपेयफलं लभेत् ॥
 द्वादश्यां माघमासे तु मासुपोष्य तु माधवम् ।
 पञ्जयेद्यः समाप्नोति पौण्डरीकफलं वृष । ॥

उपोष्य मा यो वैशाखां द्वादश्यां मधुसूदन । ।
 पूजयन् फलमाप्नोति सोऽग्निष्टोमस्य पाण्डव । ॥
 द्वादश्यां ज्यैष्ठमासे मां समुपोष्य त्रिविक्रमम् ।
 अर्चयेद्यः समाप्नोति गवां मेघफलं नृप । ॥
 आपादे वामनाख्यं मां द्वादश्यां समुपोष्य यत् ।
 पूजयेन्नरमेघस्य तत्फलं प्राप्नुयान्नृप । ॥
 द्वादश्यां आवणे मासि श्रीधराख्यमुपोष्य माम् ।
 पूजयेद्यः समाप्नोति पञ्चयज्ञफलं नृप ! ॥
 मासे भाद्रपदे यो मां हृषीकेशाख्यमर्चयेत् ।
 उपोष्य पुनराप्नोति सौत्वामणिफलं नृप । ॥
 द्वादश्या माश्वयुज्मासे पद्मनाभमुपोष्य माम् ।
 अर्चयेद्यः समाप्नोति गोरुहस्यफलं नृप । ॥
 द्वादश्यां कार्तिके मासि मां दामोदरसञ्चितम् ।
 उपोष्य पूजयेद्यः स सर्वक्रतुफलं लभेत् ।
 केवलेनोपवासेन द्वादश्यां पाण्डुनन्दन । ॥
 फलं यत्पूर्वं मुद्दिष्टन्तस्यार्द्धं लभते फलम् ।
 अवशोऽप्येवमेवं मां योऽर्चयेद्भक्तिमान्नरः ।
 नमः सालोक्यमायाति नात्र कार्या विचारणा ।
 मासे मासे समभ्यर्च्य योनरो मामतन्द्रितः ॥
 एवं द्वादशवर्षाणि मङ्गलो मत्परायणः ।
 अविघ्नमर्चमानस्तु मम सालोक्यमाप्नुयात् ॥
 अभ्यस्येत्प्रीतिमान् सम्यक् द्वादश्यां वेदसहिताम् ।
 स पूर्वोक्तफलं राजन् । लभते नात्र संशयः ॥
 गन्धं पुष्पं फलं तोयं प्रत्नं वा मलमेव वा ।

मरुतोऽश्वरसो नागा यक्षराक्षसगुह्यकाः ॥
 एते चान्ये च राजेन्द्र । विषुवे संयतेन्द्रियाः ।
 सोपवासाः प्रयत्नेन भजन्ते ध्यानतत्पराः ॥
 अन्नं गावस्तिलान् भूमिं कन्यादानं तथैव च ।
 गृहमाच्छादनं धान्यं वाहनं शयनं तथा ॥
 यज्ञान्यञ्च मया नोक्तं तत्प्रयच्छ युधिष्ठिर ।।
 दीयते विषुवे चैव श्रोत्रियेभ्यो विशेषतः ॥
 तस्य दानस्य कौन्तेय ! क्षयो नैवोपपद्यते ।
 वर्धते हरतः पुण्यं तद्दानं कीटिसम्मितम् ।
 विषुवे स्नापनं यत्तु मम कुर्व्याद्वरस्य वा ॥
 अर्चनाञ्च यथान्यायं तस्य पुण्यफलं शृणु ।
 दण्डजन्मकृतं पापं तस्य सद्यो विनश्यति ॥
 दशानां मश्वमेधानां मिष्टानां लभते फलम् ।
 विमानं दिव्यमारूढः कामरूपी यथासुखम् ॥
 स याति कामगं लोकं रुद्रलोकं मथापि वा ।
 तत्र वै देवगन्धर्वैर्गीयमानो यथासुखम् ।
 दिव्यवर्षमहस्त्राणि कीटिमैकान्तु मोदते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके हिजोभवेत् ।
 चतुर्णामपि वेदानां पावगो ज्ञानविद्वेत् ॥
 चन्द्रसूर्यग्रहे यान्ति मम वा शङ्करस्य वा ।
 गायते मम वा राजन् ! जेपेहा शङ्करस्य वा ॥
 शङ्क कुर्वन्ति नादैश्च कांसघण्टाध्वनैरपि ।
 कारयेत्तु ध्वनिं भक्त्या तस्य पुण्यफलं महत् ॥
 गान्धर्वैर्होमजपैश्च शब्दैरुत्कृष्टनादिभिः ।

दुर्बलोऽभिभवेद्राजः सोमञ्च बलवान् भवेत् ॥
 सूर्येन्द्रपञ्चवे यद्वै श्रोत्रियेभ्यः प्रदीयते ।
 तत्सहस्रगुणं भूत्वा दातार मुपतिष्ठति ॥
 महापातकसयुक्तो यद्यपि स्यान्नरो वृष । ।
 निर्लेपः सत्क्षणादेव तेन दानेन जायते ॥
 चन्द्रसूर्यप्रकाशेन विमानेन विराजता ।
 याति सोमपुरं रम्यं सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥
 यावन्नृचाणि तिष्ठन्ति गगने शशिना सह ।
 तावत्कालं स राजेन्द्र ! सोमलोके महीयते ॥
 ततश्चापि च्युतः कालादिह लोके युधिष्ठिर । ।
 वेदवेदाङ्गविद्विष, कीटीधनपति भवेत् ॥
 युधिष्ठिरः । भगवं स्तव गायत्री जप्यते तु कथं नृभिः ।
 किं वा तस्याः फलं देव । समाचक्ष्वसिताम्बर । ॥
 भगवानुवाच । द्वादश्या विष्णवे चैव चन्द्रसूर्यग्रहे तथा ।
 अयने अवणे चैव व्यतीपाते तथैव च ।
 अश्वत्यदर्शनेचैव तथा मद्दर्शनेऽपि च ॥
 जघ्रान्तु मम गायत्री मथवाष्टाक्षरनृप । ।
 अजन्म दुष्कृतन्तस्य नाशयेन्नात्र संशयः ॥
 युधिष्ठिरः । अश्वत्यदर्शनं देव । किं त्वदर्शितसन्निभम् ।
 एतत्कथय देवेश ! परं कीदृहलं हि मे ॥
 भगवानुवाच । अहमश्वत्यरूपेण पालयामि जगत्त्रयम् ।
 अश्वत्यो न स्थितो यत्र नाहन्ताव प्रतिष्ठितः ॥
 यत्राहं न स्थितो राजन्श्वत्यश्चापि तत्र न ।
 यस्त्वेनमर्चयेद्भक्त्या मां स साक्षात्समर्चति ॥

यस्त्वेनं प्रहरेत्कोपान्नामेव प्रहरेत्त, सः ।
 तस्मात्प्रदक्षिण कुर्यान्नभिवादेन प्रत्यहम् ॥
 गावोविप्रा स्तथाश्वत्यो मम रूपं युधिष्ठिर ।।
 एतत्तयं हि मद्भक्तो नावमन्येत कर्हिचित् ॥
 अवमानितं चेत्त, हन्याद्दहत्यासप्तमं कुलम् ।
 अश्वत्योब्राह्मणोगावो मन्मथा स्तारयन्ति हि ।
 तस्मादेतत्प्रयत्नेन राजन् । पूजितु मर्हसि ॥
 युधिष्ठिरः । ब्राह्मणस्वेन देहेन शूद्रत्वं कथमाप्नुयात् ।
 ब्रह्म वा नश्यति कथं तत् देव ! वक्तु मर्हसि ॥
 भगवानुवाच । अपस्मानन्तु यो विप्रः कुर्याद् द्वादशवार्षिकम्
 स तेनैव शरीरेण शूद्रत्वं याति पाण्डव । ॥
 शूद्रग्रामं तथाप्येको वसेद्वा दशवार्षिकम् ।
 ग्रहेत्तमपि कुर्वीत शूद्रत्वं याति वै द्विजः ॥
 यस्तु राजाश्वयेणैव जीवेद् द्वादशवार्षिकम् ।
 स शूद्रत्वं व्रजेद्विप्रो वेदानां पारगो यदि ।
 वर्तते नगरे वापि यो वा द्वादशमावसेत् ।
 स शूद्रत्वं व्रजेद्विप्रो नात्र कार्या विचारणा ॥
 उत्पादयति यत्पुत्रं शूद्रायां कामतो द्विजः ।
 तस्य कायगतं ब्रह्म सर्वमेव विनश्यति ॥
 मद्यपस्त्रीमुखं मोहादास्वादयति यो द्विजः ।
 तस्य कायगतं ब्रह्म सद्यएव विनश्यति ॥
 मैथुनं कुरुते यस्तु जिह्वायां ब्राह्मणो वृष ! ।
 तस्य कायगतं ब्रह्म सद्यएव विनश्यति ॥
 यः सोमलतिकां विप्रः केवलं भक्षयेद्दृष्ट्वा ।

तस्य कायगतं ब्रह्म सदृएव विनश्यति ॥
 विप्रत्वं दुर्लभं प्राप्त वैमार्गेरेवमादिभिः ।
 विनाशयन्तु यत्तन्तु तज्जोषापि युधिष्ठिर । ॥
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मत्प्रियार्थं युधिष्ठिर । ।
 जातिभ्रशकरं कर्म न कुर्यात् सदृशो द्विजः ॥
 इति श्रीगोतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे एकोनविंशतिरध्यायः ।

विंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । देशान्तरे गते विप्रे सयुक्ते कालधर्मणा ।
 शरीरनाशे संप्राप्ते वृथा विप्रप्रकल्पना ॥
 भगवानुवाच । श्रूयतामाहिताग्नेस्तु तथावृत्तस्य सस्क्रिया ।
 पलाशवृन्दैः प्रतिमाकर्तव्या कल्पचोदिता ॥
 त्रीणि पट्टिशतान्याङ्गरस्थीन्यस्य नराधिप । ।
 तेषां विकल्पना कार्या यथाशास्त्रविनिश्चयम् ॥
 अशोत्यर्थे तु शिरसि ग्रीवा वा दश एव च ।
 बाह्योश्चापि शतं दद्यादङ्गुलीषु पुनर्दश ।
 शिरसि त्रिंशतं दद्याज्जाठरे वापि विंशतिम् ॥
 वृषणे द्वादशार्थन्तु शिञ्जे चाष्टार्द्धमेव च ।
 दद्यान्तु शतसुर्वोस्तु षष्ठार्धं जानुजङ्घयोः ॥
 दश दद्याच्चरणयोरेषा प्रेतविकल्पना ।
 एव विकल्पनां कृत्वा कुर्व्याद्विप्रस्तु सस्क्रियाम् ॥
 युधिष्ठिरः । विशेषतीर्थं सर्वेषां संशुद्धानांमनुग्रहात् ।
 भक्तानान्तारण्यार्थं वै वक्तुमर्हसि धर्मतः ॥
 भगवानुवाच । प्रवक्षं सर्वतीर्थानां सत्यङ्गार्यान्त सामगाः ।

सत्यं अवचनन्तीर्थं हिमातीर्थं समुच्यते ॥
 दानन्तीर्थं दयातीर्थं ग्रीलतीर्थं युधिष्ठिर । ।
 अर्थसन्तोषणन्तीर्थं नारीतीर्थं पतिव्रता ॥
 सन्तुष्टो ब्राह्मणस्तीर्थं ज्ञानं वै तीर्थमुच्यते ।
 मङ्गलाः सततं तीर्थं यतयस्तीर्थमुच्यते ॥
 शरण्यः पुरुषस्तीर्थमन्न तत्तीर्थमुच्यते ।
 आतिथेयः परन्तीर्थं मतिधीस्तीर्थमुच्यते ॥
 व्रतस्य धारणन्तीर्थं आर्जवन्तीर्थमुच्यते ।
 देवशुश्रूषणन्तीर्थं गुरुशुश्रूषणन्तथा ॥
 द्विजशुश्रूषणन्तीर्थं तीर्थं ज्ञानस्य धारणम् ।
 दारमन्तोषणं तीर्थं ज्ञतं सन्तीर्थमुच्यते ॥
 ब्रह्मचर्यं परन्तीर्थं त्रेताग्निस्तीर्थमुच्यते ।
 मूलधर्मः स विज्ञेय मनस्तत्रैव वा युतम् ॥
 गच्छ स्तीर्थानि कौन्तेय । धर्मो धर्मेण वर्तते ।
 द्विविधन्तीर्थमित्याहुः स्यावरं जङ्गमन्तथा ॥
 स्यावरञ्जङ्गमं श्रेष्ठं तत्त्वेज्ञानपरिग्रहात् ।
 कर्मणा हि विशुद्धस्य पुरुषस्यैव भारत । ॥
 हृदये सर्वतीर्थानि तीर्थभूतः स उच्यते ।
 गुरुतीर्थपरं ज्ञान मतस्तीर्थं न विद्यते ॥
 ज्ञानतीर्थन्तपस्तीर्थं ब्रह्मतीर्थं सनातनम् ।
 क्षमातु परमन्तीर्थं सर्वतीर्थेषु धाण्डव । ॥
 क्षमावतामयं लोकः परश्चैव क्षमावताम् ।
 मानितोऽमानितोवापि पूजितोऽपूजितोऽपि वा ।
 आकृष्टस्ताडितो वापि क्षमावां स्तीर्थमुच्यते ॥

क्षमा दमः क्षमा दानं क्षमा सत्यं क्षमा तपः ।
 क्षमा हिंसा क्षमा धर्मः क्षमा चेन्द्रियनिग्रहः ॥
 क्षमा दया क्षमा यज्ञः क्षमा धैर्ययुत जगत् ।
 क्षमावान् प्राप्नुयात् स्वर्गं क्षमावान् प्राप्नुयाद्यगः ।
 क्षमावान् प्राप्नुयान्मोक्षं क्षमावा स्तीर्थमुच्यते ।

आत्मा नदी भारत । पुण्यतीर्थं नत्वा तीर्थं सर्वतीर्थं प्रधानतः ।
 श्रुत्वा तीर्थं सर्वमात्मन्यथोच्चैः स्वर्गो मोक्षः सर्वमात्मन्यधीनम् ॥
 आचारवक्त्रान्तर्गात्रगोभिना सत्यप्रमत्तेन मनोद्वरेण ।
 ज्ञानात्मना स्नातिच योहि नित्यं किन्तस्य भूयः सलिलेन कृत्यम्
 युधिष्ठिरः । भगवन् ' सर्वपापघ्नं प्रायश्चित्तमनुत्तमम् ।

त्वङ्मक्तस्य नरश्रेष्ठ । मम वक्तुं त्वमर्हसि ॥
 रहस्यमिदमत्यर्थं न आद्यं पापकर्मणाम् ।
 अवैष्णवानामआद्यं प्रायश्चित्तं ब्रवीमि ते ॥
 वामन ब्राह्मण दृष्ट्वा मङ्गलान्तरात्मना ।
 नमो ब्रह्मण्यदेवायेत्यभिवादनमाचरेत् ॥
 प्रदक्षिणान्तु त्रिः कुर्यात् पुनरष्टाक्षरेण तु ।
 तेन तुष्टो नरश्रेष्ठ । तत्प्राप क्षपयास्यहम् ॥
 पोत्रवृष्टां वराहस्य सत्तिकां शिरसा वहन् ।
 प्राणायामशतं कृत्वा नरः पापैर्विमुच्यते ॥
 दक्षिणावर्तशङ्खाद्वा कपिलाशृङ्गमेव च ।
 गतः स्नानो नदीं गत्वा मम सूक्तेन शसतः ॥
 सलिलेन तु यः स्नायात् सलिलेन रविग्रहे ।
 तस्य यत्प्रद्वित पापन्तश्चक्षणादेव नश्यति ॥
 मल्लकान्निःसृतैस्नोयैः कपिलाया युधिष्ठिर । ।

गोमूत्रेणापि यः स्नायाद्गौर्हिंस्यान् ममवादिनः ॥
 विप्रपादच्युतैर्वापि तीर्थैः पापं प्रणश्यति ।
 नमस्यैर्यस्तु मङ्गलया शिशुमारप्रजापतिम् ॥
 चतुर्दशाङ्गयुक्तस्य तस्य पापं प्रणश्यति ।
 ततश्चतुर्दशाङ्गानि शृणु तस्य नराधिप । ॥
 शिरो घर्षो हनू ब्रह्म यज्ञमुत्तरदक्षिणौ ।
 हृदय तु भवेद्विष्णुर्हस्तौ स्यातान्तथाश्विनौ ।
 अर्धमध्यं भवेदाजत् । लिङ्गं संवत्सरो भवेत् ॥
 मित्रावरुणकौ पादौ पुच्छमूल ऊताग्रनः ।
 ततः पश्चाद्भवेदिन्द्रः ततः पश्चात्प्रजापतिः ॥
 अभयश्च ततः पश्चात् स एव भुवसञ्जितः ।
 एतान्यङ्गानि सर्वाणि शिशुमारप्रजापतेः ॥
 पिबेत्तु पञ्चगव्यं यः पौर्णमास्यामुपोषितः ।
 तस्य नश्यति तत्सर्वं यत्पापं पूर्वसञ्जितम् ॥
 अथैव ब्रह्माकुर्वन्तु समन्तं तु पृथक् पृथक् ।
 मासि मासिपिबेद्व्यनु तस्य पापं प्रणश्यति ॥
 पात्रञ्च ब्रह्माकुर्वन्तु शृणु मन्त्रं च भारत । ।
 पलाशं पद्मपत्रं वा ताम्रं वाथ हिरण्मयम् ॥
 सादयि वा तु गृह्णीयात्तत्तु पात्रमुदाहृतम् ।
 गायत्र्या गृह्य गोमूत्रं गन्धहारेति गोमयम् ॥
 आप्यायस्वेति च क्षीरं दधिकाव्येति वै दधि ।
 आज्यं शुक्रमसीत्येव देवस्येति कुशोदकम् ।
 अपोहिष्ठेति संगृह्य यवचूर्णं यथाविधि ॥
 ब्रह्मणे च तथाहुत्वा समिद्धेतु ऊताग्रने ।

आलोभ्य प्रणवेनैव निर्मथ्य प्रणवेन तु ॥
 उद्धृत्य प्रणवेनैव पिबेच्च प्रणवेन तु ।
 महतापि स पापेन त्वचेवाहिर्विमुच्यते ॥
 इन्द्रान इति यः पाद पठेद्यः सहितामिमाम् ।
 अन्तर्जलेऽथवादित्ये तस्य पापं प्रणश्यति ॥
 मम सूक्तं जपेद्यसु नित्यं मङ्गतमानसः ।
 न स पापेन लिप्येत पद्मपत्रमिवान्मसा ॥
 इति श्रीगीतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे रहस्यत्रायश्चित्तं नाम
 विंशोऽध्यायः ।

एकविंशोऽध्यायः ।

धिष्ठिरः । कीदृशा ब्राह्मणाः पुण्या भावसिद्धाः सुरेश्वरः । ।
 तत्कर्म सफलं वेति कथयस्व ममाच्युत ॥
 भगवानुवाच । शृणु पाण्डव । तत्सर्वं ब्राह्मणानां यथाक्रमम् ।
 सफलं निष्फलञ्चेति तेषां कर्म ब्रवीमि ते ॥
 त्रिदण्डधारण मौन जटाधारणमुण्डनम् ।
 वल्कलाजिनसर्वांशो व्रतचर्याभिषेचनम् ॥
 अग्निहोत्रं वनेवासः स्वाध्यायो ध्यानसंस्क्रिया ।
 सर्वाण्येतानि वै मिथ्या यदि भावो न निमेलः ॥
 अग्निहोत्रं वृथा राजन् । वृथा वेदास्तथैव च ।
 शीलो देवानु तुष्यन्ति श्रूयतां तत्र कारणम् ॥
 क्षान्तीदान्तीजितक्रीधी जितात्मानं जितेन्द्रियम् ।
 तमेव ब्राह्मणं मन्ये शेषाः शूद्रा इति स्मृताः ॥

अग्निहोत्रव्रतपरान् स्वाध्यायनिरतान् शुचीन् ।
 उपवासरतान् दास्ता स्तां न्देवा ब्राह्मणा विदुः ॥
 न जातिः पूज्यते राजन् । गुणाः कल्याणकारकाः ।
 चण्डालमपि वृत्तस्थं तन्देवा ब्राह्मणां विदुः ॥
 मनः शौचं कर्मशौचं कुलशौचञ्च भारत । ।
 शरीरशौचं वाक्शौचं शौचं पञ्चविधं स्मृतम् ॥
 पञ्चष्वेषु च शौचेषु वृत्तिशौचं विशिष्यते ।
 हृदयस्य तु शौचेन स्वर्गं गच्छन्ति मानवाः ॥
 अग्निहोत्रपरिभ्रष्टः प्रसक्तः क्रयविक्रये ।
 वर्णसङ्करकर्ता च ब्राह्मणो वृषलैः समः ॥
 यस्य वेदश्रुतिर्नष्टा कर्षकश्चापि यो द्विजः ।
 विकर्मस्योऽपि कौन्तेय । स वै वृषल उच्यते ॥
 वृषो धर्म्मो हि विज्ञेयस्तस्य यः कुरुते लयम् ।
 विषदन्तं विदुर्देवा निन्दितं श्वपचानपि ।
 स्तुतिभिः ब्रह्मपूर्वाभिर्यद्वन्द्वं स्तौति मानृप । ।
 न च मां स्तौति पापात्मा स मामाक्रोशते भयम् ॥
 श्वश्चित्ते च यथा क्षीरं ब्रह्म वै वृषले तथा ।
 अदुष्टो दुष्टतामेति श्रुना स्पृष्टं हविर्यथा ॥
 अङ्गानि चतुरो वेदा मीमांसा न्यायविस्तरम् ।
 धर्मशास्त्रपुराणानि विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥
 यान्युक्तानि मया सस्यक् विद्याजन्मानि भारत ।
 उत्पन्नानि पवित्राणि पावनार्थन्तथैव च ॥
 तस्मात्तानि न शूद्राय स्पृष्टव्यानि युधिष्ठिर ! ।
 सर्वं तच्छूद्रसंस्पृष्टं न पवितं न सशयः ॥

लोके त्रीण्यपवित्राणि पञ्चामेध्यानि भारत । ।
 श्वा शूद्रश्चस्वपाकश्चेत्यपवित्राणि पाण्डव ! ॥
 देवलः शूककीटो यूपउदक्या वृषलीपतिः ।
 पञ्चैते स्युरमेध्याश्च न स्पृष्टव्याः कथञ्चन ॥
 स्पृष्ट्वैतान्यष्ट वै विप्रः सचेलो जलमाविशेत् ।
 मद्भक्तान् शूद्रसामान्यादवमन्यन्ति ये नराः ।
 नरकेष्वेव तिष्ठन्ति वर्षकोटि नराधमाः ॥
 चण्डालमपि मद्भक्तन्नावमन्येत बुद्धिमान् ।
 अवमन्य पतत्येव नरके रौरवे नरः ॥
 मम मद्भक्तभक्तेषु मन्मतिर्ह्यधिका भवेत् ।
 तस्मान्मद्भक्तभक्ताश्च पूजनीया विशेषतः ॥
 कीटपक्षिमृगाणाञ्च मयि सन्त्यस्तचेतसाम् ।
 ऊर्ध्वामिव गतिं विद्धि किं पुन ज्ञानिनाञ्चृप । ॥
 पत्र वाप्यथवा पुण्यं फलं वा तोयमेव वा ।
 ददाति मम शूद्रोऽपि शिरसा धारयामि तम् ॥
 विप्रानेवार्चयेद्वक्त्या शूद्रः प्राणैश्च मत्प्रियः ।
 तेषाल्तेनैव रूपेण पूजां गृह्णामि भारत । ॥
 वेदोक्तेनैव मार्गेण सर्वभूतहृदि स्थितम् ।
 मामर्चयन्ति ये विप्राः सायुज्यं यान्ति ते मम ॥
 परिव्राणाय भक्तानां प्रादुर्भावः कृतोमया ।
 प्रादुर्भावाकृतिः कौचिदर्चयेत्तां युधिष्ठिर । ।
 आमामन्यातमं मूर्तिं यो भक्त्या च समर्चति ॥
 तेनैवपरितुष्टोऽहं भविष्यामि न संशयः ।
 नृदाच मणिरत्नैश्च ताम्बेण रजतेन वा ॥

कृत्वा प्रतिकृतिं कुर्यादर्चनां काञ्चनेन वा ।
 पुण्यं दशगुणं दद्यादेतेषामुत्तमोत्तमम् ॥
 जयकामोऽर्चयेद्राजाः विद्याकामो द्विजोत्तमः ।
 वैश्योऽपि धनकामस्तु शूद्रः पुण्यफलप्रियः ॥
 सर्वकामाः स्त्रियो वापि सर्वान् कामान्नवाप्नुयुः ॥
 इति श्रीगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे भक्त्यार्चनविधि
 नाम एकविंशोऽध्यायः ।

द्वाविंशोऽध्यायः ।

युधिष्ठिरः । कीदृशानान्तु शूद्राणां नानुगृह्णासि वार्चनम् ।
 उद्वेगं स्तव कस्मात्तु तत् ब्रवीहि सुरोत्तम । ॥
 श्रीभवानुवाच । अट्टतेनाप्यभक्तेन स्पृष्ट्वा शूद्रेण यार्चना ।
 तां वर्जयामि यत्नेन श्वपाकविहितामिव ॥
 चैलोक्येऽस्मिन्निरुद्धिग्नौ न विभेमि कुतश्चन ।
 दिवा वा यदि वा रात्रौ तु ह्विग्नं कुरु लाघवात् ॥
 न भवेद्देवदैत्येभ्यो रक्षोभ्यश्चैव यो नृप ।।
 शूद्रवक्तार्चिताद्देदाद्भयन्तु सुमहन्मम ।
 तस्मात्प्रणवं शूद्रोमन्त्र मे नैव कीर्तयेत् ॥
 प्रणवं हि परं ब्रह्म नित्यं ब्रह्मविदो विदुः ।
 द्विज शुश्रूषणं धर्मं शूद्राणां भक्तितो मयि ॥
 ते न गच्छन्ति वै स्वर्गं चिन्तयन्तो हि मां सदा ।
 द्विजशुश्रूषया शूद्रः परं श्रेयोऽधिगच्छति ॥
 द्विजशुश्रूषणादन्यत्रास्ति शूद्रस्य निष्कृतिः ।

रागो हे पश्य मोहश्च पारुष्यश्चावृणंसता ॥
 शम्यञ्च दीर्घवैरत्वं मतिमान् मनार्जवम् ।
 अनृतञ्चापवादञ्च पैशुन्यमतिलोभता ॥
 हिंसास्तेयान्द्वेषावादो वञ्चना रोषलीलता ।
 अयुद्धिता च नास्तिक्यं भयमालस्यमेव च ॥
 अशौचत्वञ्चाकृतज्ञत्वं दम्भता स्तम्भ एवच ।
 निकृतिश्चाप्यवज्ञानं ज्ञातके शूद्रमाविशेत् ॥
 दृष्ट्वा पितामहः शूद्रमभिभूतन्तु तामसैः ।
 द्विजशुश्रूषणं धर्मं शूद्राणान्तु प्रयुक्तवान् ॥
 नश्यन्ति तामसा भावाः शूद्रस्य मयि भक्तिः ।
 पत्र पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ॥
 तदहं भङ्गमिदं यत् सूक्ष्मं गृह्णामि रुद्रतः ।
 चण्डालो वा पियः कश्चित् सर्वपापसमन्वितः ॥
 यदि मां सततं ध्यायेत् स पापेभ्यः प्रमुच्यते ।
 विद्याविनयसम्पन्ना ब्राह्मणा वेदपारगाः ॥
 मयि भक्तिं कुर्वन्ति चण्डालसदृशा हि ते ।
 वृथा दत्तं वृथा जप्तं वृथाचेष्टं वृथाज्जतम् ॥
 वृथा तीर्थेभ्यः दत्तं स्याद् यो न भक्तो मयि द्विजः ।
 यत्कृतञ्च ज्ञतञ्चापि यदिष्टं दत्तमेव वा ॥
 अवैष्णवीकं तत्सर्वं राक्षसा एव भुञ्जते ।
 स्थावरो जङ्गमो वापि सर्वभूतेषु पाण्डव । ॥
 समत्वेन दयां कुर्यान्मङ्गलो मित्रं शत्रुषु ।
 आनृणस्य महिंसा च दया सत्यं तथार्जवम् ॥
 अद्रोहं मम भक्तानाम्भूतानामभयं नृप ! ॥

इत्येवमादयो ब्रूयान्मङ्गलया श्रद्धयान्वितः ॥
 तस्याक्षयो भवेत्लोकः श्वपाकस्यापि पार्थिव । ।
 किं पुनर्ये समर्चन्ति मङ्गलविधि पूर्वकम् ॥
 मङ्गला मङ्गतप्राणाः सुवन्ति ये तु मां सदा ।
 बह्वर्षसहस्राणि तपस्तप्यति यो नरः ॥
 नासौ तत्पदमाप्नोति मङ्गलैर्यदवाप्यते ।
 मामेव तस्माद्राजर्षे ! ध्याहि नित्यमतन्द्रितः ॥
 अवाप्स्यसि ततः सिद्धिं निश्चयं हि अनुत्तमाम् ।
 अपार्थक्यं प्रभाषन्ते शूद्रा भागवता इति ॥
 न शूद्रा भगवद्भक्ता विप्रा भागवता स्मृताः ।
 द्वादशाक्षरतत्त्वज्ञश्चतुर्व्यूहविधानवित् ॥
 अच्छिद्रः पञ्चकालज्ञः सर्वे भागवताः स्मृताः ।
 ऋग्वेद यजुषो होता यजुषाध्वर्युरेव च ॥
 सामवेदेन चीन्नाता पुण्येनाभिस्तुवन्ति माम् ।
 अथर्वशिरसा चैव नित्यमाथर्वण द्विजाः ॥
 तुवन्ति सततं येचतेहि भागवता स्मृताः ।
 वेदाधीनाः सदा यज्ञा यज्ञाधीनाश्च देवताः ॥
 देवता ब्राह्मणाधीना स्तस्माद्विप्रास्तु देवताः ।
 अनाश्रिताश्रयन्वास्ति मुख्यमाश्रय माश्रयेत् ॥
 रुद्र समाश्रिता देवा रुद्रो ब्रह्माण माश्रितः ।
 ब्रह्मा मामाश्रितो राजन्नाहं किञ्चिदुपाश्रितः ॥
 ममाश्रयो न किञ्चित्तु सर्वेषा माश्रयोऽस्म्यहम् ।
 एवमेतन्मया प्रोक्तं रहस्यमिदमुत्तमम् ॥
 धर्मप्रिय ! ब्रूवे राजन्नित्यमेव समाचर ।

इदं पवित्रं माख्यानं पुण्यं वेदेन सम्मितम् ॥
 यः पठेन्नामकं धर्मं महच्चहति भारत ।
 धर्मोऽपि वर्धते तस्य बुद्धिश्चापि प्रसीदति ।
 पापक्षयं सुपैत्येव कल्याणञ्च विवर्धते ॥
 एतत्पुण्यं पवित्रञ्च पापनाशनं सुत्तमम् ।
 श्रोतव्यं श्रद्धया युक्तैर्मनोऽन्तः विप्रैः प्रोक्तम् ॥
 श्रावयेद्यस्मिन् भक्त्या प्रयतोऽथ शृणोति वा ।
 स गच्छेन्मम सायुज्यं नात्र कार्या विचारणा ॥
 यश्चेदश्रावयेच्छास्त्रे मङ्गलं मत्परायणः ।
 प्रितस्तस्य तृप्यन्ति यावदाभूतमंभवम् ।
 न्मायनः । प्रहृष्टः सुमना भूत्वा चिन्तोताडुतां कथां ॥
 पूजयामास गोविन्दं धर्मपुत्रं पुनः पुनः ।
 देवा ब्रह्मर्षयः सिद्धा गन्धर्वाश्च रसस्तथा ॥
 भूता यक्षा यक्षाश्चैव गुह्यका भुजगा स्तथा ।
 बालखिल्या महात्मना मुनयस्तत्त्वदर्शिनः ॥
 तथा भागवताश्चैव पञ्चकालरता स्तथा ।
 कौत्सहलसमायुक्ता भगवद्भक्तिमागताः ॥
 श्रुत्वा तु परमं पुण्यं वैष्णवं धर्मशान्तनम् ।
 विमुक्तपापाः पूतास्तो मपूता स्तृक्ष्णैः तु ॥
 प्रणम्य शिरसा विष्णुं प्रसादमुमुखेक्षणः ।
 यथाशक्त ययुर्देवाः सिद्धाश्चर्षिगणैः सह ॥
 गतेषु तीषु सर्वेषु केशवः केशिहा तदा ।
 विस्तृत्य पाण्डवान् सर्वान् प्रणतान् द्वारकां ययौ ॥

ततः प्रणम्य गोविन्दं तदा प्रभृति पाण्डवाः ।
 कपिलाद्यानि दानानि दश विष्णुपरायणाः ॥
 मधुसूदनवाक्यानि स्मृत्वा चैव पुनः पुनः ।
 मनसा पूजयामासुहृदिस्थं पञ्च पाण्डवाः ॥
 युधिष्ठिराऽपि धर्मात्मा हृदि हत्वा जनार्दनम् ।
 तद्भक्त सन्मना यत्नं सदाजी तत्परोऽभवत् ॥
 एवमेतत्परावृत्तं वैष्णवं धर्मगामनम् ।
 मया ते कथितं राजन् । एवित् पापनाशनम् ॥
 चिन्तयस्व मदा विष्णुं अप्रवृत्तं कुरुवृत्तं ।
 लोका गच्छन्ति नान्येन तद्विष्णुः परमपदम् ॥

इति श्रीवृद्धगौतमीये वैष्णवधर्मशास्त्रे द्वाविंशतितमोऽध्यायः
 समाप्तमुत्तरार्द्धम् ।

समाप्तोऽग्रन्थः ।

४७ काव्यसंपद् (सम्पूर्ण)	५	कृत भाष्य सहित)	२
४८ लिङ्गालुशसन सटीक	१०	६६ चन्द्रशेखरचम्पूकाव्यम्	
४९ ऋतुसंहार सटीक	१ =	सम्पूर्ण	३
५० विक्रमोर्वशी सटीक	१॥०	७० सामवेदस्य मन्त्र ब्राह्मणम्	
५१ यमन्ततिलकभाष्य	१ =	भाष्य सहित	२
५२ गायत्री व्याख्या	॥०	७१ आरण्य संहिता भाष्य सहित	१
५३ सांख्य दर्शन (भाष्य सहित)		७२ विज्जाल भञ्जिका नाटिका सटीक	१
सांख्यप्रवचन भाष्य	२	७३ कारणव्यूह (वैद्विशालम्)	२
५४ भोज प्रबन्ध	॥०	७४ कुवलयानन्द सटीक अलङ्कार	३
५५ नलोदय सटीक	॥ =	७५ प्रियदर्शिका नाटिका सटीक	
५६ देश केन कठ प्रश्न सुख		(श्रीहर्ष विरचित)	
माण्डूक्य (सटीक भाष्य)	५	७६ सारस्वत व्याकरण सटीक पूर्वाङ्ग	१॥०
५७ कान्दोग्य (उपनिषद्)		७७ वासवदत्ता सटीक	२
सभाष्य सटीक	५	७८ कालिदास कृत	
५८ तैत्तिरीय ऐतरेय श्वेताश्वतर		पुष्पवाण विलास काव्य सटीक	॥०
(उपनिषद्) सभाष्य सटीक	२	७९ सहिष शतकम् पदारविन्द	
५९ वृहदारण्यक (उपनिषद्)		शतकम्, स्तुति शतकम्, मन्दस्मित	
सभाष्य सटीक	१०	शतकम् कटाक्षीशतकम्	१
६० सुश्रुत वैद्यक	४	८० मनुसंहिता कुल्लु कभट्ट कृत	
६१ शार्ङ्गधर (वैद्यक)	१	टीका सहित	५
६२ वेतालपञ्चविंशति	॥॥०	७१ नैषधचरितम् (भक्तिनाथ कृत	
६३ पातञ्जल दर्शन (सभाष्य-सटीक)	४	टीका सहित)	१०
६४ आत्मतत्त्वविवेक (वैद्याधिकार)	२	८२ चन्द्रालोक प्रार्चीन अलङ्कार	॥०
६५ सन्निकोपनिषत्	=	८३ वीरभित्तोदय स्मृति शब्द	१०
६६ उपमान चिन्तामणि	१०	८४ भावप्रकाश (वैद्यक)	१०
६७ नागानन्द नाटक	१	८५ प्रबोधचन्द्रोदय	
६८ पूर्णप्रज्ञ दर्शनम् (मध्वस्वामि		नाटक सटीक	२

८६ अनर्घराधवनटक	१०१ संहित्यदर्पण	१॥१
(सुरारि कृत)	२ १०२ श्रीहर्षचरित व.ख.३ वृकृत	५
८७ दैवतब्राह्मण सभाष्य	१ १०३ अमरकोप	॥०
८८ पञ्चविंश ब्राह्मण	१ १०४ वेदान्तसूत्र शङ्कराचार्य	
८९ मीमांसा परिभाषा	॥० शारीरकभाष्य तथा गोविन्दः नन्द	
९० अर्थ संग्रह (लौगाजी कृत)	कृत टीका संहित	१०
मीमांसा	॥० १०५ वेदान्तपरिभाषा	१
९१ रघुवंश सटीक	१॥० १०६ वेदान्तसूत्र सटीक	१
९२ भेषद्रुत सटीक	॥० १०७ सटीक निदान	४
९३ ईश्वरनिरूपणम्	१०८ कामन्दकी नीतिसार	१
(तर्कवाचस्पति कृतम्)	१ १०९ मल्लिकामारुत प्रकरण	०
९४ ईश्वराद्युक्तानचिन्तामणि	११० अत्रि विष्णु चरित,	
(गङ्गेशोपाध्याय कृत)	१ याज्ञवल्क्य उभयना अङ्किरायम	
९५ न्यायदर्शन सभाष्य सृष्टि	२॥० व्यापस्तम्ब, सरत्त, कात्यायन वृह-	
९६ सटीक वाल्मीकिरामायण	माति पराशर व्यास शङ्ख लिखित	
(वालकाण्डस्य प्रथमाध्याय	दत्त गौतम शातःतप वशिष्ठ	
तयोदश सर्गपर्यन्तम्)	१॥० प्रणीत संहिता (धर्मश.सू.)	१५
९७ सटीक वाल्मीकि रामायण	१११ मत्स्यपुराण	६
वालकाण्ड चतुर्दश सर्ग-	११२ चरकसंहिता (वैद्यक)	
वविषयवृष्टि मर्ग	सम्पूर्ण,	६
पथ्येन्तम्	१॥० ११३ रत्नेन्द्रचिन्तामणि (वैद्यक)	४
९८ सदनपाल निवृष्ट (वैद्यक)	१ ११४ भगवद्गीता शङ्करभाष्य	
९९ सस्कृतशिक्षाभञ्जरी प्रथमभाग —	आनन्दगिरि कृत टीका तथा	
१०० सस्कृतशिक्षाभञ्जरी	सुबोधिनी संहित	५
द्वितीय भाग	शब्दशक्तिप्रकाशिका	१०
	११५ लुगी माधव सटीक	११०
	११६ भट्टभाष्य सटीक	४

लिखिता संस्कृतभाषायाः पत्र, उपाधिधारिणः

अध्यापकः श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान् श्रीमान्

